

ЕТИМО-
ЛОГІЧНИЙ
СЛОВНИК
УКРАЇНСЬКОЇ
МОВИ

Д
Копці

ТОМ 2

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У семи томах

Наукова думка

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Том другий

Д

Копці

**ПІДГОТОВКА ЕЛЕКТРОННОГО ВИДАННЯ:
«ІЗБОРНИК» <http://litopys.kiev.ua/>
24.VII.2006**

Второй том словаря содержит слова на буквы Д—К (**копці**), в нем дается этимология и характеризуется состояние этимологической разработки всех зафиксированных в XIX и XX вв. слов украинского литературного языка и диалектов, за исключением тех производных форм, которые наиболее регулярно образуются от приведенных в словаре, и устарелых или узкоспециальных терминов иноязычного происхождения. Рассматриваются также этнонимы и распространенные на Украине собственные имена людей. Рассчитан на языковедов, специалистов смежных отраслей науки, преподавателей и всех интересующихся происхождением слов.

Другий том словника містить слова на літери Д—К (**копці**), у ньому подається етимологія і характеризується стан етимологічної розробки всіх зафіксованих у XIX і XX ст. слів української літературної мови та діалектів, за винятком найрегулярніше утворюваних похідних форм, пов'язаних із наведеними в словнику, і застарілих або вузькофахових термінів іншомовного походження. Розглядаються також етноніми і власні імена людей, поширені на Україні.

Розрахований на мовознавців, фахівців суміжних галузей науки, викладачів і всіх, хто цікавиться походженням слів.

Редакційна колегія:

О. С. Мельничук
(головний редактор),
В. Т. Коломієць,
О. Б. Ткаченко

Редакція мовознавства

Е $\frac{4602020000-389}{M221(04)-84}$ передплатне

© Видавництво «Наукова думка», 1985

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Над укладанням 2-го тому Етимологічного словника української мови працював авторський колектив у такому складі: Н. С. Родзевич (уклала статті *д* — *дебют*), Т. Б. Лукінова (*деб'я* — *достойний*, а також статті *ждюхати* і *жилляр*), Н. П. Романова (*достота* — *єзул* та *Іліан* — *каня*³), О. Д. Пономарів (*ей* — *жюри*), О. С. Мельничук (*з*¹ — *забузириць*, *кастити* — *кет*³, а також статті *д*, *дворянин*, *де*², *дендера*, *де-не-де*, *дерипліт*, *дешпетувати*, *дедина*, *дедя*, *джамурний*, *джегер*, *жемори*, *джиґира*, *джоло*, *дзвінець*, *дзвоник*, *дзюндзя*, *дибати*, *дість*, *доводитися*, *довтіп*, *довтоту*, *додик*, *дозолити*, *досталь*, *достаток*, *досто*⁻², *дотеп*, *доти*, *дотіль*, *дохнути*, *до-щериця*, *драгаль*, *драгіль*, *дразка*, *драконівський*, *драничка*, *дратувати*, *дреговичі*, *дриґала*, *дриглик*, *дригнути*, *дрикиць*, *дримба*², *дрин*, *дриндати*, *дристун*, *дровітня*, *дудзун*, *дудлити*, *дуель*, *думітувати*, *евен*, *евенк*, *егіда*, *експозиція*, *експропріація*, *ексцентричний*, *енець*, *ербій*, *ескалатор*, *ескімос*, *естрагон*, *євнух*, *єгер*, *жарнівка*, *жарновець*, *жахлий*, *жиби*, *желізак*, *жентиця*, *жеребінка*, *жерій*, *жесткий*, *живиця*, *живокіст*, *жижаки*, *жижуха*, *жизвий*, *жимена*, *жимок*, *жмайло*², *журавельник*, *журавець*, *забути(ся)*, *завиритися*, *завідний*, *заводи*, *загара*², *загова*, *заголоба*, *заденок*, *зазол*, *зайви*, *заки*, *закіль*, *замандюрити*, *заповіт*, *заполонити*, *запроторити*, *заригувати*, *зарінка*, *заскорузлий*, *затавати*, *заталь*, *затого*, *затомість*, *затон*, *затонистий*, *затульщина*, *затягти*, *затьмарити*, *заузок*, *захарачити*, *зашидіти*, *зашколобитися*, *зашкруміти*, *зацінка*, *збуй*, *збулагачити*, *збурмати*, *збурмати(ся)*, *збушок*, *звадник*, *зверть*, *зволікати*, *згацькати*, *згоді*, *згріб'я*, *здебільшого*, *земняк*, *зимомірок*, *зікри*, *зіхати*, *злігодні*, *зодія*, *з-перед*, *зратитися*, *зрок*, *зсіль*, *зтіль*, *зубці*, *зувічити*, *зюль*, *зчеховзь*, *зюбрувати*, *зябнути*, *іванчик*¹, *івасі*, *ізмені*, *ікавка*, *илець*, *ільтиця*, *ильце*, *імати*, *инджибаба*, *инкол*, *Інна*, *ірвант*, *ирень*, *иржій*, *ириця*², *ириця*³, *іспанка*, *ічія*, *ішов*, *їживник*, *із*, *іль*, *їсти*, *кабан*², *кавакати*, *кавер*, *кавуля*, *кадовб*, *калачики*, *калека*, *калічки*, *каманак*, *камінка*, *кам'яниця*, *канархати*, *канат*, *канва*, *канделябр*, *кандидат*, *канікули*, *каністра*, *каніфоль*, *канов*, *каноң*, *канонада*, *канонерка*, *канонір*, *кантичка*, *канцелярія*, *кляцлер*, *као-лін*, *капець*², *капітальний*, *каракавка*, *каракати*¹, *касація*, *киба*¹, *кибалка*, *кий*², *кіндибал*¹, *кіндибал*², *кицяти*, *кишора*, *киях*, *кість*, *кладник*, *клекацка*, *клень*, *клепавка*, *клесувати*, *клець*, *клива*, *кліпати*, *клонць*, *кляпець*, *кльомзати*, *кнюпіти*, *ковба*, *ковбаня*, *ковеза*¹, *ковеня*, *коверкот*, *ковмо*, *коворот*, *ковтати*², *ков'язя*, *коза*², *коза*⁵, *коза*⁶, *козакин*, *козел*², *коїти*¹, *коїти*², *кой*, *колдибахнути*, *колокоцей*, *кольза*, *комарник*, *комбінезон*, *комір*, *коміть*, *комонь*, *комора*, *компактний*, *компанія*, *компенсація*, *компетенція*, *комплекс*, *комплект*, *комплекція*, *комплімент*, *компостер*, *компроміс*, *комунікація*, *комюніке*, *конар*, *конара*, *конати*, *конверт*, *конденсувати*, *коник*¹, *коник*², *коничек*, *коноплі*, *коноплянка*, *консерва*, *консервативний*, *консерваторія*, *конспірація*, *констатувати*, *конституція*, *консгрукція*, *консультація*, *конт*¹, *конт*², *контекст*, *контентувати*, *контроль*, *конура*, *конус*, *конфета*, *конфетті*, *конфіденціальний*, *конфіскувати*, *концентр*, *концентрат*, *концентричний*, *копати*, *копирснути*, *копорснутися*, *копці*), В. Г. Скляренко (*забундоситися* — *зановат*), Г. П. Півторак (*заноза* — *ілем*), О. Б. Ткаченко (*кап* — *карапавка*, а також статті *давимука*, *дардан*, *дебила*, *еґзом*, *екіпаж*, *екстерн*, *ерлець*, *жолопати*, *калабурці*, *карауша*, *кар-карезний*,

Від редакційної колегії

*кивайло, килкати, кимбриня, кинина, кипень, Кирик, кисир, кистець, киця², киче-ленок, кишло, киянець, ківшиця, кілець, кінатов, кіпшіти, кір², класифікація, клеверет, клегиня², клейонка, клейгов, клиби, кліщинець, кліщі, клопівник, клубники, ключик, клямати, кнікс, кнюх, ковалик, ковбир, ковдня, ковдоба, ковиртати, ковтях, козак⁴, козлинник, козник, козодрист, козулька, козьолок, кой-, кокатень, кокош², колан, колея, коловорот, колодюх, коломітний, колотати, колотечка, колошкати, колюби, кольо, комашня, коменя, комперя, комушка, кондричитись, кондури, конка, конодрист, конозити, контора, копаш², копінь, копка², копотіти), В. Т. Коломієць (*карапудитись* — *кастет*, а також статтю *кар*), А. П. Критенко (*кета* — *коблик*) і Р. В. Болдирев (*коблина* — *копут*).*

У роботі над доопрацюванням і редагуванням тому брали участь як помічники редактора О. М. Гаркавець і Т. Г. Линник.

Над технічною підготовкою машинопису тому працювали В. А. Ткаченко, Т. А. Харитоновна, Т. О. Черниш, Т. І. Баранова.

Том рецензували чл.-кор. АН СРСР О. М. Трубачов і співробітники керіваного ним сектору етимології і ономастики Інституту російської мови АН СРСР, а також В. В. Німчук, якому належить розробка вміщених у томі статей *дерикучник*, *дуби²*, *єзвіро*, *жандарик* і *жилляр* (останнє — разом з Т. Б. Лукиновою).

[д] (прийменник з дав. в.) «до, к», [id, од СМ III] «тс.»; — очевидно, результат функціональної і фонетичної взаємодії прийменників *к* і *до*; безпосереднє виведення [d] з *до* (Ogonowski Studien 59) помилкове. — Мельничук СМ III 141. — Див. ще *до*, *к*.

да¹ «і, та (єднального спол.); але, та (протиставний спол.); та (частка)»; — р. *да* «і, але; так (стверджувальна частка)», бр. *ды* «і, але», др. *да* «і, а; то; якщо», п. [da] (виг.) «гей, ой; і, а», ч. ст. слц. *да* «так», вл. *да* «ну, отже; же», нл. *да* «там, тоді; так; отже; теж», болг. *да* «так», м. *да* «тс.»; а, схв. *dā* (dǎ) «так; а; (частка) ну й, аякже», слн. *dā* «так», стсл. *да* «так; і; але»; — псл. *да*, очевидно, з первісним значенням «так», звідки пізніше значення «і, але», виводять від займенникового кореня *ie*. *do- (пор. прус. *dīn*, *dīen* (зн. в. одн.) «його, її», ав. *dīm* «тс.», *dīt* «те»), що зберігся також у прийменнику псл. *do*, укр. *до* і компонентах деяких прислівників (напр., укр. *куди*, *тоді* тощо); псл. *da*, можливо, виникло з застиглої форми первісного орудного або відкладного відмінка; — споріднене з лат. *dō*-пес «доки», *quān-dō* «колись, бо», а також гр. *δη* «отже; після того, як», *ἤδη* «уже» (<*ie*. *dē-/dō-); зіставляють також (Sławski I 135; Brückner 3; БЕР I 309—310; стриманіше Фасмер I 480) з псл. *да* «хай, щоб» (укр. *да* «тс.»). — Шанский ЭСРЯ I 5, 3—4; Machek ESJČ 109; Skok I 369—370; Bezlaj ESSJ I 93; ЭССЯ 4, 180—181; Sł. prasł. II 323—326; Pokorny 181—183. — Пор. да², до¹, до².

да² (частка, рідк. заст.) «хай»; — р. *да* «хай», *дабы* (заст.) «щоб», др. *да* «хай»; щоб», п. ст. *да* «хай», нл. *da-si*, *da-ś* (<*da-ti) «хай», болг. м. *да* «хай; щоб», схв. *да* (частка із спонукальним

значенням, близька до *хай*); (спол.) «щоб; що; так що; з того часу, як; якщо», слн. *da* (спол.) «щоб; що; поки», стсл. *да* «хай; щоб»; — псл. *да* «хай», первісно, мабуть, форма 2 ос. одн. наказового способу дієслова *da-ti* «дати» (пор. п. ст. *да* «дай» <*ie*. *dō* «тс.»); як семантичну паралель пор. *давай підемо* «ходім»; функція *да* (*da*) як сполучника розвинулася лише в південнослов'янських мовах (р. *дабы* слід розглядати як церковнослов'янським); разом з тим, не може бути остаточно відкинута й думка (Sławski I 135; Brückner 3; БЕР I 309—310; ЭССЯ 4, 180; Sł. prasł. II 323—325; Vondrák II 515—519; певною мірою — Фасмер I 480) про походження *да* «хай», як і *да* «і, але», від займенникового кореня *do і розвиток його функції з початкового значення «так». — Ткаченко СМ IV 144—145; Мельничук СМ II 144—145; Шанский ЭСРЯ I 5, 4; Фасмер I 480; Skok I 369—370; Fraenkel IF 43, 304—305. — Пор. да¹.

[да³] (частка, що вживається з числівниками й займенниками як показник неозначеності: [*да зо три роки*], [*дaвiд-ки*] «звідки(сь) О, [*дaгдe*] «де-небудь, десь, кудись» Ж, [*дaдe*] «тс.», [*дaдeкoй*] «інколи», [*дaдeкoли*] «тс.», [*дaдeдeн*] «хто-небудь», [*дaiнкoм*] «зрідка», [*дaкaдe*] «куди, декуди» ЕЗб 4, [*дaкiй*] «деякий» Ж, [*дaкiлькo*] «декілька» ДЗУЗЛП, [*дaкoди*] «іноді», [*дaкoли*] «коли-небудь, колись, деколи» Ж, [*дaкoт-рий*] «хто-небудь», [*дaктo*] «дехто» Ж, [*дaкyдi*] «куди-небудь, кудись», [*дaхтo*] «хто-небудь, дехто, хтось», [*дaчий*] «дечий» ДЗУЗЛП, [*дaштo*] «що-небудь, щось, дещо», [*дaщo*] «тс.», [*дaяк*] «як-небудь, якось»; — слц. *da-* (*dačo* «щось», *dajačo* «якось, як-небудь», *dajeden* «якийсь, котрийсь», *dakade* «подекуди» тощо); — задовільної етимології не має; пояснює-

ться як наслідок обниження артикуляції е в *де-хто*) і под. і переходу е в а (Зілинський RSl 9, 240, 244; Тимченко Курс історії укр. язика 125), виводиться з прислівника **кѣда* (Німчук НЗ УЖДУ 1958, 48), вважається генетично пов'язаним із спол. *да*¹ (Sl. prasł. II 323, 325); можливо, запозичене з словацької мови, де також не має перекожливого пояснення: виводиться з *bodaĵ* через проміжну ланку *roda-* (Machek ESJČ 79). — Булаховський Пит. походж. 206; Дзенделівський УЗЛП 151—154.

[да-ба] «та ба, та де там»; — результат об'єднання сполучника *[да]* «та, але» і вигуку *ба*. — Див. ще **ба**, **да**¹.

Давід, ст. *Давидъ* (1392—1393), *Давид* (1446), *Давидъ* «добрель рукою, або кротость, възлюбленны(й)» (1627); — р. *Давид*, *Давьид*, бр. *Давьид*, др. *Давидъ*, *Давидъ*, п. *Dawid*, ч. сл. *David*, болг. ст. *Давид*, слн. *Dávid*, стсл. **Давидъ**, **Давьидъ**; — запозичено через старослов'янську мову з грецької; гр. *Δαυίδ*, *Δαβίδ*, *Δαβείδ* походить від гебр. *Dāwīd* «улюблений»; для стсл. **Давидъ** припускають також (Фасмер I 481) зв'язок через тюркські мови (пор. тур. тат. кипч. *Davud*) з ар. *Daud*, очевидно, пов'язаним з гебрайським ім'ям. — Сл. вл. імен 207; Беринда 200; Фасмер I 481; Петровський 91; Суперанская 77; Илчев 153; Корецькы Рrůvodce 53—54; Gesenius 180—181.

[давиму́ка] «скнара» Ж; — неясне; семантично у своєму теперішньому пов'язанні з дієсловом *давити* і іменником *му́ка* (букв. «той, хто давить муку»), можливо, виникло з первісного **давимукá*, що могло скластися як контамінація кальк двох польських складних слів на позначення скнари — *dusigrosz* (букв. «давигріш») і *liczykupa* (букв. «лічикрупа»), звідки **давикрупа* і пізніше **давимукá*.

давити, **давнѹти**, **даво́нѹти**, **даві́тися**, **дав** «давка, метушня» Ж, **[да́ва]** «хвороба горла», **даві́ло** «прес», **даві́льнич**, **даві́льня**, **даві́льце** «жом», **[даві́льця]** «щипці для роздавлювання горіхів», **[даві́тель]** Ж, **[даві́ця]** «дифтерит» Ж, **[даві́й]** «тс». Я, **да́вка**, **давкотня́**, **[дав-**

лю́ка] «давка їжа» Па, **[давлю́чка]** «прилад для видавлювання меду з воску» Я, **[да́влянка]** «груша, що застряє в горлі Ж; давка їжа Ме», **даво́к**, **[даві́н]** «вбивця», **[даві́чка]** «терпкий фрукт», **давкі́й**, **давлю́чий**, **да́ема**, **[зада́ва]** «гачок для казанка в тринозі; жердина з гаком для притискання колісного обода; підойма для затискання дерева», **[задаві́йко]** «душитель, куркуль», **[зада́вка]** «дифтерит» Ж, **[задавля́чка]** «тс. Ж; ангіна, жаба», **уда́в**, **уда́ека** (мед.); — р. **даві́ть**, бр. **даві́ць**, др. **даві́ти**, п. **dawić**, ч. **dáviti**, сл. **dáviti'**, вл. **dajíc**, нл. **dajis**, **dawis**, полаб. **dově** «давить», болг. **да́вя**, м. **дави**, схв. **да́вити**, слн. **dáviti**, стсл. **ДАВИТИ**; — псл. ***daviti**; — споріднене з лит. **dõvyti** «гнобити, мучити», **prig. dàos** «вовк», ав. **dav-** «давити, гнобити», гот. **af-dauips** «змучений», можливо, також **diwan** «умирати», двн. **tuwep** «тс.», англ. **death** «смерть», нвн. **Tod** «тс.»; іє. ***dhau-** «давити», можливо, також ***dheu-** «зникати, помирати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 4—5; Фасмер I 481; Sławski I 147; Brückner 85; Machek ESJČ 112; Schuster-Sewc I 143; Olesch I 208; БЕР I 313; Skok I 384—385; Bezlaj ESSJ I 96; ЭССЯ 4, 198—199; Sl. prasł. II 362—364; Feist 4; Pokorny 235, 260.

[да́ві] «сьогодні вранці; недавно, допіру, колись Ж, ВеЗн», **[да́віда**, **да́віку]** «тс.» Ж, **[да́вішня]** «зрання» Ж; — р. **да́веча**, **[да́е]** «нещодавно», др. **давѣ** «вчора, нещодавно», вл. **dejeto**, ст. **da-jeto** (<***davě-to**), нл. **dajto** (<***davě-to**) «раніше», полаб. **dõvaa** «щойно», болг. **одѣве** «недавно», слн. **dávi** «сьогодні вранці», стсл. **ДАВѢ**; — псл. **davě**, пов'язане з **давьпъ**; — споріднене з лат. **dū**, **dūdum** «нещодавно, тільки-но», гр. **δύν** (<**δράν**) «довго, давно», дінд. **dūrāḥ** «далеко», вірм. **tew** «довгий час», хет. **tuwa** «вдалині»; іє. ***dū-** (***dū-**, **dvā-**) «протягати» (стосовно простору і часу). — Шанский ЭСРЯ I 5, 4, 5—6; Фасмер — Трубочев I 480—481; Преобр. I 172—173; Sławski I 139; Bezlaj ESSJ I 95—96; ЭССЯ 4, 198; Sl. prasł. 360—361; Ondruš Sl. Wortst. 125; Bern. I 181; Būga RR II 679; Walde — Hofm. I 378;

Frisk I 381; Pokorny 219. — Пор. **да́вній**.

[давник] (бот.) «сідач конопляний, Eupatorium cannabinum L.» Мак; — неясне.

да́вній, *давнєзний*, [да́вній] Ж, *да́внїшній*, [давняшній], [давіна] «давнина», *давнина́*, *да́вність*, *давнота́* «давність» Ж, *давнїти* «робити давнім», *давнім-давно́*, *давнїш*, *давно́*, *відда́вна*, *віднеда́вна*, *донеда́вна*, [да́вній] «давній», *здавнїти*, *зда́вен* СУМ, Ж, *зда́венда́вна*, *зда́вна*, *зда́вену*, *зда́вня*, *зда́внений*, *здавнїлий*, *зда́внїти*, *неда́вній*, *неда́вно*, [одда́вній] «старий», *одда́вна*, [но́давню] «давно», *по-да́вньому*, *прада́вній*, *прадавнина́*, [преда́вній] Ж, [споза́давна] «дуже давно», [споза́давня, *спрада́вна*] «тс.», *удавнїтися* «застарїти», *уда́вні* «давно, колись»; — р. *да́вній*, бр. *да́ўні*, др. *давьниш*, п. вл. нл. *dawny*, ч. *dávný*, ст. *dávní*, слц. *dávnju*, болг. *отда́вна*, схв. *даван*, *да́внї* «давній», слн. *dáven*, стсл. *давьнь*; — псл. *davьpъ*, пов'язане з *davě*. — ЭССЯ 4, 200. — Див. ще **да́ві**.

[да́га] «тесак, кинджал, шабля», ст. *daġa* «стилет, кинджал» (XVII ст.); — очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. *daġa* «стилет, кинджал», *daġ*, *deka* «тс.» походить від іт. *daġa*, етимологічно неясного, можливо, пов'язаного з лат. *daca* (ensis) «дакська (шпага)» або з слат. *dagua* «шпага», запозиченим, очевидно, з кельтських мов; пов'язання з уг. *dákos* «кинджал» (Mikl. EW 39) сумнівне. — Brückner 84; Bern. I 176; Dauzat 227; Bloch 198; Kluge—Mitzka 125.

[дада́кати] «базікати; гелготати (про гусей)», [дада́кач] «базікало»; — похідне утворення від вигуку [да-да], що є, можливо, варіантом вигуку *га-га* (про крик гусей). — Пор. **гага́кати**.

[да́джэж] «звичайно, розуміється, так»; — результат злиття часток *да¹*, *а́джэ́*, ж (див.).

Да́жбог «язичницький бог сонця» Ж, *Дажбо́жий* Ж; — р. *Да́ж(дь)бог*, др. *Дажьбогъ*, р.-псл. *Даждьбогъ* «тс.», п. ст. *Daśbog* (особове ім'я, XIV ст.), *Dazdbóg* «тс.» (XVII ст.); — псл. **Dadžьbogъ*, утворене з імперативної форми

дієслова **dadъ* «дай» і основи іменника *bogъ* «щастя, добробут». — Фасмер — Трубачев I 482; Зализняк ВСЯ VI 43; Brückner 84; ЭССЯ 4, 182—183; Sl. prasl. II 327; Будимир Зборник Филол. Фак. у Београду IV 37—39. — Див. ще **бог¹**, **да́ти**.

[да́жить] «навіть» Мо, [да́йжи] «тс.» Ме; — результат контамінації р. *да́же* «тс.», утвореного з часток *да¹* і *же*, і укр. *на́віть* (перша форма) та *дай же* (друга форма).

[даз] (частка із значенням приблизності: *даз два* «зо два») НЗ УЖДУ 35, [даc] «тс.» (*даc три* «зо три») тж; — слц. [das] «тс.»; — очевидно, результат злиття часток [да] «майже» і з «приблизно»; не виключена й можливість запозичення із східних говірок словацької мови. — Німчук НЗ УЖДУ 1958, 35, 48. — Див. ще **да³**, **з³**.

[да́й] (спол.) «тай» Ж; — результат злиття сполучників *да* «та» і *і* (й) (див.).

[дак] (спол.) «так, тільки, але, то», [дек, дик] «тс.» Л; — р. пд. [дак] «так», [да́дак], бр. *дык*, болг. [дак] «а, же», схв. ст. *dak* «то, отже»; — давнє суфіксальне утворення від займенникового кореня *d-* (псл. *d-*), наявного також у сполучниках *да* «та», [до] «то»; відмінне від болг. *дако* «хоча», утвореного з сполучників *да* «та» і *ако* «як». — Sl. prasl. II 329—330. — Див. ще **да¹**, **до²**.

да́ктиль, *дактилічний*; — р. *да́ктиль*, бр. *да́ктыль*, п. ч. слц. *daktyl*, болг. *дакти́л*, м. *дактил*, схв. *да́ктил*, слн. *dáktil*; — запозичення з латинської або грецької мови; лат. *dactylus* «дактиль» походить від гр. *δάκτυλος* «палець; найменша міра довжини; віршовий розмір», етимологічно неясного. — СІС 189; Шанский ЭСРЯ I 5, 8; Hüttl-Worth 68; Kopaliński 195; Frisk I 344—345.

[да́кус] «трохи», [дакусчик] «трошечки»; — складне слово, утворене з частки [да-] «де-» і прислівника [кус] «трохи»; оскільки частка [да-] до іменників не приєднується, спосіб виникнення слова не ясний; можливо, в основі лежить

контамінація [да́що] «дещо, скільки-небудь» і [кус] «трохи». — Див. ще да³, куса́ти.

[дала́к] «хвороба овець (здутья живота внаслідок переїдання)» Я, [дала́читися] «здуться» (про корів, овець) Мо; — р. [дала́к] «хвороба овець», болг. *дала́к* «селезінка; хвороба овець (розширення селезінки)», м. *далак* «селезінка; набряк селезінки», схв. *да́лак* «набряк селезінки»; — запозичення з турецької мови; тур. *dalak* «селезінка» споріднене з аз. *далаг*, тат. башк. каз. кирг. *талак*, узб. *талок*, чув. *сула*, джурк. *солак* «тс.». — Фасмер I 482; Шипова 118; БЕР I 315; Младенов 119; Skok I 376; Bern. I 177; Mikl. EW 39; Lokotsch 37; Егоров 193, 229.

[д'але́] «але»; — результат злиття сполучників да¹ і але¹ (див.).

да́лебі «справді, слово честі» Г, Ж, [да́лебїг, да́лебо, дали́бі Ж, да́льбо Л, де́лебі], ст. *далибогъ, далибу, далибъгъ* «тс.» (XV ст.); — бр. *далибог* «тс.»; — очевидно, калька польського *dalibóg* «тс.», яке утворилося на основі словосполучення *da li bóg* «якщо дасть бог», що складається з форми *3* ос. одн. від дієслова *dać* «дати», частки *li* «якщо» та іменника *bóg* «бог». — Witkowski SOI 19/2, 210; Sławski I 137. — Див. ще бог¹, да́ти, ли.

[д'але́ж] «але ж, проте, втім»; — результат злиття сполучників да¹ і але¹ та частки *же* (ж) (див.).

да́ль, [да́лека] «віддалення», да́ле-кість, [даленя́] «далечина» Ж, [да́лень] «задній план, тло» Ж, да́леч, [далечізна], далечина́, [далечиня́], далечінь, далина́, [далиня́ Ж, дальнина́], да́льність, да́лекий, [дале́зний] «дуже далекий», да́ле-чезний, далеченний «тс.», [дале́шній] «прибулий здалеку», [да́льний], да́льній, да́льший, [дале́нько, да́лі, [да́лій], [далі́чо] «далеко», [де́лі] «далі», даленіти «виднітися; віддалятися», [далі́ти] «віддаляти», [далі́ти] «віддалятися», [ва́ля] «далечінь» Ж, [ві́далене] «висилка, виселення» Ж, [ві́даленець] «виселенець» Ж, видаля́ти «усувати», ві́далина «далека відстань», ві́далення «видалення; далечінь», ві́даль, ві́далекі́ «збоку; на від-

стані», [ві́далеку] Пі, ві́далі «віддалік», ві́далік, ві́даля́, [ві́далечітися] «віддалитися» Ж, ві́даля́ти, ві́далі́ти «відстати, віддалитися», де́далі, зві́далекі́ «здалеку», зві́далі, зві́далік, зві́даля́ «тс.», зда́лека, зда́леку, зда́лі, зда́ля, [зо́далекі́], на́далі, не́далекі́ «недалеко», [не́дале́нний] Ж, не́дале́ко, не́дале́чо, [нео́пода́леки] «неподалік» Ж, [нео́пода́ль] «тс.» Ж, Пі, [непо́да́леки Ж, непо́да́лекі́ УРС, Ж, непо́дале́ці Г, Ж, непо́да́лець Г, Ж], непо́далік, [обда́ль-ний] «дальший, досить далекий» ВеЛ, [ода́лець] «недалеко» Ж, [ода́ль] «віддалік», [одалекі́] «тс.» Ж, Ме, [одда́льний] «віддалений» Ж, [оддалі́] «здалека» Ж, оддалі́к «тс.» Ж, [оддалі́кі] «здалеку, на віддалі» Па, [оддаля́] «тс.» Ж, [оддалі́ти] «віддалитися» Ж, [о́пода́лік] «здалека; о́сторонь», [о́пода́ль] «далі, о́сторонь», [о́пода́лець] «на віддалі» Ж, по́ода́лік, по́ода́ль, уда́ліні, уда́ліну́, уда́ль; — р. бр. др. *да́ль*, п. *dal*, ч. *dál*, слц. *dál'a*, вл. нл. *daloki* «далекій», полаб. *dolèk* «далеко», болг. *дале́к* «далекій», м. *далечен* «тс.», схв. *да́ль* «даль», слн. *dálja*, стсл. *Дала* «тс.»; — псл. *daľь*; — етимологія непевна; можливо, походить від займенникового кореня *do-* «то-», наявного в сполучниках *да*, [до] і паралельного кореневі *to-*, відповідник якого вбачається також у лит. *tolùs* «далекій», лтс. *tàls* «тс.» (Sławski I 136); можливо також, що псл. *dal-* є результатом зміни давнішого **tal-*, спільного з балтійськими мовами, під впливом **d^blgь* «довгий», *давьп* «давній» (Zubatý St. a čl. I 2, 94); менш вірогідне пов'язання з коренем **del-* (псл. **d^blgь*, укр. *до́вгий*) із незасвідченим слов'янським кореневим вокалізмом *e, o* (Persson Studien 221; Meillet MSL 14, 373; Bern. I 177; подібно Skok I 376); питання спорідненості з уг. *távol* «далеко» (Machek ESJČ 110) залишається відкритим, як і ширша проблема можливих генетичних зв'язків індоевропейської мовної сім'ї з іншими мовами. — Шанский ЭСРЯ I 5, 9—10; Фасмер — Трубачев I 483; Sławski I 136; БЕР I 315; Holub — Кор. 136; Schuster-Šewc I 143—144; Olesch I 201—202; ЭССЯ 4, 184—185; Sl. prast. II 333—334; Fraenkel 1106—1107.

да́ма¹ «пані, жінка»; — р. бр. болг. м. схв. *да́ма*, п. вл. *ḍama*, ч. слц. слн. *dáma*; — запозичено, очевидно, через посередництво російської і польської мов з французької; фр. *dame* походить від лат. *domina* «пані, господиня» (первісно «господиня дому»), похідного від *domus* «дім», спорідненого з псл. *domъ*, укр. *дім*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 11; Фасмер I 483; Преобр. I 174; Сл. wyr. obcych 133; Dauzat 227; Bloch 199; Walde — Hofm. I 367. — Див. ще дім.

да́ма² «гральна карта; шашка», *да́мка* «шашка; карта», [дамніця] «шашечниця», ст. *дамы* «шашки» (гра) (XVIII ст.); — р. бр. *да́ма*, *да́мка*, п. вл. *data* «дам(к)а (у гри)»; ч. слц. слн. *dáma* «тс.», болг. *да́ма* «дамка; ферзь», схв. *да́ме* «шашки»; — очевидно, запозичене через посередництво російської і польської мов з німецької; нім. *Damenspiel* «шашки» (букв. «гра дам») є перекладом фр. *jeu de dames*, яке походить від ісп. *ajedrez de la dama* «дамські шахи», що, як вважають, виникло внаслідок спотворення з ар. (*aššitrang*) *attām* «гра в шахи»; виводиться також (Kluge — Mitzka 120) від назви подвійної шашки (дамки), перенесеної з гри в шахи, де *dama*, *dame* (первісно «господиня») в західноєвропейських мовах означає ферзя (королеву). — Шанский ЭСРЯ I 5, 11; Фасмер I 484; Holub — Lyer 121. — Див. ще да́ма¹.

[дамасті́на] «дамаська слива» ВеБ, [дамасценка] «тс.» Мак; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *damascena*, [damasyна], ст. *damaszczyna*, як і ч. *damazina*, [damastinka] «тс.», походить, мабуть, від лат. (*prunus*) *damascena* «(слива) дамаська» (назва дерева). — SW I 424; Вгґісклер 84; Machek ESJC 110. — Див. ще дамасце́нка.

[дамасце́нка] «шабля з дамаської сталі» Ж, [дама́ска, дома́ха, дамаши́вка Ж], ст. *демешка* (XVII ст.) «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *damascenka*, *demeszka*, *demesz*, *demiesz*, як і ч. *damascenka*, слц. *damascénka*, слн. *damašćánka* «тс.», походить від лат. *damascenus* «дамаський», похідного від *Damascus* «Дамаск» — назви міста, де вироб-

лялись шаблі; частина українських форм могла утворитись незалежно від польської мови; болг. *дамаскі́ня*, можливо, також схв. *диміски́ја*, *дімшикі́тѣ* «дамаська шабля» пов'язані з гр. *δαμασκηνός* «дамаський», *δαμασκή* «тс.» (БЕР I 317). — Richhardt 42; Сл. wyr. obcych 133. — Пор. адама́шка.

да́мба «вал для захисту місцевості від затоплення»; — р. *да́мба*, ст. *дам*, бр. болг. *да́мба*; — очевидно, через російську мову запозичено з голландської або нижньонімецької; гол. *dam*, нн. *dam* (> нвн. *Damm*) «тс.» споріднені з дісл. *dammer* «тс.», гот. *faúr-dammjan* «затикати, перегороджувати», можливо, також гр. *φαιεῖν* «закривати, закріплювати», *φαιέλιον* «основа», пов'язаними з *φάσσω* «покладу», псл. *dēti* «покласти», укр. *діти* (дієслово). — СІС 189; Шанский ЭСРЯ I 5, 11—12; Фасмер I 484; Kluge — Mitzka 120; Feist 146. — Пор. та́ма.

да́на (рефрен у піснях) Ж, [да́ну, да́йна, да́й ну, да́ну, да́на, да́ні, да́йна] «тс.», [данакати] «співати дана», [дайна́кати] «наспівувати»; — п. *dana* (приспів), *dajna*, *dyна*, *dyну*, слц. *danom* «тс.»; — не зовсім ясне; пояснюється як результат поєднання п. *da* (вигук у піснях; рідше — спол. «та»), спорідненого з укр. [да] «тс.», і вигуку п. [па] «ну» (Sławski I 137); зіставляється також з дінд. *dhan*-«дзвеніти, звучати» як здавна успадковане слово, з яким пов'язується і молд. *до́йна* (вид пісні), рум. *dóipă* «тс.» (Семчинський Мовозн. 1969/5, 63—67; Hasdeu *Din istoria limbii române* 1883, 11—32); менш імовірні припущення про зв'язок з лит. *daipà* «пісня» (Malinowski PF I 181) або про походження укр. *да́на* від імені богині води *Дана* (ВеЗн 14), наявність якої в міфології слов'ян не доведено.

[да́нець] «танець» Ж, [данці́вник] «танцюрист», [данцюва́ти] «танцювати», [данцюва́ти] «тс.» Ж; — болг. *да́нец* «болгарський народний весільний танець»; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. [данец], *данц* «танець» поряд з уживанішим *данс* «тс.», мабуть, походить від французького *danse* «тс.»; ц замість с у молдавській мові могло

з'явиться під впливом рідше вживаного поряд з дієсловом *данса́* (< фр. *danser*) «танцювати» варіанта *данца́*, який, можливо, походить від іт. *danzare* «тс.». — DLRM 214; БЕР I 319. — Див. ще *тане́ць*.

Даніло, [Даниле́й] Я, *Данько́*, ст. *Данило* (1394), *Даниилъ* «суд(ъ) б(о)-жий» (1627); — р. *Даниїл*, бр. *Даніла*, др. *Даниилъ*, *Данилъ*, *Данило*, ч. слц. *Daniel*, болг. рідк. *Даниїл*, слн. *Danijel*, стсл. **Даниїлъ**; — через церковнослов'янське і грецьке посередництво (гр. *Δανιήλ*) запозичено в давньоруську мову з гебраїської; гебр. *Dānī'ēl* утворене з присвійної форми іменника *dānī* «мій суддя» і іменника 'ēl «бог». — Сл. вл. імен 207; Беринда 200; Петровский 92; Суперанская 77; Кореєн'у Рrūvodce 53; Gesenius 44, 195.

[**данило**] (бот.) «айстра степова, *Aster amellus* L.» Мак, [данилке] «тс.» Мак; — результат звичайного в українській народній номенклатурі перенесення власної назви (*Даніло*) на рослину (пор. *гріцики*); мотивація перенесення неясна. — Див. ще **Даніло**.

дантіст; — р. болг. м. *дантіст*, бр. *дантіст*, п. *dentysta*, ч. слц. *dentista*, вл. *dentist*, схв. *дєнтист(а)*, слн. *dentīst*; — запозичено, мабуть, через російську мову з французької; фр. *dentiste* походить від лат. *dēns, dentis* «зуб», спорідненого з днв. *zap* (нвн. *Zahn*), днн. *tand*, лит. *dantis* «тс.», псл. **dēsna*, укр. *ясна*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 13; Фасмер I 484; Dauzat 237; Walde— Hofm. I 340. — Див. ще *ясна*.

дар, [дара́] «дарунок», *дара́* «причастя», [дарані́ця] «подарунок» Я, [даре́мщина] «подароване», [дарі́зна] «речі особистого користування, що даються в придане молодій» О, [дарі́зна] «тс.» О, [дарі́ця] «дарунок», [дарі́вник] «той, хто дарує», *дарі́вщина* «подароване», [дармі́ця] «незначна річ, добро, що легко прийшло» О, *дарнік* «артос (освячений хліб)», *дарни́ця* (заст.) «дарча грамота», [даровані́на] «дар» ВеЗа, *дарові́зна* «подаровані речі», *дарови́на* «жертва», [дарові́ця] «те, що дісталось даром», [дарові́ще] «вид дитячої гри», [даро́к] «дар» Ж, [даро́мищина] «дарова праця»

Я, [дара́ство] «дар» Я, *дару́нок*, [дара́бенний] «дарчий», [дара́вний] «даремний», *даре́мний*, [дара́жний] «дарований», [дармі́й] «даровий» Ж, *дарові́й*, *дарові́тий*, [дарові́ний] «даровий», *дара́чий*, [дара́мно] «даремно», *дара́ма* «даремно; не варто, хай», *дара́мне* «даремно», *дара́мо*, *дара́ром*, [дара́ма] «тс.», *дара́рми*, *дара́рвати*, *дара́рвати* «гаяти час; перебувати без ужитку», *бе́здар*, *бе́здара*, [вдара́ми́цю] «надармо» Ж, *ві́ддара́к* «взаємний подарунок», [зада́р] Ж, *задара́мне*, *задара́ма*, *задара́ром*, *надара́емний*, *надара́емне* «надаремно», *нада́рмо*, *нездара́ра*, [нездара́рі́сько], *обдара́рвати*, [оддара́ра] «віддяка» Ж, [оддара́рок] «тс.» Ж, *подара́рунок*, [придара́рні́сть] «випадковість» Ж, [придара́рок] «випадок» Ж, [придара́рка] «тс.» Ж, [придара́рний] «випадковий» Ж, [роздара́рковува́тися] «роздавати», *удара́ми́цю*, [узда́р] «даром», [узда́р] «тс.» КІМ; — р. бр. болг. м. *дар*, др. *даръ*, п. ч. слц. вл. нл. *dar*, схв. *дār*, слн. *dār*, стсл. **даръ**; — псл. *darъ*, пов'язане з *dati*, як *žirъ* з *žiti*, *riгъ* з *riti*; — споріднене з гр. *δῶρον* «подарунок», вірм. *tur* «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 5, 14; Фасмер I 484; Sławski I 137; Brückner 85; Machek ESJČ 110; ЭССЯ 4, 191—192; Sl. prasl. II 346—348; Bern. I 179; Trautmann 57; Pokorny 225. — Див. ще **дати**.

[дара́б] «шматок, грудка, згусток» Ж, [дара́бів] «тс.» Ж, [дара́бан] «розбитий горщик» Ж, [дара́бчик] «шматочок», ст. *дараб* «шматок, кусень» (XVII ст.); — запозичення з угорської мови; уг. *darab* «шматок» походить, очевидно, від слн. *drób* «шматочок, дрібничка; тельбухи, нутрощі» або слц. *drob* «шматок, дрібка», споріднених з укр. *дріб*. — Бевзенко НЗ УжДУ 26, 177; ВеЗн 14; Тимч. 665; MNTESz I 593—594; Bárczi 47. — Див. ще **дріб**.

[дара́ба] «пліт із сплавного дерева», [дара́бівка] «вода, якою можна сплавлити плоти» Мовозн. 1974/3; — очевидно, походить від уг. *darab* «шматок, штука» (*daraba* присвійна форма 3 ос. одн. «його шматок, штука»); зміна значення сталася, мабуть, уже на українському ґрунті у зв'язку з вимірюванням сплавленого лісу на *дараби* «штуки», кожну з яких становив окремий пліт; без-

підставно виводиться (Vipsenz 8) з уг. *daraba* «пліт із сплавного лісу», у цьому значенні невідомого. — Манівчук Мовозн. 1974/3, 76. — Див. ще **дараб**.

[**дара́к**] «гребінь для розчісування вовни та волокна» Мо, Дз, [дара́чка] «тс.» Мо, [дара́чити] «чесати вовну» Мо, Дз; — болг. *дарák*; — запозичення з молдавської або румунської мови; молд. *darák* «чесалка», рум. *darác* «щітка для чесання бавовни, шерсті, льону; карда» походять від тур. *taarak* «гребінь, чесалка (ткацька)»; початкове *d* (*d*) може пояснюватися походженням слова з турецького діалекту або грецьким посередництвом. — Бевзенко НЗ УЖДУ 26, 178; СДЕЛМ 98; DLRM 215; БЕР I 320.

[**дарда́н**] «йолоп, телепень» Ж, [дарда́нський] (у виразі *дарда́нський осел* «тс.») Ж, ст. *дарданського* «троянського» (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. рідк. *dardan* «великий безнадійний осел», *dardański* (у виразі *dardański (dardanelski) osieł* «тс.») виникли, очевидно, з словосполучення *dardański osieł*, яке склалося в середовищі школярів на підставі читання класичної (античної) літератури; походить від лат. *dardan(i)us* «троянський» (у зв'язку з довірливістю троянців, яких одурили греки), пов'язаного з *Dardanus* (<гр. *Δάρδανος*) «Дардан», місто біля Трої, яке свою назву дістало від імені його засновника *Dardanus* (<гр. *Δάρδανος*) «Дардан», родоначальника троянців; припущення про те, що *osieł* у польському виразі *dardański osieł* замінило *koń* з виразу *koń trojański (dardański?)* (SW I 426), непереконливе. — Тимч. 665; Вгückner 85; Дворецкий—Корольков 251; Дворецкий I 343.

Дарія, **Даріна**, **Дарка**, **Одарка**, ст. *Даріа* «взыскáющая» (1627); — р. *Дарья*, заст. *Дария*, бр. *Дар'я*, болг. заст. *Дарш*, стсл. *Дарни*; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Δαρεία* утворено від *Δάρειος* «Дарій», що є грецькою формою імені трьох давньоперських царів; у давньоперській мові йому відповідає *Dāraya*^h-*vahav*, яке означає «той, хто має добро»; оскільки відповідне жіноче ім'я виник-

ло, очевидно, вже на ґрунті грецької мови, пояснення його (Суперанская 86) як перського імені із значенням «сильна, переможна» не має підстав; необґрунтованим є виведення (Фасмер I 485) р. *Дарья* від *Дорофэя*. — Петровский 92; Илчев 156; Bartholomae 738.

[**дармо́й**] «решето з великими отворами», [дармо́] «тс.» МСБГ, [дармоува́ти] «віяти зерно дармоем» Дз; — запозичення з молдавської мови; молд. *дырмо́й* «решето», *дырмо́н* (рум. *dîrmóiu*, *dîrmón*) «тс.», *дырмо́я* «просівати решетом» походить від нгр. *дромо́ви* «металева сито». — Дзендзелівський НЗ УЖДУ 13, 69; Бевзенко НЗ УЖДУ 26, 178; Schedulko 131; СДЕЛМ 125; Vrabie Romanoslavica 14, 138; Nižă-Ärmaş та ін. Romanoslavica 16, 84; DLRM 254.

да́та «календарний час», *датува́ти* «визначати час», ст. *дата* (XV ст.); — р. бр. болг. *дата*, п. вл. *data*, ч. *datum*, слц. слн. *dátum*, м. схв. *дату́м*; — запозичено з латинської мови, можливо, через німецьку (н. *Datum*); слат. *data*, дієприкметник жі. р. від дієслова *dare* «давати», спорідненого з укр. *да́ти*, є результатом скорочення формули, якою позначалась дата на документах, *data littera* (букв. «виданий лист»); пояснюється також (СІС 190; Sł. wug. obcuch 134) як форма множини від лат. *datum* «дане». — Шанский ЭСРЯ I 5, 17; Holub—Lyer 121; Kluge—Mitzka 122; Dauzat 228—229; Klein 403. — Див. ще **да́ти**.

да́ти, **дава́ти**, [да́яти] «давати», [дава́лець] «подавець» Я, [дава́ни] «місце, де складають сіно і годують худобу», **дава́нка** «порція корму; [годівля худоби взимку]», [дава́нь] «гостина, частування» О, [дава́и] «подавець, жертвуватель» Ж, [дава́чка] «повія» Я, [дава́ць] «той, хто подає, дає», [дада́й] «подавець» Ж, [да́йка] «дар, жертва», [да́на] «доля» Пі, [да́нець] «той, хто платить дань» Я, **да́нинá** «дань», [да́не] «дане, дані; отрута; зілля» Ж, [да́нка] «дар, жертва», [да́нок] «тс.», [да́ння] «отрута; зілля; привід, підстава Я», **дань** «даннина», [да́т] «кількість молочних продуктів, що віддають як податок», [да́та] «порція корму для дійної корови» Ж, [да́тель]

«подавець, жертвуватель» Ж, [да́тка] «подачка», [да́ток] «дар, жертва», [да́точник] «рекрут» Ж, да́ча «давання; [данина]; разова порція корму», [да́чка] «податок», дава́льний, [да́теиий] «той, хто платить податок», [вда́ка] (у виразі на вдаку чи «навряд»), вда́лість, [вда́ння] «привід, причина» Пі, [вда́ха] «удача» Ж, вда́ча «тс. Ж; характер, натура», [вда́чність] «доброта; доброякісність» Ж, вда́лий, [вда́тний] «вдалий; сприятливий; доброзичливий» Ж, видава́ти «давати; розкривати; друкувати; видавати заміж; утворювати звук; говорити, представляти», видава́тися «здаватися; траплятися; виступати», [вида́йкати] «випросити», вида́вець «той, хто видає книги, редактор видання» Г, Ж, [ви́давка] «виявлення вини на суді» Я, ви́давник «видавець» СУМ, Ж, ви́давництво, [ви́давство] «видавництво» Ж, ви́давцем «за računком, за мірою», [ви́давця́] «весільний батько нареченої» Ж, ви́дання, ви́датність «визначність; (тех.) віддача», ви́даток, ви́дача СУМ, Ж, ви́давничий, ви́датквий, ви́датний «визначний», ви́датний «що потребує багато витрат» Ж, ви́дава́ти «повертати взяте; виражати, відтворювати; мати запах», ви́дава́тися «поринати (перен.); виходити заміж; відлунювати (про звук)», ви́давець «той, хто віддає», [ви́да́жя] «весілля» Ж, ви́даніця «наречена Г; дівчина на виданні Ме», ви́даність, ви́даток «те, що треба віддати», [ви́да́ха] «та, що віддає», ви́да́ча, ви́даний, [ви́дпрода́вець] «перепродавець» Ж, [ви́дпрода́ж] «перепродаж» Ж, до́давати, до́дати, [до́подати] «дати» Ж, до́данок (мат.), до́даток «доповнення; граматичний об'єкт», [до́датник] «доданок» Ж, до́дача, до́датквий, до́датний (мат.), за́вдати, [за́вда́нка] «зігріте молоко з сметаною», за́вдання, за́вданок «урок», за́вдаток, за́вдача «завдаток», [за́вда́лий] «удалий, гарний» Ж, за́дава́ти (тон), за́дава́тися «поводитися зарозуміло, гордувати», за́дава́ка, за́даток, за́дача, за́датник, [за́прода́вець] «продавець; той, хто дає в оренду» Ж, за́прода́ж, за́прода́жа Я, [за́продане́] «продаж» Ж, за́проданець, [за́продате́ль] «той, хто здає в оренду» Ж, здава́тися, зда́тися, здава́ч, зда́вець, [зда́тень]

«здібний артист» Я, [зда́тчик] Я, зда́ча, [зда́лий] «здатний», [зда́ний] «тс.», зда́тний, [зда́тливий] «податливий» Я, на́дава́ти «багато дати; дати (можливість, право)», на́дава́тися «пасувати, годитися; представлятися; скаржитися», на́да́ча «додаток землі», [на́даве́ць] «той, хто дарує; засновник; відправник», [на́да́вця, на́дате́ль Ж] «тс.», на́вдалу́ «навмання», на́дда́ти «додати», на́дда́ток «додаток», на́дда́ча, на́уда́чу, [не́дава́] «скнара», не́вда́лиця «нездара», не́вда́тник, не́вда́ха, не́вда́ча, не́уда́чник КІМ, не́вда́лий, не́вда́тний, не́дода́ча, [не́зда́ль] «нікчема» Ж, [обда́ніти] «обкласти податком» Ж, [одда́тчик] «той, хто віддає, відсилає» Ж, [одда́ха] «той, хто сплачує борг» Ж, [одда́ча] «віддача» Ж, оподаткува́ти, пере́дати «повідомити; зобразити; дати більше, ніж треба», пере́дава́ч, пере́даве́ць «передавач», пере́давальник, [пере́дайник Нед] «тс.», пере́даток «зайвина, надлишок», пере́датчик, пере́дача «повідомлення; зображення», пере́давальний, пере́датний, пере́даточний, пере́зда́ча «віддача комусь; поступка комусь», пере́продува́ти, пере́продаж, [пере́проду́ха] «перекупка», підда́ти «допомогти взяти; щось посилити; віддати на щось», підда́вало «підбурювач», підда́вок (спец.), підда́вкі «вид гри», підда́нець, підда́ний, підда́ник (заст.) «підлеглий», підда́нок «тс.», підда́нка «піддана; кріпачка», підда́нство, підда́нський (рідк.) «кріпацький», підда́ча, підда́ний, підда́нчий (заст.) «пов'язаний з підлеглістю» Нед, [підданчли́вий] «зручний» Нед, підда́тливий, по́дава́ти «вручати; зображати; повідомляти», по́да́тися «рушити (переважно назад); відправитися; поступитися; розширитися; схуднути», по́дава́льний, по́дава́ч, [по́дава́чка] «повія» Пі, по́даве́ць «той, хто подає», [по́давок], по́дання, [по́дата] «податок» ВеУг, по́дате́ль, по́даток, по́дате́, по́дача «повідомлення; передача (у грі)», по́дача, по́да́ння, по́датливий, по́датний, при́дати «додати; надати (про форму)», при́да́тися «стати потрібним; вийти, вдатися», [при́да́вка] «додача, домішка», при́да́не, [при́да́ни] «весільні гості, які супроводжують наречену до дому нареченого», [при́-

да́нець] «гість наречених», [прида́нка] «весільна гостя нареченої» Л, [прида́ник] Л, [приданя́ни] «весільні гості від нареченої», прида́ток, прида́ча «додача; випадок, інцидент Ж», [прида́йний] «придатний», прида́тний, прода́ти, продава́льник (у весільному обряді), продаве́ць, продавни́ця «продавщиця», продави́щя, продаж, прода́жка «продаж з аукціону», [прода́жник] (у весільному обряді), [прода́й] «продаж», [прода́н] «дитина, яку віддали в іншу родину» Нед, [продави́ща] «продавщиця», прода́жний, роздава́тися «бути роздаваним; ставати ширшим; чути; [розгуля́тися] Нед», роздава́льник, роздава́ч, [розда́вка] «дарування» Нед, [роздавни́к] «той, хто розподіляє» Нед, [розда́йко] «той, хто багато роздає», [розда́не] Нед, розда́ча, роздава́льний, розпродо́увати, розпродо́аж, розпродо́ажний, спродо́ати, [спродо́а́ець] «продавець» Нед, спродо́аж, спродо́ажка, [спродо́ажний] Нед, [спродо́айний] Нед, дава́ти «прикидатися; копіювати, зображати», уда́тися «успішно здійснитися; впасти в якийсь стан; вжити (заходів); податися; звернутися», [уда́ка] «удача», уда́лець «здібна людина», [удаль] «здібність до чогось», удава́льник «людина, яка щось (когось) удає», [уданна́] «удача», [уданство́] «краса», уда́ність «нереальність, мнимість», уда́тність «здібність, майстерність», [уда́ток] «подарунок», [уда́ха] «здібна людина», уда́ча, уда́чник, уда́ваний, уда́лий «завзятий, молодецький; вродливий», уда́ний «зображений; здібний; гарний», уда́тний «вдалий, спритний», [уда́чий] «тс.», уда́чливий, [уза́дати] «відплатити» Нед; — р. да́ть, бр. даць, др. да́ти, дава́ти, да́яти, п. вл. dać, ч. слн. dáti, слн. dat', нл. daś, полаб. dot, болг. дам, м. дава «дає», схв. dáти, стсл. да́ти; — псл. dati, davati (< ie. *dō-, *dō-ǵ-); — споріднене з лит. dúoti «давати», лтс. duôt, dāvāt, прус. dāt, лат. dāre, дінд. dādāti «дає», гр. δίδωμι «даю». — Шанский ЭСРЯ I 5, 18; Фасмер I 480; Sławski I 138; Machek ESJČ 111; Schuster-Šewc I 142—144; Olesch I 204—207; БЕР I 310—311; Skok I 382—384; Bezlaž ESSJ I 95; ЭССЯ 4, 194—195; Sł. prast. I 353—

357; Bern. I 181; Trautmann 57; Топоров 302—307; Pokorny 223—226.

дах, даха́р «покрівельник», [дахі́вка] «черепиця, покрівля», дашо́к «ковпачок; знак (˘) над о, е в українському етимологічному правописі; кози́рок картуза», дахува́тий «у формі даху», [даши́ти] «покривати дахом», підда́шок, підда́шиця, ст. дахъ (XVI ст.); — бр. дах, п. dach, ч. [dach]; — через польську мову запозичено з німецької; свн. dach (нвн. Dach), двн. dah «тс.» споріднене з дісл. pak, лит. stógas «дах», лат. tego «крию, покриваю», псл. stogъ, укр. стіг. — Фасмер—Трубачев III 763; Richardt 42; Sławski I 136; Brückner 83; Kluge—Mitzka 119; Walde—Hofm. I 654. — Див. ще стіг.

[да́ха] «давалець», [да́хар] «тс.»; — р. даха́, даха́р «тс.»; — похідні утворення від дієслова дава́ти; форми, подібні до зна́хар, р. [жі́харь] «житель», можливо, пов'язані з давньою основою сигматичного аориста на -х- (пор. аорист і ос. одн. дахъ). — Див. ще да́ти.

да́ча «будинок для відпочинку за містом; (спец.) лісова ділянка», да́чник; — бр. болг. да́ча, ч. dača «тс.»; — запозичення з російської мови; р. да́ча (< псл. *datja, пов'язане з dati, укр. да́ти) спочатку означало подаровану (дану) володарем землю, подаровану ділянку лісу, згодом через звуження значення — «будинок на подарованій землі» — набуло значення «будинок для відпочинку за містом»; старе значення, пов'язане безпосередньо із семантикою дієслова да́ти (р. да́ть), збережено в р. спец. да́ча «порція, що дається в один раз», укр. да́ча «данина», схв. да́ће мн. (одн. да́ћа) «податки; мито», слн. dača «податок». — Шанский ЭСРЯ I 5, 18; Львов РР 1969/2, 100; Фасмер I 486. — Див. ще да́ти.

дба́ти «старатися, піклуватися; здобувати, набувати, заготовляти», дбайли́вець «дбач», дба́лість «старанність», дба́ха, дбач, дба́чка, дбайли́вий, дба́лий, [дба́йний], [вїдба́ти] «виростити» Я, [вїдба́тися] «вирости» Я, додба́ти «доповнити», занедба́ти, зане́дбувати, зане́дбаний, надба́ти «нажити, заробити», [надба́нка] «надбання» Ж, надба́ння, [над-

ба́нок] «нажите», недба́лити «неуважно ставитися до чогось», недба́льствува́ти «тс.», [нейдба́йлиця] «безтурботна людина», [недба́йличок, недба́йличка], недба́йло, [недба́лець, недба́лиця, недба́ха] «тс.», недба́льство, придбава́ти, придба́ти, придба́ння; — р. [дба́ть] «турбуватися, старатися», бр. дбаць «тс.; не спати», п. dbać «дбати», ч. dbáti «тс.», ст. tba, dba «турбота», слц. dbat', вл. ст. dbaś, нл. ст. dźbaś; — очевидно, псл. *dъbati «шукати, здобувати; ходити з метою що-небудь знайти; обстежувати місцевість» (звідки ітератив dubati «тс.»), давніше «копірсити землю чи сніг, шукаючи чого-небудь; колупати; тикати; робити заглибини»; — споріднене з р. [дюба́ть] «кловати, дзьобати», п. ст. dziubać «видовбувати», лит. du-būs «глибокий», dūbti «ввалюватися, впадати», лтс. dubt «порожніти, западати»; іє. *dheub(h)-/dhub(h)- «глибокий, порожній; заглибина»; недостатньо обґрунтовані припущення про походження від іменника *dba, що нібито виник внаслідок метатези з *bda (<*bъda), похідного від псл. bъdēti «не спати, чатувати» (Sławski I 142—143; Schuster-Sewc Probeheft 49—50), про зв'язок з п. wścibiać się «втручатися» (Brückner 86), з псл. doba (Machek Recherches 66), як і про спорідненість з лат. dubāre «сумніватися» (Machek ESJČ 112) або про походження (як запозичення) від ав. d̥baēš- (dvaēš-, tbaēš-) «ворогувати, кривдити» (Трубачев Этимология 1965, 55—57; ЭССЯ 5, 172—173). — Мельничук Мовозн. 1975/5, 46—54; Mikl. EW 53. — Пор. дйбати, доптати.

два, дві, дво́е, [два́е] «два» О, [двійе́] «залізо у рала з подвійним вістря́м», дві́йка, [двійко́] «двоє», [двійло́] «колода для запрягання двох чи трьох пар волів; ярмо О», дві́йник «особа, схожа з іншою; спарені предмети; [рід миски; листки позолоченого срібла Ж]», [двійня́к] «ячмінь двогранний Ж, Мак; горшки-близнята Ж», дві́йня́та, дві́йця «двійнята», [двійча́к] «вила» Ва, [двіла́] «двійнята» Пі, [двоі́шки] «тс.» Я, двоі́на, двоі́стість, [дво́йка] «двостволка» Ж, [дво́йко́] «двоє, пара», дво́йство «дуалізм»

Ж, [дво́йча́к] «дволемішний плуг» Дз, [дво́йча́кі] «вила» Мо, [дво́йча́тка] «тс.» Ва, [дво́йча́тник] «двійник» Я, [дво́як] «монета в два гроші; двійка Ж; ячмінь двогранний Мак», [дво́я́н] «великі соснові бруси для сплаву», [дво́я́нка] (у виразі у дво́я́нці «у двох однакових одежинах»), [дво́йло́вий] «пов'язаний з двійлом», [дво́йля́чий] «тс.», дво́йни́й Ж, дво́йча́стий, дво́йча́тий, дво́їстий, [дво́йна́стий] ВеБ, дво́йча́стий, дво́я́кий, [дво́йки́] «двічі» Л, [дво́ичи́ Ж, дво́йчи́, дво́ичи́] «тс.», дво́ичі́, [дво́єм] «удвоє», дво́їти, дво́йни́ти, задво́йни́й «подвійний», задво́я́кий «двох родів», задво́е «удвоє» Я, надво́е, подво́йник «двійник», подво́ювач, подво́йни́й, [ро́здво́й] «роздвоєння; розбрат Нед», [ро́здво́йство] «розбрат Нед, [ро́здво́ичити] «ділити надвоє» Нед, ро́здво́їти, [удво́йку́], удво́йці́, удво́ичі́, удво́е, удво́х, [уподво́їни́] «удвоє»; — р. болг. м. два, две, бр. два, две, др. двѣа, двѣъ, п. dwa, dwie, ч. dva, dvě, слц. dva, dve, вл. dwaј, dvě, нл. dwa, dvě, полаб. davoј, схв. двѧ, двѧ, слн. dvá, dvě, стсл. дъва, дъвъѣ; — псл. d(ъ)va, d(u)vě (< іє. *duco «два», *ducoi «дві»); — споріднене з лит. dū «два», dvi «дві», лтс. divi, прус. dwai, дінд. dvā, duvāu, duvā, dvāu, duvé, dvě, гр. δύο, лат. duo «два», duae «дві». — Шанский ЭСРЯ I, 5, 19; Фасмер—Трубачев I 486; Преобр. I 173; Sławski I 182; Brückner 105; Machek ESJČ 136; Erhart Sborník FFBru 14, 20; Holub—Kop. 111; БЕР I 323; Skok I 463—465; Bezlaj ESSJ I 123; ЭССЯ 5, 185—186; Bern. I 247; Mikl. EW 53; Trautmann 64; Топоров 395; Pokorny 228—232.

два́дцять, [два́йцять], два́дцятро, два́дцятти́й, два́дцятка «два десятки; монета; сорт полотна; рибальська сітка; бочка на 20 відер Дз; мисливська рушниця 20-го калібру Дз», два́дцятни́к «20 пасм», два́дцятко́ «двадцять», два́дцятте́; — р. два́дцять, бр. два́дцять, др. двадесѧтъ, п. dwadzieścia, ч. dvacet, слц. dvadsat', вл. dwaceci, нл. dważasća, болг. двáдесет, двáйсет, м. дваесет, схв. двáдесет, двáдест, два́ст, слн. dvájset, стсл. дъвадѣсати; — псл. d(ъ)va desęti — складений числівник, утворений з числівника d(ъ)va «два» і форми дво́ни

від числівника *desęty* «десять». — Шанський ЕСРЯ I 5, 19; Фасмер I 486; Sławski I 182; БЕР I 223—224; ЭССЯ 5, 186; Берн. I 187. — Див. ще два, *дэ́сять*.

двана́дцять, [дванáйцять], двана́дцятро, двана́дцятий, двана́дцятний, двана́дцятка «полотно в 12 пасм; рибальська сітка», [дванáйцяток] «дюжина» Ж, [двана́дцятерник] «лампа, гніт, скло певного розміру» Дз;— р. *двана́дцать*, бр. *двана́ццаць*, др. *дъванадесате*, *дъвънадесате*, п. *dwanaście*, ст. *dwapa(ć)ście*, *dwapadcie*, ч. *dvanáct*, слц. *dvanást'*, вл. *dwanaće*, нл. *dwapasćo*, болг. *двана́десет*, м. *дванаесет*, схв. *дванаест*, слн. *dvánapjst*, стсл. *дъванадесате*, *дъвънадесате*;— псл. *d(ъ)va* на *desęte*, що складається з числівника *d(ъ)va* «два», применника на «на, понад» і форми місцевого відмінка числівника *desęty* «десять». — Шанський ЕСРЯ I 5, 21; Фасмер I 487; Sławski I 182; БЕР I 224; Bezlaј ESSJ I 123; Берн. I 187. — Див. ще два, *дэ́сять*, *на*¹. — Пор. *вісімна́дцять*.

двѐрі, *двѐрки* «малі двері», [двѐрник] «швейцар», *двѐрці* «малі двері Г; [хвіртка ДзАтл І]», *двѐрця́та*, [двѐрча́та, двѐрча́тий], [одвѐрок] «одвірок» Ж, [одвѐр, одвѐрець, одвѐр'є Ж] «тс.», [одвѐрник] «деталь засува, що прибивається до одвірка», *одвѐрок* «рама дверей», [одвѐр] «біля дверей», *переддвѐр'я* «місце перед дверима», [придвѐре] «тс.» Ж;— р. *дверь*, *двѐри*, бр. *дзѐры*, др. *двьрь*, *дверь*, п. *drzwi*, [drgwí], ч. *dveře* (мн.), ст. *dřvi*, слц. *dvege*, вл. *durje*, нл. *zúrja*, слн. *dúri*, *dvęri*, стсл. *двъри* (мн.), *двърь* (одн. жін. р.);— псл. *dvęgъ*, пов'язане з псл. *dvogъ*, укр. *дві́р*;— споріднене з лит. *dųrys*, лтс. *duris*, гот. *daúr*, двн. *turi* (нвн. *Tür*), гр. *θύρᾱ*, лат. *forēs*; іє. **dhwer-*. — Криченко Вступ 514, 550; Шанський ЕСРЯ I 5, 21—22; Фасмер I 487; Преобр. I 175; Sławski I 175; Brückner 101; Machek ESJĀ 136; Holub—Kop. 111; БЕР I 324—325; Bezlaј ESSJ I 122; ЭССЯ 5, 171—172; Берн. I 241—242; Роконпу 278—279. — Пор. *дві́р*.

дві́гати «пересувати, носити; [підіймати Ж]», *дві́гати́ся* «рухатися», *дві́гну́ти*, [дві́гáнути] «підіймати, переносити важкі речі» МСБГ, [дзві́гáнути] «тс.»

тж, [двігоні́ти] «трястися», *дві́готі́ти*, *дві́гті́ти*, [дві́жáти] «тс.», [дві́жкáти] «рухати, носити», [дві́зі́ти] «стугоніти; дрижати» О, *дві́гнути* «двигнути; рушити», [дві́хкáти] «коливатися, трястися», [двіхті́ти] «тс.», [дві́г] (вигук на позначення руху), [дві́г] «рух; підойма» Ж, [дві́га] «важіль, пружина» Ж, [дві́гáр, дві́гáч, дві́гня] «тс.» Ж, [дві́гань] «двигання» О, [дві́гіт] «трясіння, тремтіння», [дві́гня́ва] «трясовина» Я, *дві́гун*, [дві́жник] «важіль» Ж, [дві́жнѐ] «тс.» Ж, *дві́жо́к*, *дзві́гáти* «рухати, зрушувати; підіймати Ж», [дві́г] «скупчення; зрушення; релігійне свято Воздвиження», [дві́ж] «трясовина», [дзві́жене] «спорудження» Ж, [дзві́жка] «рух» Ж, [дзві́жжѐ] «трясовина», [дзві́жовина] «тс.», [дзві́га] «нерухома істота (ім'я казкового собаки)», *дзві́гий* «нерухомий» Ж, *дзві́жіймий*, *дзві́жній*, [дзві́жніймий, дзві́жній] «тс.», *пдві́г*, [пдві́ги] «корогви» Нед, *пдві́жник*, *пдві́жництво*, *спдві́жник*;— р. *дві́гáть* «рухати», др. *дві́гнути*, *дві́зати* «тс.», п. *dźwigać* «нести щось важке; підносити», ч. *zdvihat'* «підіймати, підносити», слц. *dvihat'*, вл. *zběhać*, нл. *zwingaś*, полаб. *dvaignot* «тс.», болг. [дві́гам] «рухаю», м. *дві́жи* «рухає», схв. *дві́гнути*, *дві́зати*, *дві́хи* «підіймати, підносити», слн. *dvigati* «тс.», стсл. *двигнѐти*, *дві́зати* «рухати»;— псл. **dvigti* (**dvizō*, ітератив **dvidzati*) «підіймати, зрушувати, похідне від іменника **dvigъ* «розсоха, розгалужена гілка» (що використовувалась як важіль для підіймання ваги),— пор. бр. укр. (поліське) [ródwih] «дубова розсоха, що підпирає полицю рала» (семантична паралель: слц. *socha* «розсоха», [sošit'] «підіймати, підносити»);— псл. **dvigъ* споріднене з двн. *zwīg* (нвн. *Zweig*) «гілка», дангл. *twī* (мн. *twīgu*) «тс.», разом з якими походить від іє. **du̯-i-gh-o-s-/du̯-i-gh-o-s*, похідного від *du̯o* «два»; інші пояснення з припущенням первісного значення «рухати» — як пов'язаного з ірл. *dí-n-g* «утискати, мучити», нвн. *zwängen* (Windisch KZ 23, 207; Stockes BB 21, 128), з двн. *zwīgōn* «стискати, щипати» (Uhlenbeck RBV 22. 542). як *d-* (нульовий ступінь префікса *ad-*) † відповідник

дінд. *vējatē* «мече, кидає» (Bern. I 240—241; Machek ESJČ 713—714; Skok I 401), як зіставлюваного з лат. *fīgo* «прикріплюю, встромляю», гр. *θυγάω* «торкаюся» (Соболевский *Slavia* 5, 443), як похідного від гот. *du-wigan* «рухати» (Мартинов Тези V сл. конф. 11) малоїмовірно (виклад цих гіпотез без власних припущень: Фасмер I 487; Sławski I 212—213). — Трубачев *Этимология* 1964, 4—6; Шанский *ЭСРЯ* I 5, 23—24; *ЭССЯ* 5, 168. — Див. ще два.

[двізити] «обережно щось напинати, напружувати» Ж, [двизіти] «тс.» Ж, [двизітися] «триматися на ногах; відпочивати» Ж; — пов'язане з др. *двизати*, закономірною фонетичною формою дієслова *двигати* із значенням багаторазовості; фонетичне з в цьому дієслові (з його основним значенням) у кратних формах замінилося на г (*двигати*) під впливом форми *двигнути*, де г цілком закономірне. — Див. ще двігати.

[двійє] «колода для впрягання двох чи трьох пар волів», [двійя] «тс.»; — очевидно, результат контамінації *війя* і *двоє* (двоє волів запрягаються до *війя*). — Критенко *Мовозн.* 1969/1, 63. — Див. ще *війя*, два.

двір, *двірець* «малий двір; палац; вокзал», *двірка* (іст.) «дворова жінка», *двірник* «робітник при будинку; [хазяїн замку]», *двірницька* (іст.) «приміщення для дворових людей», [двірницький] «лакей», *двірня* (іст.) «дворові люди», *двірняк* (іст.) «дворова людина», *двірнячка*, [двірок] «вілла» Ж, [двіре] «подвір'я» Ж, [дворець] «двірець; вокзал», *дворецький* (заст.), *дворище*, *дворка* (іст.) «дворова жінка», *дворняга* «дворовий собака», *дворняжка* «тс.», [дворяк] (іст.) «дворянин при дворі (королівському і ін.); дворова людина, кріпак», [дворкіня] «фрейлина, двірська дама», [дворник] «двірник» Ж, [дворок] «загорода з очерету для ловлі риби» Дз, [дворський] (іст.) «дворова людина», [дворяк] «тс.», *двірський*, *дворовий*, [дворити] «лестити; красуватися» Ж, *дворувати*, [дворітися] «бавитися» ВеУг. ДзАтл II, [дворовати] «випорожнятися» О, [двір'я] «подвір'я» Ж, *задвірки*, *задвірок*, *задвірквий*, *знадвору*, [надвірняк] «кнур», *надвір'я*

«двір», *надвір*, *надворі* СУМ, Ж, *надвірний* «розміщений у дворі; зовнішній; придворний», [надворок] (заст.) «садиба у передмісті», *подвір'я*, [подвірня] «сіни» Нед, [подворець] «тс.», [подворисько] ВеБ, [подвірний] «дворовий», [придворець] (іст.) «паредворець, придворний», [придворці] (іст.) «придворні пани» Ж, *придворний* (іст.), [удвір'я] «місце за дворами», [удвір'я] «тс.», [удворитися] «поселитися» Ж; — р. бр. болг. м. *двор*, др. *дворъ* «будинок із садибою», п. вл. нл. *dwór*, ч. *dvůr*, слц. *dvor*, полаб. *dōr*, схв. *двѣр* «замок; палац; двір», слн. *dvŏr*, стсл. *дворъ*; — псл. *dvogъ*, пов'язане з *dvъgi* «двері»; — споріднене з лтс. *dvars* «ворота», лат. *foris* «двір, площа, ринок», *forēs* «двері», дірл. *dogus* «двері», дінд. *dvāram* «ворота»; іє **dhug-* з первісним значенням «простір, замкнений воротами, загорода». — Критенко *Вступ* 550—551; Шанский *ЭСРЯ* I 5, 28; Фасмер I 489; Sławski I 183; Brückner 105; Machek ESJČ 136—137; БЕР I 327; Skok I 465—467; Bezlaĵ ESSJ I 124; ЭССЯ 5, 169—170; Bern. I 241; Trautmann 63; Walde—Hofm. I 537; Pokorny 278—279. — Пор. *двері*.

двісті, [двіста, двѣсто], *двохсотий*; — р. *двѣсти*, бр. *дзвѣсце*, др. *дѣтъ сътъѣ*, п. *dwieście*, ч. *dvěsti*, слц. *dvesto*, вл. нл. *dwěścě*, болг. *двѣста*, м. *двѣсте*, схв. *двѣста*, слн. *dvěsto*, стсл. *дѣтъ сътъѣ*; — псл. *d(ъ)vě съѣ*, що складається з числівника *d(ъ)va* «два», узгодженого з числівником *съto* «сто» у формі наз. зн. в. дв.; пор. дінд. *dvěsatē* «двісті». — Шанский *ЭСРЯ* I 5, 22; Фасмер I 487; Sławski I 182; БЕР I 325; Младенов 121; ЭССЯ 5, 187. — Див. ще два, сто.

двічі «два рази», [двічи, двічи] Ж, *двічи* Ж, *двійчи* Ж, ЛІ «тс.»; — р. [двоичи, двоича], бр. *двоичы*, др. *двоичи, двоича*, п. ст. *dwójcy*, вл. *dwójcy*, *dwójce*, нл. *dwojcy*, болг. ст. *дваци*, стсл. *дѣвашди*; — загальноприйнятої етимології не має; пояснюється (Трупицько *Słowiańskie przysłówki liczebnikowe typu stcsł. dwašdi, třišti, Uppsala, 1947, 56*) як результат поєднання дистрибутивного числівника *дъвоjъ* із суфіксом *-tjъ*; другий компонент зіставляється також (Німчук Пр. XIII діал. н. 122—133; ЭССЯ

5,193) з основою *it-*, пов'язуваною з дієсловом *iti* «іти», подібно до того як компонент *-šdy* у семантично тотожних формах *dъvašdy* «двічі», *trišdy* «тричі» пов'язується з дієприкметником *šdъ* (від *hoditi* «ходити»).— Див. ще **два**.

[двойго] «двое» Я, [двiгнiя] «двiгнiя» Ж, [двiгнiстий] «подвiйний» ВеБ, [удвiвiзi] «удвох», ст. *двойга* «двое», *двойго* «тс.» (XVI—XVII ст.);— запозичення з польської мови; п. ст. *dwójgo* «двое» утворилось від *dwa* «два» за аналогією до *czwogo* (род. в. *czworga*), яке, в свою чергу, виникло під впливом відмінювання збірного числівника *dwój* (*dwójgo*).— Klemensiewicz — Lehr-Spławiński—Urbańczyk Gramatyka historyczna języka polskiego 354.— Див. ще **два**.

дворянин, *дворянство*, *дворянський*, ст. *дворянинъ* (XVIII ст.);— бр. *дваранін*, болг. *дворянин*, м. *дворјанин*;— запозичення з російської мови; р. *дворянин* походить від др. *дворянинъ*, що, як і п. *dworzanin*, ч. *dvorčín*, сл. *dvorjan*, схв. *двдранин*, слн. *dvorjan*, є похідним від іменника *дворъ* (*dvogъ*) «двір володаря»; думка про утворення за зразком свн. *hövesch* «двірський» (нвн. *höfisch* «тс.»), яке, в свою чергу, є калькою фр. *courtois* «тс.», похідного від *court* «двір» (Фасмер I 489), викликає сумнів.— Шанский ЭСРЯ I 5, 30; Sławski I 183; Brückner 105; БЕР I 327; Falk—Торп 455.— Див. ще **двір**.

двоюрідний;— р. *двоюродный*, бр. *дваюрадны*;— утворене від форми род.-місц. в. дв. словосполучення др. *дъвою родоу* (стсл. *дъвсю родоу*) «двох родів».— Шанский ЭСРЯ I 5, 30—31; Фасмер I 489.— Див. ще **два**, **рід**.

[д-горі] «угору, догори» Ж;— результат злиття прийменника [d] і форми дав. в. одн. іменника *горá*.— Див. ще **горá**, **д**.

де¹ (прислівник місця і часу), [где, igdê O], *нидê*, [нигдê];— р. *где*, бр. *дзе*, др. *къде*, п. *gdzie*, ч. сл. *kde*, вл. (h)dže, нл. *že, zo*, болг. [de], *къдê*, м. *каде*, схв. *гдê*, слн. [gdê], *кјê*, стсл. *къдê*;— псл. *къ-de, займенниковий прислівник, який складається з питального займенникового кореня *къ, наявного також у псл. *къ-to, укр. *хто*, і частки або суфікса

-de (<*dhe);— споріднене з дінд. *kúha* (<*kudha) «де», ав. *kudā* «тс.», а також лит. *kuī* «тс.», що має іншу частку.— Шанский ЭСРЯ I 4, 43; Фасмер I 400; Преобр. I 122; Sławski I 271; Machek EŠJČ 247; БЕР I 234; Skok I 386—387.— Див. ще **хто**.— Пор. інде, онде.

де² (частка, що вживається в неозначених прислівниках і займенниках типу *дékілька*, *дéколи* «іноді», *дéкотрий*, [дeодiн] «декілька» Ж, *дéкто*, *дéщо*, *дéякий*);— результат видозміни просторової семантики питально-неозначеного прислівника *де* у виразах з первісним значенням «десь котрийсь», «десь хтось» і под.— Див. ще **де**¹.

де- (префікс, що означає відокремлення, рух донизу, позбавлення, відсутність, напр.: *деградація*, *декваліфікація*);— р. болг. м. схв. *де-*, бр. *дэ-*, п. ч. сл. вл. нл. слн. *de-*;— результат засвоєння латинського префікса *dē-* з тим самим значенням, наявного в запозичених словах типу *дeдiкцiя* (лат. *dēductio*), *дeклaмaцiя* (лат. *dēclāmātio*) та ін. і пов'язаного з прийменником *dē* «з, від», спорідненим з гр. *ἔ-δη* «уже», атт. *δῆ-τα* «напевне» (<*ie dē* «у напрямі»).— СІС 190; Sł. węg. *obcych* 134; Walde—Hofm. I 325—326.

дебати, *дебатувати*;— р. *дебáты*, бр. *дэбáты*, п. *debaty*, ч. сл. вл. нл. *debata*, болг. *дебáти*, м. *дебáта*, схв. *дебáта*, *дébата*, слн. *debáta*;— запозичено, очевидно, через посередництво російської і польської, можливо, також англійської мов (англ. *debate* «дискусія, дебати») з французької;— фр. *débat* «суперечка; обмін думками» (мн. *débats* «дебати») утворене за допомогою префікса *dé-* (<лат. *dē-*) від дієслова *battere* «бити», що походить від нар.-лат. *battere*.— СІС 191; Шанский ЭСРЯ I 5, 33; Kopaliński 198; Dauzat 78; Bloch 72; Walde—Hofm. I 99.— Див. ще **батальйон**, **де-**.

дебелій «здоровий, міцний, товстий», *дебелáстий*, [дебелéзний] «дуже сильний» Ж, [дебелéнный] «великий, масивний», *дебелуáстий*, *дебелуáтий*, [дебелъкувáтий], [дébелень] «міцна людина, здоров'як», [дебелiнá] «товщина», *дебéлість*, [дебелýяка] «товста людина», [де-

беліти] «робити дебелим», *дебеліти* «ставати дебелим; поважніти; робитися твердим, черствим; пильно дивитися; дубіти, ціпеніти» СУМ, Ж, *дебелішати* «ставати більш дебелим», [*дебельшати*] «товстіти», *задебеліти* «задубіти, затвердіти», [*здебела*] «товсто; щільно, міцно», *одебеліти* «остовпіти»; — р. *дебельий*, бр. *дзябѣлы*, др. *дебельий* «товстий, грубий», болг. *дебѣл*, м. *дебел*, схв. *дѣбео*, слн. *dēbel*, стсл. *ДЕВЕЛЪ*; — псл. *debelъ*; — споріднене з прус. *debīkan* «великий», днв. *tarfar* «важкий», дісл. *darf* «тс.»; іе. **dheb-* «товстий»; далі пов'язується з *дбблесть*, *дбба*, *дббрий* (Шанский ЭСРЯ I 5, 33; Горяев 83; ЭССЯ 4, 201—203; Mikl. EW 40); сумнівне зближення (Кобилянський Зб. наук. праць I 78) з тур. (<ар.) *debdebili* «пишний, урочистий». — Фасмер I 490; БЕР I 328—329; Skok I 387; Sl. prasl. III 29—30; Топоров 310—311; Kluge—Mitzka 770; Pokorny 239.

[дѣбила] «щоденна, проста, незначна річ» Ж, [*дѣбилиця*, *дѣбела*, *дѣбелиця*] «тс.» Ж; — очевидно, утворене з *де* (присл.) і [*бил*] «був»; щодо словотвору пор. *билиця* «бувальщина»; мотивація утворення неясна; можливо, виникло на підставі буквального перекладу традиційного початку угорських казок *hol volt, hol nem volt* «де був, де не був»; у такому разі вихідним значенням мало бути «казка; брехні, пусті балачки; не варті уваги речі». — Див. ще *біти*², *бути*¹, *де*¹.

дѣбра «яр, улоговина; [лісові хащі Ж]», [*дѣбер*] «балка, узгір'я; крутий бік гори, горба» О, *дѣбр* (*дѣбрь*) «яр, улоговина», [*дѣبریця*] «тс.» Ж, *дѣбри* «хащі, непрохідний ліс», [*дѣбринѣць*] «швидкий лісовий струмок» Ж, [*дѣбрянѣць*] «тс.» Ж, [*дѣбриняк*] (вид гриба) О, [*дѣбріще*] «зсув, обвал» О, [*дѣбріяник*] (вид гриба) О, [*дѣбѣрка*] «балка, узгір'я; крутий бік гори» О, [*дѣбѣр*, *дѣбрів*, *дѣбрія*] «тс.» О; — р. *дѣбрь*, *дѣбри*, бр. *дѣбра*, др. *дѣбрь*, *дѣбрь*, *дѣбарь*, *дѣбрь* «долина, що поросла лісом», п. [*debra*] «невеликий яр, вимитий водою», ст. *debrz*, *dziebra* «тс.; ліс, гай», ч. ст. *debř* «яр, місце, вимите водою», слц. [*debra*] «водорій», болг. *дѣбри* (з рос.), схв. *Дебар* (назва місцевості), слн. *debër* «до-

лина», стсл. *ДЪБРЬ* «долина, безодня»; — псл. **dъbrъ* споріднене з лит. *duburgys* «вимивина, переважно наповнена водою», лтс. *dubra* «багно», ірл. *dobur* «вода», кімр. ст. *dubr* «тс.»; має зв'язок також з псл. *dъbrava* (*dъbrova*), з яким пов'язане укр. *дѣбрѡва*; початкове значення — «заглибина, яма, долина, яр > густий ліс (який часто ріс у долинах)»; пов'язання з гр. *τάφρος* «рів», *τάφος* «могила» (Schmidt Zur Geschichte des indogermanischen Vokalismus I 164; Zubatý BB 18, 261) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ I 5, 35; Фасмер—Трубачев I 490; Преобр. I 176; Sławski I 143; Brückner 86; Machek ESJČ 112—113; БЕР I 329—330; Bezlaž ESSJ I 96; ЭССЯ 5, 176—177; Bern. I 242; Trautmann 45. — Пор. *дѣбрѡва*, *дно*.

[дѣбринѣць] (бот.) «герань криваво-червона, *Geranium sanguineum* L.»; — р. *дѣбріянка* (бот.) «вид папороті, *Blechnum*», бр. [*дубровица*] «герань криваво-червона», [*дуброўка*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *дѣбри*; назва може мотивуватись тим, що рослина росте серед чагарників, на узліссях, у лісах. — БСЭ 10, 596. — Див. ще *дѣбра*.

дѣбют, *дѣбютант*, *дѣбютувати*; — р. болг. *дѣбют*, бр. *дѣбют*, п. *debiut*, ч. слц. *debut*, вл. *debit*, м. *дебитант*, схв. *дѣбѣ*, слн. *debut*, *debí*; — запозичення з французької мови; фр. *début* «дѣбют, перший виступ; початок, виникнення» є похідним від дієслова *débuter* «робити перший хід у грі (початкове значення); уперше виступати (пізніше значення, під впливом *debut*)», яке виникло з артилерійського терміна (XVII ст.) *de but* (*en blanc*) «з місця стрільби (в центр мішені)», що складається з прийменника *de* (<лат. *dē*) і іменника *but* (ст.) «артилерійська позиція (місце стрільби); мішень; мета», для якого на підставі дісл. *būt* «низький пень» припускають походження від франк. **būt* «пень, колода». — СІС 191; Шанский ЭСРЯ I 5, 35; Фасмер I 490; Dauzat 121, 230; Bloch 106—107. — Див. ще *де*.

[дѣб'я] «ледве», [*дѣбля*, *дѣбля*] «тс.»; трохи» МСБГ; — запозичення із східно-романських мов; рум. *deabiá*, молд.

[*деабе*] «тс.» утворені з прийменника *de* «з, від», що походить від лат. *dē* «тс.», та прислівника *abiā* «ледве» (молд. *абя* «тс.»), що зводиться до лат. *ad vix* «тс.», яке складається з прийменника *ad* «до» і прислівника *vix* «ледве, майже», пов'язаного, ймовірно, з *vincō* «перемагаю», спорідненим з лит. *viēkas* «сила, життя», псл. *věкъ*, укр. *вік*. — *Crânjală* 246; *Vincenz* 14; *Pușcariu* 1; *Walde—Hofm.* II 810, 792. — Див. ще **авантюра**, **вік**, **де-**.

девіз; — р. болг. *девіз*, бр. *дэвіз*, п. *dewiza*, ч. слц. *devíza*, м. схв. *devíza*, слн. *devíza*; — запозичено через російську мову з французької; фр. *devise* «девіз» через нар.-лат. *dīvīsa* «розпізнавальний знак» пов'язане з лат. *dīvido* «розподіляю; відрізняю», що є складним словом, перша частина якого *dī-* (*dis-*) «роз-» споріднена з гот. *dis-*, гр. *δια-* «тс.», пов'язаними з іє. **duis-* «надвое», а друга зводиться до іє. **uidh-* «відділяти, роз'єднувати», з яким пов'язане псл. *удова*, укр. *удова*; значення «стисле формулювання провідної ідеї, програми дій» розвинулося в західноєвропейських мовах у середні віки на основі значення «напис на гербі». — *SIC* 191; *Шанский ЭСРЯ* I 5, 37—38; *Фасмер* I 492; *Sł. wug. obsucz* 148; *Kopaliński* 217; *Holub—Lyer* 129; *BER* I 332; *Dauzat* 243—244; *Kluge—Mitzka* 130; *Klein* 438; *Walde—Hofm.* I 359. — Див. ще *удова*. — Пор. **дивізія**.

девон (геол.) «четвертий період палеозойської ери в історії Землі», *девонський*; — р. болг. *девон*, бр. *дэвон*, п. *dewon*, ч. *devon*, слц. слн. *devón*, схв. *dēvōn*; — запозичення з англійської мови; англ. *Devon* є скороченою формою від *Devonshire*, назви графства, де вперше були знайдені морські відкладення цього періоду. — *SIC* 191; *Kopaliński* 217; *Holub—Lyer* 129; *Klein* 438.

дев'яносто, *дев'яностий*, ст. *дев'яносто*, *девеносто* (XIV ст.); — р. *дев'яносто*, бр. *дэвяноста*, др. *дев'яносто* (з 1265 р.); — східнослов'янське слово, що відбиває, очевидно, псл. [**devenosъto*], яке походить з іє. [**neuenə(d)kmta*] «дев'ять десятків», пор. лат. *p̄nāgīnta*, гр. *ἐνενηκόντα*, гот. *niuntēhund*; якщо

так, то форма *deven-* продовжує іє. **neun-* (без *-t-*); менш імовірні припущення Ржиги (ФЗ 1879 III 1) про походження др. **дев'яносто* з **дев'ять-доста* (з дисиміляцією *d — n*) та Ендзеліна (LP 1949 I 3), що виводив *дев'яносто* з **деся-до-ста*. — Етимол. словарь слав. языков. Проспект. Пробные статьи, М., 1963, 44—46; *Фасмер—Трубачев* I 492; *Преобр.* I 176; *Булаховский Курс русск. литерат. языка* II 189; *Pisani Studia indoeuropeistyczne*, Wrocław 1974, 171—173; *Hamp Russian linguistics* 2/3—4, 219—222; *Vaillant BSL* 46, 178; *Meillet BSL* 29, 33; *Prusík KZ* 35, 599; *Соболевский Slavia* 5, 451 і далі; *ЭССЯ* 4, 220—221; *Bern.* I 189; *Walde—Hofm.* I 179—180. — Див. ще **дév'ять**, **сто**.

дев'ясил (бот.) «оман високий, *Inula helenium* L.; відкасник звичайний, *Carlina vulgaris* L.», [*див'ясил* *Мак*, *дивесил* *Мак*, *дивосіл*, *дивосіль* *Ж*, *дивосил* *Мак*, *дев'ясин* *Вел*, *дев'ецел* *Мак*, *дев'ятьсила*, *дев'ясильник* *Мак*, *деветісільник* *Л*, *дев'етосильник* *Мак*, *дев'ятисил* *Мак*, *дев'ятисил* *Мак*, *дев'ятисільник* *Пі*, *дев'ятисельник* *Ж*, *дев'ятисіник* *Мак*, *дев'ятотисіна* *Г*, *Ж*, *дев'ятисільний* (*гэюн*) *Я*, *дев'ятосельник* *Мак*, *дев'ятосіл*, *дев'ятосільник* *Ж*, *Л* «тс.», ст. *дevesъль* «відкасник» (XVII ст.), *дивосиль* «оман» (XVIII ст.), *девесилиевий* (XVII ст.); — р. *дев'ясил* «оман; кремена, підбіл, *Petasites officinalis*», [*дevesіл*] «оман; відкасник», *дев'ятисіл* «тс.», [*дивосіл*] «відкасник», бр. *дзівасіл* «оман» та ін., п. *dziewięsił* «відкасник; оман», [*dziewiesił*, *dziewiosił*, *dziewosił*, *dziwosił*] «тс.», ст. *dziewięsił*, ч. *devěsił* «кремена», ст. *devěsił*, слц. *devát'sil*, [*devásel*] «тс.», болг. *дevesіл* «оман», [*деветсіл*, *девицил*] «тс.», схв. *дeвeсиль*, *дeвeсильe* «смовдь, *Peucedanum*», *нeвeсильe* «ферула»; — псл. **devešilь* < **nevešilь*; — складне утворення з основ числівника *deve-* (< **neve*) «дев'ять» та іменника *siła* «сила»; число дев'ять вважалося в давнину магичним, і назвою **devešilь* позначалися рослини, яким приписувалися особливі лікувальні властивості (пор. н. *Neunkraft* «деревій; підбіл» та ін.); на думку Прусика (KZ 33, 161), *deve-* відбиває давню форму без форманта *-t-*, а схв. *нeвeсильe* збе-

рігає ще більшу давнину (іє. *neṣṣ-); можливо, проте, що схв. *nevē-* є результатом зближення з *ne-ve-* (укр. *нев'янучий*), пор. схв. *nēven* «*Calendula*» (Bern. I 189; Младенов 123); зближення в деяких мовах першої частини з *диво-* (*dīvo-*) та зміни в другій частині свідчать про деетимологізацію первісної назви.— Фасмер I 491; Преобр. I 176; Соболевский РФВ 64, 155; Савинов РФВ 21, 18; Меркулова Очерки 104—105; БЕР I 331; Brückner 111; Machek ESJČ 116—117; Jm. rostl. 259; Holub—Lyer 129; Holub—Kop. 100; Skok I 398; ЭССЯ 4, 221; Sl. prasł. III 81—83; Bern. I 189.— Див. ще **дév'ять, сі́ла**.

[дév'ятдеся́т] «дев'яносто», [дév'ядеся́ть МСБГ, дév'ятдэ́сять Г, Ж, дэв'ятдеся́теро, дэв'ятдэ́сятка, дэв'ятдэ́сятий Ж], ст. *девятьдесять, деведдесять, девятьдесятъ* (XVII ст.);— р. [дэв'ятдэ́сят], бр. [дзэв'ятдэ́сят], др. *дев'ятдэ́сятъ*, п. *dziewięćdziesiąt*, ч. *devadesát*, слц. *devāḍdesiat*, вл. *dzewjećdziesiąt*, нл. *zewēšzaset*, полаб. *diva(t)dišot*, болг. *деветдесет*, розм. *дэвейсе*, м. *деведесет*, схв. *деведэсэ́т*, слн. *devédeset*;— слово виникло на ґрунті окремих слов'янських мов із словосполучення **devęť desęť*, пор. стсл. **дэв'ятъ дэс'ятъ**; у східнослов'янських мовах збивається рідко (зам. давнього *дэв'яно́сто*), на Україні — в південно-західних говірках.— Бевзенко НЗ УжДУ 14, 31; ЭССЯ 4, 223—224; Sl. prasł. III 80—81.— Див. ще **дév'ять, дэ́сять**.

[дэв'ятэ́рник] (бот.) «лілія лісова, *Lilium martagon* L.» Ж;— р. *дэв'ятэ́рник* «вужачка, *Ophioglossum vulgatum* L.», п. *dziewięciornik* «білозір, *Parnassia*; [печіночниця, *Hepatica* та ін.], *dziewięciornik, dziewięciorn*, ч. *devaterník* «сонцєвіт, *Helianthemum* Mill.», слц. *devätorník* «тс.»;— похідне утворення від числівникової основи **devęter-*; назва зумовлена приписуваною певним рослинам властивістю лікувати від дэв'ятъох (тобто багатьох) хвороб.— Brückner 111; Machek Jm. rostl. 70.— Див. ще **дév'ять**.— Пор. **дэв'ясі́л**.

дэв'ятій, дэ́в'ятэро, дэв'ятэ́рик, дэв'яті́рко «дэв'ятэро», **дэв'ятка, дэв'яті́ни** «поминки на дэв'ятій дэнь після

смерті», **дэв'ятник** «дэв'ятій чэтвєр після великодн'я», [дэв'ятн'я] «бердо на дэв'ять пасом» Я, [дэв'яті́ха] «гречка, посіяна на дэв'ятому тижні після великодн'я», **дэв'яті́нний Я, дэв'ятэ́рній, дэв'ятэ́риківий, удэв'ятэро, удэв'ятэ́ртьох**;— р. *дэв'ятій*, бр. *дэв'яті*, др. *дэв'яті*, п. *dziewiąty*, ч. *devátý*, слц. *deviaty*, вл. *dzewjaty*, нл. *zewęty*, полаб. *divotě*, болг. *дэв'яті*, м. *дэв'яті*, схв. *дэв'яті*, слн. *devēti*, стсл. **дэв'ятъ, дэв'ятъ**;— псл. *devęť* < **devęp-tos*;— споріднене з лит. *deviñtas*, лтс. *devīts*, др. *devítas*, прус. *newīpts*, гот. *piunda*, гр. *évatos*, *évatos*, іон. *évatos*, які зводяться до іє. **neṣṣ-to-*, що становить поширення формантом *-to-* основи **neṣṣ-*, засвідченої в лат. *povem* «дэв'ять», дінд. *pāva*, гр. *évvēα*, гот. *piun*, тох. *ḥu*, вірм. *in* «тс.», а також на слов'янському ґрунті, як гадають, у словах *дэв'яно́сто, дэв'ясі́л*, др. *Дэв'ятэ́рскъ*; припускається, що іє. **neṣṣ-* пов'язане з **neṣṣ-os* «новий»: коли рахунок вівав чэтвірками, з *дэв'яті* починалася нова чэтвірка після двох перших; звук *d* на початку основи в праслов'янській та в балтійських мовах з'явився в результаті дисиміляції *p—p > d—p* (Schulze Kl. Schr. 58; KZ 42, 27; Эндзелін СБЭ 88) або під впливом наступного *dešęť* (Persson Beitr. 504; Мейє ОЯ 31).— Шанський ЭСРЯ I 5, 40—41; Фасмер I 492; Преобр. I 177; Sławski I 199; Brückner 111; Machek ESJČ 116; ЭССЯ 4, 222; Bern. I 189; Mikl. EW 43; Trautmann 198; Pokorny 318—319.— Пор. **дэв'ять**.

дэв'ятна́дцять, [дэв'ятна́йцять, дэв'ятна́дс'ятъ Ж], **дэв'ятна́дцятка Ж, дэв'ятна́дцятэро, дэв'ятна́дцяті́рко**;— р. *дэв'ятна́дцять*, бр. *дэв'ятна́дцятца*, п. *dziewiętnaście*, ч. *devatenáct*, слц. *devätnást'*, вл. *dzewjatnaće*, нл. *zewēšnasćo*, полаб. *divatnadist, divatnocti*, болг. *дэв'ятна́йсе(т)*, м. *дэв'ятнаесет*, схв. *дэв'ятнаест*, слн. *devétnajst, devetnajst*;— слово виникло на ґрунті окремих слов'янських мов із словосполучення *devęť na desęte*, пор. стсл. **дэв'ятъ на дэс'ятэ**.— Шанський ЭСРЯ I 5, 40; Holub—Lyer 129; ЭССЯ 4, 224—225; Sl. prasł. III 92—93.— Див. ще **дэв'ять, дэ́сять, на¹**.— Пор. **дэв'ятна́дцять**.

дев'ятсот, [дeв'ятьсoт, див'ятстo], дев'ятсотий, [дeв'ятсoтний Ж], ст. *девят сот* (XIV ст.); — р. *девятьсот*, бр. *дзевяцьсoт*, п. *dziewięćset*, ч. *devět set*, слц. *devät'sto*, вл. *dżewjeć stow*, нл. *zewēś stow*, болг. *деветстотин*, м. *деветстотини*, схв. *дѣвѣтстотѣнѣ*, *дѣветсто*, слн. *devétsto*; — слово виникло в українській мові із словосполучення *дев'ять сот*, пор. стсл. **ДЕВАТЬ СЪТЪ** та аналогічні сполучення в деяких сучасних слов'янських мовах; форма *сот* (сътъ) була родовим відмінком множини від *сто* «сто». — *Sł. prast.* III 94—95. — Див. ще **дѣв'ять, сто**. — Пор. **двісті**.

дѣв'ять; — р. *дѣвять*, бр. *дзевяць*, др. *девятъ*, п. *dziewięć*, ч. *devět*, слц. *devät*, вл. *dżewjeć*, нл. *zewēś*, полаб. *dīvaŕt*, болг. м. *девет*, схв. *дѣвѣт*, слн. *devēt*, стсл. **ДѢВАТЬ**; — псл. **devęť*, утворене від порядкового **devęť* «дев'ятий»; менш імовірно, що *-ть* в псл. **devęť* продовжує іє. **-tis*, як у дінд. *pavatiḥ* «дев'яносто», ав. *pawaiti-* «тс.», дісл. *pī-upd* «дев'ять», гр. *ἐννεάς* «тс.» (Trautmann 198; Торр 295; Фасмер I 493). — Лукінова СМ V 63—65; Шанский ЭСРЯ I 5, 40; Преобр. I 177; Machek ESJČ 116; БЕР I 332; Skok I 398—399; Bezlaž ESSJ I 99; ЭССЯ 4, 222—223; Pokorny 318—319. — Див. ще **дев'ятий**.

дегенерат, *дегенератство*, *дегенерация*, *дегенеративный*, *дегенерувати*; — р. болг. *дегенерат*, бр. *дзегенерат*, п. *degenerat*, ч. *degenerace*, слц. *degeneracia*, м. *дегенѣрик*, схв. *дегенѣрик*, слн. *degenerat*; — запозичення з латинської мови; лат. *dēgenerātus* є діеприкетником від дієслова *dēgenerāre* «вироджуватися», що складається з префікса *dē-*, який виражає рух униз, позбавлення або відсутність чогось, і дієслова *generāre* «породжувати, створювати», пов'язаного з *genus* «рід». — СІС 192; Шанский ЭСРЯ I 5, 41; Holub—Lyer 123; Klein 416. — Див. ще **ген, де-**.

деградация «занепад», *деградувати*, ст. *деградация* «усунення з уряду, відібрання прерогатив», *деградовати* «перемішати на нижчу посаду» (XVII ст.); — р. болг. *деградация*, бр. *дзєрадацья*, п. *degradacja*, ч. *degradace*, слц. *degradacia*, вл. *degradowanje*, м. схв. *деградация*,

слн. *degradacija*; — запозичено в староукраїнську мову через польську з пізньолатинської, а в сучасному значенні — через російську мову з французької; фр. *dégradation* «розжалування, позбавлення чинів; занепад» походить від пізньолат. *dēgradatio* «пониження в чині, званні», пов'язаного з дієсловом *dēgradare* «знижуватися, опускатися», утвореним з префікса *dē-* і основи дієслова *gradior* «ступая». — СІС 192; Шанский ЭСРЯ I 5, 42—43; Kopaliński 201; Holub—Lyer 123; Klein 416. — Див. ще **градус, де-**.

дегустация, *дегустатор*, *дегустацийный*, *дегустувати*; — р. болг. *дегустация*, бр. *дзегустация*, п. *degustacja*, ч. *degustace*, слц. *degustacia*, схв. *дегустатор*, слн. *degustacija*; — запозичення з латинської мови; лат. *dēgustatio* «проба, ознайомлення» пов'язане з *dēgustare* «пробувати, знайомитися», утвореним за допомогою префікса *dē-* (у значенні відділення чи завершення дії) від *gustare* «пробувати, випробувати», пов'язаного з *gustus* «проба, смак», спорідненим з гот. *kustus* «перевірка, іспит», дісл. *kostr* «вибір», днв. *kust*, дангл. *cyst*, кельт. **gustu-* «тс.». — СІС 192; Шанский ЭСРЯ I 5, 43—44; Kopaliński 202; Holub—Lyer 129; Klein 417; Walde—Hofm. I 628. — Див. ще **де-**. — Пор. **куштувати**.

[дѣдва] «пісна їжа Ж; все, що поїдається сирим Ж; висівки, солова, відходи від зерна Ж; переїди з сіна Шух»; — можливо, сюди ж р. [дѣделя] (бот.) «борщівник, *Heracleum L.*; стебла борщівника їдять сирими (Даль); — неясне; можливо, пов'язане з [дудва] (бот.) «бутень, *Chaerophyllum L.*» (пор. р. [снѣдбк] «бутень»), а також з р. [дударь] «сміття», [дѣдиль] (*вырасти дедилѣм* «підти в стрілку, а не в корінь»). — Пор. **дудва**.

[дѣдбк¹] (орн.) «вид дрібного птаха, подібного до горобця» Л, [дѣдбчок] «тс.» Л; — очевидно, пов'язане з *дід*; мотивація назви неясна. — Див. ще **дід¹**.

[дѣдбк²] «моталка, прилад для перемотування пряжі в клубки» Л; — р. [дѣдка] «рукоятка весла, держак», бр. [дзядкі] «виступ над задньою віссю у во-

зі», [dzedók] «гвинт», [dzjadók] «пристрій для скручування ниток», п. [dziad] «деталь у млині», [dziadki] «вертикальна (під стіною) дошка на лаві; теслярська робоча лава», ч. [dědek] «пристрій для притримування дерева, що обробляється»;— очевидно, похідні утворення від *did*; мотивація назв неясна.— Див. ще *did*¹.— Пор. *бáбка*¹.

дедукція, деду́ктивний, деду́кувати, ст. *дедукция* «висновок» (1597);— р. болг. *дедукция*, бр. *дэдўкция*, п. *dedukcja*, ч. *dedukce*, слц. *dedukcia*, вл. *dedukcija*, м. схв. *дедукција*, слн. *dedúkcija*;— запозичення з латинської мови; лат. *dēductio* «відведення» пов'язане з *dēducere* «відводити», утвореним за допомогою префікса *dē-* від *ducere* «вести», див. *zlohan* «тягти», дангл. *teon* «тс.», кімр. *dygaf* «тягну», алб. *pduk* «висмикую, вирываю волосся» (іє. **deuk-* «тягти»).— СІС 192; Шанский ЭСРЯ I 5, 45; Kopaliński 199; Kleip 413; Walde—Hofm. I 377—378.— Див. ще *де-*.— Пор. *дўка, кондўктор, продўкт*.

Дéжма (іст.) «частина врожаю, улову і под., що віддавалася власникові землі, водойми», [дéжма, дéжма Ж] «тс.», ст. *дѣжма* «податок у розмірі десятиї частини доходу» (XVIII ст.);— п. [dyžma] «десята частина врожаю, що віддавалася бессарабськими селянами власникам землі», слц. *dežma* «десята частина врожаю, що віддавалася поміщику», болг. *дéжма* (заст.) «десятина», схв. *дежма* «десяток, десятина», дэ́зма, слн. *déžma* «тс.»;— запозичення з молдавської і з угорської мов; молд. *déžma* (рум. *díjma*) «оброк», уг. *dézsma* «оброк, десятина» через сербохорватську та словенську мови і далі італійську або провансальську чи, можливо, давньонімецьку (Bern. I 189—190) запозичено з латинської; лат. *decima* «десята частина» утворено від *decem* «десять».— Scheludko 131; Грінч. I 366; Vrabie Romanoslavica 14, 139; Nižá-Armas та ін. Romanoslavica 16, 81—82; Machek ESJČ 85; БЕР I 387; Bezlaž ESSJ I 100; Bárczi 51; MNTESz I 627; Kniezsa 626—628.— Див. ще *дéсять, дец-*.

[дежурний, дежурка, дежурити];—

бр. *дежурны*, п. *dyžurny*, ч. *dežurný*, слц. *dežurny*, болг. м. *дежурен*, схв. *дежўран*, слн. *dežúren*;— запозичення з російської мови; р. *дежурный* утворено на основі французького виразу *de jour* «вдень» (*être de jour* «бути черговим»), що складається з прийменника *de* «з, від», який зводиться до лат. *dē* «тс.», та *jour* «день».— Шанский ЭСРЯ I 5, 46; Фасмер—Трубачев I 494; Горяев 88; БЕР I 333.— Див. ще *ажур*¹, *де-*.

дез- (префікс, що означає відсутність, знищення чогось, у запозичених словах типу *дезорганізація, дезорієнтація*);— р. болг. м. схв. *дез-*, бр. *дэз-*, п. ч. слц. слн. *dez-*;— разом із словами типу *дезорганізація* запозичений з французької мови; фр. *dés-* «від» є формою префікса *dé-* перед початковим голосним твірної основи; походить з лат. *dis-*, що означає відділення, роз'єднання, розчленування; на романському ґрунті префікс *dis-* частково змішався з *de-*.— СІС 193; Bloch 201, 214; Dauzat 229, 240; Walde—Hofm. I 354.— Див. ще *дис-*.

дезертир, дезертирство, дезертирувати;— р. *дезертир*, бр. *дээрцір*, п. вл. *dezertér*, ч. слц. *dezertér*, болг. *дезертёр*, м. *дезертёр*, схв. *дезертёр*, слн. *dezertér*;— через посередництво російської і, можливо, німецької мови (нім. *Deserteur*) запозичено з французької; фр. *déserteur* «дезертир» походить від *désertér* «покидати, дезертирувати» або відбиває безпосередньо лат. *dēsertor* «дезертир»; в обох випадках слово пов'язане з лат. *dēserere* «залишати, дезертирувати», утвореним за допомогою префікса *dē-*, що означає відділення, позбавлення, від *serere* «з'єднувати, зв'язувати», спорідненого з дісл. *serpaid* «з'єднує», гр. *εἶρω* «ставлю в ряд», дінд. *sarat-* «нитка», гот. *sarwa* «зброя», лит. ст. *seris* «нитка, дратва».— СІС 193; Шанский ЭСРЯ I 5, 47; Фасмер I 494; Dauzat 240; Дворецкий—Корольков 274; Walde—Hofm. I 522—523.

дезинфекція, дезинфектор, дезинфекційний, дезинфікувати;— р. болг. *дезинфекция*, бр. *дэзінфэкция*, п. *dezynfekcja*, ч. *dezinfekce*, слц. *dezinfekcia*, вл. *desinfekcija*, м. *дезинфекција*, схв. *дезинфэкция*, слн. *dezinfékcija*;— запо-

зичення з французької або німецької мови; фр. désinfection (нім. Desinfektion) «дезінфекція» утворене за допомогою префікса dés- (означає знищення, відсутність чогось) від infection (нім. Infektion) «зараження», що походить з пізньолат. infectio «тс.».—СІС 193; Шанский ЭСРЯ I 5, 48; Holub—Lyer 129; БЕР I 333; Dauzat 406.—Див. ще дез-, інфекція.

деінде, ст. *где инѣде, гдѣ индѣ, где индѣй* (XVII ст.);—р. ст. *гдѣ индѣ*, п. *gdzie indziej*, ст. *gdzie indzie* (XV ст.);—результат поєднання прислівників *де* та *інде*, що часто вживалися в мові поруч (у староросійській мові зустрічається й *индѣ гдѣ*); можливо, поширеність словосполучення в українській мові підтримувалася вживаністю його в польській.—Бевзенко НЗ УжДУ 37, 23; Sławski I 457; Cygan Przysłówki polskie 20—21.—Див. ще **де**¹, **інде**.

дѣйкати «говорити, казати, поговорювати», *подѣйкувати*;—пов'язане з ст. *дей* «мов, мовляв», яке разом з р. *де*, п. ст. *dzie* «тс.», болг. *де* (частка) «же, ну» зводиться до псл. *děti* (dējati) «казати; діяти» (др. *дѣти, дѣяти* «тс.»).—Шанский ЭСРЯ I 5, 32; Фасмер I 489—490; БЕР I 328; ЭССЯ 4, 229—230.—Див. ще **діти**²,—Пор. **ді**.

дѣйкатися «переводитися, пропадати»;—неясне.

дѣйко «ану, давай, нумо» (спонукальний вигук);—очевидно, результат видозміни незафіксованого **дай-ко*, можливо, уподібненого до вигуку *гей* (пор. також *далі* і [*дѣлі*], *далебі* і [*дѣлебі*]).—Див. ще **дати**, -ка.

дейнека (іст.) «народний повстанець», *дейнега* Я, *дейнек* Ж, *дѣйна* Я «тс.», *дейнецтво*, *дейнецький*, ст. *дейнека* (з XVII ст.; вперше *дейнеками*, за Літописом Величка, було названо солдатів піхотного полку, організованого у 1657 р. і озброєного рогатинами, косами, дрючками та ін.);—п. *dejek* «козак», *dejak* «тс.» (з укр.), болг. *дегек* «палка; удар палкою», схв. (заст.) *дегек* «удар палкою»;—запозичення з турецької мови; тур. *değnek* «палка; удар палкою» походить від перс. *деганак* «товста палиця, дрючок»; назва була перенесе-

на на повстанців, озброєних дрючками; тлумачення укр. *дейнек* як складного слова, що виникло із словосполучення *дѣ не який* (М. Костомаров, Гетманство Выговского, т. II, 72, за ним SW I 435), невірне.—Грінч. I 366; Brückner 86—87; Грабовецький Укр. істор. журнал 1962/2, 117.

дѣка¹ (муз.) «резонансна дошка у струнних інструментах; [покривало], [*дѣйка*] «резонансна дошка» Я, ст. *дека* «верхня дошка» (XVIII ст.);—р. болг. *дѣка* «резонансна дошка», бр. *дѣка* «тс.», п. *deka* «тс.; покривало, попона», [*dek*] «покривало», *deko* «резонансна дошка», ч. слц. нл. *deka* «покривало», полаб. *dek* «дах», схв. *дѣка* «покривало», слн. *déka* «тс.»;—через посередництво польської і чеської або словацької мов запозичено з німецької; н. *Décke* «покришка, покривало, верхня частина» пов'язане з *décken* «покривати», спорідненим з дінд. *sthágati*, *sthagayati* «покриває, закутує», гр. *στέγω* «покриваю», лат. *tego* «тс.», лит. *stógas* «дах», стсл. **о-стеґъ**, **о-стеґь** «одяг».—СІС 194; Шелудько 30; Шанский ЭСРЯ I 5, 52; Фасмер I 495; Горяев 439; Brückner 87; Holub—Kop. 98; Machek ESJČ 83; Kluge—Mitzka 124; Walde—Hofm. II 654—655.—Див. ще **стіг**.—Пор. **дах**.

дѣка² «залізна платформочка з дірочками на чотирьох колесах, для піджарювання м'яса» Я, [*дѣко*] «лист з бляхи, на якому печуть пиріжки, сковорода» Мо, Л, [*дѣчко*] «тс.» (зменш.) Мо;—запозичення з польської мови; п. (заст.) *deka* «лист з бляхи, на якому печуть пиріжки», очевидно, пов'язане з н. *Décke* «покришка».—Див. ще **дѣка**¹.

дѣка³ «десять грамів» Ж, [*ди́ко*] «тс.» О;—запозичення з польської мови; п. (розм.) *deka*, як і ч. слц. слн. *deka*, *deko*, схв. (розм.) *дѣка* «тс.», є результатом скорочення складного слова *deka*gram.—Оньшкевич Исслед. п. яз. 241; Sł. wug. obsucz 138.—Див. ще **дека**.

дека- (перший компонент складних слів типу *декаграм*, *декалітр*, *декагон*);—р. болг. м. *дека*-, бр. *дѣка*-, п. ч. слц. вл. *дека*-, схв. *дѣка*- «тс.»;—у складі відповідних слів запозичено із західноєвропейських мов (пор. н. *Dekagramm*,

Decaliter, англ. decagram(me), decalitre, фр. decalitre, decagone), у яких походять з гр. *δέκα* «десять», спорідненого з псл. *desęť*, укр. *десять*.— СІС 194; Kopaliński 202.— Див. ще *десять*.— Пор. *деци*.

декабрист (іст.), *декабризм*; — бр. *декабрист*, п. *dekabrysta*, ч. *děkabrista*, слц. *dekabrysta*, вл. *dekabrist*, болг. *декабрист*, схв. *декабрист(а)*, слн. *dekabrist*; — запозичення з російської мови; р. *декабрист* з'явився в 30-х роках ХІХ ст. як назва учасника повстання проти російського самодержавства 14 грудня 1825 р.; утворено від р. *декабрь* «грудень» (пор. укр. ст. *декабрь*, ХІV ст.); запозиченого у давньоруську мову з латинської через середньогрецьку; лат. *december* «грудень» пов'язане з *decem* «десять», спорідненим з псл. *desęť*, укр. *десять* (у римському календарі грудень був десятим місяцем, оскільки рік починався з 1-го березня).— Шанський ЕСРЯ I 5, 52; Фасмер I 495; Holub—Lyer 123.— Див. ще *десять*.

декаграм — див. **грам**, **дека-**

декада, *декадник*, *декадний*, *подекадний*; — р. болг. м. схв. *декада*, бр. *дэкада*, п. вл. нл. *dekada*, ч. слц. слн. *dekada*; — запозичення з французької або німецької мови; фр. *décade* «декада, десятирідчя», н. *Dekade* «десяток; декада» походять від гр. *δέκας*, род. в. *δέκαδος* «десяток; декада», спорідненого з лат. *decem* «десять», псл. *desęť*, укр. *десять*.— СІС 194; Шанський ЕСРЯ I 5, 53; Kopaliński 203; Hüttl-Worth 14; Holub—Lyer 123; Klein 407.— Див. ще *десять*.— Пор. **дека-**

декаданс, *декадент*, *декадентізм*, *декадентство*; — р. *декаданс*, бр. *дэкаданс*, п. *dekadencja*, ч. *dekadence*, слц. *dekadencja*, болг. *декадентство*, м. *декаденција*, схв. *декаданс*, *декадєнција*, слн. *dekadencja*; — запозичення з французької мови; фр. *décadence* «занепад; період занепаду в мистецтві» походить від слат. *dēcadentia* «занепад», утвореного за допомогою латинського префікса *dē-*, що означає рух униз, від *cadere* «падати», спорідненого з дінд. *śad-* «відпадати, випадати», вірм. *casnum* «падати, знижуватись», кіпр. *cesaig* «град».— СІС

194; Шанський ЕСРЯ I 5, 53; Kopaliński 203; Holub—Lyer 123; БЕР I 334; Dauzat 230; Klein 407; Walde—Hofm. I 128.— Див. ще *де-*.

декан¹ «керівник факультету у вузі; [чин католицького священика] Ж», *деканат*, *деканство*, [деканатик] «квота для декана» Ж, [деканова] «дружина декана» Ж, [деканівна] «дочка декана» Ж, ст. *дзіеканъ* «чин католицького священика» (ХVІІІ ст.); — р. болг. м. *декан* «керівник факультету», бр. *дэкан*, п. *dziekan* «керівник факультету; чин католицького священика», ч. *děkan*, слц. *dekan*, схв. *дэкан*, слн. *dekān* «тс.»; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *decānus* «десятник, старший над десятьма (монахами, солдатами та ін.)», лат. *decānus* «десятник (у римському війську)» утворене від *decem* «десять», спорідненого з псл. *desęť*, укр. *десять*.— СІС 194; Richardt 42; Шанський ЕСРЯ I 5, 54; Фасмер I 495; Hüttl-Worth 16; Kopaliński 203, 249; Holub—Kop. 98; Holub—Lyer 123; Machek ESJČ 113; БЕР I 334; Kluge—Mitzka 126; Klein 405.— Див. ще *десять*.

декан² — див. **дикан**.

декатірувати (текст.), *декатіровка*, *декатірування*, *декатірувальник*, *декатірований*, *декатіруваний*; — р. *декатіровать*, бр. *дэкаціраваць*, п. *dekатыzować*, ч. *dekátovati*, слц. *dekátovat*, схв. *декатирати*, слн. *dekafirati*; — запозичення з французької мови; фр. *décatir* «декатірувати» утворене за допомогою префікса *dé-* від *catir* «лощити (тканини); (ст.) тиснути, пресувати; ховати, приховувати», пов'язаного з нар.-лат. **soactire*, утвореним від лат. *soactus* «примус, спонука», спорідненого з *сбеге* «збирати, уцілювати; примушувати», яке було утворене за допомогою префікса *so-* (варіант префікса-прийменника *sum*, спорідненого з псл. *къ*, укр. *к*) від *agere* «діяти; гнати, переслідувати».— СІС 195; Шанський ЕСРЯ I 5, 54; Фасмер I 495; Горяев 88; Kopaliński 203; БЕР I 335; Dauzat 149; Walde—Hofm. I 23—24, 242.— Див. ще *агєнт*, *де-*, *к*.

декламація, *декламатор*, *декламацій-*

ний, *декламувати*, ст. *деклямовати* «виразно читати літературний твір» (XVII ст.);— р. болг. *декламация*, бр. *дэкламацыя*, п. *deklamacja*, ч. *deklamace*, слц. *deklatácia*, вл. нл. *deklamacija*, м. схв. *декламация*, слн. *deklatácija*;— запозичення з латинської мови; лат. *dēclāmatiō* «вправа в красномовстві, декламація» утворене від *dēclāmāre* «вправлятися у виголошенні промов, декламувати», що є префіксальним похідним від *clāmāre* «кричати, закликати, оголошувати», спорідненого з гр. *κἀλέω* «кричу», псл. **kolkoľ* «дзвін», укр. [кологіл].— СІС 195; Копалиński 203; Holub—Lyer 124; БЕР I 335; Klein 410; Dauzat 231; Walde—Hofm. I 227; Pokorny 548—549.— Див. ще *де-*, *кологіл*.

декларація, *декларативний*, *декларувати*, ст. *деклярація* «оповіщення, заява», *декларувати* «оголошувати» (XVI ст.);— р. болг. *декларация*, бр. *дэкла́рацыя*, п. *deklaracja*, ч. *deklarace*, слц. *deklarácia*, вл. нл. *deklaracija*, м. схв. *декларация*, слн. *deklarácija*;— запозичення з латинської мови; лат. *dēclārātiō* «вислів, прояв» пов'язане з *dēclārāre* «оголошувати, виражати», що є префіксальним похідним від *clārāre* «висвітлювати, пояснити», пов'язаного з *clārus* «гучний; ясний, світлий; зрозумілий», спорідненим з лат. *clāmāre* «кричати».— СІС 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 55—56; Фасмер I 495; Копалиński 204; Holub—Lyer 124; БЕР I 335; Klein 410; Dauzat 231; Walde—Hofm. I 228; Pokorny 548—549.— Див. ще *декламация*.

де́ко — див. *де́ка*¹, *де́ка*².

деко́кт, ст. *декокт* (XVIII ст.);— р. *деко́кт*, бр. *дэко́кт*, п. ч. слц. *dekokt*, слн. *dekókt*;— запозичення з латинської мови; лат. *dēcoctum* «відвар» пов'язане з *dēcoqui* «відварюю, варю», утвореним за допомогою префікса *dē-* із значенням відділення або завершення дії від *coqui* «варю», спорідненого з дінд. *raśatī* «варить, пече», ав. *raśaitī* «тс.», гр. *πέσσω* «варю», псл. **rekti*, укр. *пекти́*.— СІС 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 56; Фасмер I 495; Копалиński 204; Klein 348, 411; Walde—Hofm. I 270—271.— Див. ще *де-*, *пекти́*.— Пор. *кок*².

декольте́, *декольтований*, *декольтувати*;— р. *декольте́*, бр. *дэкальтэ́*, п. *dekolt*, ч. слц. слн. *dekolté*, болг. м. *деколтэ́*, схв. *деко́лтэ́*;— запозичення з французької мови; фр. *décolleté* «декольте» пов'язане з *décolleter* «декольтувати; (ст.) знімати з шиї хусточку», утвореним за допомогою заперечного префікса *dé-* від *collet* «комірець» — демутивної форми від *col* «комір», пов'язаного з *soi* «шия», що продовжує лат. *collum* «тс.», споріднене з гот. *hals*, дангл. *heals*, нвн. *Hals* «тс.»; іє. **q^hel-* «крутити, вертїти» (до семантики пор. р. *вертеть* — *вóрот, воротни́к*).— СІС 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 57; Фасмер I 495; Holub—Lyer 124; БЕР I 335; Dauzat 186, 187, 211, 231; Walde—Hofm. I 245.— Див. ще *де-*.— Пор. *колье́*.

декора́ція, *декора́тор*, *декору́м*, *декоративний*, *декораційний*, *декорувати*;— р. болг. *декорация*, бр. *дэкара́цыя*, п. *dekoracja*, ч. *dekorace*, слц. *dekorácia*, вл. *dekoracija*, м. схв. *декорация*, слн. *dekorácija*;— запозичення з середньолатинської мови; слат. *decořatiō* «оздоба, прикраса» пов'язане з *decořare* «прикрашати», утвореним від *decus* (род. в. *decoris*) «краса», спорідненого з *decēre* «прикрашати; личити», дінд. *daśasyāti* «робить честь», ав. *dāšta-* «зберігати(ся)», гр. *δέχομαι* «приймати, сприяти», можливо, також з цсл. *десити* «знайти», *досити* «тс.», схв. *десити* «зустріти», укр. [*судобсити*] «тс.».— СІС 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 57—58; Копалиński 204; Holub—Lyer 124; БЕР I 335; Klein 411; Walde—Hofm. I 330—331.

декрéт, *декретува́ти*, ст. *декрет* «наказ, постанова» (XVI ст.), *декретувати* «видавати декрет» (XVII ст.);— р. болг. м. *декрéт*, бр. *дэкрéт*, п. ч. вл. *dekret*, слц. слн. *dekrét*, схв. *декрет*;— запозичення з латинської мови; лат. *dēcrētum* «постанова» пов'язане з *dēcernere* «вирішувати», утвореним за допомогою префікса *dē-* від *cernere* «враховувати, помічати, вирішувати», спорідненого з гр. *κρίνω* «відділяю, вибираю, вирішуюю», гот. *hrains* «чистий», лит. *krijas* «обід решета», лтс. *krija* «люб», псл. **kraĵь*, укр. *край*.— СІС 196; Richhardt 42; Шанский ЭСРЯ I 5, 58; Фасмер I 495;

Kopaliński 204—205; Holub—Lyer 124; Holub—Kop. 98; БЕР I 335; Walde—Hofm. I 205—206; Klein 411.— Див. ще *де-*, *край*.

делегат, *делегация*, *делегувати*;— р. болг. м. *делегат*, бр. *дзлегат*, п. вл. *delegat*, ч. слц. слн. *delegát*, нл. *delegacija*, схв. *delègāt*;— запозичено з латинської мови, очевидно, через польське посередництво; лат. *dēlēgātus* «посланець» є діеприкметником від *dēlēgāre* «відправляти, доручати», утвореного за допомогою префікса *dē-* від *lēgāre* «відправляти послом», спорідненого з *lex* (род. в. *lēgis*) «закон».— СІС 196; Шанський ЕСРЯ I 5, 59; Фасмер I 496; Kopaliński 205; Holub—Lyer 124; БЕР I 336; Klein 418; Walde—Hofm. I 779—780, 789—790.— Див. ще *де-*, *легальний*.

делікатес, *делікатесний*;— р. болг. м. *деликатес*, бр. *далікатэс*, п. *delikates(y)*, ч. слц. вл. *delikatesa*, схв. *деликатес*, *деликатеса*, слн. *delikatésa*;— запозичення з французької мови; фр. *délicatesse* «ніжність, вишуканість, легкість» утворене від *délicat* «ніжний, смачний, вишуканий», що походить з лат. *dēlicātus* «тс.».— СІС 196; Шанський ЕСРЯ I 5, 60; Фасмер I 496; Holub—Lyer 124; Dauzat 235; Klein 419.— Див. ще *делікатний*.

делікатний, [*делікація*] «делікатність» Ж, *делікатничати*, ст. *деликатъ* «розпечена людина», *делъкатъ* «тс.», *делектоватися* «розкошувати», *деликацкый* «витончений» (XVII ст.), *деликатный* «тонкий, м'який», *делъкатный* «м'який» (XVIII ст.);— р. *деликатный*, бр. *далікатны*, п. *delikatny*, заст. *delikat* «розпечена людина», ч. *delikátní*, слц. *delikátny*, болг. м. *деликатен*, схв. *делікатан*, слн. *delikáten*;— через польську мову запозичено з французької; фр. *délicat* «ніжний, тонкий» походить від лат. *dēlicātus* «тс.», діеприкметника від **dēlicāre*, спорідненого з *dēlicere* «зманювати, спокушати», утвореним за допомогою префікса *dē-* від *lacio*, *lacere* (<**laq̥-iō*) «тс.», пов'язаного з *laqueus* «петля, пуга», дальші етимологічні зв'язки яких залишаються не зовсім ясними.— СІС 196; Акуленко 142; Шанський ЕСРЯ I 5, 60—61; Фасмер I 496;

Holub—Lyer 124; БЕР I 337; Dauzat 235; Gamillscheg 309; Kluge—Mitzka 126; Klein 419, 856; Walde—Hofm. I 336—337, 744—745.

[*делія*] «ведмежа або вовча шуба», ст. *делія*, *дълія*, *делъя* (XVI ст.), *делъа*, *делюра*, *делърка* (XVII ст.);— р. ст. *дылъя* (вид одягу), п. *delia* «плащ, верхній чоловічий одяг», *delja*, [*deluga*, *deljural*], заст. *telej*, *talej* «тс.»;— очевидно, запозичення з тюркських мов; може бути виведене від тур. *telli* «затканий, гаптований золотими та срібними нитками», пов'язаного з *tel* «нитка; дротина»; п. *delia* зіставляється також із тур. *degiley*, *degle* (вид одягу) (Sl. wug. obcych 141).— Тимч. 691.

[*делонний*] «гарний» Ж, [*дел(ь)онний*] «ніжний, гарний», [*дельона*] «гарна дівчина» Ж;— запозичення з угорської мови; уг. *deli* «стрункий, ставний, гарний, милий», *delien* «струнко, гарно, люб'язно», очевидно, запозичено з турецької мови, можливо, через посередництво сербохорватської; схв. *дѐли* «сміливий, хоробрий», *дѐлија* «молодець, хоробра людина» походять від тур. *deli* «гарячий; запальний, хоробрий; божевільний, шалений», яке зводиться до ар. *delil* «дурний».— Bárczi 49; MNTESz I 608; Skok I 390; БЕР I 336—337.

[*дель*] «перегородка в хліві» Я, [*делі*] «тс.» Я, *деліна* «дошка, брусок», *деління* (зб.), ст. *делевати* «будувати з дилів» (XVI ст.);— п. [*del*] «дошка, балка», *deliny* «підлога, паркет», ч. [*delina*] «підлога з дощок», вл. *deličica* «кахель; дошка (шкільна); паркет», нл. *deła* «дошка», *delany* «зроблений з дощок», *delkany*, *delkaty* «тс.», *delowaś* «вистилати підлогу дошками»;— через посередництво польської мови запозичено з нижньонімецької; снн. *dele* «підлога; сніг; тік», нн. *dēl(e)* «тс.» пов'язані з нвн. *Diele* «дошка, підлога».— Sławski I 185; Machek ESJC 83, 114; Kluge—Mitzka 131—132.— Див. ще *диль*¹.

[*дэльва*] «бочка, діжка» Я, ст. *делва* (XVII ст.);— р. церк. *дѐлва*, *дѐльв*, др. *делва*, *дѐльвв*, *дѐльв*, *дълы*, *дъли*, *дълы* (род. в. *дълве*) «тс.», болг. *дѐлва* «великий глиняний посуд з двома ручками», стсл. *дълы*;— псл. *дыл/дѐл* (род. в. *дылве/*

del'ye) «бочка, діжка» споріднене з лат. *dōlium* «тс.», ірл. *delb* <**delcā*- «форма», дкімр. *delu* «фігура», кімр. *delw* «тс.»; іє. **del-* «обробляти»; з цим же коренем пов'язують укр. *дѣля, долбня*; Боев (БЕ 1965/1, 14) вбачає в болг. *дѣлва* запозичення в праболгарську мову з аланської; виводиться також (Кримський Розвідки 57, 209—210) від ар. *dalw* «цеберка» (пор. Скорчев БЕ 1956/2, 163).— Фасмер I 496; Преобр. I 178; Младенов 124; БЕР I 336; Трубачев Рем. термиол. 241—245; ЭССЯ 5, 210; Верн. I 252; Trautmann 55; Walde—Hofm. I 364—365; Pokorny 194—195.

дѣльта «гирло річки, розгалужене на рукави»;— р. *дѣльта*, бр. *дѣльта*, п. ч. слц. вл. *delta*, болг. м. *дѣлта*, схв. *дѣлта*, слн. *délta*;— запозичення з західноєвропейських мов; нвн. *Délta*, фр. англ. *delta* «тс.» походять від назви грецької літери Δ «дѣлта», форму якої нагадує розгалужене гирло річки (спочатку *дельтою* називалося гирло Нілу); гр. *δѣлта* за походженням є гебрайським словом *dālet*, варіантною формою до *dēleth* «двері», спорідненого з фінікійським *daleth*, ак. *daltu*, угаритським *dl* «тс.»; назва літери була зумовлена подібністю її первісного написання (у фінікійців) до форми дверей.— СІС 197; Шанский ЭСРЯ I 5, 62; Holub—Lyer 124—125; БЕР I 338; Klein 398, 420; Dauzat 236.

дѣльфін, ст. *дельфинъ* (XVII ст.);— р. *дѣльфін*, бр. *дѣльфін*, др. *дельфисъ*, п. вл. *delfin*, ч. слц. слн. *delfin*, болг. *делфин*, м. *делфин*, схв. *дѣлфйн*;— через посередництво латинської *i*, можливо, німецької мов (лат. *delphin*, *delphinus*, нім. *Delphin*) запозичено з грецької; гр. *δελφίς* (род. в. *δελφίνος*) «дѣльфін» пов'язане з *δελφός* (анат.) «матка», яке зіставляють з дінд. *gārbha-ḥ* «утроба; зародок», ав. *garəwa* «тс.», *gərbuīš-* «молода тварина», стсл. **жрѣва**, укр. *жерѣв'я*; назва дѣльфіна зумовлена подібністю форми тіла тварини до анатомічного органа (Kretschmer DLZ 1893, 170), або, скоріше, тим, що дѣльфіни належать до живородних (Скорчев БЕ 1956/2, 161).— СІС 197; Шанский ЭСРЯ I 5, 63; Фасмер I 497; Holub—Lyer

124; Holub—Kop. 135; БЕР I 338; Dauzat 236; Klein 223, 420, 473; Frisk I 362—363; Boisacq 174—175; Pokorny 473.— Див. ще **жеребець**.

демагог, *демагогія, демагогічний*;— р. болг. м. *демагог*, бр. *дѣмагог*, п. ч. вл. *demagog*, слц. слн. *demagóg*, схв. *демагог*;— запозичення з грецької мови; гр. *δημαγωγός* «народний вождь; демагог» є складним утворенням з основ іменника *δῆμος* «народ, країна», спорідненого з дірл. *dām* «натоп; послідовник», дкімр. *dauu* «залежний, підлеглий», кімр. *daw(f)* «зять», дкорн. *dof* «тс.», і прикметника *ἄγωγός* «ведучий», пов'язаного з *ἄγω* «веду, жену», спорідненим з лат. *ago* «тс.»; негативного значення слово *демагог* набуло ще в давньогрецькій мові.— СІС 197; Шанский ЭСРЯ I 5, 63; Holub—Lyer 124—125; БЕР I 339; Klein 421; Dauzat 236; Frisk I 380—381; Boisacq 10—11, 182.— Див. ще **агѣнт**.

демаркація, *демаркаційний*;— р. болг. *демаркация*, бр. *дѣмаркация*, п. ч. *demarkacija*, ч. *demarkace*, слц. *demarkácia*, м. *демаркациѡнен*, схв. *дѣмаркациѡннѣ*, слн. *demarkácija*;— через посередництво французької мови (фр. *démarcation*) запозичено з іспанської; ісп. *demarcación* походить від *demarcar* «позначати кордон», утвореного за допомогою префікса *de-* (з лат. *dē-*) від *marcar* «позначати», пов'язаного з *marca* «відмітка (кордону)», що відповідає свн. *marke* «тс.».— СІС 197; Шанский ЭСРЯ I 5, 64; Holub—Lyer 125; БЕР I 339; Dauzat 236, 461; Klein 421.— Див. ще **де-марка**.

дѣмгатися «підніматися, випрямлятися; набиратися духу» Ж;— неясне.

дѣменіти «довго-десь баритися» Ж;— неясне.

дѣмѣно «кермо» Г, СУМ, НЗ УжДУ 15, **[дѣмѣн]** «корма, стерно, кермо Пі, Бі; лавка на човні; човен Ж», **[дѣмѣна]** «лавка на човні; човен» Ж, **[дѣмін]** «човен» Ж, **[дѣменщик]** «стерновий» Бі, **[дѣмѣнний]** «тс.», **[дѣментовати]** «керувати судном» Бі;— р. **[дѣмѣнь]** «кермо», болг. *димѣн, дюмѣн*, схв. ст. *дүмен* «тс.»;— запозичення з турецької мови; тур. *dümen* (*Idemen*) «кермо» походить від *it*.

timóne «кермо, стерно, штурвал, дишло», яке зводиться до лат. tēmo (род. в. tēmōnis) «дишло», спорідненого з двн. dīhsala, дісл. řīsl, прус. teansis «тс.» і далі з ав. thanjayeiti «тягне», псл. tēg-pōti, укр. *тягті*. — Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 84; Макарушка 7; БЕР I 469; Bern. I 259; Mikl. EW 46; TEL I 288; Räsänen Versuch 142; Walde—Hofm. II 658. — Див. ще *дійшло*, *тягті*.

Дементій, *Дометій*, [Демко] Ж, ст. *Дометій* «свыше дарованный» (1627); — р. *Дементий*, бр. *Дзямєнцій*, др. *Доментиш*, схв. *Доментійан*, стсл. *Доментиш*, *Доменьтиш*; — через посередництво церковнослов'янської і середньогрецької мов (сгр. Δομέτιος) запозичено в давньоруську мову з латинської; лат. Dometius, Domitius пов'язане з domitio «повернення додому, на батьківщину», що виникло через проміжну форму domitio «тс.» із словосполучення domum itio «тс.», в якому domum «додому» є зн. в. слова domus «дім», спорідненого з псл. domъ, укр. *дім*, а itio «ходіння, рух» пов'язане з itāre «ходити», Tge «іти», спорідненим з псл. iti, укр. *іти*; виводиться також (Петровский 94; Сл. вл. імен 207) від лат. dopāre (діеприкм. domitum) «приборкувати». — Фасмер I 497; Корш Сб. Дрннову 55; Constantinescu 45; Walde—Hofm. I 369—370, 406—409. — Див. ще *дім*, *іти*.

Демід, ст. *Демидовъ* (прикм., 1472), *Діомидъ* «дивенъ съвѣтникъ або славно съвѣщателъ» (1627); — р. *Демід*, заст. *Диомид*, бр. *Дзямід*, др. *Диомидъ*, стсл. *Диомидъ*, *Диомидиш*; — через посередництво церковнослов'янської мови запозичено в давньоруську з грецької; гр. Διομήδης є складним словом, перша частина якого пов'язана з Δίος, род. в. від Ζεύς «Зевс», спорідненого з псл. dьнь, укр. *день*, *дивітися* та ін., а друга містить основу дієслова μέδομαι «піклуюся, охороняю; обмірковую», етимологічно не зовсім ясного. — Сл. вл. імен 207; Беринда 201; Петровский 94; Constantinescu 44; Bogdan Romanoslavica 3, 289; Frisk I 396, 610—611, II 223. — Див. ще *день*.

[демикати] «рвати» Ж, [подемикати] «поламати, потроцяти» ВеУг, [розди-

мікати] «розбити, роздробити» Ж, [роздимічати] «тс.» Ж; — ч. [demikát] «їжа з сиру», слц. rozdemikat' «розкидати (по кусках, по частинах)», demikát «їжа з покришених бринзи та хліба»; — запозичення із східнороманських мов; молд. *думика* «дрібно нарізувати, кришити (харчові продукти); жувати», *думикат* «кусочок», рум. dumićá «кришити, дрібно різати», dumićát «кусочок; їжа з покришеного хліба, пшона» походять від лат. *dēmīcāre «подрібнювати», утвореного за допомогою префікса dē- від mīca «крихта, крупинка», спорідненого з гр. μικρός «малий, короткий», двн. smāhi «малий, незначний, низький», smāhen «зменшувати», дангл. smēalīc «дрібний; точний», дісл. smāg «малий», нвн. Schmach «ганьба», schmāhen «лаяти, ганьбити». — Machek ESJĀ 114; Crânjală 248; Niřā-Armař та ін. Romanoslavica 16, 84; Vrabie Romanoslavica 14, 139; СДЕЛМ 123; Walde—Hofm. II 85. — Див. ще *де-*, *мікро-*.

демикотон «напівбавовняна тканина», *демикотон* КІМ, [микитон], *демикотонний*, *демикотонний*, [микитонний]; — р. *демикотон*, бр. *дэмикатон*, слц. demikotón, болг. *демикотон*, *димикатон*; — запозичення з французької мови; фр. demicoton «тс.» є складним словом, утвореним з основ demі «половина», що походить від нар.-лат. dīmedius «половинний», пов'язаного з лат. dīmidius «тс.», утвореним за допомогою префікса dis- (dī-) «роз-» від прикметника medius «середній», спорідненого з псл. *medja, укр. *межа*, і cотон «бавовна», запозиченого через посередництво італійської мови з арабської (ар. قوٹون, qūṭun «тс.»). — СІС 1951, 183; Фасмер I 498; Vrabie Romanoslavica 14, 139; Korsch AfSlPh 9, 497; БЕР I 391; Dauzat 211, 236; Klein 360; Walde—Hofm. I 353, II 57—58. — Див. ще *дис-*, *межа*.

демисезонний, *демисезон*; — р. *демисезонний*, бр. *дэмисезонавы*, п. demi-saison, болг. *демисезонен*; — запозичення з французької мови; фр. demi-saison «демисезонне пальто; напівсезон», є складним словом, утвореним з основ demі «половина» і saison «сезон». — СІС 198; Шанский ЭСРЯ I 5, 64—65; Kopaliński 207;

БЕР I 339; Dauzat 236, 646; Klein 422.— Див. ще **демікотон**, **сезон**.

[дёмки] «бокові стінки дивана»;— очевидно, пов'язане з [дўна] «перина», *дўти*, *дму* (пор. [обдёмок] «людина, що об'їлася, із здутим животом»).— Див. ще **дўти**¹.— Пор. **дўна**, **водўшка**.

[дёмнати] «запрошувати до столу; підбатьорювати, підганяти» Г, Ж, [деменути] «пшовхнути»;— запозичення з молдавської мови; молд. *ындемнэ* «спонукати, заликати, підганяти» походить з лат. **indemipage* «тс.» (пор. також фр. *ешпенег* «відводити, відвозити»), утвореного з прислівника *inde* (<**im-de*) «звідти», який складається з займенникової форми *im* (від *is*) та прийменника *dē* «з, від», і дієслова *tināre* «поганяти», спорідненого з лит. *tinėti* «м'яти», псл. *meiti*, укр. *м'яти*; початкову частину *ын-* в українській мові опущено; менш переконливе пов'язання (Scheludko 131) з рум. *depn* «достойний, гідний».— *Vrabie Romanoslavica* 14, 139; *Puşcariu* 71—72; *Walde—Hofm.* I 692, II 90.— Див. ще **де-**, **йогó**, **м'яти**.

[дёмня] «димар; горно; кузня» Ж, [дёмня] «тс.» Ж;— власне українське утворення, пов'язане з основою дієслова [дёмнати] «дути (міхом), [об-дёмати] «обчищати» (власне, «обдувати»); паралелізм **е:и** в реєстрових іменниках відповідає діалектному паралелізму голосних у коренях відповідних дієслів.— Див. ще **дёмати**.— Пор. **дёмна**.

демобілізація, **демобілізований**, **демобілізувати**;— р. болг. *демобилизация*, бр. *дэмабілізацыя*, п. *demobilizacja*, ч. *demobilizace*, слц. *demobilizácia*, вл. *demobilizacija*, м. схв. *демобилизација*, слн. *demobilizacija*;— запозичення з французької мови; фр. *démobilisation* «демобілізація» походить від дієслова *démobiliser* «демобілізувати», утвореного за допомогою заперечного префікса *dé-* (з лат. *dē-*) від *mobiliser* «мобілізувати, приводити в рух», пов'язаного з прикметником *mobile* «рухливий, пересувний», який походить від лат. *mobilis* «тс.».— СІС 198; Шанский ЭСРЯ I 5, 65; *Holub—Lyer* 125; *Dauzat* 229, 479; *Klein* 422.— Див. ще **де-**, **мобільний**.

демократія, **демократ**, **демократизм**,

демократизація, **демократичний**, **демократизувати**, ст. *демокрація* (XVII ст.);— р. *демокрáтия*, бр. *дэмакратыя*, п. *demokracja*, ч. *demokracie*, слц. *demokracia*, вл. нл. *demokratija*, болг. *демокрáция*, м. *демократија*, схв. *демокрáтия*, слн. *demokracija*;— запозичення з грецької мови; гр. *δημοκρατία* «народне управління» є складним словом, утвореним з основ іменника *δημος* «народ» і дієслова *κρατέω* «правити, володіти; бути сильним», пов'язаного з *κράτος* «сила, влада».— СІС 198; Шанский ЭСРЯ I 5, 66—67; *Фасмер* I 498; *Holub—Lyer* 125; *Holub—Kop.* 98; БЕР I 340; *Klein* 422; *Frisk* II 8—10.— Див. ще **аристократ**, **демагог**.

дёмон, [дёмин] Я, **демонізм**, **демонічний**, ст. *дѣмонъ* (XV ст.);— р. болг. м. *дёмон*, бр. *дэман*, др. *демонъ*, *дѣмонъ*, п. *demon*, ч. слц. слн. *démon*, схв. *дёмон*, *дёмон*, стсл. *ДЕМОНЪ*, *ДѢМОНЪ*;— через церковнослов'янську мову запозичено у давньоруську з грецької; гр. *δαίμων* «божество; дух; душа померлого; диявол» пов'язане з *δαίωμα*, *δαίω* «ділю, розподіляю» (як дперс. *bagā* «бог», псл. *bogъ* з ав. *bagā* «доля» або дінд. *bhāga* «доля; той, хто наділяє; пан» з *bhājati* «наділяє»), а також з *δημος* «народ, країна».— СІС 198; Шанский ЭСРЯ I 5, 67; *Фасмер* I 498; *Преобр.* I 178; *Holub—Lyer* 125; БЕР I 340; *Klein* 423; *Frisk* I 340—342; *Boisacq* 162.

демонстрація, **демонстрант**, **демонстратор**, **демонстративний**, **демонструвати**, ст. *демонстрація* «вив'яз, показ» (XVII ст.);— р. болг. *демонстрация*, бр. *дэманстрацыя*, п. *demonstracja*, ч. *demonstrace*, слц. *demonstrácia*, вл. нл. *demonstracija*, м. схв. *демонстрација*, слн. *demonstracija*;— запозичення з латинської мови; лат. *demonstratio* «показування» пов'язане з *demonstrare* «показувати», утвореним з допомогою префікса *dē-* від *monstrare* «тс.», яке через *monstrum* «знак, привістка» пов'язується з *monēo* (<**monējō*) «нагадую, попереджаю», що є формою каузатива до *temini* (<**temonai*) «пам'ятаю», спорідненого з гр. *μέμονα* «прагну, пригадую» з неповною редуплікацією кореня

* мep- «думати», засвідченого також у лат. *meps* «розум, мислення», псл. *pa-męть*, укр. *пáм'ять*. — СІС 198; Шанський ЭСРЯ I 5, 68; Фасмер I 498; Коралиński 208; Holub—Lyer 125; БЕР I 340; Klein 423, 1000; Walde—Hofm. II 65—67, 69—70, 107, 109—110. — Див. ще *де-*, *пáм'ять*.

деморалізація, *деморалізований*, *деморалізувати*; — р. болг. *деморализация*, бр. *дэмарализация*, п. *demoralizacja*, ч. *demoralizace*, слц. *demoralizácia*, м. схв. *деморализация*, слн. *demoralizacija*; — запозичено через російську мову з французької: фр. *démoralisation* утворене за допомогою префікса *dé-* із значенням заперечення, відсутності чогось, що зводиться до лат. *dē-* «тс.», від *moralis* «моральний», яке походить від лат. *mōrālis* «тс.». — СІС 199; Шанський ЭСРЯ I 5, 69; Holub—Lyer 125; Dauzat 484. — Див. ще *де-*, *мораль*.

Дем'ян, *Дам'ян*, [*Демáнь* Ж, *Демнѣн*], *Демкó*, *Деміус* Я, *Демо*, [*Демканя* Вел, *Димáнь* Ж], ст. *Demian* (1395), *Даміанъ* «злопитател» (1627); — р. *Демьян*, заст. *Дамиан*, бр. *Дзям'ян*, др. *Даміанъ*, п. *Damian*, ч. слц. *Damián*, вл. *Demjan*, болг. *Дам'ян*, схв. *Damijan*, *Damjan*, слн. *Damijan*, стсл. *Дамианъ*; — через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; гр. *Δαμιανός*, можливо, пов'язане з іменем богині *Даміа* або з дієсловом *δαμάζω* «підкорюю»; вважається також (Илчев 155) запозиченням з гебрайської мови. — Сл. вл. імен 207; Петровский 94; Constantinescu 44.

денатурат, *денатурáнт*, *денатурáтник*, *денатурáція*, *денатураційний*, *денатурóваний*, *денатурувати*; — р. болг. *денатурат*, бр. *дэнаатурат*, п. *denaturat*, ч. слц. *denaturát*, м. *денатурира* «денатурує», схв. *денатүрисати* «денатурувати», слн. *denaturacija*; — терміни, пов'язані з илат. *denaturatus* «позбавлений природних властивостей», утвореним за допомогою префікса *de-*, що означає відсутність чогось, від *pā-tūra* «природа; природні властивості»; пор. фр. *dénaturer* «зробити неприродним». — СІС 199; Шанський ЭСРЯ I 5, 70; Sl. wyg. obcych 144; Holub—Lyer

126; РЧДБЕ 186. — Див. ще *де-*, *натура*.

дeнде — див. *дe-не-дe*.

[*дендeра*] (бот.) «дурман, *Datura stramonium* L.», [*дeнтeра* ВеБ, *дeндeрeвa* Мак, *дeндeрeвo* Мак, *дeндeра*, *дiндeра*, *дiндeрeвo*, *дiндeрeвo*, *дiндeрeв*] «тс.»; — п. *dendera*, *denderewa*, *dziędziera*, *dziędzierawa*, *dziędzierzawa*, *dziendziera* «тс.» (з укр.); — неясне; визнання за вихідну форми *дивдерево* (Brückner 112) здається сумнівним.

дендувати — див. *дiнда*.

де-не-; — складова частина неозначених займенників [*дeнeякий* Ж, *дeнeкóтрий* Ж, *дeнeхтo* ВеБ] та прислівника [*дe-не-кyдa*] ВеБ, що виникли в результаті контамінації неозначених форм типу *деякий* і ст. *нѣякий* чи п. *пiеяки* (з пізнішою нефонетичною зміною *нѣ* в *не*). — Див. ще *де²*. — Пор. *дe-не-дe*, *дe-не-дe*, [*дeнде*]; — р. [*дe-нe-дe*] «зрідка», бр. *дe-нe-дe* «місяцями»; — очевидно, неточна калька п. *gdzieniegdzie* «тс.», утвореного з прислівників *gdzie* «де» і неозначеного *niegdzie* «дець» (пор. р. *нe-дe*, стсл. *нѣкyдe*, псл. *пeкyдe*), у якому початкове неозначене *пiе-* (<*pě-*) при калькуванні було сприйняте як заперечне *пiе-* (<*pe-*). — Cyran Przysłówki polskie 45—46. — Див. ще *де¹*, *не*. — Пор. *де-не-*.

дeнeжка «дрібна монета; 1/4 копійки», [*дeнeгáй*] «багатий», [*дeнeжний*] Ж, ст. *дeнгa*, *дeнгьa* (XV ст.), *дeнeжний* «вартістю в одну деньгу» (XVIII ст.); — р. *дeнeжка*, похідне від *дeнeгá*, мн. *дeнeги*, ст. *дeнeжькa* (XV ст.), *дeнгьa*, *дeнгa* (XIV ст.), *тeнкa* (XV ст.), п. ст. *dziengi* (з р.); — запозичено, очевидно, в давньоруську мову з тюркських; пор. чаг. *tāpkā* «срібна монета; металеві гроші», чув. *тeнкe* «срібна монета, карбованець», каз. туркм. *ккалп. тeңгe* «монета», башк. тат. *тeңкe* «карбованець», узб. *танга* «дрібна срібна монета; металеві гроші»; джерело тюркських слів вбачають у перс. *dānag* «монета» (сперс. *dāng* «тс.», дперс. *danake*), звідки також вірм. *dang*, *dank* «дрібна монета»; думка про зв'язок р. *дeнeгá* з тюрк. *танга* «мітка, штемпель», *damga* «тс.» (Френ De origine vocabuli rosici denъги, Ка-

зань, 1815; Mikl. EW 39; TEI 1, 281; Nachtr. 1, 26; Горяев 88; Преобр. I 179; Срезн. I 653) вважається застарілою.— Шанский ЭСРЯ I 5, 71—73; Фасмер I 499; Шипова 119; Brückner 109; Bern. I 183—184; Korsch AfSIPh 9, 496; Lokotsch 38; Egorov 242—243; Horn 118; Hübschmann 134; Ramstedt 395; Räsänen ZfSIPh 20, 449—450; MSFOu 98, 127—129.

Деніс, *Деніско*, ст. *Дениско* (1430), *Діонусій* (1627);—р. *Деніс*, заст. *Дионісій*, бр. *Дзяніс*, др. болг. *Дионісій*, п. *Dionizu*, ч. *Dionis*, *Dionysius*, слц. *Dionúz*, схв. *Dionysius*, слн. *Dionizij*, стсл. **Дионисин**, **Дионисъ**;—запозичено через церковнослов'янську мову в давньоруську з грецької; гр. Διονύσιος походить від імені бога Διόνυσος «Діоніс», за припущенням, фракійсько-ілірійського.—Сл. вл. імен 207; Петровський 94; Constantinescu 44; Frisk I 396.

денісена (сорт черешні), [денісена] «тс.» Я;—р. *деніссена* «тс.»;—походить від нім. Dönissens Kropfelkirische «черешня Денісена», утвореного за прізвищем особи, що вивела цей сорт у Німеччині (Dönissen); на українському й російському ґрунті відбулося зближення з ім'ям *Деніс*.—Атлас плодов России, вып. IV, СПб., 1903, 559.

Деніниця¹ (дитяча хвороба);—др. *дѣна* «подагра», п. *дна* «артрит», ст. *denposć* «подагра», *denpa* піетос «ломота в костях», *dnawa* піетос «тс.», ч. *denpička* «пропасниця», *dna* «хвороба суглобів», слц. *дна* «подагра», болг. *дѣна* «хвороба», *дна* «тс.», *дѣно* «дитяча хвороба», схв. [дна] «колька», ст. *дна* «хвороба», стсл. **дѣна** «хвороба», **дѣна** «тс.»;—неясне; пов'язувалося з псл. дѣпо «дно, глибина; нутроші» і, далі, «хвороба внутрішніх органів» (Bern. I 245; Sławski I 149; Machek ESJČ 121); зіставлялося з р.-псл. **дѣгнѣ** «рана, шрам» (Потебня РФВ 7, 63); вважається також результатом контамінації іє. *dneig^hh- «колоти, різати», звідки псл. **дѣгнѣ**, лит. *dūgti* «пробивати, проникати» та дѣпо «дно» (БЕР I 457).—Фасмер I 517—518; ЭССЯ 5, 173—174.— Пор. **денчанка**, **дна**.

[деніниця]² (бот.) «перстач, калган,

Potentilla erecta, *Potentilla tormentilla*;—як назва лікарської рослини пов'язане з [дна] «матка» (див.).

[денчанка] «сліпа кишка» ВеНЗн, [заднѣна кішка] «тс.» ВеНЗн;—ч. [denpik] «перший шлунок у жуйних тварин; товста кишка; сліпа кишка», *denpi střevo* «сліпа кишка», ст. *denpiik* «живіт», вл. *deno* «шлунок жуйної тварини; товста кишка», нл. *deno* «черево; шлунок у тварин», болг. [дѣняк] «сліпа кишка», [дѣнешник] «тс.», [дѣнек] «шлунок тварини», *дѣнка* «ковбаса із свинини», слн. *dánka* «пряма кишка; сорт ковбаси», [denka] «тс.»;—похідне утворення від псл. дѣпо «дно, глибина; нутроші».—Machek ESJČ 121; Bezlaĵ ESSJ I 94.— Див. ще **дно**.— Пор. **дна**, **деніниця**¹.

денщик «солдат у царській армії, що прислужував офіцерові»;—бр. *дзяничык*, ч. *denščik*, *děnsčik*;—запозичення з російської мови; р. *денщик* утворено за допомогою суфікса *-щик* від *день* (пор. давнішу форму *деньщик*), можливо, під впливом фр. *de jour* «черговий», утвореного від *jour* «день» (пор. пізніше р. *днєвальный*).—Шанский ЭСРЯ I 5, 71—72; Фасмер I 499.— Див. ще **день**

день, **дєнник** «щоденник; загородка для худоби; [метелик *Diurna* Ж]», [днєвник] «тс.» Г, Ж, [денніця] «ранкова зірка», [дєвнїця Ж, деннїчка ВеБ, дєвнїчка ВеБ, дивнїчка ВеБ, дївнїчка ВеБ, демнїця ВеБ, демнїчка ВеБ] «тс.», [дєньки] «оденки» Ж, *днїна*, [днївка] «робочий день» Ж, [дєвнїця] «чергова жінка в сім'ї, яка протягом дня обслуговує сім'ю за столом» Я, [дєнь-дєннїчки] «з дня на день» Ж, *дєннїй*, [дєнїчний Ж, днєвнїй Ж], *днєвальный*, [днєвнїй], [днїнськи] «щоранку» Ж, [днїнцьки] «тс.» Ж, *днєми* (присл.), *днїти* «світати», [дєнїти] «тс.» Ж, *днєвати*, [днєвати] «тс.» Ж, [заднїя] «вдень» Я, *напереддєднї*, *одєнки* «зібрання жінок у зимові дні для рукоділля», *одєньки* «тс.», *одєнчїчка* «жінка, що прийшла на оденки», *переддєнь*, *переддєдєнь*, *переддєвати* Пі, *подєннїй*, *подєнне*, *подєнка* (ент.), [подєнька] «тс.» Ж, *подєннїк*, *подєннїщїк*, *подєннїцина*, *удєнїшнїй*, *удєнь*, [удєнно] Ж;—р. *дєнь*, бр. *дєвєнь*, др. *дєнь*, п. *dzień*, ч. *den*, слц. *deñ*, вл. *džefi*, нл. *żeń*,

полаб. *daп*, болг. м. *ден*, схв. *дѣн*, слн. *dāp*, стсл. **ДѢНЬ**; — псл. *дѣнь* «день»; — походить з іє. **di-*п- «ясний, блиску-чий», що є суфіксальним поширенням слабого ступеня кореня **dei-* «яснити, блищати», представленого в лит. *dienà* «день», лтс. *diena*, прус. *deīnap* (зн. в.) «тс.»; споріднене також з дінд. *dīnap* «день», ірл. *depus* «проміжок часу», гот. *sin-teins* «щоденний», лат. *pūp-dīnae* (мн.) «9 днів, проміжок між двома торжествами»; іє. **dei-/di-* з іншими суфіксами (-*eu-*, -*u-* і т. д.) засвідчене в назвах неба та богів: дінд. *dyāuḥ* «небо», лат. *deus* «бог», *Jovis*, *Juppiter*, гр. *Ζεὺς*, а також у кімр. *dyw* «день», псл. *diviti se*, укр. *дивитися*. — Критенко Вступ 516, 550; Шанский ЭСРЯ I 5, 72; Фасмер I 498—499; Преобр. I 179; Sławski I 195; Brückner 109—110; Machek ESJČ 114; БЕР I 341—342; Skok I 379—380; Bezlaj ESSJ I 94; ЭССЯ 5, 213—214; Bern. I 253—254; Meillet RES 5, 10—11; BSL 27, 126—127; Топоров 318—319; Trautmann 55; Skardžius ZfSIPh 26, 376; Pokorny 183—186; Specht 13, 159. — Пор. **дивитися**.

[дѣнька] «калюжа» Ж; — очевидно, пов'язане з *дно*, пор. [одѣньки] «залишки на дні», одѣнки, подѣнки, р. *подбѣнки*, п. *odenki*, *oddenki*, *podenki* «тс.» — Див. ще *дно*.

департамент; — р. *департамент*, бр. *департамент*, п. вл. *departament*, ч. слц. слн. *departement*, болг. *департамент*, схв. *департман*; — запозичення з французької мови; фр. *département* «департамент, управління, відомство» походить від *départir* «розділяти», утвореного за допомогою префікса *dé-* «від-, роз-» (з лат. *dē-* «тс.») від *partir* «ділити на частини», пов'язаного з *partie* «частина», що зводиться до лат. *pars* (род. в. *partis*) «тс.» — СІС 200; Шанский ЭСРЯ I 5, 73; Фасмер I 499; Holub—Lyer 126; Klein 427; Dauzat 238. — Див. ще *де-партія*.

депеша; — р. болг. заст. м. *депеша*, бр. *дѣпеша*, п. *depeza*, ч. *dereše*, слц. *dereša*, схв. *дѣпеша*, *депеша*, слн. *depeša*; — запозичення з французької мови; фр. *dépêche* «депеша» утворено від *dépêcher* «швидко відправляти, приско-

ривати; (ст.) усувати перешкоди, звільняти», пов'язаного через антонімічне дієслово від тієї ж основи *empêcher* «заважати, перешкоджати» з слат. *impēdisage* «спіймати в пастку», утвореним від лат. *pedica* «петля, пастка; пута», яке походить від лат. *pes* (род. в. *pedis*) «нога». — СІС 200; Шанский ЭСРЯ I 5, 73—74; Фасмер I 499; Holub—Lyer 126; БЕР I 343; Klein 427; Kluge—Mitzka 127; Dauzat 238, 275. — Див. ще *де-педаль*.

депó, *депóвець*; — р. болг. м. *депó*, бр. *дѣпó*, п. слц. *depo* «склад, депо», ч. *depo*, *depot* «тс.», вл. *depot*, схв. *дѣпó*, слн. *depo*; — запозичено через посередництво російської мови з французької; фр. *dépôt* «склад, депо» (ст. *depost*) походить від лат. *dēpositum* «річ, віддана на зберігання», пов'язаного з *dēpōnere* «складати, залишати», що є префіксальним утворенням від *rōnere* «класти». — СІС 200; Шанский ЭСРЯ I 5, 74; Фасмер I 499; Holub—Lyer 126; БЕР I 343; Dauzat 239; Walde—Hofm. II 335—336. — Див. ще *де-пóза*¹.

депресія, *депресівний*; — р. *депресия*, бр. *дѣпрѣсія*, п. *depresja*, ч. *deprese*, слц. *depresia*, вл. *depresija*, болг. *депресия*, м. *депресија*, схв. *депрѣсија*, слн. *depresija*; — інтернаціональний термін (фр. *dépression*, н. *Depressión*, англ. *depression*, іт. *depressione*), утворений від лат. *dēpressio* «заглибина», пов'язаного з *dēprimere* «придавлювати, пригнужувати», що є префіксальним похідним від *premere* «давяти». — СІС 201; Шанский ЭСРЯ I 5, 75; Holub—Lyer 126; Dauzat 239; Klein 429; Walde—Hofm. II 360. — Див. ще *де-прес*.

депутат, *депутация*, [депутований] Я, [депутатований] Ж, ст. *депутат* «посол, делегат» (XVII ст.), *депутувати* «посилати» (XVI ст.); — р. болг. м. *депутат*, бр. *дѣпутат*, п. *deputat*, ч. слц. слн. *deputát*, вл. нл. слн. *deputacija*, схв. *депѹтат*; — запозичення з латинської мови; лат. *dēputātus* «призначений, посланий, уповноважений» (слат. «особа, послана до двору імператора») пов'язане з *dēputāre* «передавати, вважати», утвореним за допомогою префікса *dē-* від *putāre* «обмірковувати, впоряд-

ковувати; різати, очищати». — СІС 201; Шанский ЭСРЯ I 5, 75; Фасмер I 499; Holub—Lyer 127; Holub—Kop. 99; БЕР I 343; Dauzat 239; Klein 429; Walde—Hofm. II 393. — Див. ще **де-**, **ампутація**.

дер (вигук, що імітує крик птаха деркача та інші звуки), *дер-дєр* «тс.»; дитяча гра з тріскачкою», *дєркати* «видавати звук *дер*», *деркотати* «тс.»; *деренчати*, *торохтїти*», *деркотїти*, *дєрчати* «тс.», [дєркало] «дитяча іграшка» Я, [дєркатьобло, дєрчак] «тс.» Я, *дєрчак* (ент.) «комаха (з породи коників)»; — ч. *drkati* «торохтїти», *drkotiti* «тс.»; *деренчати*, сл. *drkat'* «торохтїти», *drkotat'* «цоко-тїти зубами», нл. *derkotas* «торохтїти», схв. *дркати* «дрижати, тремтїти», сл. *drkotati* «торохтїти»; — звуконаслідувальне утворення, близьке до *дир*. — Machek ESJC 128. — Пор. **дир**.

[дєрба] «дерен», [дєрбїна] «дернина», [дєрбїна] «гушавина, хащі; пілина, перелїг» Л, [дєрбвїш], [дєрбати] «знімати дерен», [дєрбувати] «тс.»; — р. [дєрба] «переорана цілина; перелїг, порослий дерном», [дєрбїна] «тс.», [дєрбїть] «дряпати, шкрябати», [дєрбїть] «тс.», бр. *дєрбак* «пружинна борона», ч. *drbatı* «дерти, дряпати», *drbatıy* «тертий», сл. *drba* «нерест», *drbat'* «трясти, скубити», сл. *drbacati* «шкрябати, чєсати, рити»; — псл. **dyrb-/derb-* «шкрябати, здирати» походить від іє. **derbh-* «тс.», що є поширенням кореня **der-* «дерти»; — споріднене з двн. *zurba* «дерен», нн. *torf* «дерен, трава», нвн. *Torf* «торф», дфриз. дангл. *turf*, дісл. *torf(a)*, шв. *torf* «тс.», дат. *tørv* «тс.»; *дерен*; земля», дїнд. *darbhāṅ* «трава, купина»; тлумачення ч. *drbat* як експресивного утворення до ч. *drāti* (Holub—Lyer 140; пор. також Holub—Kop. 106) безпідставне. — Фасмер I 499—500; Преобр. I 179; Bezlaĵ ESSJ I 111; ЭССЯ 5, 219; Трубачев Рем. термиол. 238—240; St. praš. III 62—63; Верп. I 211, 254; Kluge—Mitzka 783; Pokopny 211—212. — Пор. **доробайло**.

[дєрбак] «ледар, негідник; калїка» Ж, [дєрєбак] «ледар, негідник» Вел; — очевидно, запозичення з словацької мови; сл. *darebák* «негідник, шалапут; ледар», як і ч. *darebák* «негідник, шала-

пут», *dareba* «тс.», п. [darebak, darembak, darebak] «тс.», *darebnik* «робітник, що працює задарма; дармоїд, негідник, шалапут; мала дитина», пов'язане з *darebný* (*darebný*) «даремний», утвореним від *dar* «дар», що відповідає укр. *дар*; на українському ґрунті слово *дєрбак* деетимологізувалося. — Machek ESJC 110; Holub—Kop. 96; Holub—Lyer 121. — Див. ще **дар**, **дати**.

дєрбі (спорт.) «змагання для трирічних і чотирирічних коней»; — р. болг. м. *дєрби*, бр. *дєрби*, п. ч. сл. *derby*, схв. *дєрби*, слн. *děrbı*; — запозичення з англійської мови; англ. *Derby* «дєрбі, щорічні кінні змагання в Елсомі» походить від прїзвища лорда Дєрбі (*Derby*), який вперше провів ці змагання. — СІС 201; Шанский ЭСРЯ I 5, 76; Kopaliński 212; Holub—Lyer 127; Klein 430.

дєрбник (орн.) «сокіл, *Aesalon columbarius*»; — р. *дєрбник* «тс.», [дєрбничок] «яструб, *Falco vespertinus*», бр. *дєрбник* «*Aesalon columbarius*», п. *dzierba* «сорокопуд, *Lanius L.*»; — пов'язане з *дєрба* «дерен» (пор. р. *дєрба* «пілина, перелїг, порослий дерном»); назва мотивується тим, що птах тримається відкритих місць. — Преобр. I 179; Горяев 88. — Див. ще **дєрба**.

[дєрван] «дернина» Ж; — р. [дєрван] «перелїг», бр. *дєрван*, п. *dyrgan* «тс.»; — через посередництво білоруської мови запозичено з литовської; лит. *dirvonas* «перелїг» походить від *dirva* «поле, земля», пов'язаного з *dirti* «здирати; звільяти від дерну» (Потебня К ист. зв. IV 18—19), спорідненим з псл. **dyrati*, **derti*, укр. *дєрти*; е в укр. *дєрван* з'явилося в результаті вторинного зближення з *дєрба*, *дєрти* і под. — Fraenkel 96—97. — Див. ще **дєрти**.

[дєрводзїбка] (орн.) «дятел» Ж; — складне слово, перша частина якого *дєрво-* «дерево» є результатом редукції другої голосної повноголосся у деяких західних говірках, а в другій частині є основа дієслова *дзїбати*; до словотвору пор. назву цього ж птаха *дзюбдєрево* — з іншим порядком розташування компонентів. — Див. ще **дєрево**, **дзїбати**.

дєрга «рядно; попона; чорний шерстяний жіночий одяг, подібний до за-

паски; ковдра), [д^бо́рга] «тс.» Л, ст. *де́рга* «попона; килимок, коць», зменш. *де́режка* (XVII ст.); — п. *degha* «килим, попона», *degha, degha* «тс.» (з укр.); — пов'язане з *д^же́рга* «запаска з непофарбованої тканини», *д^же́рга* «ковдра», що є торкізмами, які на українському ґрунті зблизилися з утвореннями від коренів *deh-*, *d^hrg- (*де́рюга, де́рга́ти* та ін.). — Sławski I 144; Brückner 87. — Див. ще *д^же́рга*.

[д^ер^га́н] «тарган» Ж, [д^ер^гу́н] «тс.» Ж; — результат зближення слова *та́р-га́н* з [д^ер^га́ти] (див.).

[д^ер^га́ти] «смикати; чесати клоччя дергалним гребенем Ме», [д^ер^го́н^ути] «смикнути», [д^ер^га́л] «залізна щітка для чесання прядива Мо; скребло Л», [д^ер^ги́вка, д^ер^ганка Ме, Мо, Дз, д^ер^га́н^иця Дз, д^ер^га́чка Ж, д^ер^ги́вка] «тс.», [д^ер^га́р] «той, хто плете линви з прядива», [д^ер^га́ч] «чесальник; знаряддя для витягування цвяхів», [д^ер^гу́н] «той, що сильно рве Я; (іхт.) йорж Ва», *д^ер^гу́нець* «вид танцю», [д^ер^га́льний], *о́д^ер^жини* «зчесана з овчини вовна», [о́д^ер^жини] «тс.»; — р. *д^ер^га́ть* «смикати», бр. *д^ер^га́ць*, др. *д^ер^га́ти* «тс.», п. *dziergać* «чесати льон; гаптувати; обшивати петлі; [трясти, смикати], ч. *drhati* «тремтіти; терти (льон)», слц. *drǵat'* «смикати, штовхати, трясти», вл. *džernuč* «смикати, тріпати», нл. *žergać* «тс.», полаб. *dargnoč* «смикати, чесати льон», болг. *д^ер^гам* «тягну; чешу льон; [хапаю], слн. *drǵati* «терти, чесати»; — псл. *d^hrgati «обробляти льон, обдирати його стебла (зривати головки та листя швидким рухом)» продовжує іє. *dehgh-, що є поширенням кореня *deh- «дерти» формантом -gh-; — споріднене з лит. *dirgti* «розслабитися», *dirginti* «подразнювати, збуджувати», лтс. *dragāt* «смикати, рвати», дангл. *tiergan* «дратувати, збуджувати», снн. *tergen* «смикати, рвати; збуджувати», *tergen* «тс.», гол. *tergen* «тягти; смикати; сердити, дратувати», свн. *zergan*, нвн. *zergen* «тс.», норв. (розм.) *terga* «дратувати»; зіставлення з лат. *stringo* «натягаю, стискаю, зриваю» (Machek ESJČ 127—128) викликає сумнів. — Шанский ЭСРЯ I 5, 76; Фасмер I 500—501; Преобр. I 179—180; Sławski I 195—196; Brückner

110; Schuster-Šewc I 198; Olesch I 148—149; БЕР I 459—460; ЭССЯ 5, 221; Bern. I 254—255; Trautmann 55—56; Fraenkel 96; Matzenauer LF 7, 165; Pokorny 206—210. — Див. ще *д^ер^ти*.

[д^ер^еб^е́ря] «пустомолот» Я; — р. [д^ер^еб^ить] «дерти; шкрябати; кричати на все горло; голосно і безладно співати», ч. *drb* «наклеп, неправда», *drbati* «терти; наговорювати; зводити наклеп», ст. *drbal* «наклепник»; — експресивне утворення, пов'язане, можливо, з псл. *deh-/ *d^hrb- «дерти, шкрябати». — Holub—Lyer 140. — Див. ще *д^ер^ба*. — Пор. *тере́вні*.

д^ере́во, [д^ер^ево], [д^ер^евей] (бот.) «кривавник, деревій, *Achillea millefolium* L.» Мак, [д^ер^ева́ч] (ент.) «скрипун, усач, *Сerambyx*; усач домовий, *Hylotripes bajulus*; (орн.) дятел», [д^ер^евей] (бот.) «кривавник» Мак, [д^ер^евень] «тс.» Мак, [д^ер^ев^ець] (ент.) «довгоносик сосновий, *Hylobius*» Ж, [д^ер^ев^изна] «деревина» Я, [д^ер^евий] (бот.) «кривавник» Мак, [д^ер^еви́ця] «тс.» Мак, *д^ер^ев^ий* (бот.) «кривавник, *Achillea millefolium* L.; звіробій, *Hupericum perforatum* L.», [д^ер^ев^инь] «(бот.) кривавник; дерев'яні частини в плузі», [д^ер^ев^ийка] «горілка, настояна на дереві» Ж, *д^ер^ев^ина* «дерево; зрубане дерево; дерева», [д^ер^ев^ина] Ж, *д^ер^ев^ина́*, [д^ер^ев^ище] «труна; дерев'яна ручка Ж», [д^ер^ев^ка] (ент.) «совка, Хуліна» Ж, [д^ер^ев^ля́] «зрубані дерева», *д^ер^ев^ня* «дерева; будівельний матеріал; [дерев'яний будинок], [д^ер^ев^ня́] «дерев'яні частини в плузі», [д^ер^ев^нік] «(бот.) кривавник; жимолость, *Lonicera*; (орн.) голуб-синяк, *Сolumba oenas* Шарл», [д^ер^ев'я́ник] (бот.) «жимолость», [д^ер^ев^ня́к] «дерев'яний плуг» Кур, [д^ер^ев^це́] «частина плуга; весільне гільце», [д^ер^ев'я́ка] «дерево; поліно», [д^ер^ев'я́ниця] «дерев'яна нога», *д^ер^ев'я́нка* «виготовлений з дерева предмет; [дерев'яна миска; дерев'яний будинок] Ж; (ент.) волохокрилець, *Trichoptera* Л», [д^ер^ев'я́нки] «взуття на дерев'яній підшві» Л, [д^ер^ев'я́нци] «дерев'яні черевки» ВеЛ, [д^ер^ев^ля́нки] «тс.; саморобні дерев'яні ковзани; дерев'яні гудзики» Мо, [д^ер^ев'я́ччя] «дерева», [д^ир^ив'я́] «зрубані дерева» Кур, [д^ер^ев^ни́й] Я, *д^ер^ев^ин^ни́й*, [д^ер^ев^ист^ий] Ж,

[деревкій] «твердий, міцний» Я, *деревний, дерев'яний*, [дервеніти Ж, деревеніти, деревіти Ж], *дерев'яніти, задерев'янілий, задеревілий, задерев'янілий, одеревілий, одеревіти*; — р. *дѣрево*, бр. *дзѣрава*, др. *дерев*, п. *drzewo*, ч. *dřevo*, слц. *drevo*, вл. нл. *drjewo*, болг. *дрѣво*, схв. *дрѣво*, слн. *drevó*, стсл. *дрѣво*; — псл. **dervo*; — споріднене з лит. *dervà* «сосна; смола», лтс. *dařva* «смола», снн. *ter(e)*, дангл. *teogu*, дісл. *tjara* «тс.», кімп. *derwen* «дуб», гр. *δῶρον* «деревина, брус, спис», *δρῶς* «деревина, дуб», дінд. *dāru* (dru-) «деревина (матеріал)», ав. *daru* «деревина», ірл. *deuss* «жолудь», хет. *taru* «деревина»; можливо, пов'язане з іе. **der-* «дерти» (як «обдерте від кори»). — Критенко Вступ 513; Шанский ЭСРЯ I 5, 78; Фасмер—Трубачев I 502; Преобр. I 180; Sławski I 174; Brückner 101; Machek ESJĀ 131; Schuster-Šewc Probeft 51—52; Sl. Wortst. 14; БЕР I 439—440; Skok I 438—439; ЭССЯ 4, 211—213; Бернштейн Очерк 1974, 156—157; Bern. I 185—186; Mikl. EW 42—43; Trautmann 53; Meillet Études 360, 372; Mühl. — Endz. I 442; Walde—Hofm. I 765; Pokorny 214—217; Specht 54, 139. — Пор. *дрѣва, здоровій*.

дереворіт «ксиліографія»; — фонетично адаптоване запозичення з польської або чеської мови; п. *drzeworyt*, ч. *dřevořyt*, утворені з основ іменника *drzewo* (*dřevo*) «деревина» і дієслова *řytí* («риту, гравірувати», як і слц. *drevoryt*, вл. *drjeworež*, е, очевидно, кальками нім. *Holzschmitt* «ксиліографія» або гр. *ξύλογρῆσις* «різьба по дереву» — складних слів, у яких перші частини є основами іменників *Holz*, *ξύλον* «деревина», а другі пов'язані з *schneiden*, *γλύφω* «вирізувати». — SW I 574; Slovník spisovného jazyka českého I 416. — Див. ще *дѣрево, ріти*.

дереза́ (бот.) «повій, *Lycium* L.; карагана кушова, *Saragana frutex*; [плаун, п'ядич, *Lycopodium clavatum* L.; гостриця, *Asperugo procumbens* L. Мак; настирлива людина; сварка] Г, Ж, [дариза] «повій» Мак, *дерезина, дерезняк* «жовта акація», [дерезка, дерюза] «тс.» Мак, [дерезі́к] «той, що живе в де-

рези; сварлива людина» Я; — р. *дереза́* «жовта акація; підмаренник чіпкий, *Galium aparine* L. та ін. (переважно колючі або чіпкі рослини)», [дерюза́] «тс.», [деря́жка] «плаун», бр. *дзєраза́*, п. *dereza* (з укр.), *dzierazna, dzieraza* «тс.», ч. *derezek* (бот.) «верес, *Calluna*, *deryzda* «підмаренник чіпкий», схв. *дѣрезка* (бот.) «вех, *Sium latifolium* L.; настурція, *Nasturcium officinale* та ін.», слн. *deréze* «залізні кігті, що прикріплюються до взуття»; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з *деру́, дерти́* (ЭССЯ 4, 205—206; Горяев 89), з *дѣргати́* (Преобр. I 180; Фасмер—Трубачев I 502), з *дразніти́* (Варбот Sl. Wortst. 159—161); можливий зв'язок і з іе. **dheregh-* «міцний, міцно тримати» (тоді споріднене з дінд. *dṛhyati* «зміцнює», ав. *darəzayeiti* «міцно зв'язує», *darəza* «прив'язка, причіпка», *dəgəz-* «зв'язки, кайдани, пута») або з *дерѣн* «кизил», дірл. *draigen* «терен; дика груша», кімп. *draen* «терен». — Sl. prasl. III 38—39; Pokorny 258.

дѣрен¹, *дерніна*, [дерніння] «місце, покрите дерном; торф», [дерніця] «кусок дерну, вирізаний для годівлі гусят», *дерніюка* «дернина», [дерна́ Л, дерна́к Ж, дерня́ Г, Ж, дерня́к ВеБ] «тс.», [дерновина́] «місце, покрите дерном» Я, [дерня́к] «цілина» ЛексПол, [дерня́нка] (ент.) «дернова мушка, *Mycica caespitum* Ж, *дерністий, дерновій, [дерновінний] Я, дернуватий, дернувати, задерніти Я, одерніти*. — р. *дѣрн*, бр. *дзѣран, дзярно́*, др. *дърнѣ*, п. *darń*, [darn], каш. [darna, dzarna], ч. слц. *dɔrń*, вл. *dorn*, нл. *dern, derno*, болг. *дрѣн* «грудка, кусок», слн. *dŕn* «дерен», стсл. *дрѣнѣ* «тс.»; — псл. **dŕgnъ* «дерен», субстантивований пасивний дієприкметник від *dero*, *dŕrati* «дерти»; — споріднене з лит. *dirti* «зрізати дернину», дінд. *dīrñāñ* «розщеплений», кімп. *darń* «частина, кусок»; малоімовірний зв'язок з лат. *frons* «листя, зелень», гр. *δρόνα* «квіти, трави» (Solmsen KZ 35, 474—476). — Шанский ЭСРЯ I 5, 82; Фасмер I 504; Варбот Этимология 1965, 111; Преобр. I 182; Sławski I 138; Brückner 85; AfSIPh 39, 12; Machek ESJĀ 128; БЕР I 437; Младенов 153; Bezlaĵ ESSJ I 115;

ЭССЯ 5, 224—225; Верн. I 256; Pokorny 206—208. — Див. ще **дѣрти**.

дерен² (бот.) «кизил, *Cornus L.*; терен Мо», [деренка] «кизил (рослина і плід); ожина» ВеНЗн, [деренівка] «настойка на дерені», [дереняк] «тс.» Мак; — р. *дѣрен*, [дѣрен, дерен], п. *dereń*, ст. *degen* «барбарис, *Berberis vulgaris L.*» (з укр.), *drzon* «тс.», ч. *dřín* «дерен», слц. *dríeň*, вл. *drěp*, нл. *dřon*, болг. *дрян*, м. *дрен*, схв. *дрѣн*, слн. *drěp* «тс.»; — псл. **derpъ*, найімовірніше, пов'язане з *derg*, *dьrati* і паралельне до псл. **dьrпъ* «дѣрен»; сюди ж тоді слід віднести каш. [dřon] «колочки», полаб. *dręp* «тс.», однак, оскільки кизил колочок не має, Бернекер припускає перенесення назви колючих кушів барбарису на кизил за схожістю плодів обох рослин і разом з тим зіставляє псл. **derpъ* з дінд. *dhārayati* «тримає, підпирає», лат. *firmus* «міцний» через тверду деревину кизилу (пор. нвн. *Hartriegel* «дерен, бірючина» < двн. *hart-trugil* «тс.»); можливий також зв'язок з дірл. *draigen* «терен; дика груша», кімр. *draep* «терен», двн. *dirnbaum* «дерен», що зіставляються з гр. *τρέχυος* «пагін, гілка» (*Schuster-Sewc Probeheit* 51; Pokorny 258); недостатньо аргументований погляд (Machek Jm. *rostl.* 170—171; ESJČ 131; Skok I 435—436) на псл. **derpъ* як на рефлекс субстратної назви, що відбилася також у двн. *tyrn* «дерен», *dirnbaum* «тс.», нн. *dirnlein*, *dierli*, лат. *cornus*. — Фасмер—Трубачев I 502—503; Преобр. I 181; Sławski I 143—144; Brückner 87; Budziszewska 287; БЕР I 440; Bezlaj ESSJ I 112; ЭССЯ 4, 208—209; Sl. *prašl.* III 44—45; Верн. I 184. — Див. ще **дѣрти**. — Пор. **дѣрен**¹.

[дереніти] «задирати голову» Я; — власне українське експресивне утворення на базі дієслова *дѣрти* (пор. *дѣрти нбса* «пихато поводитися»). — Див. ще **дѣрти**.

деренькотати, **деренькотіти**, **деренчати**, [дзеренчати], **дренчати**, **дренькати**, **деренчалю**, **дренькіт**, **деренькучий**, **деренчатий**, **деренчлівий**; — р. *тренькать*, ч. *drnkotati*, *drnkati*, *drnčeti*, слц. *drnkat'*, *drnčat'*, болг. *дрѣнкам*,

м. *дрнка*, схв. *дрѣнкати*, слн. *drěncati*; — звуконаслідувальні утворення, пор. вигуки [дрень], ч. слц. *drnk*, болг. *дрѣн*. — Machek ESJČ 128.

[дѣрес] (бот.) «гірчак, *Polygonum L.*», [дѣресен] «спориш, *Polygonum aviculare L.*» Мак, [дѣресеня] «*Polygonum*» Мак, [дѣресень] «*Polygonum minus*», [дѣресина, дрѣсен] «водяний перець, *Polygonum hydropiper L.*»; — бр. *драсѣн* «гірчак», п. *drest*, *drzest* «гірчак», ч. *drespek*, схв. *дресен*, *dresan*, слн. *drěsen* «тс.»; — остаточно не з'ясоване; реконструюються псл. **dersьpъ*, **drěсьpъ*, **derstъ*, **drěstъ*, споріднені з *dristati*, оскільки корінь рослини використовувався при лікуванні шлункових захворювань, пор. інші назви гірчака: укр. *дристун*, *дрестун*, р. *завязный корень*, *завязник*, *животный корень*, *черевная трава*, схв. *желудѣак*, *дриставец* (Меркулова Очерки 41—42); пов'язується також з *рдѣсник* (бот.) «*Potamogeton L.*», причому обидві форми розглядаються як результат деетимологізації псл. **perstьpъ*, оскільки обидві рослини часто ростуть у воді, і в їх заростях нереститься риба (Machek Jm. *rostl.* 89; ESJČ 510; пор. Bezlaj ESSJ I 113; SW I 571); форма [дѣрес] виникла з [дѣресень] і под., можливо, під впливом назви дуже поширеної рослини *вѣрес*, яка також росте по вологих місцях. — ЭССЯ 5, 110—111. — Пор. **нѣрест**, **рдѣсник**.

[дѣреч] «утеча» Ж; — експресивне утворення, пов'язане з *дѣрти* в значенні «швидко бігати, утікати»; *-еч* з'явилося в цьому слові, можливо, під впливом синонімічного *втѣча*. — Див. ще **дѣрти**. — Пор. **драпак**, **дряпати**.

[дѣреча¹] (бот.) «дереза, *Lycium barbarum*» Ж; — очевидно, пов'язане з *дѣрти*, оскільки дереза має колючки, або є експресивною видозміною назви *дереза* (див.). — Пор. **дерипліт**.

[дѣреча²] (бот.) «сорт кислих вишень»; — очевидно, пов'язане з *дѣрти* (пор. *дѣрти у роті*, *горлі* — про щось терпке на смак, гірке й под.). — Мошуйський JP 37, 377. — Див. ще **дѣрти**.

[дѣреш] «чалий кінь або віл», [дѣриш] «тс.» Па, [дирѣшка] «чала кобила» Па, [дѣрешуватий] «чалий; укритий шерх-

лим льодом (про шлях); трухлявий, порохнявий Л», [дирешкуватий] «чалий» Па;— п. *degesz* «сируватий, сивуватий; лава, на якій б'ють», ч. *dereš* «лава, на якій б'ють», слц. *dereš* «тс.», схв. *dereš* «чалий кінь», *dereška* «чала кобила», *дєрєж* «лава, на якій б'ють»;— запозичення з угорської мови; уг. *deges* «вкритий інеем; білуватий; сируватий» (*deges ló* «сірий кінь») є похідним від *der* «іній»; значення «лава, на якій б'ють» є переносним, виникло на ґрунті угорської мови в XVIII ст. (пор. р. *кобыла* «дошка, до якої прив'язували для покарання батогом»).— Лизанець Вопр. фин.-уг. языкозн. 3, 160; *Lizanec* I 111; *Ślawski* I 144; *Zareba* JP 31, 118; *Brückner* 87; *Machek ESJČ* 115; *Bárczi* 50; *MNTESz* I 619.

держати «тримати; [управляти; мати за дружину]», [державувати] «царствувати» Я, [дєржа] «ручка» Ж, *держав*, *дєржава* «міцність; маєток; влада», *державець* «володар; поміщик Пі», [державина] «держав» Я, [державище] «тс.» Ж, [державка] «пристрій для закріплення різців на стругальних верстатах», *державник* «державна людина; монарх», *державність*, [дєржаво] «міцність», [державання] Я, *державця* «намісник», *держак* «ручка; [нижня частина кужівки; сєблo соняшника Я!], дєржално «ручка», [дєржало] «тс.», *держальник*, [держан] «ручка» Ж, [держанка] «колодочка ножа» Л, [дєржанце] «ручка ложки», *держачка* «бильце», [дєрживо] «утримання», [дєрживо] «держак, ручка; частина мотовила; нижня частина кужівки», [держук] «держак», *державний*, [державський] Ж, *дєржанний* «не зовсім новий», *держкий* «чіпкий; стійкий», [дєржливий] Ж, *видержка*, [видержалий] «витривалий» Ж, *видержливий*, *додержувати*, *здєржатися*, [здєржка] Ж, *здєржаний*, *здєржливий*, *здєржаність*, *здєржка*, *нездєржка*, *неведержимий*, *нездєржний* Ж, *невидержний*, *невидержимий*, *недодержка*, *нездєржний*, *неповздєржний* КІМ, *неповздєржливий* КІМ, *одєржати*, *одержавити*, *одержимий*, *одєржувач*, *передєржанець*, *передєржка*, *передєржувати* «тримати деякий час, [зберігати краде-

не]», *піддєржка*, *повздєржливість* «стриманість» Нед, *придєржка*, [придєржниця] «тюрма» Нед, [удєрж] Нед, *удєржавлення*, *удєржка*, *удєржувач* Нед;— р. *держать*, бр. (заст.) *дєржаць*, др. *дєржати*, п. *dzierżyć*, ст. і діал. *dzi(e)ržeć*, ч. *držeti*, слц. *držat'*, вл. *džeržeć*, нл. *žagžas*, полаб. *diržet*, болг. *дєржа*, м. *држи*, схв. *држати*, слн. *držati*, стсл. **држати**;— псл. *dʒzati «тримати; володіти» походить з іє. *dheregh- «тримати; міцно тримати; міцний»;— споріднене з ав. *drājanhe* «тримати, мати при собі, вести»; зіставлення з гр. *τρέφομαι* «міцнію» (майб. ч. *τρέφομαι*), *τρέφω* «годує, живлю (*утримую)», лат. *fortis* «сильний», *foretus* «тс. (*добре відгодований)», дінд. *dīmhati* «робить міцним», *dīdhāh* «міцний», ав. *darəzayeiti* «міцно зв'язує, прив'язує», *dəgəz-* «зв'язки, кайдани, пута» (Ernout—Meillet I 250; ЭССЯ 5, 231), з гр. *δράσσομαι* «обнімаю, хапаю», атт. *δράττομαι* «тс.» (Bern. I 258), з псл. *dʒz- «дерзкий», лит. *diržti* «тверднути», *diržas* «ремін» (Преобр. I 181; *Brückner* 110) недостатньо переконливі.— Шанский ЭСРЯ I 5, 78; Фасмер I 503; *Machek ESJČ* 130—131; БЕР I 460—461; *Skok* I 448—449; *Bezlaj ESSJ* I 119; *Boisacq* 138—139; *Walde—Hofm.* I 535—536; *Pokorny* 254.

дерзати «насмівуватися», [дерзатися] «збиратися з силами» Ж, [дерзун] «сміливець» Ж, [дєрзость] Ж, *дерзання*, *дєрзкість*, *дерзкий* «жорстокий, міцний; сміливий», *дєрзосний*, [одєрзнути] «одужати, поправитися» Ж;— р. *дерзать*, бр. *дєрзкі*, др. *дєрзати*, п. *dziarski* «бадьорий, сміливий», ст. *darzpać* «дерзнути», каш. [dzērzy, dzērski], ч. *držý* «зухвалий», ст. *drzati* «дерзати», слц. *držy*, болг. *дръзам*, *дръзна*, м. *дрзне* «насмівуватися», схв. *дрзнути*, слн. *dʒzniti* si «насмівуватися», стсл. **дрзати**;— псл. *dʒzati, утворене від атрибутивного імені *dʒzъ, що продовжує іє. *dʒsu-;— споріднене з дінд. *dhršū-*, *dhršpū-* «сміливий, зухвалий», гр. *θρασός* «тс.; гордий», прус. *dursos* «сильний, міцний, сміливий», дангл. *dyrstig* «тс.», а також лит. *drasūs* «сміливий», лтс. *druošs* «тс.» (з вторинним носовим), гот. *gadars* (*gadaúršan*) «наважитися»; слов.

з замість іе. s, відоме і в інших випадках, у цьому слові загальноприйнятого пояснення не має; думка про запозичення псл. *dʹgzь(кь) з германських мов (Hirt RBv 23, 332) не аргументована. — Фасмер I 503—504; Шанский ЭСРЯ I 5, 79; Преобр. I 181; Sławski I 190—191; Brückner 85, 108; Machek ESJČ 130; Skok I 447—448; Bezlaĵ ESSJ I 119; ЭССЯ 5, 227—229; Bern. I 257; Топоров 349—350.

[дерібас] (бот.) «дереза, *Lycium L.*» Мо; — очевидно, результат видозміни форми *дереза́*; характер видозміни неясний; пор. *деріпліт*.

[дерігуз] «обідранець» Я; — складне слово, утворене з імперативної форми 2 ос. одн. дієслова *дёрти* і основи іменника *гуза́* «зад» (див.).

[дерікучник] «дерій, шкуродер, дерілюд, гнобитель» Ж; — складне слово, перша частина якого є формою імператива 2 ос. одн. від *дёрти* (пор. аналогічні *дерілюд*, схв. *дёрікожа* і под.), а друга, очевидно, пов'язана з *куча* «приміщення для птахів і свиней»; первісне значення — «той, хто обдирає кучі (тобто грабує селян)». — Див. ще *дёрти*, *куча*.

[деріпліт] (бот.) «дереза, *Lycium L.*» Мо; — складне слово, утворене з імперативної форми 2 ос. одн. дієслова *дёрти* та іменника *пліт*; назва зумовлена тим, що дереза в селах найчастіше росла вздовж тинів (плотів), а іноді й сама виконувала роль тину (пор. *живопліт* «дереза»); перша частина слова пов'язана з тим, що колюча дереза дряпається (дере). — Див. ще *дёрти*, *пліт*.

[деркавій] «заїка, заїкуватий» Ж; — ч. *drkavý*, *drkotavý* «переривистий» (про мову та ін.), слц. *drkotavý* «який багатий швидко говорить»; — звуконаслідувальне утворення.

деркач (орн.) «*Sorexorex L.*», [*дергач*, *дерчак*] «тс.» ВЕІЗн, *дерканя́* «пташеня деркача», *деркачиня́* «тс.», [*дёрти*] «видавати звук *дер*» (про деркача) ВЕБ; — р. [*деркач*], *дергач*, бр. *дзергач*, [*дзяргач*], *драч*, п. *derkacz* (можливо, з укр.), [*dzierkacz*, *dyrkacz*, *drekacz*, *dziergacz*] «*Sorexorex*», *derkač* «видавати звук *дер*» (про деркача), ч. *drkač*, болг. *дъркавец*, *дър-*

дъвец, слн. *déřež*; — утворення від звуконаслідувального дієслова *дёркати*, пов'язаного з вигуком *дер*, що імітує крик птаха; відповідники з інших слов'янських мов виявляють деякі звукові відмінності звуконаслідувальної основи. — Булаховский Семас. этюды 159, 188—190; ИАН ОЛЯ VII 103; Мовозн. 1948, 43—44; Никончук Карп. диал. и оном. 153—154; Фасмер I 501; Шанский ЭСРЯ I 5, 76—77; Преобр. I 179; Струмінський Slavia 38, 106—107; Sławski I 144; Brückner 87; Machek ESJČ 128; БЕР I 462; Mikl. EW 42. — Див. ще *дер*.

[дерленкотіти] «сумно дзвонити» (про дзвони) Ж; — звуконаслідувальне утворення, результат контамінації форм *дзеленькотіти* і *деркотіти*. — Див. ще *дер*, *дзелень*.

дерліога — див. *дёрти*.

дерматін «тканина, що імітує шкіру»; — р. болг. *дерматін*, бр. *дэрмацін*, п. *dermatyn*, ч. *dermatin*, слц. *dermatin*; — через російське посередництво запозичено з французької або німецької мови; фр. *dermatine*, нім. *Dermatin* зводяться до гр. *δερμάτινος* «шкіряний», утвореного від *δέρμα* (род. в. *δέρματος*) «шкіра», пов'язаного з дієсловом *δέρω* «здираю», спорідненим з псл. **derti*, укр. *дёрти*. — СІС 201; Шанский ЭСРЯ I 5, 81; Frisk I 368—370. — Див. ще *дёрти*.

дермо — див. *дёрти*.

[дерпак] (бот.) «драпак, ожина, *Rubus fruticosus* Ж; (орн.) деркач, *Sorexorex* ВЕІЗн»; — результат контамінації основ *драпак* (*дряпати*) і *дёрти* (див.).

дёрти «розривати на шматки; зривати; дряпати; брати зайве, грабувати; карати биттям; покvapно втікати», *дёртися* «розриватися; забиратися високо; [горланити], *дерну́ти* «рвонутти; взяти зайве; швидко побігти», *дерону́ти* «тс.», [*деркачува́ти*] «бити деркачем» Я, *дерка́читися* «стиратися» (про віник), *дра́ти* «розривати на шматки, дерти; зирати, грабувати; дряпати; швидко бігти; [піднімати цілину; переробляти зерно на крупу; терти сиру картоплю ЛексПол]», *дранкува́ти* «покривати дранкою», [*деріга́л*] «грабіжник» Я, [*де-*

ринник] (бот.) «ожина сиза, *Rubus caesius* L.», *дерій* «грабіжник, шкуродер; напилек», [деріння] «ганчір'я», *деркач* «стертий віник», [дерлюга] «ганчірка» Ж, [дермб] «груба тканина» Ж, [дерніця] «дошка» Ж, *дерріна* «чагарник з колючих кущів», *дертъ* «борошно грубого млива», [дёртіця] «тонка дошка», *дерун* «грабіжник; хабарник; чесальник вовни; [(іхт.) йорж Ва; окунь Мо]», *деруні* «оладки з сирої тертої картоплі», [деруха] «батого квасолі» Л, *двор* (у виразі *дати двору* «втекти»), [дрáка] «бійка» Ж, [дрáло] «грабіжник» Я, [дрáля] «жінка, що скубе пір'я» Ж, [дрáнець] «обшарпанець», [дранé] «дертий луб для плетіння кошиків ВеНЗн, [дрань] «тс. ВеНЗн; драниця», [дрáник] «картопляник» Л, [дрáнина] «цілина ЛексПол, дрáніця «дощечка», [драничіна] «тс.», дрáнка «тонка дощечка, драниця; подерта, зношена одежина; [обшарпана жінка; їжа з запеченої тертої картоплі ЛексПол]», [дрáння] ЛексПол, [дрáнт] «лахміття», дрáнтя «тс.», дрáнтійна «ганчірка; [подерта одежина Ж]», [дрáнтіх] «подертий мішок» Ме, [дрáнь] «лахміття; драниці», [дрáнька] «драниця», [дрáта] «гноблення, побори» Пі, [дрáч] «задерика» Ж, [дрáча] «здірство, хабарничтво; [здірник, хабарник Бі], [дрáчка] «лісопилка; дошка; сварка; задерика Ж]», [дрáчіне] «тирса» ВеБ, [дрянь] «драниця» Ж, [дерізний] «задерикуватий», [деркій] «шерехатий», [дёртічний] «зроблений з дертиці», [дерткій], дерт'яний «зроблений з дерти», [деручкій], дрáний, [дрáнкавий] Ж, [дрáнтавий] «подертий», дрáнтівий «тс.», [дрáчний] «хворий (зуб)» Ж, [дрáний] «пошматований», [вдірливий] «причіпливий» Я, *видирати*, [відерство] «здірство» Я, [відертус] «здірця» Я, [відерця] «тс.» Я, *здірати*, [здрáніти] Ж, [здёрка] (іхт.) «гольян, *Leuciscus phoxinus*» Ж, *здертя*, *здірáльний*, *здірáч*, *здірник*, [здірок] «жир на внутрішньому боці зертої шкіри», *здірство*, [здірця], *здірщик*, *здірщина*, *здір* «нутряне сало», *здірáльний*, [здіркуватий] Я, *здірливий*, [здірський] Я, [здірственно] Я, *здірати*, [здіра] «тріска», [задерáка] «задерикувата людина», *задерика*, *за-*

дерій, *здіра*, *задерáка* «тс.», [задерáчка] «задерка коло нігтя», [зідерки] «тс.» Я, [задеріжка] «запал» Я, [зідіришка] «тс.»; *задерикувата людина* Я, *зідірка* «задерта шкірочка коло нігтя; задерте місце; [сварка], [зідірега, зідіргá] «тс.», [зідра] «подряпина», [зідьбóр] «причина сварки, бійки», *зідьбóра* «задирака», *задерікуватий*, [задерáкуватий, задерікуватий], *зідіристий*, *зідіркуватий*, *зідірливий*, *зідірчастий* «який має задирки», [зідьбóрний] «задирливий», [навдэри] «навтіки», [навдерáнци, навдіранці, навдьбóри] «тс.», [надіра] «подряпина» Ж, [надіра] «тс.» Ж, *обдирáти*, [обдёртус] «обідранець», [обдертіох] «тс.» Ж, [обдирáйло] «грабіжник» Ж, [обдёрка, обдёрство Ж, обдёрливий Ж], *обдирáльний*, *обдёрний*, *обдирáнець* СУМ, Ж, [одерáчка] «гребінь для розчісування льону», *передір*, [перёдёрка] «сварка» СУМ, Ж, [передрáнтус] «обідранець» Ж, [передрáчка] «сварка», [перёдри] (якась хвороба) Нед, [піддирáти] «дерти гнізда; брати стільники з вуликів», *піддир* (гірн.), *піддирáльний* (гірн.), *піддирáч* (гірн.), *піддирка* (гірн.), [подерéчá] «побори, податки», *придирáтися*, *придёрливий*, [продёрини] «святкування на другий день хрестин», *роздёр* «розбрат», *роздёрний* Нед, *удертá* «вторгнення», [удьбóрити] «швидко побігти, втекти»; — р. *драть*, *деру́*, бр. *дзэ́рці*, др. *дърати*, *дърнути*, п. *drzeć*, ч. *dráti*, *dříti*, сл. *driet'*, вл. *drěc*, нл. *drēs*, полаб. *deře*, болг. *дерá*, м. *дере*, схв. *дэрати*, *drijèti*, сл. *dréti*, *dèrem*, стсл. **дърати**, **держ**; — псл. **derti*, **дьго* і *дьгати*, *dego*; — споріднене з лит. *dirti* «здірати; бити», лтс. *diràt* «здірати шкіру», гр. *δέρω*, аорист *ἐδάρην* «тс.», дінд. *dṛṇāti* «тріскається, розколюється», ав. *dar-* «колоти», кіпр. *darṇ* «шматок, частина», гот. *distairan* «розривати», дангл. *teran* «тс.», двн. *zergren* «руйнувати», нвн. *zergen* «шарпати, рвати», *Zorn* «гнів, лют», алб. *djeg* «знищую, гублю»; іє. **deg-* «тріскатися; роздирати»; значення «швидко побігти» у *дёрнути* (пор. також р. *драть* «бігти», *удирáть*, п. [drzeć] «швидко бігти», ч. [dege] «біжить», [zdírat] «утікати», сл. *dréti* «бігти» і под.), можливо, є вторинним,

пор. н. abhaueu «утекти», ausreissen «тс.», проте не можна відкидати припущення про зв'язок з дінд. drāti «біжить, поспішає», гр. δῖρῶσιον, δρῶσι «бігти». — Шанский ЭСРЯ I 5, 186—187; Фасмер I 505; Преобр. I 193—194; Sławski I 173—174; Brückner 100; Machek ESJČ 126, 132; Schuster-Sewc I 167—168; БЕР I 343—344; Skok I 436—438; Bezlaj ESSJ I 113; ЭССЯ 4, 209; 5, 218; Верн. I 185; Мейе ОЯ 175; Trautmann 52; Pokorny 206—208.

дерюга «товста, груба тканина; рядно, покривало; килим, попона; плахта темного кольору»; — р. *дерюга* «груба тканина, ковдра або підстилка з неї», бр. *дзерюга*, *дзярюга* «тс.»; — утворене від дієслова *дєрти* за допомогою суфікса *-юг-*; в українській мові зблизилося з *дєрга* «ковдра; попона; чорна запаска». — Шанский ЭСРЯ I 5, 82—83; Фасмер I 505; Горяев 90; Младенов 125; Mikl. EW 41. — Див. ще *дєрга*, *дєрти*.

дєряба¹ (орн.) «сойка, Garrulus glandarius L.»; — р. [*дєряба*] «дрізд, Turdus viscivorus L.»; юрок, Fringilla montifringilla L.»; задрака, крикун», [*дєрябий*] «шерехатий», [*дєрябина*] «подряпина», [*дєрябник*] «колючий чагарник», [*дєрябить*] «шкрябати; плакати; безладно співати; сперечатися, сваритися», п. dzierzba (орн.) «маленька хижка пташка»; — утворення з суфіксом *-аб-* (*-ęb-) від кореня *der-* «дєрти»; назва птаха зумовлена, очевидно, тим, що сойки нерідко відбирають злочич у дрібних тварин, руйнують гнізда малих пташок; юрки іноді завдають шкоди посівам; менш переконливе пов'язання (Откупщиков 147) назви птаха р. [*дєряба*] з назвою кушів [*дєряба*, *дєрябник*]. — Фасмер I 505; Преобр. I 182; Горяев 90; ЭССЯ 4, 206—207. — Див. ще *дєрба*, *дєрти*.

дєряба² «корчма на битому шляху» Пі; — пов'язане з *дєрти* (натяк на граб'жників-корчмарів) та його давніми суфіксальними поширеннями. — Див. ще *дєрти*.

дєрябка (бот.) «підмаренник чіпкий, Galium aparine L.»; — р. [*дєрябка*] «тс.»; лісова малина та ін.; терка; черства

хлібна скоринка; шерехата поверхня», [*дєрябник*] «колючий чагарник», п. dzierzbieniec, dzierzepnica (бот.) «Намадгуас»; — пов'язане з *дєрти*, очевидно, через чіпке стебло або через плоди з гачкоподібними щетинками; пор. інші назви цієї рослини: укр. [*лип'єць*], р. [*леп'їца*, *ліп'кая трава*, *ліп'їчка*], ч. lipkáč, lep'kú rosmarýn, слц. lipkaves, вл. drapačca, болг. *лєпка*, *лепавец*, схв. *ліпавица*, *прилипача* і под. — Фасмер I 505; Machek Jm. rostl. 219. — Див. ще *дєряба¹*.

дєрябнути «видати непристойний звук» Я; — р. [*дєрябать*] «дєрти, шкрябати; голосно кричати», [*дєрябнуть*] «голосно заспівати; вистрелити»; — очевидно, пов'язане з псл. [*deřęb-] «дєрти, шкрябати» і є одним з експресивних значень цього кореня; могло виникнути і з *дєрти* за аналогією до *шкряб'нути*; не виключений також зв'язок із звуконаслідувальним вигуком *дєр*. — Фасмер I 505. — Див. ще *дєряба¹*.

дєсант, *дєсантник*; — р. болг. м. *дєсант*, бр. *дєсант*, п. ч. слц. вл. *desant*, схв. *дєсант*, слн. *desánt*; — через російську мову запозичено з французької; фр. *descente* «сходження, спуск; десант» утворено від дієслова *descendre* «сходити вниз, спускати», пов'язаного з лат. *dēscendere* «тс.», утвореним за допомогою префікса *dē-*, що означає рух униз, від дієслова *scandere* «підійматися, сягати», спорідненого з гр. *σχάνδαιλον* «пастка; спокуса; скандал», дінд. *skāpdati* «кидає; стрибає; бризкає», а також з лит. *skęsti* (*skęsta*, *skefido*) «тонути». — СІС 202; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 5, 83; Фасмер I 505; Коралиński 214; Holub—Lyer 127; БЕР I 346; Dauzat 240; Klein 431; Walde—Hofm. II 488. — Див. ще *дє-*, *скандал*.

дєсбіч «праворуч», [*дєсь-біч*] «тс.» Ж, [*дєсбічний*, *дєсьбічний* Ж, *дєсьб'б'чний* Пі], [*подєсьбіч*] «праворуч»; — власне український складний прислівник, перша частина якого пов'язана з прикметником [*дєсний*] «правий», а другу частину становить основа іменника *бік*; до форми другої частини пор. *об'аб'іч*, *прав'оруч* та ін. — Див. ще *бік*, *дєсний*. — Пор. *шуй'біч*.

[дѣсень] «узор на папері для килима» Мо, *десинатор* «художник, що створює малюнки для тканин»; — бр. [дэс] «візерунок на тканині», н. *deseñ* «візерунок, малюнок; малюнок на тканині, оббивці і под.», ч. *desén* «візерунок на тканині», слц. *dessin* «візерунок, малюнок», болг. *desén* «візерунок на тканині», схв. *děsěn* «візерунок (на тканині)», слн. *desén* «тс.»; — через польську мову запозичено з французької; фр. *dessin* «малюнок» є запозиченням з італійської мови; іт. *disegno* «малюнок» пов'язане з *disegnare* «малювати; намічати», що походить з лат. *dēsīgnāre* «позначати, відмічати», утвореного за допомогою префікса *dē-* від іменника *sīgnum* «знак, відмітка», до якого зводиться й укр. *сигнал*. — Вгückner 88; Holub—Lyer 127; БЕР I 346; Dauzat 241; Walde—Hofm. II 504—505, 534—535. — Див. ще *де-*, *сигнал*.

десерт; — р. болг. м. *десерт*, бр. *дэсэрт*, н. *deser*, ч. слц. *dezert*, схв. *děserť*, слн. *desěrt*; — запозичення з французької мови; фр. *dessert* «десерт, солодка страва, що подається в кінці сьбиду», є похідним від дієслова *desservir* «прибирати зі столу», утвореного за допомогою префікса *des-*, що означає роз'єднання, розчленування (з лат. *dis-* «тс.») від дієслова *servir* «служити; подавати на стіл», що походить від лат. *servīre* «служити». — СІС 202; Москаленко УІЛ 58—59; Шанский ЭСРЯ I 5, 83; Фасмер I 505; БЕР I 346; Dauzat 241, 664—665; Klein 434. — Див. ще *дис-*, *сервант*.

десіторити — див. *десятий*.

[десній] «правий», [дѣсна] «правиця», *десніця* (заст. поет.) «тс.»; — р. *десній*, др. *десныи*, ч. заст. *desnice* «правиця», болг. м. *děsen* «правий», схв. *děsan*, слн. *děsen*, стсл. *деснь* «тс.»; — псл. *despъ* «правий»; — споріднене з лит. *dėšinas* «тс.», *dėšinaĩ* «праворуч; спритно», *dėšinė* «правиця», дінд. *dākṣiṇaḥ* «правий; південний; діловий, спритний», ав. *dašina-* «правий», гр. *δεξιός, δεξιτερός*, лат. *dexter* «тс.», ірл. *dess* «тс.; південний», кіпр. *dehen* «праворуч», гот. *taihswa* «правий», двн. *zěso*, алб. *djathtë* «тс.»; можлива також спорідненість з гр. *δέχομαι* «приймаю», лат. *decet* «личить»,

іє. **dek-* «подавати». — Фасмер I 506—507; Бурлакова ВСЯ 6, 61; Преобр. I 182; БЕР I 346; Skok I 394—395; ЭССЯ 4, 218—219; Fern. I 187; Mikl. EW 43.

дѣспот «жорстокий володар» СУМ, Г, *деспотізм, деспотія, дѣспоттво* (заст.), *деспотичний*, ст. *деспот* «титул сербських володарів» (XVII ст.); — р. м. *дѣспот*, бр. *дѣспат*, н. ч. слц. *despota*, вл. *despot*, болг. *деспот*, схв. *děspōt*, слн. *despōt*; — запозичення з грецької мови; гр. *δεσπότης* «володар, господар дому» є давнім складним словом, у якому перша частина *δεσ* < **δενσ* «дому» (род. в.) походить від іє. **dems* «тс.», а другою є іє. **potis* «пан, володар» (пор. аналогічні дінд. *dāmpatiḥ* «володар», *pātir dān*, ав. *dəng paitiš* «тс.»), що виступає також у псл. *gospodъ*, укр. *господь*; сучасне негативне значення слова витворилось у західноєвропейських мовах, пор. н. *Despōt* «жорстокий володар», фр. *despote*, англ. *despot* «тс.». — СІС 203; Шанский ЭСРЯ I 5, 84—85; Фасмер I 507; Преобр. I 182; Горяев 90; Holub—Lyer 128; БЕР I 347—348; Klein 434; Boisacq 179; Frisk I 371; Walde—Hofm. I 369. — Див. ще *господь*, *дім*.

дѣсть «формат паперу; міра паперу, що дорівнює 24 арк.», [дѣста] «книга; папір», *дѣствовій*, [дѣстовій], ст. *дѣсть* «формат паперу; 24 арк.» (XVI ст.), *дѣста* «тс.» (XVII ст.); — р. *дѣсть*, бр. *дзесць*, болг. *тестѣ* «дѣсть; комплект»; — запозичення з тюркських мов; крим.-тат. *десте* «в'язка, пачка», полов. *дестā*, тур. *deste* «тс.; дюжина; ручка», кирг. *десте* «жмуток; ручка», *тесте* «жмуток» походять від перс. *dāste* «в'язка, пачка, жмуток; ручка», *dāst* «рука», спорідненого з ав. *zasta-* «рука», дінд. *hāsta-* «тс.», лит. *pažastis* «пахва»; до семантики пор. фр. *main de papier* «дѣсть паперу» (букв. «рука паперу»). — Баскаков та ін. Взаимод. и взаимоотног. 52, 61; Шанский ЭСРЯ I 5, 86; Фасмер I 507; Преобр. I 182—183; РЧДБЕ 720; Fern. I 187; Mikl. TEL I 283; Trautmann 367; Fraenkel 560; Bartholomae 1685.

десятий, *десятериковий*, *десятеричний*, *десятерний*, *десятинний*, *десятинський*, *десятичний* Ж, *десятковий*, [де-

святний) Ж, *дѣсятницький, дѣсятчаний, дѣсятеро, дѣсятерик, дѣсятериця, дѣсятерня, дѣсятіна, дѣсятінець* (іст.) «селянин, що обробляв землю за десяту частину врожаю», [дѣсятіниць] «тс.» Я, [дѣсятирня] «десять гончарних виробів» Я, *дѣсятка, дѣсяток, [дѣсятуха]* «десята п'ятниця після великодня» Ж, *дѣсятник, дѣсятничка* «дружина десятника», *дѣсятниківна* «дочка десятника», *дѣсятничок* (заст.) «монета в 10 коп.», [дѣсятництво] (заст.) «територіальний підрозділ, яким управляв десятник» Я, *дѣсяцький, [дѣсятерицею]* Ж, *дѣсятеріти, дѣсяткувати, дѣсятникувати* «бути десятником», [дѣсяторіти] «говорити десять разів те саме» Ж, *удѣсяте, удѣсятеро, удѣсятеріти*; — р. *дѣсять*, бр. *дзѣсяты*, др. *дѣсятьш*, п. *dziesiąty*, ч. *desátý*, сл. *desiaty*, вл. *džesaty*, нл. *zasety*, полаб. *dišotě*, болг. *дѣсет*, м. *дѣсетти*, схв. *дѣсѣтѣ*, сл. *desēti*, стсл. *дѣсатъ*; — псл. **desęty* «десятий» продовжує іє. **dek'mtos* «тс.», утворене за допомогою прикметникового суфікса **-to-* від *dek'm-* «десятка» (пор. лат. *decimus* «десятий», ав. *dasəma-*, дінд. *daśamā-* «тс.»); — з того ж іє. **dek'mtos* походять лит. *dešimtas*, лтс. *desmitais*, прус. *dessimts*, гот. *taihunda*, гр. *δέκατος*, тох. А *škānt*, тох. Б *škante*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 87; Фасмер I 507; Преобр. I 183; Sławski I 197; Brückner 110; ЭССЯ 4, 215—216; Sl. prasl. III 69—70; Bern. I 187; Meillet BSL 29, 29—30; Топоров 333—334. — Пор. *дѣсять*.

дѣсять, удѣсятьох; — р. *дѣсять*, бр. *дзѣсяць*, др. *дѣсять*, п. *dziesięć*, ч. *deset*, сл. *desat'*, вл. *džesać*, нл. *žaseš*, полаб. *dišat*, болг. м. *дѣсет*, схв. *дѣсѣт*, сл. *desēt*, стсл. *дѣсатъ*; — псл. **desęty* «десять» походять з іє. **dek'm-t-* «десятка», пор. лит. *dėšimt*, *dėšimtis*, лтс. *desmit*, прус. *dessimpts*, дінд. *daśāt-*, *daśati-*, гр. *δεκάς*, род. в. *δεκάδος*, дісл. *tiund*; первісно псл. **desęty* було основою на *-nt-*, що згодом, очевидно, за аналогією до утворень типу **peťy* «п'ять», **šesty* «шість» і под. набула форм відміни на *-ī*; Соболевський (Slavia 5, 453) припускає, що псл. **desęty* є контамінацією первісної форми **desę* < іє. **dek'm-* (пор. лат. *decem* «десять», гот. *taihun*,

гр. *δέκα*, ірл. *deichn*, дінд. *dāśa*, ав. *da-sa*, вірм. *tasn*, двн. *zēhan*, нвн. *zehn*, тох. *šāk*) і вторинної **desęty*; про можливий зв'язок іє. **dek'mt-* із давнім сполученням «дві руки» див. Meillet BSL 29, 36; Walde—Hofm. I 329, а про зв'язок з іє. **dek-* «брати» (пор. гр. *δέχομαι* «тс.») — Machek ESJCS 84. — Шанский ЭСРЯ I 5, 87—88; Фасмер I 507—508; Преобр. I 183; Sławski I 198; Holub—Kop. 99; Machek ESJCS 115; БЕР I 346—347; Skok I 394; Bezlaž ESSJ I 98; ЭССЯ 4, 216—217; Sl. prasl. III 71—72; Мейе ОЯ 24, 344; Bern. I 187; Trautmann 53; Топоров 332—333; Mühl.—Endz. I 459; Frisk I 359—360; Pokorny 192. — Пор. *дѣсятий*.

дѣсь¹, [дѣся, дѣси Ж]; — р. [дѣкося], бр. *дзѣсь*, *дзѣсьці*, п. *gdzieś*, ч. сл. *kde-si*, нл. *žosu*; — результат злиття неозначеного (і питального) прислівника кѣде «де, дѣсь» із формами давального (неповнозначного) і (мабуть, пізніше) знахідного відмінків зворотного займенника *si* (>*сь*, *ś*) і *ся*. — Мельничук Вступ 459. — Див. ще *де¹*, *ся*.

[дѣсь²] «мабуть»; — р. (розм.) *гдѣ-то* «тс.; приблизно»; — результат семантичної видозміни *дѣсь¹* (див.).

деталь, деталізація, детальний, деталізувати; — р. м. *деталь*, бр. *дѣталь*, п. *detal*, ч. сл. вл. *detail*, болг. *детайл*, схв. *дѣталь*, сл. *detájł*; — запозичення з французької мови; фр. *détail* «деталь, частка» є похідним від *détailler* «різати на куски», утвореного за допомогою префікса *dé-*, що означає віднімання, усування (з лат. *dē-* «тс.»), від дієслова *tailler* «різати, краяти», яке продовжує лат. *tāliāre* «тс.», пов'язане з *tālea* «кілок, різка, пагін» і споріднене з гр. *τάλας* «доросла дівчина», лит. ст. *talokas* «молода дівчина», лит. а(t)ólās «отава», дінд. *tālah* (бот.) «*Borassus flabelliformis*». — СІС 203; Шанский ЭСРЯ I 5, 88—89; Фасмер I 508; Kopalinski 215; Holub—Lyer 128; БЕР I 348; Dauzat 242, 697; Klein 435, 1566; Walde—Hofm. II 643.

детектив; — р. болг. м. схв. *детектив*, бр. *дѣтѣктѣў*, п. *defektyw*, ч. *detektiv*, сл. сл. *detektív*, вл. *detektiw*; — запозичення з англійської мови; англ. *detec-*

тіе «агент таємної служби розшуку» виникло в результаті скорочення словосполучення *detective policeman* і субстантивної прикметника, утвореного від *detect* «відкривати», яке зводиться до лат. *dēctectus*, дієприкметника минулого часу від дієслова *dētegere* «відкривати», що є префіксальним утворенням (лат. *dē-* означає брак чогось, усунення) від *tegere* «закривати, ховати», спорідненого з двн. *daħ* «дах», нвн. *Dach* «тс.». — СІС 203; Шанский ЭСРЯ I 5, 89; Крысин ВКР 6, 179 —181; Koralinski 215; Holub—Lyer 128; БЕР I 349; Klein 435; Walde—Hofm. II 654—655. — Див. ще *де-*, *дах*.

детектор; — р. болг. м. схв. *детектор*, бр. *дэтэктар*, п. ч. слц. вл. *detektor*, слн. *detektor*; — інтернаціональний технічний термін (пор. н. *Detektor*, фр. *détecteur*, англ. *detector*), який виник на основі лат. *dēctor* «відкривач», пов'язаного з дієсловом *dētegere* «відкривати». — СІС 203; Шанский ЭСРЯ I 5, 89. — Див. ще *детектив*.

дефект, *дефектiвний*, *дефектний*, ст. *дефект* (XVII ст.); — р. болг. м. *дефект*, бр. *дэфект*, п. ч. слц. вл. *defekt*, схв. *дѣфекат*, слн. *defekt*; — запозичення з латинської мови: лат. *dēfectus* «відпадиння, зменшення; недолік, брак» походить від *dēficere* «не вистачати, бракувати», утвореного за допомогою префікса *dē-*, що означає брак чогось, усунення, від *facere* «робити», спорідненого з псл. *dēti* «подіти», укр. *діти*. — СІС 204; Шанский ЭСРЯ I 5, 94; Фасмер I 509; Koralinski 199; Holub—Lyer 122; БЕР I 350; Klein 414; Walde—Hofm. I 440—444. — Див. ще *де-*, *діти*².

дефініція «визначення», *дефінітивний*; — р. болг. *дефиниция*, бр. *дэфініція*, п. ч. *definicja*, ч. *definice*, слц. *definicja*, вл. *definicija*, м. схв. *дефиниција*, слн. *definicija*; — запозичення з латинської мови; лат. *dēfīnītio* «визначення походить від дієслова *dēfīnīo* «визначаю, обмежую», утвореного за допомогою префікса *dē-*, що означає завершення дії, від *fīnīo* «обмежую, встановлюю», пов'язаного з *fīnīs* «кінець, межа»; лат. *dēfīnītio* є, очевидно, калькою гр. *ὄρισμός* «розмежування, визначення, умова».

— СІС 205; Шанский ЭСРЯ I 5, 95; Hüttl-Worth 16; Koralinski 200—201; Holub—Lyer 123; БЕР I 350; Klein 415; Walde—Hofm. I 502—504. — Див. ще *де-*, *фінал*, *фініш*.

дефіс; — р. болг. *дефис*, бр. *дэфіс*, ч. *divis*, слн. *diviz*; — через посередництво російської мови запозичено з німецької; н. *Divis* «знак відділення, дефіс» зводиться до лат. *dīvīsiō* «поділ», що походить від *dīvīdere* «розділяти». — СІС 205; Шанский ЭСРЯ I 5, 95; Holub—Lyer 136. — Див. ще *дивізія*. — Пор. *девіз*.

дефіцит; — р. болг. *дефицит*, бр. *дэфіціт*, п. ч. слц. вл. *deficyt*, м. *дефицит*, схв. *дѣфицит*, слн. *deficit*; — через російську і далі через французьку чи італійську мову (фр. *déficit* «дефіцит, нестача», іт. *déficit* «тс.») запозичено з латинської; лат. *dēfīcīt* «не вистачає, бракує» є формою 3 ос. одн. дієслова *dēficere* «не вистачати, бракувати». — СІС 205; Шанский ЭСРЯ I 5, 95—96; Holub—Lyer 122; БЕР I 350; Dauzat 233; Klein 415. — Див. ще *дефект*.

деформація, *деформувати*, *деформований*; — р. болг. *деформация*, бр. *дэфармація*, п. ч. *deformacja*, ч. *deformace*, слц. *deformacia*, м. схв. *деформација*, слн. *deformacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Deformation*, фр. *déformation*, англ. *deformation* походить від лат. *dēfōrmātio* «позбавлення форми, викривлення», пов'язаного з *dēfōrmāre* «позбавляти форми», утвореним за допомогою префікса *dē-*, який означає відсутність, позбавлення чогось, від *fōrma* «форма». — СІС 191, 205; Шанский ЭСРЯ I 96; Holub—Lyer 123; Klein 416. — Див. ще *де-*, *форма*.

деци- (складова частина похідних назв у метричній системі (*дециметр*, *дециграм* і под.), які означають десятю частину одиниць виміру, позначуваних основними назвами (напр., *дециметр* дорівнює 1/10 метра)); — р. болг. м. схв. *деци-*, бр. *дэцы-*, п. ч. *desy-*, ч. слц. вл. слн. *desi-*; — запозичення з французької мови; фр. *déci-* виникло шляхом скорочення лат. *decima* (pars) «десята (частина)», де *decima* є формою жін. р. від *decimus* «десятий», що походить від *desem* «де-

сять», спорідненого з псл. *desęť*, укр. *дєсять*. — СІС 205; Шанский ЭСРЯ I 5, 97; Kopaliński 199; Holub—Lyer 122; БЕР I 350; Klein 409. — Див. ще *дєсять*.

дешевий, *дешевізна*, *дешевина*, [дешевінь, дешевня], *дешевість*, *дешевіти*, *дешевшати*, *продешевіти(ся)* «занадто дешево продати»; — р. *дешевый*, ст. *дешевый* (XV ст.), бр. [дзєшавал] «дешево»; — слово неясного походження; можливо, пов'язане з др. *дєсити* «знаходити, зустрічати», стсл. *дєсити*, схв. *дєсити* «тс.», *дєшавати* «траплятися», *удєшавати* «влаштувати, уладнувати, підганяти», ч. ст. *podesiti*, *udesiti*; другий ступінь вокалізму цього ж кореня засвідчений в укр. [судєсити], бр. [судюшавць] «зустрічати», др. *досити* «знаходити», стсл. *дєсити* «тс.»; у такому разі найдавніше значення прикметника *дешевий* — «зручний, уладаний»; менш прийнятне зближення з *дєсниця*, стсл. *дєснь* «правий» (Горяев Доп. 2, 10); малопереконливі тлумачення слова як запозичення з англійської мови (англ. *dogcheer* «дуже дешевий», Павський у Преобр. I 183) або з тюркських мов (тат. *töş-* «падати, опускатися», Matzenauer LF 7, 42), а також пов'язання з ав. *dañhu-* «країна», дперс. *dañu-* «місцевість, країна» (тоді первинне значення слова — «місцеві продукти», тобто «недорогі продукти», — Pedersen IF 5, 65; Зализняк ВСЯ 6, 34). — Шанский ЭСРЯ I 5, 98—99; Фасмер I 509—510; Булаховський Пит. походж. 139; Преобр. I 183; Грот Фил. раз. II 428; Желтов ФЗ 1876, VI 58; ЭССЯ 4, 219—220; Sl. prasl. III 79; Vern. I 188; Brückner PF 7, 179.

[дешперувати] «втрачати надію», ст. *дєспєрєвати* «тс.», *дєспєрація* «відчай», *дєспєрацький* «безнадійний» (XVII ст.); — р. ст. *дєспєрація* «відчай», п. *desperować* «втрачати надію», *desperacja* «відчай», ч. *desperace*, розм. *dešperace*, *dišperace* «тс.», слц. *dešperovat'* «втрачати надію», схв. *дєшпєрєтан* «безнадійний», слн. *desperát* «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. *desperāre* «не мати надії» утворене за допомогою префікса *dē-*, що означає відсутність, брак чогось, від *spērāre* «надіятися», яке походить від *spēs* «надія», спорідненого з

псл. *spēti*, укр. *спіти*. — СІС 203; Фасмер I 507; Kopaliński 214; Holub—Lyer 128; Walde—Hofm. II 573—574. — Див. ще *де-*, *спіти*.

[дешпетувати] «зчиняти галас, горланити», [дєшпєт] «скандал, розгул»; — результат видозміни форм [бєшпєт] «бешкет», [бєшпєтити], можливо, під впливом *дєспєкт* (ст.) «зневага». — Див. ще *бєшкет*.

дєщиця «малість, дрібниця»; — власне українське утворення від займенника *дєщо* за допомогою суфікса *-иця*, подібне до *абіщиця*, *нісенітниця*. — Див. ще *де²*, *що*.

[дєдіна] «село», [дєдіна] «тс.» Ж; — запозичення з чеської або словацької мови; ч. *dědina* «село, провінція», слц. *dedina* «село» є результатом зміни давнішого значення *dědina* «дідівське володіння» через проміжні етапи «спадщина від діда», «успадковане село»; пор. укр. ст. *дєдіна* «спадщина», *дєдінина* «тс.» (XIV ст.), др. *дєдіна* «тс.». — Maček ESJČ 113. — Див. ще *дід¹*.

[дєдя] «батько», *дєдє*, [дєдє Ж, дєдє Мо]; — діалектна фонетична форма слова *дядько* «тс.; дядько», в семантиці якої зберігається давнє об'єднання батька і дядьків у єдиній загальній категорії спорідненості. — Бурячок 46; Трубачев Терм. родства 85; ЭССЯ 4, 227—228. — Див. ще *дядя*.

дж (вигук, що відтворює звук від швидкого переміщення предмета в повітрі), *джа* «тс.»; (диг.) удар різкою, [дєжєкнути] «видати звук *дєж* (про кулю) Я, [дєжєкнути] «накинутися на їжу, дуже швидко з'їсти» Я; — р. *жи* (вигук, що відтворює звук від швидкого переміщення предмета), [дєжєкнуть] «хльоснути; швидко щось зробити», бр. *дєжєж* (вигук, що відтворює звук від швидкого переміщення предмета), [дєжєжєкнуть] «швидко вдарити; побігти»; — звуконаслідувальний вигук, аналогічний до *бєжєж*, *дєжєж*, *дєжєж* і под.: — Пор. *джиг*, *дєжєж*.

джа (спонукальний вигук, яким закликають дітей до порядку, тиші); — бр. *джа* «тс.»; — очевидно, результат взаємовпливу вигуків *ша*, яким закликають до тиші, і *джа*, що наслідує пошвиств різки. — Див. ще *дж*, *ша*.

[джаган] «кирка, мотика», [джоган] «палка з залізним наконечником, якою відштовхуються при катанні на санках та ковзанах», [джуган Дз, джуган Мо, джигун] «тс.», чекан «тс.; кайло; бойова сокира», [чукан] «кайло», [джугатисл] «відштовхуватися палкою з залізним наконечником під час катання» Дз;— р. чекан «кайло; інструмент для карбування; карбоване зображення; карбування; [молоток з довгою ручкою], бр. чакан «інструмент для карбування; карбоване зображення», др. чеканъ «кайло, кирка», п. džagan «тс.», czagan «тс.; музичний інструмент» (з музичного арго), czaqan, czeqan «тс.», ч. [čagan] «кайло; кована палка; музичний інструмент», čakan(a), čeqan(a) «тс.», слц. čakan «кирка, мотика», болг. м. чекан «молоток», схв. чаканац «тс.», слн. čekàn «ікло»;— запозичення з тюркських мов; чаг. чакан «бойова сокира», кирг. чекан «тс.», дтюрк. čoqaп «палка з загнутим кінцем, ковінка», čöğän «тс.» пов'язані з тур. çakmak «бити, вбивати (цвяхи і под.);» варіант джигун виник на українському ґрунті внаслідок зближення з джигати. — Sławski I 115; Vrückner 75; Machek ESJČ 93; Holub—Kop. 89; Holub—Lyer 116; Skok I 289; Bezlaј ESSJ I 77; Lokotsch 31. — Пор. чеканити.

джаз, джазіст;— р. бр. болг. джаз, п. jazz, džaz, ч. слц. džez, jazz, м. цез, схв. цез, слн. džez;— нове запозичення з англійської мови; англ. (амер.) jazz «джаз; жвавість; танцювати під джаз» етимологічно неясне; пов'язується з ім'ям негра-музиканта Jaz (Chas=Charles) (Фасмер I 510; Kluge—Mitzka 331); виводиться з західноафриканських мов (Klein 827); зіставляється також з креольським jazz «поспішати» (Holub—Lyer 145), з фр. jaser «базікати, тріскотати» (БЕР I 353) та ін.— Акуленко I 41; Шанский ЭСРЯ I 5, 100—101; Вишнякова РЯНШ 1974/5, 79—80.

[джамур] «розчин вапна з піском», [чамур] «робити стіни з глини» Мо;— р. [чамур] «глина; глиняна будівля»;— запозичення з тюркських мов, пор. тур. çamur «грязь, мул», крим.-тат. чамур «глина, грязь, мул». — Фасмер IV 313.

[джамурний] «красивий» Я;— очевидно, через посередництво тюркських мов пов'язане з ар. džamiga «бути красивим», džamīg «красивий, прекрасний, привабливий».

[джандра] «багниста дорога, грязюка» МСБГ;— результат семантичної видозміни запозиченого молд. жяндрэ «юшка із залишків мамалиги». — Див. ще дзяндра.

дžбан, жбан, жбанок, [жбанячий];— р. бр. жбан, р.-цсл. ЧЬВАНЪ, п. заст. czban, ч. džban, žban, čban, слц. dzban, схв. жбѣн, жбѣтъ, цбѣн, ст. чьбанъ, стсл. ЧЬВАНЪ, ЧЬВАНЪ;— псл. сьбанъ, пов'язане з кубъ «куб, кубок»;— споріднене з лит. kibti (kimbù) «повиснути, зачепитись» або з лтс. siba «невеликий дерев'яний посуд для масла», можливо, також з гр. κύβη «хлібна чашка», лат. cumba «човен», дінд. kumbhāñ «горщик». — Трубачев Рем. термиол. 253—255; Шанский ЭСРЯ I 5, 279; Фасмер—Трубачев II 36—37; Преобр. I 223; Sławski I 177—178; Skok III 671—672; ЭССЯ 4, 138—139; Sl. prast. II 365—366; Берп. I 165. — Пор. дзбан, куб¹, цебёр.

[джвіндати] «неясно говорити, гугнявити» Ж, [жвиндѣти, жвиндіти] «тс.» Ж, [живиндіти] «лепетати» (про немовля); нарікати; сваритись» МСБГ, [жвингїти, жвангїти] «тс.» тж, [(д)живингїти] «нарікати; сваритись» тж, [жвиндѣ] «лепетун, неугавна дитина; вередун (про дорослих)» тж, [жвиндѣ] «тс.» тж;— звуконаслідувальні утворення, аналогічні до дріндати (пор.).

[джв'якати¹] «сильно вдаряти», [джв'якнутися] «сильно впасти», [дзв'якнутися, жв'якнути] «тс.»;— р. [жв'якати] «бити», [жв'якнуться] «впасти», схв. цв'якнути «стукнути, ударити», чв'якати «хльостати»;— експресивне утворення звуконаслідувального характеру, аналогічне до цв'ягати (цв'ягнути) «хльостати» і под. джв'якати², джв'якати — див. жв'якати.

джгут «хустка або що-небудь інше, скручене, як віршовка; [гра, в якій того, хто програв, б'ють джгutom]», [джгут Ж, джгут, жгут, жгут] «тс.», джгутик (зоол.), джгутикові (зоол.);— р. бр. жгут;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з дієслівним коренем *žeg- /

*žьg- (р. *жгу*) як давній дієприкметник теперішнього часу žegot- з первісним значенням «запалювальний шнур»; зіставляється також (Шанский ЭСРЯ I 5, 279) з укр. *джигоніти* «сильно вдарити», р. *жигать* «бити чимсь тонким і гнучким», бр. *жыгаць* «тс.» (пор. р. [жигут] «джгут», бр. [жигун] «батіг»); виводиться (Варбот у зб. «Этимология русских диалектных слов», Свердловск, 1978) від іє. *ghegh- «гнути»; немає достатніх підстав розглядати це слово як запозичення з румунської мови (Kalužn. 10). — Фасмер II 38; Преобр. I 223; Горяев 107; Crânjală 254; Pedersen IF 42, 182.

[джегер] «франт, хват»; — очевидно, результат видозміни форми *джигун* «баламут, ловелас, франт». — Див. *джигати*.

[джегі] «остень, палка з гачком (для рибальства)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [джоган] «палка з залізним наконечником», [джоган, джуган, джигун] «тс.»; пор. також болг. *жегол* «кілок, до якого прив'язують худобу», *джігя* «тс.», м. *жегол* «паличка, що закріплює шию вола у ярмі», *жеголач* «кочерга».

[джегітний] «чепурний» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з запозиченим з тюркських мов словом *джигіт* (див.).

[джеджора] (орн.) «сойка, *Garrulus glandarius* L.»; — очевидно, пов'язане з [джиджуріха] «кокотка, чепуруха», [джеджеліха], *дженджеріха* «тс.»; у такому разі назва зумовлена красивим різнокольоровим забарвленням птаха; можливе також звуконаслідувальне походження від крику цього птаха, що передається як *джер* (Булаховський Мовозн. 6, 1948, 42); пор. також іншу назву сойки [верещайка] (ВЕНЗн 16); можливий також вплив з боку п. *сієсіогка* «тетерка, *Tetrao tetrix*» (пор. аналогічне звукове співвідношення укр. *джемра* — п. *сієтга*). — Булаховський ВЯ 1968/4, 101. — Див. ще *дженджеріха*¹.

джейран (зоол.) «вид антилопи, *Gazella subgutturosa*»; — р. *джейран*; — через посередництво російської мови запозичено з тюркських мов Середньої Азії та Алтаю; кирг. *жейрен* «антилопа; сарна», каз. узб. *жайран*, алт. *jägän*,

jigän, як і монг. *žegeren*, калм. *zēg* «тс.», зводяться до перс. *джейран* «антилопа; сарна, газель, спорідненого з тадж. *чиран* «гнідий». — Шипова 121; Шанский ЭСРЯ I 5, 101; Фасмер I 510; Щербак ИРЛТЯ 133; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 54; Räsänen Versuch 125; Ramstedt KWb. 474; Поппе Зап. Колл. востоковедов I 199 і далі; Владимирцов тж 340; Mikl. TEI I 289.

жем; — р. *жем*, бр. *джем*, п. *džem*, ч. слц. *džem*, *jam*, м. *џем*, схв. *џѐм*, слн. *džém*; — нове запозичення з англійської мови; англ. *jam* «консервовані фрукти, варення» пов'язане з *jam* «стискати», що розглядається як варіант дієслова звуконаслідувального походження *stamp* «плямкати» або пов'язується з ар. *jāmid* «згущений», яке походить від *jāmad* «робити густим» (NSD 1311). — СІС 206; Шанский ЭСРЯ I 5, 101; Holub—Lyer 145; Klein 266, 824; Skeat 270; Chambers 272.

джемпер; — р. *джемпер*, бр. *джемпер*, п. *džemper*, *jumper*, ч. *džempr*, *jumper*, слц. *jumper*, болг. *джемпър*, м. *џемпер*, схв. *џѐмпер*; — нове запозичення з англійської мови; англ. *jumper* «джермер, блуза, матроська куртка» утворено від запозиченого з французької мови *jeu* «спідниця», давніше «жакет», що походить від ар. *džubba* «довгий одяг з вовни», звідки також укр. *шуба*. — СІС 206; Шанский ЭСРЯ I 5, 101; Фасмер I 510; Holub—Lyer 145; БЕР I 359; Klein 836; Dauzat 422. — Пор. *шуба*, *юпка*.

[джемра] «темний ліс» Ж, [жемері] «хаци» Ж; — запозичення з польської мови; п. *сієтгза* «темрява; лісова гущавина», паралельне до укр. [тємря], слц. *temgava*, пов'язане з *сієтпу* «темний», що відповідає укр. *тємний* (див.).

[дженгалити] «кусати» (про комарів); — власне українське експресивне утворення на основі слів [джігати] «кусати» (про комах), *жалити* та, можливо, [дженчик] «гедзь» (див.).

[дженджерувати] (про поїзд, що маневрує); — експресивне утворення, пов'язане, очевидно, з *дженджеріха* «франтиха, чепуруха»; в такому разі могло

мати більш загальне значення «рухатися туди й назад, не мати серйозної роботи». — Див. ще дженджеруха¹.

дженджеруха¹ «франтиха, чепуруха», [дженджелуха] «тс.», [джинджируха] «пихата, чванькувата жінка» ЛексПол, [джинджуруха] «франтиха, чепуруха», [джиджуруха, джиджулуха, джиджужулуха, дзуджуруха] «тс.», дженджуристий «кокетливий, чепуристий», [дженджуристий, джиджуристий, джунджуристий Пі] «тс.», [джинджигилястий] «кокетливий, вертлявий, франтуватий», [джунджуристий] «гордий, пихатий, чванливий» МСБГ, [джинджуристия] «кокетувати, чепуритися; хизуватися, чванитися ЛексПол», [джунджуристия] «пишатися, чванитися» МСБГ, [джонджуристия] «тс.» МСБГ, [дженджулітисся, джиджулітисся, джиджурітисся] «тс.», [джинджулітисся] «чепурити», [джиджулітисся] «тс.; пишатися Ж», [джуджулітисся] «молодитися» Ва, [наджинджуриний] «набундючений, настобурчений» Ме, [наджундзюритисся] «набундючитися» Ж, [приджиджулітисся] «причепурити»; — п. dżendźurzysty «надутий», ст. dziedierzysty «тс.» (з укр.), схв. [ħän-ħer] «якась прикраса (перли?)»; чепурун (?), [ħänħur] «багатий», [ħinħuva] «скляна намистина, штучні перли», ħinħuxa «тс.», [ħänħerititi] «чепурити» (?), кин-ħurititi се «виряджатися»; — походить від уг. gyöngyos «низка перлового намиста», яке складається з основ іменників gyöngy «перлина», запозиченого з тюркських мов (напр., тур. inci, крим.-тат. инджи, уйг. jindžü «тс.»), у яких виводиться від кит. čen-či «щирі перли», звідки також укр. р. жемчуг, та сог «ряд, низка», можливо, спорідненого з комі sjort- «робити зарубки, пази», удм. (göri-)sjur «борозна»; на оформленні українських іменників, прикметників, дієслів відбився, можливо, вплив відповідно чепуру́ха, чепури́стий, чепури́тисся). — Потебня Заметки о малорусском наречии 63—64; SW I 668; Bágczi 104, 273; MNTESz I 1134—1135. — Пор. ген-гóритисся, гоя-дю́ндя, джунджобвий, жемчуг.

[дженджеруха²] (бот.) «красоля велика, жеруха, Tropaolum majus L.»

Ж; — назва виникла на українському ґрунті, очевидно, в результаті зближення жеру́ха з дженджеру́ха «франтиха, чепуруха» на основі звукової подібності та під впливом семантики інших назв жерухи — красо́ля, красу́лька. — Див. ще дженджеруха¹, жеруха.

дженджик «франт, чепурун», [джинджик] «тс.», дженджикуватий «франтуватий»; — очевидно, результат контамінації слів жевѣжик і дженджуристий «кокетливий, чепуристий», дженджеру́ха «франтиха, чепуруха». — Див. ще дженджеруха¹, жевѣжик.

дженгльмєн, дженгльмєнство; — р. дженгльмєн, бр. джєнтльмєн, п. džentlmen, ч. džentlmen, gentleman, слц. слн. gentleman, болг. дженгльмєн, м. цєнтльмєн, цєнтлмєн, схв. цєнтлмен; — запозичення з англійської мови; англ. gentleman «пан; добре вихована людина» є складним словом, утвореним як калька фр. gentilhomme «тс.» з прикметника gentle «родовитий, знатний; м'який, легкий», що зводиться як запозичення до фр. gentil «благородний», пов'язаного з лат. gentilis «родовитий, належний до того самого роду», похідним від gens (род. в. gentis) «рід», та іменника тап «людина», спорідненого з нвн. Mann «чоловік», псл. mǫzъ «тс.», укр. муж. — СІС 206; Шанский ЭСРЯ I 5, 101; Фасмер I 510; Kopaliński 249—250; Holub—Lyer 145; БЕР I 360; Klein 649; Dauzat 360. — Див. ще ген¹, муж.

[дженчик] (ент.) «гедзь, овід»; — неясне.

[джер] «пйло», [джеря] «тс.»; — очевидно, результат контамінації семантично близьких слів [дзер] «сироватка» та [джур] «вівсяний кисіль». — Crânpălă 250. — Див. ще дзер, джур. — Пор. чир.

[джерга] «ковдра; підклад під голову», [джерга] «запaska з непарфорованої шерстяної тканини», [джерга] «вовняна ковдра» МСБГ; — болг. черга «дерюга, ряднина», схв. черга «циганське шатро»; — запозичено з турецької мови, можливо, через посередництво східнороманських мов (рум. cergă «ковдра, покривало з грубого сукна, попона», молд. чергэ «тс.»); тур. çerge «легкий намет; навіс на двох стовпах» може бути зі-

ставлене з кар. *чэргев* (*чѣргяв*) «пелюшка», пов'язаним з дієслівною основою *чэрге-* (*чѣргя-*) «обвивати, сповивати, кутати». — Scheludko 131; Макарушка 6; Vincenz 9; Vrabie Romanoslavica 14, 140; Niță Armaș та ін. Romanoslavica 16, 79; Sławski I 144; Brückner 87. — Пор. *дєрга*.

джерготати — див. **джеркати**.

[джергєля] «коса на голові, укладе-на віночком» (звичайно в мн.: *джергєлі*), **[джергєлі Ж, джегерєлі]** «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *sergiele* (частіше в мн.: *sergiele*) «жіночі оздобы; церемонії», *sergiele* «тс.» походить від нім. *Ziegeréi* «оздоба; кокетування, манірність», пов'язаного з *Zieg* «оздоба, прикраса», спорідненим з дінд. *dī-dē-ti* «блищить, світить», гр. *δέσσει* «сяє», лит. *dyrėti* «дивитись, витріщивши очі»; пор. ще ч. *čirát* «оздоба» з нім. *Zierat* «тс.» — *Sł. wug. obcych* 107; Brückner 58; Kluge—Mitzka 883. — Пор. *цєреглєвати*.

джерєлє, **[джерєлє, джерлє, жєрєлє]**, *жерлє, джерлянка* (зоол.) «вид жаби, *Vombinator igneus*», **[джеряльцє]** «струмочок, цівка», **[жерлянка]** (іхт.), **[жерельнець]** (мін.) «вапнистий туф» Ж, **джерельний, джереляний, [джерєлєстий]** «з великим отвором», **[джерєлєстий]** «тс.», **джерєлєстий** «багатий на джерела», **[джерєлєстий, джерєлєстий, жєрєлєний Ж, жєрєлєстий Ж, жєрєлєстий, жєрєлєстий]**, **[джерєлєстис]** «бити джерелом, струменіти», **[прижерєльний]** Нед; — р. **[жерєлє]** «отвір; паща», *жерлє* «тс.», бр. *жєралє* «отвір; шийка великої посудини для вина; жєрлє», др. *жерєлє* «отвір; горло», п. *žródło* «джерєлє», ч. *zřídlo*, слц. *žriedlo*, вл. *žorlo*, нл. *žrědlo* «тс.», болг. *жерєлє, жєрєлє* «ущелина, вузький прохід», схв. *жєдрєлє* «тс.; глотка», *жєдрлє* «тс.», слн. *žrělo* «паща; безодня; кратер»; — псл. **žerdlo, *žr̥dlo* «горло», пізніше «отвір», потім частково у східних та західних слов'ян «отвір, з якого б'є вода»; утворене від **žerti, *žьgati* і пов'язане чергуванням голосних з псл. **g̃rdlo*, укр. *гєрлє*; споріднене з лит. *gerklė* «горло», *gėrklos* (анат.) «глотка»; до дж < ж пор. ще **[джєворєнок, джєук]** (Потєбня К ист. зв. 13). —

Фасмер II 48; Варбот ВЯ 1967/4, 70; Преобр. I 229—230; Brückner 667; Machek ESJČ 719; Holub—Lyer 520; Trautmann 90. — Див. ще **жєрти**. — Пор. **гєрлє**.

[джеркати] «цвірінкати, скрекотати, цвірчати; гєлготати, базікати» Ж, **[джергати]** «балакати, базікати», **джеркотати** «скрекотати, цвірчати, джєрчати» (про комах, птахів, воду та ін.), **джерготати** «тс.», **[джерготати]** «щебетати, цвірінкати; говорити незрозумілою мовою», **джеркотіти** «тс.»; [нерозбірливо говорити Пі], **джерготіти** «джерготати», **джерготіти** «тс.», **[джеркотіти]** «деренчати» Ж, **[жеркотіти]**, **джеркотнява** «скрекіт, щебетання, джєрчання», **[джергіт]** «щебетання; гучна розмова незнайомою мовою», **джерготня** «тс.»; — болг. *жєркам* «дзиччати» (про комах); — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *дєркати, чєркати* і под.

[джермєлє] «щипчики, якими чабани вичищають черв'яків з ран у овець», **[джермєри, джермєлє]** «тс.», **[джермєліти]** «очищати рани овець від черв'яків», **[джермєлувати]** «тс.»; — запозичення з молдавської мови; молд. *вермєр* «джермєлє», **[жермєр]** «тс.» утворене за допомогою суфікса *-ar* від *вєрмє* «черв'як», **[жєрмє]** «тс.», що походить від лат. *vermis* «тс.», спорідненого з гот. *waifms*, нвн. *Wurm* «тс.» і далі з лат. *vertere* «вертїти», псл. **v̥rt̥eti* «тс.», укр. *вертїти*. — Scheludko 131; Vrabie Romanoslavica 14, 140—141; Crânjaia 254; Pușcariu 176; Walde—Hofm. II 760, 763—765. — Див. ще **вертїти**.

[джермєлє] «пристрій для подавання соломи, зроблений з палиць, зв'язаних мотузком» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з **[джермєлє]** «щипчики, якими чабани вичищають черв'яків з ран у овець» (за схожістю форми знярядь?). — Пор. **джермєлє**.

джерсі «шерстяна або шовкова в'язана тканина, а також одяг з неї»; — р. *джерсі, джерсє*, бр. *джерсі*, п. вл. *jersej*, ч. *žerzej*, *jersey*, слц. *jersej*, слн. *jersey*, *džersi*; — запозичення з англійської мови; англ. *jersey* «джерсі» походить від назви острова Джерсі (Jersey),

де виготовлялася пряжа високої якості та в'язалися з неї тонкі вироби. — СІС 206; Шанский ЭСРЯ I 4, 101—102; ССРЛЯ 4, 764; JP 1970/2, 108; Klein 828; NSD 371, 1317.

[джёмори] «густий чагарник»; — очевидно, результат видозміни форми [джёмра] «темний ліс»; менш обгрунтована спроба (Vincentz 7) виведення від рум. țîmpîr, етимологічно неясного. — Див. ще джёмра.

[джівкати] «цвірінкати» (про горобців) ЛексПол, [дживкун] «горобець»; — р. *чив-чів* (вигук, що передає цвірінкання птахів), болг. *дживгър* «горобець», схв. *цїв-цїв* (вигук, що передає цвірінкання горобців), [цївцїн] (дит.) «горобець»; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *гавкати*, *нявкати* і под. — Толстой ЛексПол 17. — Пор. жив², цівкати.

[джиг] (вигук, що передає звук від швидкого переміщення предмета в повітрі); — бр. [джиг] «тс.»; швидкий удар, [жиг] «тс.»; швидкий укус; — звуконаслідувальне утворення. — Пор. дж, джигати, дзиг.

[джигало] «джоган, палка з залізним наконечником, якою відштовхуються при катанні на санках та ковзанах»; — результат контамінації слів [джоган, джигун] «тс.» та *жигало* «залізний прут для пропалювання отворів у дереві» (див.).

[джигати] «хльостати, бити різками; кусати (про комах)», *джигнїти* «куснути, жальнути; кольнути», *джигонїти* «тс.», *жигати* «жалити», [джигавка] «муха, що сильно кусає», [джигалка] (бот.) «кропива, *Urtica urens*», [жигавка] «тс.», *жигалка* «тс.»; вид мухи; [комаха, що жалить], [жигучка] «кропива», [джиггїха] «все, що хльостає або жалить: батіг, комаха, кропива», [джижкїха] «кропива Л, [жижкїха, дзискїха] «тс.», [жїжало] «рожен» Я, [жїгало] «ніж, яким колють свиней» Л, [пїдджигувати] «підбурювати», *уджигнїти*, *уджигнїти* «уколоти, ужалити; хльоснути; утекти»; — р. [джигати] «хльостати чим-небудь гнучким; швидко рухатися», [джигнїти] «ужалити; зробити швидкий рух», бр. *джгаць* «жалити; кусати; [мчати],

[джїгаць] «хльостати чим-небудь гнучким; сікти», *жїгаць* «швидко бігати; колоти; сікти чимсь гнучким», [джгїчка] «кропива», [жиггїчка] «тс.», [жїга] «дуже швидкий; підбурювач», [жиггїшка] «тонкий батіг», [джжгїчы] «пекучий», п. *džgač* «кольнути, ударити чимсь гострим», *žgač*, *žgač* «тс.», *žuga*, *žega* «швидка, рухлива людина», *džygun* «танець» (з укр.), ч. [džgat] «штовхати, пхати», [džkati] «ударяти, штовхати, скубити», [žahnouti] «хльоснути різкою», *žihadlo* «жало», слц. [džgat'] «колоти, товкти», вл. *žahadlo* «жало», м. *жига* «жалить (3 ос. одн.), коле, пробиває», *жега* «тс.», схв. *жїгати* «заподїювати гострий біль; колоти (у боці, в грудях)»; — остаточно не з'ясоване псл. *džigati*, *džygati* «колоти, штрикати», яке зазнало впливу з боку **žegti*, *žigati* «палити»; вважається також (Skok III 674) результатом видозміни форми *žigati*; зіставлення з лит. *diegti* «колоти», лтс. *diegt* «тс.» (Machek ESJČ 138, 727) натрапляє на труднощі фонетичного характеру. — Пор. джиг.

[джигели] «стегна»; — неясне, можливо, пов'язане з [джилїг] «лопатка (кістка) у вівці» (пор.).

[джигіря] (у виразі: *щоб він джигіря найвся*) Ме; — остаточно не з'ясоване; виводилось від молд. *жигєрає* «згага, хвороба тварин» (Мельничук Молд. ел. 166); може бути зіставлене також з тур. *сігга* «гострі колючки, терен» (пор. болг. [джїгєра] (бот.) «чортова колючка, чортів терен, *Paliurus aculeatus*» (БЕР I 363) або з [джигіря] «овеча горлянка з легенями та печінкою» (пор. болг. *ям си джигєра* «злюся, серджуся», букв. «їм свою печінку»).

[джигіря] «овеча горлянка з легенями та печінкою»; — болг. *джигєр* «потрохи (легені, печінка)», м. *цигер* «тс.» (бел *цигер* «легені», *црн цигер* «печінка»), схв. *цїгєрица* «тс.»; — запозичення з турецької або кримсько-татарської мови; тур. *сігєр* «печінка, легені», крим.-тат. *джигєр* «тс.»; овеча (та ін.) горлянка з легенями, печінкою й серцем» походять від перс. *джегєр* «печінка, серце», спорідненого з ав. *jākaṛə* «печінка», лат. *jesur*, гр. *ήπαρ*, лит. *jėkpos* «тс.».

з якими пов'язують також псл. ікра, укр. ікра́. — БЕР I 362; Младенов 126; Скорчев БЕ 1956/2, 163; Skok I 473—474; Räsänen Versuch 126; Walde—Hořm. I 673.

джигіт, *джигітовка*, *джигітувати*; — р. болг. *джигит*, бр. *джыгит*, п. *dzygit*, ч. *džigitovka*, слц. *džigit*; — запозичення з тюркських мов; кирг. каз. *ккалп. жигит* «молодець, хоробрий», туркм. *жигит*, ног. *йигит*, тур. *yiğit* «тс.», уйг. *жигит* «юнак; жених», узб. *йигит* «юнак», кар. чаг. *jigim, igim*, чув. *йёкёт*, дтюрк. *jigit* «тс.» споріднені з монг. *ji-gede* «молодь»; виводяться також (Егоров 77) від дтюрк. *тагин* (титул), яке, в свою чергу, зводиться до кит.-кор. *текин* «достойна людина»; зіставлення з тюрк. *džilit* «палка» (Mikl. TEI Nachtr. 2, 109) помилкове. — СІС 207; Шанский ЭСРЯ I 5, 102; Фасмер I 510—511; Шипова 122; Преобр. I 183; Горяев 91; Räsänen Versuch 203.

джигітра «іржа»; — очевидно, запозичення з східнороманських мов; рум. *jigăraie* «згага; розпад; хвороба», молд. *жигэрае* «згага; хвороба тварин» утворені від рум. *jigări* (молд. *жигері*) «схуднути; зморщитися», що походить від уг. *szikár* «худий, худорлявий, сучорлявий», пов'язаного з *sziv* «ссати, смоктати». — Мельничук Молд. эл. 166; Scheludko 132; Crânjala 253; СДЕЛМ 139; Bárczi 289. — Пор. **дзігерай**.

джигун¹ «баламут; п'яниця, франт», [*жигун, жиган*] «тс.», *джигунство*, [*джи-гуноватість*] Ж; — бр. *джыгун* «верткий», [*жигун*] «жвавий, швидкий; ябедник»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*джигати*]; менш імовірно зіставлення з кабардинськ. *gëgip* «жартувати, грати» (Л. Г. Лопатинский, Сб. материалов для описания местностей и племен Кавказа, XII, 2, Тифлис, 1891, 53—54). — Пор. **джигати**.

джигун² «їжа з сирівцю»; — слц. *džganec, žganec* «вид їжі», нл. *žaglaty* «гострий (про їжу)»; — очевидно, пов'язане з [*джигати*] «хльостати, кусати»; назва могла бути зумовлена різким смаком сирівцю. — Див. ще **джигати**.

джіквас «гар з люльки або чубука» Я; — неясне.

[джилé] (вигук для відгону собак); — неясне.

[джиліг] «лопатка (кістка) у вівці», мн. [*джелегá*] Я; — неясне; можливо, пов'язане з [*джигéли*] «стегна» (пор.).

[джинджиріха] «сіті з вічками діаметром у 7 мм, з яких роблять невід для вилкову тюльки» Мо; — неясне.

[джинькашливий] «перевірливий у їжі» Ж, [*дженьгашливий*] «вередливий, вибагливий» МСБГ, [*дженгашливий, джинглишливий*] «тс.» МСБГ, [*жинькашливий*] «вередливий до їди» Ж; — запозичення з молдавської мови; молд. *жингаши* «тс.; ніжний, тендітний» походить від уг. *gyöngé* (*gyenge*) «млявий, кволий; ніжний; молодий», етимологічно неясного; з уг. *gyenge* пов'язані також слц. *dengl'avú, gengl'avú* «слабий, недужий», схв. *гінгав* «лінивий», слн. *gingav* «тс.» (Machek ESJČ 114—115). — Crânjala 255; MNTESz I 1126; Bárczi 103.

[джирчати] «деренькотати», [*джиркотіти* Ж, *джирчати*] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *бурчати, дзижчати* і под.

джінджура, *джинджор*, *джинджора*, *джуджура* — див. **гіндзура**.

джміль (ент.), [*жміль, чміль*], *джмеліний*, [*жмеліти*] «дзижчати, густі» ВеНЗн; — р. *шмель*, [*чмель, щемель*], бр. *чмель*, п. *trzmiel, czmiel, ćmiel, ścmiel, przmiel*, ч. *čmel, st. čmel*, слц. *čmel*, вл. *čmjeła, нл. tšmjel*, полаб. *stamil*, слн. *čmfłj*; — псл. *čsmelъ* (<*skimel-) «джміль», чергуванням голосних пов'язане з *комагъ*; споріднене з лит. *katāpė* «джміль», *katinė* «дика бджола», лтс. *katėpė* «джміль», прус. *camus*, двн. *humbał*, нвн. *Hummel* «тс.» і, далі, з лит. *kimùs* «хриплий», *kimti* «хрипнути»; іє. *kem- звуконаслідувального походження; спроба пов'язання з *bьčela* «бджола» (<*čьbela) (Machek ESJČ 105) малопереконалива. — Фасмер IV 459; Горяев 424; Brückner 79, 581; Schuster-Šewc Probeheft 44; Skok I 332; Bezlaј ESSJ I 84; ЭССЯ 4, 145—146; Bern. I 167; Trautmann 115—116; Топоров III 200—203; Fraenkel 212. — Пор. **комар**.

[джмола́] (ент.) «лісова бджола, Хулосора» Ж, [*чмола́*] «тс.»; — результат

контамінації слів *джміль*, [чміль] і *бджола́*.—Фасмер IV 459.—Див. ще *бджола́*, *джміль*.

джога́н, *джу́га́н* — див. *джага́н*.

джок (танець), [джоґ] «тс.»;—запозичення із східнороманських мов; рум. јос «гра, танець», молд. *жок* «тс.» походять від лат. јосус «жарт, гра, жартівлива пісня», спорідненого з днв. јehan, gahen «говорити», скіпр. íeith, кіпр. íaith, брет. iez «мова».—Фасмер II 60; Vrabie Romanoslavica 14, 181; Ni-țã-Armaș та ін. Romanoslavica 16, 88; Pușcariu 79; Walde—Hofm. I 715—716.—Пор. *ювелір*.

[*джолгону́ти*] «ужалити» (про осу);—результат контамінації слів [джоло́] «жало» та *джигону́ти* «сильно ужалити».—Див. ще *джоло́*, *джигати*.

[*джоло́*] «жало»;—бр. [джáла] «тс.»;—результат видозміни слова *жа́ло*, викликаної, очевидно, впливом семантично близького *бджола́*.—Див. ще *жа́ло*.

[*джолбати(ся)*] «колупати(ся)» Ме, Мо;—пов'язане з [*жолобати*] «тс.»; добати; до переходу *ж* → *дж* в українських говорах пор. [*жерело́*] — *джерело́*, [*жоломія*] — [*джоломія*], [*жиріт*] — [*джиріт*].—Див. ще *жоблоб*.—Пор. *голобати*.

джоломія — див. *жоломія*.

джолонка, *джонва* — див. *жонва́*.

[*дждорини*] «шкварки» Ж, [дждорни] «тс.» Ж;—очевидно, пов'язане з *жа́р(ити)*; характер зв'язку неясний.

[*джос*] (у виразі *джосу дати* «покарати») Кур;—очевидно, пов'язане з виразом *дати чосу* «тс.», де ч змінилося на *дж* внаслідок деетимологізації (пор. також *чума́к* — [*джума́к*], *чума́* — [*джума́*]).—Див. ще *чесати*.

[*дждо́я*] (орн.) «со́я, со́йка, Gargulus (Corvus) glandarius», [дждо́йка] «тс.»;—остаточно не з'ясоване; розглядалось як звуконаслідувальне утворення або як результат зближення назв *со́я*, *со́йка* з назвою [дждеджо́ра] «тс.» (Булаховський Мовозн. 6, 1948, 42; ВЯ 1968/4, 101); залишається неясним зв'язок із формою [зго́я] «тс.» (пор.).

джу́га́ра (бот.) «сорго кормове, Sorghum setaceum Willd.», *джу́гара*, [дждунгара] «тс.» Мак;—р. бр. *джу́гара́*;—за-

позичення з східних мов; кирг. *жу́геру* «кукурудза; сорго», тадж. *чувори* «тс. (місцевий сорт кукурудзи)» походять з мови гінді.—СІС 207; Шипова 123.

[*джу́гас*] «молот з гострим кінцем, кайло» Ж, ВеУг;—очевидно, результат взаємовпливу слів *джу́га́н* (*джага́н*) «кирка, мотика» і *дзю́бас* (ст.) «гострий кінець джугана».—Див. ще *джага́н*, *дзю́бати*.

[*джу́гастро*] (бот.) «клен польовий, Acer campestre L.» Пі, Мак, [*жу́гастро*] «тс.» Я;—запозичення із східнороманських мов; рум. júgástru «клен», молд. *жу́га́стру* «тс.» походять з лат. *júgástum (бот.) «в'яз», утвореного від júgum «ярмо, коромисло», спорідненого з псл. ígo, укр. *іго*; назва рослини могла бути зумовлена тим, що з міцної деревини в'язу вироблялися ярма, або тим, що плід клена формою нагадує ярмо.—СДЕЛМ 141; DLRM 438; Pușcariu 80; Walde—Hofm. I 728—729.—Див. ще *іго*.

[*джу́гля*] «зимова шапка»;—запозичення з угорської мови; уг. czuklya «башлик; капор, відлога, капюшон», kuklya «тс.» походить від лат. cucul(l)a «тс.».—MNTESz I 572; Bárczi 46; Gránjală 254.—Див. ще *гу́гля*¹.

[*дждуну́ти*] «ударити» ВеЗа;—запозичення з словацької мови; слц. džugať «штовхати, штурхати», очевидно, пов'язане з džgať «штовхати», яке вважається експресивним утворенням (Machek ESJČ 138).

[*джду́йга*] (вигук, яким нацьковують собак) Па;—пов'язане з *гиджга́* «тс.» (див.).

[*джду́клити*] «жадібно пити», [джду́клити] «тс.», [наджду́клитися] «напитися п'яним»;—експресивне утворення, пов'язане з *жлу́клити* і *ду́клити* (див.).

[*дждукну́ти*] «швидко поїхати, утекти» Я;—експресивне утворення, пов'язане з [джду́кнутити] «зашуміти» (про кулю), [уджди́гну́ти] «утекти», *шугну́ти* «промчатись; кинутись».

[*джу́лий*] «безвухий» (про овець);—слц. [čula] «безвуха вівця», м. *чулав* «з малими вухами», *чуле* «той, що має малі вуха», схв. *чу́лав* «карनावухий», *чу́ласт* «тс.», *чу́ло́ня* «людина з малими вуха-

ми»; — запозичення з румунської мови; рум. ciul «карнавахий» (про овець, собак), можливо, запозичене із сербохорватської мови, в якій залишається нез'ясованим. — Scheludko 132; Vrabie Romanoslavica 14, 141; Machek ESJC 108; Crânjâlă 244—245; DLRM 150. — Пор. гúлий¹, шúлий.

[джулун] «рибальський курінь, покритий повстю або шкурою» Я; — р. [джулун] «курінь» Дон; — запозичено через посередництво російської мови з калмицької: калм. *джолум* «верхня частина кибитки».

[джуміга] «осад на дні посуду з водою»; — результат контамінації слів [джурджя] «каламутна рідина» та [дзяміга] «м'язга» (див.).

[джуміра] «шапка з ягнячої шкіри, ззаду трохи загнута» Ж; — очевидно, результат видозміни форми *гамєра* (<**гамєра*) «в'язана шапка у вигляді усіченого конуса»; до паралелізму г || дж пор. *ґолобати* || *джолобати*, *ґенґоритися* || *джинджуритися*. — Див. ще *гамєра*.

[джумніця] «люлька» Я, [думніця] «тс.» Я; — очевидно, пов'язане з др. *дъмьница* «домна, піч для виплавлення заліза»; у замість очікуваного о і дж замість д — результат деетимологізації. — Див. ще *домна*.

джунґлі; — р. *джунґли*, бр. *джунґлі*, п. *džungla*, ч. *džungle*, слц. *džungl'a*, вл. *džungl*, болг. *джунґла*, м. *цунґла*, схв. *цунґла*, слн. *džungla*; — через російську мову запозичено з англійської; англ. *jungle* «джунґлі» походить від гінді *jaṅgal* «пустка; ліс; незаселене місце», пов'язаного з дінд. *jaṅgalaḥ* «суха земля, пустка», етимологічно неясним. — SIC 207; Шанский ЭСРЯ I 5, 104; Фасмер I 511; БЕР I 373; Holub—Lyer 146; Lokotsch 74; Kluge—Mitzka 145; Klein 836; Skeat 275; NSD 1332.

[джундзовий] «прекрасний, розкішний», [дюдзобовий] «тс.» Ж; — схв. *дунд* «перлина, бісерина», *дунджен* «бісерний»; — похідне утворення від запозиченого уг. *gyöngy* «перли, бісер; з перлів; прекрасний, розкішний». — Див. ще *дженджеруха*¹, *дзюндзя*¹, *жёмчуг*.

[джуплó] «дірочка в чому-небудь м'я-

кому», зменш. [джупельце]; — запозичення з польської мови; п. *dziupło* «душло», *dziupla*, *dziupel* «тс.» відповідає укр. *дуплó*; пом'якшення початкового *d* в польській мові пояснюється впливом близького за значенням слова *dziura* (Отрєbski ŻW 275) або асиміляцією до наступного м'якого приголосного в такій формі, як *dziupla* (Sławski I 208). — Див. ще *дуплó*.

джур — див. жур.

джура (іст.) «військовий слуга, зброєносець», *жу́ра*, *цю́ра*, *чу́ра*, *жу́рім* Я, *джу́рило* Ж, *чу́рило* Ж, *жу́рашін* «тс.», *чурувати* «бути чурою», ст. *джура* (1571); — п. *ciura*, *cióga*, *ciug*, іст. «джура», розм. «нездара, гава»; — запозичення з східних мов, пор. кипч. *сога* (*soга*) «хлопець до коней», тюрк. *чур* «разом, у згоді» (Радлов III 2194), тадж. *чюра* «друг, товариш», *чур* «згода». — Халимоненко УМЛШ 1977/9, 29; Sławski I 105; Kowalski Symb. Rozw. II 350—351; Crânjâlă 235; Wędkiewicz MRI 272.

джура́льце — див. джерéло.

[джурба́й] (орн.) «чубатий жайворонок, *Galerida cristata* L.; степовий жайворонок, *Melanocorypha calandra* L.»; — р. *джурба́й* «степовий жайворонок»; — неясне; можливо, запозичене з тюркських мов (пор. узб. *жу́р* «степовий жайворонок»). — Булаховский Семас. этюды 183.

[джурба́н] «мисливський ніж» Ж; — неясне.

[джурга] «скупчення людей, худоби»; — запозичення з угорської мови; уг. *csürhe* «стадо свиней; натовп, набрид» етимологічно неясне. — Bárczi 47; MNTESz I 582—583.

[джурджя] «густа каламутна рідина»; — експресивне нерегулярне утворення від [джур] «вівсяний кисіль»; до семантики пор. у Номиса: «*Каламутна вода, як кисіль, як джур*» (№ 12420). — Див. ще *жур*.

джурча́ти, *джурити*, *джюркало* — див. дзюр.

[джус] «джура, хлопець, учень, студент» Ж; — п. *džus* «залицяльник» (з укр.); — неясне; можливо, утворене на основі *джура*.

[джусь] (виг.) «геть»; — експресивне утворення, можливо, пов'язане з *дж*, що передає посвист повітря при швидкому русі предмета; до кінцевого *-сь* пор. *дзусь*, р. *брысь* і под.

джут (бот.) «індійські коноплі, *Cochlosorus capsularis*»; — р. бр. *джут*, п. вл. *juta* «тс.», ч. слц. *juta* «текстильна сировина з джуту», *jutovník* «джут», болг. *юта*, м. *juta*, схв. *jŭta*, слн. *júta* «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. *jute* «джут» запозичене з індійських мов; бенг. *joto*, *jūt(o)* — назва рослини, поширеної в Бенгалії, гінді *jhuta* «хвилястий, кучерявий», *jhuto* «тс.» пов'язані з дінд. *jáṭa* «кучерявий; лишайник»; в індійських мовах рослину названо так, можливо, через те, що вона має сильно покручене коріння. — СІС 207; Шанский ЭСРЯ I 5, 104; Горяев 445; Фасмер I 511; Lokotsch 54; Kluge — Mitzka 336; Klein 837; Holthausen 89; NSD 1335.

[джуб] «хлопець, що добре грає на губах»; — неясне.

дзандзар (бот.) «абрикос, мореля, *Armeniaca vulgaris* Lam.» Ме, Мо, [дзандзара] «тс.» Дз, [дзандзари] «абрикоси» Пі, Мо, Мак, [дзандзали] «маленькі абрикоси» Мо, [дзандзар] «абрикос» МСБГ, [дзандзур] Мо, [дзандзар, дзандзур, дзандзур, дзандзало, дзандзур] «тс.» МСБГ; — болг. *дзандзала* «абрикос (дерево і плід)», [дзандзелія] «тс.», м. *дзандзелія* «сорт абрикосів», *дзандзелія* «тс.», схв. *дзандзелія*, *дзандзелія* «тс.»; — запозичення з східно-романських мов; молд. *дзандзар* (рум. *zărzăr*) «абрикос (дерево)», *дзандзарэ* (рум. *zărzără*, *zărzără*) «абрикос (плід)» походять безпосередньо або через посередництво болгарської мови від тур. *zerdali* «сорт абрикосів» (крим.-тат. *гаг. зердали* «абрикос»), що є запозиченням з перської мови; перс. *zardalu* «абрикос», дослівно «жовта слива» є складним словом, утвореним з основ *zard* «жовтий, золотий» (ав. *zairita* «жовтий») і *alu* «слива», з яким пов'язане і *алича*. — Мельничук Молд. ел. 166; Бевзенко НЗ УжДу 26, 178, 197; СДЕЛМ 147; БЕР I 609; Скорчев БЕ 1956/2, 164. — Див. ще *алича*. — Пор. *жерделя*.

дзбан, збан, дзбанок, збанок, [збан-

ка, збаня], ст. *дзбанокъ* (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. *dzban*, [zban] вважається мазурським діалектним варіантом давнішої форми *czban*, яка відповідає укр. *дзбан*. — Sławski I 187—188; Трубачев Рем. терминол. 253. — Див. ще *дзбан*.

[дзвах] (вигук, що передає звук сильного падіння) Я; — очевидно, результат контамінації вигуків *дзвях* та *бах*. — Див. ще *бах¹*, *дзвяхати*.

дзвеніти, [звеніти, звенькотіти], дзвеніти, дзвєнькіт, дзвін, род. в. *дзвону* (про звук), *дзвона* (про предмет), [звін], *дзвоник*, *дзвінок*, [дзвоніць] «дзвінок», *дзвіниця*, [дзвоніця], *дзвонар*, [дзвонариха, дзвонарівна, дзвінник, дзвонник ВеУг], [дзвонята] «маленькі дзвони» Я, *дзвіновик* «міфічна істота, що живе у дзвоні або на дзвіниці» Ж, [звін, звінниця] Ж, [звон] «звучання» Ж, [звонівина] «метал для лиття дзвонів» Ж, [дзвоняр] «ливар дзвонів» Ж, [звінок], *дзвінкій*, [дзвонистий] Ж, *дзвонний*, *дзвінний*, *дзвонивий*, *дзвонковий*, *дзвіничний*, [дзвончатий], *дзвонарський*, [дзвоникуватий, дзвінкучий Я], [звонистий] «дзвінкій» Ж, [бездзвінний] «без дзвонів», *видзвонювати* «дзвонити; (перен.) вибивати, передзвін, підзвін, подзвіння (заст.) «дзвін по померлому, подзвінне «плата за дзвін по померлому», [підзвінне, підзвінне] «тс.» Пі; — р. *звенеть*, бр. *звінеть*, др. *звєнѣти*, *звєнѣти*, п. ст. *wznieć* (з метатезою), ч. *zníti* «звучати», ст. *zvnieti*, слц. *zniet'*, нл. *zněs*, болг. *звєня*, слн. *zveněti*, псл. *звєнѣти*; — псл. *zvъněti* «дзвеніти, звучати», пов'язане чергуванням із *zvopъ* «дзвін» так само, як пов'язані *гръмѣти* і *гromъ*, *згѣти* і **zogъ* і под.; — споріднене з алб. *zë-* «голос», *zâ-* «тс.», вірм. *jain*; іє. **ghuon-/ghuon-* пов'язують з іє. **ghau-*, що відбилося в укр. *звати* (Brugmann Grdr. I 295 та ін.; Преобр. I 245; Pokorny 490—491; Bloomfield IF 4, 76; Persson Beitr. 191, 586—587; Specht 280; Machek ESJČ 717—718; Фасмер II 87—88, проти Sławski I 210—211), або з іє. **svonos* (дінд. *sván-ati* «звучить», *svanáḥ* «звук», лат. *sonus* «тс.», дангл. *swin* «музика, спів», двн. *swan* «лебідь»), причому Соболевський (ИОРЯС 27, 330)

вбачає в слов'янському початковому з-поруч із s- в інших індоєвропейських мовах один з випадків індоєвропейського чергування «дзвінкий: глухий»; Фасмер вважає, що про дзвінкий початок слова свідчить ще алб. zēh «голос», zāh (<ie. *ǵhwnos), вірм. jain; Мейє (IF 5, 333), Блумфільд (IF 4, 76), Младенов (189) пояснюють псл. z- впливом слова зв'яти (Махек — zvučeti); Брандт (РФВ 25, 221 і далі) непереконливо пояснює псл. звопъ із *zvopъ фонетично; початкове укр. дз- на місці псл. z-, як і п. dz-, є, очевидно, наслідком дисиміляції (Sławski I 210); лит. zvāpas «дзвін», лтс. zvans «тс.» запозичені з слов'янських мов (Mühl. — Endz. IV 765). — Шанский ЭСРЯ II 6, 77, 79; Brückner 114; Holub — Кор. 438; Pedersen KZ 36, 340; Meillet — Vaillant 29; Trautmann 374; Walde — Hofm. II 559—560. — Пор. зв'яти, звук.

[дзвенк'ач] (орн.) «зеленяк, Chloris chloris L.», [дзвінок, дзвоніць] «тс.»; — р. [звонік] «морський птах з родини мартинових, що дзвенить крилами в польоті», [звоніха, звонокр'ялка] «тс.», п. dzwonięc «птах з родини в'юркових», ч. zvonek «зеленяк», слц. zvones, zvopčok «тс.»; — утворення від основ дзвен(іти), дзвон-; назви птаха зумовлені, очевидно, характером його співу — журк'іливими трелями із своєрідним завершенням, що нагадує слово дзвоніши; пор. також інші звуконаслідувальні назви цього ж птаха: дзворк'ач, ч. svupče, вл. čvupč, н. Schwanschel. — Machek ESJČ 720. — Див. ще дзвеніти.

[дзвинч'ати] «дзижчати, бриніти»; — результат контамінації дієслів дзвеніти та дзвинч'ати, дзвинч'ати (див.).

дзвінець (бот.) «бубовник, Rhinanthus L.», [дзвінка ВеНЗн, дзвінок Мак, Дзвіночки Мак] «тс.», [дзвонець] «шолудивник, Pedicularis L.» Мак, [дзвоники] «льонок, Linaria L.; медунка, Pulmonaria officinalis L.» Мак, [звінець] «дзвінець великий, Rhinanthus major Ehrh.» Мак, [звіночки] «дзвінець малий, Rhinanthus minor L.», [звоники] «льонок» Мак, [звонки] «тирлич звичайний, Gentiana pneumonanthe L.» Мак; — р. [звоніць] «дзвінець, Rhinanthus; кравник, Odontites rubra R.», перестріч, Me-

lamrugum arvense L.; вероніка, Veronica latifolia L.», [звоники] «льонок», бр. звоніць «дзвінець», [дзвонець] «перестріч», схв. [звоніць] «дзвінець», [звоніць] «тс.», слн. zvónes «перестріч лісовий, Melampyrum silvaticum L.»; — псл. звопъсь, похідне від звопъ «дзвін»; — назва зумовлена дзвоникоподібною формою плодів, віночків або чашечок цих рослин, що належать переважно до рослини ранникових. — Вісіюліна—Клоков 359, 386; Нейштадт 444, 454—455, 492, 502—503; БСЭ 33, 374; 12, 85; 27, 3. — Див. ще дзвеніти. — Пор. дзвінок.

дзвінка «бубна» (у картах), [звінка, звонкі] «тс.», дзвінковий «бубновий»; — р. [звонки] «бубни»; — запозичено з польської мови; п. dzwonka «бубна» є калькою нім. Schelle «бубонець; дзвоник; бубна». — Sławski I 211. — Пор. бубна.

дзвінок (бот.) «Campanula L.», дзвоніки «тс.», дзвіночки «тс.»; орлики, Aquilegia vulgaris L. Мак, [дзвонки] «первоцвіт, Primula officinalis Jacq.» Мак, дзвонікові, [дзвонік] «дзвоники персиколісті, Campanula persicifolia L.» Мак, [дзвоночки] «дзвоники; орлики» Мак, [звінка] «дзвоники» Мак, [звінки] «тс.; орлики» Мак, [звінок] «дзвоники» Мак, [звонець, звоники] «тс.» Мак, [звонки] «орлики; березка, Convolvulus sepium L.» Мак, [звоночки] «дзвоники» Мак, [звонатка] «аденофора, Adenophora Bess.» Мак; — р. [звонець болотний] «дзвоники болотні, Campanula patula L.», [звонка] «дзвоники персиколісті», [звонік] «дзвоники; орлики», [звоніць, звонічки] «тс.», бр. звонічок «дзвоники», звонік «аденофора; [дзвоники], [дзвонкі] «дзвоники», [звонкі, звоніць] «тс.», п. dzwonek «дзвоники», ч. zvones, zvopек, слц. zvopček, болг. звончє, схв. звоніць, слн. звопчєк «тс.»; — можливо, вже псл. звопъсь та ін., похідні від звопъ «дзвін»; — назви зумовлені подібністю квітки рослини до невеликого дзвона. — Machek Jm. rostl. 229. — Див. ще дзвеніти. — Пор. дзвінець.

дзв'якати «брязкати, звучати», дзв'якнати, дзв'якнутися «впасти», дзв'якотіти, дзв'як «брязкіт», [дзв'якот] «тс.» Я, дзв'якало «базікало», дзв'як (виг.) «брязь»; — р. зв'якати, [зв'якати], бр. зв'якаць «дзво-

нити, брязчати», др. *zвякъ* «звук», *звякнути* «звучати», *звяцати* «звучати; дзвонити», п. *dźwięczeń* «дзвеніти, звучати», *dźwięk* «звук», ст. і діал. *źwieczeń* «звучати», ч. ст. *zvek*, болг. *звек* «глухий металічний звук», схв. *звѣчати* «звучати; дзвеніти», *звѣкнути* «дзвякнути», *звѣк* «звук; брязкіт», слн. *zvėkati* «дзвеніти», *zvėk* «дзвін»; — псл. **zvēkati* (> *zvēcati*), *zvēčēti*, *zvēķ* походять від того ж кореня, що і *zvьpētī*, *zvopъ*, укр. *дзвеніти*, *дзвін*; — паралельним утворенням з чергуванням голосного кореня є псл. *zvōkъ*, укр. *звук*; суфікс -к- при цьому корені виступає поруч з -g-, пор. укр. *дзвяньгати*, р. *звягать*, бр. *звягаць* і под. — Шанский ЭСРЯ II 6, 81; Фасмер II 88; Преобр. I 246; Sławski I 212; Machek ESJČ 720; Trautmann 374; Persson Beitr. 191; Pokorny 490—491. — Див. ще *дзвеніти*. — Пор. *дзвяньгати*, *звук*.

[*дзвяньгати*] «плаксиво говорити» Ж; — р. [*звягать*] «тс.»; приставати; гавкати», бр. *звягаць* «гавкати; вимагати», др. *звягу* «співаю», *звягливѣ* «гавкаючий», стсл. *звлагъ* «співаю»; — псл. **zvēgati* є поширенням того самого звуконаслідувального кореня, який виступає в *zvьpētī*, *zvopъ*, утворення, аналогічне до **zvēkati*; — споріднене з лит. *žvangėti* «дзвякати», *žvaiginti* «брязкати», *žvėngti* «іржати, реготати»; передсуфіксальне -п- проривне г замість г з'явилися, очевидно, під впливом п. *dźwjęgać* «жувати, плямкати» або укр. *дзенькати* і под.; Преображенський (I 246) вважає р. *звягать* звуконаслідувальним. — Фасмер II 88; Sławski I 212; Trautmann 374; Būga RR I 494; Persson Beitr. 586; Mühl. — Epdz. IV 765; Эндзелин СБЭ 194. — Див. ще *дзвеніти*. — Пор. *дзвякати*.

дзелень (виг.) «дзень», *дзеленькати*, *дзеленькотіти*, *дзеленчати*, [*дзеленькач*] «брязкальце» Я; — бр. *дзылін-дзылін* (вигук на означення дзвону), п. [*dzieleḡać*] «дзвонити»; — звуконаслідувальне утворення; може розглядатися також як дальше поширення вигуку *дзень* (див.).

[*дзѣмба*] «стьожка на капелюсі» (зах.); — фонетичні особливості та географія слова викликають припущення про запозичення з польської мови, од-

нак п. **dźęba* у словниках не засвідчено; можливо, йдеться про видозміну п. [*dziaba*] «тасьма з різнобарвних ниток, уживана як пояс у білоруських селян», запозиченого з білоруської мови (SW I 630).

[*дзѣмбати*] «гнуздати» (коня) Ба; — фонетика і географія слова свідчать про запозичення з польської мови, однак у польських словниках дієслово *(*d*)*zębać* не зафіксовано (воно було б паралельне до укр. *зубѣлити* «гнуздати», слц. *zubadliť* «тс.»). — Див. ще *зуб*¹.

[*дземяк*] «картопля» ВеЛ, [*дзимяк* ВеЛ, *земляк* ВеНЗн, *зимяк* ВеНЗн, *зімак* ВеНЗн, *зім'як* ВеНЗн] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *ziemiak* «картоплина», *ziemak*, *ziemniak* «тс.», *ziemniaki* «картопля», як і слц. *zemiak* «картоплина», утворено від *ziemia* «земля», що відповідає укр. *земля* (див.).

[*дзѣнгель*] (бот.) «дягель, *Archangelica officinalis*»; — запозичення з польської мови; п. *dzięgiel* «тс.» є прямим відповідником укр. *дягель* (див.). — Пор. *дзінгель*¹.

[*дзендзелік*] «полум'я гнота» (у загадці: «червоний дзендзелік, чорна ниточка»); — експресивне утворення, можливо, пов'язане з *дзіндзик* «китиця, що висить і хитається» (див.).

[*дзендзѣлія*] (бот.) «золототисячник, *Erythraea centaureum*»; — очевидно, запозичення з польської мови: п. [*dzendzelija*, *dzendzelja*, як і укр. [*ценцерія*, *центурія*] «тс.», походить від лат. *centaureum* «тс.»). — Див. ще *центаврія*.

дзень (вигук, що передає короткий дзвінкий звук при ударі), *дзеньк* «тс.», *дзенькати*, *дзенькотіти*, *дзенькнути*, [*дзинчати*, *дзінькати* ВеУГ], *дзеньк* «брязкіт», *дзѣнькіт*, [*дзѣня*] (дит.) «все, що дзвенить; розмінна монета Ж»; — р. [*дзень*], п. *dzeń*, болг. *дзѣн*, *зѣн*; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *дзінь* (пор.).

[*дзер*] «сироватка», [*дзѣра*] «тс.», [*дзѣравий* Терит. діал., *дзерівний*], [*дзѣрїти*] «підходити сироваткою» Терит. діал.; — п. *dzer* «посуд для молока», слц. *džer* «посуд для сироватки з овечого молока», болг. [*зѣр*] «сироватка»; — запозичення

із східнороманських мов; молд. *зэр* «сироватка, молочні відвійки», рум. *zeg*, *zǎg* «сироватка» остаточно не з'ясовані; можуть бути субстратними елементами дакомізізьського походження; не виключений зв'язок з лат. *segit* «сироватка, водяниста рідина» (з неясною відмінністю початкового приголосного щодо дзвінкості — глухості); висловлено також припущення про фракійське походження рум. *zǎg* (у значенні «вода», Philippi-de I 444—447). — Дзедзелівський Терит. діал. 84—85; Доп. УЖДУ 4, 110; Десницька Сл. язукозн. 153; Scheludko 132; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129; Клепикова 133—137; Сл. и балк. язукозн. 191; Machek ESJCS 105; Vrabie Romanoslavica 14, 140; Niță-Armaș та ін. Romanoslavica 16, 189; Crânjală 250—251; СДЕЛМ 155. — Пор. джер.

[дзёрдзик] (іхт.) «мересниця, голяня, *Rhoxinus perspurus* (Pallas)» Ж; — очевидно, назва риби, що водиться в невеликих слабопроточних водоймах, у торфових болотах, пов'язана з п. *dzerdza* (бот.) «вероніка, *Veronica L.*», окремі види якої ростуть по болотистих луках, грузьких берегах річок та озер; п. *dzerdza* є, очевидно, видозміною ботанічної назви *rdest*; пор. іншу назву цієї самої риби — *мересніця*, також пов'язану з назвою трави [*мерест*], у заростях якої нереститься риба. — Див. ще *рдест*.

[дзеренчати] «деренчати»; — результат видозміни форми *деренчати*, очевидно, під впливом вигуку *дзень* (див.).

дзёркало, [*зёркало*], [*дзеркальня*] «дзеркало», *дзеркальний*, *віддзеркалювати*, *піддзеркальник* «підставка під дзеркало»; — р. *зёркало*, др. *зерцало*, *зърцало*, п. *zwierciadło*, ч. *zrkadlo*, *zrcadlo*, слц. *zrkadlo*, полаб. *zarkódlü*, схв. *зрцало*, слн. *zrkálo*, *zrcálo*, стсл. *зръцало*; — походить від псл. **zꙋꙋkati*, **zꙋꙋcati* «кидати погляд, оглядати» (пор. аналогічне за будовою і семантикою схв. *оглѣдало* «дзеркало»); припускається (Фасмер II 95; Schrader Reallexikon II 422), що слово є давньою калькою лат. *spectul* «дзеркало» від *spectio* «дивлюся». — Шанский ЭСРЯ II 6, 89—90; Булаховський ПСМ III 19—20; Преобр. I 250; Machek ESJČ 718—719; Holub—Kop.

439; Holub—Lyer 520; Brückner 651, 658. — Див. ще *зріти*¹.

[дзэ́стра] «посаг» Я, [*дзэ́стри*] «тс.; все майно, крім худоби і грошей» Мо, [*дзэ́стро*] «тс.» Мо, [*зэ́стра*] «посаг» МСБГ, [*зэ́стре* МСБГ, *зэ́стри* МСБГ, *зэ́стро* МСБГ, *зэ́стра* Ж] «тс.»; — болг. *зэ́стра*, м. [*зэ́стра*] «тс.»; — запозичення із східнороманських мов; рум. *zéstre* «посаг», молд. *зэ́стре* «тс.; майно», мабуть, пов'язані з лат. *dextrae* «подарунок; урочиста обіцянка», що походить від *dextra* «права рука, десниця», спорідненого з псл. *despъ*, укр. *десний*; Младенов (191) помилково пов'язує болг. *зэ́стра* із стсл. *затъ*, укр. *зять*. — Scheludko 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180; Niță-Armaș та ін. Romanoslavica 16, 100; СДЕЛМ 151; DLRM 954; Pușcariu 181. — Див. ще *десний*.

[дзі́бнути] «ударити»; — експресивне утворення.

[дзіг] (вигук, що наслідує посвист бабога, дзиги і под.), *дзігнути* «пронестись, пролетіти з дзижчанням», [*дзігнути*] «продзижчати», [*дзіготіти*] «скрекотати, дзижчати», [*дзікотіти*] «тс.», [*дзігоруха*] «базікало» ЛЧерк; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *джиг* (пор.).

дзіга, [*дзб́га* Ж, *зі́га* Пі], [*дзігалка*] «дзіга» Л, [*кзі́га*] «тс.» Пі, [*дзігати*(ся)] «вертітись», [*придзігля́нка*] «безсоромна жінка» Пі, [*придзігльо́ванка*] «вертлява жінка», [*придзігльо́ваний*] «вертлявий»; — р. [*дзі́га*, *зі́га*], бр. *дзі́га*, п. суга «дзіга», слц. *сі́га* «веретено»; — загальноприйнятої етимології не має; може розглядатись як звуконаслідувальне утворення, пов'язане з вигуками *дзз* (передає дзижчання), *дзіг* (наслідує посвист бабога, дзиги), дієсловами [*дзіготіти*] «дзижчати», [*дзігнути*] «продзижчати»; менш умотивоване припущення (Brückner 69; ZfSlPh 9, 333; Zaręba JP 1951/3, 116—117; Sulan Slavica IV 134—137) про запозичення з угорської мови (уг. *cziga* «дзіга, спіраль; слимак», звідки й ч. заст. *číha* «дзіга», схв. *чі́га*, *чі́гра* «тс.», слц. *číga* «блок, ролик», етимологічно неясне, — Machek ESJČ 102; Skok II 322; Bárczi 40; MNTESz I 521) або зведення слов'ян-

ських і угорських форм до гр. ζειγαρα «шикада» і (гіпотетично) «дзига» (Steffen JP 1966/1, 51—58).— Фасмер II 109; Sławski JP 1966/1, 58.

дзигар «годинник», *дзигарі*, [дзигарок, дзигарик, дзигарки] «тс.», [дзигарний], ст. *дзегаръ* (XVII ст.), *дзигаръ* (1706);— р. ст. *зегар* «годинник», бр. *зэгар* «великий годинник (на стіні, вежі)», п. [dzygar], *zegar* «годинник», [zygóř], заст. *zygar*;— через посередництво польської мови запозичено з німецької; нім. *Seiger* «висок (прилад); годинник (спочатку пісковий або водяний)» походить від свн. *seigære* «ваги, терези», утвореного від *seigen* «знижувати; важити» (за характерною деталлю механізму баштового годинника — пересувною гирею), що є формою фактитиву до *sīgen* «спускатися, знижуватися», нвн. *seihen*, [seigen] «цідити», спорідненого з дангл. *sīgan* «спадати, капати», дісл. *sīga* «тс.», а також з дінд. *sēcatē*, *sīp̄cāti* «лде, наливає», *sēka* «злива», псл. *sъsati*, укр. *сікати*, *сеча*.— Фасмер II 91; Шелудько 30; Richhardt 45; Rozwadowski Wybór pism I 291; Brückner 651; Kluge—Mitzka 699.— Див. ще *сеча*, *сікати*.

дзиглик «стілець, табурет, триніжок», [дзиглятко] «стільчик»;— бр. [зэдлік] «стілець», [зэдэль] «лавка», п. [zygiel] «стілець» (?), [zydel, zydlā, żydlā, zedel] «тс.»; лавка зі спинкою», ч. [žyglā] «стілець», *židle*, [židl'a, žinglā] «тс.», слц. *žigla* «рундук, скриня для борошна та інших харчів», вл. *židla* «тс.»;— запозичено через посередництво західнослов'янських мов і, далі, середньовісньонімецької (свн. *sidel(e)* «стілець; скриня, на якій можна сидіти») з латинської; лат. *sedīle* «сідалище (стілець, лавка, крісло)» походить від *sedere* «сидіти», спорідненого з псл. *sēdēti*, укр. *сидіти*; на українському ґрунті відбулося вторинне зближення слова за звуковою подібністю з *дзіґа*.— Шелудько 30; Потєбня РФВ I—II 263; Machek ESJČ 727; Walde—Hofm. II 507—508.— Див. ще *сидіти*.

[дзигоніти] «тремтіти, дрижати від холоду» МСБГ, Ме, [дзигоніти] «тс.» МСБГ;— експресивне утворення звуко-

наслідувального характеру, аналогічне до [циконіти, дзикотіти, дзиркотіти], *дзенькотіти* і под.

дзижчати «бриніти», *дзізкати* «швидко проноситись, пролітати з дзижчанням», [дзижчати, дзидзікати Ж, дзиндзікати, дзинчати, дзичати] «тс.», *дзизкучий*;— утворення, пов'язані з вигуком *дзз*, що передає звук від польоту комахи і под.

дзиз «гедзь, овід»;— очевидно, зворотне утворення від дієслова *дзізкати* (*дзижчати*); пор. подібні за звучанням назви гедзя р. [дзык], укр. [бзык] тощо.— Див. ще **дзижчати**.

[дзізли(й)] «набряклий, припухлий, брезклий» (про людину) Л, [озізти] «забрезкнути»;— неясне; можливо, пов'язане з бр. [дрізізль] «набряклий».

[дзык] «докучлива, набридлива людина» Я;— очевидно, походить від р. [дзык] «гедзь, овід», що є звуконаслідувальним утворенням або видозміною іншої назви гедзя — [бзык], укр. [бзык] (пор. Фасмер I 511).— Див. ще **бзык**.

[дзінгель¹] (бот.) «дудник, *Angelica silvestris* L.»;— результат видозміни назви [дзєнгель] «дягель, *Archangelica officinalis*», оскільки рослини дуже схожі (пор. російську назву дудника *дьягиль лесной*).— Див. ще **дзєнгель**.

[дзінгель²] (орн.) «циглик, *Carduelis carduelis* L.», [цінгель] «тс.»;— неясне.

[дзіндзик] «китиця або інша всяча прикраса», [діндик] «тс.» ВеБ, [дзіндзель] «сопля» ВеУг, [дзіндзиль] «льодова бурулька» ВеУг, [дзіндзоль] «тс.» ВеУг;— п. *dzyndzyk* «те, що висить, китиця, дзвінок»;— експресивні утворення на ґрунті дієслова [діндати] «хитатися; гойдати ногами», п. *dypdać* «висіти, хитаючись»; можливо, пов'язане з [дзіндзя] «всяча прикраса».— Див. ще *дінда*.— Пор. **дзіндзя**.

[дзиркотіти] «деренчати; сторчати, щєбетати», [дзирчати] «деренчати»;— звуконаслідувальне утворення, що виникло, можливо, внаслідок зближення дієслів *диркотіти* та [дзинчати] «дзенькати».

[дзіворон] (орн.) «сиворакша, сиворонка, *Coracias gurgulus* L.» Ж;— р.

сизоворонка; — результат гаплогенезу та деетимологізації назви **сиво(во)рон(ка)* або **сизоворон(ка)*, що є складними словами. — Див. ще *ворон, сівий, сізій*.

[*дзігерай*] «нежить»; — запозичення з східнороманських мов; рум. *jigăaie* «згага; хвороба тварин, що полягає у запаленні глотки», молд. *жигэрае* «тс.» утворені відповідно від рум. *jig* «згага», молд. *жиг* «тс.», запозичених з слов'янських мов (пор. схв. [*жиг*] «рана, шрам», пов'язане з *жигати* «завдавати гострого болю, колоти» — *Vrabie Româno-slavica* 14, 141) або з рум. *jigări* «схуднути, змарніти», молд. *жигэри* «тс.», що є запозиченнями з угорської мови або пов'язані з слов. *žigati* (Тіктін 871; *Cránjalá* 253). — *Scheludko* 132; *СДЕЛМ* 139; *DLRM* 436; *Kalužn.* 14; *Bárczi* 289. — Пор. *джігра, джигира*.

[*дзідик*] (зоол.) «землерийка, *Sorex agapeus*» ВеБ; — неясне; можливо, результат видозміни деетимологізованих форм типу [*дзіордзик, жджок*] «тс.», зближених з *дідик, дідок* на основі звукової подібності. — Пор. *дзюрдз, дідик¹, жджок*.

[*дзілінь-котора*] «шкіряна торбина, мішок для збирання грошей у церкві» Ж, [*дзінь-катора*] «тс.» Ж, [*дзінькатор*] «калитка» Пі; — неясне; перша частина слова пов'язана (вторинно?) із звуконаслідувальним *дзінь, дзелень*.

[*дзіндзівер*] (бот.) «калачики, мальва, *Malva (mauritiana) L.*», [*дзінзівер*] Пі, *дзінзівер* Мак, *жинзівер, зінзівер, дзондзя* Мак, *діондзя* «тс.», [*дзіндзіор*] «собача рожа, *Lavatera thuringiaca L.*» Мак, [*зензівер*] «калачики лісові, *Malva silvestris L.*» Мак, [*зінзівер, зінзівір*] «тс.» Мак; — р. [*дзиндзивер, зинзивер*] «*Malva mauritiana*», [*зинзивей*] «*Malva pusilla, Malva silvestris*», п. [*zázwór*] «імбир», [*zazwir*], ч. слц. *zázvor*, болг. *джинджифіл*, схв. [*zinziber, đindiber, dzen(dz)efil, đendefil*] «тс.»; — запозичення з італійської мови; іт. *zénzero* «імбир», [*zenzovero, zenzavero*] через латинську (*zingiber(i)* «тс.»), грецьку (пізньогр. ζιγγίβερις «тс.») та арабську мови запозичено з мови палі (*singivera*, від дінд. *ṣṛiṅgaveram* «свіжий імбир», дослівно «рогоподібний корінь»), звід-

ки іншими шляхами прийшло також слово *імбір*; на ґрунті східнослов'янських мов на деякі мальвові перенесено назву імбиру, ймовірно, за схожістю будови коренів або за пряним запахом; припускається також запозичення з індійських мов через посередництво турецької та арабської (тур. ар. *zendžefil*). — *Фасмер* II 94, 97, 129; *Преобр.* I 252; *Потєбня* К ист. зв. II 67; *Machek ESJC* 712; *БЕР* I 365; *Младенов* 192; *Skok* I 480—481; *Mikl. EW* 420; *Bern.* I 259; *Lokotsch* 153; *Kluge—Mitzka* 327; *Šmilauer SaS* 14, 130. — Пор. *імбір*.

[*дзіндзівер-зух*] «молодець, хват»; — бр. [*дзєньдзівір*] «неповоротка людина, ледар», [*дзєндзівіриць*] «марнувати час, ледарювати»; — складається з синонімічної пари слів; перше з них *дзіндзівер*, очевидно, пов'язане з назвою високої стрункої рослини [*дзіндзівер*] «мальва» (пор. *Потєбня* К ист. зв. 63); думка про зв'язок бр. [*дзєньдзівір*] із фразою «дзєнь ідзі ў вір» (*Носович* 129) є невірною (див. *Šerech ZISPh* 23, 160). — Див. ще *дзіндзівер, зух*.

дзіндзіора, дзіндзіура — див. *гіндзіура*.

дзінь (вигук, що передає тонкий дзвін), *дзінь-дзінь* «тс.»; — р. *дзинь, дзінькать*, бр. *дзын, дзынкаць*, п. *dziń, dzyń*, ч. *dzin, dzinkati*, болг. *дзын*; — звуконаслід. утворення, аналогічне до *дзєнь, цінь* і под.; пор. також лит. *džin*, англ. *jingle*. — *Sławski* I 205; *Rozwadowski JP* 5, 137; *БЕР* I 379; *Младенов* 156.

[*дзінькувати*] «дякувати» Ж, [*по-дзінькованнє*] «прощальна промова священника над домовиною покійного» Ба, ст. *денковати* «дякувати» (XVII ст.); — бр. [*дзєньковать*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *dziękować* «дякувати» утворено від *dzięki* «подяка», що походить від свн. *danc* «тс.; думка». — *Онышкевич Исслед.* п. яз. 231; *Richhardt* 45; *Sławski* I 204; *Bern.* I 193—194. — Див. ще *дяка*.

[*дзоз*] «кокетлива людина, франт» Я; — неясне.

[*дзор-дзор*] (вигук, що передає брязкіт) Ме, [*дзюркати*] «брякати (вшибку)» Ме, [*дзіуркати*] «брякати, бряжчати» МСБГ, [*дзюркало*], [*дзіуркало*] «дзвінок; калатало, брязкальце» МСБГ; — очевид-

но, запозичення із східнороманських мов; рум. *zog* (вигук, що передає дзенькіт, брязкіт; пор. похідні від нього *zognai* «дзвеніти, дзвякати, брязкати», *zognet* «брязкіт, дзвін»), молд. *зор* «дзінь» є звуконаслідувальними утвореннями. — DLRM 959—960.

дзуга — див. **цуга**.

[**дзудзуснути**] «дзвінко випити» Я; — експресивне утворення звуконаслідувального характеру; пор. з подібним значенням *джуклити* «жадібно пити», *дждлити* «тс.», р. [*джвікнуть*] «ударити прутом, випити чарку горілки», п. *dudpač* *się* «випити (зокрема горілки)».

дзусь (вигук для відгону котів); «зась, не можна», *дзус*, *дзуськи*, *дзуськи*, [*зу До*, *зус До*] «тс.»; — афективний вигук, очевидно, з первинним значенням відгону, заборони, звернених до котів (пор. свистячі звуки в інших вигуках, що стосуються котів: укр. *киць-киць*, р. *кис-кис*, *брись* та ін.).

[**дзюба**¹] «дівчина з обличчям, поритим віспою», [*дзюбана дівка*] «тс.», [*дзюбастий*] «рябий від віспи», *дзюбатий* «тс.»; — р. [*дзюба*] «рябий, поритий віспою» (з укр.), [*дзюбаный*] «тс.», ч. *d'ubatý* «рябий»; — утворено від *дзюбати* «кловати» (обличчя наче подзюбане). — Див. ще **дзюбати**.

[**дзюба**²] «дівчина» Ж; — п. *dziuba* «тс.» (з укр.); — неясне; Трубачев (Терм. родства 56—57), зіставляючи з п. [*dziura*] «дівчина», болг. м. [*чйна*] «дівчина, дочка», припускає можливість запозичення з албанської мови; алб. *çurë* «тс.», неясного походження, непереконливо виводилося (Meуer EW 450) від серб. *чйна* «жмут волосся», *чйна* «жінка з нечесаним волоссям». — Пор. **дзюба**¹.

дзюбати «дзьобати; довбати», *дзюб* (вигук, що позначає дзьобання), *дзюб* «дзьоб», [*дзюбка*] «тс.», *дзюбак* «тс.; мотика, кирка; [(орн.) вид голуба з довгим дзьобом МСБГ], [*дзюбань*] «дзьобатий», [*дзюбай*] «тс.» Ж, [*дзюбер*] «послід від зерна» КІМ, [*дзюбок*] «дзьоб; носок взуття» МСБГ, [*дзюбо́к*] «гострий залізний гак на спеціальному інструменті карпатських дереворубів», [*дзюбрик*] «пташина лапка» Ж, [*дзюбун*] «той, хто дзьо-

бає», *дзюбатий* «з великим дзьобом», [*дзюбастий*] «тс.»; — р. [*дзюбать*] «дзьобати», бр. *дзюбаць* «тс.; довбати чимсь гострим»; — запозичення з польської мови; для п. *dziubać* (відоме з XVII ст. у значенні «видовбувати, робити виїмки», пізніше «дзьобати»), спорідненого з ч. *d'ubat'* «довбати, дзьобати», *d'ouba-ti*, [*díbatí, d'ubkat'*], слц. *d'ubat'* «тс.», р. [*дзюбать*] «дзьобати», припускається зв'язок з ст. *dziub'* (*dziup'*, *dup'*) «дупло», що походить з іє. **dheub-*, **dheup-* «глибокий і порожній»; варіант з коренем *o* (*dziubać*), засвідчений з XVIII ст., з'явився під впливом фонетично та семантично схожого слова *zobać* «істи, дзьобати» (XV—XVIII ст.); припущення (Brückner 113, 655) про приставне *d* в п. *dziub* < псл. *zobъ* (подібно до *dzwon* з давнішого *zvonъ*) неприйнятне. — Sławski I 205—206; JP 36, 278; Nitsch JP 31, 145; Machek ESJČ 90, 100; Holub—Lyer 142. — Див. ще **дупло** — Пор. **дзьоб**.

[**дзюгура**] (орн.) «дятел» ЛЧерк, [*дзюра*] «тс.» ЛЧерк; — неясне.

[**дзюндзя**¹] «висяча прикраса» ВеБ; — болг. *джунджур* «льодова бурулька», схв. *đinđuha* «прикраса з скляних кульок», *đinđuva, đunđuva* «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. *gyöngy* «перлина; скляна прикраса», *gyűnygy* «тс.» походить з давньотюркської мови; тюрк. ст. *yinčü*, кипч. *jinjü*, тур. *inci*, тат. *әнjü* «тс.» зводяться до кит. *çen-či* «перлина», від якого походить також р. укр. *жэмчуг*. — Skok I 481; MNTEŠz I 1134—1135. — Пор. **гоя-дюдня**, **дженджеруха**¹, **дзіндзик**, **жэмчуг**.

[**дзюндзя**²] «vulva (?)», [*дзюндзик*] «розпусник» Я, [*дзюнька*] «повія» Я; — неясне; можливо, пов'язане з утвореннями звуконаслідувального характеру укр. [*дзюдзі*] «мочитися», бр. [*дзюндзиць*] «тс.»; імовірно, сюди ж бр. [*дзюндзя*] «п'яниця, ледар», п. [*dziundzial*] «п'яниця»; Максимович (Собр. соч. II 1877, 523) пов'язує укр. *дзюндзя* з слц. *D'uid'a*, що зустрічається в приспіві однієї з найстаріших словацьких веснянок, а також у деяких західноукраїнських піснях; у такому разі це слово

було б тотожне з дзюндзя¹ (див.).— Пор. гоя-дюндя.

дзюр (вигук, що передає дзюрчання води), *дзюрити* «текти струмком», *дзюркотати*, *дзюркотіти* «тс.», *дзюркнути* «политися струмком», *дзюрчати* «текти з шумом», [*дзуріти*] «текти струмком» Ж, [*дзюрканити*] «лити; дудлити, багато пити» МСБГ, [*дзюрканити*, *дзюрганити*] «тс.», [*дзурчати*] «текти з шумом», [*дзюр*] «джерело», [*дзюркало*, *дзюркач*, *дзюркач*, *чюркач*] «тс.» МСБГ, *дзюркіт* «шум від протікання води», [*дзюркотонька*] «вода, що дзюрчить», *дзюрók* «щівка; [струмок, що витікає з криниці по дерев'яному жолобу МСБГ]», *дзюркотлівий*, *дзюрчлівий*, *дзюркóм* «струмком»; — р. *дзурчать*, бр. *дзюрчаць*, *журчаць*, п. *zürçet* «дзюрчати» (з рос.), слц. *džurdžat'*, *dzurčat'*, вл. *žurčes* «тс.»; — північнослов'янське звуконаслідувальне утворення, паралельне до *цюрити*. — Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32; Шанский ЭСРЯ I 5, 300; Фасмер II 68; Преобр. I 238—239; Горяев 112; Sławski I 105—106; Mikl. EW 30. — Пор. **цюрити**.

[**дзіора**] «діра»; — запозичення з польської мови; п. *dziura* є прямим відповідником укр. [*діра*] «діра» (див.).

[**дзюрдз**] (зоол.) «землерийка, *Sorex*» ВеНЗн, [*дзурдз*, *дзюрдзик*, *дзурдз*] «тс.» ВеНЗн; — пов'язане з [*жджок*, *рджок*] «тс.»; характер зв'язку і етимологія неясні. — Пор. **жджок**.

[**дзябочка**] (вид птаха) Я; — очевидно, зменшувально-пестлива форма від [*дзябок*] «зяблик, *Fringilla coelebs* L.» (Шарлемань 19), що є одним з варіантів назви *зяблик*; до переходу з > дз на початку слова пор. *змій* > [*дзмій*], [*дзёркало*] > *дзёркало*, *зяб* > [*дзяб*] і под. — Див. ще **зяблик**.

дзяв (вигук, що передає гавкання цуценяти), *цяв* «тс.», *дзявкати* «гавкати; [настирливо, невідступно просити МСБГ]», *дзявкотіти*, *цявкати*, [*дзявір*] «дзявкання», *дзявк* «тс.», *дзявкало*, *дзявкіт*, *дзявкун*; — р. *тяв*, бр. *дзяўкаць* «гавкати», п. *dziawkać*, *dziaukać* «тс.», болг. *джав* (вигук, що передає гавкання), *джаф* «тс.»; — звуконасліду-

вальне утворення, аналогічне *гав.* — Фасмер IV 139.

[**дзявеля**] «довгорогий віл» Ж; — неясне.

дзяволіти «дзявкати», [*дзяволіти*] «завиваючи гавкати» Ж; — запозичення з польської мови; п. [*dziawolić*] «скавучати; тихо плакати (про дітей); сварити(ся)» є, очевидно, експресивним утворенням на базі звуконаслідувального дієслова *dziawkać* «дзявкати».

[**дзіяма**] «юшка, м'ясний відвар; фруктовий сік МСБГ», [*дзіема*] «відвар картоплі, квасолі та бобів із шматочками хліба Г; густий сік; підлива, юшка Ж», [*дзіема*] «тс.» Я; — п. *dziama* «затірка», *сіама* «тс.», *сіамка* «густа затірка» (з укр. ?), слц. *džama* «сік; почавлені фрукти»; — запозичення з східнороманських мов; рум. *zeamă* «відвар, сік, соус», молд. *zămă* «відвар, суп, сік» запозичені, очевидно, ще в пізньолатинський період (DLRM 953) з грецької; гр. *ζέμα* «відвар» пов'язане з *ζέω* (<*ζέσω*) «киплю, варю(ся)», що відповідає дінд. *yasati* «б'є джерелом, кипить». — Пономарів Мовозн. 1973/5, 61; Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 105—106; Дзендзелевский Молдаванизмы 154; Бевзенко НЗ УжДУ 26, 105—106; Шаровольський Зб. заходозн. 53, 59; Десницкая Сл. языкозн. 158, 160; Scheludko 132; Vrabie Romanoslavica 14, 140; Niță-Argaș та ін. Romanoslavica 16, 100; Crânjală 249; Machek ESJCS 105; СДЕЛМ 147; Frisk I 612; Boisacq 309.

[**дзіямдзя**] «кваша (про людину) Я; — запозичення з польської мови; п. *dziamdzia* «неповоротка людина, розтелепа», *ciamcia*, *dziamdzialamcia*, *dziumdzia*, *dziómdzia*, *dziama* «тс.», як і *dziamać* «неохоче їсти, робити повільно і погано», *dziamdziać* «бурмотіти, невизначно говорити», є утвореннями звуконаслідувального характеру, пов'язаними з вигуком *dziam-dziama*, що передає повільне, флегматичне мовлення. — Brückner 113.

[**дзяміга**] «м'язга; товкач, яким товчуть ягоди або виноград» ВеУг, [*дзямігати*] «давти ягоди, виноград» ВеУг, — очевидно, експресивне утворення на основі слова [*дзіяма*] «сік; відвар» (див.).

[дзяндра] «солоня юшка із залишків мамалиги» Ме; — запозичення з молдавської мови; молд. *жяндрэ (дзяндрэ)* «юшка із залишків мамалиги», можливо, пов'язане з рум. *janț* «сироватка», звідки також укр. *жентіця* (див.).

дзяпка, дзяпканістий, дзяпкати — див. цяпка.

[дзярати] «кричати; сперечатися, лаятися» Ж, [зяркати(й)] «крикливий, галасливий» Л; — неясне; можливо, афективне утворення.

дзьоб, [дзоб] ВеБ, [дзьобак] (орн.) «дятел, *Picus L.*» Ж, [дзьобавка] (орн.) «дятел; повзик, *Sitta europaea L.*» ВеБ, [дзьобань] «мотика, кирка з гострими кінцями», дзьобатий «з великим дзьобом», дзьобати, [дзьобати] ВеБ, піддзьобок «частина ший під дзьобом»; — бр. дзёб «дзьоб»; — запозичення з польської мови; п. *dziob, dziub* виникло в XVIII ст. як вторинний дериват від *dziobać* (< *dziubać*), де *o*, як *i* в ч. *d'obati* «дзьобати», з'явилося внаслідок зближення з фонетично та семантично схожим *zobać* «їсти, дзьобати» (XV—XVIII ст.). — *Ślawski I* 205—206; *Nitsch JP* 31, 145—150; *Machek ESJČ* 90; *Holub — Luer* 137. — Див. ще дзюбати.

[дзьобавка] «каша з пшениці»; — р. [зобь] «їжа; корм», [зоб'ец] «ячна полова», др. *зобь* «корм», ч. *zob* «корм (пташиний)», болг. *зоб* «зерно для годівлі худоби», *зоб'я* «годує зерном», схв. *зоб* «овес», *зобити* «годувати зерном»; — псл. *зобь* «їжа, корм» (очевидно, спочатку «зерно»), пов'язане з *zobati* «поїдати (клювати) зерно»; в українській формі початкове дзь є результатом вторинного зв'язку з *дзьобати*. — Див. ще зобати.

[дзьобня] «чотирикутна вовняна торба, що одягається через плече», [дзьоб'енка, дзьоб'леня Ж, дзьоб'ліна МСБГ, дзьоб'ліна] «тс.»; — р. [зобня] «торба для вівса (коням)», [зобниця] «тс.», др. *зоб'ня* «міра сипких тіл», *зоб'нища* «тс.», болг. *зобник* «кінська торба», м. *зобник* «торба для вівса», *зобница*, схв. *зобница* «тс.»; — похідне утворення від псл. *зобь* «їжа; корм» (очевидно, спочатку «зерно»); первісне значення «торба для зерна»; пор. споріднені лтс. *zebenieks*

«торба з вівсом для коня», лит. *žibikas* «торбинка». — Див. ще зобати. — Пор. дзьобавка.

[дзьобро] «ребро», [зобро] «тс.» ВеЗа; — запозичення з польської мови; п. [ziobro, ziebro] «тс.», фонетично закономірні для мазурського діалекту, походять через проміжне *zbebro* з псл. *gebro*; до переходу початкового *z* > *dz* в українській мові пор. *зоб* > [дзяб], *змій* > [дзмій], [з'єркало] > дз'єркало та ін. — *Brückner* 654. — Див. ще ребро.

[дзьовбак] (орн.) «дятел, *Picus L.*» ВеУг; — результат контамінації [дзьобак] «тс.» з дієсловом *довбати*. — Див. ще дзьоб, довбати.

[дзьогати] «клювати ВеБ; колоти; (перен.) дорікати МСБГ», [дзьоган] (орн.) «дятел, *Picus L.*» ВеНЗн; — результат видозміни форми *дзьобати*, можливо, під впливом [д'богнути] «штовхнути, кольнути».

[дзьоглик] (орн.) «дятел, *Picus L.*» ВеНЗн, [дзьогладок, д'оглик] «тс.» ВеНЗн; — результат видозміни форм [дз'єглик < д'єклик < д'єтлик] «тс.» (діалектних варіантів форми *д'ятлик*) під впливом [дз'богати] «клювати». — Див. ще дятел. — Пор. дзьогати, дьокул.

[дзьоба¹] «дівчина»; — запозичення з польської мови; п. [dziopa] «тс.; підліток», зменш. [dziopka, dziopię], згруб. [dziopiaga] етимологічно неясне; можливо, пов'язане з *dziocha* «тс.»; Трубочов (Терм. родства 56—57), зіставляючи п. [dziopa] з укр. [дзюба] «дівчина», болг. м. [ч'юпа] «тс.; дочка», припускає можливість запозичення з албанської мови; алб. *çurë* «тс.» неясне, непереконливо пояснювалося як запозичення з сербської (схв. *ч'юпа* «жмут волосся», *ч'юпа* «жінка з нечесаним волоссям») — *Meyer EW* 450). — Пор. дзюба², дзьоба.

[дзьоба²] «стара хустка»; — запозичення з польської мови; п. [dziopa] «хустка» неясне.

[дзьоркач] (орн.) «зеленяк, *Chloris chloris L.*»; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до [деркач, дзвенкач] «тс.»; назва зумовлена, очевидно, своєрідним криком та співом птаха. — Пор. дзвенкач.

[дзьо́ха] «дівчина, жінка»; — запозичення з польської мови; п. [dziócha] «дівчина», dziócha, dzioucha, dziowcha «тс.», зменш. [dzioszka, dziószka] є деформованим скороченням слова dziewucha, утвореного від dziewa «дівчина», відповідника до укр. *дiва*; пор. інші експресивні форми, що виникли в польській мові з dziewucha: [dzieucha, dziaucha, dziwucha, dziosal]. — Див. ще *дiвá*.

дiбати «ходити повільно і незграбно, ходити на ходулях; дріботіти, чимчикувати Ж», *дiбiйтися* «ставати дибом; ставати на дйби», *дiбуляти* «ходити повільно, шкандибати» [дiбцiювáти] «тс.» Я, *дiб*, *дiб-дiб* (вигук, що відображає переступання нiг), *дiбе-дiбе*, *дiбки-дiбки*, *дiбуль*, *дiбуль-дiбуль* «тс.», *дiбу*, *дiбу* (приспів у пісні), *дiбу́ні* (дит.) «ходити», *дiбу́ці* «тс.», *дiба* (іст.) «знаряддя катувань», мн. *дiби* «ходулі; (іст.) колодки, які накладали на ноги арештантів; [триніг для підвішування коліски Л], [дiбан] «хто погано ходить» Я, *дiбка* «ніжка у стола; підставка», *дiбці* зменш. до *дiби*, *дiбiці* «тс.», *дiба* «сторчма», *дiбом* «тс.», *дiбi* (у виразі *стáти на дiбi*), *дiбká* «на дйби», *дiбки* «тс.», *дiбки-дiбки* «навшпиньках», *дiбу́лі* «на дйби», *дiбу́лá* (у виразі *дiбу́лá стáти* «стати дибом»), *дiбiшки* (у виразі *на дiбiшках* «навшпиньках»), [дiбуля́ка] Я, *видиба́ти* «важко виходити, важко сходити нагору», *видибуляти* «важко зійти нагору», *здiбати* «зустріти; забити в колодки», *здiбити* «підняти вгору», *здiблювати*, *здiблений*, *здiбочки* (у виразі *на здiбочках* «навшпиньках»), *надiбати* «зустріти, знайти», [надiбкi] «навшпиньки» Л, [надiбка́] «навшпиньках» Л, [надiбок] «дйбом» Я, [навдiбашка́] «навшпиньках» Л, [навдiбашкi] «навшпиньки» Л, [навздiбешкi] «тс.» Л, [навздiбцáх] «навшпиньках» Л, [наздiб] «назустріч», *подiбати* «поплентатись; зустріти, знайти», *придiбати* «приплентатись; [пiймати; захопити, застигти Нед], [придiбáха] «вигадка, невилиця Л; схильність Нед», [придiбáчка] «пригода», [придiбáшка] «тс.; привід Нед», [придiбка́] «епілепсія; біль у животі» Нед; — р. [дiбáть] «іти, ходити, крокувати; іти ти-

хо; іти нетвердо, невпевнено, з труднощами; іти швидко, великими кроками; ходити без мети, швендяти, тинятися; ставати навшпиньки, ходити навшпиньках; стояти без діла, стовбичити; гойдати, хитати, розгойдувати; гойдатися на гойдалці; дрімати, клювати носом», бр. *дiбаць* «ступати, піднімаючись навшпиньки; шкандибати; іти, ходити», др. *дiбати* «ходити крадькома», п. *dybać* «чигати, чатувати, цілитися; (заст.) іти обережно, крадькома, підстерігати; прямувати; обережно підходити, повільно переслідувати; [досягти, зустріти; іти поволі, раз у раз обертаючись; іти в темряві]», нл. *dybaś* «штовхати, штрикати; попадати; рухати, стукати (про серце), битися», схв. *dibati se* «хитатися, коливатися»; — псл. *dubati* «ходити з метою що-небудь знайти; ходити, оглядаючи місцевість; обстежувати», давніше «шукати чого-небудь під ногами; копирсати землю, болото чи сніг, шукаючи чого-небудь; колупати; тикати; робити заглибини», ітератив до **dъbati* «тс.», далі пов'язане з *dъbrъ* «долина, ущелина», стсл. *дъбрь* «тс.», укр. *дiбр(а)* «яр, улоговина», болг. [дъбок] «глибокий»: — споріднене з р. [дiубáть] «клювати, дзюбати», п. ст. *dziubać* «видовбувати», лит. *dubùs* «глибокий», *dùbti* «ввалюватися, впадати; осідати», гот. *diups* «глибокий», двн. *tiof* «тс.»; іе. **dheub(h)/dhub(h)*- «глибокий, порожній; заглибина; кіл; клин; бити»; іменникові значення «палиця, жердина, ходуля» розвинулись на основі значення «тикати, копирсати», значення «дерев'яна колода з заглибинами для нiг» — на основі значення «видовбувати»; інші точки зору див. у ЕССЯ 5, 197—198. — Мельничук Мовозн. 1975/5, 46—54; Schuster-Sewc Sl. Wortst. 14; Фальк Sc.-Sl. 4, 273—274. — Див. ще *дбáти*.

дiв «зле божество у вигляді птаха; міфічна тварина»; — р. *дiв* «міфічний птах, що віщує нещастя; одуд; чудовисько; велетень; демон», др. *дiвъ* «чудовисько, gryphus», п. *dív* «демон», ч. *dív* «міфічний птах, що віщує нещастя», болг. *дiв* «велетень; злий дух; чудовисько», *дiва* «зла чаклунка», *самодiва* «тс.», м. *дiв* «велетень», схв. *dív* «тс.»; —

загальноприйнятої етимології не має; вважається давнім сармато-аланським запозиченням (Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 52) або запозиченням з перської мови через посередництво тюркських, пор. тур. dev «демон, злий дух, велетень», перс. dev «демон», ав. daēva- «божество; демон, злий дух», інд. devāḥ «бог», споріднені з лат. deus (<*deivos), лит. diēvas «тс.», псл. divъ «дикий», divo «диво» (Горяев 91; Mikl. TEI Nachtr. I 29; EW 46; Bern. I 202; Machek ESJĀ 119; Skok I 409; проти Меллиоранский ИОРЯС 7/2, 287; БЕР I 384); припускається також, що слов'янське слово є здавна успадкованим індоєвропейським, як і іранські (БЕР тж; Polák Slavia 46, 288); не виключається й вторинне зближення запозичення з псл. divъ «дикий». — Шанский ЭСРЯ I 5, 112; Фасмер I 512; ЭССЯ 5, 35; Мартынов Язык 46—47; Менгес 192—193; Зеленин II 99; Dukova ZfSl 24/1, 12—13. — Див. ще **дівий**, **діво**¹.

диван «канана; збірка східних поезій; (іст.) державна рада в Туреччині»; — р. болг. м. *диван*, бр. *дыван* «тс.», п. *duvan* «килим; (іст.) державна рада в Туреччині», ч. *divan* «канана», *díván* «(іст.) рада в Туреччині; збірка східних поезій», слц. *diván* «канана; збірка східних поезій», схв. *divān* «канана; (іст.) рада, нарада, бесіда», слн. *divan* «канана; державна рада в мусульманських країнах»; — запозичення з турецької мови (у першому, більше вживаному значенні, через посередництво західноєвропейських мов, пор. фр. *divan* «канана; (іст.) державна рада в Туреччині», н. *Divan* «тс.»); тур. *divan* «збірка творів; вища рада; суд» запозичено через посередництво арабської мови з перської (перс. *dīvān* «збірка віршів; суд; (іст.) державна рада; канцелярія для складання дипломатичних документів»); значення «канана» запозичено в європейські мови з арабської мови Єгипту. — СІС 207; Макарушка 7; Шанский ЭСРЯ I 5, 112—113; Фасмер I 512—513; Горяев 91; Sławski I 187; Brückner 107; Kopaliński 248; Machek ESJĀ 119; Holub—Lyer 136; БЕР I 384; Младенов 127; Mikl. TEI I 285; Bern. I 202; Mikl. EW

46; Lokotsch 42; Dauzat 251; Klein 467. — Пор. **дуван**.

[**дівдерево**] (бот.) «дурман, *Datura stramonium*», [*дівдерево*, *дидур* Мак, *дидур* МСБГ] «тс.»; — п. *dywderewo* «дурман», *diwderewo* «тс.» (з укр.); — очевидно, результат деетимологізації і видозміни назви [*дендэра*] «тс.» (див.).

диверсія, *диверсант*, *диверсійний*; — р. болг. *диверсия*, бр. *дыверсия*, п. *dywersja*, ч. *diverse*, слц. *diverzia*, вл. *diwersija*, м. *диверзія*, схв. *дивєрсија*, *дивєрзија*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *Diversión* «диверсія» походить від фр. *diversion* «відхилення, відвернення; (військ.) диверсія», яке зводиться до слат. *diversio* «відхилення», пов'язаного з дієсловом *divertere* «бути відмінним, розходитися», утвореним за допомогою префікса *di-* (*dis-*) від *vertere* «повертати», спорідненого з псл. *v'rtěti, укр. *вертіти*. — СІС 208; Шанский ЭСРЯ I 5, 114; Фасмер I 513; Kopaliński 248; Holub—Lyer 136; Klein 468; Walde—Hofm. II 763—765. — Див. ще **дис-**, **вертіти**.

[**дивізія**] «диво»; — експресивне утворення на базі слова *діво* (пор. подібне [*дивація*] «дивина»); можливо, виникло в бурсацькому арго як результат зближення з лат. *visio* «видіння, явище, образ». — Див. ще **діво**¹. — Пор. **дивовізія**.

[**дівий**] «дикий», [*дівий*] «тс.» Пі; — р. [*дівий*], бр. [*дзівий*] «лісовик», др. *дивий* «дикий», п. *dziwy*, ч. *divý*, *diví*, слц. *divý*, вл. *dziwi*, нл. *ziwy*, болг. м. *див*, схв. *дівьї*, слн. *divji*, стсл. **Дивии**; — псл. *divъ «дикий», споріднене з *dikъ «тс.»; поширення кореня *dei-суфіксами -vъ і -kъ); мабуть, ще на праслов'янському ґрунті *divъ поширилося також суфіксом -ъj- (укр. [*дівий*]), р. [*дівий*], ч. ст. *diví*, стсл. **Дивии** та ін.); — далі зіставляється з дінд. *devāḥ* «бог», прус. *deiw(a)s*, лит. *diēvas* «тс.», лтс. *dievs* «небо, бог»; як паралелі наводяться також лтс. *dieva žales* «бур'ян», *dieva zuosis* «дикі гуси» (власне «божа трава, божі гуси»), лит. *dievo karvūtė* (ент.) «сонечко» (власне «божа коровка»). — Фасмер I 513; Преобр. I 184; Brückner 113; Machek ESJĀ 118—119; Holub—

Кор. 102; Zubatý St. a čl. I 2, 94—95; БЕР I 381—384; Младенов 127; Skok I 202—203; ЭССЯ 5, 35—36; Sł. prast. III 228—231; Bern. I 303—304; Meillet Études 363, 378—379; Trautmann 54. — Див. ще **дйкий**. — Пор. **дйво**¹.

дивинá (бот.) «коров'як, *Verbascum L.*», [*деванка*] «дивина чорна, *Verbascum nigrum L.*» Мак, [*девина*] «дивина» Мак, [*девина*] «дивина скіпетровидна, *Verbascum thapsiforme Schrad.*» Мак, [*дивáна*] «дивина ведмеже вухо, *Verbascum thapsus L.*» Пі, [*диванна* Мак, *дивáнь* Ж] «тс.», [*дивино*] «дивина залізняковидна, *Verbascum phlomoides L.*» Мак, [*дивина*] «дивина» Мак, [*дивана*] «дивина ведмеже вухо» Мак, [*диванна*] «дивина скіпетровидна» Мак, [*дивенá*] «дивина» Ж, Мак, [*дивина*] «енотера дворічна, *Oenothera biennis L.*», [*дивина*] «дивина» Мак, [*дивинна*, *дивина*] «тс.» Мак; — р. [*дивéна*] «коров'як», [*дивина*], бр. *дзівáнна*, п. *dziewanna*, *dziwizna*, ст. *dziwanna*, *dziewana*, *dziewiana*, *dziewina*, ч. *divina*, *dévina*, слц. [*dziewana*], вл. *dziwizna*, болг. [*дивізна*], схв. *дивизма*, [*дивин*, *девин*], слн. *divin* «тс.»; — псл. *divina*, *divizna*, похідні від **divъ* «дикий»; пор. аналогічне болг. *дйвина* «дичина»; висловлювалося також припущення про зв'язок з *divo* «диво», зумовлений уявленням про чудодійність рослини (Machek ESJČ 119; Mareš VPS 3, 1960, 9—10), або з *diviti* *«ясніти» (дивина вживалась для освітлення) (Sł. prast. III 219—221). — Горяев Доп. 2, 10; Sławski I 198; Brückner 111; БЕР I 385; Bezlaj ESSJ I 103; ЭССЯ 5, 32, 33.

дивітися «глядіти», [*дивіти*] «дивувати» Ж, [*дивлятися*] «дивуватися; роздивлятися» ВеУг, [*дйвень*] «хліб у вигляді кільця, кризь який наречена дивиться на гостей», [*дивідло*] «вид», *вйдивити* (у виразі *в. очі* «зіпсувати очі»), *додивітися* «помітити», *додивлятися*, [*здивлятися*] «задивлятися, помічати», ст. *дивитися* «дивуватися (XV ст.), глядіти (XVII ст.)»; — р. *дивіть(ся)* «дивуватися», бр. *дзівіцца*, др. *дивити(ся)* «тс.», п. *dziwić* «дивувати», ст. *dziwić się* «дивуватися», ч. *diviti se* «тс.», *divati se* «дивитися», слц. *divit' sa* «дивуватися», *divat' sa* «дивитися», вл. *dziwać*

so «дивуватися», нл. *žiwaś* «дивитися», *žiwaś se* «дивуватися», болг. *дивя (се)* «дивувати(ся)», м. *диви се* «дивуватися», схв. *дйвитисе* «захоплюватися», слн. *diviti se* «дивуватися», стсл. **ДВІТИ СА** «тс.»; — псл. *diviti se* «дивитися з інтересом, подивом», очевидно, похідне від *divo* «диво»; в українській мові значення «глядіти» є вторинним, що розвинулося з давнішого «дивитися з подивом»; псл. *diviti se* пов'язують також з іє. **dei-* «блищати, ясніти», поширеним суфіксом -*ц* (Sławski I 209; Преобр. I 184; Brückner 114; Bern. I 203; Trautmann 50; Pokorny 183—184; інакше Rozwadowski Studia 62, прим. 2), тоді спорідненими є лит. [*deivoti*] «спостерігати», гр. *δέατο* «здавався», *δῆλος* «видимий, ясний», *δέελο* «тс.», дінд. *dīvyati* «випромінює», а також численні назви неба та богів; є малопереконливі спроби пов'язання також з дінд. *dhī-* «думка, молитва», *dhīra* «мудрий» (Mikl. EW 46; Meillet Études 372—373; RÉS 6, 167—168; Zubatý St. a čl. II 2, 95; Reichelt KZ 39, 50; Machek ESJČ 119). — Залізняк ВСЯ 6, 34; Шанский ЭСРЯ I 5, 115—116; Фасмер I 513; Горяев 91; Holub—Кор. 101; БЕР I 386; Bezlaj ESSJ I 103; ЭССЯ 5, 32—33; Walde—Hofm. I 345. — Див. ще **дйво**¹.

дивідэнд; — р. болг. *дивидэнд*, бр. *дывідэнд*, п. *dywidenda*, ч. слц. *dividenda*, м. *дивидэнда*, схв. *дивидѣнда*, слн. *dividenda*; — інтернаціональний фінансовий термін (англ. *dividend*, фр. *dividende*, н. *Dividende* та ін.); походить від лат. *dīvidendum* «те, що підлягає розподілу», пов'язаного з дієсловом *dīvidere* «розподіляти». — СІС 208; Шанский ЭСРЯ I 5, 114—115; Фасмер I 513; Kopaliński 248—249; Holub—Lyer 136; БЕР I 385; Klein 468; Walde—Hofm. I 359. — Див. ще **девіз**.

дивізія, *дивізіон*; — р. болг. *дивізія*, бр. *дывізія*, п. *dywizja*, ч. *divise*, слц. *divízia*, вл. *diwizija*, м. *дивизија*, схв. *дивізион*, слн. *divizija*; — через польське і пізніше французьке посередництво (фр. *division* «військова частина») запозичено з латинської мови; лат. *dīvisio* «відділення, розділ» пов'язане

з *dīvidere* «розділяти, ділити». — СІС 208; Шанский ЭСРЯ I 5, 115; Фасмер I 513; Преобр. I 184; Горяев 91; Koraliński 248—249; Holub—Kop. 101; Holub—Lyer 136; БЕР I 385; Klein 468—469; Dauzat 251—252. — Див. ще девіз.

дїво¹, *див*, *дивак*, [дівало] Ж, [дівачія] «дивина», *дівачтво*, [дівеса] «дива» (мн.) Ж, [дівесник Ж, дівець Ж], *дивина*, [дівище], [дівка] (у виразі *нема́ дївки* «не дивно»), [дівіння] Я, *дівніця*, *дівовина*, *дівовиско*, *дівовище*, [дівота́ Г, Ж, дівочи́ Ж, дівенний, дівесний Ж], *дівний*, *дивнуватий*, [дівобзний] Ж, *дівобчний*, *дивувати(ся)*, [дівити, дівачити], [задив] «здивування» Ж, *задівований*, [здив] «здивування» Ж, [здіво] «диво», *здивований*, *здивування*, [здівлий] Ж, *здивачити* «стати диваком» Ж, [наздів, на-продіво Ж, передив Пі], *пдів*, [подивляти] «дивувати, захоплювати», [подивляч] «поклонник» Ж, [подівний], *предівний*, [предівенний] Ж, [продіво] «велике диво» Нед; — р. *дїво*, др. *диво*, бр. *дзіва*, п. *dziwo*, частіше *dziw*, ч. слц. *div*, вл. *dziw*, нл. *zìw*, болг. *дівен* «дивний, чудовий», схв. *дйван* «чудовий», слн. заст. *diven* «тс.», стл. **диво**, **двєъ** (мн. **двєеса**, мабуть, вторинне під впливом семантично близького **чудо**); — псл. *divo* «диво», субстантивована форма с. р., аналогічна до *čudo* (пор. чол. р. п. *dziw*, ч. слц. *div* та ін.); — очевидно, споріднене з дінд. *dhī-* «споглядати, спостерігати»; менш переконливим є зіставлення (Верп. I 203; Rozwadowski RO I 103) з дінд. *dēvāḥ* «божий; бог», лат. *divus* «божий», *deus* (<**deivos*) «бог», лит. *diēvas* «тс.», що зводяться до іє. **dei-* «ясний»; розглядається також як зворотний дериват від *diviti se* (Sławski I 209) або *divati* (Machek ESJČ 118): *divъ*, *divo* : *diviti se*, як *čudъ*, *čudo* : *čuti*, подібно і гр. *θεῖμα* : *θεῖομαι* (Верп. I 202); лит. *dūvas* «диво» запозичено з білоруської мови (Skardžius 64). — Шанский ЭСРЯ I 5, 115—116; Зализняк ВСЯ 6, 34; Фасмер I 513—514; Преобр. I 184; Горяев 91; Brückner 114; Holub—Kop. 101; БЕР I 385; Skok I 409—410; ЭССЯ 5, 32—35; Sl. prasl. III 221. — Пор. **дивітися**.

[**дїво²**] «танок, хоровод»; — неясне; можливо, пов'язане з *дивітися*, *дїво¹* (пор.).

[**дивобу́сь**] «фламінго»; — штучна складна назва, першою частиною якої є основа *див(о)-*, а друга пов'язана з словом *бу́сол*. — Див. ще **бу́сол**, **дїво¹**.

дивові́жа «незвичайне видовище; дивина; [сцена] Ж», [дівові́жа] «тс.» Ж, [дівові́ди] «тс.» (мн.), *дівові́ддя* «видіння», *дівові́жний*, *здивові́жений* «дуже здивований», *надивові́жу* СУМ, Ж, *недивові́жу*, *удивові́жу* КІМ; — р. [дівові́жа] «диво», п. *dziwowidz* «видовисько; дивак; чудовисько, потвора», *dziwowid* «цікава річ»; — складне слово, першу частину якого становить іменна основа *div(o)-* «дивний, цікавий», а другу — дієслівна основа *vid-/vēd-* (можливо, що паралельні форми *дівові́жа* — *дівові́жа* (р. *дівовежа*) відбивають ще праслов'янське чергування); на відносну давність утворення вказує кінцевий формант *-ja*; пор. аналогічні складні слова з подібними ж значеннями [дівогля́д, дівогля́дь, дівозі́рка]. — ЭССЯ 5, 35. — Див. ще **дїво¹**, **вид**.

[**дивові́зія**] «дивовижа»; — експресивне утворення на базі слова *дівові́жа* або результат взаємовпливу слів *дівові́жа* та [діві́зія] «диво». — Див. ще **диві́зія**, **дівові́жа**.

[**дивосі́л**] (бот.) «ман, *Inula Helénium* L.»; — р. [дівосі́л], п. *dziwosił* «тс.»; — результат деетимологізації давньої складної назви [дєв'ясі́л] та зближення першої її частини з *дїво*. — Див. ще **дєв'ясі́л**.

[**дивошуб**] «сват» Я; — результат видозміни деетимологізованого слова *дівослюб* «тс.» (див.).

дигіталіс (бот.) «наперстянка, *Digitalis purpurea* L.»; — р. *дигіталіс*, бр. *дыгіталіс*, п. слц. *digitalis*, ч. слн. *digitális*, схв. *дигиталис*; — слово латинського походження; лат. *digitālis* «такій, що стосується пальця», *digitāle* «наперсток» утворено від *digitus* «палець», яке виникло, можливо, з **dic-itus* «покажчик, показник», пов'язаного з іє. **deiḱ-* «показувати», звідки також дангл. *tāhe*, *tā* «палець на носі», нвн. *Zēhe* «тс.»; у значенні ботанічного терміна лат. *digitalis* було запроваджено в 1542 р. ні-

мецьким ботаніком Л. Фуксом як калька німецької назви цієї ж рослини Fingerhut (букв. «наперсток», за подібністю форми квітки).— СІС 208; Kopaliński 224; Holub—Lyer 152; Klein 448; Walde—Hofm. I 351.

[**диготати**] «здригатися, дрижати» Ж; [**дигітати**] «тс.» Ж;— р. [**дыгаты**] «гнути, хитатися під тягарем; присідати; здригатися», бр. [**дыгаць**] «уклонятися; іти повільно, присідаючи», [**дыгі**] «поклони; повільна хода», п. dygotac «дрижати, трястися», dygać «тс.», слц. [dygotac s'e] «трястися», [dygat'] «coire»;— загальнови́знаної етимології не має; можливо, запозичення з польської мови, де dygotac утворено від dygać, що пов'язується з вигуком dygu-dygu, ст. dykdyk [Sławski I 185] або з dęga «дуга» (Brückner 106); р. [**дыгаты**] зіставляється також з нвн. duckep «схилити (голову)», свн. tūcken «швидко схилитися», tūcken «тс.», снн. dūken, двн. tūhhan, англ. duck «нахилити; пірнати» (Фасмер I 557; Преобр. I 205; Горяев 100; ЭССЯ 5, 198—199; Bern. I 249); Махек (ESJCS 104) у слц. [dygotac s'e] вбачає полонізм неясного походження.

дида́ктика, **дида́ктизм**, **дида́ктичний**;— р. болг. м. схв. **дида́ктика**, бр. **дыда́ктика**, п. dydaktyka, ч. слц. didaktika, слн. didáktika;— через посередництво західноєвропейських мов (н. Didaktik, англ. didactics) запозичено з грецької; гр. διδακτικός «повчальний» пов'язане з дієсловом διδάσκω «вчу», що, можливо, виникло внаслідок дисиміляції редульованої основи *di-dak-sko; споріднене з лат. discere (<*didkskere) «вчити»; основа dak- походить з іє. *dāk-, пов'язаного з *dēk «брати, приймати, визнавати».— СІС 209; Шанский ЭСРЯ I 5, 116; Kopaliński 240; Holub—Lyer 131; БЕР I 387; Младенов 127; Klein 445—446; Boisacq 185; Frisk I 387.

[**дидлавий**] «недорікуватий (такий, що вимовляє д замість р)» Ж;— звуконаслідувальне утворення.

[**дидорця**] (бот.) «пикорій, петрові батоги, Cichorium intybus L.»; Ж;— р. [**дыдор**] (бот.) «дурман», [**дыдор**] «тс.»;—

неясне; р. **дыдор** виводилось від дінд. dhattūra- «дурман», гінді dhudhūra (Petersson KZ 46, 139); шляхи запозичення не з'ясовані.— Фасмер I 558.

дї́жма, **дї́жма**— див. **дє́жма**.

дї́зель, **дизеліст**;— р. **дї́зель**, бр. **ды́зель**, п. Diesel, dyzel, ч. розм. diese-lovka, літ. Dieselius motor, вл. dizelowy, болг. м. **дї́зел**, схв. **ды́зел**, слн. dizel, diesel;— назва двигуна походить від прізвища його винахідника—німецького інженера Дїзеля (R. Diesel, 1858—1913).— СІС 209; Kopaliński 223; БЕР I 387; Klein 446.

дизентерія, **дизентерік**, ст. **дисентерія** (XVII ст.);— р. **дизентерія**, бр. **дызентэ́рыя**, п. dyzenteria, ч. dysenterie, слц. dyzentéria, вл. dyzenterija, болг. **дизентерія**, м. **дизентерія**, схв. **дизентэ́рија**, слн. dizenterija;— латинізований термін dysenteria «тяжкий понос», що походить з грецької мови; гр. δυσεντέρια «тс.» утворено за допомогою префікса δυσ- «не-» від έντερον «нутро, кишки, черевце», що продовжує іє. *nter- «тс.», звідки і псл. *qtr-, укр. **нутрб**.— СІС 209; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 249; Holub—Lyer 145; БЕР I 387; Klein 492; Frisk I 524—525.— Див. ще **диспепсія**, **нутрб**.

[**дикан**] «інструмент для молотіння Я, [**декан**] «терка для тертя соломи на полову Мо, [**деканка**] «тс.» Мо;— болг. **дикан** «дерев'яне знаряддя для молотіння (з гострими камінцями внизу)», **дикань**, **диканя** «тс.»;— запозичено з грецької мови (можливо, через посередництво болгарської); гр. τυκάνη «молотарка» утворено від τόςος «кирка, сокира», що походить з іє. *tuk-, звідки і стсл. **тѣкнѣти**, укр. **тїкати**; початкове д пояснюється міжслівною фонетикою на грецькому ґрунті.— БЕР I 388; Скорчев БЕ 1956/3, 280; Младенов 127; Frisk II 941—942.— Див. ще **тїкати**.

дї́кий, [**диковінний**] Ж, **диковинний**, **дикуватий**, **диківий**, [**дик**] «дикий кабан», [**дикар**] «дикун Ж; вид каменю Г; вид голуба Я», [**дикарство**] Ж, **дї́кість**, **диківіна**, **диківинка**, **дикї́н** «дика людина; [дикий кабан Ж]», **дикї́нство**, [**дикунча**] «дике поросся», **дикї́ха** «дикунка», **дич** «дика орда, дикуни», [**дич**] «дичина»,

дичавина «глушина», [дичак] «дикий звір; (бот.) дикий горошок Мак», *дичина*, [дичко] «дикий кінь», *дичка* «дике плодове дерево», *дичок* «тс.; [бджолиний рій, що залетів з чужого вулика]; дикий кінь; (бот.) вівсюг», [дикуватися] «ховатися» МСБГ, *дичавити*, *дичіти*, *здичавілий*, *задичавілий*, *задичавлений*, [предиківинний] Нед; — р. *дїкий*, бр. *дзікі*, др. *дїкы*, п. *dziki*, вл. *džiki*; — псл. (пн.) [*dikъ] одного кореня з *divъ, *divъjъ (Sławski I 204; Meillet Études 378—379; Вегп. I 199—200; Trautmann 54); про суфікси *-ко/*-во див. ще Solmsen KZ 37, 598; Fraenkel Glotta 4, 38; Specht 64; — псл. *dikъ далі зіставляється з лит. dūkas «порожній, бездіяльний» (Сенн, однак, вважає його запозиченням із слов'янських мов — Language 9, 206—208), лтс. dīks «тс.», а також, менш переконливо, з кіпр. dig «гнів, гнівний» (Lane Language 8, 297; 9, 268—270), нвн. Ziege «коза», двн. ziga «тс.» (Zubaty St. a čl. II 95; Lewy ZfSIPh I 415—416), гр. δίω «побоююся, утікаю», дінд. dīyati «летить». — Шанский ЭСРЯ I 5, 118; Фасмер I 514; Преобр. I 184—185; Горяев 91; Меркулова Sl. Wortst. 142—143; Brückner 113; БЕР I 388; Skok I 403—404; ЭССЯ 5, 29—30; Otrębski LP 6, 179. — Див. ще *дївий*.

дикт; — р. *дикт*, п. *dykta*; — запозичення з німецької мови; н. Dikte «тонка дошка» у якийсь спосіб пов'язане з dick «товстий» або dicht «щільний, густий». — SW I 614.

диктат, *диктант*, *диктатор*, *диктаторство*, *диктатура*, *диктовка*, *диктура*, *диктаторствувати*, *диктувати*, ст. *диктат*, *диктатор*, *диктовати* (XVII ст.); — р. *диктам*, *диктовать*, бр. *дыктам*, *дыктаваць*, п. *dykta*, *dykto*wać, ч. *diktát* «диктант», *diktovati*, слц. *diktát* «диктант», *diktovat'*, вл. *diktat*, *diktować*, нл. *diktat*, *diktowaś*, болг. *диктам*, *диктувам*, м. *диктам*, *дикти́ра*, схв. *диктām* «диктат, диктант», *диктовати*, *диктирати*, слн. *diktát* «диктант, диктат», *diktirati*; — запозичення з латинської мови; лат. dictātus є дієприкметником мин. ч. від дієслова dictāre «часто говорити, повторювати; диктувати, наказувати», пов'язаного з dī-

сере «говорити», dictāre «проголошувати; присвячувати», спорідненими з оск. deikum, deicum «говорити», дінд. diśāti «показує», хет. tekkuššami «показую», гр. δεικνμι «тс.», гот. ga-teihan «оголошувати», дангл. tōsapa «показувати, вчити». — СІС 209—210; Шанский ЭСРЯ I 5, 119—120; Kopaliński 242; Holub—Lyer 132; БЕР I 389; Младенов 127; Klein 445; Walde—Hofm. I 348—349. — Пор. **дїкція**.

[дикувати] «примазувати очеретяний гребінь на хаті глиною» Мо, [диківка] «покриття хати очеретом»; — запозичення з польської мови; п. заст. dykto

wać «затирати щілини», *dykto*wać «тс.», *dyk* «щільно, міцно», *dykt*, *dycht* «тс.», *dykto*wny «щільний», *dychtowny* «тс.» походять від нвн. dichten «робити щільним; замазувати, утвореного від dicht «щільний, густий, непроникний», спорідненого з ірл. técht «густий, щільний», лит. tankūs «тс.», псл. tōča, укр. *тїча*. — Brückner 106; Kluge—Mitzka 131. — Див. ще *тїча*.

дїкція, *дїктор*; — р. болг. *дїкція*, бр. *дыкця*, п. *dykca*, ч. *dikce*, слц. *dikcía*, м. *дикција*, схв. *дїкција*, слн. *dikcija*; — запозичення з латинської мови; лат. dictio «вимова, вислів» пов'язане з дієсловом dīсере «говорити». — СІС 210; Шанский ЭСРЯ I 5, 120; Kopaliński 241; Holub—Lyer 132; БЕР I 389; Klein 445. — Див. ще **диктат**.

дїлда «здоровило»; — р. *дылда* «дуже висока людина; жердина», [дылдить] «тинятися», бр. *дылда* «висока незграбна людина», п. *dylda* «тс.»; — похідне утворення з суфіксом -д(а) (про цей суфікс у збільшувальних та зневажливих назвах, прізвиськах і под. див. Vonдрg I 601) від *диль* «дошка, брусок, колода» (пор. р. перен. [дїли] «ноги, ходулі», звідки [дїлять] «крокувати, шкутильгати»); непереконливо зіставляється з [дїль] «далечінь» (Ильинский РФВ 60, 432) та др. *дъл-гви* (Откупщиков 120); до семантики пор. н. lange Latte «здоровань, висока людина». — Шанский ЭСРЯ I 5, 221—222; Фасмер I 558; Преобр. I 205; Горяев Доп. 2, 11; Соболевский РФВ 66, 338; Желтов ФЗ 1876/1, 23. — Див. ще *диль*¹.

дилéма; — р. *дилéмма*, бр. *дылéма*, п. *dylemat*, ч. слц. *dilemat*, болг. м. *дилéма*, схв. *дилéма*, слн. *diléма*; — через посередництво пізньолатинської мови (*dilemma*) і західноєвропейських мов (н. *Dilemma*) запозичено з грецької; гр. *δίλημμα* «альтернатива» є складним словом, утвореним з основ *δι-* «дво-», пов'язаної з *δύω* «два», і *λήμμα* «припущення; логічна посилка», пов'язаної з *λαμβάνω* «беру, приймаю», спорідненим з *λάζωμα* (<**λαζωμα* або *λάγγωμα*) «беру». — СІС 210; Шанский ЭСРЯ I 5, 120—121; Фасмер I 514; Kopaliński 242; БЕР I 389; Klein 449, 878; Kluge—Mitzka 133; Boisacq 553; Frisk II 77—78. — Див. ще два.

дилетáнт, *дилетантизм*, *дилетáнтство*; — р. болг. м. *дилетáнт*, бр. *дылетáнт*, п. *diletant*, ч. слц. вл. *diletant*, схв. *дилетáнт*, слн. *diletánt*; — через посередництво французької або німецької мови (фр. *dilettante*, н. *Dilettánt*) запозичено з італійської; іт. *dilettante* «дилетант» пов'язане з дієсловом *diletarsi* «знаходити приемність, розважатися, кохатися в чомусь», що є зворотною формою дієслова *dilettare* «тішити, давати задоволення, насолоду», яке походить від лат. *dēlectāre* «тс.», пов'язаного з *dēlicere* «спокушати, переманювати», утвореним за допомогою префікса *dē-* «від-» від *lacere* «спокушати, вабити». — СІС 210; Шанский ЭСРЯ I 5, 121; Фасмер I 514; Горяев 91; Kopaliński 242; Holub—Lyer 132; БЕР I 389; Klein 449; Kluge—Mitzka 133; Walde—Hofm. I 744—745. — Див. ще **делікáтний**.

диліжáнс; — р. болг. (заст.) м. схв. *диллжáнс*, бр. *дыллжáнс*, п. *dyliżans*, ч. *diligence*, слц. (заст.) *diligencia*, слн. *diližánsa*; — запозичення з французької мови; фр. *diligence* «диліжанс» виникло внаслідок еліпсації словосполучення *voiture de diligence* (*carrosse de diligence*) «швидкий екіпаж», де *diligence* походить від лат. *dīligēns* «старанний, уважний», пов'язаного з дієсловом *dīligere* «високо цінувати, поважати», утвореним за допомогою префікса *di(s)-* від *legere* «збирати; проходити; читати». — СІС 210; Шанский ЭСРЯ I 5, 121; Фасмер I 514 —

515; Горяев 91; Kopaliński 242; Dauzat 247; Klein 449. — Див. ще **дис-**, **лéкція**.

[**диль**¹] «товстий брусок; стіна, паркан; (зб.) дошки, колоди», *дильна* «дошка», *дильня* (зб.), [*деліне* Ж, *ділья*, *ділья*, *ділье* МСБГ] «тс.», *дильований* «зроблений з дилів», *дильовати* «будувати з дилів», ст. *диль* (1619), *дильованье* «паркан, зроблений з дилів» (XVII ст.), *дильованье* «тс.» (XVII ст.); — р. [*дыль(в)*] «широкий брусок, колода», [*дыля*] «нога», [*дыли*] «ноги; ходулі», [*дылять*] «крокувати, шкутильгати», [*дать дылка*] «утекти», бр. *дыля* «товста дошка», *дылѣўка*, п. *dyl*, *dylina*, *dyłowina* «тс.», *dyłówka* «підлога», *dyłować* «укладати з дилів», *dyłowanie* «перегородка», слц. *dyl'a* «товста дошка», нл. *dela*, слн. *díla* «тс.»; — через посередництво польської мови запозичено з німецької; н. *Diele* «дошка, підлога» споріднене з дангл. *Bille* «дошка», дісл. *Bil(i)* «дошкана перегородка», шв. *tilja* «дошка для підлоги» і далі з дінд. *tala-* «поверхня, рівнина», *taliman* «поміст», гр. *τηλία* «шахова дошка», лат. *tellus* «земля, земна поверхня», псл. *тыло* «основа», укр. *тло*. — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Шелудько 30; Richhardt 44; Фасмер I 558 (під *дылда*); Преобр. I 205; Горяев Доп. 2, 11; Sławski I 185; Brückner 106; Bern. I 200; Mikl. EW 46. — Див. ще **дель**, **тло**.

[**диль**²] «полотно рибальської сітки» Дз, [*дель*] «тс.» Дз; — р. [*диль*, *дель*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з [*діль*] «нитки, з яких плетуть рибальські сіті»; розширення голосного у корені виникло внаслідок деетимологізації слова. — Див. ще **діль**.

[**диль-диль**] (вигук, що відображає дрижання ніг) усн., [*дидилькати*] «дрижати, тряситься, хитатися при падінні» Ж, [*дилькати*] «дрижати, труситися; дзвонити, дзвякати» Ж, *дилькотати* «дрижати», *дилькотіти* «тс.»; — експресивне утворення звуконаслідувального характеру.

дим, *димáр*, *димáрня* «коптильня», [*димáшка*] (орн.) «димчаста ластівка», *Higundo rustica* Ж, [*димівка*] «тс.» Ж, [*димінець*] «димар», *дймка* «серпанок», [*дймлянка*] «овочі, що після сушіння від-

гонять димом» Я, [димнiк] «димар», [димнiця] «тс.», [дiмня] «тс.; горно, кузня» Ж, димовийце, дiмний, [димiстий] Ж, димлiвий, димоватий, димовий, димiчий, [димiчий] Ж, дiмчатий, димчiстий, димiти, димiтися, димiти, димiтися, димувати, [диминiти] «димiти, палати» Ж, бездiмний, задiмлений, задiмлювати «вкривати киптявою», здiмiти, [здиминiти] «пустити з димом» Ж, [здiмнiти] «зникнути, як дим» Я, [здiмчитися] «тс.» Я, [здимувати] «очиститися вiд диму» Я, [лiддiмок] «все копчене», подiмне (iст.) «податок вiд диму (= хати)», [подимовщина] Нед, подiмщина «тс.», подiмний (iст.), продiмлювати, продимляти; — р. бр. дым, др. дымъ, п. ч. слц. вл. нл. дум, полаб. daĭm, болг. м. дим, схв. dĭm, слн. dĭm, стсл. дымъ; — псл. думъ; — вiдповiдає лит. dūmai «дим» (мн.), лтс. dūmi, прус. dumis «тс.», гр. θῦμός «дух; пристрасть», лат. fūmus «дим», дiнд. dhū-māñ, двн. toum «тс.»; — iе. *dhū-mo-s «дим», походить вiд *dheu-/dhou- «вирувати, нестися клубами», поширеного суфiксом *-mo-; цей же корiнь виступає також в укр. *дух, душá, дiхати* та iн. — Шанский ЭСРЯ I 5, 222; Фаермер I 558; Преобр. I 205—206; Горяев 100; Sławski I 185; Brückner 106; Machek ESJĈ 137; Schuster-Šewc I 190; Holub—Kop. 112; BEP I 390—391; Skok I 404—405; Bezlaj ESSJ I 101; ЭССЯ 5, 203; Bern. I 250; Trautmann 62—63; Топоров 390; Walde—Hofm. I 561; Frisk I 693—694. — Див. ще *дiхати, душá*.

дiма «тонка прозора смугаста тканина», *дiмка* «тканина; вибiйчана смугаста спiдниця; [нижня спiдниця з грубої тканини Ж]», [дiмар] «вибiйник» Ж, *димкар* «тс.», *димовий, димковий*; — р. *дiмка* «шовковий креп», п. думá «бавовняна тканина», думка «довга спiдниця» (ймовiрно, з укр.), болг. [дiмiя] «вид тканини; шаровари з цiєї тканини», м. *димш* «шаровари (у мусульман)», схв. *дiмије* «тс.», *дiмит* «лляна або бавовняна тканина; вiзерунчаста тканина»; — запозичення з турецької мови; тур. dĭmi «бумазея; вiзерунчаста тканина» походить вiд гр. δίμιτος, δίμιτον, що є складним словом, утвореним з ос-

нов δι- «дво-» і мітос «нитка» неясного походження (до будови грецького слова пор. ще ἑξάμιτος «з шести ниток»); на схiднослов'янському ґрунті на основi фонетичної подiбності зблизилося з *дим*. — Макарушка 7; Шанский ЭСРЯ I 5, 222—223; Фасмер I 558—559; Преобр. I 205; Горяев 100; Brückner 106; St. wug. obsyeh 165; BEP I 392; Младенов 127; Bern. I 200; Mikl. TEI I 284; Nachtr. I 28; Корш AfSIPh 9, 497; Frisk II 245—246. — Див. ще два, дилема.

[дiман¹] «вiл темно-коричневого кольору», [дiмановий]; — похiдне вiд *дим* (пор. назви кольорiв чи вiдтiнкiв: *дiмчатий, димчiстий*); до словотвору пор. *бiлан*. — Див. ще *дим*.

[дiман²] (бот.) «буквиця, *Betonica officinalis* L.»; — р. [дыман] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з ч. *dymián* «чебрець, *Thymus serpyllum* L.», що є варіантом назви *tymián*, пов'язаної з гр. θῦμός «дух, запах» (Holub—Lyer 145, 495; Holub—Kop. 112).

[дiмарка] «плавильна пiч» Ж; — не зовсiм ясне; могло бути утворене вiд *дiмар*, що походить вiд *дим*; можливий, однак, i зв'язок з [дiмати] «дути». — Пор. *дим, дiмна*.

[дiмати] «дути мiхом», [дiмавка] «ручка у ковальського мiха або водяного насоса», [дiмало] «мiхур» Ж, [дiмiч] «мiхи» Ж, [дiмiнець] «пухлина», [дiмiниці] «тс.», [дiмiниця] «нарив» Ж, [дiменiця] «тс.», [зadimka] «заметiль», [надiми] «пахова грижа», [роздiманчик] «сарафанчик» (?) Нед; — р. [надымать] «надувати», п. вл. думас «дути», ч. dŭmati, нл. думаś «тс.», схв. *надимати се* «роздуватися, набухати», слн. *padĭmati se* «тс.», стсл. *наддымати са* «надуватися»; — псл. *думати* є iтеративною формою до *dŭti* «дути», *dŭmŭ* «дму» з часо-кiлькiсним чергуванням голосних у коренi. — Фасмер I 558; Преобр. I 205; Machek ESJĈ 124; ЭССЯ 5, 202; Bern. I 249—250; Mikl. EW 54, 55. — Див. ще *дiти¹*.

[дiмен] «вiтер» Ж, [дiмiнник] «вiт-рогон» Ж; — власне українське утворення вiд дiєслова [дiмати] «дути»; до

словотвору пор. подібне *déren* від *dér-ти*. — Див. ще *дїмати*.

[димидіти] «випаровуватися, всихати, зникати» Ж; — результат експресивної видозміни дієслова [диминіти] «диміти, палити», утвореного від *дим*; до семантики пор. *здїміти* «зникнути, як дим», [здїмчитися] «тс.». — Див. ще *дим*.

[димїтриця] (бот.) «хризантема» Мо; — запозичено з болгарської мови через посередництво румунської (рум. *dimitrițe* «тс.»); болг. [димїтриче] «вид хризантеми», [димїтрише], *димїтровче*, [димїтровка] «тс.» походять від особового імені *Димїтър*, що відповідає укр. *Димітрó*; назва зумовлена тим, що квітка цвіте під час свята св. Димитрія (болг. *Димитровден* — 8 листопада). — БЕР I 391—392; Младенов 127; DLRM 266. — Див. ще *Дмитрó*.

[дїмка¹] «цибуля, яку коптять Ж; сорт кущової цибулі, саджанка МСБГ», [дїмавка] «цибуля, яку коптять» Ж, [дїмўрка] «тс.» Ж, *піддїмка* «дрібна цибуля на насіння»; — п. *дўмка* «цибуля, яку коптять»; — вважається запозиченням із польської мови (Онышкевич Исслед. п. яз. 241); може йтися й про не залежні від польського відповідника утворення від *дим* (див.).

[дїмка²] «невеликі круглі сливи», [дїмна, димніця, димениці Мак, димнички Мак] «тс.»; — п. *дўмка* «слива, прокопчена в димі», слц. [dubničku, dibničku] «сорт слив» (?); — очевидно, походить від *дим* (пор. значення польського слова); проте для українських слів не виключений зв'язок із *дїмати* (за формою круглих, наче надутих плодів). — Machek ESJČ 137. — Пор. *дим*, *дїмати*.

[димнянка] (бот.) «рутка, *Fumaria officinalis* L.» Ж, [дим'янка, димка] «тс.» Мак, [димниця] «тс.; маршанція, *Marchantia polymorpha* L.» Мак; — р. *дымянка* «тс.», ч. *dušnívka* «ряст, *Sorghalis Medic.*»; — калка латинської назви *Fūmāria*, утвореної від *fūmus* «дим»; назва зумовлена сіруватим димчастим забарвленням або досить сильним неприємним запахом рослини. — Див. ще *дим*.

[димтя́нка] «повія», [димча́нка] «тс.»

Ж; — очевидно, результати видозміни форми [димтя́нка] «тс.» під впливом слова [дїмен] «вітер» (на основі тих самих асоціацій, що і в *повія*) або під впливом п. *дўмаць* «дмухати; швидко йти; тяжко працювати; *coïge*». — Див. ще *димтя́нка*.

дина́мік «гучномовець, репродуктор з підсилювачем»; — бр. *дына́мік*, слц. *dynamický reproduktor*; — запозичення з російської мови; р. *дина́мик* утворено на базі виразу *электродинамический репродуктор* «тс.». — Див. ще *дина́міка*.

дина́міка, динамізм, динамічний; — р. болг. м. *дина́мика*, бр. *дына́мика*, п. ч. слц. вл. *dynamika*, схв. *динàмика*, слн. *dinàmika*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Dynamik*, фр. *dynamique*, англ. *dynamics* утворені на базі гр. *δυναμικός* «сильний, могутній», що походить від *δύναμις* «сила, здатність», *δύναμις* «могти; бути сильним», етимологічно неясних. — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 122; Kopaliński 242—243; Holub—Lyer 145; БЕР I 392; Klein 492; Frisk I 423—424; Boisacq 204. — Пор. *дина́мік*, *динаміт*, *дина́мо*, *дина́стія*.

динамі́т, динамі́тник; — р. болг. м. *динамі́т*, бр. *дынамі́т*, п. ч. слц. *dynamit*, схв. *динàмит*, слн. *dinamít*; — через посередництво західноєвропейських мов (н. *Dynamit*, фр. *dynamite*, англ. *dynamite*) запозичено з шведської мови; шв. *dynamit* утворено в 1867 р. винахідником цієї вибухівки шведським хіміком Нобелем на основі гр. *δύναμις* «сила». — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 122; Фасмер—Трубачев I 515; Holub—Kop. 112; Holub—Lyer 145; БЕР I 392; Klein 492; Kluge—Mitzka 150; Dauzat 260. — Див. ще *дина́міка*.

дина́мо «машина, що перетворює механічну енергію на електричну», *дина́мка*; — р. болг. м. *дина́мо*, бр. *дына́ма*, п. ч. слц. вл. нл. *dупато*, схв. *дїнамо*, слн. *dínáto*; — запозичення з англійської мови; англ. *dупато* виникло в 1882 р. внаслідок еліпсації складного німецького терміна *Dупато-Maschine*, що є скороченням первісного терміна *Dупато-elektrische Maschine*, утвореного винахідником апарата німецьким

інженером Сіменсом; н. Dупамо походить від гр. δύναμις «сила». — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 122; Holub—Kop. 112; Holub—Lyer 145; БЕР I 393; Kluge—Mitzka 150; Klein 492. — Див. ще **динаміка**.

динар «старовинна монета мусульманських країн; грошова одиниця в Югославії, Іраку, Ірані, Тунісі, Алжирі та ін.»; — р. динар, бр. дынар, др. динарий «срібна монета», п. dinar, дупар, ч. dinár, депар, слц. dinár, м. дїнар, схв. дїнар, слн. depár, стсл. **динарь**; — через посередництво грецької мови (гр. δηνάριον) запозичено у давньоруську з латинської, пізніше в українську з сербохорватської та ін.; лат. denarius «римська срібна монета, що містить 10 асів (бронзових монет)» набуло цього значення внаслідок еліпсації словосполучення denarius nummus «тс.» (nummus «монета»); походить від дистрибутивного числівника dēpi «по десять» (з давнішого *dec-poi), пов'язаного з decem «десять», спорідненим з псл. desetъ, укр. десьять. — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 123; Фасмер I 515; ГСЭ II 229; ГСЭ III 54; Преобр. I 185; Горяев 91; Kopaliński 209, 224; Brückner 87; Machek ESJČ 114; Holub—Lyer 133; БЕР I 393; Младенов 128; Skok I 405—406; Bern. I 200; Mikl. EW 46; Klein 424; Walde—Hofm. I 339. — Див. ще **дєсять**.

династія, династичний; — р. болг. династія, бр. дынастья, п. слц. dynastia, ч. dynastie, м. династија, схв. династія, слн. dinastija; — через посередництво французької мови (фр. dynastie) та, можливо, латинської (лат. dynastia) запозичено з грецької; гр. δυναστεία «влада, могутність» утворено від δυνάστης «володар», пов'язаного з δύναμις «могти, бути сильним». — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 123—124; Фасмер I 515; Горяев 445; Kopaliński 243; Holub—Lyer 145; БЕР I 393; Dauzat 260. — Див. ще **динаміка**.

дінго «дикий собака, який водиться в Австралії, Canis dingo»; — р. дінго, бр. дынго, п. ч. слц. dingo, схв. дїнго, слн. dingo; — запозичено з англійської мови; англ. dingo відбиває тубільну назву тварини (слово походить з австра-

лійських мов). — СІС 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 124; Kopaliński 225; Holub—Lyer 133; Klein 451.

[**дїнда**] «швендя», [**дїндати**] «швендяти; дригати ногами», [**дєндувати**] «шукати їжу» (мисливський термін, переважно про лисиць) Я, [**диндилїндати**] «теплітися»; — п. dynda «річ, що висить і хитається», ч. dynda «гойдалка; підвісок, дзвінок; серга», слц. dypdat' «висіти і хитатися», нл. dundaš «швендяти», болг. диндякам «підкидаю дитину на руках»; — утворення звуконаслідувального характеру (наймовірніше, пов'язане з відтворенням звуку, що видає било в дзвоні, пор. п. [deńdać] «дзвонити; висіти і хитатися»); пор. також лит. dindėti «дзвонити», dundėti «гучати», фр. dandiner «хитатися». — Sławski I 186; Brückner 106; БЕР I 393; Pokorny 277.

[**диндирá**] «вигук у грі в жмурки; гра в жмурки» Мо; — неясне; можливо, утворення з вигуків дин і дир.

[**диндурити**] «пручатися; дрижати від страху» Ж; — очевидно, результат експресивної видозміни слова [дудуритися] «тс.»; дин- на початку слова з'явилося, можливо, під впливом фонетично та семантично близького [дїндати] «дригати ногами»; пор. м. дундури се «сердитися». — Див. ще **дудуритися**.

динозавр; — р. динозавр, бр. дыназавр, п. dinozaur, ч. слн. dinosaurus, вл. dinosaurij, болг. динозавър, схв. диносавур, слн. dinozáver; — запозичення з новолатинської наукової номенклатури; новолат. dinosaurus утворено на базі гр. δεινός (<*d̥f̥eı-voç) «страшний», пов'язаного з δειδω «боюся», δέος (<*d̥f̥eı-oc) «жахливий», спорідненими з дїнд. dvēšah «ненависть», ав. dvaeða- «погроза» і, можливо, з лат. dīrus «страшний», та σαῦρος «ящірка», етимологічно неясного. — СІС 212; Шанский ЭСРЯ I 5, 124; Kopaliński 225; Holub—Lyer 133; Klein 451, 454; Frisk I 357—358; II 683—684; Boisacq 171.

дїня (бот.) «Melo Adans (рослина і плід); [кормовий гарбуз, Cucurbita L. МСБГ], дїнник «грядка з динями; [гарбуз ВеНЗн], [дїнище] «місце, засіяне динями», [диніче] «диняче бадилля» Ж,

диня́ка «велика диня», [диня́тко] «маленька диня», [диня́чка] «плід дині» Ж, [динячо́к], [диньки́] (мн.) «насіння з динь» Ва, дінний, дінячий, дінбовий; — р. бр. дыня, др. дыня, п. дупіа «гарбуз», ч. дупе́ «тс.», слц. ду́па «диня; кавун; [гарбуз]», вл. дупја «диня», болг. діня «кавун», м. диња «диня», схв. дйња, слн. дпја «тс.»; — псл. дупја; — остаточно не з'ясоване; вважається запозиціонням з грецької мови: гр. κιδώνια μάλα «яблуко з Кідонії, айва» (*κιδώνια > *gdūnja > *dūnja > dynja); щодо значення вказується на схожість розрізаних айви та дині (Knutsson ZfSlPh 4, 383—385; Sławski I 186—187); зіставляється також з псл. dy-mati, dōti і реконструюється значення дупја «надутий овоч» (Mikl. EW 118; Bern. I 250; Преобр. I 206; Горяев 100; Holub—Kop. I 112; БЕР I 393; Младенов (Machek ESJČ 137; Holub—Lyer 145); менш переконливі спроби пов'язання з слат. tupna «бочка», нвн. Topne «тс.» (Brückner 106) та з маньчжурським dygga(n) «кавун» (Sköld LG 45). — Шанский ЭСРЯ I 5, 223—224; Фасмер I 559; Skok I 406; Bezlaј ESSJ I 102. — Пор. дўля.

диплoм, дипломaнт, дипломaт, дипломaтика, дипломaтія, дипломaтник, дипломaтичний, дипломований, дипломувати, бездипломний, ст. дипл(i)ома, рідше дипл(i)омъ (XVII ст.); — р. диплом, бр. дыплом, п. dypłom, ч. слц. вл. diprom, нл. dipłomatija, болг. диплома, рідко диплом, схв. диплома, слн. dipłoma; — через посередництво латинської мови запозичено з грецької; гр. δίπλωμα «аркуш, документ (складений удвоє)» пов'язане з δίπλω «складаю вдвоє», утвореним з основ δι- (dis) «дво-» і -πλ- (нульового ступеня від іе. *pel-) «складати, згинати», спорідненої з гот. falþan «тс.», дангл. fealdan, нвн. falten, англ. fold «тс.». — СІС 212; Шанский ЭСРЯ I 5, 124—125; Фасмер I 515; Марковский РЯШ 1973/4, 28; Горяев 91; Kopałiński 243; Holub—Lyer 133; БЕР I 394; Klein 453; Frisk I 121—122, 398. — Див. ще диле́ма.

[дйпoть] «удар» (у виразі дати диптю «побити»); — схв. дѣптити «ударяти»; —

неясне; можливо, пов'язане з [допtати] «топтати», п. deptač «тс.». — Пор. допtати.

[дипtам] (бот.) «ясенець, Origanum dictamnus» Ж, [дипtамин] «ясенець білий, Dictamnus albus L.» Мак, [диптан білий] «тс.» Мак; — п. dyptam, dyptan, deptan «тс.», ч. diptam «тс.»; — через посередництво польської, німецької та латинської мов (н. Dіptam, лат. dictamnus) запозичено з грецької; гр. δίκταμνον «ясенець» пов'язується з назвою гори на о. Криті Δίκτη. — Brückner 107; Machek Jm. rostl. 138; Frisk I 394.

[дипtянка] «повія», [дипtянка] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з [допtати] «топтати», пор. п. deptač «топтати; зневажати; соіге». — Пор. димtянка, допtати.

дир (вигук, що імітує відповідний природний звук) усн., дйркати «деренькотіти; кричати (про деркача)», дйрчати «тс.», дйркало «тріскачка», дйркач «деркач; [тріскачка; вертоліт МСБГ]», [дйркатий] Ж; — ч. drkat, drcati, drčeti «деренчати», слн. drkotat', схв. дрцати, дркати «тс.»; — звуконаслідувальне утворення. — Holub—Lyer 141; Holub—Kop. 107. — Пор. дер.

[дйрдати] «тупотіти; стрибати; підстрибувати» Ж, [дйрдоха] «дівчина-пустунка» Ж; — бр. дырдоха «дівчина-пустунка», дйрдас «пустун», п. dyrdač «швидко бігти підтюпцем; тікати; важко нести, тюпати (про коня)», derdač «швидко бігти; тікати», dyrdosič «тс.», dyrdos «кінь, що біжить труськом», w dyrdy «прудко, швидко», w derdy, (w) dyrdaka, dyrda, dyrdem «тс.», ч. drdati «іти, підстрибуючи; базікати; скубити», болг. дърдоря «базікаю», дърдорко «базіка», м. дрдори «базікає», дрдорко «базіка»; — звуконаслідувальне утворення (пор. п. [dyg, dyg, dyr] «наслідування звуків, утворюваних при біганні», [dr, dr, dr] «тс.»); розглядається також як часткова редуплікація кореня дієслова дьрати (Bern. I 254); подібну будову мають лит. dardėti «гримати, грюкати», лтс. dārdėt «тс.». — Sławski I 187; БЕР I 460.

директіва; — р. болг. м. схв. директіва, бр. дырэктыва, п. dyrektywa, ч.

direktiva, слц. слн. direktiva, вл. direktiva; — через посередництво німецької або французької мов (н. Direktive, фр. directive «директива») запозичено з середньо-латинської; слат. dīgēctivus «скерований, впроваджений» походить від dīgēctus «прямий», що є дієприкметником мин. ч. від dīgēgere «спрямовувати, вирівнювати». — СІС 213; Шанский ЭСРЯ I 5, 126; Kopaliński 243; Holub—Lyer 133; Dauzat 248; Klein 454. — Див. ще **диригувати**. — Пор. **дирéктор**, **дирижáбль**.

дирéктор, **директорáт**, **директóрія**, **дирéкторство**, **дирéкторша**, **директрíса**, **дирéкція**, **директорувáти**, ст. **директор** «керівник», **директ** «тс.», **дирекція** (XVIII ст.); — р. болг. м. **дирéктор**, бр. **дырэктар**, п. dyrektor, ч. слц. вл. direktor, нл. direktor, дирекція, схв. **директор**, слн. diréktor; — запозичення з латинської мови; лат. dīgēstor «той, хто спрямовує, направляє» походить від dīgēgere «спрямовувати, вирівнювати». — СІС 213; Шанский ЭСРЯ I 5, 127; Фасмер I 515; Горяев 91; Sl. wуг. obcuch 166; Holub—Lyer 133; БЕР I 395; Младенов 128. — Див. ще **диригувати**. — Пор. **директíва**, **дирижáбль**.

дírза (бот.) «стоколос, Bromus arvensis L.», [дírзіна] «стебло стоколоса»; — р. [д́ыра] «стоколос», бр. [д́ыра (гырса)] «трава, що росте в пшениці», [гырса] «стоколос житній, Bromus secalípus L.», п. [dyrsa] «стоколос»; — запозичення з литовської мови; лит. dirsa «тс.» споріднене з двн. turd, turth, durd, нвн. Dort, днн. durd «тс.» і, далі, з лит. dirsyti «випорожнятися», лтс. dirst «тс.». — Brückner FW 201; Fraenkel 96. — Пор. **т́ырса**².

диригувати, **диригéнт**, ст. **дириговати** «керувати», **дириговати** «тс.» (XVII ст.); — р. **дирижйрвать**, бр. **дырыжыраваць**, п. dyrgować, ч. dirigovati, слц. dirigovat', вл. dirigować, нл. dirigowaś, болг. **дирижйрам**, м. **дирижйра**, схв. **дырыговати**, слн. dirigrati; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. dīgēgere «скеровувати, спрямовувати» утворено за допомогою префікса dis- від geregere «правити, керувати». — СІС 213; Фасмер I 515; Kopaliński 243; Holub—Lyer 133; БЕР I 395;

Младенов 128. — Див. ще **дис-**, **регент**. — Пор. **директíва**, **дирéктор**, **дирижáбль**.

дирижáбль; — р. **дирижáбль**, бр. **дырыжáбль**, болг. **дирижáбъл**, схв. **дирижáбл**; — запозичено з французької мови через посередництво російської; фр. dirigeable «дирижабль», букв. «керований», з'явилось внаслідок еліпсації словосполучення ballon dirigeable «керований балон» і субстантивзації прикметника, утвореного від diriger «керувати», що походить від лат. dīgēgere «скеровувати, спрямовувати». — СІС 213; БЕР I 395; Dauzat 248. — Див. ще **диригувати**.

дírкатися «сперечатися»; — експресивне утворення звуконаслідувального характеру на основі вигуку **дир**, аналогічне до **ѓуркатися** «сперечатися, сватитися».

дирліга — див. **гирліга**.

дис- «роз-; не-» (префікс, що означає втрату, заперечення, порушення чогонбудь, у запозичених словах латинського походження типу **дисгармонія**, **дискваліфікація**, **диспропорція** і под.); — р. бр. болг. м. схв. **дис-**, п. dys-, ч. слц. вл. нл. слн. dis-; — лат. dis- (перед приголосними d, g, l, m, p, r, v — di-), що означає роз'єднання, розчленування, відповідає дфриз. te-, ti-, двн. ze-, zi-, гот. dis- «нарізно», гр. δία (<*dīo-α) «тс.; через»; іє. *dis- походить з *duis «надвоє, навпіл», пов'язаного з *d(u)ǵ- «два», звідки й псл. d(ъ)va, укр. **два**. — СІС 209; Kopaliński 243; Holub—Lyer 145; Walde—Hofm. I 354—355; Frisk I 383. — Див. ще **два**. — Пор. **диспéнсія**.

дисертáція, **дисертáнт**, **дисертаційний**; — р. **дисертáция**, бр. **дысертáция**, п. dysertacja, ч. disertace, слц. dizertácia, вл. disertacija, болг. **дисертáция**, м. схв. **дисертáција**, слн. disertacija; — запозичення з латинської мови; лат. dissertatio «трактат» пов'язане з дієсловом dissertare «міркувати, обговорювати», фреквентатива від disserere «досліджувати, обговорювати, викладати», утвореного за допомогою префікса dis- від serere «сплітати, поєднувати, зв'язувати; обговорювати». — СІС 214; Шанский ЭСРЯ I 5, 134; Фасмер I 516; Kopaliński

244; Holub—Lyer 134; Младенов 128; Klein 463.— Див. ще **дис-**, **сєрія**.

дисиміляція, *дисимілятивний*, *дисимілюватися*;— р. *дисиміляція*, бр. *дысіміляцыя*, п. *dysymilacja*, ч. *disimilace*, слц. *disimilácia*, болг. *дисиміляція*, м. схв. *дисиміляција*, слн. *disimilacija*;— через посередництво німецької мови (н. *Dissimilatiön*) запозичено з середньолатинської; слат. *dissimilatio* «дисиміляція» виникло на базі дієслова *dis-similare* «робити несхожим», пов'язаного з *dissimilis* «несхожий», утвореним за допомогою префікса *dis-* від *similis* «подібний», спорідненого з дінд. *samañ* «рівний, той самий», псл. *самъ*, укр. *сам*.— СІС 214; Шанский ЭСРЯ I 5, 135; Ст. wyr. *obcych* 169; Holub—Lyer 134; Klein 463.— Див. ще **дис-**, **сам**.— Пор. **асиміляція**.

диск, *дискувати*;— р. болг. *диск*, бр. *дыск*, п. *dysk*, ч. слц. *disk*, м. *дискос*, схв. *дйск*;— запозичене з грецької мови, очевидно, через посередництво французької (фр. *disque*); гр. *δίσκος* (<**δισκος*) «диск, металевий круг» утворено від *δίζω* «кинути», що вважається пов'язаним з *δείκνυμι* «показувати», спорідненим з дінд. *disāti* «вказує», гот. *ga-teihan* «доносити, обвинувачувати», двн. *zīhan* «обвинувачувати», лат. *dico* (<*deico*) «говорю».— СІС 214; Шанский ЭСРЯ I 5, 128; Фасмер I 515—516; ГСЭ III 55; Holub—Lyer 135; БЕР I 397; Frisk I 355—356, 392, 399; Boisacq 189.

дйскант, [*дйшкánt*, *дйшкулá*] «дискант», ст. *дйшканцѣста* (1627);— р. *дйскánt*, бр. *дыскант*, п. *dyskant*, ч. *diskant* (розм. *diškant*), слц. *diskant*, болг. *дйскánt*, схв. *дйскант*, слн. *diskánt*;— запозичення з середньолатинської мови; слат. *discantus* «злагоджений спів» (згодом «голос, який виділяється з-поміж інших високим тоном») утворене за допомогою префікса *dis-* від *cantare* «співати», звідки також укр. *кантата*.— СІС 214; Шанский ЭСРЯ I 5, 129; Фасмер I 515; Горяев 91; Ст. wyr. *obcych* 169; Holub—Lyer 134.— Див. ще **дис-**, **кант**².

дискредитувати, *дискредитація*;— р. *дискредитировать*, бр. *дыскредытаваць*, п. *dyskredytować*, ч. *diskreditovati*,

слц. *diskreditovat'*, болг. *дискредитирам*, м. *дискредитира*, схв. *дискредитовати*, слн. *diskreditirati*;— запозичення з французької мови; фр. *discréditer* «позбавити довір'я» утворено від *discrédit* «недовір'я», запозиченого з італійської мови; іт. *discrédito* «тс.» пов'язане з *discredere* «не вірити», утвореним за допомогою префікса *dis-* (з лат. *dis-*) від *credere* «вірити, позичати» (з лат. *credere* «вірити»).— СІС 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 130; Kopaliński 245; Holub—Lyer 134; Dauzat 249; Klein 458.— Див. ще **дис-**, **кредит**.

дискримінація, *дискримінаційний*, *дискримінувати*;— р. болг. *дискримінация*, бр. *дыскрымінацыя*, п. *dyskrumiacja*, ч. *diskriminace*, слц. *diskriminacija*, м. схв. *дискримінација*, слн. *diskriminacija*;— інтернаціоналізм (пор. н. *Diskriminatiön*, фр. англ. *discrimination*), який виник на базі пізньолат. *discriminatio* «розрізнення», пов'язаного з *discriminare* «відділяти», утвореним від *discrimen* «різниця», пов'язаного з *discernere* «відділяти», яке складається з префікса *dis-* та дієсл. *cernere* «розрізняти», спорідненого з гот. *hrains* «чистий», двн. *hreini* «тс.», а також псл. **край*, укр. *край*.— СІС 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 131; Kopaliński 245; Klein 458; Walde—Hořm. I 205—206.— Див. ще **дис-**, **край**.— Пор. **концєрн**.

дискусія, *дискусійний*, *дискутувати*, ст. *дискусійне* (присл., XVIII ст.);— р. *дискусия*, бр. *дыкүсія*, п. *dyskusja*, ч. *diskuse*, слц. *diskusia*, вл. *diskusija*, болг. *дискүсия*, м. *дискусија*, схв. *дискүсија*, слн. *diskusija*;— запозичення з латинської мови; лат. *discussio* «розхитування», пізніше «дослідження, розгляд» пов'язане з *discutere* «розбивати, руйнувати, спростовувати», пізніше «досліджувати, обговорювати», утвореним за допомогою префікса *dis-* від *quatere* «трясти; хитати; бити», спорідненого з лит. *kučėti* «струшувати». *kučrūs* «рухливий, жвавий», двн. *scutten* «трясти, хитати», нвн. *schütteln* «тс.», дангл. *scūdap* «прискорювати, поспішати» і, можливо, з стсл. **скитати са** (іє. *(s)kūt «трясти»).— СІС 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 131; Kopaliński 245; Holub—Lyer

135; БЕР I 397; Klein 458, 1286; Walde—Hofm. II 399—400.— Див. ще **дис-**.

дислока́ція, *дислокаційний*, *дислокува́ти*, *передислока́ція*, *передислокува́ти*;— р. болг. *дислока́ция*, бр. *дыслака́ция*, п. *dyslokacja*, ч. *dislokace*, слц. *dislokácia*, м. схв. *дислока́ција*, слн. *dislokácija*;— запозичення з західноєвропейських мов; н. *Dislokation*, фр. англ. *dislocation* походять від слат. *dislocatio* «переміщення», пов'язаного з *dislocare* «міняти місце», що складається з префікса *dis-* та дієслова *locare* «вміщати», похідного від *locus* «місце».— СІС 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 132; Kopaliński 245; Holub—Lyer 135; Klein 460.— Див. ще **дис-**, **лока́льний**.

дисона́нс, *дисонува́ти*;— р. *диссо́нанс*, бр. *дысона́нс*, п. *dysonans*, ч. *disonance*, слц. *disonancia*, болг. м. *дисо́нанс*, схв. *дисона́нца*, слн. *disonança*;— запозичення з французької мови; фр. *disonance* походить від пізньолат. *disonantia*, пов'язаного з лат. *dissonare* «різко звучати», утвореним за допомогою префікса *dis-* від *sonare* «звучати».— СІС 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 135; Kopaliński 246; Holub—Lyer 135; Klein 464.— Див. ще **дис-**, **сона́та**.

диспансе́р, *диспансериза́ція*, *диспансеризува́ти*;— р. болг. *диспансе́р*, бр. *дыспансе́р*, ч. *dispensář*, слц. *dispenzár*, м. *диспансе́р*, схв. *диспа́нзер*, слн. *dispanzêr*;— через посередництво російської та французької мов (фр. *dispensaire*) запозичено з англійської; англ. *dispensary* «безкоштовний лікувальний заклад» утворено від *dispense* «роздавати, розподіляти», запозиченого через посередництво французької мови (фр. *dispenser* «тс.») з латинської; лат. *dispensare* «тс.» є формою фреквентатива від *dispendere* «розважувати (на терезах)», пізніше «розподіляти, роздавати», утвореного за допомогою префікса *dis-* від *pendere* «важити».— СІС 216; Шанский ЭСРЯ I 5, 132; Holub—Lyer 135; БЕР I 397; Dauzat 249; Klein 461.— Див. ще **дис-**, **пенса́**.

диспепсі́я, *диспепсі́чний*;— р. *диспепсі́я*, бр. *дыспепсі́я*, п. *dyspepsja*, ч. *dyspepsie*, слц. *dyspepsia*, схв. *диспепси́ја*, слн. *dispepsija*;— запозичене з ла-

тинської мови, очевидно, через західноєвропейські (нім. *Dyspepsie*, фр. *dyspepsie*, англ. *dyspepsia*); лат. *dyspepsia* «погане травлення» походить від гр. *δυσπεψία* «тс.», пов'язаного з *δύσπεπτος* «який важко перетравлюється», утвореним з префікса *δυσ-* (означає заперечення і под.), спорідненого з дінд. *duš-*, *duř-*, ав. *duš-*, *duž-*, гот. *tuz-* «тс.», і прикметника *πυλτός* «варений», пов'язаного з *πύλλειν* «варити».— СІС 216; Шанский ЭСРЯ I 5, 133; Kopaliński 246; Holub—Lyer 145; Klein 493; Dauzat 260; Frisk I 425.— Див. ще **пепсі́н**.— Пор. **дизентерія**, **дис-**.

диспепсі́я, *диспепсі́чний*, *диспепсі́йний*;— р. *диспепсі́я*, бр. *дыспепсі́я*, п. *dyspepsja*, ч. *disperze*, слц. *disperzia*, схв. *диспепсі́ја*, слн. *disperzija*;— запозичено з латинської мови через західноєвропейські (н. *Dispersion*, фр. англ. *dispersion*); лат. *dispersio* «розсіяння, розпорощення» пов'язане з дієсловом *dispergere* «розсипати, розсіювати», утвореним за допомогою префікса *dis-* «роз-» від *spargere* «сипати, сіяти», спорідненого з дангл. *sparca* «іскра», снн. *sparke* «тс.», дінд. *sphūrjati* «потріскує», ав. *sparəγa* «гілка, пагінь», гр. *σφαιραγέω* «тріщити», лит. *spragėti* «тріщити, тріскатися; шипіти».— СІС 216; Kopaliński 246; Holub—Lyer 135; Klein 461, 1481; Dauzat 250; Walde—Hofm. II 566—567.— Див. ще **дис-**.

диспётче́р, *диспетчериза́ція*, *диспётчерська*;— р. *диспётче́р*, бр. *дыспётча́р*, п. *dyspeczer*, ч. слц. *dispečer*, вл. *dispatcher*, болг. *диспётче́р*, схв. *диспётче́р*, слн. *dispečer*;— запозичення з англійської мови; англ. *dispatcher* «диспетчер, експедитор» утворено від *dispatch* «відправляти», що походить від ісп. порт. *despachar* «поспішати; прискорювати», утвореного за допомогою префікса *des-* (з лат. *dis-*) від нар.-лат. **racāge* «прив'язувати, зв'язувати», що є формою фреквентатива від лат. *rangere* «тс.», спорідненого з *raciscī* «домовлятися», *raħ* «мир».— СІС 216; Шанский ЭСРЯ I 5, 133; Sł. wyg. obcych 167; Holub—Lyer 135; БЕР I 397; Klein 461.— Див. ще **дис-**, **пакт-**.— Пор. **депеша**.

діспут, *диспутант*, *диспутувати*, ст. *диспута*, *диспутовати(ся)*, *диспутація* «диспут» (XVI ст.);— р. м. *діспут*, бр. *дыспут*, п. *dysputa*, ст. *dysput*, ч. *disput* (розм. *dišput*), слц. заст. *dišputa*, вл. *disput*, болг. *диспѹт*, схв. *диспут*, слн. *disput*;— запозичення з латинської мови; лат. *disputāre* «сперечатися, міркувати» утворено за допомогою префікса *dis-* від *putāre* «міркувати, думати, вважати», яке пов'язується з *puteus* «яма, колодязь», *putō* «утоптувати, трамбувати» або виводиться (у значенні «чистити») від *putus* «чистий», спорідненого з *pinguis* «тс.».— СІС 217; Шанський ЭСРЯ I 5, 133—134; Фасмер I 516; Hüttl-Worth 16; Kopaliński 247; Holub—Lyer 135; Klein 462, 1276; Walde—Hofm. II 393.— Див. ще **дис-**.

дистанція, *дистанційний*;— р. болг. *дистанция*, бр. *дыстанция*, п. *dystans*, ст. *dystancia*, ч. *distance*, слц. *dištancia*, вл. *distanca*, м. *дистанција*, схв. *дистанца*, *дистанција*, слн. *distanca*;— через російську і польську мови запозичене з латинської; лат. *distantia* «відстань» походить від *distans* (род. в. *distantis*), дієприкметника теп. ч. від *distāre* «знаходитися на відстані», утвореного за допомогою префікса *di-* (*dis-*) від *stāre* «стояти», спорідненого з псл. *stati*, укр. *стати*.— СІС 217; Шанський ЭСРЯ I 5, 135—136; Фасмер I 516; Горяев 91; Сл. ууг. *obsych* 168; Holub—Lyer 135; Младенов 128; Klein 464.— Див. ще **дис-**, **стати**.

дистиляція, *дистиллят*, *дистиллятор*, *дистиляційний*, *дистильований*, *дистильовати*, ст. *дыштеловати* (XVIII ст.);— р. *дистиляция*, бр. *дыстыляция*, п. *destylacja*, ч. *destilace*, слц. *destilacija*, болг. *дестилация*, м. схв. *дестилация*, слн. *destilacija*;— запозичено з німецької або французької мови через посередництво російської; н. *Destillation*, фр. *distillation* «перегонка, дистиляція» походить від лат. *distillatio* (*dēstillatio*) «капання, витікання», пов'язаного з *distillāre* (*dēstillāre*) «капати», утвореним за допомогою префікса *dē-* (означає відокремлення, рух униз) від *stillāre* «капати», похідного від *stilla* «крапля» < **stir(a)lā*, що є демінутивом

від *stīra* «тс.», спорідненого з дісл. *stira*, гр. *στῆρα* «тс.», лит. *styrstū*, *stūrī* «тверднути, тужавіти».— СІС 217; Шанський ЭСРЯ I 5, 136; Kopaliński 215; Holub—Lyer 128; Klein 465, 1515; Walde—Hofm. II 595.— Див. ще **де-**.

дистрибутивний;— р. *дистрибутивний*, бр. *дыстрыбутыўны*, п. *dystrybutywny*, ч. *distributivní*, слц. *distributivny*, болг. *дистрибутивен*, схв. *дистрибутиван*, слн. *distributiven*;— запозичення з західноєвропейських мов; н. *distributiv*, фр. *distributif*, англ. *distributive* походять від пізньолат. *distribūtīvus*, пов'язаного з лат. *distribuere* «розділяти, розчленовувати», утвореним за допомогою префікса *dis-* «роз-» від *tribuere* «ділити», яке походить від іменника *tribus* у значенні «частина».— СІС 217; Сл. ууг. *obsych* 168; Holub—Lyer 135; Klein 466.— Див. ще **дис-**, **атрибу́т**.

дистрофія, *дистрофік*, *дистрофічний*;— р. *дистрофія*, бр. *дыстрафія*, п. *dystrofia*, ч. *dystrofiе*, слц. *distrofia*, схв. *дистрофија*, слн. *distrofiја*;— запозичення з новолатинської наукової термінології; нлат. *dystrophia* утворене за допомогою префікса *dys-* грецького походження (гр. *δυσ-*, що означає заперечення) від *τροφή* «живлення, харчування».— СІС 217; Шанський ЭСРЯ I 5, 137; Kopaliński 247; Klein 466.— Див. ще **диспéсiя**, **трoфіка**.

дисципліна, *дисциплінарний*, *дисциплінований*, *дисциплінувати*, ст. *дисципліна* (XVII ст.);— р. болг. м. схв. *дисципліна*, бр. *дыцыпліна*, п. *dyscyplina*, ч. вл. *disciplna*, слц. слн. *disciplina*;— запозичення з латинської мови; лат. *disciplīna* «вчення; виховання; дисципліна; звичаї» утворено від *discipulus* «учень, послідовник», пов'язаного з **discipere* (<**dis-cipere*) «схопити, зрозуміти», утвореним за допомогою префікса *dis-* «роз-» від дієслова *capere* «брати; захоплювати», спорідненого з лтс. *kampt* «хапати», гр. *καπτείν* «хапати (ротом), жадібно пожирати», гот. *hafjan* «піднімати, підносити», дангл. *hebban* «тс.», гот. *haban* «мати», дангл. *habban* «тс.», н. *haben* «тс.; [тримати], а також, можливо, дінд. *karatī* «дві жмені», псл. *xopiti*, укр. *хапати*; встанов-

лення етимологічного зв'язку між лат. *discipulus* та *discere* «вчити» (Горяев 91; Holub—Lyer 134; Holub—Kop. 100) безпідставне. — СІС 217; Шанский ЭСРЯ I 5, 137; Фасмер I 516; Kopaliński 244; БЕР I 397; Младенов 128; Klein 236—237, 456; Walde—Hofm. I 159—160. — Див. ще *дис-*, *хапати*.

[дитинець] «дерев'яна підлога; ящик на дні колодязя»; — р. **[детинец]** «верша; ящик, куди стікає смола», **[детёныш]** «невеликий зруб на дні колодязя, наповнений вугіллям і піском для очищення води», **[дѣтъиш]** «тс.», др. **[дѣтъиньць]** «внутрішнє укріплення»; — остаточно не з'ясоване; виводиться від іменника др. **[дѣтъи]** «діти» (зокрема в переносному значенні «внутрішня, менша частина складного предмета»); пов'язується також з дієсловом **[дѣтъи]** «дівати; класти, ставити; будувати». — Варбот РР 1977/1, 80—85; ЭССЯ 5, 15.

дитя́, дити́на, дити́нець «дитяча хвороба», **дити́нник** (анат.) «матка», **дити́нство, дити́нча́, дити́ня́, [дити́н]** «батько багатьох дітей» Я, **дитя́тко**, **[дитя́тїхно]** Ж, **дитя́тя** Ж, **дитя́цтво**, **дитя́ча** «дитяча кімната», **дити́нний**, **[дити́нський]**, **дити́нячий**, **дитя́чий**, **дити́нитися** «поводити себе, як дитина», **дити́нити** «тс.»; — р. **дитя́**, бр. **дзиця́**, др. **дитя** < **дѣтя**, п. *dziecię*, ч. *dítě*, слц. *diet'a*, вл. *džěčo*, *džěšća*, нл. *zěše*, полаб. *detā/detā*, болг. *deté*, м. схв. *dete*, *dijete*, слн. *déte*, стсл. **дѣтъиштѣ**; — псл. **dētę* «дитина» походить з **dētent-* (<**dhoitent-*) «годоване груддю», пов'язаного з псл. *dojiti*, укр. *доїти*; може розглядатися також як похідне від зб. **děť*, утворене за допомогою суфікса *-ęt-* аналогічно до інших іменників, що позначають молоді істоти (Machek ESJC 117—118; Holub—Kop. 100); кореневе *ę* може бути як з *oi*, так і з *ē* (Meillet MSL 14, 348; Преобр. I 185; Bern. I 196); **и** на місці *ъ* у східнослов'янських мовах пояснюється асиміляцією до суфіксального **и**: **дѣтъина** > **дитина** (Фасмер I 516) або існуванням псл. **dīę*, паралельного до лтс. *dīle* «теля, що ссе», лат. *filius* «син», дінд. *dhītāñ* «нагодо ваний» (Rozwadowski BB 21, 154;

Брандт РФВ 21, 218). — Трубачев Терм. родства 35—38, 144; Шанский ЭСРЯ I 5, 138; Горяев 91—92; Sławski I 193; Brückner 108—109; Holub—Lyer 128; Schuster-Šewc I 199—200; БЕР I 348—349; Младенов 125; Skok I 402—403; Bezljaj ESSJ I 98; ЭССЯ 5, 12—13; Bern. I 196; Mikl. EW 44; Trautmann 51; Pokorpu 241—242. — Див. ще **діти**¹, **доїти**, **диференціал**, **диференціація**, **диференціальний**, **диференційований**, **диференційовати**, бр. **дыферэнцыял**, п. *dyferencjal*, ч. слц. слн. *diferenciál*, болг. **диференциал**, м. **диференцијал**, схв. **диференцијал**; — запозичення з німецької мови; н. *Differenzial* «диференціал» виникло на базі лат. *differentia* «різниця, відмінність», що походить від *differre* «розносити», утвореного за допомогою префікса *dis-* «роз-» від *ferre* «носити», яке відповідає псл. *berę*, укр. *беру́*. — СІС 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 140—141; Kopaliński 241; Holub—Lyer 131; Walde—Hofm. I 483—484. — Див. ще **дис-**, **брати**.

дифіра́мб, дифіра́мбичний; — р. **дифира́мб**, бр. **дыфіра́мб**, п. *dytyramb*, ч. *dithyramb*, слц. *dityramb*, болг. **дифира́мб**, м. **дифирамб**, схв. **дифирамб**, слн. *ditirám*b; — запозичення з грецької мови; гр. *διδύραμβος* «пісня на честь Діоніса» є запозиченим словом доеллінського походження. — СІС 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 138—139; Kopaliński 248; Holub—Lyer 136; Klein 466—467; Frisk I 391—392.

дифтері́я, дифтері́т, дифтері́тний, дифтері́йний; — р. **дифтері́я**, **дифтері́т**, бр. **дыфтерѣя**, п. *dyfteria*, *dyfteryt*, ч. *diftérie*, слц. *diftéria*, болг. **дифтері́т**, м. **дифтерија**, схв. **дифтєрија**, слн. *difterija*; — запозичення з французької мови; фр. *diphterie* «дифтерія» утворено лікарем Брегоно (P. Bretonneau, 1778—1862) на основі гр. *διφθερα* «шкура, шкіра; перетинка», пов'язаного з *δέφω*, *δέψω* «мну, розминаю, розм'якую» неясного походження; термін **дифтері́т** походить від гр. *διφθερίτις νόσος* «плівкова хвороба» (при захворюванні дифтерією в горлі з'являється біла плівка). — СІС 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 139; Фасмер I 517; Горяев 446; Кора-

liński 241; Holub—Lyer 132; БЕР I 397; Dauzat 248; Frisk I 400; Boisacq 191.

дифтонг, *дифтонгізація*, *дифтонгічний*; — р. болг. м. *дифтонг*, бр. *дыфтонг*, п. *dyftong*, ч. слц. *diftong*, схв. *дифтонг*, слн. *diftong*; — через пізньолатинську мову (*diphthongus* «дифтонг») запозичено з грецької; гр. *δίφθογγος* «такий, що має два звуки» складається з основ *ди-* «два» та *φθόγγος* «голос, звук, мова», пов'язаного з *φθέρωμαι* «звучу; вимовляю», етимологічно неясним. — СІС 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 139—140; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 241; Klein 452; Frisk II 1012. — Див. ще *дилёма*.

дифузія, *дифузёр*, *дифузійний*, *дифузійний*, *дифундувати*; — р. *диффузія*, бр. *дыфузія*, п. *dyfuzja*, ч. *difuze*, слц. *difúzia*, болг. *дифузія*, м. *дифузија*, схв. *дифузија*, слн. *difúzija*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Diffusion*, фр. англ. *diffusion* походять від лат. *diffusio* «розлиття, розширення, поширення», пов'язаного з *diffundere* «розливати, поширювати», утвореним за допомогою префікса *dis-* «роз-» від *fundere* «лити», спорідненого з гот. *giutan*, дангл. *gēotan*, двн. *gīozan*, нвн. *gießen* «тс.». — СІС 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 141; Kopaliński 241; Holub—Lyer 132; Klein 447, 616; Walde—Hofm. I 563—564. — Див. ще *дис-*. — Пор. *гейзер*.

дихати, *дихнути*, [дих] «вдих» Ж, [дих-хл] «частина тулуба від ребер до сидничних кісток Г; западини по боках у тварин Ж», *дихавіця* «астма, задишка; запал (у коней); болотиста місцевість» СУМ, Ж, *дихавка* «тім'ячко у малолітньої дитини; западина перед стегном у тварини; [гортань МСБГ]», [дихало] «дихальне горло», *дихальце* «отвір, що служить для дихання (у комах)», [дихан] «тварина» ВеУг, [дихиця] «трахея» Ж, [дишка] «дихальне горло Я; бронхи Ж», [дишкі] «бронхи Я, [дихишник] «трахея» Ж, [дихишниця] «тс.» Я, *дихавічний* «хворий, що страждає задишкою; хворий на запал (про коней)», *дихальний*, [диховий], [дихишній] «дихальний», *бездиханний*, *вдихати*, *вдих*, *вдихальний*, *видихати*, *видих*, *видихальний*, *віддихати* «дихати; відпочивати», *віддих* «дихання; [відпочинок]», [віддиха] «відпочинок», [за-

дихати] «тхнути чимось» Ж, *задіхатися*, *задіх* «астма», *задішка*, *задіханний*, [задіхливий], *задішкуватий*, *задішливий*, *здихати* «дохнути, гинути (про тварин); [зітхати]», *здихатися* «позбавитися», [здохівчитися] «задихнутися» (про коня), [зідхати] «зітхати», [здох] «загибель; дохлятина», [здоханка] «видих; зітхання», *здохання* «тс.», *здіхля* «квола істота», [здохлячина] «дохлятина» Ме, *надихати* «давати натхнення», *надих* «натхнення; дихання, повів», *одішка*, [навіддихало] «людина, що страждає задишкою» Па, *передіх*, *передішка*, *подихати* «здихати; віяти (про вітерець)», *підих*, *придихатися* «мати неприємний запах», *прідих*, *придиховий*, *продихати*, *продихатися*, *продих*, *продиховий*, [продихишкі] «продуховини» Нед; — р. *отдыхать*, *вздыхать*, *дышатъ*, бр. *дыхаць*, др. *дыхати*, п. вл. *dychać*, ч. *dýchatí*, слц. *dýchat'*, нл. *dychaś*, полаб. *dojcha* (=дыхають), болг. *дихам*, м. *дише* «дишає», схв. *дихати*, слн. *díhati*, стсл. *дыхати*; — посл. *дыхати* (*дыхајо) є формою ітеративу до *дыхноти* (аналогічно до *сухати:схноти і под.), яке походить з давнішого *dus-, що має нульовий ступінь вокалізму при іє. *dves-; найближчими відповідниками є лит. *dūsoti* «дихати», *dūsėti* «тс.»; інший ступінь вокалізму в цьому корені виступає в укр. *дух*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 224—225; Фасмер I 559; Преобр. I 192; Горяев 99—100; Sławski I 185; Brückner 106; Machek ESJČ 137; Holub—Kop. 110; БЕР I 398; Младенов 128; Skok I 372—374; Bezlaј ESSJ I 100—101; ЭССЯ 5, 199; Верп. I 249. — Пор. *дим*, *дохнути*, *дути*^{1, 2}, *дух*, *тхнути*.

[дихтіти] «швидко і важко дихати (в спеку)»; — бр. *дыхэць* «пахнути», ч. *dychtiti* «сильно чогось бажати, прагнути», ст. *dychtěti* «важко дихати», слц. *dychtit'* «тс.; прагнути», болг. [дихтя] «дишаю», слн. *dichtěti* «важко дихати; прагнути; пахнути»; — експресивне утворення на базі дієслова *дихати*; до будови пор. *дыгтіти*, *пыхтіти*. — Machek ESJČ 137; Holub—Kop. 110; ЭССЯ 5, 200. — Див. ще *дихати*.

дійшло, *дійшель*, [дійшинь] ДзАтл I, [дійшлик] «дійшло у рала» Ж, [дійшьо-

vij) «випивка при від'їзді гостей з двору хазяїна» Я, *дишельний, дишлевий, дишловий*, ст. *дишель* (XVIII ст.); — р. *дышло*, бр. *дышла*, [дѣшль], п. *dyszal*, [dyszla], сл. [dyšel, dišel], болг. *дышло, дышла*; — через посередництво польської мови запозичено з північноверхньонімецької; вн. *dīhsel* «дишло» (вн. *Deichsel* «тс.») походить з давнішого **rih-slō*, спорідненого з псл. *teḡ-poti*, укр. *тягті*. — Дзєндзелівський УЗЛП 50—51; Шелудько 30; Richhardt 44; Шанский ЭСРЯ I 5, 225; Фасмер I 560; Преобр. I 206; Горяев 100; Ślawski I 187; Śl. wuj. obucz 169; Brückner 107; Machek ESJCS 105; БЕР I 398; Bern. I 250; Kluge—Mitzka 125. — Див. ще *тягті*.

диявол, дяволеня, дяволка, [дѣбель, дѣвиль, дяволяка], *дявольський, дяволєнний, дяволєнний, дявольський*, ст. *дыволъ* (1433), *дыволъ* (XVI ст.), *диаволъ* (XVII ст.), *диабелъ, дябль* (XVIII ст.); — р. *дывол*, бр. *д'ябал*, др. *дияволъ, диаволъ, дяволъ, дяволь*, п. *diabel*, ч. *d'abel*, сл. *diabol*, вл. нл. *djabol*, болг. *дѣвол*, схв. *ђѣвѣл*, стсл. **диаволъ**; — через посередництво старослов'янської мови запозичено у давньоруську з грецької; гр. *διάβολος* «диявол; наклепник» пов'язане з *διαβάλλω* «перекидаю; сію розбрат; зводжу наклеп; обвинувачую», утвореним за допомогою префікса *δια-* «через-, по-», спорідненого, можливо, з лат. *dis-* «роз-», від дієслова *βάλλω* «кидаю; руйную; ображаю», спорідненого з ав. *pi-γā-ige* «вони були кинуті вниз», тох. А В *klā-* «падати». — Фасмер I 560; ГСЭ II 230, III 53; Шанский ЭСРЯ I 5, 225—226; Преобр. I 206; Горяев 100; Ślawski I 146; Brückner 88; Machek ESJCS 109; Holub—Lyer 120; БЕР I 470—471; Младенов 128; Bern. I 199; Mikl. EW 45—46; Frisk I 215—217, 383.

диякон, [діякон], дякон, [діяконник] «книга, за якою диякон править службу в церкві» Ж, [дияконство] Ж, *дяконувати, [діяконувати]* Ж, [піддіякон] Ж, ст. *дыяконъ* (1322), *диаконъ* (1421); — р. *дыякон*, бр. *дыякан*, др. *дияконъ, диаконъ, дяконъ, деяконъ*, п. ч. сл. *diakon*, болг. *дѣкон*, схв. *ђѣкон*, сл. *diakon*, стсл. **диаконъ**; — через посеред-

ництво старослов'янської мови запозичено в давньоруську з грецької; у гр. *διάκονος* «диякон», давніше «слуга» виділяється дієслівна основа **kop-*, **kep-* (пор. *εὔ-κονέω* «поспішаю», споріднене з лат. *cōpnāi* «намагатися, пробувати») при неясному префіксальному *δια-*. — Фасмер I 560; ГСЭ I 395; II 230; Шанский ЭСРЯ I 5, 226; Преобр. I 206—207; Горяев 100; Holub—Lyer 130; БЕР I 472; Младенов 158; Bern. I 198—199; Mikl. EW 45; Chantraine 276—277; Frisk I 384—385, 439; Boisacq 184.

[ді] «а саме, власне, отже» Ж, ст. *дѣ* «отже, власне» (XVIII ст.), *дей* «мов, мовляв» (1433), *дий* «тс.» (XVII ст.); — р. *де* (<*дѣ*) «мовляв» (частка, вживана при передачі чужих слів), п. ст. *dzie* «тс.», болг. *де* «тс.» (частка, вживана у виразах типу *ела де, кажи де*), давніше *дей*, сл. [de, deil], стсл. **дѣкши** «хїба (не)», **дѣи** «тс.»; — алегроформа, що виникла з **dēje*(ть) «говорить» (3 ос. одн. від діти «діяти; класти, звідки й укр. *діти, діяти*); значення «говорити, казати» виникло у діти на основі виразу діти імє «давати (букв. робити, покласти) ім'я». — Шанский ЭСРЯ I 5, 32; Фасмер I 489—490; Преобр. I 209; Соболевицкий Лекции 96; ЖМНП 1897 листопад 63, 1903 вересень 162; Machek ESJCS 118; БЕР I 328; Bezlaj ESSJ I 97; Zubatý St. a čl. I 90—91; Bern. I 191—193. — Див. ще діти². — Пор. діи.

діабет, діабетик, діабетичний; — р. болг. *диабѣт*, бр. *дыабѣт*, п. *diabetyk* «хворий на діабет», ч. сл. *diabetes*, м. *dijabetes*, схв. *дијабѣтес*, сл. *diabētes*; — через посередництво сучасних західноєвропейських та латинської мов (н. *Diabēt*, фр. *diabète*, англ. *diabetes*, лат. *diabētēs*) запозичено з грецької; гр. *διαβήτης* «діабет» є складним словом, утвореним з *δια-* «через» (можливо, з **disā* від *dis* «двічі», що походить з іє. **dis-* < **duis-* «надвоє, навіпл»), та *βήτης* «який ходить, рухається», пов'язаного з *βαίνειν* «іти», від якого походить також укр. *база*; буквальне значення і мотивація грецької назви хвороби єдиного пояснення не мають; назва тлумачиться як «людина з широко розставленими ногами» (характерна поза діабетика) або

як «те, що проганяє (рідину через організм)». — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 104—105; Kopaliński 218; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Chantraine 157; Klein 440. — Див. ще **ба́за**, **дис-**.

діагно́з, *діагно́ст*, *діагно́стик*, *діагно́стика*, *діагно́стичний*, *діагно́стичний*, *діагно́стичний*; — р. *ди́агно́з*, бр. *ды́агназ*, п. вл. *diagnoza*, ч. слц. слн. *diagnóza*, болг. *диагно́за*, м. схв. *дијагно́за*: — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Diagnóse*, фр. *diagnose* «діагностика», англ. *diagnosis* «діагноз» походять від гр. *διάγνωσις* «розпізнавання, визначення», утвореного з *διά-* «через, наскрізь» та *γνώσις* «пізнання, наука; ясність», пов'язаного з *γ-γνώσχω* «пізнаю», спорідненим з псл. *znati*, укр. *знáти*. — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 195; Kopaliński 219; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Klein 441. — Див. ще **діабéт**, **знáти**.

діагона́ль¹ (мат.), *діагона́льний*; — р. *диагона́ль*, бр. *дыяганáль*, п. *diagonal-pu*, ч. *diagonál*, слц. слн. *diagonála*, вл. *diagonalala*, болг. *диагона́л*, м. схв. *дијагона́ла*; — інтернаціональний математичний термін (н. *Diagonále*, фр. *diagonale*, англ. *diagonal*), який виник на базі слат. *diagōnālis* «діагональний, проведений з одного кута в другий», що є похідним від запозиченого з грецької мови *diagōnios*, утвореного з *δια-* «через» та *γωνία* «кут», спорідненого з *γόνυ* «коліно», якому відповідає дінд. *jānu*, дангл. *spēo*, гот. *kniu*, лат. *genū* «тс.», можливо, також р. *звенó*. — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 106; Фасмер I 512; Горяев 446; Kopaliński 219; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 441, 668; Frisk I 336—337; Boisacq 153—154. — Див. ще **діабéт**.

діагона́ль² (текст.); — р. *диагона́ль*, бр. *дыяганáль*, п. *diagonal*, ч. слн. *diagonál*, схв. *дијагона́л*; — результат еліпсації англійської назви тканини *diagonal cloth* «тс.» (букв. «діагональна тканина» — через рубчики, що проходять по тканині навскіс). — Шанский ЭСРЯ I 5, 107; Kopaliński 219. — Див. ще **діагона́ль**¹.

діагра́ма; — р. *диагра́мма*, бр. *дыягра́ма*, п. ч. слц. вл. *diagram*, болг.

диагра́ма, м. *дијаграма*, схв. *дија́грам*, слн. *diagram*; — через західноєвропейські мови (н. *Diagramm*, фр. *diagramme*, англ. *diagram*) запозичено з грецької; гр. *διαγράμμα* «креслення, малюнок» є похідним від *διαγράφειν* «позначати лініями, малювати», утвореного з *δια-* «через» та *γράφειν* «писати, малювати», звідки також укр. *графá*. — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 107; Kopaliński 219; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Klein 441. — Див. ще **графá**, **діабéт**.

діадéма, ст. *диадима* (1627); — р. болг. *диадéма*, бр. *дыядéма*, п. *diadem*, ч. слц. слн. *diadém*, м. *дијаде́ма*, схв. *дијаде́м*, *дијаде́ма*; — запозичення з грецької мови (спочатку безпосередньо, пізніше через посередництво західноєвропейських мов); гр. *διάδημα* «вінець, пов'язка на голові» є похідним від *διαδένειν* «зв'язувати з обох боків», утвореного з *δια-* «через» та *δένειν* «зв'язувати», спорідненого з дінд. *du-áti* «зв'язує», да-тап «те, що зв'язує, скріплює; зв'язок», алб. *del* «сухожилля» (іє. **de(i)-*, **də-* «в'язати»). — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 107; Фасмер I 512; Kopaliński 218; Holub—Lyer 130; Holub—Kop. 100; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 440; Frisk I 374—375; Chantraine 269—270. — Див. ще **діабéт**.

діалéкт, *діалекти́зм*, *діалекта́льний*, *діалекти́ний*, ст. *діалектъ* «мова» (1596); — р. болг. *диалéкт*, бр. *дыялéкт*, п. ч. слц. вл. *dialekt*, м. *дијалект*, схв. *дија́лек(a)t*, слн. *dialékt*; — запозичення з грецької мови; гр. *διάλεκτος* «мова; розмова; діалект» є похідним від *διαλέγω* «розмовляю», утвореного за допомогою префікса *δια-* від *λέγω* «говорю, називаю», пов'язаного з *λόγος* «слово, мова». — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 108; Фасмер I 512; Горяев 446; Hüttl-Worth 15; Булыка 94—95; Kopaliński 219—220; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 441; Frisk II 94—96. — Див. ще **діабéт**, **логіка**. — Пор. **діалéктика**.

діалéктика, *діалекти́к*, *діалекти́чний*, ст. *діалектика* (1627), *діалекти́чий* (XVII ст.); — р. болг. *диалéктика*, бр. *дыялéктыка*, п. *dialektyka*, ч. слц.

вл. *dialektika*, м. *дијалектика*, схв. *дијалектика*, слн. *dialektika*; — запозичення з грецької мови; гр. *διαλεκτική* (τέχνη) «мистецтво вести розмову, дискусію» е формою жін. р. прикметника *διαλεκτικός*, що походить від *διαλέγομαι* «веду бесіду, обговорюю», префіксального утворення від *λέγω* «говорю». — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 108—109; Фасмер I 512; Горяев 446; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 219—220; Holub—Lyer 130—131; Holub—Kop. 100; БЕР I 380; Klein 441. — Див. ще *діалект*.

діалектологія «галузь мовознавства, що вивчає народні говори (діалекти)», *діалектолог*, *діалектологічний*; — р. болг. *диалектология*, бр. *дыялекталогія*, п. *dialektologia*, ч. *dialektologie*, слц. *dialektológia*, вл. *dialektologija*, схв. *дијалектолџија*, слн. *dialektologija*; — запозичення з німецької або французької мови; н. *Dialektologie*, фр. *dialectologie* утворено на базі гр. *διάλεκτος* «розмова, діалект» за допомогою звичайного для назв наук компонента гр. *-λογία*, пов'язаного з *λόγος* «слово». — СІС 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 109; Kopaliński 219—220; Klein 441. — Див. ще *діалект*, *логіка*.

діалог, *діалогічний*, ст. *диалогъ*, *диалогъ*, *диалога* «розмова; твір у формі розмови двох осіб» (XVII ст.); — р. *диалог*, бр. *дыялог*, п. ч. вл. *dialog*, слц. слн. *dialog*, болг. *диалог*, м. *дијалог*, схв. *дијалог*; — запозичення з грецької мови; гр. *διάλογος* «розмова, бесіда» пов'язане з *διαλέγω* «розмовляю», утвореним з *δια-* «через; по» та *λέγω* «говорю»; форма з наголосом на останньому складі в українській та російській мовах відбиває посередництво західноєвропейських мов (н. *Dialóg* «діалог», фр. *dialogue* «тс.»). — СІС 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 109—110; Фасмер I 512; Горяев 446; Hüttl-Worth 15; Kopaliński 219—220; Holub—Lyer 131; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 441. — Див. ще *діабет*, *логіка*.

діамант, [диамѐнт, діямѐнт Ж, діямѐнтівий Ж, дітментівий Ж], ст. *дыяментъ* (XVI ст.), *диамѐнтъ*, *диамѐнтъ*, *диамѐнт* (XVII ст.); — р. болг. *диамант*, бр. *дыямѐнт*, п. *diament*, ч. слц.

вл. *diamánt*, м. *дијамант*, схв. *дијамант*, слн. *diamánt*, *démant*; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *diamās* (зн. в. *diamantem*) «алмаз, діамант» походить від гр. *ἀδάμας* (род. в. *ἀδάμαντος*) «твердий метал, сплав, сталь (?)» неясного походження; у середньолатинській мові початок слова *dia-* з'явився під впливом гр. *διαφανής* «прозорий». — СІС 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 110; Hüttl-Worth 15; Kopaliński 220; Machek ESJC 114; Holub—Lyer 131; Holub—Kop. 98; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 442; Frisk I 19, 346. — Пор. **алмаз**.

діаметр, *діаметральний*; — р. *диаметр*, бр. *дыяметр*, п. ч. *diameter*, слц. *diameter*, болг. *диаметър*, м. *дијаметар*, схв. *дијамѐтар*, слн. *diámeter*; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *diameterus* «діаметр» походить від гр. *διάμετρος* «поперечник», утвореного з *δια-* «через, наскрізь, по» та *μετρέω* «міряю», спорідненого з псл. *měra*, укр. *міра*. — СІС 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 110; Фасмер I 512; Горяев 446; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 220; Holub—Lyer 131; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 442. — Див. ще *діабет*, *міра*. — Пор. **метр**.

діапазон; — р. болг. *диапазон*, бр. *дыяпазон*, п. *diarazon*, ч. *diarason*, слц. слн. *diarazón*, м. *дијанапозон*, схв. *дијанпозџн*; — запозичення з французької мови; фр. *diarason* походить від лат. *diarason*, утвореного з гр. *διὰ πασῶν* «через усі», яке виникло внаслідок скорочення словосполучення *διὰ πασῶν χορδῶν συμφωνίᾳ* «гармонія через усі струни» (через ноти, октаву), де *πασῶν* е формою род. в. мн. від *πάς* «увесь». — СІС 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 111; Фасмер I 512; Горяев 446; Kopaliński 220; БЕР I 380; Dauzat 245; Klein 442. — Див. ще *діабет*, **пан-**.

діаріуш (заст.) «щоденник, журнал» Пі, *диаруш* «тс.», ст. *диаріушъ* (XVII ст.); — п. *diariusz* «щоденник, книга протоколів сейму», ч. *diář* «щоденник»; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. *diāriūm* «денна порція, пайка» утворено від *diēs* «день», спорідненого з псл. *dьнь*, укр.

день. — Булыка 95; Kopaliński 220; Holub—Lyer 131. — Див. ще **день**.

діафра́гма, *діафрагмувати*; — р. болг. *диафра́гма*, бр. *дыафра́гма*, п. ч. слц. *diafragma*, м. *дијафра́гма*, схв. *дијафра́гма*, *дијафрагма*, слн. *diafragma*; — через посередництво латинської мови (пізньолат. *diaphragma*) та західноєвропейських запозичено з грецької; гр. *διάφραγμα* «перегородка» пов'язане з *διαφράσσειν* «перегороджувати», утвореним з *δια-* «через» та *φράσσειν* «відгороджувати, прикривати, наповнювати», спорідненого, можливо, з лат. *fastige* «запихати, напихати», *frequens* «напханий; частий». — СІС 222; Шанский ЭСРЯ I 5, 111—112; Kopaliński 219; Holub—Lyer 130; БЕР I 381; Klein 442; Frisk II 1038—1039. — Див. ще **діабет**.

дівро́ва, [дубро́ва], [дубра́к] (бот.) «горлянка, *Ajuga L.*» Ж, [дубрі́вка] (зоол.) «вовчок лісовий, *Myoxus nitela*» Ж, [дубрі́вник] (бот.) «перстач прямостоячий, калган, *Potentilla tormentilla* Neck. (*P. erecta*)», [дубрі́вка, дубро́вка] «тс.» Мак, *дубро́вина*, [дубро́вник] (бот.) «гриб щирак», *дібровистий*, [піддубро́вник] (бот.) «айстра степова, *Aster amellus L.*» Мак; — р. *дубро́ва*, *дубра́ва*, бр. *дубро́ва*, др. *дубрава*, п. *daßrova*, ч. *doubrava*, слц. *dubrava*, вл. нл. *dubrawa*, болг. *дъбра́ва*, схв. *дубрава*, слн. *dobráva*, стсл. *Джѣрѣва*, *Джѣрѣва*; — псл. *dǫbrava* «ліс», *dǫbrova* «тс.» походять від **dǫbrъ* «тс.» (пор. болг. ст. *джбрь*, п. [dąbrza] «дубина», ч. ст. *dúbra* «полонина»), що дальшої загальноприйнятої етимології не має; розглядається як результат контамінації *dǫbъ* «дуб» і **dǫbrъ* (**dǫbrъ*) «нетрі» (БЕР I 453); реконструюється іє. **dhumb-g-* «багнисте місце, поросле лісом» → «дубовий ліс», звідки виводиться також лтс. *duĩbrs* «багно, багнистий», *dumbraiva* «багнисте місце», *dumbraĩs* «тс.», лит. *duĩblas* «багно, мочар», *dumburys* «вибоїна, калюжа» (Sławski I 140—141); зіставляється з балтійськими словами, але заперечується зв'язок з *dǫbъ* (Brückner 85—86; Vaillant RÉS 14, 223—224; Rozwadowski Studia 55); Фасмер (I

548), навпаки, пов'язуючи *dǫbrava* з *dǫbъ*, вважає зближення з лтс. *dumbraiva* і под. позбавленим підстав (пор. ЭССЯ 5, 93—94; Bezlaĵ ESSJ I 106); припускається спорідненість псл. **dǫbrъ* з гр. *δρῦμός* «ліс» (Machek ESJС 123; Holub—Kop. 105); зіставляється з дінд. *dhūmrāḥ* «димний, сірий, темний» (Leir-Spřawĩnski JP 17, 107—109; Milewski PF 15, 198—199), з лит. *duobė* «яма» (Ильинский РФВ 78, 207); пов'язується також з гіпотетичним **dondǫvā*, звідки гр. *δένδρον* «дерево», стсл. *дрѣво*, укр. *дерево* (Meillet Etudes 373), вважається (Skok I 449), що форма *dǫbrava* первісно була прикметником; укр. *і* в *дівро́ва* з'явилося нефонетично, пор. ст. *добро́ва* (XIV ст.), що виникло внаслідок деетимологізації слова та асиміляції першого складу наступному (Булаховський НЗ КДУ 1946 V 1, 102—103). — Шанский ЭСРЯ I 5, 203; Преобр. I 200; Holub—Lyer 139; Sl. prasl. IV 181—183. — Див. ще **дуб**.

діва́ СУМ, Ж, [дівана́] «дівчина» Я, [дівася́], *діва́ха*, *діві́зна* «посаг», *діві́ця*, *дівич*, *дівка*, *дівонька*, *дівота* (зб.) «дівчата», *діво́ха*, *діво́цтво*, *дівочка*, [дівочча́] «дівочий одяг, прикраси і под.» Я, [діво́щина] «майно, придбане за час дівування», [дівствѣнниця́] Ж, [дівство́] Ж, *дівува́ння*, *діву́ля*, [діву́ся, діву́ха, діву́ця], *дівча́*, *дівча́та*, *дівча́тко*, *дівча́чур* «залицяльник», *дівчи́на*, *дівчинка*, *дівчині́на*, *дівчиня́тко* Я, *дівчи́сько*, [дівчу́к] «дівчина-підліток» Ж, *дівчу́р* «залицяльник; гермафродит», *дівочі́й*, *діво́ча* (заст.) «кімната для служниць у панському дворі», *діво́цький*, [діво́чний] Я, *дівча́чий*, [дівча́чурний] Я, *дівчи́нин*, *дівочити* «дівувати», *дівочитися* «удавати з себе дорослу дівчину», *додівчити* «зберегти невинність до заміжжя», *піддівок* «дівчинка-підліток», [піддівоча́] «тс.», [роздівочити́] «позбавити невинності» Нед; — р. *дѣва*, бр. *дзѣва*, др. *дѣва*, п. *dziewa*, ч. *děva*, слц. *deva*, вл. *dżowka* «дочка», нл. *żowka* «тс.», полаб. *devə* «дівчина-служниця», болг. м. *дѣва* «дівчина», схв. *дјѣвѣ́жа*, слн. *děva*, стсл. *дѣва* «тс.»; — псл. *děva* «дівчина» походить з **doi-ца*, для якого реконструює-

тється первинне значення «здатна годувати груддю» або «яка ссе» (Meillet MSL 21, 45—48; Mikl. EW 44); іє. *dhē(i)-«ссати; годувати груддю», з яким пов'язане також псл. dojiti, *dēte, укр. доїти, дитя, лат. fēmina «жінка», гр. θήλυς «жіночий», зіставляється з дінд. dēvī «богиня» (Rozwadowski Qu. gr. et I 418, проти Jagić AfSIPh 20, 434); припускається існування в минулому складного прикметника *dē(to)-voĵna «яка тужить за дітьми (хоче стати матір'ю)», де друга частина пов'язана з дінд. vēti «тужити за чимось», звідки виводиться *dēvoĵna > *dēvoĵa > dēva (Machek ESJČ 116; Holub—Lyer 129). — Трубачев Терм. родства 114—117; Шанский ЭСРЯ I 5, 36—37; Фасмер I 491; Преобр. I 207; Горяев 100—101; Sławski I 199—200; Brückner 111; Holub—Lyer 99; Schuster-Šewc Probeheft 54; БЕР I 330—331; Младенов 123; Skok I 415—416; Bezlaĵ ESSJ I 99; ЭССЯ 5, 17—18; Bern. I 197; Trautmann 51; Meillet Études 372. — Див. ще доїти. — Пор. дитя, діти¹.

Діва (зодіакальне сузір'я), Дівка, Дівчина з відрами «тс.», ст. Дѣва знаменіе н(е)б(е)сноє (1642); — р. Дѣва, бр. Дзѣва, п. ч. слц. Раппа «тс.»; — калька латинської назви того ж сузір'я Virgo, що походить від virgo «діва, дівчина».

діва́ти — див. діти².

дівер «брат чоловіка», [dīvir, ївер] «тс.» Ж, [dīvére] (зб.) Ж, діверка «дружина діверя», діверко (зменш.), [dīverjā] (зменш.) Я; — р. дѣверь, бр. дзѣвер, др. дѣверь, п. ст. dziewierz, ч. ст. deveř, слц. заст. dever, болг. м. дѣвер, схв. дјѣвер, слн. заст. dévér; — псл. dēverь «брат чоловіка»; — споріднене з лит. dieveris, лтс. diēveris, дінд. dēvā-, dēvār-, гр. δαῖρ < *δαίρ «тс.», лат. lēvir < *daiŕ, двн. zeihhur, вірм. taigr; іє. *daiŕ «брат чоловіка». — Трубачев Терм. родства 133—134; Шанский ЭСРЯ I 5, 37; Фасмер I 491; Преобр. I 176; Brückner 111—112; Machek ESJČ 116; БЕР I 331; Младенов 123; Skok I 415; Bezlaĵ ESSJ I 99; ЭССЯ 5, 19; Sł. prastl. III 179—180; Bern. I 198; Meillet Études 405; Trautmann 43; Fraenkel 94; Mühl. — Endz. I 484.

[діві́ян] (бот.) «вовчуг, Ononis hircina», [dīvīan] «тс.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з дів «дикий»; у такому разі кореневе і замість н з'явилося на українському ґрунті внаслідок деетимологізації (пор. аналогічне [дівина] «Oenothera biennis» < дівина). — Див. ще дівий.

[діво́йник] (бот.) «еспарцет, Onobrychis sativa» Г, Ж; — неясне.

[дівока] (бот.) «булатка, Cerphalanthra bifolia»; — очевидно, пов'язане з [діво́кий] «дикий» як субстантивована форма жі́н. р. цього прикметника. — Див. ще діво́кий.

[діво́кий] «дикий» (у виразі діво́ка ягода) Ж; — запозичення з західнослов'янських мов; п. ст. dziwoki «дикий», слц. divoký «тс.» виникло внаслідок поширення псл. divь «дикий» суфіксом -ok-. — Sławski I 204—205; Machek ESJČ 119. — Див. ще дівий. — Пор. дикий.

[діво́нка] (ент.) «Phryganea L.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з дівий «дикий»; пор. п. [dziwonia] (вид птаха), болг. [дива́нка] (гірський птах).

[діво́роюва́ти] «грати в гаївку, водити дівчачий хорівод на великдень» Ж; — складне слово, утворене з основ слів дів(а) «дівчина» і рай (пор. [райцо́ва́ти] «співати святкові побажання на великдень» Ж, [райці́вка] «побажання на великдень» Ж); о < а тут — наслідок деетимологізації і зближення з роїти́ся. — Див. ще діва́, рай.

[діво́сло́б] «сват, староста; обряд сватання», [діво́сло́би] «сватання» Ж, [діво́шлю́б] «тс.»; — п. dziewosłab «сват, староста»; — варіанти форми дівоснуб, що виникли в результаті деетимологізації складного слова та зближення його другої частини -снуб «шлюб, заміжжя» (слова з цією давньою основою в українській мові вийшли з самостійного вжитку) з коренем люб- (пор. до дівосло́би синонім злю́бини) та словом шлюб. — Brückner 111. — Див. ще дівоснуб. — Пор. діво́шуб.

[діво́снуб] «сват, староста», [діво́снуби] «обряд сватання» Ж, [діво́снуб] «сват» Я, [діво́снубний] (напр., д. сир «обрядова їжа під час сватання»); — ч. ст. dēvosnub, болг. [девосно́б, девесно́п]

«тс.»; — псл. *dēvosnqrbъ «сват» утворене з основ іменника dēva «дівчина» і дієслова *snqbiti (пор. др. снубити «звідникувати», *снубокъ* «звідник», п. ст. snębić «видавати заміж» (XV ст.), ч. snoubiti «сватати», слц. snúbit' (sa) «заручатися», snúbenec «наречений», snúbenica «наречена», snúbenka «тс.», нл. заст. snubiś «виходити заміж», слн. snúbiti «свататися»), спорідненого з лат. pūbere «виходити заміж», гр. νόμφη «наречена; дівчина; німфа», νυμφεῖω «одружуюсь»; іе. *sneu-bh- «одружуватися»; висловолювалася думка (Machek ESJĀ 564), що псл. *snqbiti вживалося тільки тоді, коли йшлося про жінок. — Sławski I 200—201; Otrębski ŻW 274; Brückner 111; KZ 42, 364; Slavia 5, 433—435; Младенов 123—124; ЭССЯ 5, 21; Trautmann 273. — Див. ще *діва́*, *німфа*.

[дівунка] (бот.) «підмаренник справжній, медівник, Galium verum L.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [дівана] «коров'як, Verbascum thapsus L.», або *дівіна́*, [дівина] (пор. із суфіксом -к-р. *діванка* «тс.»); в такому разі виникло в результаті деетимологізації та зближення з *дівка*, *діву́ля*.

[дівчурка] «невелика червона картопля» Ж; — неясне.

діготь, *дігтя́р*, *дігтя́рня* — див. **дльо́готь**.

дід¹ «батько матері або батька; стара людина; жебрак», *діди́* «предки; поминки; тіні по темних кутках», *дідик*, *дідизна* «спадщина», [діди́на] «жебрак» Ж, *діди́сько*, [діди́ха] «жебрачка» Ж, [діди́цтво] «спадщина» Ж, [дідинина] «тс.» Ж, *дідиц* «поміщик, [спадкоємець Ж]», [діди́чанка] «дочка поміщика» Ж, *діди́чка* «дружина поміщика», [діди́чність] «спадщина» Ж, [діди́чня] «родовий маєток» Ж, [діди́ччюк] «син поміщика» Ж, *діди́вщина* «спадщина; давні часи», [дідо] «дід», [дідова́] (зб.) «старі люди; жебраки», [дедовей́] «дід» ЛексПол, [дідовин] «жебрак», *дідо́к*, [дідо́ра] «здоровий, кремезний дід; жебрак» Ж, [дідо́рака] «здоровий, кремезний дід» Я, *дідоу́га*, *дідоу́ган*, [дідоу́й], *дідоу́нь*, [дідоу́ник] Ж, *дідоу́ньо*, [дідоу́ряга] «дід великого зросту»

Я, *дідоу́сь*, [дідоу́хно] ЛексПол, *діди́зний* «успадкований; дуже старий», *діди́чний* «успадкований», [діди́чене] «успадковане» Ж, *діди́вський*, *дідоу́ати* «бути дідом; жебракувати; сторожувати на баштані», *одіди́чити* «успадкувати», *пра́дід*, *пра́дідизна*, *пра́дідівщина*, *прапра́дід*, *пра́дідний*, [пре́дід] «прадід» Нед; — р. *дед*, бр. *дзед*, др. *дѣдъ*, п. *dziad*, ч. *děd*, слн. *ded*, вл. *dzed*, нл. *zed*, болг. *дядо*, *дѣда*, м. *дедо*, схв. *дјѣд(а)*, слн. *déd*, стсл. *Дѣдъ* — псл. *dědъ* «батько матері або батька; стара людина» виникло в дитячій мові внаслідок редуплікації приголосного d з голосним; — до псл. *dědъ* найближчі лтс. *dėds* «стара людина; опудало», *dėdēt* «кволіти» (лит. *dėdė* «дядько» є запозиченням із слов'янських мов). гр. *τήθη* «бабуся», *τήτις* «тітка», *δεδος* «дядько», *δεία* «тітка»; пор. також тур. *dede* «дід»; зближення з лит. *didis* «великий» (Брандт РФВ 21, 218—219) невірне. — Бурячок 45—50; Трубочев Терм. родства 69; Шанский ЭСРЯ I 5, 44; Фасмер I 494; Преобр. I 207; Горяев 101; Sławski I 189; Brückner 107—108; Machek ESJĀ 113; Holub—Lyer 122; Holub—Kop. 97—98; БЕР I 471—472; Младенов 157; Skok I 411—412; Bezlař ESSJ I 96; ЭССЯ 4, 227—228; Sř. prasř. III 120—123; Bern. I 191; Meillet Études 235; Mikl. EW 44—45; Trautmann 47; Mühl. — Endz. I 461. — Пор. **дідько**.

[дід²] (бот.) «будяк, Carduus L.; осот, Cirsium L.; хрестовниця, Crucianella L. Мак; тирлич хрестовидний, Gentiana cruciata L. Мак», [деди́] «осот» Л, [діди́к] «жовтозілля, Senecio L.; герань криваво-червона, Geranium sanguineum L.», [діди́ц] «льон, Linum vulgare L.» ВЕНЗн, [дідо́вник] «осот; лопух, Arctium lappa L.», [дідо́к] «хрестовниця» Мак, [дідоу́х] «білоцвіт весняний, Leucojum vernum L.» Ж; — р. [дед] «будяк; осот; лопух», [дедо́вник] «тс.», [дедкі́] (мн.) «лопух», [дедо́к] «тс.», [деді́льниця] «яглиця звичайна, Aegopodium podagraria L.», [дедо́шник] «осот городній, Cirsium oleraceum L.», бр. [дзядо́уник] «будяк», п. *dziad* «причіпка, плід, що чіпляється (лопуха та ін.)», *dziady* «кущі малини, ожини або їх плоди», схв. *дјѣд* «осот,

будяк», *dede* «тс.», *djēdāk* «відкасник, *Carlina acaulis* L.», *djēdovina* «тс.»;— пов'язане з *did¹*; в основі перенесення назви лежить, можливо, подібність якихось елементів рослини, здебільшого плодів — чіпких, колючих та ін. — до борода (пор. Фасмер I 494); імовірно, однак, що ці назви пов'язані з давніми віруваннями слов'ян: «діда» — сніп колючої рослини — будяка, осоту і под. ставили біля воріт або дверей хати чи хліва, щоб відігнати нечисту силу (пор. інші назви будяка: [*чортополѡх*] Мак, р. *чертотолѡх*, *чертогѡн*, п. *czartopłoch*) або заманити домовика; зіставлення бр. [*дзядѡўнік*] «будяк» з [*дзіда*] «колючка», тюрк. *džida* «спис, піка» (Носович 133) невірне. — Лукінова Мовозн. 1981/6, 61; Меркулова Очерки 98—99; Преобр. I 207; Sławski I 189. — Див. ще *дід¹*. — Пор. *діл³*, *лідько*.

[*дід³*] «сніп соломи або очерету, зв'язаний так, що половина верхівок з одного боку, а половина — з другого; [сніп, що стоїть на почесному місці в хаті Я]», [*діди*] «зв'язані по два качани кукурудзи, що підвішувались у гуцульських хатах під іконами», [*дідик*] «мітелка з соломи, трави і под.», [*дідѡк*] «джгут з соломи, який прибивають восени по краях дверей, щоб закрити щілини», [*дідики*] «тс.» Ва, *дідѡх* «жмут соломи або очерету для загорожі або для обшивки стін куреня; солома, яку стелили в хатах перед різдвом; затичка з соломи; гніт, просочений воском; сніп хліба на народному різдвяному обряді»; — р. [*дѣдик*] «мітелка з соломи, трави і под.», п. *dziadek* «останній сніп, зібраний з поля; опудало з соломи, *dziadki* «копиці сіна на полі»; — пов'язане з *did¹*; можливо, що *дідом* спочатку називався пучок, сніп левної рослини — будяка, осоту, лопуха та ін., що пов'язане з давніми віруваннями слов'ян. — Лукінова Мовозн. 1981/6, 61; Sławski I 189. — Див. ще *дід¹*. — Пор. *лід²*.

[*дід⁴*] «їжа з пшона та муки»; — п. *dziadki* «суп з муки на воді»; — пов'язане з *did¹*, можливо, як культова їжа. — Лукінова Мовозн. 1981/6, 61; Sławski I 189. — Див. ще *дід¹*. — Пор. *баба³*.

[*дід⁵*] (вид танцю); пор. у Номиса:

«Дай хліба — поскачу діда»; — очевидно, пов'язане з *did¹* (див.).

[*дідик¹*] (ент.) «ведмедик, *Gryllotalpa vulgaris*, [*дідѡх*] «тс. ВеНЗн; тарган Ж», [*дідѡнь*] «коренієд шовковистий, *Dogcadion holocerigecum*»; — пов'язані з *did¹* (зменш. *дідик*); в основі перенесення назви — подібність поведінки (повільність рухів, неповороткість, пор. назву *ведмедик*) або зовнішності (довгі вуса). — Див. ще *дід¹*.

[*дідик²*] «шкіряний гудзик» Я; — очевидно, пов'язане з *did¹* (зменш. *дідик*); мотиви перенесення назви неясні. — Див. ще *дід¹*. — Пор. *дедѡк²*.

[*дідинець*] «двір»; — бр. *дзядзінец* «місце в церкві, де стоять жebraки (діди); [місце навколо церкви, де поховані предки (діди); великий двір]; — вважається запозиченням з польської мови (Sławski I 194); п. *dziedziniec* «огорожене місце перед будівлею, подвір'я (раніше тільки при палацах та замках)», *dzieciniec* «тс.» розглядається як результат взаємовпливу запозиченого з східнослов'янських мов *dzieciniec* (р. заст. *детінец* «внутрішня укріплена частина міста на Русі», др. *дѣтиньць* «тс.») та *dziad* «дід», *dziedzina* «маєток, спадщина» (Фасмер I 508; Brückner 108—109; Malinowski Rozprawy 10, 454; PF 2, 250); пов'язується також безпосередньо з *dziad* «дід» (Bern. I 191) та з *dziedzina* «маєток, спадщина» (Fraenkel Satura Berolinensis 32). — Див. ще *дитинець*, *дід¹*.

[*дідо*] (деталь ткацького верстата); — утворено від *did¹*; мотивація найменування неясна. — Sławski I 189. — Див. ще *дід¹*.

дідѡк «назва гри; дерев'яна куля, що вживається в цій грі»; — очевидно, пов'язане з *did¹* (пор. назву гри *бабки*). — Див. ще *дід¹*.

лідько «чорт, біс; домовик», [*дідко*, *дітько*, *дітьтьво* Ж] «тс.», [*дідчиця*] «бісова жінка; наклепниця» Ж, [*дідчий*] «диявольський», [*здідькатися*] «стати схожим на чорта», ст. *дѣдько* «чорт, біс» (XV ст.), *дідко* (1619); — р. [*дѣдка*] «домовик», [*дѣдушка*] «тс.», [*дітка*] «чорт, привид», бр. *дзѣдка* «домовик», п. [*dziadzi*] «чорти», ч. заст. *děd* «домо-

вик», ст. *dědek* «тс.», слц. *dedkovia* (мн.) «домовики, духи предків, що охороняють дім», болг. [*дидейн*] «злий дух, що приходиться за померлим на 40-й день після його смерті», *дидейко* «упир»; — похідне від *дід*¹, псл. *dědъ*; вважається евфемізмом (Фасмер I 494; Зеленин 2, 97), однак, як свідчать відповідні факти з інших слов'янських мов, слово пов'язане з дохристиянськими віруваннями слов'ян, обожнюванням духів предків, у яких бачили покровителів домашнього вогнища; зведення до *дядько*, [*дідько*] (Кобилянський Мовозн. 1980/1, 42—43) непереконливе. — Лукинова Сл. мовозн. 91; Sł. prasł. III 114—115. — Див. ще *дід*¹. — Пор. *дід*², *дід*³.

дієвідміна, *дієвідмінювати*; — граматичний термін, створений в українській мові в середині першої половини ХХ ст. (вперше вжитий у проекті «Українського правопису» 1926 р.); складається з основ іменників *дія* і *відміна*. — Москаленко Грам. терм. 147—148. — Див. ще *діяти*, *міна*¹.

дієприкметник; — граматичний термін, створений в українській мові наприкінці ХІХ ст.; складається з основ іменників *дія* і *прикметник*. — Москаленко Грам. терм. 216. — Див. ще *діяти*, *прикметник*.

дієприслівник; — граматичний термін, створений в українській мові наприкінці ХІХ ст.; складається з основ іменників *дія* і *прислівник*. — Москаленко Грам. терм. 216. — Див. ще *діяти*, *прислівник*.

дієслово, *бездієслівний*, *віддієслівний*; — бр. *дзеяслоў*; — граматичний термін, створений в українській мові в середині ХІХ ст.; вперше вжитий у «Практичній граматиці німецької мови» невідомого автора, виданій у Відні в 1863 р. (ч. II); складається з основ іменників *дія* і *слово*. — Москаленко Грам. терм. 84—85. — Див. ще *діяти*, *слово*.

дієта, *дієтик*, *дієтичний*; — р. болг. м. схв. *диѣта*, бр. *дыѣта*, п. ч. вл. *dieta*, слц. слн. *diéta*; — через посередництво латинської мови (лат. *diæta* «правильний спосіб життя, дієта») запозичено з грецької мови; гр. *δίαιτα* «спосіб життя;

побут; житло; дієта» є зворотним утворенням від *διαίτην* «підтримувати, захищати», у якому виділяється префікс *ди-* (з *δια-*) та основа іменника *αἷσα* (<**αἷτια*) «доля», спорідненого з ав. *aēta* «тс.», оск. *aeteis* (род. в.) «чиясь частина», тох. В *ai-* «давати»; пов'язується також з іє.**g^hiəi-* «жити» (Boisacq 184; Brugmann Grundriss I 2, 174, 593). — СІС 222; Фасмер I 517; Горяев 92, 439; Hüttl-Worth 14; Kopalinski 223; Holub—Lyer 131; БЕР I 387; Младенов 127; Klein 446; Frisk I 44, 384. — Див. ще *діабет*.

діжа, [*діж*, *дейжа* ВеУг], *діжка*, *діжниця*, [*діжн*], *діжчина* СУМ, (Ме), *діжковий*, *діжкуватий*, [*діжистий*], [*діжитися*] «зіпсуватися» (про тісто); — р. *дежа*, бр. *дежа*, др. *дѣжа*, п. *dzieża*, ч. *díže*, *díž*, ст. *diežě*, слц. *dieža*, вл. *džěža*, нл. *žěža*, схв. [*діжа*, *діжва*], слн. *děža*; — псл. *děža* <**děz-ja* «діжа»; — споріднене з дінд. *dēhmi* «мажу, ліплю», *dēhī* «насити», гот. *deigan* «місити», *daigs* «тісто», нвн. *Teig* «тс.», лат. *figūra* «фігура, зовнішній вигляд», *figulus* «гончар», *figo* «формую, ліплю», гр. *τεῖχος* «мур», *τοιχος* «стіна, мур», вірм. *dēz* «купа»; зв'язок з лит. *diežti*, *dūžti* «сікти, бити» (Zubatý St. a čl. I 2, 94; пор. також Ondruš Sl. Wortst. 125) вважається менш певним, хоча й наводиться як семантично паралельне п. *wlepić komuś* «ударити» (Sławski I 201); іє.**dheigh-* «виробляти з глини, формувати; місити тісто»; припускається, що через метатезу з цього кореня виникло іє.**g^heidh-* «ліпити з глини, будувати», звідки стел. *зиджж*, *зідати* «будувати», *зідь* «мур», лит. *žiēsti* «робити з глини» та ін. — Трубачев Рем. терминолог. 209—210; Буракова ВСЯ 6, 54—55; Шанский ЭСРЯ I 5, 45—46; Фасмер I 494; Brückner 112; Machej ESJČ 119; Holub—Kop. 102; Schuster-Šewc I 204—205; Zubatý St. a čl. II 94; AḡSIPh 16, 391; Skok I 411; Bezlaj ESSJ I 100; ЭССЯ 5, 23—24; Bern. I 198; Mikl. EW 45; Mühl.—Endz. I 487; Walde—Hofm. I 501—502; Pokorny 244—245.

діжма — див. *дѣжма*.

[дій] (вигук, що виражає подив, до-

саду: *дій його батькові! дій його кату!*, [дей] «тс.»; — болг. *дей* (вигук-звертання, переважно в народних піснях; вигук, яким підганяють), схв. *дѣ* (спонукальний вигук); — очевидно, походить з **dějъ* — форми наказового способу 2 ос. одн. від дієслова *děti*, укр. *діти*, *діяти*. — БЕР I 328, 334; Младенов 127. — Див. ще *ді*, *діти*².

діямати — див. *імати*.

дійсний, [дісний, дістний Ж], дійсність, [дісті] «дійсно» Ж, [дисне] «тс.» Кур, здійснений, здійснений, здійснення, здійснювач, здійснювати, ст. *дисни* (мн. чол. р., 1370); — бр. *дзэйсны* (з укр.?) ; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з істний «справжній» (у похідній формі **до-истъныи*); пізніше могло бути зближене з основою дієслова *діяти* (*дій-*).

дійшлий «зрілий; досвідчений», дійшлисть «зрілість, досвідченість; [здійснення; сучасність Ж]», недійшлий «незрілий, молодий», [недішлий] «слабий, хворобливий», ст. *дойшлыи* «який дійшов» (XVII ст.); — р. *дóшлыи* «зрілий, досвідчений», [дошляк] «досвідчена людина; пройда», [дошлѣц, дошлячка] «тс.», [дошлѣнок] «шалапут»; — колишній дієприкметник від дієслова *дійти* в значенні «досягти якогось рівня, межі; дозріти»; пор. також р. *ушлыи*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 181. — Див. ще *ішов*.

[дікати] «говорити» Ж; — очевидно, пов'язане з *ді* < *дъ* < *дъи* у значенні «він говорить». — Верп. I 192. — Див. ще *ді*. — Пор. *дѣкати*.

діл «низ; долина; підлога; яма», [дблець] «западина; зморшка» Ж, *долина*, *долиняник* «житель долини», [долинянин, долянець, долякін] «тс.» Ж, *долівка* «земляна підлога, вимазана глиною», [дблок] «яма» Ж, *дблі* «внизу; вниз», *дблу* «вниз», [долів] «тс.», [дблов] «низом», *дблом* «тс. ; внизу», *дільний* «низинний», [дільський] «тс.», *долінистий*, *долінуватий*, *долінний*, *долінчастий*, [дблінний Я, доліський Ж, долішний Ж], *дблінний*, *дблний* «нижній», *відоліна* «улоговина», *відолінок* «тс.», *додільний* (у виразі *додільна сорочка*), [додолі] Пі, *додблку*, *додблу*, *дблінок* «заглиблення, ямка», [наділ] «долина», [надбл

«тс.» Пі, [наділ] «униз» Ж, [надолі, надоліну] «тс.», [надолок] «нижній край одягу», [наділ] «долина», [надол] «широкий рів» Бі, [передбл] Нед, *поділ* «низина; нижній край одягу», *поділля* «низина», [пбдолле] «шлейф» Нед, [подолінка] «міфічна дівчина, що оспівується у веснянці» Нед, *подолянка* «тс.», *подоляк*, *подолян*, [подолянин Нед, подолішний Нед], *подблок* «низина; нижній край плаття; спідниця», [пріділ] «низ сорочки» Нед, [прідолінка] Нед, *прідолінок*, [прідблок] Нед, *прідолінний*, [проділ] «долина» Нед, [продолінка] «ямка» Нед, [рбзділ] «заглибина, долина, ущелина» Нед, *роздбл* «низина», *роздбллий*, *роздблля*, *роздблний*, *уділ*, *удоліна* КІМ, *удблля* КІМ, [удбль] «долина» Бі, *удоліні*, *удоліну*; — р. бр. болг. м. *дол*, др. *долъ*, п. *dól*, ч. *důl*, слц. *doł*, вл. нл. *doł*, полаб. *dōl*, схв. *дб* (род. в *дбла*), слн. *dól*, стсл. *долъ*; — псл. *dołъ* «низ, долина»; — споріднене з гот. *dal* «долина, низина, яма», двн. *tal* «долина», *tuolla* «долина, низина», свн. *tüele* «тс.», нвн. *Tal* «долина», гр. *θάλος* «печера; кругла будова», кіпр. *doł* «долина»; іе. **dholo-* «заглиблення, долина»; Гірт (РВГВ 23, 332) безпідставно вважає слов'янське слово запозиченим з германських мов. — Шанский ЭСРЯ I 5, 160; Фасмер I 523; Преобр. I 189; Горяев 94; Sławski I 159—160; Brückner 92; Machek ESJČ 134; Holub—Kop. 110; Holub—Lyer 143; БЕР I 408—409; Младенов 138; Skok I 419; ЭССЯ 5, 64—65; Верп. I 208; Specht 27—28.

[ділѣтка] — «міра збіжжя, чотверик»; — результат фонетичної видозміни форми [гелѣтка] «дерев'яна посудина, бочонок», похідної від запозиченого [гелѣта] «тс.»; можливо, зближене з основою *ділити*. — Див. ще *гелѣта*.

[діліна] «дошка в підлозі чи в паркані», [ділля] (зб.) Ж; — результат дегимологізації форм *диліна*, **дилля* і зближення їх з *діл* «підлога». — Див. ще *диль*¹. — Пор. *діловання*.

ділити, [діл] «частина, доля; [гірський хребет Ж]», *ділене* (мат.), [ділень, ділімок] «тс.» Ж, [діленіна] «пбділ», [діленіця] «частина; доля; пбділ Ж»,

[діли́ни́ця] «тс.» Ж, ділення, [діле́ць] (бот.) «чашолистник» Ж, [ділі́тель] «той, хто ділить» Ж, [ділі́й] «тс.», [діло́к] «хаща; поросла лісом гора» ВеУг, [діля́ни́ця] «пóділ, діля́нка, дільба́, дільник (мат.); «той, хто ділить Ж», дільни́ця, [дільни́ця] «межа між селом і полем, рів, огорожа Мо; тин з лому ВеЗн», [дільни́ця] «кошара, обора для овець» Мо, ділі́льний, ділі́мий, діля́нковий, дільни́чний, дільчий, [дільма́] «ділячи» Ж, виді́ляти, виді́лятися, виді́л, виді́ловий, [виді́ловач] Ж, виді́льний, відді́л, відді́лок, відді́лення, відді́льник (тех.), [відді́лі́мий] Ж, відді́льний, [заді́лі́тися] «помилитися при роздаванні карт», [заді́ля́ць] «горець» Ж, наді́ляти, на́діл «ділянка; [відплата, нагорода], [на́ділок Ж, наді́льний Ж], невідді́льний, [неді́ле́жний] Ж, неподі́льний, [обді́льний] Ж, переді́л, [переді́лля] «рубіж, межа» Ж, переді́лка «перегородка; [кужіль, половина мички], перерозпóділ, [підді́ля́нець] «горець» Ж, підрóзділ, пóділ, пóділка, [пóділля] «частина, що дісталася в наділ», [пóділок] «наділ», [пóділунок] «пóділ» Ж, пóді́льник, [пóді́лом] «по частинах», пóді́льний, [пóді́лючий], пóді́лючий, пóді́льчивий, приді́ляти, приді́л «боковий вітвар; призначення», проді́ляти «розділяти волосся», [прóді́л] (у зачісці); «перегородка» Ж, проді́лка, прóді́л (у зачісці), рóзді́л, [рóзді́лень] «частина» Ж, [рóзді́лта] «розподіл» Ж, [рóзді́лтов] «тс.» Ж, [рóзді́лка] Ж, розді́ловач, [розді́ляч] Ж, розді́льник, розді́ловий, розді́ловальний, розді́льний, розді́льчий, розпóді́л, розпóді́льник, розпóді́льний, розпóді́льчий, [уді́ловувати] Ж, уді́л, уді́льний; — р. делі́ть, бр. дялі́ць, др. дѣлити, п. dzielić, ч. děliti, слц. delít', вл. džělić, нл. žěliš, полаб. delē «ділять», болг. делѧ, м. дели, схв. дѣлити, слн. delíti, стсл. дѣлити; — псл. děliti «ділити», утворене від іменника *dělъ «частина», спорідненого з гот. dails, двн. teil, англ. deal, дангл. dæil, dāl «тс.»; припускається запозичення у прагерманську мову з праслов'янської (Мартынов Сл.-герм. взаимод. 112—116; Milewski RSl 26, 130; Machek ESJĀ 117; Kluge—Mitzka 776; Pedersen KZ 39, 372; проти — Фасмер I

496; Sławski I 189); ie. *dāi-l-, засвідчене ще в лит. [dailaũ, dailýti] «ділити» (Буга РФВ 67, 236; Trautmann 43), в дінд. dāti «відрізує», dāyate «ділить», гр. δαίωμα «ділю» (три останні слова вказують на ie. d-, а не dh-). — Шанский ЭСРЯ I 5, 61; Филин Пронсх. яз. 537—538; Преобр. I 208—209; Горяев 101; Sławski I 194—195; Brückner 108; Holub—Kop. 100; Holub—Lyer 132; БЕР I 338—339; Младенов 157; Стоянов 78—79; Skok I 406—407; ЭССЯ 4, 233—234; 5, 8—9; Bern. I 195; Pokorny 175—176.

[ді́лка] (анат.) «мигдалик» Ж; — не зовсім ясне; можливо, утворене від доля¹ «частина» (див.).

ді́ло, [ді́латель] «працівник» Ж, [ді́льний] «працьовитий чоловік», [ді́льник] «тс.» Ж, [ді́льніця] «працьовита жінка», ді́лок, ді́ляга, ді́ляцтво, [ді́льня] «кімната для роботи» Ж, [ді́ляльний] Ж, [ді́льний] «робочий», [ді́льний] «тс.» Ж, ді́ловий, ді́ловитий, ді́ляцький, [ді́лати], безді́лля, безді́льний «недіяльний, лінівий», безді́льник, [безді́льничати] Ж, [доді́льний] «діловий; працьовитий» Я, [зді́лка] «факти» Ж, [зді́льніця] «мастачка, майстерниця» Я, [зді́ливий] «послужливий» Ж, [зді́лишливий] «тс.» Ж, [зді́льний] Ж, [незді́ливий] ВеЗн, заді́л (техн.), [заді́лувати] «заховати» Ж, [підді́льний] «штучний» Нед, [прóді́лати] «проробити, пробити» Нед; — р. м. дѣло, бр. дзѣла, др. дѣло, п. dzieło «справа, робота», dzieło «гармата», ч. dílo «справа, робота», dělo «гармата», слц. dieło «робота, витвір», вл. džěto, нл. žěto, полаб. d'oi «тс.», болг. дѣло, дяло, схв. дѣло, слн. délo, стсл. дѣло; — псл. dělo «робота; результат роботи», найімовірніше, утворене від дієслова děti за допомогою суфікса -lo (пор. з цим же суфіксом укр. віяло від віяти, р. одеяло від одѣяти, болг. опелó «похоронна відправа» від опѣя і под.); тоді спорідненими є лит. padėlis «покладок, яйце, підкладене в гніздо», priedėlė «додаток», дісл. dalidun «здійснили», можливо, i dæll «легкий; ввічливий»; зіставляється також з лит. dailė «мистецтво; ремесло», dailūs «витончений, гарний», rata-dailė «колісник» (пор. стсл. дрѣводѣла «тесля»), лтс. dailš «гарний» (Топоров 339—340;

Būga RR I 436—437; Брандт РФВ 21, 220; Pott KZ 6, 33, проти — Sławski I 190). — Шанский ЭСРЯ I 5, 62; Фасмер I 496—497; Преобр. I 207—208; Горяев 101; Brückner 109; Machek ESJČ 117; Holub—Kop. 100; Holub—Lyer 124, 136; БЕР I 338; Младенов 157; Skok I 412—413; ЭССЯ 5, 7—8; Neckel ZfSlPh 6, 67—69; Bern. I 194—195; Mikl. EW 45; Meillet Études 415; RES 6, 169; Trautmann 48. — Див. ще діти².

[ділoвáння] «паркан», [дільниця] «огорожа з поламаних бурею дерев» Везн, [дінниця] «огорожа», [задільувати] «огородити парканом»; — результат деетимологізації форми дил(ь)oвáння «тс.», утвореної від дилувати «будувати з дилів», і зближення її з ділити чи, можливо, діло, ділати; безпосередньо пов'язувати укр. [ділoвáння] «паркан» з діло < dělo (Преобр. I 208) невірно. — Див. ще диль. — Пор. діліна.

[діля] «для» Ж, [дільма] «тс.»; — р. [дѣла, дѣльма], бр. дзѣла, др. дѣля, дѣльма, п. ст. dzielas, [dziele], нл. źęła, схв. ст. диль, слн. -delj, стсл. дѣла, дѣльма; — псл. dělja, очевидно, пов'язане з dělo як його відмінкова форма — орудн. одн. (Bern. I 195—196) або аблатив (Ильинский РФВ 64, 433); розглядалося також як аблатив імені *dělъ «частина» (Лозбэ ЭИРЯ 6, 75—89); здебільшого вважається спорідненим з лит. dēl «для», ст. dēla, dēliai, лтс. dēl «тс.», хоча балтійські форми можуть бути й запозиченими з слов'янських мов (Эндзелін ЛП I 82—83; Vaillant Gr. comp. II 2, 698); сумнівний зв'язок з псл. *dyl-, звідки р. ділинний (Mikl. EW 45); зіставлялося безпосередньо з ділити (Горяев 92). — Фасмер I 497; Преобр. I 208; Bezlaј ESSJ I 97; ЭССЯ 4, 234—235; ESSJ Sl. gr. I 55—59; Trautmann 48. — Див. ще діло, диль. — Пор. для.

[диль] «нитки для рибальських сіток»; — р. [дель] «рибальська сітка; частина рибальської сітки; сітчаста тканина з товстих ниток, яка використовується в рибальстві; товста нитка для сітки», др. дѣль (у виразі дѣли неводные); — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з псл. děliti (пор. болг. дель «пасмо

волосся», тобто «частина волосся, що відділяється від усієї його маси»); реконструювалося др. дѣль «частина» (Лозбэ ЭИРЯ 6, 75—89); зіставлялося також (Горяев Доп. 1, 11) з дінд. dā- (-dyati, -dyanti) «в'язати», ditá- «зв'язаний», dā-та «шнурок», гр. δέω «в'язу»; не виключений зв'язок з псл. dělo, dělati, пор. р. [дель] «борть; отвір у борті чн у вулицю», що пов'язується з dělo, děti (Фасмер I 497). — Див. ще діліти, діло.

дім, [дом], [дoма] (жін. р.) «дім», [домар] «хазяїн», [доматар, доматор] «тс.» Ж, [домарство] «сидіння вдома» Ж, [домарята] «домашні (хатня челядь)» Ко, [домівці] «тс.» Ж, [домáха] «житло, стоянка рибалок; перший улов поблизу стоянки», [домáшність] «господарство» Ж; дім із садибою Я», [домѣць] «палац», домівка, домівник «домочадець», [домівниця] «служниця» Ж, [домівство] «дім», [домовѣць (слезавий)] «домашній грибок, Merulius lacrymans» Ж, домовий, домовік, [домовище] «будівля» Ж, [домовник] «домочадець; домовик», [домовність] «батьківщина» Ж, домонтар (заст.) «домосід; [хазяїн Я]», домотур «тс.», домонтарство, домашній, [домашнивий Я, домівський], домовий, домовитий, [домовний], дома (присл.), [домаки] «вдома» Ж, [домів] «додому», [домій] «тс.» Ж, [домаріти(ся)] «сидіти вдома», [доматорствувати] «хазяїнувати» Ж, [бездомівник] Ж, бездомник, бездомок, бездомний, додому, додому, додому, додомочку, [задомашній] Ж, одомашнювати, [подімство] «садиба», придомок «флігель», [роздомашніти] Нед, удома, [удомашніти] Нед; — р. бр. болг. м. дом, др. домъ, п. слц. вл. нл. dom, ч. діт, полаб. діт, схв. дdm (род. в. дdm), слн. dóm, стсл. домъ; — псл. domъ є давньою основою на -u-; — споріднене з лат. domus «дім», дінд. dámaḥ «тс.», ав. dam- «дім», гр. δόμος «будівля», δέω «будую», лит. dimstis «маеток», гот. timrjan «будувати, споруджувати», дісл. timbr «будівельний ліс», гр. δῶμα «дім», δάμαρ «хазяйка, дружина»; іє. *dōm-, *dēm-, *dm-, *dm- «дім, будівля». — Шанский ЭСРЯ I 5, 164—165; Фасмер—Трубачев I 526—527; Преобр. I 190—191; Горяев 94; Sławski I 155;

Brückner 93—94; Machek ESJČ 134; Holub—Kop. 110; БЕР I 410—411; Младенов 138; Skok I 424—425; Bezljaj ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 72—73; Bern. I 210—211; Trautmann 44; Mühl.—Endz. II 692—693; Pokorny 198—199.

діменіця — див. **дімати**.

дінниця — див. **ділoвáння**.

діра́, дірка, [діравка] «друшляк», [діркáвиця, диркoвни́ца МСБГ] «тс.», [діркáвни́ца] «частина ткацького верстата; металічна планка з багатьма отворами» МСБГ, **діркува́льня** «прилад, яким роблять отвори», [діря́вка] «дірявий предмет (сумка, миска і под.)» Я, [дію́ра] Ме, дію́рка Ме, [діра́вий, дірі́стий Ж, дирка́вий МСБГ, дірка́тий, диркoвaтий МСБГ], діркува́тий, дірча́вий, дірча́стий, дірча́тий, діря́вий, [дію́равий (Ме), дію́ркoвaтий (Ме), діра́вити Ж, діркoвaтіти ВеБ], дірча́вити, діря́вити, діря́віти, [подіркува́тий, про́дір, продіркува́ти]; — р. дыра́, [дира́], бр. дзіра́, дзію́ра, др. дира, п. dziuga, ст. duga, ч. díga, ст. diega, déravý, [doural], слн. diega, вл. džéga, нл. zéga, ст. [žuga], полаб. darä, болг. дѣря «слід», схв. дѣра, дѣра, [дѣра], слн. dera, стсл. **дира, дири**; — віддієслівне ім'я із значенням «подране, роздрте», пов'язане з псл. dьgati «дєрти», *derti «тс.»; голосний кореня в різних слов'янських мовах свідчить про наявність у праслов'янській мові паралельних форм *dēra (від *dērati) і díra (від *dirati); форми р. дыра́, п. ст. duga єдиного пояснення не мають; розглядаються як балтослов'янські варіанти кореня *der- з голосними заднього ряду, споріднені з лит. dūrti «колоти, пробивати», dūris «укол» (Brückner 113; Pokorny 208; Sławski I 208), як результат контамінації псл. *doga (гр. дoра́) і díra (Meillet Études 252; Фасмер I 559), як пов'язані з dveri, гр. θύρα (Соболевский Slavia 5, 444; ЖМНП 1886 вересень 148) та ін.; п. dziuga, до якого зводять укр. [дію́ра], бр. дзію́ра, пояснюється як результат видозміни п. ст. duga під впливом dzioga (<*dega) (Sławski I 209); чергування голосних кореня пояснюється й як рефлексія варіантів коренів іє. *dēr- (der-)/*dęer- (deur-)

*dęer- (dour-) (Ondruš Sl. Wortst. 126) або як явище, викликане експресивними факторами (Holub—Kop. 100). — Варченко Терит. діал. 108—109; Фасмер I 515, 559; Преобр. I 206; Горяев 100; Machek ESJČ 117; Holub—Lyer 133, 140; Schuster-Sewc I 204; Olesch I 147—148; БЕР I 396; Skok I 437—438; Bezljaj ESSJ I 97—98; ЭССЯ 5, 12, 30—31; Mikl. EW 41. — Див. ще **дєрти**.

[діробо́я (Іванок)] (бот.) «звіробій, Hypericum perforatum L.» Ж, [діробоева́ті] «родина звіробійних» Ж; — складне слово, утворене з основи іменника **діра́** і основи **бой-**, пов'язаної з дієсловом **біти**; назва зумовлена тим, що листки звіробою всіяні крапчастими залозками, які просвічують; пор. інші назви цієї рослини: [дірка́ч, прозі́рник, звіробі́йник діравий], а також латинську номенклатурну назву H. perforatum, букв. «Г. поколотий». — Див. ще **біти**¹, **діра́**. — Пор. **звіробій**.

діскува́тися — див. **ськати**.

діста́ти «взяти, витягти; досягти, здобути», **дістава́ти, дістáтися** «добратися», **дістаний**; — р. достáть, бр. дастáць, др. достáтися, п. вл. dostać, ч. dostati, слн. dostat', нл. dostaś, схв. дoстати «вистачити», слн. dostajati, стсл. **достати** «тс.»; — псл. dostati (dostavati) «досягти (стоячи); вистачити, достояти» є префіксальним утворенням від stati «стати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 174; Sławski I 157; Machek ESJČ 575; Zubatý St. a čl. I 104; ЭССЯ 5, 84; St. prasl. IV 137—140. — Див. ще **ста́ти**. — Пор. **доста́ток**.

[дість] «досить»; — результат закономірного розвитку давнішого *дoсть, що виникло внаслідок скорочення форми **дoсить** подібно до п. dość (<*dosyć) або з'явилося як запозичення з польської мови. — Див. ще **дoсить**.

дітвора́, [дітвoрня́ Я, дeтвoрѣчa ЛексПол]; — р. дeтвoра́, бр. дeтвapѣ; — утворено на східнослов'янському ґрунті від *дѣтвѣа́ (пор. схоже за структурою р. мошкарá); висловлювалось припущення, що суфіксальний елемент у цьому слові з'явився під впливом утворень типу *četvory, *pečory, укр. чeтвeрo, н'ятeрo (Lohmann KZ 58, 213); менше

підстав розглядати це слово як давнє складне, де першою частиною є та сама основа, що в *dēt-i*, а другою — основа, засвідчена в лит. *vorá* «низка», *rauga* «передача, привод». — Трубачев Терм. родства 39; Фасмер I 508; ЭССЯ 5, 16; Sl. prast. III 171; Bern. I 196; Trautmann 351. — Див. ще діти¹.

діти¹, [dítvá] (зб.), [dítvága] (зб.) Ж, *dítváak*, [dítváččja], *dítišice*, [dítka, dítstvo] Ж, *dítváčij*, *dítin'skij* Ж, *dítinij* Ж, *dítóčij* Ж, *dít'skij* Ж, *dít'čikij*, *dítčij*, [бездіткіня Ж, бездітник, бездітїха Я], *бездітний*, [бездітський] Ж; — р. *děti*, бр. *dzeći*, др. *ǫbti*, п. *dzieci*, ч. *děti*, слц. *deti*, вл. *džěci*, нл. *žěši*, полаб. *detaj*, болг. [děti], стсл. **дѣти**; — пізнє псл. *děti* є формою множини від майже втраченого в сучасних слов'янських мовах збірного іменника **děť* (пор. схв. [dijet], ч. [dět']), що походить з давнішого **doj-t* < **daj-t* «годоване груддю», пов'язаного з іє. **dhēi* «годувати груддю», звідки також псл. *dojiti*, *děva*, укр. *доїти*, *діва*; про суфікс *-t-* в інших назвах спорідненості (він виділяється також в іменнику із збірним значенням р. *знать*) див. Specht 226; — споріднене з лит. *dīle* «теля, що ссе», *dėls* «син», лат. *fīlius* «тс.», *fēlāge* «ссати», лит. *dėlė* «п'явка», *rigmdėlė* «корова, що отелилася вперше», гр. *φῆλή* «материнська грудь». — Трубачев Терм. родства 38; Шанский ЭСРЯ I 5, 91; Фасмер I 516; Sławski I 192; Brückner 108—109; Rozwadowski BB 21, 154; Machek ESJČ 118; Holub—Lyer 128; Holub—Kop. 100; БЕР I 348—349; ЭССЯ 5, 12—13, 14; Sl. prast. III 165—166; Bern. I 196; Мейе ОЯ 369; Lohmann KZ 58, 229; Pokorny 242. — Див. ще дитя, доїти. — Пор. діва.

діти² (*dīnu*), *dívati*, *vdīti*, *zadīti*, *nadīti* «одягти», *odīti*, *odívati*, [одіяти Ж, оденути], [ódiv] «одяг» Ж, [odiva] «тс.», *odívannja*, [odíváčka] «одяг, одяжина» Ва, [odívěcy] «той, хто одягає», [odívka] «покривало» Ж, [ódivo] «одяг», *odínjā*, [ódinok Ж, odinь Ж, ВеУг, odія Г, Ж] «тс.», *odíjlo* «ковдра; [одяг Ж], *odíjlyce* (зменш.), *odíjnnja*, [odítinij] «добре одягнений», *podīti*, *prodí-*

ti «всилити», [rozdíti, rozdívati], [uzdíti] «одягти» КІМ; — р. *detь* (*děnu*), *zaděť*, *oděť*, бр. *dzeць*, п. [dzieć] «подіти; чинити; ткати», ч. *díti* «діти», слц. *diet'* «тс.», вл. *džec* «прясти, ткати», *džec so* «снитися», нл. *žaś* «прясти, ткати», болг. *děna*, *djána* «діти», м. *dene* «тс.»; вдівати, нанизувати», схв. *djěti* «сховати, подіти», слн. *děti* «діти», стсл.

дѣти, **дѣти** «класти»; — псл. *děti* «класти»; — споріднене з лит. *dėti*, лтс. *dēt* «тс.», лат. *fēcī* «вчинив» (форма перфекта від *facege* «чинити»), гр. *τίθημι* «ставлю, кладу», двн. *tōn*, *tuon* «робити», нвн. *tup* «тс.», дінд. *dādhāti* «кладає», ав. *daḍāiti* «тс.»; іє. **dhē-* (**dhō-/dhə-*) «класти»; стсл. **деждаж** (1 ос. одн.) є давньою редулькованою основою (Meillet Études 18—19; Vaillant RÉS 14, 79); розвиток значення «класти > робити» відбувся ще в дослов'янський період (пор. лат. *fēcī* «вчинив», нвн. *tup* «робити»), пізніше розвинулося значення «говорити» (*Zubatý St. a čl. I 90—102; Liewehr ZfSlPh 15, 74*). — Шанский ЭСРЯ I 5, 93—94; Фасмер I 509; Преобр. I 209; Sławski I 188—189; Brückner 107; Machek ESJČ 118; Holub—Lyer 136; Holub—Kop. 107; БЕР I 351; Skok I 414—415; ЭССЯ 4, 229—230; Bern. I 192—193; Mikl. EW 43—44; Pokorny 235—237. — Пор. діяти.

дітлахі, *dítlahinjā* (зб.); — експресивне утворення, можливо, від основи збірного іменника *dítvá* за допомогою суфікса *-ah-* (суфікси з елементом *-x-* поширені в експресивно забарвлених словах, пор. укр. *діваха*, *дівоха*, п. *dzieciuch*, *dziewucha* і под.); в твірної основи могло перейти в л під впливом експресивного характеру слова або внаслідок гіперистичної заміни, пов'язаної з вимовою *ł* у польських словах як *v*. — Див. ще діти¹. — Пор. дитвора.

[дітський] «екзекутор Ж; урядник Пі», [децький] «тс.» Пі, ст. *дѣцький* «княжий, а потім судовий посланець» (1444); — р. заст. [dět'skij] «охоронець, прислужник князя (на Русі)», др. *дѣтськыи*, *дѣтцьскыи*, *дѣцькыи* «княжий отрок»; п. [dziecki] «судовий виконавець (у Литві)», [dzieczski] «тс.»; — субстантивований прикметник, пов'яза-

ний, очевидно, з *děť «діти» (в значенні «слуги князя»); у польській мові з східнослов'янських (SW I 638).— Див. ще діти¹.

[діцкувати] «брати в заставу» Ж, [діцок] «застава» Ж, ст. *дицковати* «брати в заклад майно, накладати на нього судову заборону» (1446);— запозичення з польської мови; п. ст. *dzieckować* «брати щось у заставу; виконувати вирок» утворене від *dziecki* «судовий виконавець», що розглядається як запозичення з східнослов'янських мов (SW I 638).— Див. ще дітський.

діяти, діятися, [дієць] «діяч» Ж, [дійник] «тс.» Ж, дієство, дія, діяльність, [діянка, діятель Ж], діяч, [дівий] «діювий» Ж, дієвий, діювий, діючий, діяльний, [діяльний] Ж, бездієство, бездіяльний, [здійкатися] «трапитися» Кур, [задіяна] «виснажена» (про землю), [подіяти, недія КІМ, [недійний] Ж, подія, подіяти «зробити; ізробити щось погане чаклунством», сподіяти «вчинити»;— р. *děyatъ*, др. *оѣяти* «робити; чіпати; говорити», п. *dziać się* (<*dziejać się*) «діятися», [dzieć] «діяти», [dziejać] «тс.», ч. *díti* «сказати», *díti se* «діятися», слц. *díat'* «тс.», нл. *žás* «сказати», стсл. *дѣяти* «діяти»;— псл. *dějati* «діяти, чинити, робити», утворене від *děti* «класти, подіти; робити»; про розвиток значення див. *Zubaty St. a čl.* I 98—102; *Liewehr ZfSlPh* 15, 74.— Фасмер I 509; Преобр. I 209; Горяев 101; *Sławski I* 188—189; *Brückner* 107; *Machek ESJČ* 118; Младенов 124; ЭССЯ 4, 229—230; *Sl. prasl. II* 126—128; *Bern. I* 191—193; *Mikl. EW* 43—44.— Див. ще діти².

длубати «копирсати; колупати», *длубатися* «копирсатися», повільно щось робити», *длубаніна* «повільна робота»;— бр. *длубаць* «довбати; повільно щось робити»;— запозичення з польської мови; п. *dłubać* «тс.» є прямим відповідником укр. *довбати* (див.).

[длужани] «кукурудзяне бадилля» Мо;— неясне; можливо, пов'язане з молд. *глузь* (мн.) «копи снопів, кукурудзиння і под.».

для, [дле, ді Ж, глі Кур, гля], [задля, [задлі] Ж;— р. *для*, [дле, ді], бр. *для*, п. *dla*, *dle*, ч. слн. *dle*, слц. *dl'a*, вл. нл.

dla;— загальноприйнятої етимології не має; розглядається як варіант [діля] (др. *оѣля*) «для», скорочення якого відбулось у ненаголошеній позиції (*Лозбэ ЭИРЯ* 6, 75—89; *Фасмер I* 517; *Соболевский* Лекции 99; *Горяев* 92); виводиться від колишнього іменника *dъlja* «довжина» (п. ст. ч. ст. *dla*), пов'язаного з р. *длить*, *длинá*, укр. *довгий*, причому як паралель до семантичного розвитку наводиться лат. *propter* «внаслідок, через», у якому причинне значення розвинулось з просторового (*Преобр. I* 185—186; *Sławski I* 146—147; *Brückner* 89; *Holub—Kop.* 98; ЭССЯ 4, 234—235; ЭССЯ *Sl. gr. I* 58—59; *Bern. I* 252—253; *Mikl. EW* 55); є спроба розрізнити за походженням ч. *dle* в причинному значенні (з псл. **dělja*, спорідненого з псл. *dělo*) та в просторовому (з псл. **dъlja*—*Machek ESJČ* 120); припускається і взаємовплив рефлексів псл. **dъlja* та псл. **dělja* (*Sławski I* 147).— Пор. діля.

дліяти «затягувати; не поспішати», *дліятися* «баритися», [дліятися] «тс.» Ж, *длівий* «повільний»;— р. заст. *длить* «дліяти», п. *prodlic* «продовжити», ч. *dlíti* «затягувати, продовжувати», ст. *dleti*, вл. *dlic*, схв. ст. *dliti* «тс.», стсл. *prodълити*;— псл. *dъliti*, похідне від **dъль* «довжина», пов'язаного з **dъlgъ*, укр. *довгий*, **дълina*, р. *длинá*.— Шанський ЭСРЯ I 5, 142; Фасмер I 517; Преобр. I 185—186; Горяев 92; *Brückner* 89; ЭССЯ 5, 210; *Bern. I* 252—253.— Див. ще довгий.— Пор. біля.

Дмитрб. *Митрб*, [Гмитрб, Дмітер Я, Дмітерко Я], *Дмітрик*, *Мітрик*, [Гмітрик, Дмитрашко Я], *Дмітрій*, [Дмітрійхно Я, Дімара Я, Мітя, ст. *Димитрии* (1366), *Димитрій* «землен, плод зем(ел)ний, з збожа. аб(о) двома-терній» (1627);— р. *Дмітрій*, заст. *Димитрий*, бр. *Дзмітрій*, др. *Димитрий*, *Дмитрей*, ч. *Dimitrij*, ст. *Dimitr*, слц. *Demeter*, [Demiter], болг. *Димітър*, м. *Димитар*, заст. *Димитрија*, схв. *Dmītar*, слн. *Demetrij*, стсл. *Димитрии*;— через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Δημήτριος* за формою є присвійним прикметником від імені богині земле-

робства та родючості Δημήτηρ, яке розглядається як складне слово з первісним значенням «мати землі»; другий його компонент μήτηρ «мати» відповідає укр. *мати* (род. в. *матері*), перша частина слова неясна: вона тлумачиться як іллірійське слово або як назва землі *δῶ, існування якої не підтвержене; пов'язується також з δῆσι «ячмінне зерно»; зіставляється з іє. *dm̥s (род. в. від *dep- «дім»).—Сл. вл. імен 207; Петровський 97; Младенов 127; Кореєнų Průvodce 55; Chantraine I 272—273; Frisk I 379—380.—Див. ще *мати*.

дмухати «дути, віяти; пихтіти», *дмухніти* «подути; вдарити; випити; побігти», *дмух* (виг.), [дмухач] «вітер», [дмухача дати] «втекти», [задмух] «схильність» Ж, *підмух* «повів»;—р. [дмухати] «дути», бр. *дмухаць*, п. *dmuchać*, ч. *dmuchati*, нл. [*dmuchaś*] «тс.»;—псл. [*дѣмухати <*dimousatei], похідне від dōti «дути», дѣтѣ «дую»; суфікс -их- можна пояснити впливом основи dūx- (пор. псл. *доухати*) (Otrebski ZW 268); може також розглядатися як контамінація *духати* з основою дѣт-ѣ, пор. ще вторинні ч. *dmouti* «дути», сл. *dmút' sa* «надуватися, випинатися»—від дѣтѣ.—Фасмер I 517; Горяев 92; Sławski I 149; Brückner 86, 90; Łoś Gr. p. II 4; Machek ESJČ 124; Holub—Lyer 137, 139; Младенов 154; Berg. I 244—245.—Див. ще *дути*, *дімати*, *діхати*.—Пор. *надма*.

[дна] (анат.) «матка, Uterus» Ж;—р. ст. *дѣна* «тс.», ч. ст. (s)třěvo deppie «товста кишка», вл. *depo* «шлунок тварини; товста кишка», нл. *depo* «череве, шлунок тварини», болг. [*дѣнек*] «шлунок тварини», [*дѣняк*] «сліпа кишка», [*дѣнешник*] «тс.», слн. *dānka* «пряма кишка»;—псл. *дѣпа* (<*дѣвна) з первісним значенням, імовірно, «глибина, внутрішня частина», потім «нутро, внутрішня частина людського тіла» (звідси — назви різних внутрішніх органів і, нарешті, хвороб внутрішніх органів), пов'язане з дѣпо (є формою жін. р. цього ж іменника, пор. чол. р. у болг. *дѣн*, або формою мн. від дѣпо — див. BER I 400); до семантики пор. лат. *fundulus* «сліпа кишка» (демінутив до

fundus «дно»), шв. [*botten, botting*] «сліпа кишка жуйної тварини» від *botten* «дно», нвн. [*proudn-säck*], *Boden-sack* «сліпа кишка» від [*proudn*] «дно»; менш вірогідне зіставлення з др. *дѣгна* «рана, шрам» (Потебня РФВ 7, 63—64); Фасмер (I 517—518) вважає слово неясним.—Sławski I 149; Machek ESJČ 121; Zubatý St. a čl. I 292; Holub—Kop. 102; Holub—Lyer 137; BER I 457; Bezlaĵ ESSJ I 94; ЭССЯ 5, 173—174; Berg. I 245—246.—Див. ще *дно*.—Пор. *дѣнница*¹, *дѣнчанка*.

[днесь] «сьогодні», [днѣська, днѣськи, днески ВеЗа, днись НЗ УЖДУ 14, ннись тж, дніська тж, нніська тж, дніськи тж, нніськи тж] «тс.», [днѣшній], [днѣсь] «напередодні» Нед;—р. [днесь], др. *дньсь*, п. *dziś* (<*dziś*), ч. *dnes*, ст. *dens*, слц. *dnes*, вл. *dzens*, *dzensa*, нл. *zins*, *zinsa*, полаб. *dans*, болг. м. *днес*, схв. *дѣнас*, слн. [*dnēs*], *dānes*, стсл. *дѣньсь*;—псл. *дѣньсь* «сьогодні» є прислівником, що виник із сполучення дѣль съ букв. «день цей».—Дзендзелівський НЗ УЖДУ 14, 131; Німчук Пр. XII діал. н. 266—267; Шанский ЭСРЯ I 5, 143; Фасмер I 519; Sławski I 206—207; Brückner 113; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 103; BER I 400; Младенов 128; Bezlaĵ ESSJ I 94; ЭССЯ 5, 215.—Див. ще *день*, *сей*.—Пор. *сьогодні*.

[дніні] «нині» Ж;—результат контамінації слів [днесь] і *ніні* (див.).

дно, [дѣнница] «дошка в дні воза» Л, *дѣнце*, *дѣнцивка* «сопілка з денцем», [дѣнцище] «днище» Я, [днѣнце] «посуд для пиття» Ж, *дніця* «поперечна дошка в колесі водяного млина», *дніще* «дно; дошка, на одному кінці якої сідає пряля, вставляючи в другий гребінь чи куделю», [до дніща] «до низу» (про складки на довгому одязі) КІМ, [дніщик] «майстер, що виготовляє дніща» Я, [дні] «всередині» Ж, [дніца] «тс.; всередину» Ж, *дѣнний*, *дніти* «вставляти дно», [бездѣнок] «вулик без дна» Ж, [бездна] Ж, *бездѣня*, [бездѣнь] Ж, *бездѣнний*, *бездѣнний*, *бездѣнний*, [бездѣнний] «ввійняти дно», [виднівка] «бездонна бочка» Ж, [задѣнати] «вставляти дно» Ж, [задѣнати], [задѣнати], [задѣнати] «тс.», [задѣнний

Ж, заднѣваний Ж], [одѣнок] «копиця, стіжок на дерев'яній підстилиці; дерев'яна підстилка під копицею, стіжком», одѣнки «залишки на дні», [одѣньки, подѣне Ж] «тс.», [подѣнок] «тс.; нижня дошка у возі» Нед, піддѣн, піддѣнник, поддѣний, придѣний, переддѣти «поміняти дно», роздѣнати «виймати дно», роздѣнчїти, [роздѣнчїти, роздѣнїти Нед, роздѣнїти Мол, роздѣнїти «тс.»;— р. бр. м. дно, др. дѣно, п. ч. слц. вл. нл. дно, полаб. dāņī, болг. дѣно, схв. днѣ, слн. dno, стсл. дѣно;— псл. дѣно (<*dъно) «дно, глибина» (до семантики пор. також укр. у дну «всередину», др. дѣнѣ «всередині», дѣну «тс.», изъ дѣну «зсередини»);— споріднене з лтс. dūbens «дно», dībens «дно, глибина», dībins «тс.»; іе. *dhub-/dheub- «глибокий, видовбаний»; у балто-слов'янських словах корінь поширений суфіксом -po-, без нього виступає ще в лит. dubūs «глибокий», dūbti «занурюватися», dau-bà «яр», лтс. dauba «тс.», dubt «занурюватися», прус. padaubis «долина», гот. dīps «глибокий», нвн. tief, kīmr. dwfī «тс.»; з глухим кінцевим приголосним іе. *dhuр- виступає в псл. dūpa, укр. дупа, дуплѣ; є спроби пояснити псл. *dъно як наслідок метатези *bъно, що зіставляється з н. Boden «дно; земля, ґрунт», гр. βυθός «дно, низ», дінд. budhnāh «тс.», ав. būnō «дно, глибина», випѣ «тс.» (Zubatý St. a čl. I 294; Machek ESJČ 121; Holub—Kop. 103).— Шанский ЭСРЯ I 5, 143—144; Фасмер—Трубачев I 519; Преобр. I 186; Горяев 92; Sławski I 149—150; Brückner 91; Holub—Lyer 137; BEP I 457—458; Младенов 156; Skok I 418; Bezlaј ESSJ I 104—105; Трубачев Этимология 1970, 10—12; ЭССЯ 5, 174—175; Schuster-Sewc Sl. Wortst. 14; Bern. I 245—246; Mikl EW 54; Trautmann 45—46; Mühl.—Endz. I 261—262; Откупщиков 243; Pokorny 268.— Пор. дѣбра.

днѣвка «одноденна зупинка на відпочинку; [день відпочинку Ж]»;— запозичення з російської і з польської мов; р. днѣвка «одноденна зупинка», п. dńiówka «день відпочинку» утворені від р. день, п. dzień «день», що відповідають укр. день (див.).

до¹ (прийменник), [di] «тс.» Ж, до- (префікс), di- «тс.»;— р. др. болг. м. схв. до, до-, бр. да, да-, п. ч. слц. вл. нл. слн. do, do-, стсл. до, до-;— псл. do «тс.»;— споріднене з лтс. [da] (прийменник), лит. [da-] (дієслівний перфективний префікс), проте не виключається можливість запозичення останніх із слов'янських мов (Sławski I 150; Trautmann 42; Endzelin Lettische Grammatik 449—450); відповідає лат. -do в endo «в», а також гр. -δε (енклітика, що вказує напрям, пор. оїмаде «додому»), ав. -da (енклітика з тим самим значенням) і далі дангл. tō, англ. to, двн. zuo, нвн. zu, ірл. do; іе. *do (de), пов'язане з займенниковим коренем *do, що відбився також у псл. da, укр. да (сполучник, частка).— Шанский ЭСРЯ I 5, 144; Фасмер I 519; Преобр. I 186; Горяев 92; Brückner 91; Machek ESJČ 121; Holub—Kop. 103; BEP I 400; Младенов 128; Skok I 418—419; ЭССЯ 5, 37—38; Sl. prasl. III 277—283; ESSJ Sl. gr. I 59—66; Bern. I 203; Mühl.—Endz. I 427; Pokorny 181—182.— Пор. да¹, до².

[до²] «то» (співвідносне слово, частка у складнопідрядних реченнях, напр.: Ой, як прийду додому, до всі мене лають);— варіант частки то, можливо, генетично пов'язаний із сполучником і часткою да (як то з та).— Див. ще да¹.— Пор. до¹.

до³ (муз.) «перший звук музичної гами і нота, що його позначає»;— р. бр. болг. до, п. ч. слц. do;— запозичення з італійської мови, де всі назви звуків гами — ut, re, mi, fa і т. д.— походять від початкових складів латинського гімну св. Іоанну; назву do замість ut уперше вжив у 1673 р. Дж. Боноччіні.— СІС 223; Kopaliński 902—903; Holub—Lyer 445; BEP I 400.

доба «день і ніч, 24 години; час; вік; період; епоха», [dib] (жін. р.) «час; вік», добові (субст.) «гроші, що виплачуються за кожну добу перебування у від'їзді», [здіб] «зовнішність», [здоба] «тс.», здібний «розумний, талановитий», [наддбний] «привабливий, гідний», [невдб] «неорна земля» ЛЧерк, [невдба Л, невдб'є Л, невдбба ЛЧерк] «тс.», [неподба] «не слід», неподбство, [не-

подобистий] «незграбний» Ж, [*неподобливий*] Кур, *оздóба* «прикраса», *оздóбловати* «прикрашати», [*подіб'є*] «подоба» Нед, *подібність* «схожість», *подóба* «тс.; зовнішність; [потреба]; у присудковому значенні «можна, слід» (частіше з запереченням: *не подóба*), [*подобєнство*] «можна, слід» (у присудковому значенні), [*подобєнь*] «красень», *подобізна* «зовнішність; схожість», [*подобина, подобінь*] «тс.» Нед, *подібний* «схожий; [гарний]», [*подібний*] «гарний», [*подобати*] «полюбити, облюбувати», *подобатися*, *подобати*, *подобитися* «ставати схожим», [*подобно*] «зручно; потрібно», *придóба* (заст.) «вигода», *придóбний* (заст.) «вигідний», [*приподóба*] «уподоба» Нед, [*придóбанє*] Нед, *сподобний* «гарний», *сподобати*, *сподобіти*, *сподобітися*, [*удóбен*] «придатний», [*удобєнний*] «тс.», *уподóба* «смак», у присудковому значенні «можна, слід», *уподобання*, *уподобний* «який подобається», *уподобити*, *уподобати*; — р. [дóбá] «час; вік», бр. *дóба* «подібність, схожість; [стан]», др. *дóба* «користь», п. *doba* «час; період; епоха; 24 години», ст. *dobá* «тс.», ч. сл. нл. *doba* «час; період», вл. *doba, dobo* «тс.», болг. *дóба* «час», м. *дóба* «тс.; вік (людини)», схв. *дóба* «час; період; епоха; вік», *дóб* «вік», слн. *dóba* «тс.», стсл. *пóдова* «прикраса»; — псл. *doba* «щось стосовне, властиве»; до семантики пор. *год, годíна, годíтися, гíдний* і под.; — споріднене з лит. *dabà* «натура, вдача», лтс. *daba* «тс.», *dabàt* «благоволити», labdabls «гарний на вигляд», можливо, також і лит. *dabaĩ* «тепер», далі з гот. *gadaban* «підходити, пасувати», *gadofs* «дібраний, стосовний»; іє. *dhabh-; менш імовірно припущення (Machek ESJĈ 121—122; Holub—Lyer 137; Bezlaĵ ESSJ 1 105) про різні шляхи виникнення *doba* «час» (з псл. *dova, де *v* > *b*; *dova пов'язується з гр. дор. *δοῦν* «довго» < <δοῦν «тс.») і *doba* «вид, спосіб» (зіставляється з лит. *dabà*, а також з гр. *δέμας* «вид, форма»; припускається заміна *m* > *b* за часів балто-слов'янської єдності). — Кочерган УМЛШ 1970/3, 75—76; Фасмер I 519—520; Якубинская-Лемберг, зб. «Проблеми языкознания», Л., 1961, 244—256; Преобр. I 186—

187; Горяев 92; Балясникова, зб. «Брянские говоры» III, Л., 1975, 162—170; Sławski I 150; Brückner 91; Holub—Kop. 103; Machek Recherches 69; БЕР I 401; Младенов 129; Skok I 419—420; ЭССЯ 5, 38—39; Sl. prasł. III 283—286; Мартынов Сл.-герм.взаимод. 156—159; Bern. I 203—204; Meillet Études 252; BSL 27, 31; Mikl. EW 47; Lohman ZfSlPh 7, 376—377; Trautmann 42—43; Топоров 281; Fraenkel 79; Mühl.—Endz. I 427.— Пор. *дебєлий, дóблєсть, дóбрый, нáддóбок*.

дóбáвити, дóбáвляти, дóбáвка — див. *вйбавити*.

[*дóбалá*] «догори ногами» Я; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми [*дибулá*] «дибки», утвореної від *дйба*. — Див. ще *дйбати*. — Пор. *дубалá*.

дóберман «доберман-пінчер» (порода собак); — р. *доберман*, бр. *даберман*, *дóберман-пінчэр*, п. слц. *doberman, ch. doberman, болг. дóберман, схв. ддберман*, слн. *dóberman* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. *Dóbermann, Dóbermannpínscher* «тс.» утворено на основі прізвища німецького собаководу Л. Добермана (L. Dobermann), який вивів цю породу в 70-х рр. XIX ст. схрещуванням короткошерстих пінчерів з французькими вівчарками і гладкошерстими лягавими. — Шанский ЭСРЯ I 5, 145; БСЭ 14, 595; Вайсман Службное собаководство 104; Sl. wуг. obcuch 154; Holub—Lyer 137.

дóбиток, дóбивáтель, дóбитча, дóбих, дóбич, дóбича, дóбичник, дóбиччаний — див. *бйти*².

дóблєсть, дóблєсний; — р. др. *дóблєсть*, бр. *дóблєсьць*, болг. м. *дóблєст*, слн. [dóbelj (doblji)] «здатий, придатний», [dobljèst] «здатність»; — запозичено у давньоруську мову з старослов'янської; стсл. *дóблєсть* пов'язане з *дóбáль* «доблесний, благородний, сильний», що походить від псл. *doba* «щось стосовне, властиве», до якого зводиться також псл. *dobgь*, укр. *дóбрый*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 145; Фасмер I 520; Преобр. I 187; БЕР I 402; Младенов 129; Bezlaĵ ESSJ I 105; ЭССЯ 5, 40; Bern. I 205;

Trautmann 43; Mühl.—Endz. I 427.— Див. ще *доба́*.— Пор. *дебелій, добрий*.

[*добош*] «барабанщик; литаврист» Ж, [*добош*] «тс.» Ж, ст. *добошъ* «військовий барабанщик» (XVIII ст.);— п. *dobosz* «тс.», схв. *дѣбош* «барабан», *дѣбошѣр* «барабанщик»;— запозичено з угорської мови, можливо, через посередництво польської; уг. *dobos* «барабанщик» є похідним від *dob* «барабан, бубон», що загальноприйнятої етимології не має; Горяев (446) невірно зіставляє з тюрк. *def*, ар. *duff* «бубон».— Sławski I 151; Sl. yug. obcsyh 158; Brückner 91; Bern. I 204; Mikl. EW 47; MNTESz I 650; Várcki 52.

добрий, добрєзний, добрєнний, добрєнкий, [добрєнєнкий, добрєнкий Ж, добрєський Ж, добрєстлївий], добротлївий, добротнїй, добрєчий, добрєцій, [добрєга] «добра людина» Я, [*добрєниця Ж, добрєн Я*], *добрєга, добрєк* «тс.», [*добрєло*] «тс.»; все, що присмачує їжу» Я, *добрєво, [добрєна]* «хороша якість», *добрєсть, [добрєтка]* «святенник» Ж, *добрє, добротє, добрєм, добрєти* «задобрювати, хвалити; вносити добрєва», *добрєтися* «піддобрюватися; (безос.) щастити», *добрєти, добрєшати, [вїдобрєти]* «добрєти», [*задобрє*] «дуже добре», *задобрєти, задобрєлий, [здобрєвол, здобрєти, здобрєтися, подобрєлий, предобрєий, роздобрєлий, роздобрєти* «розтовстїти», *роздобрєхатися* «роздобрєтися», *удобрєвальний, удобрєти, удобрєвач*;— р. *добрыи*, бр. *добрєи*, др. *добрыи*, п. вл. нл. *dobry*, ч. слц. *dobry*, полаб. *dübrę* «добре», *döbrę* «тс.», болг. *добрє*, м. *добар*, схв. *дѣбар, дѣбрї*, слн. *döber*, стсл.

добрє;— псл. *dobъ* «відповідний, підходящий, корисний», утворене від *doba* «доба» (про розвиток значень див. Friedrich Rog. jez. 1937—1938, 105—108);— зіставляється з лат. *faber* «ремєсник, що працює над твердим матеріалом, зокрема коваль, тєсля», вірм. *darbin* «коваль», з іншим суфіксом лит. *davpūs* «гарний, граціозний»; далі можлива спорідненість з двн. *tarfar* «хоробрий, сильний, міцний», нвн. *tarfer* «тс.», дісл. *darf* «зашкарублий»; менш прийнятне припущєння про те, що псл. *dobъ* виникло внаслідок метатези з *vodъ* «бадьо-

рий», пов'язаного з дїнд. *bhadraḥ* «зручний», гот. *batiza* «кращий», н. *besser*, англ. *better* «тс.» (Machek ESJC 122; Holub—Lyer 137).— Критенко Вступ 556; Шанский ЭСРЯ I 5, 147—148; Фасмер I 520—521; Преобр. I 187; Sławski I 151; Brückner 91—92; Schuster-Sewc I 156; Olesch I 176—182; БЕР I 402—404; Skok I 420—421; Bezlaĳ ESSJ I 105—106; ЭССЯ 5, 45—46; Bern. I 204—205; Mikl. EW 47; Ernout—Meillet I 208; Trautmann 43; Walde—Hofm. I 436—437; Pokorny 233—234.— Див. ще *доба́*.— Пор. *дебелїй, доблєсть*.

[*добрї*] «ледве, мало (не)» (напр.: *Добрї мене собаки не з'їли*);— очевидно, запозичєння з польської мови; п. *dobrze*, як і слц. *dobře* «тс.; добре», набуло значєння «ледве», мабуть, внаслідок еліпсації виразів типу *dobrze, że nie...* (букв. «добре, що не ...»).— Див. ще *добрїй*.

[*добрєвка*] (бот.) (назва трави) Я, [*добрєвка*] «грушанка круглолиста, *Pirola rotundifolia* L.» Мак, [*дїбрєвка*] «вовчі ягоди пахучї, *Daphne spheorum* L.» Мак;— очевидно, вїдповїдає р. *дубрєвка* (бот.) «перстач, *Potentilla tormentilla*; горлянка, *Ajuga reptans* L.»; веронїка, *Veronica chamaedrys* L.; самосїл, *Teucrium sibiricum*», *дубрєвка* «тс.», бр. *дубрєўка* «тс.», п. *daubrówka* «горлянка та ін.», ч. *doubravník* «мелїса, *Melissa officinalis* L.», *doubravnice* «тс.»;— пов'язанє з *дїбрєва*; пор. іншу назву вовчих ягід пахучих: *боровїк (запашний)*.— Див. ще *дїбрєва*.

[*добрєха*] «лихоманка» Я;— р. [*добрєўха, добрєва*] «тс.», болг. [*добрє*] «хвороба»;— утворєне від *добрїй* як євфемїстична назва хвороби, пор. р. *кума, тєтка, сосєдка* «тс.».— Фасмер I 520; Потєбня РФВ 7, 68; Зелєнин 2, 76.— Див. ще *добрїй*.

добути, добуваѳти, добуѳтися, добуваѳтися, [добуваѳка] «добуваннєя добуваѳи, [*добудѳї*] «незаконнєнародженє дїтина», *добуѳток, добутѳя, добувнїй, добуѳтїй, [добуѳтнїй], вїдобуѳток, здобуваѳти, здобуѳти, [здобуваѳнєць]* «грабїжник» Ж, [*здобуванїна*] «здобуѳток», [*здобудѳї*] «незаконнєнародженє дїтина» Я, *здобуѳток, здобутѳя, роздобуѳток*;— р. *добуѳть*, бр.

здабціць, др. *добыти* «здобути, розшукати», п. вл. *dobyć*, ч. *dobyti*, слн. *dobyt'*, нл. *dobyś*, болг. *добівам*, м. *добие* «одержати, виграти», схв. *дббити* «тс.», слн. *dobiti* «одержати, дістати», стсл. *дсвыти*; — псл. *dobyti* «добути», утворене за допомогою префікса *do-* «до-» від *byti* «бути»; первісне значення: «перебуваючи досягти, добутись до». — Див. ще *бу́ти*¹, *до*¹.

[**доби́вка**] «сокирка з тонким лезом» Ж; — неясне; можливо, походить від імені Олекси Довбуша (Добуша), вожака селянського руху в середині XVII ст. в західноукраїнських землях.

довадити¹, *довáда*, *довáдлиий*, *довáдний* — див. **ва́дити**.

довáдити² — див. **ва́дкий**.

довба́ти «колупаючи, робити отвір, заглиблення; зубрити», *довбти́* «тс.», *довба́тися* «щось повільно робити, возитися», *довбти́ся* «тс.», [*дóвба*] «рябий», [*довба́к*] «дятел» ВеБ, [*дóвбавка*] «тс.; той, хто довбає» Ж, [*довба́ль*, *довба́ч*, *довбу́н*] «тс.», [*довбу́ло*] «інструмент для довбання, зубило» Я, *довба́ло* «тс.; [дятел ВеБ, Мо], *довба́льник*, [*довба́льня*] «верстат для видовбування дірок», [*довбані́на*] «причепливість» Ж, *дóвба́нка* «предмет, видовбаний із суцільного шматка дерева», [*довбанкі́*] «солом'яні або плетені з осоки черевики на дерев'яній підшві» МСБГ, [*дóвбанці́*] «тс.» МСБГ, [*дóвбар*] «майстер, що видовбує з дерева різні предмети» Я, [*довба́рство*] «видовбування з дерева різних предметів» Я, [*довба́чка*] «зубочистка» Ж, *довбе́нька* «мала довбня; інструмент вибійника; [барабанна паличка]» Ж, *довбе́ха* «йолоп; довбня; калатало», *довбе́шка* «тс.», [*дóуби́нька*] «кополонка» Мо, *дóвбня* «великий дерев'яний молот або велика палиця з потовщенням на кінці; йолоп», [*довбня́к*] «йолоп», [*довбня́р*] «молотобоєць», [*дóвбом*], *довба́льний*, *двбаний*, *видовбина*, *видовбувач*, *надовба* «протитанкова перешкода, вкопана в землю», *надовбень* «тс.; [йолоп]», [*подовба́к*] «дятел», [*подовба́ч*] «тс.»; — р. *долба́ть*, *долби́ть*, бр. [*даўба́ць*], др. *дълбати*, п. *dłubać*, ч. *dlubati*, *dlouhati*, слн. *dlbat'*, вл. *doľbać*, нл. *dłupaś*, *dłupaś*, болг. *дълба́я*, м. *длаби*, схв. *дўпс-*

ти, слн. *dólbsti*; — псл. **d^hlb-ati* «довбати», **d^hlb-ti* «довбти»; той самий корінь з іншим ступенем вокалізму **dolb-* засвідчений в укр. *долобкува́ти*, *долото́*, *на́долоб*, ч. *dlabati*, а в ступені **delb-* відбитий в болг. *длето́*, схв. *длицѣто*, слн. *dléto*; — споріднене з лит. *délba* «держак вил», лтс. *daiba* «жердина для розлякування риби», *daĩbs* «тс.», *daĩbuòt* «заганяти жердиною (рибу до сітки)», *dalbāt* «тс.», н. *döiben* «бити», дангл. *delfan* «копати; хоронити», двн. *bi-telban* «закопувати», свн. *delben*, *telben* «копати»; іє. **dhelbh-* «копати, видовбувати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 160; Фасмер I 523—524; Преобр. I 188; Горяев 93; Фортунатов ИТ II 147; Sławski I 148; Brückner 89; Machek ESJС 119; Holub—Lyer 136; Holub—Kop. 102; БЕР I 455; Младенов 155; Skok I 460; Bezlaj ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 206; Трубочев Рем. термиол. 153—154; Bern. I 250—251; Mikl. EW 40; Trautmann 54; Fraenkel 81; Mühl.—Endz. I 434; Pokorny 246.

дóвби́ш (заст.) «литаврист» СУМ, Ж, *дóвби́шка* «жінка литавриста»; — п. *dowbysz* «литаврист» (з укр. ?); — очевидно, результат зближення [*дóбош*] «барабанщик» з *довбти́*, *довба́ти* або з похідними від цих дієслів *довбе́ха*, *довбе́шка* «дерев'яний молоток; булавка». — Bern. I 204. — Див. ще **дóбош**.

[**довбо́ніс**] (орн.) «костолуз, *Coccothraustes coccothraustes*» Шарл, [*довбо́ніска*] «тс.» Шарл; — результат видозміни форми *дубоніс* «тс.» з наближенням першої частини складної назви до основи дієслова *довба́ти*. — Див. ще **дубо́ніс**.

[**дóвбош**] (орн.) «дятел» МСБГ, [*дóвбуш*] «тс.» Ж, [*довбаиш*] «повзик» Шарл; — очевидно, виникло в результаті поширення кореня *довб-* (пор. інші назви дятла, утворені від цього кореня: *довба́к*, *довба́ль*, *довба́ч* та ін.) суфіксом угорського походження *-ош* (уг. *-os*). — Див. ще **довба́ти**. — Пор. **дóвби́ш**.

[**довг**] «борг; обов'язок», [*дóвжні́к*] «боржник» Г, Ж, [*дóвжний* Ж, *довжєн* Ж], [*дóвжно*] «повинно» МСБГ, [*задовжі́ти*] «заборгувати» Ж, [*задовжі́тися*] «заборгуватися», [*надовжі́ти*] «набрати

в борг» Ж, [удовжїтися] «заборгувати»; — р. м. *долг*, бр. *доўг*, др. *дълъгъ*, п. *dług*, ч. *dluh*, слц. *dlh*, вл. *doth*, нл. *dług*, полаб. *daцg*, болг. *дълг*, схв. *дўг*, слн. *dólg*, стсл. *ДЛЪГЪ*; — псл. **dʲlǫgъ* «борг, обов'язок»; — остаточно не з'ясоване; вважається спорідненим з гот. *dulgs*, ірл. *dliged* «тс.», *dligim* «заслугую» (іє. **dhǫgh-*); зближується також з *дóвгий* (Преобр. I 188—189; Горяев 94; Brückner 90; Holub—Lyer 137; БЕР I 455; Младенов 129, 155); запропоновано (Ondruš Slovenská гес 39, 136—139) виведення від іє. **del-/dol-* «рубати» (борг як зарубка); необгрунтовані припущення про давнє запозичення з германських мов (Берн. I 244; Hirt PBrV 23, 322) або з кельтської (Jancko Slavia 9, 348). — Шанский ЭСРЯ I 5, 160—161; Фасмер I 524; Sławski I 148; Machek ESJĀ 121; Holub—Kop. 102; Skok I 453; Bezlaĵ ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 179—180; Mikl. EW 40.

дóвгий, довгáвий, [довгалéцкий] МСБГ, [довганáстий], довгáстий, [довгелéзний, довгелéцький Я, довгелю́чий, довгелéзний, довгённий], довгёнкий, [довгилéнный] МСБГ, довгисний, [довгóвастий, довгóватий, довговíстий ВЕНЗн, ВеУг, довгоня́стий], довгóтний, довгувáтий, [довжáстий] Ж, довжéзний, довжелéзний, [довжсенéзний], довжённий, [довзівзний] ЛексПол, [довгáль] «ковальський молоток з довгим гострим дзьобом; висока худа людина», [довгáнь] «тс.», [довганя́] (зоол.) «веретільниця, змія мідянка, *Anguis fragilis*; ящірка», [довгастíнки] «довгасті сливи» Ж, [довгáч] «висока людина» Я, [довгéла, довгéля] «тс.», *довготá, довгунéць* «сорт льону», [довж] (у виразі *у всю довж*) «довжина», [дóвжа] «довгота» ЛексПол, [дóвжанка] «поздовжня оранка; високий глечик для молока», [дóвжáнчик] «високий глечик» КІМ, [дóвжсévинь] «довжина» Ж, [дóвжёнъ Ж, довжінъ Ж, довжиня́, довжня́ Ж] «тс.», *довжинá, [довжиникóм], [дóвжїти], дóвшати, відовженний, відовжити, видовжувати, [взподóвж Па, впродóвж Ж], задóвгий, задóвго, здовж, здóвжений, здóвжувальний, здóвжувач, нáдóвго, [нáдóвжниця]* «кілька плотів лісу, з'єднаних один за одним», [навздóвж, наздóвж],

*невдóвзі, [невзáдовзі, неодóвго Ж, неодóвзі Ж, неподóвзі, подовгáстий, подóвгий Нед, подовжáстий], подовгувáтий, [подóвжний], подóвжний, подóвжувальний, подóвгу, подóвж, [подóвши], подóвжити, подóвшити, поздóвжний, предóвгий, [придóвжити] (заст.) «пройти ралом уздовж засіяного поля, подовгáстий, подовгувáтий, подóвжений, подóвжний, [подовжáститися] «забаритися», [подовжáтель] Нед, подóвжувати, подóвження, [подóвжка], подóвжувач, удóвж, [удóвжінъ], удóвжки, [удóвши, удóвики, удóвжувати, узáдовзі], уздóвж, уподóвж, [упродóвж]; — р. дóлгий, бр. дóўгі, др. дълъги, п. długi, ч. dlouhý, слц. dlhý, вл. dołhi, нл. dołgi, полаб. daцd'ě, болг. дълъг, схв. дўг, слн. dólg, стсл. ДЛЪГЪ; — псл. **dʲlǫgъ* «довгий»; — споріднене з лит. *ilgas*, лтс. *ilgs*, дінд. *dīrghāh*, ав. *daeyax-*, хет. *daluga-*, гр. *δολιχός* «тс.», лат. *indulgeo* «бути милостивим» і далі, можливо, з лат. *longus*, гот. *laggs* «довгий», нвн. *lang*, англ. *long* «тс.» (з **dlongos* «тс.», див. Specht 126); іє. **dǫgh-* «довгий»; цей же самий корінь виступає в укр. *длѣти і*, можливо, *длѣ*. — Критенко Вступ 519, 556; Шанский ЭСРЯ I 5, 161; Фасмер I 524—525; Преобр. I 189; Горяев 93; Sławski I 148; Brückner 90; Machek ESJĀ 121; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 102; Schuster-Sewc I 159; Младенов 155; Skok I 452—453; Bezlaĵ ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 208—209; Берн. I 251; Mikl. EW 40; Trautmann 55; Топоров III 40—41; Fraenkel 183—184; Mühl.—Endz. I 705; Pokorny 197.*

[дóвгомíна] «домовина» Ж; — результат деетимологізації слова *домовíна* і зближення його частини з основою прикметника *дóвгий*. — Див. ще *домовíна*.

[дóвэндитися] «забаритися»; — неясне; можливо, пов'язане з п. *wędzić* «вудити», вжитим метафорично; в такому разі первісне значення мало бути «досидітися з вудкою; захопившись вудінням, прогавити час».

[дóвж] «планка для закривання льотка вулика-дулянки» Л, [одóвж] «тс.» Л, *дóвжик* (у будівництві) «ложок», *довжикóвий* «ложковий»; — р. *должь* «паз льотка у вулику», [дóлжея́] «тс.», *дóлжик* «поздовжня деревина в теслярстві», бр.

[доўж] «дверцята у вулику», п. *dłużec* (*dłużnica*) «дощечка, якою закривається отвір у вулику», ч. *dłuż*, слц. *dlž*, схв. *dūжалица*, слн. *dólž* «тс.»; — псл. **d^hžь* «довгаста дощечка» (термін пасічників та ін.); очевидно, споріднене з **d^hlgь* «довгий», укр. *дóвгий* (Фасмер I 525; ЭССЯ 5, 211—212; Bern. I 251—252); зіставляється також з ч. *dláha* «шина (мед.)»; деревина, на яку набиваються дошки підлоги», п. *dložka* «підлога», схв. [длага] (мед.) «шина», далі з ірл. *dluigim* «розколою», *dluge* «щілина», дісл. *talga* «різання, обтісування», *telgia* «обтісувати, розрізати», свн. *zelge* «гілка» (Фасмер I 525; Machek ESJČ 121; Bern. I 207). — Горяев Доп. 2, 10. — Див. ще *дóвгий*. — Пор. *підлóга*.

[дóвжнік] (бот.) «очанка, *Euphrasia officinalis*» Г, Ж; — неясне.

довідатися, *дóвідка*, *довідник* — див. *відати*.

довільний, *дóволі*, *дóвольний*, *довольнітися*, *дóвольність* — див. *вóля*.

довіра, *дóвірливий*, *дóвір'я*, *довіряти* — див. *віра*¹.

довкóла, *дóвкíл*, *дóвкóлишній*, *дóкола*, *доокóла* — див. *кóло*².

довмітися, *дóвміти*, *дóвмітися*, *доумітися* — див. *ум*.

довóдити, *дóвóдитися*, *дóвiд*, *дóвóдка* — див. *весті*.

довóдитися (безос.) «бути необхідним або можливим»; — р. *доводíться*, бр. *давóдзіцца* «тс.»; — префіксальне утворення від *вóдить-ся* (*ведéться*) (безос.) «звичайним, буває», що розвинулось, очевидно, на ґрунті значення *водітися*, *вестіся* «плодитися, розводитися». — Див. ще *весті*.

[дóвтiп] «дотеп, кмітливість» Пi, [дóвцип] «тс.» Я, Пi, [дóвтiпiл] «здібність, здатність» Бi, [дóвтiпний Пi, дóвтiпний Ж, дóстiпний Пi, стiпний Пi], ст. *дóвтѣпъ*, *дóвстѣпъ*, *дóвципная* (XVI ст.), *дóвтипъ*, *дóвципъ*, *дóвцѣпъ* (XVII ст.); — бр. *дóвцип* «дотеп»; — запозичення з польської мови; п. *dowcip*, *dowcipny*, ст. *doŕcip*, *doŕcip*, очевидно, походить від ч. *dúvtip* «дотеп, жарт, спритність», *vtip* «тс.», споріднених з укр. *дóвтѣпний* (з іншим ступенем чергування голосних) i, очевидно, зближених із *stibati* «встром-

ляти». — Булыка 98—99; Sławski I 158; Machek ESJČ 577, 703. — Див. ще *дóтеп*.

[дóвтóту] «скоро, вчасно» Я; — неясне; можливо, результат злиття прийменників *до*, *в* і займенника [*той, тотá*] «той, та», що міг бути пов'язаний з виразом типу *в тому годину*. — Пор. *дóки*, *дóти*, *пóки*.

дог (порода собак); — р. бр. болг. *дог*, п. *dog*, ч. слц. *dogá*, схв. *дóга*, слн. *dóga*; — запозичене з англійської мови, можливо, через посередництво французької (фр. *dogue* «тс.»); англ. *dog* «собака», дангл. *dogga* «тс.» неясного походження. — СiС 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 150; Sł. wуг. *obcuch* 155; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 103; Klein 471.

[дóга] «клепка», [дóгарь] «бондар» МСБГ; — запозичення з східнороманських мов; рум. *doágă*, молд. *доáгэ* «тс.» походять від лат. *dogá* «різновид посуду», що зводиться до гр. *δοχή* (*дохі*) «вмістилище», пов'язаного з *δέχομαι* (*дехомай*) «приймати», спорідненим з лат. *decet* «личить» i, можливо, з стсл. *десити* «знаходити», укр. [*судóсити*] «зустріти». — Scheludko 132; Шаровольський Зб. заходозн. 55; Skok I 454; Vrabie Romanoslavica 14, 139; СДЕЛМ 117; Puşcariu 27; Walde—Hofm. I 363—364; Frisk I 373—374.

[догáн] «сорт тютюну», [дохан Мак, довган Мак, дугáн] «тс.», [дуганчáк] «кисет», [дуганяр] «торговець тютюном»; — п. [duchan] «тютюн», ч. [dohán, dohan, dohán], слц. *dohán*, [duhan, duchán], болг. *духán*, схв. *дүхán*, *дүвán*, слн. *duhán* «тс.»; — запозичено з угорської мови (можливо, через посередництво словацької); уг. *dohány* «тс.» походить від тур. *duhan* «дим; тютюн», яке, можливо, через посередництво перс. *duhān* «тс.», зводиться до ар. *duhān* «дим». — Гнатюк ЕЗб 2, 238; Machek ESJČ 122; Jm. rostl. 208; БЕР I 450; Skok I 454; Bern. I 234; MNTESz I 653—654.

[доглѣбати] «доплентатися, насилу дійти»; — результат видозміни форми **доглибати* «тс.» (пор. схв. *доглибати* «добратися, насилу дійти (по грязі, болоту)»), викликаной деетимологізацією i, можливо, зближенням з п. *gleba* «брила

землі, ґрунт, рілля». — Див. ще **глібати, до¹**.

[доглекати] «добити» Я; — очевидно, експресивне утворення від слова *глек* «глиняна посудина»; в основі асоціації може бути фразеологізм *розбити глек*; не виключені також асоціації з словом *ґлет* «ґра, в якій палками намагаються збити встромлену в землю палку». — Див. ще **глек, до¹**.

до́гма, до́гма́т, догма́тик, догма́ти́зм, догма́ти́чний, ст. *догма, доґма, догматъ, доґматъ* (XVI ст.); — р. бр. болг. м. *доґма*, др. *догматисати* «виражати у формі догмата», п. *dogmat*, ч. слц. вл. *dogma*, схв. *доґма*, слн. *доґма*, стсл. **доґма́тъ**; — запозичення з грецької мови; гр. *δογμα* (род. в. *δογματος*) «думка, рішення», пізніше «філософське вчення» пов'язане з *δοξω* «вважаю, думаю», що відповідає лат. *doseo* «вчу» і вважається спорідненим з стсл. **десити** «знаходити», р.-цсл. **десити, досити** «тс.»; зустрічати», укр. [*судóсити*] «зустріти». — СІС 223; Горяев 93; Коралиński 229; Holub — Lyer 137; БЕР I 405; Klein 471; Frisk I 404—406. — Див. ще **судóсити**.

[до́дик] (орн.) «одуд, Урира ерорс L.»; — очевидно, результат спрощення зменшеної форми **удбдик*, пов'язаної з *удбд* «тс.». — Див. ще **блуд**.

[до́діва́ти] «докучати Ж; заподіювати шкоду ВеУг.»; — р. [*додевать*] «набридати, докучати», бр. *дадзьявць* «тс.», п. [*dozdiewać*] «діяти на когось, спонукати когось», слц. *dođievat'* «дражнити», болг. *до́дявам* «набридати, докучати», *до́дѣя* «тс.», м. *додева*, схв. *додидјавати* «тс.», стсл. **до́дѣвати** «примушувати, наполягати»; — псл. *dođevati* «тс.», утворене за допомогою префікса *do-* «до-» від *đevati*, ітератива до *děti* «діти; робити», пізніше також «говорити»; первісне значення «доторкатися, зачіпати» (пор. р. *задѣтъ* «зацепити»). — БЕР I 406. — Див. ще **діти², до¹**.

[до́діря́ти] «прямувати додому» Ж; — експресивне утворення неясного походження.

[до́ду́ра] «прохід, проникнення» Ж; — р. [*додур*] (у виразі *додуру нет* «багато людей, не можна пройти, пробитися»), *додор* (у виразі *додору нет* «тс.»); — не-

ясне; можливо, пов'язане з *дѣрти*; пор. *продѣртися* «пробратися, насилу пройти», болг. *дбдир* «знос, зношування» (про одяг), схв. *дбдир* «дотик, доторк, контакт». — Фасмер I 521. — Див. ще **дѣрти**.

[до́ду́ти] «додуматися, зрозуміти» Ва; — р. (розм.) *додуть* «тс.»; — очевидно, результат метафоричного вживання дієслова *додутьти* (префіксального утворення від *дутьти*); метафора могла бути зумовлена звуковою близькістю слів *додуматися* і *додутьти*. — Див. ще **до¹, дутьти**.

[до́жджа́нка] (зоол.) «саламандра, *Salamandra maculosa* ВеНЗн 26, [*дождженка*] «тс.» ВеУг; — схв. *даждѣвнѣк, дѣждѣвнѣк*, [*dužděvnjak*] «тс.»; — похідне утворення від *дощ*; назва зумовлена народним уявленням про зв'язок появи саламандри з дощем. — Верхратський ЗНТШ 30/4, 215. — Див. ще **дощ**.

[до́жка] «бочка для води» Ж; — очевидно, результат контамінації слів *діжка* та *дощ*; пор. р. [*дождѣйка*] «бочка, що ставиться під ринву», бр. [*дошник*] «велика бочка». — Див. ще **діжа, дощ**.

[до́жні] «навіть» Пі; — р. *даже*, бр. [*дайка*], др. *дожи (до), дожь, доже (до)*, стсл. **дожи (до), доже (до)**; — очевидно, результат приєднання до прислівника *дожь*, утвореного з прийменника чи сполучника *до* та частки *же*, заперечної частки *ні*. — Горяев 86; ЭССЯ 5, 90. — Див. ще **до¹, до², же¹, ні**.

до́за, доза́тор, дозува́ти, дозува́льний; — р. бр. болг. м. схв. *до́за*, п. *doza*, ч. *doze*, слц. слн. *doza*; — через посередництво західноєвропейських мов (н. *Dose*, фр. англ. *dose*) запозичено з середньолатинської; слат. *dosis* «давання, доза» походить від гр. *δοσος* «давання, дар; доля, частина», пов'язаного з *δίδωμι* «даю», спорідненим з лат. *dō* «тс.», псл. *dati*, укр. *да́ти*. — СІС 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 153--154; Фасмер I 552; Горяев 446; Sl. wyg. obcych 158; Holub — Lyer 139; БЕР I 407; Klein 476; Frisk I 388—389. — Див. ще **да́ти**.

дозво́лити, дозволя́ти, дозвіл, дозвіля, дозвільний, дозвільний, дозвóлений, дозвóлений, [подо́звóлити] «дозволити»,

[*предозвілля*] «привілля», [*удозвіль*] «дохочу»; — р. *дозволять*, бр. *дазваляць*, п. *dozwalać*, нл. *dozwoliś*, болг. *дозволявам*, м. *дозволи*, схв. *дозвѣлити*; — результат поширення префіксом *до-* дієслота *зволіти* «погодитися» (з др. *изволити* «захотіти, побажати, воліти, вибирати», псл. *izvoliti* «тс.», що з'явилося внаслідок поширення префіксом *iz-* «з» дієслота *voliti* «воліти», пов'язаного з *volja* «воля»); р. *дозволяють* вважається запозиченням з польської мови (Фасмер I 522; Bern. I 440), хоча може походити й з української. — Шанский ЭСРЯ I 5, 154; Sławski I 159. — Див. ще *вбля*, *до¹*, *з²*.

дозір, *дозірець*, *дозор*, *дозорець*, *дозорний* — див. *зріти¹*.

дозоліти «дошкулити, досадити», *назоліти* «набриднути; зробити неприємність», [*назѡла*] «той, хто завдає багато клопоту», [*надозоліти*] «досадити, надокучити»; — р. [*дозоліть*] «досадити», [*назоліть*] «досаждати, засмучувати», [*назѡла*] «сум, туга, досада, прикрість», [*назѡл*] «тс.», [*назѡльник*, *назѡльний*, *назѡлистий*, *назѡловатий*], *назѡйливий* (<**назольливий*), бр. *назаляць* «надокучати», вл. *zelić* «голосно лаятися», *zazelić do zemje* «проклясти»; — очевидно, споріднене з [*зѡлок*] «запалення, нарив, виразка, хвороба», далі з лит. *žalā* «шкода», лтс. *zalba*, *zelba* «тс.»; пошкодження», дісл. *gallī* «шкода; помилка» і, можливо, з псл. *zъль* «злий», укр. *злий*; пов'язання р. *назѡйливий* з [*зої*] «крик» (Фасмер III 39; Желтов ФЗ 1875/3, 8) у семантичному відношенні малопереконливе; вл. *zelić* без східнослов'янських відповідників зіставлялося (Шустер-Шевц Етимологія 1970, 89) з р. [*гѡлитъся*] «глузувати», бр. [*гѡлиць*] «підганяти, понукати», п. [*gańszyć*] «бушувати». — Ильинский РФВ 61, 229; Matzenpauer LF 11, 181; Endzelin KZ 44, 66; Graenkel 1286. — Пор. *зѡлок*.

доїдати, *доїдливий* — див. *їсти*.

доїстний — див. *їстний*.

доїти, [*дѡйниця*] «дійниця» ВеБ, [*дій*] «доїння, надій», [*дѡйвѡ*] «доїння» Ж, *дѡйво* «надій; молоко», [*дѡйливо*] «тс.», [*дѡйло*] «тс.»; місце для доїння» Ж, *дѡйка*, [*дѡйнарка*] «загорода, де доять корів», [*дѡй-*

нік] «дійна худоба; дійниця», *дѡйниця*, [*дѡйняк*] «дійна худоба» Ж, *дѡйльниця* «доярка», [*дѡйѡк*] «дійка», [*дѡйнік*] «дійна худоба», [*дѡйниця*] «дійниця», [*дѡйняк*] «дійна худоба», [*дѡйнячка*] «дійна корова», [*дѡйѡнка*] «дійниця» Л, [*дѡйѡн*] «надій» (?), [*дѡянка*], *дѡяр*, *дѡярка*, *дѡйна* (прикм. жін. р.), [*дѡйна*] «тс.», *дѡйльний*, [*вѡдѡй*] «надій» Ж, [*вѡдѡйник*] «той, хто відкуповує молоко» Ж, *надѡй*, [*недѡйка*] «корова, що не доїться» Ж, *передѡй*, [*подѡй*], *роздѡй*, *удѡй*, *удѡйний*, *удѡйність*; — р. *доїть*, бр. *даїць*, др. *доити* «годувати груддю», п. *doić* «доїти», ч. *dojiti*, слл. *dojit'*, вл. [*dojic*], *dejic*, нл. *dojś* «тс.», полаб. *dūjē* «доїть», болг. *доя* «доїти; годувати груддю», м. *дои* «доїти», схв. *дѡјати*, слл. *dojiti* «тс.», стсл. *доити* «годувати груддю»; — псл. *dojiti* «тс.» розглядається як форма каузатива, подібна до аналогічних *rojiti* «поїти», *gojiti* «гоїти» (Sławski I 152—153; Trautmann 51); — споріднене з лтс. *dēt*, *dēju* «ссати», дѡлс «син», дѡле «п'явка», дінд. *dháyati* «ссє», вірм. *diem* «ссу», осет. *dæjun* «ссати», гот. *daddjan* «тс.», двн. *tāen* (<герм. **dējan*) «годувати груддю», дшв. *día* «ссати», а також з дінд. *dhēnā*, *dhēnūh* «дійна корова», ав. *daenu* «жінка», лат. *fēmina* «тс.», *fēlāge* «годувати груддю», *fīlius* «син», гр. *θῆσατο* «він ссав», лит. *rigm-dēlė* «корова, що вперше отелилася»; іє. **dhē(i)-* «ссати, годувати груддю», звідки також псл. **dēva*, **dētē*, укр. *дѡва*, *дѡтя*. — Критенко Вступ 509, 552; Шанский ЭСРЯ I 5, 155; Фасмер I 522; Преобр. I 188; Brückner 92; Machek ESJČ 122; Hořub—Kop. 103; Schuster-Sewc I 147; БЕР I 416—417; Младенов 150; Skok I 422—423; Bezlaž ESSJ I 106—107; ЭССЯ 5, 53—54; Клепикова 98—105; Bern. I 205—206; Mühl.—Endz. I 463; Pokorny 241—242. — Пор. *дитя*, *дѡва*.

[*дѡйка*] «мамка, годувальниця», [*дѡйка*] «тс.» ВеУг, [*дѡйчѡти*] «бути годувальницею, годувати груддю»; — запозичення з східнороманських або угорської мов; рум. *dăică* «годувальниця», молд. *дѡйкэ*, уг. *dajka* «тс.» походять від болг. *дѡйка*, що, як і слл. [*dojka*] «тс.», схв. *дѡјка* «тс.»; вим'я, слл. *dojka* «годувальниця; дійна корова, вівця»,

вл. [dójka], нл. [dojka] «тс.», походить від псл. dojiti «доїти; годувати груддю». — Scheludko 132; Булаховський Пит. походж. 204—205; Панькевич Укр. говори Підкарп. Русі 400—401; БЕР I 407; Младенов 137. — Див. ще **доїти**.

док, *дóкер*; — р. бр. болг. м. *док*, п. ч. слц. *dok*, схв. *дòк*; — через посередництво російської і, можливо, англійської мов запозичено з голландської; гол. *dok* «док» походить від снідерл. *docke* «водостічна канава, риштак», що пов'язується з іт. *doccia* «тс.», пізнолат. **ductiā* «водопровід, акведук», утвореними від лат. *dūco* «веду» (Klein 470; Kluge—Mitzka 136); зіставляється також з гол. *doga*, ст. *dokke* «канал», для яких вбачають джерело в гр. *δοχῆ* «вмістилище», пов'язаному з *δέχομαι* «приймати, вміщати» (Chambers 135). — СІС 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 156; Фасмер I 523; Сергеев РР 1975/1, 77—80; Коралиński 229; Holub—Lyer 137; БЕР I 407; Vries NEW 123. — Пор. **душ**.

до́ка «знавець своєї справи; дойда», [*доковітій*] «розумний, здібний» Я; — р. *до́ка*; — неясне; можливо, виникло в семінарському середовищі на базі гр. *δοκω*, *δοκέω* «знаю, вважаю, думаю»; р. *до́ка* зіставляється з лат. *doctus* «вчений», що походить від *docēre* «вчити» (Преобр. I 188; Горяев 93) або вважається спорідненим з *дошлѣй*, пов'язаним з *дошел*, *шел* (<šьdlъ <*xīd-, hod-) (Зеленин РФВ 54, 118). — Шанский ЭСРЯ I 5, 156; Фасмер I 523.

до́ки, [*док*, *недо́ки* Пі]; — р. [*дока́*] «доки», п. [*doki*, *do kiej*], слц. *докѹт*, болг. *докато́*, м. *докај*, схв. [*дòк*, *дока*, *доке*, *доку*]; — виникло на базі словосполучень типу **до кы(ѣ) поры* чи **до кы(ѣ) добы*. — Мельничук СМ IV 107; Фасмер I 523. — Див. ще **до¹**, **хто**. — Пор. **до́ти**, **по́ки**.

[**до́кіль**] «доки», [*докаль* Ж, *докіля*, *до́ків*, *до́кля*, *доко́ли*, *доко́ль* ВеУг, *до́куль*]; — р. *доко́ль*, *доко́ле*, [*доке́ль*, *доку́ль*, *доко́лево*, *доку́лева*, *доко́лича*, *доку́лича*], бр. *даку́ль*, др. *доко́ль*, *доко́лѣ*, *доко́ля*, п. [*do kieľa*], слц. *dokial'*, вл. *do-keľž*, нл. [*dokull*], *dokulž*, *dokulaž*, болг. *докле́*, схв. *дòклѣ*, [*дòклѣ*, *дòка́лѣ*], слн. *dokléj*, *dokler*, стсл. *дòскалѣ*, *доко́ли*; —

результати стягнення виразу *do kolě* (>*do kolě*), що складається з прийменника *do* та прислівника *kolě*, пов'язаного з *kolі* «коли», звідки й укр. *ко́лі*. — Мельничук СМ IV 107; Шанский ЭСРЯ I 5, 157; Фасмер I 523; БЕР I 408; Младенов 137; Bezłaj ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 58. — Див. ще **до¹**, **ко́лі**. — Пор. **до́сіль**.

[**докіптіти**] «дослідити» Ж; — м. *докопчува* «схоплювати»; — очевидно, пов'язане з *коптіти* «старанно, ретельно займатися чим-небудь» (див.).

до́кір, *докірливий*, *докірний*, *докірник*, *доко́ра*, *докорітель*, *доко́рище*, *доко́ряти* — див. **ко́рїти**.

До́кія, *До́ка*, *До́ця* — див. **Євдокія**.

докла́дний «дуже повний, ґрунтовний»; — бр. *дакладны*, ч. *důkladný*, слц. *dòkladný*, вл. *dokładny* «тс.», слн. *dokláden* «додатковий»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *dokładny* утворено від *dokład(ka)* «додаток», яке походить від дієслова *dokládat* «докладати», утвореного за допомогою префікса *do-* (відповідає укр. *до-*) від *kláść*, *kláde* (відповідає укр. *кла́сти*, *кладу́*); до семантики пор. також п. ст. *dołożny* «детальний, докладний», *dołożliwy* «тс.», р. *приле́жный* «ретельний, старанний», пов'язані з синонімічним дієсловом *ложїти* (*лежáти*). — Sławski I 154; Brückner 236. — Див. ще **до¹**, **кла́сти**.

доко́нати, *доко́натися*, *доко́наний* — див. **ко́нати**.

до́ктор, [*докто́рат*] Ж, *докто́рант*, *докто́ранту́ра*, [*докто́рка* Ж, *докто́рва* Ж], *до́кторша*, *до́кторство*, *докто́ральний*, [*дохторува́ти*] «лікувати» Я, [*дохторюва́ти*] «лікуватися» МСБГ, *дохторизува́тися* Ж, ст. *докто́ръ* «учений, учитель; лікар» (XIV ст.); — р. болг. м. *до́ктор*, бр. *до́ктар*, п. ч. слц. вл. *доктор*, схв. *дòктор*, слн. *dóktor*; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *doctor* «учитель» пов'язане з лат. *docere* «учу, пояснюю», спорідненим з гр. *δοκέω* «вважаю, думаю», стсл. **дєсити** «знаходити», р.-псл. **дєсити**, **досити** «тс.; зустрічати», укр. *судосити* «зустріти»; іє. **dek-/dok-* «брати, приймати, визнавати; прийнятний, належний, добрий». — СІС 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 157—158; Фасмер I 523; Горяев 93;

Brückner 92; Kopaliński 229—230; Holub—Lyer 137; БЕР I 408; Walde—Hofm. I 330—331.— Див. ще **судобсити**.

доктри́на, *доктринёр*, *доктринёрство*; — р. болг. м. схв. *доктри́на*, бр. *дактрѣна*, п. doktryna, ч. вл. doktrina, слц. слн. doktrina; — запозичено з латинської мови через західноєвропейські (н. Doktrine, фр. doctrine); лат. doctrīna «вчення; навчання» утворено від doctor «учитель». — СІС 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 159; Kopaliński 230; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 104; БЕР I 408; Klein 470.— Див. ще **доктор**.

[докуди] «доки»; — р. *доку́да*, *[доку́дова, доку́д]*, бр. *[доку́ды]*, п. dokud, ч. dokud, слц. ст. dokud, dokud', нл. dokud, болг. *докуде́*, *до кудето*, схв. *до́куд(а)*, слн. dokód; — результат злиття колишнього виразу *do kōda (*do kōdъ). — Фасмер I 523; Sławski I 153—154; Holub—Kop. 104; Младенов 138; ЭСЯ 5, 59.— Див. ще **до¹**, **куди́**.

докуме́нт, *документация*, *документальный*, *документува́ти*, ст. *документъ* (XVII ст.); — р. *докуме́нт*, бр. *дакуме́нт*, п. ч. слц. вл. dokument, болг. м. *докуме́нт*, схв. *докумен(а)т*, слн. dokument; — запозичення з латинської мови; лат. documentum «доказ; приклад; повчання» пов'язане з досео «учу, доводжу». — СІС 224; Шанский ЭСРЯ I 5, 159; Фасмер I 523; Горяев 93; Kopaliński 230; Holub—Lyer 137; БЕР I 408; Walde—Hofm. I 330—331.— Див. ще **доктор**.

[докус] «зовсім» Ж; — неясне; можливо пов'язане з *[кус]* «трохи» (<*кус* «шмат»), пор. *[ні кус]* «нічого». — Пор. **кус**.

докуча́ти, *доку́ка*, *доку́ча*, *доку́чник*, *доку́чливий*, *доку́чний* — див. **кучити**.

[докучна] «дитяча гра» Ж; — неясне.

до́лар; — р. *до́ллар*, бр. болг. м. *до́лар*, п. ч. вл. dolar, слц. dolár, схв. *до́ла̄р*, слн. dólár; — запозичення з англійської мови; англ. dollar «долар, грошова одиниця США і деяких інших країн» походить від нім. Taler, що є результатом скорочення назви Joachimstaler «йоахімстальська (монета)», похідної від назви міста Joachimsthal. — СІС 224; Шанский ЭСРЯ I 5, 163; Kopaliński

230; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 104, 387; БЕР I 410; Skeat 149.— Див. ще **та́ляр**.

дола́ти «перемагати; справлятися; оволодівати», *[відолати]* «подолати, *[відолати]* «тс.», *здола́ти* «подолати, змоти», *здо́лати*, *[нездоля́щий, нездо́льний, одо́лівати]*, *подола́ти*, *подо́лати*, *подо́лувати*; — р. *[до́леть]* «пересилювати, переборювати», *[до́леть]* «тс.; мучити, непокоїти; хилити до сну», *одо́лева́ть*, *преодо́лева́ть*, бр. *адо́лець* «перемогти», *адо́льваць*, *[вздо́лиць]* «могти, бути здоровим», *[суздо́лиць]* «подолати, змоти», др. *одолати*, *одоляти*, *одалати* «перемогти», *одо́лвати* «перемагати, пересилювати», *одо́ловати* «суперничати», п. dołać «боротися, воювати», zdołać «зуміти, змоти, справитися», podołać «тс.», ч. odolati «встояти, утриматись», udolati «перебороти, пересилити», zdolati «тс.», слц. doliet' «бути в змозі», odolat' «устояти, утримати», болг. *одо́лявам* «перемагати, переборювати», м. *одо́леа*, схв. *одо́лети*, *одо́левати*, слн. odoleti, стсл. **одо́лѣти**, **одо́лати**, **одо́лѣвати**, **одо́ловати** «тс.»; — псл. dolati «пересилювати, переборювати» розглядається як відіменне утворення; — дальші зв'язки неясні; здебільшого пов'язується з *до́ля* (Фасмер I 525; Преобр. I 189—190; Sławski I 154—155; Brückner 92; Holub—Kop. 104), хоча можливий і зв'язок з *діл*, р. *дол* (Фасмер—Трубачев I 525); зіставлялося також з дінд. dhaг- «витримати, пересилити, встояти» і реконструювалося псл. *ob-dolъ — пор. ч. odol «відсіч» (Machek ESJC 123); висловлювалося припущення про те, що псл. *dol- є варіантом на -l- кореня *dher- (там же) або кореня *dog-, засвідченого в укр. *здоров'я* (Горяев 277). — Holub—Lyer 137; ЭСЯ 5, 62; Bern. I 206—207; Mikl. EW 47.— Пор. **до́ля¹**, **недолу́гий**.

[долдон] «ледар, йолоп» Я; — р. *[долдон]* «йолоп; базикало»; — можливо, звуконаслідувальне, пор. р. *[долдонить]* «базикати, теревенити, говорити швидко й незрозуміло».

[долега́ти] «дошкуляти, допікати; наполягати», *[до́ліга́ти, до́ляга́ти]* Ж «тс.», *[до́ле́гливі́сть]* «неприємність, прикрість» Г, Ж, *[до́ле́жність]* Ж, *[до́ле́гливі́сть]*, *до-*

лягливість Ж] «тс.», [долéгливий] «докучливий, наполегливий», ст. *долегати* «докучати, турбувати, робити прикрість» (1538);— бр. *далегіць* «надокучати, заважати», слц. *doliehat'* «наполягати; мучити»;— запозичення з польської мови; п. *dolegać* «докучати, робити комусь прикрість», [doleǵaś], *doles* «тс.» є префіксальним утворенням від *legać* «лягати», [leǵaś] «тс.», *les* «лягти», що відповідає укр. *лягати, лягти*; до будови та семантики пор. синонімічні укр. *наполягати, досадити*, р. *досадіть*, н. *jemandem zusetzen* «надокучати, досаджати».— Див. ще до¹, лягті.

доліна, дблі, долівка, дблішній — див. діл.

доліліць «обличчям до землі, вниз», [долівліць] «тс.»;— складний прислівник, утворений поєднанням прислівника *дблі* «вниз», що походить від *діл*, з іменником *лице* у давній формі невідмінюваних імен на -ь (*i*-основ), як у *віч-на-віч, голір'юч* і под.— Див. ще діл, лице.— Пор. горіліць.

[долініць] «обличчям до землі» Ж;— результат видозміни форми *доліліць* «тс.», зближеної з *ниць* «униз».— Див. ще доліліць.

[долініж] «ногами вниз»;— складний прислівник, утворений поєднанням прислівника *дблі* «вниз», що походить від *діл*, з іменником *нога* у давній формі невідмінюваних імен на -ь (*i*-основ).— Див. ще діл, нога.— Пор. доліліць.

долічерева «животом униз»;— складний прислівник, утворений поєднанням прислівника *дблі* «вниз», що походить від *діл*, з основою іменника *черево*; закінчення -а з'явилося, очевидно, за аналогією до інших прислівників на -а іменного походження (*вчбра, дбама, довкола, донедавна* і под.).— Див. ще діл, черево.

[доліник] (заст.) «міра рідини»;— очевидно, пов'язане з *дбля, діліти*.— Див. ще дбля¹.

[долобкувати] «видовбувати» Ж, [долобавка] (орн.), *надолобень* «надовба; йолоп, дурень», [прідолоб] «граділь», [продолоб] «тс.» Нед;— р. [долобка] «стежка», ч. *dlabati* «довбати»;— похідні утворення від псл. *dolb-, пов'язаного

чергуванням голосних з *d^hlb- «довбати».— Див. ще довбати.

[долобня] «здобич» Ж;— очевидно, пов'язане з дієсловом *ловити*; пор. ч. *dolov* «закінчення лову».— Див. ще до¹, ловіти.

доломан «гусарський мундир, розшитий галунами», [долман, даламан] «тс.», ст. *доломанъ* «короткий гусарський плащ» (XVII ст.), *даламанъ* (XVIII ст.);— р. *доломан* «гусарська куртка», *долман, дблман* «тс.», п. *dołoman* «короткий військовий плащ; угорська куртка, обшита смушком», *dołaman, dołman, dolman, dołota* «тс.», ч. *doloman* «угорський військовий мундир з галунами», *dolman*, слц. *doloman* (заст.) «тс.», болг. *долман* «старовинний чоловічий одяг з грубої матерії», *долама, м. долама* «тс.», схв. *ддолама* «каптан; доломан», [долиман], слн. *dołman* «тс.»;— запозичення з турецької мови; тур. *dolaman, dolama* «верхній одяг яничар» утворено від дієслова *dolamak* «закутувати, обгортати», спорідненого з аз. туркм. *дола-, чаг. тула-* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 5, 164; Фасмер I 525—526; Горяев 94; Корш ИОРЯС 8/4, 44; Brückner 92; Kopaliński 230; Machek ESJČ 123; Holub—Lyer 138; БЕР I 409; Младенов 138; Skok I 423; Mikl. EW 47; TEL I 286; Lokotsch 42; Егоров 235.

[доломіна] «домовина» Ж;— результат деетимологізації слова *домовіна* та, можливо, зближення першої частини з *діл* (*дбля, дблів*).— Булаховський Мовозн. 8, 1949, 49.— Див. ще домовіна.

*долоня*¹, [долонь ВеУг, ладбня Ж], *долбішка, [долоністий]* Ж, *долонний, долончатий, долонюватий, [надолонка]* «нашивка на долоні рукавиці», [надолончисти] «нашити надолонки»;— р. *ладбнь, [дблбнь]*, бр. *далбнь, др. долонь*, п. *dłoń*, ч. слц. *dlaň*, вл. нл. *dłoń, полаб. dlan*, болг. м. *длан*, схв. *длән*, слн. *dłan*, стсл. *длань*;— псл. *dolpъ «долоня»;— споріднене з лит. *dėlna, dėlnas*, лтс. *dėlpa* «тс.»; дальші зв'язки непевні; зіставлялося з псл. *doľъ* «діл, заглиблення», пор. п. заст. *dolina řeky* «долоня» (Sławski I 147—148; Mühl.—Endz. I 454), з лит. *dilti* (*dilti*) «стиратися, сточуватися», лат. *doľare* «обробляти» та ін. (іє. *del-

«відтинати, обробляти» (Walde—Hofm. I 364—366; Pokorny 195), з іє. **der-* «дерти» (Brückner 89), з гр. *ῥένας* «долоня, заглиблення», двн. *tenag* «долоня» (Machek ESJČ 120; Otrębski Idg. Forsch. 75); укр. *ладоня*, р. *ладонь* виникли внаслідок метатези.— Критенко Вступ 542; Фасмер I 526; II 448; Преобр. I 185; Горяев 92; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 102; Schuster—Šewc I 151—152; БЕР I 399; Skok I 417; Bezlaj ESJČ I 104; ЭССЯ 5, 64; Sł. prasł. IV 65—66; Bern. I 208; Meillet Études 455; Mikl. EW 47.

[*долоня*²] «тік, вирівняне і сильно втопане місце, де молотять» Я;— р. [*долонь*] «тік; рівне і тверде місце», [*долоньники*] «молотильники»;— пов'язане з *долоня*¹ і виникло, мабуть, внаслідок перенесення назви; якщо припустити, що *долоня*¹ пов'язане з *діл*, псл. *doľ* (пор. Sławski I 147—148), то в *долоня*² могло зберегтися давніше значення («рівне місце»); припускається й можливість протилежного напрямку розвитку значень: «пласке, низьке місце» (>«тік») >«долоня (частина руки)» (ЭССЯ 5, 64).— Фасмер I 526; Mikl. EW 47.— Див. ще *долоня*¹.

долотó, [*долотковатий*] Ж, [*долотити*] «довбати» Ж;— р. *долотó*, бр. *дóла-та*, др. *долотити* «довбати», п. *dłuto*, ст. *dloto*, ч. слц. *dláto*, вл. *blócko*, нл. *blotko*, болг. *длѣтó*, [*длáто*], м. *длѣто*, схв. *длїѣто*, слн. *dléto*, цсл. *длѣто*;— псл. **dolto* (**delto*) < **dolbto* (**delbto*) «долото, інструмент для видовбування», віддієслівний іменник на -*to* (пор. аналогічні *пїто*, *сїто*), пов'язаний з **dʰlbtī* «довбти»;— споріднене з прус. *dalptan* «долото», лит. *dálba* «довбня».— Трубачев Рем. терминол. 154; Варбот Етимология 1965, 110; Шанский ЭСРЯ I 5, 164; Фасмер I 526; Преобр. I 189; Горяев 94; Sławski I 149; Brückner 89; Machek ESJČ 120; Holub—Lyer 136; Holub—Kop. 102; Schuster—Šewc Probeheft 22; БЕР I 399—400; Младенов 128; Skok I 417—418; Bezlaj ESSJ I 104; ЭССЯ 5, 60—61; Bern. I 208; Trautmann 54—55; Топоров 291—294.— Див. ще *довбати*.— Пор. *долобкувати*.

долубати «длубати», [*долубай*] «огірок, видовбаний курами», [*долубайка*]

«тс.»;— бр. [*долубаць*] «довбати»;— пов'язане з псл. **dolbati* «довбати», звідки закономірною формою мало б бути **долобати*; -*у-* з'явилося, очевидно, під впливом запозиченого з польської мови *длубати* або під впливом *колупати*, *лупати*.— Див. ще *довбати*.— Пор. *долобкувати*.

*дóля*¹ «частина; талан», *дóлька* («анат.) мигдалик; [ділянка поля ЛЧерк]», *дóльник* «вид тонічного вірша», [*безділля*, *бездільний*], *бездóлець*, *бездóлля*, *бездóльний*, *бездóльник*, *здóльний*, *здóльщина*, *знедóлений*, *знедóлити*, [*недóлець*] «бездолець» Ж, *недóля*;— р. бр. *дóля*, др. *доля*, п. *dola*, ч. *dola* (з рос.), ст. *dole*, слц. *doľ'a*, схв. ст. [*дол(а)*];— псл. **dolja* «частина», пов'язане з *dēliti* «ділити»;— споріднене з лит. *dalis* «частина», [*dalià*] «тс.»; *доля*, *щастя*, *dalýti* «ділити», лтс. *daļa*, [*dalis*] «частина», дінд. *dalam* «тс.»; шматок, половина, *dálati* «тріскається, розривається», снн. *tol*, *tolle* «гілка, дюйм», свн. *zol*, *zolle* «колода, кляп, дюйм» (з **dʰlno-*), лат. *dolāre* «обробляти, обтісувати»; до семантики («частина» > «доля») пор. р. *удѣл* «доля», *участь* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 5, 164; Фасмер I 526; Преобр. I 189—190; Sławski I 154—155; Brückner 92; ЭССЯ 5, 62—63; Sł. prasł. IV 81—82; Bern. I 209—210; Вiга RR I 437; Trautmann 44; Mühl.—Endz. I 435.— Див. ще *діліти*.— Пор. *долати*.

[*дóля*²] (бот.) «молодило, *Sempervivum globiferum*»;— пов'язане з *дóля*¹; мотивація назви не зовсім ясна; назва могла бути зумовлена народним уявленням про те, що рослина приносить щастя (пор. іншу назву цієї рослини *молодї-*ло).— Див. ще *дóля*¹.

[*дольчиця*] «варення» Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. *дулцацэ* «варення, ласощі» утворене від прикметника *дўлче* «солодкий», що походить від лат. *dulcis* (<**dʰlki-*) «тс.», яке зіставляється з гр. *γλυκός*, вірм. *k'ałcɛ* «тс.».— Vrabie Romanoslavica 14, 139; DLRM 265; Walde—Hofm. I 379—380.

дóма;— р. бр. м. схв. *дóма*, др. *дома*, п. [*domal*], ч. слц. вл. нл. *doma*, полаб. *dūmo*, болг. *домá*, слн. *domá*, стсл. *домá*;— псл. *doma*, відмінкова форма

від *domъ* «дім»; здебільшого розглядається як давня форма місц. в. одн. *domъ* (ц) від основ на -и (Ильинский РФВ 74, 134; Holub—Kop. 104; Hujer IF 23, 154; Zubatý AfSlPh 14, 150; Bern. I 210; Meillet Etudes 241); висловлювалося припущення й про те, що це форма родового відм. одн. (Brugmann Grundriss II 2, 696; Vopdrák II 4—5), аблатива одн. (ЭССЯ 5, 66—67) або наз.-знах. в. мн. (Skok I 424); менш обгрунтоване зіставлення з дінд. *amā* < *ота «дома», де початкове *d* могло з'явитися під впливом *domъ* «дім» (Machek ESJČ 123; Zubatý St. a čl. I 2, 86—87).—Шанский ЭСРЯ I 5, 165; Фасмер I 527; Преобр. I 190; Holub—Lyer 138; БЕР I 411; Bezlaj ESSJ I 107; St. prasl. IV 83—84.—Див. ще *дім*.

[домаз] «віл, відгодований дома» Ж;—неясне; можливо, пов'язане з *дбама*, *дім* (пор.).

домаха — див. *дамасценка*.

Домаха, *Дбама*, *Доманя*, *Домася* — див. *Дбмна*.

дбмбра (казахський народний музичний інструмент), *домбріст*;—р. *дбмбра*, бр. *дамбра*, ч. слц. *dombra*;—запозичення з казахської мови; каз. *домбыра* (музичний інструмент), споріднене з кирг. *домбура*, тат. узб. *дўмбра*, башк. *думбыра* «тс.», виводиться від стягненого перс. *domba bāgге* «овечий курдюк» (Будагов I 566) або від перс. *dānbāgā* (Lokotsch 17).—Шанский ЭСРЯ I 5, 165; Шипова 125—126; Фасмер I 527; Преобр. I 190; Горяев 94; Егоров 236—237.—Пор. *дбмра*.

[домигун] «ловелас, гульвіса» Я;—очевидно, пов'язане з *мигати* в значенні «моргати, підморгувати» (див.).

домінанта, *домінантний*, *домінуючий*, *домінувати*;—р. болг. схв. *домінанта*, бр. *дамінанта*, п. ч. слц. *dominanta*, вл. *dominować*, м. *доминантен*, слн. *dominānta*;—запозичення з західноєвропейських мов; н. *Dominānte*, *dominieren*, фр. *dominante*, *dominer*, іт. *dominante*, *dominare* походять від лат. *domināns* (род. в. *dominantis*) «пануючий», *domināre* «панувати, управляти», пов'язаних з *dominus* «пан, хазяїн дому», похідним від *domus* «дім», що відпові-

дає псл. *domъ* «тс.», укр. *дім*.—СІС 224; Шанский ЭСРЯ I 5, 165—166; Koralinski 231; Holub—Lyer 138; Klein 474; Walde—Hofm. I 367.—Див. ще *дім*.—Пор. *домініон*, *доміно*^{1,2}.

Домініка;—р. болг. *Доминіка*, бр. *Дамініка*, слц. *Dominika*;—ім'я походить з латинської мови; лат. *dominica* «панська» пов'язане з *dominus* «пан, хазяїн дому».—Сл. вл. імен 238; Петровський 98.—Див. ще *домінанта*.—Пор. *Дбмна*.

домініон;—р. болг. м. схв. *доминіон*, бр. *дамініён*, слн. *dominión*;—через посередництво англійської мови (англ. *dominion* «володіння, влада») запозичене з середньолатинської; слат. *dominio* (род. в. *dominionis*) «тс.» пов'язане з лат. *dominus* «пан, хазяїн дому».—СІС 224; Шанский ЭСРЯ I 5, 166; БЕР I 411; Klein 474.—Див. ще *домінанта*.—Пор. *доміно*^{1,2}.

*доміно*¹ «вид маскарадного костюма»;—р. *доміно*, бр. *даміно*, п. ч. слц. вл. *domino*, болг. м. *дбмино*, схв. *дбмино*, слн. *domino*;—запозичення з французької мови; фр. *domino* «маскарадний костюм» походить від іт. *domino* «довгий одяг ченців; маскарадний костюм схожого крою», що зводиться до лат. *dominus* «пан, хазяїн дому»; назва чернечого одягу *domino* пов'язується з еліпсацією характерного для духовних осіб привітання *Benedicamus domino* «благословляємо бога».—СІС 224—225; Шанский ЭСРЯ I 5, 166—167; Фасмер I 527; Holub—Lyer 138; Holub—Kop. 104; БЕР I 411; Dauzat 254; Klein 474.—Див. ще *домінанта*.—Пор. *домініон*, *доміно*².

*доміно*² (гра);—р. *доміно*, бр. *даміно*, п. ч. слц. вл. *domino*, болг. м. *дбмино*, схв. *дбмино*, слн. *domino*;—через посередництво французької мови запозичено з італійської; іт. *domino* «пан» походить від лат. *dominus* «пан, хазяїн дому»; мотивація назви загальноприйнятого пояснення не має; за різними версіями, гру названо *domino* через схожість забарвлення камінців цієї гри до маскарадного костюма (Dauzat 254), через те, що той, хто першим викладає всі свої камінці, проголошується

паном гри (Kluge—Mitzka 138), або за прізвиськом гаданого винахідника гри італійського аббата Доміно (Брокгауз—Ефрон 16, 613).—СІС 224—225; Шанський ЕСРЯ I 5, 166; Фасмер I 527; Holub—Lyer 138; Holub—Kop. 104; БЕР I 411; Kleip 474.—Див. ще домініанта, домініо¹.

домітувати — див. мітити.

До́мка, До́мця — див. До́мна.

домкрат;—р. домкрат, бр. дамкрат;—запозичене з голландської мови (можливо, через посередництво німецької, пор. н. Daumkraft «домкрат»); гол. dommekracht «тс.» є складним словом, у якому перша частина domme ідентична норв. [dumme, dommel] «кут, клин в отворі дверей чи вікон», свн. dom «клин, втулка», а друга частина є словом kracht «сила», що відповідає нвн. Kraft, двн. kraft, англ. craft «тс.», які пов'язуються з іє. *geḡ- «вертати, крутити, намотувати», поширеним формантом -p- (*geḡp- : *g(e)ḡp-).—СІС 225; Шанський ЕСРЯ I 5, 167; Фасмер I 526—527; Горяев 94; Matzenauer 386; Kluge—Mitzka 398; Falk—Торп 148.—Пор. банькрат.

до́мна, до́менник, до́менщик, до́менный, піддо́менник;—р. бр. до́мна, др. дъмъница «домна»;—пов'язане з псл. dъmъ, dъti «дму, дуги» (пор. вираз задъти до́мну).—Шанський ЕСРЯ I 5, 167; Фасмер I 528; Горяев Доп. 11, Доп. 2, 10; ЭССЯ 5, 182; Matzenauer 7, 168.—Див. ще дму́хати, ду́ти¹.—Пор. де́мня.

До́мна, До́мніка, До́мнікія, До́ма, До́мня Я, До́мся, До́маха. До́мка, До́мця, ст. Домна «пані» (1627);—р. До́мна, До́мніка, До́мнікія, бр. болг. До́мна, стсл. До́мна;—через церковнослов'янське і грецьке посередництво (гр. Δομνίχα) запозичено з латинської мови; лат. Domna утворене на основі іменника domna (domina) «пані», форми жін. р. до dominus «пан, хазяїн дому».—Сл. вл. імен 238; Беринда 201; Петровский 98.—Див. ще домініанта.—Пор. Домні́ка.

домові́на «труна; могила», [довові́на, дугулі́на] ЛЧерк «тс.»;—р. [домові́на] «труна», бр. дамаві́на, п. domowina «тс.»;—утворене від дім; висловлю-

валася думка, що це евфемізм (Фасмер I 528; Вегп. I 210); пор. інші утворення від дім з тим же значенням: р. [домові́ще, домовьѐ], бр. [дамбу́ка] «могила», а також характерну форму, що виникла в результаті деетимологізації,—укр. [довгомі́на].—ЭССЯ 5, 70; Булаховський Нариси 52.—Див. ще дім.

домонта́р (заст.) «домосід», домонта́рство, домоту́р, ст. доматуръ (XVII ст.);—очевидно, виникло на основі запозичення з польської мови; п. domator «домосід» утворене від dom «дім», що відповідає укр. дім, за допомогою латинського суфікса -(t)or; пор. болг. домоша́р «домосід», домаша́р «тс.».—Див. ще дім.

домоча́дець;—р. домоча́дец, бр. дамача́дзец, др. домочадыць, болг. домоча́дие, схв. domōcedac;—запозичення з старослов'янської мови; стсл. ДОМОЧА́ДЬЦЬ утворено з основ слів ДОМЪ «дім», що відповідає укр. дім, і ЧАДО «дитина» як кальку гр. οἰχογενής, що складається з основ іменників οἶκος «дім» і γένος «нащадок».—Шанський ЕСРЯ I 5, 169; Младенов 139.—Див. ще дім, чадо.

до́мра (російський народний музичний інструмент);—р. до́мра, бр. до́мра, п. ч. domra (з рос.);—запозичення з тюркських мов; уйг. ног. тув. хак. домра (музичний інструмент) відповідає каз. домбыра, кирг. домбура «тс.».—Шипова 125—126; Фасмер I 527; Преобр. I 190; Горяев 94; Егоров 236—237.—Див. ще до́мбра.

дон, до́нна, до́нья;—р. бр. болг. схв. дон, п. ч. слц. dop, слн. dōp;—запозичення з іспанської мови; ісп. dop «пан», як і іт. dop «тс.», походить від лат. dominus «тс.».—СІС 225; Коралиński 232; Holub—Lyer 138.—Див. ще домініанта.

Дона́т, ст. Донатъ «дарований» (1627);—р. Донат, бр. Данат, ч. ст. Donat, слц. Donát, вл. Natuš, стсл. До́натъ;—через церковнослов'янське і грецьке посередництво (гр. Δονάτος) запозичено з латинської мови; лат. Donatus утворене на основі діеприкетника donātus «подарований», пов'язаного з donāre «дарувати», що походить від donum «подарунок», спорідненого з дінд.

dānam «дарунок, пожертвування», кіпр. dawn «дар», стсл. **дань** (іє. *dōnom, похідне від *dō- «дати»).—Сл. вл. імен 208; Беринда 201; Петровский 98; Walde—Hofm. I 371—372.—Див. ще **дати**.—Пор. **дóнор**.

до-нащаду — див. **дошáду**.

[донігатися] «втомитися, знаходитися»; — неясне.

[донка] (бот.) «пшениця-арнаутка, *Triticum vulgare variet.*» Мак; — можливо, пов'язане з назвою р. *Дон*, пор. інше найменування цієї ж рослини *кубанка*.

[дóнник] (бот.) «буркун, *Melilotus Adans, Melilotus officinalis*; яловець козацький, *Jupiperus sabina L.*»; — р. *дóнник* «буркун; таволга, *Spiraea ulmaria L.*; зозулинець, *Orchis militaris L.* та ін.», *донная трава* «буркун»; — пов'язується з др. *дóна* (хвороба), р. **[дóнна]** «тс.», оскільки буркун використовувався як лікарська рослина (Меркулова Очерки 85—86; Анненков 212); не виключено також, що слово виникло внаслідок деетимологізації та зближення на основі звукової подібності з *дно*, *дóнний* іншої назви цієї ж рослини р. *дóйник*; (тоді р. *донная трава* може бути результатом видозміни назви *дойная трава*), оскільки буркун — прекрасна кормова рослина з молокогінними властивостями (пор. Кримський Звенигородщина 347; Анненков 213; Шейк. I 137); зіставлялося також безпосередньо з *дно* та з р. *дóтлина* (Горяев 94; Доп. 2, 10). — Див. ще **дéнниця**¹, **доїти**.

дóнор (мед.), *дóнорство*, *дóнорський*; — р. *дóнор*, бр. *дóнар*; — запозичення з англійської мови; англ. donor «жертвувач, донор» утворено на базі лат. *donāre* «дарувати, жертвувати», етимологічно спорідненого з *donum* «подарунок», *dāre* «давати», псл. *dati* «дати», укр. *дати*. — СІС 225; Шанский ЭСРЯ I 5, 169; Skeat 179. — Див. ще **дати**. — Пор. **Донáт**.

[допéньгати] «доплентатися, пришкандибати, насилу донести, дотягти щось важке» МСБГ; — експресивне утворення неясного походження; можливо, пов'язане з п. *pega* «пуга, батіг», що відповідає укр. *пуга* (пор.).

допінáти — див. **п'ясті**.

допіру, *допіро*, [допір ВеЗа, *допéрво*, *допéрва* Ж], ст. *допѣро* (XVI ст.), *допиро*, *допюро* (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. *dopiero* (засвідчене з XV ст.), *dopiru*, *dopiro*, паралельне болг. *допѣрва* «тепер», походить із словосполучення *do рѣвъ «ото вперше», де do за походженням є вказівною часткою, паралельною to (te), а *рѣвъ — порядковим числівником, що відповідає укр. *пéрвий*; зникнення v та поява кінцевого o під впливом інших прислівників на o є вторинним явищем. — Лисенко ДБ V 43; Richhardt 9, 43; Sławski I 156; Brückner 94. — Див. ще **до**², **пéрвий**. — Пор. **тепéр**.

доповідáти, *доповідáч*, *доповідна*, *доповідний*, *дóповідь*, *доповіді* — див. **відати**.

допомогті, *домóга*, *допоміжний*, *допомічний*, *допомóга*, *допомоці*, *допомочний* — див. **помогті**.

дóпрік, *допрікати* — див. **прек**.

[допгáти] «топтати»; — п. *deptač*, ч. *deptati*, слц. *deptat'*, нл. [deptaš] «тс.»; — очевидно, псл. *dъbъtati, похідне від *dъb-ati «копирсати (ногою)»; пояснення звукової форми з початковим d- як давнього фонетичного варіанта носу псл. *tъpъtati* «топтати» (Sławski I 143; Brückner 87) викликає сумнів з огляду на рідкість подібного паралелізму в слов'янських мовах; пов'язувати п. *deptač* і т. д. з схв. *дѣтити* «ударяти» (Machek ESJČ 115; Sławski I 143) неможливо через відмінність кореневих голосних (ъ : е). — Мельничук Мовозн. 1975/5, 51. — Див. ще **дбáти**, **дйбати**.

[дор¹] «бажання» МСБГ; — запозичення з румунської мови; рум. *dor* «палке бажання, прагнення; сум, туга; любов» пов'язується з лат. *dolor* «біль, страждання, туга», *dolere* «журитися, страждати», яке зіставляється з лтс. *dilt* «зношуватися», лит. *dilti* «стиратися, сточуватися». — Rușcariu 47; Walde—Hofm. I 364.

[дор²] «дуже» (*Дор хочеси побачити міні дитину*) МСБГ; — очевидно, пов'язане з *дор* «бажання»; до розвитку семантики пор. р. (розм.) *страсть хочеться* «дуже хочеться». — Див. ще **дор**¹.

[дóра] (кул.) «паска; проскура; їжа, яку святять на великдень МСБГ», ст. дора «проскура» (XVIII ст.), дара «тс.» (XVI ст.);— р. дорá, др. дора, псл. дора «тс.»;— через посередництво церковно-слов'янської мови запозичено в давньо-руську з грецької; гр. δῶρα є формою множини від іменника δῶρον «дар», що відповідає псл. дагъ, укр. дар.— Пономарів Мовозн. 1973/5, 65; Фасмер I 529; ГСЭ 55; Mikl. EW 49.— Див. ще дар.

Дóра, Дóрця;— р. бр. болг. м. схв. Дóра, ч. слц. слн. Дога;— виникло як зменшувальне до Дáрія, Доротéя, Федóра і под.; пов'язання з гр. δῶρον «дар, дарунок» (Сл. вл. імен 238) викликає сумнів.— Петровский 99.— Див. ще Дáрія, Дорофíй, Федóра.

дорікáти — див. ректі́.

дормéз «старовинна карета, пристосована для спання в дорозі», [дормéза] «тс.» Ж;— р. дормéз, п. dogmeza, схв. dormeza «тс.»;— запозичено з французької мови через російське і польське посередництво; фр. dogmeuse «тс.» утворене від дієслова dormir «спати», що походить від лат. dormīre «тс.», спорідненого з псл. drēmāti, укр. дрíмати.— СІС 225; Фасмер I 530; Sl. wug. obsyeh 58; Walde—Hofm. I 372.— Див. ще дрíмати.

[дóрник] «пробій (стрижень для пробивання дірок)» МСБГ;— р. дорн, п. dornik, dorn, болг. [дóрник, дóрен, дóрна] «тс.»;— через посередництво польської мови запозичено з німецької; н. Dorn «колючка; пробій», днв. dorn «колючка, терен», споріднене з дангл. дфриз. англ. thorn «терен (кущ)», гот. fainþus «колючка», зіставляється з стсл. трънъ, що відповідає укр. тéрен.— СІС 225; Sl. wug. obsyeh 58; БЕР I 413; Kluge—Mitzka 139.— Див. ще тéрен.

[дорні́нка] «сокира на довгому топоріщі», [дорне́нка] «тс.» Ко;— пов'язане з назвою румунського міста Дорна Ватра, звідки такі сокири привозилися.— Грінч. I 426.

[дорóбайло] «стара коробка; обичайка» Ж, [доробáдло] «обичайка; обід решета, сита, бубна» Я, [дорóбалце] «тс.» Мо, [дорóба] «вид рибальської накидки» Дз, [годорóба] «тс.» Дз, [одорóбайло] «ста-

ра коробка; обичайка» Ж, [одорóбло] «тс.» Ж;— р. [доробéйничек] «кришка на діжу, зроблена з лубка або соломи», [доробóк] «козуб, корзина», [дóробья] «козуб з вибитим дном», [доробчáстий] «луб'яний, плетений», [доробíть] «згинати, гнути», [удорóба] «старий, битий горщик», [удорóва] «тс.», бр. [дóраб] «короб», [дарóбка] «коробка», [дарóбкавий], [дóрабавий], [дарóбиць] «коробити», др. удоробь «посудина», п. [dorobajto] «обичайка» (з укр.), [dorobadto] «тс.», [drobka] (частіше мн. [drobkil]) «ясла; вид тенет», [drabka] (частіше мн. [drabkil]) «тс.», ч. [nádrablí] «посуд, начиння», nádrabí «посуд; сита», [nádrabelí] «меблі», вл. draby «старі речі, лахміття»;— псл. *dor(b)a «посудина» (спочатку, можливо, плетена);— споріднене з днв. зегбеп «крутитися», дінд. drbháti «зв'язує, в'є, плете», sán-darbháñ «в'язанка, жмуток, віхоть», ав. dægəwðə «вузол м'язів; м'язи»; іє. *dorbh-/derbh-/dǵbh- «пласти, крутити», звідки також псл. *dǵba, укр. дéрба.— Трубочев Рем. термиол. 238—241; Фасмер I 530; Преобр. I 179, 191; Горяев 94, Доп. 11; Machek ESJČ 125; ЭССЯ 5, 74; Sl. praš. IV 112—113; Zubatý St. a čl. I 2, 96; Bern. I 211, 254; Pokorný 211—212.— Пор. дéрба.

дорóбало (знев.— про громіздкий предмет або незграбну, товсту людину), дорóбло «тс.», [одорóба] «нерозторопна людина» Дз, [годорóба] «тс.» Дз, одорóбало «великий громіздкий предмет; незграбна людина», одорóбло «тс.»;— п. [dorobajto] «незграбний предмет» (з укр.), [dorobadto] «тс.»;— очевидно, пов'язане з [дорóбайло] «стара коробка; обичайка» (див.).

дорóга, дорі́жка, [дорóжка] «різно-вид вишивки» Я, дорóжник «спеціаліст з будівництва і експлуатації доріг; [(бот.) подорожник, Plantago lanceolata L.], [дорóжне] «мито на провезення тютюну» Я, дорóгою (присл.), [дорі́жний], дорóжній, [дорóжній] «зручніше (добиратися), більше по дорозі», бездорі́жся, [бездорóжся], бездорі́жній, бездорóжній, здорóжений «стомлений; дорогою», здорóжити «стомити в дорозі», [надорóжний] Ж, подорі́ж, [подорі́жець] Нед, [подорі́жся], [подорі́жник] «(бот.)

подорожник великий, *Plantago major* L. ВєНЗн, Мак; (орн.) жайворонок чубатий, посмітюха, *Galerida cristata* L. ВеБ», *пóдорож*, [подорóже] Нед, *подорожанин* «мандрівник», [подорóжний] Нед, *подорóжник* «тс.; (бот.) *Plantago*; (орн.) (у виразі *сніговий п.*) пуночка, *Plectrophenax nivalis* L.; [дорожній щоденник], *подорóжникові* (бот.), [подорóжничий] ВєЛ, *подорóжній*, *подорóжня* (субст.) «дорожній документ», *по-дорóжньому*, *подорожувати*, *подорóжчизна* (заст.) «платня за проїзд по дорозі», *придорóжній*, *роздорóжжя*, *рòздорóж*, *уздорóжжя* КІМ; — р. др. *дорóга*, бр. *дарóга*, п. *droga*, [drógal], ч. *dráha* «вигін; дорога», [draha] «слід ноги», слц. *dráha* «дорога», вл. *dróha*, *droha*, нл. *droga* «тс.», болг. *дрáга* «спуск, спади́на, пологість», схв. *дрáга* «вузька затока; долина, ущелина; (ст.) дорога», слн. *drága* «рівчак, канава; западина; дорога», стсл. **Драга** «долина, западина»; — псл. **dorga* «заглиблення, борозна, рівчак», вважається спорідненим з **dʳgati* «дергати, тягти, рвати», звідки й укр. *дєргати*; у такому разі первісне значення було «розчищене в лісі місце»; менш переконливо зіставлялося (Skok I 429; Trautmann 45; Persson Beitr. 492; Pokorný 257) із шв. [dråg] «довга вузька западина в ґрунті, низина, долина», норв. [drog] «тс.; стежка, слід тварини», гот. *dragan* «тягти», дісл. *draga*, дангл. *dragan*, англ. *to draw* «тс.» (<іє. **dherāgh*- «тягти»). — Шанський ЭСРЯ I 5, 171; Фасмер I 530; Улуханов ЭИРЯ II 155; Варбот Этимология 1965, 134; Куркина Этимология 1968, 100; Преобр. I 191; Горяев 94—95; Доп. 2, 10; Ślawski I 167; Brückner 97; Machek ESJČ 125; Holub—Kop. 105—106; БЕР I 418; Bezlaĵ ESSJ I 109; ЭССЯ 5, 74—75; Śl. prasł. IV 113—115; Берн. I 212; Meillet Études 253; Mikl. EW 49. — Див. ще *дєргати*.

дорогий, *дорогувати́й*, *дорóжчий*, [дорóжнĳя] «дорожнеча», [дорóгінĳя] Ж, *дорóгòва* «тс.», [дорóгу́ля Я, дóрож Лекс-Пол, *дорóжнĳета*], *дорóжнĳеча*, [дорóжнĳя], *дорóжшати*, *дорóжїти*, *дорóжїтїєя*, *дорóжчати*, [дорóжшати], *здорóжувати*, *предорóгий*; — р. *дорóгий*, бр. *да-*

ragi, др. *дорóггы*, ч. слц. *drahý*, п. нл. *drogi*, вл. *drohi*, болг. м. *драг*, схв. *дрáг*, слн. *drági*, стсл. **Драгъ**; — псл. **dorgъ* «дорогий»; — зіставлялося з лтс. *dārgs* «тс.», прус. *Darge* (власне ім'я), проте не виключене їх запозичення з слов'янських мов (див. Brückner 97—98); дальші зіставлення ще більш непевні: лит. *dogà* «добре, корисно», *degeti* «бути вартим, корисним, годитися», лтс. *deget* «годитися, наймати», ірл. *dġr* «належний», *dġre* «обов'язок, належне», дінд. *ā-driyatē* «враховує, ставиться з повагою», *ā-drtaḥ* «поважний, шановний»; малоюмовірна спорідненість з гр. *στέρω* «люблю» (з заміною *d >sd >st* — Machek ESJČ 125). — Шанський ЭСРЯ I 5, 171; Фасмер I 531; Преобр. I 191—192; Горяев 95; Ślawski I 168; Holub—Lyer 140; Holub—Kop. 106; БЕР I 417—418; Младенов 151; Skok I 428—429; Bezlaĵ ESSJ I 109; ЭССЯ 5, 77; Śl. prasł. IV 119—121; Берн. I 213; Mikl. EW 49; Trautmann 45; Mühl.—Endz. I 448.

[дорóжбá] «аукціон» Ж; — ч. слц. *dražba*, схв. *дрáжба*, слн. (заст.) *drážba* «тс.»; — пов'язане з *дорóгий*; утворене, можливо, за зразком ч. слц. *dražba*, пов'язаного з *drahý* «дорогий», що відповідає укр. *дорóгий*. — Holub—Kop. 106. — Див. ще *дорóгий*.

[дорóта] «товста кишка (зокрема, свині)» Ж, [дорóтна] (у виразі *д. кишка*) ВєНЗн; — запозичення з західнослов'янських мов; п. [dorota] «свиняча товста кишка, вживана для приготування ковбаси», [dorka] «тс.», ч. *dorota* «ковбаса, начинена кров'ю або кашею», слц. *dorka* «ліверна ковбаса» виникли з жіночого імені *Dorota*, що відповідає чоловічому *Dorotej*, *Doroteus*, укр. *Дорофій*; до вживання особових імен на позначення нутрощів тварин та їжі з них пор. п. *pasiek* «свиняча тонка кишка, вживана для приготування ковбаси» (із зменшувальної форми до чоловічого імені *Maciej*, *Mateusz*), ч. [kateřina] «ковбаса з товстої кишки», [barbora] «тс.», [martin] «ковбаса з шлунка» і под. — Brückner 94, 317; Machek ESJČ 123; Holub—Lyer 138. — Див. ще *Дорофій*.

Дорофій, *Доротĳей*, *Дорóжтĳей*, *Дб-рош*, *Дорóшĳенко* Пí, *дорóшĳенкївщина*

(іст.), *Доротѣя, Доробта, Дора*, ст. *Дорофѣи* (1473); — р. *Дорофѣй*, бр. *Дарафѣй*, др. *Доровей*, п. ч. *Dorota*, сл. *Drotej*, болг. *Доротѣй*, схв. *Dorotej*, *Doroteuŝ*, сл. *Doroteja*, стсл. **Дорорѣѣи**; — через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; гр. *Δωροδότης* утворене з основ іменників *δῶρον* «дар», що відповідає псл. *darъ*, укр. *дар*, і *θεός* «бог», спорідненого з псл. *дынь*, укр. *день*; загальне первісне значення імені — «дарований богом» (пор. відповідне укр. *Богдан*). — Сл. вл. імен 208; Петровский 99. — Див. ще **дар**, **день**. — Пор. **Федір**.

Дорш (іхт.) «навага; страва з неї» Я; — р. *дорш* «тріска», п. *dorsz* «тріска; м'ясо тріски», вл. *dogŝ* «тріска»; — через посередництво польської та німецької мов (н. *Dorsch* «тріска, навага») запозичене з давньоісландської; дісл. *þorskr* «тс.» споріднене з н. *dorren* «сохнути, в'янути», *dürr* «сухий» (назва риби зумовлена, очевидно, тим, що її в'ялили); не виключена також можливість зв'язку з укр. *тріска*. — Горяев 95; *Sl. wug. obcsyh* 158; *Kluge—Mitzka* 139. — Пор. **тріска**.

досада «незадоволення, смуток», [*доса́дник*] «той, хто досаждає» Ж, [*доса́дливий, доса́дний, доса́дувати, [доса́джувати]*] Я, [*досажа́ти*]; — р. болг. *доса́да*, др. *досада*, схв. *ддсада* «нудьга», стсл. *досада* «огуда, ганьба, образа»; — префіксальне утворення, пов'язане з дієслівним коренем *сад-* (з псл. *saditi* «садити»); до семантики пор. [*долега́ти*] «дошкуляти, допікаги; наполягати», н. *zusetzen* «досаждати»; зіставлялося також з дінд. *śadga* «страждання, біль, горе», гр. *κῆδος* «журба», гот. *hatis* «ненависть» (Горяев Доп. 11). — Булаховський Труды ИРЯ I 173; Фасмер I 531; БЕР I 414; Младенов 147; ЭССЯ 5, 80—81. — Див. ще **до¹**, **сад**. — Пор. **надса́йти**.

досвід, **досвідченість**, [**досвідчення**] «переконавання», **досвідний** «заснований на досвіді», **досвідний** «досвідчений», [**досвідча́ний**] «тс.» Ж, **досвідчений**, [**досвідчи́ти**] «ззнати, переконатися», [**досвідчи́ти**] «тс.» Г, Ж, [**досвідча́ти**] «свідчити; узнавати; доводити», [**досвідча́тися**] «по-

силатися на чие-небудь свідчення; переконуватися», [**досвідчитися**] «переконатися, дізнатися», **недосвід**, **недосвідний**, ст. **досвѣдчати** «підтверджувати доказами (XIV ст.); випробовувати, дізнаватися (XVI ст.)», **досвядчити** «підтвердити» (XVI ст.); — бр. **дасвѣдчаны** «досвідчений»; — очевидно, є зворотним утворенням від запозиченого з польської мови **досвідчений** (**досвідчити**); п. *doświadczony* пов'язане з дієсловом *doświadczyc* (пор. вл. *doswѣdcować* «засвідчувати»), що є префіксальним утворенням від *świadek* «свідок» (первісно «знаючий»), похідного від *wiedzieć* «знати, відати», яке відповідає укр. *відати*. — *Brückner* 535; *Sl. prast.* IV 149. — Див. ще **до¹**, **відати**. — Пор. **свідок**.

досвідки «до побачення» Я; — очевидно, пов'язане з р. *до свидання*, де *свидання* є префіксальним утворенням від дієслова *відеть*, що відповідає укр. *відіти*. — Див. ще **до¹**, **вид**.

досить «достатньо; багато; [задоволення] Я», **досита** «до повної ситості, до повного задоволення», [**до сити**] Ж, **задосить** «цілком достатньо», **предосить** «тс.»; — р. [**дбсыть**] «доволі, достатньо», **дбсыта** «до ситості», [**дбсыти**] «тс.»; бр. **дбсыць** «достатньо», др. [**досыти**] «до ситості; досить», п. *dosyć* «доволі, достатньо», ч. сл. *dosyta* «до ситості; достатньо», вл. *dosyta*, болг. *дбсита*, схв. *ддсита*, стсл. **до сыти** «тс.»; — псл. *do syti* «до ситості», сполучення прийменника *do* «до» та род. в. іменника *syть* «ситість», пов'язаного з *syть* «ситий»; до розвитку значення пор. лат. *satur* «ситий»: *satis* «досить, доволі». — Фасмер I 532; *Sławski* I 157—158; *Brückner* 94; *Machek ESJC* 123; *Holub—Lyer* 139; *Holub—Kop.* 103; *Bezlej ESSJ* I 108—109; ЭССЯ 5, 86—87; *Zubatý St. a čl.* I 1, 102—108. — Див. ще **до¹**, **сйтий**.

досі, [**дбси**] Ж, Я; — очевидно, виникло з словосполучення *до себ поры чи до себ добы*. — Див. ще **до¹**, **сей**. — Пор. **до́ки**, **до́ти**.

досіль «досі», [**доселишній**] «дотеперішній» Ж; — р. *досель*, *доселе*, бр. [**дбсьль**, **досыля**, **дбсьоль**, **дасюль**], др. *досель* «до цього часу», п. [*dosielal*], ч. [*dosel*], сл. *dosial'*, нл. [*dosall*], схв. *дд*

селе, дѡслѣ, слн. *doslěj, doslě*, стсл. *дослаѣ, дослаи*; — псл. *doselě*, результат злиття прийменника *do* «до», вказівного займенника *se* «це» і частки *lě* (чи вказівного прислівника *selě*). — Шанський ЕСРЯ I 5, 172; Фасмер I 531; ЭССЯ 5, 81. — Див. ще *до¹*, *ле*, *сей*. — Пор. *докіль*.

доскона́лий, [*докона́лий*] Ж, *доскона́льний*, [*доскона́нний* Ж, *доскона́льство* Ж], *удоскона́лення*, *удоскона́лити*, *удоскона́лювач*, ст. *доскона́лий* «довершений; цілковитий; чудовий» (XVI ст.); — р. *доскона́льний* «справжній, точний», бр. *дасканáлы* «довершений; детальний»; — запозичення з польської мови; п. *doskonały* «прекрасний, ідеальний», як і ч. слц. *dokonały* «довершений», нл. *dokopały* «тс.», є префіксальним утворенням від дієслова псл. *konati* «закінчити, виконати», що відповідає укр. *конáти*; первісне значення «завершений, виконаний, викінчений». — Москаленко УІЛ 31; Шанський ЕСРЯ I 5, 173; Sławski I 157; Brückner 252. — Див. ще *до¹*, *з³*, *конáти*.

[доску́ка] «скука» Я; — результат контамінації слів *доку́ка* та *ску́ка*. — Див. ще *до¹*, *кучити*, *ску́ка*.

доску́ла, *доску́лити*, *доску́лювати* — див. *дошкү́лити*.

дб́слід, *дослі́дження*, *дослі́дник*, *дослі́дництво*, *дб́слідний*, *дослі́дний*, *дослі́дничий*, *дослі́дницький*, *дослі́дчий*, *дослі́дити*, *дослі́джувати*, *дослі́дувати* (юр.), *піддб́слідний*; — р. [*дослѣд*] «ходіння слідом», бр. *дб́след* «дослід», п. *dośledzenie* «тс.», *dośledzić* «дослідити», вл. *doslédžić* «тс.»; — префіксальне утворення від *слі́дити*, пов'язаного із *слід*; можливо, є калькою р. *исслѣдование*, *исслѣдовать* чи п. *dośledzenie*, які, в свою чергу, відповідають словотворчій моделі фр. *investigation*, що походить від лат. *investīgātio* «тс.», пов'язаного з лат. *investīgāre* «досліджувати, відшукувати по слідах», утвореним з префікса *in-* «на-, в-» і основи іменника *vestīgium* «слід». — Див. ще *до¹*, *слід*.

[досб́вкати́ся] «доплентатися, добратися»; — експресивний варіант до дієслова *досб́ватися*, префіксального утворення від *сб́ватися*. — Див. ще *до¹*, *сб́вати*. — Пор. *сб́вгатися*, *сб́вдати*.

[доспінб́вувати́ся] «добиватися перемоги в суперечці, обстоювати свою думку, доводити» Ме; — очевидно, експресивне утворення на основі дієслова [*допінáтися*] «дотягатися, домагатися чогось», що є префіксальним утворенням від *пн́йти*. — Див. ще *до¹*, *п'я́сті*.

дб́спіх — див. *спіти*.

[дб́ста] «досить, доволі», [*дост* ВеБ, *пб́дост*] «тс.»; — бр. *досць*, п. *dość*, ч. *dost*, *dosti*, слц. *dost'*, заст. [*dostil*], вл. нл. *dosć*, полаб. *düst*, болг. м. *дб́ста*, схв. *дб́ста*, заст. *dost*, *dosti*, слн. *dōsti*; — не зовсім ясне; найімовірніше, пов'язане з *дб́сить*, *дб́ста*, де кореневий голосний міг зникнути, зокрема, під впливом слова *dostati* «вистачити» (Sławski I 158, проти БЕР I 415); реконструюється також псл. **do sti*, аналогічне до *syti*, де **szty* і *syty* мають бути однокореновими словами з різними ступенями чергування голосного (ЭССЯ 5, 86—87; Zubatý St. a čl. I 1, 105—107); менш переконлива реконструкція псл. **do sti*, де **sti* пов'язувалося з іє. **es-* (*s-*) «бути» і зіставлялося з ав. *aiwištiš* «вивчення (святого) письма», літургічне читання», пра-*stiš* «мешкання», лит. *ar-stūs* «рясний, багатий» (Zubatý тж). — Пjilskij AfSIPh 28, 460; Machek ESJČ 123; Holub—Lyer 139; Holub—Kop. 103; Младенов 148. — Див. ще *до¹*, *сітій*. — Пор. *дб́сить*.

дб́сталь «доволі, достатньо», *недб́сталь*, *удб́сталь*, ст. *досталь* «решта, залишок» (XVI ст.); — р. [*дб́сталь*] «залишок», [*удб́сталь*] «зовсім, до кінця», бр. [*дб́сталь*] «тс.», др. *досталь* «зовсім», *достоль* «тс.»; — похідне утворення від псл. *dostati* «вистачити, залишитися». — Див. ще *дб́статок*.

[достарча́ти] «доставляти, постачати», [*достáрчити*], ст. *достарчити* «тс.» (XVIII ст.); — бр. [*достарча́ць*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *doścarchać* є префіксальним похідним від *starzać*, *starzyć* «вистачити» (засвідчене з XVI ст.), що виникло внаслідок дисиміляції з *starczyć* «тс.», похідного від *statek* «стан, власність», пов'язаного з псл. *statъ* «стан; стояння», *stati* «стояти». — Brückner 514. — Див. ще *ста́ти*.

достáток, *достáча*, *достачáння* «поставлення», *достáтком* (присл.), *достáтний*, [*достáтотчий* Ж, *достáтковатий* Я], *достачáти*, *достáчити*, [*достáткувати* Ж, *достáтчити* Ж], *недостáтність*, *недостáток*, *недостáча*, *подостáток*, *подостáтком* (присл.), *удостáчу*, ст. *достáтокъ* «велика кількість, багатство» (XVI ст.), *достáтотчий* (XV ст.), *достáтний* (XVII ст.); — р. *достáток*, бр. *дастáтак*, др. *достáти* «вистачити, залишитися», п. ч. *dostatek*, слц. *dostatok*, вл. *dostatk*, болг. *достáтъчен*, м. *достáтчен*; — псл. **достáтъкъ*, похідне від *dostati* «вистачити», первісно «достояти (до відповідного моменту)». — Шанський ЭСРЯ I 5, 173; ЭССЯ 5, 84—85. — Див. ще до¹, стáти. — Пор. ді-стáти.

достемéнний «справжній, дійсний», *достемéнісінський* «точно такий», [*достéмено*] «сама так, точно так», [*достомéно*] «тс.», *стемéнний* «дуже схожий», *стемéнісінський* «тс.», *стемéнно* «сама так, точно так», *стемéнісінсько* «тс.»; — очевидно, утворено від прислівника *достомéнно* <**достоімéнно*, що походить від *імéнно* «сама (так)» (пов'язане з *ім'я*, пор. також р. *іменно* «тс.»), ускладненого підсилювальним формантом *досто-*. — Див. ще *дóсто*⁻¹, *ім'я*.

дóсто⁻¹ (перша частина складних прикметників типу *достовірний*, *достойм'ятний*, має значення «достойний чого-небудь» або підсилює значення другої частини), ст. *досто(чесний)* (XVII ст.); — р. др. болг. схв. *досто-*, стсл. *досто-*; — з'явилося в старослов'янській мові з *достоинъ* внаслідок калькування грецьких складних слів з першою частиною *ἀξιο-* «достойно-», пов'язаною з *ἀξιος* «достойний»: стсл. *достеславъль* (гр. *ἀξιόπαινος*), псл. *достовѣрьль* (гр. *ἀξιόπιστος*), псл. *достодивъль* (гр. *ἀξιόδοξος*) і под.; пор. також паралельні стсл. *достойноуъвальъль* і *достоуъвальъль* та ін.; менш обгрунтована думка про те, що *досто-* походить з *дóста* (БЕР I 415), оскільки у старослов'янській мові прислівник *доста* не засвідчений. — Див. ще *достóйний*.

досто⁻² (перша частина складних при-

слівників типу *достобíса*, *достолíха*); — результат афективного ускладнення виразів типу *до бíса*, *до лиха*, можливо, за допомогою слова *сто* (пор. *сто чортів* і под.).

достóйний, *достóйнство* «позитивна якість; гідність, [посада, звання] Я, *достóйник* (заст.) «особа, що займає високу посаду, має високе звання» Я, *достóйність*, *удостóити*; — р. *достóйний*, бр. *дастóйны*, др. *достоинъи*, п. вл. нл. *dostojny*, ч. *důstojný*, слц. *dôstojný*, болг. *достóен*, м. *достоен*, схв. *дóстóйан*, слн. *doštójen*, стсл. *достоинъ*; — пов'язане з псл. *dostojati*, *dostati* «вистачити, бути достатнім» з дальшим розвитком значень «бути відповідним, придатним, гідним»; пор. др. *достоино естъ* «годиться», п. ст. *dostojno (jest)* «тс.», ч. ст. *dostati* «бути гідним, заслужити», схв. *достóяти* «виявитися гідним». — Sławski I 157; Grückner 94; БЕР I 415; Младенов 148; ЭССЯ 5, 85—86; Zubatý St. a čl. I 1, 104—105. — Див. ще *достáток*.

[достóта] «якість, властивість, характерна ознака; перевага» Ж, [*достóтний*] «благородний» Ж; — неясне.

достóту «точно, сама так, достеменно», [*достóтку*, *довстóтку*, *достóку*, *достóтне*] «тс.» Ж, [*достóтний*] «сама такий, цілком подібний»; — очевидно, результат стягнення і видозміни виразу **до істоти* «сама так»; пор. [*істóтне*] «точно так», [*істóтний*] «сама такий, дійсний, справжній». — Див. ще до¹, *істóта*.

дотáція; — р. болг. *дотáция*, бр. *дотáция*, п. *dotacja*, ч. *dotace*, слц. *dotácia*, вл. *dotacija*, м. схв. *дотáция*, слн. *dotácija*; — запозичення з західноєвропейських мов; фр. *dotation* «дар, внесок», нім. *Dotation* «дар, визначені комусь прибутки» походять від слат. *dōtatio* «дар», утвореного від лат. *dōtare* «давати, дарувати», пов'язаного з *dāre* «давати», що відповідає псл. *dati*, укр. *дати*. — СІС 226; Kopaliński 233; Holub—Lyer 139; Dauzat 255; Walde—Hofm. I 360—362. — Див. ще *дáти*.

дóтеп «жарт», [*дотéпа*] «здібність, здатність» Пі, *дотéпник*, *дотéпний*, [*дотéпувати*] Ж, *недотéпа*, [*недотéпа*] Бі,

[*нестѳпний*] «недотепний», [*удотѳпле-ний*] «здѳбний, талановитий» Нед; — р. *недотѳпа* (з укр. ?); — очевидно, походить вѳд псл. *dotъръпъ* «догичний, вникливий», пов'язаного з *tѳpati* (<*toip-) «трясти, бити», збереженим в укр. *tiná-ти*, і з *tipati* «ударяти, дотикати», до якого зводиться ч. *vtip* «жарт, спритність», *důvtip*, слц. *vtip*, *důvtip* «тс.»; вѳдношення сюди ч. *stibat* «встромляти» (Machek ESJC 577, 703) неясне. — Матвеева-Исаева УЗ ЛГПИ 92, 100—101; Брандт РФВ 24, 195; Sławski I 158. — Пор. *дѳвтіп*.

дѳти «до того часу», [*подѳти*] «до того мѳця» Ме; — очевидно, результат еліпсації і злиття словосполучення **до ты(ѳ) поры* (*добы*), до складу якого входить прийменник *до* і вказівний займенник *ты(и)* «той» у формі род. в. одн. жін. р. — Див. ще *до¹*, *той*. — Пор. *дѳки*.

[*дотихчасѳвий*] «минулий, досього-часний» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *dotychczasowy*, як і вл. *dotychczasny* «тс.», виникло на основі словосполучення *do tych czasów* «до цих часів», компоненти якого вѳповідають укр. *до*, *той*, *час*. — Желех. I 202. — Див. ще *до¹*, *той*, *час*.

[*дѳтіль*] «до того часу», [*дѳтиль* Ж, *дѳтля*, *дѳтіля* Ж, *дѳтоль* Ж] «тс.», ст. *дотуль* (XV ст.); — р. [*дѳтоле*, *дѳтуль*, *дѳтеле*], бр. *дѳтуль*, др. *дѳтолъ*, п. [*dotyla*, *dotela*], слц. *dotial'*, нл. ст. *dotul*, схв. *дѳтлѳ*, *дѳтолѳ*, слн. *dotlѳj*, стсл. *дѳтолъ* «тс.»; — псл. *dotolѳ*; виникло з прийменника *до* «до» і прислѳвника *tolѳ* «стѳльки», пов'язаного з займенником *tolі* «такий великий», утвореним з займенникових основ *t(o)*- «той» і *l(i)*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 179; ЭССЯ 5, 87. — Див. ще *до¹*, *ле*, *той*. — Пор. *тільки*.

дѳтлѳ — див. *тло*.

[*дѳтуматися*] «додуматися» Мо, [*дѳтумкати*] «тс.»; збагнути, зрозумѳти» Ва; — неясне; можливо, результат контамінації дієслова *дѳдѳматися* і іменника [*тумѳ*] «обман, одурманення, заслѳплення» або *тумѳк* «штовхан».

дохѳ¹ «вид кожуха з хутряним верхом», заст. *дѳха* «тс.»; — р. *дохѳ*, *дахѳ*, бр. *дахѳ*, слц. *dacha* «тс.»; — запозичен-

ня з монгольських мов; пор. калм. *daɣɣ* «кожух вовною назовні», монг. *daɣu* «тс.», бур. *daɣa*, *daɣu* «хутрянний верхній одяг». — Фасмер I 485, 532; Ramstedt 72.

дѳха² «місце збору (сектантів)» Я; — неясне.

дохан — див. *доган*.

дѳхнути «гинути, здихати», [*дох*] «падіж» Я, [*дохліна*, *дохлѳка* Я], *дохлѳтина*, *дѳхлий*; — р. *дѳхнуть*, бр. *дѳхнуць*, др. *дѳхнути*, п. (z)*dechnąć*, слц. *dochnúť*; — зворотне утворення вѳд *дѳхнути*, псл. *izdъxnųti* букв. «видихнути (повѳтря, умираючи)». — Див. ще *дѳхати*, *здѳхнути*, *зѳхати*.

[*дохрѳпатися*] «дійти, дістатися, доступитися» Ж, [*дохрѳпатися*] «тс.» Я; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *dochrapać się* «насилу дійти» пов'язане з *chrapać* «хрѳпіти, сапати», спорідненим з укр. *хрѳпіти*, і первісно означало «дійти, важко дихаючи». — Див. ще *до¹*, *хрѳпіти*.

доцѳнт, *доцентѳра*; — р. болг. м. *доцѳнт*, бр. *дацѳнт*, п. ч. слц. вл. *docent*, слн. *docènt*, схв. *дѳцент*; — запозичення з німецької мови; нім. *Dozènt* походить вѳд лат. *docèns*, *docentis* «той, хто навчає», дієприкметника вѳд *docere* «учити, пояснювати», спорідненого з гр. *δοξѳω* «вважаю, думаю», стсл. *дѳсити* «знаходити», укр. *судѳсити* «зустріти». — СІС 226; Kopaliński 228; Walde-Hofm. I 331. — Див. ще *судѳсити*. — Пор. *дѳктор*.

[*доцигонѳти*] «догнати» ВеУг; — афективне утворення, можливо, пов'язане з дієсловами [*догѳнути*] і *цигѳнути*.

дѳчка, *дѳнѳ*, *дѳнькѳ*, *дѳця*, [*дѳч*, *дѳчер*, *дѳчѳхна*], *дѳньчин*, *дѳчѳрній*, *дѳчѳйн*, *пѳдчерка*, *пѳдчѳрка*, *удѳчерѳти*, *удѳчерѳти*; — р. *дѳч*, бр. *дѳчка*, др. *дѳчи*, п. *cųrka*, ст. *cųra*, ч. *dčera*, ст. *tcі*, слц. *dcera*, болг. *дѳщѳрѳ*, [*дѳщи*], м. *кѳрка*, схв. *кѳй*, слн. *hѳї*, стсл. *дѳщи*; — псл. **dъkti*, род. в. **dъktere*; — споріднене з лит. *duktѳ* «дѳчка», прус. *dukti*, дѳнд. *duhitѳ*, ав. *dugedar-*, гѳт. *daũhtar*, нвн. *Tochter*, гр. *ϑυγѳτηρ*, вѳрм. *dustɾ*, тох. А *skācar*, В *tkācer*; іє. **dhughæter*; питання про зв'язок цієї назви з дієсловом, що означає «доїти; годувати

грудю» (пор. дінд. duhitá: duh- «доїти», іє. *dheugh-) остаточно не розв'язане. — Бурячок 36—39; Критенко Вступ 504, 540; Трубочев Терм. родства 54—58; Шанский ЭСРЯ I 5, 180—181; Фасмер — Трубочев I 533; Sławski I 107—108; Brückner 66—67; Machek ESJČ 112; БЕР I 467; Skok II 71; Bezljaj ESSJ I 192; ЭССЯ 5, 178—179; Берн. I 243—244; Mikl. EW 55; Trautmann 62; Топоров 387—388; Fraenkel 110; Pokorny 277.

[дошатрїтися] «натрапити на слід» Ж; — префіксальна форма запозиченого з польської мови дієслова; п. szatrzeć «догадуватися, пізнавати, бачити», szatnąć «пригадувати, пам'ятати», споріднене з ч. šetřiti «берегти, заощаджувати; (ст.) дивитися, спостерігати; опікуватися», слц. šatřit' «дивитися, спостерігати», зіставляється з лит. skatýtis «оглядатися, зважати», лтс. skatīt «дивитися, уважно проглядати» (Machek ESJČ 606) або виводиться від ір. *xšatraya-, пов'язаного з ав. xšaθra- «влада, панування; царство, володіння» (Трубочев Етимологія 1965, 52—53).

[дошєльпатися] «добитися толку» Я; — неясне; очевидно, пов'язане з шолонати «ритися, перебирати», розшолонати «зміркувати, зрозуміти, втямити» (див.).

[дошїмрати] «докопатися, дізнатися, догадатися», [дошїмратися] «тс.» Ж; — афективне утворення.

дѡшка¹, [дѡцка] «полиця (у плузі)» ДзАтл II, [дошїна] Ж, дошїник, дѡщечка, дошїний, дошїтий, [дишковїй] Я; — р. дѡска, [цка], бр. дѡска, др. дѡска, п. deska, ст. ска, ч. deska, [deška], ст. dska, deška, слц. doska, нл. ска, болг. дѡска, схв. дѡска, ст. ска, цка, слн. deska, daska, стсл. дѡска; — псл. dъska, dъська (<*dъsk-ъка), запозичене в праслов'янську мову з латинської, очевидно, через германське посередництво; снідерл. disk «блюдо, стіл», дангл. disc, двн. tisk «тс.», нвн. Tisch «стіл» (спочатку «стіл як дерев'яна плита») походять від лат. discus «круг, блюдо», яке виводиться з гр. δίσκος «диск, круг, блюдо», похідного від дієслова δίσκειν «кидати», етимологічно неясного; голосний ѡ у

псл. dъska замість ѡ < i відбиває непалатальне германське di; думка про безпосереднє запозичення з народної латини (Kiparsky GLG 112; van Wijk Slavia 15, 232; Sławski I 144—145), як і з грецької мови (Преобр. I 192; Брандт РФВ 18, 30), неприйнятна. — Критенко Вступ 532; Шанский ЭСРЯ I 5, 172—173; Фасмер I 532; Филин Образ. яз. 168; Brückner 88; Machek ESJČ 115; БЕР I 466; Bezljaj ESSJ I 98; ЭССЯ 5, 184; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 61—63; Stender-Petersen 500; Берн. I 246; Kluge—Mitzka 779—780. — Пор. диск.

[дѡшка²] «огорожа» Я; — результат видозміни значення слова дѡшка «плоский кусок дерева», зумовленої застосуванням дощок при спорудженні огорож. — Див. ще дѡшка¹.

дошкўлїти «дійняти, допекти, дається взнаки» УРС, Ж, дошкўляти, [дошкўлїти, дошкўлювати] «тс.» Ж, дошкўльний УРС, Г, [дошкўлькїй], [дошкўла] «докучання, сильний неспокій, біда» Ж; — похідні утворення від іменника скўла «нашив, болячка»; зміна ск > шк, як у скло > шкло, скребтї > шкребтї та ін. — Див. ще скўла.

[дошкўркий] «болочий, дошкульний»; — результат видозміни форми [дошкўлькїй] «тс.» під впливом слова шкўр(к)а. — Див. ще дошкўлїти.

дош, [дож Л, дождж Л, дорц, диш Кур], [дожджїник] (зоол.) «дошовий черв'як», [дошївиця] «дошова вода» ЛексПол, дошївка «тс.», дошївиця «дош», [дошївнїк] «плащ від дошу», дошївїк «тс.»; гриб Lycoperdon; дошовий черв'як, дошївання, [дошїний, дошївий] Ж, дошїстїй, дошївий, дошївїтий, дошївїльний, [дошївїтий], дошївїти, дошївїти, [бездѡжжа, бездошїв'я]; — р. дождь, бр. дождж, др. дѡждь, п. deszcz, ст. deždž, ч. dešť, ст. dešč, слц. dažd', [dožd], вл. dešč, нл. de(j)šć, полаб. dāzd, болг. дѡжд, м. дожд, схв. дѡжд, дѡжд, слн. dež, [deždž], стсл. дѡждѡ; — псл. *dъzdъ, можливо, з давнішого *dъzdъ; — дальші зв'язки точно не встановлені; більшість дослідників (Trubeckoj ZfSlPh 4, 62—64; Vaillant RES 7, 112—113; Мейе ОЯ 107; Sławski I 145; Specht 16; По-

kornu 185, 227) схиляється до припущення, що це давній композит **dus-dju* «поганий день», утворений з пейоративного префікса *ie*. **dus-* (пор. ав. *duš-*, дінд. *duš-*, *dig-* «погано», гот. *tuz-*, гр. *δυσ-* «не-, недо-») і кореня **dju* (*djeu-*, *dei-eu-*) «день, світло, небо» (пор. ав. *duav* «небо», дінд. *dyu-*, *dyauš* «тс.», гр. *εἰδιος* «тихий, ясний», *εἰδία* «ясна погода»); зіставлялося також (Bern. I 248; Младенов 115; Преобр. I 188) з дісл. *dust* «пил», снн. *dust*, нвн. *Dust* «тс.», *dusel* «мряка», норв. *dusk-regn* «дрібний дощ», *dysja* «дрібно сіятися» (з *ie*. **dusk-jo-*, **dust-jo-*); пов'язувалося ще з лит. *duzĝėti* «дзижчати, гудіти» (Brückner 88; Kofínek 132—133; ЭССЯ 5, 195—197) або з дперс. **duž-* «доіти» (Абаев ИЭСОЯ I 372). — Булаховський Пит. походж. 64; Критенко Вступ 550; Фасмер—Трубачев I 521—522; Machek ESJČ 116; Skok I 385—386; Bezlaĝ ESSJ I 100; Мартынов Язык 48.

[дошáду] «до кінця, зовсім, остаточ-но» Ж, [до-на́щаду Ж, до-на́щадку Ж, доошáдку] «тс.»; — прислівникове утворення, до складу якого входить основа *щад* «потомство» (пор. [щадок], [нащáдок]); очевидно, було підтримане в західних говорах впливом з боку п. ст. *do szczędu* «дощенту» (первісно «до потомства»). — Brückner 542. — Див. ще **чáдо**, **щáдок**. — Пор. **дошáду**, **дошэ́нту**.

дошэ́нту «остаточно, до кінця», [до-щэ́ти] «тс.», ст. *дощети* (XVII ст.), *дощету* (1627); — запозичення з польської мови; п. ст. *do szczętu* «до кінця, остаточного», замість ст. *do szczędu* «тс.», виникло з форми *do szczątku* < *do szcządku*, яке первісно означало «до потомства». — Булаховський Нариси 31; Brückner 542. — Пор. **дошáду**, **ушэ́нт**.

[до-щэ́рця] «до дна, без залишку, до кінця»; — результат видозміни форми [до-щі́рця] «тс.» під впливом прислівника *ушэ́рть*. — Див. ще **ушэ́рть**, **щі́рэць**¹.

[дошівка] (зоол.) «зелена жабка, деревниця, *Nyla arborea*» ВЕНЗн; — похідне утворення від *дош*; назва семантично мотивується народною прикметою, за якою стрекотання цих жаб віщує дощ. — Верхратський НЗн 24. — Див. ще **дош**.

драб¹ (заст.) «озброєний слуга, піхотинець Ж; бідняк, жебрак; негідник, волоцюга», [драбáня, драбáха, драбáня] (зб.), *драбáга*, *драбáга*] Ж, [драбáський] Я, Ж, ст. *драбъ* «піхотинець (XVI ст.); зброєносець (XVII ст.)»; — запозичення з польської мови; п. *drab* «нероба, волоцюга», ст. «піший солдат; слуга», як і слц. *dráb* «ландскнехт, наймит; кат, стражник», вл. *drab(ar)* «вершник», походить від ч. *dráb* «розбишак, (ст.) піший воїн, стражник», яке виникло, очевидно, в результаті скорочення форми ч. ст. *drabant* «солдат особистої охорони шляхтича», що зводиться до нм. *Drabant*, *Trabant* «тс.», етимологічно неясного. — Шелудько 30; Richhardt 8, 43; Sławski I 160; Brückner 95; Machek ESJČ 124—125. — Див. ще **драбáнт**.

[драб²] (бот.) «фіалка піщана, *Viola ageraria* L.»; — очевидно, результат перенесення назви *драб* «бідняк, волоцюга» (пор. близьку семантику інших назв різних відмін цієї рослини: укр. *сирітки*, п. *sierotki*, ч. *pětbolesti*, схв. *бос-цгологлав*, *сирота*, *сиротица*, *хрома лубица* («крива фіалка»), *удовица*, р. *сороконедужная*); мотивація перенесення назви неясна. — Див. ще **драб**¹.

драбáнт «солдат особистої охорони», ст. *драбанти*, *драбантовали* «подорожували» (XVI ст.); — запозичення з польської мови; п. *drabant*, *trabant* «піхотинець», можливо, через чеське посередництво (ч. слц. *drabant*, схв. [грабан(а)т, барабан(а)т], слн. *drabant*, *grabant* «тс.») запозичено з німецької; ранне нвн. *Drabant* «піхотинець», нвн. *Trabant* «охоронець, військовий слуга» виводять з снн. *drab*, *trab* «рись», *traben*, *draben* «бігті риссю», нвн. *Trab* «загал маршируючих» (*Vortrab*, *Nachtrab*) (Bern. I 218—219; Фасмер I 533; Brückner 95); цьому суперечить вказівка (Kluge—Mitzka 785; Paul DWb II 620) на походження слова з території Чехії, де воно спочатку означало гуситських воїнів; існує припущення (Mikl. EW 49; Lokotsch 39) про зв'язок слова через посередництво рум. *daraban* з перс. *dārbān* «вартовий» (з перс. *dār* «двері» і *bān* «захисник, володар»); пор. тур. *derbeder* «бродяга, блукач». — СІС 226; Sławski

І 160.— Machek ESJĀ 125.— Пор. драб¹.

[драби] «другі коноплі» ВеНЗя; — неясне. — Пор. дріги.

драбина, [дрáба] Я, драбкі «драбини у возі», драбиняк «віз із драбинами», [драбинчак Я, драбастий], драбинастий, драбінний, драбінчастий, драбинястий, [драбний] Ж, драбчастий, ст. драбина (1624), на драбинчастомъ (XVII ст.);— р. [дрябы] «віз для снопів», бр. драбіна, [драбы] «драбини у возі», п. drabina «драбина, сходи», [drab', drab, drabka], ч. [drabinal], слл. drabina «тс.»;— псл. drabъ, drabina;— очевидно, споріднене з свн. trappe, treppe «сходи», нвн. Trappe, Treppe «тс.», англ. trap «пастка», як спільне звуконаслідувальне утворення (пор. нім. trappen «тупати, важко йти», лит. drebėti «трястися, тремтіти»); менш переконливе об'єднання (ЕССЯ 5, 100—101) з вл. draby «одяг; лахміття», зіставлення (Brückner 94—95) з лит. dárbas «робота», а також припущення (Karłowicz SWO 129; Шелудько 30) про запозичення з німецької мови; безпідставним є твердження (Witkowski SO 1970/2, 208; Brückner 94) про запозичення української форми з польської мови.— Дзендзелівський УЗЛП 52—53; Фасмер І 545; Sławski І 160; Machek ESJĀ 105; Sl. prasł. IV 201—203; Bern. I 219; Mikl. EW 49; Kluge—Mitzka 789—790.— Пор. трап.

дрáга¹ «землечерпальний агрегат», драгер «робітник на дразі», драгірувати «добувати драгою; поглиблювати драгою»;— р. бр. болг. дрáга, п. draga «драга; вид якоря», м. драг «довга палиця, багор», схв. дрáгер «волоочильна сітка, трал, землечерпалка»;— запозичено з англійської мови через французьку (фр. drague «черпак, трал, землечерпальна машина», початково «сітка», dragueur «механік на землечерпальці, тральщик») і російську; англ. drag «сітка, гачок, борона, землечерпалка», to drag тягти, волочити, чистити» споріднене з дангл. днн. dragan «тягти», дфриз. draga, drega, дісл. traga «тс.», двн. tragan «нести», свн. нвн. tragen «тс.», а також, можливо, з псл. *dorga «дорога», укр. дорóга.— СІС 226; Шанский

ЭСРЯ І 5, 181; Kopaliński 234; РЧДБЕ 214; Bern. I 212, 228; Klein 480, 481, 484; Bloch 232; Dauzat 256; Pokorny 257.— Пор. дорóга.

[дрáга²] «пристрій для відтягування кіньми полови і битой соломи від молотарки» Ме;— запозичення з молдавської мови; молд. дрáгэ «тс.; трал» походить від фр. drague «черпак, трал, землечерпальна машина, волоочильна сітка».— Див. ще дрáга¹.

[дрáгаль] «сволок» ДзАтл ІІ, [дрáгар, грáгар, грéгар] «тс.» тж, ст. драгаръ (XVII ст.);— запозичення з німецької мови; нвн. Träger «балка, брус; носій» пов'язане з tragen «нести», двн. tragan «тс.», спорідненим з дісл. draga «тягти».— Дзендзелівський RKJ ŁTN 15, 125—126; Kluge—Mitzka 786.— Див. ще дрáга¹.— Пор. драгіль¹.

драгва «трясовина, болото; [холодець ЛексПол]», [драганéць] «холодець» ДзАтл І, [драгліна] «трясовина», драглі «холодець, застигла маса», [драгно] «трясовина», драговина, [дрегва] «тс.», [дреглі] «драглі», [дрогва] «тс.» ЛексПол, [дрягва] «драговина», дяговина «тс.», [драгвінятий] «грузький» Я, [дрáглий] «застиглий; грузький», драглістий «тс.», [драглинастий] «грузький», драглюватий, драгліти «коливатися, трястися; густішати», [драготіти] «тремтіти», [дрягтіти] «тс.»;— р. дрáгва «трясовина», [дрягать] «смикати, дригати», [дрягаться] «смикатися», бр. [дрегва] «трясовина», п. [drahle] «драглі», [dragle] «тс.» (з укр.);— похідні утворення від псл. dregati «дрижати, трястися»; назви пов'язані з тим, що болотистий ґрунт і холодець можуть дрижати; нор. триясовина — триястий; в українських формах простежується діалектне ствердіння р (дра-) або поліська рефлексія ę як е (дре-); зведення до псл. dręg- «дрижати» (ЕССЯ 5, 139) викликає сумнів; зіставлення з лит. drėgnas «вологий», drėgti «сиріти», лтс. drėgnas «вологий», норв. dragen «тс.» (Фасмер І 536—537) позбавлене підстав.— Фасмер І 545; Куркина Этимология 1967, 137; Bern I 222; Mikl. EW 50—51.— Пор. дрижати.

[дрáги] (с.-г.) «розпашник» Мо;— неясне.

[драгіль¹] «візник» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; — р. [дрягиль] «носій, вантажник» виводиться від гол. нн. drager «носій», пов'язаного з днн. dragan «нести», днн. tragan «тс.», дісл. draga «тягти». — Фасмер I 545; Kluge—Mitzka 786. — Пор. драгаль.

[драгіль²] «граділь (частина плуга)» Я; — р. [дрягиль, дрягиль] «верхня частина задньої подушки у возі над віссю»; — результат видозміни форми *гряділь* «частина плуга», можливо, викликані впливом р. *дрягиль* «носій, вантажник», яке виводиться від гол. нн. drager «носій» (Фасмер I 545). — Див. ще *гряділь*.

[драглі] (бот.) «гриб Tremella mesenterica», [дриглі] «тс.» Мак; — результат перенесення назви *драглі* «холодець, застигла маса», очевидно, за спільною ознакою тремтливості, коливання (пор. р. *дрожалка* «Tremella», лат. tremella від tremulus «тремливий»). — Див. ще *драгва*. — Пор. *дрожалка*, *дрижати*.

[драглювати] «очищати вишні від кісточок» — результат видозміни деетимологізованої форми *дрилювати* «тс.», зближеної з основою *драглі*. — Див. ще *дриль*.

[драголюб] (бот.) «вовконіг, Lycopus europaeus L.; польова м'ята, Mentha arvensis L.; шавлія лісова, Salvia nemorosa L.»; — складне утворення з двох прикметникових основ *драг-* «дорогий» і *люб(ий)*; за фонетичною формою першої основи може бути запозиченням з якогось словацького або чеського діалекту чи з південнослов'янських мов (пор. схв. *драголюб* «красоля, Tropaneol L.; [аконіт, Aconitum napellus (L.) Murb.; щиріця, Amaranthus purpurascens Otto; конвалія, Convallaria majalis L.; вовчок, Orobanche L.; любка, Platanthera bifolia Rich.]); назва могла бути мотивована застосуванням однієї з цих трьох морфологічно близьких рослин для виготовлення «любовного» напою. — Див. ще *дорогий*, *любий*.

[драгомán] «перекладач», ст. *Драгомánъ* (назва села, 1448); — р. [драгомán], бр. *драгамán*, п. *dragoman*, [drogman, drogoman] «перекладач; керівник, що володіє мовами», ч. слц. *dragoman* «тс.», болг. *драгомán*, *драгомánин* «стар-

ший у групі жінок, робітників; перекладач у дипломатичній місії», м. *драгомán* «тс.», схв. *драгман* «перекладач (звичайно при дипломатичному представництві)»; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. *δραγομανος* (*dragomanos*) «перекладач», як і слат. *dragomanus* «тс.», походить від ар. (ег.) *targaman* (*targuman*) «перекладач», яке зводиться до ассір. *targūmanu* «тс.». — Макарушка 14; Kopaliński 234; Sl. wyr. obcych 158; SW I 549; Kluge—Mitzka 140; Klein 480.

[драгомán] (бот.) «кушова рослина з шпильками, як у сосни» Ва; — неясне.

[дражина] «розвора у гарбі» Мо, [дражбк] «розвора у возі» Мо; — очевидно, залишок псл. **drežipa*, пов'язаного з *drogъ* «жердина» (пор. п. *drag* «тс.», лит. *drąpa* «довгий віз»); у такому разі р в українських формах зазнало діалектного ствердіння. — Sławski I 162; Bern. I 212.

[дражник] (бот.) «ожина, Rubus fruticosus L.» Ж, [дражник] «тс.» Ж; — похідне утворення від *дражніти*; назва мотивується колючістю рослини; пор. назву [драпак] «тс.», мотивовану тією ж ознакою. — Див. ще *дражніти*.

дражніти, *дразніти*, [дражніти] «мжичити» (про дощ) Ж, *дражливий*, *дразливий*, *передражник*, [подражнітися] «дражнитися», *подрáзнювати*, *подрáзливий*, *подрáзний*, *подрáзнювальний*, *подрáзнення*, *подрáзник*, *роздрáжнений*; — р. *дразніть*, *раздражать*, бр. *дражніць*, др. *раздражити*, *раздражати*, п. *draznić*, *dražnić*, ч. *drážditi*, ст. *drážiti*, слл. *dráždit'*, нл. *dražniš*, болг. *дрáзня*, схв. *дрáжити*, ст. *дрáждити*, *дрáжджити*, слл. *dražíti*, *drástiti* «збуджувати», стсл. *раздрáжити*; — псл. **draziti*, -*dražati* (<**drazjati*), *dražo* (<**drazjo*), **drazнь*, *drazniti*; — можливо, пов'язане з іе. **der-* «дерти, дряпати, рвати» з розширенням його нульового ступеня чергування: **draz-*, як п. *draspać* «зачепити, образити»; шодо значення пор. *задрáтитися* «чіплятися, дражнити», п. *zadzierać się* «зачіпати, драгувати»; порівнюють також з дінд. *drāghate* «мучить» (Bern. I 220—221), *dhṛājati* «пролітає, тягне», лтс. *dragāt* «рвати, шарпати» (Zubaty

St. a čl. II 130), з гр. *τραχός* (**dhraghus*) «шорсткий; роздратований» (Machek ESJČ 94), з гол. *tergen*, нім. *zergen* «смикати, дратувати» (Scheffelowitz KZ 56, 242; Lewy KZ 52, 306; Абаев ИЭСОЯ I 197), лит. *dróžti* «стругати, бити», лтс. *drāzt*, -*žti*, -*zu* «вирізати; бити, кидати» (Agrell, *Zwei Beiträge zur slavischen Lautgeschichte*, Lund, 1918, 48), але ці зіставлення, як і інші, залишаються непевними. — Шанский ЭСРЯ I 5, 182; Фасмер I 534; Преобр. II 193; Sławski I 162; БЕР I 412; Skok I 431; Bezłaj ESSJ I 111; ЭССЯ 5, 104—105; St. prasz. IV 212—215; Варбот Sl. Wortst. 160—161; Pokorny 273—274. — Пор. **дёрти**.

[**дра́зка**] «лико з сосни; тріска, скіпка; колочка» Л, Мо, [*дра́зка*] «колочка» ДБ V 43, [*дра́ска*] «скіпка» ЛексПол; — пов'язане з р. [*дрязг*] «бурелом, сушняк», п. *dręzэг* «тріска, колочка», стсл. **ДРАЗГА** «ліс, гай» (<псл. *dręzga*); в українських формах виявляється результат діалектного ствердіння р. — Фасмер I 546; Bern. I 222. — Пор. **дру́зки**.

дра́ти «натирати, начищати»; — бр. *draćci*; — запозичення з російської мови; р. *дра́ить* «чистити; (заст.) натягувати» походить від гол. *draaien* «крутити, точити», спорідненого з днн. *thrájan*, днв. *drāen*, нвн. *drehen* «повертати», гр. *τρέφω* «тру», лат. *tego*, лит. *trinti*, псл. **tygo* «тс.». — Фасмер I 534; Vries NEW 131; Falk—Torg I 154. — Див. ще **тёрти**. — Пор. **дриль**.

[**дра́йка**] «здоровенна дівка» Ж; — неясне; можливо, походить від нвн. *drall* «здоровенний, огрядний, дебелий».

[**дра́кати**] «деркотити» Ж, [*дрéкати*] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до **дёркати** «тріщати».

драко́н, [*драк*] Ж, **драко́нчий** Я, **роздрако́нити**; — р. бр. *драко́н*, п. [*drak*, *drach*], ч. слц. *drak*, болг. *дра́кон*, м. *драконски*, схв. *дра́кѣн*, *дрѣкѣн*, слн. *drakóničen*, заст. *drakѣn*, стсл. **ДРОКОУНЪ**, **ДРОКОНЪ**; — запозичене через старослов'янську мову з грецької; гр. *δράκων* «дракон», первісно «той, хто має гострий погляд», пов'язане з *δέρκομαι* «дивлюся», спорідненим з дінд. *dřs-* «погляд», *darǵ-* «дивитися», ав. *darǵsāt* «побачити», алб. *dritë* «світло», гот. (ga)tarhjan «ро-

бити виразним, особливим», днв. *zogaht* «ясний, світлий»; форма *драк* походить або від п. [*drak*, *drach*] з нвн. *Drache(n)*, або від рум. *drac(ul)* (Scheludko 132; Niță-Armaș та ін. *Romanoslavica* 16, 84). — СІС 226; Шачский ЭСРЯ I 5, 182—183; Фасмер I 534—535; Richhardt 43; БЕР I 419; Bern. I 220; Mikl. EW 49; Frisk I 414.

драко́нівський «дуже жорстокий»; — р. *драко́новский*, бр. *драко́наўскі*, п. *drakoński*, ч. *drakonický*, *drakonský*, слц. *drakonický*, болг. *дра́коновски*, м. *драконски*, схв. *дра́кѣнскѣ*, слн. *drákonski*, *drákoničen*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *drakonisch*, фр. *dracónien* «тс.» походять від імені афінського законодавця Дракона, гр. *Δράκων*, закони якого (бл. 621 р. до н. е.) відзначалися винятковою суворістю покарань. — Фасмер I 535; Коралиński 234; Kluge—Mitzka 140.

дра́ла «бігом, геть, шасть», **д. дати** «утекти», [*дра́ли*] «заячі ноги», [*дралува́ти*] «швидко тікати» Ж; — р. [*дрáло*] «втеча», бр. *дрáла даць* «утекти», п. *drała dać* «тс.» (з укр.?) — давня іменникова форма, утворена від дієслова *дрáти* (*дёрти*) з переносним значенням «утікати» (пор. р. *удира́ть* «тс.»). — Пор. **дри́знýти**.

дра́ма, **драматі́зм**, **драматиза́ція**, **драмо́ваний**, **драмовий** Пі, **драмний** Пі, **драматизува́ти**, заст. **драмува́ти** «створювати драми»; — р. бр. болг. м. схв. *дра́ма*, п. *dramat*, ч. вл. *drama*, слц. слн. *drāma*; — запозичення з латинської мови; лат. *drāma*, *drāmaticus* походять від гр. *δράμα* «дія; сценічний твір», *δραματίζω* «діючий», пов'язаних з *дрáω* «роблю», спорідненим, очевидно, з лит. *darýti* «робити, творити», лтс. *darīt* «тс.» — СІС 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 183; Фасмер I 535; Будагов Ист. слов 194—197, 207—211; Горяев 96; Kluge—Mitzka 141; Frisk I 416.

драмату́рг, **драматургі́я**; — р. бр. болг. м. *драмату́рг*, п. ч. слц. вл. *dramaturg*, схв. *драма́тург*, слн. *dramatúrg* «завідуючий репертуаром»; — запозичення з французької чи німецької мови; фр. *dramaturge*, н. *Dramatúrg* походять від

гр. δραματογράφος «драматург», що складається з основ іменників δράμα (род. в. δράματος) «дія; сценічний твір» і ἔργον «праця», спорідненого з вірм. gogc «тс.», gogsem «працювати», двн. wegc «справа, робота», нвн. Werk «тс.»; н. Dramaturgie походить від гр. δραματογραφία «драматичне мистецтво», пов'язаного з δραματογράφος «драматург». — СІС 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 184—185; Dauzat 257; Klein 481; Frisk I 548—549. — Див. ще **дра́ма**. — Пор. **верста́т**.

[**драні́чка**] (бот.) «садова айстра китайська, Callistephus chinensis Ness.»; — неясне; можливо, пов'язане з *драні́ця* «тоненька дощечка, дранка» (за виглядом пелюсток?).

[**дрантогу́з**] «голодранець»; — складний іменник, утворений з основ іменників [дрант], *дра́нтя* і *гуза́* «зад». — Див. ще **гуза́**, **де́рти**, **дра́ти**.

драп «вид сукна»; — р. бр. *драп*, п. ч. слц. drap; — запозичення з французької чи німецької мови; н. Dgar, фр. drap походять від слат. drappus «сукно», яке зводиться до гал. *drappo-, можливо, пов'язаного з дінд. drāpīñ «полотно, одяг», лит. drāpapas «одяг, льняна білизна», лтс. drāpa «сировина, сукно», гр. дрéπw «зриваю», укр. *дра́пати*. — СІС 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 185—186; Фасмер I 535; Bern. I 220; Dauzat 257; Bloch 232; Kluge—Mitzka 141; Klein 481; Walde—Hofm. I 373. — Див. ще **дра́пати**.

[**драпа́к**] (бот.) «лісова ожина, Rubus caesius (fruticosus) L.» Ж, [драні́чник ВеБ, ВеНЗн, драпа́чильник ВеБ] «тс.»; — похідні утворення від [дра́пати] (*дря́пати*); назви мотивуються колючістю рослин. — Див. ще **дра́пати**. — Пор. **дражні́к**, **драпа́ч**.

[**драпа́ти**] «дряпати», [дра́пкати] «тс.», [драпакува́ти] «підпушувати землю» Ме, Дз, [драпа́чити] «тс.» Дз, ЛЧерк, [драпа́читися] «ставати пухким, рихліти» ЛексПол, [драпа́цюва́ти] «тікати» Ж, [драпа́нитися] «вилізати на щось» Ж, *драп* (виг.), [дра́па] «сільськогосподарське знаряддя для загладжування ріллі» Мо, Дз, [драпа́к] «копито (у рогатой худоби чи свині) Ж; трикутна борона з зігнутими зубцями Дз; розпу-

шувач землі Л, ЛЧерк; віник із сухого бур'яну Ме», [драпа́кі] «вила з двома зубцями для гною» ЛексПол, [драпа́ч] «культиватор, розпушувач землі; старий віник» Ж, [драпа́чка] «вид вишивки; знаряддя (кам'яне) для обробки льону Ж», [драпа́нка] «вид писанки» Я, [драпа́чина] «бідолаха» Ж, *драпа́ка* «лихвар, грабіжник», *драпа́жник* «тс.»; [нічний церковний сторож], *драпа́жка* «обдирання; [звірятко Ж]», [драпа́кі] «плетіння з ниток, що залишилися нетканими на краю полотна» ЛексПол, [драпа́чін] «виткане з ганчір'я рядно» Л, [драпа́че] «лахміття» Бі, [драпа́чий] (про вишивку), *драпа́жний* «хижий», [драпа́жний] «тс.» Пі, [драпа́чém] «бігом, швидко» Ж, [драпа́ці] «тс.» Ж; — р. *драпа́ть* «рвати, дряпати; тікати», бр. *драпа́ць* «тс.», п. вл. drapać «шкребти», ч. drapati, слц. drapat', нл. drapać «тс.», схв. *драпа́ти* «чесати, шкребти, щипати», слн. drapati «тс.»; — псл. drapati; — споріднене з гр. дрéптw «розбиваю, ламаю», дрéπaξ «смоляний компрес на голову для видалення волосся», дрéπw «щипаю; зриваю», лтс. drūpstala «кусочок, кришка», лит. drāpana «одяг»; ie. *drōp-, похідне від *der-/dr- «дерти». — Фасмер I 535; Sławski I 161; Machek ESJČ 126; Bezlaj ESSJ I 110; ЭССЯ 5, 101—102; Bern. I 220, 256; Chantraine 300. — Див. ще **де́рти**. — Пор. **дря́пати**.

[**драпа́ч**] (бот.) «будяк, Carduus crispus L.» Пі; — п. drapacz «Carduus benedictus», вл. drapačka «черсак, Dipsacus L.», ч. [drapač] «тс.», слц. drapać «мичка сторчова, Nardus stricta L.»; — похідне утворення від *дра́пати*; назва мотивується колючістю рослини; та ж семантика і в основі латинського терміна carduus «будяк», пов'язаного з слат. careo, -ēre «дряпати, чіплятися». — Machek Jm. rostl. 225. — Див. ще **дра́пати**.

драпірува́ти, *драпува́ти*, *драпіро́вка*; — р. *драпировать*, бр. *драпірава́ць*, п. drapować (się), [draperiować, draperować], ч. drapovati, draperovat, drapírovat, слц. drapírovat', болг. *драпірам*, слн. drapírati; — запозичене з німецької мови, очевидно, через посередництво російської і польської; нім. drapieren «тс.» походить від фр. draper «оббивати

сукном», утвореного від іменника drap «сукно». — Шанский ЭСРЯ I 5, 186; Kluge—Mitzka 141; Dauzat 257; Bloch 232. — Див. ще **драл**.

драпрі «драпіровка; порт'єри на віках або дверях; тканина, що обтягує стіни замість шпалер», [драпєрія] «сукно, вживане на завіси; фалди на одязі або завісі»; — р. драпрі, бр. драпрі, п. draperia, сл. draperia, болг. драпєрия, м. драпєрија, схв. дрàпєрија, сл. draperija; — запозичено з французької чи німецької мови (нім. Draperie «тс.»), очевидно, через посередництво російської і польської; фр. draperie «виробництво сукна; суконний товар; сукно і драп, укладені в фалди» утворено від drap «сукно». — СІС 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 186; Kluge—Mitzka 141; Dauzat 257; Bloch 232. — Див. ще **драл**.

[драпуста́н] (бот.) «азалія, Azalea pontica L.» Пі; — очевидно, результат своєрідної гіперистичної видозміни форми [дряпошта́н] «дерева, Lucium barbarum L.» Л, утвореної з основ дієслова [дрьпати] і іменника *штани́* (див.).

[драпча́стий] «кульгавий; такий, що погано ступає» Ж; — очевидно, похідне утворення від [дрьпкати] «дряпати» (зокрема, ногою по землі); пор. п. drapacz «поганий, спрацьований кінь». — Див. ще **дрьпати**.

драсі́ла — див. **дрезило**.

дрáтва «просмолена або навощена нитка», дрáтвиця, [дрáтниця Ж, дратов Вел], дрáтовка «тс.», ст. дратву (XVI ст.); — р. бр. дрáтва; — запозичення з польської мови; — п. dratwa, [dratew], як і ч. dratev, ст. dratva, сл. dratva, нл. drétwa, схв. дрèтва, дрèта, сл. dréta, drétva, походить від свн. drāt «дріт», пов'язаного з drehep «крутити, повертати»; в українську мову це слово пізніше було вторинно запозичене як дріт. — Шелудько 30; Richhardt 43; Фасмер I 535; Sławski I 161; Machek ESJČ 126; Kluge—Mitzka 140; Берн. I 221. — Пор. дріт¹.

[дрáтвенник] (зоол.) «жук з породи шкідників хлібних коренів» Я; — п. dratewnica «черв'як, Vernus», ч. drátovec «личинка ковалика, шкідник сільськогосподарських рослин»; — похідне утво-

рення від дрáтва; назва мотивується, мабуть, зовнішньою подібністю комах до дратви чи дроту (пор. укр. дротя́ник, бр. драця́нік, рос. прóволочный червь, прóволочник та ін.). — Див. ще дрáтва. — Пор. дріт¹.

дрáти, дрáка, дрáло, дрáля, дрáнець, дрáне, дрáний, дрáник, дрáнина, дрáниця, драни́чна, дрáнка, дра́нкавий, дра́нн'я, дра́нт, дра́нтавий, дра́нтівий, дра́нтіна, дра́нтіох, дрáнт'я, дра́нь, дрáнька, дрáта, драч, дрáча, дра́чине, дрáчка, дрáчний — див. **дєрти**.

[дрáтка] «стежка» Ж; — очевидно, похідне утворення від дрáти «дєрти»; назва могла бути зумовлена тим, що крізь зарості стежку треба було продирати, проривати. — Пор. **дорóга**.

дратува́ти «дражнити», [дрáтовати] «дражнити; мордувати, мучити; підбурювати» Пі, [дрáта] «пригнічування, мордування», [дратівля́] «тс. Ж; роздражнювання Я», дра́тівник, дра́т'їн, дра́тівлівий, дра́тівний, [дратлі́вий], [дратóваний] «дражливий»; — р. [дратова́ть] «дражнити»; болг. [дрéтам] «підбурюю», [дрéтам се] «уперто проявляю ворожість, присипуюсь»; — пов'язане з дрáти; виведення болгарських слів від алб. dredhi «хитрість» (БЕР I 426) викликає сумнів. — Див. ще **дєрти**.

дрáхма (грецька грошова одиниця), ст. дрáхма (I627); — р. бр. др. болг. м. дрáхма, п. drachma, dragma, ч. сл. drachma, схв. дрáм, сл. dráhma, стсл. дра́гма, дра́хма; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; сгр. δραχμή, δραχμή «вага; срібна монета» (первісно «пригорща») пов'язане з δραχμή «пригорща», дрáχμα «зв'язка» або «те, що можна ухопити», похідною формою від дієслова δρασσομαι «схопити, затиснути» неясного походження (Voisacq 199), можливо, спорідненого з вірм. trçak «в'язанка», стсл. нз-дрогъ «край, кайма», днв. zarga «лижа» (Klein 480). — СІС 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 187; Фасмер I 535; Преобр. I 194; Frisk I 415—416; Chantraine 296—297.

драце́на «драконове дерево, Dracaena draco L.»; — р. болг. схв. драце́на, бр. драце́на, п. ч. сл. dracena; — запозичене з латинської мови книжним шляхом;

слат. dracaena «дракон» (жін. р.) походить від гр. δράκων «змія», жін. р. від δράκων «тс.»; назва зумовлена тим, що червоний сік стебла цієї рослини має властивість згортатися, подібно як — за грецькими легендами — кров дракона зсідається у смолу (пор. інші назви тієї ж рослини: схв. *дракуѣа крв, змајева крв, аждајина крв, змајевац*, нім. Drachenbaum, Blutbaum). — СІС 226; Словн. бот. 183; Kopalinski 234; Симонович 174; Frisk I 414. — Див. ще **дракóн**.

[**драч**] «колючий чагарник»; [**драчина**] «малина, Rubus idaeus L. ВеЗа; польова ожина, Rubus caesius L. ВеНЗн», [**драчинь**] «тс.» ВеДо (Мак); — др. *драчие* «чагарник, рослинність», п. dracz «барбарис», ч. ст. слц. dráč «тс.», болг. ст. *драчь* (рослина), схв. *дръч* «чагарник», *дръчје* (зб.), слн. dráčje «хмиз»; — похідні утворення від *драти*; назви мотивуються колючістю рослин. — Machek Jm. rostl. 52, 101—102; Budziszewska 287. — Див. ще **дёрти**. — Пор. **лражнік**, **драпак**, **драпач**.

[**драшка**] «доріжка, стежечка» ЕЗб 4; — запозичення з словацької мови; слц. dražka, як і ч. drážka, є зменшеною формою від dráha «стежка, дорога», яке відповідає укр. *дорóга* (див.).

[**драшпак**] «чинбарська щітка Мо; стара карга, відьма Ж», [**дришпак**] «кіттеподібний залізний гребінь у вівчарів для розчісування вовни на обробленій овечій шкурі», [**гришпак**] «задерикувата, сварлива людина» Я, [**гришпак**] «гребінь для очищення шкури» Я; — неясне; можливо, пов'язане з *дрішпати* (див.).

[**драшпати**] «рвати» Ж, [**драшиніти**] «рвонутися» Ж, [**драшпанка**] «квіти, виготовлені з пир'я» Ж; — не зовсім ясне; можливо, афективне похідне утворення від *драти*, зближене з *дрпати*.

[**дрáяти**] «кидати якір і причалювати пліт до берега» Я; — очевидно, пов'язане з р. [*дрáить*] «витягати, туго натягати», яке зводиться до гол. draaien «крутити». — Фасмер I 534. — Див. ще **дрáйти**.

[**дрéботáти**] «швидко говорити» Ж, [**дрéботіти**] «тс.» Бі, [**дрімбáти**] «при-

танцювати», [**дримботіти**] «швидко говорити» Я, [**дрéботуѣа**] «цокотуха» Ж; — п. [drebotac, drobotac] «швидко і дрібно йти; швидко і лагідно говорити», слц. [drebotit] «теревенити», [drebolit] «тс.», [drebtat'] «белькотати», м. *дроби* «верзти нісенітницю», схв. *дрóбити* «тс.», слн. drobiti «співати, щебетати»; — псл. drebot-, drobot- пов'язане з drob- «дрібно, дробити»; початкове значення «дрібно (тобто швидко) говорити». — Див. ще **дрібно**.

дрéвній «стародавній», [**предрéвний**] «дуже старий» Нед; — р. дрéвний, п. ст. drzewiejszy «давній, колишній, старий», ч. dřívější «тс.», dřive «колись», ст. dřevní «стародавній», слц. dřevny, болг. м. дрéвен, схв. дрéван, слн. ст. drěvíšnij, стсл. **дрéвльнь**, **дрéвльнь**; — псл. дрéвль; — етимологія не з'ясована; одні вбачають найближчі відповідники в прус. druwis «віра», лит. drútas «сильний», гр. дрóвн «сильний, витривалий», дінд. dhruvá- «постійний, незмінний», гот. triggws «вірний» (Sławski I 174; Brückner 100; Zubatý St. a čl. I 1, 6—13) з розвитком значень «сильний, міцний, незмінний, старий, давній»; інші зіставляють ще з лит. drėve «дуплистий стовбур, вулик», лтс. dreve «вулик, видовбане дерево», а також з лит. dravėti «видовбувати», drovė, drėvė «дуплисте дерево» (Būga RR I 327; Эндзелин СБЭ 98—99); сумнівне зіставлення (Machek ESJČ 132) з лат. dūdum «давно, первісно» як видозміненим dūrum (іє. *dreu-/deur-). — Фасмер I 536; Skok I 434; ЭССЯ 5, 106—107; Bern. I 291—292.

[**дрéвніти**] «сиріти, мокріти, ставати рідким» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з лит. drėgnas «сирий, вологий», лтс. grėgnas, drėgnas «тс.». — Пор. **драгва**, **здрéгнавіти**.

дрéво (заст. діал.) «дерево», [**дрéво**] «бук, дрючок, кий, дерево» ЕЗб 4, *дрéво*, [**дрéвно**] «гниле дерево» Ж, [**дрéвіна**] «деревина» Г, Я, [**дрéвіночка**] «дерев'яна мисочка» Ж, *дрéвесіна*, [**дрéвєсниця**] (зоол.) «вид метелика» Я, *дрéвєсний*; — фонетичний варіант повноголосної форми *дéрево*, що поширився під впливом старослов'янської та західнослов'янських мов. — Див. ще **дéрево**.

[древецвітна] «сорт пізніх груш» Я; — не зовсім ясне складне утворення з основ іменників *древцо* і *вітна* (див.).

[дрéгес] «згарини від тютюну в люльці», [дрéгез] «тс.»; — неясне.

[дрегну́ти] «втєкти, дременути»; — очевидно, афективне утворення, паралельне до [дремну́ти], [дремну́ти «тс.»].

дреговичі «східнослов'янське плем'я на північ від Прип'яті»; — р. *дреговичі*, бр. *дрыгавичы*, др. *дреговичи*, *друговичи*, *дърьговичи*, п. *dregowicze*, сюди ж гр. *Дрoуyоvйтa* «тс.»; плем'я в Македонії (Костянтин Багрянородний); — псл. [*dъrъgvitj], похідне від *dъrъgъva «трясовина, болото, дряговина»; назва племені була зумовлена болотистим характером займаної місцевості; поява назви на території Македонії пов'язана з давнім розселенням східних слов'ян. — Трубачев ВЯ 1974/6, 62; Фасмер I 536—537; Lehr-Splawinski Słownik starożytności słowiańskich I 2, 379; ЭССЯ 5, 139. — Див. ще **дрижа́ти**. — Пор. **драгва́**.

[дрезвіне] «дрантя, мотлох, манаття» Ж; — може бути зіставлене з вл. *drasta*, *drasće* «одяг, вбрання», нл. *drasta*, *drastwa* «тс.», ч. *drásta* «вбрання; скіпка, осколок», а також болг. *дрéха* «одяг», схв. *дрéха* «одежина, барахло»; — усе це похідні утворення від іє. **der-/dr-* «дерти»; пор. лит. *drískis* «драний одяг, лахміття», *drė́ksti* «роздирати, дряпати, дерти». — Sławski I 173; Skok I 432; Трубачев С.-луж. сб. 162; Горяев 97; Верн. I 220; Mikl. EW 42. — Пор. **дрóскати**.

[дрезі́ло] (бот.) «підмаренник чіпкий, дреза, *Galium aparine* L.» Мо, [драсі́ла] «тс.» Мо; — неясні утворення, очевидно, пов'язані з *дреза́* (див.).

дрезі́на «залізничний візок, що пересувається по рейках»; — р. болг. *дрезі́на*, бр. *дрызі́на*, п. *drezyna*, слц. *drezina*, м. схв. *дресі́на*, слн. *drezina*; — запозичення з німецької мови; нім. *Draisine* «тс.» утворено від власного імені німецького винахідника Драйса (Drais, 1785—1851). — СІС 226; Шанський ЭСРЯ I 5, 188—189; ССРЛЯ 3, 1107; Kopalinski 235; Fremdwörterbuch 148.

дрейф, *дрейфувати*, *дрейфити* (розм.) «боятися»; — р. *дрейф*, ст. *дрийф*,

бр. *дрэйф*, п. *dryf*, ч. *drift*, болг. *дрейф*, схв. *дрифт*; — очевидно, запозичене з голландської мови через російське посередництво; гол. *drijven* «проганяти; рухати; плавати, дрейфувати» споріднене з дісл. *drifa*, гот. *dreiban*, двн. *trīban*, нвн. *treiben* «тс.»; менш обгрунтоване виведення (Matzpaue 147) з англ. гол. *drift* «дрейф», нім. *Drift* «тіла, які плывуть по воді». — СІС 226—227; Шанський ЭСРЯ I 5, 189; Фасмер I 537; Vries NEW 136; Falk—Torp I 56.

[дрéліх] «грубе полотно» Ж, [дрі́лах] «тс.» Я, [дрéлік] «бавовняна тканина» О, [дрелі́хар] «той, хто виготовляє дреліх» Ж; — бр. [дрьліх] «пістря», п. *dreflich*, [drylich], ч. *drilich* «тс.»; — запозичене через посередництво польської мови з німецької; двн. *drilīch* «потрійний», свн. *dril(i)ch* «льняна тканина з потрійною основою», нвн. *Drillich* «тс.» походять від лат. *trilīx*, *-īcis* «в три нитки», що є складним утворенням з числівника *trēs* «три» і іменника *īcium* «утік; нитка; тканина» неясного походження. — Шелудько 30; Sławski I 163; Kluge—Mitzka 143; Walde—Hofm. I 798, II 705; Ерпout—Meillet I 357. — Див. ще **три**.

дремну́ти «швидко побігти, втєкти», [дрéнути] «тс.»; — афективне утворення, очевидно, пов'язане з *дёрти*, 1 ос. мн. *деремó* (п. *drzeć*, 1 ос. мн. [dremy, drem]), пор. *дрáти*, *двóру дáти* «тс.» — Пор. **дрепену́ти**.

[дремехну́ти] «вдарити» Ж; — афективне утворення, пов'язане з *дремну́ти* «швидко побігти, втєкти»; вставне **х**, можливо, з'явилося під впливом слів типу *махну́ти*, *бáхнути*. — Див. ще **дремну́ти**.

[дрéмлик] (бот.) «зозулинець, *Orchis morio* L.»; — р. *дрéмлік*, бр. *дрэмлік* «тс.», схв. *дрéмак* «підсніжник, *Galanthus nivalis* L.», *дрéмовац*, *подремунак* «тс.»; — пов'язане з *дрімáти*; мотивація назви неясна.

дрéна «підземний водостік», *дрен* «тс.», *дренувáти*; — р. *дрéна*, п. *dren*, *drenu* «глиняна труба для осушування ґрунту», *drenować*, ч. слц. слн. *dřen* «осушувальний канал, труба для відведення води», болг. *дрен*, схв. *дрён* «тс.» — запозичення з англійської мови;

англ. drain «труба для відведення води; дренажний рів» пов'язане з drain «осушувати», яке зводиться до дангл. drūge «сухий», спорідненого з дангл. droog, двн. truscchan, нвн. trocken «тс.».— СІС 227; Koralіński 235; Skeat 152; Klein 480, 485.

дренáж, *дренажувати*; — р. болг. *дренáж*, бр. *дрэнáж*, п. *drepaž*, ч. слц. *drepaž*, м. схв. *дренáжа*, слн. *drepaža*; — запозичення з французької або англійської мови; фр. англ. drainage «осушення, стік» утворено від drain «дрена, трубка, що відводить воду», яке походить від англ. drain «осушувати». — СІС 227; Шанский ЭСРЯ I 5, 190; Koralіński 235; Dauzat 256. — Див. ще *дрéна*.

дрень (вигук, що відтворює звук струнного щипкового інструмента, розбитого скла тощо), *дренькати*, *дренчатти*, [дреньчатти], *дреніти* Ж, *дренькотіти*, [дренькіт], [дренчівкі] «яблука, в яких калатають стиглі зернята» ВеНЗн; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до р. *трень-брень*, *тренькати*, п. [dryn], ч. drněti, схв. *дрнкати*. — Пор. **брень**, **деренькотати**.

[**дрепенути**] «швидко побігти, втекти»; — афективне утворення, що виникло, можливо, в результаті контамінації дієслів *драпонути* «тс.», пов'язаного з *дрáпати* «тікати», і *дремнути* «тс.» (див.).

дресирувати, [дресувати], *дресирівка*, *дресирувальник*; — р. *дресировать*, бр. *дрэсіравать*, п. tresować, ч. drežírovati, dresovati, слц. drežírovat'; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьке посередництво; н. dresieren «дресирувати», фр. dresser «тс.» походять від пізньолат. *dřrectiāre, пов'язаного з лат. dřrigere «керувати, випрямляти». — СІС 227; Шанский ЭСРЯ I 5, 191; Фасмер I 538; Dauzat 257; Bloch 232; Kluge—Mitzka 142. — Див. ще **дирéктор**, **диригéнт**.

[**дригáла**] «пристрій для підвішування коліски на полі» Л; — бр. [дрыгáлы] «припасовані до кінців задньої осі воза криві жердини для перевезення колод»; — неясне; може бути зіставлене з р. *дрогá* «поздовжній брусок, що з'єднує передню і задню осі воза», укр.

дрóги «довгий віз без кузова» або з п. drag «жердина, важіль», ч. drouh «важіль, колода», болг. *дръг* «дрючок», схв. ст. *друг* «тс.», слн. drōg «жердина, драбина», стсл. **држгъ** «дрючок», укр. *дрюк*.

[**дригáти**] «молоти (на жорнах) Мо; — неясне; можливо, походить від нвн. drehen «вертати, крутити».

дригáти «робити швидкі рухи ногами, судорожно пересмикуватися», *дригáти* «тс.», *дригáтися*, [дригнуги] «вмерти» Я, [дриг] (виг.), [дригáл] «той, хто дригає ногами» Ж, [дригáйло] «тс.» Я, [дригáвка] «кермо», [дригáлька] «рух ногами, ніби у танці», [дриготлівий] «холодний» Ж (про погоду), [подригáти] (у виразі *вклонитися з подригáсом* «розшаркати з викрутасами»); — р. *дрыгáть*, бр. *дрыгаць*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. drygać «підскакувати, брикати; тремтіти, труситися; боятися, тривожитися» відповідає укр. *дрижáти*, *здригáтися*. — Richhardt 44; Вегп. I 231; Brückner 97, 99. — Див. ще **дрижáти**.

[**дріги**] «рідко, спеціально на насіння посіяні коноплі» Мо; — неясне. — Пор. **драби**.

[**дріглік**] (орн.) «дрімлюга, Carpinulus eugoraеus L.» Ж, [дрілéць] «тс.» Шарл; — очевидно, результат видозміни форм типу *дремлігá*, *дрімліх* «тс.», зближених з *дрігáти*.

[**дригнавіти**] «пліснявіти і тому ставати крихким» Ж, [здрегнавіти] «запліснявіти» Ж; — очевидно, пов'язане з [дрегвá] «грузьке болото, драговина», [дрягвá] «тс.» (у болоті звичайно цвіте вода й утворюється пліснява); пор. також лит. drėgnas «вологий», лтс. drėgnis «тс.»; можливий зв'язок з формами [древніти] «сиріти», [здрéнтвіти] «запліснявіти». — Див. ще **драгвá**. — Пор. **древніти**, **здрéнтвіти**.

[**дригóла**] «снасть для лову сомів» Дз; — п. druga «вид невода для осетрів; сіть з трьома стінками», drugawica «рибальська сіть», drugubica «сіть з трьома стінками»; — очевидно, пов'язане з [крігá] (рибальська снасть) (див.).

[**дригтіти**] «застигати, драгліти», [дригáвція] «застигла маса, драглі», [дрі-

гавіця] «тс.», [дриглі] «драглі, холодець» Ж, [дригельвіна Ж, дриженець, дриженіна] «тс.»; — варіант ітеративно-го дієслова [дриготіти] «тремтіти», пов'язаного з дрижати (псл. *drgati/*drug-); розвиток нової семантики зумовлений тим, що деякі засаглі речовини, зокрема страви, дрижать. — Див. ще дрижати. — Пор. драгва.

дрижати, [дрижати, дрозжати, дреготіти, триголіти, тригоніти Ж, ЛЧерк, триготіти, тригуліти Ж, триготіти, тригіти Я, дрогати Ж, дрегот, дреготá, триготá], дриготи, [дриж, дріжá, дріжаква Ж], дрижак, дрижакі, [дріжик] «тремтіння» Ж, [дріготá], дріж, [дріжакі, дроготá Ж, Пі], дрозж, [дроздж Ж, дроц], дрижачий, дрижкий, [дрожка] «грузько» Л, здригáтися, [здрігáтися], [здріжáтися] «затремтіти» Ж, [здроснүти Ж, здриг, здриги, здригливий Я], продрогнүти, [продрогті], продроглий; — р. дрозжать, прогнүть, бр. дрижачь, дрижачець, п. držeć, drgać, drygać, ч. drhati, слц. drhnut', вл. ržec, нл. (d)ržas, žas, полаб. drážě, схв. дрхтати «тремтіти», слн. drgetati, drhteti; — псл. držati (< *drgžeti), *drgati, drygati; споріднене з лит. drugys «пропасниця» лтс. drudzis «(холодна) пропасниця», можливо, також з прус. drogis «очерет», свн. turg «хитання, падання», нвн. torgeln «хитатися»; іє. *dhrugh- «дрижати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 194; Фасмер I 540—541; Преобр. I 196; Sławski I 165, 175; Machek ESJČ 127; Skok I 434—435; Bezlaž ESSJ I 114; ЭССЯ 5, 137—138, 144; Bern. I 231; Fraenkel 105; Pokorny 275. — Пор. драгва.

[дриз] «хмиз»; — очевидно, результат контамінації форм хмиз і дрізки «тріски, шматочки» (див.).

[дриздиха] «базика» Я; — п. dryzdnąć, dryzdnąć «безсоромно збрехати», слц. drístat' «базикати, говорити дурниці», drisnut' «тс.»; — результат семантичного розвитку псл. drístati «дристати, страждати поносом»; звукосполучення -зд- (-zd-) на місці -st- пояснюється асиміляцією до початкового дзвінкого д- (d-). — Sławski I 172—173. — Див. ще дристати. — Пор. дрізнүти.

дрізнүти «побігти, втекти, дременути;

ударити», [дризати] «забиратися геть» Бі, [дриза дати] «побігти» [подриздати] (згруб.) «піти»; — очевидно, результат афективно-ї видозміни дієслова дрáти в значенні «швидко бігти» (пор. драла дати, [дремнүти, дрепенүти]). — Див. ще дёрти.

[дрикийць] «вигук на позначення швидкого і несподіваного руху ногою чи падіння» Я; — очевидно, результат контамінації слів дрігати і беркіць (див.).

дриль «свердло», [драль] «тс.» Ж, [дріля] «отвір, прокручений дрилем», [дриловати] «свердлити; очищати плоди від кісточок»; р. дрель, [дриль, дрыль], бр. дрыль; — запозичення з польської мови; п. drył «свердло», drel «тс.», dryłować «свердлити; очищати плоди від кісточок», як і вл. dryłować «крутити, свердлити», походять від нвн. Drill «свердло», Drell «тс.», drillen «свердлити», споріднених з drehen «вертити». — Шелудько 30; Шанский ЭСРЯ I 5, 190; Фасмер I 537; Mikl. EW 49; Kluge — Mitzka 143. — Пор. драїти.

дрімба¹ «залізний музичний інструмент, по якому вдаряють пальцями, тримаючи його в зубах; варган», [дрімля] «тс.» Ж, [дрімба] «музичний інструмент взагалі; музикант» Я; — п. drumla «дримба», [dromla, dremla] «тс.», [dymba] «кобза», слц. drumbl'a «дримба», [druml'a, drumblica], схв. дрѣмбѹла, слн. drómlja «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. Drommel (Trommel) «варган; барабан; труба», свн. trum(b)el, trum(b)e, trumme зводиться до двн. trumba звуконаслідувального походження; з української мови — рум. drîmbă; припущення зворотного шляху запозичення з румунської (Scheludko 132; Vincenz 5) помилкове. — Richhardt 44; Brückner 99; Machek ESJČ 70; Mikl. EW 51; Kluge — Mitzka 792; DLRM 262.

[дрімба²] «здоровенна дівка Ж; висока тонка жінка Мо; худа корова Ме; нечепура; жінка легкої поведінки», [дрімба] «висока тонка жінка» Мѳ; — експресивне утворення; пор. болг. дрѹнда «здоровенна негарна жінка».

дрімбати, дрімботіти — див. дреботати.

[дрин] «палиця» Мо; — очевидно, за-
позичення з російської мови; р. [дрын]
«дрючок», [дрынд] «кіл» етимологічно
неясне, можливо, пов'язане з [дрюк]
«дрючок», укр. *дрюк*, п. *drag* «палиця».

[дрінда] «візок, дрожки, буркотун
Я»; — р. [дрьнда] «вид плуга», бр. [дрьн-
да] «тс.; ледашо», п. *drunda* «тарадай-
ка; погані дроги», ч. слц. *druda* (знев.)
«пліткарка»; — звуконаслідувальне ут-
ворення. — Фасмер I 545; Sławski I
172; Brückner 99.

[дріндати] «бігти риссю; тупати, дріб-
но ступати Ж», [дринт] «повільний
крок» (про коня) ВеУг, [дріндик] «той,
що дріботить» Ж, [дріндом] «риссю»; —
бр. *дрьндаць* «байдикувати, ходити на-
співуючи», п. *drundać* «махати, кивати;
повільно їхати возом; валандатися; не-
зграбно ганцювати», ч. *drudati* (se) «во-
лочитися, махати, йти похитуючись»,
слц. *drudat'* «йти підскакуючи, бродити,
тинятися»; — афективне утворення, па-
ралельне до [дрімбати, дрімботити];
п. *drundać* пов'язується (менш перекон-
ливо) із звуконаслідувальним *drunda*
«погані дроги, тарадайка» (Brückner 99;
Sławski I 172); чеські і словацькі форми
зводяться (Machek ESJČ 654) до псл.
dyr-ati «дерти», що теж сумнівно. —
Пор. **дрєботати**.

[дріпи] «ганчір'я», [дріп'я] «тс.»,
[дріпа] «забрисканий брудом (?)», [дрі-
панець] «брудна, засмикана людина» Я,
[дріплó] «обідранець, нікчема» Г, Ж,
[задріпанка] «неохайна жінка, нечепура»,
[задріпанка] «тс.», [задріпа] «забрискан-
ний болотом», [задріпанець] «тс.», [за-
дріпанатися, задріпати]; — вл. *drіpa* «щі-
лина», *drіpać* «розщеплювати», *drіpać*
«рвати одяг», ч. *drіpati* «рвати на ган-
чір'я», *drіpa* «лахміття», ст. *drіp* «тс.»,
болг. м. *дріпа* «ганчір'я, зношений
одяг», схв. *дрпати* «рвати, розривати»,
дрпав «обідранець», слн. *drіpati* «стра-
ждати поносом», *drіpa* «понос»; — псл.
drіpati* (d'g'pati*) «рвати», що, можли-
во, є розширенням іє. **der-* «дерти». —
БЕР I 428; Skok I 444—445; Bezljaj
ESSJ I 114; ЭССЯ 5, 115; Bern. I 220,
224, 256; Mikl. EW 50.

[дрісля] (бот.) «підмаренник, *Galium
vegetum* L.»; — неясне.

дрістати «страждати поносом», *дрись*
(виг.), [дріскуля] «сорт м'якої дині;
слива-скороспілка», [дрісливка ВеБа,
дрісливка, дріслявка] «тс.», [дрісливиці]
«понос», [дрісля, дрисня, дрішля, дріш-
ня] «тс.», *дрістун*, *дрістуха* «та, що
страждає поносом; [рідкий ґрунт, що
виступає при копанні колодязя], [дрі-
ша] «дрістун», [дріщик] «тс.; слаба,
нікчемна людина» Я, [задрістанець]
Я; — р. *дрістать*, бр. *дрьстать*, п.
dryzdać, [drystać], ч. *dřístati*, *dřízdati*,
слц. *dristat'*, вл. *dristać*, нл. *tryšćaś*,
болг. *дріскам*, м. *дрска*, схв. *дріскати*,
[дрістати], слн. *drískati*, *dristati*, *dris-
ka* «понос»; — псл. *dristati* (|| *drisk-*),
яке, можливо, з **drid-stati*; — спорідне-
не з дісл. *drīta* «випорожнятися, бруд-
нити», дангл. *drītan*, нн. *drīten* «тс.»,
гол. *dreet* «бруд, нечистоти»; виводиться
(ЭССЯ 5, 115) від кореня **dr-/der-*
«дерти»; пов'язують також (Sławski I
172—173; Brückner 99—100; Machek
ESJČ 131—132) з лит. *tride* «понос»,
trieda «тс.», *triesti* «проносити», проти
чого заперечують Бернекер, Фасмер,
Френкель. — Фасмер I 538; Machek LP
4, 128—129; БЕР I 428—429; Skok I
440; Bezljaj ESSJ I 114; Sl. prast. IV
237—238; Bern. I 224; Fraenkel 1122.

[дрістокбз] (бот.) «просуреньки, шаф-
ран сітчастий, *Crocus variegatus* (retic-
culatus)», [дріщики] «тс.» Мак; — склад-
не утворення з основ дієслова *дрістати*
і іменника *коза*; виникло, очевидно, за
аналогією до форми [козодріст] «під-
сніжник, *Galanthus nivalis* L.» з огляду
на схожість обох рослин, що цвітуть
напрвесні. — Див. ще **козбдріст**.

[дрістун] (бот.) «спориш, гірчак, *Pol-
YGONUM lapathifolium*», [дрестун] «тс.»
Мак; — результат видозміни деетимоло-
гізованих назв *дєрес(ень)*, *дрясен* «тс.»
під впливом основи *дрістати*. — Див.
ще **дєрес, дрясен**.

[дрішпель] «хвастун» Я; — неясне.

[дрішпут] (орн.) «невеликий кулик
(очевидно, з родини дерихвостових,
Glaucoidae)» Я; — неясне.

[дрія] (мн. *дрій*) «яма, витолочена
худобою» ВеНЗн; — неясне.

дріб, [дріб'я] «вівці, кози» Ба, *дріб-
ка*, [дрібля] «свійська птиця» ВеНЗн,

[дрібнік] «вовк з породи дрібних» ВеНЗн, [дрібник] «виготовлювач дрібних речей на склозаводі» Ж, *дрібниця* «щось дрібне, незначне; дріб'язок; дрібно вишита плахта; вид зачіски з дрібно заплегених кіс», *дрібнота*, *дрібняк* «дрібні гроші», *дрібок* «крихта, кусочок, крупинка», [дрібок Ж, Пі, дробок] «тс.», [дрібостка] «подробиця» Ж, *дріботун* «той, хто швидко говорить», *дріботуха*, *дрібушка* «вид танцю, мелодії; дрібно заплетені коси; [дрібниця Ж]»; *дрібушкі* «тс.; вид гри; [крихти Ж]», *дріб'язок*, *дроб* «вид барабанного бою», *дروبарка*, [дробелява] «дрібнота», [дробелячів'я] «вівці, кози», *дروبілька* «дروبарка», *дروبільник*, *дروبина* «малі діти; [свійська птиця; дрібнота; трохи ЛексПол]», [дروبінник] «пастух гусей; приміщення для свійської птиці», [дروبінниця] «доглядачка свійської птиці», [дробитько] «той, хто швидко говорить», *дробівка* «дробовик», *дробівниця* «посуд для дробу», [дробля] «вівці» Доп. УжДУ, [дробниці] «дрібні речі» Я, *дробовик*, [дробоза] «дріб'язок» ЛексПол, [дроботило] «той, хто швидко говорить», [дроботун] «тс.» Пі, [дробун] «той, хто дрібно ступає» Я, [дروب'язка] (заст.) «прикажчик, що ділив землю» Я, [дروب'ята] «вівці», [дрібку] «трошки», *дрібний*, *дрібен*, [дрібнистий], *дрібничковий*, *дрібнуватий*, [дрібачків] ВеУг, *дрібчастий* «який складається з маленьких частинок», [дрібчастий] «який складається з крупинок», [дріб'язкий], *дріб'язковий*, *дріб'язний*, [дروبен] Ж, *дروبільний*, [дробуватий] «великими крупинками», [друбен], *дрібніти*, [дрібничити] Ж, *дрібніти*, *дрібнішати*, *дروبотати*, *дроботіти*, [дробішити], *дрібуватити*, *дрібцювати* «робити дрібні кроки в танці», *дробіти*, [дроботіти] Пі, *віддрібцем*, [віддробець] «дрібний крок» Ж, *здрібнювач*, *здрібний*, *нарóздріб*, [óдрібки] «дрібниці» Ж, *одробина* «крихта», [пóдріб] (чол. р.) «потрухи», [пóдріб] (жін. р.) «дріб'язок», [подріб'є] «дрібниці» Ба, *подробиця*, *рóздріб*, *роздрібнювач*, [рóздроб] Нед, *роздрібний*, *роздрібнювальний*, *роздроблювальний*, *роздробний*, *роздрібуватися*, *урóздріб*; — р. *дробь*, бр. *дроб*, др. *дробьныш*, п. *drób* «свійська птиця; дрібниця»,

ч. *drob* «крихта; дрібниця», слц. *drôba* «діти; молоді тварини», вл. *drob* «крихта», нл. *drobjeſca* «тс.», болг. *дробя* «дроблю», м. *дробен* «дрібний», схв. *дрѣбан* «тс.», слн. *drób* «дрібні частинки», *drôben* «дрібний», стсл. *Дрѣвьнъ* «тс.»; — псл. *drobь*, *drobьпъ*; — очевидно, споріднене з гот. *ga-draban* «вирізувати, висікати, видовбувати», дісл. *draif* «рештки, осколки», двн. *treffen* «досягати; боротися», лит. *drebežnos* «уламки, руїни», *drābanas* «лахміття», лтс. *drapsnas* «крихти, кусочки, відходи», іє. **dhrebh-*; зіставляється також (Sławski I 166; Machek ESJC 128; Holub—Kop. 107; Skok I 441—442) з лит. *trabus* «крихкий, слабкий», *trupūs* «тс.» — Шанский ЭСРЯ I 5, 192; Фасмер I 536, 539; Преобр. I 195; БЕР I 429—430; Bezlaj ESSJ I 115—116; ЭССЯ 5, 119—121; Sł. prasł. IV 243—248; Bern. I 226; Fraenkel 103; Falk—Torp I 159; Pokorny 272—273.

дріжджі, [дріжчі, дробжі (Me), дріці Ж, дріжджарня, дріжджівня], [дріжджити] «класти дріжджі»; — р. *дрожди*, *дрожжи*, бр. *дрожды*, др. *дрожди*, *дрождия*, п. *drożdże*, ст. *droždža*, ч. *droždí*, слц. *droždje*, вл. *droždže*, нл. *droždzeje*, болг. *дрожди*, схв. *дрѣжда* (жін. р.), *дрѣжина* «осад у вині», слн. *drózga* «відвар солоду», *droži* «осад, гуща; дріжджі», стсл. *дрождия*, *дрождия*, *дрожья*, *дрожья*; — псл. **drozg-ьje* «закваска, дріжджі», збірний іменник від *drozga* «осад, відстій, дріжджі»; — споріднене з прус. *dragios* «осад, дріжджі», лит. *drāgės*, дісл. *dregg* «тс.», алб. *drā* «осад з олії, масла», гр. *θράσσω*, *ταράσσω* «змішую, непокою», *ταράχη* «неспокій, замішання». — Шанский ЭСРЯ I 5, 194; Фасмер I 540; Преобр. I 196; Sławski I 169; Machek ESJC 129; БЕР I 430; Skok I 228; Bezlaj ESSJ I 117; ЭССЯ 5, 128—129; Sł. prasł. IV 260—263; Bern. I 228—229; Otrębski LP 8, 284; Haas LP 7, 75; Trautmann 58; Топоров 363—365; Fraenkel 100.

дріжки-дріжки — див. *брись-брись*.

дрізд (орн.) «*Turdus viscivorus* L.», *дрозд*, [дроздиця] ВеУг, ВеНЗн; — р. бр. болг. *дрозд*, п. *drozd*, ст. *drzozd*, ч. слц. *drozd*, ст. *droz(e)n*, вл. *drózn*, нл. *droz-p(a)*, м. *дрозд(алец)*, *дроздален* «*Turdus*

musicus», схв. *дрѡзд*, *дрѡздаль*, *дрѡзак*, слн. *drōzg*, *drōzd*, стсл. *дрозгъ*; — псл. *drozdz* (*drozgz*) < *trozdzъ; — споріднене з прус. *tresde*, дісл. *ṙrōstr*, лит. *strāzdas*, лтс. *strazds*, норв. *trostr*, шв. *trast*, свн. *trostel*, нвн. *Drossel*, лат. *turdus*; — очевидно, давнє звуконаслідувальнє утворення — від крику дрозда *dr̥rti* (як, напр., і новіше схв. [*dr̥š̥*, *dr̥skač̥*] «дрізд» під впливом звуконаслідувального *dr̥skati* «тріщати»). — Булаховский Семас. Етюды 188, 189; Критенко Вступ 521; Шанский ЭСРЯ I 5, 194—195; Фасмер I 541; Sławski I 168—169; Machek ESJĈ 129; Skok I 443—444; Bezłaj ESSJ I 117; ЭССЯ 5, 126—127; Откупщиков 146—147; Sł. prasl. IV 259—260; Bern. I 227; Specht 49.

дрізки «тріски; шматочки»; — п. *drzazga* «скалка, скіпка; (ст.) стебло, трава, бур'ян», [*drzezg*], ч. [*dřizka*], ст. *dřieska* «тс.»; — псл. *dřezga*; — загальноприйнятого пояснення не має; пов'язується з болг. *драскам* «дряпаю», укр. [*дрѡска-ти*] «тс.» (Bern. I 224; Фасмер I 546), псл. *trěska*, укр. *тріска* як варіант з дзвінкими приголосними (Sławski I 173; ЭССЯ 5, 111), з псл. *dřezga* «ліс, гай», укр. [*дразка*] «тріска, скіпка, колючка» як варіант з ь, паралельним до ę (*Łoś Gr. p. I 121*). — Sł. prasl. IV 233—234. — Пор. *дразка*, *дрѡскати*, *дрўзки*, *тріска*.

[дрійну́ти] «штовхнути, брикнути»; — очевидно, результат фонетичної видозміни форми [*дригну́ти*] «зробити швидкий рух ногою». — Див. ще *дрігати*.

дрік¹ (бот.) «чагарник родини бобових, *Genista tinctoria* L.», [*дрок*] «тс. Ж; пень ВеУг»; — р. *дрок* «дрік», *дрѡчник*, п. *drok* (*gladki*), *dryk* «тс.» (з укр.); — пов'язується з *деру́*, *драти* як назва, мотивована колючістю деяких видів цієї рослини (пор. рос. *шильная трава*, п. *drok kołacy*, *drok ciernisty* «*Genista germanica*»), причому припускається можливість зв'язку з рос. [*дрок*] «буйство худоби, на яку нападають гедзі», укр. *дрік* «гедзь», *дрочіти*; менш переконливе зіставлення (Преобр. I 197) з сгр. *дрάκωσ* «дракон». — Шанский ЭСРЯ I 5, 195; Фасмер I 541; Горяев 97; Вісюліна—Клоков 218; Нейштадт

341; SW I 561; ЭССЯ 5, 124; Sł. prasl. IV 254—255. — Див. ще *дрочіти*.

[дрік²] «певна частина сорочки» Ж; — неясне.

дрік³, *дрик*, *дриковіця*, *дрок*, *дроковіця* — див. *дрочіти*.

дрімати, *дрема* «дрімота», [*дріма*] «вид весняної танкової гри», [*дрімка*] «дрімота», *дрімки*, *дрімлівиці*, [*дрімля*] Ж, *дрімніці*, *дрімнівиці*] «тс.», *дрімѡта* СУМ, Ж, [*дрімáк*] «сонько, сплюх», *дрімáйо* «тс.», [*дрімко*] «бог дрімоти» Ж, *дрімлівий*, *дрімѡтний*, *дрімўчий*, *недрімний*, *недрімáнный*, *недрімний* КІМ, [*перэдрімка*] «короткий сон» Нед; — р. *дремать*, бр. *драмаць*, др. *дрѣмати*, п. *drzemać*, ст. і діал. *drzumać*, ч. *dřimati*, слц. *driemat'*, *driemkať*, вл. *дрѣмаць*, нл. *дрѣмаś*, болг. *дрямвам*, *дрѣмя*, м. *дрема*, схв. *дрѣмати*, слн. *dřemati*, стсл. *дрѣмати*; — псл. **dřemati*; — найближче споріднене з лат. *domio*, -*īre* «спати, дрімати», далі з дінд. *drāti*, *drāyāti* «спить», гр. *δραῖνω* «сплю», аорист *ἔδρανον* «я спав». — Шанский ЭСРЯ I 5, 190; Фасмер I 537; Sławski I 174; Machek ESJĈ 131; БЕР I 425; Младенко 153; Skok I 435; Bezłaj ESSJ I 112; ЭССЯ 5, 108; Sł. prasl. IV 229—230; Bern. I 223—224; Mikl. EW 420.

дрімлю́га (орн.) «сплюшка, *Caprimulgus europaeus* L.», [*дрімлю́х*], *дрімлю́чка*, [*дрімлю́х*, *дремлю́га*] «тс.»; — р. *дремлю́га* «тс.», п. *drzemlik*, *drzymlik* «хижий птах з родини соколів, *Aesalon lithofalco*», ч. *dřemlík*, *dřemelík*, *drmlíček*, слц. *dremelík* «тс.»; — похідне утворення від *дрімати*; назва пояснюється нічним способом життя птаха (пор. *сплюшка*, рос. *полубоцник* «тс.»). — Булаховский ИАН ОЛЯ 7/2, 101; Воїнств.—Кіст. 204—205. — Див. ще *дрімати*. — Пор. *дріглик*.

[дрінгом] «швидко, скоро» ЕЗб 30; — слц. [*dringom*] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. *dringend* «терміново, спішно» пов'язане з дієсловом *dringen* «проникати; наполягати», спорідненим з гот. *ṙreihan* (<**ṙrinhan*) «пригнічувати», дісл. *ṙryngva* «давити», ав. *ṙrahta* «стиснутий». — Kluge—Mitzka 143.

[дрінка] (бот.) «дерен кров'яний, куросліп, *Cornus sanguinea* ВеНЗн; — оче-

видно, запозичення з чеської мови; ч. dřínka «плід дерену, кизил» є похідним від dřín «дерен», що відповідає укр. *дерен* (див.).

дріт¹, [дрот] Пі, Бі, [дріть] «сплечений удвоє мідний дріт, вживаний для гуцульських виробів», *дротик* «метальний спис; спиця», *дротина* «кусок дроту», [дротар] «той, хто виготовляє дріт або обв'язує дротом посуд» Ж, [дрітář, дрітовач] «тс.», [дротівка] «вудка з дроту» Ж, *дротянка* «нагайка з дроту; (єнт.) дротяник; [ліхтар, обплетений дротом], *дротянік* «вид черв'яка, личинка деревної блощиці; [личинка бджоли ВеНЗн], [дротářня] «фабрика, де виготовляють дріт», [друтářня] «тс.» ДзУЗЛП, *дротівій, дротяній, [дрітяній Бі, дротіваний Я], [дротувати]* «обмотувати дротом Ж; лагодити посуд ДзУЗЛП», [дротівати] «тс.» ДзУЗЛП, [дротářити] «працювати ремісником-дротарем» ДзУЗЛП, [друтářити] «тс.» тж, ст. *дротомъ* (XVII ст.); — р. [дрот], бр. *дрот*, п. *drut*, ст. *drot, drót*, нл. *drót*, вл. *grót*, ч. *drát*, слц. *drót*, схв. *дрѣт, дрѣт*; — запозичене з німецької мови через польське посередництво; нвн. *Draht* «дріт», свн. *drāt*, днв. *drāt(t)* «тс.» пов'язується з нвн. *drehen* «крутити, повертати». — Richhardt 43; Фасмер I 542; Преобр. I 193, 197; Brückner 95; Machek ESJČ 126; Kluge—Mitzka 140. — Див. ще **дріти**. — Пор. **дратва**.

дріт² — див. **дрочіти**.

[дрічний] «люб'язний, милий; [гарний, сильний ЕЗб 30]; — запозичення з словацької або чеської мови; ч. [drícny] «стрункий, добре збудований, гарний», [drícny, grýcny, gýcny], слц. *drícny, [drícny]* «тс.», як і слн. *drěčen* «повний, здоровий», пов'язані з ч. dřík «тулуб, корпус, стовбур», слц. *driek* «тс.» (слн. *drek*) і споріднені з лит. *draikas* «витягнутий, стрункий (про дерево)», *drīkti* «тягтися (про нитку); ширитися»; в українській мові видозміна значення відбулася, мабуть, внаслідок асоціації з [грéчний] «люб'язний, ввічливий». — Machek ESJČ 131; Trautmann 58—59; Fraenkel 100—101.

[дріще] «болото» Ж; — очевидно, результат видозміни форми *трістя* (*тріс-*

те) «трясовина» під впливом інших фонетично близьких основ.

[дріяква] (бот.) «цикламен, альпійська фіалка, *Scyclamen europaeum* L.»; — р. *дряква, дрияква* «тс.», ст. *териак* «протиотрута, ліки»; — запозичення з польської мови; п. *driakiew* «ліки, вживані проти отрути; загоююча мазь; (бот.) *Scabiosa* L.», *drjakiew, dryjakiew, [drejaka, dryjak, dryjal]*, ст. *dryjaka, drzakiew, tyryjaka* «протиотрута; ліки; (бот.) *Scabiosa* L.», як і ч. *dryák* «ліки», ст. *driák, dřiák, triák*, вл. *drjejak*, слн. *terják* «тс.», слц. *dryáčnik* «шарлатан», походить від свн. *drīakel* «ліки», *trīakel, tyriacke* «тс.», яке через фр. ст. *tiriaque, triacle* і слат. *tiriaca* < *thēriaca, thēriacum* зводиться до гр. *θηριακά* «протиотрута, засіб від укусу отруйних змій», (з *θηριακή αντίδοσις* або *θηριακόν 'antídoton* «тс.»), утвореного від *θηριακός* «належний до диких чи отруйних тварин», похідного від *θηρ* «звір», спорідненого з псл. *zvěř*, укр. *звір*; ботаничне значення розвинулося шляхом перенесення назви з препарату (спочатку тваринного, потім рослинного) на рослину. — Фасмер I 546; Sławski I 165—166; Brückner 99; Machek ESJČ 130; Jm. rostl. 173; Bern. I 232; Klein 1604; Frisk I 672. — Див. ще **звір¹**.

дрова, [дирва] Ж, [дрівó] «колода» ВеУг, *дровина*, [дрівно] «тс.», [дрівня] «колода, на якій рубають дрова» ЛЧерк, *дрівця*, [дровар] «той, хто займається дровами», [дроварня] «дров'яний склад», [дровальня, дриварня ВеУг] «тс.», *дровенята, дровнік* «дров'яний склад», *дровця*, *дров'янік* «дров'яний склад; [той, хто займається дровами], [дров'янка] «ліс, придатний лише на дрова» Л, [дров'янкí] «оси, що живляться соком рослини» Ж, *дров'яній, [бездрів'я]*; — р. *дрова*, бр. *дровы, дрыва*, др. *дрѣва*, п. *drwa*, ч. *drva, drvo*, слц. [drvo], болг. *дрѣва*, м. *дрва, дрво*, схв. *дрѣво*, слн. *dr̥va*, стсл. *дрѣво*, мн. *дрѣва*; — псл. **dr̥va* (з іє. **dr̥cu-*, слабого ступеня чергування до **degu-* «дерево»); — споріднене з дінд. *dru-* «дерево (матеріал)», ав. *dru-* «тс.», *drvaēna* «дерев'яний», гр. *δρῦς* «дерево, дуб», алб. *dru* «деревина, жердина», з іншим вокалізмом гот. *triu* «дере-

во», лит. dravis «борть», лтс. drava, dreve «тс.», прус. drawine «вулик». — Фасмер I 539; Sławski I 171; Brückner 101; Machek ESJĀ 131; БЕР I 458—459; Младенов 156; Skok I 438—439; ЭССЯ 5, 141—142; Эккерт ВСЯ IV 112—114; Bern. I 232; Trautmann 61; Mühl.—Endz. I 493; Frisk I 421. — Пор. **дерево**.

дровітня «колода для рубання дров; приміщення для дров», [дрівітня] «колода або місце для рубання дров» ЛЧерк, [древітня Ж, дрівітня, дрівитинь ЛЧерк, дрівитня ЛЧерк, дривітня, дрівотень, дрівітня, дрівотня, дривутня] «тс.»; — р. [дровотня] «місце, де рубають дрова», бр. [дровотня] «тс.», дровотня «приміщення для дров», п. drewotnia «місце, де рубають і складають дрова», [drewotnia, drywotnia, drewotnia] «тс.», слц. [drvotěń], drvotnisko «місце, де рубають дрова», слн. drvotōn «тс.», схв. дрвотюь «стіс дров»; — псл. *drъvotopъ, *drъvotъpa, утворені з основ іменника дръва «дрова» і дієслова teti, тыр «тяти, рубати». — Даль I 493; Sławski I 164; Bezlaĵ ESSJ I 118; ЭССЯ 5, 143. — Див. ще **дрова**, **тяти**.

дрóги «довгий віз без кузова; віз для перевезення трун», дрóжки, [дрóжка Я, дорóжка], [дрогаль] «візник», [дрогай Я, дрожекър] «тс.»; — бр. дрóжкі, п. drożka, [drożka, derożka], ч. слц. нл. drožka, вл. dróžka, болг. дрóжки; — очевидно, запозичення з російської мови; р. дрóжки, дрога «поздовжній брусок, що з'єднує передню і задню осі воза, розвора», дрбѣи «нижня частина воза» остаточно не з'ясовані; можливо, споріднені з дісл. draга «тягти», дангл. draġan «тс.», яке зводиться до іє. *dherāgh- (Берн. I 226; Pedersen KZ 39, 346; Фасмер I 540); припускався ще зв'язок з *dręgati (рос. дрóжатъ) (Преобр. I 196); виводилось також із пракельт. *drogon «колесо», ірл. droch (Šachmatov AfSlPh 33, 89) та ін. — Шанський ЭСРЯ I 5, 193—194; Sławski I 156; Machek ESJĀ 129.

[дрожáчка] (бот.) «трясучка, Briza media L.»; — бр. дрóжєник, п. drżączka «тс.»; — похідне утворення від [дрожáтми]; назва зумовлена тремтінням колосків рослини, що звисають на тонких

стеблах; пор. інші її назви у слов'янських мовах, мотивовані тією ж ознакою: р. трясунка, ч. třeslice, [třaslačka], слц. traslica, схв. треслицца, [трєпетница, трєсуља, тришлицца], болг. [триперушка], а також нім. Zittergras. — Machek Jm. rostl. 280; Симонович 80. — Див. ще **дрижати**.

[дрозэра] (бот.) «росичка, Drosera L.»; — п. drościcka, rosiccka, схв. дрoзера; — засвоєне з латинської ботанічної номенклатури; походить від гр. дрoсерос «росистий, вологий», пов'язаного з дрóсос «роса», очевидно, спорідненим з гот. driusan «спадати», свн. trōr «роса, дощ»; назва зумовлена властивістю рослини виділяти краплини липкого соку, схожі на росу (пор. рос. росянка, схв. [росика, росна трава, росичина], рдсуља «тс.»). — Вісюліна—Клоков 180; Симонович 175; Frisk I 419—420.

[дрóндзя] «худа жінка у довгому вбранні, неохайна жінка» Мо, [дрóндзяти] «танцювати» Мо; — афективні утворення, паралельні до семантично відповідної пари слів [дрімба] «висока тонка жінка; неохайна жінка; жінка легкої поведінки» і [дрімбати] «танцювати».

дропáк (танець); — бр. драпáк «тс.»; — результат видозміни форми тропáк «тс.», зумовленої, очевидно, впливом слова драпати «швидко бігти, тікати»; пор. семантично тотожне дати дропака «побігти, втекти» (п. dać draġaka «тс.»). — Див. ще тропáк. — Пор. драпати.

[дрóскати] «дряпати; розщепляти» Ж, [дрóскатися] «тріскатися» Ж, [дрóскал] «тріщина (на шкірі); тріска» Ж; — п. draspać «дряпнути», ч. drásati (dráspouti) «дряпати, роззивати», ст. drastiti «дряпати», drás(t)ka «скіпка; дрібничка», drástva «тс.», слц. drásat' «роздирати», [drast'] «скіпка», болг. дрáскам «дряпаю», дрáсвам «тс.», дрáска «дряпина», м. драска «дряпає», драсканицца «дряпина», слн. [drásati] «відділяти, розв'язувати, пороти», [drāska] «дряпина»; — очевидно, псл. *draskati/drasati «дряпати, шкребти» (у чергуванні з *drěsk-, пор. Берн. I 221), що є розширенням кореня іє. *der- (>*ders-, *dre-s-, *dre-sk-); — найближче споріднене з лит. drėksti, draskyti «дряпати, роздирати»; україн-

ські форми з **о**, можливо, викликані аналогією до *трóскати* «тріщати, лящати» (пор. *трóща* «очерет, чагарник, галуззя»); виводиться також від псл. *drapsati, яке пов'язується з dgarati «дряпати» (Machek ESJČ 126).— Sławski I 101; БЕР I 421; Bezłaj ESSJ I 110; Sl. prast. IV 209—210; Верп. I 220—221.

дрóхвá (орн.) «*Otis tarda* L.», [дрóфа, дрáфа] Ж, дрóхвич «дрохва-самець», [дрохвйчка] «дрохва-самка», дрохвеня́;— р. дрофа́, драфа́, [дрохва́, драхва́], бр. драфа́, п. drop, ст. drop', dropia, ч. drop, ст. droptva, dropfa, drofa, слц. drachva, нл. drop, болг. дрóпла, м. дронка «дика гуска», схв. дрóпля «дрохва», слн. dróplja «тс.»;— очевидно, псл. *droyu, род. відм. *drogye (з наступним переходом *rv>f>xv*, пор. стсл. оупъвати, п. ufaś), поряд з псл. *droja, *drogy, представленими в західно- і південнослов'янських мовах;— ці форми зводять до іе. *drero- «бігти» (за характерною ознакою дрохви, більш здатної до швидкого бігу, ніж до льоту), як споріднені з дінд. drāti «біжить», гр. 'αλο-διδρασσω «тікаю», з формантом р- ще гр. δραλέτης, δραλών «утікач», дінд. drārayati «проганяє, змушує бігти»; праслов'янська назва реконструюється також (ЕССЯ 5, 125; Machek ESJČ 129) як *dro-rъty, (*dъro-rъtъva) букв. «біго-птах», паралельне до kuro-rъty (kuro-rъtъva) «куропатка», або зводиться до тюрк. toɣdak «дрохва», монг. togadak «тс.» (Räsänen FUF 29, 196; Добродомов РР 1968/4, 100—104); свн. tgar, нвн. Tgarre «тс.», очевидно, слов'янського походження; припущення зворотного шляху запозичення (Шелудько 30; Горяев 1896, 97) необгрунтоване.— Булаховский Семас. этюды 185; Шанский ЭСРЯ I 5, 195—196; Фасмер I 542; Sławski I 168; БЕР I 431; Skok I 443; Bezłaj ESSJ I 116—117; Moszyński PZJP 303; Верп. I 226—227.

дрочіти «дражнити, дратувати», *дрочитися* «кидатися від укусів гедзів (про тварину); дражнитися, сердитися», [дрік] (ент.) «гедзь», [дрик Ж, дроқ Ж, дріт Ж, дротик ВЕНЗн] «тс.», [дріковіця] «період, коли гедзі особливо до-

шкульні для тварин» Ж, Пі, [дроковіця] «тс.», [дрóки] «глузування, дошкульні жарти» Ж, [дроковістий] «вередливий, дражливий», [дрочлівий] «дратівливий», [здрік] «гедзь», [здрок], піддрóчка;— р. [дрочіть] «дратувати; пестити, гладити», [дрочітсья] (про тварину) «упиратися, кидатися, шаленіти», бр. драчей «сверблячка», р.-псл. **дрочитиса** «гордо виступати», **дроченье** «пиха», п. dro-czuć się «дражнитися» (з укр.), болг. дрóча «ледарювати, розважатися», м. дроци «тс.», стсл. **дрочити(са)** «бути пихатим», **дрочьнь** «сміливий, зухвалий»;— етимологія неясна; можливо, пов'язане з псл. *dgrati, *derti і відповідає лтс. draciti, dracu «лаяти, ганити», лит. drākas «сварливий, задержуватий», drīkti, drīnkū «шаленіти, казиритися».— Фасмер I 542; Sławski I 166; БЕР I 431—432; Sl. prast. IV 252—254; Vūga RR I 437 (проти Верп. I 226; Преобр. I 197).

[**друбáк**] «черв'як, личинка комахи»;— результат видозміни форми *гробáк* «тс.» під впливом форм типу [дрóбен] «дрібен», [друбóк] «дрібок», похідних від *дробіти*.— Див. ще **гробáк**, **хробáк**.

друг, *другіня* «подруга», [други-нець] «другий рій бджіл» ВЕНЗн, [дру-гáк] «тс.»; дворічне лоша чи теля Бі, [дрóжа] «подруга Ж, дрóжба «приязнь; [весільний товариш], дружіна «загін, почет; жінка», [дружинá] «загін» Ж, дружінник, дружіще, дрóжкá «подруга нареченої УРС, Пі, дружкó «весільний товариш», [дрóжник] «охоронець» Ж, [дрóжчини] «свято дружок» Ж, друзяка «друг», [друзь] «тс.», дрóгий, дрóжний «одностайний», дрóжній «товариський», дружіти «товаришувати», дрóжбити «бути дружкою», [дрóжчити, дружкувати, дружкувати Ж] «тс.», задру́га (іст.) «патріархальна сімейна община у південних слов'ян», [здрóге] «вдруге», здружіти, нédруг, одрóжений, одрóжувати, [піддрóжба] «помічник весільного товариша Г, Нед, [піддрóжбик Нед, піддрóжся, піддрóжий, піддруж-ко Нед, піддружний Нед] «тс.», [під-дрóжка] «помічниця подруги нареченої Г, Нед, [пóдруг] «чоловік, подружжя», пóдру́га, пóдру́жся, [пóдру́жйна] «по-

друга» Г, Нед, *подру́жниця* «тс.», *подру́жий*, *подру́жній*, [по-дру́зьки] Нед, *подругуа́ти*, *удру́ге*, *удруж́ити*; — р. бр. *друг*, др. *другъ*, п. *druh* (з укр. чи бр.), [druh, druchna], ст. *drug* «друг», *drugí* «другий, інший», ч. *druh*, *druhý*, слц. *druh*, вл. *druh* «друг», *druhak* «інший», нл. ст. *drug*, *drugí*, полаб. *draug* «інший», болг. м. *друг* «інший», болг. *друга́р* «товариш», схв. *дрѹг*, *дрѹга́р* «тс.», *дрѹгѹй* «другий», слн. *drúg* «товариш», *drúgí* «інший, другий», стсл. *дроу́гъ* «товариш; інший»; — псл. **drugъ* «товариш, приятель»; — споріднене з лит. *draũgas* «супутник, товариш», *draũg*, *draugė* «разом, спільно», *sudrũgti* «приєднатися», лтс. *draũgs* «товариш, колега; другий член пари; інший», прус. *draugí*- «з-» (*draugiwaldūnen* (зн. в.) «співспадкоємець»); пор. також гот. *gadráuh̄ts* «солдат», *drīugan* «воювати, боротися», днн. *truht* «громада, загін, кортеж», *truhtīn* «воєначальник», дісл. *drōtt* «загін охоронців, почет», дангл. *druht* «тс.»; іє. **dhrugh-* (**dherough-*) «бути готовим, міцним», похідне від **dher-*; за іншим поясненням (Трубачев Терм. родства 172—173; Мартынов Сл.-герм. взаємод. 205—207) псл. *drugъ* виводиться з іє. **dhreu-/dhru-* «міцний, тривкий, надійний, вірний» (звідки й іє. **dhereco-* «дерево; надійний, вірний», пор. нім. *trauen* «вірити»); в такому разі пов'язується з гот. *triggws* «вірний», дісл. *trugg*, дангл. *getruwe*, днн. *triuwi*, днн. *gitiuwi* «тс.»; Мартинов висловлює припущення про запозиченість прагерманських форм (прагерм. **drauga* «друг», **draugti* «дружина») з праслов'янської мови; із сполучень типу «стсл. *дроу́гъ дроу́га* розвинулися прикметникове і числівникове значення «інший, другий», засвідчені в усіх слов'янських мовах; останнім часом запропоновано нове зіставлення з дінд. *druh-* «ворожа демонічна істота», ав. *druḥš* «Друг — демонічна істота, уособлення злих сил» (Іванов Сл. и балк. языкозн. 67—70). — Шанский ЭСРЯ I 5, 196; Фасмер—Трубачев I 543; Sławski I 169—170; Brückner 98; Machek ESJĀ 130; БЕР I 432; Skok I 446—447; Bezlaĵ ESSJ I 118; ЭССЯ 5, 131—132; Sł. prasł. IV 269—272; Bern. I

230—231; Trautmann 59; Būga RR I 554; П 173, 193, 331, 365, 577.

[дру́галь] «переклада на плоті (паромі)» Ж, [дру́галька] «якась деталь ткацького верстата» Доп. УЖДУ 1957/1, [дру́ганка] «тс.» тж; — форми, пов'язані з псл. **drogъ* «палиця, жердина»; можливо, утворені від зворотного запозичення з румунської мови (рум. *drug* «палиця, жердина, веретено» походить від схв. *дрѹг* «тс.») (Scheludko 132; СДЕЛМ 121); припускають також зв'язок з п. *draġal* «великий незграбний чоловік; пеньок, колода» (Bern. I 229; Richhardt 43). — Див. ще *дрюк*. — Пор. *друга́р*.

[дру́гар] «весло, кермо; держак рульового весла на плоті; молода сосонка»; — пов'язане з псл. **drogъ* «палиця, жердина» і, очевидно, утворене від рум. *drug* «палиця (дерев'яна чи залізна), жердина, веретено», що, в свою чергу, походить від схв. *дрѹг* «тс.» (Scheludko 132); припущення про польське посередництво (Bern. I 229; Richhardt 43) мало обгрунтоване (пор. відмінність значення і наголосу у п. *draġarz* «візник-ваговіз»), так само, як і зведення форми до відмінного за значенням сгр. *δρουγγάρις* «військовий загін на постої» (Bern. I 229; Фасмер ГСЭ III 56). — Пор. *дру́галь*.

[дру́гати] «сплітати, зв'язувати, обмотувати» Ж; скручувати нитку на веретені Шух, [дру́га] «велике веретено» St. sl. 13, [дру́галка, дру́галка, дру́гальниця, дру́галька] «тс.» тж; — п. [drugać] «прясти мотузку з клоччя»; — запозичено з чеської чи словацької мови, можливо, через посередництво польської; ч. слц. [drugat'] «прясти вовну», походить від [druga] «веретено для прядіння вовни», запозиченого із сербохорватської мови; схв. *дрѹга* «велике веретено» пов'язане з [дрѹг (дрѹк)] «палиця, жердина», спорідненим з укр. *дрюк*, стсл. *држгъ*. — Дзензелівський St. sl. 13, 214—215; Machek ESJĀ 130; Skok I 445—446. — Див. ще *дрюк*. — Пор. *дру́галь*, *друга́р*.

[дру́жбарт] «вид картярської гри»; — запозичення з польської мови; п. *drużbart* «давня картярська гра; чирвовий

король» походить від нім. Drosselbart «борода дрозда» (усіченої частини назви гри Königsdrosselbartspiel «гра в короля з дроздовою бородою»), утвореного з іменників Drossel «дрізд», спорідненого з укр. *дрізд*, і Bart «борода», спорідненого з укр. *бородá*; видозміна слова відбулася у польській мові, очевидно, внаслідок зближення з *družba*. — Шелудько 30; SW I 566; Brückner 99; Kluge—Mitzka 54, 144. — Див. ще *бородá*, *дрізд*.

[**друзки**] «тріски, шматочки», [*друзка*] «лико з сосни для плетіння кошелів; тріска, скіпка» Л, [*друзати*] «розтинати» Ж, ст. *дружкѣ* «хмиз, сушняк» (1627); — р. [*друзг*] «хмиз, бурелом», [*друзгá*] «гілки, опале листя», бр. *друз* «щебінь», *друзачка* «кришечка, шматочок»; — єдиного пояснення не має; одні дослідники пов'язують з псл. **druzgati* «з тріском ламати, трошити» (пор. укр. *дріцкати*, п. *druzgotać*), спорідненим з лит. *drūzgas* «шматочок, крихта», *druska* «сінь», лтс. *druska* «крихта», гот. *draú(h)spnos* «крихти (від хліба)» (Фасмер I 543; Sławski I 170, 173; Trautmann 61—62; Būga RR I 437); за іншими поясненнями (Rozwadowski RS II 112; Bern. I 222, 228), зводиться до псл. **drozgz-*, пов'язаного з **drezgz-* (<**drešk-*), **drēzgz-* (пор. стсл. *дрѣзга* «ліс, бурелом», рос. діал. *дрязк* «хмиз, сушняк») як назалізованого варіанта іє. **dergh-* (псл. **d'rgati*). — Otrębski LP 9, 17; Walde—Pok. I 801, 872. — Пор. *дрізки*, *друцкати*.

друк, *друкар*, *друкарка*, *друкарня*, [*друкарня*], *друкарство*, *друкарщик* (заст.) Пі, [*друківля*] «шрифт (?)»; друкування», *друкувати*, [*друкувати*], *друкований*, *перэдрук*, ст. *дружкѣ*, *друкарѣ*, *друкарня*, *друковати* (XVI ст.); — бр. *друк*, п. *druk*, *drukować*, слц. *drukovať* «переводити узор на тканину»; — запозичено з німецької мови, можливо, через польську; нім. *Druck* «тиснення, друкування», двп. *druc* «тс.» споріднене з дісл. *řūga* «тиснути», нвн. *drohen* «загрожувати», псл. *truti* «натирати», укр. *травіти*. — Акуленко 134; Шелудько 30—31; Brückner 99; Machek ESJCS 96; Kluge—Mitzka 144; Specht 206, 208. — Див. ще *травіти*.

[**друкваниця**] «спідниця з синьої вибійки»; — п. [*drukówka*, *drukowanka*] «кольорова спідниця з перкалю; перкалева сукня темно-синього кольору»; — похідне утворення від основи дієслова [*друкувати*] «вибивати (на тканині), витискати». — Див. ще *друк*.

[**друліти**] «штовхати, кидати», [*друляти*, *дріліти*] Ж, *дріляти* Оі «тс.», [*друл*] «тачка»; — п. [*drulić*] «штовхати», слц. [*drúlit'*] «штовхнути, вдарити»; — очевидно, варіант форми [*труляти*] «тс.» (як [*друхніти* — *трухніти*]); у польській і словацькій мовах, можливо, з української; зіставлення з схв. *дрляти* «дряпати, боронувати», *дрльити* «оголювати», ч. *droliti* «кришити, дробити» (Варбот Етимология 1970, 78—79) викликає сумнів. — SW I 565. — Див. ще *трүтити*.

[**друле**] «дошки» Ж; — неясне.

[**друлівнік**] «заряддя, яким гуцульські мосяжники вирізують при орнаментуванні металу круглі лінії»; — очевидно, пов'язане з *дриль* «свердло»; заміна и на у могла відбутися під впливом *друліти* «штовхати» (пор. [*дріліти*] «тс.»). — Див. ще *дриль*.

[**друмхатися**] «шкребтися, дряпатися» Ж; — афективне утворення, можливо, пов'язане з початковою частиною основи *драти* (*дряпати*).

[**друмхнути**] «зірватися, побігти, кинутися»; — афективне утворення, пов'язане з *дремнути*, *дмухнути* (перен.) «побігти, втекти», [*дремхнути*] «вдарити» (див.).

[**друхніти**] «трухлявіти», [*друхнѣ*] «порохно» Ж; — варіант форми *трухніти* «гнити, ставати порохнявим» (як [*друляти* — *труляти*]). — Див. ще *трухá*.

[**друхнути**] «тріщати, з шумом вдарятися, розбиватися, деренчати», [*друхотати*] «розбивати на шматки» Ж; — очевидно, результат контамінації дієслів [*грүхнути*] «з шумом упасти, стукнутися» і [*дріцкати*] «роздрібнювати, товкти, розбивати» (див.).

[**друцкати**] «роздрібнювати, товкти, розбивати» Ж, [*подріцкати*] «потовкти (варену картоплю); побити когось» Ба; — бр. *друзгатáць* «трошити», п. (z) *druzgo-*

tać, ст. druzgać, druzgotać, слц. drúz-gat', drizgat' «тс.», схв. *дрѹзгати* «давити, чавити», *здрѹзгати* «розтрити», слн. [drúzgati] «чавити, розминати», drózgati «розчавлювати»;— псл. druzgati (*druskati) «з тріском ламати, кришити»;— найближчими відповідниками є лит. druzgėti «кришитися», лтс. druskāt «тс.», druska «крихта», пор. також гр. φραβῶ «дроблю, розламую»; іє. *dhreu-«ламати, трістити»; **-цк-** в основі слова замість **-зг-** розвинулося, очевидно, внаслідок дисимілятивного оглушення кінцевих приголосних основи.— Фасмер I 543; Sławski I 170; Skok I 444; Bezłaj ESSJ I 117; ЭССЯ 5, 133—134; Bern. I 228; Fraenkel 107.— Пор. **дрўзки**.

друшляк «посудина з дірочками», ст. *рушлакъ* (1570), *друшлакъ* (1597);— р. *дурилаг* «тс.», бр. *друшляк* «пробійник; друшляк», п. druzslak, durszlak, вл. duršlak;— запозичено з німецької мови через посередництво польської; нім. Durchschlag «пробійник; решето; друшляк» пов'язане з дієсловом durchschlagen «пробивати, пропускати», утвореним з префікса durch- (двн. durah, thuruh) «через», спорідненого з гот. fairh, ав. taras-ča, дперс. tre, tri, лат. trāns-, і дієслова schlagen «бити», пов'язаного з двн. slag «удар», дісл. slag(r), гот. slahs «тс.», кельт. slachta «битий»; перестановка звуків відбулась на ґрунті польської мови.— Москаленко УІЛ 28—29; Шелудько 31; Шанский ЭСРЯ I 5, 213—214; Фасмер I 555; Brückner 99; Kluge—Mitzka 148, 652.

дрюк «кий, палиця», [друк] Ж, Бі, *дрючок*, [дручок], *дрючина*, [дручіна] «кийок; обрубок дерева Бі», *дрюччя* (зб.), [дрюччя] Ж, [друччя] «насосні важелі» Ж, [дрючник] «полиця, горизонтальна жердина», [дрючник] «тс.», [дручковий] Ж, [дрючений] «мучений» Бі, [дручити] «мучити» Бі, [дрюкувати] Я, [відрюкувати] «побити дрючком»;— р. [друк, дрюк], бр. *друк*, др. *дручити* «мучити, пригнічувати», п. drąk, drączek, ч. drouh, слц. druk, болг. дрѹг «стебло, прут», м. *драг* «палка, жердина», схв. *дрѹг*, [дрѹга, друк], слн. dróg «жердина, стовп, сходи», стсл. дрѹгъ;— псл. drǫgъ (drǫkъ) «палиця, жердина»;— спорідне-

не з лит. жем. [drąnga] «велика жердина», сх.-лит. [drąngos] «віз без коліс», дісл. drangr «камінь, що стирчить із землі», drengr «товстий стовбур, палиця», ірл. dringim «піднімаю», кімр. dringo «тс.»; походження форм з кінцевим **-к** поряд з **-g (-r)** неясне; форми з **ю** поряд з **у** в українській мові розвинулися, очевидно, внаслідок впливу говорів з м'якою вимовою **р** або як гіперизм.— Фасмер I 543—544; Преобр. I 198—199; Sławski I 162; SW I 553; Machek ESJČ 129; БЕР I 434; Skok I 445—446; Bezłaj ESSJ I 116; ЭССЯ 5, 129—130; St. prasł. IV 264—266; Bern. I 229—230; Trautmann 59; Fraenkel 101; Specht 206, 211.— Пор. **дрўгаль**, **дрўгар**, **дрўцкати**.

[дрюх] (ент.) «ковалик, Elater»;— неясне; можливо, звуконаслідувальне (пор. рос. *щелкун* «тс.»).

дряблій, *дрябнути*, *дрябліти*, *дряблуватий*;— запозичення з російської мови;— р. *дряблій*, *дрябнуть* етимологічно неясні; порівнювалися з лит. drimbù, drĩbtĩ «сочитися, густо капати», drabnùs «опасистий», dramblỹs «товстопузий; слон», з гр. φρόμβος «згусток», φρουβεῖον «грудоčka».— Шанский ЭСРЯ I 5, 197—198; Фасмер I 545; Преобр. I 199; Bern. I 222; Mikl. EW 420.

[дрябчак] (бот.) «сосо, Cirsium lanceolatum L.»;— очевидно, пов'язане з *дряпати* (пор. р. [дряпать] «дряпати»); назва мотивується колючістю рослини (пор. інші її назви: [бодлак, терен свиначий], р. *бодяк*, *свиной терн*, м. *бодлика*, схв. *бодаль*, *сјекаванц*, слн. skrba-zobca, srpanec, srpe, нім. Kratzdistel).— Вісюліна—Клоков 330.— Див. ще **дряпати**.

дрягва́, *дряговина́*, *дряготіти*, *дрягтіти*— див. **драгва́**.

[дряглій] «старий, підгнилий, зношений», [драглій] «слабий, безсилий»;— пов'язане з *дряхлий* (<псл. *dreg-s-) «тс.» як результат його видозміни під впливом [драглій], *драглістий* або як давній словотворчий варіант основи без поширювача **-s-**.— Див. ще **дряхлий**.— Пор. **драгва́**.

[дрягнути] «висихати, просихати»;— результат видозміни форми *трѹхнути*

«просихати» як [друхніти — трухніти] і под. — Див. ще **тріхнути**.

дряпати, дряпатися, дряпакувати «обробляти землю дряпаком» Дз, [дряпотіти], **дряп** (виг.), [дряпа] «щітка для розчісування вовни», **дряпак** «знаряддя для підпущування землі; кіготь, подряпина; старий віник», **дряпач** «тс.», [дряпець] «той, хто легко видирається на висоту», **дряпаніна, дряпина, дряпінка** «здірство; драпіжник», **дряпінник** «грабіжник, лихвар», [дряпіка, дряпичка Пі] «тс.», [дряпінство], [дряпня] «обдирання, шкребіння», [дряпота] «обдирання», **дряпуга, [дряп'я]** «дрантя», **дряпінний, дряпівий, дряпучий, подряпина;** — р. [дряпать], слц. dṛapat'; — результат видозміни звукової форми **дряпати** і т. д. з експресивним чи, можливо, гіперистичним пом'якшенням р. — Фасмер I 535; Machek ESJĀ 126. — Див. ще **дряпати**.

дрясен — див. **дерес**.

[драсувати] «топати», [драсовати] «мучити» Пі; — очевидно, результат видозміни форми [грасувати] «розчищати (стежку); витоптувати» (див.).

дряхлий «старий, підгнилий, зношений» СУМ, Ж, [дряхлівий] Ж, [дряхлявий] «хворобливий» ВеУг, **дряхліти, [дряхлявіти], [одряхнути]** «одряхліти» Ж; — р. **дряхльий, дряхлеть, дряхнуть**, бр. **дряхльи, драхлеть, др. дряхльи** «по-нури, сумний», **дряхсьлий, дряхль** «тс.», п. ст. (z)drechnač «ставати нужденним, знемагати», ч. [drachly] «сумний», вл. drjechly «брудний, нечистий», схв. ст. дресео «сумний» (жін. р. дресела), дреселити «сумнішати», слн. [dresel] «похмурий, сумний», стсл. **драхль, драселъ** «сумний, зажурений»; — очевидно, посл. дрехль, *drexnōti (з *drex-s-), *drexьь (drexelъ), етимологічно неясне; можливо, пов'язане з *drexati, р. [дрягать] «тремтіти, смикатися» або з **труха**; зіставляється також (ЕССЯ 5, 112—113) з лит. drūfsti «мутити, перемішувати», drumzlūs «мутний». — Фасмер—Трубачев I 544, 546—547; Преобр. I 199—200; Горяев 440; Бернар БЕ 1957/5, 455—457; Skok I 433; Bezlaj ESSJ I 112; Верп. I 222—223. — Пор. **дряглий**.

[дрячка] (бот.) «шипишина, Rosa са-

піпа L.» ВеУг; — пов'язане з **драти**; назва мотивується колючістю рослини; пор. схв. дрѣч «терен, колочка», **насја драча** «шипишина; пом'якшення р, можливо, викликане аналогією до **дряпати**. — Див. ще **драти**.

[дрьохати] «сплескуватися» (про рибу) Я; — афективне утворення.

дуб (бот.) «Quercus robur L.; деревина дуба; дубильна речовина; (діал., іст.) вид великого човна», [дуба] «людина високого зросту» Я, [дубарь] «великий дуб», **дубець** «молодий дуб; прутик», [дубило] «дубильна речовина», [дубитель, дубле Ж] «тс.», [дубильник] «той, хто дубить шкіри; [червоний вовняний верхній одяг Шух], **дубильня** «приміщення, в якому дублять шкіри», **дубіна** «дуб; дубовий ліс; палиця; [дубові дрова Ж], **дубіння** «дубняк», [дубиняк] «дубова різка» Ж, [дубинякі] «кудари палкою» Ж, **дубівка** «сорт дині; [чорний горіх; горілка, настояна на дубових бруньках Ж], [дубівник] «той, хто дубить шкіри, дубильник» Ж, [дубівник] «тс.» Ж, [дубінка] (бот.) «чорний горіх» Ж, [дубленець] «видублена шкіра», **дублянка** «дублений козушок», **дубник** «дубовий ліс», [дубниця] «дубильно-травильний розчин» Ж, **дубняк, [дуб'як]** «дубняк», [дубок] «дрова», [дубовець] (ент.) «голуб'янка дубова, Лусаена quercus» Ж, [дубовий] «власник човна-дуба», [дубовина] «дубова труна» Ж, **дубчак** «молодий дубок», **дуб'я** (зб.) «дуби», [дубля] «тс.», [дуб'янци] «вид постолів з дубленої шкіри», **дубильний, дублений, [дублений]** «червоно пофарбований» Шух, [дубленийстий] «червоножовтуватий, кольору дубленої шкіри», [дубний] «дубильний» Ж, **дубовий** Г, Ж, **дубуватий, дубіти, [дубіти]** «здирати (гроші)», [дубитися] «ставати догори; коробитися», **дубіти, [дубіти]** «дубити (рибальські сіті)» Мо, [дубувати] «мерзнути Г; не спати; бродити на свободі Ж», [дубиця] «залишки дубової кори, що йдуть на дубіння» Я, [дубіти] «здерти» Я, [дубітися] «одубіти», **задубіти, задубти, задубнути, задублий, задублий, одубеніти, одубітися** «вмерти, околіти», **одубіти, одубнути, одубти, одублий, пдуб** «Ilex aquifolium L.»

niddubень «гриб синяк, дубовик, *Boletus luridus* (?), [*niddубець*] ВеБ, *niddубник*, [*niddубовик*], *niddубок* СУМ, Г «тс.»; — р. бр. *дуб*, др. *дубъ* «дерево; дуб», п. *daub*, ч. слц. вл. нл. *dub*, полаб. *dumb*, болг. *дъб*, м. *даб*, схв. *дѹб* «дуб; [дерево]», слн. *dob*, стсл. *джъъ* «дерево; дуб»; — псл. *дѹбъ*; — далші зв'язки визначаються по-різному; останньою за часом є спроба (Falk Scandoslavica IV 265—285) виведення з більш раннього псл. **dumbās* «дупло, дуплице; дерево», паралельного до лит. *duĩbas* «заглиблення, порожнина», *dũbti* «дупліти», *dubũs* «глибокий, запалий», *dumbũs*, *dumbũs* «тс.», *dũba*, *dublỹs* «дупло», лтс. *duĩbums* «заглиблення, печера», *duĩbt* «видовбувати» (пор. слц. *dbol* «вулик, душло», п. *dub*, *dziub*, *dziubnia* «душло»), як назалізованого варіанта кореня псл. **dũb- > *dъb-*, що зводиться до іе. **dheu-* «глибокий, низько розташований»; найближчі відповідники: дірл. *domain* «глибокий», гот. *diups* «тс.», норв. *dumr* «заглиблення в землі», дат. [*dumr*] «печера, заглиблення», нвн. *Tũmpel* «калюжа; невеликий ставок»; розвиток нової семантики пояснюється як наслідок ототожнення понять «душло» і «дуплице дерево» та перенесення цієї назви на дуба за характерною перш за все для нього ознакою дуплистості; інші дослідники (Vaillant RÉS 14, 223—224; Sławski I 139—140; ЭССЯ 5, 95—97), відносячи псл. *дѹбъ* разом з *дѹб-г-ава*, *дѹб-г-ова* до назалізованої форми іе. **dheu-b-*, **dhum-b-* «глибокий, низько розташований», пов'язують його з лит. *duĩblas* «трясовина, болото», *daubà* «долина», лтс. *duĩbrs* «болотиста місцевість» і припускають такий розвиток значень: «низько розташована місцевість» — «долина» — «волога долина, поросла лісом» — «ліс» — «дерево» — «найбільш звичайне дерево, дуб»; зіставлялося ще (Bern. I 216—217; Milewski IF 16, 198—199) з гр. *тѹфлѹс* «сліпий, темний; дурний», *тѹфѹс* «дим, чад», дангл. *dumb* «німий», дісл. *dumbr* «тс.», ірл. *dub* «чорний», двн. *tumb* «німий; дурний» (як «чорне дерево»); припускалося також (Фасмер I 547; Brückner 85) початкове значення «дере-

во» (пор. полаб. *jorjeedumb* «яблуня») і пов'язувалося (Mikkola Ursl. Gr. 124; Брандт РФВ 21, 220; Uhlenbeck KZ 40, 554; Mikl. EW 48) з гр. *δέμω* «будую», дісл. *timbr*, дангл. *timber*, двн. *zimber* «будівельний матеріал; будова; кімната», гот. *timrjan* «будувати», псл. *domъ* «дім»; зіставлялося (Brückner 85; Machek ESJČ 132) з двн. *tanna* «ялина» (з герм. **dan-wō*), дінд. *dhānvan-*, *dhānuh* «дуга, звід». — Шанский ЭСРЯ I 5, 199—200; Фасмер — Трубочев I 547—548; Преобр. I 200—201; БЕР I 453; Skok I 449; Bezlaž ESSJ I 105; Schuster-Šewc Sl. Wortst. 14, 17; Moszyński LP 33, 354—355.

[*дубá*] «сторч» Г, Я, [*дубом*] «сторч, догори ногами» Ж, [*дубки*] «вертикально, без сторонньої допомоги» ЛексПол, [*дубци*] (дит.) «тс.» Ме; — бр. *дубам* «сторч», п. *debet* «тс.», слц. *duibkom* (*vstavati*) «щулитися», схв. *дѹнком*, *дѹнкѹ* «тс.», м. *дуба* «вниз головою»; — очевидно, результат видозміни слова *дѹбом* (*дѹбки*) «тс.» під впливом аналогії до іменника *дуб*; викликає сумнів припущення (Machek ESJČS 100) про запозиченість цих форм з латинської мови (від лат. *stupere* «дерев'яніти, мертвіти, застигати»), як і порівняння слц. *zadubenu* «тупий, дурний» з лат. *stupidus* «тс.». — Див. ще *дѹбати*. — Пор. *дуб*.

[*дуба*²] (кличка вівці) Доп. УЖДУ 4, [*дубѣла*, *дубѣша*, *дупкѣша*] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане з [*дублѣний*] «червоно пофарбований», [*дубленістий*] «червоно-жовтуватий; кольору дубленої шкіри». — Див. ще *дуб*.

[*дубалá*] «дубом, сторч», [*дубалкá*] «сторч, стійма», [*дуболá* Мо, *дѹбора*] «тс.» — прислівники, утворені, очевидно, в результаті контамінації форм [*дубá*] і [*дѹбулá*] «тс.». — Див. ще *дѹба*, *дубá*¹.

[*дубás*] «великий ніж», ст. *дубас* «видовбаний човен, дуб» (XVIII ст.), *дубасникъ* «власник дубаса», *дубащина* «податок від дубаса» (XVI ст.); — р. [*дубás*] «човен, видовбаний із суцільного дерева, баржа», бр. [*дубás*] «великий ніж», п. *dubas* «тупий ніж» (з укр.); — походить, очевидно, від *дуб* «великий човен», звідки ст. *дубас* (пор. рум. *du-bás* «великий рибальський човен, шаланда»); на формі слова, можливо, по-

значився вплив тур. *tombaz* «вид річкового човна; понтон; буй, бакен» (пор. Mikl. TEI 2, 178, проти Фасмер II 548); пор. синонімічні назви у польській мові *dub, dubas, dubica, tumbaz, dombaza* «вид човна; шхуна, паром». — Фасмер I 548; SW I 576; Sł. prasł. IV 171—172.

дубасити «бити, лупцювати; сильно стукати»; — р. *dubásить*, бр. *дубасіць*, п. [dubasić] (з укр. або бр.) «тс.», слц. *dubasiť* «тупати, танцювати»; — очевидно, пов'язане з [дубас] «великий ніж; човен, видовбаний з дуба»; мотивація творення слова і розвиток нового значення неясні. — Див. ще **дубас**.

Дубати «тупати» Ж, [Дубкати, дубніти, дубнути Ж, дубоніти] «тс.», [дубит] «кінський тупіт» Бі, [здубоніти] «затупотіти» Ж; — слц. *dubit'* «тупати, танцювати», *dupat'*, *dupkat'*, *dupnut'* «тс.»; — дзвінкий варіант звуконаслідувального дієслова *тупати*, можливо, викликаний впливом форм словацької мови. — Див. ще **тупати**. — Пор. **топтати**.

Дубелець «тубілець»; — результат видозміни слова *тубілець*, [туболець] під впливом форми *дуб* (перен.) «дурний чоловік». — Див. ще **дуб**, **тубілець**.

Дубельт (орн.) «бекас, дупель, Scoloraх шаюг», *дупель* «тс.»; — р. *дупель*, *дубель*, бр. *дупель*, п. *dubelt* «дупель, бекас»; — запозичено з німецької мови, можливо, через посередництво польської; нім. *Doppelschneffe* «подвійний (великий) бекас» є складним словом, перша частина якого (в XVII ст. *dubelt-* «подвійний») походить від лат. *duplus* «тс.» — Richhardt 44; Фасмер I 554; Горяев 99; Brückner 101; Sł. wуг. obcych 161; Bern. I 238. — Див. ще **дублювати**.

дубельтівка (заст.) «двостволька», [дубильтáк] «подвійне залізо в рубанку» ЛексПол, [дубельтóвий] «подвійний»; — бр. *дубальтóўка*; — запозичення з польської мови; п. *dubeltówka* створено на основі старого прислівника *dubelt* «подвійно», запозиченого з німецької мови; нім. ст. *dubbelt* «подвійний» походить від лат. *duplus* «тс.» — Шелудько 31; Richhardt 44; Bern. I 238; Sł. wуг. obcych 161. — Див. ще **дублювати**. — Пор. **дубельт**.

дублювати, *дублét*, *дублёр*, *дублікат*, ст. *дупловати* «виконувати двічі» (XVII ст.), *дублета* «коштовний напівштучний камінь» (XVIII ст.); — р. *дублюровать*, бр. *дубліраваць*, п. *dublować*, ч. *dublovati*, слц. *dublovat'*, болг. *дублірам*, м. *дубліра*, *дупліра*, схв. *дублірати*, *дуплірати*, слн. *dublirati*; — повторне запозичення, що в староукраїнську мову потрапило з латинської, а в сучасну українську — з французької, можливо, через польську; фр. *doublet* «подвоювати» (звідки похідні *doublet* «подвійний», *doubleur* «подвоювач; сукальник») походить від лат. *duplāte* «подвоювати», пов'язаного з прикметником *duplus* «подвійний», спорідненим з гр. *δι-πλός* (*δι-πλός*) «тс.», і утвореного з основ *du-* (*duo*) «два» і *-plus* (від іє. **pel-* «робити складки»); остання основа споріднена з алб. *paľe* «складка, ряд», гот. *falfan* «складати» (пор. днп. *zwi-falt* «подвійний»); похідне *дублікát* — з німецької мови (нвн. *Duplikát*), можливо, через російську. — СІС 228; Тимч. 840—841; Шанский ЭСРЯ I 5, 201—202; Фасмер I 548, 554; Sł. wуг. obcych 161; Bern. I 238; Dauzat 255; Bloch 230; Walde—Nořm. I 383—384; Kluge—Mitzka 145. — Див. ще **два**, **дубельт**, **фáлда**.

дубовік (іхт.) «лящ, Abramis brama L.» Ж; — пов'язане з *дуб*; назва виникла у зв'язку з тим, що ляща легко ловити в період, коли розвиваються дуби. — Желех. I 208. — Див. ще **дуб**.

дубоніс (орн.) «довгоніс, Nucifraga Břiss.»; — р. *дубонós*, бр. *дубанós*; — складне утворення з основ іменників *дуб* і *ніс*; назву дано за ознакою довгого і міцного дзьоба, яким птах добуває їжу. — Булаховский Семас. этюды 162; Воїнств. — Кіст. 234. — Див. ще **дуб**, **ніс**. — Пор. **довбоніс**.

дубрák, *дубрívка*, *дубрívник*, *дубрóва*, *дубрóвина*, *дубрóвник* — див. **дібрóва**.

Дубурити «порушувати, піднімати, збурювати, бунтувати»; — результат контамінації слів *дуб* і *бурити* «хвилювати; руйнувати, нищити, рити», пов'язаних між собою семантичними асоціаціями (пор. *ставати дубом* «ставати догори ногами, сторч»). — Див. ще **бурити**, **дуб**. — Пор. **дубалá**.

[дуван] (заст.) «розподіл, частина, пай», [дуванити] «ділити», [дуванчик] «рибалка, що працює за пай» Мо, ст. *дуван* «здобич» (XVIII ст.);— р. *дуван* «високе відкрите місце; збори козаків для розподілу здобичі; здобич»;— запозичення з тюркських мов; тур. крим.-тат. чаг. *divan* «рада, збори», каз. *duan* «окружний суд, резиденція властей» походять від ар. *diwan* «тс.», запозиченого з перської мови.— Москаленко УЛІ 31; Фасмер I 549; Добродомов РР 1978/2, 121—122; Кузнецова РР 1971/3, 153—155; Горяев 98; Дмитриев 533; Шипова 127; Lokotsch 42.— Див. ще *диван*.

дуга «округла лінія; зігнутий вдовжений предмет; частина упряжі; веселка», [дугар] «той, хто робить дуги» Я, [дугинець, дужник] «тс.» Я, [дужки роздільний знак]; [ключиці] Я], [дужка] «ручка відра, кошика», [дугівка] «райдушна оболонка ока» Ж, *дугастий*, [дужний];— р. бр. *дуга*, др. *дуга* «веселка», п. *dega*, *dağa* «дуга; веселка», [duha] «частина упряжі», [duga] «тс.» (з укр.), ч. слц. вл. *duha* «дуга; веселка», болг. *дъга* «тс.», схв. *дуга* «веселка», слн. *doga* «тс.», дрсл. *ДЖга* «дуга; веселка»;— псл. *дога* «тс.», початково «кривизна»;— споріднене з лит. *dangà* «покриття», *dangùs* «небо», з іншим вокалізмом *deĩgti* «прикрити», *diĩgti* «зникнути», лтс. *daĩga* «вибоїна, яма», *daĩdzis* «вінець, обід колеса», прус. *dangus* «небо; піднебіння», можливо, також з псл. **dqgъ* «сила, міць»; спроби знайти дальші відповідники у дісл. *tong*, нім. *Zange* «обцецьки» (Mikkola UrsI. Gr. I 72), у псл. *tegnoti* «тягти» (Machek ESJĈ 133) та ін. непереконаливі.— Шанский ЭСРЯ I 5, 204; Фасмер I 549; Преобр. I 201; Sławski I 145; Moszyński JP 35/2, 115; БЕР I 453—454; Skok I 453—454; Bezlaj ESSJ I 106; ЭССЯ 5, 98—99; Sł. prasł. IV 192—195; Bern. I 217; Trautmann 44—45; Топоров 361—362.

дугуліна — див. *домовіна*.

[дугулька] (бот.) «полин, *Artemisia pontica* L.»;— неясне; можливо, пов'язане з *двугий* (початково **довгилька*); назва могла виникнути у зв'язку з особливостями будови стебла рослини, що досягає 100—150 см висоти.

*дуда*¹ «вид сопілки; [нижня частина рукава сорочки Я]», [дудан] «стебло рослини з невеликою кількістю листя чи пагонів» ЛексПол, *дудар*, [дударка] «гонориста жінка», [дуди] «обшлагги на рукавах», [дудиця] «тс.Ж; соломка для плетіння капелюхів; стрілка», *дудка* «сопілка; трубка; порожнисте стебло рослини», *дуднік* «той, хто виготовляє сопілки або грає на них» Г, Ж, [дудашник ВеУг, дудлик Ж] «тс.», *дудкуватий*, [дудкуватий], *дудчастий*, [дудартитися] «чванитися», [дудати] «грати на сопілці» ВеУг, *дудити*, *дудіти* «тс.», [надудковатий] «з порожнистим стеблом» Ж, [одудкуватий] «дудчастий»;— р. *дуда*, *дудка* «сопілка», бр. *дуда* «волинка, сопілка», п. ч. слц. *dudu* «вид духового інструмента», вл. *duda*, *dudu* «волинка», нл. *dudu* «тс.», схв. *дуда*, *дуділька* «сопілка», слн. *dúda* «волинка»;— псл. *duda* «трубка» звуконаслідувального походження;— найближче споріднені сх.-лит. *daudytė* «сопілка», *dūdėnti* «безперервно гудіти», лтс. *dudināt* «бовкати, бурчати»; менш обгрунтоване припущення про запозичення з тюркських мов, пор. тур. крим.-тат. чаг. *dūdük* «дудка, флейта» (Mikl. TEI I 287; Bern. I 233; Lokotsch 43; Шипова 128).— Шанский ЭСРЯ I 5, 205—206; Фасмер I 550; Преобр. I 201; Sławski I 177; Brückner 102; Machek ESJĈ 133; Skok I 452; ЭССЯ 5, 146; Sł. prasł. V 71—75; Trautmann 46—47.— Пор. *дудніти*.

[дуда²] (іст.) «подать за право хрестити дитину», [дудек] «старовинна дрібна польська монета; у старій Польщі плата орендарю при народженні дитини», [дудок] «тс.» Ж, [дудка] «гроші взагалі; певна сума, заробіток» НЗ УжДУ 14;— запозичення з польської мови; п. [dudek] «монета вартістю 6 польських грошів; гроші взагалі», [dytek, dydek, dytek, defk, detek] «тс.», як і ч. ст. *dudek* (дрібна монета), слц. *dudek*, *dydky*, ст. *dudok* «тс.», утворилося на основі *dudek* «одуд» внаслідок жартивливого переосмислення назви орла, зображеного на монеті; польські форми [dytek, defk, detek] постали як результат зворотного запозичення з німецької мови (нн. *Düttke*, вн. *Düttchen*

«тс.»). — Дзендзелівський НЗ УЖДУ 14, 136; Чернов ЛБ 7, 39—40; Шелудько 31; Brückner 103; Machek ESJČ 133. — Пор. дудб́к.

[дудва́] (бот.) «болиголов плямистий, *Copium maculatum* L.; бутень, *Chaerophyllum temulum* L. та ін.»; — р. [дудки] (назви різних рослин родини зонтичних); — не зовсім ясне; вважається запозиченням з угорської мови (ВеЗн 16; Балецкий St. sl. 9/1—4, 338); уг. dudva «бур'ян» нез'ясованого походження (Bárczi 54); пов'язується також з дудá, дудка «сопілка; трубка» з огляду на трубчасту будову стебла рослин родини зонтичних (Меркулова 67).

[дудзуман] «дурень» Ж; — афективне утворення, викликане, можливо, частковою контамінацією слів дурень і туман «тс.».

[дудик] «невеликий камінець у глині»; — неясне; можливо, результат видозміни форми [дудик] «щось порожнисте» під впливом слова дудка «трубка».

[дудич] (зоол.) «вид жука, *Egighipus*» Ж; — похідне від дудá «сопілка; трубка»; назва зумовлена трубкоподібною формою присоска жука; пор. н. Hohlrüsselkäfer «тс.» (букв. «жук з порожнистим присоском»). — Див. ще дудá¹.

дудлити «жадібно пити»; — р. [дудболить] «тягти, смоктати», [дудить] «тс.», п. dudlic «погано грати на сопілці; дудлити, пити», ч. [dudati] «смоктати», [dudlati] «ссати», [dud(l)ak] «соска», dudel «тс.», схв. дудлити «ссати»; — не зовсім ясне; можливо, давнє звуконаслідувальне утворення, що спочатку відображало смоктання (Machek ESJČ 133), або результат видозміни значення дудити за схожістю дії стиснутих губ; можливо, що вихідною була іменна основа псл. *dudъlo «дуло, трубка», пов'язана з duti «дути» (ЕССЯ 5, 148—149). — Sł. prasz. V 79—80.

[дудло́] «дуло», [дудла Ж, дудва́] «тс.», [дудлівий] «дулавий», [дудла́вий] «тс.» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. dudło «трухляве дерево», dudławy «порожнистий, трухлявий», dudława, dudniawa «трухлява деревина», як і слц. dudlavý «порожнистий,

трухлявий», нл. dudawa «порожнисте стебло», р. [дудль] «дуло; дуплисте дерево», походять від псл. dudъlo «дуло», пов'язаного з duti «дути» або duda «дуда». — ЭССЯ 5, 149; Sł. prasz. V 80; Верп. I 237. — Див. ще дудá¹, дуди².

дудніти «гудіти, шуміти», дудоніти «тс.»; — п. dudnić, dudnieć, ч. duněti (<*dudněti), слц. dudniel', вл. dudnić, нл. dudliś «тс.», болг. дудна «бубоніти», слн. [dūdnjati] «гриміти»; — псл. *dudněti звуконаслідувального походження, пов'язане, очевидно, з duda, duděti; — може бути зіставлене з лит. dundėti «гриміти, гуркотіти»; менш переконливе зіставлення (Brückner 103; Otrębski LP 9, 17; Німчук Тези V сл. конф. 92) з псл. *tūtъpъ (стсл. тѣтъпѣти «гудіти, шуміти», п. tętnić «гуркотіти», схв. тѣтъпѣти «гриміти», болг. тѣтна «тс.»). — Sławski I 178; Machek ESJČ 134—135; БЕР I 443; ЭССЯ 5, 149—150.

[дудб́к] (орн.) «одуд, Урура ерорс Л.» Г, ВеНЗн, [дудило, дудко, дуддало ВеНЗн] «тс.»; — п. dudek, ч. dudek, ст. dedek, vdedek, dud, слц. dudok, duduk «тс.»; — звуконаслідувальні утворення, пов'язані з вигуком, що відтворює голос цього птаха (пор. ч. ст. du-du — про крик одуда), далі з дудá; — аналогічне до лит. dudukas, dudūtis «одуд». — Булаховский Семас. этюды 180; Фасмер I 550; Sławski I 177—178; Brückner 102—103; Machek ESJČ 133; ЭССЯ 5, 150; Sł. prasz. V 78. — Пор. дудá¹, бдуд.

[дудрати] «бурчати, сваритися; погано працювати» ВеЗа, [дудра] «буркотун; шарлатан, нечесний працівник» ВеЗа, [дудрак, дудрик, дудрош] «тс.» ВеЗа; очевидно, запозичення з польської або словацької мови; п. [dudrać, tutaj] «бурчати; порпатися; марнувати час, робити недбало», слц. dudrat', hundrat' «бурчати» можуть бути звуконаслідувальними утвореннями.

[дуду́ритися] «настовбурчуватися; опиратися від страху»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. dudogdik «випирати, стирчати», dudog «опух, набряк» вважаються звукоекспресивними утвореннями. — MNTESz I 682.

[дуду́рка] (бот.) «дзвоники, Сапра-

pula L.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [дуду́ритися] «настовбурчуватися» (пор.).

дуэль, дуеліст, дуелянт; — р. бр. дуэль, ч. слц. duel, болг. дуел, м. дуел, схв. дѹел, слн. duél; — через російську мову запозичено з німецької; нім. Duell, очевидно, через фр. duel, походить від слат. duellum «поєдинок, двобій», яке в архаїчний період було звуковим варіантом слова bellum «війна», а пізніше за народною етимологією зблизилося з словом duo «два»; зіставляється з гр. διῶς «ворожий», διῶω «забиваю; спустошую», дінд. dupōti «ранить, мучить, палить». — СІС 228; Шанский ЭСРЯ I 5, 220; Holub—Lyer 142; Hüttl-Worth 16; Kluge—Mitzka 146; Dauzat 259; Walde—Hofm. I 100—101.

дуёт; — р. бр. дуёт, п. ч. duet, слц. duo, dueto, болг. м. дуёт, схв. дѹет, слн. duét; — запозичення з італійської мови — безпосередньо або через німецьку (нім. Duett); іт. duetto «спів удвох» походить від лат. duo «два», спорідненого з укр. два. — СІС 228; Фасмер I 557; Koraliński 238; Walde—Hofm. I 382. — Див. ще два.

дужий «сильний; здоровий», [дуж] «тс.», [дужак] «силач», [дужень] «тс.», [дужніники] «пирого, призначені на перший день посту» Ж, [дужінь] «сила, могутність; здоров'я», дужість, [дужати] «поправлятися; міцніти», [дужатися] «боротися», дужчати, дуже, [дужей] «сильно» Кур, [дужо] «тс.; здорово», [дужч] «сильніше» Ж, бездужний «хворий», відужати, [відужанець] «той, хто видужує», [відужник] «тс.», видужний «який піддається лікуванню», здужати Г, Ж, недужа «хвороба», недужувати «хворіти», недужати, [недужник] «хворий» Ж, недужий, недужний, [нездужа] «хвороба» Ж, [нездужся] «тс.» Пі, нездужати, нездужатися, [нездужалий] «хворий, слабий» Ж, одужати, [піддужувати] «потроху одужувати», [подужий] «сильний» Нед, [подужа] «перемога» Нед, подужати, [придужати] «здужати, змогти», [продужатися] «одужати» Нед; — р. дужий «міцний», [дужий] «сильний», недуж «хвороба», бр. дужы «сильний; великий», п. duży «тс.», dażyć «спрямо-

увати, поспішати, старатися», ч. [duží] «сильний, міцний, тривалий», peduh «вада, хвороба», слц. dúži «дужий», duh «сила, справність», болг. недъг «хвороба; недолік», [не-дъг(a)] «хвороба», [не-дъгав] «хворий», стсл. недъгъ «хвороба»; — псл. *dugъ «сила, міць», *dugjъ «дужий» і *dōgъ «сила, міць» (<іе. *dheugh-, *dthough- «дотикатися, тиснути» і *dhengh-, *dhongh- «досягти, сильно схопити; сильний», які, очевидно, зазнали семантичного зближення на праслов'янському ґрунті); — споріднені з лит. daũg «багато», daugini «множити», лтс. daũdz, daudzi «багато», гот. daug «придатися», днв. touk «здатний, придатний», нвн. taugen «годитися», гр. τεύχω «готую, справляю», ірл. daingin «твердий, міцний», dingim «стримую», дінд. daghnóti (<*dhnggh-) «сягає». — Фасмер—Трубачев I 550; Шанский ЭСРЯ I 5, 227; Sławski I 141—142, 181—182; Brückner 104—105; Machek ESJĀ 394; ЭССЯ 5, 100, 150, 166—167; Bern. I 217—218; Būga RR I 272; Meillet MSL 17, 63; Benveniste BSL 30, 73—74; Pokorny 250, 271.

дузь-дузь — див. дунь-дунь.

[дук] «ямка в землі при іграх; огорожене місце у формі кола», [дуча] «отвір у жорнах для зерна», [дучай, дучайка, дучійка] «тс.», [дучейка] «отвір у бочці», [дучка] «ямка при іграх; отвір у жорнах для веретена або для засипання зерна» Г, ЛексПол; — р. [дук] «ямка при іграх», [дучка] «тс.», [дучай] «отвір у жорнах», [дучайка] «ямка, заглиблення», п. duk «скриня, голубник; порохнявий пеньок», dusa «вид гри; отвір у жорнах для зерна; круглий кіш», duczka «тс.», duczka «тс.; труба для відведення дубильної рідини», ducza «отвір», ducaj «отвір у жорнах для зерна», duczaj «тс.», ст. duczaja «вита трубка; ямка для коша», duczajka «ямка в землі», ч. dušej «канал; свищ», мор. [dúča] «багницько», ст. dučejě «водоспад», слц. [duča] «ямка», dúceľ(a) «трубка»; — очевидно, запозичене з італійської мови, можливо, через польське посередництво; іт. doccia «водостічна труба; ринва; душ» походить від слат. doccia «канал; труба», пов'язаного з ductio «відвід, водостічна

труба», *dūcere* «вести», спорідненими з гот. *tiuhan* «тягти», днвн. *ziohan*, дангл. *tēon* «тс.»; значення розвивалося через семантичні зв'язки «труба» — «кіш подібної форми» — «заглиблення»; менш імовірним, у зв'язку з географією слова, видається припущення про його власне слов'янське походження (Brückner 176; Ильинский ВЯ 1957/6, 95; Ondruš Sl. Wortst. 126); цікавою є спроба (Абаев ИЭСОЯ I 376, 406) пов'язати це слово з ос. *dūg* «ямка під стіною, куди заганяють горіхи (у дитячій грі)», ягнобськ. *duk* «яма, діра, ніша». — Дзендзелівський ДБ VIII 87; Richhardt 44; Фасмер—Трубачев I 550—551; Sławski I 176; Walde—Hofm. I 377. — Пор. **ду́ка́т, душ.**

ду́ка (заст.) «господар, багач, князь», *дук, дукáр, дукáч*, [дúкош ЕЗБ 4, *дукáсар* Ж] «тс.», [дúкiвство] «князівство» Пі, [дúкiвщина] «князівський маєток» Пі, [дúкарня, дúкаряччя] (зб.) Я, ст. *дúка, дукс* (XVII ст.); — р. [дúк(a)] «вельможа, знатна людина», п. *duk, diuk* «князь, магнат», болг. *дук* «герцог, принц», схв. [дúка] «герцог», стсл. *доу-нъсь* «князь, вождь»; — запозичення з італійської чи французької мови; іт. *duca* «вождь», фр. *duc* «тс.» походять від лат. *dux* «тс.», утвореного від *dūcere* «очоловати, вести»; стара форма *дукс* — безпосередньо з латинської або через старослов'янську і середньогрецьку мови. — Тимч. I 2, 832; Фасмер I 551. — Див. ще **дук.** — Пор. **ду́ка́т.**

ду́ка́т «(іст.) старовинна монета, червінець; (заст.) жіноча прикраса у вигляді монети, яку носили на шиї» СУМ, Ж, *дукáч* «тс.», [дúкатовий] Ж, ст. *дукатъ* «золота монета (18 польських злотих)» (1421); — р. бр. болг. м. *дукáт*, п. *dukat, dukacz* (з укр.), ч. слц. слн. *dukát*, схв. *дúкат*; — запозичено з італійської мови, очевидно, через німецьку та польську; іт. *ducato* «герцогство; монета», звідки ранне нвн. *ducát* «монета», нвн. *Dukáten* «тс.», походить від слат. *ducatus* «герцогство, князівство», утвореного від лат. *dux* «вождь»; нове значення виникло внаслідок переосмислення слова, яке було на перших латинських монетах (*ducato d'Apuglia* «кня-

зівство Апулія»). — СІС 228; Тимч. I 2, 238; Richhardt 44; Фасмер I 550; SW I 581; Kluge—Mitzka 146. — Див. ще **дук.** — Пор. **ду́ка.**

[дúксати] «бити, штовхати кулаками», [дúцати] «злегка бити лобом» Ме, [дúцкати] «штовхати» Ж, [дúцнути(ся)] «вдаритися» Я; — вл. *ducać* «бити ногою», слн. *dúpniti* «штовхнути»; — афективно-звуконаслідувальне утворення, паралельне до [тúцати] «штовхати, бити», *бúцати* «бити рогами, лобом». — Куркина Этимология 1970, 92. — Пор. **буц², туц.**

[дула́п] «водочерпалка» Мо; — запозичення з болгарської або турецької мови; болг. *долáп* «шафа, вбудована в стіну; водяне колесо; поливальний пристрій», *дула́п* «тс.» походить від тур. *dolar*, яке зводиться до перс. *dōlāb*, ар. *dūlāb* «водяне колесо, зрошувальна машина». — БЕР I 409; Младенов 138, 154; Lokotsch 42, 43.

[дуле́ба] «дурень» Ж; — р. [дуле́б, дуле́бина] «бовдур, дурень», п. [duleb] «тс.», [duləbal] «незграбна людина» (з укр.); — пов'язане з *дуліби* (давньоруське плем'я на Волині); переосмислення назви, можливо, було підтримане асоціацією з *дурéна*. — Фасмер—Трубачев I 551; Трубачев ВЯ 1974/6, 53. — Див. ще **дуліби.**

[дуле́вина] «сильно загартована сталь», [дульовiна] «тс.» ВеНЗн; — очевидно, похідне від *дúло* «ствол вогнепальної зброї». — Наконечний (усно). — Див. ще **дúло.**

[дуле́й] «місце для сторожових собак при овечій отарі»; — запозичення з молдавської мови; молд. *дулэу* «великий кудлатий собака, вівчарка, сторожовий пес» нез'ясованого походження; виводилося від п. (*pies*) *do łowu* «гончий (пес)», похідного від *łowić* «ловити» (Cioganescu 305; СДЕЛМ 123); пов'язувалося також з аром. *dulái* «крутитися, вертитися», що зводиться до тур. *dolay* «околиця, коло, контур; навколо» (Parahagi 418), і з семантичного боку пояснювалося розвитком значень «кружляти» — «робити коло навколо оселі, отари» — «сторожувати» (*Vrabie Romano-*

slavica 14, 139—140).—Scheludko 132; Linde I 178; DLRM 565.

[дулигати] «смоктати» Ж;— очевидно, результат контамінації форм *дўдли-ти* і *лигати* (див.).

дуліби «давнє східнослов'янське плем'я на Волині; [гарбузи ЕЗБ 4];—р. *дулєбы* «дуліби», бр. *дулєбы*, др. *дулѣбы*, п. *Dulebi* «тс.», ч. *Doudleby* (назва місцевості), ст. *Dudlebi*, слн. *Dudlebi* «тс.»;—остаточно не з'ясоване; псл. **du(d)lě-
by* пов'язується з **du(d)lo* «духова труба»; назва племені могла бути пов'язана з військовою (чи організаційною) функцією цього інструмента (*Rudnicki Prasl. II 164*); інші дослідники розглядають цю форму як різного виду запозичення з німецької мови, напр., із зах.-герм. **daud-laiba-* букв. «спадщина померлого» (Трубачев ВЯ 1974/6, 53) чи з *Deudo-* і *laifs*, пор. *Dietleip*, *Detlef* (Фасмер I 551; *Rozwadowski RS 6, 55, 70*) або як переклад німецькою мовою форми *Волинь*—нім. *Dudl-eiba* «країна волинок» (*Nahtigal Slavistična revija 4, 1956, 95—96*); сумнівне тлумачення (*Ondruš Studia Academica Slovaca 3, 246—247*) **dudl-ěb-* від псл. *dudla* «яма, заглиблення»; непереконливе виведення (*Brückner Slavia 3, 11*) від сполучення сл. *duda* і відповідника лит. *laibas* «стрункий, тонкий».—Петров Етногенез слов'ян 1972, 52—54; Фасмер—Трубачев I 551; *Lehr-Spławiński Słownik starożytności słowiańskich I 2, 399*; ЭССЯ 5, 147—148; *Sl. prasl. V 76—77*.

дулівка—див. **гдўля**.

дўло «ствол вогнепальної зброї; передній отвір ствола; ковальський міх» Г, Ж, [*дўлко*] «мундштук духових інструментів»;—р. *дўло*, бр. *дўла*, п. *dules* «сигарета», болг. *дўло*, *дўлец* «мундштук дудки; водопровідна труба», схв. [*дўло*, *дўло*], *дўлац* «трубочка, сопілка», слн. *dūles* «мундштук»;—псл. **du(d)lo* «прилад для дуття», похідне від **duti*, **dujō*;—близькі за коренем дінд. *dhūliḥ*, *dhūlī* «пил», лат. *fūlīgo* «сажа», лит. *dūlis* «туман; порох», *dūlkis* «пил», лтс. *dūlajs*, *dūlejs* «чадний смолоскип».—Булаховский Труды ИРЯ II 169; Трубачев Рем. терминолог. 379; Шанский ЭСРЯ I 5, 207; Фасмер I 551; Преобр. I 201;

БЕР I 445; Skok I 462; Bezlaj ESSJ I 120; ЭССЯ 5, 148—149; *Sl. prasl. V 77*; Bern. I 237.—Див. ще **дўти**.

[**дулутій**] «кульгава людина» Я;—неясне.

дўля¹ (згруб.) «фіга», [*дулювати*] «показувати дулю» Ж;—р. бр. *дўля*, *дўлька*, п. *dula* «тс.»;—можливо, пов'язане з *дўля* (сорт груш), вжитим у переносному значенні.—Див. ще **гдўля**.

дўля²—див. **гдўля**.

[**дулєти**] «жіноче вбрання з м'якої шовкової тканини», [*дулєта*] «тс.» Ж;—п. *duljet* «шовковий каптанець на ваті»;—запозичене з французької мови, можливо, через польську; фр. *douillet* «м'який, витончений» пов'язане з ст. *douille* «тс.», що походить від лат. *ductilis* «м'який, ковкий, тягучий», пов'язаного з *dūcere* «вести, тягти».—Желех. I 209; SW I 582; Bloch I 230; Dauzat 256.—Див. ще **дук**.—Пор. **дўка**, **дўкат**.

дўма «роздум, гадка; народна ліро-епічна пісня; орган управління у царській Росії», [*дум*] «думка», [*думайло*] «дивак, фантазер» Ж, *дўмець* (іст.) «член думи», [*дўмець*] «мислитель» Ж, *дўмка*, [*думця*] «порадник» Ж, *думливий* «задумливий», *дўмний* «тс.», [*думоватий*] «вдумливий», *дўмський*, [*дўмчий*] «ідейний; з фантазією» Ж, *дўмати*, [*думіти*] «вагатися, сумніватися» Ж, *бездўм'я*, *вдўмливий*, [*відум* Ж, *відумця* Ж], *відумщик*, *зідум*, *зідума*, [*зідумітися*] «здивуватися» Ба, [*здумітися*] «тс.» Ж, [*недодўма*] Ж, *одўматися*, *підум*, [*подўмка*] Нед, *підумки*, [*прідуми*] Ме, [*роздўмкувати*] Нед, *рідум*, [*роздўма* Нед, *роздўмка* Нед], *роздўм'я*, *роздўмливий*;—р. бр. *дўма*, др. *дума* «рада; думка», п. *dūma* «пиха; гордість; сумна пісня», ст. «зідума», ч. слц. *dūma* «епічна пісня; думання» (з п. ?), болг. *дўма* «слово; мова», м. *дума* «думка; слово», схв. [*дўмати*, *дўм'ям*] «говорити, думати»;—псл. *dūma*;—здебільшого вважається запозиченням з германських мов; джерело запозичення докладно невідоме; зіставляються гот. *dōms* «суд; слава», *dōmian* «судити», днвн. *tuom*, дангл. *dōm* «гадання; думка; збори»; перехід *ō* в *u* звичайний для германських запозичень у слов'янських мовах (пор.

бук, *Дунай*); досить переконливо пов'язується також (G. Jacobsson *Studia slavica Gunnaro Gunnarsson sexagenario dedicata* 1960, 35; Младенов 154; Stender-Petersen 485—486) із псл. *dъmъ* «дму, дуо» (пор. п. *duma* «гордість, пиха», р. *надмѣнный*; пор. також с.-цсл. *од(к)мѣ сѧ* «відповідь»); малопереконливими були інші спроби довести слов'янське походження слова: як похідного від *doměti* (Vaillant *Gr. comp.* I 199) або як віддієслівного утворення від **dumati*, що виникло з **mūd-* (наявного в **mūd-sli->myslь*), причому *и* замість *у* пояснювалося впливом семантично близького **umь* (Machek *ESJČ* 134).—Шанский *ЭСРЯ* I 5, 208—209; Фасмер—Трубачев I 552; Преобр. I 202; Sławski I 179; БЕР I 446; Георгиев *Бълг. етим. и оном.* 103; Skok I 456; Bezlaј *ESSJ* I 120; ЭСНЯ 5, 154—156; Мартынов *Сл.-герм. взаимод.* 82—84; Берп. I 237.

[думітувати] «вагатися, сумніватися» Ж;—запозичення з польської мови, зближене з *думати*; п. заст. *dubitować* «роздумувати, вагатися» походить від лат. *dubito* «сумніваюсь, вагаюсь», пов'язаного з *dubius* «сумнівний, непевний», утвореним з *du-* (<*duo*) «два» і етимологічно неясної кінцевої частини, можливо, пов'язаної з **bhu-* «бути».—*Sł. wyr. obsyчh* 161; *Walde—Hofm.* I 375—376.—Див. ще *два*.

думний «гордий», [*здумалий*] «пихатий» Ж, [*здумна*] «згорда» Ж, ст. *дума* «гордість, пиха» (XVI ст.), *думный* (XVII ст.);—бр. *думны* «гордий», слц. *duma* «пиха»;—запозичення з польської мови; п. *duma* «гордість, пиха», *dumny* «гордий» пов'язане з ст. *duma* «задума, думання», укр. *дума*.—Sławski I 179; Brückner 103.—Див. ще *дума*.

[дуна] «перина» ДзАтл II, [дунна, дуня, дуньга] «тс.» тж;—п. [*duchna, ducha*] «велика подушка, перина; нічний пуховий очіпок», ч. [*duchna*] «перина», слц. *duchna, duchňa*, схв. *дўња, дўња* «тс.»;—неясне; можливо, пов'язане з *дутьи* (Machek *ESJČ* 134; Берп. I 235); припускалось також запозичення з німецької мови, пор. нвн. *Dupe* (Daupe) «пух, пушинка», нн. *dūne*, снн. *dūp(e)* «тс.», споріднені з псл. *duť* «ду-

ти» (Mikl. *EW* 52); із слов'янських мов запозичено уг. *dupuha, duppa* «перина», звідки, можливо, походять українські форми.—SW I 578; Skok I 454—455; MNTESz I 688; Bączci 55.

[дунай] «розлив, повінь; великий потік»;—р. [*дунай*] «струмок», п. *dupaj* «глибока ріка, далека і невідома», слц. *dupajiček* «потічок»;—пов'язане з *Дунай* (назва ріки) з псл. **Dupajь*, запозиченого з готської мови; гот. **Dōpawi* (**Dūpawi*) походить від кельтсько-лат. *Dāpuvius* (*Dānubius*), назви верхньої течії Дунаю, спорідненої з ав. *dānu* «річка», дінд. *dānu* «текуча рідина», ос. *don* «річка» (пор. *Дон*); численні інші тлумачення видаються непереконливими.—Фасмер—Трубачев I 552—553; Преобр. I 202; Brückner 103; Machek *ESJČ* 134; Георгиев *Бълг. етим. и оном.* 25; БЕР I 446—447; Skok I 457; Bezlaј *ESSJ* I 120—121; ЭСНЯ 5, 156—157; Moszyński *PZJP* 151, 153; Schwarz *AfSlPh* 42, 306; Gamillscheg *ZfSlPh* 3, 149—154; Förster *ZfSlPh* 1, 1—15.

[дундер] «грім» Ба;—п. [*dunder*] «тс.», [*donder*] «блискавка; диявол», нл. *dunder* «грім», *dundrowaś* «гриміти; проклинати», вл. *dunder* «грім; чорт»;—запозичене через польську мову з німецької; нвн. *Dönnner* «грім», снн. *doner, toner, tunre*, двн. *thonar*, снн. *dunner, doner* «тс.» споріднені з лат. *tonāre* «гриміти», *tonitrus* «грім», дінд. *tanayitnūh* «гримлячий», гр. (еолійськ.) *τέννει* «гримить, шумить», перс. *tundar* «грім», далі з дінд. *stānati* «гримить», *stanayitnūh* «грім».—Ба 13; Kluge—Mitzka 138.

[дундук] «уперта людина; старий холостяк Ж; тупа, нерозвинена людина Ба; індійський півень; старий бовдур»;—р. [*дундук*] «безтолкова людина; товстун», [*дундўл*] «бовдур, телепень», вл. *dundak* «нероба, волошога», схв. *дўдук* «бовдур», м. *дудук* «тс.»;—не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*дўнда*] «товстун; ледар; дурень; надута людина», болг. *дўнда* «товста жінка або дівчина», схв. *дўнда* (*дўнда*) «дебела жінка», слн. *dōnda* «росла дівчина; лялька», яке зіставляється з лит. *dupdūlis* «товста людина, черевань» (Непокупний *Мовозн.* 1974/6, 56—57; Гутшидт *Сл. и*

балк. язукозн. 206; Младенов 154); припускається також (Scherech ZfSIPh 23, 164) можливість запозичення з тюркських мов; пор. кар. *тэньтэк* «тс.»; недбаха», тат. *тинтэк* «дурень», ног. туркм. *тентек* «тс.», кирг. *тентек* «дурень, пустун», чаг. *тинтек* «дурень», які, можливо, походять від **dudug* (пор. узб. *дудуг* «заїка»).

[дунь-дунь] «вигук, яким підкликають індиків» ЛЧерк, [дузь-дузь] «тс.» Мо; — п. *duń-duń* «тс.»; — неясне; можливо, наслідування крику індиків.

[дунька] (іхт.) «плітка, плотиця, *Leuciscus rutilus* (або *erythrophthalmus*) Ж; підуст звичайний, *Chondrostoma nasus* L. ВеНЗн», [дунка] «плотиця» Ж; — п. [dunka, duńka] «тс.» (з укр.); — давніше **донка*, пов'язане з *дно* (пор. бр. [дн'янка] «тс.») і вторинно зближене з жіночим ім'ям [Донька, Дунька]; плітка держиться здебільшого коло дна. — Коломиец Происх. назв. рыб 46—48. — Див. ще *дно*, *Євдокія*.

[дупа] «гузка, зад Г; лівий берег Дністра Ж; нижня частина снопа ЛексПол», [дупка] «вид зачіски» Ж, [дупки (к'урячі)] (бот.) «воловик лікарський, *Apchusa officinalis* L.», [дупний] «належний до заднього проходу», [піддупки] «частина кінської упряжі» Нед, [піддупці] «частина воза, у яку вставляється дишель» Нед; — р. [дупа] «сідниці», п. *дура* «зад; тил, низ (воза, снопа)», [дурка] «виїмка в жорнах», [дур] «виїмка, дупло», [dziur, dub', dziub'] «тс.», [дурпу] «спорохнілий, видовбаний», ч. ст. *доура* «нора, яма», слн. *dúřa* «дупло; нора», вл. *дура* «отвір, діра», нл. *дура* «заглиблення, печера», болг. *дупе* «зад», *дупка* «яма, печера», м. *дупка* «ямка, заглиблення», схв. *дупе* «зад», слн. *dúra* «печера», стсл. *доупина* «дірка, отвір»; — псл. *дура*, початково «заглиблення, довбанка», пов'язане з *дурьло* (укр. *дупло*); в українській мові з'явилося, мабуть, під впливом польської. — Richhardt 44; Фасмер I 554; Sławski I 179—180; Machek ESJČ 124; БЕР I 448; Skok I 459—460; Bezlaj ESSJ I 121; ЭССЯ 5, 157—158; Sł. prastł. V 95—97, 98—99; Bern. I 237—238. — Див. ще *дуплó*.

[дупак] «валет» Ж; — запозичення з польської мови; — п. [dupak] (знев.) «валет» (про нікчемну людину), [dupnik, durek] «тс.», очевидно, постало на основі лат. *duplus, dupla* «подвійна ціна» у зв'язку з визначеною у грі вартістю цієї карти у два очка; у польській мові також можливі пізніші асоціації з *дура* «зад». — SW I 584. — Див. ще *дубельт*, *дублювати*. — Пор. *дупа*.

дуплó, *дуплáвина* «дупло», [дуплак] «голубок ВеНЗн; дикий сизий голуб ВеБ», [дуплє] «дупло» ВеУг, [дуплій] «порожнисте дерево» Я, *дуплáвина* «дупло», [дупляк] «дуплясте дерево; колода-вулик ЛексПол», *дуплянка* «вулик з видовбаної колоди; [опеньок, *Agaricus ostreatus* Ж], [дупелнавий Ж, дупелнатий Л], *дуплáвий*, [дупланістий] ВеБ, *дуплáстий*, [дупленáвий Пі, дупленáстий Ж, дупленáтий Пі, Бі, дуплинáвий], *дуплинáстий*, [дуплинáтий], *дуплáстий*, *дуплувáтий*, *дуплявий*, *дуплястий*, [дупнастий Ж, ЛексПол, дупчáстий], [дупліти] «остовпіти, бути здивованим» Ж, [відуплавити Ж, здуплáвити Ж]; — р. *дуплó*, [дуплє], бр. *дуплó*, др. *дуплъ* «заглиблення; пустота», п. *dziurła* «дупло», [dupel, dupło, dziurpo, dziurpel] «тс.», ч. *douře* «дупло, нора», [doupra, dupě] «тс.», нл. *duprawjeś* «порожніти», *dupnjeś* «тс.», *duprawu* «пустий», болг. *дупло*, *дупъл* «порожнистий», м. *дуplo* «дупло», схв. *дупља* «тс.», слн. *dúřlo*, стсл. *доупина* «дупло»; — псл. **дурьла/дурьло* «порожнина, дупло», що початково могло бути субстантивованим прикметником (пор. др. *доупини* «порожнистий»); — споріднене з лтс. *duplis, dupis* «посуд для солі чи сала», свн. *tobel* «заглиблення; узвіз», нвн. *Tobel* «виарок у лісі (горах)», дангл. *dūřap* «занурюватися»; іє. **dhoup-/dheup-/dheub-* «глибокий, видовбаний», що частіше виступає з суфіксом -b-: лит. *daubà* «улоговина, узвіз», *dùbti* «спорожнитися, бути пустим», лтс. *dobs* «дуплистий», прус. *pa-daubis* «долина», гот. *diups* «глибокий», нвн. *tief*, дісл. *diupr* «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 5, 210—211; Фасмер I 544; Преобр. I 202—203; Горяев 99; Sławski I 179—180, 207—208; Brückner 104; Machek

ESJČ 124; БЕР I 448—449; Skok I 459—460; Bezlaĵ ESSJ I 121; ЭССЯ 5, 159—160; Sl. prast. V 95—97, 98—99; Bern. I 237—238. — Пор. дѣбра, дно.

дур «дурість; запаморочення; пустоші», *дурак*, [дурасі́й Я, дура́ція Ж, дурáчество Ж], [дурба́рі «дурень» Ж, [дурба́с Г, Ж, дурби́ло Я] «тс.», дурѐнь, [дурѐньство] Ж, дурѐпа, [дуриле́й Я], дури́на «дурість», дури́нда, [дури́чка] «обман» Бі, дурі́сть, дурка́, [дурмі́ло] «велика і дурна людина» Я, [дурналю́ка] «тс.» Я, [дурнас], дурне́ча, дурни́к, дурні́ло, [дурні́на] «дурість», дурні́ця, дурні́чка «дрібниця», дурні́сть, [дурновáнь] ВеБ, дурно́віч «дурень» Ж (з п.), дурно́та, [дурно́ха] «нервова гарячка», [дурня́чка] «тс.», [дурня́] «дурень» Ж, дурня́к, [дуро́нда] «дурень» Я, дуро́чка, дуро́ці, [дуракува́тий, дурковáтий Ж], дурни́й, дурнісі́нький, дурнува́тий, [дуря́чий] «ледачий» Я, дурно́ «даремно», дурі́ти, дурі́ти, [дурі́ть] «клянчити» ЛексПол, дурні́ти, дурні́шати, [дурнува́ти] «бути без ужитку; дуріти», *видуріти*, [зду́рняти] Ж, *здуріти*, [задурка́ти], *задурно* «даремно» Я, [надду́ристий] «гарячий; запальний», *одур*, *одурливий*, [обду́р, обду́рка Пі, при́дур Нед], *приду́рковатий*, [приду́риватий], *приду́рюватися*, *удурні* «даремно»; — р. *дурь*, *дурной* «поганій; [дурний]», бр. *дур*, *дурні* «поганій», п. *dur* «несвідомий стан; тиф», *durny* «дурний», ст. «гордий; шалений», ч. [durnú] «дурний», сл. *durny* «тс.; полохливий; злий», м. [дурли] «ледарює», [дурла] «ледар», схв. *дуран* «поривчастий, злий», *дурлив* «запальний, гарячкуватий», слн. *dur* «дикий», стсл. **доу́ръкъъ**; — псл. *durъ* (durъъ), яке виводять з іе. *dheur-, суфіксального розширення *dheu- «дути, швидко рухатися»; — зіставляють із прус. *dūgai* «полохливий», гр. *δοῦρος* «стрімкий, несамовитий», *ἀθύρω* «граюсь, розважаюсь», *ἄθυρα* «гра», лат. *figo* «шалію; збурююсь», а також з лит. *radūmai* «стрімко», *radūmi* «бурхливо, поривчато» (Būga RR I 327—328; Bern. I 239; Boisacq 349); проти останнього зіставлення заперечує Урбуціс (Vilniaus Universiteto Mokslo Darbai XXVI. Kalbotyra I, 1958,

216), пов'язуючи лит. *radūmai, radūmi* з лит. *dūrti* «колоти, втикати», рос. *дыра́*, п. *dziura*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 213; Фасмер—Трубачев I 555; Преобр. I 203; Горяев 99; Ślawski I 180; Machek ESJČ 135; Skok I 460—461; Bezlaĵ ESSJ I 121; ЭССЯ 5, 163; Sl. prast. V 166—168; Bern. I 239; Frisk I 689—690; Walde—Hofm. I 570—572; Pokorny 266—267; Persson Beitr. 577.

[дуранляси] «дурниці»; — складний іменник, утворений з основи *дуран-*, що асоціюється з *дурний*, та іменника *ляси* (пор. *ляси точити* «базикати»). — Макарушка 7. — Див. ще **дур**, **ляси**.

[дурець¹] (бот.) «пажитниця п'янка, дурійка, *Lolium temulentum* L.» ВеНЗн, *дурійка* «тс.», [дурі́ця] «тс. ВеНЗн; блекота, *Hyoscyamus niger* L.», [дурець] «блекота, *Hyoscyamus niger* L.; медунка, *Pulmonaria obscura* Dum. ЛексПол», [дурне́ц] «тс.» ЛексПол, [дурні́ца] «буяхи, *Vaccinium uliginosum* L.» ЛексПол; — р. [дура́ха] «буяхи», [дурні́ка] «тс.; блекота», бр. [дурні́ка] «буяхи», [дурні́ца, дурні́чник] «тс.», п. *durnica* «пажитниця п'янка»; — похідні утворення від *дуріти*, *дуріти*, *дурний*; назви зумовлені отруйними властивостями рослин. — Див. ще **дур**.

[дурець²] (орн.) «волове око, *Troglodytes parvulus*» Шарл, ВеНЗН, [дурі́льце, дурі́ч, дурі́чик] «тс.» тж; — похідні утворення від основи *дуріти*; назва зумовлена, очевидно, особливостями поведінки чи характером співу птаха; пор. інші його назви: [дуріба́ба, дуріба́бка, дуріхло́пчик, дурі́світ, дуро́світ, зводі́й, облуда́, блуді́к]. — Див. ще **дур**.

[дурк] «стукіт», [дуркі́т] «тс.» Дз УЗЛП, [дурка́ти] «стукати»; — п. [дурка́с] «вдаряти, стукати» (про дощ), [дурка́с] «тс.», сл. [дурк] «шум, гуркіт», *durkot* «тс.», [durkat'] «тріщати, шуміти», [durk(ot)at', durknút'] — звукослідувальне утворення, паралельне до *турк(it)*, *туркати* «стукати, торохтіти»; можливо, поширилося під впливом словацької мови; сумнівним видається виведення (Scheludko 132) від рум. *durui* «гриміти, гуркотіти». — Дзензелівський УЗЛП 55—56. — Пор. **туркіт**.

дурман¹ (бот.) «*Datura stramonium* L.; [блекота, *Hyoscyamus niger* L. ЛексПол]»;— р. бр. *дурман* «*Datura stramonium* L.», п. [durman], ч. сл. durman «тс.», м. *дерман* «тс.; ліки»;— загальноприйнятого пояснення не має; вважається запозиченням з тюркських мов; тат. башк. turman «кінські ліки», тур. derman «ліки» зводяться до перс. dārmān «ліки, зілля» (Дмитриев 533; Mikl. TEI I 283; Korsch AfSIPh 9, 497); виводиться також від основи *дурній*, *одуряти* з огляду на отруйні властивості насіння дурману (Фасмер I 555; Machek ESJC 135; Jm. rostl. 208).— Шипова 129—130.

дурман² «одуряючий засіб; [дурна людина Я]», *дурманний*, [дурмануватий] «придуркуватий» Я, *дурманити*, *одурманений*, *одурманливий*;— пов'язане з *дуріти*, *дурній*; форма зумовлена впливом з боку *дурман¹* «*Datura stramonium* L.».— Див. ще *дур*.

[дурноп'ян] (бот.) «дурман, *Datura stramonium* L.»;— р. [дурноп'ян], бр. *дурноп'ян*, п. durporjan «тс.» (з укр.);— складне утворення з основ прикметників *дурній* і *п'яний*; назва зумовлена отруйними властивостями рослини.— SW I 586.— Див. ще *дур*, *п'яний*.— Пор. *дурман¹*.

[дурчати] «бурчати»;— очевидно, результат контамінації форм *дуркати* «стукати, гриміти» і *бурчати*.— Див. ще *бур¹*, *дурк*.

[дусатися] «сердитися, дутися»;— п. daśac się «тс.», daś (daśy) «примха; витівка», ч. заст. dus «сапання; нехіть; пирскання від гніву (з пол.); задишка», dusati «гніватися, важко дихати», схв. [дуса] «заздрість, ненависть», [дусати се] «сердитися», слн. duséti «важко дихати від гніву»;— псл. dōsъ (dōsati), що є суфіксальною формою дієслова dōti, dъmō; розвитою значення відповідний до укр. *дуться*, р. *дуться*, п. dać się «надиматися, бути незадоволенним»; зіставляється також (Machek ESJC 135) з нвн. Dampř «пара, дим, чад» і реконструюється псл. *dōb-sati.— Sławski I 141; Bezlaј ESSJ I 122; Bern. I 218, 245.— Див. ще *дути¹*.

[дутьель] «загибель, пропажа» Ж, Пі,

[*дутьельний*] «небезпечний, смертельний» Ж, Пі;— виникло, очевидно, на основі фразеологічного звороту [*дутьеля з'істи*] «вмерти» (початково, мабуть, «зазнати невдачі», пор. [*дутьель*] «порожній горіх»), пор. також [*дудика з'істи*] «втратити; нічого не одержати».— Див. ще *дути¹*.

дути¹ (*дму*), *дуться* «сердитися», [*дутьель*] «порожній горіх», [*дутьик*] «щось порожнє; опецькувате обличчя» Ж, *дутька* «бусинка; [дудка Ж], *дутьий*, [*дутьчастий*] «порожній» Ж, [*вдимати*], *видимати*, *відма* «пещане місце, з якого вітер зносить пісок», *віддимати*, *задимати*, *надимати*, [*надими*] «пахова грижа», *одутьлий*, [*обдимати*] «здувати» (про живіт), [*обдемок*] «той, хто об'ївся, з надутим животом», [*обдемкуватий*] «повний», [*подимати*] «повівати» (про вітер), *продимати*, *роздимати*;— р. *дуть*, ст. *дму*, бр. *дуць* (*дму*), др. *дути* (*дъму*), п. dać (dme), ч. douti, dmouti, dmu, полаб. dāmē «дме», схв. ст. *дъти* (*дмѣм*), слн. (na)dōti se, (na)dmem, стсл. *дъти*, *дъмж*;— псл. dōti, dъmō, зближене пізніше з псл. dūti, dujō;— споріднене з лит. dūmti, dumiu «дути, віяти»; пор. також прус. dumsle «сечовий міхур», дінд. dhāmati «дме», ос. duntip «дути, курити», свн. dimpfen «парувати, курити»; ie. *dhm̥-/dhem-/dhem̥ «дути, дим, туман; хмарний, темний»; очевидно, неслучиним слід вважати припущення (Vaillant RES 21, 168—170) про первісну форму інфінітива без носового (*duti замість *dōti) і про вторинний характер польських і словенських назалізованих форм.— Шанский ЭСРЯ I 5, 214; Фасмер I 555—556; Преобр. I 203—204; Sławski I 141; Machek ESJC 124; Skok I 462; ЭССЯ 5, 99—100; Sł. prasł. IV 196—198; Bern. I 244—245; Trautmann 63; Frisk I 691; Persson Beitr. 798.— Пор. *дути²*.

дути² (*дую*), *дуюти*, [*дуявця*] «завірюха», [*дуявка*] «тс.» Ж, [*дуйний*] «який сильно дме», [*дуймбм (подути)*] «швидко (побігти)», *вдувати*, *вдувальний*, *видувати*, *видувальник*, *видувний*, *здувати*, *задувати*, *надувати*, [*надув*] Ж, *надувальник*, *надувний*, *обдувати*, *піддувати*, *піддувало*, [*піддувка*] Нед, *подувати*,

пóдув, продува́ти, прóдув, продува́льний, продувний, роздува́ти, роздува́льний, роздува́льний; — р. *дуть (дую)*, п. [duć (duję)], ч. douti, duji, сл. [dut', (dujem)], вл. duć (duju), нл. duś (dujom), болг. *дўя*, м. *дуге*, схв. *дўти (дўјѣм)*, слн. *dúti (dújem)*, стсл. *доуѣжти, доуѣжъ*; — псл. *duti, dujo*, зближене пізніше з псл. *dōti, dьto*; — споріднене з лит. *dūja* «пил, мжичка», дінд. *dhūpōti (dhuvāti)* «хитає, потрясає», гр. *θύω* «димлю, спалюю жертву», *θύνω* «прагну, бушую», *θύνέω* «тс.», *θύελλα* «буря, хуртовина», дісл. *дўја* «дути, трясти, коливати», дїпп «пушинка», дапп «запах, дух», гот. *daups* «запах, випаровування», нн. *dūpe* «дюна» (пор. щодо значення укр. *ві-дма* «піщане місце»); іе. **dheu-*, **dheçā-* «курити, димити, дути, віяти». — Фасмер I 554, 555; Преобр. I 203; Sławski I 176; Machek ESJČ 124; БЕР I 452; Skok I 462; Bezlaј ESSJ I 123; ЭССЯ 5, 166; Sl. prasl. V 116—117; Bern. I 236; Trautmann 62. — Пор. *дўти*¹.

[*дўтка*] «сопло, насадка на кінці повітродувної труби; трубочка, згорток з паперу» Ж, [*дўдка*] «трубочка, згорток, мішечок з паперу» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *dutka* «сопло, насадка на трубі; трубочка, згорток з паперу» походить від свн. *dütte, dute* «згорток, мішечок з паперу», нвн. *Düte, Dute (Tute, Tüte)* «тс.»; насадка на трубі, *Düse* «сопло, насадка на повітродувній трубі» (<t(h)üsel «труба, через яку повітря нагнітається до плавильної печі»); у німецькій мові виводиться від ч. *duše* «душа; (тех.) серцевина, ядро». — Richhardt 44; Brückner 104; SW I 589; Kluge—Mitzka 149. — Див. ще *душá*.

[*дўфати*] «довіряти, сподіватися» Ж, Ме, [*дўфрати* Мо, *дўхати*] «тс.», [*дўхалий*] «самовпевнений», [*здўфалий*] «зухвалий» Ж, [*здўфалувати*] «насміятися» Ж, [*подўфалий*] «занадто довірливий; зухвалий» Нед, [*подўфний*] «тс.» Нед, [*подўфальный*] «хвальковитий» Ме, [*подўфайло*] «самовпевнена людина» Мо, [*подўфальство*] Нед, ст. *дўфаючи, дўфаньєм* (XVI ст.), *дўфность* (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. *dufać* (відоме з XV ст.) виникло внаслідок

стягнення з *do-ufac* (пор. ч. ст. *doufati*), яке зводиться до псл. **do-urьvati* «довіряти», похідного від *urьvati* (>р. *уповати*, п. *ufac*, ч. *ufati*, сл. *ufat'*, полаб. орат, болг. [*уфам се*], схв. *ўфати се*, слн. *urati* «сподіватися, довіряти», стсл. *оуѣжвати*), утвореного з *urьvati* «мати довір'я, надію» (>п. ст. *rwati*, стсл. *пъвати*), спорідненого з хет. (ка)рривāi- «думати, вважати», лат. *puto* «тс.»; можливість запозичення з нім. *hoffen* «надіятися» чи, принаймні, його вплив на псл. *urьvati* (Stieber PJ 1960/3, 111—112) припускається, оскільки поява -f- замість -rьv-, що виступає також у чеській, словацькій і сербохорватській мовах, не характерна для цих мов. — Дзендзелівський УЗЛП 56; Онышкевич Исслед. п. яз. 233; Sławski I 178; Machek ESJČ 123—124; Mikl. EW 269. — Див. ще *уповати*. — Пор. *пéвний*.

дух, [дўхало] «ковальський міх» Я, *духі, духівник, духівництво, духівниця* «заповіт», [*дўхвня*] «тс.» Ж, [*дўхниця*] «димар» Я, *духовенство, [духовік]* «лівер», [*духовіна*] «незамерзаюче місце на річці; легка земля» Ж, [*дўховна*] «заповіт», [*дўховниця*] «тс.», [*дўховник*] «духівник» Ж, [*дўховнянка*] «вихованка духовного училища» Я, *дўхотá, душинік, дўхмяний, дўховій Г, Ж, дўховітій, дўховний, [дўшістий, дўшилівий Ж], дўшиний, дўшуватий, [дўхати]* «дмухати; дути, віяти», *дўхмяніти, дўшіти* «кропити духами; [видавати запах Я]», [*дўшіти*] «пахнути; сильно випаровуватися» Ж, [*дўшувати*] «під час спеки, скупчившись, важко дихати» (про овець), [*дўхá*] «швидко, бігом» Я, *дўхом, дўшкóм, віддўх, віддўшина, здўхвина* (анат.), *здўховіна* «тс. Г, Ж; трясовина Мо», [*оддўшина*] Ж, *прóдух, продўха, продўхвина* «ополонка», *продўховина, [продўшник]* «отвір у стелі» Мо, [*роздўхан*] «вид жіночого одягу» Нед; — р. бр. болг. м. *дух*, п. ч. сл. вл. нл. *duch*, схв. *дўх* «дихання», *дўх* «тс.», слн. *dúh*, стсл. *доуҳъ*; — псл. *duxъ* (<**dous-*), пов'язане чергуванням голосних з **дъхъ*, **дъхпōti* (<**dūs-*), *duxati* (<**dūs-*); — споріднене з лит. *daĩsos* «повітря; (літ.) невідома тепла країна, рай», з іншим вокалізмом також лит. *dvasià, dvāsi*

«дух, душа», *dvěsti* «дихнути», можливо, і гр. θεός «бог», гот. *dius* «дикий звір», дісл. *dŭg*, дангл. *dēog*, двн. *tioḡ*, нвн. Tier «тс.» (пор. щодо розвитку значень лат. *anima* «душа» і *animal* «тварина»). — Шанский ЭСРЯ I 5, 215; Фасмер I 556; Преобр. I 204; Sławski I 175—176; Machek ESJC 133; БЕР I 450; Bezlaĵ ESSJ I 119; ЭССЯ 5, 153—154; Верн. I 234—236; Trautmann 65. — Пор. *дихати*, *ду́ти*², *душá*, *душити*.

*духа́н*¹ «невеликий ресторан (у Криму, на Кавказі), шинок», *духа́нник*; — р. *духа́н*, *духа́нщик*, болг. *дюкян* «крамниця; майстерня», м. *дука́н* «крамничка», схв. *ду́һан* «тс.; майстерня»; — запозичення з тюркських мов; тур. *dükân* «шинок, крамничка», крим.-тат. уйг. *дука́н*, аз. *дукан*, *дука́н* «тс.» походять від ар. *dukân* «крамничка; майстерня; торговельний заклад». — СІС 229; Шанский ЭСРЯ I 5, 215; Фасмер I 556; Шипова 130; Горяев 99; Дмитриев 558; Верн. I 237; Mikl. TEL I 287; Lokotsch 43.

[*духа́н*²] «стусан»; — очевидно, пов'язане з *дух* «дихання, подих»; могло виникнути на основі фразеологізму *давати духу* «бити; лупцювати».

духопéлик «стусан, тумак», *духопéл* «тс.», *духопéлити* «бити, лупцювати, давати стусанів»; — неясне; в якийсь спосіб пов'язане з [*духа́н*] «стусан».

духóвка; — бр. *духóўка*; — запозичення з російської мови; р. *духóвка* пов'язане з *дух* (у значенні «тепле повітря», пор. *духово́й шкаф*). — Див. ще *дух*.

ду́цати, *ду́цкати*, *ду́цнути* — див. *ду́ксати*.

ду́ча, *дуча́й*, *дуча́йка*, *дуче́йка*, *дучи́йка*, *ду́чка* — див. *дук*.

душ, *душова́* (кімната); — р. *душ*, [*душа*, *душ*], бр. болг. *душ*, п. *tusz*, заст. *dusz*; — запозичення з французької мови; фр. *douche* «душ» походить від іт. *doccia* «водопровідна труба», утвореного від *doccione* «труба, відведення води», яке зводиться до лат. *ductio* (зн. в. *ductiōnem*) «відведення води, очищення», пов'язаного з *ducō* «веду, тягну». — Шанский ЭСРЯ I 5, 217—218; Фасмер I 556; Bloch 230; Dauzat 255; Gamillscheg 330. — Див. ще *дук*. — Пор. *ду́ка*, *ду́кát*.

душá, [*души́*] (мн.) «начинка в варениках» ЛексПол, *души́ця* (знев.) «душа», [*душівка*] «наділ землі на душу», *ду́шка* «приємна людина; [кохана людина Ж; сукня без рукавів із вирізом ззаду], *ду́ся* «душка», *душевний*, [*ду́шний*] «душевенний», *обезду́шувати*, *одушевляти*, *поду́шне* (іст.), *поду́шник* (іст.), *поду́шний* (іст.), [*пóдуши*] «у достатку, досить» Нед; — р. бр. болг. *душá*, др. *душа*, п. *duśza*, ч. *duše*, слл. нл. вл. *duša*, полаб. *dausa*, м. схв. *ду́ша*, слн. *dúša*, стсл. *доуша*; — псл. *duša* (<**dux-ja* <**dhou-siā*); — споріднене з лит. *dvasià* «дух, дихання»; розвиток значення аналогічний в лат. *anima* «вітер, подих» — «душа», у гр. ψύχω «видихаю, дму» — ψυχή «душа». — Шанский ЭСРЯ I 5, 218; Фасмер I 556; Sławski I 181; Machek ESJC 135—136; БЕР I 451—452; Bezlaĵ ESSJ I 122; ЭССЯ 5, 164; Верн. I 239; Топоров 393—394; Persson Beitr. 555, 615; Trautmann 65. — Див. ще *дух*.

душити «давити, пригнічувати», *душитися* «задихатися», [*дусити*] «давити» Ж, [*ду́скати*] «душити, чавити» Ж, [*душені́на*] «тушковане м'ясо», [*душені́ця*] «тісний до задухи простір» Ж, [*душени́ки*] «коржі з конопляним молоком» Я, *душитель*, *заду́ха*, *заду́хуватий*, *заду́шливий*, *заду́шний*, [*пóду́ха*] «духота, задуха» СУМ, Нед, [*пράдуха*] «тс.» Нед, *приду́ха* «кисневий голод (риб); загибель риби від кисневого голоду», [*удуши́нiti*] «зімліти від спеки», *удуши́тель*, *уду́шиця*, *удуши́вий*; — р. *душить*, бр. *душыць*, [*дусиць*], п. *duśić*, ч. *dušiti*, слл. *dušit'*, вл. *duśyc*, нл. *duśyś*, болг. *душá*, м. *души*, схв. *ду́шити*, *гу́шити*, слн. *dušiti*; — псл. *dušiti*, *dušiti*, *dušiti*, пов'язані з *духъ* «дух» та ін.; паралелізм s||š і розвиток значення поки що задовільного пояснення не мають. — Sławski I 180—181; Machek ESJC 135; Bezlaĵ ESSJ I 123; ЭССЯ 5, 164—165; Sł. praś. V 112—113; Zubatý St. a čl. I 2, 96; Верн. I 218; Būga RR II 248.

[*ду́шка*] «ямка під шиєю» Я, *души́* «тс.»; — р. [*ду́шка*] «тс.», [*ду́шки*] «шийне хутро лисиці і соболя»; — очевидно, пов'язане з *душá*, *дух* і утворене вна-

слідок локалізації уявлення про душу або у зв'язку з уявленням про дихальне горло (пор. м. *душник* «дихальне горло»); виведення форми (Зеленин ИОРЯС 8/4, 258—259) з **-духа* (в *пáзуха*) і зближення з дінд. *dōḥ* «передпліччя», ав. *daōš* «плече», перс. *dōš* «тс.» сумнівне. — Фасмер I 557; Берп. I 234. — Див. ще *дух*, *душá*.

душман (заст.) «тиран, гнобитель», [*душма́к*] «тс.»; — п. *duszman* «тс.», болг. *душманин* «ворог; злочинець», м. *душман(ин)*, схв. *дўшман, дўшманин* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *düşman* «ворог; злочинець; деспот» походить від перс. *dišman* «тс.», пов'язаного з ав. *dišmanah-* «ворожий, неприязний», що відповідає гр. *δυσμενής* «тс.», дінд. *dirmanāh* «пригнічений, сумний» і зводиться до іє. **dus-* «поганий» і **nep-* «думати»; в народній етимології пов'язується з *душити* «гнітити, давити». — Потебня К ист. зв. III 105; Макарушка 7; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129; Асланов Тюркизмы 216—217; Vasmer ZfSlPh 29, 385; Vern. I 239; Mikl. EW 53. — Див. ще *дис-*, *дош*, *пам'ять*.

[*дүшне*] «якраз (не); зовсім (не)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з п. *dusznie* «живо, сердечно, інтенсивно» (пор. [*дүшьне*] «швидко, в одну мить» ЕЗб 30).

[*дүюн*] «подачка, жертвування» Я; — неясне; можливо, походить від тур. *duyup* «насищення, ситість; задоволення».

[*дүюгати*] «бити, штовхати» Ж, [*дүюгнути* ВеУг, *дүюгнути* ЛексПол, *дүюгвати* Ба] «тс.», [*дүюгнути*] «штовхнути, кольнути», [*дүюг*] «удар, поштовх» Балецкий St. sl.; — п. [*diugać, dziugać, diugnać*] (з укр.), слц. [*d'ugat', d'ugnut', džugat', džugnut'*] «тс.»; — афективне звуконаслідувальне утворення. — Балецкий St. sl. 3, 232—233; ŚW I 454.

[*дүювник*] «жовтозілля, *Senecio* L.» ВеУг; — похідне утворення від [*дүюг*] «гусінь дейлефілі» та ін.; очевидно, відповідні види гусені живуть на жовтозіллі. — Див. ще *дюк*.

дүюя (дит.) «холод, холоднеча»; — бр. *дзюдзя* «бог зимы»; — неясне; пор. [*збүзя*] «холод, холодно» Л, р. [*дүюдя*]

«дідусь», п. *dziudzia* «заспана, обважилна людина».

[*дүюдка*] (орн.) «повзик, *Sitta europaea* L.»; — неясне.

дүюжина, *недүюжинний, подүюжинний*; — р. *дүюжина*, бр. *түзін*, п. *tuzin*, ч. слц. *tucet*, болг. *дүзйна*, м. *дүзена*, схв. *түце*, слн. *dúcat*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *douzaine* «дүюжина», пов'язане з *douze* «дванадцять», що походить від лат. *duodecim* «тс.», утвореного з *duo* «два», спорідненого з псл. *d(ъ)va*, укр. *два*, і *decem* «десять», спорідненого з псл. *desęć*, укр. *десять*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 228; Фасмер I 560; Преобр. I 209—210; Matzenauer 151; Dauzat 256; Walde—Hofm. I 327—329, 382—383. — Див. ще *два*, *дэсять*.

дүюм; — р. болг. *дүюм*; — запозичено з голландської мови, очевидно, через російську; гол. *duim* «великий палець» споріднене з нвн. *Daumen* «тс.», свн. *snj. dūme*, двн. *thūto*, дангл. *fūma*, англ. *thumb* «тс.», ав. *tuma* «сильний» (розвиток значень, як у лат. *pollex* «великий палець» до *pollere* «бути сильним»). — СІС 229; Шанский ЭСРЯ I 5, 228; Фасмер I 560; Vries NEW 142; Kluge—Mitzka 123.

[*дүюк*] «гусінь комахи дейлефілі молочайної, *Deilephila euphorbiae*; хрущ ВеНЗн; нічний метелик, *Sphinx* L.; гусінь з рогом на передостанньому члену хвоста; нічний метелик дейлефілі молочайної ВеЛ; демон, чорт, злий дух ЕЗб 24; хвороба чи смерть, викликана злим духом; черв'як, що призводить до захворювання худоби; мор, хвороба худоби St. sl. 3, [*дүюк*] «тс.» Ж, ВеЛ, ЕЗб 24, St. sl. 3, [*дүюкош, дүюговця, дүюговник*] St. sl. 3, *Vážný* 119; — п. [*dziuk, diug, diuga*] «чорт, злий дух; жук, що викликає захворювання; хвороба; велика волохата гусінь; нічний метелик» (з укр.), слц. *diuk, dug, d'uk* «злий дух, чорт; хвороба худоби; нічний метелик» (з укр.); — запозичено з румунської мови, очевидно, ще в XIV—XV ст.; рум. *diug, dug* «паadlo, стерво; ледашо, нероба» походить від уг. *dög, deg* «паadlo, стерво; мор, заразна хвороба; чума».

dogleni «падати» (про худобу); ентомологічне значення розвинулось пізніше, з української мови шляхом зворотного запозичення з'явилося уг. gyuk «нічний метелик». — Балецкий St. sl. 3, 223—233; Vázhny 118—120. — Пор. **дюговнік**.

[**дюк-дюк**] «вигук, яким підкликають індиків» ЛЧерк; — неясне; можливо, пов'язане з [дунь-дунь, дузь-дузь] «тс.».

дюдьбвй — див. **джундзбвй**.

[**дюра́**] «діра», [дюрка, дюрáй Я] «тс.», [дюрáвий]; — бр. дзюра́; — можливо, запозичення з польської мови; п. dziura «отвір, нора, яма», [dzióra, dzioga], ст. dura, óra, як і ч. [d'ura, d'oura], нл. ст. žura < žóga, очевидно, пов'язане з псл. *dъrati, *derti; у замість більш звичайного у слов'янських мовах і характерне, мабуть, для давніх балтослов'янських варіантів слова; пор. споріднене лит. dūrti «колоти, пробивати», dūris «укол»; відрив псл. *d'ura від dīra (Machek ESJČ 124) і припущення про спорідненість із гр. θύρα «двері» (Iljinskij AfSlPh 29, 489; Соболевский Slavia 5, 444) малопереконливі. — Richhardt 45; Преобр. I 206; Sławski I 208—209; Brückner 113; Bern. I 185, 201—202. — Див. ще **діра**.

[**дябель**] «диявол», [дйабел ЛексПол, ДзУЗЛП, дйабол Ж] «тс.»; — запозичення з польської і словацької мов; п. dia-beł, слц. diabol відповідають укр. **диявол**. — Дзендзелівський УЗЛП 48; Richhardt 45. — Див. ще **диявол**.

[**дяга**] «щось велике, важке, роздуते» Ж, [дяг] «смужка лика» ЛексПол; — р. [дйага] «ремінь», [дйагльий] «сильний, здоровий», [дйагнуть] «поправлятися, розвиватися, міцніти; ставати кращим», бр. дзйага «ремінь», р.-цсл. **длгъ** «ремінь, пояс», п. [dziaha] «ремінь, очкур» (з бр.), [dziażyc] «шмагати», слн. ст. dęga «ремінь від ярма, ремінь для перенесення важких речей», degati «кидати, метати; надодати, примушувати»; — псл. *dęg-, пов'язане чергуванням голосних з *dęg-, наявним в укр. **дужий, недуга**; — споріднене з лтс. dęikts «сильний, міцний, ставний», dęicis «хлопець-підліток», дісл. tengja «зв'язувати»,

tengsl (мн.) «мотузки, канати», англ. tangle «заплутувати», нвн. Zange «обцецьки». — Фасмер I 561; SW I 632; Безлай ВЯ 1967/4, 52; Bezlay Eseji 136; Bezlay ESSJ I 96; ЭССЯ 5, 24—25; Bern. I 190, 217; Mühl. — Endz. I 455; Fraenkel IF 52, 147; Топоров 338. — Пор. **бдяг, дужий**.

дйгель (бот.) «яглиця, Archangelica officinalis (Angelica archangelica); [дудник лісовий, Angelica silvestris L.], [дйагиль Ж, дйагиль Г, Біл] «тс.», ст. Дйагил (ім'я) (1498); — р. дйагель «Archangelica; [дудник], [дйагил, дйагеля, дйаглі, дйагільница, дйагловник, дйагель, дйагель, дйагель, дидиля, дедюлька, гйагель], ст. дйагил, дйагиль, дигиль, дйагель (з XV ст.), бр. дзйагиль «тс.», п. dzięgiel «дудник», ст. dzięgil «тс.; хвороба коней, худоби», ч. dēhel «дудник», ст. dēhýl, вл. dzehel «тс.»; — остаточно не з'ясоване; деякі дослідники вважають слово видозміненним запозиченням з латинської мови (через посередництво німецької і польської, Преобр. I 210); п. dzięgiel, ч. dēhel пояснюють як результат видозміни нн. *de-engil «тс.» або нвн. die Engel(wurz) (Karłowicz SWO 144; SW I 654—655), (Wal)d-Engel(wurz) чи (Wil)de Engel(wurz) «тс.» (Machek ESJČ 113; Jm. rostl. 162), де міг відбутися перерозклад основ у процесі запозичення; останні в свою чергу зводять до пізньолат. angelica «тс.», пов'язаного, очевидно, з лат. angelus «ангел»; такому поясненню, малопереконливому з фонетичного боку, суперечать і факти ранньої фіксації слова в російських пам'ятках (Меркулова Очерки 59—60); тому здається можливим і виведення назви (Brückner 112; Фасмер I 561; Филин Образ. яз. 208; Schuster-Šewc Sl. Wortst. 19) з псл. *dęgylь (*dęglyь), початково «рослина з сильною дією» (дягель здавна вживався як тонізуючий засіб), пов'язаного з р. [дйагльий] «здоровий», [дйагнуть] «здорівшати, поправлятися». — Фасмер — Трубачев I 561; Sławski I 203—204; ЭССЯ 5, 25; Moszyński JP 33/5, 345.

[**дйаглиця**] (бот.) «яглиця, Aegoropidium podagraria L.», [дйадлиця] «тс.» Machek Jm. rostl. 158; — очевидно, пов'язане з дйагель (бот.) «Archangelica officinalis».

palis», оскільки обидві рослини належать до тієї самої родини зонтичних. — Machek Jm. rostl. 158; Вісюліна—Клоков 229, 240, 244. — Див. ще **дягель**. — Пор. **яглиця**.

[**дяглів**] «рубанок; шатківниця» ДзАтл I, II, [дялів, дялю(в)] «тс.» Ж, [дяловець] «рубанок» ДзАтл II, [дяловіня] «стружка» УЛГ, [дялувати] «стругати рубанком; шаткувати» УЛГ; — запозичення з угорської мови; уг. гуа-лі «рубанок, струг» загальноприйнятого пояснення не має. — Дзензелівський УЛГ 54—56; ДзАтл I 70, II 221; Лизанець НЗ УЖДУ 26, 134; MNTEsz I 1118—1119.

[**дядлится**] «поволі збиратися, зволікати, порпатися» Я; — очевидно, результат афективної видозміни форми [дядтися] «тс.». — Див. ще **дляти**.

дядя, **дядько**, **дядьо**, [дядик] «батько», **дядина** «дружина дядька», [дядині] «проводи, день поминання померлих родичів», [дядинки] «тс.» Ж, [дядини] «звичай роздавати бідним у великодній вівторок свячену їжу», [дядна] «дядина», [дядянець] «дядько» Я, [дядьковей] «тс.» ЛексПол, [дядькович] «син дядька» Я, [дядьковица] «спадщина по дядькові» Я; — р. дядька, дядя, [дядина, дядина], бр. дзядзька, дзядзіна, др. дядя, дядько, дядьковичь, п. [dziadzia, dziadzio, dziadko, dziadz'ko] «дядько» (з бр. і укр.); — результат давньоруської видозміни форми **дѣдя** «дідусь» у дитячій мові; припускається, що в минулому це слово мало значення «батько». — Бурячок 83; Трубачев Терм. родства 69—70, 85; Шанский ЭСРЯ I 5, 230—231; Фасмер—Трубачев I 561; Филин ЯиМ XI 338; Соболевский РФВ 64, 118. — Див. ще **дід**.

дяк, **дяківна**, [дяківнич] «син дяківни» Я, [дяківня] «дім дячка», [дяківство] «посада дяка; (зб.) дяки», **дяченько**, [дяченківна, дяченя], [дячіло] «товстий, великий дяк» Я, **дячіха**, **дячок**, **дякувати** «бути дяком»; — р. **дыак**, бр. **дыак**, др. **диакъ** «диякон, дяк», **диакъ**, **дыакъ** «тс.», п. **djak**, ст. **dziak** «церковний співак, писар», **žak** «учень», ч. **žák**, слц. **žiak** «тс.», болг. заст. **дяк** «учень; причетник», м. **ѡак** «служба, причетник», схв. **ѡак** «учень», слн. **diják** «студент, учень», стсл.

диакъ «диякон»; — очевидно, через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; сгр. **διάκος**, **διάκων** «слуга, диякон», гр. **διάκωνος** «тс.» етимологічно не зовсім ясне. — Шанский ЭСРЯ I 5, 226; Фасмер I 560; Machek ESJČ 721; Holub—Lyer 130; БЕР I 472; Bezlaj ESSJ I 101; Bern. I 198—199; Frisk I 384—385. — Див. ще **диакон**.

дяка «вдячність; [бажання Ж; охота, намір, настрої, воля ДзУЗЛП], [дякованець] «учасник весільного почту» Ж, [дякованці] «дякування» Я, **дякувати**, [дячити], [дякнути] «дати» ЕЗб 2, [дячїться] «добре поводитися, траплятися» ДзУЗЛП, [дячїти собі] «подобати» Досл. з мовозн. 1962, [дячний] Ж, [дячно] «охоче, радо» Ж, **вдячний**, [вдячитися] «удатися, потрапити» Ж, **віддяка**, [віддяка] Ж, **віддячливий**, **віддячити**, **завдячувати**, **завдячливо**, **завдякі**, [невдяка Ж, невячний, невячливий Ж, оддяка Пі, оддяка], **подяка**, [подячливий], **подячний**, **удячний**, ст. **дяковати** (1433); — р. [дяка, дяковать], бр. **дыак**, **надыка**, **дыкаваць**, п. **dzięk**, **dzięka**, **dzięki**, **dziękować**, ч. **dík**, **děkovati**, ст. **diek(a)**, **děk**, слц. **d'aka**, **d'akovať**, вл. **džak**, **džakować so**, нл. **žěk**, **žěkować se**; — запозичене з німецької мови через польську (у закарпатські говори, можливо, і через словацьку); п. **dzięk** є старим запозиченням із свн. **dank** «подяка, думка» (нвн. **danken** «дякувати»); слов'янське **ѣ** на місці **an** пояснюють впливом форми множини іменника **denke** «думки» і дієслова **denken** «думати» (звідки і свн. **dank**) (Kiparsky GLG 143—144); двн. **denken** споріднене з дангл. **þenkan**, дісл. **þekkja**, гот. **þagkjan** «тс.», лат. **tongeo** «знаю». — Кобилянський Мовозн. 1976/6, 34; Дзензелівський УЗЛП 48—49; Потебня РФВ I 263; Шелудько 31; Richhardt 45; Филин Происх. яз. 623; Фасмер I 561; Sławski I 204; Kluge—Mitzka 127.

[**діра**] «діра» Ж; — неясне; зіставляється з **діра**. — Bern. I 201.

дятел (орн.) «Picus», [дятель, дяклик Ж, дятер, дядьок ВеБ, дедлик, дедюх ВеБ, дедклик ВеБ, дедкол ВеБ, дед-

тьол], дятленя, [ятел, ятол, ятлик];— р. дятел, бр. дзяцел, др. дятльъ, п. dzięcioł, [dziejciog, dziędziół, dziełtel, dzieciell], ч. datel, [d'atel, jatel, jetell], ст. dētel, слц. d'atel, [detel'], вл. džecele, нл. žecele, болг. м. дѣтел, схв. дѣтао, род. дѣтла, ст. дѣтео, род. дѣтела, [дѣтао], слн. dētel;—псл. *dętelъ/dętelъ/dętylъ;—позаслов'янські зв'язки відсутні, і етимологія непевна; пов'язувалося з псл. *delbti, *d'łbti «довбати», звідки *d'łbtylъ «той, що довбає», а згодом внаслідок старої дисиміляції (l—l > n—l) і спрощення *d'łb-tel- > *d'nb-tel- > *d'ŋ-tel- > dętel- (Mikkola Ursi. Gr. 104; Фасмер I 562; Sławski I 202—203; Machek ESJČ 111); пор. і інші назви цього птаха за тією ж ознакою довбання: укр. [довбач Мо, довбало Мо], р. [долбѣлка]; інші етимологи (Mikl. EW 41; Bern. I 190—191; Moszyński JP 33/5, 364—365; Булаховский ИАН ОЛЯ 7, 110) визначають *dętelъ як звуконаслідувальну назву і пов'язують її з лтс. dėmu, dīmit, dīmstu «гриміти, дзвеніти», стсл. дѣмѣти та о-дѣмѣти «відповідати (голосом), віддзвонювати» (пор. слн. od-mēv «луна»); виводиться також (Schuster-Šewc Probeheft 52—53) від іе. *dhen- «бити, штовхати» і зіставляється з норв. [datta] (<*danton) «стукати», [dental] «злегка штовхати»; припущення зв'язку з іе. *dent- «зуб» (Погодин Следи 200; Rječnik II 452) або з псл. *tęt- (п. tętent, Brückner 112) видаються менш вірогідними.—Шанский ЭСРЯ I 5, 231; Преобр. I 211; БЕР I 349; Skok I 413—414; Bezljaj ESSJ I 99; ЭССЯ 5, 27—28; Sł. prasł. III 101—103.

[дятліна] (бот.) «конюшина, Trifolium pratense L.», [дятловина] «тс.; T. alpestre L. Бі», [дятлівник] «T. montanum L.» Я, [дятельник] «T. pratense» ЛексПол, [дзятліна, дзятельніна] «тс.» тж;— р. [дятлина, дятловина, дятельник], бр. [дзятліна] «T. repens L.», [дзяцеліна] «тс.; T. montanum», п. dzięcielina, ч. jetel, [dētel, datelina, jetelinal], ст. dētel, слц. d'atelina, болг. дятеліна, м. дятелина, схв. дѣтелина, слн. dętelja;—очевидно, псл. *dętelina; дальша етимологія непевна, позаслов'янські паралелі відсутні; більшість дослідників

пов'язує з псл. *dętelъ, *dętelъ «дятел»; семантичний зв'язок шукають у спільній ознаці строкатості птаха і рослини (Jagić AfSIPh 9, 327; Bern. I 190—191; Skok I 413); висловлювалось припущення (Меркулова Очерки 89—90) про утворення на основі виразу *dętelъpъ gogъ «дятлів горох» (у деяких слов'янських мовах конюшину називають горохом); припущення про зв'язок слова з псл. *dęti, *dęmъ (звідки *dem-tel-ъ > dętelъ «той, що здуває») на основі спостереження про те, що конюшина викликає здуття худоби (Machek ESJČ 224), сумнівне з фонетичних міркувань (вхідною мала б бути гіпотетична форма *dęti, *dęmъ); припущення (Погодин Следи 200) про походження форми від зниклого у слов'ян кореня *dęt- < іе. *dent- «зуб» (за ознакою зубчастого листа рослини) підтримується останнім часом (Moszyński JP 33/5, 363—364).—Фасмер—Трубачев I 562; Sławski I 201—202; БЕР I 349—350; Bezljaj ESSJ I 99; ЭССЯ 5, 27; Sł. prasł. III 100—101, 103—104.

д'югнути — див. д'югати.

д'юготь, [дѣготь, діготь, дбготь Ж], дігтяр, дігтярня, [дігтярєнко, дігтярївна, дігтярка, дігтярство, дігтярїцї], дьогтяр, дьогтярня, [дігтяруєтї];— р. дѣготь, бр. дзѣгаць, п. dziegieć, ст. dziegić, ч. dehet, слц. decht, ст. decheť;— псл. *degъty;— етимологія остаточно не з'ясована; одні дослідники вважають давнім запозиченням з литовської мови; лит. degūtis, degūtas «д'юготь» пов'язане з degū «палю», спорідненим з алб. djék «запалити» (д'юготь випалювали з березової смоли) (Шанский ЭСРЯ I 5, 42; Фасмер I 493; Карский РФВ 49, 18; Mikkola Berühr 111, 121; Sławski I 194; Zubatý AfSIPh 16, 423; Malinowski PF I 181); інші вважають слово власне слов'янським, спорідненим з лит. degūtas «д'юготь», dėgti «горіти», лтс. dėguts, dėguots «д'юготь», dėgt «горіти», дінд. dāhati «горить», алб. djék «запалити», лат. foveo «зігріваю», гр. φεττανός «запалений» (з іе. *dheg^hh- «горіти») (Соболевский РФВ 14, 297; Brückner 109; AfSIPh 20, 518; Machek ESJČ 113; ЭССЯ 4, 204—205;

Вегн. I 182—183; Trautmann 49; Meillet Études 288; Pokorný 241; Specht 289, 291); для підтвердження Бернекер посилається на наявність ще стч. deŋpa «чорт», dahněti «тліти, горіти», слн. [dēgnem, dēgniti] «горіти, випускати дух», зв'язок якого з формою *degъть Фасмер вважає сумнівним; Булахов-

ський (Пит. походж. 165) припускає, що укр. *д'ьоготь* запозичено з білоруської мови.—Москаленко УІЛ 31; Фасмер I 493; Преобр. I 177; Бернштейн Езиков. проучв. Георгиев 206—212.

[д'ьокул] (орн.) «дятел, Pīcus»;— неясне; мабуть, у якийсь спосіб пов'язане з *д'ятел*.

Е

е (вигук незгоди, подиву, недовір'я, рішимості);— р. э (вигук незгоди, подиву, недовір'я, жалкування), бр. э (вигук заперечення, нетерпіння), п. нл. е (вигук знеохочення, нетерпіння, протесту), ч. слц. е (вигук незаінтересованості, байдужості, роздратування, відрази, зневаги, розгубленості, схвалення), вл. е (вигук, яким зупиняють коней), болг. м. е (вигук незадоволення, докору, схвалення), схв. ē «тс.», слн. é (вигук задоволення, вагання, розгублення; питальна частка), è (вигук досади);— псл. е, первісний вигук, паралельний до лит. è (вигук заклику, відмови), é (вигук подиву, осуду), гр. ἔ (вигук болю, співчуття).— Преобр. II 125; Sławski I 214—215.

евакуова́ти, *евакува́ти*, *евакуа́тор*, *евакуа́ція*, *евакуа́ційний*, *евакуа́ваний*;— р. *эвакуировать*, бр. *эвакуираваць*, п. вл. *ewakuować*, ч. *evakuovať*, слц. *evakuovat'*, болг. *евакуирам*, м. *евакуира*, схв. *евакуйрати*, слн. *evakuirati*;— через польське посередництво запозичено з пізнолатинської мови; пізнолат. *evacuare* «випорожняти, звільняти» утворено за допомогою префікса *ē-* (*ex-*) «з-» від дієслова *vacuare* «опорожняти», похідного від прикметника *vacuus* «порожній, незайнятий».— СІС 230; Kopalinski 296—297; Bloch I 278; Dauzat 302.— Див. ще **вакуум**, **екс-**.

евéн;— р. бр. *эвэн*;— запозичення з евенської мови; евенське *эвэн* є самоназвою колишніх тунгуських ламутів.— Новикова Яз. нар. СССР V 88; Фасмер IV 513—514.

евéнк, *евенкійський*;— р. бр. *эвэнк*;— запозичення з евенкійської мови; північноєвенкійське *эвенки* є самоназвою колишньої північної частини евенкійської народності.— Фасмер IV 513—514.

евкалі́пт (бот.) «*Eucalyptus L.*»;— р.

эвкали́пт, бр. *эўкали́пт*, п. *eucalyptus*, ч. *eukalypt*, слц. *eukalyptus*, вл. *eukalyptowc*, болг. *евкалі́пт*, схв. *еукалі́птус*, слн. *evkalípt*;— наукова назва, засвоєна з новолатинської ботанічної номенклатури; нлат. *eucalyptus* утворено в 1788 р. французьким ботаніком Лерітьє де Брютелем з оснєв грецьких слів εὖς «добрий», спорідненого з хет. *aššuš*, дінд. *vásuḥ* «тс.» (іє. **(ц)esu-*), і *καλύπτω* «укритий», пов'язаного з дієсловом *καλύπτω* «обгортаю, укриваю, ховаю», спорідненим з дірл. *selim* «ховаю», двн. *helap* «приховувати, покривати», гот. *huljan* «покривати» (іє. **kel-* «ховати»); свою назву (букв. «добре вкритий») рослина одержала за властивість зберігати пелюстки закритими навіть під час цвітіння.— СІС 230; Sł. wyr. obcych 204; Holub—Lyer 156; Dauzat 301; Klein 548; Frisk I 594—595, 768—769; Boisacq 400.

еволю́ція, *еволоціонізм*, *еволоціоніст*, *еволоці́йний*, *еволоціоністичний*, *еволоціонува́ти*;— р. *эволюция*, бр. *эвалюця*, п. *ewolucja*, ч. *evoluce*, слц. *evolúcia*, вл. *ewolucija*, болг. *еволу́ция*, м. схв. *еволу́ція*, слн. *evolúcija*;— запозичено з латинської мови книжним шляхом; лат. *ēvolūtio* «розвиток, розгортання» пов'язане з дієсловом *ēvolvo* «розвиваю, розгортаю, розкочую», утвореним за допомогою префікса *ē-* (*ex-*) «з-» від дієслова *volvo* «кочу, обертаю, валю», спорідненого з гр. *ἐλύω* «в'ю, згинаю», лит. *vėlti* «валяти, м'яти», псл. *valiti*, укр. *валіти*.— СІС 231; Kopalinski 297; Walde—Hofm. II 832—833.— Див. ще **валіти**, **екс-**.

егé (вигук для вираження підтвердження, подиву, заперечення; питальна частка), [eg, eǵ] «тс.» Ж, *еге-гé*, *егéкало*, *егéкати* «підгакувати»;— р. (розм.) *эгé* (для вираження подиву), бр. *эгэ* «тс.», ч. *ehe*, *ehé* (для вираження подиву, не-

сподіванки, попередження), слц. *ehe*, *é* «тс.», болг. *e*, *é-e* (питальна частка), *exé* (стверджувальний вигук), схв. *ē* «тс.», слн. *ehé* (вигук задоволення та ін.);— виникло в частині праслов'янських говірок внаслідок подвоєння псл. *e* як вказівної частки (з іє. **e*-; пор. збереження давнього вказівного значення в західноукраїнських діалектах: укр. [ege] «он там» Доп УжДУ 2) з пізнішим з'єднанням їх у вимові звуком *г* придихового походження, як в українській і інших східнослов'янських мовах, або злиттям у довге *ē* в слов'янських мовах з фонематичною часоکیلкістю.— Фасмер IV 513; Преобр. II 125; ЭССЯ 6, 7; Bern. I 259—260.— Див. ще *есé*.

[eґзом] «негайно, невідкладно, зараз» Ж;— запозичення з польської мови; п. [eґзим] «зараз, негайно; конче, будь-що» виникло з поєднання лат. *ex* «з, від» і *pup* (<**pup-se* або **pup-ce*) «тепер, зараз, негайно», якому з іншим розташуванням складників відповідає хет. *ki-pup* «тепер» і яке складається з первісного прислівника **pup* (або **pup*), спорідненого з псл. *пупё*, укр. *ніні*, і вказівної частки **-с(е)* «тут», спорідненої з псл. *сь* «цей», укр. *сей*.— SW I 676; Walde—Hofm. I 192—193, II 187—188.— Див. ще *екс-*, *ніні*, *сей*.

егіда;— р. *егіда*, бр. *егіда*, п. ч. слц. вл. *egida*, болг. *егіда*, схв. *егіда*, слн. *egida*;— через посередництво німецької і латинської мов (н. *Ägide*, лат. *aegis*) запозичено з грецької; гр. *αἰγίς* (род. в. *αἰγίδος*) «щит богів Аполлона, Афіни, Зевса», очевидно, пов'язане з *αἶξ* (род. в. *αἰγός*) «коза», спорідненим з вірм. *aic* «тс.»; первісне значення — «щит з козиної шкіри»; виводиться також від дієслова **αἰγῶ*, що мало відповідати дінд. *éjati* «рухається, здригається» (Kretschmer Glotta 27, 28; Thumb IF 14, 314—315).— СІС 232; Koraliński 255; Holub—Lyer 146; Frisk I 32; Chant-raine 30, 36.

егоїзм, *егоїст*, *егоїстичний*;— р. *егоїзм*, бр. *егізізм*, п. вл. нл. *egoizm*, ч. *egoismus*, слц. *egoizmus*, болг. *егоїзъм*, м. *егоїзам*, схв. *егоїзам*, слн. *egoizem*;— очевидно, запозичення з французької

мови; фр. *égoïsme* є книжним утворенням від лат. *egō* «я», спорідненого з гр. *ἐγώ* «тс.», стсл. *лзъ*, укр. *я*.— СІС 232; Sl. wyr. obcych 173; Dauzat 269; Walde—Hofm. I 395—396; Weise 54, 407.— Див. ще *я*.

ей (вигук оклику, радості, подиву, перестороги, незадоволення);— р. *эй* (вигук оклику, перестороги, досади), п. *ej* (вигук радості, нетерпіння, погрози, сумніву), ч. слц. *ej* (вигук подиву, захоочення), вл. нл. *ej* (вигук захоплення), болг. *ей* (вигук подиву, захвату, перестороги), м. *ej* «тс.», схв. *ēj* (вигук жалю, бажання), слн. *ej* (вигук перестороги);— первісний вигук, що постав, очевидно, з псл. *e* та дейктичної частки *-i* (<іє. **-ī*, пор. дінд. ав. *-ī*, підсилювальна частка); зв'язок з іншими подібними індоевропейськими вигуками — пор. лит. *ei* (вигук перестороги), свн. *ei* (вигук радості, подиву, погрози), лат. *ei* (вигук жалю, заклопотаності), гр. *εἶ* (вигук вимоги, спонукання) — скоріше типологічний, ніж генетичний.— Фасмер II 12, IV 514—515; Преобр. II 125; Sławski I 215; БЕР I 484; Schuster-Sewc 207; Bern. I 263.— Див. ще *е*.

[ейньє] «тьху; до дідька; сто чортів» ЕЗб 30;— складне утворення, першою частиною якого, очевидно, є вигук *ей*; друга частина неясного походження, можливо, є діалектним варіантом запечерної частки *ні*.— Див. ще *ей*.

екватор, *екваторіал*, *екваторіальний*;— р. *екватор*, бр. *екватар*, п. вл. нл. *ekwator*, ч. слц. слн. *ekvátor*, болг. м. *екватор*, схв. *екватор*;— можливо, через посередництво німецької мови (н. *Aquátor*) запозичено з середньолатинської; слат. *aequātor* пов'язане з лат. *aequo* «рівняю, вирівнюю», похідним від *aequus* «рівний», етимологічно нез'ясованого; слово *aequātor* у середньовічній латині виникло, очевидно, під впливом уже наявних виразів на позначення поняття «екватор» — гр. *ισσημερινός κόκλος* букв. «рівноденне коло» і лат. *sigillus aequinoctialis* букв. «рівнонічне коло» — як назва уявного кола, яке, на думку середньовічних учених, робило рівними день і ніч.— СІС 233; Фасмер IV 515; Sl. wyr. obcych 182; Holub—

Lyer 147; Bloch I 264; Klein 535; Walde—Hofm. I 17—18.

еквівалент; — р. *еквивалент*, бр. *еквівалент*, п. вл. *ekwiwalent*, ч. слц. *ekvivalent*, болг. м. *еквивалент*, схв. *еквивален(а)т*, слн. *ekvivalent*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Äquivalent*, фр. *équivalent*, англ. *equivalent* походять від пізньолат. *aequivalēns* (род. в. *aequivalentis*) «рівноцінний», утвореного з основи прикметника *aequus* «рівний» і діеприкметника *valēns* від дієслова *valēre* «бути сильним; важити; мати ціну, бути вартим». — СІС 233; Hüttl-Worth 16; Sl. wyr. obcyh 182; Holub—Lyer 147—148; Dauzat 289; Bloch I 265; Klein 536; Walde—Hofm. I 17—18, II 727—728. — Див. ще **Валентін**, **екватор**.

екза́мен, *екзаменатор*, *екзаменаційний*, *екзаменува́ти*, ст. *екзамен*, *екзаменовати* (XVII ст.); — р. бр. *екза́мен*, п. *ekzamin*, *ekzamen*, ч. *examen*, слц. *exāmen*, вл. *eksamen*, болг. *екза́мен*, схв. *екза́мен*, слн. *eksāmen*; — запозичення з латинської мови; лат. *exāmen* (род. в. *exāminis*) «рій (перев. бджіл); стрілка терезів, ваги; (перен.) зважування; іспит; дослідження» виникло з первісного **eks-ag-smen* букв. «виганяння (бджіл для утворення рою); зрушення з рівноваги стрілки ваги», що складається з префікса *ex-* і суфіксальної основи **agsmen* від дієслова *ago* «жену». — СІС 233; Тимч. 869; Фасмер IV 515; Горяев 431; Holub—Lyer 157; Dauzat 304; Klein 554; Walde—Hofm. I 424—425. — Див. ще **а́гент**, **екс-**.

екзе́ма, *екзематозний*; — р. бр. *екзе́ма*, п. *egzema*, ч. слц. *ekzém*, болг. *екзе́ма*, м. *егзе́ма*, схв. *е́кцѣм*, слн. *ekcém*; — походить від лат. (мед.) *egzema*, пов'язаного з гр. *ἐκζεμα* «википання; висип», похідним від *ἐκζέω* «скипати, спалахувати; висипати (про висип)», утвореного за допомогою префікса *ἐκ-* (*ἐξ-*), спорідненого з псл. *iz-*, укр. *з*, і дієслова *ζέω* «кипіти». — СІС 234; Коралиński 256; Holub—Lyer 148; Dauzat 267; Klein 449, 1767; Frisk I 612. — Див. ще **дзя́ма**, **з²**.

екземпля́р, ст. *екземпларъ* (1627); —

р. бр. *екземпля́р*, п. *ekzemplarz*, ч. *exemplář*, слц. *exemplár*, вл. *eksemplar*, нл. *eksemplary* «зразковий», болг. *екземпля́р*, м. *егземпля́р*, схв. *екзѣмпля́р*, слн. *eksemplár*; — запозичення з латинської мови; лат. *exemplar* (<**ex-em-lom*) «список, копія, взірець, модель» пов'язане з дієсловом *eximo* (<**ex-emo*) «виймаю», утвореним з префікса *ex-* «з- (ви-)» і дієслова *emo* «беру», спорідненого з псл. **ęti* (**jьto*) «брати», укр. [*іма́ти*]. — Тимч. 869; Фасмер IV 515; Горяев 431; Holub—Lyer 157; Dauzat 305; Klein 554—555, 558; Walde—Hofm. I 400—402, 426. — Див. ще **екс-**, **іма́ти**.

екзо́тика, *екзоти*, *екзотичний*; — р. *екзо́тика*, бр. *екзоты́ка*, п. *egzotyka*, ч. слц. *exotika*, вл. *eksotika*, болг. *екзо́тика*, м. *егзотика*, схв. *егзотика*, слн. *eksótika*; — очевидно, запозичення з російської мови, в якій могло бути утворене від прикметника *экзотический* (за аналогією до відношень типу *лири́ческий* — *лірика*, *фізиче́ский* — *фізика* і под.), що походить від фр. *exotique* «екзотичний», яке через лат. *exōticus* «іноземний, чужинний» зводиться до гр. *ἐξωτικός* «тс.», пов'язаного з прислівником *ἐξω* «ззовні, знадвору», похідним від *ἐξ* «від, з», спорідненого з лат. *ex*, псл. *iz*, укр. *із*, *з*. — СІС 235; Holub—Lyer 159; Bloch I 282; Dauzat 306; Klein 561, 764; Frisk I 524, 530. — Див. ще **з²**.

екіпа́ж, *екіпірба́ка*, *екіпірува́ти*; — р. *екіпа́ж*, бр. *екіпа́ж*, п. *ekwipaż*, ч. *екура́ж*, слц. *ekvipaž*, вл. *ekwipaža*, болг. м. *екіпа́ж*, схв. *екіпа́ж*, слн. *ekvipaža*; — запозичення з французької мови; фр. *équipage* «каре́та; команда; спорядження» пов'язане з *équiper* «споряджати, устатковувати» (<ст. *esquiper* (*eschiper*) «завантажувати корабель; споряджати корабель»), що походить від герм. *skip-* «корабель», можливо, безпосередньо від дісл. *skipa* «споряджати корабель», спорідненого з дісл. гот. *skip* «корабель», днн. *skif*, нвн. *Schiff*, англ. *ship* «тс.», пов'язаними з лтс. *škibít* «рубати, різати» (<іе. **skēi-* «різати»); похідне *екіпірува́ти* за посередництвом р. *екіпірова́ть* походить від нвн. *equipieren*, що зводиться до фр. *équiper*. — СІС 235; Фасмер IV 515; Горяев 431;

Gamillscheg 386; Dauzat 288; Klein 536; Kluge—Mitzka 169, 648.

економія, [око́номія, яконо́мія], *еко-но́м*, [око́ном Г, Ж, око́ман Г, Ж, око́мон Г, Ж, яконо́м], *економіст, економіка, економізація, економізм, економіка, економіка, економічний, економічний, економічати, економіти, економізуватися, економічати, ст. економія (XVII ст.), ікономія (1627);*— р. *еконómия*, бр. *еканómия*, п. *екопотія*, ч. *екопотіє*, сл. *екопóтія*, вл. *екопотія*, болг. *иконо́мия*, м. *економія*, схв. *екондмија*, слн. *екопоті-ја*;— запозичення з латинської мови; лат. *оесопотія* «правильне господарство» походить від гр. *οίκονομία* «керування домашнім господарством», утвореного з основи іменника *οἶκος* «дім, житло, батьківщина», спорідненого з лат. *vīcus* «житловий квартал, село», псл. *vъъ* «село», р. *весь* «тс.», і компонента *-νομία*, пов'язаного з *νέμω* «розподіляю, присуджую», спорідненим з гот. *niþan* «брати», лтс. *ðēti*, *ðeīt* «тс.», ав. *pətañ-* «позиція», лат. *numerus* «число»; ст. *ікономія* походить безпосередньо від гр. *οίκονομία*, відбиваючи новогрецьку вимову слова; форми [око́номія, око́ном, око́ман, око́мон] постали внаслідок народної етимології — як переосмислення *еко-* в *око-* у зв'язку із значенням «нагляд, контроль». — Пономарів Мовозн. 1974/2, 41—42; Тимч. 870; Горяев 431; Kopaliński 260; Holub—Lyer 147; Dauzat 265; Frisk II 301, 302—304.

екран, *екранізація, екранізувати, екранувати*; — р. бр. *екра́н*, п. *екран*, болг. *екра́н*, м. *екран*, схв. *єкря́н*, слн. *екра́н*;— запозичення з французької мови; фр. *écran* «екран, ширма, заслона», ст. *escrep* «тс.», походить від франк. **skērm*, спорідненого з днн. *skērm* «щит, ширма, заслона, захист», *skirm* «тс.», нвн. *Schirm* «парасолька; козирок; екран, ширма», лат. *scortum* «шкіра», *corium* «тс.»; менш переконливе припущення (Dauzat 266; Фасмер IV 516) про зв'язок фр. *écran* з свн. *schrank* «загорожа, ґрати, замкнене приміщення». — СІС 236; Gamillscheg 349; Klein 1403; Kluge—Mitzka 650, 678. — Пор. **ширма**.

екс- (префікс у словах типу *екс-голова, екс-президент, екс-чемпіон* із зна-

ченням «колишній»); — р. бр. *екс-*, п. слн. *екс-*, ч. сл. *ех-*, болг. м. схв. *екс-*;— запозичено з латинської мови через французьку (фр. *ex-ministre* «колишній міністр» і под.); лат. *ex, ē* (*ex-, ē-*) «із, ви-» споріднене з псл. *iz- < * (j)ъz(-)*, укр. *з(-), із(-)* (прийменником і префіксом); функцію префіксального компонента із значенням «колишній» *ex* у народній латині розвинуло в словосполученнях з іменником спочатку в формі аблатива (*ex consule* «(вийшовши) з (посади) консула»), що згодом замінилась формою називного відмінка (*expatricius* «колишній патрицій»). — СІС 236; Sl. wyg. obcysz 176; Kopaliński 260; Holub—Lyer 156; Dauzat 303; Klein 554; Walde—Hofm. I 423. — Див. ще **з²**.

екскаватор, *екскаваторник*; — р. *екскава́тор*, бр. *екскава́тар*, п. *ekskawator*, ч. сл. *exkavátor*, болг. *екскава́тор*, схв. *екскава́тор*, слн. *ekskavátor*; — запозичено через російську і польську мови з німецької або англійської; н. *Ekskavátor*, англ. *excavator* походить від лат. *excavāre* «видобувати, бурити», що постало із префікса *ex-* «з-, від-» і дієслова *savāre* «робити порожнім, видобувати», пов'язаного з прикметником *savus* «порожнистий, увігнутий». — СІС 236; Kopaliński 261; Klein 555; Holub—Lyer 158. — Див. ще **екс-**, **каватіна**.

екскурсія, *екскурсіант, екскурсійний*; — р. *екскурсія*, бр. *екскурсія*, п. *ekskursja*, ч. *exkurse, exkurze*, сл. *exkurzia*, вл. *ekskursija*, болг. *екскурсія*, м. *екскурзія*, схв. *екскүрзія*, слн. *ekskürzija*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Exkursión*, фр. англ. *excursion* походить від лат. *excursio* «вибігання вперед, вилазка, поїздка, екскурсія», пов'язаного з дієсловом *excursio* «вибігати, від'їжджати, подорожувати, роблю екскурсію», утвореним з префікса *ex-* «із-, ви-» і дієслова *currere* «біжу». — СІС 237; Kopaliński 262; Holub—Lyer 158; Dauzat 305; Gamillscheg 406. — Див. ще **екс-**, **курс**.

експансія, *експансіонізм, експансіоніст, експансієвий*; — р. *експансія*, бр. *експансія*, п. *ekspansja*, ч. *expanse, expanze*, сл. *ekspanzia*, вл. *ekspansija*, болг. *експанзія*, м. *експанзія*, схв. *екс-*

pānzija, слн. *ekspanzija*; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьку (н. *Expansión*); фр. *expansion* походить від слат. *expansio*, похідного від лат. *expandere* «розкривати, розпускати», утвореного з префікса *ex-* «ви-, із-» і дієслова *randere* «розпускати, розправляти, розширювати, розстилати», пов'язаного з *patere* «простилатися, бути відкритим, виявлятися», спорідненим з ав. *rawapa-* «широкий, далекий», гр. *πετάνωμι* «розстилаю», *πίτνωμι*, *πίτνω* «тс.», дісл. *faðmr* «обійми, нитка (на довжину розставлених рук)», дангл. *fæðm* «розставлені руки; захист», двн. *fadam* (*fadum*) «нитка», нвн. *Faden* «тс.». — СІС 237; Kopaliński 262; Holub—Lyer 159; Dauzat 306; Walde—Hofm. I 244—245, 262. — Див. ще *екс-*.

експедиція, *експедитор*, *експедірувати*, *експедиційний*, ст. *експедиція* (XVII ст.); — р. *експедиция*, бр. *експедиция*, п. *ekspedycja*, ч. *expedice*, слц. *expedicia*, вл. *ekspedycja*, болг. *експедиция*, м. схв. *експедиция*, слн. *ekspedycja*; — запозичення з французької мови; фр. *expedition* походить від лат. *expeditio* «воєнний похід; установа; приведення в порядок»; пов'язаного з дієсловом *expedio* «розплутую, розв'язую, звільняю; приводжу в бойовий порядок, підготовляю», утвореним за допомогою префікса *ex-* «ви-, з-» від іменника **pedis* «пуга», пов'язаного з *pes* (*pedis*) «нога». — СІС 237; Kopaliński 262; Holub—Lyer 159; Dauzat 307; Gamillscheg 407; Walde—Hofm. I 428—429, II 293—295. — Див. ще *екс-*, *педаль*.

експеримент, *експериментатор*, *експериментаторство*, *експериментальний*, *експериментувати*; — р. *експеримент*, бр. *експеримент*, п. *eksperyment*, ч. слц. *experiment*, вл. *eksperiment*, болг. м. *експеримент*, схв. *експеримент* (*a*)т, слн. *eksperiment*; — запозичення з латинської мови; лат. *experire* «дослід, спроба» пов'язане з *experire* «робити спробу, досліджувати, вивчати», утвореним з префікса *ex-* «з-, від-» і дієслова **perire*, пов'язаного з *peritus* «досвідчений, вмілий», *periculum* «дослід, спроба» і спорідненого з гр. *πειρα*

«тс.», *εμπειρος* «досвідчений», а також з вірм. *p'ogj* «дослід», гот. *faigina* «вина», двн. *fār* «переслідування, небезпека»; сумнівним видається припущення (Фасмер IV 516) про німецьке посередництво запозичення. — СІС 237; Kopaliński 263; Holub—Lyer 159; Klein 562—563; Walde—Hofm. II 288—289. — Див. ще *екс-*.

експерт, *експертіза*; — р. бр. *експерт*, п. вл. *ekspert*, ч. слц. *expert*, болг. м. *експерт*, схв. *експерт*, слн. *ekspert*; — запозичення з французької мови; фр. *expert*, *expertise* походять від лат. *expertus* «досвідчений, випробуваний», пов'язаного з *experire* «випробувати». — СІС 237; Kopaliński 263; Dauzat 307; Gamillscheg 407; Walde—Hofm. II 288—289. — Див. ще *екс-*, *експеримент*.

експлуатація, *експлуататор*, *експлуатаційник*, *експлуатаційний*, *експлуатований*, *експлуатувати*; — р. *експлуатация*, бр. *експлуатация*, п. *eksploatacja*, ч. *exploatace*, слц. *exploatacia*, болг. *експлоатация*, м. схв. *експлоатация*, слн. *exploatacija*; — запозичення з французької мови; фр. *exploitation* «експлуатація, визиск (1834, Бланк); використання; оцінка (XVIII ст.); (ст.) захоплення» пов'язане з *exploiter* «експлуатувати, визискувати (XIX ст., Прудон); використовувати; працювати», ст. *exploitier* (*espleitier*) «виконувати; здійснювати», що походить від *exploit* (ст. *exploit*, *espleit*) «подвиг», яке зводиться до лат. *explicitum*, субстантивованого пасивного дієприкметника мин. ч. від *explicitare* «виконувати, чинити; розгортати», утвореного за допомогою префікса *ex-* «з-» від дієслова *plicare* «згортати», спорідненого з гр. *πλέκω* «плету», лат. *plectere* «плетсти», псл. *plesti*, укр. *плетіти*. — СІС 238; Sl. wug. obcych 179; Kopaliński 263; Holub—Lyer 159; Dauzat 307; Gamillscheg 407; Bloch I 283; Klein 563; Walde—Hofm. II 321. — Див. ще *екс-*, *плетіти*.

експозиція, *експонат*, *експонент*, *експозиційний*, *експонувати*; — р. *експозиция*, *експонировать*, бр. *експозиция*, *експанавіць*, п. *ekspozycja*, *ekspowac*, ч. *exposice*, *expozice*, *exponovati*, слц. *expozicia*, *exponovat*, вл. *ekspozycja*, *ekspowac*, болг. *експозиция*, *експонировати*

рам, м. експозиција, експоніра, схв. експозиција, експонірати, слн. ekspozicija, ekspozirati;— запозичено з латинської мови, очевидно, через німецьку (н. Exposition «виставка», exponieren «викладати»); лат. expositio «виклад» пов'язане з ехрпо «виставляю, розкладаю, показую», утвореним з префікса ех- «ви-, з-» і дієслова рпо «кладу».— СІС 238; Kopaliński 263, 264; Holub—Lyer 159; РЧДБЕ 230; Walde—Hofm. II 335—336.— Див. ще **екс-**, **позиція**.

експорт, експортёр, експортувати;— р. *экспорт*, бр. *экспарт*, п. ч. слц. export, вл. eksport, болг. експорт, м. експорт, схв. експорт, слн. eksport;— запозичення з англійської мови; англ. export «вивіз» походить від лат. exporto «вивожу, відпускаю, виганяю», що складається з префікса ех- «з-, від-» і дієслова porto «несу, приношу», спорідненого з гот. farjan «іхати», днвн. faran, нвн. fahren «тс.», дінд. rípartí «перевозить», гр. περάω «переїжджаю», стсл. **пърати** «літати»; похідне *експортёр*, очевидно, зумовлене впливом французької мови (фр. exportateur «тс.»).— СІС 238; Фасмер IV 516; Holub—Lyer 159; Klein 564, 1219—1220; Dauzat 308; Bloch I 283; Walde—Hofm. II 343—345.— Див. ще **екс-**.

експрес;— р. *экспресс*, бр. *експрэс*, п. вл. ekspres, ч. слц. expres, болг. експрес, м. експрес, схв. експрес, слн. eksprés;— запозичено з англійської мови за посередництвом німецької (н. Expreß) і французької (фр. express); англ. експрес «експрес, кур'єрський поїзд» як прикметник, що зазнав субстантивациі внаслідок скорочення словосполучення express train «кур'єрський поїзд», походить від фр. exprès «терміновий; точний; рішучий», яке зводиться до лат. expressus «виразний, ясний, чіткий», пов'язаного з дієсловом ехрміо «витискаю; роблю опуклим; домагаюся від когось; ясно вимовляю; висловлюю», утвореним з префікса ех- «з-, від-» і дієслова рето «давлю, тисну».— СІС 238; Kopaliński 264; Holub—Lyer 159; Dauzat 308; Bloch I 283; Gamillscheg 407; Kluge—Mitzka 178; Klein 564.— Див. ще **екс-**, **преса**.

експресія, експресіонізм, експресіоніст, експресівний;— р. *экспрессия*, бр. *експрэсія*, п. ekspresja, ч. exprese, слц. expresia, вл. ekspresija, болг. експресія, м. експресія, схв. експресія, слн. ekspresija;— запозичення з французької мови; фр. expression «вираз, виразність» походить від лат. expressio, -ōnis «тиснення, вираження, висловлення», пов'язаного з дієсловом ехрміо «витискаю, роблю опуклим; ясно вимовляю, висловлюю».— СІС 239; Kopaliński 264; Holub—Lyer 159; Dauzat 308; Gamillscheg 407.— Див. ще **експрес**.

експропріація, експропріатор, експропріювати;— р. *экспроприация*, бр. *експрапрыяця*, п. ekspropriacija, ч. expropriace, слц. expropriacia, вл. ekspropriacija, болг. експропріація, м. схв. експропріація, слн. ekspropriacija;— запозичення з німецької мови; н. Expropriation походить від пізньолат. expropriatio, пов'язаного з ехрпрогіаге «позбавляти власності», утвореним за допомогою префікса ех- «ви-, з-» від прикметника proprius «власний», етимологічно не зовсім ясного.— СІС 239; Kopaliński 264; Holub—Lyer 159; Fremdwörterbuch 182; Walde—Hofm. II 373—374.— Див. ще **екс-**.

екстаз, екстатичний;— р. бр. *экстаз*, п. вл. ekstaza, ч. extase, extáze, слц. extáza, болг. екстаз, м. екстаз, екстаза, схв. екстаза, слн. ekstáza;— запозичення з французької мови; фр. extase «екстаз, захоплення» запозичене з латинської мови; лат. церк. extasis «тс.» походить від гр. ἐκστασις «зміщення, переміщення, відхід, несамовитість, екстаз», пов'язаного з дієсловом ἐξίστημι «зміщувати, виводити, розладнувати, робити несамовитим», утвореним з префікса ἐξ «із-, ви-», спорідненого з лат. ех- «тс.», псл. iz-, укр. із-, і дієслова їстѣи «стою», спорідненого з псл. stati, укр. *стати*.— СІС 239; Фасмер IV 516; Kopaliński 264; Holub—Lyer 160; Dauzat 308; Gamillscheg 408; Chantraine 470—471.— Див. ще **з²**, **стати**.

екстёрн «той, хто складає іспити в навчальному закладі, не навчаючись у ньому», екстернат;— р. *экстерн*, бр. *екстёрн*, п. екстёрн, ч. externí «зовнішній»,

слц. *externý* «тс.», болг. *екстерна́т*, м. *екстерен*, схв. *эксте́рнї*, слн. *eksterpišt* «екстерн»; — запозичення з французької мови; фр. *externe* «тс.» походить від лат. *externus* «зовнішній; чужий, сторонній», пов'язаного з *exterus* (*exter*) «тс.», утвореним від прийменника *ex* «з, від» за допомогою суфікса *-tero-* на позначення місця, спорідненого з гр. *-τερο-* (*δεξι-τερός* «правий»), дінд. *-tara-* (дінд. *án-taraḥ* «внутрішній»); споріднене з дірл. *s-echtair*, *an-echtair* «назовні, ззовні» (<*eks-tri або *eks-teri). — СІС 239; Kopaliński 265; Holub—Lyer 160; Dauzat 309; Bloch I 284; Klein 566, 1603; Walde—Hofm. I 433; Ernout—Meillet I 204. — Див. ще **екс-**.

екстра́кт «згущена витяжка; лікувальний препарат з витяжок; витяг, стислий виклад», *екстра́ктор*, *екстра́кція*, *екстрактивний*, *екстракційний*, *екстрагувати*, ст. *екстрактъ* «витяг» (XVII ст.); — р. бр. *экстракт*, п. вл. *ekstrakt*, ч. слц. *extrakt*, болг. м. *екстракт*, схв. *экстракт*, слн. *ekstrákt*; — запозичення з латинської мови; лат. *extractum* «витягнуте» пов'язане з дієсловом *extrahō* «витягаю, видобуваю», утвореним з префікса *ex-* «ви-, з-» і дієслова *trahō* «тягну». — СІС 239—240; Фасмер IV 516; Kopaliński 265; Holub—Lyer 160; Walde—Hofm. II 698—699. — Див. ще **абстрагувати**, **екс-**.

е́кстрений; — бр. *экстранны*, болг. *экстрен*; — запозичення з російської мови; р. *экстренный* виводиться від *экстра* «терміновість, невідкладність», запозиченого, очевидно, з німецької мови; н. *Extra* «окреме видання, особливий випадок» походить від лат. *extrā* (*ordinem*) «поза (нормою, порядком)», пов'язаного з *ex* «із». — СІС 240; Фасмер IV 516. — Див. ще **екс-**.

ексцентри́чний «позбавлений спільного центра; заснований на різних контрастах, смішних прийомах; незвичайний», *ексценти́рик*; — р. *эксцентричный*, *эксцентрический*, бр. *ексцэнтрычны*, п. *ekscentryczny*, ч. слц. *excentrický*, вл. *ekscentriski*, болг. *ексцентричен*, м. *ексцентричен*, схв. *ексцэнтрычан*, слн. *eks-céntričen*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *exzentrisch*, фр. *ex-*

centrique походять від пізньолат. *excentricus* «позбавлений центра», утвореного з прийменника *ex* «із» та іменника *centrum* «середина, центр». — СІС 240; Sł. wyr. obcych 177; Holub—Lyer 157; Dauzat 304. — Див. ще **екс-**, **центр**.

еластичний, *еластик*; — р. *эластичный*, *эластический*, бр. *эластычны*, п. *elastyczny*, ч. слц. *elastický*, вл. нл. *elastiski*, болг. *еластичен*, м. *еластичен*, схв. *еластичан*, слн. *elástičen*; — очевидно, походить від фр. *élastique*, що зводиться до лат. *elasticus*, яке походить, мабуть, від нгр. *ελαστικός* «гнучкий, еластичний; ковкий», пов'язаного з гр. *ἐλαστός* (*ἐλαστός*) «тс.», що є похідними від дієслова *ἐλάω* (*ἐλάωνω*) «жену; скеровую; кую», спорідненого з вірм. *elapem* «виходити; підійматися», *elanim* «ставати», дірл. *ad-ellaim* «підходити; відвідувати», *do-ellaim* «ухилятися». — СІС 241; Фасмер IV 517; Holub—Lyer 148; Holub—Kop. 112; Dauzat 269; Bloch I 245; Klein 505; Frisk I 482—483.

елева́тор; — р. *элеватор*, бр. *елеватор*, п. вл. *elewator*, ч. слц. слн. *elevátor*, болг. м. *елеватор*, схв. *елеватор*; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. *Elevátor* походить від пізньолат. *ēlevātor* «підіймач», пов'язаного з *ēlevāre* «підіймати, обирати», утвореним з префікса *ē-* (*ex-*) «з-, ви-» і дієслова *levāre* «підіймати, полегшувати», пов'язаного з *levis* «легкий», спорідненим з псл. Ізькьк «легкий», укр. *лєгкій*. — СІС 241; Sł. wyr. obcych 187; Holub—Lyer 148; Klein 508, 883; Walde—Hofm. I 788—789. — Див. ще **екс-**, **лєгкий**.

елега́нтний, *елегантський*, *елегант* «чепурун, фронт» Ж; — р. *эlegantный*, бр. *эlegantны*, п. *elegantcki*, ч. *elegantní*, слц. *elegantný*, вл. *elegantny*, болг. м. *елегантен*, схв. *елегантан*, слн. *eleganten*; — запозичено з французької мови за посередництвом російської і польської; фр. *élégant* «елегантний, вишуканий; чепурун, фронт» походить від лат. *elegāns*, *-antis* «вишуканий, витончений», пов'язаного з *ēligāre* «вибирати, вишукувати», утвореним з префікса *ē-* (*ex-*) «з-, від-» і дієслова *legere* «знаходити, вибірувати», спорідненого з гр. *λέγω* «збираю, лічу; говорю», алб. *mb-lëv*

«збираю (зокрема, урожай)». — СІС 242; Sł. wуg. obcsuch 183; Holub—Lyer 148; Dauzat 270; Bloch I 246; Klein 506, 507, 875; Walde—Hofm. I 397, 780. — Див. ще екс-.

елегія, *елегійний*; — р. *элэгия*, бр. *элегія*, п. *elegia*, ч. *elegie*, слц. *elégia*, вл. *elegija*, болг. *елегия*, м. *елегија*, схв. *елэггија*, слн. *elegija*; — запозичено з німецької мови, очевидно, через посередництво польської; н. *Elegie*, як і фр. *élégie*, англ. *elegy*, походить від лат. *elegĭa*, яке зводиться до гр. *ἐλεγεία* «елегія», первісно «жалібна пісня», похідного від *ἐλεγεῖος* «голосіння», етимологічно неясного. — СІС 242; Фасмер IV 517; Kopaliński 268; Holub—Lyer 148; Chantaine 334.

елєтрика, *електризація*, *елєтрик*, *електричка*, *електричний*, *електризувати*; — р. *электричество*, бр. *електрычнасьць*, п. (розм.) *elektryka*, *elektryczność*, ч. слц. *elektrika*, вл. *elektricitá*, нл. (заст.) *elektrica*, болг. *електрика*, м. *електрика*, схв. *елєктрика*, слн. *eléktrika*; — запозичення з новолатинської наукової мови; нлат. *electricá*, утворене англійським лікарем В. Джільбертом (1544—1603) на позначення тіл, які, подібно до бурштину, наелектризуються від тертя, пов'язане з нлат. *electricus* «янтарний, властивий янтарю; електричний», похідним від *Electrum* «янтар», що походить від гр. *ἤλεκτρον* «тс.». — СІС 242; Kopaliński 268; Dauzat 269; Klein 506; Chantraine 409. — Див. ще **електрѳн**.

електрифікація, *електрифікатор*, *електрифікувати*; — р. *электрификація*, бр. *електрыфікация*, п. *elektryfikacja*, ч. *elektrifikace*, слц. *eléktrifikácia*, вл. *elektrifikowanje*, болг. *електрифікація*, м. схв. *електрифікација*, слн. *eléktrifikacija*; — запозичено, можливо, через російську мову з західноєвропейських; нвн. *Elektrifikation*, фр. *électrification*, англ. *electrification* створені на основі нлат. *electricus* «електричний» за допомогою компонента *-ficatio*, пов'язаного з лат. *facere* «робити, чинити», за аналогією до вже наявних слів типу лат. *modificatio* «встановлення міри, розміру». — СІС 242; Sł. wуg. obcsuch 186. — Див. ще **елєтрика**, **факт**.

електро- (перша частина термінів типу *електроагрегат*, *електроапаратура*, *електровізок*, *електроводолікарня*, *електрогідростанція*, *електродвигун*, *електродинаміка*, *електродинамометр*, *електродоїлка*, *електродоїння*, *електроенергія*, *електроємність*, *електрозварник*, *електрозварювач*, *електрозварювання*, *електрокардіограма*, *електрокардіограф*, *електролікарня*, *електролінія*, *електромагістраль*, *електромагнетизм*, *електромагніт*, *електромашинна*, *електромережа*, *електрометалургія*, *електромеханік*, *електромеханіка*, *електромолотіння*, *електромонтаж*, *електромонтёр*, *електромотор*, *електронасб*, *електроранка*, *електропередача*, *електропилосб*, *електропіч*, *електроплуг*, *електропромисловість*, *електросітка*, *електробїзд*, *електропостачання*, *електропровідність*, *електросталь*, *електростанція*, *електростатика*, *електротеплиця*, *електротерапія*, *електротехнік*, *електротехніка*, *електротрактор*, *електроустановка*, *електроутїог*, *електрохімік*, *електрохімія*, *електронегативний*, *електропозитивний* та ін.); — р. *электро-*, бр. *електра-*, п. ч. слц. вл. слн. *elektro-*, болг. м. схв. *електро-*; — запозичення з західноєвропейських мов; фр. *électro-*, англ. *electro-*, нім. *Elektro-* в аналогічних складних утвореннях походять від основи гр. *ἤλεκτρον* «янтар», опосередковано пов'язаної також із словом *елєтрика*. — Sł. wуg. obcsuch 183; Klein 507; Bloch I 245. — Див. ще **електрѳн**. — Пор. **елєтрика**.

електрѳн, *електрѳніка*; — р. бр. *електрѳн*, п. ч. вл. *elektron*, слц. слн. *elektřon*, болг. м. *електрѳн*, схв. *елєктрон*; — очевидно, запозичено за посередництвом російської мови з французької (проти запозичення з англійської або з німецької мови свідчить наголос — пор. англ. *eléktron*, нвн. *Eléktron*); фр. *électron* походить від англ. *electron*, створеного в 1891 р. англійським ученим Стоуні на основі гр. *ἤλεκτρον* (і -ос) «янтар»; сплав золота і срібла», слова спільного походження з гр. *ἤλεκτρον* (-орос) «блискучий», очевидно, спорідненого з дінд. *ulká* «вогняне явище, метеор, головня». — СІС 244; Kopaliński 268; Holub —

Lyer 148; Dauzat 270; Bloch I 245; Kluge—Mitzka 162; Klein 507; Frisk I 629.

елемент, *елементарний*, ст. *елемента* (XVI ст.); — р. бр. *елемент*, п. ч. вл. нл. слц. *element*, болг. м. *елемент*, схв. *елѣмен(а)т*, слн. *elemēt*; — запозичено в середні віки з латинської мови безпосередньо, а в новіші часи — повторно, очевидно, через німецьку мову; нвн. *Element* походить від лат. *elementum* «елемент; стихія; (давніше) літера; (перен.) початок навчання», етимологічно нез'ясованого; можливо, через проміжну форму **elerantum* «літера з слонової кістки для навчання грамоти» пов'язане з гр. *ἐλέφαντα*, знах. в. одн. від *ἐλέφας* «слон, слонова кістка», і зазнало звукової зміни під впливом етруської мови; свого пізнішого значення «елемент; стихія» слово набуло як калька гр. *στοιχεῖον* «тс.»; (одна з літер, розташованих у певному порядку)», похідного від *στειχῶ* «крокую, іду». — Тимч. 873—874; Фасмер IV 517; Hüttl-Worth 16; Holub—Lyer 148; Dauzat 270; Bloch I 246; Kluge—Mitzka 162—163; Klein 507; Walde—Hofm. I 397—398.

Елеонора, *Леонора*; — р. *Элеонора*, бр. *Елеанора*, п. ч. *Eleonora*, слц. слн. *Eleonóra*, болг. *Елеонора*; — нове запозичення з однієї з західноєвропейських мов, найвірогідніше через німецьку (нвн. *Eleonore*) з англійської; — англ. *Eleonor* (*Elinor*) є ім'ям, запозиченим через старофранцузьку мову (фр. ст. *Eliepor*, *Aliepor*) із старопровансальської; пров. ст. *Aliepor*, можливо, походить від гр. *ἔλεος* «милосердя, співчуття, убоління», етимологічно нез'ясованого; менш переконливе пояснення імені (Paul Kl. Vnb. 89) як гебрійського за походженням із значенням «бог — моє світло», при якому припущуваного гебрійського прототипу не наводиться. — Петровский 231; Суперанская 91; Корещу́ Průvodce 59; Klein 506; Frisk I 490.

[елетá] «нутрощі, потрухи» Я, **[лелетá]** Я, **[ялитí]**, **[лелю́хи Ж]** «тс.»; — р. **[лито́нья]** «треге відділення шлунок жуйних тварин», бр. **[яліты]** «ядра тварини-самця», п. **[jelito]** «кишка; стравохід», **[jelita]** (мн.) «нутрощі», **[lelochy]** «тс.»,

ч. **[jelito]** «кров'яна ковбаса», ст. «кишка; ковбаса», слц. **[jelito]** «кров'яна ковбаса; шлунок; черево», вл. **[jelito]**, **[jēlto]** «шлунок жуйних тварин», нл. **[jelito]** «нутрощі; шлунок тварини», схв. **[olímto]**, **[olímto]**, **[jēlímto]** «кишка; ковбаса», слн. **[jelital]** «вид ковбаси», **[lolito]** «кишка»; — псл. **(j)elito**, пд.-сл. **[lolito]** «кишка»; — загальноприйнятої етимології не має; найбільш імовірно видається спорідненість з лат. *līa* (мн.) «нутрощі; кишки; живіт», пізнім гр. *ἴλα* «жіночий статевий орган» (Brückner KZ 206; Walde—Pok. I 163—164; Walde—Hofm. I 678); інші дослідники (Фасмер II 503; Bern. I 452—453; Mikl. EW 425; Matzenauer LF 8, 28) пов'язують псл. **(j)elito** з прус. *laitian* «ковбаса»; Бернекер вважає, що початкове *je-* (*o-*) виникло з префікса *ie. *e-*, **o-* і допускає також можливість зв'язку псл. ***j)elito** або з гр. *ἀλίνω* «намащую», *λίπος*, *λεῖος* «гладкий», лат. *līno* (*lēvī*), *litum* «намащую», або з дінд. *lāyate*, *līyati* «прилягає, тупиться»; сумнівне зближення з псл. *liiti* «лити» (Holub—Kop. 86), а також з лат. *botulus* «ковбаса» (Machek ESJC 222; Holub—Lyer 221) як слова праєвропейського походження; **[лелю́хи]**, на думку Славського, походить від п. **[lelochy]**. — Sławski I 557—558.

еліпс, *еліпсис*, *еліпса*, *еліпсoid*, *еліпсисний*, *еліпсний*, *еліпсоїдальний*, *еліпсоїдний*, *еліптичний*; — р. *эллипс*, *эллипсис*, бр. *эллипс*, *эллипсис*, п. ч. слц. вл. *elipsa*, болг. м. *елипса*, схв. *еліпса*, слн. *elipsa*; — через російську і через польську (*elipsa*) мови запозичено з французької; фр. *ellipse* походить від слат. нлат. *ellipsis* (лінгв., мат.), яке відбиває гр. *ἐλλειψις* «еліпсис (лінгв.); брак, нестача», утворене з префікса *ἐλ-* (<*ἐν-*> «в(-)»), спорідненого з лат. гот. нвн. англ. *in*, прус. *en* «тс.» (<*ie. *eni*>), і дієслова *λείπω* «залишаю», спорідненого з псл. *lixь*, укр. *лихий*; форма *еліпсис*, очевидно, походить від р. *эллипсис*, яке відбиває, мабуть, лат. *ellipsis*; форма *еліпсoid* походить від фр. *ellipsoïde*, утвореного від *ellipse* за допомогою суфікса грецького походження *-oïde* «подібний». — СІС

246; Фасмер II 505, IV 517; Holub—Lyer 148; Dauzat 271; Bloch I 246; Klein 509; Frisk I 508, II 99—100; Hofmann 70.— Див. ще **лихий**.

еля́] (вигук, яким відганяють свиней) Ж;— результат видозміни вигуку *аля* «тс.», в якому частку *а-* заміщено вигуком *е*.— Див. ще **аля**, **е**.

емаль, [емáлія] Ж, *емалюва́льник*, *емáлевий*, *емалюва́льний*, *емальова́ний*, *емалюва́ти*;— р. бр. *эмаль*, п. *emalia*, ч. слц. *email*, вл. нл. *emalja*, болг. *емáйл*, м. *емáйл*, схв. *емаль*, слн. *emájl*;— за посередництвом російської і польської мов запозичено з французької; фр. *email* (ст. *esmal*) походить від франк. **smalt*, спорідненого з днв. свн. *smalz* (нвн. *Schmalz*) «жир (перев. м'який)», до якого зводиться й укр. *смáлець*; пор. нвн. *Schmelz* «емаль», *schmelzen* «плавити».— СІС 247; Преобр. II 334; Фасмер IV 518; Горяев 431; Holub—Lyer 149, 443; Dauzat 271; Bloch I 247; Klein 517; Kluge—Mitzka 164.— Див. ще **смáлець**.

ембле́ма, *емблемати́чний*, заст. *емблемува́ти*, ст. *емблема* (XVIII ст.);— р. бр. *эмбле́ма*, р. ст. *емвлима*, п. *emblema*, *emblemát*, ч. слц. *emblém*, болг. *ембле́ма*, схв. *емблём*, слн. *emblém*;— запозичення з середньолатинської мови; слат. *emblēma* «різьба; живопис; рельєф» походить від гр. *ἐμβλήμα* «вставка; рельєфне зображення», похідного від *ἐμβάλλω* «вводжу, вміщаю», утвореного з префікса *εμ-* (*ἐν-*, *ἐνι-*) «в-» і дієслова *βάλλω* «вставляю, вміщаю, кидаю», спорідненого з тох. А В *klā* «падати», дінд. *ud-gūrṇa* «піднятий», можливо, також з дінд. *galati* «капає», днв. *quellan* «струменіти, бити джерелом».— Hüttl-Worth 14; Фасмер IV 518; Горяев 431; Kopaliński 272; Holub—Lyer 149; Dauzat 272; Bloch I 248; Klein 512; Frisk I 215—217.— Див. ще **еліпс**.

ембріо́н, *ембріона́льний*;— р. *эмбрио́н*, бр. *эмбрыён*, п. *embrion*, ч. слц. *embryo*, вл. *embryon*, болг. м. *ембрио́н*, схв. *ембрио*, слн. *émbrio*;— запозичення з французької мови; фр. *embryon* через посередництво латинської мови (лат. *embryo*) запозичено з грецької; гр. *ἐμβρυον* «новонароджене ягня; зародок» утворене з префікса *ἐν-* (> *εμ-*)

«в-» і основи дієслова *βρώω* «цвісти, квітнути, кипіти, виливати, вирощувати», етимологічно не з'ясованого.— СІС 248; Kopaliński 272; Holub—Lyer 149; Dauzat 273; Frisk I 274—275; Chantraine 200.— Див. ще **еліпс**.

емігрува́ти, *емігрант*, *емігра́ція*, *емігранти́щина*, *еміграці́йний*;— р. *эмигри́ровать*, бр. *эмигри́раваць*, п. вл. *emigrować*, ч. *emigrovati*, слц. *emigrovat'*, болг. *емигри́рам*, м. *емигри́ра*, схв. *емигри́рати*, слн. *emigrirati*;— запозичення з західноєвропейських мов; фр. *émigrer*, *émigrant*, *émigration*, н. *emigríeten*, *Emigránt*, *Emigratióń* походять від лат. *ēmigraĕ* «виселятися, переселятися», утвореного з префікса *ē-* (*ex-*) «з-, від-» і дієслова *migrāre* «блукати, вештатися; мінятися».— СІС 248; Kopaliński 273; Holub—Lyer 149; Bloch I 249; Dauzat 274; Klein 514; Walde—Hofm. II 86.— Див. ще **екс-**, **мігра́ція**.

Емілі́й, *Еміль*, *Емілія*, *Еміла*;— р. *Эмили́й*, *Эмиль*, ст. *Емили́й*, *Эмили́я*, бр. *Эмиль*, *Эмили́я*, п. *Emilja*, ч. *Emil*, *Emilie*, *Emila*, слц. *Emil*, *Emília*, вл. *Mila*, болг. *Еми́л*, *Еми́лия*, схв. *Емї́лије*, *Емї́лија*, слн. *Emil*, *Emilija*;— очевидно, походить від лат. *Aemilius* «Емілій» (назва римського роду), можливо, утвореного від прикметника *aemulus* «суперник; той, хто змагається; прихильник», похідного від *aemulārī* «змагатися», пов'язаного з *imitārī* «підроблювати, відтворювати, заміняти», *imāgo*, *-inis* «відтворення, образ»; пов'язують також з гр. *αἰμόλιος*, *αἰμόλος* «лагідний, облесливий» (Петровський 232), що менш переконливо.— Суперанская 83, 91; Корєчнý Průvodce 61; Constantinescu 51; Klein 514; Walde—Hofm. I 17.— Пор. **Омелья́н**.

Е́мма;— р. *Э́мма*, бр. *Э́ма*, п. *Emma*, ч. слц. *Ema*, слн. *Ema*;— запозичення з німецької мови; нвн. *Emma* виникло з *Egma* (інша форма *Irgma*), першого компонента давньогерманських складних жіночих імен (типу *Egmen-trud*, *Irm(in)-gard*), яке пов'язують з «Ірмін (божество давніх германців)» (Paul Kl. Vnb. 90, 104) або пояснюють, менш переконливо (Klein 515), як «весь, загальний» (*eg-*

tin); сумнівне пояснення (Суперанская 91) як давньогерманського «лагідна, приязна», яке не обгрунтовується наведенням відповідного германського слова. — Корєснŭ Рrŭvodce 60—61.

Еммануїл, ст. *Еммануїлъ* «с нами б(ог)ъ» (1627); — р. *Эммануїл*, ст. *Еммануїл*, бр. *Эмануїл*, ч. слц. вл. Emauel, болг. *Емануїл*, слн. Emauel, стсл. **Емануїлъ**; — за посередництвом старослов'янської мови запозичено з грецької; гр. Ἐμμανουήλ відтворює гебр. ʾĪmānūʾēl букв. «з нами бог», утворене з прийменника ʾim «з; при», спорідненого з ар. maʾ(a) «тс.», що виступає в сполучній формі ʾimā- разом із займенниковим суфіксом l ос. мн. -ni (ʾimānī «з нами») та іменника ʾēl «бог», спорідненого з ак. ʾl (ilu) «бог, божество». — Беринда 204; Петровский 232; Корєснŭ Рrŭvodce 61; Constantinescu 51; Klein 515; Gesenius 44, 632, 637. — Пор. **Мануїл**.

емо́ція, *емоці́йний*, *емоціо́нальний*; — р. *емо́ция*, бр. *эмџыя*, п. емосја, ч. емосе, слц. емо́сія, вл. емосіја, болг. *емо́ция*, м. *емоција*, схв. *ёмџија*, слн. емо́сіја; — запозичення з французької мови; фр. émotion «хвилювання, збудження» пов'язане з дієсловом émotion (ст. estmouvoir) «рухатися; хвилювати, бентежити», що походить від нар.-лат. *exmōvēre, лат. ēmōvēre «виходити (з чогось); хвилювати, збуджувати», складеного з префікса ē- (ex-) «з-, від-» і дієслова mōvēre «рухати, хвилювати», очевидно, спорідненого з дінд. mīvatī «шттовхає», тох. А В mus- «рухати», лит. máuti, máuti «позбавляти, здирати» (іє. *mečə-, *mječə- «відсувати»); іменник émotion було утворено за зразком motion (ст.) «приведення в рух», що походить від лат. mōtio «тс.», пов'язаного з mōtus «рух», первісно дієприкметником від дієслова mōvēre «рухати». — СІС 248; Koralinski 273; Sł. wug. obcsuch 189; Holub—Lyer 150; Bloch I 250; Dauzat 274; Klein 515, 1010; Walde—Hofm. I 386, II 116. — Див. ще **екс-**.

ему́льсія, *емульсі́йний*, *емульсува́ти*; — р. *ему́льсия*, бр. *эмўльсия*, п. emulsja, ч. emulse, emulze, слн. emulzia,

вл. emulsija, болг. *ему́лсия*, схв. *ему́лзија*, слн. emúlzija; — запозичення з французької мови; фр. émulsion «рослине молоко; емульсія» утворено на основі лат. ēmulsus, дієприкметника від дієслова ēmulgeo «дою, видноюю», що складається з префікса ē- (ex-) «ви-, із-» і дієслова mulgeo «дою», спорідненого з гр. ἀμέλω, сірл. bligim «тс.», двн. mēlchan «доїти», дангл. melcan «тс.», псл. *melko «молоко». — СІС 249; Koralinski 274—275; Holub—Lyer 150; Dauzat 276; Gamillscheg 363; Klein 517; Walde—Hofm. I 121. — Див. ще **екс-**, **моло́зиво**, **моло́ко**.

е́нергія, *енерге́тизм*, *енерге́тик*, *енерге́тика*, *енерге́тичний*, *енергі́йний*, ст. *енергія* (XVII ст.); — р. *эне́ргия*, бр. *эне́ргия*, п. слц. energia, ч. energie, вл. нл. epergija, болг. *е́нергия*, м. *енергија*, схв. *енѐргија*, слн. energija; — запозичення з грецької мови; гр. ἐνέργεια «діяльність; сила» (звідки і пізньолат. energĭa «тс.») утворено Арістотелем від ἐνεργής (пізня форма до ἐνεργός) «діловий, активний», яке складається з префікса ἐν- «в-» і основи іменника ἐργον (дор. Fērgon) «праця», спорідненого з ав. va-gəzəp, двн. werc, нвн. Werk, дісл. verk, вірм. gorc «тс.». — СІС 251; Тимч. 874; Фасмер IV 518; Горяев 432; Koralinski 276; Holub—Lyer 150—151; Dauzat 278; Bloch I 255; Klein 521; Frisk I 548. — Див. ще **éліпс**.

е́нець «представник енецької народності на Таймирі»; — р. бр. *энец*; — запозичення з енецької мови: енецьке ennet'e' «людина». — Фасмер IV 518.

ентомоло́гія, *ентомоло́г*, *ентомоло́гічний*; — р. *энтмологџия*, бр. *энтмамологџия*, п. entomologia, ч. entomologie, слц. entomologija, вл. entomologija, болг. *ентомоло́гия*, м. *ентомологија*, схв. *ентомолџија*, слн. entomologija; — запозичення з німецької або французької мови; нім. Entomologie, фр. entomologie походять від гр. ἐντομολογία «наука про комах», утвореного з основи іменника ἐντομον «комаха» (букв. «те, що має нарізи, тобто членування»), пов'язаного з ἐντέμνω (іон. дор. ἐντάμνω) «надрізаю», утвореним з ἐν- «в-» і τέμνω «ріжу, січу», спорідненого з псл. teŭti, укр. *тяти*,

та компонента -λογία «учення, наука» (вживаного лише як друга частина складних слів), пов'язаного з λόγος «слово, (наукове) пояснення». — СІС 252; Sl. wug. obcuch 193; Holub—Lyer 151; Dauzat 282; Bloch 258; Klein 526; Frisk I 508—509, II 95—96; Boisacq 954. — Див. ще **еліпс**, **логіка**, **тяти**.

ентузіазм, *ентузіаст*; — р. *ентузіазм*, бр. *ентузіазм*, п. entuzjizm, ч. entuziasmus, слц. entuziazmus, вл. нл. entuziazm, болг. *ентузіазъм*, м. *ентузіазам*, схв. *ентузіазам*, слн. entuziázem; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. Enthusiasmus походить від гр. ἐνθουσιασμός «божественне натхнення, захоплення» (нлат. enthūsiasmus «тс.»), пов'язаного з ἐνθεός «сповнюють божественним натхненням», утвореним з ἐν-θεός «той, у кому є бог», яке складається з префікса ἐν- «в-» та іменника θεός «бог», нез'ясованого походження, можливо, спорідненого з вірм. di-k' «боги», лат. fēgiae «каникули», дінд. dhīṣṇiya або з лит. dvasià «дух», свн. getwās «привид». — СІС 252; Фасмер IV 519; Горяев 431; Kopaliński 279; Holub—Lyer 151; Bloch I 258; Klein 526; Kluge—Mitzka 168; Frisk I 517, 662—663. — Див. ще **атеїзм**, **еліпс**.

енциклопедія, *енциклопедізм*, *енциклопедіст*, *енциклопедичний*; — р. *енциклопедія*, бр. *энныклапедыя*, п. encyklopedia, ч. encyklopedie, слц. encyklopédia, вл. encyklopedija, болг. *енциклопедія*, м. *енциклопедія*, схв. *енциклопедія*, слн. enciklopedija; — запозичення з французької мови; фр. encyclopédie походить від пізньолат. encyclopaedia, утвореного з гр. ἐγκύκλιος παιδεία букв. «кругове (загальне) виховання (навчання)», що складається з прикметника ἐγκύκλιος «круговий, циклічний», похідного від κύκλος «коло, обвід», спорідненого з псл. kolo, укр. *коло*, та іменника παιδεία «виховання, навчання», похідного від παιδ-, παις «дитина», спорідненого з псл. *ръта «птаха», укр. *птаха*. — СІС 253; Фасмер IV 519; Kopaliński 275; Holub—Lyer 150; Dauzat 278; Gamillscheg 368; Klein 519; Frisk II 44—45; Boisacq 739. — Див. ще **еліпс**, **коло**¹, **педагог**, **птаха**, **цикл**.

епігон, *епігонство*; — р. *епігон*, бр. *епігон*, п. ч. вл. epigon, слц. слн. epigón, болг. *епігон*, схв. *епігон*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Epigone, фр. épigones (мн.), англ. epigone походять від гр. ἐπίγονος «народжений пізніше, нащадок», пов'язаного з дієсловом ἐπίγοναι, утвореним з префікса ἐπι- «на-, по-», похідного від прислівника ἐπι- «тс.», спорідненого з дінд. apí, ав. aipí, дперс. apíy, і дієслова γίγνομαι «родитися», пов'язаного з γένος «рід». — СІС 253; Kopaliński 281; Holub—Lyer 152; Fremdwörterbuch 169. — Див. ще **ген**¹, **зять**.

епіграма, *епіграматист*, *епіграматичний*, ст. *епіграма* (1625); — р. *епіграма*, бр. *епіграма*, п. epigram, epigramat, (рідк.) epigrama, ч. слц. вл. epigram, болг. *епіграма*, м. *епіграм*, схв. *епіграм*, слн. epigrám; — запозичення з латинської мови; лат. epigramma «напис; короткий сатиричний вірш, епіграма» походить від гр. ἐπίγραμμα «напис, елегійний двовірш», пов'язаного з ἐπιγράφω «надписую», утвореним з префікса ἐπι- (епі-) «на-, до-, при-» і дієслова γράφω «креслю, пишу». — СІС 254; Тимч. 875; Фасмер IV 519; Kopaliński 281—282; Holub—Lyer 152; Dauzat 286; Bloch 263; Klein 531; Frisk I 324—326, 535. — Див. ще **графіка**, **епігон**.

епідемія, *епідемічний*; — р. *епідемія*, бр. *епідемія*, п. epidemia, ч. epidemie, слц. epidémia, вл. epidemija, болг. *епідемія*, м. *епідемія*, схв. *епідемія*, слн. epidemija; — запозичення з середньолатинської мови; слат. epidemia утворилося із скороченого грецького виразу ἐπιδημία νόσος «поширена в народі хвороба», до якого входить прикметник ἐπιδήμιος, утворений з прийменника ἐπί «на, до, при» та основи іменника δῆμος «земля; населення, народ». — СІС 254; Фасмер IV 519; Kopaliński 281; Holub—Lyer 152; Dauzat 286; Gamillscheg 382; Kluge—Mitzka 169; Klein 531; Frisk I 380. — Див. ще **демократія**, **епігон**.

епізод, *епізодичний*; — р. *епізод*, бр. *епізод*, п. epizod, ч. episoda, слц. слн. epizóda, вл. epizoda, болг. *епізод*, м. схв. *епізода*; — запозичення з французької

мови; фр. *épisode* «епізод» походить від гр. *ἐπεισόδιον* «епісодій (у стародавній трагедії — діалог між двома виступами хору); вставка, інтермедія, епізод», пов'язаного з прикметником *ἐπεισόδιος* «сторонній; вставний, додатковий», похідним від іменника *ἐπεισόδος* «прихід, поява; вхід, проникнення», що складається з префікса *ἐπ(ι)-* «на-, до-, при-» та іменника *εἶσοδος* «вхід, проникнення, прибуття», утвореного з префікса (<при-слівника) *εἰς-* (<*εἶς-*) «в-, на-», грецького новотвору, що виник з поєднання прислівника *ἐν* «в» з *-σ* за зразком *ἐξ* «з», і іменника *ὁδός* «дорога, подорож», спорідненого з псл. *ходъ*, укр. *хід*. — СІС 254; Фасмер IV 519; Горяев 432; Kopaliński 283; Holub—Lyer 153; Dauzat 286; Bloch I 263; Klein 533; Frisk I 471, II 349—350. — Див. ще *ἐλίπс*, *епігόν*, *хід*.

епілєпсія, *епілєптик*, *епілєптічний*, ст. *епилепсія* (XVIII ст.); — р. *епилепсия*, бр. *епилєпсія*, п. *epilepsja*, ч. *epilepsie*, слц. *epilepsia*, вл. *epilepsija*, болг. *епилєпсия*, м. *епилепсија*, схв. *епилєпсија*, слн. *epilepsija*; — запозичення з латинської мови; пізньолат. *epilepsia* «падуча хвороба» походить від гр. *ἐπιληψία* «тс.», похідного від дієслова *ἐπιλαμβάνω* «нападаю, захоплюю», утвореного з префікса *ἐπ(ι)-* (*ἐπι-*) «на-, при-, до-» і дієслова *λαμβάνω* «беру, хапаю» (майб. ч. *λῆψομαι*, звідки прикметникові форми *ληπτός*, *ληπτεός* і іменник *ληψίς* «хапання; приступ хвороби»), спорідненого, очевидно, з дангл. *læscan* «хапати», англ. *latch* «тс.», дінд. *lābhate*, лит. *lōbis* «багатство», *lābas* «добро». — СІС 255; Тимч. 875; Фасмер IV 519; Kopaliński 282; Holub—Lyer 152; Bloch I 263; Dauzat 286; Klein 532; Frisk II 71, 77—78, 91. — Див. ще *епігόν*.

епілог, ст. *епілогъ* (1627); — р. *епилогъ*, бр. *епілогъ*, п. ч. вл. *epilog*, слц. слн. *epilóg*, болг. *епилѠгъ*, схв. *епілогъ*; — запозичення з західноєвропейських мов; фр. *épilogue* (XII ст.), н. *Epilóg*, англ. *epilogue* походить від лат. *epilogus*, яке зводиться до гр. *ἐπίλογος* «висновок; кінець промови», пов'язаного з *ἐπιλέγω* «додам, скажу після чогось, у кінці», утвореним з префікса *ἐπ(ι)-* «на-, до-

при-» і *λέγω* «розповідаю, кажу». — СІС 255; Тимч. 875; Фасмер IV 519; Hüttl-Worth 14; Горяев 432; Kopaliński 282; Holub—Lyer 152; Dauzat 286; Bloch I 263; Klein 532. — Див. ще *епігόν*, *лєксика*, *лѠгіка*.

епітет; — р. *эпитет*, заст. *епитет*, бр. *эпитет*, п. *epitet*, ч. *epit(h)eton*, слц. *epiteton*, болг. м. *епитѣт*, схв. *епітет*, слн. *epíteton*; — очевидно, походить від фр. *épithète* «епітет», пов'язаного з лат. *epitheton* «означення», що зводиться до гр. *ἐπίθετον* «епітет; означення або прізвисько» (букв. «додане»), яке виникло з виразу *ἐπίθετον ὄνομα* первісно «додане ім'я», до якого входить прикметник *ἐπίθετος* «доданий; захоплений; запозичений; штучний», пов'язаний з дієсловом *ἐπιτίθημι* «кладу, додаю», яке складається з префікса *ἐπι-* «на-, до-, при-» і дієслова *τίθημι* «кладу», спорідненого з псл. *dēti* «класти», укр. *діти*. — СІС 255; Фасмер IV 519; Горяев 432; Kopaliński 283; Holub—Lyer 152; Bloch I 264; Dauzat 287; Klein 534; Boisacq 269—270. — Див. ще *діти*², *епігόν*.

епопєя; — р. *эпопєя*, бр. *эпапєя*, п. слц. вл. *epopeja*, ч. *epopej*, *epopeje*, болг. *епопєя*, м. схв. *епопєја*, слн. *eporēja*; — очевидно, походить від слат. *eporoea*, пов'язаного з гр. *ἐποποιῶ* «епічна пісня, епопея», утвореним з основ іменника *ἔπος* «слово, оповідання» і дієслова *ποιέω* «роблю, складаю». — СІС 256; Фасмер IV 520; Горяев 432; Kopaliński 284; Dauzat 287; Bloch I 264; Holub—Lyer 153; Klein 534. — Див. ще *епос*, *поєма*.

епос, *епік*, *епіка*, *епічний*; — р. *эпос*, бр. *эпас*, п. ч. слц. вл. *epos*, болг. м. *епос*, схв. *епос*, слн. *ép*, *épos*; — запозичення з німецької мови; нім. *Épos* через латинське посередництво (лат. *epos* «героїчна пісня») запозичено з грецької мови; гр. *ἔπος* (кіпрське *Ἐέπος*) «слово, оповідання, епічний вірш» споріднене з дінд. *vāsaḥ* «слово», ав. *vaśah-* «тс.», лат. *vōx*, *vōcis* «голос». — СІС 256; Фасмер VI 520; Горяев 432; Kopaliński 284; Holub—Lyer 153; Bloch I 263; Klein 534, 1719; Frisk I 545; Chantraine 362. — Пор. *вокал*.

епóха, *епохáльний*; — р. бр. *эпо́ха*, п. ерока, ч. слц. вл. нл. ероча, болг. *епóха*, схв. *ёпоха*, *епòха*, слн. ерòха; — запозичено з грецької мови, очевидно, за посередництвом латинської (нлат. ероча) і російської; гр. *ἐποχή* «затримка, вихідний момент; визначений час» утворено від дієслова *ἐπέχω* «затримую», що складається з префікса *ἐπ’-*, *ἐπι-* «на-, до-, при-» і дієслова *έχω* «тримаю; несу; володію», спорідненого з дінд. *sáhañ* «сила, перемога», ав. *hazah-* «тс.», гот. *sigis* «перемога», нвн. *Sieg* «тс.». — СІС 256; Фасмер IV 520; Горяев 432; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 284; Holub—Kop. 113; Holub—Lyer 153; Frisk I 603—604; Chantraine 392—394. — Див. ще *епігón*.

эра; — р. бр. *эра*, п. вл. ега, ч. слц. *éга*, болг. м. *эра*, схв. *ёра*, слн. *éга*; — запозичення з латинської мови; нарлат. аега «окреме число, вихідна цифра (у тому числі в хронології); ера» виникло з первісної форми множини від *aes*, *-ris* (<**ajos*, **ajses*) «руда; бронза, мідь; гроші», спорідненого з гот. *aiz*, дісл. *eig*, двн. *эг* «руда», дінд. *áyañ*, ав. *ayañ* «метал, залізо». — СІС 256; Фасмер IV 520; Горяев 432; Kopaliński 285; Holub—Kop. 113; Holub—Lyer 153; Walde—Hofm. I 19; Klein 537.

эрбий (назва хімічного елемента); — р. *эрбий*, бр. *эрбий*, п. *erb*, ч. слц. *erbit*, болг. *эрбий*, слн. *érbij*; — запозичення з новолатинської мови; новолат. *erbitum* утворено шведським хіміком К. Мозандером у 1843 р. від назви шведського міста Ітербі (*Ytterby*) як позначення одного з двох нових елементів, добутих з ітербійської пегматитової жили. — Волков 60; Kopaliński 285. — Пор. *ітербий*.

[*ерлэць*] «знак на вусі у худоби: вирізка в вусі у вигляді прямого або гострого кута», [*ирлэць*] «тавро на вівці» Я; — неясне; можливо, походить від тур. *yağal* «поранений; той, хто має рану, поріз» (пор. також *yağa* «рана, поріз») або його відповідника з якоїсь іншої тюркської мови, пов’язаного з дієсловами *yağılmak* «розсікатися», *yağmak* «розсікати».

эрозия, *еродбваний*, *ерозивний*, *еро-*

зійний, *еродувати*; — р. *эрозия*, бр. *эро́зия*, п. *erozja*, ч. *erose*, слн. *erózia*, болг. *ерóзия*, м. *ерозија*, схв. *ёрдзија*, слн. *erozija*; — через західноєвропейські мови (н. *Erosión*, фр. *érosion*, англ. *erosion*) запозичено з латинської; лат. *ēgōsio*, *-ōnis* «роз’їдання» пов’язане з дієсловом *ēgōdere* «роз’їдати», утвореним з префікса *ē-* (*ex-*) «з-, від-» і дієслова *gōdere* «гризти, виїдати», пов’язаного з *gādere* «скребти, дряпати» і спорідненого з дінд. *gādati* «дряпає, скребе», *gadanah* «зуб», свн. *gūezel* «тс.», нвн. *Rüssel* «хобот» (іє. **ṛgōd-*), а також (з іншим вокалізмом: іє. **ṛerd-*) псл. **verďь*, укр. *вэред*. — СІС 258; Kopaliński 287; Sł. wyr. obcych 198, 199; Holub—Lyer 153; Dauzat 289; Bloch I 266; Kluge—Mitzka 616; Klein 539, 1353; Walde—Hofm. I 423—424, II 415, 439—440. — Див. ще *екс-*, *вэред*. — Пор. *корозія*.

эротика, *еротизм*, *еротичний*; — р. *эротика*, бр. *эротыка*, п. *erotyka*, ч. слц. вл. *erotika*, болг. м. *эротика*, схв. *ёрдтика*, слн. *erótika*; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. *Erotik* походить від гр. *έρωτικός* «любовний», *έρωτικά* «любовні стосунки, пригоди», похідних від *έρως* (*έρωτος*) «кохання», пов’язаного з дієсловом *έρωμαι* «кохаю; бажаю», етимологічно неясного. — СІС 258; Kopaliński 286—287; Holub—Lyer 153; Fremdwörterbuch 172—173; Frisk I 547; Chantraine 363—364.

эрудіція, *ерудит*, *ерудований*; — р. *эрудіция*, бр. *эрудыция*, п. *erudycja*, ч. *erudice*, слц. болг. *ерудиция*, м. схв. *ерудиција*, слн. *erudicija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Erudition*, фр. *érudition*, англ. *erudition* походять від лат. *erudītio* «ученість, освіченість», пов’язаного з *erudīre* «навчати, давати освіту», утвореним з префікса *ē-* (*ex-*) «з-, від-» і прикметника *rudis* «необроблений, грубий, дикий» (<**rudius*) нез’ясованого походження. — СІС 258; Kopaliński 287; Sł. wyr. obcych 198; Holub—Lyer 153; Klein 540; Walde—Hofm. II 447. — Див. ще *екс-*.

[*есé*] «оце» ВеУг; — слн. [esej] «цей», стсл. *есе*, *кесе* «ось»; — псл. **e-se* «оце», вказівний займенник, утворений сполученням колишньої вказівної частки *e-*

(пор. болг. м. *e* «он там», схв. *ē* «ось»), наявної в р. *étot*, дінд. *a-sáu* «той», *a-dáñ* «те», гр. *é-тe* «там», *é-тeivos* «кожний», лат. *e-quidem* «звичайно», оск. *e-tanto*, умбр. *e-tantu* «така», гот. *i-bai*, *i-ba* (питальна частка), дангл. дісл. *ef* «чи, коли» (іє. **e-*), та займенника *сей* у формі середнього роду (*се*). — Фасмер IV 513, 523; Преобр., вип. останній 125—126; Bern. I 259—260; Mikl. EW 56, 297; Chantaine 329. — Див. ще *сей*. — Пор. *егé*.

еска́дра, *ескадрон*, *шкадрон* (заст.), *ескадрі́ля*, *ескадреній*; — р. *еска́дра*, ст. *иска́дра*, *искадрон*, п. ч. слц. *eskadra*, болг. м. *еска́дра*, схв. *èска́дра*, слн. *eskádra*; — запозичено з італійської або іспанської мови за посередництвом французької; фр. *escadre* «ескадра, флот» (ст. *escoadre*, *scoadre*) походить від іт. *squadra* «чотирикутний бойовий порядок; загін, відділення» або ісп. *escuadra* «тс.»; ці форми продовжують пізнє нар.-лат. **exquadra* «чотирикутник (війська)», утворене з префікса *ex-* «з-, від-» і основи іменника *quadrum* «чотирикутник, квадрат», спорідненого з псл. *četyrę*, укр. *чоти́ри*; на відміну від форми *ескадрон*, яка прийшла з італійської мови через французьку (фр. *escadron*), *шкадрон* походить безпосередньо від іт. *squadrone* «ескадрон» (букв. «великий чотирикутник війська»), що є збільшувальною формою від іт. *squadra*; похідне *ескадрі́ля* запозичено через французьке посередництво (фр. *escadrille*) з іспанської мови (ісп. *escuadrilla*). — СІС 258; Фасмер IV 521; Горяев 432; Kopaliński 288; Holub—Lyer 154; Dauzat 290; Bloch 267; Gamillscheg 388; Klein 1499; Kluge—Mitzka 687; Walde—Hofm. II 395—396. — Див. ще *екс-*, *квадрат*, *чотири*.

ескаля́тор; — р. *ескаля́тор*, бр. *ескаля́тар*, п. *eskalator*, ч. слц. *eskalátor*, болг. *ескаля́тор*, схв. *ескаля́тор*, слн. *eskalátor*; — запозичення з англійської мови; англ. *escalator* пов'язується з фр. *escalader* «підніматися, сходити», похідним від *escalade* «сходження; приступ, штурм», що походить від іт. *scalata* «приступ, штурм з драбинами», пов'язаного з *scala* «драбина», яке зводиться до лат. *scālae* (мн.) (<**scandsla*) «тс.», похідного

від *scando* «піднімаюсь». — СІС 258; РЧДБЕ 251; Kopaliński 288; Klein 541; Dauzat 290; Walde—Hofm. II 486. — Див. ще *скандува́ти*. — Пор. *шкала́*.

ескі́з; — р. *ескі́з*, заст. *ескіс* (два *ескіса*, 1815 р.), бр. *ескі́з*, болг. *ескі́з*; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *esquisse*, яке набуло своєї форми на російському ґрунті, очевидно, внаслідок гіперистичного сприйняття первісного кінцевого *с* як *з*, що зазнало оглушення, походить від іт. *schizzo* «ескіз; схема, конспект». — СІС 258; Сорокин 162, 458; Фасмер IV 521; Горяев 432; Dauzat 294; Bloch I 270; Gamillscheg 393. — Див. ще *шкіц*.

ескімо́с; — р. *ескімо́с*, бр. *ескімо́с*, п. *Eskimosi* (мн.), ч. *Eskymák*, слц. *Eskimák*, вл. *Eskimowc*, болг. м. *ескімо́с*, схв. *Èскім*, слн. *Èskime* (мн.); — запозичення з французької або англійської мови; фр. *esquimau*, англ. *Esquimo* походять від алгонкінськ. *eskimanzik* «ті, що харчуються сирим м'ясом». — РЧДБЕ 251; БСЭ 49, 181.

еспари́цет (бот.) «багаторічна кормова трав'яниста рослина, *Onobrychis sativa* L.», [*еспари́цет*] «тс.» Ж; — р. *еспари́цет*, бр. *еспари́цет*, п. *esparceta*, *sparceta*, ч. *esparseta*, *šparseta*, болг. *еспари́цета*, слн. *esparžeta*; — запозичення з французької мови; фр. *esparcette*, *esparcet* «тс.» походить від пров. *esparceto* «тс.», очевидно, генетично пов'язаного, як і фр. *épars* «розкиданий, розсіяний», ст. *espartre* «розсипати, розсіювати», з лат. *spargere* «тс.», спорідненим з лит. *sprugà* «іскра», англ. *spark* «тс.», гр. *σπαράω* «набрякаю; сильно жадаю»; свою назву рослина одержала, мабуть, узв'язку із способом її сівби. — СІС 259; St. wug. *obcych* 199, 615; Dauzat 284, 293; Bloch I 269; Walde—Hofm. II 566.

еспера́нто, *есперанти́ст*; — р. *еспера́нто*, бр. *еспера́нта*, п. ч. слц. вл. *esperanto*, болг. *еспера́нто*, схв. *еспера́нто*, слн. *esperánto*; — термін на позначення штучної мови, утворений за псевдонімом її винахідника лікаря Л. Заменгофа (1859—1917) *Esperanto*, який мовою есперанто означає «той, хто сподівається» і є акт. дієприкметником теп. ч. від діє-

слова *esperer* «сподіватися», утвореного від романського кореня (пор. фр. *espérer* «сподіватися», ісп. *esperar* «тс.»), що продовжує лат. *sp̄ero* «сподіваюся», споріднене з псл. *sp̄eti* «йти вперед до якоїсь мети», укр. *спіти*, *ўспіх*.—СІС 259; Корпалі́нські 289; Сл. выг. obcyh 199; Holub—Lyer 154; Dauzat 293; Bloch I 269; Klein 542; Walde—Hofm. II 273.—Див. ще *спіти*, *ўспіх*.

ест, *есто́нець*, *Естони́я*;— р. *эст*, *эсто́нец*, бр. *эсто́нец*, п. *Estończyk*, ч. *Est*, *Estonec*, слц. *Estóneč*, вл. *Est*, болг. *есто́нец*, м. *Естонец*, схв. *Естонац*, слн. *Estóneč*;— очевидно, запозичення з німецької мови; нвн. *Este* «ест, естонець», *Estland* «Естонія» пов'язане з назвою балтійського племені *Aestii*, *Aesti*, відомої нам уперше в такій формі з твору римського письменника Таціта «Германія» (98 р. н. е.), яка відбиває, очевидно, германську назву цього племені і відповідає дісл. *Eist(i)r*, дангл. *Estum* і, можливо, пов'язана з дісл. *eiði* «перешийок» або з гот. *aistan* «боятися, лякатися», згодом «страхиття»; пояснення *Aesti(i)* як «східні» (очевидно, в зв'язку з пргерм. **austa-* «схід») (Каск Яз. нар. СССР III 35) менш вірогідне фонетично; *Естони́я* походить від слат. *Estonia*, утвореного від цього етноніма; у самих естонців назва *aestlane* «естонець» (де *-lane* — суфікс на позначення місця, споріднений з фін. *(eesti-)lainen* «тс.»), — очевидно, з німецької мови, — поширилася лише з середини XIX ст., до того часу естонці себе називали *maarahvas* «корінне населення» (букв. «народ (цієї) землі»); у давньоруських літописах естонці разом з іншими прибалтійсько-фінськими племенами називалися *Чудь* (пор. р. *Чуд-ское озеро*).— Фасмер IV 522.

естафета́;— р. бр. *эстафета*, п. заст. *ridk. estafeta*;— запозичено, очевидно, за посередництвом російської мови з французької; фр. *estafette* (початково *estaffette*, 1631) походить від іт. *staffetta* «тс.».—СІС 259; Фасмер IV 522; Марковский РЯШ 1972/1, 107—108; Преобр. I 127; Горяев 432; Holub—Lyer 472; Dauzat 295; Bloch 271; Gamillscheg 395.— Див. ще *штафета́*.

естёт, *естетиза́ція*, *естетизм*, *естётник*, *естётника*, *естётство*, *естетичний*, *естётний*, *естётствувати*;— р. *эстет*, бр. *эстет*, п. *esteta*, ч. слц. *estét*, вл. *estetik* «естетик», нл. *estetiski* «естетичний», болг. м. *естёт*, схв. *èstet(a)*, слн. *estét*;— запозичено з французької мови, можливо, через німецьку (н. *Asthét*); фр. *esthète* (1882) утворено від гр. *αἰσθητής* «той, хто відчуває» при наявному вже на той час фр. *esthétique* «естетика» (від нлат. *aesthetica*, терміна німецького філософа Баумгартена, утвореного в 1750 р. від гр. *αἰσθητικός* «який відчуває; сприйманий чуттями»); гр. *αἰσθητής*, *αἰσθητικός* пов'язані з дієсловом *αἰσθάνομαι* (<**ǎFis-θ-άνομαι*) «відчуваю, сприймаю», одного кореня з гр. *αἶω* (<**ǎFis-ω*) «чую» і спорідненого з лат. *audio* (<**auis-d-io*) «тс.», дінд. *āvīḥ* «явний», аваті «зважає», псл. *aviti* «виявляти», укр. *явіти*, псл. *uxo* (<**ausos*), укр. *вўхо*.—СІС 259; Фасмер IV 522; Горяев 432; Сл. выг. obcyh 199—200; Holub—Lyer 155; Bloch I 271; Dauzat 295; Gamillscheg 396; Klein 544; Frisk I 45, 48—49.— Див. ще *вўхо*, *явіти*.

естрагон (бот.) «астрагон, *Artemisia dracunculus* L.»;— р. бр. *эстрагон*, п. ч. *estragon*, слц. *estragón*, болг. *естрагон*;— запозичення з французької мови; фр. *estragon* є результатом видозміни давнішого *targon* «естрагон», запозиченого через латинське посередництво (лат. бот. *tarchon*) з арабської мови; ар. *ṭarḥūn* «тс.» зводиться до гр. *δρακόντιον* букв. «драконів», похідного від *δράκων* «дракон»; пор. р. *дракон-трава* «естрагон», лат. *dracunculus* «тс.»; назва зумовлена, очевидно, гострим смаком рослини, що належить до роду полину.—СІС 260; Фасмер IV 522; Holub—Lyer 155; Dauzat 296; Gamillscheg 396.— Див. ще *дракон*.— Пор. *тургун*.

естра́да;— р. бр. *эстрада*, п. вл. *estrada*, ч. слц. слн. *estráda*, болг. схв. *естра́да*;— запозичення з французької мови; фр. *estrade* (1674) «підвищення, кін, поміст» походить від запозиченого ісп. *estrado* «тс.», яке продовжує лат. *strātum* «поміст, підлога; брук; ковдра, постіль; в'ючне сідло; попона» (букв.

«(те, що) простелене, простерте»), пов'язане з дієсловом *sterno* «стелю, простираю; покриваю», спорідненим з псл. **sterti*, укр. *простёрти*; фр. *estrade* виводиться також від пров. *estrada* «вулиця», яке походить від нар.-лат. *strāta* «тс.», пов'язаного з лат. *strātum* (Gamillscheg 396); значення «музично-драматичне мистецтво, пов'язане з виконанням невеликих творів» у слова *естрада* в українську мову запозичено з російської, де воно вперше виникло. — СІС 260; Фасмер IV 523; Kopaliński 290; Sł. wyg. obcych 201; Holub—Lyer 155; Dauzat 296; Bloch I 272; Fremdwörterbuch 175; Klein 544, 1523; Walde—Hofm. II 590, 601. — Див. ще **сторонá**.

ет (вигук для вираження нетерпіння, незадоволення, розчарування, досади, [um]; — п. *et* «тс.»; — очевидно, новотвір, що виник фонетично з вигуку **амь*, колишньої частки із значенням «хай»; — утрата м'якості відбулася, можливо, під впливом вигуку *ат*, варіанта **амь*. — Sławski I 215. — Див. ще **ат**.

ета́ж (рідк.) «поверх», *ета́жність*; — запозичення з російської мови; р. *эта́ж*, як і п. *ета́ж* «(заст.) поверх; (спец.) підріз на шкірі для рукавичок за довжиною пальців», ч. слц. заст. *etáž*, вл. *etaža*, болг. м. *ета́ж*, схв. *ета́ж*, слн. *etáža*, походить від фр. *étage* «поверх, ярус, ступінь, ряд», ст. *estage* «житло», що через форму нар.-лат. **staticum* «те, що стоїть» зводиться до лат. *statio* «стоянка, позиція; пост», пов'язаного з дієсловом *stāre* «стояти», спорідненим з псл. *stati*, укр. *ста́ти*. — Фасмер IV 523; Горяев 432; Holub—Lyer 155; Dauzat 297; Bloch I 272—273; Gamillscheg 397; Klein 545; Walde—Hofm. II 587. — Див. ще **ста́ти**.

ета́жерка; — р. *эта́жерка*, бр. *ета́жерка*, п. *etażerka*, ч. слц. *etažér*, болг. м. *ета́жерка*, схв. *ета́жер(ка)*, слн. *etažêra*; — запозичення з французької мови; фр. *étagère* «поличка, шапка для книжок» пов'язане з дієсловом *étager* «розміщувати ярусами», похідним від *étage* «поверх, ярус, ступінь». — Фасмер IV 523; Горяев 432; Sł. wyg. obcych 202; Holub—Lyer 155; Dauzat 297; Bloch I 272—273; Klein 545. — Див. ще **ета́ж**.

еталон; — р. бр. *еталон*, п. ч. вл. *etalon*, слц. слн. *etalón*, болг. *еталон*; — запозичення з французької мови; фр. *étalon* «еталон» (спочатку «кілок, паличка для вимірювання») продовжує фр. ст. *estalon* «кілок», очевидно, германського походження (пор. франк. **stollo* «опора, стовп», днв. *stollo* «тс.»). — СІС 260; Sł. wyg. obcych 200; Holub—Lyer 155; Dauzat 298; Bloch I 273; Gamillscheg 298.

ета́п, *ета́пник*; — р. бр. *эта́п*, п. *etar*, заст. *етара*, ч. слц. вл. *етара*, болг. *етáп*, м. *етáпа*, схв. *етáпа*, слн. *etápa*; — запозичення з французької мови; фр. *étape* «етап, перехід; місце зупинки, продовольчий пункт на шляху пересування військ» розвинулося з фр. ст. *estoppe* (*estaple*) (1280) «склад», яке походить від снідерл. *stápel* «підпора, жердина; фундамент; купа (товарів); склад». — СІС 260; Фасмер IV 523; Преобр. II 127; Горяев 432; Holub—Lyer 155; Holub—Kop. 113; Dauzat 298; Bloch I 274; Gamillscheg 399; Kluge—Mitzka 176; Klein 545. — Див. ще **ста́пель**.

етика, *етичний*; — р. *этика*, бр. *этыка*, п. *etyka*, ч. слц. вл. *etika*, болг. м. *етика*, схв. *етика*, слн. *étika*; — запозичено з грецької мови через латинську і західноєвропейські (н. *Éthik*, фр. *éthique*); лат. *ethika* походить від гр. *ἠθικῆ* (*тэ́хуні*) «етика» (букв. «етичне, стосовне моралі (вміння)», тобто — «уміння бути моральним»), форми жіночого роду від прикметника *ἠθικός* «етичний, який стосується моралі», пов'язаного з *ἦθος* «звичай, правило», *ἔθος* «тс.», спорідненим з дінд. *svadhā* «звичай, властивість», гот. *sidus*, днв. *situ*, нвн. *Sitte* «тс.», лат. *sodālis* (<**swedhalis*) «товариш, співучасник»; іє. **s(u)edh-* «властивість», результат подання іє. **s(u)e*, кореня зворотного займенника, пов'язаного з псл. *se*, укр. *ся*, і **dhē-*, наявного в псл. *dějō*, *děti* «класти», укр. *діти*. — СІС 260; Фасмер IV 523; Горяев 432; Kopaliński 294; Holub—Lyer 155; Dauzat 289; Bloch I 274; Kluge—Mitzka 176; Frisk I 444, 625; Chantraine 407—408. — Див. ще **діти²**, **ся**.

етикéт «установлені норми поведінки в товаристві», *етикéтка* «наклейка з клеймом, написом», *етикетува́ти* «прикріплювати етикетки»; — р. бр. *етикéт*, *етикéтка*, п. *etykieta*, *etykietka*, ч. слц. вл. *etiketa*, болг. *етикéт*, м. схв. *етикéта*, слн. *etikéta*; — очевидно, через російську і польську мови запозичено з французької; фр. *étiquette* (ст. *estiquette*) спочатку «штифтик (шпеник) для прикріплення папірця», далі «папірець (з написом, зокрема на судовій справі)», звідки (у XVIII ст.) «церемоніал, етикет (згідно з картками, папірцями, розташованими у порядку придворних рангів)» походить від дієслова *estiquier* (*estiquer*) «прикріплювати», яке утворилося з снідерл. *stikken* «приколювати», похідного від *stēken* «втикати; штовхати» (гол. *steken* «втикати»), спорідненого з двн. *stēhhan* (нвн. *stechen*), гр. *στίξω* «тс.», лит. *stigtī* (*stingū*) «перобувати спокійно на одному місці». — СІС 260; Фасмер IV 523; Горяев 432; Копалиński 294; Holub — Lyer 155; Dauzat 289; Bloch I 275; Gamillscheg 401; Kluge — Mitzka 176; Klein 547; Vries NEW 695. 700.

етимоло́гія, *етимоло́г*, *етимологіза́ція*, *етимологічний*, *етимологізува́ти*, ст. *етимологія* (XVI ст.), *етимонъ* (XVII ст.); — р. *етимоло́гія*, бр. *етымалогія*, п. *etymologia*, ч. *etymologie*, слц. *etymológia*, вл. *etymologija*, болг. *етимоло́гія*, м. *етимологија*, схв. *етимолдгија*, слн. *etimologija*; — запозичено з грецької мови за посередництвом латинської (лат. *etymologia*), про що свідчить, зокрема, наголос; гр. *ἐτυμολογία* «етимологія; істинне, тобто первісне, значення слова або встановлення первісного значення слова» складається з основи іменника *ἔτυμον* «правда, істина; етимон, справжнє, тобто первісне, значення слова», пов'язаного з прикметником *ἔτυμος* «істинний, правильний», похідним від *ἐτός* «дійсний; правдивий, правильний» чи від *ἐτός* (<*se-tós «який є»), можливо, пов'язаних з дієсловом *ἐστί* «є», — пор. дінд. *satyáñ* (<*snt-jos) «дійсний; правильний», гот. *sunjīs* (<*sent- від *es-) «тс.», і компонента -λογία, що виступає тільки як друга частина складних слів

і походить від *λόγος* «слово; значення; поняття; наука». — СІС 261; Копалиński 294; Holub — Lyer 156; Dauzat 301; Bloch I 277; Klein 548; Kluge — Mitzka 177; Frisk I 580, 584; Chantraine 380, 381; Boisacq 291. — Див. ще **логіка**.

етні́чний, *етнос*; — р. *етні́ческий*, бр. *етнічны*, п. *etniczny*, ч. слц. *etnický*, болг. *етнічески*, м. *етнички*, схв. *етничкї*, слн. *étničen*; — запозичено з грецької мови через латинську (лат. *ethnicus*); гр. *ἐθνικός* «племінний, народний; язичницький» є похідним від *ἔθνος* «громада; плем'я, народ», очевидно, як і гр. *ἔθνος* «звичай», пов'язаного з зворотним займенником іє. *sce: *ἔθνος* (<*scedh-nos) за походженням і значенням близьке до гот. *sibja* (<*s(ū)ebh-) «плем'я», отже, первісне значення — «група своїх людей». — СІС 261; Копалиński 293; Holub — Lyer 155; Klein 547; Frisk I 448; Chantraine 315; Boisacq 218. — Пор. **етіка**.

етнографія, *етнограф*, *етнографізм*, *етнографічний*; — р. *етнографія*, бр. *етнаграфія*, п. слц. *etnografia*, ч. *etnografie*, вл. *etnografija*, болг. *етнографія*, м. *етнографија*, схв. *етнографіја*, слн. *etnografija*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Ethnographie*, фр. *ethnographie* утворено з основи гр. *ἔθνος* «плем'я, народ» і компонента -γραφία, вживаного тільки в складних іменниках і пов'язаного з гр. *γράφω* «пишу». — СІС 261; Копалиński 293; Сл. выг. obcych 202; Dauzat 299; Bloch I 275; Klein 547. — Див. ще **графіка**, **етнічний**.

етю́д, заст. *етю́да* Ж, *етю́дник*; — р. *етю́д*, бр. *эцю́д*, п. *etiuda*, заст. *etiud*, ч. слц. вл. *etuda*, болг. *етю́д*, схв. *етю́да*, слн. *etúda*; — запозичено з французької мови, очевидно, через російську і польську; фр. *étude* (ст. *estude*, *estuide* XII ст.) «етюд; вивчення, дослідження, нарис» утворене від лат. *studium* «прагнення, заняття; вивчення». — СІС 261; Фасмер IV 524; Копалиński 293; Сл. выг. obcych 202; Holub — Lyer 156; Dauzat 301; Bloch I 277; Gamillscheg 403; Klein 547, 1527—1528. — Див. ще **студія**.

ефéкт, *ефектíвний*, *ефéктний*, ст. *до ефекту* (XVII ст.); — р. *эффéкт*, бр.

эфѐкт, п. ч. слц. вл. *efekt*, болг. *ефѐкт*, м. *ефект*, схв. *ѐфекат*, слн. *efékt*; — запозичення з латинської мови; лат. *effektus* «виконання; дія; вплив; результат» пов'язане з дієсловом *efficio* «виготовляю, виконую; признаю; доводжу», утвореним за допомогою префікса *ex-* (>*ef-* внаслідок асиміляції) «з-» від дієслова *facio* «роблю». — СІС 262; Фасмер IV 524; Kopalinski 253; Sl. wug. *obcuch* 174; Holub—Lyer 146; Dauzat 267; Bloch I 243; Klein 501; Walde—Hofm. I 444. — Див. ще **екс-**, **акт**.

ефѐс; — болг. *ефѐс*; — запозичення з російської мови; р. *эфѐс*, ст. *ефѐс*, *гефѐс*, як і п. заст. *giefes*, *gifes*, походить від нім. *Gefäß* «ефес, держак шаблі; посудина; судина», пов'язаного з *fassen* «хапати», первісно «уміщати в посудину, приймати в себе», спорідненим з гот. *fētjan* «прикрашати», початково «облямовувати, охоплювати», лит. *pėdas* «сніп», *piúdas* «горщик», лтс. *pėda* «в'язка». — СІС 262; Фасмер IV 524; Hüttl-Worth 17; Преобр. I 218; Горяев 104; Kluge—Mitzka 186, 194, 226, 240. — Див. ще **під**.

ефір, заст. *етѐр*, заст. *етеричний Ж*, *ефірний*, ст. *ефирским*, *ефурьскіи*, *евирьское* (XVII ст.); — р. *эфір*, бр. *эфір*, др. *еверь*, *еверьъ*, *евир(отеча)*, *еферь*, *етерь*, *етирь*, п. вл. *eter*, ч. *éter*, *ether*, слц. слн. *éter*, болг. м. *ѐтер*, схв. *ѐтар*, *ѐтер*; — запозичено з грецької мови в двох варіантах: першому — в давньоруську мову безпосередньо з грецької, в другому — за посередництвом латинської і польської; лат. *aethēr* «ефір», як хімічний термін застосований уперше німецьким ученим З. Фробеніусом у 1730 р., походить від гр. *αἰθήρ* «ефір, верхні шари повітря; небо», пов'язаного з *αἶψα* «запаляю, горю» (давні греки вважали верхні шари атмосфери вогняними), очевидно, спорідненим з лат. *aedēs* «храм; дім», *aestās* «літне повітря, літо», дінд. *édhañ* «паливо, дрова», двн.

eit «жар, вогнище». — СІС 262; Пономарів Мовозн. 1974/2, 42; Тимч. 876; Фасмер IV 524; Sl. wug. *obcuch* 202; Kopalinski 292; Holub—Lyer 155; Dauzat 299; Bloch I 274; Klein 546; Frisk I 37—38; Chantraine 32—33.

ех (вигук невдоволення, нарікання, докору, вболівання, радості, подиву), *exhé*; — р. бр. *эх* (вигук докору, жалю), п. ч. *ech*, *eh* (вигук невдоволення, нетерпіння, знеохочення), слц. *ech*, *eh* «тс.», болг. м. *ex* (вигук захоплення, вболівання, незгоди), слн. *eh* (вигук обурення); — псл. *ехъ*; — первісний вигук, що має відповідники в деяких інших індоєвропейських мовах — пор. англ. *eh* (вигук перепитування, здивування), фр. *eh* «е, ей», лат. *ēheu* «ех, ах», — характер зв'язків яких із слов'янськими встановити важко. — Преобр. II 125; Sławski I 215.

ець-ець — див. **ваць**.

еч — див. **ач**.

ешафѐт; — р. бр. *ешафѐт*, п. *szafot*, вл. *šafot*, болг. *ешафѐт*, схв. *ешѐфот*, слн. *šafót*; — запозичення з французької мови; фр. *échafaud* «поміст, риштування, ешафот» виникло під впливом *échelle* «драбина» з фр. ст. *schafaud* (XII ст.) «риштування», яке походить від нар.-лат. *catafalicum* «катафалк». — СІС 263; Фасмер IV 524; Горяев 136, 432; Kopalinski 942; Dauzat 156; Bloch I 236; Gamillscheg 205. — Див. ще **катафалк**.

ешелѐн, [шалѐн], *ешелонувати*; — р. *ешелѐн*, бр. *ешалѐн*, п. *eszelon*, ч. *ešelon*, *ešalon*, слц. слн. *ešalón*, болг. *ешелѐн*, схв. *ешѐлѐн*, *ешѐлѐн*; — запозичення з французької мови; фр. *échelon* «східець, приступка; ешелон» пов'язане з *échelle* «драбина, сходи» (згодом перен. «місце їх розташування при розвантажуванні»), яке походить від лат. *scāla* «сходи, трап». — СІС 263; Фасмер IV 524; Dauzat 263; Bloch I 238; Gamillscheg 344. — Див. ще **шкала**.

е (форма теп. ч. всіх осіб одн. і мн. дієслова *бути*, давніше — 3 ос. одн.), *єсть* «тс.», *єсьм* (1 ос. одн.), [-*ем*, -*ем*, -*м*] (скорочені допоміжні форми 1 ос. одн.), *єси* (2 ос. одн.), [-*єсь*, -*єсь*, -*сь*] (скорочені допоміжні форми 2 ос. одн.), *єсьмб* (1 ос. мн.) Ж, [-*сьмо*] (скорочена допоміжна форма 1 ос. мн.), *єстє* (2 ос. мн.), [с*ьтє*] «тс.» Ж, [-*сьте*] (скорочена допоміжна форма 2 ос. мн.), *єствб*; — р. др. *єсть*, бр. *єць*, п. *jest*, ч. *jest*, је, слц. вл. *је*, нл. *jo*, болг. м. *e*, схв. *јест(е)*, *јѣ*, слн. *јѣ*, стсл. *єсть*; — псл. *(j)estь, *(j)esъ, *(j)esi, (j)esъ, (j)este, форми 3, 1, 2 ос. одн. і 1, 2 ос. мн. атематичного дієслова теперішнього часу від іє. *es-/*s- (з сильним ступенем вокалізму у чергуванні із слабким, який виступає у 3 ос. мн. *сѣтъ*, укр. *суть*); — найближчі відповідники: дінд. *ásti*, *ásmi*, *ási*, ав. *asti*, *ahmi*, *ahi*, гот. *ist*, *im*, *is*, гр. *ἔστι* (*ἔστί*), *εἰμί*, *εἶ*, лат. *est*, *es* (ст. *ess*), прус. *asmai*, *assai*, *essei*, лит. *ėsti*, *est*, *esù* (ст. і діал. *esmù*), *esi* (іє. **esti*, **esmi*, **esi*); форма *є* постала внаслідок скорочення (j)estь, цей процес спостерігається вже у старослов'янській мові. — Шанский ЭСРЯ I 5, 266; Фасмер II 28; Sławski I 566—567; Верп. I 265—266; Machek ESJČ 231—232; Нахтигал 123, 130; Wijk AfSIPh 36, 111—116; Мейе ОЯ 105, 108, 157; Топоров 122—128. — Пор. *бути*¹, *суть*.

Єва, [I*va*], ст. *Eva* (1627); — р. бр. болг. *Єва*, п. ч. нл. *Eva*, слц. *Eva*, *Jeva*, схв. *Јѣва*, *Јѣва*, *Ева*, слн. *Eva*, стсл. **Євъга**, **Ювъга**, **Ювъга**, **Євга**, **Єуа**, **Єуа**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Εὔα*, *Εὐῶα* походить від давньоєврейського біблійного імені *Наїца*, пов'язаного з *Һаїїа* «жива» і утвореного від основи *Һаїа-Һаїа* «він жив», спорідненої з араам.-сір. *Һауа*, ар. *Һаууа* «тс.», гебр. *Һауїтм*

«життя», араам. *Һауїтп*, *Һаууѣ*, ар. *Һауа*^h «тс.». — Сл. вл. імен 239; Беринда 205; Фасмер II 5; Петровский 100; Суперанская 86; Корещнұ Průvodce 63; Constantinescu 53; Klein 552; Gesenius 252; Heller Arch. orient. 24/4, 636—656.

[**ѣва**] (орн.) «іволга, Oriolus galbula», [ѣвка ВЕНЗн, ѣвник Ж, ѣвола Ж, ѣвила ВЕНЗн] «тс.». — очевидно, результат видозміни форми *іволга*, пов'язаний з тенденцією переносити на птахів жіночі імена. — Булаховский Мовозн. VI 1948, 56. — Пор. **ѣвка**.

євангеліє Г, Ж, [ѣ**ангелія**], **євангеліст**, **євангеліт** (сектант) Я, [ѣ**ангелік**] «протестант» Ж, [ѣ**ангелічний**] Ж; — р. болг. *євангелие*, бр. *євангелле*, др. *євангелие*, *єуангелие*, *єуаггелие*, п. *ewangelia*, ч. *evangelium*, слц. *evanjelium*, вл. *ewangelij*, нл. *ewangelij*, ст. *evangelio*, *evangelion*, *evangelium*, м. *євангелие*, схв. *јѣвѣн҃гелије*, *євѣн҃гелије*, *євѣн҃гѣље*, слн. *evangélij*, стсл. **ЄВАНГѢЛИК**, **ЄВАНГѢЛИК**; — запозичено з грецької мови у давньоруську через церковнослов'янське посередництво; гр. *εὐαγγέλιον* «винагорода за радісну звістку; добра, радісна звістка; євангеліє» пов'язане з *εὐάγγελος* «благовісник», утвореним від основи прикметника *εὖς* (*εὖ-*) «добрий, сильний», що походить від іє. **esu-*, **uesu-*, наявного також у хет. *aššuš* «добрий», дінд. *vásuṣ*, ав. *vohu-* «тс.», ірл. *feb* «чудовість», та іменника *ἄγγελος* «посланець, вісник». — Шанский ЭСРЯ I 5, 243; Фасмер II 5; Преобр. I 211; Holub—Lyer 156; Klein 552; Frisk I 594. — Див. ще **ангел**.

Євгєн, **Євгєній**, [I**вген** Пі, I**вген**, Югєній], **Євгєнія**, [I**юганія**], **Јѣва**, **Югїна**, [Г**єнія**, **Єня**], **Жєня**, ст. *Евгєній* «бл(а)-городень» (1627), *Евгєнія* «благородная» (1627); — р. болг. *Євгєний*, *Євгєния*,

бр. *Яўгѣн, Яўгѣній, Яўгѣнія*, п. *Eugeniusz, Eugenia*, ч. *Eugen, Evžen, Eugenie, Evženie*, слц. *Eugen, Eugénia*, схв. *Еуген, Еугѣниј(е), Јевѣеније, Еугѣнија, Јевѣенија*, слн. *Evgen, Evgenija*, стсл. **Євґении, Євґентъ, Євґѣниа**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Εὐγένης, Εὐγένιος* (чол. р.), *Εὐγενία* (жін. р.) походять від прикметника *εὐγενής* «благородний», складеного з основ прикметника *εὖς* «добрий» і іменника *γένος* «рід, покоління; порода». — Сл. вл. імен 208; Фасмер II 5; Суперанская 77, 86; Петровский 100; Корецькú Průvodce 62; Илчев 193; Frisk I 297; Constantinescu 54. — Див. ще **ген¹**, **євáнгеліє**.

евгеніка «наука про поліпшення біологічних властивостей людини», *евґеніст, евґенічний*; — р. болг. *евґеніка*, бр. *еўгѣніка*, п. ч. слц. *eugenika*, слн. *evgenika*; — запозичення з англійської мови: англ. *eugenics* «евгеніка» утворено англійським ученим Ф. Галтоном (1883) від англійського прикметника *eugenic* «який поліпшує спадковий розвиток», складеного з основ гр. *εὖς* (εὖ-) «добрий» і *γένος* «рід». — СІС 263; ІІанский ЭСРЯ I 5, 244; Kopalínski 295; Holub—Lyer 156; Dauzat 301; Klein 549; Frisk I 297, 594. — Див. ще **ген¹**, **євáнгеліє**.

Євґраф, [*Євґрап, Йовґрап, Йвґрап*], ст. *Евґрафъ* «доброписецъ» (1627); — р. *Евґраф*, бр. *Яўґраф*, стсл. **Євѣґрафъ**; — запозичено з грецької мови через церковнослов'янську; гр. *Εὐγραφος* походить від прикметника *εὐγράφος*, *εὐγραφος* «добре написаний, накреслений», утвореного з основ прикметника *εὖς* «добрий» і дієслова *γράφω* «пишу, креслю». — Сл. вл. імен 208; Беринда 205; Петровский 102; Суперанская 77; Constantinescu 54; Frisk I 325—326. — Див. ще **ґрафіка**, **євáнгеліє**.

Євдокім, [*Євдокім, Йовдокім*], ст. *Евдокимъ* «благоскүсень, или бл(а)гоиспытатель» (1627); — р. болг. *Евдокім*, бр. *Еўдакім*, схв. *Јевдоким*, стсл. **Єудокимъ, Єдекимъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Εὐδόκιμος* походить від прикметника *εὐδόκιμος* «оточений доброю сла-

вою, славний, шановний», утвореного з прикметників *εὖς* «добрий» і *δόκιμος* «випробуваний, славний», похідного від дієслова *δοκέω* «уявляюся, вважаю, думаю», спорідненого з псл. **desiti* «знаходити, зустрічати», укр. [*судóсити*] «зустрічати». — Сл. вл. імен 208; Беринда 205; Петровский 102; Суперанская 77; Илчев 193; Frisk I 373, 405—406; Constantinescu 53. — Див. ще **євáнгеліє**, **судóсити**.

Євдокія, [*Відя, [Євдóха, Йовдóха], Явдóха, [Овдокія, Одокія], Докія, [Дóня]*], ст. *Евдокіа* «бл(а)говолѣніє» (1627); — р. *Евдокія*, *Авдóтъя*, бр. *Еўдакія*, др. *Еудокѣя*, болг. *Евдóкія*, схв. *Јевдокија*, слн. *Evdokija*, стсл. **Єудокіи**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Εὐδοκία* відповідає іменникові *εὐδοκία* «доброзичливість», похідному від *εὐδοκέω* «задовольняюся, схвалюю, доброзичливо ставлюся», утвореного з прикметника *εὖς* «добрий» і дієслова *δοκέω* «уявляюся, вважаю, думаю, бажаю». — Сл. вл. імен 239; Беринда 205; Петровский 102; Суперанская 86; Илчев 193; Constantinescu 53. — Див. ще **євáнгеліє**, **Євдокім**.

Євза «пропасниця» (у замовлянні); — очевидно, результат видозміни форми *язва* «чума; болячка» (див.).

Євка (орн.) «ковалик, вівчарик, *Phylloscopus collybita*»; — очевидно, пов'язане з [*єва*] ківолга; назву дано, мабуть, на підставі спільності загальних ознак обох птахів (співучість, жовтаве забарвлення, дрібні розміри тіла). — Воїнств. — Кіст. 301—302. — Див. ще **єва**.

Євклéй (рідк.), [*Євкл, Євкла*]; — р. *Евклéй, Евклéй*; — очевидно, походить від гр. *Εὐκλής*, пов'язаного з прикметником *εὐκλής* «вкритий великою славою» (букв. «доброславний»), утвореним з *εὖς* (εὖ-) «добрий» і *κλέος* «чутка, слава», спорідненого з дінд. *śrávaḥ* «слава» (пор. власне ім'я *Vásu-śrávaḥ* «той, хто має добру славу»), ав. *sravaḥ-* «слово», псл. *slovo*, укр. *слово*. — Frisk I 869—870. — Див. ще **євáнгеліє**, **слово**.

Євлáмпій, [*Лапкó*] Ж, [*Євлáмпія*]; — р. *Евлáмпій, Евлáмпія*, бр. *Яўлáмп, Яўлáмпій, Яўлáмпія*, болг. *Евлáмпій*,

Евламнія, стсл. **Евламни**, **Евлампъ**;— через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εὐλάμιος (жін. р. Εὐλαμμία) походить від прикметника εὐλαμλής «блискучий, осяйний» (букв. «добросвітний»), утвореного від прикметникової основи εὐ- «добрий» та іменника λαμλάς, -άδος «смолоскип; лампада». — Сл. вл. імен 209; Суперанская 77; Петровский 103; Илчев 194; Constantinescu 54. — Див. ще **евангеліє**, **лампада**.

Євмєн, [Иовмєн, Воймєн, Вемін Я, Євко Я], ст. *Евмєній* (1627);— р. *Евмєний*, *Евмєн*, бр. *Яўмєн*, *Яўмєній*, болг. *Евмєний*, стсл. **Євмєнии**;— через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εὐμένης, Εὐμενής зводиться до прикметника εὐμενής «прихильний, доброзичливий, привітний», що походить від дієслова εὐμενέω «бути прихильним, милостивим», утвореного з прикметника εὐς (εὐ-) «добрий» і іменника μένος «дух; мужність; сила; думка», спорідненого з дінд. māpaḥ, ав. maṇaḥ «дух, воля, прагнення» (пор. дінд. su māpaḥ «дружній, прихильний», власне ім'я дперс. Нахā-маніš «тс.»), а також з лат. mēns, -tis «розум», дінд. ma-tī «тс.», лит. mēnas «розуміння, мистецтво», псл. *ramъrtь, укр. *пам'ять*. — Сл. вл. імен 209; Беринда 206; Петровский 105; Илчев 194; Frisk II 208. — Див. ще **евангеліє**, **пам'ять**.

євнух, ст. *євнухъ* (XVI ст.);— р. *євнух*, бр. *єўнух*, п. ч. слц. eynuch, болг. *євнўх*, м. *євнух*, схв. *євнух*, слн. evnūh;— запозичення з грецької мови; гр. εὐνοῦχος «євнух, охоронець ложа» утворене з основ іменника εὐνή «ложе, постіль», нез'ясованого походження, і дієслова ἔχω (|| -ουχ-) «маю; здобуваю; охороняю», спорідненого з дінд. sāhate «долає, перемагає». — СІС 263; Тимч. 878; Шанский ЭСРЯ I 5, 244; Фасмер II 6; Hüttl-Worth 15; Frisk I 589, 602—604.

Євпра́ксія, **Пра́кся**, ст. *Евпракѣа*, -ѣа «щасливая» (1627);— р. *Євпра́ксія*, бр. *Праксѣда*, др. *Євпраксія*, п. Prakseda, болг. *Євпраксія*, схв. *Євпраксија*, стсл. **Євпраксия**;— через церковнослов'янську мову запозичено з грецької;

гр. Εὐπραξία зводиться до іменника εὐπραξία «щастя, розкошування, процвітання», утвореного з εὐ- «добрий» і πράξις «справа, результат, успіх». — Сл. вл. імен 239; Беринда 206; Boisacq 810; Constantinescu 54. — Див. ще **евангеліє**, **пра́ктика**.

євра́х — див. **ховра́х**.

євре́й, *єврейство* (зб.) «євреї», *гебрéй* (рідк.) «належний до давньоєврейського (гебрайського) народу», *гебраїстика* «наука про гебрайську мову і писемність», *гебраїст* «фахівець з гебраїстики», *іврит* «сучасна гебрайська мова», *єврейський*, *гебрайський*;— р. *євре́й*, бр. *яўрэ́й*, др. *євреи*, п. рідк. Hebrajczyk, ч. слц. вл. Hebrej, нл. Hebrejař, ст. Ебрежаř, болг. *євре́ин*, м. *Євреин*, схв. *Јеврејин*, слн. Hebréjes, стсл. **єврѣи**;— запозичено в давноруську мову через церковнослов'янську з середньогрецької і пізніше (в формі *гебрéй*) ще раз в українську через західнослов'янські з латинської; лат. Hebraeus зводиться до гр. Ἑβραῖος (пізніше в середньогрецький період вимовлялося evgeos), яке походить, очевидно, від арам. 'iḇrāi, 'eḇrai «єврей», пов'язаного з гебр. 'iḇrī «тс.; єврейський» (букв. «потойбічний, той, хто прийшов до Ханаану або Палестини з того боку Євфрату»), як мали називати євреїв давні мешканці Ханаану, що говорили близькими до гебрайської семітськими хананейськими діалектами; гебр. 'iḇrī утворено від 'ēḇer «той бік, заріччя, замор'я», співвідносного з основою āḇāg «він пройшов (через або над)», спорідненою з арам.-сір. āḇāg, ар. āḇaga «він пройшов (через)», ак. eḇēgi «проходити (над)», гебр. 'eḇrā «гнів, лють»; *іврит* походить безпосередньо від гебр. 'iḇrīt (фон. ivrit) «мова іврит (гебрайська мова)», похідного від 'iḇrī «єврей». — Фасмер II 6; Преобр. I 211; Klein 712, 820; Gesenius 596; Дьяконов Языки древней Передней Азии 355—356.

Євстигнїй, [Євсагāн];— р. *Євстигнєй*, розм. *Євсигнєй*, *Сигнєй*, ст. *Євсигний*, бр. *Еўсцигнєй*, стсл. **Євсигнии**, **Євсигнъ**;— через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εὐστίγιος, з початковим значенням «благознамен-

ний» складено з гр. εὖ- «добрий» і лат. signum «знак, знамення». — Сл. вл. імен 209; Петровский 105—106; Суперанская 77. — Див. ще **евáнгеліє**, **сигна́л**.

Євстрáт, [Івстрат, Їстрат, Ністрáт], ст. *Евстратій* «бл(а)гъ воинъ, або добрѣ воинствуйа» (1627); — р. *Евстрáт*, *Евстрáтий*, бр. *Яўстрáт*, болг. *Евстрáти(й)*, схв. *Јевстратије*, стсл. **Євстратии**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εἰστρατός, Εἰστράτιος є складним утворенням з εὖ- «добрий» і στρατός «войовничий», похідного від στρατιά «військо, армія, натовп». — Сл. вл. імен 209; Беринда 206; Петровский 106; Boisacq 918; Constantinescu 55. — Див. ще **евáнгеліє**, **стратегія**.

Євті́хий, [Юфті́фій], *Євті́х*, [Євті́х, *Івті́х*, *Йовті́х*], *Явті́х*, [Явті́х, *Євтихіán*], ст. *Евті́хий* «бл(а)гочастливъ» (1627); — р. *Евті́х*, *Евті́хий*, ст. *Евтихиан*, розм. *Евті́фий*, бр. *Яўці́хий*, *Яўті́х*, др. *Евтихий*, *Евтихий*, стсл. **Євтихиин**, **Євтихухъ**, **Євтихъ**, **Євтихъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Εὐτυχός, Εὐτόχος походить від складного прикметника εὐτοχός «щасливий, багатий», утвореного з прикметника εὖς (εὖ-) «добрий» і іменника τόχη «доля, щасливий випадок», спорідненого з ірл. *toCAD*, кімр. *tynghet*, *tynged* «успіх» (іє. **dheugh*). — Сл. вл. імен 209; Петровский 106; Boisacq 989, 995; Constantinescu 55; Frisk II 940—941. — Див. ще **евáнгеліє**.

євшáн (бот.) «степовий полин»; — р. [євшáн, *ємшáн*], др. *євшанъ*; — запозичення з тюркських мов; пор. туркм. *ёвшан*, тур. *yavşan*, кумик. *ювшан*, аз. *јовшан*, чаг. *јавшан*, каз. *жусан*, башк. *юшан* «тс.». — Тимч. 878; Фасмер II 7; Шипова 130; Менгес 188.

[євѧ] «клубня, сушарня» Ж, [ѧвнѧ] «тс.» Ж; — р. [ѧвнѧ] «зерносушарка особливої конструкції», бр. *ѧўня* «клубня», [ѧўня], ст. *ѧвѧ* (1557) «тс.», п. [jew(n)ja, jow(n)ja]; — запозичено з литовської мови через посередництво білоруської; лит. *јаўја(s)* «сушарня, клубня» споріднене з лтс. *јаўја* «тс.», псл. **(j)evipъ*, укр. [бвин] «клубня»; форми з -н- виникли,

очевидно, під впливом п. [skunia] «амбар» (<лит. *skūnià*, *skūpė* «тс.») (Отрепский SO 19, 474) або бр. укр. *клубня*; про балтійське походження свідчигь поширення слів у слов'янських мовах, що мають зв'язки з балтійськими; менш вірогідна думка про праслов'янське походження від *(j)evъja (Шахматов Очерк 140; Фасмер II 6), форми явно вторинної і пізньої. — Лаучюте ВЯ 1972/3, 102; Fraenkel 192; Соболевский Slavia 5, 450; Ильинский Slavia 2, 263; Топоров III 21—22; Вўга RR II 622; Карский РФВ 49, 19; Потєбня РФВ 5, 254. — Див. ще **бвин**.

ѧгер «мисливець, що керує полюванням; солдат особливого стрілецького полку; доглядач тварин у парках, радгоспах»; — р. *ѧгерь*, бр. болг. *ѧгер*, п. *jegier*, слц. *јагер*, схв. *јѧгер*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Jäger* «мисливець; стрілець» пов'язане з дієсловом *јаgen* «полювати, гнати», двн. *јаgōn* «тс.», можливо, спорідненим з дінд. *yahú-* «невтомний, з молодими силами, син». — СІС 263; Шанский ЭСРЯ I 5, 245; Фасмер II 7; Kopaliński 454; Kluge—Mitzka 329.

[ѧгѧра] «яга, відьма» Ж; — неясне; можливо, виникло внаслідок діалектної видозміни форми *јаgá*, зближеної з *мегѧра* (пор.).

[ѧгѧрь] «стояк у будівлі»; — неясне; можливо, пов'язане з етимологічно неясним п. *węgar* «в одвірках або віконних рамах одна з двох бокових вертикальних частин, що мають гаки або завіси», яке Брюкнер зіставляє з нвн. *Apker* «якір» (Brückner 609).

Єговá, *Јгвѧ*, *єговіст* (член секти); — р. *Еговá*, *Иеговá*, п. *Jehowa*, ч. слц. *Jehova*, *Jahve*, слн. *Jehova*; — через церковнослов'янське і грецьке посередництво запозичено з гебрійської мови; гебр. *יְהוָה* (*jah^awe*, *jahō*) є урочистою назвою бога, первісну вимову (вокалізм) і значення якої точно не встановлено; можливо, означала «незмінний; вічний; вірний» (букув. «той там є, (який) буде»); очевидно, пов'язане з дієсловом *hāçā* «(він) був», яке зіставляють з ар. *hāçā* «(він) упав» (з розвитком значення «па-

дати» — «ставатися (випадати, пор. *випадок*), відбуватися» — «бути»). — SW II 167; Constantinescu 50; Вујаклија 380; Klein 827; Gesenius 209, 322—323.

Еґор, [Яґор, Іґор]; — р. *Еґор*, *Еґорий*, бр. *Яґор*, др. *Егорей*, *Гегорей*, *Георгий*, *Егоргий*; — результат видозміни в давньоруській мові форми *Георгий*, очевидно, зближеної з *Григорий*. — Сл. вл. імен 209; Фасмер II 8; Петровский 107; Суперанская 77. — Див. ще **Георгій**. — Пор. **Юрій**.

Еґурдатися «ганьбити, топтати ногами» Ж; — неясне.

єдвáb «шовк», [ґедвab] Шелудько, *єдвábниця* «вид шовкової тканини» Я, ст. *єдвabъ* (XVI ст.), *єдвabномъ* (XV ст.); — бр. *єдвáb*, р.-цсл. *ґоdовabь*, *ґоdсвabь*, *ґоdовabь*, *ґъdовabь*, болг. ст. *ґоdовabьнъ* «шовковий», с.-цсл. *ґоdовabь* «шовк»; — запозичення з польської мови; п. *jedwab* «шовк», ст. *jedwab'*, пов'язане з ч. *hedváb(i)*, ст. *hedvábie* «тс.», яке зводиться до давнішого **gъd(ъ)vabь* «тс.», очевидно, запозиченого з якоїсь германської мови; пор. днн. *gotawebbi* (*gotowebbi*) «божа тканина; дорога тонка тканина», днн. *godowebbi*, *goduwebbi*, дангл. *godwebb* «тс.», утворені з основ іменників *god-* (*got-*, нвн. *Gott*) «бог», спорідненого з дінд. *hū* «кликати (богів)», і *web-* (нвн. *Webe*) «тканина»; первісно означало «тканина літургійного призначення»; у церковнослов'янській мові, очевидно, є раннім моравським запозиченням. — Тимч. 879; Шелудько 41; Richhardt 59; Фасмер I 426; Sławski I 551; Machek ESJČ 164; Hołub—Kop. 121; Верн. I 316. — Пор. **вáфля**.

єдén «один», [їдén, єдін, єднá, єднé, єднó], [єдинáк] «єдиний син; старий дикий кабан, що живе одинаком; чернець Я», [єдинéць] «єдиний син; чернець Я», [єдиніця] «одиниця; єдина дочка», [їденіця] «тс.», *єдіність*, [єдінчик] «одинак» Ж, [єдинчик] «єдиний син», [єднáнка] «примирення; винагорода за образу», [єднáнщина] «примирення», [їднанкі] «тс.», [єднáч] «примиритель» Я, *єдність*, [єднóта] Ж, *єдінний*, [єднáкий, єднáковий, їднáковий], *єднáльний*, [єдиніти] Ж, [їдинáчитися] «товаришувати», [єдинкувати] «прори-

вати грядки, куці», *єднáти*, [їднáти, єднóчити], [єднáк] «однак» Ж, [їднáк] «тс.», [вїєднач] «посередник, посланець» Я, [до-єден] «кожний, усі до одного» Ж, *з'єднувач*, [неєдниця] «незгода» Ж, *об'єднáльний*, *об'єднáнство*, *об'єднáння*, *об'єднувач*, *об'єднáльний*, *об'єднáвчий*, [пó-єден] «дехто» Нед, [пoeдінка] «одностволка», *пoeдінок*, [пoeдінковий] «простий, одинарний» Нед, [пoeдінчий] «тс.» Нед, [пoeдінні] «насамоті», [пoeдінцем, пoeдінці, пoeдінцю], [пoeдніця] «одиначка» Нед, [пoeднá] «зрідка, поодинокі» ВеУг, *приєднувальний*, *роз'єднáльний*, *роз'єднувач*, *роз'єднувальний*, *єдино* КІМ, ст. *єденъ*, *єдинъ* (1400); — р. *єдінний*, бр. *єднасць* «єдність», *яднáць* «єднати»; — фонетично неприродні для східнослов'янських мов форми з початковим *є-* (*ї-*), відповідні до закономірних тут форм з *о-*, запозичені частково ще в давньоруський період із старослов'янської мови (форми з основою *єдин-*), а пізніше з польської *і*, можливо, словацької; ряд похідних утворено вже на українському ґрунті від запозичених форм; думка про нібито закономірне для східнослов'янських мов збереження початкового *є* перед складом з *ь* (Німчук ДБ VIII 44) не підтверджується фактами (пор. р. укр. *однóгó*, р. *ольхá*, укр. *вільхá та ін.*); тлумачення [єдін] як запозичення з польської мови (Richhardt 59) необґрунтоване. — Шанский ЭСРЯ I 5, 250—251; Фасмер II 9; Sławski I 544—545. — Див. ще **одін**.

єднýс (заст.) «жетон, монета, дукат як жіноча прикраса на шії; кільце на шнурку коралів»; — результат видозміни форми **ягнус* (пор. *ягнýсик* «велике намисто з дукатами; дешевий медальйон»), можливо, зближеної з [єдін, єдén] (дукат). — Білецький-Носенко 130. — Див. ще **ягнýсик**.

єжа (бот.) «грястиця, *Dactylis L.*»; — бр. [яжá] «грястиця збірна, *Dactylis glomerata L.*»; — запозичення з російської мови; р. *єжá* «тс.» пов'язане з *єж* «їжак»; назва зумовлена тим, що колоски грядиці зібрані в пучки, подібні до їжаків. — БСЭ 15, 486. — Див. ще **їж**.

єз — див. **яз**.

[éзвіро] «глибока вимоїна в горах, наповнена водою»;— не зовсім ясно; можливо, пов'язане з болг. *язовір* «водосховище, велика штучна водойма».

езуїт «член католицького чернецого ордену «Товариство Ісуса» (нлат. «Societas Jesu Christi»); (перен.) лицемірна, підступна людина», *езуїта* Пп, *езуїтство*, *езуїтствувати*, *поезуїтити*, ст. *езуита* (XVII ст.);— р. *иезуїт*, бр. *езуїт*, п. *Jezuíta*, ч. слц. *jezuíta*, вл. *jezuít*, болг. *езуїт*, схв. *jezuyit(a)*, слн. *jezuít*;— через польське і німецьке посередництво (нвн. *Jesuit*) запозичено з новолатинської мови; нлат. *Jesuita* утворено від лат. *Jesus*, біблійного власного імені, запозиченого через грецьке посередництво (гр. Ἰησοῦς) з гебр. *Іешуа'* від давнішого *І'нш'уа'* є власне ім'я з первісним значенням «бог (є) спасіння, допомога», що складається з *і'нш'* (*і'нш'оц'а*) «бог» і *ш'а'* «щастя, багатство; крик про допомогу».— Фасмер—Трубачев II 12; Sł. wug. obcych 324; SW II 174; Holub—Lyer 223; БЕР I 484; Kluge—Mitzka 332—333; Klein 820, 823, 828; Gesenius 324, 358, 826.— Див. ще **Ег'ова**.

езул (бот.) «*гісон*, *Nyssopus officinalis* L.» Пп;— неясне.

ей (вигук запевнення), *ей-ей*;— р. др. болг. *ей*, схв. *éja* (стверджувальна частка), стсл. **ей**, **кй**;— псл. *jei*, утворене з займенникової основи *(j)е, наявної в р. *éva* «он», болг. *е* «ось», схв. *ē* «он», гр. *έμεϊ* «там», лат. *ессе* «ось», та індоевропейської вказівної частки *ī, якій відповідає дінд. ав. **ī** (енклітична підсилювальна частка).— Шанский ЭСРЯ I 5, 255; Преобр. I 213; Фасмер II 5, 12; БЕР I 484; Верн. I 263.

ей-богу, [і'й-богу, *ейб'о*, *ійб'о*, *айб'о*];— р. болг. *ей-богу*;— очевидно, результат скорочення вислову «присягаю богу» та злиття його з вигуком *ей*.— Шанский ЭСРЯ I 5, 255.— Див. ще **бог'**, **ей**.

[**елень**] (орн.) «*волга*, *Oriolus galbula*» Ж;— очевидно, результат контамінації назв типу [*éva*, *ілова*, *олійник*] «тс.» (див.).

Елизав'ета, *Лизав'ета*, *Лисав'ета*, [*Лисов'ета*, *Ялисов'ета*], *Ліза*, ст. *Елиса-*

веш'а (1627);— р. *Елизав'ета*, бр. *Лизав'ета*, др. *Елисавет'а*, п. *Elzbieta*, ч. *Alžběta*, слц. *Alžbeta*, болг. *Елисавет'а*, слн. *Elizabetha*, стсл. **Елисавет'а**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Ἐλισάβετ походить від гебр. 'Elīšeba' букв. «бог — моя клятва; богом я присягаюсь».— Сл. вл. імен 240; Беринда 204; Фасмер II 15; Петровский 109; Суперанская 86; Gesenius 49, 912.

еліна, *елка*, *ель*, *ельця* — див. **яліна**.

Елисеї, *Ялисеї*, ст. *Елиссеї* «Б(о)жее здоров(ь)е, аб(о) Бо(гъ) сп(а)сал(ъ)» (1627);— р. болг. *Елисеї*, бр. *Елицеї*, слц. *Elizej*, стсл. **Елисеї**, **Елисеї**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Ἐλισσαῖος походить від гебр. 'Elīšā' букв. «бог — спасіння».— Сл. вл. імен 209; Беринда 204; Фасмер II 16; Петровский 109; Суперанская 78; Gesenius 49, 912.

елібно — див. **ялібний**.

елівник, *елов'єга*, *елоч'єр* — див. **яловий**.

елкий — див. **їлкий**.

елом, *елом'ок* — див. **йол'ом**.

емка, *емкість*, *емність*, *емкій*, *емк'існий*, *емний*, *емнісний* — див. **ім'ати**.

ено — див. **ін'о**.

ен'от (зоол.) «*Ртосуюп*»;— р. *ен'от*, бр. *ян'от*;— запозичено, можливо, через посередництво німецької (нвн. *Genettkatze*) або голландської мови (гол. *genetta*) з іспанської; ісп. *jineta* «ласиця, *Mustela vulgaris*; генетта, *Genetta* (рід хижих ссавців родини *віверрових*)» походить від ар. *ǧarnaiṭ* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 5, 258—259; Фасмер II 20; Преобр. I 215; Matzenauer 184; Vries NEW 196; Dauzat 359; Gamillscheg 475.

[**ен'ч'ити**] «*тужити*, *побиватися* (?)» Я;— запозичення з польської мови; п. *jęczeć* «стогнати» є прямим відповідником укр. [*яч'ити*], *яч'ати* (див.).

епіскоп, *епіскопство*, ст. *епіскопъ* (XIV ст.), *епіскупъ* (XV ст.);— р. болг. *епіскоп*, бр. *episkap*, др. *епіскопъ*, *епіскупъ*, п. *biskup*, ч. слц. *episkop*, вл. нл. *biskop*, м. *episkop*, схв. *епіскоп*, слн. *episkop*, стсл. **епіскоупъ**, **епіскопъ**;—

через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. ἐπισκοπος «наглядач, хоронитель; єпископ» пов'язане з дієсловом ἐπισκοπέω «дивлюся, спостерігаю, охороняю», утвореним за допомогою префікса ἐπι- «на-, над-, при-» від дієслова σκοπέω (σκέλτομαι < *σλεκ-) «дивлюся, оглядаю, спостерігаю», спорідненого з лат. specio «дивлюся», дінд. pásyati, ав. sraueiti «дівитися», двн. spehōn «стежити». — СІС 263; Тимч. 891; Шанский ЭСРЯ I 5, 259—260; Фасмер II 21; Преобр. I 215; Sadn. — Aitz. VWb. I 323; Frisk I 725—726. — Див. ще епігón. — Пор. біскуп.

єрепéнитися; — очевидно, запозичення з російської мови; — р. *єрепéниться*, мабуть, походить від [єрепéй] «реп'ях» і первісно означало «бути сердитим (колючим), мов реп'ях»; пов'язання з [єропá] «надутий» (Горяев 104) викликає сумнів. — Преобр. I 216; Шанский ЭСРЯ I 5, 261. — Див. ще реп'ях.

[єрепéд] «мала на зріст, але важка людина», [єрепéд] «тс.» Ж, [єрепéдин] (лайл.) «проклятий», [єрепéдів] «тс.», [єрепéдний] «єретицький, чортів» Ж, [єрепéдовий] «тс.» Ж, [єропéджий] «розбійницький» Ж, [єропéжний] «тс.» Ж; — неясне; зв'язок у деяких значеннях з *єретік*, *яр* і [пéдити] «лякати» може бути лише народноетимологічним.

єресь, *єретік*, *єретіцтво*, [єретіця] «єретичка», [єретнік] «єретик» Я, *єретічний*, [єретéнный] «єретичний», *єретічий*, [єретічий Нед] «тс.»; — р. *єресь*, бр. *єрась*, др. *кресь*, п. herezja, ч. hereze, hereze, слц. heréza, вл. herezija, болг. м. *єрес*, схв. *јѣрѣс*, стсл. *кресь*; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. αἵρεσις «вибір; ересь» походить від дієслова αἵρέω «беру, обираю, вибираю», етимологічно неясного. — СІС 263; Шанский ЭСРЯ I 5, 261—262; Фасмер II 24; Преобр. I 216; Chantraine 38; Frisk I 43; Boisacq 9—10.

[єретік] «бараняча печінка» Я; — неясне.

єрик «невелика протока»; — р. *єрик*; — запозичення з тюркських мов; тур. уагk «щілина, тріщина, провалля»,

тат. *ярык*, крим.-тат. *ярыкъ*, чаг. jaγuγ «тс.» пов'язані з тур. уаг «байрак, рів», крим.-тат. тат. *яр* «тс.», тур. дтюрк. уаг «розколювати, розділяти»; пов'язання з тюрк. *арык* «арик» (Шанский ЭСРЯ I 5, 262; Фасмер II 24) сумнівне. — Шипова 134; Менгес 190; Севортян 189; Räsänen Versuch 188, 189. — Пор. *яр*.

єрихónський — див. **єєрихónський**.

Єрма́к — див. **Єрмола́й**.

Єрмола́й, *Єрма́к*, *Ярмола́й*, [Ярма́к], ст. *Ермола́й* «сила людей, или речистъ людский» (1627); — р. *Ермола́й*, бр. *Ермалáй*, стсл. **Єрмолаи**; — запозичення з грецької мови; гр. Ἐριόλαος утворене з основ власної назви Ἐριῆς, пов'язаної, мабуть, з ἔρις «підпора, захист», що зводиться, можливо, до іє. *suēr-tp «велика вага, камінь», та іменника λαός «народ», етимологічно неясного. — Сл. вл. імен 210; Фасмер II 25; Петровский 113; Frisk I 561—563, II 83—84; Chantaine 373—374.

Єрофі́й, *Єрофе́й*, [Єротéй], *Єрóха*, *Ярохтéй*, *Ярош*; — р. *Ерофе́й*, бр. *Ерафе́й*, болг. *Йеротéй*; — запозичене з грецької мови; гр. Ἱεροθεός утворене з основ прикметника ἱερός «святий, священний», спорідненого з дінд. iṣirāh «міцний; жвавий» та іменника θεός «бог», етимологічно неясного. — Сл. вл. імен 210; Фасмер II 26; Петровский 113; Frisk I 662—663, 712—714; Chantraine 429—430.

[єрува́ти] «прошивати, стьобати» (кожух) Ж, [їрований] «шитий тонкими нитками дрібними стібками»; — неясне.

єсау́л — див. **осаву́л**.

Єси́п, *Єськó* — див. **Йóси́п**.

[єсли́] «якщо» Ж, [сли́] «тс.» Ж; — р. *єсли*, п. ješli, ч. jestli; — результат злиття дієслова *єсть* (<псл. jestь) та умовної й питальної частки *ли* (<псл. li <*lei) «чи», очевидно, пов'язаної з le, наявним в *але*, [лем], п. lecz «лише»; в українську мову, як і в російську, очевидно, запозичено з польської. — Булаховський Вибр. пр. II 522; Шанский ЭСРЯ I 5, 264; Фасмер II 28; Преобр. I 218; Grückner 297; Machek ESJČ 330. — Див. ще *але*¹, *є*, *лем*.

[єфна́р] «весільний батько, розпорядник весільного обряду» Ж; — очевидно,

перекручене запозичення з німецької мови; нвн. Hofnagг «придворний блазень» складається з іменників Hof «двір», спорідненого з нвн. Hübel «горб», ав. каоfa «гора», псл. kupa, укр. *купа*, і Nagг «дурень, блазень», що походить від пізньолат. pāgio «насмішник, той, хто морщить ніс», пов'язаного з лат. pāgis «ніздра, ніс», спорідненим з дінд. pāsa «ніс», псл. pozъ, укр. *ніс*. — Kluge — Mitzka 312, 317, 502; Walde — Hofm. II 143—144. — Див. ще *купа*, *ніс*.

єфре́йтор (військ.), [фре́йтер] «тс.» Нед; — р. болг. *єфре́йтор*, бр. *яфре́йтар*, п. *jefrejtor*, *gefejter*, *fejter*; — запозичення з німецької мови; н. Gefreite(r) «тс.» (букв. «звільнений») є калькою лат. *exemptus* «звільнений (від вартування)». — СІС 264; Шанский ЭСРЯ I

5, 267; Фасмер II 29—30; Преобр. I 218; Kluge — Mitzka 240.

Єфре́м, *Єхре́м* — див. **Єхрі́м**.

ехи́дна (зоол.) «*Echidna aculeata*», *ехи́да* «зла, хитра, в'їдлива людина», *ехи́дство*, [яхи́дство, *ехидкува́тий*], *ехи́дний*, [яхи́дний], *ехи́дничати*, *ехи́дствува́ти*; — р. болг. *ехи́дна*, бр. *яхи́дна*, др. *ехидьна*, стсл. *кхидьна*; — запозичення з грецької мови; гр. *ἐχιδνα* «гадюка, змія» пов'язане з *ἐχis* «тс.», спорідненим з дінд. *áhiṣ*, ав. *aži-*, вірм. *iz* «тс.»; разом з тим *ἐχis* виявляє близькість до гр. *ἄφις* «змія», з яким можуть бути зіставлені ті самі позагрецькі відповідники. — Шанский ЭСРЯ I 5, 267—268; Фасмер II 30; Frisk I 601—602; Chantaine 392; Boisacq 302.

Ж

ж — див. же¹.

жа́ба (зоол.) «*Rana*», [жаба́ліха] «велика жаба», [жабе́ліха] «тс.», жабе́ня, [жаба́р] «калюжа, в якій багато жаб», [жабови́на, жабови́ння] «тс.», [жабері́на] «жаб'яча ікра», [жаберови́на, жаби́ни] «тс.», [жаби́на] «зеленава рідина під час блювання» Ж, [жа́бич] (лайливе слово) Я, [жа́бкі] «візерунок на великодній писанці; хвороба коней» Я, жа́бня (зб.) «жаби», [жабови́на] (зб.) «жаби» Ж, [жабори́ння] «жаб'яча ікра», [жабу́ка] «велика жаба» Я, [жа́бур] «місце, де жаби відкладають ікру» Ж, [жабури́ння] «жаб'яче гніздо» Пі, [жабури́ння] «жаб'яча ікра», жа́б'ятина «жаб'яче м'ясо» Я, [жа́б'яний] Ж, жа́б'ячий, [жа́бій], нажа́битися «розсердитися, надутися»;— р. бр. др. болг. м. жа́ба, п. žaba, ч. слн. žába, слц. вл. нл. žaba, полаб. zobo, схв. жа́ба, стсл. жьва;— псл. žaba <*gēba;— споріднене з прус. gabawo «жаба», дангл. swab «тс.», свн. quarre «пуголовок», днн. quarra «тс.», снн. quabbe, quobbe «мокра маса», можливо, з лат. būfō «жаба»; іе. *g^hēbhā «жаба»; менш переконливе тлумачення (Machek ESJC 721; Skok III 669) псл. gēba як звуконаслідувального утворення, паралельного до лазьк. žabu, мінгрельськ. žabu, žabu.— Шанский ЭСРЯ I 5, 271; Фасмер II 31; Преобр. I 257; Вгүскнер 660; БЕР I 519—520; Хэмп Этимология 1981, 35—37; Топоров II 124—126; Kluge—Mitzka 572; Specht 40.

[жаба́к] (зоол.) «вид їстівної черепашки, *Anodonta cygnea*» Ж, [жаб'я́чка] «тс.»; вид річкової черепашки, *Unio margaritana*» Ж;— назви, пов'язані з жа́ба; виникли, мабуть, за суміжністю.— Див. ще жа́ба.

[жа́бинець] (бот.) «жовтець, *Ranunculus L.*», [жабисток] «жабурник, *Hydrocharis morsus ranae L.*» Мак, жа́бник

«грудна травка, *Filago arvensis L.*; [калюжниця болотна, *Caltha palustris L.*; жабурник Мак; пшінка весняна, *Ficaria verna Huds.* Мак; перстач, *Potentilla L.* Мак], [жабовник] «перстач повзучий, *Potentilla reptans L.*» Мак, [жабури́нь] «пшінка весняна» Мак, жабури́ння «водорості *Conterva L.*; [слизька маса на стоячій воді], жабури́к «*Hydrocharis L.*; [калюжниця болотна Ж]»;— р. [жабинéц] «жовтець бульбистий, *Ranunculus bulbosus L.*», жа́бник «грудна травка; [перстач сріблястий, *Potentilla argentea L.*; пшінка весняна], [жабо́вник] «перстач», бр. жа́бник «жабурник; [перстач сріблястий]», схв. [жа́б'я́к] «жовтець; пшінка весняна», [жа́б'я́к] «тс.», [жабогриз] «жабурник»;— похідні утворення від жа́ба; назви зумовлені тим, що ці рослини ростуть у воді, на болотах або на берегах водойм, де бувають жаби; пор. лат. ranunculus «жовтець», похідне від rana «жаба», англ. frog-bit «жабурник» (букв. «укус жаби»), нвн. Froschbiß «тс.».— Носаль 59, 96; БСЭ 8, 347; 19, 453; 25, 569; 47, 406; Симоновић 391; Machek Jm. rosl. 41, 49.— Див. ще жа́ба.

[жаби́йка] (вид грибів), [жабу́рка] «мухомор, *Agaricus muscarius*» Мак;— ч. žabina «поганка»;— назви, пов'язані з жа́ба; зумовлені, очевидно, отруйністю грибів.— Див. ще жа́ба.

[жа́бник] (бот.) «кульбаба, *Taraxacum officinale Wigg.*»;— пов'язане з жа́ба; мотивація назви неясна.— Див. ще жа́ба.

[жабо́ніти] «бубоніти подібно до жаб». [жабу́ніти] «тс.»;— неясне; можливо, результат видозміни форми жебо́ніти «белькотати; бубоніти» під впливом слова жа́ба.— Пор. жебо́ніти.

жа́бра «зябра», жа́бри, [жибра́кі Мо] «тс.», [жаберна́тий] «зябровий, який має

зябра» Ж, [жабёрний] «тс.» Ж; — р. м. *жабра*, бр. *жабры*, ч. *žábga*, слц. *žiabga*, вл. *žabga*, болг. *жабри*; — очевидно, псл. *žębga*, яке може бути пов'язане з р. [жаба] (<*žęba*) «рот, паща; первісно могло означати «рот, паща; вилиця, щелепа» (пор. снн. *keve* «щелепа; зябра»); менш переконливим є зіставлення з лит. *žiobgīs* (*žiobgūs*) «вид риби» (Mikl. EW 405) і дінд. *jāmbhate* «схоплює» (Потебня РФВ 1880/4, 210). — Шанский ЭСРЯ I 5, 271—272; Меркулова Этимология 1963, 76—78; Фасмер II 31—32; БЕР I 521. — Пор. *зябра*¹.

жабрій (бот.) «*Galeopsis L.*», [жабрі́й, жи́брій] «тс.»; осот, *Cirsium arvense*, *Cirsium incanum*, [жабрі́й] «жабрій зви-чайний», *Galeopsis tetrahit L.*, [жабри́ця] «*Seseli L.*», [жабрі́й] «осот», [жабри́й] «тс.» Ж, Мак, [жабрі́й] «зеленчук жовтий, жовта глуха кропива, *Galeobdolon luteum Guds.*» Мак, [жабрі́й] «жабрій», [жабрі́й] «тс.»; — р. [жабрі́й] «жабрій та ін.», *жабри́ця* «жабриця», [жабрі́й] «жабрі́й», бр. [жабры́к], *зябер*, ч. [žabg], слц. [ziabog, zābog] «тс.»; — не зовсім ясне; пов'язується з *зябля* «зоране (на зиму) поле», *зуб*, стсл. *завѣ* «проро-стаю» (первісно «роздираю»), лит. *žem̃bti* «краяти», *žėmbėti* «проростати», дінд. *jāmbhāyatī* «дробить»; пояснюється та-кож (Плевачева Этимология 1966, 90—96) як похідне від *жаба* (*žaba*) з огляду на подібність віночка жабрію та інших губоцвітих до жаб'ячої морди і на зумовлене цим застосування відповідних рослин для лікування різних хвороб, які мали назву *жаба* (*žaba*) чи похідні від неї. — Фасмер II 110—111; Меркулова Этимология 1963, 78; Ильинский ИОРЯС 24, 125—126; Machek Jm. rostl. 196; Bezlaj Eseji 134. — Див. ще *зуб*¹, *зяб*.

жавель «хлористий розчин для прання білизни», [живі́ль] «вапно»; — р. бр. *жавель*, болг. *жавел*; — запозичення з французької мови; фр. *eau de Javel* «жавелева вода» походить від назви передмістя Парижа Жавель, де почали вживати цей розчин. — Шанский ЭСРЯ I 5, 272; ССРЛЯ 4, 7; РЧДБЕ 256; Dauzat 418—419

[жавканістий] «розпечений, гарячий»

(жавканисті або свічканисті лица у вовка) ВеНЗн; — неясне.

[жа́вра] «собака» Ж, [жа́вра Ж, жа́рва, жа́рва Ж] «тс.», [жава́ртий] «крикливий» Ж; — п. [žerwal] «злий пес» (з укр. ?); — запозичення з молдавської мови; молд. *жа́врэ* «брехливий собака» етимологічно нез'ясоване. — Scheludko 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180.

жавряти — див. *жа́вріти*.

жа́га СУМ, Ж, *жаго́та*, *жаглі́вий*, *жагу́чий*, [жажкі́й] «жагучий», *жагну́ти* «ужалити», [розжа́гати] «поправити вогонь у печі, щоб він розгорівся»; — р. [жага́ть] «пекти, обпикати», [жагну́ть], др. *жагало* «жало», бр. [жа́га] «згага», ч. слц. *žaha* «тс.», вл. *žaha* «закалене», нл. *žaglipa* «спека», *žagliwu* «розпечений»; — псл. *žaga* <**žęga*, основа з подовженим кореневим голосним, пов'язана з дієсловом **žęgti* «палити»; зведення ч. *žaha*, слц. *žaha*, вл. *žaha* до псл. **gōg-* (Machek ESJČ 727) помилкове. — Преобр. I 231; Vondrák I 350. — Див. ще *жегті*. — Пор. *зга́га*.

[жагва́] «трут, гніт або висушений гриб, що застосовується для викресування вогню»; — р. [жа́гра], п. *žagiew*, ч. *žahnev* «тс.»; — похідні утворення від кореня з подовженим голосним *žag-* (<**žęg-*), пов'язаного з **žęgti* «палити»; пор. схв. *жа́грити* «обпалювати». — Фасмер II 32—33; Преобр. I 220; Brückner 664. — Див. ще *жегті*. — Пор. *жа́га*.

[жа́глик] «невелике вітрило» Ж, ст. *жагель*, *жагель* (XVI ст.); — запозичення з польської мови; п. *žagiel* «вітрило» походить від н. *Segel* «тс.», спорідненого з свн. *sēgel*, *sigel*, двн. *sēgal*, дангл. дісл. *sēgl* «тс.», дісл. *søgt* «відірваний шматок; смуга», далі з нвн. *Säge* «пилка», псл. *sekyra* «сокира», **sękti* «сікти». — Brückner 660—661; Kluge—Mitzka 697. — Див. ще *сікти*.

жагля́вка — див. *жуля́вка*.

жада́ти, [жа́днува́ти], *жа́дува́ти*, [жа́ждувати, жада́], [жада́к] «жадібний» Я, [жада́нка] «жадана», *жада́ння*, [жаданча́] (ірон.) «бажаний гість» Ж, *жа́дню́га*, *жада́ба*, [жада́та], [жаду́ха] «скупа жінка», *жада́ний*, *жаде́нний*, [жаде́н], *жаді́бний*, *жаді́ливий*, *жа́дний*, *жа́дню́чий*, [жада́бен Ж, жада́бний Ж, жаду́чий Ж,

жаждѣнный Ж, жаждѣвий, жаждливий Ж, жаждѣющий ЖI, [вѣждадний] «жадний» Ж, [пожада] Ж, пожаданья, пожаданий «бажаний», пожадливий, пожадний;— р. [жадѣти], жадный, бр. жадаць, др. жа-дати, жядати, п. žadać, ч. žadati, сл. žadat', вл. žadać, нл. žedaś, болг. жадувам, м. жедува, схв. жѣхати, жѣхати «відчувати спрагу», сл. žēja «спрага», стсл. жадади;— псл. žędati <*gędati з інфіксальним -п-, що закріпилося в інфінітиві під впливом основи теперішнього часу *gęd- (інакше Machek ESJČ 721);— споріднене з лит. gedauti «бажати, сумувати», pasi-gėndū «помічаю відсутність», godūs «жадібний», прус. gīdan «сором», нвн. geizen «скупитися; прагнути», свн. gīten «бути жадібним», дірл. -gessam «просимо», гр. θεσσασθαι (сигматичний аорист від ποθέω «прошу»), дперс. jādīyāntīy «прошу», ав. jādūemī «тс.»; іе. *g^hhedh- «просити, бажати».— Шанский ЭСРЯ I 5, 273; Фасмер II 33; Преобр. I 220; Brückner 663; Holub—Kop. 441; Стоянов 45—46; БЕР I 522; Skok III 675; Fraenkel 149—150; Frisk I 668; Pokorny 488.—Пор. ждѣти.

[жа́ждень] «щодня, щодень, щоразу» Я;— неясне; можливо, виникло внаслідок регресивного уподібнення з *каждень (<кожний + день).

жа́йворон (орн.) «Alauda L.», жа́йвір, жа́йворонок, [жа́йворінок], [жа́йворонник] «клітка для жайворонків», жа́йворонча́, [жа́йворончиха] Я, жа́йвороня́, [жа́льворонок Ж, жа́лворонок Ж, жа́рванок Ж, джаворок, джаворонок, джа́воронок, жа́йворонок], жа́йворонячий, [жа́йворінячий, жа́йвороночий Ж];— р. жа́воронок, бр. жа́варанак, полаб. zevbǫnāk;— остаточно не з'ясоване; перша частина слова, на думку Булаховського (Вибр. пр. III 283—285), пов'язана з жар; на думку М. Рудницького (LP 6, 117), це один із варіантів префіксів, що виступають у германських мовах як ga-: ge-: gi-, а в слов'янських як go-: ga-: za- (<іе. *g^hhlē-); Потєбня (РФВ 1879 I 257) зставляє початкове жа́й- з дінд. gāyati «співає»; очевидно, початкове жа́й)- пов'язане з га́й)- у жа́йворон; друга частина слова тотожна

з во́рон.— Шанский ЭСРЯ I 5, 272; Фасмер II 32; Преобр. I 220; Горяев 63, 105; Георгиев БЕ 1978/3, 202.— Див. ще во́рон.— Пор. га́йворон.

[жа́йдѣти] «таланти, щастити» Я;— неясне.

жак¹ «ятір», ст. жакъ (XVIII ст.);— р. бр. [жак], п. žak «тс.»;— через посередництво польської мови запозичено з німецької; н. Sack «мішок, вид сітки», двн. свн. sac «тс.», пов'язане з лат. saccus «мішок, торба».— Фасмер II 33; Brückner 661; Mikl. EW 406; Kluge—Mitzka 618.— Див. ще сак¹.

жак² (заст.) «школяр, бурсак, церковний співак», жаківка «приміщення для церковних співаків», ст. жакъ (з XV ст.);— р. [жак] «учень католицької школи»;— запозичено з чеської мови, мабуть, через польську; п. žak, ч. žák, як і сл. žiak, через посередництво однієї з романських мов (про що свідчить початкове ž < dj), можливо, італійської, зводяться до нар.-лат. diacus «сługa, служник», що походить від гр. δίακος «тс.».— Фасмер II 34; Brückner 661; Machek ESJČ 721.— Див. ще дя́кон, дяк.

[жак³] «розкрадання, грабування», [жакува́ти] «розкрадати», [жехува́ти] «тс.» Ж, ст. жакъ (XVIII ст.);— р. [жак] «розхапування»;— запозичення з польської мови; п. žak «розкрадання, грабування» пов'язане, очевидно, з фр. sac, що походить від іт. sacco «тс.», утвореного від нар.-лат. saccage «грабувати (на війні)», глибша етимологія якого тлумачиться по-різному.— Linde VI 776; Dauzat 644; Gamillscheg 787.

[жак⁴] «праця всією громадою за умови, що кожен одержує продукту (напр. сіна) стільки, скільки за однаковий час устигне виробити»;— неясне; можливо, пов'язане з жак «розкрадання, грабування».

[жак⁵] (ент.) «гедзь, Tabanus bovinus L.»;— неясне.

жакѣт, жакѣтка, [жикѣт, жикѣтка];— р. бр. болг. жакѣт, п. žakiet, ч. сл. вл. žaket, м. жакет, схв. жа́кѣт, жакѣта, слн. žakiet;— запозичення з французької мови; фр. jaquette «тс.» пов'язане з jaque «куртка», яке похо-

дить від ар. šakk «кольчуга», запозиченого через іспанське посередництво (ісп. jaso); менш переконливе виведення (Bloch 333; Holub—Lyer 521; БЕР I 522) фр. jaque від поширеного у Франції особового імені Jacques.— Москаленко УІЛ 66; Шанский ЭСРЯ I 5, 273; Фасмер I 34; Dauzat 418; Gamillscheg 544; Kluge—Mitzka 329.

[жаліва] (бот.) «кропива, *Urtica urens* L., *Urtica dioica* L.», [жалячка] «тс.», [жалкўшка] «*Urtica urens*» Л, [піджалівник] «байструк» Ж, [пожалівник] (орн.) «кропив'янка, *Sylvia*» Нед; — похідне утворення від *жаліти*; назва рослини зумовлена її жалючістю.— Див. ще **жалб**.

жалб, [жилб], [желавá] «гадюче жало» Я, [жалыцѣ] «вістря голки» Ж, [жаліця] (ент.) «жигалка, *Stomoxys*», *жаліти*, *жалкій*, [жавкій, жаллівий], *жалючий*; — р. *жало*, бр. *джала*, [жала], др. *жало*, п. *žaldŭ*, каш. [žangŭ], слн. *žialo*, полаб. *zǫdlŭ*, болг. *жѣло*, *жіло*, м. *жило*, схв. *жѣлац*, *жѣока*, слн. *želo*, стсл. **жалло**; — псл. *žedlo <*geldlo (внаслідок розподібнення); — споріднене з лит. *gėlti* «жалити», *geluonis* «жало», лтс. *dzelt* «жалити», прус. *gallan* «смерть», двн. *quelan* «страждання; страждати», нвн. *Qual* «мука», дірл. *at bail* «умирає», дангл. *swelan* «умирати», гр. βέλος «стріла», δέλλιδες «оси»; іє. *g^hel- «колоти, жалити»; існує також думка (Zubatý St. a čl. I 2, 129; Вўга RR 495; Траутманн 86) про етимологічну спорідненість *жало* з *жати*, *жну*.— Шанский ЭСРЯ I 5, 274—275; Фасмер II 34; Преобр. I 220—221; Горяев 105; Трубачев Этимология 1963, 49; Вгückner 663; БЕР I 533; Младенов 167; Skok III 670.— Пор. **жаль**.

[жалобѣць] (ент.) «ванеса, *Vanessa antiopa* L.» Ж; — очевидно, калька р. *траурница* або н. *Trauermantel* «тс.», букв. «траурний одяг»; назва зумовлена своєрідним забарвленням метелика з темною смугою поперек крила.— Див. ще **жаль**.

[жалованник] «прісний житній хліб, що його їли у піст» Ж; — результат видозміни деетимологізованої форми [жи-

лавник] «вид печива; прісний корж». — Див. ще **жіла**.

жаль, [жаліб], *жалібник*, *жалісливець*, *жалість*, [жалля] «жаль», [жалноці], *жалоба*, [жалобник, жалосник], *жалюці*, [жалюноці, жалблівий], *жалібний*, *жалісливий*, *жалісний*, *жалкій*, [жавкій, жалоблівий Я], *жалобний*, [жаловасний] «слізливий» Ж, [жалосливий, жалосний, жалостівий Ж], *жалючий*, *жалівний* «сумний», [жалчлівий], *жалко* «шкода», [жалко, жално] «тс.», [жалитися] «жалітися», *жаліснити*, *жаліти*, *жалітися*, *жалкувати*, [жалкуватися], *жалувати*, *жалуватися*, *безжалівний*, [позжаль] «співчуття» Нед, *розжалити*, *розжалобити*, *розжалувати* «позбавити звання, понизити»; — р. бр. *жаль*, др. *жаль*, *жяль*, п. *žal*, ч. *žal*, *žel*, слц. *žial'*, вл. *žel*, нл. *žal*, болг. м. *жал*, схв. *жѣо*, слн. *žal*, стсл. **жалъ** «гробниця»; — псл. *žaly* <*gēly; — споріднене з лит. *gėlā* «біль; жаль», *gėlti* «боліти», *gilti* «жалити», лтс. *žel* «жаль», прус. *gallan* (зн. в.) «смерть», нвн. *quālen* «мучити», двн. *quāla* «мука», дангл. *swelan* «умирати», вірм. *kef* «нарив, виразка». — Шанский ЭСРЯ I 5, 274—275; Фасмер II 35; Преобр. I 221; Вгückner 661; Machek ESJČ 724—725; Holub—Kop. 441; БЕР I 522—523; Skok III 671; Супрун Езиков. проучв. Георгиев 268—272; Траутманн 83; Топоров II 142—145, 334—336; Fgaenkel 145—146.— Пор. **жалб**.

[жалькотіти] (про спів жайворонка) Ж, [жаркотіти] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення, близьке до *джеркотіти*

жальман, *жельман* — див. **зельман**.

[жамка] «м'ятний пряник, пофарбований з лицьового боку в червоний колір» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [жамка] «вид пряника», на думку Фасмера (II 35), пов'язане з [жамкати] «тиснути», похідним від *жати* «тс.». — Див. ще **жати**².

[жандарик] (орн.) «одуд, *Uruba erops* L.» Ж; — похідне утворення від [жандар]; назва зумовлена, можливо, тим, що чубик на голові одуда в формі віяла нагадує пучок пір'я, який носили на капелюхах угорські жандарми.— Див. ще **жандарм**.

жандарм, [жандар], жандармерія, [шандар];— р. жандарм, бр. жандар, п. žandar, ч. žandar, žandar, сл. žandar, вл. žandar, болг. жандар, жандарин, м. жандарм, схв. жандарм, жандарм, слн. žandar;— запозичено з французької мови, можливо, через німецьку; фр. gendarme (>н. Gendarm) виникло з gent d'armes букв. «люди зброї», яке складається з фр. ст. gent «народ, раса», пов'язаного з лат. gens «рід, клан», genus «походження, рід», укр. ген, та armes «зброя», мн. від arme, що походить від лат. arma «тс.».— СІС 264; Шанский ЭСРЯ I 5, 276; Фасмер II 35; Holub—Lyer 522; Dauzat 48, 358—360; Gamillscheg 50, 474.— Див. ще армія, ген¹.

жанр, жанрист;— р. бр. болг. м. жанр, п. žanrowy «жанровий», ч. слн. žanr, сл. žanr, схв. жанр;— запозичення з французької мови; фр. genre «рід, вид, жанр, стиль» походить від лат. genus (род. в. generis) «рід, плем'я».— СІС 264; Шанский ЭСРЯ I 5 276; Фасмер II 35; Dauzat 359.— Див. ще ген¹.

жар, жарá, [жаревó] «заграва» Я, [жаренка] «смажена картопля» Л, [жарéня] «печення», [жариво] «багаття, що доглібає», жарина СУМ, Ж, [жарище] «вогнище» Ж, [жарівка] «жаровня» Ж, [жарівниця] «тс.», жарівня, жарінь, жарівня, [жаромня] Дз, [жарниця] «випалювальна піч», [жарничка] «сковорода» Мо, жарóта, [жарьóха] «прочухан; биття», жаркé «печення», жарений, жаристий, жаркий, [жарлівий], жарити, жарити, віджарити «відлущувати», піджарка, пожар, жарина, жарище, [пжарка] «пожежна машина», пжарник, пжарня, [пжарник] «сухий хмиз» ВеУг, прожарювач, розжарювач, розжарлий;— р. бр. болг. м. жар, др. жаръ, п. žar, ч. слн. žar, сл. žar, вл. žar, схв. жар, стсл. жаръ;— псл. žarъ (<*gēgъ), пов'язане чергуванням голосних з gōgēti «горіти».— Шанский ЭСРЯ I 5, 277; Фасмер II 35; Преобр. I 221—222; Вrückner 661—662; Machek ESJČ 722; Holub—Kop. 442; БЕР I 524—525; Skok I 591—593.— Див. ще горити¹.

[жарáвий] «гнилий, трухлявий, крихкий» (жарáве дерево) ВеНЗн, [жирувáтий] «порожнистий, дупластий» ВеБ;— р. [жарóвий] «високий, прямоствбурний; засохлий на пні», [жарáвий] «високий, стрункий», бр. [жарына] «соснове дерево»;— остаточно не з'ясоване; пов'язувалося з жар (Преобр. I 221), з лтс. garš «довгий, далекий» (Горяев 106); найбільш імовірно видається думка (Меркулова Етимология 1963,78—80) про походження р. [жарóвий, жарáвий] від псл. *žagovъь «високий, прямий», що відбиває ступінь подовження іе. *gheг- «видаватися, виступати, рости».— Фасмер—Трубачев II 35—36.— Пор. грань¹, гроно.

[жаранник] (бот.) «яловець, Juniperus L.» Ж;— певної етимології не має; можливо, є результатом видозміни чи контамінації інших назв ялівцю — [жéррén, жене́рин] тощо.

жаргон, жаргонізм;— р. бр. болг. жаргón, п. žargon, ч. вл. žargon, сл. слн. žargón, м. жаргон, схв. жаргón;— запозичення з французької мови; фр. jargon (ст. gargon) у XII ст. означало «незрозуміла мова; пташина мова»; загальноприйнятої глибокої етимології не має.— СІС 264; Шанский ЭСРЯ I 5, 277; Фасмер I 35; Dauzat 418; Gamillscheg 544.

[жáрий] «вогняно-червоний, жовто-червоний» Ж, [жáрий] «тс.» Ж;— р. [жары] «блискітки; яскраве світло»;— похідне утворення від жар; щодо семантичного переходу пор. жовтогарячий; аналогічне явище є в індоіранських мовах, де від кореня suk- з основним значенням «горіти» походять дінд. śukráh «ясний, яскравий, білий», śukláh «тс.», ав. suxho «червоний».— Львов ЭИРЯ IV 70.— Див. ще жар.

[жáрка] (бот.) «еритрея, Erythraea centaurium» Ж;— утворене від жар, очевидно, як калька гр. ἐρυθρός «червоний», що входить до латинської назви цієї рослини.— Див. ще жар.— Пор. жáрий.

[жарлівий] «жалючий»;— результат дисимілятивної зміни форми [жаллівий] «тс.», підтриманий, очевидно, семантичним зближенням з жар(ити).— Див. ще жалó.— Пор. жаруха.

[жарнівка] «частина ручного млинка»; — запозичення з польської мови; п. żarnówka «ручка для обертання каменя в жорнах», похідне від żarna «жорна», відповідає укр. [жорнівка] «тс.». — Див. ще жорно.

жарновіць (бот.) «мітлиця, Sagotamnus scorpius», [жерновіць] «тс.» Ж; — р. жарновіць, бр. жарновец, п. st. żarnowiec; — остаточно не з'ясоване; виводиться від п. ст. zapowięc, ч. [zapovec] «тс.» (укр. [зіновать] «дрік, Genista tinctoria L.; лядвенець, Lotus corniculatus L.»), яке пояснюється як утворене на основі сполучення за пова «за нового (місяця)», з огляду на час, коли цю рослину збирають для лікувальних цілей (Machek Jm. rostl. 118); пояснювалось також як результат видозміни форми jēnēsta (>ženēsta), пов'язаної з лат. genista «дрік» (Bern. I 439).

жарт, [жарт] Ж, [жартівник, жартівн, [жартівка] Я, [жартівки] «жарти», [жартівливий, жартівний, жартливий, [жартобливий] Ж, [жартом, жартомі, жартувати; — р. [жарт], бр. жарт, п. žart, ч. žert, ст. žertovati «обдурювати», слц. žart; — через посередництво польської і чеської мов запозичено з середньовісньонімецької; свн. sērtēn «обдурювати, мучити, бити» пов'язане з sēren «ранити», спорідненим з двн. sēg «болючий», нвн. sehg «дуже», дангл. sāg, дісл. sag «тс.; поранений», лат. saevus «лютий», лтс. sīvs «гострий, жорстокий»; пізніше ч. žertovati зблизилося з нвн. scherzen «жартувати»; безпосереднє виведення ч. žert від нвн. Scherz «жарт» (Фасмер II 36; Преобр. I 222; Brückner 662) помилкове. — Machek ESJČ 726; Holub—Lyer 523; Holub—Kop. 444; Kluge—Mitzka 698—699.

[жаруха] (бот.) «кропива, Urtica L.»; — похідне утворення від жар, жарити як результат семантичного зближення цих слів з жаліти, жалб. — Див. ще жар. — Пор. жарливий, жаруха.

[жас] «жах», жаский «страшний», [жасний] «тс.», [жасати, жасати Ж]; — р. болг. м. ѝжас, др. ужасъ, п. ст. žaspač się, ч. žasnouti «зчудуватися, ужахнутися», ч. слц. ůžas «зчудування, подив», схв. ѝжас «жах», стсл. оужасъ

«тс.»; — псл. žas- (<*gēs-); — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з псл. gaspōti «гаснути», лит. gėsti, лтс. dzist, тох. A kās, B kās, kas «тс.» (Фасмер IV 151; Bern. I 295) або з лит. gāsti «лякати», gāstas «страх» (Brückner 662; Младенов 560) чи з гот. us-geispan «ужахнутися», нвн. Geist «дух» (там же; Holub—Kop. 442; Machek ESJČ 722; це зіставлення вважається сумнівним — Feist 531).

жасмін (бот.) «Jasminum L.»; — р. болг. жасмін, бр. язмін, п. jašmin, ч. jasmín, слц. jazmín, вл. jasmín, схв. ја́смин, м. јасмин, слн. jasmín; — запозичення з французької мови; фр. jasmin (<jasemin) «тс.» походить від ар. jāsemīn (jāsamīn) або перс. jāsemīn «тс.» — Шанский ЭСРЯ I 5, 277—278; Фасмер II 36; Hüttl-Worth 13; Dauzat 418; Gamillscheg 545; Lokotsch 75. — Пор. ясмін.

жати¹ (жну), жнивувати, [жалька] «жниварка», [жаль] «жниця», [жатва] «жнива» Ж, жатка, жаткар, [жатник] «жнець» Я, жаття, [жачка] «жниварка», [жєнник] «жнець» Ж, [жєнничка] «жниварка», жєнчик, жєнчиха, [жєнь] «ужинок», [жєнькіня] «жниця», [жєньчар] «жнець», жєнець, жєнівá, жєнівэр, жєнівáрка, жєніво, [жєнівовіця] «жнива» Я, жєнівовіще, жєніця, [жєній Ж, жєніá], жатний, [жєнів'яний] Я, [вєжєн] «ужинок» Ж, [дожєн, дожєнки ЛексПол], жєжєн, жєжєнки, нєжєн, обжєн, обжєнки, [обжєніва] «обжинкова пісня» Ж, [обжєнівка] Пі, переджєнів'я, переджєнівний, [пóжєн] «стерня» Л, [пóжєня] «тс.» Пі, Л, пóжєнівний, [прóжєн] «прожата чи прорубана смуга» Дз, [пржєн] «дорога, прокошена в очереті» Мо, ужєн, ужєнінок; — р. жать, бр. жаць, др. жати, п. жаць, ч. žiti, розм. žnouti, ст. žieti, слц. žat', вл. жець, нл. жеś, полаб. žana «жнива», болг. жѣна, м. жнее, схв. жѣти, слн. žėti, стсл. жати; — псл. *žėti, žьпq; — споріднене з лит. genėti «обрубувати гілки», лтс. dženėt «тс.», ірл. be-pim «б'ю», лат. dē-fendo «захищаю, обороняю», гр. θείνω «б'ю», θένω «влучаю», ав. jainti «убиває», дінд. hanti «б'є, вбиває», вірм. ganel «сікти», а також з псл. gьpati, укр. гнати і його відповід.

никами; іє. *g^hen- «бити». — Шанський ЭСРЯ I 5, 278; Фасмер II 36, 60; Преобр. I 223; Горяев 106; Brückner 662—663; Machek ESJČ 728; Holub—Kor. 445—446; БЕР I 565-566; Skok III 678; Топоров II 341—345; Fraenkel 152—153; Frisk I 657—658; Pokorny 491—493. — Див. ще гн́ати.

ж́ати² (*жму*), *-жим́ати*, *жим*, [*жерм́іння*] «макуха», [*жемих́и*] «вичавки, жом» Я, [*жма́ки*, *жм́ихи*, *жм́уха* Я], *жом* «тс.», [*жимќий*] «легко стискуваний» Я, *в́жим*, *в́жимка*, *в́жимки*, *в́д-жимн́ий*; — р. *жать*, бр. *жаць*, п. *žać*, ч. *ždímati*, слц. *žtýkat'* «вижимати», вл. *žimać*, нл. *žimaś*, схв. *жѣти*, слн. *žéti*, стсл. **жати**; — псл. *žęti, *žьтQ; — споріднене з лит. *gūmulas* «грудка, клубок», *gūmultis* «м'яти, бгати», лтс. *gumt* «гнути, згинатися (під тягарем)», норв. *kumla* «місити, м'яти, тиснути», двн. *uoqemilō* «виноградний сік, вино», ірл. *gemel* «пути, кайдани», лат. *gemo* «зітхаю, стогну, волаю», гр. γέμω «бути повним, навантаженим», γέμος «корабельний вантаж, вага»; іє. *gem- «охоплювати, стискати». — Шанський ЭСРЯ I 5, 278; Фасмер II 36, 59; Преобр. I 222—223; Горяев 106; Machek ESJČ 723; Skok III 678—679; Fraenkel 132; Frisk I 296—298; Pokorny 368—369. — Пор. жм́еня.

жах, [*жах́анка*] «жахання», [*жах́ит-тя*], [*жахл́як*] «боягуз» Ж, [*жах́ота*], *жахл́ивий*, *жахн́ий*, *жах́ати*, *жахн́итися*, [*жахт́ити*] «жахатися» Ж, *наж́аханий*, [*пож́ах́анка*] «боягузка»; — бр. *жах*, п. *žachac się* «жахатися»; — результат фонетичної видозміни основи *жас-* (<*gēs-), можливо, викликаної впливом основи *страх-* (*strach-*). — Фасмер II 36; Brückner KZ 43, 303—304; Эндзелін СБЭ 70. — Див. ще *жас*.

[**жах́ати**] «вириватися, спалахувати», [*жах́атъ*] «блискати без грому» Л, [*жахн́ити*] «кинутися», *ж́ахнути* «вдарити», *жахт́ити* «палати», [*ж́екнути*] «стрілко кинутися на когось» Ж; — р. *ж́ахнуть* «ударити»; — неясне; можливо, афективне утворення на ґрунті української і російської мов; може бути зіставлене з болг. [*ж́аскъл*] «жбурляю; різко смикаю».

[**ж́ахл́ий**] «справжній, істинний; прозорий, чистий; дуже подібний» Ж, [*жехл́ий*, *ж́ихл́ий*] «тс.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з нім. *sachlig* «діловий; істотний».

жбан, *жб́анок*, *жб́анячий* — див. **джбан**.

[**жб́евхнути**] «сильно штовхнути» Ж, [*жбихн́ити*] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення. — Пбр. **жбух**.

[**жби**] «хвилі, що набігають» Ж, [*жб́ихи*] «тс.» Ж, [*жбирил́ити*] «здійматися високими хвилями» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*жбир*] «скеля, гора».

[**жбир**] «скеля, гора; височина; намул, мілина; сіножаті, порослі купиною та кущами»; — слц. заст. *žbár(a)* «підпірка», *žber* «тс.»; — очевидно, псл. *žьбігъ; — у такому разі споріднене з лат. *gibber* «горбатий; бугристий», *gibber* «горб, бугор», *gibbus* «випуклий», *gibbus* «горб»; іє. *geibh- «гнути, згинати, нагинати». — Ильинский ИОРЯС 23/2, 125; Walde—Hofm. I 597.

жб́урити, *жбурл́яти*, *жбурн́ити* — див. **шпурл́яти**.

[**жбурт́ити**] «з шумом ударятися» Ж; — очевидно, експресивне утворення, пов'язане з *жбурл́яти*. — Див. ще **шпурл́яти**.

[**жбух**] (вигук, що відображає раптове виливання великої кількості рідини), *жб́ухати* «литися з великою силою; вириватися (перев. про вогонь)»; — звуконаслідувальні утворення. — Пор. **жб́евхнути**,

жв́авий, [*жв́авий*] «жвавий Ж; хитрий ВеБ», *жв́авість*, [*жв́авота*], *жв́авішати*, *пож́авлений*, *пож́авлення*, *пож́авити*, ст. *жв́авый* «швидкий; зубатий» (XVIII ст.); — бр. *жв́авы*; — можливо, запозичення з польської мови; п. *żwawy* «тс.», до XVII ст. «наклепник, обмовник», остаточно не з'ясоване; пов'язувалося з словами *żuć*, *żwać* «жувати» (Brückner 667); пор. ч. ст. *žvavý* «балакучий», пов'язане з *žvatí* «жувати»; виводилося також від того самого кореня, що й *живий* (Косвен УЗ БГУ. Серія філолог., вип. 1, 193) або від пов'язаних з цим коренем іранських основ *ju-*, *žw-* (Трубачев Етимологія 1965, 63—64).

жва́кати «чавкати; жувати» СУМ, Ме, *жвакува́ти*, [жва́хтати, жва́кати, жня́кати Ж, джва́кати, джва́кати], [жва́ка] «жуйка», [жва́ка] «тс.» Ж, [жвако́та, жвако́ун], [жва́чка] «згар із люльки», [жвикані́на] Ж;— р. [жва́коть, жва́коть], бр. *жва́каць*, п. *żwacz* «жуйна тварина; рубець (частина шлунка жуйних тварин)», ч. *žvýkatí*, слц. *žviakat*, вл. *žwjeпака́*, болг. *жва́кам*, м. *жвака*, схв. *жва́кати*, слн. *žvekati*, *žvéčiti*;— псл. *žvąkati, *žvękati, похідні від *žvąvati* «жувати».— Machek ESJČ 732; Holub—Kop. 448; БЕР I 526; Skok III 689—690.— Див. ще **жува́ти**.— Пор. **ча́вкати**.

[жвинді́ти] «незрозуміло говорити; ревити» Ж, [жвинда́ти, джвинда́ти] «тс.» Ж;— звуконаслідувальне утворення.

[жві́р] «дрібний білий шлак з-під чавуну» Я;— бр. *жві́р* «гравій»;— очевидно, запозичення з польської мови; п. *żwir* «гравій, жорства, щєбінка», *zwig* «тс.», як і схв. *звѣст* «вид м'якого каменю», зводиться до того самого кореня, що й у слові *жорста́*; споріднене з лит. *žviřzdai* (*žviřgždai*) «гравій», лтс. *zvirgzdi* «тс.».— Вгückner 668; Skok III 668.— Див. ще **жорста́**.

жвяхті́ти «чвакати» (про мокре взуття), *жвяхкоті́ти* «тс.»;— ч. *žvachtat* «тс.»;— звуконаслідувальне утворення.

жгут — див. **джгут**.

жгучка — див. **жегті**.

[жгринджати́ся] «сваритися», [зґринджати́ся] «тс.» ВеЛ;— слц. *žgřnat'* «запекло сперечатися»;— неясне.

жда́ти, [жда́льня] «чекальня» Я, *жда́ники* «те, чого чекають», *жда́нки*, [жда́нок] Ж «тс.», *дожда́льня* «чекальня», [ожди́ати] «очікувати» Ж, ВеБ, [ожі́данка] Ж, [ні́ждо́д] «очікування», *пожда́ники* «жданики»;— р. *ждать*, бр. *ждаць*, др. *жьдати*, п. *ždać*, ч. *ždati*, слц. *ždat*, болг. [жда] «чекаю», [жѣда́] «тс.», слн. *ždėti*, стсл. *жидж*, *жѣдж*, *жьдати*;— псл. *žьdati*, *-židati* (<*gei-datei);— споріднене з лит. *geidžiù*, *geĩsti* «пристрасно бажати», лтс. *gaidít* «чекати», прус. *gėidi* «чекають», нвн. *Geiz* «скупість», двн. свн. *gīt* «користолюбство, жадібність», дангл. *gitsian* «жа-

дати»; іє. *gheidh- «вимагати; жадати; бути скупим».— Шанский ЭСРЯ I 5 279; Фасмер II 39; Преобр. I 223; Вгückner 663; Holub—Kop. 442; Machek ESJČ 723; БЕР I 562; Trautmann 82; Топоров II 192; Kluge—Mitzka 243; Pokorný 426—427.— Пор. **год**.

[жджок] (зоол.) «землерийка, Sorex», [зѣдзьок ВеЛ, рджок, ирджок, ирчок] «тс.»;— пов'язані з [дзюрдз, джурдз, дзідик] «тс.»;— характер зв'язку і етимологія неясні.— Пор. **лзідик**, **дзюрдз**.

[ждю́хати] «штовхати, товкти», [ждю́хнути] «тс.» Ж;— п. [žduchać] «колоти, шпигати», ч. *žd'uchat* «штовхати», *zd'uchnout*, слц. *žd'uchat'*, *žd'uchnúť* «тс.»;— афективне утворення, можливо, запозичене з словацької або чеської мови.

же¹ (частка), *ж*;— р. др. *же*, бр. *жа*, *ж*, п. *že*, ч. слц. слн. *že*, стсл. **же**;— псл. *že* (<*ge), пов'язане з *go* (схв. *něgo* «але»), *ga* (вл. *što ha* «що ж»);— загальнослов'янська енклітична підсилювальна частка, спочатку вживалася лише з займенниками, пізніше — з будь-якими словами як засіб протиставлення;— споріднене з дінд. *ha*, *gha*, *ghā* «тс.», гр. *-γε*, можливо, також *δε* «же», *θε* (*εἶθε*) «якби», лит. *befai-ga* «але», іє. *g^hhe, *g^he.— Шанский ЭСРЯ I 5, 279—280; Фасмер II 39; Преобр. I 223—224; Machek ESJČ 723; ESSJ Sl. gr. I, 334—335; Мейє ОЯ 389; Frisk I 452; Pokorný 417.

[же²] (підрядний спол.), [жо] «тс.» Ж;— очевидно, запозичення з польської і словацької мов; п. *že*, як і ч. слц. *že*, вл. *zo*, нл. *žo*, е скороченим варіантом відносного слова *ježe* «яке», що утворилося внаслідок злиття вказівного займенника *je «воно, те» з часткою *že* «же».— Вгückner 663; Machek ESJČ 723.— Див. ще **же¹**, **його**.

[же́бі] «щоб», [жебі] «тс.», ст. *же бы* (XV ст.), *жебъ* (XVII ст.);— запозичення з польської і словацької мов; п. *žeby*, як і слц. *žeby*, утворилося внаслідок злиття сполучника *že* «що» і частки *by* «би».— Дзензелівський УЗЛП 56.— Див. ще **би**, **же²**.

жебоніти «белькотати; Гомоніти, бубоніти Ме», [же́бін] Ж;— очевидно,

звуконаслідувальне утворення.— Пор. **жабоніти**.

жѣбрати *жебракувати, жебра́чити, жебрувати, [жабрува́т]* Л, *жебра́к, [жебра́н], [жебрані́на]* «жебракування; милостиня», *[жебра́нка]* «пісня сліпого жебрака» Я, *жебра́цтво, жѣбри, жеброта, жебру́чий, жебру́щий, жебра́чий, жѣбром*, ст. *жебрати* (XVIII ст.);— бр. *жабрава́ць*;— запозичення з польської мови; п. *żebrać*, як і сл. *żobrat'*, вл. *žebrić*, нл. *žebriš*, походить від ч. *žebati*, яке пов'язується з ч. ст. *žkebrati* «канючити», звуконаслідувальним утворенням, можливо, контамінованим з двн. *sefer* «блукач, волоцюга».— Brückner 663; Machek ESJČ 611, 724; Holub—Kop. 443.

жебрій — див. **жабрій**.

жѣвжик «горобець; легковажний, хверцюватий чоловік», *[жівжик]* «тс.», *жѣвжикуватий, [жѣвжикувати, живжикувати]*;— п. *[žeužyk]* «особа або звіря, мале, зле і сміливе» (з укр. ?);— звуконаслідувальне утворення, що відображає шебетання горобця; друге значення переносне.— Пор. **жежівкати, жив²**.

жѣврїти, жѣврїтися, [жѣврати] Л, *жѣврети* Л, *жѣврати* ЛЖит, *жѣвряти, зѣврати* ЛЖит, *жѣвриво, [жѣврїй]* «сине полум'я над тліючим вугіллям», *розжѣврїти, розжѣврений, розжѣврїлий*;— не зовсім ясне, можливо, запозичене з якоїсь іншої слов'янської мови і фонетично видозмінене; пор. сл. *žegavie* «щось «розпечене», болг. *[жерáва]* «жар», схв. *жѣрава* «жарина», *жѣравица* «тс.», стсл. **жеравик** (зб.), споріднені із словом *жар*; спроба зведення до колишнього **geceg-* (Ільїнський ЗІФВ 22—23) непереконлива.— Булаховський Вибр. пр. II 272.— Див. ще **жар, жерїй**.

[жегті (жегї)] «палити, пекти» Ж, *[жегчи, жечї]* «тс.» Ж, *жигати* «обпікати; жалити, кусати», *[жгїчка]* (бот.) «жалка кропива, *Urtica urens* L.» Ж, *[жеглі]* «розпечене залізо» Ж, *[жеговїця]* «хвороба, гарячка» Я, *[жигавка]* «жалка кропива», *[жигайло]* «підбурювач» Я, *жигайла* «вид мухи; [комаха, що жалить; жалка кропива]», *жигало* «залізний прут для пропалювання отворів», *жиган, [жигилїй]* «запальна людина» Я,

[жигунець] «скипидар», *[жигїчка]* «кропива», *жїжа* (дит.) «вогонь; гаряче», *[жїжель]* «головешка» Л, *[жїжка]* «кропива» Л, *[жижкó]* «жвава людина» Я, *[жижкїха]* «кропива» Л, *[жїжло]* «жигало», *[жїжка]* «жалка кропива» ЛЖит, *[жугало]* «жигало», *[жóга]* «згага, печія» Л, До, *[жигкїй]* «гарячий» Ж, *[жигуватий]* «гострий на язик» Я, *[жижкїй]* «пекучий», *[жѣжко]* «гаряче», *[вижигати]* «випалювати» Ж, *вїжга* «золото або срібло, здобуте випалюванням; [випалене місце Ж]», *[зжóга]* «підпал», *[нїд-жóга]* «тс.; підбурювання», *[нїджóги]* (у виразі *[п. давати]* «підливати масла в вогонь») Ме, *[пóжга]* «пожежа», *[пóжóга]* «підпал, спалення» Нед, *пожѣжа, пожѣжище, пожѣжник, пожѣжня*;— р. *жечь, жегу, др. жечи*, п. ст. *žes*, ч. *žici*, ст. *žesi*, сл. *žihat'*, вл. *žes*, болг. *жежá*, м. *жеже*, схв. *жѣћи*, сл. *žgati*, стсл. **жеци, жегж**;— псл. *žegō, *žygo, *žegti* <**gegti*;— споріднене з лит. *dėgti* «горіти; палити, випалювати», лтс. *degt* «тс.», дінд. *dáhati* «палить, спалює», ав. *dažaiti* «спалює; згоряє», брет. *devi* «спалювати», алб. *djek* «тс.», гр. *τέφρα* «попіл, порох», лат. *favilla* «розпечений попіл, сажа», сірл. *daig* «вогонь»; іе. **dheg^h*- «палити»; початкове ж (<g) замість д (d) остаточно не з'ясоване.— Шанский ЭСРЯ I 5, 289; Фасмер II 38; Преобр. I 231—232; Брандт РФВ 25, 223; Младенов 165; Brückner 663—664; БЕР I 529—530; Skok III 674—675; Bern. I 182—183; Meillet MSL 14, 334—335; Brugmann Grundriss I 542; Pokorny 240—241.— Пор. **жáга, згага**.

[жегїн] «джигун» Ж, *[жигїн]* «тс.»;— очевидно, результат контамінації слів *[жегті]* та *джигїн¹* (див.).

[жегїнка] (зоол.) «аурелія (велика медуза), *Aurelia aurita*» Ж;— похідне утворення від дієслова *[жегті]* «пекти»; назва зумовлена тим, що медуза жалиться, обпікає.— Див. ще **жегті**.

[жежівкати] «цвірінькати» (про горобців) Я;— звуконаслідувальне утворення.— Пор. **жѣвжик**.

[жѣжель] «місце, відкрите для вітру», *[жижель]* «тс.»;— можливо, пов'язане з *[жегті]* «палити»; первісно могло означати «незатінене місце, відкрите для

сонця», потім «відкрите місце» взагалі; проте пор. п. [žegolec] «вітер не сильний, але різкий, морозний». — Див. ще жегті.

жезл, [жезло], ст. жезлъ (XV ст.); — р. жезл, бр. жазлб, др. жьзлѣ, жезлѣ, ч. слц. žezlo, болг. жѣзъл, м. жезол, схв. жѣзло, слн. žėzlo; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. жьзлѣ, очевидно, споріднене з дісл. geisl «палка», двн. geisala «бич», гр. χαῖτος «палиця пастуха», гал. gaesum «важкий металний спис» (Трубачев Ез.-етн. изсл. 138; Преобр. I 224—225; Machek ESJC 726); зіставлялося також з лат. virga (<*g^hi-zga) «лозина, тонка гілка» (Hirt BB 24, 258), з двн. kegil «паля; кіл» (Шанский ЭСРЯ I 5, 280; Младенов 165; Skok III 679; Uhlenbeck PBrB 26, 300; Pedersen KZ 38, 420) та ін.

желатін, желатіна, желатинува́тий; — р. болг. м. желатѣн, бр. жѣлатѣн, п. želatyna, ч. вл. želatina, слц. слн. želatina, схв. желѣтїна; — запозичення з французької мови; фр. gélatine утворене від лат. gelātus «заморожений», пов'язаного з gelo «заморожую, замерзаю, застигаю», спорідненим з гот. kalds «холодний», двн. нвн. kalt «тс.», дісл. kala «мерзнути», дангл. calan «тс.». — СІС 264; Шанский ЭСРЯ I 5, 280; Фасмер II 40; Dauzat 358; Walde—Hofm. I 585—586.

[желв] «черепаха» Ж; — р. [жолвь], др. желва, жолва, п. žólv, ч. слц. želva, вл. želwja, вл. žoľw, болг. [желва́, жь́лва], схв. [жѣлка], слн. žėlva, р.-цсл. **желы**, **желъве** «тс.»; — псл. *žely, род. в. želъve, зн. в. želъвъ; — споріднене з гр. χέλυς «тс.», можливо, також лат. helvus «янтарно-жовтий, буланій»; іе. *ghe-lū-. — Фасмер II 41; Brückner 666; Machek ESJC 725; Holub—Kop. 443; Младенов Этимология 1968, 109—110; Frisk II 1086—1087. — Пор. **жбно**.

[желіза́к] «нарів із затверділою поверхнею» Ж, [желізни́ця] «пухлина залоз» Я; — пов'язане з **зало́за**; первісно могло означати хворобу шийних залоз (пор. залозя́ка «велика залоза»); пізніше могло відбутися зближення з [желізо] «залізо». — Див. ще **зало́за**.

[желізний дощ] «дощ із крижинками,

ожеледь» Ж; — здається пов'язаним із [желізо] «залізо» (з огляду на тверді крижинки), але не виключена й можливість зв'язку з словом *ожеледь*.

[желіпа́ти¹] «голосно кричати», [желіпну́ти], [желіпало] «крикун»; — афективне утворення, очевидно, пов'язане з *зіпну́ти* «тс.». — Пор. **зіпа́ти**.

[желіпа́ти²] «повільно їсти», [желіпало] «той, хто повільно їсть»; — афективне утворення; пор. бр. [жалапа́ць] «пити, хлебтати».

жемері — див. **джемра**.

[жемо́їдь] «жерун, обжера» Ж, [жеммо́їдник] «тс.»; — складне утворення, другий компонент якого пов'язаний з *їсти*, а перший залишається неясним; (може бути зіставлений з ч. žemle «булочка», слц. žemla «тс.»). — Див. ще *їсти*. — Пор. **жимéна**.

жемчуг, [жєнчуг, жєньчугі, жємчї-жїна, жємчїжнїця], ст. жємчюгѣ (XV ст.); — р. жємчуг, бр. жємчуг, др. жємчугѣ, жєньчюгѣ; — запозичення з тюркських мов; дтюрк. *žepčüy, дав. в. від žepčü, походить від кит. šep-šü «справжні перли»; так називалася також р. Сирдар'я; безпосереднім джерелом запозичення могло бути чув. ст. *žipžü, звідки походить і уг. gyöngy «перлина»; пор. уйг. jipžü, плов. інджі, аз. инчи, тур. інсі, ст. јеп-šї «тс.». — Макарушка 8; Шанский ЭСРЯ I 5, 284; Шипова 136—137; Финин Образ. яз. 284; Добродомов ИАН СЛЯ 1966/1, 57—64; Фасмер II 46; Преобр. I 227—228; Менгес 94—100; Мелиоранский ИОРЯС 7/2, 287; Корш ИОРЯС 8/4, 41. — Пор. **дженджеруха¹**, **дзюндзя¹**.

[женепін] (бот.) «яловець, Juniperus communis L.» Ж, [женятін, женепір] «тс.» Ж; — запозичення з молдавської мови; молд. жєняпєн, жєняпєн походить від лат. juniperus «тс.», перша частина якого пов'язується з jupcus «комиш, ситник», спорідненим з дісл. eipir «яловець», а друга залишається неясною. — Sche-ludko 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180; DLRM 436; Walde—Hofm. I 731. — Пор. **жереп**.

[женіло], **женіти**, **женіх**, **женіхатися**, **женіхлівий**, **женіши́на**, **женіши-**

лівий, жєниціна, женячка — див. жо-
на́.

[жентіяця] «сироватка з овечого мо-
лока», [жінтіця] «тс.», [жентічник]
«той, хто вживає жентіцю»; — п. žetyca,
žetyca «сироватка з овечого молока»
ч. žipčice, слц. žipčica, žepčica, žentica
«тс.»; — запозичення з румунської або
молдавської мови; рум. jîntița, молд.
жінтиця «осадок сироватки з крупин-
ками овечого сиру» виводиться від псл.
*žetica «віджата сироватка», похідного
від žeti «жати, давити»; менш перекон-
лива спроба (Brückner 664) пов'язання з
ч. žipě «кінський волос» (що використо-
вувався для підилок). — Дзенделівський
Терит. діал. 85—86; Vrabie Romanosla-
vica 14, 181; Клепикова 124; Сл. и балк.
языкозн. 189; Machek ESJČ 727—728;
СДЕЛМ 140. — Див. ще жати².

[жень] «драбина для вилізання на
дерева при добуванні меду» Ж, [жинь]
«тс.» Ж; — р. [жень] «тс.»; — можливо,
споріднене з лит. genys «мотузяна дра-
бина», geinys, лтс. dženis, dzeinis «тс.»,
пов'язаними з лит. genėti «обрубувати»,
псл. žeti, žьпo «жати», гьпати «гнати». —
Фасмер II 47; Būga RR I 494; Fraenkel
143—144. — Див. ще гнати, жати¹.

жердєля (бот.) «сорт дрібних абрикосів,
Armeniaca vulgaris», [жерделя Я,
жердєля Я, жерделівка Я]; — р. [жерде-
ля, жердєль]; — запозичення з турецької
мови; тур. zerdali (сорт. абрикосів) по-
ходить від перс. zardālū «золотий плід»,
у якому компонент zard «золотий» є ети-
мологічним відповідником псл. *zolto,
укр. зóлото. — Фасмер II 47; Mikl. EW
399; TEI II 188; Nachtr. I 68. — Див. ще
зóлото. — Пор. дзандзар.

[жердь] «дишло для повертання віт-
ряка», жердіна, жєрдка, жєрдя (зб.),
[жєрдка] (деталь воза) Я, жердяний,
[жердіти] «обгороджувати жердинами»
Ж; — р. жердь, бр. жєрдка, др. жьрдь,
п. žerdz, ч. žerd, слц. žrd', вл. žerdz,
нл. žerdka, žerz, болг. [жєрда], слн. žrd,
стсл. жрѣдь; — псл. *žrdь (<*gʷrd-),
пов'язане чергуванням голосних з *gord-
«город»; — зіставлення з двн. gerta
«прут», gart «колючка; важіль» (Преобр.
I 228; Младенов 166; Uhlenbeck PBrV
19, 520) помилкове. — Шанский ЭСРЯ I

5, 285—286; Фасмер II 47; Machek ESJČ
726; Holub—Kop. 444; БЕР I 537;
Gołąb LP 16, 58. — Див. ще гóрод.

жереб «жеребок; [ділянка землі Я]»,
[жербєн] «жеребок» Ж, [жеребій] «ді-
лянка землі» Ж, жеребóк, жеребкóм Ж,
жеребкувáння, [жеребувати]; — р. [жє-
ребий] «жеребок; кусок (металу і под.)»,
жрєбий, [жєреб], бр. жєраба, др. жере-
бий, жеребей, п. žreb, žzeb (іст.) «ді-
лянка ґрунту, маєток», ч. заст. hřebí
«жеребок» (первісно «відрізана тріска»),
слц. слн. žřeb, болг. жрєбий, м ждрєб,
схв. ждрєб, стсл. жрѣвъ, жрѣви; —
псл. *žerbьзь (<*gerb-); — споріднене
з прус. gīrbīn «число, двн kērfan «ро-
бити насічку, зазублювати», нвн kerben
«тс.», дфриз. kērga, дангл. seorfan, англ.
carve «різати, ділити, розтинати», гр.
γράφω «пишу», дряпаю, розтинаю»; іє.
*gerbh- «дряпати, насікати». — Шанский
ЭСРЯ I 5, 297; Фасмер II 47—48; Пре-
обр. I 229; Горяев III; Machek ESJČ
187; БЕР I 554; Skok III 673; Топоров II
217—219, 242; Kluge—Mitzka 364; Ro-
korny 392. — Пор. графіка.

жеребєць, [жєреб], жереб'я, [жереб-
чатко Я, жеребіло Я], жереб'ячий, жє-
рєбна, [жерібна], жеребітися, [жерєб-
цувати]; — р. жеребєц, бр. жарабєц,
др. жеребь, жеребьць, п. žrebies, ч. hře-
bes, hřibě, слц. žrebес, вл. нл. žřebс,
полаб. zřibaž, болг. жребєц, м. ждрєбец,
схв. ждрєбац, слн. žřebес, стсл. жрѣ-
вьць; — псл. *žerb- <*gerb-; — спорід-
нене з дінд. gārbhaḥ «материна утроба;
зародок», ав. garəva, сперс. gawr «тс.»,
гр. βρέφος «дитина, немовля; зародок»;
іє. *gʷerbh-, *gʷelbh-/*gʷolbh- «матка;
звірення». — Шанский ЭСРЯ I 5, 286;
Фасмер II 48; Преобр. I 228—229;
Holub—Kop. 134—135; БЕР I 554; Skok
III 673; Хэмп Этимология 1981, 37; Жу-
равлев там же 41; Frisk I 266; Chan-
t-gaine 195.

[жеребінка] «черепашка» Ж; — пов'я-
зане з жєреб (<*gerb- «нарізувати, дря-
пати») з огляду на гострі краї черепа-
шок. — Див. ще жєреб.

[жеребінь] «розвора, шворінь» Ж; —
очевидно, пов'язане з жєреб, яке зво-
диться до псл. *gerb- (іє. *gerbh- «дря-
пати, насікати»). — Див. ще жєреб.

жерелó, жерелінець, жерелатий, жерелянка, жерелястий, жерлó, жерлістий — див. джерелó.

[жерелуха] (бот.) «хрінниця посівна, крес-салат, *Lepidium sativum* L.», [жерлуха] «тс.»; — результат видозміни форми жеру́ха «тс.», очевидно, зближеної з словом [жерелó] «джерело». — Див. ще жеру́ха.

[жеренкотіти] «звучати, лунати» Ж, [жеренчати] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *дзеленькотіти*, *деренчати*.

жéрен (бот.) «гірська сосна, *Pinus pughus* Scop.; яловець, *Juniperus* L.», [жéреб, журапíна, журапник] «тс.» Ж, [жерепнік] «жереповий ліс» Г, Ж; — запозичення з румунської мови; рум. *jigeáran* «яловець», *jneáran*, *jineáran* «тс.» походить від лат. *jūniperus* «тс.» — *Scheduko* 133; *Vrabie Romanoslavica* 14, 180. — Див. ще *женепин*.

жереті́я, жереті́й — див. жéрти.

жéрех¹ (іхт.) «білизна, *Aspius* гарах»; — р. *жéрех*, бр. *жэрах*; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з *жерти*, що підтверджується зажерливістю цієї риби (Преобр. I 229; Горяев Доп. 2, 12; *Leder* 66); з другого боку, вважається спорідненим з шв. *gärs* «йорж», норв. *gjøts* «тс.», можливо, також з дінд. *jhasāh* < **jhasāh* «велика рибина» (Фасмер II 49; *Lidén PBrV* 15, 508; *Torbjörnsson LM* I 35, II 108); виводиться також (Герд Белар. лексикал. і етым. 37—38) від тат. *жерех* «тс.», яке, проте, саме може бути запозиченим з російської мови.

жéрех² — див. шéрех².

[жері́й] «сине полум'я» Я, [жерявий] «палючий»; — очевидно, залишки давньої основи з кореневим *е*, відповідні до ч. слц. *žeravý* «розпечений, палючий», слц. *žeravina* «щось розпечене», болг. [жера́ва] «жар», схв. *жэрава* «жарина», *жэравица* «тс.», стсл. *жэравик* (зб.); — псл. *žer-* (< **ger-*), пов'язане чергуванням голосних з *gogēti* «горіти», *žagъ* (< **gēgъ*) «жар». — Варбот ВЯ 1967/4, 70, 71. — Див. ще *горіти*. — Пор. *жар*, *жівріти*.

жеркоті́ти — див. джéркати.

[жерлига] «велика вудка»; — р. *жер-*

ліца «вудка на щуку», [жерліка]; — не зовсім ясне; пов'язується з *жерлó* «джерело; горло». — Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129; Шанский ЭСРЯ I 5, 286; Фасмер II 49; Преобр. I 229.

жерлó «дуло гармати; вузький і глибокий отвір; [джерело], [жóрло] «русло річки» Ж, [жерлістий] «джерелистий»; — р. *жерлó*, бр. *жэрла*, вл. *žóľo* «джерело», схв. *жэдрло* «глотка, паша; ущелина», цсл. *жрѣло*, *ждрьло*; — псл. **žŕdlo* < **gŕdlo*, пов'язане чергуванням голосних з **žerdlo* (< **gerdlo*) «джерело», **gŕdlo* «горло». — Шанский ЭСРЯ I 5, 286—287; Варбот ВЯ 1967/4, 70—71; Фасмер II 49; Преобр. I 229—230. — Див. ще *гóрло*, *джéрелó*.

[жерля́нка] «вид невеликої риби»; — похідне утворення від [жерлó] «джерело» (див.).

[жерні́ця] «стерня»; — очевидно, результат дисиміляції *нн* > *рн* в незафіксованій формі **женні́ця* «тс.», похідній від *жати*, *жну* (пор. р. *жнивѣ* «тс.»). — Див. ще *жати*¹.

жéрсть, жерсті́на, жерсті́яник, жерсті́янка, жерсті́ний, [жерсті́ти], ст. *жерстіяный* (XVIII ст.); — р. *жесть*; — запозичено з тюркських мов або з монгольської мови через посередництво російської; пор. узб. *жез* «жовта мідь», кирг. *жез* «мідь, латунь», чаг. алт. телеут. *čas* «жерсть; бронза», тур. *jäs*, *jis* «мідь, латунь», монг. *žes* «тс.»; -р- в українській мові з'явилося, очевидно, під впливом слова *шерсть*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 288; Фасмер II 51; Преобр. I 231; Шилова 137; *Räsänen Versuch* 199.

жéртва, жéртвуватель, [жерті́вник], жéртівник, [жертвénник Ж, жéртівна Г, Ж], жéртівний, жéртвувати, по-жéртва; — р. болг. *жéртва*, др. *жэртва*, п. *žertwa*, *žartwa*, ч. слц. *žertva* (з рос.), вл. *žertwa*, м. *жертва*, *жертва*, схв. *жѣтва*, слн. *žŕtev*; — очевидно, запозичення з церковнослов'янської мови; стсл. *жрѣтва*, пов'язане з *жрьж* «принишу жертву», *жрьць* «жрець», зводиться до псл. **žŕtva*, спорідненого з лит. *girtti* «хвалити, вихвалити», прус. *girtwei* «тс.», лат. *grātus* «приемний, привабливий, гідний подяки, вдячний», ав. *gar-* «хвала, хвальна пісня; нагорода,

дінд. *gṛṇāti* «кличе; оспівує»; пов'язується також (Варбот ВЯ 1967/4, 70) з основою **ger-/gyg-/gog-* «горіти, палити». — Шанський ЭСРЯ I 5, 287; Фасмер II 50; Преобр. I 230; Trautmann 88—89. — Пор. **жрець**.

жёрти, [жёрéти Ж, жрáти Ж], [жёрéтій] «обжера», [жёрéтія] «тс.; змія, що лизить по деревах», [жёрі́н, жирлі́вість] Ж, [жёрі́цій, жёрі́чий Ж, жру́чий Ж, жарлі́вий Ж], [жирові́тій], [жёрцём, зажёрливий, нё́жар] «торішня трава на корені; неістівна трава», [нё́жар, нё́жир] «тс.», [нена́жера, нена́жир], [нена́жёрливий, нена́жёрний, нена́жирний, обжéра, [обжéра], обжéрство, [обжéрець] Бі, [обжéрство], обжéрливий, [обжéрливий] Г, Ж, обжéрний, [обжéрний] Ж, [на́жера, [на́жерак Вел, на́жерак Вел, на́жери́стий Нед], на́жерливий, [на́жёрний], по́жирáти, по́жирáч, [по́жорлі́вець] Нед, [по́жирний] Нед, [про́жара] «ненажера» Нед, [про́жера, про́жир, про́жера «тс.», про́жёрливий; — р. жратъ, бр. жéрці, др. жьрание, п. žreć, ч. žrāti, ст. žřieti, слц. žrať, вл. žrać, žrjeć «пити (про тварин); пиячити», нл. žraś, žrěś «тс.», схв. ждэрати, слн. žrėti, стсл. жрѣти; — псл. *žerti, *žrati; — споріднене з лит. gėrti «пити; вбирати; пиячити», лтс. dzefi «пити; пиячити», двн. querdar «принада, приманка», лат. vogo «пожираю, проковтую», гр. βορά «їжа, корм», βορός «ненажерливий», βιβρώσχω «їм, поїдаю, пожираю», дінд. girāti, *gṛṇāti* «ковтає, поглинає, пожирає», га-га́л «напій, питво», ав. gar- «проковтувати», вірм. ker «корм»; іе. *g^her- «ковтати, глутати». — Шанський ЭСРЯ I 5, 296; Фасмер II 62; Преобр. I 236; Brückner 666—667; Holub—Kop. 447; Machek ESJČ 730; Trautmann 89; Kluge—Mitzka 387; Pokorny 474—475.

жерухá (бот.) «Cardamine L. СУМ, Г; [хрінниця, *Lepidium sativum* L.; грицики, *Capsella bursa pastoris*; красоля велика, *Tropaeolum majus* L. Ж»], [жёря́вка] «красоля велика» Ж; — р. жеру́ха «настурція, *Nasturtium* R. Вр.; [хрінниця], бр. [жаруха] «Cardamine», п. žerucha «хрінниця; (ст.) настурція», гзеžucha «хрінниця», ч. řeřicha «Cardamine; *Lepidium*, [řeřucha] «*Lepidium*,

[žeřucha] «тс.», слц. žerucha «*Lepidium*, žeruřnica «*Cardamine*»; — похідне утворення від кореня жер- (<žer- <*ger-) у значенні «роз'їдати» або «пекти, бути пекучим, гірким»; назва зумовлена смаковими якостями рослин або їх насіння. — Меркулова 82—83; Етимологія 1964, 74—75; Варбот ВЯ 1967/4, 71; Machek Jm. rosl. 60, 67. — Див. ще **гіркий, горіти, жёрти**. — Пор. **жерю́шник**.

[жерю́шник] (бот.) «гіркуша, *Picris cardaminis* Ж; — р. жерю́шник «*Rogiera Scop.*», бр. жарю́шник «тс.»; — похідне утворення від жер- (<žer- <*ger-), пов'язаного з гор- «горіти; бути пекучим, гірким»; назва зумовлена гірким смаком кореня гіркуші; пор. п. gogucz «гіркуша», ч. hoguť «тс.» — Меркулова Етимологія 1964, 74—75; Machek Jm. rosl. 234. — Див. ще **гіркий, горіти**. — Пор. **жеру́ха**.

жест, жестикуля́ція, жестикуля́ційний, жестикулюва́ти; — р. болг. жест, бр. жэст, п. gest, ч. слц. gesto, вл. gesta, м. гест, схв. гэст, слн. gęsta; — запозичення з французької мови; фр. geste походить як запозичення від лат. gestus «положення, поза; рух тіла», пов'язаного з гего «несу; маю; виконую», етимологічно ізольованим. — Шанський ЭСРЯ I 5, 287; Фасмер II 50; Hüttl-Worth 17; Dauzat 361; Walde—Hofm. I 595—596.

[жесткий] «хрипкий, хрипливий» Ж; — р. жéсткий «жорсткий», жéсто́кий «жорстокий», др. жéстокъ, жéсткъ «твердий, міцний, сильний», болг. жéсток «жорстокий», м. жéсток, схв. жéсток «різкий, сильний, міцний», стсл. жéстъ, жéстокъ «твердий, жорсткий; жорсткий»; — псл. žestъ, žestъкъ, žestokъ; — можливо, споріднене з двн. kes «твердий ґрунт», дісл. коs «купа (каміння)», дірл. gall (<*gasla) «камінь» (Шанський ЭСРЯ I 5, 288; Фасмер II 50, 51; Преобр. I 231; Topr 42); виводиться також (Skok III 677) від псл. žeg- «палити»; зіставляється (Топоров II 179—180) з лтс. dzėsnis «чорний лелека; чапля» (за ознакою твердості дзьоба). — Пор. **жорсткий**.

жетён; — р. болг. м. схв. жетён, бр. жэтён, п. žeton, ч. žeton, jeton, слп. jeton, žetón; — запозичення з фран-

цузької мови; фр. *jeton* пов'язане з *jeton* «кидати», що походить від нар.-лат. *jectare* «кидати», лат. *jecto, jectāre* «тс.», ітератива від *jasio* «кидаю», спорідненого з гр. ἵημι «зрушую, кидаю»; іє. *djak- «кидати». — СІС 265; Dauzat 419; Gamillscheg 547; Walde—Hofm. I 666—667.

жехувати — див. **жак**³.

жékнути — див. **жахати**.

[жібець] (бот.) «зубниця бульбиста, *Dentaria bulbifera* L.» Г, Мак; — р. **[жибѣцъ]** «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; зіставлялося з укр. **[жибрій]** «жабрій, *Galeopsis* L.», р. **[жибрій]** «серпій, *Serratula* L.», слн. *žibrc* «китяки, *Polygala chamaebuxus*» (Фасмер II 51), а також з р. **[жебчѣк]** «ликова мотузка», лат. *gibber* «горб», *gibbus* «тс.» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 125).

жибрій — див. **жабрій**.

жив¹, **живець**, **живий**, **живіти** і **т. д.** — див. **жити**.

жив² (вигук, що передає цвірінкання горобця), **жив-жив** «тс.», **[живкун]** «горобець» Л, **[живун, живчик]** «тс.» Л; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з **[живкати]** і зближене з давньою формою **живъ** «живий». — Див. ще **дживкати**.

живжик, живжикувати — див. **жéвжик**.

[живіла] «жила» Я; — результат контамінації слів **жилá** і **живий, живіти**. — Див. ще **жилá, жити**.

живиця «соснова смола», **живичний**, **[живичуватий]**; — р. **живица**, бр. **живица**, п. *żywica*, ч. *živice*, слц. *živica*, вл. *žiwiца*, нл. *żywica*; — псл. *živica*; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з вірм. *kiv* «деревна смола» і далі, разом з р. **[жвак]** «смола модрина», з псл. *žvati* «жувати» (Фасмер II 37, 51; Lidén Měl. Mikkoła 119—120) або виводиться від іє. *g^hei- «зціляти» (*Plevačová Sborník FFBrU* 13, 25—33). — Шанский ЭСРЯ I 5, 289; Фасмер—Трубачев II 51.

живіль — див. **жавель**.

живіт — див. **жити**.

[живкий] «гіркий» Ж; — походить, мабуть, від ***жилкий** < **жалкий** «який жа-

лить». — Див. ще **жалó**. — Пор. **прижálити**.

живокіст (бот.) «*Symphytum* L.», **[живокість]** «тс.»; конюшина блідо-жовта, *Trifolium ochroleucum* Huds.», **[живокістник]** «фіалка дивовижна, *Viola mirabilis* L.» Ж, **[живокість]** «*Symphytum*»; — р. **живокість** «дельфіній, *Delphinium* L.»; живокіст та ін., бр. **жывакість**, п. *Żywokost* «тс.»; — складне утворення з основ дієслова **живіти** та іменника **кість**; назва зумовлена сприятливим впливом рослини на зрощення кісток; пор. ч. *kostival* «живокіст». — Machek Jm. rostl. 191. — Див. ще **жити, кість**.

живосилом «силоміць»; — бр. **жывасілам** «тс.»; — виникло на підставі слів **живий** та **сіла**; характер семантичного зв'язку між складовими частинами слова неясний. — Див. ще **жити, сіла**.

[живучка] (бот.) «горлянка, *Ajuga laxmannii* Я»; — р. **живучка**, бр. **[жывучка]** «горлянка повзуча, *Ajuga reptans* L.»; — похідне утворення від **живучий**; мотивація назви неясна. — Див. ще **жити**.

жіга «старовинний англійський народний танець»; — р. болг. *жіга*; — запозичення з французької мови; фр. *gigue* походить від англ. *jig* «тс.», яке, в свою чергу, зводиться до фр. ст. *gigue* «скрипка; скрипаль» або *giguee* «танцювати». — СІС 265; Шанский ЭСРЯ I 5, 291—292; РЧДБЕ 257; Dauzat 362; Gamillscheg 478.

[жигаль] «суха жила; жилка в капустяному листкові»; — неясне.

жигилій — див. **жегті**.

жигун — див. **жегун**.

жид (заст.), **жиденя**, **жидівка, жидівство, жидівча, жидовін, [жидовиця]** Я, **жидя**, **жидовіти, жидувати, зажидовілий, зжидовіти** Ж, ст. **жидъ, жьдъ** (XIV ст.); — р. болг. *жид*, бр. *жьд*, др. *жидъ, жидинъ, жидовинъ*, п. *Żyd*, ч. слц. вл. слн. *Žid*, нл. *žyd*, схв. *Жйдов*, стсл. **жидъ, жидинъ, жидовинъ**; — запозичено в дописаний період з італійської мови; іт. *giudeo* «еврей» походить від лат. *Jūdaeus* «іудей, єврей», яке зводиться до гебр. *יְהוּדִי* «іудей», утвореного від особового імені гебр. *יְהוּדָא* «Іуда» (загальне значення «слав-

лений, хвалений»); давнє žū- (<giu-) в слов'янських мовах закономірно перейшло в žy-. — Фасмер II 53; Преобр. I 232; Machek ESJČ 727; Stieber RSI 26/1, 33—34; Gesenius 322.

[жидел] «міра рідини в Галичині», [жидель] «тс.» Шелудько; — запозичення з польської мови; п. ст. żydel, як і ч. ст. židel, походить від свн. sīdel «кухоль». — Шелудько 31.

[жидик] «чорний жук» Ме, [жидбчок] «тарган» Мо; — похідні утворення від жид, аналогічні до назв комах москалик, прусак і под. — Див. ще жид.

[жидівник] (бот.) «тамарикс, Tamarix gallica» Я; — р. [жидовник, жидовинник] «тс.», ч. židovinnik «мірикарія, Myricaria Desv.», židovinnik «тс.» (з рос.); — похідне утворення від жид; назва пов'язана з тим, що висохлий солодкий сік тамариксу синайські ченці продавали як біблійну манну. — Machek Jm. rostl. 70—71. — Див. ще жид.

жіжа — див. жегті.

[жижакі] «дрижаки»; — очевидно, утворилося на основі виразу жижики дрижати.

[жіжда] «мотуз, на який збирається крило рибальської сітки» Дз; — неясне; можливо, пов'язане з [жічка] «червона вовняна нитка», болг. жіца «нитка, дріт», схв. жіца «тс.»; пор. також р. [жижолка] «вірвошка».

жіжкі «задня сторона коліна», [жижолки] «тс.» Л; — очевидно, пов'язане з жіжкі «ніжки в холодці», жішель «гомілка» (див.).

[жижу́ха] (бот.) «хрінниця посівна, крес-салат, Lepidium sativum L.»; — запозичення з польської мови; п. [rzeżucha] «тс.» є однією з діалектних видозмін назви žegucha «тс.», яка відповідає укр. жеруха (див.).

[жизвий] «жвавий, бадьорий» Ж; — видозмінене запозичення з польської мови; п. rzeźwy «тс.» є прямим відповідником укр. різвий (див.).

жіла СУМ, Л, [жілавець] «вид печива Ж; твердий хліб Я», [жілавник] «вид печива Ж; прісний корж Ме», жілка «нитка з сухожилля; фібра», [жіловник] «пульс» Я, жилювання (біол.)

[жилу́н] Я, [жіля́ник] «корж» Г, Ж, [жіль́ник] «дріт, линва, кабель», [жільни́ця] «судинна оболонка» Ж, жілавий, [жіли́стий Ж, жилкі́й Ж], жилюва́тий, жи́лува́тий СУМ, Ж, [жіля́вий, жіля́ний Ж], жи́ля́стий, жі́льний, жі́лавіти, [жилува́ти] «витягати жили з м'яса Ж; зв'язувати задні ноги (вівцям, козам) Ж; туго перев'язувати (корові) ногу (щоб не гедзкалась) Ме», віджіло́к «відгалуження рудонасно́ї жили», [нажілюва́ти] «примушувати надмірно працювати», піджилки, [пожилкува́ти] Нед, [прижилува́ти] «приметати», прожіло́к; — р. др. болг. м. жіла, бр. жі́ла, п. żyła, ч. слн. žila, слц. žila, вл. нл. žyła, схв. жі́ла, стсл. жила; — плс. *žila < *gīla (*gīsla); — споріднене з р. [жі́ца] «кольорова вовняна пряжа», болг. жі́ца «нитка, дріт», схв. жі́ца «тс.», лит. gýsla «жила», gijà «нитка», лтс. dzisla «жила», прус. gislo «тс.», лат. fīlum «нитка», ав. juā «тятива, сухожилок», дінд. j(i)uā «тс.», гр. βίος «лук», вірм. jil «нерв»; іє. *g^hheja-, *g^hhī- «жила; зв'язка»; зв'язок з двн. keisala «батіг, канчук», нвн. Geißel «тс.», дісл. kvisl «гілка, розгалуження» (Machek ESJČ 727; Mikkola BB 22, 245—246) непевний; можлива давня спорідненість із жі́ти. — Шанский ЭСРЯ I 5, 292; Фасмер II 54—55; Преобр. I 232; Горяев III; Brückner 669; Holub—Kop. 445; БЕР I 545; Skok III 680; Fraenkel 150; Walde—Hofm. I 497—498; Frisk I 237; Specht 95; Pokorny 489.

[жилат́ка] (бот.) «лиси́чка звичайна, Santharellus cibarius» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [желту́шка] «тс.» або [жи́лова́тик] «білий гриб з довгим коренем».

жилёт, жи́летка, жи́летник; — р. м. жи́лет, болг. жи́летка; — запозичення з французької мови; фр. gilet, можливо, через посередництво ісп. jileco і ар. jalco «плащ, куртка» зводиться до тур. yelek «жилет»; зведення французької назви до власного імені блазня Gille (Шанский ЭСРЯ I 5, 292) помилкове. — Москаленко УІЛ 56; Фасмер II 55; Добродомов РЯШ 1968/3, 90; РЧДБЕ 257; Dauzat 362; Gamillscheg 478—479.

[жилляр] «селянин, що не має землі», [жиллярити] «мешкати в чужій хаті»;— очевидно, запозичення з словацької мови, зближене з [жилля] «заселене місце»; слц. želiar «наймит», як і схв. [željar] «безземельний селянин-орендар», слн. želár «безземельний селянин», [željer] «той, хто живе в чужій хаті», виводиться від нвн. Söldner (Söllner) «тс.», утвореного з слвн. solt (нвн. Sold) «винагорода за службу», що походить від фр. ст. solt, паралельного іт. soldo «тс.». — Machek ESJČS 593; Kniezsa 974—975; Bárczi 346; Kluge—Mitzka 714. — Див. ще жовнір, солдát.

[жильне] «удосталь; сильно» Ж;— неясне; можливо, результат видозміни форми [сільне] «дуже» під впливом жілавий.

жильник — див. жіла.

[жимéна] «пара булок, що призначаються для кумів» Ж;— очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. żemła «булка», [żemeńka] «тс.» (зменш.), як і ч. žemle, слц. žeml'a «тс.», походить від н. Semmel «тс.», запозиченого з латинської мови; лат. simila «пшеничне борошно вищого сорту» разом з гр. σμιδαλις «тс.» запозичено з якоїсь східної мови (пор. ак. samīdu «дрібне борошно», груз. samindali «пшениця»). — Brückner 664; Kluge—Mitzka 703; Walde—Hofm. II 538. — Пор. жемоїд.

[жімок] (бот.) «глевчак, Malaxis pophyllous» Ж;— похідне утворення від жимати (жати); назва зумовлена м'якістю рослини (пор. р. м'якотниці, бр. м'якатниці, ч. měkčilka, měkkyně, слц. mäkküša «тс.» як кальки лат. malaxis «тс.», що походить від гр. μάλαξ «м'який»). — Machek Jm. rostl. 300. — Див. ще жати².

жімолють (бот.) «деревник, Lonicega L.», [жімолодь] «бирючина, Ligustrum vulgare L.» Я;— р. жімолють «Lonicega», [жімолюста, жімолють, жіло-мудина, жіломус], бр. [жымалосць, жыламаць, жыламосць, жаламусьцік], п. [zimołza], ч. слц. zimolez «тс.»;— остаточно не з'ясоване; зводилось до *зімолист, як назва рослини, що не скидає взимку листя (Преобр. I 233; Machek Jm. rostl. 223); при цьому порівнюва-

лося з схв. зімозелён «барвінок», ч. слц. zimolez < *zimozel < zimozelen; відносилось до одного кореня з жіла (Погодин Следы 277); останнім часом розглядається як складне слово, перша частина якого *ži- зводиться до іє. *ghī- *gheid- «коза», а друга — *-molztz може бути зведена до слов'янського *m^hzq «дою» (Трубачев ВЯ 1959/1, 22; Фасмер—Трубачев II 55—56; Trubačev ZfSl 3/5, 680).

жинзівер — див. дзіндзівер.

жинькашливий — див. джинькашливий.

[жіпавий] «батьорий, сильний, мускулястий Ж; жвавий, швидкий Ме»;— очевидно, результат контамінації слів жілавий (<жіла) та [шупавий] «жвавий» (див.).

жир¹ «сало; корм; буковий горіх; жолудь», [жирвак] «жировий нарост на тілі» Я, [жиркі] «черви» ВеНЗн, жировак (мін., мед.), [жировина] «зеленава рідина під час блювоти» Ж, [жировисько] «місце годівлі» Ж, [жировище] «тс.» Ж, [жіровіця] «муха, що надягається на вудку для принади», жирівка (техн., мисл.), жірний, жирнуватий, жирнібчий, жировітий, жиріти, [жиркувати] «пастися» (про качок і гусей), жирувати «розкошувати; добувати їжу, пустуючи та гуляючи» (про тварин), [зажируватися] «добре підхарчуватися», знежирити, ожиріння, ожирілий, обезжирити, прожирити, розжирілий;— р. жир, бр. жыр «годівля», др. жиръ «пасовисько; багатство», п. ჯუტ «корм, їжа», žeg, ч. слц. žig «тс.», болг. жир «сало; жолудь», м. жир «жолудь», схв. жір «тс.», слн. žig «букові горіхи, жолуді для годівлі свиней; родючість», стсл. жиръ «пасовисько; багатство»;— псл. žigъ;— загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з псл. žiti «жити», як рігъ з piti (Mikl. EW 411; Brückner 669; БЕР I 547; Mühl.—Endz. I 557), або з псл. žrati, žerti «жертв» (Holub—Kop. 445; Jakobson Word 8, 388); припускався також зв'язок з вірм. gēg «жирний», гр. χοῖρος «порос» (Lidén Mélanges Mikola 118) або з гр. χλόος «зелений корм» (Machek Изследв. Дечев 54—55). — Фасмер—Трубачев II 56.

жир² «трефа», *жирівка* «те.», *жирівий*; — р. [*жир*] (жаргонна назва карт, що не мають значення при їх лічбі); — пов'язане з *жир*¹ «жолудь, буковий горіх»; набуло значення назви масті карт через те, що на картах цієї масті малювали жолуді. — Див. ще **жир**¹.

жирáфа. *жирáф*, *жирáф'ячий*; — р. *жирáф*, *жирáфа*, бр. *жырáфа*, п. *žugafa*, ч. слц. вл. *žigafa*, болг. м. схв. *жирáфа*, слн. *žigafa*; — запозичення з італійської або французької мови; фр. *girafe* походить від іт. *giraffa*, яке зводиться до ар. *zirāfa* «жирáфа». — СІС 265; Шанский ЭСРЯ I 5, 293; Фасмер II 56; Dauzat 363; Gamillscheg 479.

жірий — див. **жáрий**.

[жиркíй] «вправний, бравий» Ж; — очевидно, пов'язане з *жир*¹ «сало; корм» (див.).

жирлівість — див. **жéрти**.

жировліна — див. **журавліна**.

жирувати «пустувати, жартувати», *жирун*, *жируха*; — р. *жировать*; — результат перенесення значення з *жирувати* «добувати їжу, пустуючи та гуляючи» (про тварин). — Див. ще **жир**¹.

жируватий — див. **жарáвий**.

[жирúшка] «частина ручного млинка»; — очевидно, пов'язане з *жéрно* (див.).

[жистя́к] (бот.) «туя, *Thuja L.*» Ж; — очевидно, калька н. *Lebensbaum* «тс.», букв. «дерево життя»; утворено від *[жисть]* «життя». — Див. ще **жіти**.

[житéць] (бот.) «стоколос, *Bromus mollis L.*», *[житвенна трава]* «тс.» Мак; — похідне утворення від *жіто*; назва зумовлена, очевидно, схожістю цього бур'яну з житом (пор. схв. *двсїк* «стоколос»). — Див. ще **жіто**.

жіти, *живáти*, *живіти* «оживляти; давати живлення; [тимчасово зшивати Мо]», *живішати*, *животіти*, *[живочіти]* «животіти» Ж, *[живті]* «жити», *живцювати* (садівн.), *[жіжкати]* «жити, існувати», *[житкувати]* «живитися, харчуватися» Ж, *[живетень]* «підґрунтя», *[живéць]* «джерело» Л, *живéць*, *[живіло]* «засіб для оживлення», *живільник*, *живінá* «жива істота», *[живитель]*, *живість*, *живіт*, *[живітт'я]* «життя», *живлення*, *[живліна]* «тварина» Ж, *[живло]* «усе живе», *[живнéча]* (зб.) «тварини» Ж, *[живніка]*

«бальзам» Ж, *живність*, *[живн'як]* «щетина з живих свиней», *[животі]* «майно» Ж, Я, *животіна* «тварина; [живіт]», *[животінник]* «скупник худоби на забій», *[животінство]* (зб.) «тварини» Ж, *[животіння]* «нутроці», *[животнік]* (якась лікарська рослина) Я, *[животність]* «життєвість» Ж, *[животт'я]* «життя», *живчик*, *[жиздь]* «життя» Ж, *[жизність]* «життя; родючість», *[жизня]* «життя» Л, *[жизнь, жизь]* Ж, *жилба* «тс.», *жилéць*, *[жіліще]* «місце проживання» Г, Ж, *[жилля]* «заселене місце», *[жилó]* «житло» Я, *[житво]* «тс.», *[жисть]* «життя» Ж, *[жителець]* «квартирант» Я, *жітель*, *житéць* «мешканець», *[жітще]* «житло» Я, *житіé*, *[жітка]* «життя Л; спосіб життя», *[житлéць]* «житель, мешканець» Пí, *[жітлик]* «хатинка» Я, *[жітлице]* «житло» Я, *житло*, *[жито-в'я]* «життя; житло», *житуха* «життя», *житт'я*, *[живéць]* «джерело» Л, *[жив]* Я, *живій*, *живільний*, *[живкій]* «жвавий», *живлючий*, *живлючий*, *[живній]*, *[животатий]* Ж, *живу́чий*, *живу́чий*, *[жизний]* «життєвий; родючий», *[жизняний]*, *жилій*, *[жиловий]* «придатний до мешкання» Я, *житéйський*, *[житéчний]*, *життєвий*, *життєвий*, *[живлово]* «жваво» Я, *живцём*, *[живци]* «живцем» Ж, *живіти*, *безжівний*, *[вжіток]* «користь» Ж, *[вжітки]* «достатки» Ж, *[вжілий]* «пристаркуватий» Ж, *[вжітний]* «розкішний» Ж, *виживáти* «залишатися живим; витіснити», *виживичити* «зловити рибу сачком, підтягнувши її до човна чи берега», *[виживне]* «гроші на харчі» Ж, *відживіти*, *[відживіти]* «ожити», *[віджівний]* «поживний» Ж, *віджілий*, *віджітий*, *[доживоте]* «довічна пенсія» Ж, *[доживотний]* «довічний» Ж, *[дожитки]* «переживання» Ж, *дожитт'я*, *живáти* «позбуватися», *зживáти* «гоїтися; споживати», *[зжив]* «харчування Г; гоїння Ж», *[зживок]* «зародок; харчування; зароблене майно; виворіт шкіри тварини», *[зживний]* «товстий, угодований; поживний», *[зжілий]* «огрядний, товстий» Ж, *[зжитий]* «заможний», *зжиттєвий*, *зжиттєвий*, *зживо*, *зжиток* «достаток», *[знежитися]* «знепритомніти», *наживáтися*, *наживляти* «насаджувати наживу; [пришивати]», *[нажив]* «нажив-

ка», *нажива* «тс.; зиск», *наживка*, *наживний*, *нажитний* «придбаний; наживний», [*неужіток*] «непридатна для обробітку земля» Ж, *невживчивий*, *невжиточний*, [*неужітний*] «некорисний» Ж, *оживати*, *оживляти*, *оживчий*, *ожілий*, *обживати*, *обжитий*, *переживати* «перебувати, жити довше; відчувати», *переживання*, [*пережитє*] Ж, *перєжиток*, *перєжитковий*, *перєжиточний*, *підживати* «гоїтися; здобувати; прибувати», *піджива*, *підживлювач*, [*піджілий*] «старечий» Нед, *поживати* «істи», *пожива*, *поживління* «їжа», *поживок* «тс.», *пожилець*, *пожилця*, *пожитки*, *пожиток* «користь», *пожиття* «співжиття; прожиття», *поживний*, [*пожитний*] «поживний» Нед, *пожиточний* «корисний», *приживалка*, *приживаність*, *прижілий*, *прижитий*, *прижиттєвий*, *прижиттьовий*, *проживатися* «бідніти», *прожиток*, *прожиття*, *прожитий*, *прожитковий*, *розживати*, *розжива*, [*розжитво*] «гарне життя», *розжиток*, *споживати*, *спожива*, *споживач*, *споживок*, *спожиток*, *спожиття*, *споживний*, *споживчий*, [*спрожиток*], *уживати*, *ужиткувати*, [*ужівок*] «користь», *ужитки* «достатки», *ужиток*, *ужиття*, [*уживальний*], *уживаний*, *уживчивий* КІМ, [*ужитковий*] «придатний до вживання», [*ужітний*] «тс.», [*ужіточний*] «корисний»; — р. *жить*, бр. *жыць*, др. *жити*, п. *žyć*, ч. *žiti*, сл. *žit'*, вл. *žić* «лікувати; жити», *žiwic so* «жити», нл. *žyć* «лікувати, видужувати», *žywić se* «жити», болг. *живея*, м. *живее*, схв. *живети*, сл. *živéti*, стсл. *жити*; — псл. *žiti*, *živ-*; — споріднене з лит. *gyti* «загоюватися, видужувати», гуруоті «жити», лтс. *dziti* «загоюватися, видужувати», прус. *giwa* «живе», гот. *qius* «живий», нвн. *keck* «живий, жвавий», днн. *quek*, *chesh*, днн. *quik*, дангл. *swic*, *swicu*, *sucu* «живий», дірл. *biu*, *beo* «тс.», *biad* «їжа», лат. *vīvo* «живу», дперс. *jīvā* «він живе», ав. *jvaiti*, дінд. *jīvati* «тс.», *jīvāh* «живий», гр. *βίωμα* «живу», *βίωω*, *ζῶ* «тс.», *βίολα* «спосіб життя», алб. *ngë* «сила», вірм. *keam* «живу»; іе. *g^hei- «жити». — Шанский ЭСРЯ I 5, 294; Фасмер II 52; Преобр. I 233—234; Holub—Kop. 445; Machek ESJČ 728; Brückner 669; БЕР I 539—

540; Skok III 681—682; Топоров II 251—255; Fraenkel 154—155; Mühl.—Endz. I 560; Pokopу 467—469.

житняк (бот.) «кормова трава з роду пирій, *Eragrostis*; — р. *житняк* «тс.»; — похідне утворення від *жіто*; назва зумовлена зовнішньою подібністю обох рослин. — Див. ще **жіто**.

жіто (бот.) «*Secale L.*», *житина* «стеблина, зернина жита», [*жітище*] «житнище», [*жітник*] «селянин (у загадці); жук, що з'являється, коли наливається жито в колосі; житнище Л», [*жітники*] «житні пряники Я; волошки, *Centauria cyanus L.* ЛексПол», *жітниця*, *жітницько*, *жітниця*, [*житнівка*] «самогон із жита» Я, [*жітничка*] «сорт яблук, які досягають під час жнив» Л, *житняк* «житній хліб», *жітнянка* «житня солома» Г, Ж, [*житнячки*] «хлібинки з житнього борошна» Ва, [*житовник*] «трава, що росте на мокрих луках, *Phalaris arundinacea*» Я, [*житовня*] «комора на жито та інше зерно» Я, [*жітянка*] «житня солома» Ж, [*жітельний*] «житній», [*житкий*] (*житке* *просо* «просо, посіяне на житниці») Я, [*житковий*] «тс.», [*житняний*] «житній», [*жітяний*] «зроблений із житньої соломи»; — р. [*жіто*] «збіжжя», бр. *жіта*, др. *жіто* «збіжжя; хліб на корені, в снопах; багатство», п. *žyto*, ч. сл. *vl. žito*, нл. *žyto*, полаб. *zaitü*, болг. м. *жіто* «збіжжя, пшениця», схв. *жіто* «тс.», сл. *žito*, стсл. *жито* «городина, збіжжя»; — псл. *žito*, пов'язане з *žiti* «жити»; — споріднене з прус. *geits*, знах. в. *geitap* «хліб», дангл. *sīdh* «пагін, паросток», свн. *kīt* «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 5, 294; Фасмер II 57; Преобр. I 233; Горяев 111; Филин Происх. яз. 552—554; Machek ESJČ 728; Holub—Kop. 446; БЕР I 548—549; Skok III 681; Топоров II 194—197. — Див. ще **жити**.

[**жіхлий**¹] «жвавий» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *живий*. — Див. ще **жити**. — Пор. **жіхлий**, **жвавий**.

жіхлий² — див. **жіхлий**.

[**жихунець**] (бот.) «чистотіл звичайний», *Chelidonium majus L.*; — можливо, пов'язане з [*жестій*], *жигати* з огляду на те, що ця рослина вживається для виве-

дення (випікання) бородавок.— Носаль 235—236.— Пор. **жегті**.

[жйця] «ложка», [жйчка] «тс.» Вел, [жйчник] «поличка на ложки» Я;— др. лъжйца, ч. lžíce, [žice], вл. lžica, нл. lžуса, полаб. lazaјс (<*lžica), болг. лъжйца, м. лажйца, схв. лажйца, слн. žlīca (<*lžica), стсл. лъжйца;— псл. *lžica, паралельне до lžька «ложка»; в українській формі відпало початкове л(ъ).— Machek ESJČ 346; Hoľub—Kop. 213.— Див. ще **лбжка**.

жйчйты, **жйчйты**, **жйчлйвйй** — див. **зйчйты**.

[жйчка] «червона вовняна нитка, вовняна стрічка», [жйчкувйты] «нашивати» Ж, ст. жйчка (XVIII ст.);— р. [жйця, жйчка] «кольорова вовняна пряжа», бр. жйчка «червона стрічка», п. žyczka «тасьма», болг. м. жйца «нитка, дрйт», жйчка «тс.», схв. жйца «пасмо; струна, дрйт», слн. žīca «тс.», стсл. жйца;— псл. *žica;— споріднене з лит. gijā «нитка», лтс. dzija «прядиво, вовняні нитки», дінд. j(i)uā «прядиво, сухожилок», ав. jūā «тс.», гр. βίος «лук», кімр. gī «жила, нерв»; іе. *g^hhejə-, *g^hhī- «жила». — Фасмер II 57—58; Преобр. I 232; Младенов 167; БЕР I 549; Skok III 679—680; Трубачев Рем. термиол. 101—102; Fraenkel 150; Specht 95; Pokoġny 489.— Пор. **жйла**.

жйнка, **жйнівй**, **жйнівйта**, **жйнівйтво**, **жйнівйчйй** — див. **жонй**.

[жйпнути] «причйтйся, сйсти навпочіпки» Ж, [жйпнйты] «тс.» Ж;— очевидно, пов'язане з р. жбпнй (вульг.) «зад», етимологічно неясним.— Фасмер II 61—62.

[жлб] «глйтай, куркуль»;— р. жлб (вульг.);— неясне.

жлуктйты «пожадливо й багато пити» Ж, [жлуктйты], [жлуктйты] Ж, [жлуктйты] Ж, [жлбгйнтйты] Ме] «тс.», [жлуктйты];— р. [жлуктйты] «жлуктйты», бр. жлуктйцы «тс.»;— неясне; можливо, звуконаслідувальне; пов'язується також (Непокупний Мовозн. 1968/6, 36) із жлуктб.— Пор. **джуклйты**.

жлуктб «дерев'яна посудина для зоління бйлизны» Г, Ж, [жлук, жлукт, жлуктб] «тс.» Я, [жлуктйты] «золити в жлуктй», ст. жлуктйаный (XVIII ст.);— р. [жлук, жлуктб], бр. жлуктй (с. р.), п.

[žlukta (жйн. р.), žlukto, žluktb];— запозичення з литовської мови; лит. žluktas «замочена бйлизна; бочка, в якій перуть бйлизну», пов'язане з žliugtі «мокнути», спорідненим з лтс. žlugt «танути, розчинятйся», žluga «кашоподібна маса, снйг з водою, брудна рйдина»; генетичні зв'язки поза балтйськими мовами непевні.—Непокупний Мовозн. 1968/6, 34, 36; Фасмер II 58; Преобр. I 234—235; Brückner 665; Лаучюте ВЯ 1972/3, 102; Fraenkel 1318.

[жлбпаты] «хлебтати, дудлйты» Ж;— очевидно, походить від п. žlорац «тс.», спорідненого з укр. [жлбпаты] «жерты» (див.).

[жмайлб¹] «жмйкрут» Я;— пов'язане з жйты² (жму) (див.).

[жмайлб²] «нечепура»;— експресивне утворення, можливо, пов'язане з жйты, жмйкаты (як позначення людини в м'ятому одязі).

[жмак] «оберемок, пучок Г; макуха Ж», [жмайка] «затйскач», жмайкы «макуха, жом», [жмакйвнйя] «яма на жмакы», [жмакбм] «зйбганб», жмакаты «м'яты; жувати» СУМ, Ме, ВеУг, жмакувйты «тс.»;— бр. [жмак] «оберемок; вйхоть»;— пов'язане з жйты (жму); значення «жувати» в дієсловах з'явилбся, очевидно, під впливом жмайкаты.— Див. ще жйты².

жмйня, [жмйн] «жмйня» Ж, [жмйнка] «тс.» Ж;— р. [жмйня], бр. жмйня, ч. žemпнй «жмут льбну», слц. *žmйнй «жмйня»;— псл. *žьтпль, похідне від žetі, žьтq «тйснути»; первісне значення «затйсне (в руці)». — Винник 82; Фасмер II 58; Трубачев Рем. термиол. 68.— Див. ще жйты².

[жмйк] «пучок» Ме, [жмйкаты] «м'яты, бгаты»;— слц. žmйkat' «тйснути, вйтйскувати»;— утворене від дієслова жйты, жму (псл. žetі, žьтq) за допомогою суфікса -ик- (-ук-).— Machek ESJČ 591.— Див. ще жйты².— Пор. **жмак**, **жмйня**.

жмйкрут «куркуль, скнара», жмйкрутнйя (зб.) «куркульство», жмйкрутство;— очевидно, результат з'єднання слів жйты (жму) і крутйты у формі 2 ос. одн. наказового способу: жмйты + крутйты > жмйкрутйты > жмйкрут.— Див. ще жйты², крутйты.

жмит, *жмиток* — див. **жмут**.
[жмінда] «скнара» Ж, [жміндавий] Ж, [жміндати] «скупитися» Ж; — бр. *жмінда* «скнара»; — очевидно, походить від п. *žminda* «тс.», утвореного за допомогою складного форманта -ind-а нез'ясованого походження від *žac* (žšę), спорідненого з укр. *жати* (*жму*). — Brückner 662; Łoś Gr. II 61. — Див. ще **жати**².

[жміхати] «бити, розбивати; штовхати; товкти, чавити» Ж; — експресивне утворення на основі дієслова *жати* (*жму*). — Див. ще **жати**².

[жмондїй] «млява, незграбна людина» Ж; — експресивне утворення, можливо, пов'язане з дієсловом *жатися* (*жмўся*).

[жморнути] «різко кинути»; — очевидно, результат видозміни дієслова *жбуρνўти* «тс.». — Див. ще **шпурляти**.
[жмук] «пучок, жмут» Л, [жмукóм] «зібгано»; — слн. [žmúkelj] «брила, купа; пучок», [žšokelj] «тс.»; — похідне утворення від дієслова *жати* (*жму*), псл. *žęti* (žšę), паралельне іменникові [жмак] «коберемок, пучок» і прислівникові [жмакóм] «зібгано». — Куркина Етимологія 1970, 102. — Див. ще **жати**². — Пор. **жмак**.

жмурити, *жмуритися*, *жмуритися*, *жмурі*, [жмуріця] «третя повіка» (у коня) Я, [жмурій] «людина, що постійно мружить очі» Ж, [жмурінка] «гра в хованки» Ж, [жмуркайло] «жмурій» Ж, *жмурки*, [жмуркó] «жмурій», [жмурлівий] Ж, [пáжмурки] Пі, *пíжмурки*, *прíжмур*, [прíжмурки] «пíжмурки» Нед; — р. *жмўрить*, бр. *жмўрыць*, п. *žmurzyc*, слн. *žmúrit'*, схв. *жмўрити*, слн. *žmúriti*; — псл. *žšuriti*, утворене шляхом метатези з *мьžuriti* (пор. ч. *mžourati*), що є суфіксальним похідним від *мьžiti* «мружитися; дримати» (пор. р. [мжить] «мружитися; куняти», бр. [мжыць] «заплющувати очі» і їх позаслов'янські відповідники — лит. *migti* (*mingù*) «заснути», прус. *ismigē* «(він) заснув»); пов'язане чергуванням голосних з *мигати*; метатеза (*мьžuriti* > *жшuriti*) відбулася, можливо, під впливом *жати* (*жму*). — Шанский ЭСРЯ I 5, 295; Фасмер II 60, 617; Преобр. I

235. — Див. ще **мигати**. — Пор. **мружити**.

жмут, [жмит, жмиток] Ж, *жмўття*, *жмуткуватий*; — похідні утворення від дієслова *жати* (*жму*). — Див. ще **жати**².

жнець, *жнівá*, *жнівáр*, *жнівáрка*, *жніво*, *жнівовійще*, *жніця* — див. **жати**¹.

жовна¹ (орн.) «*Dryocopus martius* L.; дятел, *Picus* L., *Dendrocopos* Koch; іволга, *Oriolus* L.», [жóнва, жéлонка, жолóнка ЛЧерк, джóнва, джóлонка]; — р. *желна*, бр. *жаўна*, п. *žoľna*, ч. *žlupa* «дятел», слн. *žľna* «тс.; іволга», вл. нл. *žoľna*, болг. *жълна*, м. *жолна*, схв. *жуна* «дятел», *жуња*, [жунá] «тс.», слн. *žóľna*, цсл. *жълна*; — псл. *ž'ľna; — споріднене з лит. [gilnà], лтс. *dziľna* «тс.»; — дальша етимологія висвітлюється по-різному; пов'язується з псл. *ž'ľtь (<*g'ľt-) «жовтий», лит. *geltónas* «тс.» (Шанский ЭСРЯ I 5, 281—282; Фасмер II 43; Преобр. I 226; Brückner 665); зближується також (Откупщиков 247—249; Machek ESJČ 729—730; Holub—Kop. 447; Ferianc Názv. vtákov 139) з лит. *gilti* (*giliù*) «жалити», іє. *gel-/gļ- «колотити, жалити; довбати». — Закревська Досл. і мат. III 70—71.

[жовна²] «вапнисті жоренця в шлункові рака, що відкладаються під час його линяння» Я, [жóвни] (мн.) «тс.» Я; — неясне; може бути зіставлене з **жовно** і з **жорно**.

жовнір (іст., діал.) Г, Ж, [жовняр, жовнярін Я, жовняріна Я, жóмнір Ж, жовнірство, жовнірщина, жовнірувати], ст. *жолнере* (мн., 1389), *жолнирєвъ* (1439), *жовнѣрѣ* (XVIII ст.); — р. заст. *жолнѣр*, бр. *жаўнѣр*; — запозичення з польської мови; п. *žoľnierz* < *žoľdnierz*, як і ч. *žoldněř*, слн. *žoldnier*, походить від свн. *soldenæge* «найманець, найманий солдат», яке зводиться до фр. ст. *solde* «плата» (від назви монети, що походить від лат. (*pummus*) *solidus* «тверда (монета)»). — Дзензелівський R KJ ŁTN 15, 129; Фасмер II 61; Hüttl—Worth 19; Brückner 665; Machek ESJČ 730. — Див. ще **солідний**. — Пор. **жилляр**, **жолд**, **солдат**.

жовно «хвороблива пу хлина на тілі; мускул на вилиці», мн. *жóвна*, *жóвни*

«тс.», [жовна́к] «золотушна пухлина» Ж, [жовнелъ] «пухлина залоз на шиї» Я, [жонви, жонови] «тс.» (мн.) Ж, жовна́стий, [жовнува́тий, жонова́тий Ж];— р. желва́к, [жольв, желвѣй], бр. жаўла́к, ч. žlupa «золотуха», слн. želva «залоза»;— очевидно, псл. *ž^hva;— споріднене з лтс. dzelva «здуття на шкірі»; пов'язане, мабуть, з псл. *žely «черепаха» (Фасмер II 41); зіставляється також (Трубачев ВСЯ II 31—34; Шанский ЭСРЯ I 5, 280—281) з псл. *golva «голова», *želza «залоза», *želzo «залізо».

жовтень, жовтеня́ — див. жовтий.

жовтець (бот.) «Ranunculus L.», жовтцєві;— пов'язане з жовтий; назва зумовлена жовтим кольором цвіту рослини.— Вісюліна—Клоков 118, 123.— Див. ще жовтий.

жовтий, жовклий, жовта́вий, [жовтля́вий], жовтува́тий, жовта́вий, жовтя́ничний, [жовтя́стий], [жовкля́к] «жовтяк», [жовпля́к] «тс.» Л, [жовта́чка] «жовтяниця», [жовта́ня] «корова жовтої масті» Я, [жовті́ля] «жовта фарба для крашанок» Ж, жовтеня́, жовтень «десятий місяць року; жовта фарба», Жовтень, жовті́знá, [жовті́ло] «жовта фарба», жовти́на, [жовті́нець] «чобіт із жовтого сап'яну», жовти́нка «жовта пляма; жовтуватий відтінок», [жовти́тник] «вид трави» Я, [жовті́льниця] «жовтяниця», жовті́сть, [жовтка́] «жовта фарба», [жовткови́на] «жовток», [жовтля́к] «жовтяк» (про огірок), жовто́к, [жовту́рка] (орн.) «вівсянка, Emberiza citrinella L.» Ж, [жовті́лька ВеБ, жовті́шка Л, жовті́шка ВеБ] «тс.», жовті́ха «жовтяниця; [жовта земля Ж]», жовтя́к, жовтя́ничця (мед.), жовтя́нка (спец.), [жовть] «жовтизна Я; жовч», жовч, [жовчі́] «нутроці риби або птаха» Я, [жовчо́к] «жовток», [жовчу́к] «тварина жовтого кольору» Я, [жолквá] «болотяна рослинність жовтого кольору» Я, [жолото́к] «жовток» ВеБ, [жі́пляк] «жовтий огірок» Ж; [жовкні́ти] «жовкнути», жовкнути, жовті́ти, жовті́ти, жовті́шати, безжов́чя «жовчна недостатність», дожовтнє́вий, зажовка́ти, зажовклий, пережовклий, пожовклий, пожовті́лий, пожовтнє́вий, [пожовтя́вий] «жовтува-

тий», [пожовтка́] «жовта фарба», прижовклий, [прижовтий] «жовтуватий», прижовка́ти, прижовкту́ти, прожовклий, прожовть, прожовкнуту́ти;— р. жёлт́ый, бр. жоўты, др. жьлтыи, п. žolty, ч. žlutý, слн. žltý, вл. нл. žolty, болг. жълт, м. жолт, схв. жѣт, слн. žolt, стсл. жальтъ, жальтъ;— псл. *ž^hť;— споріднене з лит. geltà (мед.) «жовтяниця», geĩtas, geltonas «жовтий», gelsvas «жовтявий», лтс. dzeltens «жовтий», прус. gelatupaп «тс.», двн. galla «жовч», нвн. Galle «тс.», лат. fel, fellis «жовчний міхур, жовч», flāvus «золотавий, жовтий», гр. χόλος, χολή «жовч»; іє. *ghel- «жовтий; зелений; сирій».— Шанский ЭСРЯ I 5, 282; Фасмер II 43—44; Преобр. I 226; Brückner 665—666; Machek ESJČ 730; БЕР I 563—565; Skok III 689; Топоров II 198—199; Fraenkel 145; Walde—Hofm. I 473—474; Pokorny 429—431.

жовтик (ент.) «лимонниця, Goperteguh rhamni» Ж;— похідне утворення від жовтий; назва зумовлена лимонно-жовтим забарвленням самців цього метелика.— БСЭ 23, 533; Urgania Tierg. Insekten 602.— Див. ще жовтий.

жовтіло (бот.) «роман фарбувальний, Anthemis tinctoria L.», [жовті́льниця] «скабіоза, Scabiosa arvensis», [жовті́х] «сонцепвіт, Helianthemum vulgare» ВеНЗн, [жовті́шка] «цмин, Helichrysum arenarium (L.) DC.; кульбаба, Taraxacum L. Ж», [жовті́шка] «тс.» Ж, жовті́шник «Erysimum L.», жовтя́ничця «Chrysosplenium», [жовто́чниця] «тс.», [жовтя́нка] «підмаренник справжній, Galium verum L.» Пі;— р. желті́шник «Erysimum; [жовтіло, Anthemis]», [желті́шка] «жовтіло», бр. жаўті́шник «Erysimum», [жаўті́шка] «тс.», ч. заст. žluténik «жовтяниця, Chrysosplenium», žlutník, схв. žutina «тс.»;— похідні утворення від жовтий (псл. *ž^hť); назви рослин зумовлені кольором квіток (пор. р. желтый цвет «роман фарбувальний», схв. жу́та рада, жу́ти жармен «тс.», жу́то смі́ље «цмин»).— Вісюліна—Клоков 275, 304, 319, 324; Носаль 162; БСЭ 38, 406; Словн. бот. 206; Machek Jm. rostl. 98; Симонович 38, 225, 226.— Див. ще жовтий.

жовтогарячий «яскраво-жовтий, оранжевий»; — очевидно, калька п. *žóbtogořasy, gořasožóltý* «тс.», утвореного з прикметників *žóltý* «жовтий» і *gořasy* «гарячий; яскравий». — Див. ще **гарячий, жобтий**. — Пор. **жарий, червоногарячий**.

[**жовтогарячка**] (бот.) «цмин пісковий, *Helichrysum aeneagium* (L.) DC.»; — похідне утворення від *жовтогарячий*; назва зумовлена кольором листочків обгортки суцвіття цієї рослини. — Віслюліна — Клоков 324. — Див. ще **жовтогарячий**.

[**жовтожар**] «оранжевий колір»; — складне утворення з основ прикметника *жобтий* та іменника *жар*, паралельне до *жовтогарячий*. — Див. ще **жар, жобтий**.

[**жовторуз**] (орн.) «вівсянка жовтогруда, *Emberiza citrinella* L.» Ж, [*жовтогрузда*] Ж, [*жовторубок* ВЕНЗн] «тс.»; — можливо, результат видозміни форми [*жовтогрудка, жовтогрудок*] «тс.» у зв'язку з їх деетимологізацією. — Булаховський Вибр. пр. III 277.

[**жовтіюх**] (орн.) «вид очеретянки, *Luscinola*»; — утворено, очевидно, від *жобтий* у зв'язку з забарвленням верхньої частини тіла цих птахів. — Воїнств. — Кіст. 303; БСЭ 19, 561. — Див. ще **жобтий**.

жовч, жовчі — див. **жобтий**.

жоден «ні один, ніякий; (діал. заст.) кожний», *жодний, жаден, жадний* «тс.», ст. *жадный* (XIV ст.), *жоденъ, жодный* (XVII ст.); — бр. *жадны* «кожний; ні один», *жадзен, жодны, жодзен* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *żaden* «ні один», ст. *žadny*, як і ч. *žádný*, слц. *žiaden, žiadny*, вл. *žadyn*, нл. *žeden* «тс.», виникло, очевидно, під впливом *každy* з **žeden*, про що свідчить нл. *žeden* і запозичене з польської мови лит. *žėdnap* «кожний; жодний»; п. **žeden* є результатом стягнення і спрощення виразу *piže + jeden* «ні(же) один»; на давнішому етапі звукополучення *жа* (*ža, ža*) могло бути й закономірним результатом стягнення *žeje* через стадію *žē* (пор. *час* із **čēsъ* < **kēs-*, *жар* із **žēgъ* < **gēg-* та ін.); укр. *жоден* (*жодний*) або виникло пізніше з *жаден* (*жадний*) під впливом *ні один* або (що менш імовірно)

є результатом давнього розвитку виразу **ниже один*; думка про походження п. *žaden* (*žadny*) з ч. *žádný* (< **žędъpъ(jъ)*) «жадібний» (Machek ESJCS 590; Holub—Kop. 441) непереконлива. — Бевзенко 181—182; Доп. УжДУ 4, 104—105; Трубачев ВЯ 1959/1, 28—29; Brückner 660. — Див. ще **ніже, одін**.

[**жолá**] (бот.) «земляний горіх, *Agachis hypogaea* L.» Ж; — псл. **[žela]* < **gela*; — споріднене з дінд. *golaḥ* «куля», снн. ннн. *kolle, kol* «голова»; верхня частина куца або дерева», норв. *koll* «вершина; голова; тим'я», дісл. *kollr* «кругла вершина дерева або гори; голова», що мають інший вокалізм; пов'язання з псл. **golva*, укр. *голова* (Perrson Beitr. 66—67) малоімовірно. — Фасмер I 429; Mühl.—Endz. I 596—597; Джаукян 153.

[**жолд**] «плата солдатам» Ж, Я, [*жолдак*] «найманий солдат», [*жовдак*] «тс.», [*жалдак*] «жевжик» Ва, [*жолдацтво* Бі, *жолдашня*], ст. *жолдъ* (XVI ст.); — запозичення з польської мови; п. *żold*, як і ч. слц. *žold*, походить від снн. *solđ* (нвн. *Sold*) «плата за службу», яке через фр. ст. *solde* «плата» (від назви монети) пов'язується з іт. *soldo* «тс.», що походить від лат. (*pummus*) *solidus* «тверда (монета)». — Brückner 665; Machek ESJCS 730; Kluge—Mitzka 714; Lexer 202; Dauzat 671—672; Walde—Hofm. II 472. — Див. ще **солідний**. — Пор. **жилляр, жовнір, солдат**.

жоблоб, [*жобліб, жоблуб*] Ж, *жоблобина, жоблобінка*, [*жоблбиця, жоблобніця* Г, Ж], *жоблобкுவатий, жоблобуватий, жоблобчастий, жоблобчатий, жоблобчастий, жоблуб'яний* Ж], *жоблобити, жоблобитися* «вигинатися, кривитися», [*віжоблобок*] «ривчак» Ж; — р. *жєлоб*, бр. *жоблаб*, др. *желобъ*, п. *žlob*, ч. *žlab*, слц. *žl'ab*, вл. нл. *žlob*, болг. м. *жлеб*, схв. *жлєб*, слн. *žlėb*, стсл. *жл'євъ*; — псл. **želbъ*; — загальноприйнятої етимології не має; вважається спорідненим з гр. γλάφω «видобую, видряпую», що виводиться від іє. **gel-bh-*; викликає сумнів пов'язування з гр. δελφός «утроба матері» (Hirt ВВ 24, 258), снн. *klam* «корч, спазм» (Strekelj AfSlPh 27, 71), *глибокій* (Holub—Kop. 447; Holub—Lyer 524), а та-

кож з дісл. golf «порожнина посудини; підлога; відгороджене місце» (Фасмер II 43, 61; Преобр. I 226; Machek ESJĀ 729; БЕР I 549—550), що передбачає початкове *gh-. — Шанский ЭСРЯ I 5, 282; Skok III 549—550; Persson Beitr. 77.

[жолобнік] (ент.) «червиця, шашіль, Sirex L.» Ж; — похідне утворення від жолоб; назва зумовлена тим, що ці комахи вигризують у деревині довгі ходи, схожі на жолоби. — УРЕ 16, 263. — Див. ще жоблоб.

[жоломіга] (жарт.) «vulva»; — очевидно, пов'язане з [жоломія] «сопілка»; сумнівна думка (Шелудько 31) про зв'язок з нвн. Schamglied «статевий орган». — Див. ще жоломія.

[жоломія] «сопілка», заст. жоломійка, [джоломія] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. szalamaja «тс.», [szolomaj] (мн.) «скрипка», як і ч. šalmaј «сопілка», ст. šalmějě, слц. šalmaј «тс.», походить від свн. schal(e)mi(e) (нвн. Schalméi) «сопілка, дудка», яке через посередництво фр. ст. chalemie «тс.» зводиться до сгр. κάλαμαία «сопілка, дудка з очерету», пов'язаного з гр. κάλαμος «очерет, тростина, стебло», спорідненим з укр. солома. — Шелудько 30; Brückner 540; SW IV 560, 646; Machek ESJĀ 601; Kluge—Mitzka 633; Frisk I 760—761. — Див. ще солóма.

жоблнка — див. жобнв́а¹.

[жоблпати] (вульг.) «жертити»; — п. žlopać «хлебтати, жадібно пити», слн. žlampati (<*žlapati), žlempati (<*žlepati) «тс.»; — псл. *želpati; — споріднене з двн. quēllan «бити джерелом», нвн. quellen «тс.», дінд. gálati «капає, стікає», гр. βάλανεῖον «купання»; іє. *g^hel- «капати; кидати», до якого в слов'янській формі приєднано елемент -р-, що є, очевидно, давнім каузативним суфіксом, як у дінд. sthā-p-aṇa-ti «зупиняє»; в такому разі первісне значення псл. *želpati було «вливати, змушувати стікати (в себе)». — Kluge—Mitzka 574.

[жоблудок] «шлунок» Ж, Л; — р. жоблудок, др. жоблудъкъ, п. žoładek, ч. žaludek, слц. žalúdok, вл. нл. žoǐdk, болг. жоблудък, м. жоблудок, схв. жоблудац, слн. želódec, стсл. жоблудъкъ; — псл.

*želqđъкъ; — дальші зв'язки неясні; може бути споріднене з лит. skilāndis «сичуг», гр. χολάδες «кишки, нутроці» або з двн. kēla «горло», нвн. Kehle, лат. gula «тс.», дінд. jālūkā «п'явка», перс. zelū, zālū «тс.», дірл. gelim «поглинаю, пожираю»; менш вірогідні зближення з жоблудь (Brückner 665), дангл. glitriān «ковтати» (Holthausen AeWb. 132), гот. kilþei «утроба матері» (Mikkola BB 21, 224). — Шанский ЭСРЯ I 5, 282—283; Фасмер II 44; Преобр. I 227; Machek ESJĀ 722; Holub—Kop. 442; БЕР I 534; Младенов 165; Skok III 675—676.

[жоблудянка] (зоол.) «морський жоблудь, баянус, Balanus» (вид молоска) Ж; — назва походить від жоблудь за подібністю форми тіла цього моллюска до жоблудя; можливо, це калька лат. balanus «тс.», букв. «жоблудь». — УРЕ 9, 374; БСЭ 16, 207. — Див. ще жоблудь.

жоблудь, жоблуддя (зб.), [жоблудик] «жоблудь» Ме, жоблудистий; — р. жоблудь, бр. жоблуд, др. жоблудь, п. žoładž, ч. žalud, слц. žalud', вл. žoǐdž, нл. žoǐž, полаб. zelqđ, болг. жоблудъ, м. жоблада, схв. [жоблуд], слн. želod, цсл. жоблудъ; — псл. *želqđь < *g^helandis; — споріднене з лит. gilė, лтс. žīle, [dzīle], прус. gile, лат. glāns (род. в. glandis) «тс.», дінд. gulaḥ «жоблудь; penis», гр. βάλανος «жоблудь», вірм. kaḷin «тс.»; іє. *g^hel- «дуб»; припускається зв'язок з іє. *g^helə- (і *g^herə-) «жертити» (Holub—Kop. 442; Holub—Lyer 522); пов'язання з гр. βάλλω «падаю» (Шанский ЭСРЯ I 5, 283; Specht 173) викликає сумнів. — Фасмер II 44—45; Преобр. I 227; Brückner 665; Holub—Lyer 521—522; Holub—Kop. 442; Machek ESJĀ 721—722; БЕР I 533—534; Skok III 675; Бернштейн Очерк 1974, 266—267; Топоров II 234—235; Mühl.—Endz. I 556; Fraenkel 151; Walde—Hofm. I 604—605; Frisk I 213; Pokorny 472—473.

жона́ (рідк.) «дружина; жінка», [женна́] «жінка» Ж, [женіло] «хлопець, якому час одружуватися», [женіхство, женишина] «один із двох закоханих», [женіщина, [женячка] «одруження», [жінва́] (зб.) «жіноцтво», жінка, жінота, [жінотва], жінотство, [жінотчик] «ба-

бинець» Ж, [жінóщина] (зб.) «жіноцтво», [жоні́х, жонóта Г, Пі], [жонóха] «жінка», [женихлі́вий, женишилівий], жінóцький, жінóчий, жінóчний, жінчин, жонáтий, жени́ти, женихáтися, [жонóвати] «бути заміжною жінкою» Я, [безжéнець, безжéнство] Я, [нежонáч] Л; — р. болг. жéна, бр. жóнка, др. жéна, п. žopa, ч. слц. žepa, вл. нл. žopa, м. жéна, схв. жéна, слн. žépa, стсл. жéна; — псл. žepa (<*gepā); — споріднене з прус. gepno «жінка», гот. qīpō «жінка», qēps «дружина», двн. quepa «жінка», днн. qiāp «дружина», quepa «тс.», англ. queep «королева», дангл. swēp «жінка», дірл. bep «дружина», ав. gēpā-, үepā, үpā «жінка, дружина», дінд. jāpi- «жінка», gnā «богиня», гр. γυνή «жінка», беот. βαῦν, тох. А šāp, тох. В šāpa «тс.», вірм. kīp «жінка, дружина»; іе. *g^hepā «жінка»; питання про дальші етимологічні зв'язки (зокрема, з коренями іе. *g^hep- «родити» або *g^hep- «приходити») остаточно не висвітлене. — Шанский ЭСРЯ I 5, 284; Фасмер—Трубачев II 46; Преобр. I 228; Holub—Kop. 444; Holub—Lyer 522; Machek ESJČ 725; БЕР I 535—536; Skok III 677; Трубачев Терм. родства 105—110; Топоров II 207—210; Pokorny 473—474.

жонглёр, жонглёрство, жонглювати; — р. жонглёр, бр. жанглёр, п. žongler, ч. слц. žonglér, болг. жонгльор, м. жонглер, схв. жòнглёр, слн. žonglèr; — запозичення з французької мови; фр. jongleur «жонглер, штукар» (під впливом фр. ст. jangler «базікати») є назалізованою формою від фр. ст. jogleor «менестрель; штукар, фокусник, балаганний закликальник», що походить від лат. jocularōtor «жартівник, забавник, дотепник», утвореного від jocus «жарт, дотеп, жартівлива пісня, розвага, гра», спорідненого з брет. iez «мова», двн. jēhan «говорити», jiht «визнання», bi-jiht «сповідь», нвн. Beichte «тс.». — СІС 265; Шанский ЭСРЯ I 5, 296; Фасмер II 61; Dauzat 420; Walde—Hofm. I 716.

Жорж, Жбра; — р. болг. Жорж; — запозичення з французької мови; фр. George походить від грецького Γεώργιος (>лат. Geōrgius) «Георгій». — Илчев 205;

Dauzat Dict. des pots 288. — Див. ще Георгій.

жоржіна (бот.) «Dahlia Cav.»; — р. георгі́н, георгі́на, п. georginia, ч. jiřina, слц. слн. georgína, болг. гергі́на, м. ğургина, георгі́на, схв. георгі́на; — походить від нвн. Georgine «жоржина», утвореного (1801 р.) від прізвища петербурзького ботаніка акад. І. Георгі (Georgi); майже скрізь у слов'янських мовах фонетичне оформлення назви квітки пристосоване до вимови імені Гебргей; українська звукова форма, можливо, виникла під впливом імені Жорж. — Фасмер I 402; Machek ESJČ 227; Kluge—Mitzka 119—120. — Див. ще Жорж. — Пор. георгі́нія.

жорілка «кілець із сплетеної лози, що править за нашійник для телят, а також за зав'язку на воротах»; — р. [жерéлок] «нашійник для телят; намисто», [ожерéлок] «тс.», ожерéлье «намисто; (ст.) комір»; — очевидно, виникло з первісного *ожорілка (пор. горóд < огород тощо); пов'язане з др. жерело «горло, гирло» (пор. також р. [жерéло] «горло, паша»), від якого утворено й укр. джерéло, [жерéло]. — Фасмер II 48, III 124—125; Преобр. I 229—230. — Див. ще джерéло.

жорло «русло річки» Ж; — результат видозміни слова жерло; наголос на першому складі з'явився, можливо, під впливом горло. — Див. ще жерло. — Пор. джерéло.

жорно, [жёрно] Ж, жорна (мн.) «ручний млинок», [жорна́к] «частина ручного млинка» Ж, [жорна́тка Ж, жорні́вка] «тс.», [жорнік] «маленький млиновий камінь» Я, жорнові́к, [жорня́к] «камінь для жорен» КІМ, жорéнний, [жернува́ти] «молоти» Ж, [жорна́ти, жорнува́ти] «тс.» Ж; — р. жёрнов, бр. жёрны, др. жьрновъ, п. žarna, ч. žernov, слц. žarnov, болг. жёрка «водяний млин, млин», схв. жрва́ть «жорно, ручний млинок», слн. žřnev «тс.», стсл. жръны; — псл. *žřnu, род. в. *žřnъve; — споріднене з лит. gr̃nos «жорна», лтс. dziřnas «ручний млинок», dziřnavas «млин», прус. gr̃nouwis «жорно», гот. (asilu) qair̃nus «(ослячий) камінь, жорно», дісл. kvern «ручний млинок», двн. kuerna, cign «тс.», дірл. brō «жорно», кіпр. bre-

пап «ручний млинок», дінд. grávan «камінь для вичавлювання соми», вірм. erkap «млинок»; іє. *g^heg- «важкий, тяжкий». — Шанский ЭСРЯ I 5, 287; Фасмер II 49—50; Преобр. I 230; Brückner 662; Holub—Kop. 444; Младенов 166; БЕР I 537; Skok III 685—686; Топоров II 245—247; Fraenkel 153—154; Specht 94—95; Pokorny 476—477.

[жорст¹] «жердка в хаті для навішування одягу» Я, [жоборств] «колода, що вживається для зв'язування річкового плоту», [жоборств] «жердина, на якій укріплюють у церкві хрест» Я;—р. [жерздь] «товста жердина», [жерств, жерресть] «тс.»;— очевидно, результат видозміни основи [жердъ]; характер формальних змін не цілком ясний; р. півд. [жоборств] «товста жердина» е, мабуть, українізмом. — Фасмер II 50. — Див. ще жердь.

[жорст²] (бот.) «бутень, Chaerophyllum L.» Ж, [жерест] «жостір, Rhamnus L.» Мак;—р. [жерест] «жостір»;—псл. [*ž^hstь] < *ghirstos;— очевидно, як і жобтір, споріднене з дангл. gorst «колючий дрік», дінд. ghrstih «дикий кабан, вепр»; обидві рослини колючі, жорсткі. — Фасмер II 48—49; Machek Jm. rostl. 145; Вісюліна—Клоков 242. — Пор. жобтір.

жорствá «гравій, щебінка», [жерствá, жорствáння, жоборств Я] «тс.»;—р. (зах.) [жерствá, жерствá], бр. жарствá;—псл. *ž^hsty;—при допущенні чергування задньопіднебінних можлива спорідненість з ав. zarstva- «камінь», а також з гр. χεράς, род. в. χεράδος «змішаний з камінням та піском струмок», χεράδος «рїнь»; пов'язання з лит. žiēzdros, žiēgžros (Mikl. EW 410) неможливе. — Фасмер II 50; Petersson AfSlPh 34, 380.

жорсткий, жорстобкий, жобресткість, жорстобкість, [жорстобчність, жорстобкоці Я];—бр. жобресткі;—результат видозміни др. жестъкъ, жестокъ, можливо, під впливом слова шорсткий. — Див. ще жесткий.

жобтір (бот.) «Rhamnus L.», [жестер, жестіль ВеБ, жостелїна Я, зостіль Мак] «тс.», [жость] «бирючина, Ligustrum vulgare L.»;—р. [жестер] «жос-

тір», [жесть, жобстер], бр. жасцёр «тс.», болг. [жешля, жещель] «клен», схв. жесте, жестика «чорноклен»;—споріднене з дангл. gorst «колючий дрік», дінд. ghrstih «дикий кабан, вепр»; праслов'янська форма в її стосунку до псл. *ž^hstь, *žerstь, укр. [жорст, жерест] «тс.» не зовсім ясна; пов'язується (Топоров II 179—180) з [жесткий], псл. žestъкъ. — Фасмер II 48—49; Вісюліна—Клоков 198; Machek Jm. rostl. 145; БЕР I 539; Младенов 166; Топоров II 178—180. — Пор. жорст².

[жобхлі] (присл.) «тільки один раз» Ж;— неясне.

жрець, [жерць] Пі, жрїця, жрецтво;—р. болг. м. жрец, бр. жрѣц, др. жьрьць, ч. слц. žrec (з рос.), схв. жрѣц, слн. žréc, стсл. жьрьць;—псл. *ž^hstь, утворене від того самого кореня, що й *ž^htva «жертва». — Шанский ЭСРЯ I 5, 297; Фасмер II 63; Holub—Kop. 444, 447. — Див. ще жертва.

[жубелїти] «густи, дзиччати» Ж, [жубовїти, жубонїти Ж] «тс.»;—звуконаслідувальні утворення, паралельні до жобонїти.

[жубелиця] (евт.) «гноймовик, Seagabaeus stercorarius L.»;— неясне; можливо, пов'язане з [жубелїти] «густи, дзиччати».

[жубернїця] «жабурина» Ж, [жобурь] «тс.» Бі;—слц. žubriepka «пуголовок»;— очевидно, результат видозміни форми жабуріння чи якогось її варіанта. — Див. ще жаба.

жувати, [жовати, жути] Ж, жованка, [жованик] Дз, жувальце, [жувачка] Ж, жуїка, жувальний, жуїний;—р. жевать, бр. жавáць, др. жьвати, п. žuć, žwać, ч. ст. žvāti, слц. žuvat', žut', вл. žwać, žuć, нл. žuś, полаб. žavat, болг. преживям «пережовувати» (про жуїних тварин), схв. жватати, слн. žvéčiti «жувати», žvále «вудила», стсл. жьвати;—псл. *žvati;—споріднене з лит. žiáunos «зябра; щелепи», лтс. žaiņas «тс.», žaupāt «потроху їсти», дісл. tyggia, tyggva, дангл. sčowan (англ. chew), двн. kiūwan «жувати», нвн. kauen «тс.», тох. А В šwā- «їсти», перс. jāvīdān «жувати», вірм. kiv «деревна (первісно жувальна) смола»; іє. *gīeç- «жувати». —

Шанский ЭСРЯ I 5, 280; Фасмер II 39—40; Преобр. I 224; Brückner 667; Machek ESJC 732; Holub—Kop. 448; Младенов 164; Skok III 689—690; Бурлакова ВСЯ VI 55; Fraenkel 1302—1303; Kluge—Mitzka 359; Pokorný 400. — Пор. **жвака́ти**, **живи́ця**.

[жу́га] «чвари, незгоди»; — р. [жéга, жо́га] «метушня, лайка; прочухан, биття»; — неясне; можливо, пов'язане з [жегті́] «палити».

жуга́стро — див. **джуга́стро**.

жу́желица (ент.) «жук родини Scarabidae; вид мух»; — р. *жу́желица*, бр. *жу́жаль*, др. *жу́жель* «жук, Scarabaeus», *жу́желица* «черв'як», ч. *žížala*, *žoužel* «хробак», слц. *žizala*, *žúzala* «тс.», вл. *žiželica* (вид комахи), схв. *жі́жак* «черв'як», слн. *žižélka* «комаха», стсл. **жоу́желица** «черв'як»; — псл. *žiželica* < **žiželika*; — звуконаслідувальне утворення від редулькованої основи *жу-* (за Міклошичем, від **жузг-*) із значенням «густі, дзижчати»; малоімовірно пов'язання (Berneker IF 10, 156) з дінд. *giŋjati* «дзижчить, бурчить». — Шанский ЭСРЯ I 5, 297; Фасмер II 63—64; Преобр. I 236; Holub—Kop. 446; Mikl. EW 412. — Пор. **жук**.

жу́жиль «шлак», *жу́желица*, [жу́жель, жу́жельць Ж] «тс.», [жу́желитися] «давати нагар»; — р. *жу́желица*, бр. [жу́жаль] «шлак; рідка грязь», п. *žižel* «тс.», слц. *žúžol'* «вугілля», [žúžel', žuh] «тс.»; — неясне; можливо, утворилося від звуконаслідувальної основи *жу-* «густі, дзижчати», бо шлак сичить і видає тріскіт; пов'язувалося також (Горяев II) з *жі́жа* «вогонь». — Фасмер II 64; Brückner 668. — Пор. **жу́желица**.

жу́жмити «бгати», *жу́жом* «зібгавши, безладно»; — р. [жу́жма] «доставок»; — очевидно, утворене від псл. [**žižьшъ*], іменника, що походить від балто-слов'янського кореня **geug-* «щось овальної форми; горбок, шпиль»; — споріднене з *гу́ля* «гуля», р. [гу́ля] «гуля, жовно», п. *guga* «гуля», лит. *gaūgaras* «гірська верхovina», *gūnkla* «жовно, наріст», *gugà* «пагорок»; менш обгрунтоване пов'язання (Фасмер II 64) із звуконаслідувальними р. *жу́желица*, *жу́жжати́* з припущенням первісного зна-

чення «кишіння (комахи)». — Ільїнський ЗІФВ 21—22, 3; Буга РФВ 67, 239; Persson Beitr. 938.

жук, [жу́кан] «Scarabaeus» Ж, [жу́ковець] «Gamusus coleopratorum» Ж, [жу́ковка] «Tetyra scarabaeoides» Ж, [жу́к] «жук-гнойовик, Geotrupes stercorarius L.» ВеБ, *жу́ченя*, *жу́чіха*, [жу́чки] «гатунок намиста» Я, [жу́чок] «ланка в ланцюгу» Я, *жу́куватий* «дуже смаглявий», [пожу́ниця] (ент.) «акар жучний, Asarus coleopratorum» Ж; — р. бр. *жук*, др. *жукъ*, п. *žuk*, ч. *žukati* «дзижчати, густі», вл. *žuk*, полаб. *zeuk* «гнойовик»; — утворення від звуконаслідувальної основи *жу-* (< **geu-*); можливо, споріднене з *гук* (Berneker IF 10, 156). — Шанский ЭСРЯ I 5, 298; Фасмер II 64; Преобр. I 236—237; Brückner 667. — Пор. **гук**¹.

[жу́ковина] «перстень з каменем» Ж; — р. [жу́ковина] «блискучий камінь або скло в персні», [жу́ковина] «перстень з печаткою», бр. [жу́ковина] «перстень», др. *жуковина* «перстень з каменем в оправі»; — неясне; можливо, пов'язане з *жук*. — Фасмер II 54, 64. — Див. ще **жук**.

[жу́лидик] «зернина кукурудзи» Мо; — неясне; можливо, виникло як фонетичний варіант слова *жолідик* «жолудь»; назва могла бути зумовлена зовнішньою схожістю.

жу́лик, *жу́льман*, *обжу́лювати*; — бр. *жу́лік*, ч. *žulík*; — запозичення з російської мови; р. *жу́лик* у блатному жаргоні має значення «учень злодія; гострий ніжик»; друге значення, мабуть, первісне; пов'язується з болг. *жу́ля* «здираю шкіру, дряпаю», схв. *жу́лити* «здирати шкіру, лущити», слн. *žúlití* «посилено терти, жувати», а також схв. *гу́лити* «дерти», яке Младенов (РФВ 68, 383) пов'язує з укр. *гу́лий*, вірм. *gul* «тупий, обрізаний»; існує також думка (Шанский ЭСРЯ I 5, 298), що р. *жу́лик* є похідним від [жу́ль] «злодій, шахрай», яке пов'язується з [жі́лить] «привласнювати чуже», [жі́ла] «скнара; охочий привласнювати чуже». — Фасмер II 65; Преобр. I 237; Младенов 168. — Пор. **гу́лий**¹.

[жу́лфа] «сік із конопляного насіння» Мо; — запозичення з молдавської або ру-

мунської мови; молд. *жу́лфэ* «товчене конопляне насіння з медом», рум. *júlǎ*, *[juǎ]* «тс.» походять від уг. *[zsuǎ]*, що виводиться від нвн. *[supfe]* «суп», *[suǐ, sauf]*, пов'язаного з свн. *sūfe* «тс.», похідним від *sūfen* «сьорбати; пити; їсти ложкою». — СДЕЛМ 141; DLRM 438; MNTESz III 1226; Bárczi 483; Tamás 483; Kluge—Mitzka 627. — Пор. *суп*.

[жуля́вка] «щучка» Ж, **[жагля́вка]** «тс.» Ж; — можливо, утворене від неза-свідченого **жул*, що могло бути пов'язане з п. *žul* «намул».

[жумрати] «уминати, жувати», **[жумриту]** «тс.»; — р. **[жубриту]** «жувати», **[жубреть, жуборити]**, ч. *žumlat* «тс.»; — неясне; зіставляється з лит. *žiaũberoti* «призити по-конячому» (Фасмер II 63; Вiґа RR III 659).

[жу́па¹] «соляна копальня», **[жу́пице]**, **[жу́пник]** «управляючий жупи», **[наджу́пник]** «тс.» Ж; — р. **[жу́па]**, п. *žura*, стсл. **жоупиште** «могила»; — псл. **žura* <**geur*; — споріднене з гр. *γύλη* «гніздо, кубло», ав. *guŋra* «глибокий; прихований, потаємний», дінд. *guptáh* «потаємний», свн. *кобе* «клітка, хлів», нвн. *Кобен* «притулок, сховище», дісл. *kofi* «хатина, курінь», пов'язаними з іе. **gour* «робити склепіння; видовбувати; ховати, рятувати». — Фасмер II 65; Преобр. I 237; Brückner 667—668; Machek ESJČ 731; БЕР I 559; Младенов 168; Kluge—Mitzka 386.

[жу́па²] «область, округа», **[жу́пан]** «начальник жупи», **[наджу́пан]** «тс.» Ж, **[наджу́панство]** Ж; — р. ст. *жу́па* «селище, село», п. *žura*, ч. слц. вл. *žura* «область», нл. *žura* «окружний гарнізон», болг. *жу́па, жу́пан*, м. *жу́па*, схв. *жу́па*, слн. *žúra*; — можливо, слово того самого походження, що й *жу́па* «соляна копальня»; Фасмер припускає, що *жу́па* «область», засвідчене в Густинському літописі (1611 р.), яке він помилково вважає давньоруським (Фасмер II 65), і семантично близькі слова слід відділяти від *жу́па* «копальня» і пов'язувати з дангл. *géar* «просторий, місткий», гот. *gawi* «округа» (нвн. *Gau* «тс.»). — Machek ESJČ 731; БЕР I 559; Skok III 687—688. — Пор. *жу́па¹*.

[жу́па³] «куль соломи (для покрівлі)», **[жу́пно́к]** «сніп», **[жу́пниту]** «крити кулями соломи»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *zsúr* «оберемок (в'язка) соломи» походить від свн. *schour* «тс.» (нвн. *Schober* «купа снопів, соломи або сіна»), пов'язаного з двн. *scubil* «жмут волосся або соломи». — Дзендзелівський St. sl. X 1—2, 91; MNTESz III 1228; Bárczi 348; Kluge—Mitzka 674.

жу́пан, жу́паніна, [жу́пання], [жу́пниця] «жупан» Я, ст. *жу́панъ* (XVI ст.); — р. бр. *жу́пан*, п. *žura*, ч. слц. вл. *žura*; — запозичено з італійської мови, можливо, за посередництвом польської; іт. *giubbone* (*giurpone*) «селянський каптан» є аугментативом від *giubba* (*giurpa*) «куртка», що походить від ар. *ğubba* «верхній одяг із широкими рукавами»; менш вірогідна думка (Mikl. EW 413) про те, що першоджерелом цього слова є слат. *юра*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 298; Фасмер II 66; Преобр. I 237—238; Brückner 668; Holub—Кор. 448; Dauzat 422; Kluge—Mitzka 334. — Пор. *шуба, юпка*.

жу́пел «кипляча смола; сірка, що горить (у пеклі); опудало»; **[жу́пель, джу́пель]** «тс.» Ж; — р. бр. болг. *жу́пел*, др. *жу́пелъ*, схв. *[žvèpell]*, слн. *žvèplo, žèplo, župlo* «сірка», стсл. **жоупель**; — через старослов'янську мову запозичено з германських, найвірогідніше, давньоверхньонімецької; двн. *swēbal* «сірка», *swēal*, гот. *swibls*, снн. *swēvel*, дангл. *swefl*, нвн. *Schwefel* споріднені з лат. *sulp(h)ur* «тс.» — Шанский ЭСРЯ I 5, 298—299; Фасмер II 66—67; Преобр. I 238; БЕР I 560; Младенов 168; Skok III 690—691; Kluge—Mitzka 691. — Див. ще *сульфат*.

[жу́пеня] «страва з кукурудзяних круп і квасолі» Ж; — можливо, походить від п. *[žura]* «юшка, суп», що є діалектним варіантом слова *юра* «тс.».

[жу́плярк] «жовтий гіркий огірок, жовтяк» Ж; — результат діалектної видозміни звукової форми **[жовплярк]** «тс.» — Див. ще *жобтий*.

жур «кисла страва з вівсяного борошна», **[жу́равік Л, жу́ріна, джу́р]** «тс.»; — бр. **[жу́р, жу́рїха]** «тс.», п. *žig* «кисла

юшка», ч. вл. нл. žug «тс.», ч. žoug «кисле тісто», слн. žug(a) «сироватка»; — походить від днв. sîg (нвн. sauer) «кислий», свн. sîg «кисле тісто», спорідненого з псл. сугъ, укр. *сирій*. — Шелудько 31; Трубачев Slavia 29, 16; Фасмер — Трубачев II 67; Brückner 668; Machek ESJČ 731; Valčáková Et. Brun. 132—133; Kluge—Mitzka 626. — Див. ще *сирій*.

жу́ра, *жура́шійн*, *жури́м* — див. *джу́ра*.

[жура́бки] «вовняні шкарпетки»; — р. [жура́пки, джура́пки, шура́пки] «перські кольорові з візерунками шкарпетки», болг. *чорáп* «панчоха, шкарпетка», м. *чорáп* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. çorap (çorabı) «панчоха, шкарпетка» походить від ар. ġurāb «панчоха». — Фасмер I 511, II 68; Младенов 687.

жураве́ль, *жура́в*, [жураве́ць], *жура́вка*, *журавле́ня*, *журавлі́ця*, [жураві́на], *журавлі́ний*; — р. жура́вь, бр. жураве́ль, жо́раў, др. *жеравь*, *жеравль*, п. žugav, ч. jeřáb, ст. žeřáv, слц. žerjav, вл. žogaw, нл. žogawa, болг. м. *же́рав*, схв. *ждра́л*, *ждра́о*, *же́рāv*, слн. žerjav, цсл. **же́равль**; — псл. *žegavъ; — споріднене з лит. gėrvė, лтс. dzėrve, прус. gerve, лат. grūs, гр. ἑράνος, днв. kranuh (нвн. Kranich), дангл. cran (англ. crane), кіпр. gagan, вірм. křunk «тс.», а також дінд. járatē «співає, кличе», днв. kerap «кричати»; іє. *ger- «хрипо кричати»; псл. *žegavъ тлумачиться також (Семренъи ВЯ 1967/4, 16) як результат злиття іє. *ger(a)- «журавель» і *avi-s «птаха». — Булаховський Вибр. пр. III 260—261; Шанский ЭСРЯ I 5, 299; Фасмер II 67—68; Преобр. I 238; Brückner 666; Machek ESJČ 222; Fraenkel 137—138; БЕР I 536; Skok III 672; Топоров II 180—182, 223—227; Kluge—Mitzka 400; Chantraine 216; Specht 48; Pokorny 383—384.

[жураве́льник] (бот.) «герань, Geranium L.», *жураве́ць* «тс.»; — р. жураве́льник, слц. žerjavnik «тс.»; — пов'язані з жураве́ль; назви зумовлені подібністю головки рослини з довгим носиком до голови журавля; може бути й калькою наукової назви лат. geranium, що походить від гр. ἑράνος «журавель»; пор. та-

кож ч. čaplina «Geranium Robertianum», похідне від čár «лелека», нвн. Storchschnabel «герань» (букв. «лелечин дзьоб»). — Machek Jm. rostl. 134. — Див. ще жураве́ль.

[жураве́ць] (бот.) «звіробій, Hypericum perforatum L.»; — результат видозміни і зближення з основою жураве́ль деетимологізованого запозичення з польської мови; п. dziurawiec «тс.» пов'язане з dziura «діра»; мотивація назви та сама, що і в укр. *діробій* «звіробій» (див.).

журавлі́на (бот.) «клюква, Oxycoccus Adans.», [жураві́на, жи́ровлі́на, жу́рахві́на, жураві́ха Ум. — Сп.] «тс.», [жураві́нник] «страва з журавлиновим узваром» Я; — р. [жураві́на, жураві́ка], бр. жураві́ны, жураві́на, п. žugawina, ч. žogavina, žeravina, слц. žogavin, вл. žogawa; — назва виникла, мабуть, унаслідок скорочення словосполуки журавлі́на ягода; ця рослина росте на болотах, де водяться журавлі. — Откупщикова РЯШ 1973/3, 111; Machek Jm. rostl. 179; Brückner 666. — Див. ще жураве́ль.

журапи́на, жура́пник — див. **же́реп**.

[жура́т] «суддя»; — запозичене з румунської мови; рум. jurát «той, що присягався; непримиренний; присяжний засідатель» пов'язане з jurá «присягатися», що походить від лат. jūro «присягаюся». — Vrabie Romanoslavica 14, 181; DLRM 439. — Див. ще **юріст**.

жури́ти, жури́тися, [жу́рбувати Ж, жу́р, жура́], жу́рба, жу́рбота, [жури́лиха] «горілка» Шух, [жури́льний Я, жури́ця, жу́рка], [жу́рбовий], жу́рливий, жу́рний, безжу́рний, зажу́ра, зажу́рений, зажу́рливий, [нежу́рниця] «горілка» Ж, нежу́рливий; — р. жури́ть «ганити», бр. жури́ца, слц. žuriti «ляяти, ганити», вл. žurnošć «клопіт, зусилля», нл. žurniš «утомлювати, робити неприємним», схв. [жу́рити се] «скаржитися», жу́рити «квалитися, поспішати», слн. žuriti se «тс.»; — псл. *žuriti < *gheur-; — неясне; зіставлялося з схв. гу́рати «штговхати», слн. gúratī «зношувати; притупляти; мучити», гот. gaugs «журний, сумний», gauŕjan «журити, смутити», днв. gōrag «жалюгідний; сумний», ірл. gúre «хворобливість», дінд. ghōrah «страш-

ний, жахливий», прус. *gürps* «бідний», лит. *gūrti* «кришитися; слабнути; занепадати»; пов'язується також (Супрун Езиков. проучв. Георгиев 268—272) з бр. [журляць] «тліти». — Шанский ЭСРЯ I 5, 299; Фасмер II 68; Преобр. I 238; Горяев II 2; Петлева Этимология 1967, 178; Топоров II 346—348; Petersson IF 24, 253—254; Feist 208.

[журка] «верхній одяг у вигляді піджака» Ва; — утворилося, можливо, від слова *тужурка* внаслідок випадіння початкового складу *ту-*, мабуть, через неправильне сприйняття його у знахідному відмінку однини як відповідної форми вказівного займенника *та* (напр., *надягну тужурку > ту + журку*). — Див. ще *тужурка*.

журнал, *журналіст*, *журналістика*; — р. бр. болг. м. *журнал*, п. *žurnal* «журнал мод», ч. слц. слн. *žurnal*, вл. нл. *žurnal*, схв. *журнāl*; — запозичення з французької мови; фр. *journal* «газета» виникло як скорочення словосполучення *raport journal* «газета» (букв. «щоденний папір (листок)») і походить, очевидно, від фр. ст. *jour* «день» або від слат. *diurnālis* (*diurnāle*) «щоденний»; можливо також, що значення «газета (щоденне видання)» виникло в фр. *journal* під впливом іт. *giornale* «газета; журнал», слова того самого походження; менш вірогідне пояснення (Фасмер II 68) фр. *journal* як похідного від слат. *diurnālis* (*diurnāle*) «щоденна звістка». — СІС 265; Москаленко УІЛ 49; Шанский ЭСРЯ I 5, 299—300; Аркадьева РЯШ 1973/3, 102—103; Kopaliński 1057; Holub—Lyer 525; Dauzat 421; Gamillscheg 550; Bloch 400. — Див. ще *ажур*¹.

журчати, [журкати] Я, *журкіт*, [журчлівий] Я; — р. *журчатъ*, бр. *журчачь*, слц. *žurčat'*, вл. *žurčes*; — звуконаслідувальне утворення. — Шанский ЭСРЯ I 5, 300; Фасмер II 68; Преобр. I 238—239. — Пор. дзюр.

[жухнути] «жбурнути (щось усере-

дину)» Ж; — р. [жухнуть] «сильно вдавити», бр. [жухнуць] «несподівано побігти», ч. *žuchnout* «grimнути, з шумом кинути додолу», *žuch* (виг.), слц. *žuchnút'*; — експресивне утворення, можливо, звуконаслідувального характеру; зіставлення з псл. *žvati* «жувати» (Варбот РР 1975/3, 102—103) сумнівне. — Machek ESJČ 731. — Пор. жахати.

[жухівка] «формочка для випікання хліба» Мо; — неясне; можливо, утворене на підставі запозиченого п. *žuchwa* «шелеса», пов'язаного з *žuč* (*žuje*) «жувати (жую)»; як семантичну паралель пор. укр. *челюсті* «зовнішній отвір печі» (*«шелеси») — р. *челюсти* «шелеси».

Жучка (собача кличка) Я; — бр. *Жучка*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *Жучка* «тс.» походить від *жук* (спочатку такі клички мали чорні собаки); менш переконливе виведення (Фасмер II 64) від іншої собачої клички *Жужу*, що походить від фр. *joujou* «цяпська». — Див. ще *жук*.

[жучний] «небезпечний» Пі; — можливо, споріднене з р. *жучить* «карати, сікти різками», яке пов'язується (Фасмер II 63, 68) з р. [жуда] «жах, лихо», зіставляваним з лит. *žavinti* «занапащати», *žūti* «гинути», лтс. *zusti* «зникати», *žūditi* «занапащати», дангл. *gietaņ* «убивати»; іе. **gʰheud-* «зникати, гинути»; сумнівне пов'язання (Преобр. I 239) із *жгут* (через *жгутить* «бити джгутом»).

жюрі; — р. *жюрі*, бр. *журь*, п. ч. слц. *jury*, болг. *жюри*, м. *жири*, схв. *жйрї*, *жирїја*, слн. *jiříja*; — запозичення з французької мови; фр. *jury* походить від англ. *jury* «жюрі», яке зводиться до фр. ст. *juree* «присяга, клятва», похідного від *jure* «присягати, клястися», генетично пов'язаного з лат. *iūgare* «тс.», що походить від *ius* (род. в. *iūris*) «право як сукупність законів». — СІС 265; Шанский ЭСРЯ I 5, 301; Фасмер II 69; Dauzat 422; Klein 837; Walde—Hofm. I 733. — Див. ще *юрїст*.

З

з¹ (прийменник з род. в. для введення назв предметів, на поверхні яких знаходиться початковий пункт руху, дії), *із, зі* «тс.»; з- (префікс дієслів, що означає рух згори та ін.), *с-* «тс.»; — р. *с, со, с-, со-*, бр. *з, са, з-, с-, са-*, др. *сѣ, сѣ(н)-*, п. вл. нл. *z, ze, z-, ze-, s-, ч. s, se, s-, se-, z-, слц. s, so, s-, z-*, болг. м. *с-, схв. с, са, с-, са-, з-, слн. s, se, z, ž, s-, z-, стсл. съ, съ(н)-*; — псл. *съ, съ(н)-* < *съп; — зіставляється з лат. *com* «з», *cum*, дкіпр. *can̄t*, ірл. *cét* «тс.», гр. *κατά* (< κη-та) «вниз, вздовж»; поширена думка про етимологічну тотожність з¹ і з³ (Skok III 179—180; Fraenkel AfSlPh 39, 89; Vondrák I 163, 418) натрапляє на труднощі семантичного характеру; іє. *kōp; в українській, як і в деяких інших слов'янських мовах, псл. *съп збіглося фонетично з псл. *iz*. — Мельничук Вступ 491; Фасмер III 539—540; Brückner 641—642; Machek ESJČ 534; ESSJ Sl. gr. I 244—246, 249—252, 254—255; Pedersen Kelt. Gr. I 138, II 293; Meillet MSL 9, 51—52. — Пор. з², з³.

з² (прийменник з род. в. для введення назв предметів, усередині яких знаходиться початковий пункт руху, дії), *із, зі* «тс.»; — р. *из, из-*, бр. *з, са*, др. *изѣ, из(ѣ)-*, п. вл. нл. *z, ze, ч. z, ze, z-, слц. z, zo, z-*, болг. схв. *из, из-*, м. [из] «крізь; по», *из-* «ви-», слн. *iz, iz-*, стсл. *из, из-*; — псл. *iz, iz-* (< *jъz); — споріднене з лит. *iš* «із», [iž], лтс. *iz*, прус. *is, is-* «тс.», алб. *ith* «за, позаду», лат. *ex* «із», гр. *ἐξ, ἐκ*, гал. *ex*, ірл. *ess*; іє. *eg'hs або *ek(s); в українській, як і в деяких інших слов'янських мовах, псл. *iz* фонетично збіглося з псл. *съп. — Мельничук Вступ 491; Фасмер I 119—120; Преобр. I 267; Fortunatov KZ 36, 35; Brückner 641—642; Machek ESJČ

706—707; Skok I 739; ЭССЯ 9, 6—8; ESSJ Sl. gr. I 76—82; Meillet Études 160; Топоров II 91—97, III 70—75; Эндзелин ЛП I 98—99; Walde—Hofm. I 423. — Пор. з¹, з³.

з³ (прийменник з орудн. в. для позначення сумісності), *із, зі*, [зо] «тс.», з- (префікс дієслів, що означає з'єднання, зосереджування), *із-, зі-* «тс.»; — р. *с, со, с-, со-*, бр. *з, са, з-, с-, др. сѣ, сѣ(н)-*, п. вл. нл. *z, ze, z-, ze-, s-, ч. s, se, s-, se-, слц. s, so, s-, болг. с, сѣс, с-, сѣ-, м. со, [с], с-, со-, схв. с, са, с-, са-, слн. s, z, s-, z-, стсл. съ, съ(н)-*; — псл. *съ, съп-* (< *съп), пов'язане з *sq-*, укр. *су-* (*сусід* і под.); — споріднене з лит. *sāp-* «су-, з-», *sa-*, лтс. *suo-*, прус. *sap-* «з», *sen* «з», дінд. *sam*, ав. *ham-* «тс.», дісл. *sam-* «разом», гр. *ὄμος* «спільний, подібний, рівний», лат. *similis* «подібний»; іє. *sop; етимологічне ототожнення з³ і з¹ (Skok III 179—180; Vondrák I 163, 418; Fraenkel AfSlPh 39, 89) викликає труднощі семантичного та іншого характеру; в українській, як і в деяких інших слов'янських мовах, псл. *съп, у якому збіглися іє. *sop і *kōp, у свою чергу, фонетично збіглося з псл. *iz*. — Мельничук Вступ 491; Фасмер III 539—540; Brückner 641—642; Machek ESJČ 534; ESSJ Sl. gr. I 244—249, 254—255; Trautmann 249—250; Fraenkel 753—754. — Пор. з¹, з², су-.

з⁴ (частка для позначення приблизності), *зо, із* «тс.»; — р. *с*, бр. *з*, др. *сѣ* (прийменник із зн. в. для позначення приблизності міри, однакової кількості, крайньої величини, місця спрямування руху, місця перебування), п. *z* (вираз для позначення приблизності), ч. *s* (прийменник із зн. в. для позначення відповідності), слц. *z* (частка

для позначення приблизності), ze «тс.»; — псл. съ (<*sъp), прийменник із зн. в., очевидно, тотожний із съ (<*sъp), прийменником з род. в. — Machek ESJČ 534; ESSJ Sl. gr. I 244—246, 252—253, 254—255. — Див. ще з¹.

з- (префікс, що надає дієслівним основам семантичного відтінку раптового руху вгору, підняття, раптового початку дії і под.), с- «тс.» (напр.: *збаламутити, збудити, злетіти, скинути, скрикнути*, відповідно до р. *вз-, вс-, воз-, вос-*, бр. *уз-, ус-*, др. *вѣз-, вѣс-*, п. *wz-, ws-*, ч. *vz-, vze-*, слц. *vz-, vzo-*, вл. нл. *wz-, z-*, болг. *вѣз-, м. воз-, схв. уз-, ус-*, слн. *vz-, vs-*, стсл. *вѣз-, вѣс-*); — результат видозміни др. *вѣз-, вѣс-* (з яким пов'язаний застарілий прийменник укр. *уз*) і злиття його на українському ґрунті з префіксом з- (*с-*), що зводиться до др. *из-* і *сѣ-*. — Див. ще *уз*. — Пор. з¹, з², з³.

за¹ (прийменник), за- (префікс); — р. бр. др. болг. м. схв. *за, за-*, п. ч. слц. вл. нл. слн. *за, за-*, стсл. *за, за-*; — псл. *за, за-*; — очевидно, споріднене з лит. [ažù (<*ažiu), až] «за», лтс. [az] «за, по той бік», [âz, aiz-] «тс.»; іе. *g'ho- «заду; потім». — Шанский ЭСРЯ II 6, 3; Фасмер II 69; Преобр. I 239; Brückner 642; ESSJ Sl. gr. I 283—294; Trautmann 336; Fraenkel 28; Эндзелин ЛП I 10—11; Рокотпу 451—452.

за² (частка при питаннях типу *що за людина* і под.); — р. бр. *за*, п. ч. слц. вл. нл. слн. *за*; — очевидно, результат видозміни прийменника *за* (*za*), вживаного для позначення заміни; залишок прийменникової функції простежується ще в чеській мові, в якій іменник при со *za* вживається не в називному відмінку, як у інших слов'янських мовах (подібно до називного при питальному *який*), а в знахідному; думка про походження питального виразу *що за* в слов'янських мовах від нім. *was für* (Шанский ЭСРЯ II 6, 3; Фасмер II 69; Jagić AfSlPh 4, 710—711) необґрунтована. — Мельничук СМ II 124—128; Machek ESJČ 707; Safarewicz JP 41, 316—317. — Див. ще *за*¹.

за- (частка для позначення надмір-

ності: *замалий, забагато, занадто*); — бр. *за-*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *за* «надто» (у сполученні з прикметниками і прислівниками, напр., *za mały, za duży*) розвинулось на основі прийменникового значення «понад». — Див. ще *за*¹. — ESSJ Sl. gr. I 293—294.

[**забагарадитись**] «задовольнитися, заспокоїтися; забагатіти; забажатися» Ва; — очевидно, результат видозміни давнішого **забогарадитись*, пов'язаного з [*богарадити*] «матеріально допомагати, виявляти добродійність», утвореним на основі виразу *бога ради*; значення «забажатися» могло виникнути пізніше як результат контамінації форм *забагарадитись* і *забагатіть* «забажатися» або безпосередньо на основі виразу *просити бога ради*. — Див. ще *богарадити*.

[**забандуритися**] «забутися, загавитися»; — очевидно, пов'язане з р. [*забандатся*] «загаються», [*збантїжиться*] «забалакатися, загаються», похідними від [*бандатъ*] «гаються, зволікати», [*бандатся*] «возитися, гаються, робити щось повільно; проводити час за балачками», які, можливо, зводяться до виразу [*банды битъ*] «байдикувати; базікати, займатися пустими балачками», пов'язаного з [*балды битъ*] і, очевидно, укр. *байдики бити* «тс.».— Пор. *байдики*.

забандюритися «захотітися, закортіти», [*забандючитися* О, *прибандюритися* Ме, *прибандюжитися* Ме] «тс.»; — неясне.

[**забгати**] «прибрати до рук» Пі; — результат видозміни значення дієслова *забгати* «укласти щось куди-небудь; заплхати, заховати», похідного від *бгати* «м'яти; складати, згортати; вкладати, втискаючи щось куди-небудь». — Див. ще *бгати*, *за*¹.

забейкати — див. *бейкатися*.

[**заберберити**] «обмочити»; — неясне; можливо, афективне утворення.

[**забийкруча**] (бот.) «ломиніс цілолистяй, *Clematis integrifolia* L.», [*забийкруча* Ж, *зйій-круча* Мак] «тс.»; — неясне; у народній легенді тлумачиться

як назва рослини, що виросла на тому місці, де татари перебили загін козаків.— Анненков 103.

[забільний] «незайнятий, вільний» (про землю) Я, [забільняк] «зайвий віл у чумаків; зайва людина»;— р. [забільний] «непридатний»;— неясне; можливо, пов'язане з р. [забіль] «забуття».

[забірідзати] «забрюхати»;— афективне утворення, паралельне до [забріндзати] «тс.».

[забільшити] «спустити, збути» Я;— неясне; можливо, є результатом видозміни форми [заплішити] «тс.».— Яворницький 231.

[забісований] «наполегливий, упертий»;— р. [забесованный] «відважний, спритний; упертий; жвавий, веселий»;— очевидно, похідне утворення від незафіксованого *забісувати «вселити біса»; пор. р. [бесовать] «шаленіти».— Див. ще біс¹.

заббббн «передсуд, повір'я» СУМ, Ж, [бобона] «тс.» Ж, забоббни, забоббник, [забубони] «забобони»;— р. [забобоны], бр. забобоны, п. zabobon, ч. [zábobon(ka)] «вгадка, повір'я, бобопек «знахарство», слц. [zábobonky] «забобони», bobopa «повір'я», babopa «тс.»;— очевидно, пов'язане з схв. ст. бобонити «шуміти», бабббати «базікати», що пояснюється як звуконаслідувальне утворення або пов'язується з [баяти] «розповідати; ворожити», р. ба́йти, іє. *bhā-; виведення від bobo «страховище» (Brückner 643), як і зведення до основи боp- (<*top-) «мислити» (Machek ESJČ 58—59), позбавлене підстав.— Кравчук УМШ 1957/4, 79; Фасмер II 70; Skok I 177; ЭССЯ I 111—112; Sadn.— Aitz. VWb. I 160—161; Bern. I 36—37.— Пор. бабббни.

забббр (заст.) «поширення неплатника податку на польові роботи» Ж, забббрянство «тс.», у забббр іти «йти на відробіток несплаченого податку або боргу», [забббрянин] «той, хто йде в забббр»;— очевидно, результат злиття применникового виразу за борг, подібний до набббр, набббор.— Див. ще борг, за¹.— Пор. набббр.

[заббббра] «загородження; гребля» Ж; очеретяна стінка поперек річки для

ловіння риби; ряд каменів поперек річища»;— р. заббббр «паркан»;— остаточно не з'ясоване; зіставляється з днв. бага «огорожена земля», свн. баг «бар'єр, огорожа», лит. bāgas «частина поля, оброблювана за один раз», лат. ferus «доріжка навколо грядки, ferio «б'ю, колю», гр. φάρος «ділянка землі» (Bern. I 76; Mühl.— Endz. I 265; Walde— Hofm. I 537; Фасмер II 70); пов'язується також з бббрати, бббру (Pokrovski ZfSlPh 9, 102; Grünenthal IF 46, 103); найімовірніше, як і забббболо, пов'язане з ббббрати.— Булаховский ПСМ III 8; Brückner 36.— Див. ще ббббрати.— Пор. забббболо.

забббболо (іст.) «частина шолома; щит на мурі фортеці»;— р. [забббболо] «огорожа», др. забббболо «міська стіна; паркан на міській стіні», п. [bradlo] «стіжок сіна; легка покрівля над током», ч. [bradlo] «поручні; скеля», слц. bradlo «скеля», стсл. заббббало «стіна міської фортеці»;— псл. *(za)bradlo;— пов'язується з бббрати, псл. *borti.— Фасмер II 70; Шанский ЭСРЯ II 6, 10; Преобр. I 240; Brückner 36; Machek ESJČ 63; Bern. I 73.— Див. ще ббббрати.

[заббббта] «турбота» Ж;— очевидно, запозичення з російської мови; р. заббббта пов'язане з [заббббється] «турбуватися», [заббббється, заббббється] «тс.», [заббббля] «турбота», [заббббать] «кловати, їсти, гризти», спорідненими з укр. [забббати] «дзьобати», схв. збббати «їсти (зерно)», слн. zóbatí «кловати, дзьобати, пожирати»; семантичний розвиток, як в укр. [грбббжа] «журба, турбота», болг. грбббжа «турбота» від псл. gryzti «гризти»; помилкове виведення від р. [ббббтати] (псл. botati) «биги» (Соболевский РФВ 65, 418—419; Lehr-Splawinski RSl 9, 38; Bern. I 78; Mikl. EW 90); пор. р. [заббббтати] «змучити, втомити».— Шанский ЭСРЯ II 6, 9—10; Фасмер — Трубачев II 70—71; Срезн. I 896.— Див. ще заббббати.

[заббббцень] «стільник, кусок стільникового меду», [заббббцень] «задній стільник у вулику, завжди наповнений медом» Бі;— р. [заббббцень] «товстий шар стільників з медом біля стін вулика»;— пов'язане з бік як назва бокового стіль-

ника; в українській мові слово зазнало деєтимологізації і, очевидно, зближення з [боц] «грудка, балабуха». — Див. ще **бік**, **за**¹.

забрало «частина шолома»; — бр. *забрала* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *забрало* «тс.» вважається результатом семантичної видозміни давнішого *забрало* «стіна міської фортеці», що походить із старослов'янської мови; стсл. *забрало* «тс.» є прямим відповідником укр. *забороло*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 10; Сендровиц РЯШ 1968/3, 63. — Див. ще *забороло*, *забрэндатися* — див. **брэндати**.

[забрець] (бот.) «зілля, корисне для зубів» Пі; — неясне; можливо, пов'язане з [зябрій], *жабрій*.

[забріндзати] «забрюхати»; — афективне утворення, паралельне до [забірндзати] «тс.».

[забринжати] «забриніти»; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *забриніти*. — Див. ще **брень**.

[забрушбаний] «запечатаний» (про мед у вуликах) Я; — очевидно, пов'язане з [брусати] «пакувати» (див.).

[забр'якатися] «забратися, залізти» (в канаву і под.) Я; — афективне утворення.

[заб'удка] (бот.) «чорнобиль, *Artemisia vulgaris* L.» Ж, [заб'удьок] «тс.»; — бр. [забудкі] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *забути*; мотивація назви неясна.

[забудувати] «зарізати» (людину) Я; — неясне; можливо, через проміжну форму **забудувати* пов'язане з **заבודати* «заколоти». — Пор. **бості**.

[забужавіти] «забруднитися» (про вікна); — р. [забузіть] «забруднити», [забузінять] «замутити», бр. [бузуваць] «бруднити, темнити»; — очевидно, пов'язане з [буза] «бруд у немитій вовні; осад у рідині». — Див. ще **буза**. — Пор. **забузанити**.

[забужувати] «обпалити пір'я і пух (у пtiці)»; — неясне; можливо, пов'язане з [будіти] «коптити», *буженіна*. — Пор. **будіти**².

[забузанити] «забити, не дати ходу Я; заговорити, понести нісенітницю», [забузувати] «забити, заповнити, засипати, заліпити брудом»; — неясне; мож-

ливо, пов'язане з [бузанити] «бити; багато і важко працювати», [бузувати] «тс.; докоряти, ляти»; може бути зіставлене і з [буза] «бруд у немитій вовні; осад у рідині». — Пор. **буза**, **бузувати**.

[забузірять] «заспішити» До; — афективне утворення.

[забундбситися] «зробити обличчя суворим і непривітним» Ж; — очевидно, результат контамінації слів *бундбжитися*, [бундбжитися] «бундбжитися» Ж і [бурмбситися] «днутися, виявляти незадоволення» (див.).

забуртати, *забуртіти* — див. **бурт**.

[забусуватися] «замотатися, заплутатися» Я; — результат видозміни форм [заборсуватися, забортатися] «заплутуватися, заплутатися» (пор. [забурсуватися] «замотуватися, заплутуватися» Я), похідного від дієслова [борсати] «низати, сляти, шнурувати» (див.).

забути(ся), *забувати(ся)*, [забувачка] «забудькувата людина» Ж, [заб'удка] «забуття» Ж, [заб'удь] «тс.» Ж, [заб'удька] «забутий предмет; забутий у печі хліб», [заб'удьок] «тс.», *заб'удько*, [забушки] «забуте» Я, *забуток* «залишок, пам'ятка; забуття», *забуття*, *заб'удькуватий*, [заб'удьчивий] Ж, [заб'утковий] «який викликає забуття», *заб'утливий*, [заб'утній] «забудькуватий; який викликає забуття», *заб'утній* «тс.»; — р. *забыть*, *забыться*, бр. *забыць*, *забыцца*, др. *забыти(ся)*, п. ст. *zabywać*; — псл. [zabyti se] «забутися», похідне від *byti* «бути»; первісне значення «засидітися, занадто довго десь пробути» з пізнішим розвитком значення «пробути за однією справою чи без діла, не роблячи іншої потрібної справи», звідки «забути(ся) про якусь справу, перестати пам'ятати»; тлумачення первісного значення як «бути за чимсь» (Sadn. — Aitz. VWb. I 90) позбавлене ґрунту. — Мельничук Етимологія 1967, 63; Фасмер — Трубачев II 71. — Див. ще **бути**¹, **за**¹.

[забухторити] «покласти чи сховати так, що потім важко відшукати» Па; — очевидно, результат видозміни форми *запротбрити* (пор. [запофтбрити] «запроторити» Ме), можливо, під впливом [бухати] «кидати». — Див. ще **запроторити**.

зав; — р. *зав*; — результат скорочення слова *завідувач* або *завідуючий* за зразком російської мови (р. *заведующий*). — Шанский ЭСРЯ II 6, 12. — Див. ще **відати**.

зав- (префікс прислівників *завбільшки*, *заввійшки* Г, Ж, [*заввиши*] «заввишки», *завглибшки*, [*завглибки*] «завглибшки» Г, Ж, [*завглиб*, *завглибки* Ж] «тс.», *завглубішки* Г, Ж, [*завдальшки*, *завдалекі*], *завдбвжкі* Г, Ж, [*завдбвж*ки, *завдбвж*, *завдбвж*, *завкрашкі* Ж], *завтбвишкі* Г, Ж, [*завтбвиш*, *завишришкі* Г, Ж, [*завишри*ки, *завишри*]); — результат злиття частки [*за*], що означає близькість ознаки, з префіксом *в-* (*у-*), наявним у давніших прислівниках [*убільшки*] «завбільшки», [*увійшки*] «заввійшки», [*углибшки*] «завглибшки» тощо, утворюваних від прикметників за допомогою суфікса *-ки* (або без нього); пор. також прислівники дієслівного походження *мбвчки*, *пбтайки* (*пбтай*), *навстбачки* тощо. — Див. ще **за²**, **у¹**.

[**завадка**] «значення, вага» Пі; — очевидно, неправильне утворення від дієслова *заважувати*, *заважити* «мати вагу; мати значення» за аналогією до *завада* «перешкода» при похідному від нього *заважати* «перешкоджати, бути на заваді». — Див. ще **вага**.

[**завалец**] (бот.) «тюльпан лісовий, *Tulipa silvestris* L.» Мак; — очевидно, пов'язане з [**завали**] «біль у горлі з опухлими залозами (свинка)», [**завалки**] «тс.»; припухлі залози Ж; назва могла бути зумовлена подібністю цибулини тюльпана (з боковими цибулинками) до припухлої залози. — Див. ще **завали**.

[**завали**] (мн.) «біль у горлі з опухлими залозами (свинка)», [**завалки**] (мн.) «тс.»; припухлі залози Ж; ангіна Мо; дифтерит Я; запор Я»; — р. [**завал**] «закупорення в протоці, в трубці, в судинах живого тіла, з опуханням і ствердінням залоз або інших органів», бр. [**завал**] «жовно, залоза», [**завалкі**] «залози; хвороба залоз», п. *zawałki* «хвороба горлових залоз у дітей; тверді, опухлі залози на шиї»; — похідне утворення від *валіти* (пухлина ніби завалює горло). — Див. ще **валіти**.

завбачити, *завбачник*, *завбачливий* — див. **бачити**.

[**завгарити** (*комузь*)] «утруднити (когось), затримати (когось)»; — очевидно, результат видозміни дієслова [*завгбрити*] «зашкодити», можливо, під впливом *гарувати* «важко, без відпочинку працювати». — Див. ще **завгбрити**.

[**завгар**] «ледар» Ж, [*завгарувати*] «лінуватися, ледарювати» Ж; — неясне.

[**завгеть**] «за винятком, крім», [*завгет*] «тс.» Ж; — похідне утворення від *геть*, [*гет*]; значення розвивалося, як від др. *кромѣ* «геть; поза, зовні; крім» до укр. *крім*, р. *криме* «крім»; пор. р. *вон* «геть», *вне* «поза, зовні», ч. *ven* «геть», *vně* «поза, зовні». — Див. ще **геть**.

[**завгбрити**] «зашкодити; завдати горя, неприємностей»; — очевидно, префіксальне утворення від [*угбрити*, *вгбрити*] «робити, чинити всупереч» Бі, похідного від [*угбра*, *вгбра*] «перекір» Бі; зазнало семантичного впливу з боку іменника *гбре*. — Див. ще **горе**, **угбра**.

завгбсп; — р. *завхбз*; — складноскорочене слово, утворене за зразком російської мови з початкових частин членів словосполучення *завідувач* (*завідуючий*) *господарством* (р. *заведующий хозяйство*). — Шанский ЭСРЯ II 6, 22. — Див. ще **зав**, **госпбд**.

завдати, *завдаванка*, *завдання*, *завданок*, *завдаток*, *завдача*, *завдалиш* — див. **дати**.

[**завдарім**] «задарма, за безцінь»; — результат видозміни форми *задаром* за аналогією до співвідношення форм *завдати* — *завдати*; заміна *-ом* на *-ім* неясна. — Див. ще **дар**.

завдякі, *завдячати*, *завдячити*, *завдячувати* — див. **дяка**.

заведенція (жарт.) «заведений звичай, порядок; правило»; — р. [*заведенція*] «звичай», бр. [*заведенція*] «тс.»; — семінарське утворення від [*заведення*] «тс.» (р. *заведение* «тс.») за допомогою лат. *-entia*. — Фасмер II 71; Зеленин РФВ 54, 115. — Див. ще **вєсті**. — Пор. **поведенція**.

[**завезиско**] «місце, де глибоко осів ґрунт», [*завезлиско*] «тс.»; — похідне утворення від *вєзті*; початково озна-

чало «місце, яке засипається завезеною землею, сміттям тощо»; пор. [заво́жувати] (яму) «засипати завезеною землею» Ж, п. *zawieżć* (*zawozić*) «заповнити, зарівняти чимось навезеним», ч. *zavézít* «засипати, завалити, закидати» (яму і т. п.), слц. *zavozit'* «тс.».— Див. ще **вє́зті**.

[за́верба, за́верб] «верба пурпурова, *Salix purpurea* L.» ВеНЗн, [за́вербник] «вид верби» Ж, [за́вербок] «тс.» Ж; — похідні утворення від *верба́* з початковим значенням «другорядна верба; те, що стоїть за вербою» (пор. [зава́тра] «друге вогнище» Ж, [загрі́ба] «лежанка, грубка» Дз); назва зумовлена тим, що ця верба (кущ, зрідка деревце) значно поступається розмірами перед іншими вербами. — Див. ще **верба́**, **за**¹.

за́вжді, [за́вжде, за́вгди Бі, за́вда Я, за́вди Бі], *завждє́нний*, *завжди́шній*, [за́вжди́шній], *наза́вжди*; — бр. *заўжды́*; — запозичення з польської мови; п. [zaw-*ždy*] «завжди», [zawszegdy, zawszedy], ст. *zawždy*, *zawdy*, *zawde* «тс.» є результатами злиття прийменника *za* «за» і прислівника *wždy* [wszegdy] «завжди», спорідненого з укр. [yciǝdu]. — Brückner 635—636; ZfSlPh 2, 297.— Див. ще **за**¹, **усі́гди**. — Пор. **за́вше**, **за́всі́гді**.

завзя́тий, *завзяту́щий*, *заповзя́тий*, *завзятець*, *завзя́ття*, [завзя́ток] «злість»; — р. *завзя́тий* «справжній, істинний; [жвавий, заповзятливий, здатний постояти за себе]» (з укр.), бр. *заўзяты́* «завзятий»; — запозичення з польської мови; п. *zawzięty* «завзятий, заповзяттий, запеклий, жорстокий» утворене від дієслова *zawziąć się* «затятися, упертися», похідного від *wziąć* «взяти». — Шанский ЭСРЯ II 6, 16; КЭСРЯ 152; Witkowski SOг 19/2, 209.— Див. ще **я́ти**.

[завиво́шник] (бот.) «льон жовтий, *Linum flavum* L.» Мак; — похідне утворення від *віти*; назва зумовлена тим, що ця рослина має розгалужене кучеряве стебло; пор. [вито́шник] «тс.».— Див. ще **вйти**¹.

[заві́діти] «заздрити» Ж, *заві́дувати*, [за́вистити Ж, за́вистувати Ж, за́вистовати Я] «тс.», [заві́д] «ревності»

ВеБ, [заві́да] «тс. ВеБ; заздрісник, заздрісниця», *заві́дки* СУМ, Г, *заві́дник* «заздрісник СУМ, Г; [ненависник Ж]», [за́видоуці], [за́видь] «заздрісник, недоброзичливець» Ж, [за́висник] «заздрісник», *за́висть*, *заві́дливий* «заздрий; [ревнивий, жадібний Ж]», *заві́дний* «який викликає заздрість, вартий заздрості; [заздрісний, ревнивий, жадібний Ж]», [заві́ду́щий], *заві́ду́щий*, [за́вісливий, за́висний], [завису́щий] «дуже заздрісний» Я; — р. *заві́довать* «заздрити», бр. *заві́ду́чы* «заздрісний, заздрісний», др. *заві́дѣти* «заздрити», п. [zawidzieć], ч. *závidět*, слц. *závidiet'* «тс.», вл. *zawidzieć* «не бажати кому чогось, заздрити», нл. *zawidześ, zawidowaś* «тс.», болг. *заві́ждам* «заздрю», *заві́дя* «позаздрю», м. *заві́дува* «заздрить», *заві́ди* «позаздрить», схв. *заві́дети* «заздрити», слн. *zavidati*, стсл. **заві́дѣти** «тс.»; — псл. *zaviděti* «заздрити», утворене від *viděti* «бачити»; значення «заздрити» ґрунтується, очевидно, на уявленні про лихе око; пор. лат. *invideo* «дивлюся з недоброзичливістю, наврочую; заздрю», похідне від *video* «бачу»; непереконливим є пояснення Махека (Sborník FFBrU 4, 25) з **neid-*, спорідненим з нвн. *Neid* «заздрість», † гр. *ὄνειδος* «ганьба, сором», лтс. *paids* «ненависть». — Шанский ЭИРЯ II 130—132; Фасмер — Трубочев II 72.— Див. ще **вид**.

заві́дія — див. **вє́сті**.

[завиле́ць] (бот.) «ранник вузлуватий, *Scrophularia podosa* L.» Мак; — очевидно, результат видозміни форми **завалець* (пор. р. [завале́ць] «тс.»), пов'язаної з [зава́ли] «біль у горлі з опухлими залозами (свинка)», [зава́лки] «тс.; припухлі залози»; назва зумовлена вживанням цієї рослини при захворюванні залоз; пор. наукову назву лат. *scrophularia*, похідну від лат. *scrophula* «пухлина шийної залози». — Нейштадт 493.— Див. ще **зава́ли**.

[завинпе́ритися] «упертися»; — неясне; виведення від н. *sich empor* «повставати, бунтувати, обурюватися» (Шелудько 31) здається непереконливим.

[заві́ритися] «розгніватися, розсердитися, надутися», [заві́ритися] «тс.» Ж, [заві́рати очі] «водити очима, супи-

тися, нахмурюватися» ВеЛ, [завірений] «сердитий» Ж; — р. [вириць] «дивитися», др. *вирици* «скосити» (про очі), схв. *вірици* «виглядати»; — псл. *viriti*; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з вігъ «вир»; у такому разі, початково означало «водити очима, свердлили очима, дивитися косо»; співвідношення з схв. *гвірици* «виглядати, заглядати» (Шахматов ИОРЯС 17/1, 288; Skok I 642) з формального боку неясне. — Див. ще **вир**. — Пор. **віритися**, **закавірити**.

[завирушка] (орн.) «тинівка, *Rupella modularis* L.» Воїнств. — Кіст., [завірушка] «вівсянка очеретяна, *Emberiza schoeniclus* L.»; — запозичення з російської мови; р. *завирушка* «тинівка» пов'язане з дієсловом *врать* «брехати» (пор. р. [завируха] «той, хто багато бреше»), утвореним від псл. *вгъ- «говорити», спорідненого з лит. *vařdas* «ім'я, назва», лтс. *vařds* «тс.», прус. *wīrds* «слово», лат. *verbum*, гот. *waīrd* «тс.», гр. *εἶρω* «говорю», дінд. *vratām* «заповіт, наказ; закон»; назва дана птахові, очевидно, через те, що він «співає, ніби передражнює солов'я» (Даль), пор. р. *варякуш(к)а* «Ібрехун», (орн.) «синьошійка» (добре наслідує голоси інших птахів, зокрема солов'я). — Шанский ЭСРЯ I 3, 192—193; Фасмер II 361; Преобр. I 100.

завитати, *завітати* — див. **вітати**.

завитіти, *завитка*, *завітка*, *завиток*, *завиття* — див. **віти**¹.

[завихіль] «заметіль, хуртовина»; — утворене від *віхола* «тс.» (пор. [віхолка] «тс.», [віхола] «сильний, поривчастий вітер»), очевидно, під впливом синонімічного *заметіль*. — Див. ще **віхола**.

[завіхтуритися] «сильно і раптово захотітися»; — очевидно, пов'язане з [віхторити] «щось швидко робити, влаштовувати», [завіхторити] «мати на думці». — Див. ще **віхторити**.

завікати, *завікнути*, *завікти*, *завічити*, *завічка* — див. **звікати**.

[завішниця] «спазми, болі в шлунку» Я; — очевидно, пов'язане з *завійна* «тс.», [завішниця] (вид хвороби) Ж. — Див. ще **завійна**.

[завід¹] «професія, фах, спеціальність» Ж; — запозичення з польської

мови; п. *zawód* «тс.» утворене від дієслова *zawodzić* «заводити», похідного від *wodzić* «водити». — Див. ще **вєсті**.

завід², *завідний*, *завідня*, *завідський*, *завідця*, *завідчик* — див. **вєсті**.

завід³, *завідомити*, *завідомляти*, *завідувати*, *завідувач*, *завідця* — див. **відати**.

[завідний] «приїжджий; чужий», [завідний] «захожий, зайшлий», [завідник] «жених, сватач» Ж; — очевидно, пов'язане з [завідати] «зайти попитати (позички)», похідним від *відати* «знати»; пор. *відвідати*, [довідатися] «навідатися» та ін. — Див. ще **відати**.

[завідь] (у виразі *чоботи зшити під з.* «каблук пришити дратвою так, що над ним утворюється рубець»), [завіть] «дріт на закаблуці чобота»; — неясне.

завій, *завійка*, *завійник*, *завійниця* — див. **віти**¹.

завійна «різкий біль у грудях або животі; [параліч Ж]», *завійниця*, *завіна* «тс.»; — п. *zawianie* «параліч»; — похідні утворення від *віяти* (пор. *завійна підвіяла когось* «когось паралізувало» Ж); назви пов'язані з народними уявленнями про те, що параліч виникає від протягу повітря, від безпосереднього зіткнення людини з вихором (SW VIII 337; Karłowicz VI 333); значення «різкий біль у животі» могло розвинути під впливом дієслова *віти*¹ (пор. *заворот кишок*). — Див. ще **віяти**.

[завілкуватий] «з хвилястими звинами» (про дерево); — пов'язане з *вільяти*, [вільний] «звивистий»; коренеve ві- є діалектним варіантом більш звичайного в цьому корені **ви-**.

завірюха, [заверюха] «завірюха», [заверюха Пі, завируха Ж, заворюха] «тс.», *завірюшний*, [завірюшливий]; — р. *завируха*, [заверюха], бр. *завірюха*, п. *zawierucha*, ст. діал. *zawierzucha*; — очевидно, пов'язане з псл. вігъ «вир», вгѣти «кипіти, бурлити»; зіставлення з п. *zawirucha* «завірюха» як початковою формою (Булаховський Мовозн. 8, 1949, 47) непереконливе. — Brückner 646. — Див. ще **вир**.

завіс, *завіса*, *завісистий*, *завісь* — див. **вішати**.

завіт, [завітувати, завіщання Ж, завіщатель Ж, завіщати Ж]; — р. болг. *завѣт*, бр. *завящичъ* «заповідати», др. *завѣтъ*, ч. *zavět'*, слц. *záveť*, м. схв. *завѣт*, стсл. **ЗАВѢТЪ**; — псл. *zavětъ*, утворене від дієслова *zavětiti* «заповідати», первісно, очевидно, «загородити вітами» (призначувану комусь ділянку землі); українські форми є, очевидно, церковнослов'янськими. — Мельничук Вост.-сл. яз. козн. 108; Шанский ЭСРЯ II 6, 15; КЭСРЯ 113; БЕР I 574. — Див. ще **відвічати**. — Пор. **віче**, **завічати**.

[завіхтирити] «схопитися вихором»; — очевидно, результат контамінації форм [віхтелими] (про сильний вітер, бурю) і *віхорити*. — Див. ще **вихор**, **віхтели**.

завіч, **завоч** — див. **око**¹.

[завічати] «передвіщати»; — р. [завещать] «обіцяти; задумувати; загадувати; заповідати; дарувати; визначати умови; накладати заборону; помічати, враховувати», болг. *завештаѣ* «заповідаю», м. *завешта*, схв. *завештати* «заповісти», стсл. **ЗАВѢЩАТИ** «укладати угоду; обіцяти, заповідати»; — псл. **zavětjati*, ітеративна форма від **zavětiti* «заповісти, обіцяти», первісно «загородити вітами, гілками» (призначувану, обіцяну комусь чи відчужувану ділянку землі). — Мельничук Вост.-сл. яз. козн. 108. — Див. ще **віт**¹. — Пор. **віче**, **завіт**.

завкѳм, **завкѳмівський**; — р. *завкѳм*, бр. *завѳм*, болг. *завкѳм*; — складноскорочене слово, утворене за зразком російської мови з початкових частин членів словосполучення *заводський комітет* (р. *заводской комитет*). — Шанский ЭСРЯ II 6, 19. — Див. ще **вѣсті**, **комітет**.

завкрівдно, **завкрідно** — див. **крівда**.

завляги, **завляг** — див. **лягати**.

завѳд, **завѳдень**, **завѳди**, **завѳдина**, **завѳдини**, **завѳдити**, **завѳдище**, **завѳдій**, **завѳдія**, **завѳдня**, **завѳдський**, **завѳдця**, **завѳдик** — див. **вѣсті**.

[завѳди] «перегони» Ж, *у завѳди* «щодуху», [в *завѳд*, в *завѳди*] «наввипередки; галопом» Ж, *завѳдитися* «вступати в суперечку», [навзавѳд], навзавѳди; — п. *zawody* (одн. *zawód*) «гонки, змагання», *w zawody* «наввипередки», ч.

слц. *závod* «гонки, змагання», о *závod* «наввипередки»; — очевидно, псл. *zavodъ* < *-vād-, пов'язане чергуванням голосних з *vaditi* «перешкоджати, суперечити»; зіставлення з *věstii*, псл. *vesti* (Brückner 646), мабуть, помилкове. — Machek ESJČ 711; Holub — Lyer 517. — Див. ще **вѳдити**.

[завѳдистий] «ввігнутий, зігнутий» Ж; — очевидно, похідне від дієслова *завѳдити*; розвиток значення неясний. — Див. ще **вѣсті**.

[завѳець] (бот.) «лілія лісова, *Lilium martagon L.*» Ж, [завѳѳок] «тс.» Ж; — похідні утворення від *віти*; назва зумовлена тим, що довгі листочки оцвітини лілії загнуті (завіті) назад; пор. *лілія кучерява*, р. *царские кудри* «тс.». — Див. ще **віти**¹.

завѳістий¹; — пов'язане з *віти*¹ (див.).

завѳістий² — див. **воювати**.

завпѳд — р. *завпѳд*; — складноскорочене слово, утворене за зразком російської мови з початкових частин перших двох слів словосполучення *завѳдувач (завѳдующий) педагогічної частини* (р. *завѳедующий педагогической частью*). — Див. ще **відати**, **педагог**.

[завперувати] «стати впертим» Ж; — незакономірне похідне утворення від *упѳртися*, [упѳратися] «упиратися» Ж; пор. бр. [заупѳртаваць] «упертися» від [упѳртаваць] «упиратися». — Див. ще **перти**.

завсѳгдї «завжди» СУМ, Г, *завсѳди*, [завсѳгдѳ Г, Ж, *завсѳгдѳ*, *завсѳди*] «тс.», *завсѳдний*, [завсѳдній], *завсѳдник*, [осѳгди] «завжди»; — р. *завсѳгдѳ*, [завсѳгдѳы, *завсѳгдѳы*], бр. *заўсѳды*, *заўсѳгдѳы*, п. [zawszegdy, *zawszedy*]; — результат злиття прийменника *за* в часовій функції і прислівника [усѳгди] «завжди» (див.).

завтра, **зѳтра** «завтра», [зѳвтрички] «тс.» Ж, *зѳвтрашній*, [зѳвтрашній Ж, *зѳвтришній* Ж, *зѳвтрий* (день) Ж], [зѳвтрий] «зѳвтрашній» Ж, *назѳвтра*, [назѳвтре] «назѳвтра», [назѳвтры] «тс.» Ж, *позѳвтра* «післязавтра», [позѳвтрыму, *позѳвтрыому*, *позѳвтрыу*, *позѳвтрым* Па, *позѳвтрыей* ЛексПол 58] «тс.», *позѳвтришній* «післязѳвтрашній», [позѳвтришній Ж, *позѳвтрий*] «тс.», [позѳзѳвтра] «через три дні» Ж, [позѳзѳвтрыей]

«тс.» ЛексПол 58, *уза́втра*; — р. *за́втра*, [*за́втре*, *за́ўтра́*], бр. *за́ўтра*, др. *за-утра*, *завтра*, ч. *zejtra*, *zítra*, слц. *zajtra*, м. *заутре* «післязавтра», схв. *сўтра*, слн. *zájtra* «завтра вранці», *за́ўтра* «тс.», стсл. *зао́ўтра*; — результат злиття прийменника псл. за «за» і форми род. в. одн. іменника *utro* (*utra*) «ранок», яке в такому звуковому оформленні в українській мові не збереглося. — Шанский ЭСРЯ II 6, 21; Фасмер II 73; Преобр. I 240; Булаховский Труды ИРЯ I 197. — Див. ще *за*¹, *ютро*.

[**зав'якати**] «могти, сміти щось зробити» Ж; — очевидно, пов'язане з [*тякнута*] «бути на користь, підходити, служити» (див.).

за́вше «завжди, повсякчас», [*за́вший*] «повсякчасний» Ж, *наза́вше* «назавжди»; — запозичення з польської мови; п. *zawsze* «тс.» є результатом злиття прийменника за та прислівника [*wszegdy*] «тс.», що походить від псл. **въсьгдѹ*. — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Булыка 116; Brückner 646. — Див. ще *усігди*. — Пор. *за́вжді*, *за́всігди*.

[**за́в'язник**] (бот.) «перстач прямостоячий, калган, *Potentilla tormentilla* Neck. (*Potentilla erecta* L.)»; — р. [*зав'язник*] «тс.; гірчак ракові шийки, *Polygonum bistorta* L.», [*зав'язний ко́рень*] «перстач прямостоячий»; — похідне утворення від *в'язати*; назва мотивується тим, що в народній медицині корені цієї рослини застосовуються як в'язучий засіб при лікуванні ран, кровотеч тощо. — Носаль 96—97. — Див. ще *в'язати*.

[**за́га**] «печія, згага»; — слц. *за́га*; — результат спрощення форми *за́гага*, в якій занепало перше г; пор. ч. *záha* із **žhāha* (Holub — Кор. 441). — Див. ще *зга́га*.

[**за́гадка**] (бот.) «злінка їдка, *Erigeron acer* L.; злінка канадська, *Erigeron canadensis* L. Ж, Мак»; — р. [*зага́дка*] «злінка їдка»; — похідне утворення від *зага́дувати*; назва зумовлена тим, що цією рослиною гадають (щось загадавши, зривають і втикають її в щілину хати, а потім спостерігають, чи розквітне). — Даль I 1413—1414. — Див. ще *га́дати*, *за*¹.

[**зага́куватися**] «заїкатися», [*зага́кливоць*] «заїка», [*зага́кливий*] «заїкуватий»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*заго́куватися*] «заїкатися», [*зага́куватися*] «тс.». — Пор. *гіка́ти*.

зага́л, [*зага́лень*] «загальне місце, банальна фраза» Ж, *зага́льний* «тс.», [*зага́льниця*] «тиждень, протягом якого все можна їсти», [*зага́льня*] «загальні збори» Ж, *зага́лом*, *зага́льний*, [*зага́ловий*] «загальний» Ж, *взага́лі*, [*нага́лом*] «підряд» Л, [*узага́лі*], *узага́льнювати*; — п. [*zagałem*] «загалом, взагалі, разом, оптом», [*zahafem*] «разом, без вибору, оптом»; — недостатньо з'ясоване; пов'язується (Потебня РФВ III 163) з *го́лий*, як і *огу́лом* (букв. «усе наголо»).

[**загалава́нитися**] «загавитися»; — неясне; можливо, афективне утворення.

[**загаме́ти**] «вигадки, баловство» Я; — неясне.

[**зага́мта́ть**] «закутати» Л, [*зага́мтувати*] Л; — неясне.

[**зага́пкати́ся**] «загавитися»; — результат видозміни запозиченого п. *zaga-rić się* «тс.», можливо, під впливом імені *Га́пка*; п. *garić* «ловити гав, гавити» утворене від іменника *гара* (орн.) «гава», звуконаслідувального за походженням, непереконливим є його виведення (Karłowicz SWO 176; SW I 801) з нн. *garep* «ловити гав, гавити», нвн. *gaffen* «тс.», як і пов'язання (Brückner 134) з назвою озера *Gorło*. — Sławski I 255—256. — Див. ще *га́ва*.

[**зага́ра**¹] «бажання, пристрасть, старанність, завзяття в роботі», [*зага́рливоць*] «старанна людина, ентузіаст» Я, [*зага́рливий*] «старанний, завзятий в роботі»; — р. [*зага́рал*] «меткий, завзятий хлопець, молодець»; — очевидно, пов'язане з *горі́ти*, псл. *gořeti* (пор. *запа́л*, *запальний* від *палі́ти*); у значенні «старанність, завзяття в роботі» можна припустити вплив дієслова [*гарува́ти*] «важко, без відпочинку працювати». — Див. ще *горі́ти*¹.

[**зага́ра**²] (бот.) «татарське мило, зірки городні, *Lychnis chalcidonica* L.» Ж; — пов'язане з *горі́ти*; назва мотивується яскраво-червоним забарвленням квіток; пор. р. *гори́цвѣт*, п. *plomieńczyk*, ч. *plamenečníce* «тс.». — БСЭ

4, 269; Mashek Jm. rostl. 78.— Див. ще **горіти**¹.

[загармати] «загарбати» Ж;— очевидно, результат злиття виразу **за гар (й)мати* «брати за данину».— Див. ще **гарма-дάρма**.— Пор. **гарбати, гарний**.

[загедзэлити] «почати верзти нісенітницю»;— очевидно, похідне утворення від іменника [Г'эдзел] (ент.) «гедзь»; первісно могло означати «втратити самоконтроль у розмові і поведінці» (як роздрочена гедзем тварина).— Див. ще **гедзь**.

[загергелитися] «дати дуба»;— афективне утворення.

[заглушка] (бот.) «стокос житній, Bromus secalinus L.» Мак;— пов'язане з *заглушати*; назва зумовлена тим, що цей бур'ян при поганих сходах хлібів дуже розростається, заглушаючи сходи.— Див. ще **глухий, за**¹.

[заглюбяти] «проклинати» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з [гліпкати (дідьками)] «проклинати; лаяти» (див.).

[загмороздіти] «глибоко встромити в землю»;— неясне.

[загниця] «пах, здухвина» Ж;— очевидно, похідне утворення від *гнути* (див.).

[загнітиця¹] «нігтьоїда, нарив на пальці під нігтем», [загнетиця ВеЗн, загніт Ж] «тс.»;— результат видозміни форми [з'анігтіця] «тс.» під впливом *гнітїти* «давити, тиснути»; пор. п. *zagpiotek u palca* «нігтьоїда».— Див. ще **за**¹, **ніготь**.

[загнітиця²] (бот.) «аспленій, Asplenium L.» Мак;— пов'язане з [загнітиця] «нігтьоїда, нарив на пальці під нігтем»; перенесення назви зумовлене тим, що ця рослина через нігтеподібну форму її листків вважалася придатною для лікування нігтьоїди.— Mashek Jm. rostl. 31.— Див. ще **загнітиця**¹.— Пор. **з'анігтіця**².

загнітник (бот.) «пароніхія головчаста, Paronychia cephalotes (M. V.) Bess.»;— пов'язане з [загнітиця] «нігтьоїда, нарив на пальці під нігтем»; пор. *rag-opuschia* від гр. ῥαχ «ніготь», р. *приноготівник* (бот.) «пароніхія» при [приноготівниця] «нігтьоїда», нім. Nagel-

kraut (бот.) «пароніхія» від Nagel «ніготь»; назва зумовлена приписуваною цій рослині властивістю допомагати при лікуванні нігтьоїди.— Mashek Jm. rostl. 31.— Див. ще **загнітиця**¹.

[загнуцятися] «погребувати»;— зазначення з церковнослов'янської мови (щ з'явилося під впливом слів типу *знуцятися*); стсл. **гнушати са** «гребувати», **гнжшати са** «тс.» (ж виникло, очевидно, під впливом попереднього **н** — Верн. I 314) утворене від **гнуць** «грязь, бруд» (псл. **gnusъ* «тс.»), спорідненого з дісл. *gnūa* «терти», *gnūja* «шуміти», гр. *χνάβω* «скребу, шкрябаю», *χνόος* «вишкребок».— Шанский ЭСРЯ I 4, 109; Фасмер I 422; Преобр. I 132; Торп 138; Boisacq 1064; Holthausen AeWb. 133.

[загová] «заздалегідь, завчасно»;— очевидно, споріднене з ч. *záhy*, вл. нл. *zahe* «тс.»; дальша етимологія неясна (пор. Zubaty St. a čl. I 1, 284—289; Holub — Кор. 430; Mashek ESJČ 709, які українського слова не згадують).— Німчук Терит. діал. 74.

[загóвтаний (з-а сокіра)] «дуже пригуплений» Ж;— очевидно, пов'язане з [гóвтати] «уговтувати, уговкувати»; характер семантичного зв'язку неясний.— Див. ще **гóвтати**.

за́года, за́годи — див. **год**.

[загóкуватися] «заїкатися», [загóк-лівий] «заїкуватий»;— звуконаслідувальне утворення, паралельне до [загáкуватися] «заїкатися», [загáкуватися] «тс.».— Пор. **гáкати**.

[заголба] «клопіт, морока» Ж;— очевидно, пов'язане з [заголубити] «закріпити клинами, з'єднати заклепками»; первісне значення — «небажане заклинення», звідки «перешкода», «утруднення», «морока»; пор. р. *загвóздка* «забивання цвяхами; предмет, що забивається замість цвяха; складне завдання; морока; утруднення».— Див. ще **голубити**.

[заготу́ритися] «загавитися; забути про все, задивившись на щось»;— похідне утворення від [гóтир] (орн.) «глухар», пов'язане з тим, що самці глухарі під час токування, видаючи свої характерні звуки, нічого не чують; слово

могло зазнати семантичного впливу з боку [*загуритися*] «забавитися чимсь і забути про потрібне». — Див. ще **го́тур**.

за́грава, [за́грева, за́грево, зе́врово] Л; — результат контамінації слів [за́рево] «блиск, відблиск» або [за́ря] «заграва на небі» і *гра́ти* «переливатися» (пор. *сонце*, *зірниця*, *місяць грає*). — Див. ще **гра́ти**, **зоря́**.

[загра́катися] «загавитися»; — бр. [*заграка́цца*] «загавитися, задивитися»; — похідне утворення від *грак*, паралельне до *зага́витися* від *га́ва*. — Див. ще **грак**¹.

[загра́ницьник] (бот.) «галінсога дрібноцвіта, *Galinsoga parviflora Cav.* Мак; — похідне утворення від [*загра́ни́ця*] «закордон»; назва зумовлена тим, що рослина занесена з-за кордону (з Європи, куди вона потрапила на початку ХІХ ст. з Америки). — *Machek Jm. rostl.* 244. — Див. ще **границя**¹, **за**¹.

[загру́зїтися] «загрузнути»; — пов'язане з *груз*¹ (див.).

загс; — р. бр. *загс*; — аббревіатура, утворена в радянський час із початкових букв членів словосполучення (*відділ запису актів громадянського стану* за зразком р. *загс* — (*отдел записи актов гражданского состояния*). — Шанський ЕСРЯ ІІ 6, 27.

загу́рити, *загу́ритися*, *загуря́ти*, *загуря́тися*, *загу́ря* — див. **гуріти**.

[загу́татися] «забутися, загавитися»; — запозичення з словацької мови; сл. *zahútat'* за «задуматися, замислитися» утворене від *hútat'* «задумуватися, думати» неясного походження. — *Machek ESJCS* 151; *ESJC* 192.

зад, *задо́к*, *за́дник*, [за́дники] «невеликі прибудови до задньої стіни клуні» Я, [за́дниця] «кусок сукна, що надівається ззаду» Я, [за́діня] «пряма кишка і задній прохід» Я, [за́дняк] «корма (задня частина судна)», [за́д] «слідом за, позаду», [за́ді(сь)] «позаду, ззаду» Ж, *за́дки*, *за́дній*, [за́дні́чий] «задній» Я, *за́дкува́ти*, [за́д] «назад», [за́дза́ддя] «полова», *за́ду*, *наза́д*, *наза́ді* «ззаду», [наза́дбець] «реакціонер» Ж, [наза́дник] «тс.», [наза́дні́цтво] «регрес» Ж, [наза́дній] «реакційний» Ж, *о́за́док*, *поза́д*, *поза́ду*, [поза́дъ] «залишки зерна, змішані зі сміттям», [поза́ддя] «тс.», [поза́дки] «за-

лишки від рідкої їжі на дні» ЛексПол, [поза́дниця] «задня половина запаски», [поза́дній] «задній» Ж, *поза́дній* «задній», *уза́д* «назад»; — р. бр. *зад*, др. *задъ* «спина, зад», п. сл. вл. *zad* «зад», ч. *záda* «спина», *zád* «корма», болг. *zad* «за, позаду, ззаду», м. *zad* «тс.»; слідом за; після», схв. *zǎdnǐ* «задній; останній», слн. *zǎdnji* «тс.», *zád* «позаду, ззаду», стсл. *zǎdъ* «спина»; — псл. *zadъ*, яке часто пов'язується з ав. *zadah* «зад», гр. *ῥόδιον* «тс.», *ῥέζω* «випорожняюся», вірм. *jet* «хвіст (собаки, лисни, лева)», дінд. *hádati* «випорожняється», ірл. *gead* «зад» (з дангл.), алб. *dhjes* «випорожняюся», нн. *gat* «зад» (Младенов 173; Boisacq 1052—1053; Torp 123; Osten-Sacken AfSIPh 32; Hübschmann Arm. 470; Pedersen Kelt. Gr I 160; Uhlenbeck 357; Holt-hausen ZfSIPh 24, 267); більш імовірним здається пояснення псл. *zadъ* як утворення з прийменника *za* і суфікса *-dъ* (Шанський ЕСРЯ ІІ 6, 27; КЭСРЯ 113; Преобр. І 240; Brückner 643; Machek ESJC 708; Meillet RÉС 9, 127; Wiedemann BB 30, 222 і далі); пор. структуру і походження слів *над*, *під*, *перед*; при цьому Ме́йє порівнює *-dъ* з гр. *-θα*, *-θεν*, а Відеман — з гр. *-δον* (у *ἐν-δον* «всередину»), спорідненим з *-δην*, *-δα*, *-δε*. — Фасмер ІІ 73. — Див. ще **за**¹.

зада́ва, *за́давка* — див. **давіти**.

задава́тися «азнаватися, хвастати, чванитися», *задава́ка*; — р. *задава́ться* «азнаватися», бр. *задава́цца* «тс.»; — похідне утворення від *дава́ти*, *да́ти*; значення може бути виведене від *задава́тися* «наміряться»; в такому разі первісно означало «хвастати передчасно, тим, чого ще немає». — Див. ще **да́ти**.

[задві́йник] (бот.) «зозуліні сльози яйцелисті, *Listera ovata* (L.) R. Вг.» Ж, Мак; — похідне утворення від [*задві́йний*] «подвійний»; назва мотивується тим, що стебло рослини в нижній своїй частині має два яйцеподібні листки; пор. інші назви цієї рослини: [*дво́йлист*, *дву́листник*]. — Див. ще **два**.

[заде́нок] «задня стінка ящика на возі» Ме; — не зовсім ясне; може бути

результатом контамінації основ *зад* (*задóк*, *зідній*) і [*заденáти*] «вставляти дно».

задéра, *задерáка*, *задері́жка*, *задері́ка*, *задерікуватий*, *задері́й*, *зідерки*, *зідіра*, *зідирáка*, *зідирáкуватий*, *зідирáчка*, *зідірга*, *зідирікуватий*, *зідіристий*, *зідіришка*, *зідірка*, *зідіркуватий*, *зідірливий*, *зідірчастий*, *зідра*, *зідьóр*, *зідьóристий*, *зідьóрний* — див. *дёрти*.

[*зіді́р*] «вишита кайма на перемітці» Ж; — очевидно, результат видозміни форми [*зіді́р*] «вишивки на кінцях перемітки», можливо, під впливом *дёрти*. — Див. ще *бра́ти*.

зідля; — результат злиття прийменників *за* і *для*. — Мельничук СМ III 173. — Див. ще *для*, *за*¹.

задові́льний, *задово́лення*, *задовольна́ти* — див. *во́ля*.

[*задрúтець*] «мученик, страдальник» Пі, Ж; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з п. *zadręczyć* «замучити», похідним від *dęczyć* «мучити», спорідненого з р. [*дручі́ть*] «пригнічувати, замучувати, мучити, виснажувати, обтяжувати», укр. *дрюк*. — Фасмер I 544; Вгiickner 96—97. — Див. ще *дрюк*.

[*заі́дно*] «гуртом, разом; постійно, завжди»; — бр. [*заі́дно*] «разом»; — запозичення з польської мови; п. *zajedno* «завжди, постійно», як і ч. слц. *zajedno* «зодно», болг. м. *заі́дно* «разом», схв. *зіді́дно* «тс.», є результатом злиття прийменника *за* «за» з числівником середнього роду (зн. в. одн.) *једно* від *једен*, спільного походження з укр. *одін*. — Див. ще *одін*.

заі́ць СУМ, Ж, [*заі́чка*] «зайчиха», *зай́чиха* СУМ, Ж, *зайчи́ця*, [*зайчиха́*] Ж, *зайча́*, *зайча́тина*, *зайча́тко*, [*зайча́тник*] «мисливський собака» Я, *зайченя́*, *зайченя́тко*, *зайчик* «світла плямка від сонячного променя, відбита блискучою поверхнею; [вид дитячої гри]», [*зайчина́*] «заяча шкурка» Ж, [*зайчи́на*] «великий заяць» Я, [*зайок*] «заець», [*зайець*] Ж, [*зайнець*] Ж, [*зайць*] Ж] «тс.», *зайтина*, [*зайченя́*] Ж, *зайчина*, *зайчий*; — р. *зайц*, [*зайец*], бр. *зайц*, [*зайок*], др. *зайць*, п. *zajęc*, [*zajęc*, *zajk*, *zajek*], ч. *zajíc*, слц. вл. полаб. *zajác*, нл. *zajęc*,

болг. *зайк*, [*зайек*, *зайец*], м. *зайак*, схв. *зайц*, *зайец*, слн. *zajęc*, *zęc*, стсл. *зайець*; — псл. **zajęcь*; — на думку більшості дослідників, з первісним значенням «плигун, стрибун» (і з розширенням основи на -п-) споріднене з дінд. *háyař* «кінь», *jihřtě* «підскакує, летить», вірм. *ji* «кінь», лит. *žaišti* «плигати, стрибати», можливо, також з лат. *haedus* «козел», гот. *gaitis* «коза», лит. *zuikis* «заець» (лтс. *zakis* «тс.» запозичене з білоруської мови); іє. **g'hēi-* «плигати, скакати»; пов'язується також (Machek ESJČ 709) з дієсловом **zъjajō* «заяк, зияк» (через наявність «зячюї», роззявленої верхньої губи або через те, що заець спить з розкритими очима): **zъjaj-ъп-ьсь* > *zajęcь*; помилковим є зіставлення (Loewenthal AfSIPh 37, 379) з лит. *žaišas* «блискавка», гр. *γαῖα* «земля». — Шанський ЭСРЯ II 6, 75; Фасмер II 84; Преобр. I 243—244; БЕР I 587—588; Младенов 174; Skok III 647—648; Zupitza GG 200 і далі.

[*зажартий*] «озлоблений, розлючений, запеклий, запальний»; — запозичення з польської мови; п. *zazarty* «запеклий, заядлий, завзятий, запальний» походить від дієслова *żreć* «жертити», спорідненого з укр. *жёрти*. — Вгiickner 666—667. — Див. ще *жёрти*.

зажо́га — див. *жегті*.

[*зажобнутися*] «запалитися», [*зажобхатися*] «захворювати від спеки (про жирних тварин) Г, Ме; хворіти або гинути від спраги (про свиней, глузливо про людей) Ме», [*зажобхнутися*]; — утворення від форми [*зажобгся*, *зажобхся*], запозиченої з російської мови; р. *zajęgся* є формою мин. ч. чол. р. одн. від *zajęчься* «запалитися», пов'язаного з укр. [*жегті́*] (див.).

зазда́легідь СУМ, Бі, [*зазда́легі́оди*] «зазда́легідь», [*зазда́лігі́дь*] Ж, *зазда́лігоди* Ж, *завзда́гледь* Л, *завзда́легі́дь* Л, *зда́легі́дь* Ж, *зда́лігі́дь* Ж] «тс.», *зазда́легі́дний*; — результат контамінації слів *за́годя* і *зда́лека*, *зда́ля*. — Іст. грамати́ка 372; Наконечний Наук. конф. філол. ф-ту ХДУ 1959, 6. — Див. ще *год*, *далеко*.

зázдрити, [*заздрі́тися*] «заздрісно, скося дивитися» Ж, [*зазрі́тися*] «тс.»

Ж, *за́здросити*, [*за́дростити*] «заздросити», [*заздрува́ти*] «тс.», [*за́зра!*] «заздрість, ревнощі» Ж, *за́здоці*, [*за́дроці*], *за́здрісник*, [*за́здросник*] «заздрісник» Я, [*заздросливець*] «тс.» Бі, [*за́йзра*] «заздрість» Бі, [*за́дрений*] «заздрий», *за́здрий* «заздрісний; [ревнивий, недоброзичливий Ж]», [*за́здрівний*] «заздрий», [*за́здрісливий*] «заздрісний, ревнивий, недоброзичливий» Ж, *за́здрісний*, [*за́здросний*], [*за́дросний*] «ревнивий, заздрісний» Ж, [*за́йздрослівий*] «заздрісний» Бі; — бр. *за́йздрасць* «заздрість», [*за́йздрісціць*] «заздрити», [*за́здрісціць*], п. *zazdrość* «заздрість», *zazdrościć*, ст. *zajzdrosćić*; — похідне утворення від дієслова *здріти* «бачити»; пор. др. *zazrǣti* (*zazrǣti*) «заздрити» від *zrǣti* (*zrǣti*) «бачити», псл. *zaviděti* «заздрити» від *viděti* «бачити»; значення «заздрити» ґрунтується, очевидно, на уявленні про лихе око. — Вгґіскпер 646. — Див. ще *за¹*, *здріти*.

[*заз'я́ти*] «засяяти»; — бр. *заз'я́ць* «засяяти, заблискати, заблищати»; — очевидно, пов'язане з [*сс'я́ти*] «сяяти» як варіант з одзвінченим кореневим *сс'* під впливом префіксального *з* або як результат зближення з основою *з'я́(я)ти*.

[*зазі́знити*] «замиршавіти, зачохнути» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [*зизі*] «косоокість», пор. *дивитися* зисом «кидати косі погляди», тобто «дивитися недоброзичливо, бути лихим на очі»; в такому разі *зазі́знити* первісно могло означати «зачохнути від лихого ока».

[*зазимча́к*] (зоол.) «нічний метелик, *Oreopterа brumata* L. (*Cheimatobia brumata*)» Ж; — похідне утворення від *зима́*; назва зумовлена тим, що ці метелики з'являються на початку зими (точніше, пізньої осені, коли настають перші морози); пор. слц. [*mráznica*] «тс.» від *mráz* «мороз», нім. *Frostspanner* «тс.» від *Frost* «мороз; зима». — *Vážný* 200—201. — Див. ще *за¹*, *зима́*.

[*за́знобка¹*] «прикрість Г; шрам, рубець, опік; сором, ганьба Ж»; — р. *заню́ба* «досада, прикрість»; [туга, скорбота, горе], [*заню́бушка*] «сум, прикрість», бр. [*заню́ба*] «тс.»; предмет суму, прикрість»; — очевидно, похідне від *зну-*

біти «морозити» (щодо серця, почуттів тощо); пор. р. [*зно́бить*] «розчаровувати, охолоджувати захоплення». — Фасмер II 74. — Див. ще *зно́бити*.

[*за́знобка²*] «друга жінка в чоловіка; незаконна жінка, коханка» Ва; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *заню́ба* «кохана», давніше «досада, прикрість»; обморожене місце пов'язане з дієсловом *зно́бить* «знобити, морозити»; помилково пов'язувалося (Желтов ФЗ 1876/1, 21) із р. *зно́й* «спека» з огляду на [*заню́й*, *заню́я*] «кохання». — Одинцов Етимологія 1974, 117—120; Шанский ЭСРЯ II 6, 31—32; Потєбня, О некоторых символах в славянской народной поэзии, Х., 1860, 33—34. — Див. ще *зно́бити*.

[*за́зо́л*] (у виразі [*нема́ й за́зо́л*] «не можна побачити?») Я; — неясне; можливо, пов'язане з бр. *зо́лак* «світанок».

зазува́ти, *зазу́ти*, *зазу́ванець*, *зазу́вистий* — див. *взу́ти*.

зазулі́нець, *зазулі́нці* — див. *зозу́линець*.

[*зазу́лька*] «сонечко семикрапкове, *Coccinella septempunctata* L.», [*зазу́лейка*] «тс.» ВеДо; — похідне утворення від [*зазу́ля*, зменш. *зазу́лька*] («(орн.) зозуля Г; червона (масть і кличка корови) Ме»; — назва зумовлена, очевидно, перістим забарвленням сонечка (червоного з чорними крапками на спині), пор. *зозуля́стий* «перістий, в чорних і білих плямочках»; співвідношення слів [*зазу́лька*] «сонечко семикрапкове» і [*зазу́ля*] «зозуля; червона (масть корови)» нагадує співвідношення форм [*бе́дрик*] «сонечко» і [(*коза́*) *бе́дра*] (з казки) «ряба, періста, з плямами іншого кольору» (Коломієць Мовозн. 1967/3, 51); не виключена також можливість, що ця назва дана сонечку через те, що воно, як і зозуля, використовується при ворожінні (якщо сонечко при цьому впаде з руки на землю, то це віщує дівчині скору смерть — ВеДо 102). — Див. ще *зозу́ля*.

заїда́тися, *заї́ди*, *заї́дки*, *заї́дливий*, *заї́дник*, *заї́дня*, *заї́жка*, *заї́лий*, *заї́стися* — див. *ї́сти*.

заї́ка, заї́кати́ся, заї́кувати́й — див. гі́кати.

[заї́ви] (у виразі [у з. взяти] «пози- чити») Ж; — результат видозміни форми заї́ми під впливом прикметника заї́вий. — Див. ще іма́ти.

заї́вий «який не використовується в даний момент, вільний; надмірний» СУМ, Ж; [запасний Бі], [заї́вик] «зайвий, запасний бик» Я, заї́вина́, заї́во, [взаї́ві] «зайво, непотрібно, даремно», [узаї́ві] (у сполучі [у. бути] «бути зайвим»); — р. [за́евый, за́ивый] «зайвий, запасний; не потрібний, вільний, незайнятий» (з укр.); — неясне.

заї́да¹, заї́де́й, заї́де́я, заї́дений, заї́дений — див. іти́.

[заї́да²] «мішок, сумка» ВеУг, [заї́дочка] «в'язка» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zajda* «мішок для носіння на спині сина, городуни тощо; в'язка, клунок» етимологічно неясне.

заї́ма́, заї́ма́н, заї́манка, заї́ман- щина́, заї́мань, заї́мати́, заї́матися́, заї́ми, заї́міна́, заї́минка, заї́миско́, заї́містий, заї́мит, заї́міти, заї́мі- тися́, заї́мище́, заї́мот — див. іма́ти.

[заї́чик] (бот.) «хрінниця вонюча, *Lepidium ruderale* L.; заяча конюшина багатоліста, *Anthyllis vulneraria* L.» Мак; — похідне утворення від за́ець; назва зумовлена тим, що ці рослини є гарними кормовими травами для зайців та кролів. — Нейштадт 291. — Див. ще за́ець.

[закаба́їти] «забрести, доплентатися» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [закаба́ї] «вибоїни; заглиблення».

[закаба́й] «заглиблення, щілина» ЛексПол, [закаба́ї] «вибоїни; заглиблення, щілини» ЛексПол; — неясне; можливо, пов'язане з [ко́бух] «ямка, в яку садять картоплю» (пор.).

зака́бла, зака́бли, зака́блік, зака́б- лі́ка — див. ка́блік.

[закаві́рити] «перекосити» (очі) Ме, [закаві́ритися] «перекоситися» (на ко- гось) Ме, [закаві́риний] «перекривлений, з перекошеними очима чи обличчям» Ме; — очевидно, результат видозміни форм типу [заві́рати (очі)] «водити (очима), супитися, нахмурюватися» ВеЛ, [заві́ритися] «розгніватися, роз-

сердитися, надутися» Ж (первісне значення — «водити очима, свердлити очима, дивитися косо») під впливом [ковер- та́ти, коверну́ти] «повертати, оберта- ти», [закові́рнювати] «закручувати, під- вертати» тощо. — Див. ще заві́ритися, ко́верта́ти.

закавра́ш, закавра́ша, закавра́ш — див. карва́ш.

[закав'я́дити] «занудити»; — неясне. зака́л, зака́лець, зака́льок, зака́йок — див. калі́ти.

[закала́бок] «запічок» Я; — очевидно, результат контамінації форм [прикала́- бок] «невелика прибудова, комірчина; невеликий відсік у приміщенні, коморі, шафі» і закапе́лок, закамáрок (див.).

закалабу́дати — див. калапу́тати.

закамáрок; — запозичення з польської мови; п. *zakamarek* «закамарок» утворене від лат. *camara* «склепіння; кімната», від якого походять також п. *komora* «комора», укр. *комора*; пор. п. [zakomarek] «закамарок», укр. *закомáрок, закомі́рок* «тс.», [закóмори] «за- кутки», [ка́мор] «комора». — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Witkowski SOГ 19/2, 209. — Див. ще ко́мора.

[заканті́ка] «щирий друг»; — утво- рене від р. *zakadychny (drug)* «щирий (друг)», яке пов'язується з кады́к «ка- дик» (Шанский ЭСРЯ II 6, 35; Фасмер II 75; Грот Фил. раз. II 430); щодо вставного *n* пор. р. [конды́к] «кадик», укр. [ко́лді́к] «тс.». — Див. ще кады́к.

закапе́лок; — очевидно, пов'язане з каплі́ця; можливо, виникло в середо- вищі семінаристів на ґрунті слат. *capella* «капліця». — Див. ще каплі́ця¹.

[закаса́ти] «засукати, закачати», [підкаса́ти] «підіткнути» (поділ за пояс); — р. [закаса́ть] «заткнути за пояс», бр. *zakasać* «засукати, закача- ти», слц. *zakasať* «заправити»; — оче- видно, запозичення з польської мови; п. *zakasać* «засукати, закачати», ст. *ka- sać* «підсемикувати, підткати (сукню), засукувати, закачувати (рукави)» споріднене з укр. [каса́тися] «торкатися, дотикатися», *чеса́ти*. — Мельничук Эти- мология 1966, 197; Brückner 222; Ma- chek ESJČ 244; Верп. I 491. — Див. ще *чеса́ти*.

закастріти — див. **захарáщувати**.

[закасува́ти] «перевершити, перегнати»;— очевидно, запозичення з польської мови; п. *zakasować* «тс.» утворене, мабуть, від п. ст. *kasac* «підмикувати, підтикати (сукню)», пор. вираз *заткнути за пояс* у буквальному і переносному значенні; менш переконливе виведення (*Масhek ESJC 100, 244*) від псл. **kasati* «поспішати» як спорідненого з лтс. [kuðst] «спішно йти, поспішати», іє. **kōs-*.— Див. ще **закаса́ти**.

зака́тний — див. **кат**.

[закацепа́ти] «захолонутися, померти» Я;— очевидно, результат видозміни слова **[закацю́бти]** «закоцюбнути».— Див. ще **коцю́битися**.

[за́ки] «поки», **[зак, за́ким, за́кім]** «тс.»;— результати злиття прийменника *за* і давнього займенника *кыи* «який» у формах зн. в. мн. чол. р. або род. в. одн. жін. р. та орудн. в. одн. чол. р.; очевидно, спочатку мались на увазі сполучення *за кы(и) часы (чи за кы(ѣ) поры, за кы(ѣ) добы, за кымь часомь*.— Мельничук СМ IV 107—109.— Див. ще **за¹, хто**.— Пор. **за́кіль**.

[закі́мбатися] «забрести, доплентатися» Ж;— очевидно, афективне утворення, близьке до **[біле́мбатися]** «плентатися».

[закичний] «заможний» ВеЗн;— очевидно, результат видозміни слова **[зати́чний]** «тс.».— ВеЗн 19.— Див. ще **за́тік**.

[за́кіль] «поки», **[за́кіль СУМ, Ж, закі́ля Бі, за́кинъ Ж, за́кля, за́коль Ж]** «тс.»;— слц. **[zakel', zakl'a, zakol']** «тс.»;— результати контамінації форм **[за́ки, за́кім]** і **[покі́ль, [поки́ль]**, ст. *поколя* «тс.».— Див. ще **за́ки, покі́ль**.

[за́кла] «застібка, гачок; рогач»;— очевидно, пов'язане з **[кло]** «ікло; кут, виступ у предмета».— Див. ще **ікло**.— Пор. **за́кло**.

[закла́нниця] «частина кошари» Доп. УЖДУ 4;— не зовсім ясне, оскільки невідоме призначення цієї частини кошари; можливо, виникло із **закладни́ця* (від *кла́сти*), якщо це те саме, що й **[за́кладка]** «частина кошари» тж.

[заклизі́ти] «заказати, заборонити» Я;— значення, мабуть, встановлено не-

точно, пор. наведена при цьому слові ілюстрацію: «Заклизити, щоб любов занехайла»; можливо, похідне від **[клези́ти]** «дати ляпаса; ударити» (див.).

заклі́н, закліна́тель, закліна́ч — див. **кля́сті**.

[за́кло] «клапоть землі, що заходить у чужу землю; закуток Ж; частина місцевості, оточена з трьох боків ярами; затока, згин дороги Л»;— бр. **[за́кло]** «затока; земля, що вклинюється в чужу землю; клин землі, обмежений водою; крутий згин дороги»;— очевидно, пов'язане з **[кло]** «кут, ребро, грань, виступ у предмета», ч. **[páкло]** «місце коло річки», схв. *на́кля* «вигин річки».— Ніканчук Белар. лінгв. 6, 69—71; Варбот *Этимология* 1972, 49—52.— Див. ще **ікло**.— Пор. **за́кла**.

[заклю́кати] «заплутати, поплутати»;— похідне утворення від **[кля́кка]** «гак, крюк», пор. **[кляки робити]** «тікаючи, робити петлі, заплутувати свої сліди; вивертатися» (про зайця).— Див. ще **клякати¹**.

[закове́ркати] «закрутити» Я;— очевидно, результат видозміни форми **[коверта́ти]** «повертати, обертати», можливо, під впливом р. *ковёркать* «ламати, перекручувати».

закові́ка, закові́чка;— р. *закавы́ка, заковы́ка*, бр. *закавы́ка*;— пов'язане з **[кові́ка]** «затримка, зупинка, перешкода».— Шанский *ЭСРЯ II 6, 35*; Куркина *Этимология* 1970, 94.— Див. ще **кові́ка**.

[закові́лий] «завзятий Ж; похмурий, відлюдкуватий Пі»;— неясне; можливо, пов'язане з др. *ковъ* «злий замір, злі хитрощі», похідним від *ковати* «кувати; замишляти лихе».— Див. ще **кува́ти¹**.

закóлець — див. **ко́лоти**.

[закому́ристий] «хитромудрий»;— запозичення з російської мови; р. **[закому́ристий]** «чудний, незрозумілий, хитромудрий», **[закомбу́ристий]** «тс.», **[закому́ра]** «чудна, загадкова людина», **[закому́ривать]** «говорити манівцем, натяками, двозначно», **[отпуска́ть закомуры]** «тс.», очевидно, пов'язані з *заковы́ристый*, (заст.) *закову́ристый* «хитромудрий», *заковы́рка* «заковика; трудність,

хитрість», які зводяться до *кóвы* «підступни, хитрощі». — Шанский ЭСРЯ II 6, 38.

закон¹ «загальне правило; закономірність; сукупність догм релігії», [закін] «сповідь, причастя» Г, Ж, **законник** «знавець законів; (заст.) чернець», **законний**, [законничий] «законний» Я, [законітисся] «причащатися», [законюватися] Ж, **законятися** «тс.», **беззаконник**, **беззаконня**, [беззаконство] «беззаконня», [беззаконщина] «тс.» Ж, **узаконити**, **узаконювати**, **узаконяти**; — р. бр. болг. **закон**, др. **законъ** «закон; віра; правила віри; завіт», п. **закоп** «закон, релігія, віра, сповідь; завіт; чернечий орден», ч. слц. **закон** «закон», вл. **закоп** «тс.», нл. **закоп** «вид, формальність», м. **закон** «закон», схв. **закон** «закон; завіт; релігія, віра», слн. **закон** «закон, правило; шлюб», стсл. **законъ** «закон»; — псл. **закопъ** «закон», первісно «початок; початкове рішення» (можливо, «обмеження»), пов'язане з *защѣти* (<*zakep-) «почати», *копъ* «край (початок, кінець)»; — споріднене з лат. *gēsēs* «свіжий; недавній», ірл. *сіпіт* «виникаю», лтс. *сіпātiēs* «підійматися». — Шанский ЭСРЯ II 6, 38; Фасмер II 75; Львов Лексика ПВЛ 189; Преобр. I 241; Brückner 643—644; Machek ESJČ 709; БЕР I 591—592; Верн. I 168—169, 560—561. — Див. ще **кін**, **почати**.

закон² «зародок», [законіти] «зародити», [законітисся] «зародитися; початися, з'явитися», [законяти], [законюватися, законятися]; — псл. **закопъ** «початок», пов'язане з *защѣти* «почати; зачати (зародити)». — Див. ще **закон**¹.

закордубанити «запнячити» Я; — очевидно, похідне утворення від [*кордубан*] «старий могутній дуб» Я (напевно, «пробковий дуб», пор. [*кóрдуб*] «пробковий дуб; пробкове дерево; дубняк»). — Див. ще **кóрдуб**.

закорублий «зашкарублий, твердий» Ж; — зіставляється з болг. *коруба* «порожнисте, дуплисте дерево; дупло», схв. *корубати* «лушити кукурудзу» (Фасмер II 75; Верн. I 577; Mikl. EW 132; Младенов 252); може розглядатись і як результат контамінації форм *зашкарублий* і *корá*. — Пор. **закорублий**, **корá**, **шкарубкий**.

закорублий «зашкарублий, твердий» Ж, [закорублий] «викривлений» Ж; — р. *закорублий* «зашкарублий, твердий», *закорублий*, бр. *закорублий* «тс.»; — рідкісне суфіксальне утворення від *корá*, [скара] «шкіра»; пор. р. [кóрбзлий] «невеликий; корявий», слн. *korúze* «шкапа». — Куркина Етимология 1970, 95; Шанский ЭСРЯ II 6, 62. — Див. ще **корá**, **скара**. — Пор. **закорублий**.

закорючка, [закорючити] «загнути крючком»; — р. *закорючка* «крючок, вигин; виверт, хитрість; перешкода», *закорючка* «тс.»; — похідне утворення від **корюка* «крюк, крючок» (пор. р. [кóрюка] «щось зігнуте, скарлючене», [кóрючка] «закорючка, крючок; лапка», *кóрючить* «карлючити, згинати в крюк»), що пов'язується з *крюк* (Фасмер II 344; Matzenauer LF 8, 204 і далі) або з др. *коря* «корінь» (Шанский ЭСРЯ II 6, 40).

закотеліти «зафиркати, упертися» Я; — неясне; можливо, пов'язане з *котел*; у такому разі йдеться, очевидно, про порівняння з кипінням води в котлі або з фирканням парової машини.

закоценіти «замерзнути, залякнути» Я, [закоценіти] «заціпеніти» Досл. і мат. IV, [закоцініти] «замерзнути, залякнути» Ж, [закоціліти] «тс.» Ж; — результат видозміни форм [закоценіти] «тс.», [закоцініти] «заціпеніти», [закачаніти] «задубнути від холоду», очевидно, під впливом *закоцібнути*, *закоцібти*, [закоцібнути] «замерзнути, залякнути». — Див. ще **качан**.

закрóm — див. **крóма**.

закүздраний — див. **күстра**.

закүзманий «кудлатий, нечесаний, скуйовджений» Я; — очевидно, афективне утворення.

закульбүчити «загнути гачком» Ж, [заклебүчений] «загнутий, закривлений»; — очевидно, пов'язане з [күльбáстий] «горбатий; загнутий» (див.).

закуршивіти «запаршивіти, зачачнути» Я; — афективне утворення, пов'язане з *запаршивіти*.

закүстраний, **закүстрати**, **закүстри**, **закүштрати** — див. **күстра**.

закүція «те, що заважає; гурт людей» Ва; — очевидно, результат видозміни слова *екзекүція* «тілесне покаран-

ня; стягнення заборгованості», зближеного з префіксальними утвореннями типу *закіток, завала*.

зал, зала, [сáля], зальний; — р. бр. *зал, зала*, п. *sala*, ч. *sál*, слц. *sála*, вл. *sal*, болг. *зала*, м. схв. *сáла*; — запозичене з німецької або французької мови через російську і через польську (форма з м'яким -ля); нвн. *Saal* «зал» (двн. свн. *sal* «однокімнатний будинок») споріднене з днн. *seĭi* «однокімнатний будинок», дангл. *sele*, дісл. *salg* «тс.», гот. *saljan* «знайти притулок, лишитися», лат. *solus* «земля, ґрунт; основа», стсл. *село* «населене місце; поле», укр. *селó*; фр. *salle* «зал; кімната, приміщення» виводиться від германського *sal*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 42; Фасмер II 76; КЭСРЯ 114; Преобр. I 241; Sl. wyg. obcsych 663; БЕР I 593; Dauzat 647; Kluge — Mitzka 617. — Див. ще *селó*. — Пор. *салóн*.

[зálба] «бійка» Я; — п. *zaleb* «бійка, сутичка»; — виводиться від виразу *за лоб* (п. *za łeb*); пор. р. *залобовать* «убити на полюванні». — Brückner 683. — Див. ще *за¹, лоб*.

залівчик — див. *левч*.

[залéпух] «людина, що ледве рухається» Ж; — очевидно, пов'язане з *[залéпух]* «в'язкий, глизявий хліб». — Див. ще *ліпнути*.

залиця́тися, [залица́тися] «відзначитися, прославитися; свататися» Бі, *залиця́льник, [залиця́йник]* «залицяльник», ст. *залецятися* «хвалитися, похвалятися»; — р. *[залица́тсья]* «проходячи мимо, зухвало заглядати в обличчя, особливо жінці»; — запозичення з польської мови, зближене на українському ґрунті з словом *лицé*; — п. *zalecać się* «похвалятися, відзначатися; піддобрюватися, підлещуватися, залицятися», *[zalicac się]* «тс.», як і слц. *zaliecat' sa* «загравати; запобігати», е зворотного формою від *zalecać*, *[zalicac]* «доручати; рекомендувати, радити; захвалювати», префіксального утворення від псл. **lětz* (пор. стсл. *лѣтъ ксть* «можна, дозволено», *лѣтиж ксть* «тс.»), спорідненого з лит. *lėtas* «повільний; спокійний», лтс. *lėts* «дешевий», гот. *unlēds* «бідний», гр. *ληθεῖν* «стомлюватися», дінд. *gāti* «дарує, дає». — Brückner 292;

Mashek ESJČ 709; Bern. I 714. — Пор. *зальóти*.

залізня́к (бот.) «*Phlomis L.*; [вербена лікарська, *Verbena officinalis L.* Мак; плакун звичайний, плакун верболистий, *Lythgum salicaria L.* Ж]», *[желізня́к]* «залізняк колючий, *Phlomis pungens*; вербена лікарська Ж», *[желізни́ця]* «вербена лікарська» Мак, *[желізня́нка]* «тс.» Мак; — р. *[железня́к]* «залізняк колючий»; — назви походять від *залізо*, *[желізо]* «залізо» Ж, можливо, тому, що ці рослини в народі наділяються чарівними (щодо плакуна звичайного — лікарськими) властивостями; пор. р. *[железня́к]* «казкова трава, від якої залізни замки і запри розсипаються; нею ж добуваються скарби». — Див. ще *залізо*.

залізо, [зелізо] «залізо; залізна кочережка» ДзАтл I, *[желізо]* «залізо Ж; залізна кочережка ДзАтл I», *заліза, залізія* «куски заліза або предмети, вироби із заліза; [залізни частини плуга]», *[желізе́]* «закис заліза» Ж, *[залізіна́]* «залізна окалина, що відпадає від заліза під час його кування», *[желізінець]* «залізний шпат» Ж, *залізко* «лезо, наконечник або який-небудь інший предмет із заліза; [праска]», *[желізко]* «праска» Ж, *[заліжник]* «залізні інструменти теслі або столяра», *[зеліжник]* «тс.», *залізни́ця, [желізни́ця]* «залізниця; вид пухлини на обличчі (кольору заліза)» Ж, *залізни́чник, залізня́к* «мінерал, що містить залізо; добре випалена цегла; річковий сірий рак з широкими клішнями; (заст.) ливарник; (заст.) торговець залізними виробами; [казан; віл темно-червоної масті; міцної будови людина; смуглява людина; хвороба язика у худоби, яку сколюють шилом Я]», *[зелізня́к]* «залізний горщик», *[желізня́к]* (мін.) «залізняк» Ж, *[залізовина́]* «залізна руда», *[залізо́к]* «праска» Я, *[желізо́к]* «окис заліза» Ж, *[залізде]* «залізко (рубанка)», *залізі́яка, [залізі́янка]* «залізниця», *[залізі́ря]* «залізний виріб», *залізни́й, [зелізни́й, желізни́й]* «залізний; кольору заліза» Ж, *[жалізни́й]* «залізний», *залізистий, залізни́чний, [желізни́чий]* «залізничний» Ж, *[залізнякува́тий]* «виготовлений із

залізняка (напр., цегла) Я, [залізуватий] «залізистий», заліз'ястий «тс.», [заліз'яний] «залізний»; — р. *желѣзо*, [залѣзо, залізо], бр. *жалѣза*, [зелѣзо], др. *желѣзо*, *железо*, *жельзо*, п. *želazo*, ч. слц. вл. *zelezo*, нл. *zelezo*, полаб. *žičo*, м. *želazo*, слн. *želézo*, стсл. *желѣзо*; — псл. *želézo* «залізо»; — споріднене, з одного боку, з лит. *geležis* «залізо», жем. *gelžis*, лтс. *dzėlzs*, прус. *gelso* «тс.», гр. *χαλκός* «мідь», а з другого — з гр. *κέλευς* «черепашка», стсл. *желы*, *жълы* «тс.», укр. [желѣак] «гуля, нарість»; іе. *ghel-gho-s, де -gho — давній формант; первісне значення — «щось тверде, як щит черепахи»; на українському ґрунті *желізо* перейшло в *зелізо* (внаслідок уподібнення звука ж до наступного з), а це — в *залізо* (внаслідок зближення початкового зе- з префіксом за-); думка про запозичення цього слова у доіндоєвропейського населення Європи (Meillet BSL 24, 198; 28, 64—65; Мейє ОЯ 408; Mikkoła Balt. u. Slav. 41) потребує переконливої аргументації. — Кригено Вступ 503; Трубачев ВСЯ 2, 31—34; Шанский ЭСРЯ I 5, 281; Фасмер — Трубачев II 42—43; Преобр. I 227; Брандт РФВ 25, 224; БЕР I 534—535; Младенов 165; Skok III 676—677; Trautmann 83; Топоров II 200—203; Mühl. — Endz. I 543—544; Schrader Reallexikon I 236; Georgiev KZ 63, 250 і далі; Рокотпу 435. — Див. ще *жельв*.

[залісти] «купити» Мо; — можливо, пов'язане з др. *желѣсти* «платити, сплачувати пеню» (пор. др. *жъльѣсти* «виплачувати, відплачувати»), спорідненим з гот. *fragildan* «платити, винагороджувати», дісл. *gjalda* «тс.», іе. *gheldh- «платити, винагороджувати»; що до переходу початкового же- в за- пор. *залізо* з др. *желѣзо*. — Фасмер II 42; Преобр. I 235; Trautmann 82; Knutsson ZfSlPh 15, 140.

залюга, *залюжник*, *залюжитель* — див. *лежати*.

залюза УРС, Ж, *залюзи*, [зелѣзка] «залоза» Ж, [зелѣзь] «тс.» Ж, *залюзистий*, [зелѣзистий] «залозистий» Ж, [залюзуватий] «той, що хворіє гландами», [залюзувати] «хворіти гландами, мати за-

палені гланди», [зулузувати] «хворіти залозами» (про коней) Ме; — р. *железа*, бр. *залѣза*, др. *железа*, *желѣза*, *желоза*, п. *zołza*, ч. *žláza*, ст. *žléza*, слц. *žl'aza*, вл. *žalza*, нл. *žalza*, [zalza], болг. *железа*, м. схв. *жлѣзда*, слн. *žléza*, стсл. *жалѣза*; — псл. *želza < *gelza «залоза», можливо, пов'язане з *želézo* «залізо» або з *želody* «жолудь» (пор. лат. *glandula* «шийна залоза», похідне від *glans*, -ndis «жолудь»); споріднене з лит. *gelėžuones* (*gėležuonys*) «залози в коня»; укр. *залюза* розвинулося з др. *желоза*, як *залізо* з др. *желѣзо*. — Трубачев ВСЯ 2, 32, 34; Шанский ЭСРЯ I 5, 281; Фасмер — Трубачев II 42; БЕР I 550; Skok III 683—684; Вүга RR I 337; Trautmann 84. — Див. ще *залізо*. — Пор. *жовно*.

[залюхтати] «полоскотати» Ж; — похідне утворення від [лѣхати, лѣштити] «лоскотати», очевидно, викликане впливом п. *lechtač* «лоскотати», *zalechtač* «полоскотати». — Див. ще *лѣхати*. — Пор. *лоскіт*.

залп, *залпом*, [залюпом] «швидко, стрімко», *залювий*; — р. бр. болг. м. *залп*, п. *salwa*, ч. слц. *salva*, схв. *сѣлва*, слн. *sálva*; — запозичене через російську мову з німецької; думка про запозичення з французької (фр. *salve* «залп, черга», Смирнов 115; Грот. Фил. раз. II 486) заперечується початковим з; нвн. *Salve* «залп» походить від лат. *salvē* «здрастуй», *salvēre* «бути здоровим, добре себе почувати», похідного від прикметника *salvus* «здоровий, неушкоджений, цілий, незайманий», спорідненого з гр. *βλος* «цілий, повний, увесь», дінд. *sárvaḥ* «неушкоджений, цілий, увесь, кожний», ав. *haugva* «неушкоджений, цілий». — Шанский ЭСРЯ II 6, 44; Фасмер II 76—77; Преобр. I 241; Горяев 113; Machek ESJČ 536; БЕР I 595; Mikl. EW 399; Kluge — Mitzka 622; Walde — Hofm. II 471, 472. — Пор. *салют*.

[залубні] «сани з кузовом», *залубниці*, [залубиці, залубка] «тс.», [залубний] «з кузовом» (про сани); — п. [zalu-beŋki] «сани»; — за походженням прикметник (*залубні сани*), утворений від іменника *луб*; пор. *лубок* «кузов; сани».

[луб'я́нка] «візок, обшитий лубом», р. [залубні́ца] «перегородка в хаті, кімнатка за перегородкою». — Див. ще луб.

залу́ка¹ — див. лу́ка.

залу́ка² — див. лу́чити.

[залу́чник] (бот.) «нетреба звичайна, нетреба овечий реп'яшок, *Xanthium strumarium* L.» Ж; — р. [залу́чник] «тс.»; — неясне.

зальо́ти «залицяння; любовні пригоди», зальо́тник, зальо́тчик, зальо́тний; — р. [залё́т] «хват, зальотний фронт», [залё́тка] «залицяльник, милий; кохана», бр. залё́ты «залицяння, зальоти»; — запозичення з польської мови; п. *zaloty*, [zalety], ст. *zaleta*, як і ч. слц. *zálety*, ч. *zálet* «тс.», пов'язане з п. *zalecać się* «похвалитися, відзначитися; піддобрюватися, підлещуватися, залицятися»; уже на ґрунті польської мови зблизилося з формами типу *zlot* «зліт» (від *lecieć* «летіти»); менш переконлива думка (Одинцов Етимологія 1974, 120—124), нібито східнослов'янські форми не є запозиченнями. — Brückner 292, 644; Witkowski SOr 19/2, 209; Machek ESJC 709; Bern. I 714. — Див. ще залиця́тися.

зам; — р. зам; — викликаний російським зразком результат скорочення слова *замісник*, що є калькою р. *заместитель*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 45. — Див. ще місце.

[замага́дзяти] «зв'язати»; — неясне; можливо, пов'язане з [ма́гель] «5-6 горсток прядива, зв'язаних докупи, коли прядиво мочать у воді; зв'язані докупи 10 горсток прядива», [ма́гли] (мн.) «3-4, а іноді 5-6 горсток конопель, зв'язаних докупи; сніп». — Див. ще ма́гель.

[заманді́орити] «добре випити» Я; — неясне; можливо, афективне утворення.

[заманді́оритися] «дуже зажадатися»; — результат видозміни слова *зобандіоритися* «захотітися» під впливом *заману́тися*. — Див. ще *зобандіоритися*.

замате́ріти, *замате́рілий* — див. ма́те́рий.

зама́х — див. маха́ти.

[зама́шка] (бот.) «плоскінь (перев. вимочена)», частіше мн. [зама́шки] «тс.» Ж, Л; — р. *замашка* «плоскінь»; — по-

хідне утворення від *маха́ти*; назва зумовлена тим, що вибираючи плоскінь з конопель, навмисне махають стеблами в повітрі, щоб пилок розлітався навкруги для запліднення. — Див. ще маха́ти.

[замаю́сити] «замахорити, привласнити», [замаю́сить] «привласнити собі щось шахрайством» Кур, [замаю́сити] «заподіти, подіти, засунути»; — неясне; можливо, пов'язане з ст. *majos* «заява одного з позовників про те, що він не може з'явитися в призначений час для розгляду справи, оскільки має в іншому суді більш важливу справу», що виникло з лат. *negotium majus* «справа більш важлива», де *majus* (<*mag-*ios*) є вищим ступенем порівняння прикметника *magnus* «великий; значний, важливий», що лежить в основі слова *магна́т*. — Пі 134. — Див. ще магна́т. — Пор. магі́стер.

[замгну́ти] «здрімнути, задрімати Г; заплющити очі, щоб подрімати Ж»; — р. [замгну́ть] «заплющити очі, задрімати»; — утворене від др. *мьгнути*, форми доконаного виду від дієслова *мигати* «щуритися, мружитися; кліпати». — Див. ще мійга́ти.

[замела́цький] «дебелий, великий» Я; — неясне.

[замело́] (бот.) «омела біла, *Viscum album* L.»; — результат видозміни слова [омело́] «тс.» під впливом дієслова *заместі́ти*, *заміта́ти*; пор. інші назви цієї рослини: [чортове помело, помело́, мітла]. — Див. ще оме́ла.

заме́ркуватий — див. ме́рти.

[заме́т] «поперечні планки між двома стовпами майбутньої стіни», [замі́ть] «тс.», [заме́тина] «окрема планка в заметі», [замі́т] «роздвоєні кругляки, з яких складають стіни будівель» Па, [замі́тіна] «одна частина роздвоєного кругляка, що йде на заміт» Па, [за́мітник] «відрубаний стовбур дерева, що використовується для парканів або дерев'яної кладки стін»; — р. [заме́т] «дошкана огорожа», бр. [заме́т] «брусована огорожа»; — похідне утворення від дієслова *замета́ти* «закидати»; назви зумовлені тим, що раніше при зведенні стін дошки метали в пази стовпів. — Див. ще мета́ти.

[заметіти] «заразити», [замéчува-ти];— очевидно, результат видозміни деетимологізованого [замитітисся] «захворіти запаленням підщелепних залоз (про худобу)», ст. замититисся «захворіти» (про людей).— Див. ще мит.

заметлічитисся, замотилічитисся — див. метéлик, мотійль.

замикáти, замкнѹти, [зámик] «стик; замок; прикус (зубів)», замикáч, замóк, [замóчник] «слюсар» Ж, замикáльний, [замчійстий] «з багатьма замками» Ж, вимикáти, вѣмкнѹти, вимикáч, відмикáти, відімкнѹти, відмічка, вмикáти, умкнѹти, увѣмкнѹти, вмикáч, змикáти, зімкнѹти, змічка, перемикáти, перемкнѹти, перемикáч, перемічка, перемікальний, перемічний, примикáти, примкнѹти, розмикáти, розімкнѹти, розмікач, рóзмічка; — р. замыкáть, замкнѹть, бр. замыкáць, замкнѹць, др. замыкати, замѣкнѹти, п. замыкаć, zamknać, ч. замыкат, zamknout, слц. замыкат', zamkput', вл. zamkać, zamknyć, нл. zamkaš, zamknuš, замыкаć, замыкнѹć, полаб. zamaknŏt, стсл. замѣкнѣти; — псл. замыкати, замѣкнѹти, префіксальне утворення від тукати «тягти, смикати», тѣкнѹти «тягти»; замѣкнѹти спочатку означало «затягти щось у щось, кудись», але потім набуло спеціального значення «затягти щось так, щоб не можна було відчинити дверей».— Див. ще микати, мчáти.

заминáти, замінáчка, зámінка, замінáха — див. м'я́ти.

[заміскрити] «замимрити»;— очевидно, результат видозміни слова замимрити. — Див. ще мимрити.

замитітисся — див. мит.

зámіж, [зámуж, зámож Кур], зámіжєю, [зámужєю] «замужем», зámужем, [зámіжем Ж, зámожем Ж], зámіжнѣ, зámіжся, зámіжся СУМ, Г, зámіжній, зámіжній, [зámіжний] Ж;— р. бр. зámуж, др. за мужь, п. за muž, слн. запож, стсл. за мѣжъ;— результат злиття виразу др. за мужь (ити, отѣдати, выдати) (<псл. за mužъ), що складається з прийменника за та іменника мужь у формі зн. в. одн.; щодо заміни в слові мужь звука у на і пор. укр. діврóва з др. дубрóва; у зв'язку з цим

сумнівним здається припущення Ільїнського (ИОРЯС 23/1, 166—168), що укр. зámіж виникло із [зámож]; останнє, на відміну від форми [зámуж], вживається дуже рідко і з'явилося, мабуть, пізніше (пор. [зámожем], у якому о можна розглядати як гіперизм щодо [зámіжем]).— Іст. граматика 364; Булаховський Вибр. праці II 254; Шанский ЭСРЯ II 6, 48; Фасмер II 671.— Див. ще за¹, муж.

зámір, зámіристий, зámірка, зámірнѹти, зámірок — див. міра.

зámірки, зámірковáтий, зámіркуватий, зámірок, зámірѹха — див. мор.

зámість СУМ, Г, [зámіст] «замість» Ж, [зámісто, зámіць, зámісь, зámісь Ж] «тс.»;— р. [зámесто, зámést, зámесь], бр. зámést, зámеста, др. за мѣсто, п. zamiast, [zamias], ст. za miasto, zamíasto, ч. místo, слц. miesto, вл. нл. město, болг. вмѣсто, м. вместо, место, схв. ѹместо, мѣсто, слн. město, стсл. въ мѣсто;— результат злиття виразу за місто, що складається з прийменника за та іменника місто «місце».— Іст. граматика 376.— Див. ще за¹, місто.

[зámісь] «здається; мабуть, що; мабуть» Ж;— неясне.

[замішáнець] «українець з околиць Коросно, що живе серед мазурів»;— утворене від діеприкетника замішаний на основі виразу [замішаний народ] «замішанці» ВеЛ, зумовленого тим, що замішанці, живучи серед мазурів, ніби замішалися в них.— Див. ще мішáти.

[замлівóка] «миттю, умить» Ж;— результат злиття виразу [за млі(г) ока] «тс.» з епентетичним в; пор. [намліóка] «тс.».— Див. ще за¹, млі(г), óко¹.

замніти — див. мніти.

заможний, [заможний] «заможний», [заможник] «заможна людина», [заможнѣя, заможнѣянин Я] «тс.», заможніти «ставати заможним, заможнішим», не-заможник;— р. [заможный], бр. замóжны, п. заможпу, ч. заможпѹ, слц. заможпѹ, вл. заможпу, нл. заможпу, болг. заможен, м. заможен, слн. ргемóжен «заможний»;— псл. заможьпъ, пов'язане з дієсловом *zamogti «бути в змозі, стати спроможним», похідним від *mogti

«могти»; щодо семантичного переходу пор. р. *sostojatelnyj* «спроможний» і «заможний, багатий»; безпідставною є спроба (Machek ESJČ 371, 372) відриву від псл. *mogŕi і безпосереднього зіставлення з дінд. *maghávat-* «багатий, могутній». — Brückner 342; Holub — Кор. 228. — Див. ще **могті**.

замок¹, *замо́чник*, *замчи́стий* — див. **замикати**.

замок² «укріплене житло феодала доби середньовіччя», [за́мковище] «місце, де стояв замок; руїни замка» Г, Ж, [замчи́ско] «тс.» Ж, [за́мчи́сько] «тс.»; [місце, оточене ровом Кур], [за́мчи́ще] «місце, де стояв замок; руїни замку», [підза́мча] «територія перед замком», [підза́мчанин] «житель місцевості перед замком», [підза́мчанський] «який знаходиться в місцевості перед замком»; — р. *за́мок*, бр. *за́мак*, болг. *за́мък*, м. *замок*; — запозичення з польської мови; п. *zamek* «замок, фортеця; замок», як і ч. *zámek*, слц. *zámok*, вл. нл. *zámk* «тс.», є семантичною калькою свн. *slōz* «тс.» (нвн. *Schloß* «тс.»), яке в свою чергу калькує лат. *clūsa* «тс.» — Шанский ЭСРЯ II 6, 47; Фасмер II 77; КЭСРЯ 114—115; Мельников Slavia 36, 101—102; Brückner 644; Machek ESJČ 384—385; БЕР I 599; Kluge — Mitzka 658—659; Fraenkel KZ 51, 254; Kretschmer Glotta 14, 223; Unbegaun RES 12, 32. — Див. ще **замикати**.

[замолендати] «замучити» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [моли́ть] «різати, колоти тварин», яке зіставляється з двн. *mullen* «розтирати», австрійсько-нім. *müllen* «каструвати роздавленням яєчок», а також з *молоту*. — Фасмер II 642; Lidén Studien 88. — Див. ще **молоти**.

замордати, *замордувати* — див. **морда**.

[заморник] (бот.) «фіалка триколірна, братки, *Viola tricolor* L.» Мак; — похідне утворення від [замо́рювати] «позбавляти відчуттів»; назва зумовлена тим, що ця рослина використовується в народній медицині для гамування болю (серця, зубів тощо). — Див. ще **за**¹, **мор**.

[за́морок музе́йник] (ент.) «шкіроїд

музейний, *Anthrenus museorum*» Ж, [за́морок підти́нник] «шкіроїд ранниковий, *Anthrenus scrophulariae*» Ж; — неясне, можливо, похідне від *мо́рок*, оскільки личинки цих жуків бояться світла. — Пор. **мо́рок**.

[замо́рощка] «затримка, зупинка» Я; — очевидно, пов'язане з *мо́рка*; що-до **-ш-** замість **-ч-** пор. [замо́рошійтисся] «закрутитися» (про голову). — Див. ще **мо́рка**.

[за́мос] «дня» Ж; — запозичення з молдавської мови; молд. *zámós* (рум. *zámós*) «тс.» виникло внаслідок субстантивації прикметника *zámós* (рум. *zámós*) «соковитий», утвореного за допомогою суфікса *-os* від іменника *zámэ* «сік; м'ясний відвар, суп». — СДЕЛМ 154; DLRM 953, 954; Crânjală 249. — Див. ще **дзяма**.

[за́мреко́тний] «жадібний, зажерливий»; — неясне.

[за́мрілий] «похмурий на обличчі; нічого не вартий» Ж, [за́мрілець] Ж; — очевидно, пов'язане з [мрі́й] «похмура людина» Ж, *мріти* «ставати похмурим, туманним (від випадання дрібного дощу)». — Див. ще **мріти**.

[за́мтуз] «безладдя» Ж, [за́нтуз] «дім розпусти» О; — запозичення з польської мови; п. *zamtuz* «дім розпусти», ст. *santuz, zanthuz, zantuz* походить від нім. *Schandhaus* «тс.», утвореного з основ іменників *Schande* (<свн. *schande* <двн. *scanta*) «сором, ганьба», спорідненого з дангл. *scand*, гот. *skanda* «тс.», і *Haus* (<свн. двн. *hūs*) «будинок, будівля; житло», спорідненого з днн. дфриз. дангл. дісл. *hūs*, гот. *-hūs* «тс.», гр. *χεῖθω* «ховаю, приховую». — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Brückner 645; Matzenauer 374; Kluge — Mitzka 294, 323, 634. — Див. ще **хижа**.

заму́ла, *замулі́ти*, *заму́лок* — див. **мул**¹

заму́рза, *заму́рзяка* — див. **му́рзати**.

[за́мухраний] «заяложений, забруднений» Я; — р. [за́мухры́га] «замазура; неохайна, непоказна людина», *замухры́шка*, бр. *замухры́шка* «тс.»; — префіксальне утворення від кореня *мухр-* «поганий, непоказний» (пор. р. [му́хрый] «поганий, кволий, худий, непоказний»,

[*мухр'яга*] «замазура, неохайна, непоказна людина», [*мухр'яжка*] «тс.» неясного походження. — Шанский ЭСРЯ II 6, 48; Преобр. I 573.

[**замуцкати**] «замазати розведеною глиною» Досл. і мат. IV, [*замуцкатися*] «замазатися» тж, [*замудзкати(ся)*] «забруднити(ся), замазати(ся)» ВеУг, [*замудзьгати* ВеУг, *замуцьовати* Пі] «тс.», [*замуцьований*] «забруднений, замазаний, засмальцьований Пі; не простий, складний; закоренілий Я»; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. *zamuskać* «замазати», утворене від *muskać* (*musnąć* < *muskpać*) «гладити; мазати, білити», властивого лише польській мові і, можливо, спорідненого з лит. *paĩkti* «насовувати», *paĩti* «надівати, натягувати», лтс. *paĩt* «тс.», лат. *movēre* «рухати», нім. *Muff* «муфта». — Brückner 349.

[**замуцкуватий**] «затверділий»; — неясне; можливо, пов'язане з [*замоцуватися*] «зміцнитися, зміцнити, стати міцнішим», в якому ненаголошене кореневе *о* перед наступним складом з *у* вимовляється як *у*.

[**замушкарити**] «замучити, зтягати» Я; — можливо, утворене від *мошкарá*, [*мушкá*] «мошка» з первинним значенням «замучити, віддавши на з'їдання мошкарі» (у запорожців була така кара щодо зрадників).

зámша, [*зámшник*] «лимар» Я, [*зáméшник*] «лимар, що вичиняє замшу» Ж, [*замешніцтво*] «вичинка замші» Ж; — р. *зámша*, бр. *зámша*, *зами*, п. *zamsz*, *zamesz*, [*zamsza*], ст. *zamsza*, ч. *zámiš*, слц. *zámša*, *semiš*; — запозичено з середньовісньонімецької мови через польську; свн. *saemisch leder* «особлива гнучка шкіра», снн. *sēmes(ch)* «тс.» походить, очевидно, від фр. *chamois* «сарна; шкура сарни» (альпійське слово), що виникло з лат. *саmох* «сарна», запозиченого з якоїсь індоєвропейської мови альпійського населення (пор. гр. *кe-мáс* «молодий олень», дісл. дангл. *hínd* «лань», двн. *hínta* «тс.», дінд. *śámaḥ* «безрогий», лит. (жем.) [*šmūlas*] «тс.», іе. **kem-* «безрогий»), найімовірніше з галльської; помилковою слід визнати спробу (Преобр. I 242; Falk — Topf 957)

пов'язати це слово (до того ж пізно засвідчене в слов'янських мовах) з *мох*, *замийтіся*, р. *zamšiti se* «покритися мохом», звідки, нібито, «шкіра, схожа на мох». — Шелудько 31; Шанский ЭСРЯ II 6, 48—49; Фасмер II 77; Булыка 116; Brückner 644; Matzenauer 373; Kluge — Mitzka 623; Dauzat 159; Bloch 135; Walde — Hofm. I 148; Pokorny 556.

зáná — див. *зонá²*.

[**занавет**] «тим більше, тим паче» Пі; — очевидно, префіксальне утворення від [*навет*] «навіть» Пі. — Див. ще *навіть*.

занавіска — див. *вішати*.

[**занайкати**] «занехаяти» Ж; — похідне утворення від частки [*най*] «нехай», паралельне до *занехáяти*, сприйнятого як утворення від частки *нехáй*. — Див. ще *най*. — Пор. *занехáти*.

занапастити, занапащáти — див. *напáсть*.

[**занедáти**] «дати» Я; — похідне утворення від *дáти*; префікс *не*, наявність якого суперечить значенню слова, можливо, замінив собою префікс *на* (пор. *надáти*). — Див. ще *дáти*.

занедбáти, занéдбувати — див. *дбáти*.

[**занехáти, занехáювати, занехáяти, занехáсовати**] «занехаювати» Ж, [*занéхтувати*] «тс.», [*занéхувати, заняхувати* ВеП] «тс.»; — бр. [*занехáць, занéхиваць, занехáиць, занехáиваць*], п. *zaniechać, zaniechiwać, zaniechywać*, ч. *zanechati, zanechávati*, слц. *zanechat', zanechávat'*, вл. *zanjechać, zanjechować*; — префіксальне утворення від псл. **xati* (*xajati*) «торкати; чистити; гудити, ганити, ганьбити», в окремих випадках переосмислене і переоформлене як похідне від частки [*нех*] «нехай». — Мельничук *Этимология* 1966, 218. — Див. ще *хáяти*.

[**занечогіти**] «занепасти» Я, [*занечогілий*] «занепалий» Я; — похідне утворення від займенника *нічого*, форми род. в. одн. від *ніщó*; буквальне значення «дійти до такого стану, щоб нічого не залишилося з грошей тощо». — Див. ще *щó*.

занзáри, зáрзали — див. *дзánдзар*. **з'янігтіця¹, занóгтіця** — див. *ніготь*.

[за́нігтиця²] (бот.) «аспленій, *Asplenium* L.» Ж;—р. [за́нохтиця], п. *zapogscica*, *zapokscica* «тс.»;— пов'язане з [за́нігтиця] «нігтьоїда»; назва зумовлена приписуваною рослині придатністю для лікування нігтьоїди (див. Добровольський 246); віра в такі лікувальні властивості аспленію викликана подібністю листа одного з його видів до нігтя.— *Machek Jm. rostl.* 31.— Див. ще **ніготь**.— Пор. **загнігтиця²**.

за́нідро — див. **на́дрó**.

[за́ні́м] «поки; до того часу, поки»;— запозичення з польської мови; п. *zapim* «поки, поки не», *za pim* «тс.» утворене з прийменника *za* та займенника *pim* (давнього *im*), форми орудн. в. одн. від основи *j-* «гой».— *Brückner* 204—205.— Див. ще **за¹**, **його́**, **ним**, **нім**.

[за́нник] (бот.) «залізник бульбистий, *Phlomis tuberosa* L.» Мак;— результат видозміни або помилкового написання форми [за́пник] «тс.».— *Анненков* 249.— Див. ще **зап**.

за́новат, *за́новать*, *зановец*, *зановит*, *зановить*, *за́новіть* — див. **зіно́вать**.

за́но́за «палиця, яку вставляють у край ярма, щоб від не випрягався», *заніз* «тс.», [за́нізка Г, Ж, занóзина СУМ, занісник Ж] «тс.», [снізка] «тс.; зменш. від *сно́за*», [сно́за] «тоненька паличка у вулику для підтримання стільників; частина плуга; поперечні зв'язки чотирьох жердин у плетену з хворосту димарі; кілочок, яким з'єднують кінці лопаток у колесі водяного млина»; [сніз] «заноза; сноза; кожна з двох крайніх планок, що з'єднують сторони полудрабка; верхня дощечка в корці колеса водяного млина»;—р. *занóза* «скалка, колючка», бр. [занозá] «тс.; досада, журба»;— похідне утворення від кореня *ноз-*, наявного в р. [нозіть] «нанизувати, пронизувати, проколювати» (псл. *poziti*), а також у слові *ніж* (псл. *pozь* <**pozьj*) і пов'язаного з *низáти*, р. *во-нізть*, *про-нізть*.— *Шанский ЭСРЯ* II 6, 50; *Фасмер* II 78; *Преобр.* I 604; *Горяев* 114; *Mikl. EW* 214.— Див. ще **низáти**.— Пор. **ніж¹**, **пронóза**.

[за́но́рйчнтися] «упасти обличчям униз»;— неясне.

за́ня́ттá;— очевидно, запозичення з російської мови; р. *заня́тие* утворене від дієслова *заня́ться* «зайнятися»; пор. також п. *zajęcie*, болг. *заня́тие*.— Див. ще **йня́ти**.

[заобрі́тися] «знайти підтримку, допомогу» Ж, [заобрі́стися] «тс.» Ж, [приобрі́ти] «придбати» Г, Везн;— мабуть, зворотні утворення від форм минулого часу *приобрі́в*, *заобрі́в* до давніших інфінітивних форм типу **приобрі́сти* (пор. р. *приобресті́*, стсл. *о́врѣсти*), утворених від кореня псл. *-*rět-*, -*rět-*, відбитого також у словах *ob-rěsti* «знайти», *sz-rěsti* «зустріти», **sz-rět-ja* «зустріч».— Див. ще **стрі́ти**.

заохте́мити — див. **о́хтем**.

[зап] (бот.) «залізник бульбистий, *Phlomis tuberosa* L.» Мак, [за́пник, зап'я] «тс.» Мак;—р. *за́пник*, *зо́пник*, ч. *sapě* (з р.);— неясне.— *Machek Jm. rostl.* 196.

[запа́ла] «ганьба, безчестя»;— очевидно, префіксальне утворення від основи дієслова *палі́ти* (*палені́ти*), паралельне до р. *опа́ла* «немилість».— Див. ще **палі́ти**.

запа́нібра́та — див. **панібра́т**.

[за́панка] «жіночий головний убір» Пі;— очевидно, результат видозміни незафіксованого в цьому значенні слова **за́панка* (або **за́понка*), спорідненого з *запінáло*, [запінóчка], *запінáтися*.— Див. ще **п'я́сті**.

[запа́нто́ритися] «зайтися зі злості (?)» Я;— неясне; можливо, пов'язане з [запіндо́ритися] «задерти носа» Ж, похідним від [пінди́тися] «чванитися».— Пор. **пінда**.

запа́с, *запасній*, *запасáти*, *напасáти*, *припас*, [припасній] «запасний», *припасáти*, *припасі́ти*;—р. бр. болг. *zapás*, др. *zapasъ*, п. *zapas*, м. *zapas* (військ.);— утворення з префікса *за-* і кореня *пас-*, наявного у дієслові *па́сти*, р. *с-пас-áть* тощо.— *Шанский ЭСРЯ* II 6, 52; *Булаховский Труды ИРЯ* I 195; *Фасмер* II 78; *Преобр.* I 242; *Brückner* 645; *БЕР* I 601.— Див. ще **па́сти**.

запа́ска, *запасча́ний* — див. **пас**.

[запацьобри́тися] «замурзатися, забруднитися» Я, [обпацьобре́ний] «заляпа-

ний, брудний, заяложений; знеславлений» Ва; — афективне утворення, можливо, пов'язане з *пáця* «поросся, свиня». — Пор. *пáцькати*.

заперечення, *заперечка*, *заперечливий*, *заперечний*, *заперечник*, *заперечувач* — див. *перéка*.

[запéрини] «засторонок» Я; — неясне; можливо, утворене від *періла* й означає букв. «те, що за перилами».

[запетлю́рити] «добре випити», тожне з р. *заложить за галстук* Я; — неясне.

запáкаться, *запáкуватися* — див. *пик*.

[запилгúчувати] «забивати, псувати» Я; — можливо, пов'язане з *[пíльга]* «знаряддя для прикріплення вичинюваної шкури» (пор.).

запíндоритися — див. *пíнда*.

запíндрячити — див. *пíндрячити*.

[записо́шник] «верхня балка в стіні будівлі, на яку ставляться крокви» Л, *[записо́шник]* «тс.» Л; — очевидно, пов'язане з *записувати*, *запис*; назва могла бути зумовлена давньою традицією зазначати на верхній балці стіни час спорудження будівлі. — Див. ще *писáти*.

запáл, *запáлка*, *запáлля*, *запáлок*, *запáльчина*, *запáбла*, *запáлок*, *запáляти* — див. *полá*.

[за́пко] «страшно, моторошно», *[за́пно]* «прикро, неприємно»; — очевидно, пов'язане з др. *запа* «надія, очікування», *незапъ* «несподіванка»; в такому разі споріднене з р. *внесáпный* «раптовий», ч. ст. *jarati* «спостерігати», *pedojerie* «несподівано», *z jarpa* «швидко», *vl. njezjarќi* «несподівано», ч. слц. *pejarpnú* «незграбний»; — псл. *(j)arti зіставляється з лат. *орїпог* «вважаю, уявляю», *орїпіо* «думка», *орто* «бажаю», *іпорїпус* «несподіваний, раптовий». — Шанський ЭСРЯ I 3, 120; Фасмер I 328; Преобр. I 88; Machek ESJĀ 216; Walde—Hofm. II 212—213.

[заплéкаться] «забрести, зайти»; — утворене під впливом *заплéнтатися* від молд. *плекá* «відходити, відправлятися, вирушати» або рум. *plesá* «тс.», які походять від лат. *plēco* (<*pleco) «лапки складаю, згинаю», що відпові-

дає гр. *плéκω* «плету, в'яжу», спорідненому з лат. *plecto* «тс.», псл. *pletō*, укр. *плету́*. — Scheludko 133; СДЕЛМ 317—318; Puşcariu 117; Walde—Hofm. II 321, 323. — Див. ще *плéстї*. — Пор. *плéнтатися*.

[заплéухи] «вид дитячої гри в хованки»; — очевидно, споріднене з р. *[запле́уховина]* «ляпас», *[запле́ушина]* «тс.», *[запле́уховатъ]*, *опле́уха* «ляпас», які пов'язуються з дієсловом р. *плева́ть* з огляду на звичку плювати на руки перед бійкою; назва гри могла бути зумовлена тим, що в ній застосовувались ляпаси, або могла виникнути як результат перенесення з якоїсь іншої гри. — Фасмер III 145; Преобр. I 653; Брандт РФВ 25, 33—34. — Див. ще *плова́ти*.

[заплі́ванець] «постіл» Г, *[заплі́ванці]* «постоли» ВеЗн, Ж; — пов'язане з *пливті*; назва могла бути зумовлена тим, що личані постолі тримаються на поверхні води, і могла виникнути у зв'язку з народним ворожінням, при якому вважається, нібито рух легкого взуття по воді може визначити майбутній життєвий шлях людини. — Див. ще *плістї*.

[заплі́ваний] «божевільний; підступний» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zaręwany* «людина, якій чогось бракує» походить від *zarępać* <рїпаџ «пливти», якому відповідає укр. *пливті*. — SW VIII 223. — Див. ще *плістї*.

[заплі́ванці] «борошняні кишеньки з сиром» Ж; — очевидно, пов'язане з *пливті*, *заплива́ти*; назва могла бути зумовлена тим, що при виготовленні млинця для цієї страви сковорода запливає тонким шаром рідкого тіста; спочатку, мабуть, означало «млинець» взагалі, а потім поширилося на страву з млинців. — Див. ще *плістї*.

заплі́ха, *заплі́хити*, *заплі́хити* — див. *плі́хити*.

[заплóвця] (зоол.) «м'ясна муха, *Sarcophaga carnaria*» Г, Ж; — похідне утворення від *[плова́ти]* «кидати, шпурляти» (про відкладання яєць м'ясною мухою); назва зумовлена тим, що ця муха дуже ясно відкладає яйця на м'ясі. — Див. ще *плова́ти*.

заплóнутися¹ — див. *плова́ти*.

[заплінутися²] «прорости; проклянутися (з яйця)»; — результат контамінації дієслів *заклінутися* «тс.» і [заплінутися] «завестися, гніздитися Ж». — Див. ще *кловати, плювати*.

[заплюск] (у виразі [з. свідкам в очі дати] «вдатись до брехні, завести в оману») Ж; — очевидно, пов'язане з *заплющити* у значенні «закрити (засліпити) свідкам очі, напустити в очі туману»; пор. [заплюскнути] «заплющити», бр. [запліоснуць] «тс.» — Див. ще *пліощити*².

запно — див. *запко*.

запобігати, запобігайло, запобіжник, запобігливий, запобіжний, запобігучий — див. *бігти*.

заповзятися, заповзяття, заповзятець, заповзятий, заповзятливий — див. *яти*.

заповідати, заповідач «той, хто заповідає що-небудь комусь у спадок», *заповідь*, *заповідальний*; — р. *заповѣдать*, бр. *заповѣдаць*, *заповѣдзь*, др. *заповѣдати*, *заповѣдъ*, п. *zarowiać*, *zarowiedź*, ч. *zarovidati* «забороняти», *zarovĕd'* «заборона», слц. *zarovedat' sa* «зареکتися», вл. *zarowĕdzíc* «заповідати», *zarowĕdz*, нл. *zarowĕdowaś*, *zarowĕdańe*, болг. *заповѣдам* «наказати, звеліти», *заповед* «наказ, розпорядження», м. *заповеда* «наказувати, розпоряджатися», *заповед* «наказ, розпорядження», схв. *заповѣдати*, *зѣповѣд* «тс.», слн. *zarovedati* «наказати, наказувати», *zarovedovati* «наказувати, командувати», *zaroved* «наказ, заповідь», стсл. *заповѣдати*, *заповѣдъ*; — псл. *zarovedati*, префіксальне утворення від *rovĕdati* «повідати, розповісти», пов'язаного з *vĕdati* «знати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 55; БЕР I 603. — Див. ще *відати*.

заповідник «територія або архітектурна споруда, яка перебуває під охороною держави», *заповідний* «який зберігається у первісному стані; незайманий»; — бр. *заповѣдник*; — запозичення з російської мови; р. *заповѣдник* «тс.» утворене від *заповѣдний* (<*заповѣдъный*) «який перебуває під заборонаю, недоторканний», похідного від *заповѣдъ* «заборона, розпорядження». — Шанский ЭСРЯ II 6, 54. — Див. ще *заповідати*.

заповіт, заповітний; — бр. *заповѣт*; — очевидно, результат контамінації форм *завіт* (<*завѣтъ*) і *заповідь*. — Див. ще *заповідати, відвічати*.

[заповняти] «забувати» Л, [запomniaти] «тс.» Л; — фонетично видозмінене запозичення з польської мови; п. *zaropnieć* «забути» утворилось від *ropnieć* «пам'ятати», спорідненого з р. *pómnyty*, укр. *поминати* (див.).

[заполішник] (бот.) «великий білий гарбуз, *Cucurbita maxima Duch.*» До; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *пôle* і означає «який виходить за поле» (своїм довгим бадиллям); пор. нвн. *Feldkügbis* «тс.» (букв. «польовий гарбуз»). — Див. ще *за¹, пôle*.

заполоніти «заповнити», *розполонітися* «розлитися; поширитися», [сполоніти] «заповнити; полити»; — неясне; можливо, один з рідкісних в українській мові проявів т. зв. другого повноголосся на місці др. *запълнити* «заповнити» і т. д. — Пор. *півний*.

[заполонь] (бот.) «заразиха, вовчок гіллястий, *Orobanche ramosa L.*» Ж; — назва, утворена від п. *zarponać się* «зарум'янитися, зачервонітися, дозріти», *zarпоń* «загоряння, займання» і зумовлена жовтим або жовто-червоним кольором стебел цієї рослини; повноголосся на українському ґрунті, можливо, було підтримане формою *полóти* (найефективніший засіб боротьби з цим небезпечним бур'яном); пор. також відповідні назви в інших мовах: р. *солнечный корень*, нім. *Sommerwurz* «літній корінь», що пов'язуються з жовтим кольором і поняттям стиглості. — Вісюліна — Клоков 283; Нейштадт 506—507.

заполоч¹ «кольорові бавовняні нитки для вишивання», [заполочник] (бот.) «трав'яниста біла бавовна, *Gossypium herbaceum L.*» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [за-волоч-і] «за-волокти», тобто «вкрити (полотно нитками)» і *поволока* «серпанок» — *заповолоч з наступною гаплогогією третього складу; пор. також [заволічка] «вовняні нитки для вишивання, гарус», [волічка] «гарус». — Див. ще *волокти*.

[заполоч²] (бот.) «чаполоч, *Niegh-chloë borealis R. et Sch.*; куничник

наземний, *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth.»;—результат видозміни *ча́полоц* «тс.», зближеного з *за́полоц* «кольорові нитки» або з іншими префіксальними утвореннями на *за-*.—Див. ще *ча́полоц*.

запо́на «завіса», *за́понка* «застібка для манжетів чи коміра верхньої чоловічої сорочки», [oɲín] «припін» Ж, [oɲóna] «завіса; покривало, ковдра», *перепо́на* «перешкода», *перепо́н*, [перепо́на Бі] «тс.», *попо́на* «покривало», *припін* «мотузок, ремінь, ланцюг, яким прив'язують кого-, що-небудь», [yɲín] «припін» Ж;—р. *за́понка*, бр. *запо́на*, п. заропка «запонка», схв. болг. *запо́н(а)* «завіса», схв. *запо́нка* «застібка; петля, петелька»;—псл. заропа, іменна основа, пов'язана чергуванням голосних із *zaręti* (<*zarępti) «запнути, затягти», похідним від *reṭi*, укр. *п'ястї*.—Шанський ЕСРЯ II 6, 56; Фасмер II 79; Желтов ФЗ 1876/1, 15; Преобр. II 167; БЕР I 604.—Див. ще *п'ястї*.

запопада́ти, *запопа́дливий*, *запопа́дливий*, *запопа́сти* — див. *па́дати*.

запорі́жжя, *запоро́жжя*, *запоро́жець*, *запоро́жецький*, *запоро́жчик* — див. *пори́г*.

за́порток «яйце-бовтун», [за́порток, за́породок МСБГ] «тс.»;—р. [за́порток], др. *запоротокъ*, *запрѣтокъ*, п. *zapartek*, *zaparstek*, ч. *zaprtek*, [zaprdek], слц. *zaprtok*, вл. *zaportk*, нл. *zapartk*, болг. *запѣртѣкъ*, слн. *zaprték* «тс.»;—псл. *za-pʳtʲkʲ*, похідне від *pʳtʲiti, яке первісно, мабуть, означало «висиджувати пташенят, зігрівати яйця висиджуванням»;—зіставляється з лит. *reṭi* «висиджувати, виводити», *reṭas* «личинка, яйце», лтс. *reṭēt* «сидіти на яйцях, висиджувати пташенят, курчат» (проти Endzelin KZ 52, 119; Mühl.—Endz. III 201); двн. *far* «бичок», нвн. *Farre* «тс.», лат. *ragio* «народжую», гр. *λόρις* «телиця», *λόρταξ*, *λόρτις* «тс.», дінд. *ṛṭhukaḥ* «дитя; теля»; іе. *pʳe- «виробляти, народжувати».—Фасмер II 79; Преобр. I 242; Machek ESJČ 710; Holub—Lyer 517; БЕР I 606; Mikl. EW 243; Fraenkel 573; Kluge—Mitzka 184; Walde—Hofm. II 255.—Пор. *віпорток*.

запору́ка, *запору́чити* — див. *рука́*.

запосіда́ти, *запосіда́тися* — див. *сіда́ти*.

[запота́райкати] «задіти» Ж, [запу́тарайкати] «задіти, загубити» ВеЗн;—не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [пота́раїти] «загубити, втратити», [пота́ра] «втрата».—Див. ще *тере́яти*.—Пор. *запрото́рити*.

[зап্রে́жний] «нинішній, теперішній» Я;—очевидно, запозичення з російської мови; р. *зап্রে́жний* «колишній, який був попереду передостаннього» утворене з прийменника *за* та прикметника *п্রে́жний*, спорідненого з *пéред*; значення «нинішній» виникло, мабуть, внаслідок сприймання компонента *за* в значенні «після».—Див. ще *за¹*, *пéред*.

[запּרע́ніґди] «ніколи» Ж;—результат поширення прислівника [ніґди] «ніколи» префіксами *за-* і *-пре-*, що мають тут підсилювальне значення.—Див. ще *за¹*, *ніґди*, *пре-*.

[запּрéт] «стримування, гальмування; забор», [запּрéцятити];—очевидно, запозичення з російської мови; р. *запּрéт* походить від др. *запּрѣтити*, *запּрѣщати* «не дозволяти» (*пּрѣтити* «стримувати, зупиняти, не дозволяти, загрозувати»), запозиченого з церковнослов'янської мови; псл. *запּрѣтити* «тс.» утворене від *пּрѣтити* «тс.», спорідненого з болг. *пּрéтя*, схв. *пּрїѣтити* «загрозувати», слн. *pretiti*, нл. *pʳěšiti* «тс.» і зіставляюного з укр. *перече́ти*.—Шанський ЕСРЯ II 6, 56—57; Фасмер III 361; Преобр. II 125; Младенов 515.—Див. ще *перeка*.—Пор. *пּрéтити*.

[запּрéв] «довгі, одвислі рубці в початках кукурудзи під час цвітіння» ВеНЗн;—неясне.

[запּрéлець] (бот.) «підмаренник, Galium L.» Мак;—очевидно, пов'язане з *пּрїти*; назва могла бути зумовлена тим, що підмаренник використовується при висипах на шкірі, наривах, екземі тощо.—Носаль 162.—Див. ще *пּрїти*.

запּрoвáджувати, *запּрoвoд* — див. *вéстї*.

[запּрoмі́жний] «заможний; огрядний, поставний» Ж;—результат контамінації двох слів з близькими значеннями:

заможний і спроможний (спроміжний). — Див. ще **могті**.

запротобрити, [запротобрити, заправторити, запарторити О, відпротобрити, запофторити (Ме)]; — р. *запротобрить*, бр. *запраторыць*; — похідне утворення від не засвідченого в українській мові дієслова *протобрити, спорідненого з р. [протобрить] «промарнувати, розтринькати; спричинити збитки», [протори] «збитки», що пов'язується з *теряти*, *тєрти*. — Фасмер III 384; Преобр. II 136; Потєбня К ист. зв. III 44. — Див. ще **теряти**. — Пор. **запотарайкати**.

запрягати — див. **прягті**.

запуганий — див. **впугувати**.

запугити «заперечувати, заважати говорити», [запугитися] «вдаватися (у щось), вступати в розмову» Ж; — не зовсім ясне; може бути зіставлене з *пугто*, *пугтати* або з *путь*; в останньому випадку первісно могло означати «заступити, стати на дорозі, на заваді».

зап'ястя, *зап'ясник*, *зап'ясток*, *зап'ясть*, *зап'ясця*, *зап'яток* — див. **п'ясті**.

[**зара**¹] «вид трави» Ж; — неясне.

[**зара**²] «тонке тюлеве покривало на голові нареченої, фата» (?) Я; — запозичення з кримсько-татарської або турецької мови; крим.-тат. тур. *zar* «прозора завіса», можливо, пов'язане з тюрк. *zārbaŋ* «тканина з золотою або срібною ниткою», яке виводиться від перс. *zərbaŋ* «парча», утвореного з *zer* «золото» і основи дієслова *bāften* «ткати». — Фасмер II 80.

заради; — болг. *заради*, *зарād*, м. *заради*, *зарад*, схв. *зāради*, *зāрад*, слн. *zarād*, *zarādi*; — результат злиття прийменника *ради* з прийменником мети і причини *за* (див.). — Пор. **зādля**.

зараз — див. **раз**.

[**зараза**¹] (бот.) «вовчок, *Orobanchе alba* L.», [заразіха] «тс.»; — бр. *заразіха*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *заразіха*, як і п. *zagaза*, ч. *zāгаза* (з п.) «тс.», походить від *зараза* «інфекційна хвороба»; назва зумовлена тим, що ця паразитична рослина розвивається на коренях культурних рослин. — Вісюліна—Клоков 283; Ма-

chek Jm. rostl. 217. — Див. ще **разіти**. **зараза**², *заражати*, *заразень*, *заразливий*, *заразний*, *заразник* — див. **разіти**.

[**заремба**] «молода, фізично сильна людина» Ба; — запозичення з польської мови; п. *zarębacz* «забіяка, заводіяка; дроворуб; (перен. заст.) рубака» походить від *gąbać* «рубати», якому відповідає укр. *рубати* (див.).

[**заретитися**] «упертися, зятятися Я; посваритися Ж»; — очевидно, пов'язане з [ретитися] «битися, сваритися, боротися», [ратити] (кому) «ганьбити, ляяти». — Див. ще **ратіти**. — Пор. **наповратитися**.

зарзали — див. **дзандзар**.

[**заригувати**] «зметати, обкидати»; — неясне; можливо, пов'язане з п. ст. *giga* «лінія, рядок», яке зводиться до свн. *gige* «тс.». — Sławski I 222. — Пор. **фастрига**.

заринати — див. **рінути**.

[**зарітися**] (на щось) «зсіхати, бути пожадливым» Ж, [незārний] «безкорисливий» Пі; — р. *зārиться*; — давній фонетичний варіант основи *зор-*, наявної в словах *зір*, *зоріти* «стежити очима, уважно дивитися», з подовженням голосного **о**. — Фасмер II 80. — Див. ще **зір**.

заріб, *зарібкувати*, *зарібний*, *зарібник*, *зарібничий*, *зарібок* — див. **робіти**.

[**зарінка**] (бот.) «червона верба, *Salix purpurea* L.» Мак; — очевидно, пов'язане з [зарінок] «пологий берег річки, вкритий рінню», [заріне, зарінче] «тс.»; менш імовірний зв'язок із [зāря] «багрець на небі, заграва» за кольоровою подібністю.

[**зармутитися**] «засмутитися», [зармүток] «смуток»; — запозичення з словацької мови; слц. *zarmütít'* «засмутити, опечалити» є похідним від *gmütít'* «печалити», *gmüt* «каламуть», очевидно, пов'язаних з ч. ст. *mütiti* (<псл. *mütiti), ч. *moutiti* «мутити»; приставке г виникло в XV ст. через помилкове сприйняття початкового **ко-** в слові *kormütiti* «сумувати, журитися», ч. ст. «мутити» як префікса, тоді як це слово утворилося з *kolo-mütiti*, де друге **о** зникло, а **l** перейшло в **г**. — Machek

ESJČ 513—514; Holub—Lyer 421.— Див. ще **каламуть**.

зарóже — див. **ріг**.

[зарóчча] «прибуток, вигода» Я; — утворене з прийменника *за* та іменника *рік* (*року*); очевидно, первісно мало значення «те, що зібрано, зароблено, одержано за рік». — Див. ще **за¹, рік**.

зарубіжний — див. **рубіж**.

[зарúжжа] «солончак»; — очевидно, похідне від [рúжий] «червоний» за відповідним кольором ґрунту; якщо *зарúжжа* означає також назву вологих солончаків, то можливий зв'язок із *грúзнути*, звідки **за(є)ружжа* > *зарúжжа*. — Див. ще **рúжий**.

зарúка, *зарукáвниця*, *зарукáвчик*, *зарукáваний*, *зárучи*, *заручáтися*, *зарúчини*, *зарúчка*, *зарúчний*, *зарúчник*, *зарúчники* — див. **рукá**.

зáря, *зáрево* — див. **зоря**.

зáряд¹, *заря́ддя*, *заря́дник*, *заря́дoм*, *заря́дчик*, *заря́дний*, *зауря́д* — див. **ряд**.

зáряд² «снаряд; певна кількість вибухової речовини в снаряді; кількість електрики в тілі», *заря́дка*, *заря́дити*, *заря́джáти*, *наря́д*, *перезаря́дити*, *розря́д*, *розря́дка*, *розря́дник*, *розря́дити*, *розря́джáти*, *снаря́д*; — бр. *зарáд*, *зарáдка*, *зарáдзіць*, *нара́д*, *разра́д*, *разра́дка*, *разра́дзіць*, *снара́д*, болг. *заря́д*; — запозичення з російської мови; р. *заря́д*, *заря́дка*, *заря́дять*, *заря́жать*, *наря́д*, *перезаря́дять*, *разря́д*, *разря́дка*, *разря́дник*, *разря́дять*, *разря́жать*, *снаря́д*, *снаря́дять*, *снаря́жать* є похідними утвореннями від *ря́дять* «робити, готувати, розпоряджатися, керувати», пов'язаного з *ряд*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 61; БЕР I 610. — Див. ще **ряд**.

[зáрязь] (бот.) «нечуївітер, *Nieracium aurantiacum* L.» Г, Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [зáря] «червіль на небі», *заря́тися* «займатися, спалахувати» з огляду на червоний колір квітів рослини; пор. також іншу назву нечуївітру [корсатка *огниста*].

[зас] «а, же, але» Вел; — запозичення з польської або словацької мови; п. *zaś* «а, але; же», ч. *zas*, *zase* «знову», слц. *zas*, *zasa*, *zase* «знову, же» розвинулися з первісного *za se* «за себе». — Machek ESJČ 710. — Пор. **зась**.

засáда, *засáдець*, *засáдистий*, *засáдич*, *засáдка*, *засáдний*, *засадністий*, *засаднічий*, *засáдничок*, *засáдчик*, *засáдшок* — див. **садíти**.

[засалабóнити] «встромити, вгородити, ввіткнути», [присалабóнитися] «прийти»; — афективні утворення.

[засандрíчити] «встромити, вгородити, ввіткнути»; — афективне утворення, можливо, пов'язане з *засадíти* «тс.».

[засатáрити] «запроторити», [заситáрити] «тс.»; — р. [засатóрить, засатáрить] «тс.»; — очевидно, афективне утворення; Фасмер (II 81) вважає неясним.

[засвислювáти] «зав'язати кінці товстого каната тоненькою вірвовочкою, щоб канат не розплітався» Мо; — очевидно, пов'язане із [сві́слі] «нижній кінець плавної сітки» (див.).

[засвіктáти] «бризнути, литися цівкою» Я; — неясне; очевидно, афективне утворення.

засво́їти — див. **свій**.

заситáрити — див. **засатáрити**.

[заситíти] «увігнати кілок у землю»; — неясне; можливо, результат видозміни форми *засадíти* «увігнати, з силою застромити».

за́сіб, [засóбниця] «комора, склад, магазин» Ж, [засі́бний] «заможний; просторий (про одяг)», [засоблáти] «постачати, допомагати» Ж, [незасóбний] «бідний, убогий» Ж, *посі́бник*, [посóба] «допомога», *посóбник*, *посóбництво*, *пособíти*; — п. *zasób* «запас, ресурси», ч. слц. *zásoba* «запас»; — префіксальне утворення від займенникового кореня *sob-*, відбитого також у др. *собина* «власність, майно», *собити* «придбавати, присвоювати»; префікс *за-* має значення придбання (пор. *закупíти*, *запастíся*, *заробíти* тощо); усталенню цих утворень, можливо, сприяла асоціація з виразом *за собою* (мати певний запас, резерв). — Machek ESJČ 711; Holub—Lyer 517. — Див. ще **за¹, себе**. — Пор. **підсобíти**.

[за́сібoк] «нерозрізана середина спинки свити» Я, [засóбок] «складки на спинці кожуха вгору від талії, спинка сорочки»; — неясне; можливо, похідне утворення від *за собою*.

за́сік, засі́ка, засі́кан, за́січ, засі́ча, засі́чка, засі́чний — див. **сі́кти**.

[заска́мітися] «задратися під час стругання дерева», [заска́мінка] «задирка на дереві» Я; — очевидно, похідне утворення від незасвідченого дієслова *ска́міти «розтріпувати, розкуйовджувати», яке могло бути утворене від іменника [ска́ма] «корпія» (див.).

[заска́ра́тися] «забожитися, заприсягатися словами: скарь ня, боже!» Ж, [заска́ри́тися] «тс.» Ж; — похідне від (с)ка́рати, утворене під впливом за́присяга́тися, забожи́тися тощо. — Див. ще за¹, ка́ра.

заска́рубі́ти, заска́ру́бнути, заско́ру́блий, заска́рбий — див. **шка́рубі́ти**.

[заскепа́ти] (у виразі [з. в скри́пку] «заграти на скрипці») Ж; — неясне; можливо, пов'язане із [скепа́ти] «коло́ти; сіпати, смикати» або з щипа́ти; в останньому випадку могло означати первісно «грати на щипковому інструменті».

[заско́ру́злий] «зашкарублий» Ж; — бр. заска́ру́злы; — очевидно, запозичення з російської мови; р. заско́ру́знуть «засохнути, зашкарубнути», заско́ру́злий, ско́ру́злий пов'язані з ско́ру́знуть «ставати сухим, жорстким; рубцюватися (про рану)», яке виводиться від [ско́ра] «шкура, шкіра», пов'язаного з шку́ра, укр. шкі́ра, а також з р. укр. ко́ра, псл. кога. — Шанский ЭСРЯ II 6, 62; Фасмер III 650, 654; Преобр. II 306, 308. — Див. ще ко́ра, шкі́ра.

заслі́н, за́слінка, засло́н, засло́на, за́слоні́ти — див. **слоні́ти**.

заслу́га, заслу́жений — див. **слуга́**.
за́сніт, за́сніток, засні́та, засні́ти́ти — див. **сніть**.

[засні́тки] (бот.) «сорт слив, Prunus insititia variet.» Мак; — мабуть, пов'язане із [за́сніт] «зернова сажка», [засні́та] «зіпсованість» з огляду на невисоку якість плодів; пор. інші назви цього сорту: *дрисливіці, дристулі, дураньки, дураси, вовкуні* та ін. — Див. ще **сніть**.

за́спа — див. **сіпати**.

за́спіл, за́спіль, за́спільно — див. **спільний**.

[засплі́ш] «заспіль, не на вибір»

Кур, [засплі́ш] «тс.» Кур; — результат контамінації прислівників за́спіл(ь) і [сплі́ш] «поспіль» (див.).

за́ста́ва, за́став, заставна́, за́ста́вний, за́ста́вник, за́ставні́чий, за́ста́вщик, за́стави́на — див. **ста́вити**.

за́ста́вити «примусити»; — р. за́ста́вить, бр. за́ста́віць, др. за́ставити, п. zastawić, ч. zastaviti, слц. zastavit'; — префіксальне утворення від ста́вити; первісно означало «вміщати, запропорювати когось без його згоди виконувати певну роботу»; на думку Шанського (ЭСРЯ II 6, 63), в українській та білоруській мовах запозичення з російської, де воно може бути семантичною калькою нім. anhalten. — Див. ще за¹, ста́вити.

за́ставні — див. **ста́вити**.

за́стайка — див. **ста́я**.

заста́лі́тися, заста́лі́тися — див. **ста́ти**.

за́ста́ти; — р. за́ста́тъ, бр. за́стаць, др. за́стати «застати, знайти; захопити», п. zastać, ч. zastati, слц. zastat', вл. zastać, болг. за́ста́на «зупинитися, застоятися», схв. за́стати, слн. zastáti; — псл. zastati, похідне від stati «ставати»; з префіксом за- спочатку означало «стати перед кимось, перепинити шлях комусь; підготуватися до нападу на того, хто рухається», а потім «натрапити на когось, знайти когось». — Шанский ЭСРЯ II 6, 64; Преобр. II 374. — Див. ще за¹, ста́ти.

[застегну́ти] «застібнути» ВеЛ, [за́стягну́ти] «тс.» Ме, за́стіжка, [за́стяжка]; — р. за́стегну́ть, бр. [засцягну́ць], р.-псл. за́стога, п. ścieg «стібок», ч. přistěhnouti «пристібнути», стсл. **остегна́ти** «застібнути; надіти кайдани»; — псл. *steg-/*stog-; спочатку, мабуть, мало значення «коло́ти», потім — «шити, стьобати»; — споріднене з лит. sėgti «застібати, проколювати», segtukas «шпилька», sagstyti «застібати, зашпилювати, приколювати», sagė «приколка», sagtis «застіжка, пряжка», гот. stakins «наколоті знаки, тавра», двн. stahhula «жало, колючка», stechen «коло́ти», свн. stekken «скріплювати, сколювати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 64; Фасмер III 751; Преобр. II 379; Traut-

мапп 285.— Див. ще стег.— Пор. стіба́ти, стьоба́ти.

[застіжка] (бот.) «армерія звичайна, *Armeria vulgaris* Willd.» Мак;— мабу́ть, пов'язане з *застіжка* «застібка», хоч мотивація назви не зовсім зрозуміла; можливо, довге стебло квітки (до 45 см) використовували для зв'язування, скріплення.— Федченко—Флеров 744.— Див. ще **застегнути**.

за́стій, за́стійка — див. **стояти**.

[за́сто́ли] «постоли» Ж, **[застоля́та]** «тс.» Ж;— очевидно, результат видозміни слова *посто́ли*, викликаної зближенням із *стелі́ти* в розумінні «підстилати щось під ноги», від якого можливі похідні з префіксом *за-* (*застеля́ти, засто́ли*).— Див. ще **посто́ли**.

[застраха́ти] «зачіплюватися, застрявати» Па;— очевидно, результат видозміни слова *застряга́ти* «застрявати», викликаної діалектною вимовою форми мин. ч. *застря́г* як **[застра́х]**.— Див. ще **стрягну́ти**.

[застро́мець] (зоол.) «морське перо, *Pipula* (*Peppatula*)» Ж, **[застро́мча́к]** «рак, що живе в морському пері, *Pipnoteres veterum*» Ж;— похідне від *застро́міти*; назва пояснюється тим, що раковина цього моллюска застромлюється в морське дно.— Див. ще **стромі́ти**.

[застря́мина] «поперечна планка у верстаті, що з'єднує вергикальні стояки»;— неясне; можливо, пов'язане з *стремéно*, значення якого теж пов'язується з натягуванням, з'єднуванням чогось.— Пор. **стремéно**.

за́стувати, за́стити, [за́стіяти] Ж, **[за́стя]** «та, що застує» Я;— р. *за́стить, за́стовать*, бр. *за́сціць*;— пов'язується з др. *застънитися* «заховатися, заслонити» (ч. *zastiňovati*), похідним від *stěнь* «тінь»; суфікс *-ува-* викликаний аналогією до інших дієслів такої ж структури; припускалася також (Желтов ФЗ 1871/1, 21; Rozwadowski Jagić-Festschrift 309) вихідна форма **zastъniti se* «нахмуритися, потемніти, затьмаритися, засмутитися», що мало ймовірно.— Шанский ЭСРЯ II 6, 65; Фасмер II 81; Преобр. I 243; Mikl. EW 323.— Див. ще **тінь**.

застужа́ти — див. **ту́га**.

за́стум — див. **сту́ма**.

за́ступ «лопата», **[за́ступень]** «держак, ручка заступа», *заступі́лно, [заступі́льно]* «тс.»;— р. бр. діал. *за́ступ*;— похідне утворення від *ступáти*; первісно означало сук або пристрій на копальному знарядді для наступання ногою; пор. р. **[за́ступ]** «східець, виступ, приступка, зубець».— Шанский ЭСРЯ II 6, 66—67.— Див. ще **за¹, сту́па**.

заступа́ти, за́ступа, за́ступка, за́ступний, за́ступник — див. **сту́па**.

[засупру́жити] «посваритися, полаятися» Ж;— очевидно, похідне від *супру́жити* «запрягати разом дві пари волів двох хазяїв», яке могло зазнати відповідної зміни значення.— Див. ще **супру́г¹**.

[засурне́лити] «встромити, вгородити з силою»;— афективне утворення.

зась (вигук для висловлення заброні), *заськи, [засі]*, ст. *зася* «знову» Я;— р. **[зась]** «замовчи; геть», бр. **[зась]** «геть», др. *за ся* «за себе, геть», п. *zasio, zaś* «назад; геть»;— результат злиття і скорочення виразу псл. *за се* «за себе»; значення укр. *зась* «не можна» розвинулось, очевидно, через проміжний ступінь «назад» у наказовому розумінні; спроба пов'язати р. **[зась]** із *за́стить* (Даль I 640) непереконлива.— Дзендзелівський УЗЛП 60; Фасмер II 82; Преобр. I 243; Потебня РФВ 3, 191.

[затава́ти] «западати, осідати, тонути» Ж, **[потава́ти]** «занурюватися» Ж, **[пота́лий]** «занурений; запалий; увігнутий»;— неясне; можливо, пов'язане з *затопі́ти, потопі́ти* через проміжний ступінь псл. **zatar-, *potar-*; пор. р. *ка́нуть* <*карно́ти.

[за́тай] (бот.) «підмаренник справжній, *Galium verum* L.» ВеБ, **[за́той]** «тс.» ВеНЗн;— неясне.

[заталь] «в той час, тимчасом» ВеЛ, **[затля]** «тс.» ВеЛ;— запозичення з словацької мови; слц. **[zat'al]** «поки що», **zatial'**, **[zatał]**, **[zat'l'a]** «тс.» утворено з прийменника *za* і займенникової конструкції *tal (t'al')*, що пояснюється як результат видозміни *толь*, якому відповідає укр. *тіль(-ки)*.— Stanislav Dejiný slovensk. jaz. II 533.— Див. ще **за¹, ті́льки**.

[затахлува́ти] «запропастити»; — неясне; можливо, пов'язане з [тахлюва́ти] «змішувати, тасувати (карти)».

[заташлюва́ти] «продати, розбазарити; приховати» Ж; — очевидно, результат видозміни форми [затахлува́ти] «запропастити»; значення «приховати», можливо, виникло в результаті зближення з *та́шка* «гаманець, шкіряна сумка». — Пор. затахлува́ти.

[затвори́ти] Ж, *затво́р*, [за́твір] «замок; темниця, ув'язнення» Ж, [затво́ра́к] «закритий вулик» Ж, [затво́рник] «тс.» Ж, *затві́рник* «чернець, що не залишає своєї келії, не спілкується з людьми», [затво́рник] «тс.», *затво́рництво*, [затві́рний] Ж, [затво́ровий] Ж, [ро́зтво́ряти], [ро́зтві́р] Ж, [ро́зтво́ром] «широко розкритий» Ж, [ро́зтво́рча́тий] «відкритий на дві половини» Ж; — р. *затво́риць*, бр. *затво́р*, др. *затво́рити*, п. *zatworzyć*, *zawór*, *zawóra* «засув», сл. *zatvorit'*, вл. *zatwoгіс*, болг. *затво́ря*, м. *затво́ра*, схв. *затво́рити*, сл. *zatvoriti*, стсл. **затво́рити**; — псл. *zatvoriti*, утворене з префікса *za-* та нової основи *tvor-*, що виникла внаслідок перерозподілу морфем у слові *ot-voriti*, в якому префіксальне *t* стало сприйматися як кореневе, очевидно, під впливом дієслова *tvoriti* «творити». — Шанский ЭСРЯ II, 6, 67—68; Фасмер II 82; Brückner 387; Machek ESJČ 703; БЕР I 612. — Див. ще **вір¹**.

зате́, [зати́м, зато́го] — див. **той**.

[зате́льний] «передня частина кузова» Ж; — неясне; можливо, похідне від *тил*, тобто «частина кузова за тилом запряженої худоби»; пор. [те́льний] «тильний». — Див. ще **тил**.

[зате́мрю́чити] «заподіти, закинути» Я; — похідне утворення від топоніма *Темрю́к* (районний центр Краснодарського краю і декілька станиць на Кубані, засновані переселенцями з України); буквально означає, очевидно, «заслати на край світу»; інші значення переносні.

затина́тися, *затина́ка*, *заті́нчивий*, *заті́нчливий* — див. **затя́ти**.

заті́нщик — див. **тин**.

затира́ч, *затира́чка*, *зати́р*, *зати́р*, *зати́р*, *зати́р* — див. **те́рти**, **торува́ти**.

зати́вати, *зати́ва*, *зати́йно*, *зати́я* — див. **вिति́вати**.

[за́тік] «достатні грошові засоби» Ж, [зати́чний] «заможний» Ж; — пов'язується з *текти́* (ВеЗн 19); характер семантичного зв'язку неясний. — Пор. **закі́чний**.

зати́ч — див. **текти́**.

[зато́вмистий] «тупокутний» (про клин), [зато́влюва́тий] «з товстими зубцями, якими важко розчісуватися» (про гребінець), [зато́мува́тий] «з товстим і тупим лезом» (про ніж, сокиру) Я; — неясне.

[зато́го] «незабаром» Кур; — результат злиття виразу *за того*, що виник у цьому значенні, очевидно, на основі словосполучення *за того часу*. — Див. ще **за¹**, **той**.

[затока́рити] «кудись подіти, заховати»; — неясне.

[зато́ломони́ти] «заморочити, затуманити» Я; — афективне утворення.

зато́мість «натомість»; — результат контамінації прислівників *зате́* і *нато́мість* (див.).

зато́влюва́тий, *зато́мува́тий* — див. **зато́вмистий**.

[за́тон] «затинок» Ж; — р. [зато́нити] «захмарити», бр. *суто́нець* «смеркатися», *суто́нне* «сутінки», схв. *су́тон* «тс.», *то́ва* «волога, пара, туман», сл. *топја* «тс.»; — похідне утворення від іменної основи псл. *top-*, пов'язаної чергуванням голосних з дієсловом **teti* (<**tenti*) «тягти, затягати». — Меркулова Этимология 1975, 55—56. — Див. ще **затя́ти**.

[зато́нистий] «упертий, вередливий» Я; — очевидно, пов'язане з *затина́тися* (*затя́тися*) «уперто наполягати»; пор. [зати́нчивий] «упертий, негіддатливий», [зати́нчливий] «тс.». — Див. ще **затя́ти**.

зато́рич — див. **торува́ти**.

[за́торочка] «ворожі стосунки»; — неясне.

[зату́льщина] «податок з котла на гуральні»; — неясне; можливо, пов'язане з [зату́ла] «заслонка коло печі»; в такому разі первісно означало податок з печі.

затурба́нити — див. **турба́**.

[затургікати] «заграти абияк» Я; — похідне від незасвідченого звуконаслідувального вигуку *тургей-тургей, що міг бути імітацією звучання якогось первісного примітивного інструмента (напр., катеринки).

[зату́скнути] «загуснути» Я; — неясне.

затхлий; — р. *затхлий*, бр. *затхлы*; — результат видозміни псл. *zadъxlъ(jь), діеприкметника від *zadъxpōti se* «задихнутися»; припущення про зв'язок з *тўхлий* (Фасмер II 83) безпідставне. — Шанский ЭСРЯ II 6, 70; Фасмер II 74; Горяев 381; Желтов ФЗ 1875/1, 7; Вегп. I 283. — Див. ще *дихати*.

затя́ти «покрити, затягти; почати (співати, грати); перервати», *затя́тися* «зупинитися, перерватись; уперто наповляти, упіратися; тривати, затягтися», *затя́ти*, *затиня́ти*, *затиня́тися* «упіратися; [заїкатися Я], [затиня́ка] «заїка» Я, [затинчливий] «упертий», [затинчливий] «тс.», *затя́тий* «тс.; скажений, лютий; [зціплений, міцно затиснений]», [протиня́тися] «трохи прокисати» Нед, [протя́тися] «ледве прокиснути» (Ме), [протиня́ний] «ледве прокислий» (про молоко) Нед, *стя́ти* «зціпити, міцно стиснути», *стиня́ти*, [стя́тися] «скиснути» (про молоко) Нед, [стиня́тися] Нед; — р. [натя́тсья] «прив'язнути», [то́нька] «мотузка для натягування вітрила», [те́нь] «павутина», [ти́на́] «струна», [тінкий] «наполегливий, невтомний», др. *тинь* «ремін, батіг», п. *šćipač się* «замерзати; скисати», болг. [натоница] «нахаба, причепа», слн. *stěti se* «зсістися» (про кров); — псл. *zatęti* «затягти», *sętęti* «стягти», похідні від *tęti* (<*tenti) «тягти»; — лит. *tepėti* «зсідатися, згущатися», гр. *τείνω* «розтягую; натягую», *τόνος* «натягнута вірвовка, канат», лат. *tenus* «шнурок», дінд. *tapōti* «натягує, розтягує, триває», *tapikā* «шнурок», днв. *dep(n)ep* «розтягувати», нвн. *dehnen* «тс.»; іє. *tep- «тягти; плести». — Меркулова *Этимология* 1975, 52—63; Рокотпу 1065—1066. — Пор. *сутон*, *тенета*, *тонкий*, *тятивá*.

затъмáрити, *потъмáрити*; — ре-

зультат контамінації дієслів *затъмíти* і *захмáрити*; префікс *по-* з'явився тут пізніше. — Наконечний *Наук. конф. філол. фак. ХДУ* 1959, 6. — Див. ще *тьма*, *хмáра*.

[за́узок] «задник черевики» Ж; — очевидно, утворене від кореня *уз-* «зв'язка» (<*qz-), пов'язаного чергуванням голосних з *в'яз-* (<*(v)ęz-); у такому разі первісно означало задник постола, який стягувався навколо п'яти зав'язками (волоками), або саму цю зав'язку. — Див. ще *вúзол*, *в'язáти*, *узи*. — Пор. *півзина*.

[заутерíти] «розвиднитись», [за́утрем] «рано вранці» Ж; — фонетичний варіант незасвідченого дієслова *заутрíти від кореня *утр-* < псл. *(j)utr- «ранок», відбитого в р. *ýтро*. — Див. ще *зáвтра*.

[заухнє́ний] «той, що не вітається з перехожими привітанням «Слава Ісусу Христу» Ж; — неясне.

[зафойтува́тися] «задушитися» ВеУг; — похідне утворення від кореня *фойт-*, запозиченого з угорської мови; уг. *fojtani* «душити, давити» вважається в якийсь спосіб пов'язаним з дієсловом *fúlni* «задохатись» праугрофінського походження. — MNTESz I 940—941, 984.

[зафолюва́ти] «забруднити (одяг)» Ба; — запозичення з польської мови, п. *zafolować* є префіксальним утворенням від *folować* «бруднити; валяти сукно», пов'язаного з *folusz* «сукновальня», звідки й укр. *фóлюш*. — SW I 758; Sławski I 233. — Див. ще *фóлюш*.

захалама́ндрити — див. *халама́н*.

[захала́статися] «загнатися задалеко і стратити», [захала́стуватися] «тс.» ВеБ; — неясне.

Заха́р, Заха́рій, Заха́рко, Ха́ркó, ст. *Захаріи* (наз. в., 1366), *Захаріа* «памят(ь)...г(оспод)ня» (1627); — р. *Захарій*, бр. *Захар*, *Захарый*, др. *Захария*, п. *Zachariasz*, ч. слц. *Zachariáš*, болг. *Захария(й)*, м. *Захарифе*, *Захар*, схв. *Захария*, *Зáрија*, слн. *Saharija*, стсл. *Захария*; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Заχαρίας* походить від гебр. *Zəḳarīā* (<zəḳarīāḥ), в якому

злилися основи *zəka* «пам'ять, згадка» та *jañc* «Ягве, бог». — Беринда 207; Суперанская 78; Корецькy Průvodce 138; Илчев 210; Skok III 640—641; Gesenius 235, 321—322.

[захарáпчити] «все собі загребти, пограбувати» Ж; — експресивне утворення, можливо, пов'язане з *загáрбати*.

[захарáстритися] «застрянути» Ж; — очевидно, пов'язане з *захарáщувати* (див.).

захарáщувати «безладно заповнювати, закидати», **[захарáстити, захарáстрити, захарáздрити]** НЗ УжДУ 26, **загарáздровати** Ж, **закастрáти** «тс.», **[захарáщаний]** «захарашений» ЛексПол; — очевидно, похідні від якогось запозичення; можливо, пов'язані з тур. *hağac* «данина, яку платили підлеглі християнські країни Туреччині»; могло спочатку означати «завалювати щось зібраною даниною».

захарлáти — див. **харлó**.

[захвирсувáти] «зажуритися»; — очевидно, пов'язане з **[хв́рса]** «завірюха, метелиця»; спочатку, можливо, означало збентеженість, бурхливу реакцію. — Див. ще **хв́рса**.

[захвóйдати] «забруднити», **[захвотáтися]** Ж, **зафóйдати** МСБГ, **зафóйдатися** Ж, **зафотáтися** Ж «тс.», **[захвóйдаха]** «нечупара»; — бр. **[захв́ендацá]**; — запозичення з польської мови; п. *fajdać* «випорожнитися, паскудити», *fejdać*, *[fejtać]* «тс.» походить від нім. *feucht* «моchtig, вологий», пов'язаного з днн. *fūht(i)*, днн. дангл. *fūht* «тс.», спорідненими з дінд. *paŋka* «болого». — Шелудько 61; SW I 711; Kluge — Mitzka 195. — Пор. **хвóйда**.

[захвощáтися] «заметушитися, заспішити»; — префіксальне утворення від **[хвощáтися]** «шлятися, швендяти», семантично зближеного з **[хвостáтися]** «поспішати». — Див. ще **хвощáтися**. — Пор. **хвостáтися**.

záхист, захиснік, záхисток, [захістя, záхищ] «захист», **захистіти, захищáти, підzáхисний, прихистіти**; — похідні утворення від кореня *хист-* (**хистj-*), що є, можливо, розширеним варіантом давнішого *хис-*, (<*хыз-*), наявного та-

кож у слові *хйжа* (<**хузja*); з р. *защичáть* етимологічно не споріднене. — Кобилянський 36. наук. праць I 79—80. — Див. ще **хйжа**. — Пор. **хист**.

[záхит] (ент.) «метелик молочайний бражник, *Deilephila euphorbidae* L.» ВеНЗн; — неясне.

[захібóчитися] «захитатися» Ж; — результат контамінації дієслова **(за)хібáтися** «захитатися» і основи **боч-** (**бік**), як у *з-бóч-ува-ти*. — Див. ще **бік, хібáти**.

záхід, záхідний, záхіднік, záхідництво, західняк, захóдець, захóдини, заходістий, záходливий, záходно, záходом, захóдячий — див. **ходіти**.

захлáнний, захлáнник — див. **хлань**. **[захлóндритися]** «захлюпатися», **[захлб́ндатися]** «обвалитися» ВеБ; — результат контамінації слів **хлю-патися** і **шльб́ндра** (див.).

[захмáлювáти] «сильно вдарити» (перев. в обличчя) Ба, **[захмеліти]** «тс.» Ж, **[захмилювáти]** (про корову, яка відштовхує своє теля) Ж; — неясне.

захм́лений — див. **хмулá**.

захб́лювати, záхон, захб́лення, захб́ливий, захб́лювач — див. **хопіти**.

захря́снути «заповнитися вщерт», **захря́сти, захря́сати, захря́слий**; — похідне утворення від кореня *хряс(т)-* із значенням «хаос, безладдя», наявного в ряді споріднених слів типу **[хря́тка]** «хрящ; щєбінь, уламки каміння», **[хря́цём]** «безладно» (див.).

[зацібаніти] «заправити щось незвичайне, напр. ціну» Ж; — очевидно, афективне утворення.

[záціп] «передня рогова стінка копита» Я, **[záціпи]** «два зуби в нижній щелепі жуйних тварин» Я, **[заціпóвий]** Я; — пов'язане з **[заціпíти]** у значенні «зачепити»; рогова частина кінського копита дістала цю назву, можливо, від того, що до неї прикріплюють підкову. — Див. ще **ціп**. — Пор. **чіплáти**.

[зац́укатися] «затинатися, запинатися, заїкатися» Ж; — очевидно, утворене на основі нім. *zussek* «здрігатися, сіпатися», що пов'язується з *ziehen* «тягти». — Kluge — Mitzka 890.

[зач] «за що» Ж; — результат злиття прийменника *за* з давньою формою *зай-*

менника *ць* (сь) «що», яка ввійшла до складу пізнішої форми псл. *сьто* «тс.». — Див. ще *за*¹, *що*. — Пор. *нич*.

зачавліти — див. *чав'ядіти*.

[зачаїти] (*подих*) «затаїти», *причаїти* «притаїти», *причаїтися*; — результат контамінації фонетично близьких форм *затаїти* (*притаїти*) і заст. *чаїти* «чекати». — Див. ще *таїти*, *чаїти*.

зачаїти, *зачаїло*, *зачаїття*, *зачіин*, *зачинатель*, *зачинальник*, *зачинати*, *зачинщик* — див. *почаїти*.

зачервляти — див. *черв*.

[зачерітися] «завагітніти» (?) Ж; — очевидно, результат спрощення незазв'язаного **зачеревітися*, похідного від *черево* «живіт» (див.).

[зачикирїкати] «почати неодоладно грати на скрипці, водити смичком по струнах» Я; — похідне утворення від звуконаслідувального вигуку *чи-ки-ри-ки*.

[зачимбарити] «зарізати» (кабана) Ва; — очевидно, похідне від [*чимбар*], *чимбар* «той, хто чинить шкури»; в такому разі первісно означало «зняти шкуру для вичинки». — Див. ще *чинити*.

зачинїти, *зачинїти* — див. *відчинїти*.

[зачілябити] «вдарити»; — афективне утворення.

[зачіляпнути] «захопити, загарбати, забрати (в солдати)»; — неясне.

[зачлятися] «затягнутися, дійти (в часі)» Я; — неясне; можливо, помилкове написання замість *задлятися* «тс.»; пов'язування з [*чля*] «пристойно, солено» (Я 281) непереконливе.

зачміргати — див. *чміргати*.

зачморком — див. *шміргати*.

[зачулений] «піднятий одним боком угору» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*закулїти*] «підігнути». — Див. ще *кулїти*.

[зачумузаний] «брудний, неохайний»; — очевидно, результат контамінації форми *замурзаний* і р. *чумазый* «нечистий, чорний», яке виводиться від *мазати*. — Фасмер IV 382. — Див. ще *мурза*. — Пор. *мазати*.

[зачустритися] «захиріти, споганіти» Я, [*зачустратися*] «тс.»; — неясне; мож-

ливо, похідне від [*чустрити*] «бити, сікти», зближеного з *чухатися*.

[зачучмаритися] «забруднитися, споганіти» Я; — очевидно, пов'язане з *чухмаритися* «чухатися, тертися» (пор. *зачуханий* «занедбаний, миршавий, непоказний»). — Див. ще *чухмарити*.

[зашабарчати] «зашебетати, затьохкати»; — звуконаслідувальне утворення. — Пор. *шкабарчати*.

[зашамаркатися] «забаритися, загаятися» Я; — тлумачення, мабуть, не точне; ймовірніше «закрутитися, забігатися»; очевидно, результат контамінації слів [*шамотатися*] «ворушитися, порпатися; без потреби метушитися» і [*маркота*] «тривога, турбота, журба».

зашароборити — див. *шура-буря*.

[зашїбанець] (геол.) «ератичний валун»; — похідне від *шїбати* «кидати»; мотивація назви неясна. — Див. ще *шїбати*.

[зашїдїти] «глумитися, глузувати, насміхатися» Ж; — п. *szydzić* «тс.», ч. *šiditi* «обдурювати; дражнити», слц. *šudit'* «тс.», нл. *šūžis* «обдурювати»; — псл. *šuditi* «обдурювати», яке зіставляється з *худъ* «худий» (Brückner 560) або з гр. *ψεύδω* «обдурюю» (Machek ESJČ 607).

[зашилїти] «засилити» (нитку) Я; — результат видозміни форми *засилїти* від [*силїти*] «низати», зближеної з *шїло* (щоб затягти нитку в суцільний твердий предмет, спочатку роблять отвір шилом). — Див. ще *силїти*. — Пор. *шїло*.

[зашихуватися] «врізатися в пісок» (термін дніпровських лоцманів) Я, [*зашихуватися*] «?» Ж; — неясне.

зашкаліти — див. *скалка*¹.

[зашкнүти] «закрити, зачинити» Я; — очевидно, споріднене з *прищкнүти*, *защкнүти* (див.).

[зашкобертати] «піти, накульгуючи, спотикаючись»; — звукообразальне утворення, можливо, пов'язане з [*шкопердати*] (пор.).

[зашколібитися] «заскалитися» Ж, [*зашколїбити*] МСБГ, *зашколїбити* МСБГ, *засколїбити* МСБГ «тс.»; — очевидно, результат контамінації форм [*зашкаліти*] «заскабити», *заскаліти* «тс.»

і [*шкалубати*] «колупати» чи якоїсь близької до нього незасвідченої форми.

[*зашкруміти*] «вкритися струпом»; — неясне утворення, паралельне до *зашрубітисся* «зарости, зарубцюватися»; можливо, пов'язане з [*шкруміть*] «щось пересохле», [*шкруміте*] «тс.» (див.).

[*зашморк*] «невелика складка», [*зашморки*] «р'яботиння на обличчі від віспи» Я; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *сморж* «гриб родини зморшкових», [*сморчок*] «гриб зморшок» (пор.).

[*зашпаний*] «кований, литий» Ж; — неясне.

[*зашпартати*] «зашити, залатати, заштопати» Я; — очевидно, афективне утворення.

зашпінка, *зашпінкати*, *зашпінкувати* — див. *шпінка*.

зашпори, *зашпари* — див. *шпара*.

[*зашрубітисся*] «зарости, зарубцюватися, загоїтисся» Я; — неясне утворення, паралельне до [*зашкруміти*] «вкритися струпом» (пор.).

[*заштєпатисся*] «зайти, залізти, забратисся» Я; — афективне утворення.

[*заштибуватисся*] (про вовну) «збитисся від поту і пилу» Я; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *штиб* «дрібне кам'яне вугілля» (див.).

[*заштурмувати*] «затушковувати, закутувати»; — очевидно, пов'язане з [*штурмак*] «невправна, невміла людина» (див.).

зашутітисся — див. *шутка*².

защекну́ти — див. *прищикну́ти*.

[*зашіпка*] «застібка, шпилька Ж; зав'язка МСБГ», [*зацінкати*] «застебнути» МСБГ, [*зацінкатисся*] «застебнутисся» Ж, [*розцінка́ти*] «розшпилити» Ж, [*іцінка*] «застібка, шпилька» Ж; — не зовсім ясне; можливо, контаміноване утворення із *зашіпка* «застібка, гачок» і [*зашпінка*] «шпилька», пов'язаного з *шпінка*, [*шпінка*].

[*зашобраз*] «щоразу, постійно»; — результат злиття применника *за* в часовому значенні (пор. *за дня*, *за тепла*) і прислівника *щораз(у)*. — Див. ще *за*¹, *раз*, *що*³.

[*зашу́рений*] (пісок) «тупий, притуплений» Ж; — очевидно, пов'язане з *шү-*

рити, як і *пришүрений*. — Див. ще *шү-*
рити.

за́юк — див. *за́єць*.

[*за́юшка*] «вид гаївки» Ж; — демінутивна форма від іменника *за́єць*; назва зумовлена тим, що учасники гаївки співають пісню про «заюшку», а один у тісному колі учасників імітує поведінку зайця, про яку розповідається в пісні. — Шейковский Быт подолян, 1, 19—20. — Див. ще *за́єць*.

за́ява, *заявіти*, *заявка*, *заявляти*, *заявник*, *заявочний* — див. *ява*.

зба́вити, *збавляти* — див. *вібавити*.

збагну́ти «осягти, зрозуміти», *збагненний*; — очевидно, пов'язане з [*багті́*, *багнути*]; в такому разі спочатку могло означати «згадати з бажанням»; зіставлялося також (Ільїнський ЗІФВ 21, 1—2) з лит. *baginti* «швидко мчати», спорідненим з псл. *bęžati* (з припущенням розвитку первісного значення «бігти» в «швидко перебігти думкою»); виведення *збагну́ти* від **збадну́ти*, що було б пов'язане з п. *badac*, ч. *badati* (Бузук ЗІФВ 7, 68), викликає сумнів, оскільки перехід *д > г* українській мові не властивий. — Див. ще *багті́*.

збан, *зба́нок*, *збаночки*, *збаня* — див. *дзбан*.

[*зба́нок*¹] (бот.) «глечики жовті, *Nuphar luteum* Sm. Г; дзвоники, *Campanula* L. Мак», [*збаня́тник жовтий*] «глечики жовті» Ж, Мак; — результат перенесення назви *зба́нок* «глечик», зумовленого тим, що плоди цієї рослини подібні до глечиків. — Меркулова Очерки 31; Нейштадт 246; Словн. бот. 141. — Див. ще *дзбан*.

[*зба́нок*²] «перекладина в ткацькому станку, на яку ткач спирається грудьми»; — неясне; можливо, пов'язане з *ба́нка* «поперечна лава на човні, сидіння для веслярів».

[*зба́ночок*] (бот.) «латаття біле, *Nuphar alba* L.», [*збаня́та*, *збаня́тник*] «тс.» Мак, [*збаночки́*] «тс.» Ж; дзвоники персиколисті, *Campanula persicifolia* L. Мак; наперник сумнівний, *Digitalis ambigua* Murr. Мак», [*збаня́*] «дзвоники ріпчасті, *Campanula rapunculoides* L.»; — похідні утворення від [*збан*] «глечик»; назви зумовлені подібністю

квітів рослин до глечиків; пор. р. *кувшинка* «латаття» від *кувшин*. — Меркулова Очерки 31; Нейштадт 531, 532; Словн. бот. 298. — Див. ще *дзбан*. — Пор. *зба́нок*¹.

[збанту́рити] «збаламутити»; — очевидно, похідне утворення від [бантува́ти] «турбувати, штовхати; нищити», [бантувати *розумом*] «баламутити»; суфікс *-ур-* використано для надання слову афективного забарвлення. — Див. ще *бантува́ти*.

збача́ти — див. *ба́чити, вибача́ти*.

[збезсе́битися] «вийти з себе, збожеволіти» Я, [обезсе́бити] «позбавити когось свідомості» Ж, [безсе́білий] «несвідомий» Ж; — похідні утворення від виразу *без себе* «не при собі».

[збережі́ти] (у виразі з *сіножа́ть* «висушити й зробити добре сіно») Ж; — очевидно, пов'язане з *берегти́, борі́г, оборі́г* «пристрій для зберігання сіна» (див.).

[збершні́ти] «стати трухлим»; — неясне.

[Збийгні́в] (чоловіче ім'я); — калька п. *Zbigniew*, яке виникло в результаті деетимологізації давнього *Zbugniew*, утвореного з основ дієслова *zbyć* «збути» та іменника *gniew* «гнів». — *Taszucki, Najdawniejsze polskie imiona osobowe* 21, 36. — Див. ще *бу́ти*¹, *гні́в, з*¹.

*збит*¹, *збі́тки, збиткува́ти, збі́ток, збиточний, збиточник, збитби́шник* — див. *ба́ти*².

[збит²] «багатство, надлишок», [збі́течний] «зайвий» Пі, [збі́тне] «занадто, особливо» Я, [збі́тне] «багато, занадто» Пі; — запозичення з польської мови; п. *zbyt* «занадто», ст. *zbytki* «рештки, залишки», як і ч. *zbyt* «надлишок», вл. нл. *zbytk* «тс.», пов'язане з дієсловом *zbyć*, псл. *izbyti* «залишитись», похідним від *byti* «бути». — *Grückner* 649. — Див. ще *бу́ти*¹, *з*².

збіжжя, [збо́жжя], [збі́жниця] «хлібне зерно» Я, [збо́жниця] «приміщення для зернового хліба» Я, [збо́жсвий] Ж, [збі́жсвий]; — р. [збо́жье] «збіжжя; добро, багатство», бр. *збо́жжа* «збіжжя», п. *zboże* «тс.», ч. *zboží* «худо́ба, майно» (<ст. *sbožie* «товар; [збіжжя]»), слц.

zbožie «збіжжя», вл. *zbože* «щастя; добробут», нл. *zbožo* «худо́ба; майно»; — псл. **zbožьje* «щастя, багатство, маєток, скот, збіжжя»; — очевидно, споріднене з дінд. *subhāgaḥ* «щасливий», ав. *hubaγ-* «тс.», утвореними з основ *su-* (hu-) «хороший», спорідненої з гр. εὖς «тс.», і *bhāga-* «добробут, щастя», спорідненої з псл. *boğъ, bog-atъ*, укр. *бог, багати́й*. — *Фасмер II* 84—85; *Филин Происх. яз.* 551—552; *Преобр. I* 33; *Moszyński PZJP* 250; *Grückner* 637—638; *Sadp. — Aitz. VWb. I* 357—359. — Див. ще *бог*¹.

[збі́н] «амвон»; — неясне.

[збі́р] «сищик; охоронник; убивця, душогу́б» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zbiг* «посіпака, кат, розбишака» походить від іт. *sbirro, birro* «поліцейський агент, сищик», яке зводиться до слат. *birrus, byrghus* «вовняна накидка у колишніх посіпак», що вважається запозиченням з галльської мови. — *Grückner* 55; *Sl. wyг. obcych* 813; *Walde — Hofm. I* 107. — Пор. *бі́рив*.

збі́ржа (заст.) «візницька біржа», *збі́ржа́к* (заст.) «візник», *збі́ржані́к* «тс.»; — очевидно, результат контамінації слів *бі́ржа* і *збі́р* (*збіра́тися*). — Див. ще *бі́ржа, бра́ти*.

[зблако́ти́рити] «невдало щось зробити, спекти» Ва; — афективне утворення.

[зблі́знути] «розтоптати, притіснити, пограбувати» Пі; — неясне; можливо, похідне від *блізні́ти* «богохульствувати, кошунствувати».

[збобля́ти] «погано зробити» Ва; — афективне утворення.

[збо́йка] (зоол.) «лафрія, *Laphria*» Ж; — неясне.

[збо́ндити] «вкрасти» Я; — запозичення з російської мови; р. *сбонди́ть* «тс.» етимологічно неясне. — *Фасмер III* 568.

[збри́челова́тіти] «обдуться, здутися» Ж; — очевидно, пов'язане з [бри́ця] (бот.) «мишій сизий, *Setaria glauca* Р. В.»; від молодого мишю корів іноді обдимає. — Див. ще *бри́ця*.

[збро́її] «одяг, костюм; (військ.) обмундирування» ВеБ; — результат розширення семантики слова *збро́я* (<п. *zbroja*) в розумінні «військове споря-

дження»; назва, очевидно, підкреслює, що йдеться про одяг не щоденного вжитку. — Див. ще **зброя**.

зброя, **зброївня**, [зброїця] «зброя» Ж, [зброїще] «тс.» Я, [зброїниця] «арсенал», [зброя] «зброя» Ж, [зброя] «озброєння» Я, **зброяр**, [зброїти] «озброювати», **озброєння**; — бр. **зброя**; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *zbroja* «зброя» зіставляється з *broić* «пустувати, витворяти» (первісно «рубати»), болг. м. *брой* «число, схв. *брѣ* «номер, число, кількість; цифра; числівник» (первісно «зарубка, надріз»), а також з псл. **brǫjǫ*, *briti*, укр. *брію*, *бріти*. — Москаленко УІЛ 23; Фасмер ІІІ 568; Преобр. І 244; Ильинский ИОРЯС 23/1, 162—163; Sławski I 43; Brückner 648; Basaj PJ 1960/4, 184; Machek ESJČ 68. — Див. ще **бріти**.

[збружніти] «стати одутлим, розпухнути» Ж; — очевидно, пов'язане з **брюзгнати** (див.).

збруя «предмети для запрягання або сідлання коней та інших тварин, упряж»; — р. *сбруя*, [збруя], бр. *збруя*; — запозичення з польської мови; п. *zbrój*, *zbroja* «упряж» виникло, очевидно, в результаті розвитку значення слова *zbroja* «зброя — повне спорядження ратника-вершника». — Фасмер ІІІ 568; Преобр. І 244; Ильинский ИОРЯС 23/1, 163; Brückner 648. — Див. ще **зброя**.

[збрянчити] «розтринькати, розтратити, продати» Я; — неясне.

[збуй] «розбийник», [збуйник] «тс.» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zbrój* «розбийник», *zbrójca* «тс.» пов'язане з дієсловом *zbić* «розбити, побити», похідним від *bić* «бити». — Онышкевич Исслед. п. яз. 231. — Див. ще **бити**¹, **зі**.

[збуйвік] «віджилий, дуже старий; дрібне або некоштовне майно», [збуйвік] «старий, підтоптаний бугай» Я; — результат видозміни деетимологізованої форми [збуйд-вік] «віджилий, дуже старий» (власне, «який позбувся віку, відвікував»). — Див. ще **бути**¹, **вік**.

[збулгачити] «розбудити, потурбувати» Я; — р. [булгачить] «турбувати»; — запозичення з тюркських мов; дтюрк. крим.-тат. *bulğa* «мішати», уйг. *bulğa*

«колотити», тур. *bulā* «мішати» споріднене з монг. *bulğa* «заколот». — Räsänen Versuch 88.

[збур] «трипер»; — неясне.

[збурмати] «розсердитися» Пі; — очевидно, пов'язане з [бурбоситися] (див.).

[збурмати(ся)] «зібратися»; — очевидно, результат злиття слів [*збур] «зібрання», що походить від п. *zbróg* «тс.», яке відповідає укр. *збір*, і дієслова *мати*; в такому разі первісно означало «мати (проводити) зібрання». — Див. ще **брати**, **мати**².

[збурник] (бот.) «перстач прямостоячий, калган, *Potentilla tormentilla* Neck., *P. tormentilla erecta* L.»; — неясне.

[збутереніти] «згнити, струхнути» ВеБ; — пов'язане з [бутіти] «гнити, трухнути», фонетично зближеним з [бутьиріння] «мотлох». — Див. ще **бутіти**¹. — Пор. **бутьир**.

збухтіти — див. **бухтіти**.

[збушок] «товкач маснички» Ж, [збушка] «масничка» ДзАтл ІІ, [збушка, ізбушка, ізбушка] «тс.» тж; — неясне; можливо, пов'язане з слц. [zbuček] «колодка (примітивний дерев'яний замок) на дверях».

[звадник] (бот.) «лікоподій (плаун), *Lycoperidium* L.» Мак; — похідне утворення від *zváda* «сварка»; назва зумовлена старим повір'ям, нібито присутність плауна в хаті викликає сварку; пор. інші назви плауна [сварник, деревза]. — Анненков 203. — Див. ще **вадити**.

[звалярник] «жлукто» Ж; — очевидно, результат контамінації слова [зваряльник] «тс.», похідного від [зваряти] «золити шмаття», і незасвідченої форми **золярник* (пор. [золярня] «жлукто»), похідного від *золіти*, *золá*. — Див. ще **варіти**, **золá**¹.

зваріятіти, **звар'ювати** — див. **варіят**.

[зварок] «ритуальна вістка, повідомлення батьків молоді про її шлюбність» Я; — неясне.

[зварувати] «вкрасти» Ж; — утворене від [варувати] «стерегти, вартувати» шляхом зміни його значення на протилежне. — Див. ще **варувати**.

зва́ти, званн́я, зов, зва́ний, [візівка Ж, візов Ж], відзів, відб́зва, допризб́вник, допризб́вний, за́зів, [за́зови, зазб́вни], [зап́звати] «подати до суду» Ж, [запозб́в] «повістка, виклик на суд» Ж, [зізви] «скликання, запрошення» Я, на́зва, на́звисько, на́звище, на́званий, на-зивни́й, [об́зів] «відзів, відгук, відповідь», [б́зов] «скликання, запрошення», перэ́зв́а «гуляння в молодого на другий день після весілля» Г, Ж, [перэ́зівки, перэ́зов, перэ́зовини Ва, перэ́зівки Ж] «тс.», [перезв'янин], підзів, [п́звал] Ж, п́зва, п́зів, п́зівати, п́зівач, [позива́тель], позива́йло, [позиванка] ВеБ, [п́зівка] «назва; ім'я» Ж, позивни́й, позивні́, позива́ка, позива́льник, п́зб́в СУМ, Ж, п́зб́вник, пр́зва, пр́званн́я, пр́зви, [пр́звище], [пр́звішкувати] «давати комусь пр́звисько», пр́зів, пр́зівка, пр́зб́в, пр́зівни́й, пр́зб́вник, пр́зб́вни́й, пр́звище, пр́звисько, [пр́звиськувати] «ображати пр́звиськом» Ж, [пр́званище] Чопей, прозв́анн́я, пр́звисько, пр́звище, прозівка, прозивни́й, [спозива́ти] «притягти до суду», узива́ти; — р. зва́ть, бр. зваць, др. звати, з́вати, п. zwać, ч. zváti, слц. zvat', полаб. zúve «кличе», болг. зова́, м. зове (поет.) «кличе, закликає», схв. зва́ти, слн. zváti, стсл. з́вати; — псл. zъvati (zovъ); — споріднене з ав. zavaiti «кличе», дінд. hávate «тс.», hávañat «відозва», лит. žavėti «зачаровувати, вабити», лтс. zavėti «чаклувати, чарувати», вірм. jawnep «присвячую»; іє. *g̃haç-, *g̃haçə- «звати». — Шанський ЭСРЯ II 6, 75—76; Фасмер II 85; Преобр. I 244; Brückner 568; Machek ESJC 720; Holub — Lyer 521; Абаев ИЭСОЯ 535; Frisk I 803—804; Pokorny 413.

[звенб́] «ланка ланцюга» Ж, [звб́на] «обід колеса воза з шести косяків» Я, [звонакі́] «необковані колеса у возі»; — р. звенб́, п. dzwono «обід колеса; кільце змії», вл. zwjono (zwoпо) «обід колеса», нл. zwepo, полаб. zvenii «тс.», болг. звенб́ (з р.); — псл. zveno; — певної етимології не має; найімовірніше, пов'язане із звені́ти «дзвеніти» (Даль I 672); були спроби виводити через метатезу

з гіпотетичної форми *zewno «коліно», нібито спорідненої з лат. genu «коліно», гр. γόνυ, дінд. jāpu, двн. kniu, хет. genu «тс.» (Mikkola IF 6, 351—352; Uhlenbeck 99); за іншим, ще менш вірогідним поглядом, споріднене з лит. žuvis «риба» (Vaillant RES 16, 190; 18, 246—248). — Шанський ЭСРЯ II 6, 77—78; Откупщиков ЭИРЯ V 81—83; Фасмер II 86—87; Преобр. I 244—245; Соболевский ИОРЯС 27, 330; Sławski I 211—212. — Пор. звінб́к¹.

звередло, зверца́дло — див. верца́дло. [звэрник] (бог.) «ялівець козачий, Juniperus sabina L.» Ж; — неясне.

[звэ́ртель] (бог.) «геліотроп перуванський, Heliotropium peruvianum L.» Ж, Мак; — похідне утворення від зверта́ти «повертатися»; назва зумовлена тим, що листя геліотропа завжди повертається до сонця; пор. ч. otočník «тс.» (від otočiti «повернути»), слц. skrutec «тс.» (від krutiť «крутити»). — Федченко—Флеров 775; Machek Jm. rostl. 186. — Див. ще верті́ти.

[зверть] «безодня, провалля» Ж; — [зверті́стий] «перекошений; крутий; такий (віз), що легко перевертається» Ж; — похідні утворення від зверну́ти «перекинути, повалити». — Див. ще верті́ти.

[звесьть] «вапно» ВеУг, [звисть, звисць, дзвисть] «тс.» ДзАтл I; — р. др. ізвесьть; — запозичено в давньоруську мову з грецької (гр. ἄσβεστος) «негашене вапно». — Фасмер II 121; Преобр. I 266; Горяев 212; Фасмер ИОРЯС 12/2, 234—235. — Див. ще азбэ́ст.

звика́ти, зв́икнути, [зв́ичений] «звичайний» Ж, відвика́ти, відв́икнути, [відв́ичити] «відучити», відв́ичка, відв́иклий, [завика́ти, зав́икнути, зав́икти], [зав́ичити] «привчити», [зав́ичка] «звичка» ЛЧерк, [зв́ича́їтися] «звикати один до одного, знайомитися», [зв́ича́їтися] «тс.» Ж, [зв́ичити] «привчати», [зв́ик] «звичка; звичай», зв́ичай, [зв́ича́йка], зв́ичка, зв́иклий, зв́ича́йний, зв́ични́й, [зв́ичений] «привчений», [зв́ичме] «звичайно» Ж, [изв́ича́йний] Пі, на́вик, на́вичка, надзв́ичай, надзв́ича́йний, озв́ича́юватися, перэв́ика́ти, [пов́икнути,

повічка], *привика́ти*, *приві́кнути*, *приві́чка*, *привича́їти*, [розві́кнути] Ж, *розві́клий*, *увика́ти*, *увича́їти*; — р. *приві́каць*, бр. *приві́каць*, др. *приві́кнути*, *приві́чай* «звичай», п. *zwyknać* «звикнути», ч. *prívukati*, сл. *prívukať*, болг. *сві́квам*, *наві́квам*, м. *свікнува* «звикати», схв. *свікавати се* «тс.», стсл. **выкнжти**; — псл. *уукноті* «набувати знань, навичок; учитися», пов'язане чергуванням голосних з па-ука, *učiti* (початкове *u* перед *u* виникло на слов'янському ґрунті); — споріднене з лит. *jūnkti*, *jūnkti* «звикати, ставати звичним», *jaũkinti* «привчати», *jaũkus* «лагідний, приемний», прус. *iaukint* «вправляти», гот. *biũhts* «звичний», дірл. *doussim* «розумію, знаю», дінд. *úcyati* «має звичай»; іє. **euk-*, **uk-*, **upk-*. — Стрелков ЭИРЯ IV 142—144; Фасмер I 368; Преобр. I 103; Brückner 638; Machek ESJC 704; Стоянов 97; Trautmann 335; Fraenkel 196—197; Топоров III 22—23. — Пор. **учіти**.

зв'язка «перемога, досягнення, успіх», *зв'язя́ець*, [зв'язя́єство] «перемога», [зв'язя́ Ж, зв'язя́ Ж] «тс.», [зв'язя́ця] «переможець» Я, *зв'язя́жний*, *зв'язя́жницький*, [зв'язя́жити] «перемогти»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *zwyciężyc* (*zwycięstwo*, *zwycięzca*, *zwycięski*) має безпрефіксний відповідник *wyciężyc*, що походить від *więciedz*, спорідненого з укр. *ві́тязь*. — Москаленко УІЛ 31; Brückner 658—659. — Див. ще **ві́тязь**.

звих, *звиха́ти*, *звіхленик*, *звіхнутий* — див. **виха́ти**.

звідки — див. **відки**.

звідкіля, *звідкі́ль* — див. **відкі́ль**.

звідно́н — див. **відно́н**.

звідси — див. **відси**.

звідсіля, *звідсі́ль* — див. **відсі́ль**.

звідти — див. **відти**.

звідтіля, *звідті́ль* — див. **відті́ль**.

звідусі́ль; — очевидно, результат видозміни форми *звідусю́ди* за зразком *звідкі́ль*.

звідусю́ди — див. **всю́ди**.

звізда́, [звізда́р] «астроном», [звізда́рня] «обсерваторія» Ж, [звізда́ня] Ж, [звізде́нь] (бот.) «зірочки», *Gagea Salisb.* Mak; *рястка*, *Ornithogalum L.* Ж»,

[звізді́ця] «зірка» Ж, [звіздочка] (бот.) «айстра степова», *Aster amellus L.*» Мак, [звіздочник] (бот.) «зірочник», *Stellaria L.*», [звіздочня] (бот.) «педіастр», *Pedicularium granulatum Ktz.*» Мак, [звіздунка] (зоол.) «астерія, морська зірка», *Asterias* Ж, [звіздчатик] (бот.) «мній гострокінцевий», *Mnium cuspidatum L.*» Мак, [звіздя́нка] (бот.) «астранція велика», *Astrantia major L.*» Мак, [звізда́тий, звіздові́й, звіздя́ний, візвіздитися], [прузвіздок] Нед; — р. болг. *звезда́*, бр. *звездá*, др. *звѣзда*, п. *gwiazda*, ч. *hvězda*, сл. *hviezda*, вл. *hwězda*, нл. *gwězda*, м. *свезда*, схв. *звіжѣзда*, *звѣзда*, сл. *zvezda*, стсл. **звѣзда**; — псл. *gvėzdą*; споріднене з лит. *žvaigždė*, *žvaizdė* «зірка», лтс. *zvaigzgne* «тс.», прус. *svaigstap* «сяяння, світло, блиск», а також з лит. *žvugulys* «блиск», лтс. *zaiguotiés* «блищати», *zvīgulōt* «виблискувати, мерехтити», ос. *ævzīst*, *ævzestæ* «срібло» < ст. *zvestæ*; іє. **gʰuoi-/kʰuoi-/kʰoi-*; — зв'язок балтійського *ž* з слов'янським *g* пояснювали законом дисиміляції спірантів (Meillet *Études* 178; MSL 9, 374; 13, 243) або припускали можливість контамінації коренів: лит. *gaidrūs* «світлий, ясний, чистий», *gaĩsas* «заграва» і **žvaigždė* (Ernout — Meillet 4, 762—763); сл. **zvězda* порівнюють також з ірл. *gead* «біла пляма на лобі в коня»; пов'язання з лит. *dvazgėti* «блищати» (Machek ESJC 192) вимагає припущення деяких проміжних звукових заміни. — Критенко Вступ 550; Шанский ЭСРЯ II 6, 76; Фасмер — Трубачев II 85—86; Преобр. I 245; Sławski I 384; Brückner 165; Holub — Lyer 200; БЕР 621—622; Skok III 667; Vasmer ZfSlPh 26, 60; Gołab LP 16, 58; Otrębski LP 4, 33; Топоров II 84—85; Абаев ИЭСОЯ I 213; Долгопольский Этимология 1964, 263; Trautmann 373—374; Fraenkel 1324; Pokorny 495; ЭССЯ 7, 181—183.

[зв'язбунти] «вдарити раз, але сильно» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; — р. [зв'язбунуть, звязбунуть] «тс.» е, мабуть, результатом видозміни форми [звізбунуть] «тс.», спорідненої з схв. *звізнути* «тс.; свиснути», сл. *zvízdati* «свистати», стсл. **звиздати**

«тс.», зближеної з основою *звездá*.— Фасмер II 86, 87; Преобр. I 245.

[звіздя] «цвях» Ж;— гіперична форма від *[звіздóк]*, утворена внаслідок відштовхування від п. *gwózdź* за аналогією до співвідношення п. *gwiazda*— укр. *звіздá*; можливість такої аналогії підтверджується народним порівнюванням зірок на небосхилі з убитими в небо цвяхами.— Див. ще *гвіздóк*.— Пор. *звіздá*.

звіл— див. *вóля*.

[звінець] «віспова болячка» Ж;— неясне.

[звіно́к¹ (риби)] «впоперек відрізаний нматок риби»;— п. *dzwoпо* «тс.»;— варіант слова *[звенó]* «ланка, кільце» (див.).

звіно́к²— див. *дзвеніти*.

звір¹, *[звіра́к]* «звір», *звірі́на*, *звірі́нець*, *[звірі́вник]* «звіринець», *[зві́рник]* «тс.», *[зві́рня]* «звірина», *зві́рота*, *зві́рство*, *зві́ря*, *зві́р'я*, *зві́рнячий*, *[звіркува́тий]* «звіроподібний», *[звірюва́тий]* «схожий на звіра», *зві́рчій*, *[зві́рнó]* «багато хижих звірів», *[зві́ритися]* «кидатися» ВеБ, *зві́рити*, *зві́рствувати*, *[зві́рнува́ти]* «бути звіром», *візві́ритися*, *озві́рений*, *озві́рлий*, *озві́рити*, *озві́ритися*;— р. *зверь*, бр. *звѣр*, др. *звѣрь*, п. *zwierz*, ч. *zvěř* «звірі», слн. *zver*, вл. *zwěřjo*, нл. *zwěřje*, болг. *звяр*, м. *sver*, схв. *звѣр*, *звѣрка*, *звѣрка*, слн. *zvěř*, дика тварина»;— споріднене з лит. *žvėris* «звір», лтс. *zvėrs*, прус. *swirins* «тс.», гр. *θήρ/φήρ* «хижак, тварина», лат. *ferus* «дикий»; іє. **ǵhwer-* «тс.».— Критенко Вступ 509, 546; Шанский ЭСРЯ II 6, 79; Фасмер II 87; Преобр. I 246; Brückner 658; Holub — Lyer 521; Machek ESJČ 720; БЕР I 625; Skok III 666—667; Trautmann 374; Walde — Hofm. I 487—488; Frisk I 671—672; Pokorny 493.

звір² «яр, западина, видолинок», *[зворі́на]* «притока» Дз SOr 17/3, *[ізві́р]* «тс.»; гірська річка в ущелині Дз SOr 17/3; скупчення кількох сильних джерел води на поверхні землі Ме», *[ізвóр]* Дз;— п. *zwóg* «гірська ущелина», болг. *извор* «місце витоку води», м. *извор* «джерело, витік річки», схв. *извор*

«джерело, струмок», слн. *izvir*;— псл. *iz-voгъ*, пов'язане з *вьгѣти* «кипіти, вивувати; бити джерелом».— Дзендзелівський SOr 17/3, 301; Фасмер I 318; ЭССЯ 9, 100—101.— Пор. *вир*, *вріти*.

[зві́рити] «ослабити, знесилити» (про хворобу) Ж, *[наві́ритися]* «набриднути, надокучити» Ж, *[уві́рятися]* «набридати, ставати противним»;— не зовсім ясні похідні утворення від *ві́рити* (можливий семантичний розвиток: «бути вірним, відданим»→ «надокучати, набридати») або від *[неві́рний]* «поганий; несмачний».— Див. ще *ві́ра¹*.

звіробій (бот.) «*Hypericum perforatum* L.; чистотіл звичайний, *Chelidonium majus* L. Мак, *[звіробій синій]* (бот.) «дзвоники шорсткі, *Sampanula cervicaria* L.» Мак, *[звіробой]* «*Hypericum perforatum* L.» Мак, *[звіробойник, звіробійник]* «тс.» Мак;— р. *зверобой*, бр. *зверабой*;— результат видозміни дегимологізованої форми *[діробой]* «тс.», можливо, як припускав Преображенський, через незасвідчену білоруську форму **дзірабой*; зіставлення з каз. *джерабай* «цілитель ран» (Носаль 62—64) необгрунтоване.— Шанский ЭСРЯ II 6, 78; Фасмер II 87; Преобр. I 245—246; Горяев 115.— Див. ще *діробой*.

[зві́стувати́ти] «втрачати сік (про буряки), ставати як лико» Ж;— виводиться від *о́стя* «остюки» (сумнівно).— Желех. I 289.— Див. ще *о́сть*.

зві́т, *[звітові́к]*, *звітува́ти*, *підзві́тний*;— новий термін офіційно-ділової мови, утворений як семантичний відповідник до р. *отчёт* з основи *-віт*, наявної в *приві́т*, *одві́т*, *запові́т*, *відві́чати* (див.).

[звóда] «звада, незгода, сварка» Ж;— результат контамінації форми *звáда* «тс.» і основи дієслова *води́ти*.— Див. ще *ва́дити вéсті*.

[зводі́й] (орн.) «волове очко, *Trogodytes parvulus* Koch.; *Trogodytes troglodytes* L.» ВеНЗн, *[зводі́тель, зводі́тель]* «тс.» ВеЛ;— похідні утворення від *звóдити* «обдурювати, спокушувати», оскільки цей птах підпускає людину на невелику відстань, а потім спритно втікає далі; пор. інші назви волового очка: *дурець*, *дурійчик*, *ду-*

рільце, дурич, дурихлѡпчик, дурибаба, дурибабка, дуросвіт, дурисвіт, облїда, блїдик. — ВеЛ 418.

[зводник] (бот.) «мильнянка лікарська, *Saponaria officinalis* L.» Мак; — похідне утворення від *звѡдити* «виводити, знищувати»; назва зумовлена тим, що корінь рослини має мильні властивості і використовується для виведення плям на одязі, для прання вовняних і шовкових виробів. — Носаль 112; Віслюліна — Клоков 160; Нейштадт 243—244; Machek Jm. rostl. 80—81. — Див. ще *вѡсті*.

[звоѡць] (ент.) «листовійка»; — похідне утворення від *звѡвати*; назва зумовлена тим, що комаха скручує листя рослин, на яких сидить. — Див. ще *вїти*¹.

[звѡздік] (бот.) «гвоздика бородчаста, *Dianthus barbatus* L. Мак; мильнянка лікарська, *Saponaria officinalis* L.», **[звѡздик білий]** (бот.) «смілка поникла, *Silene nutans* L.» Мак, **[звѡздик пільський]** (бот.) «буквиця лікарська, *Betonica officinalis* L.» Мак; — фонетичний варіант слова *звѡздік(а)* з переходом початкового г у з, як у *звїздя, звїзда* (<*gvězda) тощо. — Див. ще *гвоздіка*.

[зволгати] «зіпсувати» Я; — неясне.

зволікати «повільно виконувати, затягувати виконання; гаяти час»; — похідне утворення від *волокти* з незаконним переходом о в і, можливо, під впливом форми *зволікся* «зліз», *зволік* «втягнув». — Див. ще *волокти*.

[зворікати] «рикати» Ж, **[зворічати]** «тс.» Ж; — пов'язане в якийсь спосіб з *рикати, ричати*; характер зв'язку неясний.

[зворовѡць] (бот.) «валеріана трикрила, *Valeriana tripteris* L.», **[зворівник, зворівний лист]** «тс.» ВЕНЗн; — неясне; можливо, пов'язане із *[звір]* «яр, улоговина» (валеріана росте на болотистих місцях, у долинах річок).

зворушливий — див. *ворухнути*.

[звѡрщик] «чоловік, що підряджається вагу возити» Кур; — очевидно, результат видозміни запозиченого р. *извѡщик* «візник». — Див. ще *вѡсті, з*².

звук, звѡчність, звѡчати, [візвук], відзвук, [дѡзвук] Ж, [назвук], надзвук, надзвуківий, озвѡчити, перѡзвук, перѡзвѡчувати, [рѡзвук] Ж, понадзвуківий, [рѡззвук] Ж, прѡзвук; — р. болг. м. *звук*, др. *звукъ*, п. *dźwięk [zwięk]*, ч. слц. *zvuk*, вл. *zwiąk*, нл. *zūk*, схв. *звѡк*, слн. *zvók*, стсл. *звѡкъ*; — псл. *zvokъ, zvękъ*, утворене за допомогою суфікса -къ від основи *zvъp-ĕti* «дзвеніти» (*zvop-*). — Шанский ЭСРЯ II 6, 80; Фасмер II 88; Преобр. I 245; Brückner 114; Machek EŠJČ 720; Skok III 666; Trautmann 374. — Див. ще *дзвеніти*. — Пор. *звѡга*.

[звѡга] «гавкіт; лайка, суперечка; задирака» СУМ, До, **[звѡка]** «гавкіт; лайка», **[звѡк]** «тс.» Ж, **[звѡглівий]**, **[звѡгати]** «повільно, але безупинно гавкати» Я, **[звѡкнути]** Ж; — р. **[звѡгати]** «гавкати», *звѡгати*, **[звѡгати]**, бр. *звѡга* «гавкіт; лемент», *звѡгати* «гавкати, дзвѡкати», **[звѡгати]**, др. *звѡк* «звук», *звѡкнути* «звѡгати», *звѡгати*, р.-сл. **звѡк** «співати; говорити, розголошувати; марнословити», п. *dźwięk*, «звук, брязкіт, дзвѡк», ч. ст. *zvuk*, болг. *звѡк*, схв. *звѡк* «дзвѡн», *звѡк* «брязкіт», *звѡкнути*, стсл. *звѡкъ, звѡк* «голосно говорити, кричати»; — псл. *zvęk-/zvęg-*, пов'язане чергуванням голосних із *zvokъ [звук]*, похідне утворення від основи *zvъpĕti* «дзвеніти»; — споріднене з лит. *žvėngti* «іржати, реготати», *žvangėti* «брязкотити, дзвѡкати, дзвеніти», лтс. *žvadžėt, žvakstėt* «гриміти, брязчати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 81; Фасмер II 88; Преобр. I 246; Būga RR I 494; Persson Beitr. 586—587; Trautmann 374. — Див. ще *дзвеніти*. — Пор. *звук*.

[звѡгель] (бот.) «горошок лісовий, *Vicia hirsuta* L.»; — очевидно, результат видозміни форми **[звѡзіль]** «горошок шорсткий, *Vicia silvatica* L.» — Див. ще *в'язіль*.

[згѡбитися] «вмерти, пропасти» Я; — не зовсім ясне; очевидно, експресивне утворення.

згага «спрага», **[зга]** «печія; спрага», **[згага]** «печія» Ме; — р. **[изгага]**, др. *изгага*, п. *zgaga*, ч. **[zháha, záha]**, болг. **[izgaga, zéga]**, слн. *zgága* «тс.»; — псл. *iz-gaga*,

пов'язане з *gego >žego, укр. [жегті]. — Фасмер II 38; Вгückнер 652; БЕР II 24. — Див. ще жегті.

[згакý] «поспішно, необдумано»; — очевидно, утворене від гак за моделлю здуру, зосліпу й первісно означало букв. «ніби зірвавшись за гаку», як і «зірвавшись з цепу». — Пор. гак¹.

[згарб] «сніговий вихор Пі; хапок рукою; жменя Бі»; — очевидно, пов'язане із згáрбати «схопити»; походження значення «вихор» неясне. — Див. ще гáрбати.

згардá, згáрди — див. гáрда.

[згарлаý] «орба, згряя, натовп, збіговисько» Ме; — очевидно, результат контамінації слів згáрая і [лаý] «тс.». — Мельничук Молд. эл. 166. — Див. ще згáрая, лаý.

[згáцькати] «заморити коней швидкою їздою»; — неясне; можливо, давніше *згáцькати, утворене від вигуку гаття, гаття, вживаного для повернення коней праворуч.

[згелк] «збенгження, метушня» Я; — очевидно, запозичення з польської мови; п. zgiek «гомін, галас, гармидер, гамір» е, мабуть, звуконаслідувальним утворенням.

[згíдзнути] «одубіти, здохнути» Я, [згíндзитися] «здохнути, пропасти» Я; — афективні утворення, близькі до гíдзнути.

згíддя, згíдно — див. год.

згíрдливий, згíрдний, згíрдник — див. гóрдий.

згламати — див. глямати.

згледжитися — див. гляг.

[згніт] «вид дитячої хвороби» Ж; — неясне.

згóда, згодливий, згóдний, згóжий — див. год.

[згóді] «згодом», згóдом, [згодя, перегóдами Ж], перегóдом, перегóдя, перегóдити «перечекати»; — р. погодить «почекати»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане чергуванням голосних із ждáти, хоча реконструкція žd- < *gíd-/*geid- утруднює зіставлення god- : žd-. — Mikl. EW 62. — Пор. год, ждáти.

[згóла] «абсолютно, зовсім, цілком»; — бр. [згóла]; — запозичення з польської мови; п. zgoła «зовсім, ціл-

ком», подібно до ч. сл. zhoła, вл. zhoła, схв. згóльні «зовсім чистий», утворено від goły, спорідненого з укр. гóлий. — Вгückнер 149—150. — Див. ще гóлий.

згомозітися — див. гóмзатися.

[згорá] «зоря» ВеБ; — очевидно, результат контамінації слів зоря і згорі, горá (див.).

[згóя] (орн.) «сойка, Garrulus glandarius glandarius L.»; — пов'язане з [сóя] «тс.»; — характер видозміни неясний.

згáбний, [згáбний], незгáбний, незгáба; — бр. згáбны; — запозичення з польської мови; п. zgrabny походить від grabić «гребти, чистити, скребти», спорідненого з укр. гребті, граблі; значення «вишуканий, витончений, елегантний» розвинулось, очевидно, через проміжне «здатний до хватання». — Вгückнер 155. — Пор. гребті.

згáря, [згáря], згáревий, згáривий, згáрйний «спільний, груповий»; — бр. згáря; — запозичення з польської мови; п. zgraja етимологічно розкладається на прийменник z та іменник [graja], похідний від gnać «валувати, гвалтувати» (про собак), якому відповідає укр. грати. — Richhardt 122; Bern. I 844. — Пор. грати.

згребло «скребло; [кінні граблі] Па, Мо», [згребáло] «скребниця для чистки худоби» Па; — запозичення з польської мови; п. zgrzebło «скребло, скребниця» походить від grzebać «ворушити, рити», спорідненого з укр. гребті. — Вгückнер 161. — Див. ще гребті.

[згрельно] «гарно, красиво» Я; — неясне.

згрíндзатися — див. жгринджатися.

[згрíб'я] «клоччя», [згрíби] «грубе полотно» Ж, [згрíбний] «грубий» (про полотно) Г, Ж, [зрíбний] «тс. Ж; зношений Я»; — р. [ізгребі] «очіс льону», [ізгребь] «тс.», бр. зрэб'е «плоскінь; гірший сорт льону; вичіски з льону», п. zgrzebie «клоччя», вл. zhrěbje «товста пряжа»; — псл. *izgrebyje, izgrebi похідне від izgrebo, izgrėbati «вичісувати гребенем, вигрїбати»; таким чином, первісно означало «те, що залишається

на гребені» (при чесанні прядива).— Трубачев Рем. термиол. 77—78, 82; Булахуя Веснік БДУ 1972/3, 48—49; Вгückнер 161, 652.— Див. ще **гребті**.

згрястїти — див. **грясть**.

згук «звук»; — результат контамінації слів *звук* і *гук* «тс.» (див.).

[згүра] «сажа» Ко 79; — запозичення з молдавської мови; молд. *згүрэ* «шлак, сажа, вугілля», (рум. *sgură* (*zgură*) «тс.») зіставляється з алб. *zgjũgë*, болг. *сгүрїя* «шлак», яке виводиться від гр. *σχορία* «шлак». — Vinçenz 10; DLRM 956; СДЕЛМ 150.

згурдати, **згүрдитися** — див. **вүрда**.

[згусуватися] «упертися, затягтися, закомзитися»; — не зовсім ясне; Верхратський вважає спорідненим із стсл. **гоуса**, **гоусарь**, **хоусарь**, **хоурьсарь** (?), схв. *гүса* «морський розбійник, пірат», гр. *κορσάρης* «тс.», іт. *corsaro* «корсар, пірат». — ВеЛ 418—419.

[згучатися] «злякатися» ВеЗн; — очевидно, похідне від [згук] «звук»; у такому разі вихідне значення — «злякатися від звуку». — Див. ще **згук**.

здаватися, **здатися** — див. **дати**.

здалий, **здальный**, **зданий**, **здатень**, **здатливий**, **здатний**, **здатчик**, **здача** — див. **дати**.

[здаритися] «відбутися, статися» Ж, ВеЛ; — бр. **здарыцца**; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *zdarzyć się* «трапитися, статися» (раніше — «пощастити, вдатися»), як і ч. *zdařiti se* «вдатися, вийти» (про певну справу), слц. *zdarit' sa*, нл. *zdaris se* «тс.», походить від *dar*, якому відповідає укр. **дар**. — Вгückнер 649. — Див. ще **дар**, **дати**.

здебільш, **здебільша**, **здебільше**, **здебільшого**; — складні прислівники, утворені з прийменника *з*, прислівника *де* та прикметникової основи **більш-ий**; первісно вживалося для характеристики вибирання предметів з якоїсь їх сукупності чи окремих часток речовини з її маси і означало «не все, а те, що більше» (таке значення ще зберігається в південноподільській говірці с. Писарівки). — Див. ще **більший**, **де¹**, **з²**.

здёрка — див. **бждирка**.

[здзібрїти] «вкрасити» Я (очевидно,

замість **здзібрїти**); — фонетичний варіант широко вживаного слова **сцїбрїти** «потягнути», пов'язаного з [цїб-рикувати] «з усієї сили тягнути» (див.).

[здзёрда] «осколок, уламок, шепка, заноза» ВеЗа; — неясне; можливо, похідне утворення від **дёрти**, **драти**, фонетично оформлене під впливом польської мазурської вимови (закономірніше було б **здёрда**). — ВеЗа 194. — Див. ще **дёрти**, **драти**.

здїбати — див. **лібати**.

здихати «гинути (про тварин)»; [зітхати], **здохнути**, [здохнїти] «зітхнути», [здох] (лайл.) «здихання, загибель; здохлятина (про набридлу худобину) Ме», [здоханка] «зітхання», **здохля** «слаба, хвороблива істота», [здохлячина] «здохлятина» Ме, [здох] «здихання, загибель» Я, Ж, [здохленїна] «здохлятина», [здохліна] «тс.», [здохляк] «тс.; ледве жива, хвороблива істота», [здохляка] «тс.», **здохлятина**, [здохляче] (зб.) Ж, **здохлий**; — р. **издыхать** (із цсл.?), **вздыхать**, бр. **здыхць** «гинути», **издыхць** «зітхати», др. **издыхати**, **вздыхати**, п. *zdychać*, *wzdychać*, ч. *zdechnouti* «здохнути», *vzdychati* «зітхати», слц. *zdochnút'*, *vzdychat'*, вл. *zdychowac* «зітхати», болг. **вздышам** «зітхаю», схв. **издисати**, **издишём** «помирати», **издисати**, **издишём** «зітхати», слн. *izdihñiti* «померти», стсл. **издыхати**, **вздыхати**; — псл. *izdyhati* «видихати; робити останній видих», *vzdyhati*, очевидно, «робити вдих і видих», утворені від дієслова *dyhati* «дихати» за допомогою префіксів *iz-* «з-, ви-» і *vz-* «уз-, з-». — КЭСРЯ 80, 171. — Див. ще **дїхати**, **з²**, **уз**. — Пор. **дóхнути**.

[здіб] «зовнішній вигляд», **здібний**; — р. **сдба** «приправа до тіста (молоко, масло, яйця); кондитерські вироби із здобного тіста», п. заст. **zdo** «оздоба», **zdo** «прикрашений, оздоблений», ч. слц. **zdo** «прикраса»; — псл. ***zdo** «добре, гаразд» і **do**, до якого зводиться укр. **доба**. — Фасмер III 586; Вгückнер 650; Берн. I 203—204. — Див. ще **доба**, **збїжжя**.

[здіватися¹] «покладатися на когось,

надіятися» Ж;— словотворчий варіант слова *сподіватися* (див.).

[здіватися²] «глузувати, знущатися» Ж, [здівкi] «глузування» Ж;— р. *изде-вѣтъся*, бр. *здзек*, болг. *издевателство*;— не зовсім ясне; можливо, похідне від псл. *děti* (др. *дѣти*) «говорити»; первісне значення відбите в др. *издѣти (има)* «дати ім'я, прізвисько» і цим самим образити; пов'язувалось також (Pisani Paideia 8/2, 112) із значенням «роздягатися» (тобто «знущатися, відкриваючи перед кимсь певну частину тіла»).— Шанский ЭСРЯ II, 7, 30; Фасмер — Трубачев II 122; Zubaty St. a čl. I 1, 93.

здійкатися — див. діяти.

здіймати, здійснити, здойма́ти, здо́йма — див. імати, йняти.

здба¹, здбний;— запозичення з російської мови; р. *сдбба* етимологічно відповідає укр. *здіб* «зовнішність» (див.).

[здба²] «здобич»;— результат видозміни деетимологізованої форми *здбич*, зближеної з основою *дба*.— Див. ще *бити*².

здба³, здобіти — див. оздба.

здбіток, здбих, здбич, здбічник, здбішник — див. біти².

[здобіль] «вдосталь, у великій кількості»;— бр. [здобиль];— очевидно, результат контамінації др. *обиль (обилие)* «достаток», яке зводиться до псл. **obilь < *obvilь*, пор. стсл. *извилик*; за іншим припущенням, похідне від *biti* «бити» з розвитком семантики «оббите, обмолочене» > «багатство, достаток».— Трубачев Езиков. изсл. Младенов 337—338), і пізнішого *здбич*.— Фасмер — Трубачев III 100—101.— Див. ще *біти*².

здбу́ти, здбува́ти, здбува́нець, здбува́нина, здбува́ч, здбудча́, здбу́ток, здбу́ття — див. добу́ти.

[здолува́ти] «працювати» ВеУг;— неясне.

здорбвий, [здорóв], [здорóвкóватий] «кремезний» Ме, [здорóвкóватий] «сильний, бадьорий, здоровий» Ж, [здорóвний (молебень)], [здорóвій, здорóвль], здорóвань, [здорóвєга, здорóвєць, здорóвила Ж], здорóвило, здорóвість, здорóвкó, [здорóвник, здорова трава] (бот.) «звіро-

бій звичайний, *Hypericum perforatum L.*» Мак, [здорóвник] «тс.; підлісник європейський, *Sanicula eugoraea L.*» Мак, [здорóвля] «висока жінка» Г, здорóв'я, здорóв'як, здорóватися, здорóвити, здорóвити» «оздоровляти», здорóвіти, здорóвішати, [здорóвкатися], здорóрово, [здорóвó] «сильно; дуже» Ме, [безздорóв'я], заздорóвний, [занездорóвіти], [нездорóвкóватий] «хворобливий», нездорóв'я, нездорóвнитися, оздорóвний, оздорóвчий, оздорóвниця, оздорóвіти, оздорóвіти, оздорóвлювати, оздорóвляти, поздорóвний, поздорóвчий, поздорóвлен-ня, поздорóвляти, поздорóвник, поздорóвкати, [поздорóвітися] Г, Ж, прездорóвний, уздорóвіти, уздорóвляти;— р. здорóвий, бр. здарóвы, др. здоровыи, сьдорóвье, п. zdrowy, ч. слц. zdravý, вл. нл. strowy, болг. м. здрав, схв. здрѣв, слн. zdrāv, стсл. здравъ, сьдравъ;— остаточно не з'ясоване; припускається псл. **sъdorvъ*, як утворене з компонентів *съ-*, спорідненого з дінд. *su-* «добрий», ав. *hu-*, гал. дірл. *su-*, *so-*, гр. *ὄ- (γής)* «тс.», і **dorv-*, пов'язаного чергуванням голосних з **dervo* «дерево»; таким чином, первісне значення — «з доброго дерева» (Критенко Вступ 556; Шанский ЭСРЯ II 6, 82; Фасмер — Трубачев II 90; Преобр. I 247—248; Brückner 650; БЕР I 627—628; Skok III 646; Bern. I 214; Trautmann 53; Зализняк ВСЯ 6, 36); виводиться також від псл. **sorvъ* (як спорідненого з лат. *salvus* «цілий, здоровий», дінд. *sārvaḥ* «цілий»), що змінилося в **srov-* > *strov-*, *zdrov-*, **srav-* > *sdrav-* (Ondruš Slavica I, 34—42; JČ 9, 148; Machek ESJČ 713); зіставлення псл. **dorv-* з дінд. *dhārayati* «той, що підтримує», *dhārayati* «тримає, несе, підпирає» (Mikl. EW 49; Meillet Etudes 88; Ernout—Meillet 409) сумнівне.

[здрáвисува́ти] «зрити» Г;— афективне утворення.

здрáвиця, здрáвниця;— бр. здрáвица;— запозичення з російської мови; р. *здрáвиця* походить від стсл. *здрáвица*, а р. *здрáвниця* утворено від основи стсл. *здрáв-*, що відповідає укр. *здорóвий* (див.).

здрáда, здрáдэцький, здрáдити, здрáдливий — див. зрáда.

здрáстуй, дрáстуй (розм.), [дрáсту-вáти] Ж; — очевидно, запозичення з російської мови; р. здрáвстуй, як і болг. здрáсти «привіт», походить від стсл. сьдрáвкьствоуи, що пояснюється як скорочення форми І-ї ос. одн. сьдрáвкьствоуи «поздоровляю» (Соболевский ЖМНП 1897, листопад, 63) або як форма наказового способу від сьдрáвкьствовати «бути здоровим» (Dickeпшапп RS 21, 133). — Шанский ЭСРЯ II 6, 82—83; Фасмер — Трубачев II 90. — Див. ще здорóвий.

здрегнáвити — див. дригнáвити.

[здрéнтвіти] «запліснявити» Ж; — бр. здранцвéць «отетеріти, оніміти; заціпеніти»; — запозичення з польської мови; п. zdrętwieć «заціпеніти, залякнати», drętki «гострий на смак», [strętwieć] (про шкіру, воду) пов'язане з drętwy «заляклий», [drętki, dręgi] «прикрий, терпкий» (про напої, плоди), що, можливо, зводиться до *trętvěti, яке могло б бути зіставлене з лит. strėgti «ціпеніти», лат. torpēre «тс.», нвн. sterben «помирати». — Sławski I 165; Brückner 97.

здриг, здригáтися, здріги, здрігливий, здрігáтися, здріжáтися — див. дрижáти.

[здрі́зник] (бот.) «трясучка середня, Briza media L.» Мак; — не зовсім ясне; можливо, через проміжну форму *здрижник пов'язане з дрижáти (пор. і літературну назву трясúчка); в такому разі назва була б зумовлена властивістю колосся рослини здригатися від найменшого руху повітря. — Нейштадт 112—113; Machek Jm. rostl. 280.

[здрі́й] «джерело» Я; — запозичення з польської мови; п. zdrój, як і ч. слц. zdroj, стсл. изро́й «тс.», виводиться з псл. *iz-rojъ, пов'язаного з iz-rinǫti, похідним від rinǫti, до якого зводиться й укр. рíнути. — Machek ESJC 713; Brückner 650. — Див. ще рíнути.

здрі́ти, [зі́здріти] «приглядатися» Ж, [здрі́вка] «зіниця», [здрі́йко] ВєНЗн, [здрі́к Я, здрі́нка, здрочóк Л, здря́нка, здря́чка Ж, здря́чбó ВєНЗн, вздря́чка Ж] «тс.», [здрі́лець] «глядач» Я, [здрик]

«зір» Ж, [здряк] «тс.» Ж, [здрячкóватий] «короткозорий» ВєЗн, [здря́чий] «зизоокий» ВєНЗн, [зі́здріти] «побачити», [напо́надздріти] «видивитися щось, відкрити, знайти», [підоздрі́ти] «підглянути» Ж, [уздря́чку] «у вічі»; — варіант слова зрі́ти (<псл. *зьгѣти) з вставним д, що є одним з найдавніших виявів евфонії, який був можливий між свистячим приголосним і наступним р (пор. цього ж типу струм, стрі́нути із вставним т). — Див. ще зрі́ти¹. — Пор. здря.

[здру́цювáти] «стоптати підлогу ногами, лишаючи брудні сліди» Ж; — очевидно, результат контамінації між ступцю́вати і дрі́цювати «робити дрібні па в танці». — Див. ще дрі́б, тупати.

[здря] «даремно, марно, несправедливо»; — запозичення з російської мови; р. зря, [здря] походить від псл. зьгѣ «(марно) дивлячись, дієприкметника теп. ч. від зьгѣти «дивитися». — Шанский ЭСРЯ II 6, 111; Фасмер II 106. — Див. ще здрі́ти, зрі́ти¹.

[здрямáтий] «косоокий, зизоокий» ВєНЗн; — пов'язане із [здрі́ти] «дивитися», [здряк] «зір» Ж; спосіб утворення неясний. — Див. ще здрі́ти.

здúхвина, здúхи, здúховина — див. дух.

зéбра «дикий африканський кінь із смугастою шкірою»; — р. бр. болг. м. зéбра, п. ч. слц. zebra, схв. зéбра; — запозичено через французьку мову (фр. zèbre з португальської; порт. zebra, зéбго походить з африканських мов, можливо, негритянського діалекту бунда (Ангола); за іншим поглядом, порт. zebra, зéбго спочатку стосувалося тільки диких ослів, що водилися в Піренеях, а потім португальські моряки в XV ст. перенесли цю назву на схожу африканську тварину (Šmilauer SaS 1953/3, 130; Machek ESJC 714); на думку Відосці (Archivio glottologico italiana 1953, 38, 98), пов'язане з zephrus. — СІС 266; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 6, 83; Фасмер—Трубачев 91; БЕР I 630; Dauzat 761; Gamillscheg 907.

[зéвриво] «заграва» Л; — очевидно, результат контамінації форм жéвріти і зáгрáва (зáрево) (див.).

[зегзіця] «зозуля»;— р. [зегзіця, зогза], др. зегзица, зогзица, жегззуля;— псл. *žegzъa, *žegzъica, *žegzъulja;— очевидно, звукопслідувальне утворення з редукованого кореня žegъ- (zegъ-), що, мабуть, зводиться до первісного *gegu-; припущення про західнослов'янське походження слова (Булаховський ІАН ОЛЯ 1948/2, 108) недостатньо обґрунтоване.— Фасмер II 91—92; Преобр. I 248; Machek ESJC 726; Котков Доклады и сообщ. Ин-та языкознания АН СССР 1956 X 81—83.— Див. ще зозуля.

[зелезник] (бот.) «аденофора лілієлиста, Adenophora liliifolia Bess.» Мак;— утворене від [зэлезь] «залоза» як калька латинської наукової назви рослини, що зводиться до гр. ἀδῆν «залоза» і φόραξ «несучий».— Machek Jm. rostl. 229.— Пор. зало́за.

зэлезь, зэлезка, зелезістий — див. зало́за.

[зелемозэнь] (бот.) «чистотіл звичайний, Chelidonium majus L.» Ж, Мак, [зелезим Мак, зелемизеленя Мак, зелемизелоня Мак, зелемозелень ВеНЗн, Мак, зелемозина Мак, земізело ВеНЗн, Мак, земізеленя Мак, земозелен ВеБ, земозелена ВеБ, земозелене Мак, земозелень ВеНЗн, Мак, земозелець Мак, земозіль Ж, зимозелень Мак «тс.», [зимозелениця] «грушанка круглолиста, Rungia rotundifolia L.» Мак, [зимозіль, зимозілле] «айстра, Aster salignus Willd.»;— варіанти складного утворення зимозелень з основ іменників зимá і зéлень з первісним значенням «зимова зелень; рослина, що зелене взимку»; пор. у зв'язку з цим назви вічнозелених рослин у деяких слов'янських мовах: п. zimozielon «грушанка, Rungia uniflora», сл. zimozel-(en) «барвінок, Vinca L.», болг. [зім-зелен] «самшит вічнозелений, Vuxus sempervirens L.; барвінок», схв. зімзелён, зімзелён «барвінок», зімзелёнї «вічнозелений», слн. zimzelen «барвінок»; мотивація застосування цієї назви до чистотілу неясна.— Див. ще зелений, зимá.

зелений, зеленáвий, зеленáстий, [зеленкавий] Я, зеленістий, зеленкуватий, зеленний, зеленявий Г, Ж, Я, зеленяс-

тий, зеленá «зелень», зеленéць «недостиглий плід; паросток; зелень»; [(бот.) деревій звичайний, Achillea millefolium L. Мак], [зеленіна] «зелень; (бот.) Conferva rivularis Fr. Мак», [зеленіця] «щось зелене; (бот.) кипарис Я; вовчуг, Opopis hircina Jacq. Мак; плаун, Lycorodium Mak; вид грибів ВеБ», зеленка «фарба; [сорт дині; (бот.) барвінок малий, Vinca minor L. Мак; вид гриба, Agaricus aeguginosus Curt. Мак; огірок, Cucumis melo variet. Mak; зеленчук жовтий, Galeobdolon luteum Huds. Mak], [зэлення] «зелень», [зеленочок] «брунька, зав'язь», зелéнощи, [зелену́ха] «деревна жаба, Rana viridis; порода мух», [зеленчу́ха] «тс.» Ж, зелену́шка «[щось зелене Ж]; (орн.) зеленяк, Fringilla chloris», [зеленчик] «зелений водяник, Astartia euchlogum» Ж, зеленчу́к (бот.) «жовта глуха кропива, Galeobdolon luteum Huds.», [зеленю́х] «золотий жук» Ж, [зеленя́] «зелені поля, сходи хлібів», [зэленява] «зелена блювота», зеленя́к «(орн.) зеленушка, Fringilla chloris; [(ент.) золотий жук, Cetonia aurata], зеленя́р, [зеленя́тко] «зелене» Я, [зеленя́чка] «деревна жаба» Ж, зéлень, [зеленька] (бот.) «плаун» Мак, [зеліна] «бур'янина» Л, зелінка «зелена фарба; [(бот.) плаун колючий, Lycorodium complanatum L. Мак], [зелінки] «зелені яблука» ВеЛ, зелені́ти, зелені́ти, зелені́тися, зелені́шати, [зеленце́м] Ж, зéзелень, [на́дзелений] Ж, на́дзелень Ж, Г, озелéновач, озелéновати, озеленя́ти, па́зелень, пра́зелень, призелéнкуватий, [призелений], про́зелень, [про́зеленуватий] «зеленуватий»;— р. зелёный, бр. зялёны, др. зеленыи, п. zielony, каш. [zelony], ч. сл. zelený, вл. нл. zeleny, болг. зелён, м. зелен, схв. зéлен, слн. zelén, стсл. зэленъ;— псл. *zelenъ-(jъ);— споріднене з лит. žalias «зелений», želti «зеленіти, проростати», žolė «трава, зелень», želvas, žalsvas «зеленуватий», лтс. zaš «зелений», zāle «трава», прус. saligan «зелений», sālin «тс.», лат. holus, holeris «зелень», кимр. gledd «зелений дерн»; іє. *g'heil- «зеленіти», *ghel- «жовтий», звідки псл. *g'itъ, укр. жовтий.— Критенко Вступ 556; Півторак Мовознавство 1969/4, 80;

Шанский ЭСРЯ II 6, 84; Фасмер II 92; Преобр. I 248; Brückner 653; Machek ESJČ 714; Holub—Lyer 518; БЕР I 631—632; Skok III 648—649; Fraenkel 145; Hérné 80; Трупу́ко RSl 20/1, 68; Trautmann 364; Persson Beitr. 790, 793; Holthausen ZfSlPh 24/2, 267; Walde—Hořm. I 639; Pokorný 429—434. — Пор. **жовтий**, **зело́**.

[зелену́га] «недостиглі вишні; порода зеленуватих слив» Г, Ж, [зелену́ш] «тс.» Г, Ж, [зеленочок] «брунька» Ж, [зілэпух] «зелений кавун» Ме, [зілэпуха, дзілэпуха] «недозріла зелена вишня або черешня» Па, [зіліну́га] «зелена жаба; худя, некрасива людина» МСБГ; — р. [зелену́ха] «незріла ягода», [зелену́почки] «зелені незрілі плоди», бр. *зелэпуха*, п. [zielerupa]; — очевидно, похідні утворення від *зелён(а)* з афективними суфіксами *-(e)n-* (пор. *дурэна*, *мазэна*) та *-y-* (*-yx-*) із значенням збільшеної ознаки. — Пор. **зелений**.

[зеличóк] (орн.) «волове око, Troglodytes troglodytes L.» Ж; — пов'язане, мабуть, із *зело́*, *зілля*; назва могла бути зумовлена місцем гніздування птаха; в болотистих ділянках лісу, заростях (зокрема, кропив'яних), навколо ставків тощо. — Воїнств. — Кіст. 332—333. — Див. ще **зело́**.

[зелізняк] (бот.) «вербена лікарська, Verbena officinalis L. Мак», [зелізник Мак, залізняк Носаль] «тс.»; — р. [железняк], п. *železnik*, ч. *železník*, схв. *железньак*, *жельзанка* «тс.»; — калька пізньолат. *ferraria* «тс.», похідного від *ferrum* «залізо»; назва зумовлена широкими цілющими властивостями рослини, на підставі чого її вважали також магічною, здатною, зокрема, відвертати зло (як за народними повір'ями, і залізо), а також запобігати ранам від залізної зброї. — Носаль 149—150; Анненков 376; Machek Jm. rostl. 192—193; Симонович 493. — Див. ще **залізо**.

зело́ «зелень», [зэлейки] «зілля, трави» Я, [зеліно] «зілля» Пі, [зелянка] «зелена смуга трави на хлібному полі» Я, *зіліна* «билина; [травинка Ж]», [зілівка] (ент.) «рослинні блощиці, Phytocoris» Ж, *зілля*, [зілянік] «гербарій» Ж, [зільнік] «квітник Ж, Пі; гербарій»

вазон; заяча конюшина, *Athyllis vulpularia* L. Я, Пі, Ж; курай, *Salsola cali* L. Мак», [зелястий] «трав'янистий» Ж, [зельний] «трав'яний», [зілістий] «багатотравний» Ж, [призіліти] «приворожити», [призіл] (спосіб ворожіння) ЛексПол; — р. [зельок] «молода, яскраво-зелена трава», *зэлье*, бр. *зяло́* «насіння бур'янів у зерні», п. *ziola*, *ziele* «трава», ч. *zelí* «капуста», слц. [zelè], вл. *zela*, *zelo* «лікарська трава», нл. *zele* «зілля», полаб. [zilě], болг. *зеле* «капуста», м. *зелје* «трав'яні рослини, вживані в страви», схв. *зэлье* «овочі, зелень», слн. *zélje* «капуста», стсл. *зело* «трава»; — псл. *zelo*, *zely-je*; — споріднене з лит. *žolė* «трава», двн. *gelo* «жовтий», лат. *helus*, *holus* «зелень; овочі, капуста», гр. *χόλος* «жовч», ав. *zaigi-* «жовтий», дінд. *hāriḥ* «жовтуватий, зеленуватий»; іє. **ǵhelc-os* «світло-зелена фарба». — Шанский ЭСРЯ II 6, 85; Фасмер II 92—93; Преобр. I 248—249; БЕР I 631; Skok III 648—649; Trautmann 364; Walde—Hořm. I 654; Persson Beitr. II 794. — Див. ще **зелений**.

[зельман] «вид гаївки» Г, Ж, [жальман Я, жельман] «тс.»; — походить від антропоніма *Зельман* (прізвище); назва гаївки відбила взаємостосунки населення Поділля з орендарем церков, які відмовились від унії; в гаївці прихожани звертались до Зельмана з проханням відчинити їм на Великдень церкву; з часом гаївка наповнилась іншим змістом, зберігши тільки назву. — Шейковський Быт подолян I 1, 35, 73.

зельтерська (вода) «природна або штучно виготовлена мінеральна соляно-вуглекисла вода», [зельська (вода)] Я, *сэльтерський*; — р. *зэльтерская*, *сэльтерская*; — пізні запозичення з німецької мови; нім. *Selterswasser*, букв. «вода із Зельтерса» походить від назви німецьких сіл *Oberselters* і *Niederselters*, де відкрили цю воду. — Фасмер II 93; ССРЛЯ 4, 1194.

зельц «вид ковбаси»; — р. бр. *зельц*; — нове запозичення з німецької мови; нім. *Sültze* «холодець» пов'язується з сн. *sülze*, свн. *sulz(e)*, двн. *sulza* (<**sultja*) «солоня вода, солоня ковбаса», дангл. *sultia* «тс.», нвн. *Salz* «сізь», спорідне-

ним з псл. *soľ*, укр. *сі́ль*.—Шанский ЭСРЯ II 6, 85—86; ССРЛЯ 4, 1194; Kluge—Mitzka 622, 764.—Див. ще *сі́ль*.

[зем, зе́ми] «земля; підлога, переважно цегляна»;—р. др. *земь*, бр. [зем] «чорнозем», слц. *зем* «земля»;—скорочений варіант слова *земля́*, утворений, очевидно, ще від псл. **zemja*, як відповідник чоловічого роду; первісне значення відбите в сучасному *чорнозём*, *глинозём* та ін.—Преобр. I 249—250.—Див. ще *земля́*.

[землédúx] (ент.) «медведка звичайна, *Gryllotalpa vulgaris* Ж, МСБГ;—складне слово, утворене з основ *земля́* і *дух*; мотивація назви незрозуміла.—Див. ще *дух*, *земля́*.

[земліо́нка] (орн.) «луговий чекан, *Saxicola rubetra* L.» ВеНЗн, [земліо́шка] «тс.» ВеБ;—пов'язане з *земля́*; назва зумовлена тим, що ці птахи мостять гнізда прямо на землі, в Карпатах—на кам'янистих скелях, звідки й інші місцеві назви: [каменіо́х, підкаменіо́х, камінча́к, скальча́к] та ін.—Воїнств.—Кіст. 384; Страутман 162.—Див. ще *земля́*.

земля́, [зе́мець] «землевласник» Ж, [земельник] «тс.», *земля́к* «односелець; (зоол.) часникова жаба; (бот.) соняшник бульбистий, *Helianthus tuberosus* L. Мак; картопля, *Solanum tuberosum* L. Мак», *земля́нка* «приміщення в землі»; (зоол.) часникова жаба; [картопля; віршовка біля сохи Я; суніці лісові, *Fragaria vesca* L. Мак», [земля́ник] (орн.) «червоношийка, *Lusciola tute-cula* Ж, *землянін* «селянин; [земляк; землевласник Ж]», *земля́цтво*, [земні́к] «погріб, підвал» Ж, *земство*, [зйо́ма] (дит.) «долівка» ЛЧерк, Л, *земельний*, [землева́тий] «землистий» Ж, [землені́стий] Ж, *землі́стий*, *земля́ний*, [земля́стий] «землистий» Я, *земний*, *зёмський*, *зёмно* «низько», *безземелля*, *безземельний*, *дозёмний*, *засёмлення*, *засёмлювач*, *засёмліти*, *засёмлювати*, *назёмний*, [надзёмка] «міська залізниця», *надзёмний*, *підземелля*, [підземельни́ця] «метро», *підзёмка*, *підзёмник*, *підзёмний*, [позём] «обрій, горизонт», *позёмка*, *позёмок*, [позёмни́ця] «ватерпас» Ж, [по-

земелля́] «міцевість, діляниця, територія», [позёмле] «тс.», *поземельний* Ж, *позёмий*, *позёмний*, *поземельне*, *позазёмний*, *понадзёмний*, *понідзёмний*, *призёмлення*, *призёмленість*, *призёмний*, *призёмок*, *призёмистий*, *призёмкуватий*, *приземлі́ти*;—р. *земля́*, бр. *зямля́*, др. *земля*, *земя*, п. *ziemia*, ч. *země*, слц. *zem*, вл. *zemica*, *zemja*, нл. *zemja*, полаб. *zīpa*, болг. *земя́*, м. *земја*, *земјиште*, схв. *зёмља*, слн. *zēmlja*, стсл. *зєма*, *зємаа*;—псл. **zemja*;—споріднене з лит. *žẽtẽ* «земля», *žẽtas* «низький», лтс. *zeme* «земля», *zems* «низький», прус. *same*, *setme* «земля», *setmaĩ* «низький», лат. *humus* «земля», дперс. *zām-*, ав. *zā-*, род. в. *zəpō*, гр. *χθών* «тс.», *χαμαί* «на землі», *χαμηλός* «низький», хет. *tekap* «земля», тох. А *tkam*, тох. В *kem*, дінд. *q̄sāh*, місц. в. *q̄sāti* «тс.», іє. **ghdem-*, **ghdom-* «земля».—Критенко Вступ 550; Шанский ЭСРЯ II 6, 87; Фасмер II 93; Преобр. I 249; Иванов ВСЯ 2, 8; Brückner 653; Machek ESJČ 714; Holub—Lyer 518; БЕР I 634—635; Skok III 649—650; Fraenkel 3—4, 13—14; Trautmann 369; Mayrhofer I 238; Walde—Hořm. I 664—665; Pokorný 414—416.

[земня́к] «картопля», [зим'як, зімак, зім'як] «тс.» Мак;—запозичення з польської мови; п. *ziemniak* «картоплина», *ziemniaki* «картопля» є похідним від *ziemia* «земля».—Див. ще *земля́*.

[зенджу́л] (бот.) «вид рослини Г; тирлич, *Gentiana* L. Мак»;—один з фонетичних варіантів слова *ґіндзюра* (див.).

[зендрі́вка] «дуже випалена цегла» Ж;—запозичення з польської мови; п. *zendrówka*, *zedrowka*, *zundrówka* «тс.» походить від нім. *Sinter* «сталактит, (вапняковий) накіп, шлак», яке через проміжні форми двн. *sintar*, свн. *sinter*, *sindar* «шлак, окалина» зводиться до герм. **sendra-* «застигла, ущільнена рідина», спорідненого з псл. **seđra* «стверділа вологість, сталактит», ч. *sádra* «гіпс», схв. *се́дра* «вапняковий накіп, сталактит».—Machek ESJČ 535; Kluge—Mitzka 710.

зензубель (тех.) «столярний інструмент для виймання пазів у дошках»;—

бр. *зензібель*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з німецької мови; р. *зензібель*, [зінзібель], що оформилося, мабуть, під впливом *зуб*, є спрощеним варіантом нім. *Sims-hobel*, складеного з (Ge)sims «закруглений карниз» і Nobel «рубанок». — СІС 266; ССРЛЯ 4, 1212; Фасмер II 98; Преобр. I 252; Mikl. EW 403. — Див. ще *гембель*, *гзимс*.

зеніт, *зенітка*, *зенітник*, *зенітний*, ст. *зѣніф*; — р. болг. *зѣніт*, бр. *зѣніт*, п. ч. слц. *zenit*, м. *зенит*, схв. *зѣніт*, слн. *zenit*; — запозичення з наукової латині XVII ст.; лат. *zenith* походить від ар. *samt*, *semt* «дорога, напрям», які в середні віки при переписуванні були передані як *senit* внаслідок того, що *n* було помилково прочитано як *ni*; сучасні східнослов'янські форми, очевидно, зумовлені впливом фр. *zénith* «зеніт». — СІС 266; Акуленко 141; Шанський ЭСРЯ II 6, 89; Фасмер II 94; Kopalinski 1053; БЕР I 635; Klein 1767.

[**зеновідь**] (бот.) «звіробій звичайний, *Huregicum perfoliatum* L.» Ж; — неясне; можливо, в якийсь спосіб пов'язане з *зінювать* «рокитник; дрік» та ін., [зінювать] «тс.».

Зенон — див. **Зінон**.

[**зеріпати**] «зіпати»; — афективне утворення, можливо, пов'язане з *зіпати*.

зѣрнó, [зѣрен], [зѣрнák] «кістянковий плід» Ж, *зѣрніна*, [зѣрніця] «плодове дерево, що виросло з зерна», [зѣрнічка] «тс.» ВеНЗн, *зернівка* (бот.), [зѣрнівці] «злакові» Мак, *зерновік*, *зернові*, *зѣрнѣ*, [зѣрнѣнка] «дичка» МСБГ, *зѣрнята* «зерна; насіння соняшника», [зѣрко] «зерня», [зѣрніця] «дичка», [зѣрнаїстий] «зернистий», [зѣрнáтий] «тс.», *зѣрністий*, [зѣрновáтий] «крупнозернистий» Ж, *зѣрніти(ся)*; — р. *зѣрнó*, бр. *зѣрне*, др. *зѣрньо*, *зѣрно*, п. *ziarno*, ч. слц. *zrno*, вл. *zorno*, нл. *zerno*, [zenko], полаб. *zornj*, болг. *зѣрно*, м. *зрно*, схв. *зѣрно*, *зѣрѣ*, слн. *zrno*, *zrпje*, стсл. *зрѣно*, *зрѣно*; — псл. *z^hno; — споріднене з лит. *žirnis* «горох», лтс. *ziŋnis* «тс.», прус. *sygne* «зерно», двн. *corn*, *kepo*, нвн. *corn* «тс.», дірл. *grān* «зер-

нина», гот. *kainp* «зерно», кімр. мн. *grawp*, одн. *gronup*, брет. *greup* «тс.», лат. *grānum* «зерно, ядро», дінд. *jŋrñāh*, *jūrñāh* «трухлий, розтертий, старий»; іє. *g^her-, g^her- «дозрівати, морхнути, старіти», *g^her- «те, що визріло, розвалюється, само падає»; споріднене з псл. *zŋrēti*, укр. *зріти*. — Критенко Вступ 513; Шанський ЭСРЯ II 6, 90; Фасмер II 95—96; Преобр. I 250—251; Бурлакова ВСЯ 6, 57; Machek ESJČ 719; Holub—Lyer 520; БЕР I 669—670; Skok III 662—663; Trautmann 372; Walde—Hofm. I 618—619; Pokorny 390—391. — Пор. **зріти**².

зѣрó «нуль»; — р. бр. *зѣрó*, п. ч. *zeto*; — запозичення з французької мови; фр. *zéro* «нуль» походить від іт. *zeto* «тс.», що є скороченою формою іт. *zefiro* «тс.», утвореного від слат. *zephirum*, яке зводиться до ар. *sifr* «тс.». — Шанський ЭСРЯ II 6, 90; Sl. wyg. obcych 813; Dauzat 761; Gamillscheg 899. — Див. ще **ціфра**, **шифр**.

зѣстра — див. **дѣстра**.

зѣфір «теплий легкий вітерець; тонка бавовняна тканина; сорт фруктової пас- тили; сорт овечої вовни»; — р. болг. м. *зѣфір*, бр. *зѣфір*, п. *zefir*, ч. *zefir* (текст.), *zefyr* «легкий вітер», слц. *zefir* (текст.), *zefyr* «вітер», схв. *зѣфѣр*, слн. *zefir*; — запозичене з французької мови, можливо, через російську; фр. *zéphyr* «теплий вітерець» походить від лат. *zephyrus* «західний весняний вітер, вітер взагалі», яке зводиться до гр. ζέφυρος «західний або північно-західний вітер», пов'язаного з ζόφος «темрява, захід». — СІС 266; Шанський ЭСРЯ II 6, 91; Hüttl-Worth 72; БЕР I 637; Dauzat 761; Frisk I 611.

зѣбрій — див. **жабрій**.

[з'ѣгóвдуватися] «стиратися»; — неясне.

з-за, [зоза] ВеЛ; — р. *из-за*, бр. *з-за*, п. *z-za*, болг. *ззад*, схв. *їзза*, слн. *izza*; — складений прийменник, утворений з двох простих: з із значенням руху зсередини і за, що вказує на порядок розташування предметів у просторі. — Мельничук Вступ 490—491. — Див. ще **з²**, **за¹**.

ззува́ти, *ззу́ти* — див. **взу́ти**.

зиб, [незиблєний] «непохитний, непо-рушний» Пі, [непóзибкий] «тс.» Пі, Ж; — р. *зыбь*, бр. *зыб*, болг. *зиб*, схв. *зыбати* «хитати», слн. *zibati* «колихати», стсл. *зыбати* «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з лит. *žibėti* «блищати, світити, мерехтіти», *žybsėti* «блищати, виблискувати», лтс. *zibėti* «блищати, мерехтіти» (про мерехтливий відблиск у воді сонця або місяця); пор. у зв'язку з цим укр. [зіблик] «вовк» (у вовків уночі світяться очі); пов'язувалося також (Преобр. I 259) з дінд. *jávate* «поспішати», *jávín* «швидкий», *junāti* «поспішати», *jūtāh* «швидкий», іє. **ḡeçā-* «рухати». — Шанський ЭСРЯ II 6, 114; Фасмер II 109; Горяев 119; Skok III 653.

[зібком] (у виразі з. *кипіти* «без нічого кипіти»), [зібці] «товчений ячмінь, що вариться у воді й кип'ятиться в олії з конопляного сім'я» Я; — пов'язане з *зиб*; пояснюється, очевидно, тим, що на чистій поверхні окропу вільно утворюються брижі (*зиб*). — Див. ще **зиб**.

[зіблик] (зоол.) «вовк, *Canis lupus L.*» ВеНЗн; — очевидно, походить від незасвідченого **зібити* «блищати, мерехтіти», пов'язаного із *зиб* і спорідненого з лит. *žibėti* «блищати», лтс. *zibėti* «тс.», за властивістю очей цієї тварини світитися в темряві. — Див. ще **зиб**.

зигзág «ламанá лінія», [зигзакóвтий] Ж; — р. болг. *зигзág*, бр. *zigzág*, п. *zugzak*, слн. *sik-sak*, м. *zigzag*, *цикцак*, схв. *цйкцйк*, слн. *sikcák*; — запозичення з французької мови; фр. *zigzag* походить від нім. *Zickzack* з первісним значенням «підкоп»; слово виникло в військовому мистецтві ведення облоги для назви звивистих окопів, траншей, схожих на літеру *z*, звідки й відповідна назва. — Шанський ЭСРЯ II 6, 91; Фасмер II 96; Ст. выг. *obcyh* 815; БЕР I 638; Dauzat 761; Kluge—Mitzka 884; Klein 1768.

[зиз] «косоокість», [зизий, зизáтий] Ж, [зизуáтий, зизом], [дзизом дивитися] «вовком дивитися»; — запозичення з польської мови; п. *zyz*, *zez* «косоокість» від давнішого *zez* «шістка в кістковій грі» походить від нім. *Sechs* (двн. *sēhs*) «шість», спорідненого з гот. *saíhs*, лат. *sex*, псл. *šestь*, укр. *шість*. — Brückner

652; Kluge—Mitzka 696; Walde—Hofm. II 528—529. — Див. ще **шість**.

[зйзáти] «кричати, гелготати, крякати» (про гусей) Ж; — очевидно, звуко-наслідувальне утворення; можливо, пов'язане з [зйчáти] «кричати, гелготати».

[зйзгáти] «шипіти, дзижчати» Ж; — звуконаслідувальне утворення; можливо, пов'язане із [зйзáти, зйчáти].

зик, [зйчний] «голосний», [зйчно́] «голосно», *зйкати*, [зйчáти] «кричати, гелготати» Я, [зйчáти] «шипіти» Ж; — р. бр. *зык*, вл. *zupk*, *zuk* «тон, звук», нл. *zuk* «тс.»; — очевидно, псл. *zykь*, *zykь* <**zū-*кь, **zou-*кь, пов'язане із *zov-ɔ* «зву», *zъvati* «звати»; вважається також звуконаслідувальним утворенням; Преображенський вважає пізнім утворенням. — Шанський ЭСРЯ II 6, 115; Фасмер II 109; Преобр. I 259. — Див. ще **звáти**. — Пор. **звук**.

зимá, [зимáрка] «зимова хата на полонині; чорна хата», [зимівка] «пізня диня; огірок, *Cucumis melo variet. Mak*; зимова хата Ж; зимівля Ж, *зимівля*, *зимівник* «зимувальник», *зимівнік* (приміщення), [зимка] «озима пшениця» ЛексПол, [зимки] «сніги», [зимник] «дорога на болоті, якою їздять тільки взимку» ЛексПол, *зимніця*, *зимовік* «зимувальник; [(бот.) дикий шафран, пізньоцвіт осінній, *Colchicum autumnale L.* Г, Мак; веснівка дволиста, *Majanthemum bifolium L. Mak*], [зимовисько] «зимовий табір, зимова квартира» Ж, [зимовник] (бот.) «пізньоцвіт осінній, *Colchicum autumnale L.*» Мак, [зимовок] «зимівля» Ж, [зимóха] «гарячка, пропасниця, лихоманка» Ж, ВеБ, [зими́шка] «сорт яблуні», [зимá] «зима; лихоманка; [(бот.) пізньоцвіт осінній]», [зиминá] «озимина» Ж, [зимівля, зимóвля] «зимовання» Пі, [зимні́к] (бот.) «айстра, *Aster alpinus L.*; садова айстра китайська, *Callistephus chinense Ness.* Мак; зимове поселення», [зимні́ця] «пізня диня, фрукт; пропасниця», [зимні́сть] «холоднеча» Я, [зимн́як] «зимова дорога», [зимові́к] «погірб для бджіл; зимове поселення» Ж, [зимови́ще, зимóвник] «зимове житло запорожців поза Січчю», [зимовча́к] «козак, що жив у зимовнику», [зими́ха] «цибуля, що зимує в землі й ран-

нюю весною проростає» Л, *зимівельний*, *зимний*, *зимній*, *зимовий*, *зимувальний*, *[зимішній]* «зимовий», *[зимній]*, *[зимовний]* «тс.» Ж, *[зимникуватий]*, *[зимничуватий]* «той, що визріває пізньої осені», *[зімський]* «зимовий», *зимобою*, *зимувати*, *[зимніти]* «лихоманити, трясти», *взімку*, *відзимки* «початок ранньої весни», *[зізимки]* «перші осінні морози» Ж, *[зізимчак]* «тс.» Ж, *[зізимки]* «холодна погода напровесні» Я, *[зізимкуватий]*, *[назимковатиця]* «корова, що дає молоко з назимком», *[назимковатиця]*, *[назимкуватиця]* «тс.», *[назімок]* «теля, що перезимувало одну зиму», *[назімок]* «тс.», *[назімча]* «однорічне теля» ВеУг, *[назіміна]* «озимина», *[назімний]*, *[назімний]* «озимий», *[недзімки]* «кінець зими й початок весни» Ж, *озимина*, *озимки*, *озимість*, *озимий*, *[одзімок]* «затягне танення снігів навесні, при холодному вітрі», *перезимівля*, *[перезимча]* «перезимоване теля» Ж, ВеЗн, *[перезимча]*, *перезімок* Л «тс.», *перезимувати*, *[підзимки]*, *підзимний*, *підзимовий*, *[прізимки]* «ранні зимові холоди» Ж, *[прізимок]* «зимівля» Ж, *узімку*, *[узіму]*, *узімі*, *узім'я*, *узімку*, *узімі*;— р. др. *зима́*, бр. *зіма́*, п. ч. слц. *зіма*, вл. нл. *зума*, полаб. *зіма́*, болг. м. схв. *зіма*, слн. *зіма*, стсл. *зіма*;— псл. *зіма*;— споріднене з лит. *žiemà* «зима», лтс. *žiemà*, прус. *zemo* «тс.», дат. *gimber* «ягня», норв. *gimber*, дісл. *gymbg* «тс.», лат. *hiems* «зима», гр. *χίμα*, вірм. *jimefn* (<*jimefn*), дкіпр. *gaem*, хет. *gimanza* «тс.», ав. *zuā*, род. в. *zimō* «мороз, зима», *zayan* «зима», дінд. *hemantāḥ* «тс.», *himāḥ* «зима, холод», *hēman* «взимку», *hāmanā-* «зимовий»; іе. **ǵhei-m-na*, **ǵhie-m-na*, **ǵhim-* «зима, зимовий час», можливо, пов'язане з **ǵhei-* «лити» (про дощ).— Кочерган Мовозн. 1970/6, 43—44; Кристенко Вступ 517; Шанський ЭСРЯ II 6, 92; Трубачев ВСЯ 2, 29—30; Фасмер—Трубачев II 97; Преобр. I 251; Бурлакова ВСЯ 6, 55; Brückner 654; Machek ESJČ 715; Holub—Lyer 519; БЕР I 640—641; Skok III 655; ESSJ Uk. č. 103—111; Būga RR I 406; II 14, 34, 106, 207, 406, 675; Lehmann ZISPh 7, 374—375; Fraenkel ZISPh 26/2, 347—348; LP 7, 20—22; Trautmann 367;

Vaillant BSL 53, 175; Walde—Hofm. I 645—646; Boisacq 1053; Pokorny 425—426.

зимати — див. *імати*.

[зімєць] «гребінь даху» ВеЗн;— на думку Верхратського, складається з префікса *сць*, кореня *им-* (очевидно, від др. *имати*) і суфікса *-ець* і разом означає «скріплений, зчеплений».— ВеЗн 22.— Пор. *імати*, *мати*².

[зимомірок] (ент.) «нічнянка, *Acidalia brumata*» Ж;— неясне складне утворення, першим компонентом якого є основа *зим(а)*; другий компонент неясний, можливо, пов'язаний з дієсловом *мерти* (*умирати*).

зиморóдок (орн.) «рибалочка, *Alcedo atthis* L.»;— р. *зиморóдок* «*Alcedo*», бр. *зімарóдак*, п. *zimorodek*, вл. *zymka* «тс.», болг. *рибарче земеродно* «*Alcedo atthis*»;— складна назва, утворена, очевидно, з основ *зем* (*земля*) і *родіти(ся)* із значенням «той, що родиться в землі» (птах гніздиться на берегах водойм у землі, вигрібаючи для гнізда нору завбільшки в метр і більше); асоціація із словом *зима́* виникла, можливо, тому, що деяка частина цих птахів лишається на зимівлю й ловить рибу в ополонках та в незамерзлих місцях річок.— Шанський ЭСРЯ II 6, 92; Воїнств.— Кіст. 210; Страутман 68—69; Ferienc 129—130.— Див. ще *зем*, *земля*, *родіти*.

[зінька] (орн.) «синиця велика, *Ragus major* L.»;— р. *[зінька]* «тс.»;— звуконаслідувальне утворення, пов'язане з вигуком *зинь-зинь-зинь*, що не точно імітує спів синиці; навряд чи пов'язане із словом *синиця*; зв'язок з балт. **žīņī* «знахарка» (за литовськими й латиськими повір'ями, синиця нібито здатна пророкувати майбутнє), припущений для р. *[зінька]* (*Būga RR* II 676), малоїмовірний.— Фасмер II 98; Преобр. I 252.

[зірйти], *зіркати*, *[зир]* Ж, *зірк*, *[зірнійця]* «зіниця» Ж, *[зіркий]* Пі, *[зірклівий]* ВеБ, *[зірко]* «зірко», *визирати*, *назирати*, *назірком*, *назірцем*, *назірці*, *[обзір'яти]* Ж, *позирк*, *позирці*, *позирати*;— р. *[зірить]*, бр. *зірк!*;— пов'язане із *зріти* <*зърѣти* «бачити»; виникло спочатку як ітера-

тивна форма *зир'ати, в якій з'явилося кінцеве *-ити*, очевидно, за моделлю *ш'ирити*, *втихом'ирити* та ін.— Див. ще *зр'іти*¹.

зир'янин (представник однієї з угро-фінських народностей);— бр. *зыр'янин*, ч. *Zyrjané*, слц. *zyrjan*, болг. *зир'янин*;— запозичення з російської мови; р. *зыр'янин* походить, очевидно, від манс. *saḡan* «зир'янин, комі, зир'янський» і хант. *saḡan* «зир'янський»; за іншим припущенням, пов'язане з власним ім'ям *Зиран* (воєвода пермських зир'ян кінця XV ст.).— Фасмер II 110; Попов Acta Ling. Hung. 1955/5, 5—6; Кальман Acta Ling. Hung. 1952/1, 256.

зиск, *зиск'ати*, *зиск'овний*, *зискь*, *зискь'ати* — див. *іськ'ати*.

[зіховиця]¹ «темний порожній горіх» Л, *[зіговиця]* «тс.» Л;— очевидно, результат перенесення назви *[зіховиця]* «блискавка» внаслідок народних уявлень, нібито такі горіхи утворюються від спалахів блискавки, яка їх спікає.— Див. ще *зихтіти*.

зіховиця², *зіхавка*, *зіховиця* — див. *зихтіти*.

[зихтіти] «блищати, мерехтіти» Я, *[зіховиця]* «блискавка» Л, *[зіхавка, зіховиця]* «тс.» Л; — бр. *зіхацець* «сяяти, блищати»;— неясне; можливо, пов'язане з *[зіблик]* «вовк», *зиб* (пор.).

зічити, *[жічити]*, *[жіч'ати]* «позичати», *[зичлівець]* «доброзичливець», *зичлівість*, *зичлівий*, *[жичлівий]*, *[візика]* «випозика», *позич'ати*, *позіка* УРС, Ж, *позич'ало*, *позич'альник*, *позич'альня*, *позічка* УРС, Пі, *позічник*, *[узіка]* «позика», *[упозіку]*;— р. *[зіचितь]*, бр. *зічыць*;— запозичення з польської мови; п. *[zyczyć]* є мазурований варіант літературного від *żyć* «жити», *ужиток*, пов'язаного з *żyć* «жити»; первісне значення «давати до вжитку».— Richhardt 115; Grückler 669.— Див. ще *жити*.

зі, **зі-** — див. **з**¹, **з**².

[зібкі] «лушпиння з картоплі» (у виразі *варена картопля в зібках*) Ва;— результат видозміни слова, первісно пов'язаного з *[зібком]* у виразі *зібком кипіти* «кипіти без нічого» (див.).

зів, *[зіва]* «позіхання; паща Ж; про-

стір між нитками основи, куди проходить човник з веретеном Я», *[зіва́ло]* «зівака» Пі, *зіва́ка*, *[зіви]* Ж, *[зівка]* (зоол.) «раковина, Chama», *[зіво]* «паша, горло», *зіво́к*, *[зіво́та]* Ж, *[зіво́н]* Ж, *[зівній]* «з'ябровий» Ж, *зіва́ти*, *[візів, візівнути]*, *[ро́ззів]* «отвір»;— р. болг. м. *зев*, бр. *зе́ў*, п. *ziew*, ч. *zívatí*, слц. *zívat'*, вл. *zywać*, нл. *zewaś*, полаб. *zewã* (3 ос.), схв. *зѣв*, слн. *zèv*, *zév*, стсл. *зѣвъ*;— псл. *zèvъ*, пов'язане з *zъjati;— споріднене з лит. *žiõvauti* «позіхати», лтс. *žavãtiès* «зівати».— Шанський ЭСРЯ II 6, 83; Фасмер II 91; Преобр. I 252; Бурлакова ВСЯ 6, 57; Machek ESIC 711; Holub — Кор. 433; Trautmann 368.— Див. ще *зіяти*.— Пор. **позіх'ати**.

[зівк'ий] «гіркуватий» Ж;— очевидно, пов'язане з *[ілк'ий]* «тс.» (через проміжні форми *з'ілк'ий, *з'ілк'ий з діалектним переходом л >ў >в).— Див. ще *ілк'ий*.

[зізбитеньг'авіти] «захиріти, зачахнути» Ж;— похідне утворення від запозиченого уг. *bitang* «волоцюга; безпритульний, бездоглядний».— Див. ще *бетанг*.

[зікр'атий] «зікр'атий» (про мак) Ж;— результат зближення форм *зікр'атий* (похідної від *зір*, *зр'іти*) і *[зікр'атий]* «зизоокий».— Див. ще *зікри*, *зр'іти*¹.

[зікри] «косі очі» Ж, *[зікр'ач]* «зизоока людина» Ж, *[зікр'атий]* «зизоокий Ж; зіркий До», *[зікр'атий]* «такий, що має очі неоднакового кольору»;— бр. *зікр'аты* «сіроокий, блакитноокий, з великими очима; рідкий (про бердо)»;— пов'язане з др. *изѣкрыи* «блакитний; бірюзовий», *изекрыи* «блакитний, блакитноокий», *зѣкрыи* «блакитнуватий, блакитноокий», *зекрыи* «синьоокий, голубоокий», етимологічно неясним; пов'язування із *зърѣти* «дивитися» (Loewenthal 17—18; Mikl. EW 402) необгрунтоване.— Фасмер II 95; Булахаў Веснік БДУ 1972/3, 49 (українські форми тут не враховані).

зіліна, *зілістий*, *зілля*, *зілянік*, *зільнік* — див. *зельо*.

[зільжіти] «полегшати» (про мороз) Ба;— запозичення з польської мови; п. *zelżyć* «зменшити, полегшити щось»

пов'язане з [lgi] «легкий, лагідний» (про погоду), lekki «легкий». — Brückner 293—294. — Див. ще **лєгкій**.

зіма́, **зімнік** та ін. — див. **зіма́**.

зімкнѹти¹ — див. **замикати**.

зімкнѹти² — див. **мікатися**.

[зімодра] (бот.) «вербозілля звичайне, *Lysimachia vulgaris* L.»; — бр. [зімазелень] «вербозілля монетчатє, *Lysimachia nummularia* L.»; — очевидно, пов'язане з **зіма́** і пояснюється витривалістю рослин до перших холодів; компонент **-(о)дра** неясний. — Вісюліна — Клоков 255.

зімхóвий — див. **мох**.

Зінаїда, [Зинаїда, Зенейда Ж], **Зінька**, ст. **Зинаїда**, **Зина** (1627); — р. болг. **Зинаїда**, бр. **Зінаїда**, ч. **Zinaida**, сл. **Zina**, стсл. **Зинаида**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ζηναΐς (род. в. Ζηναΐδος) є жіночим ім'ям, утвореним від Ζεός (род. в. Ζηνός) «Зевс», спорідненого з дінд. duāiḥ «бог», лат. dies «день», псл. дьпъ, укр. **день**. — Сл. вл. імен 240; Петровский 116; Суперанская 87; Илчев 213; Chantraine I 399; Walde — Hofm. I 349—351. — Див. ще **день**.

зіниця, [зінка] Ж, [зінька] Я, **зіньки**, **зінічний**; — р. болг. **зеница**, бр. [зінка], др. **зѣница**, **зеница**, ч. **zenice**, сл. **zepica**, м. **зеница**, схв. **зѣница**, слн. **zenica**, стсл. **зѣница**; — псл. **зѣница**; — очевидно, пов'язане з *зъjati (*зѣ-) «зяяти» (можливо, через проміжне значення «дивитися, роззявивши рота»; пор. р. [зія́ть] «дивитися», Даль I 706); виводиться також (Skok III 656) від псл. *зъгѣica як похідного від зъгѣti «бачити» (пор. л. žepica «зіниця»). — Шанский ЭСРЯ II 6, 89; Фасмер II 94; Преобр. I 259; Горяев 119; Machek ESJČ 714; БЕР I 695; Mikl. EW 402. — Див. ще **зяти**.

зіновать (бот.) «рокитник, *Cytisus* L.; [дрік німецький, *Genista germanica* L. Мак], [зіньовать] «рокитник» Мак, [зановать, зеновка, зіновка, зіновник, зиновать, зиновник] «тс.» Мак, [зано-вать] (бот.) «лядвенць рогатий, *Lotus corniculatus*; рокитник ? Ж», [зановец] «дрік красильний, *Genista tinctoria* L.» Мак, [зановит] «тс.» Мак, [зановики] «рослина, що дає жовте забарвлення» Ж,

[зановить] «рокитник австрійський, *Cytisus austriacus* L.» Мак, [зано́вїть] «рокитник ?» Ж; — бр. **зяно́вец**; — діалектний варіант запозичення з західнослов'янських мов (найімовіріше польської); п. **zapowiec** «рокитник; дрік», **zínówka**, **janowiec**, як і ч. **janovec** «дрік», сл. [zánovec, zanovíc] «тс.», болг. [зано́вец] «рослина, з якої роблять віники», схв. **зѣновѣт** «рокитник», вважаються народними видозмінами лат. **genista** «дрік»; пов'язується також (Варбот *Этимология* 1973, 32—33) з коренем пов-/пав- «заціпеніння, втома, смерть» з огляду на отруйність цих рослин; — пояснення словацької форми **zanovíc** як «зілля, яке треба збирати за нового місяця», є народною етимологією. — Brückner 645; Machek ESJČ 216; Skok III 642; Matzenauer 374; Симонович 159—160. — Пор. **зано́ват**.

Зіновій, **Зіновій**, [Зінець], **Зінько**, [Зьомка], **Зіновія**, **Зінька**, [Зіня, Зінь], ст. **Зиновеї** (1475—1480), **Зѣнко** (1458), **Зіновій** «чистожитель» (1627); — р. болг. **Зіновий**, **Зіновія**, бр. **Зіновій**, **Зіновія**, п. **Zenobiusz**, **Zenobia**, ч. **Zenobia**, сл. **Zenob**, **Zenobia**, стсл. **Зино-вій**; — через старослов'янську мову запозичене з грецької; гр. Ζηνοβίος, Ζηνοβία утворено з компонентів Ζεός (род. в. Ζηνός) «Зевс» і βίος «життя». — Сл. вл. імен 210; Беринда 207; Петровский 116; Суперанская 78, 87; Илчев 213. — Див. ще **Зінаїда**, **біблог**.

[зіно́вка] (бот.) «материнка звичайна, *Origanum vulgare* L.»; — бр. [зяноу́ка] «тс.»; — очевидно, пов'язане з **зіно-вать**; мотивація зв'язку неясна. — Див. ще **зіно́вать**.

Зіно́н, **Зено́н**, **Зінець**, ст. **Зінонъ** (1627); — р. **Зено́н**, бр. **Зяно́н**, п. сл. **Zenon**, стсл. **Зинонъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ζήνων походить від Ζεός (род. в. Ζηνός) «Зевс». — Сл. вл. імен 210; Петровский 115. — Див. ще **Зінаїда**.

зі́нське (**щєня**) (зоол.) «сліпєць, *Sralax typhlus*; [кріт]»; — пов'язане з **зіньки** «очі»; назва зумовлена народними уявленнями, нібито ці тварини замість очей мають тільки зіниці. — Яворницький 298.

[зіньківка] «невелика кругла курильна трубка з короткою шийкою; гостроверха висока бараняча шапка»;— очевидно, пов'язане з назвою м. Зіньків на Полтавщині, де було поширене кустарне виробництво цих товарів.

зіпати «кричати; позіхати, спускати дух Г; часто дихати, хапаючи повітря Па», [зіпа] «крикуха», зіпа́ка, [зіпавий] «гнівливий, сердитий» Ж, [зіпува́тий] «задишуватий» Па;— р. [зѣпаты], п. зіра́с «ледве дихати», ч. зѣпати «важко дихати», слц. зірапа' «кричати на когось», болг. зѣпам «зівати, бути роззявою»;— псл. зѣпати, пов'язане з *zъjati (zѣvati) «зівати» з пізнішою інфільтрацією п; очевидно, споріднене з лит. жірсіоти «хапати повітря», жірплінті «йти, роззявивши рота», жірпсоти «зівати, ловити гав», дісл. геіра «базикати», нвн. геібен «зівати», геіфен, геіпен «тс.»— Фасмер II 94—95; Machek ESJC 711; Trautmann 368; Persson Beitr. II 835.— Пор. зів.

зіпачистий — див. опа́к¹.

зір, зірка́тий, зіркий — див. зрі́ти¹.

зірка¹, зірні́ця — див. зоря́.

[зірка²] (бот.) «чорнобривці, Tagetes L.; ліхніс, татарське мило, Lychnis chalcidonica L. Мак», [зірки] (бот.) «ліхніс; вербена лікарська, Verbena officinalis L.; гвоздика, Dianthus caryophyllus L.; золототисячник зонтичний, Erythraea centaureum Pers.; любисток лікарський, Levisticum officinale L.; гвоздики, Tagetes erectus L.; мильнянка лікарська, Saponaria officinalis L.; вербена гібридна, Verbena hybrida Hort.» Мак, [зірочка] «ліхніс» Мак, [зірочки, зорки] «тс.» Мак, зірочник (бот.) «зірочка, Stellaria L.», [зірча́к] «мальва рожева, слизник, Malva alcea L.» Ж;— назви рослин пов'язані з зірка і зумовлені переважно формою вінчика або яскравим забарвленням і невеликими розмірами квітів.— Вісюліна — Клоков 154—155; Нейштадт 230—232, 243—244.— Див. ще зоря́.

[зірча́к] «мак-самосійка, Papaver rhoeas L.», [зірка́тий мак, здріка́н Ж, здріку́н Ж, здря́чий мак Ж] «тс.»;— похідні утворення від зіркий, здріти; назви зумовлені наявністю у верхній

частині коробочки невеликих отворів — «очей». — Див. ще зрі́ти¹. — Пор. видю́к, зікра́тий.

зірки — див. ора́ти.

зірко, зірні́ця — див. зе́рно.

зірну́ти, зорну́ти, зрі́нути — див. рі́нути.

зіспити — див. спі́ти.

зіті́льник — див. зні́т.

зітха́ти, [зідха́ти, зітха́ч];— власне українське утворення за аналогією до зітхну́ти замість успадкованого [зди́хати] «зітхати» (пор. р. взды́хатъ, бр. узды́хачъ, др. вѣздыхати), відомого ще в цьому значенні в південно-західних говорах.— Див. ще ді́хати, тхну́ти.

[зіха́ти] «роззявляти рота, позіхати; спускати дух (про мерця)», позіха́ти, [позяха́ти] Пі, по́зіх, [позіха́чка] ЛЖит, по́зіхи, позіхо́ти, роззіха́тися;— р. [зѣхатъ] «дивитися», [зехатъ] «кричати», [зѣха] «роззява», бр. зяха́ць «хапати повітря», схв. зи́ѣхати «позіхати», слн. зѣhati «тс.»;— очевидно, псл. *zѣhati, пов'язане з zѣvati, укр. зівати; коре-неве х, можливо, з'явилося під впливом въздыхати, укр. зітха́ти, [зди́хати].— Skok III 655—656.— Див. ще зів.

зіше́стя — див. ішо́в.

зія́ти, зія́ння, зія́ючий — див. зя́ти.

зі́зд — див. і́здити.

зі́ом, зі́омка, зі́омник;— запозичення з російської мови; р. съѣм, съѣмка пов'язане із сніма́ть, псл. sьpınati, похідним від imati (jęti), до якого зводиться й укр. іма́ти (див.).

злак;— р. бр. болг. злак, др. злакъ;— запозичення з старослов'янської мови; стсл. злакъ утворилося від основи zol-, пов'язаної чергуванням голосних із zelo «трав'яниста рослина»; словотворчо близьким є р. [зело́к] «молода трава».— Шанский ЭСРЯ II 6, 93; Фасмер — Трубачев II 99; Трубачев ЭИРЯ II 36—37; БЕР I 644; Младенов 192; Брандт РФВ 25, 220; Trautmann 365.— Див. ще зе́ло, зола́¹.

[злакóтниця] «нижня лутка вікна» Я;— пов'язане з ліко́ть (на Поліссі — ло́коть); мається на увазі можливість опертися на лутку ліктями (пор. р. облокоті́ться).— Див. ще ліко́ть.

зла́то «золото», *зла́тка* (ент.) «Viprestis L.», [*златіти*] «золотити» Ж;— р. др. *зла́то*;— запозичення з церковнослов'янської мови; ц.-сл. **ЗЛАТО** відповідає укр. *золото* (див.).

зле «погано, недобре»;— др. *зълѣ*, *злѣ*, *зле* «тс.»; злиденно», п. *zle*, ч. сл. *zle*, вл. *zle*, *zle*, нл. *zle*, болг. *зле*, стсл. *зълѣ*;— псл. **zylē*;— адвербіалізована форма місцевого в. одн. с. р. прикметника *zylъ* «поганий, злий»; кінцеве *-e* в українській формі вторинне замість *-i* (< *-ē*).— Див. ще **злий**.

[**злебедати**] «застати, застукати»;— неясне; можливо, пов'язане з [*злабүдати*] «насилу щось довести до ладу».— Див. ще **лабүдати**.

[**злебеніти**] «узгодити; найняти; досягти, підступитися і т. ін. Ж; попасти, схопити Г»;— очевидно, пов'язане із [*злебедати*] «застукати, схопити» (див.).

[**злегувати**] «полегшити, попустити» (про хворобу, роботу) Ж;— очевидно, пов'язане з *лєгкий*; словотворча модель і проривний *г* замість *г* не зовсім ясні.

[**злібіда**] «бідність, злидні» Я;— бр. *злібеда*;— складне слово, утворене з синонімічних компонентів *злі-* (очевидно, під впливом *злідень*) і *бідá*.— Див. ще **бідá**, **злий**.

[**злі́га**] «фуфайка, бурнус, плащ, які рибалка одягає один поверх другого, коли йде дощ і холодно» Мо;— очевидно, пов'язане із *злі́гувати* «з'єднувати, застіпати».— Див. ще **лігáти**¹.

злігáти, *злігáтися*, *злігуватися* — див. **лігáти**¹.

злі́гнути, *злі́гнути* — див. **відлі́га**.

злі́годні;— похідне утворення від прикметника *злі́годній* «злиденний», що виник на базі словосполучення **zъly(u) годъ* «поганий час (рік)».— Див. ще **год**, **злий**.

злідáр «людина, яка живе в злиднях, нестатках; бідняк», *злідáрство*, *злідáрювати*, [*злідáрити*];— р. [*злыдáр*];— очевидно, результат видозміни дееграмологізованого *злідень*, у якому кінцеве *-ень*, помилково сприйняте як суфікс, було замінене суфіксом *-ар*.— Див. ще **злідень**.

злідень «бідняк», *злідéнник*, *злідні* «бідність; біднота», [*зліднóта*] «біднота»

Ме, *злідняк*, *злідéнный*, [*злідяний*], *злідняцький*, [*злідніти*], *зліднювати*, *озлідніти*, [*роззлідні*] «дуже нещасливі дні» Ж;— р. [*злйдень*], бр. *злйдэнь*, п. *zlydnia*;— складне слово, утворене з прикметника *злий* та іменника *день*; форма однини виникла пізніше від множинної форми *злідні* (<*злий дні*).— Шанский ЭСРЯ II 6, 98.— Див. ще **день**, **злий**.

злий, *злі́сливий*, *злі́сний*, [*злюбівий*] Ж, *злюблівий*, *злѣбний*, *злослівий*, *злостівий*, *злѣчий*, *злѣщий*, *злість*, *злісниця*, *зло*, *злѣба*, *злѣбитель*, *злѣбительство*, [*злѣбник*] Ж, [*злѣбник*], *злѣба*, *зліти*, *зліти*, *злішати*, [*злюбітися*], *злюбівати*, *злѣбствувати*, [*злостіти(ся)*], [*злостувати*], *злувати*, *зѣла*, [*зѣзлѣба*], *озлѣблений*, *озлѣбити*, *озлѣблювати*, *озлѣляти*, *розізлітисся*, *узлітисся*;— р. *злой*, *зол*, бр. *злы*, др. *зълыи*, п. вл. нл. *zly*, ч. сл. *zly*, болг. *зъл*, м. *зол*, схв. *zъo*, *злй*, слн. *zēl*, стсл. *зълѣ*;— псл. **zylъ*(*жъ*) «недобрий, поганий»;— споріднене з лит. *atžūlas*, *atžūlus* «черствий, грубий, нелюдяний», *ražulnūs* «похилий, косий», *žūlelis* «нахаба», а також з іншим ступенем чергування: *žvalūs* «бадьорий, жвавий», лтс. *zveift* «ударити, штовхнути», ос. *zūl* «кривий», перс. *zūg* «фальш, брехня», ав. *zūgah* «кривда, несправедливість», дінд. *hváratē* «відхиляється від прямого напрямку», *hválati* «блудить, вештається, падає»; Ільїнський (РФВ 61/2, 227) зв'язок з дінд. *hváratē* заперечує; іє. **ghcel-* «кривий, похилий».— Шанский ЭСРЯ II 6, 95; Криченко Вступ 556; Фасмер II 99; Преобр. I 256; Brückner 655; Machek ESJC 716; Holub — Кор. 437; БЕР I 663—666; Skok III 642—643; Fraenkel 23—24; Būga RR I 494; Trautmann 872; Persson Beitr. II 757; Абаев ИЭСОЯ I 210—211.

[**злі́нка**] (бот.) «злінка канадська, *Erigeron canadensis* L.», [*злі́нець*] «тс.» Ж;— очевидно, пов'язане із *зло*, *злий*, оскільки ця плодюча рослина дуже засмічує поля; пор. її назви: [*богатниця*, *гадяче зілля*, *загадка* та ін.].— Нейштадт 517—548.— Див. ще **злий**.

[**злі́чний**] «гарний» Пр. XI діал. н.;— діалектний варіант запозиченого

з польської мови прикметника *śliczny*, який разом з ч. *slíčný* походить від псл. **sz-líc-ьпъ* «той, хто має гарне обличчя», утвореного, очевидно, з основ *sz-* (<іє. **su-*) «добрий» і *lice* «обличчя». — Brückner 531; Machek ESJČ 554. — Див. ще **здоровий**, **лице**.

злі́нка — див. **линя́ти**.

зловті́ха, **зловті́шний**, **зловті́шатися**; — очевидно, кальки р. *злора́дство*, *злора́дний*, *злора́дствовать*, які, в свою чергу, могли бути утворені за зразком гр. *κακόχαρτος* «зловтішний». — Див. ще **злий**, **тішити**. — Пор. **злора́дий**.

злоді́й¹ «крадій», *злодійчу́к*, [злоді́єнко] «син злодія», [злоді́йня] Ж, *злоді́йство*, *злоді́йщина*, *злоді́юга*, *злоді́юка*, *злоді́яка*, *злоді́яння*, *злоді́юга*, *злоді́йкува́тий*, [злоді́ячий] «бандитський» Я, [злоді́йкува́ти], [злоді́йствува́ти], *злоді́юва́ти*, *злоді́яти*, *злоді́ячити*, ст. *злодѣи* «злочинець»; — р. болг. *злодѣй* «лиходій», бр. *злѡдзей* «крадій», др. *зѡлодѣи* «злочинець, лиходій, крадій», п. *złodziej* «крадій», ч. *zloděj*, слц. *zlodej*, вл. *złodzjij*, нл. *złózej* «тс.», м. *злѡдеец* «злочинець», слн. *zlódej* «чорт», стсл. *зѡлодѣи* «злочинець»; — псл. **zъlodějъ*; — складне слово, утворене з основ іменника *zъlo* і дієслова *dě(ja)ti*; спочатку означало «людина, яка чинить будь-яке зло», а потім у частині слов'янських мов закріпилося тільки за крадіями. — Шанский ЭСРЯ II 6, 94; Фасмер II 99. — Див. ще **діяти**, **злий**.

[злоді́й²] (бот.) «грицики звичайні, Capsella bursa pastoris (L.) Mönch.» Мак; — запозичення з чеської мови; ч. *lopatkový zloděj* «тс.» є калькою нім. *Löffeli-Schelm*, *Kochlöffeldieb* «тс.» (букв. «ополовниковий злодій»); назва пов'язана з якоюсь дитячою грою з цією рослиною. — Machek Jm. rostl. 63—64.

злок — див. **лі́кати**.

[зломча́] (орн.) «волове очко, Troglodytes parvulus L.»; — неясне.

злора́дий, **злора́дісний**, **злора́дний**, **злора́дість**, [злора́дісник], **злора́дство**, **злора́дно**, **злора́до**, **злора́діти**, **злора́дствува́ти**; — р. **злора́дний**, бр. **злара́д-**

ны, др. *зѡлурадѣи*, болг. *злора́ден*, м. *злорад*, схв. *злѡрад*, стсл. *зѡлорадо-стьнѣ*; — складне слово, утворене з двох самостійних слів: *зло* і *ра́дий*; у сучасній українській мові могло з'явитись під впливом російської. — Шанский ЭСРЯ II 6, 97. — Див. ще **злий**, **ра́дий**. — Пор. **зловті́ха**.

злорі́ка (заст.), [злорі́кий Ж, злорі́чавий Я], *злорі́чити*, ст. *злорѣче*; — р. болг. *злорѣче*, др. *зѡлорѣчити*, ч. *zlořečiti*; — складні слова, утворені, очевидно, під впливом стсл. **зѡлословити**, **зѡлословиѣ** з основ іменників *зло* та *рїч* «мова» (див.).

злосло́вити, **злослі́в'я**, [злосло́вний] Ж; — р. *злословіть*, бр. *зласло́уе*, др. *зѡлѣсловити*, *зѡлословити*, болг. *злословіе*; — очевидно, запозичення з старослов'янської мови; стсл. **зѡлословити** утворено з основ іменників *зѡло* і *слово* як калька гр. *κακόλογοειν* «тс.». — Шанский ЭСРЯ II 6, 97. — Див. ще **злий**, **сло́во**. — Пор. **злорі́ка**.

зло́то, [злі́тце], **зло́тні́к** «золотар; [світлячок; вид жіночої прикраси Ж]», [злотарні́к, злотарчі́к Ж], **зло́тий** (грошова одиниця Польщі), *злот* «монета в 15 коп.», [злоткі́вець, злоткѡвець Ж] «тс.», *злотаві́й*, *злоті́стий*, [злоті́ти, позлі́тка, позло́та, позло́тець, позло́тка, позлоті́стий, позлочі́стий Ж]; — бр. [зло́та], др. *зло́то*; — запозичення з польської мови; п. *złoto*, як і вл. нл. *złoto*, відповідає укр. *зо́лото* (див.).

злотѡ́чити — див. **лотѡ́чити**.

зло́чин, **злочі́нець**, [злочі́нок] Ж, **злочі́нство**, **злочі́нний**, **злочі́нницький**, ст. *злочинца*; — бр. *злачы́нства*, п. *złoczyństwo*, ч. слц. *zločin*, вл. *złocink*, м. *злочин*, слн. *zločin*; — складне слово, утворене з основ іменника *зло* і дієслова *чині́ти*; спочатку, очевидно, означало «той, хто чинить зло» (як **злоді́й**); значення вчиненого зла, мабуть, пізніше. — Див. ще **злий**, **чині́ти**.

злу́да, **злудáння**, **злудлі́вий**, **злудні́й** — див. **луді́ти**².

злу́кто — див. **жлу́кто**.

[злю́лятися] «упитися»; — очевидно, пов'язане з *лю́ляти* «спати» (з дитячої

мови) і первісно означало «звалитися сонним». — Див. ще *лїбля*.

[злюпатися] «розлютовуватися»; — неясне.

змагати «брати гору, перемагати; [спрямовувати, спонукати МСБГ]», *змагати́ся* «боротися; [прагнути]», [збагати́ся] Ж, [змаг] *зма́га* «змагання», *змагальник* «суперник, борець», *змагання*, [змагач, змагун], [змажка] «суперечка, сварка», *змагальний*, [змагливий] Ж, [змаговий]; — бр. *змагачь* «перемагати», п. *zmagac*, ч. *zmáhati* «переборювати, осилювати, справлятися з чимось», слц. *zmáhat' sa* «розростатися, міцніти», слн. *zmágati* «перемагати», стсл. **възмагати** «тс.»; — псл. *szmagati* «долати», *vzmagati*; — пов'язане з **mogti* в його первісному значенні «діяти силою, тягти». — Мельничук Мовозн. 1980/6,47. — Див. ще *могті*. — Пор. **вимагати**.

[змагу́лити] «обдурити» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. *măguli* «лестити» виводиться від схв. *maguliti* «затуманювати», *măgulti* «тс.», похідного від *măgla* «туман, імла», спорідненого з укр. *мла*. — Scheludko 133; Vrabie Romanoslavia 14, 180; DLRM 484. — Див. ще *мла*.

[зма́йки] (у виразах *з кого взяти, зайти* «до когось підступно підкрастися, хитро випитати») Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *майка* «шпанський жук» з огляду на його здатність викликати збудження. — Пор. **змайовіти**.

[змайовіти] «одуріти, очманіти» Я; — пов'язане з *майка* (ент.) «жук, *Lytta vesicatoria*»; раніше ці жуки використовувалися у медицині (й особливо широко в знахарстві) як збуджувальний або як зовнішній подразнювальний і відволікальний засіб при невралгіях; поширений у народі вислів «наїстися майок» відбиває збуджену, бурхливу поведінку людини, схожу на стан божевілля. — УРЕ 8, 393. — Див. ще *майка*². — Пор. *змайки*.

[зма́ндати] «скласти, підтасувати» Я; — очевидно, афективне утворення.

[зма́ргатися] «виснажитися через бідкування, труднощі» Ж, [ма́ргла] «труд, тягар, злидні, біда, лихо»; — очевидно, пов'язане з *марга* «худоба» (див.).

[зматлашити] «збити до купи, з'єднати» ВеЛ; — афективне утворення.

[змегелити] «жадібно з'їсти» Я; — неясне; можливо, пов'язане з тур. *mehle* «м'ясо для котлет; бараняча лопатка (смажена на вертелі)».

[змедзигува́ти] «зміркувати, втямити» Я; — результат афективної видозміни дієслова *зметикува́ти* «додуматися, здогадатися». — Див. ще *метикува́ти*.

змеженіти — див. *межень*.

[змельну́ти] «змигнути, зморгнути»; — очевидно, префіксальне утворення від *мелькну́ти* із спрощенням кореневої групи приголосних. — Пор. *мелька́ти*.

[змендіка́ти] «зім'яти, зібгати, зжужмити» Ж; — можливо, пов'язане з лат. *manducare* «жувати, їсти»; могло бути утворене в середовищі бурсаків чи семінарств.

[змендріти] «зміршавіти, схуднути, споганіти» Ж; — очевидно, афективне утворення.

[зме́нтати] «вирвати, здобути, дістати, знайти» Я; — очевидно, афективне утворення, близьке до [вїмантити] «вдурити». — Пор. *мантіти*.

[зметю́хкати] «зім'яти, зжужмити, безладно накидати»; — не зовсім ясне; очевидно, афективне утворення, пов'язане з *метати* «кидати» (див.).

[змію́нна] (бот.) «вид рослини; буряковий лист» Ж; — очевидно, варіант слова [змію́вина], що виник внаслідок метатези; зв'язок із *змія* неясний. — Пор. *зміячка*.

змика́ти¹, *змик* — див. **замика́ти**.

змика́ти² — див. **мікати́ся**.

змикну́ти — див. **мікати**.

[змитря́жити] «змарнувати, згаяти» (день) ВеЗа, [перемитря́жити] «перепсувати, перемарнувати» (Ме); — запозичення з польської мови; п. *mitrężyć* «тс.» утворене від кореня *mitr-*, пов'язаного з *mitus* «навхрест», спорідненим з укр. [мітусь, митусь] «(лежати) в різні боки головами», *метуші́тися*. — Brückner 338—339. — Див. ще *мітусь*. — Пор. *метуші́тися*.

[змієвєць] (бот.) «очеретяна пальма, *Calamus draco Willd.*» Ж, Мак; — схв. *змајева палма, змајево дрво*; — пов'язане

зане із *змія*; назва зумовлена, мабуть, довгою і виткою формою стебла рослини.—Симонович 88.— Див. ще **змії**.

[змієвік] (бот.) «сухоцвіт, *Gnaphalium arvense* L.» Я;— пов'язане із *змія*; мотивація назви неясна.— Див. ще **змії**.

[змієвка] (бот.) «гіркуша нечуйвітрова, *Picris hieracioides* L.» Я;— пов'язане із *змія*; мотивація назви неясна.— Див. ще **змії**.

змієголівник (бот.) «*Dracoserphalum* L.»;— р. *змеєголівник*, бр. *змеєгалб'уник*, слн. [zmajeglavka] «тс.»;— калька латинської наукової назви; лат. *dracoserphalum* утворене з основ грецьких слів δράκων «дракон» і κεφαλή «голова»; назва дана за формою зіву віночка, яка нагадує зміїну голову.— Нейштадт 467; Симонович 174.— Див. ще **голова**, **змії**.

змії, *змія*, [змії] Ж, [дзмії, дзміїха] Ж, [зміїки] «вид узору на писанці» Я, [змієвець] (мін.) «серпентин» Ж, [зміїовік] (тех. і бот.) «жабник польовий, *Filago arvensis* L.» [зміїовина] «дорога між полями» Мо, [зміїовина] «глибочезний яр» Мо, [зміїок] «змії-самець», [зміїча] Ж, [зміїра] «великий змії» Я, *зміїний*, *зміїстий*, *зміїстий*, [зміїчий], *зміїтися* «звиватися»;—р. *змії*, *змії*, бр. *змії*, *змія*, др. *зміи*, п. *zmija*, ч. *zmije*, слц. нл. *zmija*, вл. *zmiј*, *zmiја*, полаб. *zmejäk*, болг. *змеј*, *змія*, м. *змеј*, *зміја*, схв. *zmiј*, *зміја*, слн. *zmiј*, *zmiја*, стел. *змія*;— псл. *зьтъѣ, *зьтъѣа, пов'язане з зетя «земля»; за походженням є табуїстичною назвою плазунів «земна істота; те, що повзає по землі», яка вживалася для відвернення зустрічей з небезпечними для життя отруйними зміями (пор. у зв'язку з цим *ведмідь*, р. *медведь*).— Критенко Вступ 528, 546; Шанский ЭСРЯ II 6, 99; Фасмер II 100; Преобр. I 253; Brückner 665; Machek ESJC 717; Holub — Кор. 437; Holub — Lye 519; БЕР I 647, 667; Skok III 657—658; Fraenkel LP 7, 4—5.— Див. ще **земля**.

зміна, *змініво*, *змінливий*, *змінний*, *змінник*, *змінничий*, *змінчик*, *змінь* — див. **міняти**.

зміст, *змістовний* — див. **місто**.

зміячка (бот.) «батіг рожевий, *Scorzonopa rosea* W. K.» [зміїовина] «тс.»;— схв. *зміїак*, *зміїачак*;— похідні утворення від *змія*; назва мотивується двома: тим, що цю рослину застосовують від укусів змії, або, за іншою версією, тим, що чорний корінь рослини нагадує тіло змії.— Нейштадт 584; Анненков 321; Machek Jm. rostl. 236; Симонович 427.— Див. ще **змії**.— Пор. **зміїовіна**.

[змілоцок] «молотник» Ж, [змілоцок] «тс.»;— запозичення з польської мови; п. тілосек «молотник» пов'язане з тілосіс «молотити». — Richhardt 114.— Див. ще **молотити**.

[зміунити] «померкнути»;— неясне; можливо, пов'язане з *мутній*, *мутніти*.

[зміщуритися] «зіщулитися, зменшитися» Я;— очевидно, результат контамінації слів *зміричитися* і *ціщуритися*, *ціщуритися*; в такому разі первісною була форма **зміщуритися*, видозмінена внаслідок укання.— Див. ще **міричити**, **ціщурити**.

з-над;— бр. *з-над*, п. *znad*, слц. *znad*, схв. *їзнад*, слн. *ізнад*;— складений приєдник, утворений з двох простих: з із значенням руху зсередини і *над*, що вказує на розташування одного предмета вище від іншого.— Мельничук Вступ 490—491; ESSJ Sl. gr. I 83.— Див. ще **з²**, **над**.

знадіб, *знадібний*, *знадібок*, *знадіб'я*, *знадоб*, *знадоба*, *знадобити(ся)*, *знадобок*, *знадоб'я* — див. **надібок**.

[знаймувати] «свідчити, констатувати» Я;— запозичення з польської мови; п. *znajmować* «сповіщати, повідомляти» пов'язане із *znac*, що відповідає укр. *знати* (див.).

знайти, *знайда*, *знайдеї*, *знайденя*, *знайдіх* — див. **найти**.

знак, [знакімець] «знайомий», [знакімля] «знайомство», [знакім'я] «тс.» [знакомітель] «знайомий», *знакомство*, *значення*, *значильник*, [значіння], [значка] «мітка», *значківець*, *значкіст*, *значковий* «той, хто несе який-небудь церковний знак», *значок*, *знакомий*, [значкий] «позначений», *значливий*, *значний*, *значущий*, *знакомити*, *значити*, *значити*, [знак] Ж, *взнакі*, [візнак] «покажчик»

Ж, [визна́ка] «відзнака» Ж, *візначення*, *визначний*, *визначити*, *відзна́ка*, *відзна́чити*, [завзна́кí] «на згадку» Ж, [завзна́кí] «свідомо», *зазна́чка*, [навизна́чний] «визначний» Ж, [назна́ка] «інструкція, вказівка; чек, ордер» Ж, *назначіти*, [непризна́чний], *озна́к*, *озна́ка*, *озна́чати*, *озна́чувати*, [обозна́к] «позначка» Ж, [пізна́ка Ж, пізнако́мість Ж, пізна́чий Ж], *позна́ка*, [по-знаку́] Ж, *по́значка*, *позначітися*, [позна́че] «слід, знак» ЛексПол, [при́знак] Ж, *призна́ка*, *призначенець*, *призначення*, *призначе́нство*, [при́значка] «приміта», *призна́чити*, [ро́ззнак] «знаюча людина», [роз-знака] «тс.»; *узнакі*; — р. бр. болг. м. *знак*, др. *знакъ*, п. ч. слц. вл. нл. *знак*, схв. *зна́к*, слн. *znák*, стсл. *знакъ*; — псл. *знакъ*, пов'язане із *znati*, як *вѣгакъ* «шлюб» (р. *брак*) з *вѣгати* «брати». — Шанський ЕСРЯ II 6, 99; Фасмер II 100; Brückner 655; Holub — Кор. 437; Holub — Lyer 520; БЕР I 648—649. — Див. ще *знати*. — Пор. *знакомітий*.

[*знакомітий*] «помітний, відомий»; — р. [*знакомітый*] «привітний, ласкавий», бр. [*знакаміты*] «знаменитий»; — запозичення з польської мови; п. *znakomity*, як і др. *знакомити* «близький», утворене від *знакопу* (др. *знакомъ*), тобто «відмічений певним знаком, виділений серед інших». — Онышкевич Исслед. п. яз. 242; Brückner 655. — Див. ще *знак*, *знати*.

знаме́но, [знаме́н] «знамено» Я, *знаме́нник*, *знаме́нність*, *знаме́ння*, [знаме́н'ята] «значки або тавра на рогатій худобі в гуцулів», [зна́мка] «прикмета» Ж, [зна́м'я] «знамено; ознака, знак» Ж, *знаменітий*, *знаме́нний*, *знаменува́ти*, [зна́менува́тися] «цілувати хрест», [зна́мува́тися] «тс.» Я, [візна́мок] «відбиток» Ж, *ознаменува́тися*; — р. *зна́мя*, др. *знамя*, п. *znamię* «ознака», ч. *znápeň* «знак, мітка», слц. *znápienko*, вл. *znapijo*, нл. *znapije* «тс.», болг. м. *зна́ме*, схв. *зна́мен* «символ, знак», слн. *znápenje* «ознака», стсл. *знама*; — псл. *знапѣ*, пов'язане з *znati* «знаний, відомий», *znati* «знати»; половина українських форм є новими кальками відповідних слів російської мови. — Шанський ЕСРЯ II 6, 100; Фасмер II 100;

Machek ESJČ 717; БЕР I 649; Бернштейн Очерк 1974, 186—187. — Див. ще *знати*.

знаро́к — див. *наро́к*.

знарядіти, *зна́ряд*, *знаря́ддя* — див. *рядіти*.

зна́ти, *знава́ти*, *знайо́мити*, *зна́тися*, *знай*, *знаве́ць*, *знаве́цтво*, [зна́йко], *знайо́мець*, *знайо́мство*, [зна́ник] «знахар», *знання*, [зна́тель] Ж, *зна́тнік*, *зна́тніця*, *зна́тність*, *знаття́*, *зна́ть*, [зна́ха], [знаю́ка] «знавець», *знайо́мий*, *зна́ний*, [знато́чний] «значний, знаменитий» Ж, *визнава́ти*, [візна́ти] «второпати, зрозуміти», [визна́вець] Ж, *визна́ння*, *дізна́ти*, *дізна́тися*, [дозна́ти, дозна́тися, дозна́вця, дозна́лість Ж, дозна́не Ж, дозна́те Ж], *зазна́ти*, [запізна́ти, знéзнавки], *зізна́тися*, *зізна́ння*, *назна́ти*, [незна́в] «невідомо» Ж, [незна́е́мець] Ж, Пі, [незна́й] «незнання», *незна́йко*, *незнайо́мець*, *незнайо́мство*, [незна́мий] «незнайомий, невідомий» Ж, Пі, [незна́ть] «невідомо» Ж, *непізна́нний*, [недозна́лість Ж, недозна́мий Ж], *незна́нець*, *непізна́нний*, [неро́ззнака] «незнайко», [передзна́ття], *пізна́ти*, *пізнава́льний*, *пізна́ваний*, *пізнава́нний*, *пізна́ння*, [позна́емник] ВеУг, *призна́тися*, [призна́тний] «видатний», *розпізна́ти*, *розпізна́вальний*, *упізна́ти*; — р. *зна́ть*, бр. *знаць*, др. *знати*, п. *znać*, ч. *znáti*, слц. *znat'*, вл. *znać*, нл. *znać*, полаб. *znat*, болг. *знам*, *зна́я*, м. *знае*, схв. *зна́ти*, слн. *znáti*, стсл. *знати*; — псл. *znati*; — споріднене з лит. *žinoti* «знати», лтс. *žinàti* «тс.», прус. *ersinnat* «узнати», двн. *irkpāan* (<*kņējan) «узнавати», каппа *«знати»*, нвн. *keppen* «знати», *kōppen* «зуміти, могли», гот. *kunpan* «знати», лат. *pōscō* «знайомлюся, довідоюся», гр. *γινώσκω* «пізнаний», *γινώσκω* «дізнаюся», алб. *pjoh* «знаю, узнаю», ірл. *gnath* «відомий», тох. *knāp* «знати», дінд. *jāpāti* «знає», *jīpātāh* «відомий, пізнаний»; іе. *g'ep- «знати», очевидно, пов'язане з *g'ep- «народжувати». — Шанський ЕСРЯ II 6, 101; Трубачев Терм. родства 148; ВЯ 1957/2, 90; Фасмер — Трубачев II 100—101; Преобр. I 253—254; Brückner 655; Machek ESJČ 717; Holub — Кор. 437; Holub — Lyer 520; Стоянов 51; БЕР I 649—650; Skok III 658—659;

Grautmann 371; Walde — Hofm. II 176—177; Pokorný 376—378. — Пор. ген¹, жонá, зять.

знахár СУМ, Ж, *знахарка*, [знахор, знахорка, знахур, знахурка], [знахоровитий, знахуровитий], *знахарювати*, [знахорювати] Ж, [роззнахур] «знахар» Ж; — р. *знахарь*, бр. болг. діал. *знахár*, др. *знахарь*, *знахорь*, п. *znachor*, сл. *znachar*; — п. *znaharъ*, *znahogъ*, похідне від *znati* «знати»; виникло, очевидно, як табуїстична назва чаклунів; припускалась (Machek ESJCS 586) проміжна дієслівна форма *znacha-ti*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 101—102; Фасмер II 101; БЕР I 649. — Див. ще **знáти**. — Пор. **дáха**.

знахíд, *знахíдка*, *знахíдливий*, *знахóдити*, *знахóдитися*, *знахожáти* — див. **нахóдити**.

знахíдний (*відмінок*); — власне українське утворення, умовно пов'язане з дієсловом *знахóдити*, яке керує прямим додатком, що відповідає на питання *кого? що?*; вперше цей відмінок було названо *знахíдним* у граматиці української мови А. Кримського та Г. Шерстюк 1907 р. — Москаленко Грам. терм. 107. — Див. ще **нахóдити**.

знебáчки, [знебáшки], *знебáчка* — див. **бáчити**.

[знебелí] «випадково, ненароком» Ж; — очевидно, первісне **знебили*, пов'язане з *небилíця*, др. *бити*. — Див. ще **билíця**, **бíти**².

знева́га, *зневажáти*, *знева́жник*, *знева́жливий*, *знева́жний* — див. **вага́**.

[зневісний] «окаянний» Ж; — очевидно, пов'язане з *ненáвисний*. — Див. ще **ненáвидíти**.

зневіжити — див. **відати**.

[зневісти] «непередбачено, несподівано» Ж; — результат злиття применника з на позначення походження та іменника **невíсть* «незнання», що виник, очевидно, на базі виразу *не вість* «не знає». — Див. ще **відати**, **з²**, **не**.

знего́да, *знегíддя* — див. **год**.

знежітися — див. **жіти**.

[знезнімка] «знанацька, несподівано», [знезнімки, *зненáзнімка*, *зне́нямки* Я] «тс.»; — не зовсім ясне; очевидно, результат видозміни незафіксованого

**знезнамки*, пов'язаного із *знáмий*, *знáти* і паралельних [зневісти], *знестьямки*, *зненáцька*.

[знемкува́тися] «впасти у відчай, дуже зажуритися» Ж; — неясне.

[зненáпа] «зненацька»; — очевидно, результат контамінації форм *зненáцька* і **знезапа*, др. *изнезапа* «тс.» — Див. ще **дүфáти**, **зáпка**, **зненáцька**.

зненáцька, [ненáцьек Бі, *ненацька* Пі, *нанáцько* Ж] «тс.»; — бр. *зняняцьку*; — запозичення з польської мови; п. *zniepaska*, як і болг. *изненаде́йно*, м. *изненади*, схв. *йзненáда* «тс.», пов'язується з *padzieja* (<псл. *paděja*) «надія»; первісно означало «з несподіваного; з такого, що не очікувалось». — Witkowski SOГ 19/2, 210; Brückner 655. — Див. ще **з²**, **надія**, **не**.

знеосі́бка; — калька р. *обезлічка*. — Див. ще **з²**, **не**, **осóба**.

[знéтéльки] «зненацька» Г, Ж; — неясне.

[знéтушити] «зіпсувати»; — неясне. **знéчя** — див. **чáяти**.

[знігарик] (орн.) «зяблик, *Fringilla coelebs* L.» Я; — очевидно, фонетичний варіант слова [снігáрик] «тс.», похідного від *сніг* (див.).

зник, *зника́вий*, *зника́ти*, *знікнути*, *знікти* — див. **нікнути**.

знімець, *знімка*, *знім'я* — див. **узну́ти**.

[знімíдíти] «знікнути» Ж; — неясне; можливо, результат контамінації слів *знікнути* і *знідíти*.

знівертува́ти — див. **ніворот**.

[зній] «робота в поті чола» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *znój* «спека; важка праця», як і р. *зно́й* «спека», др. *знои* «тс.», ч. *znoj* «тс.; піт»; сл. *znoj* «піт», болг. *зно́й* «спека; піт», м. *зно́й* «піт», схв. *зно́й*, сл. *znòj* «тс.», стсл. *знои* «спека», походить від псл. **znojъ*, яке пов'язується з р. *знеть* «тліти, розпикатись», ч. [znět'] «пекти». — Шанский ЭСРЯ II 6, 103; Фасмер II 101; Преобр. I 254; Brückner 655; Holub — Кор. 438; Machek ESJCS 717; БЕР I 650; Skok III 659.

[знімки́] «молочарня, молочний sklep» Ж; — очевидно, пов'язане із *зні-*

ма́ти (вершки з молока), оскільки йдеться про приміщення, де відбувається відокремлення вершків від молока. — Див. ще *іма́ти*.

зніт (бот.) «*Epilobium* L.», [знітійник] «*Epilobium angustifolium* L.», [зітільник] «тс.» Мак, [знітільник] «*Epilobium palustre* L.» ВеНЗн, Мак, [знітільник Мак, знітійник Мак, знітенник Мак] «тс.», [знітенник] «осот городній, *Sonchus oleraceus* L.» Мак; — похідне від *знітитися* «зігнувшись зіщулитися»; назва зумовлена тим, що квітки зніту схиляються на ніч до землі, щоб зберегти пилок від роси; квітки осоту закривають кошики опівдні. — Нейштадт 379, 587—588. — Див. ще *нітитися*.

знітитися — див. *нітитися*.

знічів'я, *зничів'я* — див. *нічів'я*.

зніячити — див. *який*.

знобіти «лихоманити, морозити», [знобітисся] «простуджуватися» Ж, [вознобіти] «простудитися» Ж; — р. *знобіть*, ч. *znobiti*, болг. [зноба] (якась хвороба); — псл. *znobiti*; — очевидно, пов'язане з **zēpnōti* «мерзнути»; виводилось також (Трубачев ВЯ 1957/2, 89) як табуїстична назва пропасниці від іє. **g'(e)pōbh-* «рідний, споріднений», похідного від іє. **g'ep-* «народжувати». — Шанський ЭСРЯ II 6, 102—103; Фасмер — Трубачев II 101; Преобр. I 254; Brückner 653; Machek ESJC 718; БЕР I 650; Skok III 659. — Див. ще *зябнути*.

знов, *зно́ву* — див. *новий*.

[зносріти] «робити хворобливим, виснажувати, смертельно втомлювати» Ж, [знуря́ти, ізну́рити] «тс.» Ж; — р. *изнуря́ть*; — пов'язується з *ну́ритися* «опускатися», *зану́ривати* тощо. — Фасмер II 123, III 90. — Див. ще *ну́рити*.

знуща́тися, *згну́щатися*, [зну́щатель] Ж; — очевидно, пов'язане з псл. *gnusz*, *gnōz*, збереженням у р. *гнус* «мошкар; нечисть», бр. *гнуос* «скупий; негідник», др. *гнуць* «бруд; відраз», *гнуцьный*, *гнушатися* «відчувати відразу», п. *gnus* «ледар», ч. *hnus* «відраз», болг. *гнус* «тс.», схв. *гну́шати се*, слн. *gnús* «відраз», стсл. *гноу́сьнъ*, *гноу́шатисл*, *гнж-*

шатисл і спорідненим з лит. *gnū̃sai* «паразити», дісл. *gnūa* «терти», *gnūja* «бушувати», герм. **gnū* «скребти, терти», гр. *γνῶω* «скребу, дряпаю», *γνῶος*, *γνῶος* «те, що може бути здряпнуте; осад, піна, бруд»; іє. **ghneus-* < **ghen-* «перегрізати, розтирати, скребти», до якого зводиться й псл. *gniti*, укр. *гну́ти*; зіставлення з лат. *pausea* «морська хвороба, блювота», гр. *παύσια* «тс.» (Machek ESJC 172—173) непереконливе. — Фасмер I 422; Преобр. I 132; Stawski I 305—306; БЕР I 257; Skok I 579—580; Bezlaĵ ESSJ I 154; Bern. I 314. — Пор. *гну́ти*.

зо — див. з³, з⁴.

[зоб] «воло» Ж; — р. *зоб*, др. *зобь* «корм», п. *zob* «зерновий корм для птиці», ч. *zob* «корм», нл. *zob* «клюв», болг. м. *зоб* «овес, фураж», схв. *зоб* «овес», слн. *zob* «зерновий корм»; — псл. *zobь*, *zobь* похідне від *zobati* «дзьобати; поїдати». — Шанський ЭСРЯ II 6, 103; Фасмер II 102; БЕР I 650—651; Skok III 659—660. — Див. ще *зобати*.

[зобати] «дзьобати»; — р. [зобать] «жадібно й швидко їсти великими шматками», др. *зобати*, п. *zobač* «клювати», ч. *zobati*, слц. *zobat'*, болг. *зобам*, м. *зоба*, схв. *зобати*, слн. *zobati*, стсл. *зобати* «їсти»; — псл. **zobati* «довбати; клювати»; — споріднене з лит. *žēbti* «неохоче їсти», *žēbėti* «їсти, клювати», *žibikas* «мішечок», лтс. *zebenieks* «мішечок з вівсом для коня», дангл. *seāfl* «щока, щелепа», ірл. *gor* «рот; дзьоб», ав. *zafar-* (*zafan-*) «рот, паща»; іє. **g'ebh-*, **g'er(h)-* «рот, щелепа; їсти». — Шанський ЭСРЯ II 6, 103; Фасмер II 102; Преобр. I 254; Stawski JP 36/4, 278; Brückner 655; Holub — Кор. 438; Machek ESJC 718; Skok III 659—660; Trautmann 364; Fraenkel 1294—1295; Pokorny 382. — Пор. *дзобати*, *дзьоб*.

[зобник] (бот.) «нетреба звичайна, *Xanthium strumarium* L.» Пі; — пов'язане з *зоб* (хвороба); назва зумовлена тим, що свіжий сік рослини використовували для лікування зоба. — Анненков 384. — Див. ще *зоб*.

[зобоятнілість] «байдужість» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zobo-*

jętnienie «збайдужіння» пов'язане з обо-
jętny «байдужий», утвореним з основ
числівника oba «обидва» і дієслова jeć
«брати»; раніше означало «двозначний,
двосічний (про меч)», букв. «такий, що
дозволяє взятися за себе з обох бо-
ків». — Brückner 369. — Див. ще **обá, яти**.

зовіця «чоловікова сестра», [зоввиця
Бі, зовліця Ж, золівка Ж] «тс.»; —
р. золівка, [зólва, зólвица], бр. залвіца,
п. zełwa, żełwa, żełwica, zołwa, żołwica,
ч. zolva, slc. zolvica, болг. зълва, схв.
м. золва, схв. зйова, слн. zólva, тсл.
зълва, зълъва; — псл. *zъly, род. в.
*zъlyve; — споріднене з лат. glōs «зо-
виця», гр. γάλως «тс.»; іє. *g'(e)lōu-s
«чоловікова сестра, зовиця». — Шан-
ський ЭСРЯ II 6, 105; Трубачев Терм.
родства 136—137; Фасмер II 103;
Преобр. I 255; Бурлакова ВСЯ 6, 57;
Machek ESJČ 714; БЕР I 666; Skok III
643; Trautmann 373; Walde — Hofm.
I 610; Frisk I 287; Pokorny 367—368.

зівні, зівнішній, зівнішність; —
р. извнѣ, бр. зівнку; — утворене з прий-
менника з(о) (<изъ) та прислівника
др. вѣнѣ «зовні», що являє собою форму
місц. в. від вѣнѣ «назовні». — Шанський
ЭСРЯ I 3, 158; Фасмер I 348. — Див.
ще **вон, з²**.

зівсім, зівсі — див. **весь¹**.

[зобганка] «чепець» Пр. IX діал. н.; —
очевидно, результат видозміни давнішо-
го *зобганка, похідного від [зобгáти],
зібгáти, оскільки йдеться про зібгану
для чіпця тканину. — Див. ще **бгáти**.

зодіак, зодіакальний; — р. зодіак,
бр. задыак, др. зодиш, п. ч. слц. zodiak,
болг. зодіак, зодия, м. зодияк, схв.
Зддијак; — запозичення з латинської мо-
ви; лат. zōdiacus походить від гр. ζω-
διακός «тваринний, зодіакальний», по-
в'язаного з ζώδιον «фігурка, зображен-
ня тварини; знак зодіака», похідним
від ζώω «живу», яке зводиться до того
самого іє. *gʰiō-, що й βίος (*<gʰiō-)
«живий», споріднене з лат. vīvus «тс.»,
псл. žiti, укр. жити; др. зодиш і болг.
зодия походять безпосередньо з грець-
кої мови. — СІС 266; Шанський ЭСРЯ
II 6, 103—104; Фасмер II 102; БЕР I
652; Frisk I 618; Chantraine 176—177,
403. — Див. ще **жити**.

[зодія] «книга для ворожіння» Мо,
[збрдія] «тс.» (Ме); — пов'язане з болг.
зодия «зодіак» або з лат. exordium «твір,
трактат».

зодчий, ст. зодчий «тесля» (XVII
ст.); — р. зодчий, бр. зодчы, др. зьдъчиш
(зьдъчиш) «будівник, муляр; гончар»; —
запозичення з старослов'янської мови;
тсл. зьдъчиш утворене від зьдъ «обро-
блена глина, глиняна стіна», зьдати,
зьдати «створювати, будувати», яким
відповідають ч. zed' «стіна», болг. зид
«мур», зідал «будую», м. сид «мур»,
сида «будує», схв. зйд «мур», зідати
«мурувати», слн. zid «мур», zidati «му-
рувати»; споріднене з лит. žiēsti «ліпити,
формувати», žai das «піч», лтс. ziest «об-
мазувати глиною», прус. seydis «стіна»;
балтосл. *g'heid-е, очевидно, результа-
том метатези іє. *dheig'h-: гот. deigan
«місити, м'яти», дінд. dēhmi «обмазує»,
dēhí «вал, дамба, насип». — Шанський
ЭСРЯ II 6, 104; Преобр. I 247; Вино-
градов Этимология 1968, 157—160; Фас-
мер II 89, 102—103; Machek ESJČ 714;
БЕР I 639, 662; Skok III 653—654; Тру-
бачев Рем. термиол. 209; Мартынов
Язык 88—89; Vūga RR II 208—209;
Trautmann 367; Pokorny 244—245.

[зоз] (з орудн. в.) «з, із» Ж, [зос]
«тс.» Ж; — редукований варіант
прийменника з, вживаний найчастіше
в позиції перед наступним приголосним:
юшка зоз рибою, борщ зос сметаною. —
Див. ще **з³**.

зозулинець (бот.) «орхідея, Orchis
L.», [ззулінець Ж, зузулинець Мак]
«тс.», [зозулька] (бот.) «братки; фіалка
трикольорова, Viola tricolor L.; фіалка
шершава, Viola hirta L.; зозулинець
шоломоносний, Orchis militaris L.», [зе-
зюльки] (бот.) «зозулинець салеповий,
Orchis morio L.», [зезюльки жовті] (бот.)
«зозулині черевички, Cypripedium cal-
ceolus L.» Мак, [зезюлькі рябі] (бот.)
«Cypripedium guttatum Schwarz.», [зе-
зюлькі красні] (бот.) «черевички велико-
цвіті, Cypripedium marcanthon Sw.»;
[зозульник] (бот.) «? Я; грицики зви-
чайні, Capsella bursa pastoris (L.) Me-
dic.» Мак, [зозулині рушничкі] (бот.)
«зозулині слъози яйцелисті, Listera ova-
ta L.», зозуліні слъози (бот.) «тс.»; [зозу-

линець шоломоносний, *Orchis militaris* L.), *зозу́лині черевички* «*Cypripedium calceolus* L.», [зозу́лині *чоботи*] (бот.) «зозулинець обпалений, *Orchis ustulata*», [зязо́льки] «зозулинець салеповий, *Orchis morio* L.»; — бр. [зязо́лька] «зозулинець; зозулині черевички», ч. [zezulka] «зозулинець»; — похідні утворення від *зозу́ля*; назви пояснюються або тим, що більшість цих рослин цвіте в той час, коли кує зозуля, або магичним культом зозулі в деяких народів, зокрема, слов'ян, які вважали її вишункою й часто зверталися до неї в заклинаннях та піснях; відзначені рослини використовували в народній медицині з метою чарування, відновлення сил, отруєння з огляду на великий вміст у них різних активних речовин. — А. Н. Мовозн. 1968/2, 90; Носаль 82—85; Віслюкіна — Клоков 80; Machek Jm. rostl. 299; ESJČ 726. — Див. ще *зозу́ля*.

зозу́ля «(орн.) *Cuculus* L.; [віл темно-сірої масті], [зозу́ля нічна] (орн.) «дрімлюга, *Saprimulgus eugoraeus* L.», [зазу́ля Ж, завзу́ля Ж], *зозуленя́*, [зазу́лька] (ент.) «сонечко», *зозуль* «самець зозулі», *зозу́льник* «тс.», *зозу́лька*, [зизу́ля, зовзі́ля, зовзу́ля, зузу́ля, зузулі́на], *зозулястий*, *зозу́лячий*, [зозу́ляти] «кувати, пророкувати»; Я; — р. [жегозу́ля загóза, зазу́ля], бр. зязо́ля, др. *зогу́ля*, *зегу́ля*, п. *gżegżółka*, ч. *žež(h)ule*, слц. *žežhulica*; — псл. **žeğzuzlja* < **že-gz-a*; — споріднене з лит. *gegeužė*, *gegė*, *gė-gė*, лтс. *dzeğuze*, прус. *geguse*, дісл. *gaukr*, днв. *geuh*; іє. **ge-gu-g'*, очевидно, звуконаслідувальне; сучасна форма виникла внаслідок асиміляції й спрощення приголосних; припущення Булаховського (ІАН ОЛЯ VII 108—109) про запозичення слова у східнослов'янські мови із західнослов'янських не знайшло підтримки. — Дзєндзелівський УЗЛП 62—63; Непокупний 12—13; Фасмер II 91—92; Преобр. I 248; Sławski I 388—389; Габовістяк ОЛА 1973, 25; Trautmann 81—82; Топоров II, 189—191; Фгаєнкел 142.

зой, [дзойк] Ж, *зойкати*, *зойкнути*; — р. [зой] «галас, крик; відлуння; сварка, бійка», [зобіть] «голосно кричати, бушувати», п. [zojk]; — пов'я-

зується з *зьяти*, *зівати* (Фасмер II 103; Преобр. I 252; Mikl. EW 203; Persson Beitr. 119); українські дієслівні форми можуть бути витлумачені і як префіксальні утворення від *бйкати*, *бйкнути* «кричати ой», аналогічні до *скрікнути*, *звереснути*, *зверещати*.

[зойщи́ти] «вишукати; придбати; одержати прибуток», [зои́яти] «тс.» Ж; — нерегулярне префіксальне утворення від *иска́ти* в формі I ос. одн. теп. ч. *ищу́*. — Див. ще *зиск*, *іська́ти*.

[зо́кель] «нижня частина печі» ВеБ; — п. [zokiel] «цоколь»; — запозичення з німецької мови; нім. *Sockel* «цоколь» походить з фр. *socle* «цоколь колони, будівлі», іт. *zoccolo* «тс.», що зводяться до лат. *socculus* первісно «черевичок», пов'язаного з *soccus* «легке взуття давніх греків і римлян», яке походить від гр. **σοχος* (*σοχος*, *σοχας*, *σοχος*) «вид взуття», очевидно, східного походження (пор. ав. *haха* «підошва»). — Kluge — Mitzka 713; Walde — Hofm. II 550. — Пор. *цо́коль*.

зо́крише́м — див. *окрі́ш*.

[зо́кришком] «із втратою, із збитком» Ж; — очевидно, пов'язане з *кришити*. — Див. ще *крихта*.

*зола́*¹ «попіл; луг з попелу», [зі́льний] «золільник», [зі́льнийця] «жлукто», [зо́ливо] «луг, лужіння», [зо́лійник] «золільник», [зо́лійник] «великий чавун, у якому гріють воду для зоління білизни», [зо́лінник] «тс.», *зо́лка* «зоління», *зо́льник* «археологічна пам'ятка у вигляді курганоподібного насипу з шарами попелу», *зо́льнийк* (тех.) «нижня частина топки під колосниковою решіткою; піддувало», [зо́льнийця] «зі́льниця», *зо́льність* «вміст золи у паливі», [зо́ляний] «той, хто купував золу на миловарні заводи; чан, у якому бучать шкури у золі й вапні», [зо́лярня] Я, *зо́лінний*, *зо́льний*, *зо́лити*, [ві́зол] «осад золи», *ві́дзол* «розчин із золи та вапна для бучення шкур», *ві́дзолювати*, [опазо́літисся] «ошпаритися лугом», *опі́дзолений* «бідний на солі, з високою кислотністю» (про ґрунт), [па́зілки] «рештки попелу після зоління», [па́зілки] «тс.», [пазо́лі́на] «шматок глини або цеглини, що відпав від печі», *перезі́л* «перезолюван-

ня», *підзо́л* «неродючий, бідний на поживні речовини ґрунт білястого кольору», *підзо́льний* «тс.», [підзіл], *підзо́листий*, [позо́лки] «рештки попелу після зоління» Л, [поозо́лювати] «ошпарити, офекти» Ж; — р. *зола́* «попіл», п. нл. *zoła* «луг з попелу», ч. слц. *zola*, вл. *zoľo*, болг. *зола́* «тс.», слн. *zola* «попіл»; — псл. *zola*, пов'язане з **zolto* «золото», *zeleпъ* «зелений»; — споріднене з лит. *žilas* «сивий», лтс. *zils* «голубий», гр. *χολή* «жовч»; вважається також (Machek ESJČ 718) запозиченням з німецької мови (нвн. *Sole* «ропа, соляна вода»); зіставлялося ще з дангл. *sol* «вугілля», англ. *coal*, двн. *colo*, нвн. *Kohle* «тс.», дінд. *jvālati* «горить, палає» (Младенов 194; БЕР I 652). — Шанський ЭСРЯ II 6, 104; Фасмер II 103; Преобр. I 255; Горяев 118; Врүckнер 656; Траутманн 365.

[зола́²] «холодний вологий вітер восени чи навесні», [зо́ловато] «хмарно, холодно й вітряно»; — бр. *зо́ль* «вологість, слюта, болото»; — неясне; можливо, пов'язане з *зола́* «луг з попелу», метафорично переосмисленим (вітер, їдкий, як зола, луг). — Бевзенко НЗ УжДУ 26/2, 170.

[зо́лза] «залоза», [зо́взістий] Ж, [зо́лзувати] «мати великі залози при хворобі» Ж; — запозичення з польської мови; п. *zołza* відповідає укр. *за́лза* (див.).

[зо́лник] «скатерть» Мо; — неясне; пор. модл. *зо́льник* «домотканий кухонний рушник».

[зо́лок] «запалення, налив, виразка, хвороба» Ж; — очевидно, пов'язане з *дозо́лти* (*дозо́ляти*) «дошкулити, допекти комусь» (див.).

[зо́лотень] (бот.) «золотень жовтий, *Asphodelus luteus* L.», [зо́лотачка] «жовтяниця черволиста, *Chrysosplenium alternifolium* L.» Мак, [зо́лотячка, зо́лотозіль] «тс.» Мак, [зо́лотинь] «смородина золотиста, *Ribes aureum* Pursh.» Мак, [зо́лотнік] «перстач, *Potentilla tomentilla* Neck. Г, Мак; герань криваво-червона, *Geranium sanguineum* L. Г; перстач золотистий, *Potentilla aurea* L. Мак; парило звичайне, *Agrimonia eupatoria* L. Мак; золототисячник, *Centaureium* Hill. Мак; родовик лікарський,

Sanguisorba officinalis L. Мак; ромашка лучна, злотоцвіт, *Chrysanthemum leucanthemum* L.; повитиця льонова, *Cuscuta epilinum* Weihe Мак, [зо́лотниця] «плакун верболистий, *Lythrum salicaria* L.» Мак, [зо́лотбчник] «золотушник звичайний, *Solidago* L.» Мак, [зо́лотуха] «тс.» Мак, зо́лотушник «*Solidago* L.»; — р. зо́лотарнік «золотушник», зо́лотнік «перстач; золототисячник», зо́лотушник «*Solidago* L.», златнік «золотень», бр. [за́латнічок] «герань криваво-червона», [сї́мнік за́лацість] «золотушник»; — назви пов'язані з зо́лото; зумовлені переважно жовтим кольором квіток або плодів рослин. — Носаль 94—97; Вісюліна — Клоков 201, 323; Нейштадт 299, 321—323, 328, 545—546; Machek Jm. rostl. 246—247. — Див. ще зо́лото.

зо́лотнік¹ (заст.) «міра ваги в 1/96 фунта, за метричною системою ≈ 4,266 г»; — р. зо́лотнік, бр. за́латнік, др. зо́лотьнікъ «золота монета», п. *zołotnik* (з рос.), ч. *zlatnik* (заст.) «монета в один золотий», ч. слц. *zlotnik* (з рос.), болг. *золотнік* (з рос.), схв. *зла́тнік* «золота монета», стсл. *златнікъ* «тс.»; — похідне утворення від зо́лото; в давньоруську епоху золота монета в 4,266 г була одночасно й мірою ваги. — Шанський ЭСРЯ II 6, 105. — Див. ще зо́лото.

зо́лотнік² (тех.); — р. зо́лотнік, бр. за́латнік; — очевидно, пов'язане з зо́лотнік¹ (міра ваги); відбиває важливу роль цієї частини механізму в роботі всієї машини («на вагу золота»). — Шанський ЭСРЯ II 6, 105. — Див. ще зо́лотнік¹.

[зо́лотнік³] «(анат.) матка Г; хвороба матки Я»; — р. [зо́лотнік] «матка; кишечник»; — неясне.

зо́лото, зо́лотар, [зо́лотаренко, зо́лотаріха, зо́лотарівна], [зо́лотець] «червінець», [зо́лотіло] «матеріал для позолоти», зо́лотільник, [зо́лотіще] «родовище золота», зо́лотій «червінець; монета в 15 коп.», [зо́лотінець] «золота кулька» Я, [зо́лоття́] «золоті нитки, золоті речі», зо́лотавий, [зо́лотастий], зо́лотій, зо́лотістий, зо́лбчений, зо́лотіти, зо́лотіти, зо́лотітися, дозо́лчувати, обзо́лта, пазо́лоть «позолота», Perezolbчувати, позо́лта, позо́лтка,

позолотник, [позолотня], *позолоть*, [позолітка Ж, позолотистий Ж, прізолотка] Ж, *прізолоть* «золотистий відтінок»;— р. *золото*, бр. *золата*, др. *золото*, п. вл. нл. *zloto*, ч. слц. *zlato*, полаб. *zlātə*, болг. м. *злато*, схв. *злато*, слн. *zlató*, стсл. *злато*;— псл.**zolto*;— споріднене з сх.-лит. *želtas* «золотий, золотисто-жовтий», лтс. *želtis* (<*g'helt-) «золото; золотий», двн. днн. *gold* (<*g'hilt-), гот. *gulþ*, ав. *zaganu* «золото», *zairi-* «жовтий, золотистий», дінд. *hígaḡuam* «золото», *háriḡ* «золотисто-жовтий, зеленуватий»; іе. *g'holt-, *g'hel- «жовтий, жовто-зелений», первісне значення якого, очевидно, було «блискучо-жовтий».— Критенко Вступ 520, 550; Шанский ЭСРЯ II 6, 105—106; Фасмер—Трубачев II 103—104; Преобр. I 255—256; Brückner 654; Machek ESJC 716; Holub—Кор. 436; Holub—Lyer 519; БЕР I 644—645; Skok III 656—657; Trautmann 368; Uhlenbeck 359—360; Persson Beitr. 645, 692, 703, 790; Pokorny 429—430.— Пор. *жовтий*, *зелений*, *золоті*¹.

золотоборідник (бот.) «*Chrysopogon Trin.*»;— складне слово, утворене з основ слів *золото* і *борода*; назва зумовлена, очевидно, жовтим кольором висушеного коріння, з якого виготовляють щітки.— Сл. бот. 223.— Див. ще *борода*, *золото*.

[золотопера] (бот.) «ситник розлогий, *Juncus effusus*»;— складне слово, утворене, очевидно, з основ слів *золото* і *перо*; мотивація назви неясна.

золототисячник (бот.) «(*Erythraea*) *centaurium* Pers.»; гусячі лапки, *Potentilla anserina* L. Мак; авран лікарський, *Gratiola officinalis* L. Мак; цмин піщаний, *Helichrysum arenarium* (L.) DC Мак; перестріч польовий, *Melampyrum arvense* L. Мак»;— р. *золототисячник*, бр. *залататисячник*;— книжна назва, що виникла як переклад нім. *Tausendgüldenkraut* «тс.», утвореного за моделлю лат. *centaurea*, *centaurium* від грецького *κενταύριον* «зілля кентавра» (за свідченням Плінія, кентавр Хірон, поранившись стрілою при огляді зброї Геркулеса, загоїв рану цим зіллям); внаслідок народноetimологічного збли-

ження з лат. *centum* «сто» і *augum* «золото» переосмислилось як «стозолотник», нім. *Hundertguldenkraut* (XVI ст.), а потім з числівниковими компонентами «тисяча»— «мільйон»: *Hunderttausendguldenkraut*, *Milliontausendkraut* та ін.— Булаховський Нариси 126; Шанский ЭСРЯ II 6, 106; Фасмер II 104; Преобр. I 256; Горяев 118; Kluge—Mitzka 774.— Див. ще *золото*, *тисяча*.

[золотоцвіт] (бот.) «хризантема, *Chrysanthemum leucanthemum* L.» Ж;— р. *[золотоцвіт]*, п. *złotokwiat* «тс.»;— очевидно, калька латинської наукової назви, яка походить від гр. *χρυσανθός* «золотоцвітний», утвореного з основ *χρυσός* «золотистий» і *άνθος* «квітка».— Нейштадт 562.— Див. ще *золото*.

золотуха (застарілий термін, яким позначали прояви діатезу, що поєднується з туберкульозним ураженням шкіри, очей та лімфатичних вузлів), *золотішиний*;— р. *золотуха*, бр. *залатуха*, слн. *zlaténica* «жовтуха»;— похідне утворення від *золотий* у значенні «жовтий, золотистий»; назва зумовлена, очевидно, специфічними виділеннями жовтого забарвлення.— Шанский ЭСРЯ II 6, 106—107.— Див. ще *золото*.

[збля] «підшва» МСБГ, **[зольник]** «шип на взутті» МСБГ, **[золівати]** «підбивати підметки» МСБГ, **[підзелювати]** «підбити підметки» Нед, **[підзилювати]** «тс.» О;— запозичення з німецької мови; нвн. *Sohle* «підшва», двн. днн. *solā* «тс.» походить від лат. *solā*, форми множини від *solum* «земля, підлога; підшва».— Kluge—Mitzka 713; Walde—Hofm. II 554, 557.

[збмкля] «ліс із байраками, байрак» Ж, **[збмпля]** «тс.» Ж;— неясне; можливо, походить від нім. *Sumpfloch* «калюжа» або *Sumpflein* «болітце».

[збмбк] «виплетена з ниток сітка на рибу» ВеУг;— неясне.

[збмплати] «схлипувати, хникати, ридати» Ж;— очевидно, афективне утворення.

зона¹, *зональний*;— р. бр. болг. м. схв. *зона*, п. ч. *zopa*, слц. *zóna*, слн. *zóna*;— запозичено через французьку мову (фр. *zone*) з латинської; лат. *zopa* походить від гр. *ζώνη* «пояс», що зво-

диться до іє. *ǐbǝnā, відбитого також у псл. ro-jaśь, укр. *пояс*.— Шанський ЭСРЯ II 6, 107; Фасмер II 104; Koraliński 1054; Dauzat 761; Walde—Hofm. II 851; Frisk I 617—618.— Див. ще *пояс*.

зона́² (с.-г.) «сажка», [зана́] «тс.» Г, Ж;— р. [зона́], ч. зипа «бур'ян», слц. зопа «конопляні очіски; полова», болг. [зона́] «насіння дикої гірчиці в житі», слн. zóna «пусте зерно, підсів»;— неясне; можливо, походить від пізньолат. zizanía «кукіль, бур'ян» чи безпосередньо від гр. ζιζάνιον (бот.) «дурійка, Lolium temulentum L.» (рослина, подібна до хлібних злаків), що зводиться до шумерськ. zizán «хлібний злак».— Machek ESJĀ 719; Chantraine I 401.

зонд, *зондувати*;— р. бр. *зонд*, п. ч. слц. sonda, болг. *сџнда*, м. *сонд*, *сонда*, схв. *сџнда*, слн. *sonda*;— запозичення з французької мови; фр. sonde «зонд», sonder «зондувати» загальноприйнятого пояснення не має; виводиться (sonder) від лат. *sub-undare «пірнати» (Gamillscheg 815; Holub—Lyer 446) або (sonde) від сканд. sund «море, протока».— СІС 267; Шанський ЭСРЯ II 6, 107; Dauzat 674.

[зџнзоль] «льодяна бурулька» ВеУг;— афективне утворення, паралельне до [сџмпиль] «тс.».

зонт, *зџнтик*, *зџнтичний*, *зџнтичні* (бот.) «окружкові»;— запозичення з російської мови; р. *зџнтик* запозичено з голландської мови як термін мореплавства в петровську епоху; гол. zónpedeck «захист від сонця» складається з основ слів zonpe «сонце», спорідненого з нвн. Sonne, двн. дісл. sunpa, лат. sōl, псл. *s²l²ньсе, укр. *сонце*, і deck «покривало, попона», спорідненого з нвн. Decke «тс.», decken «покривати» двн. decchen «тс.»; первісна форма р. *зџнтик* (<*зџнедек) була сприйнята як демінутивна, внаслідок чого шляхом зворотного словотвору виникло *зонт*; виведення з нм. Sonnenschirm «парасолька» (Горяев 118) помилкове.— Шанський ЭСРЯ II 6, 108; Фасмер II 104; Никонів Етимологія 1963, 220; Преобр. I 256; Kluge—Mitzka 124, 718.— Див. ще *дах*, *сџнце*.

зоо-;— р. болг. м. схв. *зоо-*, бр. *заа-*, п. ч. слц. вл. нл. слн. *зоо-*;— перший компонент складних слів типу *зоопарк*, *зоосад*, *зоотехнік*, *зооферма*, що виник у результаті скорочення слова *зоологічний* при утворенні комбінованих аббревіатур типу *зоопарк* (із *зоологічний парк*).— СІС 207.— Див. ще *зоологія*, *Зџя*.

зоологія, *зџолог*, *зоологічний*;— р. болг. *зоологія*, бр. *заологія*, п. слц. zoologia, ч. zoologie, вл. zoologija, м. схв. *зоологіја*, слн. zoologija;— запозичення з новолатинської наукової термінології; нлат. zōologia утворено з основ гр. ζῷον «тварина», спорідненого з ζῶω «живу», ζῶή «життя», і λόγος «слово, твір, тема; розум», λόγιον «мова, слово»; припущення Фасмера про польське посередництво необгрунтоване.— СІС 267; Шанський ЭСРЯ II 6, 109; Фасмер II 104; Koraliński 1054; БЕР I 654; Klein 1771.— Див. ще *логіка*, *Зџя*.

зџпалу «у стані сильного збудження; необачно»;— результат злиття приєменника з і незасвідченого іменника *опал «гарячковість» (пор. п. ст. ораџ «скрутне становище»), пов'язаного з *паліти*.— Див. ще *з¹*, *об*, *паліти*.

[зџпаріти] «захворіти на запалення сечового міхура»;— очевидно, пов'язане з *пџра*, *пџрити*, *пџрувати*; мотивація утворення неясна.— Див. ще *пџра¹*.

[зџрболџвка] «масничка, ручний пристрій, посудина для збивання масла з сметани» ДзАтл II 174, [зџрболџвка, зџрболџвка, зџрбілівка, зџрбілі] «тс.» тж;— запозичення з угорської мови; уг. [zürböl] «масничка для збивання масла», [zurból, zürbölü, zurboló] «тс.» не зовсім ясне.— Дзєндзелівський УЛГ 71.— Пор. *гурболџвка*.

зџрок¹— див. *зріти¹*.

зџрок², *зџрак*, *зџрки*— див. *орџти*.

[зџрџчник] (бот.) «костенець, Stellaria holostea L.» Я, Мак, [зџрџчник, зџрџчник] «тс.» Мак, [зџрка] «нічна красуня, Mirabilis jalapa L.» Мак, [зџрки] «вербена гібридна, Verbena hybrida Hort.» Мак;— бр. *зџркаўка* «костенець»;— пов'язані з *зџря*, *зџрка*; назви зумовлені формою квітів.— Флора УРСР IV 462.— Див. ще *зџря*.

зорчі — див. ректі.

зор'я, [з'а́рево] «заграва» Ж, [з'а́ря] Ж, *зірка*, *зірніця*, [з'орі] «зоря», [з'ор'а] ВеБ, *зоріна* «зірка», [з'орі́ця, зорені́ця] «тс.», [з'орі] «сорт яблук» Я, [зорні́к] «чоловік, що любить спати до зорі» Я, [з'орні́ця] «зоря» Пі, *зоряні́ця*, [з'арі́стий] «променистий» Ж, [з'а́рний] (луч) «сяючий» Ж, *зірка́тий*, *зірко́вий*, *зірні́й* СУМ, Ж, [зір'о́чний] Ж, *зір'ча́стий*, *зір'ча́тий*, [з'ор'е́вий, з'ор'е́шлівий] СУМ, Г, Ж, *з'орі́стий*, *з'орні́й*, [з'о́р'явий] «зоряний», *з'о́р'яний* Г, Ж, *з'о́р'яні́стий*, [з'о́р'я́стий] Г, Ж, *з'о́р'яшні́й*, *зі́рко*, *зі́рно*, *з'о́ряно*, [з'арі́ти] Ж, *з'орі́ти*, *з'орі́тися*, *з'о́рюва́ти*, *з'о́ря́ти* «світити, сяяти», [з'о́р'я́тися] «розвиднятися; [блищати] Ж», *дозі́рний*, *дозі́рний*, [з'о́рі] «удосвіта» Ж, *мі́жзор'яний*, *надз'о́р'яний*, *озорі́ти*, *озо́рюва́ти*, [поз'о́р'я́ти] Ж, *сузі́р'я*, *узо́ріти* КІМ, [узо́р'я́ти] «світати»; — р. *за́р'я*, *зо́р'я*, бр. *за́ра*, *зо́рка*, др. *зо́ря*, п. *zozga*, ст. *zarza*, ч. *záře*, *zoře*, слл. *zoga*, вл. *zeřja*, нл. *zozja* «заграва», полаб. *zōgi*, болг. *zora*, *zarja*, м. *зо́ра*, схв. *зо́ра*, слн. *zōg*, *zōga*, *zōgja*, стсл. **зо́ра**, **зо́ра**; — псл. *zarja*, *zozja*; — споріднене з лит. *žarigà* «жаринка», *žarigjos* «жар», *žarà* «заграва, сяйво», *žerėti* «блищати», *žerūoti* «тліти, світитися», прус. *sari* «жар»; іе. *g'her- (*g'herə-, *g'hrē-) «сяяти», до якого зводяться також псл. *zērėti*, укр. *здрі́ти*, *зрі́ти*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 60—61; Фасмер II 81; Варбот Этимология 1965, 134; Holub—Lyer 517; БЕР I 609—610, 654—655; Skok III 660; Persson Beitr. 121; Вўга RR I 493; Trautmann 366; Pokorny 441—442. — Див. ще *здрі́ти*, *зрі́ти*!

зосер'єдити — див. *сер'єдина*.

Зосім, ст. *Зосимъ*; — р. *Зосі́ма*, бр. *Засім*, др. *Зосима*, п. *Zozum*, слл. *Zosim*, болг. *Зосим*, стсл. **Зосимъ**, **Зосима**; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Ζωσιμος загальноприйнятої етимології не має; виводиться від ζός «живий, невмирущий» (Петровский 117; Сл. вл. імен 210) або зіставляється з ζωστός «коперізуючий» (Илчев 216).

зості́ль — див. *жб'сті́р*.

Зб'ся, *Зб'ська*, [Зу́зка Ж, Зу́зка Ж]; — р. бр. *Зб'ся*; — запозичення з польської

мови; п. *Zosia* є пестливим варіантом імені *Zofia*, спорідненого з укр. *Софі́я* (див.).

Зот, *Зотик*; — р. *Зот*, бр. *Зот*, болг. *Зотико*, стсл. **Зотикъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ζωτικός походить від прикметника ζωτικός «життєдайний, животворний; живучий, живий»; форма *Зот* з'явилася, очевидно, шляхом зворотного словотвору від первісного *Зотик*, що сприймалося як пестливе з суфіксом -ик. — Сл. вл. імен 210; Петровский 120; Бірыла 77; Илчев 216.

зо́шит, *зшійток* — див. *ші́ти*.

[зофі́я] (орн.) «іволга, Oriolus galbula» Ж; — неясне; можливо, утворене від *со́йка* (>*Со́нька* >*Софі́я* >*Зофі́я*) внаслідок змішування іволги з сойкою.

Зб'я, ст. *Зоика* (1479); — р. бр. *Зб'я*, п. слл. *Zoja*, ч. *Zoe*, болг. *Зо́й*, *Зб'я*; — запозичення з грецької мови; гр. Ζωή (жіноче ім'я) утворене на основі іменника ζωή «життя», пов'язаного з ζώω «живу», що зводиться до іе. *g^hiō-, паралельного *g^hiōb-, від якого походить гр. βίος «життя», псл. *živъ*, укр. *живий*. — Сл. вл. імен 240; Петровский 117; Илчев 215, 216; Chantraine 402—403. — Пор. *жі́ти*.

з-перед, *з-під*, *з-пóза*, *з-поза́ду*, *з-пóміж*, *з-пóме́ж*, *з-пóнад*, *з-пóпер'єд*, *з-пóпід*, *з-пóс'єр'єд*, *з-пóпри*, *з-при*, *з-про́між*; — р. *из-под*, ст. *изпромеж*, бр. *з-над*, *з-на-над*, [сп'амі́ж], п. *sprzed*, *spod*, *spomiędzy*, *sponad*, [spopod], *spoza*, ч. *zřed*, *zpod*, [z'pomezil], *z'p'opod*, *z'p'ozza*, слл. *spred*, *spod*, *spomedzi*, *sponad*, *spopred*, *spopod*, [z'p'opriil], *spoza*, вл. *spody*, нл. *spod*, болг. *изп'р'єд*, *изп'од*, *измежд'у*, м. [изме́ду], схв. *исп'р'єд*, *исп'од*, слн. *izpred* (*spred*), *izpod* (*spod*), *izmed* (*zmed*), стсл. **измеждж**; — складені прийменники, утворені з прийменника з (<iz>, вживаного для позначення руху зсередини, і прийменників *п'єред*, *під*, *пóза* і т. д., що вказують на взаємне розташування предметів у просторі. — Мельничук Вступ 491; ESSJ Sl. gr. I 82—87. — Див. ще *з'*, *п'єред*, *під*, *пóза*², *поза́ду*, *пóміж*, *пóнад*, *пóпід*, *пóпри*, *пос'єр'єд*, *при*, *про́між*.

[зплюздрова́ти] «зігнувати, оминути» Я; — неясне.

зра́да, [здрáда], [зраде́цтво] «зрада» Я, зра́дець, [зрадли́вець] Я, зра́дник, зра́дництво, [зра́док] «зрадник», [здрáдецький] «зрадницький» Пі, [зраде́цький, здрадлі́вий Пі], зрадли́вий, зра́дний, зра́дницький, [зра́дничий Я, зра́дний, здрáдити Пі], зра́дити, зра́джувати, [зраджáти, зражáти Ж], [зра́дички] «зрадницьки» Ж, [изра́да Ж, израдли́вий Пі, изра́дниця Ж, изражáти Ж, незра́да Ж, незра́дниця Ж], незра́дний КІМ; — бр. зра́да; — запозичення з польської мови; п. zdrada, zdradzić, як і ч. слц. zrada, вважається калькою свн. ver-gaten «зрадити», первісно «поганою радою зіпсувати, завдати шкоди». — Фасмер II 105; Brückner 650; Machek ESJČ 505; Kluge—Mitzka 818. — Див. ще ра́да.

[зраді́лля] (бот.) «парило, Agrimonia eupatorium L.», [зразі́лля] «тс.»; вид волошки, Centaurea montana L.; — складне слово, утворене з основ іменників зра́да і зі́лля; назву дано, мабуть, на підставі цілющих властивостей рослини, яку застосовували в народній медицині, а, можливо, і в знахарстві, щоб повернути або відвернути коханя. — Словн. бот. 393; Нейштадт 328. — Див. ще зе́ло, зра́да.

[зра́дник] (бот.) «вероніка дібровна, Veronica chamaedrys L.; косарика, гладіолус, Gladiolus L.» Мак; — пов'язане із зра́да, хоч мотивація назви не зовсім ясна. — Див. ще зра́да. — Пор. зра́дзілля.

[зраз¹] «зразок», [зразе́ць], зразо́к, зразко́вий, [зразе́вий]; — р. изразе́ц «кахель», [изра́цик] «викрійка, шаблон»; — похідні утворення від др. изрази́ти, изражáти «вибивати на дереві або металі якийсь малюнок»; означали спочатку «вибитий для споглядання образ». — Див. ще ра́зити. — Пор. ббраз.

[зраз²] «живець для щеплення», зра́зи «м'ясні або картопляні котлети з начинкою», [зразо́вий] «належний до зразі́в»; — р. бр. зра́зы «котлети з начинкою»; — запозичення з польської мови; п. zraz «живець для щеплення; (заст.) відрізаний кусок м'яса», zrazy «м'ясні

битки або котлети, підсмажені, потім тушковані» пов'язане з gazić «разити»; очевидно, зберігає в собі давній зв'язок цього слова з gzezać «різати». — Фасмер II 105; Преобр. I 256; Горяев 118; Brückner 454—455. — Див. ще ра́зити.

[зра́титися] «тягнутися в протилежні боки (про волів у ярмі); посваритися, розійтися», [зрéтитися] «тс.»; — похідні утворення від др. ратитися «ворогувати», реть «змагання; розбрат». — Див. ще рать, ретeльний. — Пор. наповра́титися.

[зрéхтити] «відмовитися від зізнання на суді»; — неясне.

[зрeші́ти] «струхлявіти», [зрeші́лий]; — неясне; можливо, походить від тієї самої основи, що й рeшетó.

зрі́би, зрі́бний — див. згрі́б'я.

[зрі́к] «строк, термін» Пі, Ж; — р. болг. м. срок, др. сѣрокъ, ч. слц. stok «тс.», схв. срòк «знак», слн. sròk «привітання; рима»; — псл. съгокъ «угода, домовленість», пов'язане з *съректі «домовитись», похідним від *ректі «казати». — Див. ще з³, ректі́. — Пор. строк.

зрі́ти¹ «бачити», [зори́ти] «вглядатися», зря, зі́р, зі́рка́тий, зі́ркий, [зоро́к] «світло» Я, [зоро́к] «зіниця» Я, [зоро́] «віл з веселим виглядом» Я, [зрeні́ця] «зірниця» Я, [зрі́ще] «погляд Ж, видовище Ж, Я», [зрі́вка] «зіниця», [зрі́лко] Вел, зрі́ниця Ж, зрі́нка Вел, зрі́нко Вел «тс.», [зрі́ння] Ж, [зряк] «зір» Ж, [зря́чка] «зіниця» Ж, зря́чий, зрі́мо, [беззазо́рний] «бездоганий» Ж, взі́р, взі́рець, [взоре́ць] «взірець» Ж, [взо́рник] «тс.» Ж, визи́рати, [визи́рати] Ж, [вй-зі́р] «вид, вигляд; вікно», [визи́рячка] «дзеркало» Я, визи́рцем, дозира́ти, дозі́р, дозі́рець, дозо́р, дозо́рець, дозо́рний, зазира́ти, [зазі́р] «примітність», [зазі́р] «тс.», [зазо́ром] «зовсім, цілком, абсолютно» Мо, [запозі́рливий] «підозрілий, недовірливий», назира́ти, [назі́рити] «побачити», [назі́рніти] «тс.» Ж, назо́ріти «наглядіти, помітити», [назі́р] «нагляд» Ж, назі́рком, назі́рці, [назі́рцем], наві́зирці, надзира́ти, надзира́тель (у дореволюційній Росії — службова особа, що наглядала за ким-, чим-небудь), [надзі́рач] Ж, [на́ді́р] «нагляд» СУМ,

Ж, [надзорець] «наглядач», [надзірний], [напозірний] «уявний» Ж, [недозір] «той, хто погано бачить», [недобзір] «недогляд» Ж, [недозірний] «неоглядний, невидимий, непомітний» Ж, [незазорний] «бездоганний» Ж, [неозорість], [неозорий], [неозорний], [необзорний] «неоглядний» Ж, [необзор] «не оглядаючись», [непрозорінний] «непроглядний» Ж, [озирати], [озиратися], [озирок], [обзеряти] «ощупувати; (мед.) палювати» Ж, [обзирати], [обзиратися], [обзор] «кругозір» Ж, [обзір] «тс.» УРС, Ж, [обзірник] «оглядач» Ж, [обзорець] (мн. обзірці) «оглядач; вивідувач, шпигун» Ж, [обзори] «огляд», [обзорини] «тс.», [обзоровий] Ж, [перезиратися], [підзирати], [підзірити], [підзорити] «помітити», [підзоряти], [підзирки] «таємне спостереження, шпигунство», [підзор] «підозра», [підзір] «тс.», [підзорний] «підозрілий», [підзірний] «тс.», [підозра], [підозрений] «підозрілий», [підозрінний] «запідозрений, підозрілий», [підозрівати], [підозрівати], [підозрілість], [підозріливий], [підозрілий], [підозрінний] «підозрілий» Ж, [підозріння], [підозрюваний], [позір] «погляд» СУМ, Ж, [позірка] «увага, спостереження», [позірний] СУМ, Ж, [позор] «ганьба, безчестя» Ж, [позорий] Ж, [позорище] «видовище; ганьба», [позорливий] «обманний» Ж, [позорний] «уявний; ганебний» Ж; прекрасний, вартий споглядання Ж», [позорниця] «театр» Ж, [позорувати] «звертати увагу», [призиратися] «придивлятися», [призирити] «підстерегти, вистежити», [призір] «пристріг; вид, вигляд», [призор] «нагляд, догляд; пристрій Ж», [призра] «підозра», [призерний] «короткозорий» Ж, [призирний] «викликаний чаклунством» Ж, [призірний] «тс.», [призорний] «короткозорий», [призористий] «тс.» Ж, [призрий] «презирливий», [прозирати] «проглядати; [прозирати Ж]», [прозирати], [прозирати], [прозирати], [прозирати] «підозра» Ж, [прозирало] «дзеркало», [прозір] «просвіт; [отвір у дахові для диму; просвіт між складеними колодами; злий погляд, який викликає пристрій]», [прозір] «денне світло; перспектива; вигляд; прозорість; огляд, перевірка; дзеркало, завбачення, інтуїція» Ж, [прозірний] (бот.) «звіробій чотиригранний, *Nuregicum*,

quadrangulum L.», [прозірність] «прозорість», [прозірок] «потаємне віконце, очко» Ж, [прозор] «прозорість; [задній план, тло Ж]», [прозорливець], [прозірня] «повернення здатності бачити; [обличчя Ж; зір Г]», [прозірливий] «проглядний; [дбайливий Ж]», [прозірний] «чіткий, прозорий», [прозірчастий] «прозорий», [прозірчастий] «тс.» СУМ, Ж, [прозірний], [прозірний], [прозірний], [прозірний], [прозірний], [прозірний], [прозірний] «прозорий» ВеЛ, [прозірний] «прозорий» Ж, [розір] «погляд, спостереження» Ж, [спозирати] «споглядати», [спозирити] «зурочити», [зір] «вид, зовнішній вигляд, зразок; узор», [зір'я], [зірчастий], [зір], [зірчастий], [зірчастий], [зірчастий] «побачити», [зірний], [зірочка], [зірчастий], [зірчастий], [зірчастий] «побачити», [зірвати] «мати вигляд» ВеУг;— р. *зреть*, др. *зръѣти*, *зръѣти*, п. ст. *-zręc*, ч. *zřítí*, ст. *žřieti*, слц. *zriet'*, вл. *zrjeć*, болг. *зървам* «бачу», *зрак* «промінь світла», *зрєние*, схв. *зрѣти*, слн. *zřěti*, зб «блиск», стсл. *зърѣти*, *ззърѣти*;— псл. *zъrěti*;— споріднене з дінд. *jvągati* «має гарячку», гр. *χαρολόσ* «з блискучими очима», лат. *augur* «авгур, жрець-птаховорожій», алб. *zjar* «вогонь», прус. *sari* «запал», лтс. *saguoti* «кидати промені», лит. *žerėti* «блищати, сяяти, світити, палати», *žerėti* «блищати, сяяти», *žiūrėti* «дивитися»; іе. *g'her-, *g'herə-, *g'hre- «світити, сяяти».— Шанский ЭСРЯ II 6, 110—111; Фасмер II 105—106; Преобр. I 257; Machek ESJC 719; БЕР I 671—672; Skok III 661—662; Trautmann 366; Persson Beitr. 121—128.— Пор. *здріти*, *зоря*.

*зріти*² «достигати», *зрілий*, *визрівати*, *дозрівати*, *дозрілий*, *назрівати*;— р. *зреть*, п. *zręc*, *zdręc*, [zreć], ч. *zrāti*, слц. *zriet'*, вл. *zrać*, нл. *zdráś*, болг. *зрєя*, м. *зрее*, схв. *зрѣти*, слн. *zřěti*, стсл. *зърѣти*;— псл. *zъrěti*, яке зводиться до того самого кореня іе. *g'er-/g'erə-/g'rē-, що й *z'ṛno «зерно»;— споріднене з дінд. *jągati*, *jṛyati* «старіє, стає трухлявим», *jāgant-* «старий», *jāgañ* «старіючий», ав. *zarəta* «немічний від старості», *azarəšant* «нестаріючий», ос. *zāgona* «старий», гр. *γέρων* «дід», *γερύερος* «дозрілі плоди», дісл. *karl* «чоло-

вік; старий», дангл. seol «вільна людина», вірм. seg «старий». — Шанський ЭСРЯ II 6, 110; Фасмер II 106; Machek ESJC 718; БЕР I 656; Skok III 662; Бурлакова ВСЯ 6, 57; Trautmann 371 — 372; Walde—Hofm. I 618—619; Persson Beitr. 671. — Пор. **зёрно**.

[зрок] «зір»; — запозичення з польської мови; п. ст. zrok «тс.» відповідає ч. слц. zrak «зір, погляд», болг. зрак «промінь світла», м. зрак «промінь, погляд», схв. зрѣк «промінь», стсл. зрѣкъ, укр. [зорок] «світло», [зорок] «зіниця» і разом з ними походять від псл. *zog-къ, пов'язаного чергуванням голосних із зг'єті «бачити». — Фасмер II 105; Brückner 651. — Див. ще **зріти**¹.

[зрубѹжики] «зарубки на палиці для обліку» Я; — пов'язане з *рубѹти*, *зрубѹка*; словотворчий характер неясний. — Див. ще **рубѹти**.

[зрядник] (бот.) «косарик черепичасті, *Gladiolus imbricatus* L.»; — очевидно, пов'язане з *ряд* (за характером розміщення квіток на стеблі). — Див. ще **ряд**.

[зсітити] «знищити»; — неясне.

[зсіль] «звідси» Я; — очевидно, результат спрощення форми *звідсіль*, утвореної з прийменника з і прислівника *відсіль* (див.).

[зтѹмгуль] «звідти» Я; — результат контамінації прислівникових форм [*зодтуль] «звідтіль», [зтіль] «тс.» і *там* (див.).

[зтіль] «звідти» Я; — очевидно, результат спрощення форми *звідтіль*, утвореної з прийменника з і прислівника *відтіль* (див.).

зу, зус — див. **дзусь**.

зуб¹, [зубѹнь] «людина з великими зубами», [зубѹр] (зоол.) «кривобочка, *Chromis castanea*» Ж, [зубѹрик] «тс.», [зубѹха] «зубата людина» Я, [зубѹч (клеватий)] (зоол.) «кривозуб, *Dentex vulgaris*» Ж, [зубѹла] «вуздечка», [зубѹло] «залізна частина вудила, що закладають у рот коневі» Ж, *зубѹць*, [зубѹлко], *зубѹло*, [зубѹка] «сорт цибулі з маленькими довгастими цибулинами», *зубѹник*, *зубѹк*, [зубѹря] «людина із стергими передніми зубами», [зубѹчѹк] «зубчасте колесо», *зубѹчѹтка* (тех.), *зубѹ'я* (тех.) «зубці»,

зубѹстий, *зубѹтий*, [зубѹельний] «ручний (кінь)» Ж, *зубѹильний*, [зубѹковѹстий] Ж, [зубѹковѹатий], *зубѹний*, [зубѹовѹатий], *зубѹовий*, *зубѹюватий*, *зубѹюватий*, *зубѹчасний*, *зубѹчатий*, [зубѹдлати] «гнуздати (коня)» ЕЗб 25, [зубѹдлати] Ж, *зубѹелити* «тс.», *зубѹити*, [зубѹитися] «проростати (про картоплю)» Дз, [зубѹкувати] «робити зубці на полях, по краях», [зубѹювати] Ж, *беззубѹий*, *беззубѹість*, *візубѹень*, *візубѹити*, [зѹзубѹ], *зѹзубѹень*, [зѹзубѹець], [зѹзубѹник] Ж, *зѹзубѹлений*, *зѹзубѹний*, [зѹзубѹчастий] Ж, *зѹзубѹити*, [зѹзубѹрити] Ж, [зѹзубѹелати] «загнуздати» Ж, *назубѹок*, *назубѹловати*, [недозубѹний] «той, хто має не всі зуби» Ж, [позубѹитися] «трохи прорости» ЛексПол, [роззубѹелати] «розгнуздати»; — р. бр. *зуб*, др. *зубѹ*, п. *zъb*, ч. слц. вл. нл. *zub*, полаб. *zъb*, болг. *зѹб*, схв. *зѹб*, м. *зѹб*, слн. *zъb*, стсл. *зѹбъ*; — псл. *zъbъ*; — споріднене з лит. *žąmbas* «гострий предмет, грань балки, лезо», раніше «загострений кілок», *žąmbis* «соха», *žėmbėti* «пускати паростки, проростати», *žėmbti* «кроїти, різати», лтс. *zūobs* «зуб», алб. [dhaḡr, dhėmr] «тс.», гр. γόμφος «кілочок, цвях, зуб», двн. *kamb* «гребінь», ав. *zəmba-advəst* «подрібноєте», тох. А *kat* «зуб», тох. В *keme* «тс.», дінд. *jambhaŋ* «зуб, паща», *jambhāyatī* «подрібноє, перетворює на порошок»; іє. *g'ombhos «виступ, те, що вирросло» <*g'ep- «народжуватися». — Критенко Вступ 507, 542; Шанський ЭСРЯ II 6, 111; Фасмер II 106; Трубачев ВСЯ 1957/2, 90; Преобр. I 258; Brückner 646; Machek ESJC 719; Holub—Kop. 440; БЕР I 660—662; Skok III 663; Būga RR I 587, II 679; Trautmann 369; Абаев ИЭСОЯ I 393; Persson Beitr. 81; Specht 86—87; Walde—Hofm. I 587—588; Frisk I 319—320; Mayrhofer I 419. — Пор. **зѹб**, **зѹбнути**.

[зуб²] «танок (гопак) Г; вид пісні Пі»; — неясне.

[зубѹаник] (зоол.) «моллюск зубчатка, *Dentaria*»; — пов'язане з *зубѹнь*, *зуб*; назва зумовлена зубоподібним виступом на вапняній черепашці. — Див. ще **зуб**¹.

[зубѹать] «дзѹобати» До; — результат зближення [зѹбѹати] «дзѹобати, клювати» з **зуб**¹ (див.).

[зубáчка (*железовата*)] (бот.) «зубна трава, *Dentaria L.*» Ж, [зубниця] «тс.» Мак; — р. *зубянка*, бр. *зубница*, п. *babie zęby*, ч. *babí zub*; — виникло як калька латинської наукової назви *dentaria*, пов'язаної з *dens* (род. в. *dentis*) «зуб»; назва мотивується тим, що бульбоподібне коріння рослини формою і кольором схоже на зуби людини. — *Machek Jm. gostl. 66—67*; *Симонович 165.* — Див. ще *зуб¹*.

[зуби!] (бот.) «гніздівка звичайна, *Netotia nudus avis L.*» Мак, [зиби] «тс.» Мак, [зубовник] (бот.) «бобівник трилистий, *Melipanthes trifoliata L.*» Мак, [зубрій] «купина лікарська, *Polygonatum officinale All.*» Мак; — пов'язані із *зуб*, але мотивація назв неясна. — Див. ще *зуб¹*.

[зубник] «блекота чорна, *Hyoscyamus niger L.*» *ВенЗн*, Мак, [зубівник, *зуб'ятник*] «тс.» *ВенЗн*, Мак; — пов'язане з *зуб*; назва зумовлена здатністю рослини вгамовувати зубний біль (димком від спаленого на жару насіння *блекоти*). — *Носаль 220*; *ВенЗн 46.* — Див. ще *зуб¹*.

[зубниця] (зоол.) «метелик *Lithosia potodonta F.*»; — пов'язане з *зуб*; названо, мабуть, за характером забарвлення крил з малюнком, подібним до зубців. — Див. ще *зуб¹*.

[зубон] «смугаста жіноча сукня в гуцулів» Я; — запозичення з угорської мови; уг. *zibony* «блуза, сорочка» через проміжну форму *zibun* виводиться від тур. *zibun* (*zibin, zübin, zirun*) «коротка одежина з довгими рукавами (для немовлят); жилет з короткими рукавами», яке через *нгр.* *џлоуџи* «кофта, куртка», іт. *venec. ziron* зводиться до іт. *giubbone* «каптан», звідки походить і укр. *жупан*. — *Bárczi 345*; *Младенов 195*; *Фасмер II 98.* — Див. ще *жупан*.

зубр, [зубір] «дикий кабан, вепр» Ж, *зубреня*, *зубря*, *зубровий*, [зубрówий], [жубровий]; — р. *зубр*, [зубрь, *изубр*], бр. *зубр*, др. *зубрь*, п. *žubr*, ч. слц. вл. *zubr*, болг. *зубър*, схв. *зубар*, слн. *zober*, стсл. *зжъръ*; — псл. *zǫbrъ; — споріднене з лит. *stumbras* «зубр», лтс. *sumber, sūbrs* «тс.», прус. *wissambris* «тур»; бал-

то-слов'янські назви зубра мають ряд паралелей у кавказьких мовах (*Иванов Античная балканистика I 53—54*); немає достатніх підстав для припущення (*Буга ИОРЯС 17/1, 45, RR II 678—679*) про запозичення праслов'янської форми з ятвязької (ятв. *sambris > сл. *сжъръ); сумнівним видається й порівняння (*Petersson Ag. Argm. St. 20*) псл. *zǫbrъ «болотяна тварина» з дінд. *jam-bālah* «болото, трясовина» або пов'язання (*Фасмер II 107*) з псл. *zǫrbъ* «зуб». — *Преобр. I 258*; *Шанский ЭСРЯ II 6, 112*; *Филин Образ. яз. 210—211*; *Струмінський Slavia 38, 101—102*; *Brückner 667*; *Machek ESJČ 719*; *БЕР I 656*; *Skok III 664*; *Нерознак 200—201.*

зубрити, *зубрило*, *зубристка*, *зубрій*, *зубрячка*; — бр. *зубрыць*, болг. *зубря*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *зубри́ть* проникло в літературну мову з шкільного аргю, де утворилось лексико-семантичним способом на базі *зубри́ть* «насікати зубці» > «виконувати важку монотонну роботу», похідного від *zǫbrъ «зуб» (*Шанский ЭСРЯ II 6, 113*); за іншим поглядом (*Фасмер II 107—108*), р. *зубри́ть* є калькою нім. *büffeln* «тс.» (від *Büffel* «буйвіл»), що вже в XVI ст. вживалось на означення важкої праці; на російському ґрунті основа з вихідним значенням «буйвіл» була замінена основою *зубр*, хоч цей зв'язок немотивований, бо зубри не виконують важкої роботи, через що й усе припущення сумнівне; спроба пов'язати з нім. *ochsen* «зубрити» від *Ochs* «віл» (*Желтов ФЗ 1875/3, 7*) безпідставна. — *БЕР I 656*; *Unbegaun RES 12, 39—41*; *Kluge—Mitzka 109.*

зубрівка (бот.) «чаполоч запашна, *Hierochloe odorata Wahlb.*», [зубравка] Мак; — р. *зубрówka*, бр. *зубрбука*; — похідне утворення від *зубр*; назва мотивується тим, що цю траву охоче їдять зубри. — *Анненков 167.* — Див. ще *зубр*.

[зубрóвник] (бот.) «бекманія звичайна, *Beckmannia eruiciformis* Ноем.» Я; — пов'язане з *зубр*; назва зумовлена, очевидно, високими кормовими якостями рослини, яку люблять зубри. — *Нейштадт 109.* — Див. ще *зубр*.

зубці (заст.) «страва з очищених зерен ячменю, зварених або підсмажених; ячмінна каша, зварена в конопляному молоці Ж», [зубчики] «тс.» Я; — очевидно, результат зближення деетимологізованої назви [зібці] «товчений ячмінь, що вариться в воді і кип'ятиться в конопляній олії» з фонетично близькою назвою *зубці* (мн. від *зубець*) «зубки». — Див. ще *зібком*.

зуверіти — див. *верий*.

[зувіжити] «звернути пильну увагу на щось» Досл. і мат. IV; — очевидно, пов'язане з [віжливий] «обізнаний, досвідчений»; — префіксальне утворення стало можливим, мабуть, внаслідок зближення з словом *увага*. — Див. ще *відати*. — Пор. *увага*.

[зувічити] «покалічити» Ж; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *изувечить* «тс.» є похідним від *увечить* «калічити», утвореним з префікса *у-* із значенням позбавлення і іменника *век* «вік, первісно «сила». — Див. ще *вік*. — Пор. *безвіччя*.

зугарний «вправний, умілий, здатний», *зугарен*; — через проміжну форму *угара* «зірвіголова» (первісно, мабуть, мало значення «озброєні дружинники, які супроводили зібрану данину до давньоруських князів») зводиться до *гарний*, запозиченого з давньоскандинавської мови норманнів (варягів). — Мельничук Мовозн. 1969/1, 30—33. — Див. ще *гарний*.

Зузанна — див. *Сусанна*.

[зўзи] «жарти, витівки» Ж, [зўзни] «тс.»; «розпусне життя; бушування» Ж; — запозичення з німецької мови; свн. *sūs* «шум», нвн. *Sausen* «тс.», споріднене з дісл. *sūs* «шум прибою», свн. снн. *снідерл. sūsen* «тс.», двн. *sūsōp* «дзижчати, шипіти, тріщати, скрипіти, скреготіти», дат. *suse*, шв. *susa*, є звуконаслідувальним утворенням, подібним до дінд. *suš* «сопіти, фиркати, важко дихати», стсл. **сусати** «свистіти». — Kluge—Mitzka 628.

зумісне — див. *навмісний*.

[зўмжати] «гудіти, дзижчати, дзвеніти», [зўмліти], *зумжотіти* «тс.»; — словотворчо адаптоване запозичення з німецької мови; нім. *summen* «дзижчати,

гудіти» вважається звуконаслідувальним утворенням. — Kluge—Mitzka 764.

[зумра́ти] «з'їсти, вмолати»; — очевидно, афективне утворення.

[зуноватися] «набриднути, спротивити»; — запозичення з слухацької мови; слц. *zupovat'* «набриднути» утворене від *upúvat'*, *upovat'* «турбувати», що є фактативною формою від *put'* «знамагати», спорідненою з укр. *ніти*. — Mashek ESJC 392, 404; Holub—Kop. 403. — Див. ще *ніти*.

зупін, *зупінка*, *зупиніти*, *зупиня́ти* — див. *п'ясті*.

зурі́тати(ся) — див. *урітний*.

[зўрка] (бот.) «чорнокорінь, Супогlossum L.» Г, Мак; — неясне.

зурочити — див. *ректі*.

[зусі́ль] Ж, Пі; — очевидно, спрощений варіант прислівника *звідусі́ль* (див.).

[зўспі́т] «назад»; — результат злиття прийменника з (можливо, з давнішого *вѣз*) та не засвідченого в самостійній формі прислівника **успіт*, що може бути зведений до др. *вѣспятъ* «назад», спорідненого з р. *вспятъ* «тс.», укр. [успятки] «каблуки», *п'ята́*. — Див. ще *п'ята́*, *уз*.

зустрі́ти, *зустріч* — див. *стріти*.

зух «молодець, хват», [зухов'янець] «тс.» Ж, [зухов'ятій] «молодецький, хвацький»; — бр. [зух]; — запозичення з польської мови; п. *zuch* «молодець» вважається результатом скорочення прикметника *zuchwały* «зухвалий». — Brückner 657. — Див. ще *зухв'ялий*.

зухв'я́лий, *зухв'я́льний*, *зухв'я́лець*, *зухв'я́льство*, *роззухв'я́литися*; — запозичення з польської мови; п. *zuchwały* (<*zufały*), як і ч. *zoufalý* «відчайдушний, убивчий, безнадійний», слц. *zúfalý*, нл. *zufały*, *zuchwały* «тс.», є результатом видозміни давнішого *zurwały* «такій, що втратив віру, надію», пов'язаного з дісловом **zurwaś*, яке розкладається на префікс *z-* і діслово **urwaś*, що зводиться до псл. **urvatí* «мати певну віру, надію». — Москаленко УІЛ 49; Оньшкевич Исслед. п. яз. 242; Brückner 657; Holub—Kop. 105; Mashek ESJC 123—124. — Див. ще *дўфа́ти*, *з'і́*, *півний*, *упова́ти*, *уфа́ти*.

[з'юяти] «топтати, псувати» Ж; — неясне.

[зфарма́чити] «зіпсувати, спотворити» Ж; — неясне.

[зцюль] «сцюдою» Ж, [стюль] «звідси» Л, [сцюль] «тс.» Я; — результат видозміни незасвідченої форми *зсюль, утвореної з прийменника з і компонента *сюль, етимологічно тотожного з -сіль у прислівнику відсіль. — Див. ще відсіль, з¹, зсіль.

зчамрілий — див. очамріти.

[зчвѣркати] «зморщуватися, зменшуватися» Ж, [зчвѣркнути] Ж; — неясне.

[зчѣховзь] «пошило» Ж, [щекѣвзати] «зісковзувати» Ж; — очевидно, результат афективної видозміни основи дієслова кѣвзати (див.).

[зчїсток] (бот.) «чистотіл звичайний, *Chelidonium majus* L.»; — похідне утворення від *чїстити*; назва зумовлена біологічними властивостями рослини, сік якої застосовують у косметичі проти ластовиння та в медицині проти різноманітних шкіряних хвороб. — Я 317; Нейштадт 267—268. — Див. ще чїстий. — Пор. чистотіл.

[зчѣхом] «з лишком, з достатком»; — прислівникове утворення від незасвідченого іменника *чох* (<*чхнїти*); можливо, первісне значення було пов'язане з чиханням від нюхання тютюну. — Див. ще чхати.

[зшїнути] «скривити, зібгати» Ж; — не зовсім ясне; можливо, походить від ч. *sešipouti* «зсунути, спустити».

зюбрїй — див. жабрїй.

[зюбрува́ти] «крупно молоти, очищаючи; шеретува́ти (зерно)» Ж, [назюбер пустити] «тс.» Ж; — запозичення з німецької мови; свн. *subern* «чистити», *siubern*, нвн. *säubern* «тс.» пов'язані з свн. *suber* «чистий», нвн. *sauber* «тс.», що, як і дангл. *sūfre* «бездоганний, незаплямований», походить від нар.-лат. *sūber* «поміркований», яке зводиться до лат. *sōbrius* «тверезий, поміркований, стриманий», остаточно не з'ясованого. — Kluge—Mitzka 626; Walde—Hofm. I 387—388.

[зю́зник] (бот.) «вовконіг, *Lycopus europaeus*» Г, Ж, Мак; — р. *зю́зник*, бр. *зю́знік* «тс.»; — неясне.

[зю́зя¹] «комашка, все дрібне»; — неясне; можливо, похідне від незасвідченого звуконаслідувального *зю́зяти «дзижчати».

[зю́зя²] (дит.) «холод, холодно» Л; — р. бр. [зю́зя] «тс.»; — афективне утворення, паралельне до [дю́дя] «тс.» (див.).

зю́йд «південь, південний напрямок; південний вітер», [зю́д], *зю́йдовий* «південний»; — р. бр. *зю́йд*; — запозичено з голландської мови на початку XVIII ст.; гол. *Zuiden* «південь», як і днн. *sūthar*, дангл. *sūr*, судан. двн. *sundan*, нвн. *Süden*, походить від нгерм. **sup-βap* «з півдня», яке загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з **suin-βa* «праворуч» або з лат. *super* «над», гр. βῦπερ «тс.» — СІС 268; Шанський ЭСРЯ II 6, 115; Фасмер II 110; Meulen 107; Kluge—Mitzka 763—764.

зю́ма — див. земля.

[з'ю́рдитися] «зіщулитися, скорчитися»; — очевидно, пов'язане з *вурди(ся)* «згортатися, перекистися» (про молоко), [ю́рда] «вурда; сир». — Див. ще вурда́.

з'яб, з'ябля «з'яб» СУМ, Г, [з'яба́ Ж, дз'яб ЛЧерк, дз'ябля ЛЧерк] «тс.», з'яб-лѣвий, з'яб-лѣвийй, [з'ябїти] «орати на з'яб» Ж, [з'ябїти Ж], з'яб-лѣвати «тс.»; — р. з'ябь, бр. з'яб-лѣва, др. з'ябати (з'ябити) «породжувати», п. ziaḅ «з'яб», стсл. про-з'ябати «проростати», про-з'ябнѣти; сюди ж, очевидно, стсл. З'ябж «рву»; — псл. *zēbtī «роздерти; прорости», пов'язане з zōbь «зуб»; — споріднене з лит. žėĩbtī «кроїти, різати», žėĩbėti «починати проростати», žāmbėti «проростати», дінд. jāmbhatē (jābhatē) «хапає», jāmbhāyati «дробить», ав. (nam)-zəmbayati «роздроблює», лат. gemma «очко або брунька на виноградній лозі». — Шанський ЭСРЯ II 6, 116; Фасмер II 110—111; Трубочев ВЯ 1957/2, 89—90; Плевачева Этимология 1966, 94; Преобр. I 259—260; Mikl. EW 401; Trautmann 309; Fraenkel 1288—1289; Mayrhofer I 419; Walde—Hofm. I 587. — Пор. зуб¹, з'ябнути.

з'яблик (орн.) «*Fringilla coelebs* L.»; — р. з'яблик, бр. з'яблїк, п. zieḅa, слц. zeba, вл. нл. zyba, схв. zēba, слн. zēba; — псл. zēḅa «тс.»; — очевидно, пов'язане

із зє̀пноті «з'ябнути» з огляду на те, що з'яблик витримує холод краще, ніж інші перелітні птахи; ця ж особливість, мабуть, відбита і в науковій назві *fringilla* (*fringilla*) від лат. *frigus* «холод»; Буга (RR I 493) порівнює з лит. *žibė*, *žibėlė* «*Fringilla cannabina*» і *žibėti* «блищати, світити», наводячи як аналогічну паралель нім. *Fipk* «з'яблик», Funke «іскра»; вважається також (Mareš Slavia 36, 345) назвою звуконаслідувального походження. — Воїнств. — Кіст. 251; Булаховский Мовозн. VI 1948, 59; Шанский ЭСРЯ II 6, 115; Фасмер II 111; Преобр. I 260; Желтов ФЗ 1876/1, 21; Горяев 119; Brückner 653. — Див. ще з'ябнути.

[з'яблина] «животиння, скніння» Я; — р. *проз'ябать* «животіти»; — похідне від *з'яб*; первісно означало «повільно проростати, затримуватись у рості від холоду». — Див. ще *з'яб*. — Пор. з'ябнути.

[з'ябнути] «мерзнути» Ж, [з'ябкий] «мерзлякуватий» Ж, Я, [з'ябати] «замерзати» Ж; — р. *з'ябнуть*, бр. *з'ябнуць*, п. *ziębnać*, ч. *zábsti*, *zábnouti*, слц. *ziabst'*, *ziabnut'*, болг. [з'ябна], схв. *зє̀псти* «мерзнути; боятись», слн. *zėbsti* «мерзнути»; — псл. *zє̀b(п)тi «мерзнути» з давнішого значення «проростати на холоді»; виведення від основи *zima* (Погодин Следы 197; Machek ESJС 707—708) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ II 6, 116; Трубачев ВЯ 1957/2, 89—90; Фасмер—Трубачев II 111; Brückner 653; Mikl. EW 401. — Див. ще *з'яб*.

*з'ябра*¹, [з'явра] «з'ябра» Я, *з'ябровий*; — р. [з'ябри] «з'ябра; нижні щелепи», [з'ябры, з'ябры, з'ябры] «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; найімовірніше, похідне від основи *zє̀b-/*zəb-, що, мабуть, є фонетичним різновидом основи *zє̀b-/zəb-, наявної в словах р. [жа́ба] «рот», укр. [жа́бра] «з'ябра», р. *жа́бра* «тс.».— Фасмер—Трубачев II 91, III. — Див. ще *жа́бра*.

[з'ябра²] «зубці на багрі»; — р. [жа́бры] «зазубрина, насічка на острозі, на гачкові вудочки»; — праслов'янське; реконструювати вихідну форму важко; споріднене з лит. *žebėrklas* «ості, багор», лтс. *žebėrklis* «ості», можливо, також з дінд. *jāmbhatē* «хапає»; іє. *g'abh-

*g'embh-. — Фасмер II 31—32; Преобр. 219; — Пор. *жа́бра*.

з'ябрій — див. *жабрій*.

з'яв, з'ява, з'яви — див. *з'яти*.

[з'яний] «зіпсований, дефектний» Я, [з'яний] «тс.» Я; — похідне утворення від незасвідченого іменника *z'ян, запозиченого з кримсько-татарської або турецької мови, тур. крим.-тат. *ziyan* «школа, збиток», як і кирг. тат. *зыян*, карачаєво-балкар. аз. *зијан*, вірм. *zean*, р. *изъян* «тс.», походить від перс. *ziyān*, якому відповідає ав. *zuāna* «школа, збиток». — Фасмер II 124; Преобр. I 267; Горяев 122; Шипова 141; Mikl. EW 403.

з'ярати(й) — див. *д'ярати*.

з'ясувати, з'ясувальний — див. *ясний*.

з'ястра — див. *дзєстра*.

[з'яти], *з'яти, з'яти, з'яти*, [з'яв] «зів, паша», [з'ява] «горло; провалля, безодня; (зоол.) гігантський лупоріз, *Tridacna gigas*» Ж, [з'яви] «з'ябра», *з'яння, з'яючий, [в'язюк]* «з'ябра на шкірі» Ж, [з'яви] (анат.) «бронхи», *р'оззів, розз'явяти, розз'являти, розз'ява, [розз'явина]* «розщелина; паша», *розз'якуватий, розз'являка, [розз'ятити]* «широко розкрити» Ж; — р. *з'яять*, др. *з'яти*, п. *ziać*, ч. *zāti*, слц. *zivat'*, болг. *зє́я* «з'яю», [з'яем], м. *zјana*, схв. *з'јати, з'јати*, слн. *zјјати*, стсл. *з'јати, з'јж*; — псл. *zє̀jə* від *zє̀ti (так само, як *сє̀јати* від *sє̀ti, др. *дајтi* від *дати*), яке зводиться до іє. *g'hēi- «з'яти, бути порожнім»; реконструйована проміжна форма *zјajə (*Zubatý AfSIPh* 13, 623; 15, 500—501; Meillet MSL 9, 137—139) сумнівна; — споріднене з лит. *žióti* «розкривати, розз'являти», *žiojėti* «тс.», *žióvauti* «з'яти», лтс. *žāvatiėš* «з'яти», *žāklis* «розвилка», гр. *ζαίνω* «з'яю, з'яваю», *ζάσχω* «тс.», лат. *hiāre* «з'яти, з'яти», дісл. *gīna*, дангл. *ginōn*, двн. *ginēn*, *geinōn*, свн. *gēnen*, *gīnen*, *geinen*, нвн. *gāhnen* «тс.», дінд. *viḥāya-* «повітряний простір». — Шанский ЭСРЯ II 6, 93; Фасмер II 98; Преобр. I 252; Brückner 652; Machek ESJС 711; Trautmann 368; Kluge—Mitzka 228; Walde—Hofm. I 648; Persson Beitr. 13, 60, 116, 318, 697, 708. — Пор. *з'ів*.

зять, [зятний] «зятів»; — р. др. *зять*, бр. *зяць*, п. *zięć*, ч. *zet'*, ст. *zēt'*, слц. *zat'*, полаб. *zatek*, болг. м. *зет*, схв. *зѣт*, слн. *zēt*, стсл. **ЗАТЬ**; — псл. *zęty*; споріднене з лит. *žėntas* «зять», лтс. *zpiõts* «зять, свояк», лат. *gēter* «зять», гр. *γνῶτός* «родич, брат», дінд. *jñātīh* «родич»; іе. **g'ent-* «зять», пов'язане з **g'ep-* «плодити, родити; знати»; первісно означало «приймак в роді або сім'ї на відміну від брата й сина — постійних членів родини». — Критенко Вступ 540; Фасмер — Трубачев II 112;

Трубачев Терм. родства 128—130; Шанський ЭСРЯ II 6, 116; Преобр. I 260; Лопатин ЭИРЯ IV 43; Brückner 613; Machek ESJC 714—715; Holub—Kop. 436; БЕР I 636—637; Skok III 651—652; Walde—Hofm. I 590—591. — Пор. **знати**.

зьджьок — див. **жджок**.

[**зьобро**] «ребро» ВеЗа; — запозичення з польської мови; п. *ziobro* є мазурським діалектним варіантом слова *żebro* (зам. *rzebro*), якому відповідає укр. *ребро* (див.).

I (И)

i¹ (спол. і частка), *й* «тс.»;— р. др. болг. м. схв. *и*, бр. *і*, п. ч. слц. нл. слн. *і*, вл. *і*-пи, стсл. **и**;— псл. *і*, очевидно, з *іе*. **еі*, що являє собою давню форму місц. в. одн. вказівного займенника з ларингальним приголосним у корені **'e-/o*;— споріднене з гр. *εἰ* «якщо», гот. *ei* «і, щоб, нехай», можливо, також із лит. *i̇* «і», лтс. *ig* «тс.», прус. *ig* «і, також» (Эндзелін СБЭ 136); виведення з *іе*. аблативу **ed* і порівнювання з лит. ст. *ẽ* «і, але» (Zubatý IF 4, 470—472), як і пов'язання з лит. *jeĩ* «якщо» (Brückner 189), непереконливе.— Мельничук Вступ 494—495; Шанский ЭСРЯ II 7, 3; Фасмер II 112—113; Преобр. I 260—261; Sławski I 442—443; БЕР II 1; Skok I 701; Bezljaj ESSJ I 207; Bern. I 415; Fraenkel 15; Frisk I 450.— Пор. **a¹**, **o²**.

i² (виг.);— р. болг. м. схв. *и*, бр. *і*, п. ч. слц. слн. *і*;— первісний вигук, що виник як результат інстинктивної реакції на зовнішні подразники, які викликають біль, страх, подив; згодом став виражати й такі емоції, як радість, незадоволення, обурення, гнів та ін.; властивий багатьом віддалено спорідненим мовам (пор. лит. *і*, нвн. *ī* тощо).— Sławski I 443; Skok I 701; Bezljaj ESSJ I 208; Schwentner 9.

ібіс (орн.) «египетський делека, *Threskiornis aethiopicus* L.», [*ібіска*] «чайка»;— р. болг. м. *ібис*, бр. *ібіс*, п. ч. слц. вл. *ibis*, схв. *йбис*, *йбис*, слн. *ibis* «ібіс»;— книжне запозичення з латинської мови, можливо, через німецьке посередництво (н. *Ibis*); лат. *ībis* «тс.» походить від гр. *ἴβις*, яке зводиться до ег. *hṯb* «тс.».— СІС 268; Шанский ЭСРЯ II 7, 3; Фасмер II 113; БЕР II 1; Kluge—Mitzka 323; Walde—Hofm. I 670; Chantraine 454.

ібунка (бот.) «вероніка струмкова, *Veronica beccabunga* L. Пі, Мак; веро-

ніка анагалісова, *Veronica apagallis* L. Мак», [*ібўнка*] «вероніка струмкова»;— р. [*ибўнка*];— очевидно, результат видозміни і народно-етимологічного переосмислення латинської наукової назви *beccabunga*; пов'язання з нвн. *Bunge*, свн. *bunge* «бульби» (Фасмер II 113; Горяев 120; Matzenauer 180) непереконливе.— Анненков 376.

іва «верба козяча, *Salix caprea* L.», [*івель* Мак, *івика* Мак, *івина*, *іва* Ж, *ивина* Мак, *івка* Ж, *ив'як* Ж, *іва* ВЕНЗн, *івка* ВЕНЗн, *ева* Мак, *євина* Мак] «тс.»;— р. др. болг. м. *іва*, п. *iwa*, [*jiwal*], ч. *jíva*, слц. *iva*, вл. *jiw(ip)a*, нл. *wiwa*, схв. *йва*, слн. *íva*, стсл. **ива**;— псл. *iva* «верба»;— споріднене з лит. *ievà* «черемха; крушина», лтс. *iėva* «черемха», двн. *īwa* «тис», свн. снн. *īwe*, нвн. *Eibe*, прус. *iuwis*, кімр. *uwep*, дангл. *īw*, дісл. *ūr* «тс.» (змішування назв верби, черемхи й тису зумовлене, очевидно, схожістю червонуватої деревини цих рослин), гр. *ῥα*, *οῖη* «горобина», вірм. *aigi* «виноградник»; виведення праслов'янської форми з германської (Schradler Reallexikon I 224—225; Vaillant RÉS 22, 192—193) не має достатніх підстав; непереконливе також заперечення (Machek Jm. rostl. 133—134; ESJČ 230) зв'язку з нвн. *Eibe* «тис» і порівнювання з нвн. *Weide* «верба», гр. *ἴτσα* «тс.» тощо; *іе*. **еі*- «червонуватий, перістий».— Волошина Мовозн. 1976/3, 69—70; Шанский ЭСРЯ II 7, 3—4; Фасмер II 113; Преобр. I 262; Brückner 194; Sławski I 474; Moszyński PZJP 61; Skok I 736—737; Bezljaj ESSJ I 214; Trautmann 68; Топоров III 101; Kluge—Mitzka 154; Pokorny 297—298.

Іван, *Иван*, [*Ів'ак* Я, *Ів'андо* Я, *Іван'ець*, *Ів'анік*, *Іваніна*, *Ів'анко*, *Івантїха* Я, *Іванїха* Я, *Ів'анцо*, *Ів'анчик*, *Іван-*

чуж Я, Іванько, Іваньо, Івасик, Івасюк Я, Івась, Івасьо, Іват, Іваха Я, Івахно, Івашко, Івашура Я], Іоан, Йоан, [Ваньо, Ванюсько, Ванюшко], [Іванішній, Іванський Я], ст. Іоаннъ;— р. болг. Іван, бр. Іван, др. Иванъ, Иоаннъ, Янъ, п. Јап, [Iwan], ч. слц. Јап, [van], вл. нл. Јап, м. Иван, Јован, схв. Иван, слн. Ivan, стсл. Иолнъ, Иолннъ;— через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; гр. Ἰωάννης походить від давньоєврейського Iōhānān (Iēhōhānān), власне «Ягве (бог) змилиувався, Ягве (бог) помилював».— Сл. вл. імен 210; Беринда 213; Петровский 118; Суперанская 78; Фасмер II 113—114; Преобр. I 263; БЕР II 3—4; Skok I 737—738; Bezlaj ESSJ I 214; Bern. I 439; Gesenius 323 b.

Іван-чай (бот.) «хаменерій, Chamenerium Sprach.»;— запозичення з російської мови; р. *Іван-чай* «тс.» складається з найпоширенішого особового імені *Іван* та іменника *чай*; назва зумовлена тим, що листя цієї рослини вживають для заварювання чаю.— Шанский ЭСРЯ II 7, 5; Фасмер II 114.— Див. ще *Іван, чай*.

[іванчик¹] (бот.) «підмаренник, Galium luteum L.», **[іванец]** «деревій цілолисий, Achillea ptarmica L. (Ptarmica vulgaris D. C.) Mak; (вид гриба) Agaricus columbinus Pers. Mak», **[іванники]** (вид грибів) Ж, **[іванок]** (бот.) «звіробій звичайний, Hypericum perforatum L. Г, Ж; айстра степова, Aster amellus L.», **[івасик]** (бот.) «конюшина гірська, Trifolium montanum L.; конюшина лучна, Trifolium pratense L.» Г, Ж, **[іванзілля]** (бот.) «гісоп лікарський, Hyssopus officinalis L.; синяк звичайний, Echium vulgare L.», **[іван-трава]** «зніт, Epilobium angustifolium L.» Мак, **[іванчай]** «тс.» Мак, **[ірабки св. Івана]** (бот.) «герань лісова, Geranium silvaticum L.»;— р. **[іван-трава]** «зніт», **[іванчики]** (назва грибів), бр. *святанська зелле* «звіробій», *зелле св. Івана, святаянкі* «тс.», **[іванец]** «перестріч, Melampyrum L.», схв. *іванчица* «королиця, ромен, Leucanthemum D. C.», *іванданче* «підмаренник, Galium verum L.», *іваново цвѣће, іватъско цвѣће* «тс.», *иватъско*

зѣље «оман блошиний, Inula conuza D. C.», слн. ivánpjščica «королиця»;— назви рослин пов'язані з ім'ям *Іван*; мотивація найменувань окремих рослин, очевидно, різна, але конкретно не з'ясована.— Див. ще *Іван*.

[іванчик²] (орн.) «трясогузка, Motacilla oenanthe Г; сорокопуд терновий, Lanius collurio L.; мухоловка сіра, Muscivora striata Pall.; кам'янка, Oenanthe oenanthe L; чикалка, Saxicola rubetra L.» Бул, **[іванок]** «зимородок, Alcedo ispida»;— р. **[іванчик]** «синиця»;— пов'язане з *Іван* за традицією в слов'ян та інших народів називати птахів за власними іменами людей; мотивація назв неясна.— Булаховский Семас. этюды 55.— Див. ще *Іван*.

івасі (іхт.) «промислова риба з родини оселедцевих; тихоокеанська сардина, Sardinella melanostica»;— р. *ивасі*, бр. *ивасі*;— через посередництво російської мови запозичено з японської, в якій відповідне слово означає дрібну сардину.— Шанский ЭСРЯ II 7, 5; КЭСРЯ 168.

[івашко] «дротик, на який надівають шпульку в прядці» Я;— неясне; можливо, пов'язане з **[ірашка]** «тс.», зближеним з *Івашко* (варіант імені *Іван*).

[івер] «зарубка на дереві», **[івер]** «тс.», **[іверень]** «тріска, відрубана впоперек дерева; грудка землі з-під копит коня»;— р. **[іверень]** «тріска», п. wiór, [iwer], ч. [iver, jivera], слц. íver, полаб. jéver, болг. *івер*, м. *ивер, иверка*, схв. *ивѣр, ивѣрак*, слн. ivér «тс.»;— очевидно, псл. *verъ від *verti «вертити» (про стружку, що скручується); реконструюється також (Трубачев Етимологія 1970, 18—20; Petersson BSl. Wortst. 52) псл. *jъverъ, у якому початкове *jъ- вважається префіксальним елементом, пов'язаним з *jъz- «із-, ви-»; не обґрунтованим є зіставлення (Machek ESJČ 213) з ч. [iskat'] «розколювати».— Фасмер II 114; Преобр. I 263; Brückner 623; БЕР II 4; Skok I 738; Bezlaj ESSJ I 214; Bern. I 439; Mikl. EW 97.— Пор. *верий, верніна, вівверні*.

[івілга] (бот.) «омела біла, Viscum album L.» Г, Мак, **[івілга]** «тс.» тж;— неясне.

іволга, івіль, івільга, івоба, івова, івол, івола, іволга, івіла — див. **вільга²**.

[iǵi] (виг.) «тьху», [iǵiǵ, iǵi, iǵiǵi, ǵiǵ] Ж, *иǵiǵ* Ж! «тс.»; — п. [ihi] (з укр.), ч. ihi (вигук подиву), ihy, слц. iha, iha, ihaǵ, iháǵ «тс.»; — неясне; можливо, утворилося шляхом подвоєння вигуку *ǵi* (*ǵи, ǵікати*) з наступним спрощенням першої частини (*ǵi > i*). — Machek ESJC 213. — Див. ще **ǵiǵ**.

[iǵiné] (вигук у гуцулів для зупинення і повернення коней); — неясне.

Ігнат, *Ігнатій*, *Ігнась*, *Ігнашко* — див. **Гнат**.

ігнорувати; — р. *игнорировать*, бр. *ignaravac̣ь*, п. вл. *ignogowac̣*, ч. *ignogovati*, слц. *ignogovat'*, болг. *игнорирам*, м. *игнорира*, схв. *игнорисати*, слн. *ignogirati*; — запозичення з латинської мови; лат. *ignō* «не знаю, не визнаю» утворене з заперечної частки *i-* та основи *gnōg-*, пов'язаної з прикметником *gnāgus* «обізнаний», дієсловом *pōscō* «знаю, мляюся, довідуюся, вивчаю», спорідненими з гр. *γνῶσκω* «пізнаю», дінд. *jñātaḥ* «знаючий», псл. *znati*, укр. *знати*. — СІС 268; Шанский ЭСРЯ II 7, 6—7; Walde—Hofm. I 613—614, II 176—177. — Див. ще **знати**. — Пор. **Гнат**, **діагно́з**, **прогно́з**.

іго «ярмо, неволя»; — р. др. *igo*; — через російське посередництво запозичено з старослов'янської мови; стсл. *igo*, як і болг. м. *igo*, схв. *igo*, слн. *igó*, п. *igo*, [jigo, jugol], ч. *jho*, полаб. *jaǵd'ŷi*, походить від псл. *igo <*jъgo <*jъgo*; — споріднене з лит. *jūngas* «ярмо», лтс. *jūgs*, гот. *juk*, двн. *juh*, *joh*, нвн. *Joch*, лат. *jugum*, гр. *ζυγόν*, перс. *juḡ*, вірм. *luc*, хет. *jugaḡ* «тс.», дінд. *jugām* «тс.; пара; рід, покоління», іе. **ju-go-m*, пов'язане з **jeu-g-* «зв'язувати, з'єднувати». — Шанский ЭСРЯ II 7, 7; Фасмер—Трубаев II 115—116; Преобр. I 264; Лопатин ЭИРЯ IV 41; Sławski I 445; Brückner 190; Machek ESJC 226; Holub—Kop. 153; Holub—Lyer 223; БЕР II 7—8; Skok I 710—711; Bezlaǵ ESSJ I 208; Bern. I 421—422; Trautmann 109; Fraenkel 196; Walde—Hofm. I 727—728; Pokorny 509—510. — Пор. **го́лка**.

іговда, *іговна*, *ігола* — див. **вільга**².

[іголка] (бот.) «грабельки звичайні, *Erodium cicutarium* L'Her.» Мак; — пов'язане з **го́лка**; назва зумовлена гол-

коподібною формою носика у плоді рослини. — Нейштадт 363—364. — Див. ще **го́лка**.

Ігор; — р. *Игорь*, бр. *Ígar*, др. *Игорь*, *Ин(т)гваръ*, ч. *Ígor* (з рос.), слн. *Igor*, цсл. **Игорь**; — запозичено в давньоруську мову з давньоскандинавської (давньоісландської); дісл. *Ingvarr*, *Yngvarr* є складним утворенням з основ *Ing-*, що становить назву давньоісландського бога *Ingwi*, та іменника *varr* «заступник, захисник, оборонець». — Сл. вл. імен 211; Петровский 118; Суперанская 78; Фасмер II 116; Vries AEW 678; Paul Kl. Vpb. 39.

ігра *ігранка*, *іграшка*, *іграшкар*, *ігронько*, *іграль*, *ігровище* — див. **ґрати**.

ігумен «у православній церкві управитель чоловічого монастиря», *ігуменл*, [iǵumen], ст. *игуменъ* (1627); — р. болг. *игумен*, бр. *ігумен*, др. *игуменъ*, п. *iḡmen*, слц. *igumen*, м. *игумен*, схв. *йгуман*, слн. *iguman*, стсл. *игоуменъ*; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *ἡγούμενος* «проводир, ватажок», пов'язане з *ἡγεῖμαι* «веду перед, вказую шлях», спорідненим з лат. *sāgio* «висліджую», гот. *sōkjaḡ* «шукати», двн. *suchhan* «тс.», хет. *sak-* «знайти». — СІС 268; Шанский ЭСРЯ II 7, 7; ССРЛЯ 5, 38; Фасмер II 117; ГСЭ II 284, III 65; Преобр. I 265; Brückner 190; БЕР II 10; Frisk I 621.

[iǵ] «до, к», [iǵ, ǵ] «тс.» ВеЗн; — результат контамінації прийменників *до* і *к*, [iǵ] з однаковим (просторовим) значенням. — Мельничук СМ III 141. — Див. ще **до¹**, **к**.

іде́ал, *ідеалі́затор*, *ідеалі́зація*, *ідеалі́зм*, *ідеалі́ст*, *ідеалі́стичний*, *ідеа́льний*, *ідеалізува́ти*; — р. болг. м. *идеал*, бр. *иде́ал*, п. *ideał*, ч. слц. слн. *ideál*, вл. *ideal*, нл. *idealist*, схв. *иде́ал*; — запозичення з французької або німецької мови; фр. *idéał*, нім. *Ideál* походять від пізньолат. *idealis* «ідеальний», пов'язаного з *idea* «ідея». — СІС 268; Шанский ЭСРЯ II 7, 9; ССРЛЯ 5, 39; БЕР II 12; Dauzat 397; Bloch 374; Klein 776. — Див. ще **іде́я**. — Пор. **істо́рія**.

іде́нтичний, *іден́тифікува́ти*, *іден́тифіка́ція*; — р. *идентичный*, бр. *ідэн-*

твичны, п. *identyczny*, ч. сл. *identický*, вл. *identiski*, болг. м. *идентичен*, схв. *идентичан*, слн. *idéntičen*;— запозичення з французької мови; фр. *identique* походить від слат. *identicus*, утвореного від лат. *Idem* «той самий», що складається з компонента *id* «це», спорідненого з гот. *is* «він», псл. *jь*, укр. *його*, і підсилювального елемента *-em*.— СІС 269; Шанский ЭСРЯ II 7, 11; ССРЛЯ 5, 46; Dauzat 412; БЕР II 12; Dauzat 398; Walde—Hofm. I 671, 720; Klein 767.— Див. ще *його*.

ідеологія, *идеолог*, *идеологічний*;— р. болг. *идеология*, бр. *идеалогія*, п. *ideologia*, ч. *ideologie*, сл. *ideológia*, вл. *ideologija*, м. *идеологија*, схв. *идеолдгија*, слн. *ideologija*;— запозичення з західноєвропейських мов; фр. *idéologie*, нім. *Ideologie*, англ. *ideology* утворено з основи лат. *idea* «ідея» і компонента *-logie*, пов'язаного з гр. *λόγος* «слово, розум, вчення».— СІС 269; Шанский ЭСРЯ II 7, 12; Ст. wyr. *obscuch* 295; БЕР II 12; Dauzat 398; Klein 767.— Див. ще *ідея*, *логіка*.

ідея;— р. болг. *идея*, бр. *идѣя*, п. ч. сл. *idea*, вл. нл. *ideja*, м. схв. *идѣја*, слн. *idēja*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Idee*, фр. *idée* походять від лат. *idea*, що відтворює гр. *ιδέα* «вигляд; ідея», пов'язане з *ιδεῖν* «бачити» (аорист), спорідненим з лат. *video* «бачу», псл. *viděti*, укр. *відіти*.— СІС 269; Шанский ЭСРЯ II 7, 12; ССРЛЯ 5, 50; Фасмер II 117; Деборин ВЯ 1957/4, 40; Преобр. I 265; Brückner 189; Kopaliński 412; Kluge—Mitzka 324; Bloch 374; Dauzat 397; Klein 766; Frisk I 708.— Див. ще *вид*.— Пор. **ідеал**, **ідеологія**, **ідилія**, **ідол**, **історія**.

ідилія, *иділік*, *идилічний*;— р. *иди́лия*, бр. *иды́лия*, п. *idylla*, ч. сл. вл. *idyla*, болг. *иди́лия*, м. *иди́ла*, схв. *иди́ла*, слн. *idíla*;— через німецьке або французьке посередництво (н. *Idyll(e)*, фр. *idylle*) запозичене з латинської мови; лат. *idyllium* походить від гр. *εἰδύλλιον* «малюнок; невелика лірична поема», що є демінутивною формою від *εἶδος* «вид, вигляд».— СІС 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 13; ССРЛЯ 5, 51; Фасмер II 117; Преобр. I 265; Kopaliński 414; БЕР II

13; Kluge—Mitzka 324; Dauzat 398; Klein 768.— Див. ще *вид*.— Пор. **ідея**.

ідиш (мова);— р. *идиш*, бр. *идыш*, п. *jidysz*, ч. сл. *jidiš*, схв. *йидиш*, слн. *jidiš*;— слово з мови ідиш (ід. *jidiš*), яке походить від нвн. *jüdisch* «єврейський», пов'язаного з Jude «іудей, єврей», що зводиться через лат. *Jūdaeus* і гр. *Ἰουδαῖος* до гебр. *Y'hūdhī* «тс».— ССРЛЯ 5, 54; Kluge—Mitzka 333; Klein 829, 1762.— Див. ще *іудей*.— Пор. **жид**, **юда**.

ідіом, *идіома*, *идиоматизм*, *идиоматика*, *идиоматичний*;— р. болг. *идиом*, *идиома*, бр. *идыѣма*, п. ч. вл. *idiom*, сл. *idióm*, м. *идиом*, схв. *иди́ом*;— запозичене з латинської мови через німецьке або французьке посередництво (н. *Idiom*, фр. *idiome*); лат. *idiōma* походить від гр. *ἰδιῶμα* «властивість, особливість, своєрідність», пов'язаного з *ἴδιος* (<*F*ιδιος <**F*ηδιος), яке зводиться до іе. **swed-* «окреми; бути окремо, нарізно».— СІС 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 13; ССРЛЯ 5, 51; Kopaliński 413; Klein 767; Frisk I 709.

ідіот, *идиотизм*, *идиотія*, *идиотство*, *идиотичний*;— р. болг. м. *идиот*, бр. *идыѣт*, п. *idiota*, ч. сл. вл. *idiot*, схв. *идиот*, слн. *idiót*;— запозичене з латинської мови через німецьке або французьке посередництво (н. *Idiot*, фр. *idiot*); лат. *idiōta* «неук, невіглаз, профан» походить від гр. *ἰδιώτης* «приватна людина; простак, неук; нездатний до служби (часто з певними фізичними вадами)», пов'язаного з *ἴδιος* «свій, приватний; окреми, особливий», до якого зводиться й укр. *идіом*.— СІС 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 14; ССРЛЯ 5, 52; Фасмер II 117; Sławski I 443; Kopaliński 413; БЕР II 13; Kluge—Mitzka 324; Dauzat 398; Klein 767; Walde—Hofm. I 671; Frisk I 709.— Див. ще **ідіом**.

ідол, *идолянин* (заст.) «язичник», *идолка* Ж, [*идол*, *идольство*, *идолян*, *идолянин*];— р. болг. м. *идол*, бр. *идал*, др. *идолъ*, п. ч. сл. вл. *ídol*, схв. *идол*, слн. *idól*, стсл. *идолъ*;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *εἶδωλον* «подоба, образ» зводиться до *ιδεῖν* «бачити» (аорист), спорід-

неного з лат. video «бачу», псл. viděti, укр. *відіти*. — СІС 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 14; ССРЛЯ 5, 55; Фасмер II 117; Преобр. I 265; Kopaliński 413; БЕР II 13—14; Frisk I 452. — Див. ще *вид*, *ідія*.

ієрархія, *ієрархічний*; — р. болг. *иєрархия*, бр. *ієрархія*, п. слц. *hierarchia*, ч. *hierarchie*, вл. *hierarchija*, м. *хиерархия*, схв. *хиєрархија*, слн. *hierarchija*; — запозичення з грецької мови; гр. *ἱεραρχία* «відомство верховного жерця» походить від *ἱεράρχης* «верховний жрець», утвореного з прикметника *ἱερός* «святий, священний, божественний», ідентичного з *ἱερός* «міцний, сильний, енергійний», що зіставляються з дінд. *iṣirā-* «сильний; активний», двн. *ĕga* «честь, шана», та іменника *ἀρχός* «начальник, вождь, повелитель», пов'язаного з *ἀρχή* «початок, походження». — СІС 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 16; ССРЛЯ 5, 78; Фасмер II 118; Kopaliński 394; Frisk I 712—714; Klein 100, 729. — Див. ще *архаїчний*.

Іеремія — див. *Ярема*.

ієрихонський (у виразі *ієрихонська труба* (жарт.) про дуже гучний голос), *єрихонський* «тс.»; — р. *иєрихонский*, *єрихонский*, бр. *ієрихонські*, п. *jerichoński*, ч. *jerišký*, схв. *їєрихонски*, слн. *jerihónski*, стсл. *икрихоньскъ*; — пов'язане з назвою стародавнього міста Ієрихона в пониззі річки Йордану, мури якого, згідно з біблійною легендою, євреї зруйнували трубними звуками. — ССРЛЯ 5, 79; Ушаков I 1136; SJP III 404.

ієрогліф, *ієрогліфічний*; — р. *иєроглиф*, бр. *ієрогліф*, п. *hieroglif*, ч. слц. *hieroglyf*, вл. *hieroglifa*, болг. *иєрогліф*, м. *хиєрогліф*, схв. *хиєрдоглиф*, слн. *hieroglif*; — запозичення з грецької мови; гр. *ἱερογλυφικός* «ієрогліфічний» є складним утворенням з прикметника *ἱερός* «святий, священний, святий» та іменника *γλυφή* «різьблене зображення», пов'язаного з *γλύφω* «видовбуваю, вирізую», спорідненим з лат. *glūbo* «обдираю, знімаю шкірку», дісл. *kljūfa* «розрізувати, розщеплювати», двн. *klioban*, свн. нвн. *kliēban* «тс.» — СІС 271; Шанский ЭСРЯ II 7, 17; ССРЛЯ 5, 79; Kopaliński 360, 394; Klein 298, 665, 729; Frisk I 315. — Див. ще *ієрархія*.

із¹ — див. **з¹**.

із² — див. **з²**.

Ізабелла; — р. *Изабелла*, бр. *Изабела*, п. *Izabela* ч. слц. *Izabela*, болг. *Изабела*, слн. *Izabela*; — запозичення з французької мови; фр. *Isabelle* походить від ісп. *Isabel*, яке є результатом видозміни давнішого *Elisabeth* «Єлизавета». — Сл. вл. імен 241; Суперанская 87; Илчев 220; Dauzat Dict. des noms 337. — Див. ще *Єлизавета*.

[ізбáздрати] «украсти» Я; — афективне утворення неясного походження.

[ізбаніти] «збавити, врятувати» Ж; — неясне.

ізвір, *ізвóр* — див. **звір²**.

ізгой (іст.) «людина, що вийшла з свого колишнього суспільного стану; давньоруський князь, що не мав спадкового права на великокнязівський трон»; — р. *изгой*, бр. *ізгой*, др. *изгой* «тс.», первісне значення — «той, кого вижили з роду»; — утворене з префікса др. *из-* на означення руху зсередини і дієслова *гоити* «живити, влаштовувати, давати притулок», що є каузативом до *жіти*; пояснення як кальки з дісл. *utlagr*, *utlægr* «вигнаний з країни» (Mikl. Lexikon 244; Bern. I 319) малоімовірно; безпідставне і припущення про зв'язок з гот. **usgauja* (Пресняков, Лекции по русской истории I 121). — Шанский ЭСРЯ II 7, 26—27; Фасмер II 121—122; Преобр. I 266. — Див. ще *гоїти*, **з²**.

іздебка, *істѣпка* — див. **вістепка**.

[іздрагнѹти] «погаснути, дотліти, догоріти» Пi; — неясне.

[ізір(ь)] «тисяча» ДзАтл I, [*ізір(ь)*, *ійзір(ь)*, *ізар(ь)*] «тс.» тж; — запозичення з угорської мови; уг. *ezer* «тисяча» походить з іранських, зокрема, близьких до аланської мов; аланське *ʾAṣṣarjov* (особове ім'я), ос. *aerzæ* «безліч» споріднені з перс. *hazār* (*hezār*) «тисяча», дінд. *sa-hāgram* «тс.». — Лизанець НЗ УжДУ 26, 130; Абаев ИЭСОЯ I 186—187; Bárcezi 70; MNTESz I 819—820.

[ізкоротітися] «швидко повернутися» Я; — префіксальне утворення від *короткий* (про витрачений час). — Див. ще **з¹**, **короткий**.

Ізмаїл, ст. *Исмаилъ* «выслухане божее» (1627); — р. *Измайл*, бр. *Ізмаїл*,

др. *Измаилъ*, ч. *Ismael*, слц. *Izmael*, цсл. **Измаилъ**, **Исмаилъ**;— через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; гр. Ἰσμαήλ походить від гебр. Išmā'el «той, кого чує бог».— Сл. вл. імен 211; Беринда 212; Петровский 119; Фасмер II 122; Суперанская 78; Корецьнŭ Prŭvodce 76; Gesenius 358 b.

[ізмєні] «штани» Ж;— очевидно, запозичення з болгарської мови; болг. *[ізмєни]* «спідні штани» пов'язане з *[ізмѣна]* «білизна», *ізмєня* «зміню, поміняю», похідними від *меня* «міняю», спорідненим з укр. *міняти*.— БЕР II 40.— Див. ще *міняти*.

ізобара, *ізобаричний*;— р. болг. схв. *изобара*, бр. *изабара*, п. ч. слц. вл. *izobara*, слн. *izobāga*;— запозичення з західноєвропейських мов; англ. *isobar*, нім. *Isobare*, фр. *isobare* утворені з основ гр. ἴσος «однаковий, тотожний», етимологічно неясного, і βάρος «вага», пов'язаного з βαρός «важкий».— СІС 271; Шанский ЭСРЯ II 7, 37; ССРЛЯ 5, 221; Сł. wyr. obcych 305; Kopaliński 450; Boisacq 115; Klein 149, 818; Frisk I 221.— Див. ще *барій*.

ізоглоса;— р. *изоглосса*, бр. *изаглоса*, п. ч. слц. *izoglosa*, болг. схв. *изоглоса*, слн. *izogłosa*;— запозичення з західноєвропейських мов; англ. фр. *isoglosses*, нім. *Isoglossen* утворено з основ гр. ἴσος «однаковий» і γλῶσσα «язик; мова»; спорідненого з псл. *glogъ* «глід», укр. *глід*.— СІС 271; Шанский ЭСРЯ II 7, 38—39; ССРЛЯ 5, 231; Сł. wyr. obcych 306; Boisacq 152; Frisk I 315—316.— Див. ще *глід*, *ізобара*.

ізолювати, *ізолятор*, *ізоляціонізм*, *ізоляціоніст*, *ізоляція*, *ізолювальний*;— р. *ізоліровать*, бр. *ізаляваць*, п. вл. *izolować*, ч. *izolovat*, слц. *izolovat'*, нл. *izolowaś*, болг. *изоліравам*, м. *ізоліра*, схв. *ізолірати*, слн. *izolirati*;— запозичення з французької мови; фр. *isoler* «відділяти, відокремлювати» через іт. *isolare* «ізолювати», *isola* «острів» зводиться до лат. *Insula* «тс.», походження якого непевне; можливо, утворилося з словосполучення **in salō* «той, що в морі».— СІС 272; Шанский ЭСРЯ II 7, 39; Kopaliński 450; БЕР II 45; Dauzat

415; Bloch 394; Klein 818; Walde—Hofm. I 707—708.

ізомер, *ізомеризація*, *ізомерія*, *ізомерний*;— р. болг. *изомер*, бр. *изамер*, ч. слц. *izomer*, схв. *ізомерија*, слн. *izomêr*;— запозичення з західноєвропейських мов; англ. *isomer*, фр. *isomère*, очевидно, походять від н. *Isomér(e)*, *Isomerie*, *isomérisch*, утворених шведським хіміком Дж. Я. Берцеліусом від гр. ἰσομερής «який складається з однакових частин», складного слова, утвореного з прикметника ἴσος «однаковий, тотожний» та іменника μέρος «частина, частка», спорідненого з лат. *perago* «заробляю, заслуговую, досягаю».— СІС 272; Шанский ЭСРЯ II 7, 41; Kopaliński 450; Boisacq 621; Frisk II 196—197, 212; Klein 818—819.— Див. ще *ізобара*.

ізотерма, *ізотермічний*;— р. болг. *изотерма*, бр. *изатерма*, п. ч. слц. вл. *izoterma*, схв. *изотерме* (мн.), слн. *izotêrma*;— запозичення з західноєвропейських мов; англ. *isotherm*, н. *Isotherme*, фр. *isothermes* (мн.) утворені з основ гр. ἴσος «тотожний, однаковий» і θερμη «тепло, жар».— СІС 273; Шанский ЭСРЯ II 7, 44; ССРЛЯ 5, 239; Сł. wyr. obcych 320; Klein 819.— Див. ще *ізобара*, *термо*.— Пор. *термос*, *термометр*.

ізотоп;— р. болг. *изотоп*, бр. *изатоп*, п. ч. слц. вл. *izotop*, схв. *изотопи*, слн. *izotóp*;— запозичення з західноєвропейських мов; н. *Isotope*, фр. *isotope* походять, мабуть, від англ. *isotope*, утвореного в 1913 р. англійським хіміком Ф. Содді з основ гр. ἴσος «однаковий, тотожний» і τόπος «місце», яке загальноприйнятої етимології не має.— СІС 273; ССРЛЯ 5, 239; Сł. wyr. obcych 320; Klein 819; Frisk II 911; Boisacq 975—976.— Див. ще *ізобара*.— Пор. *топографія*, *топоніміка*.

ізпотинька — див. *спотиньга*.

[ізпрежда] «здавна; спокон» Я;— похідне утворення від *[преж]* «перед» Ж, [**прежде*] «раніше».— Див. ще *преж*.

[ізока́тити] «натопити, змусити стекти» (про сало) Я (текст ілюстрації значення «натопити» не підтверджує);— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *текті*, *потік*; *можливий*, *проте*,

зв'язок з тур. *tok* «ситий, насичений» або *tokaṣ* «довбенька, валик».

ізумруд «смарагд», *ізумрудний*, [зум-рудний]; — р. *изумруд*, ст. *изумрутъ* (1462 р.), бр. *изумрудъ*, др. *изумрудъ*, болг. *изумрудъ*, [зумрудъ, зюмрудъ], схв. [зумурут, зумрут]; — запозичення з турецької мови; тур. *zümürüt* «смарагд» походить від перс.-ар. *zumurrud* «тс.», що виводиться з гр. *σμάραγδος*, до якого зводиться й укр. *смарáгд*; початкове *із-* розвинулося, мабуть, внаслідок сприйняття початкового з як афікса. — СІС 274; Шанский ЭСРЯ II 7, 44; Фасмер II 123—124; ГСЭ 65—66; Преобр. I 266; БЕР I 670, II 57; Mikl. TEI 2, 190; Räsänen Versuch 533. — Див. ще *смарáгд*.

ізіум, *ізіумина*, *ізіуминка*; — р. *ізіум*; — запозичення з тюркських мов, найімовірніше, з турецької; тур. *üzüm* «виноград» споріднене з аз. *çag. üzüм*, крим.-тат. *jüzüm*, уйг. *özüm* «тс.», монг. *узум* (*үзэм*) «смородина, виноград; ізіум». — Шанский ЭСРЯ II 7, 45—46; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимобог. 51; Фасмер II 124; Преобр. I 267; Горяев 122; Верн. I 441; Mikl. TEI 2, 183; Севортян 625; Räsänen Versuch 214

Ізяслáв; — р. *Ізяслáв*, бр. *Ізяслáв*, др. *Ізяславъ*; — давньоруське особове ім'я, утворене з основ дієслова *ізяти* «взяти», похідного від *яти* «брати», та іменника *слава*. — Петровский 120; Суперанская 78. — Див. ще *слáва*, *я́ти*.

ійон (виг.) «он; дивись», [йон] «тс.» Ж; — складне утворення з вигуку *і* або давньої основи вказівного займенника, збереженої в сполучнику *і*, та частки *он* (див.).

ік — див. **к**.

ікавка (бот.) «гикавка сіра, *Berteroia incana* (L.) D. C.» Мак, *гікавка* «тс.»; — р. *икбтник* «тс.»; [трава, якою лікуються від нервового захворювання — гикавки], бр. [укотник]; — пов'язане з *ікати*, *гікати* (див.).

ікати, [ікатися] Г, Ж, [ікавка], *ікавка*, [іківка, ікавка] Пі; — р. *ікáтв*, бр. *ікаць*, п. [ікаś], ч. *jíkatí*, *hukatí*, вл. *híkaś*, нл. *hukaś*, болг. *ікам*, м. *ика*, схв. *йцати*, слн. *ikati*; — звуконаслідувальне утворення, що, можливо,

виникло незалежно в кожній мові; пор. також фр. *hoquet* «гикавка», англ. *hickup*, *hickugh*, вал. *hicket*, брет. *hos*, *hís* «тс.», нім. [hicken] «гикати» такого ж походження; пов'язування з стсл. **йчати** «стогнати» (Skok I 705; Matzenauer IF 3, 83—84) непереконливе; немає достатніх підстав пов'язувати і з див. *jéhap* «говорити», кімр. *iaith* «мова» (Stokes 223). — Шанский ЭСРЯ II 7, 46; Фасмер II 124—125; Преобр. I 267; Горяев 122; Machek ESJČ 226; БЕР II 62; Bezlaj ESSJ I 209; ЭССЯ 8, 215—216. — Див. ще **гікати**.

ікло, [ікло, кло (мн. *кла* Ж, ВеЛ, *клóва* Ж)], [иклáнь] «людина з великими або нерівними зубами» Па, [клак] «ікло (свиняче)», [клевáк] «тс.»; кирка для розбивання глини», [клив] «тс.» Ж, [кливáк] «ікло», [кловáк, кол ВеУг, ков Ж (мн. *кли* ВеЛ), колáк] «тс.», *іклáстий*, [иклáстий] «зубатий» Па, [клóвий] (у сполученні *к. зуб* «ікло»); — р. [іклы, клы], *клык*, бр. *ікóл*, др. *клъ* «ікла», п. *kieľ* «ікло», [kľo], ч. слц. *kel*, нл. *keľ* «тс.», полаб. *klāi* «ікла», схв. [kǎ]jas] «зуб коня, по якому визначають його вік», слн. [kèl] «ікло»; — псл. *кълъ «ікло», *кълó «тс.», пов'язані чергуванням голосних з *kòlti «кологн»; пор. той самий ступінь вокалізму у споріднених лит. *kùlti* «молотити, стукати, бити», лтс. *kuľt* «тс.»; приставне і виникло на східнослов'янському ґрунті після занепаду редукованого ъ. — Фасмер II 125, 255—256; Булаховський Вибр. праці III 420; Sławski II 142—143; Brückner 227; Machek ESJČ 248; Верн. I 660—661; Mikl. EW 154; Trautmann 114; Pokorny 546. — Див. ще **колóти**. — Пор. **кілець**.

ікона, [ікóнный] «майстер, що малює ікони» Я, [окóна], *ікóнный*, [подікóнный] Л; — р. др. болг. *ікона*, бр. *ікона*, п. ч. слц. вл. *ікона*, м. *икона*, схв. *йкона*, слн. *ікона*, стсл. **ікона**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з середньогрецької разом з прийняттям християнства; сгр. *εἰκόνα* «ікона» походить від гр. *εἰκών* «зображення, образ, подоба», пов'язаного з *εἶμι* (<*Fé-For-α) «бути схожим» (перфект), яке надійних відповідників не має. — ССРЛЯ 5, 276;

Фасмер II 125; ГСЭ 66; Преобр. I 267—268; Горяев 122; БЕР II 62; Skok I 713; Frisk I 454—455, 530.

іконографія «вивчення зображень певної особи, сюжету в живописі, скульптурі; строгі правила зображення певного сюжету чи особи», *іконографічний*;— р. болг. *иконография*, бр. *иканаграфия*, п. слц. *ikonografia*, ч. *ikonografie*, схв. *иконографија*, слн. *ikonografija*;— запозичення з французької мови; фр. *icographie* утворено з основ гр. *εικών* «образ» і *γράφω* «пишу».— Шанский ЭСРЯ II 7, 47; Dauzat 397.— Див. ще **графіка**, **ікона**.

іконостас, [*канастас*, *каністас*];— р. болг. *иконостас*, бр. *иканастас*, п. ч. слц. *ikonostas*, м. *иконстас*, схв. *икондстас*, слн. *ikonostas*, стсл. **ИКОНОСТАСЪ**;— запозичене через церковнослов'янську мову з середньогрецької; сгр. *εικονοστάς* <*εικονοστάσι(ον)* утворене з основ іменників *εικόνα*, до якого зводиться укр. *ікона*, і *στάσις* «місце стояння», пов'язаного з гр. *ἵστημι* «стою», спорідненим з псл. *stati*, укр. *стати*.— ССРЛЯ 5, 279; Фасмер II 125; Преобр. I 267—268; ГСЭ 66; Горяев 122; РЧДБЕ 270; Voisacq 902.— Див. ще **ікона**, **стати**.

ікра¹, *ікорниця*, [*ікрачка*] «риба з ікрою» ВеНЗн, [*ікрénка* ВеНЗн, *ікрѣк* Ж, *ікрáнка*, *ікрéць*, *ікрóвиця*], *ікрѣник*, [*ікрѣнка* Я] «тс.», [*ікрѣнка*] «яечко комахи» Ж, [*ікриця*] «ікра» Ж, *ікріна*, [*ікріця*] «ікра», [*ікрістий*, *ікрѣний*] Ж, [*ікрáтий*], *ікрістий*, *ікрѣний*;— р. *икра*, бр. *ікра*, др. *укра*, п. слц. *ikra*, ч. *jikra*, вл. *jikra*, *jik(r)no*, *jerk*, нл. *jērk*, полаб. *jǎrkę*, болг. м. *укра*, схв. *укра*, слн. *ikra*, стсл. **ИКРА**;— псл. **жька*;— споріднене з лит. *ikras*, *ikrai* «ікра», лтс. *ikri*, *ikra* «тс.», ірл. *iuchaig* і далі, можливо, з назвами печінки лит. *jāknos*, [ēknos, āknos], лтс. *aknas*, *aknis*, лат. *iesur*, ав. *yākarę*, дінд. *yākrt*, хоч деякі дослідники (Trautmann 106) розглядають ці групи лексики окремо.— Шанский ЭСРЯ II 7, 47—48; Фасмер II 125; Преобр. I 268; Sławski I 447; Machek ESJC 226; БЕР II 63; Skok I 713; Bezlaĵ ESSJ I 209; ЭССЯ 8, 217—220; Верн. I 423—424; Fraenkel 183.

[**ікра**²] «вим'я; литка» ВеНЗн, [*ікра*]

«тс.» ВеУг, [*ікрáня*] (назва вівці) Доп. УЖДу IV, [*ікрістий*] «з повним вим'ям»;— р. болг. діал. *икра* «литка», п. [ikra], слц. [ikra, ikro], слн. [ikro] «тс.»;— псл. **жька*, **жько*;— споріднене з лит. [ikrai] «литки», лтс. *ikri*, прус. уссгоу «тс.» і, можливо, з ірл. *ogsa* «литка»; очевидно, пов'язане з *ікра*¹; щодо зв'язку значень пор. гол. *kuif* «литка; риб'яча ікра».— Шанский ЭСРЯ II 7, 48; Фасмер II 125—126; Преобр. I 268; Sławski I 447—448; Brückner 190; Machek ESJC 226—227; БЕР II 63; ЭССЯ 8, 217—220; Топоров III 36—37.

[ил] «глина; мул» Ж, [*илáк*] «сланцювата глина» Ж, [*иловіна*] «суглинок», [*илѣк*] (ент.) «намульна муха» Ж, [*илѣнка*] (ент.) «вислокрилка», *Sialis* Ж, [*іловáтка*] «глина, глинозем» ВеБ, *ілувáтий*, [*іловáтий*] «мулистий» Ж;— р. болг. *ил* «мул», бр. *іл*, др. *илъ*, п. *il*, [jiĵ, jeĵ], ч. *jíl*, слц. *il* «тс.», схв. *іловача* «глина», слн. *il*, стсл. **ИЛЪ**;— псл. *ілъ*;— споріднене з лтс. *Īls* «дуже темний», гр. *ἰλός* «мул, багно, гуща», *εἰλό* «дуже темний, чорний».— Шанский ЭСРЯ II 7, 48; Фасмер II 126; Sławski I 449—450; Machek ESJC 227; БЕР II 64; Skok I 714; Bezlaĵ ESSJ I 209; ЭССЯ 8, 221—222; Верн. I 424; Trautmann 103.

Іларій. *Гіларій*, *Іларія*, ст. *Іларій* «веселий» (1627);— р. *Иларий*, бр. *Иларый*, п. *Hilary*, ч. *Hilarius*, слц. *Hilár*, *Hilária*, слн. *Hilarij*, стсл. **ИЛЛРИИ**;— через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Ἰλαρίος* походить від *ἰλαρός* «веселий, радісний», можливо, спорідненого з лат. *sōlor* «втішаю, полегшую», гот. *sels* «добрий, придатний», двн. *sālig* «блаженний, щасливий».— Сл. вл. імен 211; Беринда 212; Петровский 120; Корєспұ Ргўvodce 71; Frisk I 720—722.— Пор. **Іларіон**.

Іларіон, *Ларіон*, [*Ларивон*, *Ларивін*, *Ларівон* Ж, *Ларійон*, *Ларко* Ж], ст. *Іларіонъ* «тихостень, тихомиренъ, сладокъ норовомъ» (1627);— р. *Иларион*, бр. *Иларыён*, др. *Иларионъ*, болг. *Иларіон*, стсл. **ИЛЛРИОНЪ**;— через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Ἰλαρίων* походить від *ἰλαρία* «веселощі, веселість»,

пов'язаного з ἰλαρός «веселий, радісний». — Сл. вл. імен 211; Беринда 212; Петровський 120; Суперанская 78. — Див. ще **Іларій**.

Ілем, *илем* — див. **ільм**.

Ілєць (бот.) «польовий хвощ, *Equisetum arvense* L.», [ильцѣ] «тс.» Ж; — пов'язане з [іль] «ялина»; назва зумовлена зовнішнім виглядом польового хвоща, який нагадує хвойне дерево в мініатюрі; пор. [сосонка] «польовий хвощ», р. [сбсенка] «тс.», [ѣлка] «хвощ лісовий, *Equisetum silvaticum* L.», бр. [ѣльнік] «хвощ багновий, *Equisetum limosum* L.», [яленец, елачка, сасонка] «тс.». — Попов 259. — Див. ще **іль**, **яліна**.

Іліан, р. ст. *Илиан*, бр. *Иліан*, болг. *Илиян*; — запозичення з латинської мови; лат. *Aelianus* є прикметниковою формою від *Aelius* «Елій» (назва римського плебейського роду) і відповідає гр. Αἰλιανός «Еліан», пов'язаному з ἥλιος «сонце, ясність», ἡέλιος, дор. ἄέλιος «тс.». — Сл. вл. імен 211; Петровський 120; Constantinescu 78—79; Frisk I 631. — Див. ще **гелій**.

Ілідор, ст. *Илиодоръ* «с(о)лн(е)чний даръ» (1627); — р. *Илиодор*, *Лиодор*, бр. *Илядор*, слц. *Heliodor*; — запозичення з грецької мови; гр. Ἡλιόδωρος утворене з основ іменників ἥλιος «сонце» і δῶρον «дар, подарунок», спорідненого з псл. *даръ*, укр. *дар*. — Беринда 209; Петровський 121; Constantinescu 79. — Див. ще **гелій**.

Ілля, [Илія], *Ількó*, [Иліаш, Илюсь, Илюха Я], ст. *Илій*, *Елія* (1627); — р. *Илья*, ст. *Илия*, бр. *Ілья*, *Ільяш*, др. *Илия*, п. *Eljasz*, ч. слц. *Eliáš*, ст. *Heliáš*, болг. *Илия*, м. *Илија*, [Илко], схв. *Илија*, слн. *Elija*, стсл **Илиа**, **Еліа**, **Иелиа**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Ἰλιᾶς походить від гебр. 'Eliāhū (із складання форм *elohim* і *Jahve*) (букв.) «сила божа» або ж «мій бог Єгова». — Сл. вл. імен 211; Беринда 208; Фасмер II 128; Петровський 121; Корецьнү Рѣводце 60; Илчев 221; Constantinescu 79.

Ільбóm «жердина для дій на паромі» Я; — неясне; можливо, пов'язане з *ільм* «в'яз» (пор. [льом] «тс.»).

ілюзія, *ілюзіонізм*, *ілюзіоніст*, *ілюзійний*, *ілюзорний*; — р. *иллюзія*, бр. *ілюзія*, п. *iluzja*, ч. *iluze*, слц. *ilúzia*, вл. нл. *iluzija*, болг. *илюзия*, м. *илузија*, схв. *илузија*, слн. *iluzija*; — запозичення з французької чи німецької мови; фр. *illusion* «мана, міраж», нім. *Illusion* «тс.» походять від лат. *illūsiō* «жарт, висміяння, іронія, обман», пов'язаного з *illūdo* «граюсь, насміхаюсь, обманюю», утвореним за допомогою префікса *in-* (*il-*) «в-, на-» від дієслова *lūdo* «граю (в щось); танцюю; насміхаюсь», спорідненого з гр. λίζεῖ «грає, танцює», λυδορέω «ганяблю, лаю». — СІС 275; Шанский ЭСРЯ II 7, 49—50; Фасмер II 127; ССРЛЯ 5, 285; Kopaliński 417; Dauzat 399; Bloch 376; Klein 771; Walde—Hofm. I 829. — Див. ще **інвентар**.

ілюмінація, *ілюмінатор*, *ілюмінаційний*, *ілюмінувати*; — р. *иллюминация*, бр. *ілюмінацыя*, п. *iluminacja*, ч. *iluminace*, слц. *iluminacija*, вл. нл. *iluminacija*, болг. *илуминация*, м. схв. *илуминација*, слн. *iluminacija*; — запозичено з французької мови, можливо, через посередництво польської; фр. *illumination* «освітлення» походить від пізньолат. *illūminatio* «тс.», пов'язаного з *illūmīno* «освітлюю, осяюю», утвореним з префікса *in-* (*il-*) «в-, на-» і дієслова *lūmīno* «освітлюю», похідного від *lūmen* «світло», пов'язаного з *lux* «тс.», *lucere* «свічуся». — СІС 275; Шанский ЭСРЯ II 7, 50—51; Фасмер II 127; ССРЛЯ 5, 286; Kopaliński 417; Dauzat 399; Bloch 376; Walde—Hofm. I 832. — Див. ще **інвентар**, **ілюстрація**.

ілюстрація, *ілюстратор*, *ілюстративний*, *ілюстраційний*, *ілюструвати*; — р. *иллюстрация*, бр. *ілюстрацыя*, п. *ilustracja*, ч. *ilustrace*, слц. *ilustracija*, вл. нл. *ilustracija*, болг. *илустрация*, м. схв. *илустрация*, слн. *ilustracija*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Illustration* «ілюстрація, зображення», фр. *illustration* «тс.»; знаменитість, слава» походять від лат. *illūstratio* «роз'яснення, унаочнення, зрине представлення», пов'язаного з дієсловом *illūstro* «освітлюю», утвореним з префікса *in-* (*il-*) «в-, на-» і дієслова *lūstro* «освітлюю, очищаю», пов'язаного

з luceo «свічусь, яснію», lux «світло», спорідненими з гр. *λευκός* «блискучий, білий», псл. *лиць* «промінь», укр. *лічити* «цілити». — СІС 275; Шанский ЭСРЯ II 7, 51—52; Фасмер II 127; ССРЛЯ 5, 288; Kopaliński 417, Dauzat 399; Bloch 376; Walde—Hofm. I 823—824, 839—840. — Див. ще *інвентар*, *лүчити*. — Пор. *ілюмінація*, *лбстра*.

Йля — див. *Олена*.

ільм (бот.) «віна шорсткий, *Ulmus scabra* Mill. (*U. montana* With.)», *ільма*, [*ілем*, *ільмак*, *ільміна*, *ільм'як*, *ільняк*, *ильм* Ж, *ильма* Мак] «тс.», [*илем*] «тс.»; берест, *Ulmus campestris* L.» Мак, [*илим*] «берест; в'яз гладенький, *Ulmus pedunculata* Tong.» Мак, [*ильмак*] «в'яз наростовий, *Ulmus suberosa* Ehrh.» Мак, [*львом*] «в'яз» Ж; — р. *ильм*, бр. *лём*, др. *илемъ*, *ильмъ*, п. *ilm*, *ilma*, ст. *ilem*, ч. *jilm*, ст. *jilem*, нл. *lom*, полаб. *jelm*, слн. [*ilim*]; — псл. **ylmъ*; — споріднене з лат. *ulmus* «в'яз», днв. *elme*, *elm*, *ilme*, свн. *ilme*, дісл. *almr*, англ. *elm*; виводиться від іе. **cel-* «рвати» (ЭССЯ 8, 222—223); існує думка про запозичення з свн. *ilme*, *ilpraum* «в'яз» (Вегп. I 424—425; Moszyński PZJP 288; JP 37, 1957). — Нейштадт 198; Шанский ЭСРЯ II 7, 52; Фасмер—Трубачев II 126—127; Ильинский Slavia 2, 260; Machek Jm. rostl. 90; Mikl. EW 95; Klein 510.

[ільтіця] «оголена від вовни овеча шкура; кант з оголеної овечої шкури навколо кожуха внизу; кант, що вишивається між двома кусками шкіри або тканини», [*ильтиці*] «клинці в сорочці під пахвами» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*ластовіця*] «кусок тканини, що вставляється в одязі під пахвою», [*ластієка*, *ластка*] «тс.».

[ільще] «блукаючий вогник; (ент.) світлячок, *Lampyrus noctilusa*» Ж, [*ильщя́*] «тс.» Пі, [*льще*] «відблискуюче світло» Ж; — псл. **lystje* (або **lystja*), пов'язане з *lystь* «обман, хитрощі, лестощі»; назва зумовлена тим, що блукаючий вогник уночі може збити з дороги. — Див. ще *лест*.

[ільщиця] (зоол.) «гігантська пірозом, *Rugosoma giganteum*» Ж; — похідне утворення від [*ильще*] «блукаючий вогник, світлячок»; назва зумовлена

тим, що пірозоми (колоніальні форми асцидій, які плавають у морській воді) вночі можуть світитися. — БСЭ 33, 78.

[імáти] «брати; ловити, хапати», [*иміти*, *имáти* Ж, *иміти* Ж, *иймáти* Ж, *імáти* Ба] «тс.», [*імáтися*] «братися; ловитися; загорятися, займатися», [*имáтися*, *имітися*] «тс.», [*іманка*] «ловіння», [*імáчка*] «призов, набір» Ж, [*імець*] «хват, ловкач», [*імка*] «чапля» Л, [*ійбмка*] «тс.» Л, [*імки*] «рогач» До, *імкість*, *імність*, *імкий*, [*імкій*] «хваткий; спритний», *імкісний*, *імний*, *імнісний*, [*імкій*] «хваткий, спритний», *виймáти*, *віймка*, *віймок* «виняток», *віймчастий*, *віймáльний*, [*вінаєм* Ж, *винаёмник* Ж], *відіймáти*, *віднімáти*, *діймáти*, *доіймáти*, [*зимáти*] «хапати» Ж, *займáти* «чіпати; захоплювати; цікавити; заганяти, проганяти», [*займіти*], *займáтися* «робити; вивчати; приділяти увагу; загорятися; починати світити», [*займітися*] «загорітися», [*займка*] «займанщина», *займанка*, *займанщійна*, *займань* «тс.», [*займа́*] «застава» Ж, [*займан*] «займання», [*займи*] «позичання» Ж, [*займіна*] «займанщина», *займище* «тс.», [*займинка*] «плата пастухам натурою» Я, [*займиско*] «натовп» Ж, [*займит*] «город за селом, підмет» Мо, [*займот*] «затримання худобини, виявленої в потраві» Я, *здіймáти*, [*здійміти*], [*здойміти*] «зняти», [*здойма*] «гачок для ловіння риби взимку неводом», *наймáти*, [*найміти*] Ж, *наймитувáти*, *найми́чкувáти*, [*наёмець*] «найманний робітник», *наёмник* (заст.) «тс.»; той, хто служив у найманій армії», [*найманка*] «найми», *найманець*, *наймáч*, *найми*, *наймит*, *наймитство*, [*наймиття*] «прислуга, наймити», *наймитчá*, *наймитчук*, [*наймищя*] «найми; плата за найми», *найми́чка*, *найбм*, [*найбмець*] «наймач; (заст.) підставний рекрут», [*наёмний* Ж, *наёмничий* Ж], *найбмний*, *наверёйми*, *обіймáти*, [*обійміти*], *обнімáти*, *об'ём*, *обійми*, [*обіймище*] «обхват», *обнімка*, *об'ёмистий*, *об'ёмний*, *переймáти*, [*перейміти*], *переймáтися* «проникатися; [перериватися]», [*перейма*] «переймання того, що пливе по річці; винагорода за повернення перейнятого; зупинка жєних; потуги у породіллі», [*переймець*]

«переймання того, що пливе по річці», [перейми] «болісні скорочення м'язів у породіллі», [переймом] «з перервами», перенайм, піймати, піймач «ловець», [піймиця] «учасники весілля, що йдуть від молодого за молодою», підіймати, підіймач, підійом, підійомка, підійомник, підійомні, підійма, підіймальний, піднімальний, підійомний, піднаймати, піднаймач, піднайом, [поємщина] «збір за дозвіл на одруження» Нед, приймати, [прийма́ти], прийма́тися, [прийма́тися], прийма «п'ята з шести великих струн бандури», прийма́к, [прийма́ха] «приймак», прийма́льник, прийма́льня, [прийма́нка] «борошно для шліхти» Нед, прийма́ч, прийми, [прийма́ти] «приймак», [прийма́ця] «наречена» Нед, прийма́чка (бот.), прийом, приємний, прийма́льний, прийомний, пройма́ти, пройма «виріз; отвір», [пройма́чий] «пронизливий» Нед, [пройма́вий] «тс.» Нед, розді́мати, розніма́ти, [розніма́тися] «помиритися» Нед, [роз'є́м] «перемир'я» Нед, [роз'є́мник] «мировий суддя; посередник» Нед, роз'є́мний, спіймати, у́піймати; — р. заст. діал. *имать* «брати, хапати, ловити», бр. *іёмкі́й* «зручний», др. *имати* «брати», п. заст. *іма́с* «хапати, брати», ч. *jímati* «ловити, хапати», слц. *jímat'* «тс.», вл. *jímaś* «хапати, брати», болг. *ёмна* «підхоплю, схоплю», схв. *јемати* «збирати виноград», слн. *jemáti* «брати»; — псл. *imati* «брати», ітератив до *jeṭi* (<*jьmti <*j̥m-) «тс.»; — споріднене з лит. *im̃ti* «брати», лтс. *jeĩt*, лат. *emo*, *emere* «тс.», ірл. *aig-ema* «підхопить»; іе. *em- «брати». — Фасмер I 311, II 19, 128; Sławski I 450—451; Machek ESJĈ 231; БЕР I 494—495; Skok I 716; Bezlaĵ ESSJ I 226, 229—230; ЭССЯ 8, 224—225; Bern. I 264—265; Trautmann 103—104; Топоров III 47—49; Роконгу 310—311. — Див. ще **я́ти**. — Пор. **ма́ти**².

імбір «тропічна рослина з кореневищем, багатим на ефірні олії», [імбе́р, инби́р, инби́р Ж, імбе́р, вамберець, ванбе́рець] «тс.», [инбирівка] «настій з імбиру»; — р. *имби́рь*, *инби́рь*, бр. *імбір*, ст. *имберъ* (1498), п. *imbier*, [imber], ст. *inbir*, *ingber*, слц. *d'umbier*, вл. *jumbjer*, схв. *ѣумбѣр*, слн. *ingver*; —

запозичено (частково через польське посередництво) з німецької мови; нвн. *Imber*, *Ingwer* «імбір» (свн. *ingewer*, *ingebër*, *imbër*, двн. *gingiber(o)*) походить від сгр. ζιγγίβερις «тс.», яке зводиться до праkrit. *singabera*, дінд. *śṅgavēgam* «свіжий імбір», початково «рогоподібний» (за формою кореня одного з видів рослини), утвореного із *śṅgam* «ріг» і *vegam* «тіло, форма». — Булаховський Нариси 117; Критенко Мовозн. 1973/2, 29; Гумецкая Пробл. ист. и диал. 115; СІС 275; Фасмер II 129; Преобр. I 271; Richhardt 57; Галай Веснік БДУ 1978/2, 34; Sławski I 145; Sł. wyr. obcych 298; Brückner 190; Bern. I 259; Kluge—Mitzka 326.

[**імбрик**] «чайник» Пі, [**імбри́чок**] «тс.» Ж; — бр. *імбри́чак*, п. *imbryk* «посуд для варіння кави, молока», [ibryk], слц. *ibrik*, *ibryk*, болг. *ибри́к*, м. *ибрик* «тс.», схв. *ибри́к*, *імбри́к* «гличик для води»; — запозичене через польське посередництво з турецької мови; тур. *ibrik* «гличик для води, посуд для кави» походить від ар. *ibrīk* «тс.». — Richhardt 57; Sławski I 452; Brückner 190; Karłowicz SWO 223; Sł. wyr. obcych 298; Machek ESJĈS 167; Matzenauer LF 8, 9; Bern. I 419; Lokotsch 71.

[**імеля́**] (бот.) «омела біла, *Viscum album L.*», [імела́ Ж, імена ВеБ] «тс.»; — др. *имела* «приманка для птахів», п. *jemiola* «омела», ст. *jemiol*, *jemiolo*, *jemiolo*, *miele*, ч. *jmeli*, [jmell], ст. *jmelé*, слц. *imelo*, вл. *jemjel*, *jemjelina*, нл. *jemjelica*, [jemjoł, jemjelinal, болг. *имел*, *имело*, м. *имела*, схв. *имела*, *мела*, слн. [melje, méla, iméla], стсл.

ИМЕЛА «тс.», **ИМЕЛЬНИКЪ** «птаховол»; — псл. *(j)emela, пов'язане чергуванням голосних з *omela* (укр. *омелá*); — споріднене з лит. [emalas], прус. *emelno* «тс.»; пов'язують з псл. *jeṭi, *jьmō, (укр. *я́ти*), зважаючи на те, що ягода її кора рослини здавна використовуються для виготовлення пташиного клею (для ловіння птахів). — Фасмер III 139; Преобр. I 649; Sławski I 559—560; БЕР II 71—72; Skok I 718; ЭССЯ 6, 26—27; Топоров II 26—28; Fraenkel 9. — Див. ще **імáти**, **я́ти**. — Пор. **омелá**.

імітація, *імітатор*, *імітаційний*, *імітувати*;— р. болг. *имитация*, бр. *імітацыя*, п. *imitacja*, ч. *imitace*, слц. *imitácia*, вл. нл. *imitacija*, м. схв. *имитация*, слн. *імітація*;— запозичення з французької чи німецької мови; фр. *imitation*, нім. *Imitation* походять від лат. *imitatio* «наслідування, переймання», пов'язаного з дієсловом *imitor* «наслідую, відтворюю», спорідненим з *imāgo* «образ», *aemulus* «суперник», етимологічно не зовсім ясними.— СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 54—55; ССРЛЯ 5, 301; Kopaliński 418; Dauzat 399; Bloch 376; Walde—Hofm. I 17, 680.

ІМІТИ «мати», [*іміти*, *міти*] «тс.» Ж, [*іміне*] «добро, майно, худоба» Ж, [*іміне*] «тс.» Ж, [*імоці*] «добро, маєтність» Ж;— р. *иметь*, *имео*, ст. *имамь*, бр. *мець* (з п.?), др. *имѣти*, *имамъ*, *имѣю*, п. *mieć*, ст. *imieć*, *imat*, ч. *míti*, *mat*, ст. *jmieti*, *mieti*, *jmat*, слн. *iméti*, *imát*, стсл. *имѣти*, *имамь*, *имѣж*;— псл. **jъněti*, **jътать* «мати», дієслово на означення стану, паралельне до первинної форми із значенням дії **jъmati* (**jeŕti*) «хапати, брати»; зв'язок значень, як у лит. *tugėti* «мати, тримати»—*tvėrti* «хапати»; пор. ірл. *gaibim* «беру, хапаю; отримую, маю»—лат. *habeo* «тримаю, маю» або гот. *haban* «мати», двн. *habēn*, нім. *haben* «тс.»—лат. *capio* «хапаю, беру» (Ernout—Meillet 422).— ЭССЯ 8, 226—227.— Див. ще **імати**, **јати**.— Пор. **мати**².

імля, *імлістий*— див. мла.

імміграція, *іммігрант*, *імміграційний*, *іммігрувати*;— р. *иммиграция*, бр. *іміграцыя*, п. *imigracja*, ч. *imigrace*, слц. *imigrácia*, болг. *имиграция*, м. схв. *имиграция*, слн. *іміграція*;— запозичення з французької чи німецької мови; фр. *immigration* «переселення», нім. *Immigration* походять від лат. *immigratio*, пов'язаного з дієсловом *immigro* «вселяюся, в'їжджаю, проникаю», утвореним з префікса *in-* (*im-*) «в-, на-» і дієслова *trigo* «переходжу, переїжджаю, переселяюся».— СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 55—56; ССРЛЯ 5, 303; Kopaliński 418; Dauzat 400; Bloch 376; Walde—Hofm. I 687—688.— Див. ще **емігрувати**, **інвентар**, **міграція**.

імовірний «можливий; (заст.) довірливий», *ймовірний*, *імовірливий* Пі, *ймовіра* Пі, *ймовірник* Пі];— р. *неимовёрный*, [*имовёрный*], бр. *імавёрны*;— складні утворення з основ теп. ч. дієслова *ійняти* (*ійму*) (<**jeŕti*, **jeŕto*) та іменника *віра*; виникло на ґрунті вивразу др. *јати вѣру* «вірити»; пор. др. *неявѣръ* «недовірливий».— Див. ще **віра**¹, **імати**, **јати**.

імператор, *імператриця*;— р. болг. м. *император*, бр. *імператар*, п. *іпрегатор*, ч. слц. слн. *іпрегатор*, схв. *импѣрѣтор*;— запозичення з латинської мови; лат. *imperator* «повелитель, володар, полководець» пов'язане з дієсловом *impero* «наказую, володарюю»; форма *імператриця*, очевидно, розвинулась під впливом фр. *impératrice*.— СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 57—58; ССРЛЯ 5, 306; Фасмер II 129; Kopaliński 420; Klein 775; Dauzat 400; Bloch 377.— Див. ще **імперія**.

імперіал «російська золота монета вартістю 10 крб., а з кінця XIX ст.—15 крб.»;— р. *имперіал*, бр. *імперьял*, п. *imperiał*, ч. слц. слн. *imperiál*, схв. *имперіял* «тс.»;— запозичення з середньолатинської мови; слат. *imperiālis* «імператорський динарій» (пор. п. ст. *imperiał* «імперський талер»), початково «царський, державний», є похідним від *imperium* «царство; вища влада».— СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 58; ССРЛЯ 5, 308; Фасмер II 129; Kopaliński 420; SJP III 178.— Див. ще **імперія**.

імперіалізм, *імперіаліст*, *імперіалістичний*;— р. *империализм*, бр. *імперьялізм*, п. вл. нл. *imperializm*, ч. *imperialismus*, слц. *imperializmus*, болг. *империализъм*, м. *империјализам*, схв. *империјализам*, слн. *imperializem*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Imperialismus*, фр. *impérialisme* походять від англ. *imperialism*, утвореного з лат. *imperiālis* «державний», пов'язаного з *imperium* «державна, вища влада».— СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 58; ССРЛЯ 5, 308; Hüttl—Worth 15; Kopaliński 420; Dauzat 400; Bloch 377; Klein 776.— Див. ще **імперія**.

імперія;— р. болг. *империя*, бр. *імперья*, п. *imperium*, ч. *impérium*, ст.

imperie, слц. *impr̄gium*, м. *имперія*, схв. *имп̄рија*, *имп̄ријум*, слн. *impr̄gij*; — запозичення з середньолатинської мови; слат. *impr̄gium* «царство; (ст.) наказ, веління; вища влада» пов'язане з дієсловом *impr̄go* «наказую, володарюю, управляю», складеним з префікса *in-* (*im-*) «в-, на-» і дієслова *pr̄go* «готую, збираю, накопичую», спорідненого з гр. *πέρνυμι* (*πληρόσκηω*) «продаю». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 59; ССРЛЯ 5, 309; Фасмер II 129; Klein 776; Walde—Hofm. II 256. — Див. ще **апарат**. — Пор. **імператор**, **імперіалізм**, **сепарація**.

імпо́зántний; — р. *импозантний*, бр. *импозантны*, ч. *imposantní*, слц. *impozantný*, болг. м. *импозантен*, схв. *импозантан*, слн. *impozanten*; — запозичення з французької мови; фр. *imposant* «величний, поважний» пов'язане з дієсловом *imposer* «імпонувати, накладати», утвореним за зразком лат. *improbo* «вкладаю, впорядкую», що складається з префікса *in-* (*im-*) «в-, на-» і дієслова *probo* (*posuī*) «кладу, встановлюю». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 60; ССРЛЯ 5, 312; Dauzat 401; Bloch 378; Walde—Hofm. II 335. — Див. ще **інвентар**, **позиція**. — Пор. **імпонувати**.

імпо́нувати; — р. *импони́ровать*, бр. *импанавáць*, п. вл. *imponować*, ч. *imponovati*, слц. *imponovat'*, болг. *импони́рам*, м. *импони́ра*, схв. *импоновати*, *импони́рати*, слн. *imponirati*; — через польське і російське посередництво запозичено з німецької мови; нім. *imponieren* «імпонувати», очевидно, під впливом фр. *imposer* «тс.»; класти, накидати» утворено від лат. *improbo* «вкладаю, вкладаю». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 60; ССРЛЯ 5, 311; Sławski I 455; Kopaliński 421; Bloch 378; Dauzat 401. — Див. ще **імпо́зántний**, **інвентар**.

імпорт, *импортёр*, *импортувати*; — р. *импорт*, бр. *импарт*, п. ч. слц. вл. *import*, болг. м. *импорт*, схв. *импорт*, слн. *imrórt*; — запозичення з англійської мови; англ. *import* «ввіз; ввозити» походить від лат. *importo* «ввожу», складеного з префікса *in-* (*im-*) «в-, на-» і дієслова *porto* «ношу, приво-

жу». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II, 7, 60—61; ССРЛЯ 5, 312; Kopaliński 421; Klein 777; Dauzat 401. — Див. ще **інвентар**, **експорт**.

імпо́тэнт, *импотенция*; — р. *импотэнт*, бр. *импатэнт*, п. ч. слц. *impotent*, болг. м. *импотэнтен*, схв. *импотэнтан*, *импотенција*, слн. *impoténca*; — засвоений латинський медичний термін; лат. *impotens* (род. в. *impotentis*) «безсилий, слабкий» є результатом злиття заперечної частки *in-* (*im-*) «не-» з прикметником *poténs*, *-entis* «сильний, могутній». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 61; ССРЛЯ 5, 314; Kopaliński 421; Klein 778; Dauzat 401; Bloch 378. — Див. ще **інвалід**, **потенція**.

імпресаріо; — р. болг. м. *импресарио*, бр. *импрэсарыо*, п. *impresario*, ч. слц. *impresário*, схв. *импресарио*, *импресарио*, слн. *impresárij*; — запозичення з італійської мови; іт. *impresario* «антрепренер, театральний підприємець» є похідним від *impresa* «захід, справа, антреприза», пов'язаного з дієсловом *imprendere* (<нар.-лат. **im-prehendere*) «братися, розпочинати, вживати заходів», утвореним з лат. *im-* (*in-*) «в-, на-, при-» і *prendere* (<*prehendere*) «хапати, ловити», що складається з префікса *pre-* (<**prai-*), спорідненого з лит. *prė* «при», псл. *prī* «при», і основи *hend-* «хапати», спорідненої з гр. *χανδάνω* «хапаю», можливо, також лит. *gedėti* «сумувати», псл. *žedati* «жадати». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 62; ССРЛЯ 5, 313; Kopaliński 422; Klein 778; Dauzat 401—402; Bloch 378; Walde—Hofm. II 351, 359. — Див. ще **при**.

імпро́віза́ція, *импровизатор*, *импровизувати*; — р. болг. *импровизация*, бр. *имправизация*, п. *improvizacja*, ч. *improvizace*, слц. *improvizácia*, вл. нл. *improvizacija*, м. схв. *импровизация*, слн. *improvizacija*; — запозичення з французької мови; фр. *improvisation* пов'язане з дієсловом *improviser* «імпровізувати», яке походить від іт. *improvvisare* «тс.», пов'язаного з *improvviso* «несподіваний, непередбачений, раптовий», що походить від лат. *impr̄ōvītus* «тс.», утвореного із заперечної частки *in-* (*im-*) і дієприкметника *pr̄ōvītus*

від дієслова *prōvideo* «передбачаю», що складається з префікса *prō-* «перед-, за-», спорідненого з псл. *pro-*, *pra-*, укр. *pro-*, і дієслова *video* «бачу, спостерігаю», спорідненого з псл. *vidēti*, укр. *vidіти*.— СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 63—64; ССРЛЯ 5, 316; Kopaliński 422; Klein 779; Dauzat 402; Bloch 379; Walde—Hofm. II 364.— Див. ще **вїд**, **інвалїд**, **про**.— Пор. **провїзія**.

імпульс, *імпульсний*, *імпульсівний*;— р. *імпульс*, бр. *імпульс*, п. ч. вл. *impuls*, слц. *impulz*, болг. *импу̀лс*, схв. *імпулс*, слн. *impúlz*;— запозичення з німецької мови; нім. *Impúls*, *Impulsióh* походять від лат. *impulsus* «поштовх, удар; спонування», пов'язаного з дієсловом *impello* «приводжу в рух, жену, відганяю, штовхаю», утвореним з префікса *in-* (*im-*) «в-, на-, при-» і дієслова *pello* «б'ю, штовхаю, приводжу в рух».— СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 63—64; ССРЛЯ 5, 318; Kopaliński 422—423; Klein 779.— Див. ще **інвен-тár**, **пұльс**.

імунний «несприйнятливий до хвороб або отрут», *імунізація*, *імунітет*, *імунізувати*;— р. *иммунный*, бр. *імунны*, п. *immunitet*, ч. *imunní*, *imunita*, слц. *imúpnny*, вл. нл. *imunita*, болг. *имунитет*, м. *имун*, *имунитет*, схв. *імун*, *имунитет*, слн. *imún*, *imunitéta*;— запозичення з німецької мови; нім. *immún* «несприйнятливий; недоторканий», *Immunität*, *immunisieren* походять від лат. *immūnis* «вільний від обов'язків, повинностей» (*immūnitās* «звільнення від повинностей»), утвореного з заперечної частки *in-* (*im-*) «не-» та іменника *mūnia* (<*moenia*) «обов'язки, заняття», спорідненого з дінд. *máyatē* «мінє», псл. *měna*, укр. *міна*, *міняти*.— СІС 278; Шанский ЭСРЯ II 7, 56—57; ССРЛЯ 5, 305; Kopaliński 419; Klein 774; Walde—Hofm. I 255, 683.— Див. ще **міна**.— Пор. **амуніція**, **комұна**.

[**імшá**] «перекладання посуду сіном або соломою» Я, [**імшэдъ**] «мох; лишайник», [**мшэдъ**] «лишайник», [**імшійнє**] «мох» Ж, [**імшенік**] «будівля для зимівлі бджіл, обшита мохом» Ж, [**імшійти**] «конопатити мохом», [**мшійти**]

«тс.»;— р. [**імшишна**] «невелике болітце на сухому місці», бр. *імшáнік* «омшаник», *імшáра* «мохове болото», *імшáны* «моховий», *імшійсты* «тс.», *імшійць* «конопатити мохом»;— похідні утворення від основи *мох-* (псл. *mъx-*) з переходом *x* в *ш* перед голосними переднього ряду або *j*; початкове *i-* не зовсім переконливо пояснюється (*Zubatý St. a čl. I 2, 318*) з приєднання сполучення *во мху > ві мху*.— Див. ще **мох**.— Пор. **омшáнік**.

ім'я, [м'я, мня, імня, імєно, мєння, мїно Ж], *імєння*, *ймєння*, *імєніни*, [*мєніни*, *мінїни* Ж], *імєнінник*, [*мєнінник*], [*імєнник*] «тезка» Ж, [*мєнник* Пі, *ймєнник*] «тс.», *імєнник*, *імєнітий*, *імєнніий*, *імєнований*, *імєнниковий*, *імєнувати*, [*мєнувати*, *мєннїти*], *імєнно*, [*імєнно*] Ме, Па;— р. *имья*, бр. *ім'я*, др. *имя*, п. *imię*, *miapo*, ст. *jiimię*, ч. *jměno*, ст. *jmě*, *jmepo*, слц. *mepo*, вл. *mjepo*, нл. *mě*, *mjenjo*, *mjepo*, ст. *jmjě*, полаб. *jaima*, (*jeimq*), болг. м. *име*, схв. *ймє*, слн. *imé*, стсл. **ИМА**, **ИМЕНЕ**;— псл. **jmę* (**jmepo*) <**ymep*, що зводиться до іє. **ṷ-men-*;— споріднене з прус. *emtns*, род. в. *emtns*, алб. *emep* (<**emnen*), ірл. *aipm*; з іншим вокалізмом гот. *namō*, двн. *namo*, нвн. *Name*, лат. *popen*, дінд. *nāma*, гр. *ἰνομα*, вірм. *apim*, хет. *lāman*, тох. А *ḥom*, В *ḥem* «тс.»; пов'язують з псл. **jeṯi*, **jmṯq* (укр. *јти*), реконструюючи термін родового ладу **jm-men* «умовний (прийнятій) знак» (*Šaman AfSiPh 30, 302*); О. М. Трубаčov виводить від прийменникових коренів **apō* «вгору», **ep* «в, всередині» як «накладене, вкладене» (ЭССЯ 8, 227—228).— Шанский ЭСРЯ II 7, 64—65; Фасмер II 129—130; Sławski I 454—455; Machek ESJČ 230—231; Skok I 718; Bezlaј ESSJ I 210; Бернштейн Очерк 1974, 183; Верн. I 426; Топоров II 28—30.

[**ин**] «льон» Пі;— очевидно, діалектний варіант незасвідченого **ильн*, що міг виникнути як один з рефлексів давньоруського *льнѣ*, *лна* (Срезн. II 65) з редукцією голосного неповного утворення (**ь**) внаслідок появи протетичного **і** (**и**) і перетягуванням на нього наголосу; пор. наявність похідних форм

[ильня́ний, ильча́стий] «льняний» Ж, р. [ильне́ц] (зменш.) «льон», [ильні́ще] «льняне поле». — Див. ще **льон**.

іна́к, [іна́к] Г, Ж, іна́ко, [іна́че, іна́чій Ж], іна́кше, [іна́ково], [іна́кий] «інший», [іна́чий, іна́ковий], іна́кший, [іна́чити Ж, іна́кшити], переіна́кшити, [переіна́чити, перена́чувати ВеБ]; — р. [іна́к(о)], іна́че, іна́кий, іна́ковий], бр. [іна́к], іна́кшы, іна́чай, др. *инако*, *инакшы*, п. *inaczej*, *inaki*, *inakszy*, ст. *inak*, *inako*, *inacz*, *jinaczej*, ч. *jinak*, *jinako*, *jinace*, *jinac*, *jinaký*, слц. *inak*, *ináč*, *inakší*, вл. *hinak*, *hinaki*, *hinajki*, *hinaši*, нл. *hynak*, *hynakšy*, [jinakil], болг. *инак*, м. *инаку*, *инаков*, схв. ст. *йна́к*, *йна́ко*, слн. *inák*, *ináko*, *ináce*, стсл. **ИНАКЪ** «інший», **ИНАКО** «інакше», **ИНАЧЕ** «тс.»; — псл. *inakъ*, похідне від *inъ*; — близькі відповідники у лит. *vienpókas*, *vienpókis* «однаковий», гот. *ainoþo* «єдиний», ірл. *oepach* «зібрання, торжок»; форми з **ш** (**ч**) є утвореннями порівняльного ступеня з суфіксом *-je* (**inak-je*). — Шанский ЭСРЯ II 7, 65—66; Фасмер I 130; Sławski I 456; Brüskner 192; Machek ESJČ 227; ЭССЯ 8, 230; Берн. I 431; Mikl. EW 96. — Див. ще **йний**. — Пор. **і́нший**, **іна́че**.

і́нвалід; — р. болг. м. *инвали́д*, бр. *інвалі́д*, п. нл. *invalida*, ч. слц. *invalid*, вл. *inwalid*, схв. *інва́лї́д*, слн. *invalid*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Invalide*, фр. *invalidé* походять від лат. *invalidus* «слабкий, хворий», утвореного з заперечної частки *in-* «не-» (ст. **en*), спорідненої з дінд. ав. *a-*, *ap-*, вірм. *ap-*, тох. *ap-*, *ep-*, *em-*, гр. *'α-*, *'αv-*, дірл. *ap-*, *in-*, *ē-*, гот. дзн. дангл. *in-* (<*ie*. **ŋ-*), і прикметника *validus* «сильний, міцний», похідного від дієслова *valere* «бути сильним, міцним». — Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 7, 66; Фелицына РР 1973/3, 155—156; Фасмер II 130; ССРЛЯ 5, 324; Hüttl-Worth 73; Kopaliński 342; Dauzat 413; Bloch 392; Walde—Hofm. I 686—687. — Див. ще **валéнтний**, **валю́та**.

інвентáр, *інвентариза́ція*, *інвентаризува́ти*; — р. *инвентáрь*, ст. *инвентариум*, бр. *інвентáр*, п. *inwentarz*, ч. *inventář*, слц. слн. *inventár*, вл. *inven-*

tar, болг. *инвентáр*, схв. *инвентáр*; — запозичення з німецької мови; н. *Inventár* (у XVIII ст. — *Inventarium*) «інвентар, старі меблі, пожитки» походить від слат. (юрід.) *inventarium* «те, що служить для знаходження, опис, список», пов'язаного з *invenio* «знаходжу, розкриваю, дізнаюся», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-», пов'язаного з прийменником *in* «в, на», ст. *ep*, спорідненим з гр. *ἐν*, [iv], *ἐνς*, дангл. дзн. *in*, прус. *ep*, лит. *ĩ* (*iñg*), псл. **on-*, *o-*, *vъp-*, *vъ*, укр. *в*, *у*, та дієслова *venio* «приходжу, прибуваю», спорідненого з гр. *βαίνω* «іду» (пор. *на-йти*). — СІС 279; Шанский ЭСРЯ II 7, 67; Фасмер II 130; ССРЛЯ 5, 327; Kopaliński 444; Walde—Hofm. I 687—688, 713, II 747—748. — Див. ще **у¹**.

інгу́ш (представник однієї з кавказьких народностей); — р. *ингу́ш*, бр. *інгу́ш*, ч. *Inguši* (мн.); — результат перенесення і видозміни топоніма *Ангушт*, назви одного з перших поселень народності при її переселенні з гірських місцевостей на рівнину у XVI—XVII ст. (на місці сучасного села Гарське в Гарській долині). — Долакова Яз. нар. СССР IV 210.

і́нде «місцями, подекуди, в іншому місці», [і́нде] «інакше, іншим разом» Ж, [і́нде—і́нде] «то—то» Ж, [і́нде́ва] «де-не-де» Я, [і́ндеж] «в інше місце» Ж; — р. [і́нде] «в іншому місці, де-не-де», др. *инѣде* «в іншому місці», п. (*gdzie*) *indziej*, ст. і діал. *indzie*, *indziej*, ч. *jinde*, слц. *inde*, нл. *hynzi*, *hynzo*, [hyndzel], схв. *індѣ*, [iñhel], слн. *inde*, *indi*, стсл. **инѣде** «тс.»; — псл. *inъ-de*, утворене від *inъ* «один, інший» за допомогою частки *-de*, як у псл. *kъde* (рос. *где*) «де». — Фасмер I 131; Sławski I 457—458; ЭССЯ 8, 234—235; Берн. I 431. — Див. ще **де¹**, **йний**. — Пор. **і́нколи**, **йнкуди**.

і́ндекс; — р. болг. м. *індекс*, бр. *індэкс*, п. ч. слц. *index*, вл. *indeks*, схв. *індекс*, слн. *indeks*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Index*, фр. англ. *index* походять від лат. *index* «показчик, список, перелік, каталог», пов'язаного з *indico*, *-āre* «вказати, оголосити», що складається з префікса

in- «в-, на-, при-» і дієслова dico, -āre «провіщати, оголошувати», пов'язаного з dīco, -ere «говорити, сказати».— СІС 280; Шанский ЭСРЯ II 7, 69; ССРЛЯ 5, 332; Kopaliński 425; Klein 787; Dauzat 404; Bloch 382.— Див. ще **інвентар, диктат**.

[инджибаба] «баба-яга»;— видозмінене запозичення з словацької мови; слц. [jendzibaba, jenzibaba, jedzibaba] відповідає укр. [язібаба] «тс.» (див.).

індивід, індивідуал, індивідуалізація, індивідуалізм, індивідуаліст, індивідуальник, індивідуальність, індивідум, індивідуалістичний, індивідуальний, індивідуалізувати;— р. болг. *индивид*, бр. *индивид*, п. *indywiduum*, ч. *individuum*, слц. слн. *individuum*, вл. *individualny*, м. *индивидуа*, схв. *индйвйдуум*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Individuum*, фр. *individu*, англ. *individuum* походять від лат. *individuum* «щось неподільне», *individuus* «неподільний, нерозділений», складеного з заперечної частки *in-* «не-» і основи дієслова *dīvido* «розділяю, ділю».— СІС 280; Шанский ЭСРЯ II 7, 69—71; ССРЛЯ 5, 333; Kopaliński 427; Klein 788; Dauzat 405; Bloch 382.— Див. ще **девіз, інвалід**.

індіго «тропічна рослина, з якої добувають синю фарбу; синя фарба»;— р. *индйго*, ст. *индиг*, *индиго*, бр. *индыга*, п. *indigo*, ч. слц. вл. *indigo*, болг. м. *индйго*, схв. *индиго*, *индиг*, слн. *indika*;— запозичення з німецької чи іспанської мови; нім. *Indigo* (ст. *Indich*, *Endich*), ісп. *indigo*, *indico* «фарба індиго» походять від лат. *indicum* «індійське», що є калькою гр. *ινδιχόν*, яке виникло внаслідок скорочення виразу *ινδιχόν φάρμακον* «індійський засіб» (що означало у греків фарбу для тканини, яку добували в Індії).— СІС 280; Шанский ЭСРЯ II 7, 71; Фасмер II 131; ССРЛЯ 5, 337—338; Kopaliński 427; Klein 787—788; Kluge—Mitzka 326; Dauzat 405; Bloch 382; Lokotsch 723.

індік, [инд Ж, индик Ж, индіка Я, индёр, индйок Ж, индйёр, индёр, гиндік, индік ВеБ], индічка, [гиндічка, индічка ВеБ], инди́ча, индиченя, индічина, [ин-

дичня] «приміщення для індиків», [*индичня]* (зб.), [*индйчий]*, [*индйчитися*];— р. *индйок*, [*индык]*, бр. *индык*, п. *indyk*, [*jędyk]*, слц. *indyk*, схв. *индйот*;— запозичено через посередництво польської мови з новолатинської; нлат. *indicus* є субстантивованою формою прикметника з виразу *pāvō indicus* «індійський павич»; назва зумовлена тим, що індик був завезений у Європу в XVI ст. з Америки, або т. зв. Вест-Індії.— Булаховський Вибр. пр. III 213; Шанский ЭСРЯ II 7, 71; Фасмер II 132; Преобр. I 271; Richhardt 58; Sławski I 457; Machek ESJČ 168; Skok I 724; Bern. I 430; Mikl. EW 96; Lokotsch 73.

індикатор;— р. болг. *индикатор*, бр. *индыкатор*, п. *indikator*, ч. слц. слн. *indikátor*, вл. *indikator*, схв. *индикатор*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Indikator*, фр. *indicateur*, англ. *indikator* походять від нлат. *indicātor* «покажчик», пов'язаного з дієсловом *indico* «кажу, показую», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *dico* «проголошую», пов'язаного з *dīco* «говорю, кажу».— СІС 281; Шанский ЭСРЯ II 7, 72; ССРЛЯ 5, 339; Kopaliński 427; Klein 787; Dauzat 405; Bloch 382.— Див. ще **диктат, інвентар**.

[индимина] «необхідна річ» Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. *индемьнэ* «під рукою, близько; легко, приємно» утворене з прийменників *ын* «у, на», що походить від лат. *in* «тс.», *де* «з», що походить від лат. *dē* «тс.», та іменника *мынэ* «рука», що походить від лат. *manus* «тс.».— Scheludko 126, 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180; DLRM 414.— Див. ще **де-, інвентар, маніпуляція**.

індиферентний;— р. *индифферентный*, бр. *индыферэнтны*, п. *indyferentny*, ч. *indiferentní*, слц. *indiferentný*, вл. *indiferentny*, болг. м. *индиферентен*, схв. *индиферентан*, слн. *indiferent*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. фр. англ. *indifferent* «нейтральний, байдужий» походять від лат. *indifferēns*, -entis «той, що не відрізняється, однаковий, байдужий», яке

складається з заперечної частки ін-«не-» і дієприкметника *differeñs* від дієслова *differe* «розсіюю, поширюю; від-різняюся».—СІС 427; Шанський ЭСРЯ II 7, 72; ССРЛЯ 5, 340—341; Sl. wug. obcuch 303; Klein 787; Dauzat 405.— Див. ще **диференціал, інвалід**.

індій;— р. болг. *индий*, бр. *индий*, п. *ind*, ч. слц. *indium*, схв. *индѣй*, *инди-јум*, слн. *indij*;— запозичення з німецької мови; нім. *Indium* (нлат. *indium*) утворено Ф. Рейхом і Г. Ріхтером (1865 р.) від лат. *indicum* «індиго» за ознакою синього кольору ліній у спектрі цього металу.— Шанський ЭСРЯ II 7, 71—72; Фигуровский 72; Koralinski 425; Klein 788.— Див. ще **індіго**.

індоєвропейський, індоєвропейська, індоєвропейці;— р. *индоевропейский*, бр. *индаеурапейски*, п. *indoeuropejski*, ч. *indoevropský*, слц. *indoeuropsky*, вл. *indoevropski*, болг. *индоевропейски*, схв. *индоеврѣпскѣ*, слн. *indoeuropski*;— запозичення з німецької мови; нім. *indoeuropaisch* утворено на основі нлат. *indoeuropaicus*, яке виникло внаслідок складення основи *indo-* (<*India*, гр. *Ἰνδός*) і прикметника *europaicus* «європейський», похідного від *europa* «Європа»; назва вказує на давнє поширення індоєвропейських мов на території Євразії від Індії до Європи.— Шанський ЭСРЯ II 7, 73; ССРЛЯ 5, 342; Десницкая Вопросы изучения родства и.-е. языков 9, Koralinski 426; Klein 550.

індукція, індуктивізм, індуктор, індуктивний, індукційний, індукуватися;— р. болг. *индукция*, бр. *индукция*, п. *indukcja*, ч. *indukce*, слц. *indukcija*, м. *индукција*, схв. *индукција*, слн. *indukcija*;— запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Induktion*, фр. *induction*, як і англ. *induction*, походять від лат. *inductio* «введення, представлення, проведення», пов'язаного з дієсловом *induco* «вводжу», складеним з префікса ін-«в-, на-, при-» і дієслова *duco* «воджу, веду».—СІС 282; Шанський ЭСРЯ II 7, 73; ССРЛЯ 5, 343; Koralinski 426; Klein 789.— Див. ще **дедукція, інвентар**.

індус «застаріла назва корінного на-

селення Індії, Пакистану, індіець; послідовник індуїзму»;— р. болг. *индус*, бр. *индус*, п. *Indus*, ч. слц. вл. *Ind*, нл. *Indican*, *Indař*, схв. *Индијац*, слн. *Indijec*;— запозичення з англійської чи німецької мови; англ. *Hindoo*, *Hindu* (мн. *Hindoos*, *Hindus*), нім. *Hindu* (мн. *Hindus*) походять від перс. *Hindū*, яке зводиться до дінд. *Sindhuř* «річка Інд і район річки Інд».— Фасмер II 132; Klein 731.

індустрія, індустріалізація, індустріалізм, індустріальний, індустріалізувати;— р. болг. *индустрия*, ст. *индустрия*, бр. *индустрия*, п. слц. *industria*, ч. *industrie*, вл. *industrija*, м. *индустрија*, схв. *индустрија*, слн. *industrija*;— запозичено через польське чи німецьке (нім. *Industrie*) посередництво з французької мови; фр. *industrie* («велика) промисловість; промислова діяльність; промисел; майстерність; спритність», *industriel* «промисловий, виробничий», *industrialisme*, *industrialiser* походять від лат. *industria* «діяльність; старанність, працьовитість», пов'язаного з *industrius* «діяльний, працьовитий», ст. *indostruus*, етимологічно не зовсім ясного.—СІС 283; Шанський ЭСРЯ II 7, 74—75; ССРЛЯ 5, 346; Фасмер II 132; Koralinski 426; Kluge—Mitzka 326; Dauzat 405; Bloch 383; Klein 789; Walde—Hofm. I 696.

інерція, інертний, інерційний;— р. болг. *инерция*, бр. *инерция*, п. *inercja*, ч. *inercie*, слц. *inercia*, м. *инерција*, схв. *инѣрција*, слн. *inercija*;— запозичення з західноєвропейських мов; фр. *inertie* «бездіяльність, нерухомість», англ. *inertia*, нім. *Inertie* «тс.» походять від лат. *inertia* «бездіяльність, млявість, нерухомість», пов'язаного з *iners* (-ertis) «бездіяльний, невмілий, млявий», утвореним із заперечної частки ін-«не-» та іменника *ars* (*artis*) «ремесло, мистецтво».—СІС 283; Шанський ЭСРЯ II 7, 76; Фасмер II 133; ССРЛЯ 5, 348—349; Koralinski 427; Klein 790; Dauzat 406.— Див. ще **артіст, інвалід**.

ін'єкція (мед.), ін'єктувати;— р. *инъекция*, бр. *ин'екция*, п. *iniekcja*, ч. *injekce*, слц. *injekcija*, вл. *инјекција*, болг. *инжѣкция*, м. *инјекција*, схв. *ин-*

жікція, слн. *injékсія*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Injektion*, фр. англ. *injection* походять від лат. *injection* «вкидання», пов'язаного з дієсловом *injicio* «вкидаю, накидаю», складеним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *jacio* «кидаю, жбурляю», очевидно, спорідненого з гр. *ἵμι* «приводжу в рух, кидаю, посилаю». — СІС 283; Шанский ЭСРЯ II 7, 110; ССРЛЯ 5, 420; Koraliński 431; Dauzat 408; Bloch 386; Klein 797; Walde—Hofm. I 666—667. — Див. ще *інвентар*. — Пор. *об'єкт*, *проект*, *суб'єкт*.

інженер, заст. *інжені́р*, *інжене́рія*, *інжене́рка*, *інжене́рство*, *інжені́рство*; — р. болг. м. *инженер*, бр. *інжынір*, п. *inżynier*, ч. *inženýr*, слц. *inžinier*, вл. *inženjer*, нл. *inženör*, схв. *инжѣнѣр*, слн. *inženir*; — запозичено через посередництво німецької мови (нім. *Ingenieur*) з французької; фр. *ingénieur* «інженер», первісно «будівельник військових машин» пов'язане з енгін «машина; винахідництво», яке походить від лат. *ingenium* «вроджені здібності; дотепність; дотепний винахід, талант, геній», що складається з префікса *in-* «в-, на-, при-» і основи дієслова *gigno* (*geno*) «народжую» (отже, букв. «природжене»). — СІС 283; Акуленко 140—141; Шанский ЭСРЯ II 7, 76—77; ССРЛЯ 5, 349—350; Фасмер—Трубачев II 133; Brückner 192; Kluge—Mitzka 326; Dauzat 407; Bloch 385; Gamillscheg 371, 538; Walde—Hofm. I 597—600. — Див. ще *інвентар*, *геній*.

інжір (бот.) «фігове дерево, смоковниця, *Ficus carica* L.; фіга, смоква»; — р. *инжир*, [*инджир*], бр. *інжыр*; — запозичення з тюркських мов; тур. *incir* «винна ягода, дика смоковниця», крим.-тат. *äncir*, *inžir*, тат. *инжир*, карач. *инджир* «тс.» походять від перс. *angīr* «тс.». — Шанский ЭСРЯ II 7, 77; Балахонова Диалектная лексика 1969, Л., 1971, 61—73; Фасмер II 133; Шипова 142; ССРЛЯ 5, 351; Korsch AfSIPh 9, 504; Lokotsch 73; Mikl. TEL I 312; Räsänen Versuch 44.

[*інній*] «інший», [*інний*, *інний*] «тс.»; — р. *иной*, [*інний*], бр. [*інний*], др. *иньш*, п. *inny*, ст. діал. [(j)iny,

(j)in, (j)inny, (j)enny], ч. *jiný*, слц. *iný*, вл. ст. *jinu*, нл. ст. *hupu*, болг. [*ин*], *йна*, *ино*, схв. *йъи*, ст. *йн*, стсл. *инъ*; — псл. [(j)inъ «інший», початково «один, сам» (пор. стсл. *иночадъ* «єдиний» (про сина), *инорогъ* «єдиногог», рос. *инок*, *иноходъ*, *иноходец*); — споріднене з лит. *inas* «дійсний, справжній», прус. *ains* «один», гот. *ains*, двн. *eins*, ірл. *áin*, лат. *unus*, ст. *oinos*, гр. *οἶνός*, а також лит. *viėnas*, лтс. *viėns* «тс.»; розвиток значення «один» — «інший» пояснюється посередництвом добре засвідченого у слов'янських мовах значення «якийсь, певний» (Maretić AfSIPh 26, 471—472); іє. **oinos* «один», можливо, з варіантом іє. **ēipo-*; спроба розділення *inъ* «один» та *inъ* «інший» і зведення їх до різних основ (Meillet Études 159, 432 і наст.; Абаев Пробл. ист. и диал. II—12) підтримки не знаходить; мало ймовірно і припущення про запозичення з гот. *ains* (Hirt RBGv 23, 333) або зведення до вихідного **ipo-* (у чергуванні з **oino-*) (Ендзелін ИОРЯС 12/1, 64; Būga RR I 330); непереконливе й припущення про вихідну форму **e-ьпъ*, складену з часткою *e-* (як у гр. *ἐκείνος* «той» (Osten-Sacken IF 33, 270—271), або пов'язання псл. **ьпъ* із займенниковим коренем **i*, наявним у гр. *ἓα* «одна», *ἓς* «один, той» (Bern. I 432). — Фасмер I 134—135; Преобр. I 272; Sławski I 460—462; Brückner 365; Machek ESJČ 227; Skok I 720—721; Bezlaž ESSJ I 211; ЭССЯ 8, 233—234; Траутманн 3; Топоров 62—64; Pokoigny 286. — Пор. *інак*, *інший*, *одін*.

іній, *іней*, [*іней* Г, Ж, *іній* (Me), *іній* ВеБ, *іністий* Ж, *інястий* Ж, *иневатий* Ж]; — р. *іней*, бр. *іней*, др. *иниш*, *иней*, п. [*іней*] (з укр.), ч. *jiní*, *jinovatka*, слц. *inovat'*, болг. [*іней*], схв. *йъе*, слн. *inje*, стсл. *иниш*, *иниш*; — псл. **inъjъ*; — зіставляється з лит. *únis* «тс.»; припущення про запозичення литовської форми з давньоруської (Bern. I 432) відхиляється у зв'язку з характером наголосу; дальші зв'язки неясні; зіставлялося ще (Потебня РФВ 6, 149; Младенов 223) з дінд. *étañ*, жін. р. *éta*, епІ «строкатий, блискучий»; виводилось

також (Pedersen MPKJ I 171; Specht 18, 201, 234) з *ἴσπιο-, пов'язуваного з нім. Eis «лід», дісл. Iss «тс.».—Шанський ЭСРЯ II 7, 75—76; Фасмер II 132—133; Преобр. I 271; Sławski I 458—459; Machek ESJĈ 227; Skok I 727; Bezlaj ESSJ I 211; ЭССЯ 8, 235—236; Бернштейн Очерк 1974, 291; Trautmann 104; Fraenkel 185.

ініціал, *ініціальный*;— р. болг. *инициал*, бр. *ініцыял*, п. *inicjał*, ч. слц. слн. *iniciála*, вл. *iniciala*, м. *иницијал*, схв. *иницијал*;— запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Initiale* «початкова буква», *initial* «початковий», фр. *initial*, як і англ. *initial* «тс.», походять від лат. *initialis* «первісний, початковий», пов'язаного з *initium* «вступ, початок», яке зводиться до дієслова *інео* «входжу, вступаю», утвореного з префікса *іп-* «в-» і дієслова *ео* (*itum, ire*) «іду, ходжу», спорідненого з псл. *iti*, укр. *іті*.—СІС 283; Шанський ЭСРЯ II 7, 77; ССРЛЯ 5, 352; Kopaliński 431; Holub—Lyer 213; Dauzat 408; Bloch 386; Klein 796; Walde—Hofm. I 406—409.—Див. ще **інвентар**, **іті**.

ініціатива, *ініціатор*, *ініціаторство*;— р. болг. *инициатива*, бр. *ініцыятыва*, п. *inicjatywa*, ч. *iniciativa*, слц. слн. *iniciativa*, вл. *iniciatiwa*, м. схв. *иницијатива*;— запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Initiative* «почин, ініціатива», *Initiator*, *initiativ*, фр. *initiative*, *initiateur* походять від лат. *iniatiatus*, пасивного дієприкметника від *initio* «входжу; наставляю; починаю», похідного від *initium* «вступ, початок».—СІС 283; Шанський ЭСРЯ II 7, 77—78; ССРЛЯ 5, 353; Фасмер II 133; Kopaliński 431; Holub—Lyer 213; Dauzat 408; Bloch 386; Klein 796.—Див. ще **ініціал**.

інкасо «одержання банком грошей за дорученням клієнта», *інкасатор*, *інкасація*, *інкасувати*;— р. *інкассо*, бр. *інкаса*, п. ч. слц. *inkaso*, болг. *инкасо*, м. *инкасатор*, схв. *инкасо*, слн. *inkáso*;— через посередництво німецької мови (нім. *Inkasso* «отримування платежів, стягнення грошей») запозичено з італійської; іт. *incasso* «збір, виторг, стан

каси» утворене з прийменника *іп* «в, до, при» (<лат. *in* «тс.») та іменника *cassa* «скриня, каса», що походить від лат. *capra* «схованка, скринька».—СІС 283; ССРЛЯ 5, 354; Kopaliński 431—432.—Див. ще **інвентар**, **каса**.

інквізиція, *інквізітор*, *інквізіторство*, *інквізиційний*;— р. болг. *инквизиция*, бр. *інквізицыя*, п. *inkwizycja*, ч. *inkvisice*, слц. *inkvizicia*, вл. *inkwizicija*, м. схв. *инквизиция*, слн. *inkwizicija*;— запозичено через німецьке посередництво (нім. *Inquisition* «дідання, слідство; інквізиція») з латинської мови; лат. *inquisitio* «розшук, дослідження» пов'язане з дієсловом *іпквіго* «шукаю, розшукую», утвореним з префікса *іп-* «в-, на-, при-» і дієслова *қаего* «шукаю, вимагаю», етимологічно неясного.—СІС 284; Шанський ЭСРЯ II 7, 79; Фасмер II 133; ССРЛЯ 5, 355; Kopaliński 433; Walde—Hofm. II 396.—Див. ще **інвентар**.

[**інклюз**] «чарівні гроші, що завжди повертаються до свого володаря», [*інклюз*, *інсліза*, *анталюз*, *манклюз*] «тс.» Ж;— запозичення з польської мови; п. *inkluz*, *inkluzja* [*Jankluz*, *Angluz*] «предмет, у якому, нібито, сидить дух, що приносить щастя; чародійні гроші» походить від лат. *inclūsus* «замкнутий», пов'язаного з *inclūdo* «закриваю, оточую, вмішую», утвореним з префікса *іп-* «в-, на-, при-» і дієслова *claudo* «закриваю, вмішую», спорідненого з псл. *kljuśь*, укр. *ключ*.—Kopaliński 432; SW II 94; SJP III 209; Walde—Hofm. I 229—230.—Див. ще **інвентар**, **ключ**.

інквігніто;— р. болг. м. *инквигнито*, бр. *інквігніта*, п. ч. слц. *inkognito*, схв. *инквигнито*, слн. *inkógnito*;— запозичення з італійської мови; іт. *incognito* «невідомий, незнайомий» походить від лат. *incognitus* «невідомий, недосліджений», утвореного з заперечної частки *іп-* «не-» і дієприкметника *cognitus* від дієслова *соgnosco* «пізнаю, довідуюсь», яке виникло внаслідок сполучення префікса *соp-* (*со-*, *соp-*) «з-, разом», що відповідає дірл. *соp*, *соp-* «з», гал. *соm-*, гот. *ga-*, двн. *ga-*, *gi-*, і дієслова *gnosco* (*posco*) «знайомлюся, пізнаю», спорідненого з гр. (γ)γνώσκω «знаю», псл.

znati, укр. *знати*. — СІС 284; Шанский ЭСРЯ II 7, 79; ССРЛЯ 5, 357; Hüttl-Worth 73; Klein 782; Walde—Hofm. I 251—253. — Див. ще *знати*, *інвалід*.

Інкол (зоол.) «вид жаби, жерлянка вогняна, *Vombinator igneus*» Ж; — очевидно, пережиток давнього запозичення з німецької мови; нім. Unke «жаба» походить від свн. двн. ипс «змія», спорідненого з лат. *anguis* «тс.». — Шелудько 32; Kluge—Mitzka 806.

Інколи «часом», [Інколи Ж, Пі, інкол Пі]; — р. [іноколи] «тс.»; — складне утворення з основ займенника [іний] і прислівника *коли* (див.). — Пор. *інде*, *інкуди*.

Інкримінувати «звинувачувати когось у чомусь», *інкримінація*, *інкримінований*; — р. *інкримінувать*, бр. *інкримінаць*, п. *інкруїноваць*, ч. *inkriminovatí*, слн. *inkriminovat'*, болг. *інкримінурам*, м. *інкримінура*, схв. *інкримінувати*, слн. *inkriminirati*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *inkriminieren* «звинувачувати», фр. *incriminer* «тс.» походять від лат. *in-crīmīno* «звинувачую», утвореного з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *crīmīno* «звинувачую», пов'язаного з іменником *crīmen* «вина, звинувачення». — СІС 284; Шанский ЭСРЯ II 7, 80; ССРЛЯ 5, 358; Kopaliński 432; Klein 784; Dauzat 404; Bloch 381. — Див. ще *інвентар*, *кримінал*.

Інкрустація, *інкрустатор*, *інкрустаційний*, *інкрустований*, *інкрустувати*; — р. болг. *інкрустація*, бр. *інкрустаць*, п. *inkrustacja*, вл. *inkrustacija*, м. схв. *інкрустація*, слн. *inkrustacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Inkrustation*, фр. *incrustation* походять від пізнолат. *in-crūstatio* «покривання чимось», пов'язаного з дієсловом *in-crūsto* «прикрашаю, покриваю поливою, мармуром», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *crūsto* «викладаю плитками, облицьовуюю», похідного від іменника *crusta* «кора, шкаралупа; облицьовання, мозаїка», спорідненого з гр. *κρούς* «мороз», двн. (h)rosa «лід; шкоринка», (h)roso «тс.», дангл. *hrūse* «земля, ґрунт», лтс. *kruvisis* «замерзле болото», лит.

atkrūsti «розмерзатись, оживати після замороження»; іє. *kreus- «лід; мерзнути». очевидно, пов'язане з *kreu- «густа кров, криваве м'ясо». — СІС 284; Шанский ЭСРЯ II 7, 80; ССРЛЯ 5, 359; Kopaliński 432; Dauzat 404; Bloch 381; Klein 785; Walde—Hofm. I 295—296; Pokorny 621—622. — Див. ще *інвентар*, *кров*.

Інкубація, *інкубатор*, *інкубаторій*, *інкубаційний*, *інкубувати*; — р. болг. *інкубація*, бр. *інкубаць*, п. *inkubacja*, ч. *inklubace*, слн. *inkubacija*, м. схв. *інкубація*, слн. *inkubacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Inkubation*, фр. англ. *incubation* походять від лат. *incubatio* «сидіння на яйцях, лежання на чомусь», пов'язаного з дієсловом *incubo* «лежу, покоюсь; висиджую пташенят», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *cubo* «лежу; висиджую пташенят», пов'язаного з гр. *κύβη* «чаша», можливо, укр. *кублб*. — СІС 284; Шанский ЭСРЯ II 7, 80—81; ССРЛЯ 5, 360; Kopaliński 432—433; Dauzat 404; Bloch 381; Klein 785; Walde—Hofm. I 298. — Див. ще *інвентар*. — Пор. *кублб*.

Інкуди «куди-небудь»; — р. [інокуды] «в інше місце»; — складне утворення з основ займенника [іний] і прислівника *куди*, можливо, за аналогією до *інде*, *інколи*. — ЭССЯ 8, 231—232. — Див. ще *іний*, *куди*. — Пор. *інде*, *інколи*.

Інна; — р. *Інна*, бр. *Іна*, болг. *Іна*, *Інна*; — нове (неканонічне) ім'я неясного походження; могло утворитися шляхом виділення кінцевої частини з таких імен, як *Ніна*, *Альбіна*, *Ангеліна* і под.; недостатньо обґрунтовані припущення про запозичення з латинської мови (Суперанская 87) або про зв'язок з давнім рідкісним чоловічим ім'ям р. *Інна* (Петровский 121). — Илчев 222.

Іно «тільки, лише», [іно Ж, іно Ж, ено Пі] «тс.»; — р. [ин] «то, тоді; іноді, іншим разом», [ино] «тс.», [інно] «так що», др. *ино* «як тільки», п. *ino* «тільки, так»; — загальноприйнятого пояснення не має; тлумачиться (Ślawski I 462; Brückner 192) як форма наз.-знах. в. с. р. числівника псл. *інъ «один»; пояс-

нюється (Соболевский РФВ 22, 300; Фасмер II 133; ЭССЯ 8, 168) як результат складення сполучників і+пъ, рос. *но*; пов'язується (Вегн. I 431; Преобр. I 271) з *іпъ «інший».

іноді «часом», [іноді, іноді] «тс.»; — р. *иногда́*, [іногды́, інобды́], бр. [іногды́], др. *иногда* «колись; одного разу; іншим разом», *иногда* «перед тим, колись», п. [inegdy, inedy] «іншим часом», ч. [hi-pedval] «колись, іншим разом», слц. *inohda* «іншим часом», схв. [инада] «колись», стсл. **инѣгда**, **иногда** «тс.»; — псл. *іпъ-g(ъ)dě, (*іпъ-g(ъ)dy, *іпъ-g(ъ)da), утворене з займенника іпъ «один; інший» та формального елемента -g(ъ)dě (-g(ъ)dy, -g(ъ)da), який, очевидно, виник внаслідок контамінації двох часток — -gъ- (-ga-) і -dě (-dy, -da); Фасмер (II 134) вбачає в -g(ъ)dy, -g(ъ)da узагальнене *k(ъ)da, заперечуючи, як і Славський, припущення (Schmidt KZ 32, 398; Meillet MSL 13, 29; ОЯ 377) про те, що -g(ъ)da є скороченою формою род. в. одн. від псл. *godъ* (укр. р. *год*); українські форми без г є результатом фонетичного спрощення. — Бевзенко НЗ УЖДУ 37, 27; Ильинский РФВ 60, 430; Фортунатов ИТ II 249; Sławski I 458; Vaillant RES 21, 171—172; ЭССЯ 8, 231—232; Вегн. I 431; Mikl. EW 96. — Див. ще **ійний**. — Пор. **тоді**.

Інок, **інокі**; — р. *инок*, др. *инокъ*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. **инокъ**, утворене від **инъ** (псл. *іпъ) «один», є калькою гр. *μὴνός* «той, що самотоко живе», *μοναχός* «єдиний, самотний; монах». — Шанский ЭСРЯ II 7, 83; Фасмер II 135; Преобр. I 273; ЭССЯ 8, 232—233. — Див. ще **ійний**.

Інокентій, [Кенька] Я, ст. *Инокентій* «неповиненъ, неповинникъ» (1627); — р. *Инокентий*, бр. *Инакентій*, *Инацэнт*, п. *Innocentus*, ч. *Inocens*, ст. *Innocent*, слц. *Inocent*, болг. *Инокенти(ѣ)*, м. *Инокентие*, схв. *Ipōcēncij*, слн. *Ipocens*; — запозичення з латинської мови; лат. *Innocentus* утворене від форми *inposcens*, -entis «невинний, несорочний, нешкідливий, бездоганний», що складається з заперечної частки *in-* «не-» та прикметника *poscens* «шкідливий», по-

хідного від дієслова *posco* «шкодую, перешкоджаю», пов'язаного з *poco* «вбиваю, знищую», спорідненим з ав. *pašta-* «пропащий», дінд. *paštāh* «тс.», хет. *ḥenkan* «смерть», гр. *πένης* «мрець». — Беринда 212; Петровский 122; Constantinescu 80; Walde—Hofm. II 153—155. — Див. ще **інвалід**. — Пор. **некролог**, **нектар**.

Іносе [хай так, гаразд, згоден], [інось, *иносе* Ж, *иноси* Ж] «тс.»; — р. [інось] «тс.»; — очевидно, результат злиття прислівника [іно] «лише, тільки» і займенника *се* «це»; розвиток значення неясний. — Див. ще **іно**, **сей**.

Іноша [юнак] ВеУг, [інош ВеУг, *инаш* Ж] «тс.», [іноші] «сватачі» Ж, [інох] «сват» Ж, [іноше] (мн.) Ж; — запозичення з чеської мови; ч. *jiřoch* «юнак», ст. *jiřoše*, *jiřoch* є похідним від основи *jiř-*, наявної в укр. *ічний* (див.).

інсектицид «отруйна речовина для винищення комах»; — р. *инсектицид*, *инсектисид*, бр. *инсектысид*, п. *insekticyd*, ч. *insekticyd*, слц. слн. *insekticid*, болг. *инсектицид*, схв. *инсектицид*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Insektizid*, фр. *insecticide*, англ. *insecticide* утворені з осн. лат. *Insecta* «комахи», пов'язаного з дієсловом *in-seso* «розрізую, надрізую», що складається з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *seso* «зрізую, розрізую» (лат. *insecta* є калькою гр. *ἐντομα* «комахи», пов'язаного з *ἐν-τέμνω* «розрізую, висікаю»), та *cid* «вбивця», пов'язаного з *caedo* «б'ю, січу, вбиваю», спорідненим з дінд. *khidāti* (*skhidāti*) «рве, б'є, тисне», *khēdā* «молоток», вірм. *xaif'em* «колю». — СІС 285; ССРЛЯ 5, 370; Dauzat 409; Klein 288, 799; Kopaliński 434; Holub—Lyer 214; Walde—Hofm. I 129. — Див. ще **інвентар**, **сєкція**, **цемент**. — Пор. **ентомолгія**.

інсинуація «злісна вигадка», *инсинуатор*, *инсинуовати*; — р. болг. *инсинуация*, бр. *инсинуация*, п. *insynuacja*, ч. *insinuace*, слц. *insinuacia*, м. схв. *инсинуация*, слн. *insinuacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Insinuation*, фр. англ. *insinuation* походять від лат. *Insinuatio* «вкрадливість»,

запобігливість», пов'язаного з дієсловом *Insipio* «вкрадаюся, проникаю», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *sipio* «видовбуваю, прориваю; згинаю», похідного від *sipus* «кривизна, опуклість, зігнутість». — СІС 285; Шанський ЭСРЯ II 7, 85; ССРЛЯ 5, 371; Kopaliński 437; Dauzat 409; Klein 800. — Див. ще **інвєнтáр, сінус**. — Пор. **шія**.

інспєкція, інспєктор, інспєкторство, інспєктóра, інспєктувати; — р. болг. *инспекция*, бр. *инспекция*, п. *inspekcja*, ч. *inspekce*, слц. *inšpekcia*, вл. нл. *inspekcija*, м. *инспекција*, схв. *инспекција*, слн. *inšpekcija*; — через польську чи німецьку мову (нім. *Inspektion*) запозичено з латинської; лат. *Inspectio* «огляд, розслідування» пов'язане з дієсловом *Insipio* «розглядаю, придивляюся, стежу», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *spicio* «дивлюся». — СІС 285; Шанський ЭСРЯ II 7, 85—86; Фасмер II 135; Kopaliński 435; Dauzat 410; Klein 800. — Див. ще **аспєкт, інвєнтáр**. — Пор. **спектáкль, спеціáльний**.

інспірувати «навіювати, вселяти якусь думку, підбурювати», *інспіратор, інспірація*; — р. *инспирировать*, бр. *инспирация*, п. *inspirować*, ч. *inspirovati*, слц. *inšpirovat'*, вл. *inspiracija*, болг. *инспирирам*, м. *инспирира*, схв. *инспирирати*, слн. *inšpirirati*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *inspirieren*, фр. *inspirer* походять від лат. *Inspirare* «надуваю, надихаю», утвореного з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *spiro* «дую, вію, дихаю». — СІС 285; Шанський ЭСРЯ II 7, 86—87; ССРЛЯ 5, 374; Kopaliński 435; Dauzat 410; Bloch 387. — Див. ще **інвєнтáр, аспірант**.

інстáнція; — р. болг. *инстанция*, бр. *instancja*, п. *instancja*, ч. *instance*, слц. *inštancia*, вл. *instanca*, м. *инстанция*, схв. *инстанция*, слн. *instanca*; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. *Instantia* «безпосередня близькість; наполегливість» пов'язане з дієсловом *Insto* «стою (знаходжуся) поблизу; наполягаю», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-»

і дієслова *sto* «стою», спорідненого з псл. *stati*, укр. *стáти*. — СІС 285; Шанський ЭСРЯ II 7, 87; Фасмер II 135; Kopaliński 435; Holub—Lyer 214; Walde—Hofm. II 596. — Див. ще **інвєнтáр, стáти**.

інстíнкт, інстíнктівний; — р. болг. *инстинкт*, бр. *инстынкт*, п. *instynkt*, ч. вл. *instinkt*, слц. *inštinkt*, м. *инстинкт*, схв. *инстинкт*, слн. *instíntk*; — запозичення з німецької мови; нім. *Instinkt* походить від лат. *Instinctus* «спонування, потяг (природний)», похідного від дієслова *Instinguo* «спонуваю», пов'язаного з *Instigo* «збуджую, спонуваю», спорідненим з дінд. *téjate* «є гострим», *tējáyati* «гострить», ав. *tiyga-* «гострий», гр. *στίξω* «колю», гот. *stiks*, двн. *stih* «точка, укол», *sticken* «колоти», дангл. *stēkan*, лит. *stigi* «застигати на місці», рос. *стєгáть, стєж-ка*. — СІС 285; Шанський ЭСРЯ II 7, 87; Фасмер II 135; Kopaliński 436; Kluge—Mitzka 328; Walde—Hofm. I 706—707.

інстítут, інстítутція, інстítутка; — р. болг. м. *институт*, бр. *инстытут*, п. *instytut*, вл. нл. *institut*, слц. слн. *inštítút*, схв. *институт*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Institut*, фр. *institut*, англ. *institute* походять від лат. *Institutum* «організація, лад; запроваджений порядок», пов'язаного з дієсловом *Instituo* «ставляю, розміщую; створюю, споруджую», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *statuo* «ставляю, встановлюю». — СІС 285; Шанський ЭСРЯ II 7, 87; ССРЛЯ 5, 377; Kopaliński 436; Klein 801; Dauzat 410; Bloch 388. — Див. ще **інвєнтáр, статút**.

інстру́кція, інстру́ктáж, інстру́ктор, інстру́кторство, інстру́ктивний, інстру́кційний, інстру́ктувати; — р. болг. *инструкция*, бр. *инструкция*, п. *instrukcja*, ч. *instrukce*, слц. *inštrukcia*, вл. нл. *instrukcija*, м. *инструкция*, схв. *инструкция*, слн. *instrúkcija*; — запозичено через польську та західноєвропейські мови з латинської; лат. *Instructio* «настановна, введення, побудова» пов'язане з дієсловом *Instruo* «навчаю, розставляю, озброюю, споруджую», утвореним з префікса *in-* «в-,

на-, при-» і дієслова *struo* «накладаю, влаштовую, будую, готую».—СІС 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 88—89; Фасмер II 135; Kopaliński 435—436; Dauzat 410; Bloch 388.—Див. ще **інвентар**, **структура**.—Пор. **інструмент**.

інструмент [струмент, струментація], *інструменталіст*, *інструментальник*, *інструментальня*, *інструментарій*, *інструментація*, *інструментувати*;—р. болг. м. *инструмент*, бр. *інструмент*, п. ч. вл. *instrument*, слц. *inštrument*, схв. *инструмен(а)т*, слн. *instrument*;—запозичене з латинської мови через посередництво польської, а також німецької та французької (нім. *Instrument*, *Instrumentalist*, *instrumental*, *instrumentieren*, фр. *instrument*, *instrumental*, *instrumentation*); лат. *Instrūmentum* «знаряддя» пов'язане з дієсловом *Instruo* «споруджую, озброюю, будую».—СІС 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 89—90; Holub—Lyer 215; ССРЛЯ 5, 379; Hüttl-Worth 73; Kopaliński 435—436; Dauzat 410; Bloch 388.—Див. ще **інструкція**.

інсулін (мед.);—р. болг. *инсулин*, бр. *інсулін*, п. *insulina*, ч. вл. *insulin*, слц. *inzulín*, схв. *инсу́йлін*, *инзү́йлін*, слн. *inzulin*, *insulin*;—запозичене через посередництво французької чи англійської мови (фр. *insuline*, англ. *insulin*) з італійської; італ. *insulina* походить від лат. *Insula* «острів», що зводиться до виразу **en salō* (<*salum*) «у відкритому морі» (пор. гр. ἔν-αλος «той, що в морі», нвн. *Eiland* «оточений водою», псл. *ostrovъ*); назву гормону утворено відповідно до терміна *острівки Лангерганса*, яким позначають клітини, здатні виділяти гормон підшлункової залози.—СІС 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 90; ССРЛЯ 5, 383; Kopaliński 436; Holub—Lyer 218; Klein 802.—Див. ще **ізолювати**, **інвентар**, **сіль**.

інсценізація, *інсценізатор*, *інсценівка*, *інсценізувати*, *інсценувати*;—р. *инсценировка*, бр. *інсценізація*, п. *inscenizacja*, ч. *inscenace*, слц. *inscenácia*, болг. *инсцениране*, м. *инсценира*, схв. *инсцена́ција*, слн. *inscenácija*;—очевидно, кальки нім. *Inszenierung*, *insze-*

negen, утворених з лат. *in-* «в-, на-, при-» і *scena* «сцена, театр».—СІС 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 91; ССРЛЯ 5, 384; Ст. вуг. *obsuch* 308;—Див. ще **інвентар**, **сцена**.

інтеграл (мат.), *інтегратор*, *інтегратація*, *інтегральний*, *інтеграційний*, *інтегрувати*;—р. болг. *интеграл*, бр. *інтэграл*, п. *integracja*, ч. слц. слн. *integrál*, вл. *integral*, м. *интегрален*, схв. *интёграл*;—запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Integral*, *integral*, *Integratió*, *integrieren*, фр. *intégral*, *intégration*, *intégrer*, англ. *integral* походять від пізньолат. *integrālis* (мат.), утвореного від лат. *integer* (<**intager*) «цілий, незайманий», що виникло з заперечної частки *in-* «не-» і основи дієслова *tango* «торкаюся, досягаю».—СІС 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 91—92; ССРЛЯ 5, 385; Kopaliński 437; Holub—Lyer 215; Klein 803; Dauzat 410; Bloch 389; Walde—Hofm. I 352, 708.—Див. ще **інвалід**, **такт**.

інтелєкт, *інтелектуалізація*, *інтелектуалізм*, *інтелектуаліст*, *інтелектуальний*;—р. *интеллект*, бр. *інтэлёкт*, п. ч. слц. вл. *intelekt*, болг. м. *интелєкт*, схв. *интёлек(а)т*, слн. *intélékt*;—запозичення з французької та німецької мов; фр. *intellect*, *intellectuel*, нім. *Intellekt*, *Intellektualismus*, *Intellektuelle* «інтелігент», *intellektual* (*intellektuell*) «розумовий» походять від лат. *intellectus* «відчуття, сприйняття, розуміння, розум», пов'язаного з дієсловом *intellego* «відчуваю, сприймаю, пізнаю, думаю», утвореним з префікса *inter-* (>*intel-* перед *l*) «між-», спорідненого з дінд. *antár*, *ántaraḥ* «внутрішній», псл. *otъrъ* «всередині», укр. *нутрѠ*, і дієслова *lego* «збираю, читаю, слухаю».—СІС 287; Шанский ЭСРЯ II 7, 92—93; ССРЛЯ 5, 386; Kopaliński 437; Holub—Lyer 215; Klein 803; Dauzat 411; Bloch 389; Walde—Hofm. I 352, 708.—Див. ще **лєкція**, **нутрѠ**, **утрѠба**.

інтелігенція, *інтелігент*, *інтелігентщина*;—р. *интелигенция*, бр. *інтэлігєнцыя*, п. *inteligencja*, ч. *inteligence*, слц. *inteligencia*, вл. нл. *inteligensa* «інтелігентність», болг. *интелигенция*, м. *интелигенција*, схв. *инте-*

лигєнција, слн. *inteligєnca* «інтелігентність»; — через російську і польську мови запозичено з латинської; лат. *intellegentia* (*intelligentia*) «розуміння, здатність сприймати знання» походить від дієслова *intellego* «сприймаю, розумію»; з російської мови походить англ. *intelligentsia*. — СІС 287; Виноградов Етимологія 1964, 111—113; Шанский ЭСРЯ II 7, 93—94; Фасмер—Трубачев II 135; Kopaliński 437; Klein 803. — Див. ще **інтелєкт**.

інтендант, *інтендантство*, *інтендантўра*; — р. болг. м. *интендант*, бр. *интєндант*, н. *intendant*, ч. слц. вл. *intendant*, схв. *интєндант*, слн. *intendant*; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. *Intendant* «директор, керуючий; интендант» походить від фр. *intendant* «інтендант, керуючий», яке зводиться до пізньолат. *intendens*, -entis «наглядач», пов'язаного з дієсловом *intendo* «стежу; скеровую», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-, до-» і дієслова *tendo* «тягну, напружую». — СІС 287; Фасмер II 135; Шанский ЭСРЯ II, 7, 94—95; ССРЛЯ 5, 390; Kopaliński 438; Dauzat 411. — Див. ще **інвєнтар**, **тендєнція**.

інтенсивний; — р. *интенсивный*, бр. *интєнсїўны*, п. *intensywny*, ч. *intenzivní*, слц. *intenzivny*, вл. *intensivny*, болг. м. *интенсивен*, схв. *интєнзїван*, слн. *intenziven*; — запозичення з французької чи німецької мови; фр. *intensif* (ж. р. *intensive*), нім. *intensiv* походять від слат. *intensivus*, пов'язаного з *intēsus* (*intensus*) «напружений, сильний», похідним від дієслова *intendo* «скеровую; збільшую, натягаю». — СІС 287; Шанский ЭСРЯ II 7, 95; ССРЛЯ 5, 391; Ст. вуг. *obscyh* 310; Kopaliński 438; Dauzat 411; Bloch 389. — Див. ще **інтендант**.

інтенсифікація, *інтенсифікувати*; — р. *интенсификация*, бр. *интєнсїфікацья*, п. *intensyfikacja*, ч. *intenzifikace*, слц. *intenzifikácia*, болг. *интенсификация*, слн. *intenzifikácia*; — запозичення з французької мови; фр. *intensification* утворено з основи прикметника *intensif* «інтенсивний» і словотворчого компонента *-fication*, що зводиться до лат.

facio «роблю». — СІС 288; Шанский ЭСРЯ II 7, 95—96; ССРЛЯ 5, 391; Kopaliński 438; Klein 804. — Див. ще **інтенсивний**, **факт**.

інтервал; — р. болг. м. *интервал*, бр. *интєрвєл*, п. *interwał*, *interwał*, ч. слц. *interval*, вл. *interwał*, схв. *интєрвал*, слн. *intervál*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Intervall*, фр. *intervalle* походять від лат. *intervallum* «місце між валами, ровами; відстань, проміжок (часу)», що виникло внаслідок складення прийменника *inter* «між, серед, під» та іменника *vallum* «огорожа, вал». — СІС 288; Шанский ЭСРЯ II 7, 96; ССРЛЯ 5, 392; Kopaliński 441; Klein 808; Dauzat 412; Bloch 390. — Див. ще **вал**¹, **інтелєкт**.

інтервєнт, *інтервєнція*, *інтервенціоніст*; — р. болг. *интервєнт*, бр. *интєрвєнт*, п. *interwepient*, *interwepcja*, ч. слц. *interwent*, вл. нл. *interwensija*, м. *интервенция*, схв. *интєрвєнція*, слн. *intervéncija*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Interventio*, *Intervent*, фр. *intervention* «втручання, посередництво» походять від пізньолат. *interventio* «несподіваний прихід, втручання», пов'язаного з дієсловом *intervenio* «входжу (між), приходжу, втручаюся», утвореним з префікса *inter-* «між-, серед» і дієслова *venio* «приходжу, прибуваю». — СІС 288; Шанский ЭСРЯ II 7, 96; ССРЛЯ 5, 393; Kopaliński 441; Dauzat 412. — Див. ще **авантюра**, **інтелєкт**.

інтерв'ю, *інтерв'юєр*, *інтерв'ювати*; — р. *интервью*, бр. *интєрв'ю*, п. ч. слц. вл. *interview*, болг. *интервю*, м. *интервю*, схв. *интєрвю*, слн. *intervjü*; — запозичення з англійської мови; англ. *interview* «зустріч, побачення; інтерв'ю» походить від фр. ст. *entrevue* «побачення», пов'язаного з дієсловом (s')-*entrevoir* «зустрічатися, бачитися», утвореним з префікса *entre-* «між-, серед-», що походить від лат. *inter-* «тс.», і дієслова *vidēre* «бачити», яке зводиться до лат. *vidēre* «тс.». — СІС 288; Шанский ЭСРЯ II 7, 97; Фасмер II 135; ССРЛЯ 5, 394; Kopaliński 441; Holub—Lyer 217; Klein 808; Dauzat 412—413; Bloch 390—391. — Див. ще **вид**, **інтелєкт**.

інтерес, *інтересант* (заст.) «той, що керується власною вигодою», *інтересний*, *інтересувати*, *інтересуватися*;— р. болг. *интерес*, бр. *интарѣс*, *интѣрас*, п. *interes* «діло, справа; (ст.) увага, зацікавлення», ч. слц. *interes*, вл. *interesept* «зацікавлена особа», слн. *interès*;— запозичене через посередництво польської чи німецької мови (нім. *Interesse*) з латинської; лат. *interesse* «бути всередині, мати важливе значення; брати участь, бути зацікавленим» (дієслово, згодом субстантивізоване) утворено з префікса *inter-* «між, серед» і дієслова *esse* «бути», спорідненого з псл. *jestь*, укр. *є*.— Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ II 7, 97—98; Фасмер II 136; ССРЛЯ 5, 396; Sl. wyg. obcych 310; Holub—Lyer 216; Hüttl-Worth 73; Klein 805; Kluge—Mitzka 328.— Див. ще *є*, **інтелéкт**.

інтер'єр;— р. *интерьер*, бр. *интэр'єр*, п. *intérieur*, ч. слц. *interiér*, болг. *интериор*, м. *интериёр*, схв. *интерйѣр*, слн. *interiér*;— запозичення з французької мови; фр. *intérieur* «внутрішній; внутрішня частина, середина» походить від лат. *interior* «ближчий до середини», пов'язаного з прийменником *inter* «між, серед».— СІС 288; Шанский ЭСРЯ II, 7, 103—104; Kopaliński 439; Holub—Lyer 216; Dauzat 412; Bloch 390.— Див. ще **інтелéкт**.

інтермедія «у середньовічному театрі — комедійна сценка, вставлена між актами драми», [*тиримедія*] «розгардіяш; мотлох» Ме;— р. болг. *интермедия*, бр. *интэрмѣдыя*, п. *intermedium*;— можливо, через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *intermedium* (*intermedius*) «те (той), що знаходиться в середині; середнє» виникло внаслідок складення прийменника *inter* «між, серед» і прикметника *medius* «середній, центральний», спорідненого з псл. **medja* «межа», укр. *межа́*.— СІС 289; Шанский ЭСРЯ II 7, 99; Фасмер II 136; ССРЛЯ 5, 399; Hüttl-Worth 73; Kopaliński 439; Walde—Hofm. II 57—58.— Див. ще **інтелéкт**, **межа́**.

інтернат;— р. болг. м. *интернат*, п. вл. *internat*, ч. слц. слн. *internát*, схв. *интѣрнѣт*;— запозичення з французької мови; фр. *internat* «закритий

учбовий заклад» походить від лат. *internus* «внутрішній», пов'язаного з прийменником *inter* «між, серед».— СІС 289; Шанский ЭСРЯ II 7, 100; ССРЛЯ 5, 400; Kopaliński 440; Holub—Lyer 216; Dauzat 412; Bloch 390.— Див. ще **інтелéкт**.

Інтернаціонал (міжнародне об'єднання; назва гімну);— р. болг. *Интернационал*, бр. *Интэрнацыянал*, п. *Internacional*, ч. слц. *Internacionál*, вл. *Internacionala*, м. схв. *Интернационала*, слн. *Internacionála*;— запозичення з англійської і французької мов; англ. *International* (фр. *International*) постало від назви організації англ. «International Working Men's Association», заснованої в Лондоні 28 вересня 1864 року.— СІС 289; ССРЛЯ 5, 400; Шанский ЭСРЯ II 7, 100; Kopaliński 440; Klein 806.— Див. ще **інтернаціональний**.

інтернаціональний, *інтернаціоналізація*, *інтернаціоналізм*, *інтернаціоналіст*, *інтернаціоналізувати*;— р. *интернациональный*, бр. *интэрнацыянальны*, п. *internacionalny*, ч. *internacionální*, слц. *internacionálny*, вл. нл. *internacionalizm*, болг. м. *интернационален*, схв. *интэрнѣционѣлан*, слн. *internacionálen*;— запозичено через посередництво західноєвропейських мов з англійської; англ. *international* (звідки також фр. *international*, нім. *international*) утворено в 1780 р. Дж. Бенетом з прийменника *inter* «між», що походить від лат. *inter* «тс.», та іменника *patrio* «народ», яке зводиться до лат. *pātio*, *-pāis* «тс.».— СІС 290; Шанский ЭСРЯ II 7, 101—102; Klein 806; Gamillscheg 540.— Див. ще **інтелéкт**, **нація**.

інтерпретувати, *інтерпретатор*, *інтерпретація*;— р. *интерпретировать*, бр. *интэрпрѣтаваць*, п. вл. *interpretować*, ч. *interpretovati*, слц. *interpretovat'*, болг. *интерпретирам*, м. *интерпретира*, схв. *интерпретирати*, слн. *interpretirati*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *interpretieren* «тлумачити», *Interpretation* «тлумачення», фр. *interpréter* «перекладати, тлумачити, виконувати», *interprétation*, *interpréteur*, англ. *interpret*, *interpretation* походять від лат. *interpretāri*

«тлумачити, пояснювати», *interpretatio*, -ōnis «пояснення», пов'язаних з іменником *interpres*, -tis «посередник, коментатор, тлумач», утвореним з прийменника *inter* «між, серед» і основи іменника *pretium* «ціна, вартість, плата», спорідненого з *psl. protivъ*, укр. *проти*. п. *przeciw*.— СІС 290; Шанский ЭСРЯ II 7, 103; Kopaliński 440—441; Klein 807; Dauzat 412; Bloch 390; Walde—Hofm. II 360—361.— Див. ще інтелєкт, *проти*.

інтимний, *інтимізація*, *інтимнічати*;— р. *інтїмний*, бр. *інтїмны*, п. *intymny*, ч. *intimní*, слц. *intimny*, вл. *intimny*, болг. м. *интимен*, схв. *інтїман*, слн. *intimen*;— запозичення з французької мови; фр. *intime* походить від лат. *intimus* «найбільш внутрішній, найглибший; ширий, задушевний», що є формою прикметника найвищого ступеня до *interior* «ближчий до середини».— СІС 291; Шанский ЭСРЯ II 7, 104; ССРЛЯ 5, 407; Kopaliński 443; Holub—Lyer 217; Dauzat 413; Bloch 391.— Див. ще інтер'єр.

інтонація, *інтонаційний*, *інтонува́ти*;— р. болг. *интонация*, бр. *інтанация*, п. *intonacja*, ч. *intonace*, слц. *intonácia*, вл. *intonacija*, м. схв. *інтонація*, слн. *intonacija*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Intonation*, *intonieren*, фр. англ. *intonation* утворені від лат. *intonāre* «видавати звук, загромити; голосно вимовляти», що складається з префікса *in-* «в-, на-» і дієслова *tonāre* «громити, звучати».— СІС 291; Шанский ЭСРЯ II 7, 104; ССРЛЯ 5, 409; Kopaliński 441—442; Dauzat 413; Bloch 391.— Див. ще інвентар, тон.

інтрига, *інтриган*, *інтриганство*, *інтригува́ти*;— р. болг. *интрига*, бр. *інтрїга*, п. *intryga*, *intrygować*, ч. *intrička*, слц. вл. *intriča*, м. *інтрига*, схв. *інтрига*, *інтрїга*, слн. *intriča*;— запозичення з французької мови; фр. *intrigue* «інтрига, підступи; любовний зв'язок» (*intrigant*, *intriguer*) походить від іт. *intrigo* «інтрига, підступи», пов'язаного з *intrigare* «плутати», яке походить від лат. *intrīcāre* «заплутувати, збивати з толку», утвореного з прийменника *in-*

«в, на, при» та іменника *trīcae* «дурниці, труднощі», пов'язаного з дієсловом *torquere* «повертати, згинати».— СІС 291; Фасмер II 136; Шанский ЭСРЯ II 7, 104; ССРЛЯ 5, 410; Sl. wyg. obycz 314; Holub—Lyer 217; Dauzat 413; Walde—Hofm. II 692.— Див. ще інвентар.— Пор. торт, тортури.

інтуїція, *інтуїтивізм*, *інтуїтивіст*, *інтуїтивний*;— р. болг. *интуиция*, бр. *інтуїцыя*, п. *intuicja*, ч. *intuice*, слц. *intuicija*, вл. *intuicija*, м. схв. *інтуїција*, слн. *intuicija*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Intuition*, *intuitiv*, фр. *intuition*, *intuitif*, англ. *intuition*, *intuitive* походять від слат. *intuitio* «споглядання», *intuitivus* «споглядальний», пов'язаних з дієсловом *intueor* «уважно дивлюся, звертаю увагу», утвореним з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *tueor* «дивлюся, споглядаю» неясної етимології.— СІС 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 106; ССРЛЯ 5, 414; Kopaliński 443; Dauzat 413; Bloch 391; Klein 810; Walde—Hofm. II 713—714.— Див. ще інвентар.

інфаркт;— р. болг. *инфаркт*, бр. *інфаркт*, ч. слц. вл. *infarkt*, схв. *інфаркт*, слн. *infarkt*;— інтернаціональний термін, утворений, як і нім. *Infarkt*, англ. *infarct*, на основі слат. *Infarctus* «наповнений», пов'язаного з *Infarcio* «набиваю, втискую», яке складається з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *farcio* «набиваю, наповнюю, начиняю» (йдеться про закупорення судин серцевого м'яза).— СІС 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 107; ССРЛЯ 5, 415; Holub—Lyer 212; РЧДБЕ 289; Klein 791.— Див. ще інвентар, фарш.

інфекція, *інфекціоніст*, *інфекційний*, *інфікува́ти*;— р. болг. *инфекция*, бр. *інфєкцыя*, п. *infekcja*, ч. *infekce*, слц. *infekcija*, вл. *infekcija*, м. *інфекција*, схв. *інфєкција*, слн. *infekcija*;— інтернаціональний термін, утворений, як і нім. *Infektion*, фр. *infection*, від пізньолат. *Infectio* «псування; зараження», пов'язаного з *Inficio* «змішую, псую, заражаю», що складається з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *facio* «роблю».— СІС 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 107; ССРЛЯ 5, 416; Kopaliński 428;

Holub—Lyer 212; Dauzat 406; Bloch 383.— Див. ще **інвентар**, **факт**.— Пор. дезінфекція.

інфінітив;— р. болг. м. *инфинитив*, бр. *инфинитивъ*, п. *infinitivus*, ч. *infinitiv*, слц. *infinitiv*, вл. *infinitiv*, схв. *инфинитив*, слн. *infinitiv*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Infinitiv*, фр. *infinitif*, англ. *infinitive* походять з пізньолат. *Infinitivus* (*modus*) «неозначений (спосіб)», пов'язаного з *Infinitus* «незакінчений, необмежений», утвореним із заперечної частки *in-* «не» і діеприкетника *finitus* від дієслова *finio* «обмежую, визначаю», похідного від *fnis* «межа».— СІС 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 107—108; ССРЛЯ 5, 417; Kopaliński 428; Dauzat 406; Bloch 384; Klein 792.— Див. ще **інвалід**, **фініш**.

інфляція;— р. *инфляция*, бр. *инфляция*, п. *inflacja*, ч. *inflace*, слц. *inflacia*, вл. нл. *inflacija*, болг. *инфляция*, м. схв. *инфляция*, слн. *inflacija*;— запозичення з англійської мови; англ. *inflation* «надування, наповнення, здуття, інфляція», як і фр. *inflation* «інфляція, пухлина, здуття», нім. *Inflation* «інфляція», походить від лат. *Inflatio* «здимання, пучіння», пов'язаного з дієсловом *inflō* «вдуваю, здимаю», складеним з префікса *in-* «в-» і дієслова *flo* «дую, вію», спорідненого з двн. *blāan*, *blājan*, *blasjan*, дангл. *blawan* «тс».— СІС 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 108; ССРЛЯ 5, 417; Kopaliński 429; Klein 793; Dauzat 407; Bloch 384; Walde—Hofm. I 517.— Див. ще **інвентар**.

інформувати, *інформант*, *інформатор*, *інформація*;— р. *информировать*, бр. *инфармаваць*, п. вл. *informować*, ч. *informovati*, слц. *informovat'*, болг. *информирам*, м. *информира*, схв. *информирати*, слн. *informirati*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *informieren* «повідомляти, навчати», *Informatiōn* «інформація», фр. *informer* «повідомляти», *information* «інформація, розслідування» походять від лат. *Informo* «надаю форму, створюю уявлення про щось, зображаю» (*Informatio* «тлумачення, роз'яснення», *Informator* «той, хто роз'яснює»), яке складається з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова

formo «надаю форму, створюю», пов'язаного з іменником *forma* «форма».— СІС 293; Шанский ЭСРЯ II 7, 108—109; Фасмер II 136; ССРЛЯ 5, 419; Kopaliński 429; Dauzat 407; Bloch 384; Klein 793.— Див. ще **інвентар**, **форма**.

інфрачервоний;— р. *инфракрасный*, бр. *инфрачырвоны*, п. *Infračervený*, ч. слц. *infračervený*, болг. *инфрачервен*, слн. *infrarděš*;— складна форма, утворена з прикетника *червоний* і запозиченого з латинської мови компонента *Infra-* «низько, внизу; під, нижче, пізніше», спорідненого з дінд. *ādharah* «нижній, нижчий», дангл. *under* «під, нижче», гот. *undar*, двн. *untar*, нвн. *unter* «тс».— Шанский ЭСРЯ II 7, 109; ССРЛЯ 5, 419; Kopaliński 429—430; Klein 793—794; Walde—Hofm. I 698.— Див. ще **червоний**.

інфузорія;— р. болг. *инфузория*, бр. *инфузорья*, ч. *infuzória* (мн.), слц. *infuzorium*, м. *инфузорија*, схв. *инфузориј*, *инфузорија*, слн. *infuzorij*;— засвоєний новолатинський науковий термін; нлат. *infusoria* створено у XVIII ст. від дієслова лат. *Infundo* «наливаю, вливаю», що складається з префікса *in-* «в-, на-» і дієслова *fundo* «ллю», спорідненого з гот. *giutan* «лити», двн. *giozan*, нвн. *gießen* «тс.», дінд. *ju-hōti*, *juhutē* «лле у вогонь, приносить жертву»; назва пов'язана з тим, що інфузорії вперше було виявлено в теплих настоячках на рештках організмів.— СІС 293; Шанский ЭСРЯ II 7, 109; ССРЛЯ 5, 419; Klein 794; Kluge—Mitzka 326; Dauzat 407; Bloch 385; Walde—Hofm. I 563—564.— Див. ще **інвентар**.

інцидент;— р. болг. м. *инцидент*, бр. *инцидэнт*, п. *incydent*, ч. слц. *incident*, схв. *инцидент*, слн. *incident*;— запозичення з французької мови; фр. *incident* «випадок, подія; випадковий, побічний; який падає», як і нім. *inzident* «випадковий, побічний», *Incident* «випадок» та англ. *incident* «випадковий, випадок», походять від лат. *incidēns*, *-tis* «який трапляється», діеприкетника від *incido*, *-ere* «падати; траплятися», що складається з префікса *in-* «в-, на-, при-» і дієслова *cado*, *-ere* «падати, траплятися».— СІС 293; Шанский

ЭСРЯ II 7, 110; ССРЛЯ 5, 420; Koralíński 425; Klein 782; Dauzat 403; Bloch 380; Walde—Hofm. I 128.— Див. ще **інвентár, кáзус**.

[инцинатий] «гострий, злий» (про оцет, осу, змію) Ж;— очевидно, видозмінене запозичення з молдавської мови; молд. *ынцинат* «легкий, слабо укріплений» пов'язане з лат. **in-tepuare*, похідним від *tepuo*, -*are* «робити тонким, послабловати»; на розвитку семантики, можливо, позначився вплив фонетично близької румунської форми *incitánt* «збуджуючий».— Vincenz 2; СДЕЛМ 514; DLRM 430.

[іншáк] «інакше, інакший» ВеУг, **[іншіáк]** «інакше» Г, ВеУг, **[іншіáкий]** «інший» Г, Ж;— результат контамінації форм *інший* та *інáк* (див.).

інший, [інший] Ж, Пі, інчий, інчий Ж!, **[инч, інчел]**;— р. **[інший, інше]**, бр. *иншы*, др. *иншии*, п. ст. *ínszy*, *jínszy*, **[inkszy]**, ч. **[jinši]**, слц. **inši**;— результат поширення псл. *inъ* «один; інший» суфіксом -*ьš-*, що оформляє вищий ступінь прикметників.— Бевзенко Доп. Ужду I 63; Преобр. I 272; Sławski I 463—464; Bern. I 431; Mikl. EW 96.— Див. ще **інний**.

[ін'як] «інакше» Г, Ж, **[ин'якше]** «тс.» Пі, **[ін'якій]** «деякий» Г, Ж;— складне утворення, що виникло з основ **[інний]** «інший» та *як (якій)* за аналогією до *інáк (інáкий, інáкше)*.— Див. ще **інний, як**.— Пор. **інáк**.

Іоаннікій — див. **Онйкій**.

Іов, Йов, ст. *Іовъ* «твердь, любяй б(ог)а, аб(о) боляючий, аб(о) вздыхаючий, терпячий неприязни» (1627);— р. *Иов*, др. *Иовъ*, п. Ніоб, ч. слц. *Job*, болг. м. *Иов*, схв. *Иов*, слн. *Jova*, *Job*, стсл. **Иовъ, Иквъ, Иовъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. **Ἰὼβ** (як і лат. *Iob*) походить від гебр. **יְהוֹבָב**, пов'язаного, можливо, з **יְהוֹבָב** «ворог» або **יְהוֹבָב** «велике бажання».— Сл. вл. імен 211; Беринда 213; Петровский 122; Илчев 226; Constantinescu 87.

іон (електрично заряджена частинка), **йон, іонізатор, іонізація, іонний, іонізаційний, іонізований, іонізуючий, іонізувати, йонізувати**;— р. *ион*, бр.

іон, п. *jon*, ч. *ion*, *jont*, *ijon*, слн. *ión*, *iont*, вл. *ion*, болг. *йон*, схв. *йон*, слн. *ión*;— запозичене з англійської мови, можливо, через посередництво французької і німецької; англ. *ion* (фр. *ion*, нім. *Íon*) «тс.» створено як науковий термін у XIX ст. М. Фарадеєм на основі гр. *ἰον* (<*ίών*) «ідучий», дієприкм. від дієслова *εἶμι, ἰέναι* «іти», спорідненого з лат. *eo*, *ire* «тс.», псл. *iti*, укр. *ití*.— СІС 293; Шанский ЭСРЯ II 7, 110; ССРЛЯ 5, 420; Koralíński 458; Holub—Lyer 218—219; Klein 813; Dauzat 414; Bloch 392; Frisk I 462—463.— Див. ще **іті**.

Іона, Йона, Івон, [Йон], ст. *Іѡна* «голубица...» (1627);— р. *Иона*, бр. *Іона*, п. *Jonasz*, ч. *Jon*, *Ijon*, слц. *Jonáš*, болг. *Йонат*, слн. *Jonas*, стсл. **Иона**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. **Ἰωνᾶς** (як і лат. *Jonas*) походить від гебр. **יֹנָתַן**, букв. «голуб».— Сл. вл. імен 211; Беринда 213; Илчев 227; Петровский 122; Constantinescu 85.

Іпátій, Іпát, ст. *Упатіѡ* «достоинь, наивышшыи судя, высокий аб(о) верховный» (1627);— р. *Ипátий, Ипát*, бр. *Іпáцій, Іпát*, болг. *Ипатія* (жін. р.), стсл. **Упатіи**;— через церковнослов'янське посередництво запозичене з грецької мови; гр. **Ἰπάτιος** пов'язане з **ἄριστος** «верховний, найвищий», спорідненим з **δίνδ**. *ipatáñ* «тс.», лат. *super* «над»; виведення імені з латинської мови (Суперанская 78) помилкове.— Сл. вл. імен 211; Беринда 238; Петровский 123; Constantinescu 87; Boisacq 1002; Frisk II 966.

іподрóm, ст. *ипподромъ* (1627);— р. *ипподрóm, гипподрóm*, бр. *іпадрóm*, др. *иподрумие, иподромие*, п. ч. *hipodrom*, слц. слн. *hipodrótm*, болг. *хиподрóm, хиподрúm*, схв. *хипòдром*;— запозичення з французької мови; фр. *hippodrome* походить від лат. *hippodromus* «місце для верхової їзди, іподром, ристалище», яке зводиться до гр. **ἵπποδρόμος** «місце кінних змагань», утвореного з основ іменників **ἵππος** «кінь, жеребець» і **δρόμος** «хід, біг; бігова доріжка»; давньоруські форми

походять безпосередньо з грецької мови.—СІС 294; Шанский ЭСРЯ II 7, 112; ССРЛЯ 5, 424; Фасмер I 407, II 137; Kopaliński 397; Bloch 366.— Див. ще **аеродром**, **Архип**.

Іполіт, *Polít*, ст. *Иполут* «конецъ; раздрѣшитель, свобод(ь)» (1627);— р. *Иполит*, бр. *Ипалит*, *Гипалит*, п. *Hipolit*, ч. *Hipolyt*, слц. *Hypolit*, болг. *Иполит*, м. *Иполит*, схв. *Иполит*, *Hipolit*, слн. *Hipolit*, стсл. **Иполотуть**, **Иполитъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Ἰπλόλυτος (букв.) «той, хто розпрягає коней» утворене з основ іменника ἵπλος «кінь» і дієслова λύω «звільняю, відпускаю, розпрягаю».— Сл. вл. імен 211; Беринда 212; Петровский 123; Суперанская 78; Илчев 223; Constantinescu 87.— Див. ще **аналіз**, **Архип**.— Пор. **іподром**.

іпохондрія, *ipoχondria*, *ipoχondrik*, *ipoχondričnij*;— р. *ипохондрия*, ст. *гипохондрия*, бр. *ипохондрья*, п. *hipochondria*, ч. *hypocondr*, слц. *hypocondria*, вл. *hypocondriski*, болг. *ипохондрия*, схв. *хипохондрија*, слн. *hipochondrija*;— запозичене через польське та латинське посередництво (лат. *hypocondria*) з грецької мови; гр. ὀλοχόνδρια «частина тіла нижче грудної клітки» є формою с. р. мн. прикметника ὀλοχόνδριος «той, що знаходиться нижче хряща», утвореного з прийменника ὀλο «під, нижче» і іменника χόνδρος (<*χρονδ-ρο-ς) «зернина, сіль; хрящ», спорідненого з лат. *frendo*, -ere «скреготіти (зубами)», дангл. *grindan* «молоти», лит. *grėndu*, *grėsti* «терти»; назва зумовлена тим, що із захворюванням черевної порожнини у старій медицині пов'язували стан психічної депресії.—СІС 494; Шанский ЭСРЯ II 7, 112; Фасмер II 173; ССРЛЯ 5, 424; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 397; Holub—Lyer 201—202; Klein 760; Boisacq 1066; Dauzat 396; Bloch 373; Frisk II 1110—1111.— Див. ще **гіпозеза**.— Пор. **хандра**.

іпріт;— р. болг. *иприт*, бр. *іприт*, п. *iperyt*, ч. слц. *uręit*, схв. *ипрїт*, слн. *iperit*;— запозичення з французької мови; фр. *uręite* «тс.» походить від назви місцевості в пн.-зах. Бельгії

d'Ypres «Іпр» (з фламандського Yper), де вперше (12 VII 1917 р.) німцями було застосовано цю речовину як отруйний газ.—СІС 294; Шанский ЭСРЯ II 7, 112—113; ССРЛЯ 5, 425; Kopaliński 445; Holub—Lyer 515; Dauzat 760.

ір, *irník* — див. **аїр**.

Іраїда;— р. *Ирайда*, *Ироїда*, бр. *Ирайда*, стсл. **Ираїда**;— запозичене через церковнослов'янську мову з грецької; гр. Ἰραϊς (звідки лат. *Iraïs*), очевидно, пов'язане з ієρός «святий»; р. *Ироїда*, можливо, походить від гр. Ἡρώς («Героїна; героїчна»; пов'язання з гр. Ἥρα «Гера» (Суперанская 87) помилкове.— Петровский 123; Klein 814.

Іраклій, *Гераклій*, *Геракл*, ст. *Ираклій*;— р. *Ираклий*, бр. *Іраклій*, др. *Ираклій*, п. *Herakles*, ч. *Heraklės*, болг. *Иракли*, *Ираклія* (жін. р.), слн. *Heraklej*, стсл. **Ираклни**, **Ираклъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької (форми з початковим *Ге*— через латинське посередництво— лат. *Heraclius*, *Hercules*); гр. Ἡράκλεις «Геракл», Ἡράκλειος утворені з основ іменників Ἥρα «Гера» (ім'я богині) і κλέος «слава, хвала», спорідненого з псл. *slovo*, укр. *слово*.— Сл. вл. імен 205, 211; Петровский 124; Илчев 223; Вайганд БЕ 1963/4—5, 476; Constantinescu 87; Frisk I 642, 869—870.

ірбіс (зоол.) «барс, сніговий барс, *Felis irbis*»;— р. *ірбіс*, бр. *ірбіс*, слц. *irbis* «тс.»;— запозичення з монгольської мови (монг. *irbis* «тс.»).—СІС 294; СРНГ 12, 207; Фасмер II 137.

іпра (бот.) «*Amelanchier Medic.*», [*urpa*] «кизилник, *Cotoneaster vulgaris* L.» Ж, Пі;— р. *урга* «тс.», бр. *іргá* «*Amelanchier*»;— запозичення з монгольської мови (монг. *иргай* «шелюга, червоний верболіз, *Salix acutifolia* Willd.», калм. *јагуа* «кущ з дуже твердою деревиною»); помилково пов'язувався (Горяев Доп. 2, 15) з *rig*, лат. *rigidus* «твердий, застиглий».— Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 55; Фасмер II 137.

Ірв́ант «залізне кільце на ободі колеса екіпажа»; — неясне; можливо, результат видозміни запозиченого нвн. *Verbánd* «перев'язка».

Ірень (бот.) «образки болотні, *Calla palustris* L.» Ж; — похідне утворення від *[ір]* «лепеха, *Asogus* L.»; назва зумовлена тим, що обидві рослини ростуть на болотах. — Вісюліна—Клоков 83—84. — Див. ще **а́ір**.

іржа́, *ржа*, *[іржа́]*, *ржі́на* Нед, *ржа́вина* Нед, *ржавчи́на* Нед, *[іржавець]* «болото, іржава річка», *[іржавець]* «тс.», *[іржа́вина]* «місце з іржавою водою», *іржа́винка*, *ржа́винка*, *іржа́сті* (бот.), *[ржі́я]* «болото, де утворюється озерна жовта залізна руда» Нед, *іржа́вий*, *[іржа́вий]*, *ржа́вий*, *іржа́вити*, *іржави́ти*, *[іржа́вити]*, *іржа́вити*; — р. *ржа*, *[аржа́]*, *иржа́*, бр. *іржа́*, др. *рѣжа*, п. *rdza*, *rza*, каш. *[dredza]*, ч. *rez*, *rza*, ст. *rzè*, слц. *rdza*, *hrdz*, *zřdza*, *hrdza*, вл. *rez*, *zra*, *zerzav*, нл. *rza*, *zaz*, болг. *рѣжда́*, схв. *рѣжа*, слн. *rjā*, *rjav*, стсл. **рѣжа́**; — псл. **rǝdja* «іржа», похідне від **rǝdъ* < **rǝd-* «червоний», пов'язаного з *rǝdъ* < **rǝud-* «тс.» (пор. р. *рдеть*, укр. *рді́тися* «гарячитися», *руді́й*); — споріднене з лит. *rūdas* «червоно-бурий», *rūdis* «іржа», свн. *rot* «тс.», лат. *ruber* «червоний», гр. *έρυθρός*, гот. *rauþs* «тс.», дінд. *rudhirāh* «тс.; кривавий», двн. свн. *rost* «іржа»; іе. **roudh-*, **rudh-* «червоний»; початкове *і* розвинулось закономірно в позиції перед сонорним з наступним редукованим. — Фасмер III 480; Преобр. II 189—190; Brückner 456; Machek ESJČ 513; Trautmann 238—239; Pokorny 872—873. — Див. ще **руді́й**.

іржа́ти, *[іржа́ти]* Ж, *ржа́ти*, *[іржа́ти]* (зоол., вид сови); — р. *ржати́*, бр. *ржаць*, *іржаць*, др. *рѣзати*, п. *rzać*, *rzec*, ч. *ržáti*, ст. *rzáti*, *hrzati*, слц. *hržat'*, *hrdzat'*, *eržat'*, *erdžat'*, схв. *рѣзати*, *рѣзем*, слн. *hržati*, *ržati*, стсл. **рѣзати**, **рѣжж**; — псл. **rǝzati*, **rǝžq* (< **rǝžiq*); — споріднене з гр. *έρυθόντα* (зн. в. одн.) «ревучий», *έρυθίηλος* «тс.» (про тварину), *φρύγμός* «ревіння», лат. *rūgio*, -*ге* «ревти», сірл. *rucht* «ревіння, виття», іе. **reug-*, **rug-* «ревти»; ж на місці з (*rǝzati*) з'явилось під впливом форм теперішнього часу; початкове *і* в укр. мові розвину-

лося перед сонорним внаслідок падіння наступного за ним редукованого; зіставлення з лит. *krizėnti* «іржати» як звуконаслідувального утворення (Machek ESJČ 528) недостатньо переконливе. — Фасмер III 480—481; Преобр. I 202; Горяев 299; Brückner 478; Mikl. EW 285; Walde—Hofm. II 449; Pokorny 867. — Пор. **рига́ти**, **рика́ти**.

иржі́ще — див. **рож**.

Іржі́й (бот.) «рижі́й, *Samelina sativa*» Ж; — результат видозміни деетимологізованої форми *рижі́й* «тс.», зближеної з основою іменника *іржа́* або *[іржі́ще]*. — Див. ще **рижі́й**.

ірига́ція, *ірига́тор*, *іригаці́йний*; — р. *иррига́ция*, бр. *иріга́ция*, п. *irigacija*, ч. *irigace*, слц. *irigacija*, болг. *иррига́ция*, м. схв. *иріга́ция*, слн. *irigacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Irrigatióh* «зрошення, обводнення; промивання», фр. англ. *irrigation* «тс.» походять від лат. *irrigatio* «тс.», пов'язаного з *irrigo* «відводжу (воду), зрошую, обводнюю», що складається з префікса *in-* (>*ir-*) «в-, на-, при-» і дієслова *rigo* «проводжу, поливаю, пою», спорідненого з гот. *riþn* «дощ», дангл. *regn*, двн. *rēgan*, нвн. *Regen* «тс.», лит. *rōkė* «дрібний дощ». — СІС 294; Шанский ЭСРЯ II 7, 116; ССРЛЯ 5, 431; Коралиński 446; Klein 816; Dauzat 415; Bloch 393; Walde—Hofm. I 435. — Див. ще **інвентар**.

Ірі́на, *Ярі́на*, *[Ірэ́на]*, *Ірі́на* (Ме), *Орі́на*, *Орі́ся*, *Орі́шка*, *Ірі́ній*, *Іреней*, *[Ірен]*, ст. *Ірі́на* «мирна; покой» (1627), *Іриней* «мирний, спокійний» (1627); — р. *Ірі́на*, *Ірі́ний*, бр. *Іры́на*, *Ірэн*, *Ары́на*, *Яры́на*, *Ірыней*, п. *Ірена*, ч. *Jiřina*, *Iřena*, *Iřeneus*, слц. *Iřena*, *Iřina*, *Iřenej*, болг. *Іри́на*, *Ірэн*, *Іриней*, м. *Ирина*, *Иринеј*, схв. *Ирена*, *Ирєнеј*, слн. *Iřena*, стсл. **Ирина**, **Ириа**, **Ириней**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Εἰρήνη*, *Εἰρηναῖος* утворені на основі іменника *εἰρήνη* «мир, спокій, мирне життя», дальші зв'язки якого неясні. — Сл. вл. імен 211, 241; Беринда 209; Петровський 124; Корецьку Рудовце 75; Илчев 223; Constantinescu 87; Klein 814; Frisk I 467.

ірис¹ (бот.) «півники, Iris L.»; — р. болг. *ірис*, п. *irys*, ч. *iris*, слц. слн. *iris*, схв. *ірис* «тс.»; — засвоєна з латинської ботанічної номенклатури назва, яка походить від гр. *ἴρις* «тс.; веселка», *Ἴρις* (власне ім'я богині веселки), очевидно, пов'язаного з *ἴτις* «лоза», спорідненим з псл. *viti* «вити, крутити», укр. *віти*; назва зумовлена різнокольоровим забарвленням пелюсток (пор. р. *радужниця* «півники»). — СІС 294; Шанський ЕСРЯ II 7, 113; Kopaliński 46; Frisk I 735; Chantraine 468—469. — Пор. **віти**¹.

ірис² «сорт цукерок», *іріска*; — р. *иріс*, бр. *ірвіс*, п. *irys*; — неясне; можливо, пов'язане з *ірис* (бот.) «півники»; назва могла бути зумовлена зображенням квітки рослини на обгортці цукерок (ССРЛЯ 5, 426); пов'язується також (Шанський ЕСРЯ II 7, 113—114) з гр. *ἴρις* «райдуга» з огляду на різнокольорове забарвлення маси, з якої виготовляють цей сорт цукерок.

іриця¹ — див. **вірій**.

[іриця]² (зоол.) «водяна ящірка, Triton Ж; водяна тварина, зокрема тритон»; — неясне; можливо, давніше **віриця*, пов'язане з *вир*.

[іриця]³ «дуже стара жінка, стара відьма»; — неясне; можливо, давніше **віриця*, пов'язане з р. *[вірей]* «знахар, чаклун, ворожбит», *[вірить]* «нашіптувати, наговорювати».

ірлєць — див. **ерлєць**.

ірод «жорстока людина, кат», *[ірид, ірод]* «тс.; лиходій; чорт», *[иродіа]* «чортеня» Я; — р. *ірод* «кат; [безбожник; скнарал], бр. *ірад* «кат; чорт»; — результат семантичної видозміни імені іудейського царя Ірода, якого зображено в Євангелії дуже жорстоким; власне ім'я *Ірод*, стсл. **Иродъ**, походить від гр. *Ἡρόδης*, пов'язаного з *ἥρως* «володар; герой, вождь, богатир», до якого зводиться й укр. *герой*. — Шанський ЕСРЯ II 7, 114; Фасмер II 139; ГСЭ 69; Constantinescu 88. — Див. ще **герой**.

іронія, *іронічний*, *іронізувати*; — р. болг. *ирония*, бр. *іронія*, п. *ironia*, ч. *ironie*, слц. *ironia*, вл. *ironija*, м. *иронія*, схв. *ирднія*, *ирднія*, слн.

ironija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Ironie* «іронія, глузування», фр. *ironie*, англ. *irony* «тс.» походять від лат. *īronīa* «приховане глузування», яке зводиться до гр. *εἰρωνεία* «удаване незнання; іронія», пов'язаного з *εἰρων* «хитрун, облудна людина», *εἶρω* (замість **Fῆριω*) «говорити, обумовлювати, наказувати», спорідненого з *ῥήτωρ* (<*Frῥῥωρ*) «оратор», лат. *verbum* «слово», гот. *ward*, дангл. *word* «тс.» — СІС 295; Шанський ЕСРЯ II 7, 114; Будагов Ист. слов 185—187; ССРЛЯ 5, 429; Фасмер II 139; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 445; Klein 815; Dauzat 414; Bloch 393; Frisk I 471. — Пор. **риторика**.

іраціональний, *іраціоналізм*; — р. *иррациональный*, бр. *ирацыянальны*, п. *irracjonalny*, ч. *iracionální*, слц. *iracionálny*, вл. *iracionalny*, болг. м. *ирационален*, схв. *ірационалан*, слн. *iracionálen*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *irrationál*, фр. *irrationnel*, англ. *irrational* походять від лат. *irrationālis* «несвідомий, нерозумовий», що складається з заперечної частки *in-* (>*ir-*) «не» і прикметника *ratio-nālis* «наділений розумом», пов'язаного з *ratio* «рахунок, висновок, думка, розум». — СІС 295; Шанський ЕСРЯ II 7, 115; ССРЛЯ 5, 429; Kopaliński 445—446; Klein 815, 1304; Dauzat 415; Bloch 393; Walde—Hofm. II 429. — Див. ще **інвалід**, **рація**¹.

іреальний; — р. *ирреальный*, бр. *ірэальны*, п. *irealny*, ч. *ireální*, слц. *ireálny*, вл. *irealny*, болг. м. *иреален*, схв. *іреалан*, слн. *ireálen*; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. *irreál* «нереальний, недійсний» походить від пізньолат. *irreālis* «нереальний; який не стосується речі, справи», утвореного із заперечної частки *in-* (>*ir-*) «не» і прикметника *reālis* «дійсний, який стосується речі, справи», пов'язаного з *re-* «рід, справа». — СІС 295; Шанський ЕСРЯ II 7, 115; ССРЛЯ 5, 430; Holub—Lyer 219; Klein 1306—1307. — Див. ще **інвалід**, **реальний**.

[ірстѣти] «хрестити» Ко, *[ирстѣти]* «тс.», *[ирстенін]* «християнин», *[иришїни]* «хрестини», *[ириціння]* «тс.», *[ирицєний]*

«хрещений», [і́ршеній] «тс.»; — р. [кстить, кстіны, кцієньє], бр. [ксьці́ца] «хреститись», [ксьці́ны] «хрестини»; — результати видозміни др. *кръстити*, *кръщенє*, похідних від *кръстъ* «хрест; розп'яття; (первісно) Христос», що, як і стсл. *кръстъ*, болг. *крѣст*, схв. *крѣст*, слн. *křst*, слц. *krst* та ін., походить від двн. *krist*, *christ*, яке через лат. *Chrīstus* зводиться до гр. *Χρῖστος* «Христос», букв. «помазаник», пов'язаного з *χρίω* «намазую, натираю», можливо, спорідненим з лит. *grīėti* «збирати сметану з молока», дангл. *grīma* «маска, шолом; привид», снн. *grēme* «бруд». — Фасмер II 374; Преобр. I 383; Bern. I 634; Frisk II 1120. — Пор. *хрест*.

[і́рха] «вичинена овеча чи козяча шкіра; кант у чоботях, де зшиваються половинки халяви», [і́ршанкі] «шкіряні штани», [і́ршилїця] «облямівка на кожусі із смушка», [і́рховий, і́ршаний Г, Ж]; — р. [і́рга, і́рка] «замша, дублена овеча чи козяча шкіра», бр. *і́рха* «хутряна облямівка», п. *ircha* «вид замші», ст. *irzcha*, *jirzcha*, *giercha*, ч. *jircha*, слц. *ircha*, *jercha*, вл. *jërcha*, *jircha*, схв. *і́ра*, *і́ра*, ст. *і́рха*, *і́рха*, слн. *irh*, *irha*, *jërha*, *jërgh*, *jérgh* «тс.»; — запозичено через посередництво польської мови з німецької; свн. *irch*, *irh*, *ereh*, *erich*, двн. *irah* «козел; козлина шкіра; тонко вичинена шкіра» походить від лат. *hircus*, *ircus* «козел», очевидно, пов'язаного з *ēg* (<*hēg*) «їжак» і спорідненого з гр. *χῆρ* «тс.», *χοῖρος* «свиня», вірм. *jağ* «кінська грива»; непереконливо пов'язується (Holub—Kop. 154) з свн. *hirsch* «олень». — Шелудько 32; Richhardt 58; Фасмер II 139; Преобр. I 273; Горяев 123—124; Sławski I 465; Machek ESJČ 227; Skok I 728; Bezłaj ESSJ I 212; Bern. I 432; Mikl. EW 96; Walde—Hofm. I 649—650. — Пор. *йорка*.

ирчок, ирдѣжок — див. *жджок*.

[І́сáй, І́сáя, І́сáія] Ж, ст. *Исáія*, *Есáіасъ* «збавенє панское аб(о) сп(а)сѣ г(осподе)нь» (1627); — р. *Исáй*, *Исáія*, бр. *Исáй*, др. *Исаия*, *Исая*, п. *Izajasz*, ч. слц. *Izaiáš*, болг. *Исáй*, *Исáія*, *Исáя*, м. *Исаија*, *Исај*, *Исаја*, схв. *Исаије*, *Исáија*, слн. *Izaija*, стсл. *Исáиа*; — через церковнослов'янське посередництво запо-

зичено з грецької мови; гр. *Ἰσαίας* походить від гебр. *Iša'iahu*, *Iša'iah* букв. «допомога Ягве; спасіння, послане Ягве; божий порятунок». — Сл. вл. імен 212; Беринда 209; Петровский 124; Constantinescu 88.

Ісáк, Ісаáк, Сáкій, ст. *Исаакъ* «радість, смѣхъ», *Ісáкій* «равно врачъ» (1627); — р. *Исаáк*, *Исáк*, бр. *Исáк*, др. *Исакий*, *Исакъ*, п. *Izaak*, ч. *Isak*, ст. *Isák*, *Izák*, слц. *Izák*, вл. *Izak*, болг. *Исаáк*, *Исаáкий*, *Исáк*, *Исáки*, *Исáкия*, м. *Исак*, схв. *Исáк*, слн. *Izak*, стсл. *Исá(а)къ*; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Ἰσαák*, як і лат. *Isaac*, походить від гебр. *Išāq* букв. «вона засміялася» (йдеться про дружину біблійного патріарха Авраама Сарру, якій напроорокували народження сина). — Сл. вл. імен 212; Беринда 212; Петровский 124; Суперанская 78; Kopečný Průvodce 77; Илчев 223; Constantinescu 88.

[і́скипніти] «розтанути, розплавитися» Ж; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми [стопніти] «тс.»; зближеної з основою дієслова *кипіти*. — Див. ще *топіти*².

[і́скорник] (бот.) «жовтець їдкий, *Rapisculus acer* L.» ВеНЗн, [і́скорник]; — схв. [і́скрица] «тс.»; — похідне утворення від *і́скра*; назва зумовлена, очевидно, яскраво-жовтим забарвленням квітки жовтцю. — Див. ще *і́скра*.

і́скра, і́скрізм, і́скріна, [і́скрінці] «колчедан, пірит» Ж, *і́скрівець, [і́скра]* «і́скра», [і́скорка, і́скорка] «тс.» Нед, *і́скрістий, [і́скрістий, і́скрістий]*, *і́скрявий, і́скроватий, [і́скроватий]*, *і́скрянний, і́скріти(ся), [і́скріти]*, [заі́скрявіти] «заі́скритись» Ж, *заі́скрити, заі́скрілий, [заі́скреній]*; — р. болг. *і́скра*, бр. *і́скра, скра*, др. *искра*, п. *iskra*, *skra*, ч. *jiskra*, слц. *iskra*, вл. *škra*, нл. *škrja*, полаб. *jáskrä*, схв. *і́скра*, слн. *iskra*; — посл. **jъskra*, пов'язане чергуванням голосних з **ěskra* (пор. укр. *яскравий*); — споріднене з лит. *aiškus* «ясний, виразний», *uškus*, ст. *iškūs* «тс.», можливо, також з дісл. *eiskra* «шаленіти», ісл. *iskra* (про пекучий біль); непеп-

реконливим є зіставлення (Kozłowski AfSiPh 11, 389; Zubatý KZ 31, 15; пор. також Верп. I 433) з гр. ἐσχαρῶ «вогнище», а також пов'язування (Ильинский РФВ 65, 221) з двн. asca «попіл», гот. azgō, нвн. Asche «тс.», дінд. āsaḥ «порох». — Шанский ЭСРЯ II 7, 118; Фасмер II 140; Преобр. I 274; Sławski I 467; Skok I 730; Bezlaĵ ESSJ I 213; ЭСРЯ 8, 239—240; Верп. I 433; Persson Beitr. 338—339. — Пор. **яскравий**.

ісла́м, ісламізм; — р. *исла́м* бр. *исла́м*, п. ч. слц. вл. *islam*, болг. *ислям*, м. *ислам*, схв. *исла́м*, слн. *islam*; — запозичення з арабської мови; ар. *islām* є інфінітивом дієслова *salama* «підкорятися (волі Аллаха)». — СІС 295; Шанский ЭСРЯ II 7, 118; ССРЛЯ 5, 474; Kopaliński 446—447; Skok I 730; Klein 817. — Пор. **мусульманин**.

існува́ти, [істнува́ти] Ж, [істніти] Я; — бр. *існава́ць*, п. *істнієць*; — похідне утворення від [існий] «справжній, дійсний», [істній] «тс.»; виникло, очевидно, як калька відповідного польського слова. — Див. ще **істній**.

іспа́нка «особлива, важка форма грипу»; — р. *испа́нка*, бр. *испа́нка* «тс.»; — похідне утворення від *Іспанія*; назва зумовлена тим, що ця хвороба вперше була описана в Іспанії. — Шанский ЭСРЯ II 7, 121; БСЭ 18, 591.

іспит, іспитні́к, іспитува́ти — див. **питати**.

істерія, істе́рик, істе́рика, істеричний; — р. *истерія*, бр. *истэ́рѣя*, п. *hysteria*, ч. *hysterie*, слц. *hystéria*, вл. *hysterija*, болг. *истерія*, м. *хистерія*, схв. *хисте́рија*, слн. *histerija*; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. *hystérie, hystérique* походить від лат. *hysterica (passio)* «істерична хвороба», *hystericus* «істеричний», утвореного на основі гр. ὀστέρα «матка», ὀστέριος «хто страждає на захворювання матки» (з цим захворюванням у старій медицині пов'язували істерію), споріднених з дінд. *udáram* «живіт». — СІС 295; Шанский ЭСРЯ II 7, 129—130; ССРЛЯ 5, 534; Фасмер II 142; Kopaliński 399; БЕР II 89; Dauzat 397; Bloch 373; Boisacq 1008; Kluge—Mitzka 323; Frisk II 975—976.

істик «палиця з залізним наконечником для очищення плуга від землі», [істик, естик] «тс.» Ж, [істичильно] «держак істика», [істичильно, істичиско Ж] «тс.»; — р. [істік] «істик», [істик] «садова тичка з трикутним кінцем», п. [istyk] «істик», ч. *otka*, слц. *styk, otka* (з ч. ?) «тс.»; — псл. *istyкъ* < *jъz-tyкъ, похідне від дієслова *jъz-tykati «вибивати, виштовхувати, виколочувати» (пор. слн. *iztikati* «виймати, виколочувати очі»), складеного з префікса *jъz- «із-, ви-» і дієслова *tykati* «тика-ти». — Дзензелівський УЗЛП 63—64; Sławski I 470—471; Brückner 193; Machek ESJС 423. — Див. ще **з², тикати**.

істина; — р. болг. м. *истина*, бр. *іціна*, др. *истина*, схв. *істина*, слн. *istina*; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. **ИСТИНА** пов'язане з **іст²** «справжній, істинний», якому відповідає укр. [істній]. — Шанский ЭСРЯ II, 7, 131; БЕР II 90—91. — Див. ще **істній**.

[істній] «справжній», [існий] «тс.», [істнісінький] «дійсний; такий самий», [існісінький] «тс.», [істний (істній)] «справжній, дійсний; наполегливий, жвавий» Ж, [існий, істий] «тс.» Ж, [іст] «капітал» Ж, Я, [іста] «тс.» Ж, [істе] «тс.; сутність» Ж, Пі, [істизна] «шукана сума грошей» Ж, Пі, [істина] «капітал» Ж, ВеЗн, [істнота] «суть» Ж, [істота] «тс.» Ж, [істовина] «капітал» Ж, [істно] «справді» Я, [істинствува-ти] «запевняти» Я, [доістний] Пі, [наісті] «справді» Ж, [наісто] «тс.» ЕЗб 25; — р. *істый*, «щирий, справжній», [істный] «тс.», бр. *існы* «дійсний, існуючий, справжній», др. *истыи* «той; той самий; справжній», п. *istny* «справжній», [isny], ст. *ist, isty* «тс.», ч. *jistý* «певний, безсумнівний», слц. *isty* «тс.», [istny] «той самий», вл. *wěsty* «вірний, немінучий; певний, точний; якийсь, деякий», нл. *wěsty* «тс.», ст. *jisty*, болг. *ист* «той самий», схв. *істї*, слн. *isī* «тс.», стсл. **истъ** «той самий, той», **истовъ** «справжній; суцільний»; — псл. *istъ* (*istъnъ) «справжній; щирий; цей, той; сам», очевидно, утворене з основ займенників *is- (<*jъs-) «той» і *тъ «тс.», подібно до лат. *iste* «цей, той», умбр. *esto* «тс.»; — сюди ж, можливо, лтс.

īsts «справжній», īstens «тс.»; недостатньо переконливі зіставлення з дінд. ísé «має у володінні», ísānāh «володар, маєтний», гот. aigīn «власність», двн. eigan «власний» (Baudouin de Courtenay PF 12, 16—17; Stang NTS 15, 347—348), з іє. *es- «бути» (Mikl. EW 105; Meillet Études 300—301), з лит. jūsti «почувати» (Machek Studie 47—48), як і реконструкція (Bern. I 435) псл. *jъzstъ (<*jъz «із» і st- «стати»), паралельного до лат. exsistere «існувати», або виведення (Machek ESJĈ 228) з псл. *vъstъ <*vid-tos, нібито похідного від *veid- «видіти, бачити». — Фасмер—Трубачев II 144; Топоров КСИС 25, 80—81; Sławski I 468—469; БЕР II 90; Skok I 732—733; Bezlaĵ ESSJ I, 213; ЭССЯ 8, 246—247. — Див. ще **йогó, той.**

історія, історізм, істóрик, істóрійка, історічний, ст. істория (1653); — р. болг. *истòрия*, бр. *гістòрья*, др. *история*, п. historia, historyk, ч. historie, слц. història, вл. нл. historija, м. *историја*, схв. *хістòрија*, *істòрија*, слн. històrija, стсл. **историчьскъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *ιστορία* «розпитування; дослідження; відомості; знання, наука; розповідь про минуле, історія» пов'язане з οἶδα (*Foṭ-da), ἵσμεν «знаю», спорідненим з εἶδον «бачу», ἰδέειν «бачити», лат. video «бачу», псл. vidēti «бачити», укр. [víditi]. — СІС 296; Акуленко 135; Hüttl-Worth 14; Шанский ЭСРЯ II 7, 132—134; ССРЛЯ 5, 554; Фасмер—Трубачев II 143; Frisk I 740—741. — Див. ще **вид.** — Пор. **ідеал, ідея.**

істóта «живий організм», *істóтний* «суттєвий»; — бр. *істóта, істóтны*; — запозичення з польської мови; п. istota «живий організм; суть», istotny «істотний» зводяться до псл. istota «дійсність», похідного від istъ «той самий, дійсний». — Sławski I 470. — Див. ще **істній.**

істукán «статуя, ідол»; — р. *истукán*, др. *истуканъ* «тс.»; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **истоукавъ** є формою діеприкетника мин. часу від дієслова **истоукати** «різати, лити з металу», пов'язаного з **тъкънѣти**, що

відповідає укр. *ткнѣти, тїкати*. — Шанский ЭСРЯ II 7, 136; Фасмер II 144; Преобр. I 276; БЕР II 91; Mikl. EW 368. — Див. ще **тїкати.**

[іськáти] «шукати паразитів у голові» Ба, [іськáти] «шукати» ДзАтл II, *ськáти* «шукати паразитів у голові; [шукати]», *визіскувати, визіск, визіскувач, [зискáти]* «придбати, добути, виграти», [зискáти] «тс.»; розшукати» Ж, *зиск, [зиск] Ж, зискóвний, [обіськовати]* «ськати» ДзАтл II; — р. *искáть*, бр. [іскáць], др. *искати* «шукати, питати, домагатися», п. *iskać* «перешукувати; ськати», ч. *viskati* «ськати», ст. *jiskati* «шукати», слц. *iskat'* «ськати», болг. *искам* «хочу; прошу; люблю», м. [иска] «хоче», схв. *искати* «просити; шукати», слн. *iskáti* «шукати», стсл. **искати** «тс.»; — псл. *iskati* «шукати»; — споріднене з лит. *iėškóti* «тс.», лтс. *iėškát* «ськати», дінд. *icchatı* «шукає, бажає», ав. *isaiti* «тс.», двн. *eiscōn* «шукати, питати, вимагати», дангл. *āscian* «питати», англ. *ask* «тс.», вірм. *aic* «дослідження». — Шанский ЭСРЯ II 7, 116—117; Фасмер II 139—140; Преобр. I 274; Sławski I 466—467; Brückner 193; Machek ESJĈ 691; БЕР II 87; Skok I 730; Bezlaĵ ESSJ I 212; ЭССЯ 8, 238—239; Bern. I 432; Trautmann 67.

ітельмэн «камчадал» (представник нечисленної північної народності); — р. *ительмэн*, бр. *ітэльмэн*; — запозичення з ітельменської мови, в якій самоназва *итэнмээн* буквально означає «той, що існує, живе; житель». — Володин—Жукова Яз. нар. СССР V 334.

ітербій — див. **єрбій.**

іті, іти, іду, їду, ітіся, їтіся, [ійтї, итї] Ж, істї Мо, ісьтї Mel, [війтї] «вихід» Я, [війтї] «хід угору; подорож» Ж, *зайда, [зайдєй, зайдєя], [зайдений]* «зайшлий», [зайдений] «сердитий, запальний» Я, [обійтї] «доглянути; забезпечити необхідним», *обітіся, прийдєшне, [прийдячка]* «приблуда», *придєшній, [придішній]* Нед, *прійда, пройдба, пройдєшній*; — р. *идтї, иттї, иду*, бр. *іці, ісі, іду*, др. *итї, иду*, п. *iść, ide*, ст. (j)ic, (j)ici, ч. *jíti, jdu*, слц. *ist', idem*, вл. *hić, (j)du*, нл. *huś, du*, полаб. *aĭt, aĭdŏ*, болг.

іда, м. *иде*, схв. *исти*, *ити*, *йћи*, *юдѣм*, слн. *íti*, *ídem*, стсл. **ИТИ**, **ИДЖ**;— псл. (j)iti (<*ei-tei), *jъdǫ, (<*id-) із суфіксом -do- в теп. ч. (як і в псл. *jadǫ*: *jati*, *jaxati*, укр. *їду*, *їхати*, *bǫdǫ*: *byti*, укр. *бўду*, *бўти*), перенесеним в деяких слов'янських мовах і в інфінітив (р. *идтї*, укр. [*истї*] <*id-tu);— споріднене з лит. *eĩti* «іти», лтс. *iēt* «тс.», прус. *ēit* «іде», лат. *it* «тс.» (Гге «йти»), гот. *iddja* «йшов», гр. *εἶσι* «піде», їмен «пидемо», ав. *aēiti* «іде», дінд. *éti* «тс.», *imáh* «ідемо», тох. А В *yāš* «іде», *umās* «ідемо».— Критенко Вступ 554—555; Шанский ЭСРЯ II 7, 15; Фасмер II 117—118; Sławski I 472—473; Brückner 194; Machek ESJČ 181—182; БЕР II 10—11; Skok I 707—708; Bezlaј ESSJ I 213—214; ЭССЯ 8, 247—248; Bern. I 420—421; Топоров II 20—22; Trautmann 67; Pokorny 293—294.

іудей, юдєї, *іудаїзм*, *юдаїзм*, *іудейство*, *юдєйство*;— р. *иудей*, *юдєй*, бр. *юдзєй*, др. *иудеиство*, п. *judaizm*, ч. *judaeus*, *judaismus*, слц. *judaizmus*, *judejský*, болг. *иудей*, схв. *Јудејац*, слн. *júd*, стсл. **ИУДЪБИ**, **ИУДЕИ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Ἰουδαῖος* «належний до Іуди» походить від арам. *Yehūdihāy(ā)*, гебр. *Yehūdihī* «тс.», похідного від *Yehūdihāh* «Іуда», утвореного від кореня *y-d-h* «хвалений».— СІС 296; Фасмер II 145; ССРЛЯ 5, 596; Kopaliński 459; Dauzat 421; Bloch 401; Klein 834.— Пор. **ідиш**.

іхтіозавр;— р. *ихтиозавр*, бр. *іхтыязяўр*, п. *ichtiozaur*, ч. слц. *ichtyosaurus*, болг. *ихтиозавър*, схв. *ихтиосаур*, слн. *ichtiozáver*;— засвоєна з новолатинської мови наукова назва; нлат. *ichthyosaurus* утворено з основ гр. *ἰχθύς* «риба», спорідненого з вірм. *jukn*, лит. *žuvīs*, лтс. *zuvs*, прус. *suekans* (мн.) «тс.», і *σαῦρος* «ящірка».— СІС 296; Шанский ЭСРЯ II 7, 139; ССРЛЯ 5, 599; Kopaliński 412; РЧДБЕ 293; Klein 765, 1387; Frisk I 745—746; Boisacq 855.— Див. ще **динозавр**.

іхтіологія «розділ зоології, що вивчає рибу», **іхтіолог**, **іхтіологічний**;— р. болг. *ихтиология*, бр. *іхтыёлгія*,

п. *ichtiologia*, ч. *ichtyologie*, слц. *ichtyológia*, вл. *ichtyologija*, схв. *ихтиологія*, слн. *ichtiologija*;— засвоєний з новолатинської мови науковий термін; нлат. *ichthyologia* «наука про рибу» утворено з основи іменника гр. *ἰχθύς* «риба» і компонента *-λογία*, що входить до складу назв різних наук.— Шанский ЭСРЯ II 7, 139—140; ССРЛЯ 5, 600; Kopaliński 412; Dauzat 397; Bloch 374; Klein 765.— Див. ще **іхтіозавр**, **логіка**.

іч (виг.) «бач, дивись», [*иш*] Ж;— р. *ишь*, бр. [*iul*];— результат скорочення форми дієслова 2 ос. одн. [*виш*] (<*відиш*); кінцеве **ч** замість **ш** з'явилося під впливом синонімічного вигуку **ач**.— Шанский ЭСРЯ II 7, 140; Фасмер II 146; Преобр. I 277.— Див. ще **вид**.— Пор. **ач**.

ічвина «частина grindжол, що має вигляд двох «каблучок» проти двох передніх копилів» Я;— бр. [*іцвіна*] «один з двох дротяних тяжів, що з'єднують передню частину саней з передніми копілами»;— неясне.

ічія «очі (отвори) сітки, з якої виготовляють неводи» Берл, [*очія*] «тс.» Берл;— видозмінене і зближене з основою слова *оці* запозичення з російської мови; р. заст. *ячей* «чарунка, вічко» (пор. р. *ячейка* «тс.»), [*вечей*] «отвір у жорні», як і с.-цсл. **лччи** «зчленування», сболг. **лччи** «тс.», очевидно, походить від псл. *ešaja* і, можливо, споріднене з р. [*укоть*] «гак», др. *укоть* «кіготь, якір», лит. *ánka* «мотуз'яна петля», дінд. *añkáñ* «гак, скоба», гр. *ῥυγος* «гак», лат. *uncus* «тс.», двн. *angul* «петля, колючка».— Фасмер IV 156, 571.

ішак «осел, мул»;— р. *ишак*, ст. *ишек*, бр. *ишак*;— запозичення з тюркських мов; тат. *ишэк*, узб. *ишак*, тур. *eşek* (-şî), аз. кипч. *полов*. чаг. *ишак* «тс.» загальноприйнятої етимології не має.— Шанский ЭСРЯ II 7, 140; Одинцов Из истории гипполог. лексики в русском языке 1980, 124—126; Фасмер II 146; Шипова 144; Skok I 495; Севортян 317—318.

ішіас;— р. болг. *ишиас*, бр. *ишыяс*, п. ч. слц. *ischias*, вл. *išias*, м. *ишијас*, схв. *ишијас*, слн. *išias*;— запозичене через посередництво німецької мови з

книжної латинської; лат. *ischias* «запалення сідничного нерва» походить від гр. *ισχιάς* «біль у стегні», пов'язаного з *ισχίον* «таз, стегно» неясного походження; східнослов'янське **ш** замість **сх** зумовлене впливом німецької графіки і вимови (нім. *Íschias*).— СІС 297; ССРЛЯ 5, 601; Kopaliński 446; Klein 817; Frisk I 741.

ішбв, *йшов*, *ішла*, *йшла*, *ішлб*, *йшло*, *ішли*, *йшли*, [війшлий] Ж, *зайшлий*, *зішестя*, *нашестя*, *пішбв*, *пішла*, *пішлб*, *пішлий*, *пбшесть*, *пбшесний*, *прійшлий*, *пришелець*, *пришестя*;— р. *шёл*, *шла*, *шло*, *шли*, бр. *ішбў*, *ішла*, *ішлб*, *ішли*, др. *шьль*, *шьла*, *шьло*, *шьли*, *шьлы*, *шьла*, п. *szedł*, *szła*, ч. *šedl*, *šla*, сл. *išiel*, *išla*, вл. *šol*, *šla*, болг. *шел*, *шла*, схв. *йшао*, *йшла*, слн. *šèl*, *šlà*, стсл. **Шьль**, **Шьла**;— псл. *šyd-lъ, *šyd-la, *šyd-lo, *šyd-li, *šyd-ly, *šyd-la, *šyd-la, *šyd-lě (<*xīd-l-), пов'язане чергуванням голосних з *hoditi* «ходити»;— зводиться до того самого іє. *sed-, що й псл. *sěděti*, укр. *сидіти* з первісним значенням «пересуватися, сидячи на транспортному засобі».— Фасмер—Трубачев IV 252—253; Brückner 546; Machek ESJČ 202; Skok I 675—677; Bezlaž ESSJ I 198; Мейе ОЯ 29; Bern. I 392.

іщє, *ще*, [ищє, ещє, ше, иши] Ж;— р. *ещє*, [ощб], бр. *ящє*, [ащє], др. *още*, *еще*, п. *jeszcze*, [eszczе], каш. [jesz, esz], ч. *ještě*, ст. *ješče*, сл. *ešte*, вл. *hišče*, нл. *hyšcer*, [hyšce, hyšci, hyšc, hešce], ст. *ješče*, *ješci*, *ješci*, полаб. *jist* <*ješč(e), болг. *още*, *еще*, [йоще], м. *уште*, схв. *јдите*, *јдиш*, *јдишт*, слн. *šé*, *išce* (još, jošce, šce, iše), стсл. **кште**, **еште**, **кште не** «вже більше не»;— етимологія слова, як і первісна форма, остаточно не встановлена; можна припустити псл. (j)еšче, *ошче, а також ішче (*jьšче); переважно зводять (Meil-

let *Études* 155) до іє. *eti (наявного в лат. *et* «і», гр. *ἔτι* «ще досі, надто», гот. *ip* «і, але», дінд. *áti* «надто, дуже», ав. *aiti*, поширеного часткою іє. *k^he, псл. *še (спорідненою з дінд. са, ав. *ša*, гр. *τε*, лат. *que*), тобто припускають первісну форму *etše, іє. *et-s-k^he (з детермінантом -s-, як у гр. *ἄψ* : *ἄλ*, лат. *abs* : *ab* «від, з»); зокрема зіставляється (Абаев ІЭСОЯ I 190) з ос. *æstæi* «потім», яке зводиться до дперс. *at-ša*; вважається можливою також спорідненість з дінд. *ácšā* «до, аж до», гр. *ἔστε* «аж, поки», лат. *usque* «аж, аж до; все» (іє. *eske/*eskhe) (*Zubaty* KZ 31, 11—12, 61; *Meillet* MSL 9, 375); припущенню (Bern. I 454) про іє. *ad-s-k^he як праформу, де першою частиною є прийменник *ad-, суперечить відсутність такого прийменника у слов'янських мовах; недостатньо аргументовано спроби пов'язання з займенниковим коренем *je-*, укр. *його* (*Brückner* 196, 207; KZ 46, 202), як і з займенниковою основою *e-/o-* (*Rozwadowski* RS 7, 20).— Фасмер—Трубачев II 30—31; Преобр. I 219; Sławski I 568—569; Brückner 196, 207; Младенов 406; Skok I 783—784; ЭССЯ 6, 32—33; Bern. I 454—455; Mikl. EW 105.

[іщія] (ент.) «метелик, парусник, Papilio L.; нічний метелик, п'ядак бузковий» ВеНЗн, [віщія] «п'ядак бузковий, Phalaena L.» ВеНЗн, [ищія] «тс.» Ж, [ищєвиця, ищєриця, ущія, щія] «тс.» ВеНЗн;— результати видозміни форми [віщія] (пор. п. *wieszczуса* «відьма»), зближеної з дієсловом [искати] «шукати»; назва зумовлена народним віруванням, згідно з яким поява метелика віщує нещастя (пор. інші його назви: [голод, смерть, смертка, смертний мотиль, босоркня (букв. «відьма»)).— Див. ще **віщій**.— Пор. **віщія**.

Ївга — див. **Євгѣн**.

[Їд] «отрута» Ж, [їдь] «тс.» Ж, [їдо-вітій] «отруйний»; — псл. *(j)ědъ < *(j)ědъ пов'язане з (j)ěsti, (j)ěть; — початкове **ї**, відповідне до **я**- в р. бр. **яд**, не зовсім ясне; воно може бути результатом діалектного звуження **ја > јі** у давнішій звуковій формі [яд] (пор. [чїс] < час, [жїба] < жабба); але можливо, що в даному разі зберігається рефлексация давнього **јѣ** без зміни в **ја**, так само, як у дієслові **їсти**, **їм** (пор. р. [ěd] «отрута», др. **ѣдъ**, ч. **jed**, ст. **jěd**, вл. нл. **jěd**, схв. **jěd**, стсл. **ѣдъ, கடъ, கடъ**, «тс.»). — Vopdrák I 86. — Див. ще **яд**. — Пор. **їз, їсти**.

[їж] (зоол.) «їжак, Eginaceus eugraeus» Ж, [їж ВеУг, їжб ДзАтл I, їжб ВеУг], [їжак, [ежук Кур, їжачій, їжик] «тс.», [їжачіха, [їжійця] Ж, [їжакуватий, їжачій, їжити «щетинити, настобурчувати», їжитися; — р. **ѣж**, бр. **вѣжык**, др. **ежь, ожь, ожикъ**, п. **jež**, ч. **ježek**, ст. і діал. **jež**, слц. нл. **jež**, вл. **jěž**, полаб. **jiz**, болг. м. **еж**, схв. **jěж**, слн. **jěž**, стсл. **кжъ**; — псл. **ježь** (<*ez-**ъ**); — споріднене з лит. **ežys** «їжак», лтс. **ezis**, гр. **ἐχίνο**, двн. **igil**, нвн. **Igel**, вірм. озпі «тс.» і далі, можливо, з гр. **ἐχίς** «змія», вірм. **їз** «гадюка», дінд. **áhiñ** «змія»; псл. *ježь могло бути табу-їстичною назвою, яка початково означала «той, що належить до змій, поглинач змій»; раніше вважали основним значенням псл. *ježь «колючий» (з іе. *eg'hjo- < *eg'hi- < *eg'h- «колотити»). — Критенко Вступ 510, 544—545; Шанский ЭСРЯ I 5, 251—252; Фасмер II 10; Преобр. I 212; Sławski I 572—573; Brücker 207—208; БЕР I 481; Skok I 781—782; Bezlaј ESSJ I 232; ЭССЯ 6, 37; Bern. I 267; Trautmann 73; Meillet Études 209. — Пор. **ожина, йорш**.

[їжанець] (бот.) «гриб їжовик, колчак, Hydnum eginaceum», Ж, [їжовець] Ж, їжовик «тс.»; — р. [ежѣвик, ежбвик] «тс.»; — похідні утворення від [їж] «їжак»; назви зумовлені колючістю гриба (пор. **колчак**, р. **колчак, гриб-колючник** «тс.»). — Див. ще **їж**.

[їжатець] (зоол.) «дикобраз, Nustrix» Ж, [їжатка] «тс.» Я; — р. [ежачіна] «тс.»; — похідні утворення від [їж] «їжак»; назви зумовлені зовнішньою подібністю тварин. — Див. ще **їж**.

[їживник] (бот.) «синяк, Echinum L.» Я, [їжник] «головатень, Echinops» Ж; — р. [ежевая трава] «синяк», [ежѣвник] «головатень»; — похідні утворення від [їж] «їжак»; назви зумовлені тим, що синяк онушений жорсткими волосками, а головатень має колючі листки і жорстке колюче суцвіття; пор. інші назви головатня — [колючник, осот, будяк], а також наукові назви лат. **echium** «синяк» і **echinops** «головатень», утворені від гр. **ἐχίνο** «їжак» (чи **echium**, можливо, від **ἐχίς** «змія» з огляду на отруйність синяка). — Вісколіна—Клоков 269—270, 311; Я 326. — Див. ще **їж**.

[їз] «загата в річці для ловіння риби, яз», [їзók, ізók] «тс.» Ва, [їзовнік] «доглядач їзу» Я, [їзітї] «городити річку для ловіння риби»; — р. [ez] «загата для ловіння риби», бр. заст. **ez**, др. **ѣзъ**, ч. **jez**, ст. **jěz**, слц. [jez], слн. **jéz**; — один з двох пізньопраслов'янських варіантів (поряд з **яз**) рефлексации псл. *(j)ězъ «тс.»; — очевидно, споріднене з лит. **ežė**, [ažià] «межа, край; грядка; мілина в затоці біля берега», лтс. [eža] «грядка, межа», прус. **azy** «межа», вірм. **ezg** «берез, границя»; далі пов'язується (Meillet) MSLP 10, 282; Pokorny 291—292) з **озеро**, псл. **ezero**; менш імовірно припущення про діалектний розвиток

[із] шляхом звуження ja > ji з яз.—Фасмер—Трубачев IV 549; Sławski I 529; Machek ESJČ 225; Skok I 763—764; Bezlaj ESSJ I 230—231; Bern. I 277; Trautmann 73.—Пор. ід, яд, яз.

ізда́, [ізда́к] «іздець» Я, [ізда́рня] «манеж» Ж, ізде́ць, ізде́цтво, [ізди́ця] «вершниця» Пі, [іздни́цтво] «ізда верхи» Ж, [іздня́] «постійна ізда», іздові́й, [іздо́к] «вершник» Ж, [ізду́н] «тс.», ізди́ти, [ізджáти] «часто іздити» Ж, іждже́ний, [ізджáлий] «об'їжджений» (про коня), [іздни́й] «іздовий» Я, іздові́й, безві́зний, в'їзд, в'їзний, ви́їзд, ви́їзний, від'їзд, від'їжджий, від'їзний, доїжджа́чий (заст.) «старший псар у мисливстві», з'їзд, заїзд, заїжджий, заїзний, заїздом, наїзд, наїзник, наїжджений, наїжджий, наїздом, об'їзд, об'їждчик, об'їзний, переїзд, переїзд, переїжджий, переїзний, передз'їздівський, під'їзд, під'їзний, поїзд, поїжджани́н (заст.) «учасник весільного поїзда», поїзда́, поїзний, приїзд, приїжджий, проїзд, проїзда́, проїжджа́чий, проїжджий, проїзний, проїздом, роз'їзд, роз'їжджений, роз'їзний;—р. езда́, ездить, бр. язда́, ездзіць, др. ѳдѣ «шлях, ізда», ѳдзити, ч. jízda «ізда, кіннота», jezditi, слц. jazda «ізда, кіннота», jazdit', вл. jězd «ізда», jězdzić, нл. jězd, jězdziś, полаб. jezdět, болг. язда́ «ізда кіньми», язда «їжджу», м. jazди «їздить», схв. jezđ(a) (ст.), jězdити, слн. [jězd, jězdal, jězditi;—псл. *(j)ězda <*jězda, *(j)ězdъ <*jězdъ, *(j)ězditi <*jězditi;—остаточно не з'ясоване; можливо, утворене від основи дієслова jādŏ «їду» за допомогою суфікса -zda (як u-zda); пояснювалося також як утворення з суфіксом -da від основи дієслова *jās-atī «їхати» (Machek ESJČ 225; Prusík KZ 35, 600); виводилось від jězditi, яке вважалось результатом контамінації дієслів *jaditi (пор. лит. jodyti, інтенсив від joti «їхати») і *jāsati «їхати» (Bern. I 450—452; Ильинский ИОРЯС 20/3, 70—71); непереконливо реконструювалась первісна форма *ēzd-o-s із префіксальним ē і кореневим zd як нульовим ступенем кореня *sed-«їхати» (Brugmann IF 15, 102—104).—Шанский ЭСРЯ I 5, 254—255; Фасмер—

Трубачев II 11; Sławski I 529—530; Skok I 780—781; Bezlaj ESSJ I 231; ЭССЯ 8, 184—185.—Див. ще іхати.

її, їй, їм, їх, їхній — див. його́.

[і́лкій] «згірклий, терпкий» Ж, [є́лкий Ж, и́лкий] «тс.»;—р. є́лкий, [и́лкой] «гіркий», бр. є́лки, п. jełki, [iłki] «згірклий, застарілий» (з укр.), ч. zelknouti (<*jъz-ъlъk-ŋoti) «згіркнути, засмердітися» (про рибу), žluknouti (<*jъz-jъlъk-ŋoti) «тс.», слн. zálkniti «засмердітися» (про м'ясо), zalékniti se «тс.»;—псл. *(j)lъkъ;—зводилось до ie. *el-, *ol- «псуватися, пліснявити, гнити», наявного в герм. *ulu-, норв. ul «пліснявий», шв. ul «згірклий», далі також у лит. almės, ełmės «група рідина», вірм. alb, alť «бруд» (Koříněk LF 57, 372—374; ZfSIPh 13, 414); пов'язувалося з псл. *jalovъсь (укр. ялове́ць), *edľь «ялина», вірм. eľevin «кедр, ялиця», гр. ἐλάτη «сосна, ялина» з огляду на гіркий смак соснової живиці (Mikl. EW 103; Bern. I 453; Преобр. I 214); зводилось також до псл. *olъkъ, *j-olъ-kъ, *j-elъ-kъ як похідних від псл. *olъ «пиво», початково «гіркий напій» (Machek Studie 57; Slavica 8, 12 і далі; Vaillant BSL 31, 46); зіставлялося з дінд. alātam «смолоскип, вугілля», швед. ala «горіти», двн. elo «червоно-бурий», лат. adoleo «спалюю» (Loewental AfSIPh 37, 389).—Фасмер II 16; Финлн Образ. яз. 196; Sławski I 558—559; Machek ESJČ 729; Безлай ВЯ 1967/4, 51; Bezlaj Eseji 112—113; Топоров 80.

[і́ль] «ялина, Picea Ж; ялиця, Abies pectinata» ВеНЗн, [і́ль] «ялина» Пі, [і́лина] «ялиця» Ж, [і́ловий];—р. ель «ялина», бр. є́лка, є́лка «тс.», п. jodľa «ялиця», jedlina, ч. jedle «тс.», слц. jedl'a «тс.; ялиця», вл. jědla «ялиця», нл. jedľa «тс.», полаб. jaldä «смерека» (?), болг. ела́ «ялина», м. ела «ялиця», схв. jéла, слн. [jěll, jělka «тс.»;—псл. *jedľь, *jedla «смерека; ялиця»;—споріднене з прус. addle «смерека», лит. ēglė, [āglė], лтс. egle «тс.», можливо, також з ірл. aidlen «ялиця», лат. ebulus «бузина»; далі зводиться до ie. *edh-«гострий» або вважається (Machek ESJČ

290) словом праєвропейського субстрату. — Шанский ЭСРЯ I, 5, 258; Фасмер — Трубачев II 17—18; Sławski I 582—583; БЕР I 487—488; Skok I 770—771; Bezlaј ESSJ I 225—226; Топоров 56—57; ЭССЯ 6, 15. — Пор. **яліна**.

[імельга] «очерет з травою»; — неясне.

іра́к — див. **юро́к**².

їсти, *ї́дати*, *ї́стися* «сваритися», *ї́стки*, *ї́стоньки*, *ї́сточки*, [і́стуні] Я, [і́ці] (дит.) (Ме), *і́да*, [і́дак] «їдець», [і́дакі] «зуби» Я, [і́дало] «шлунок; рот Я», *і́дальня*, [і́дєня] «їжа», *і́дець*, [і́дження] «їжа», [і́дїме], *і́дїння*, *і́дло* Г, Я «тс.», [і́днє] «сварка» Па, [і́до́к] «їдець», [і́дун] «тс.» Я, [і́дұха] «охоча поїсти», *і́жа*, [і́живо] «їжа» Я, [і́ство́], *і́стиво* «тс.», [і́стивне́] Ж, *і́стивне́*, [і́стун] «їдець» Ж, [і́дальний] «їстівний» Ж, [і́дїмий] Ж, *і́дний* Ж, *і́до́мий* «тс.», *і́дкий*, [і́довїтий] «невибагливий до їжі» Па, [і́дючий] «кусливий» (про муху) ЛЧерк, [і́стївний] «їстівний», *і́стївний*, [і́стовний] «тс.», [і́стинлївий] «охочий до їди, ненажерливий» Я, [і́стний] Ж, *ї́стовний* Курп «тс.», [і́стовїтий] «тс. Ж; їстівний Я», *і́до́м* (у виразі *ї. їсти* «ляяти»), [і́дцє́м], *і́дьма́* «тс.», [і́жно] «ситно, достатньо їжі», *в'ї́дати* «сваритися», *в'ї́дливий*, *дої́дати* «досаждати», *дої́дливий*, [зї́жа] «витрата їжі; ненажера» Ж, [з'ї́день] «пожирання» Ж, [з'ї́дзь] «витрата їжі» Ж, *з'ї́ди* «недоїдене сіно, солома», *з'ї́дини* «тс.», [з'ї́дища] «місце, де лежать залишки худоби, пожертої звірами» Ж, [з'ї́жа] «їжа; витрата їжі», [з'ї́жь] «витрата їжі» Ж, [з'ї́длївий] «в'їдливий», [з'ї́дүций] Ж, *заї́датися* «сваритися», *заї́ди* «виразки в куточках рота», [заї́дник] «жовторотий» Ж, [заї́днє́] «сварка», *заї́док* «закуска», [заї́жка] «тс.», *заї́дливий*, [заї́лий] «злий», *наї́док* «їда; ситість», [наї́дений, наї́дженний], *надої́дати*, *надої́сти*, *надої́да*, *надої́дливий*, *недої́дати*, *недої́док*, *об'ї́дало*, *об'ї́док*, [об'ї́сний] «ненажерливий» Ж, *обі́дати*, *обі́д*, *обі́дальник* Ж, *обі́дня*, *обі́дний*, *обі́дїшний*, *перє́їди* «з'їди; об'їдки», *передобі́ддя*, [передобі́док] «передобідня закуска; передобідній час», *пе-*

редобі́дній, *підобі́дати*, *підобі́д*, *підобі́дний*, [пої́дка] «кількість їжі, споживаної за один раз», *пої́дливий* «нищівний», *пої́дом*, *приї́датися* «набридати», *сні́дати*, *сні́данок*; — р. *єсть*, бр. *єць*, др. *ѣсти*, н. *jeść*, ч. *jísti*, сл. *jest'*, вл. нл. *jěsć*, полаб. *jest*, болг. *ям*, м. *јаде*, схв. *jěsti*, слн. *jěsti*, стсл. **їсти**, **зъмї-сти**; — псл. *jasti* (префіксальна звукова форма *-ěsti*) <**ěsti* <**ed-ti*; — споріднене з прус. *īst* «їсти», лит. *ėsti* «їсти» (про тварин), лтс. *ėst* «тс.», дінд. *ádmi* «їм», лат. *edo*, гр. *ἔδω*, хет. *etmi* «тс.», гот. *itan* «їсти», дісл. *ēta*, двн. *ežzan*, нвн. *essen* «тс.», кіпр. *esu* (<**et-tu*) «пожирати»; іє **ed-* «їсти». — Критенко Вступ 508—509; Шанский ЭСРЯ I, 5, 266; Фасмер — Трубачев II 18; Sławski I 569—570; Machek ESJČ 228; Skok I 776—777; Bezlaј ESSJ I 229; ЭССЯ 6, 53—54; Bern. I 272—274; Trautmann 66; Топоров III 88—89; Pokorny 287—288.

їхати, *ї́ду*, [ї́хаві́ця] «їзда»; — р. *ѣхать*, бр. *ѣхаць*, др. *ѣхати*, п. *jechać*, ст. [jachač], ч. *jeti*, *jechati*, [jachatil], ст. *jěti*, сл. *jachat'*, вл. *jěc*, *jěchać*, нл. *jěš*, *jěchaš*, болг. *яхам*, схв. *jăxати*, [jătu], слн. *jáhati*, стсл. **їхати**; — псл. *jaxati* (префіксальна звукова форма *-ěxati*) <**jasati*, похідне від **jěti* «їхати» з суфіксальними *-s-* в інфінітиві і *-d-* в формах теп. ч. (як *i-ti* «їти» — *i-d-ŋ* «їду»); — споріднене з лит. *jóti* «їхати», лтс. *ját*, «їхати верхи», дінд. *uáti* «їде, йде», *uápañ* «шлях», ав. *uāiti* «їде, йде», свн. *jāp* «безперервний ряд, лінія»; іє **jā-* «їти, їхати» є похідним від **ei-* «їти»; варіанти з *ja-*: *jě-* на початку слова (*jachatil*: *jěchati*), очевидно, пояснюються змішуванням безпрефіксної і префіксальних форм подібно до *jasti*: *съп-ěsti* (Мейє ОЯ 96; Pedersen KZ 38, 312). — Критенко Вступ 517—518; Шанский ЭСРЯ I 5, 267; Фасмер II 9—10; Sławski I 542—543; Brückner 203—204; Holub—Кор. 152—153; Machek 221; Skok I 747; Bezlaј ESSJ I 217; ЭССЯ 8, 169—171; Bern. I 441—442; Trautmann 106; Иванов ВСЯ II 25—26; Pokorny 293—296. — Див. ще **їти**. — Пор. **їзда**.

И

йняти, йму (у виразі *й. віру* «вірити»), [*ййняти* Ж, *няти*] «тс.», *йнятися* (у виразах *віра не йметься, робота рук не йметься*), [*ййнятися*] «зустрічатися» Ж, [*нятися*] «братися», [*внятися*] «виникнути; домогтися визнання» Ж, *вйняти, вйняток, [вйняти], вйняток, винятоківий, відняти, дійняти, дойняти, зняти, зайняти, зйнятий, зайняття, заняття, здійняти, найняти, обняти, обйняти, перейняти, пйняти, пойняти, понятий, поняття, понятійний, поняттєвий, понятливий, підйняти, підняти, підняття, прийняти, прийняття, пройняти, розняти, рознятий, розняття*; — р. *занять*, бр. *заняць*, др. *поняти*; — результат видозміни давнішої звукової форми *яти* (<*jeṭi*) «брати», яка в поєднанні з префіксами *вѣн-*, *сѣн-* (*вѣняти* <*vъp-jęti*, *сѣняти* <*sъp-jęti*) після того, як прийменники *вѣ*, *сѣ* кінцеве -н втратили, стала сприйматися як проста основа з початковим н і в такій звуковій формі закріпилась і при інших префіксах. — Іст. граматика 264; Шанський ЭСРЯ II 6, 50; Sadn. — Aitz. I 276. — Див. ще **яти**. — Пор. **імати**.

йо — див. **йой**.

Йоанікій — див. **Онйкій**.

йог, йога; — р. *йог*, бр. *іог, іөг, ієг*, п. *jogi(n)*, ч. *jogín*, слц. *jog, jogín*, болг. *йога, йогин*, схв. *јог*, слн. *jógi*; — запозичення з давньоіндійської мови; дінд. уоґі «послідовник йоги; той, хто займається йогою» пов'язане з уоґа «запрягання; підкорення; філософська школа йога», упакті «запрягає, з'єднує», уга́т «ярмо», спорідненими з лат. *jugum*, лит. *jūngas* «тс.», стсл. **йго**. — СІС 297; Kopaliński 457; Holub—Lyer 224; Klein 1763. — Див. ще **іго**.

його́, [его́] Ж, *ньо́го, [не́го], йому́, [ему́], ньому, ним, її, неї, їй, ній, [ю,*

ню], не́ю, їм, їх, них, ні́ми, ї́хній; — р. *его́*, бр. *яго́*, др. *его*, п. нл. *jego*, ч. слц. вл. *jeho*, болг. м. *не́го*, схв. *ѣ́га*, слн. *pjęga*, стсл. **йго**; — псл. *jego, jęti* і т. д., форми непрямих відмінків вказівного (згодом особового) займенника **јь* (**ja, *je*) «той», збереженого в ролі кінцевого компонента займенників типу *той* (<**тъ-јь*), *такий* (<**такъ-јь*) і означених прикметникових форм типу *білий* (<**bělъ-јь*); споріднене з лит. *jis* «він», *ji* «вона», лат. *is, ea, id*, гот. *is, ita*, дінд. *ayám, iyám, idám* «тс.»; іе. **e-, ei-, i-* «той, він»; початкове н у формах *ньо́го, ним, не́ю* і под. походить із прийменників **vъp* (в), **kъp* (к), **sъp* (з) і є результатом звукового перерозподілу прийменникових сполучень типу **sъp jęgo, *vъp jeji, *sъp jimъ*. — Іст. граматика 260—265; Фасмер II 8; Sławski I 553; Machek ESJĈ 222; Trautmann 103; Brugmann Demonstrativpron. 32—38, 127—129; Pokorny 281—283. — Пор. **який**.

йогурт — див. **югурт**.

йод, йодіди, йодистий, йодний; — р. болг. *йод*, бр. *ёд*, п. ч. вл. *jod*, слц. слн. *jód*, м. *jod*, схв. *јод*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Jod*, фр. *iode* відбивають новолатинську назву *iodum*, утворену в 1813 р. Гей-Люссаком від гр. *ἰοειδής* (прикм.) «пурпуровий, фіалковий», що складається з основ іменників *ἰόν* «фіалка», **Flō*, очевидно, спорідненого з лат. *viola* «тс.», і *εἶδος* «вигляд», спорідненого з псл. *vidъ*, укр. *вид*; назва пояснюється фіолетовим кольором пари йоду. — Волков 52; Фигуровский 72—73; Фасмер II 136; Sławski I 583; Kluge—Mitzka 333; Klein 813; Dauzat 414; Bloch 302. — Див. ще **вид, фіалка**.

йой (вигук болю, страху, захоплення), **йо** (вигук подиву) [*йойк*] «плач,

крик, голосіння», [йойкіт, йойкотня] «тс.», [йойлик] «плаксій», йойкати, [йойкатися], йойкнути, йойкотати, [йойчати, йочати];— п. [joj] (вигук вболівання, нарікання), [jojo] «тс.», jojście «нарікати, вболівати», ч. слц. jój (вигук подиву, схвильованості, несподіванки), схв. jój (вигук болю, розпачу), слн. jòj «тс.»;— очевидно, результат редуплікації вигуку ой (>ой-ой) з наступним спрощенням.— Див. ще ой.

йойчик (орн.) «вівчарик, Phylloscopus trochilus L.»;— похідне утворення від [йойк] «плач, крик»; назва зумовлена особливостями співу цієї пташки.— Feriaps Názv. vtákov 220.— Див. ще йой.

йоло́м «висока смушкова шапка», [йоломо́к, йоло́мчик, ело́м, еломо́к Ж, яло́м Л] «тс.», [йоло́мка] «денце капелюха, наголовок»;— р. еломо́к «повстяна шапка; ярмулка», п. ст. jату́лка, jато́лка «шапочка духовних осіб, старих людей, хворих»;— очевидно, видозмінене запозичення з тюркських мов; пор. тур. jaṭıngluk «плащ від дощу», звідки виводиться і ярму́лка; менш обгрунтовані припущення про зв'язок із днн. hēlm (Корш, Слово о полку Игореве, М., 1938, ХХХІ) чи з каз. juleme «юрта» (Горяев Доп. 2, 11).— Фасмер II 17; Sławski I 503; Brückner 198.— Див. ще ярму́лка.

йоло́п «дурень, бовдур», [йолопéра Ж, йóлуп, йолоповáтий, йолуповáтий Ж];— р. [елоп, ёлоп], бр. елуп, ёлупень, [ёлупиць] «витріщати» (очі), п. joʎor, [jeʎor] (з укр.);— неясне; можливо, запозичення із східних мов; непереконливими є спроби пов'язання з укр. [óглуп] «бовдур» (Bern. I 308) або з п. ст. jaʎat «блазень; нікчема, ледащо» (<псл. *jaʎ, *jaʎovъ) чи з укр. яловий, рос. ёлкый (Brückner KZ 45, 299).— Фасмер II 17; Sławski II 583—584.

йоло́тник (бот.) «паріло, Agrimonia eupatoria L.»;— неясне.

йон¹ «він», [йона́] «вона», [йонó] «воно» Ж;— р. [ён, йина́, йенó], бр. ён, яна́, яно́;— результат аналогічного вирівнювання звукової форми займенників др. онъ, она, оно до форм непрямих від-

мінків его (jego), його, ему (jemu), йому і т. д.— Нарысы па гісторыі беларускай мовы. Мінск, 1957, 128—129.— Див. ще він, його́.

йон² — див. йён.

йорж (іхт.) «риба родини окуневих із колючими плавцями, Aseginia sepius L.»; щітка для лампового скла тощо», [йорш] (іхт.) «йорж» Ж, йоржик «чуб на голові, що стирчить догори», йоржити (техн.), йоржістий, йоржіовий, йоржіком «коротко, сторчма»;— р. ёри «риба йорж; [зазубрений цвях]», бр. ёри «йорж; щітка», слц. [jerš] «риба йорж» (з рос.);— не зовсім ясне; можливо, давніше значення — «цвях» з огляду на наявність колючок на зябрових кришках йоржа; зіставляється з лит. erškėtis «терен», лтс. ērškis, дінд. rksaraḥ «тс.»; малоюмовірне припущення (Matzeпаueг 185) про запозичення з шведської мови (шв. gärs «йорж»).— Шанский ЭСРЯ I 5, 263; Фасмер II 27; Преобр. I 217—218; Горяев 104; Leder 144—145; Bern. I 267; Mikl. EW 105.

йорзати «неспокійно сидіти, соватися»;— очевидно, запозичення з російської мови: р. ёрзать, як і бр. ёрзаць «тс.»; [сковзатися, повзати], виводять з ергá (ёрза) «непосида», можливо, пов'язаного з ёра «тс.»; пустун», спорідненим, мабуть, з оріт (укр. розоріти); зближення з рос. [ёлзать] «йорзати; повзати», [елозить] «тс.» (Преобр. I 214) чи з йорш (Соболевский РФВ 66, 35), як і пов'язання з лтс. eŕŕgs «сердитий, похмурий», erģudtiēs «сердитися», лат. ерго, -āre «блудити, помилятися», днн. irŕi «гнівний», викликає сумнів.— Шанский ЭСРЯ I 5, 262; Фасмер—Трубачев II 15, 21—22, 24; Ильинский ИОРЯС 16/4, 19; Machek Slavia 23, 65.

йорзатися «настовбурчуватися, кидатися» Ж;— очевидно, пов'язане з йорж (риба), [йорш] «їжак» (див.).

йорка «відходи від очищення вже вичищеної шкіри»;— пов'язане з [йрха] (див.).

йорш «їжак» Ж;— очевидно, результат перенесення назви риби йорж, викликаного колючістю обох тварин і фонетичною близькістю їх назв (др. ежъ і ершъ).— Див. ще їж, йорж.

Йосафат, *Осафат*, *Сафат*, ст. *Іосафат* «пан судья, аб(о) панскій суд, аб(о) осужений» (1627);— р. *Иосафат*, бр. *Исафат*, *Изахат*, п. *Jozafat*, ч. *Josafat*, слц. *Jozafat*, схв. *Йосафат*, слн. *Jozafat*, стсл. **Йосафатъ**;— через посередництво церковнослов'янської мови запозичено з грецької; гр. Ἰωσαφάτ, як і лат. *Iosaphat*, походить від гебр. *Iōšāfāṭ*, *Iehōsāfāṭ* (букв.) «Ягве (Єгова) судив».— Сл. вл. імен 212; Беринда 213; Петровский 123.

Йосип, *Йосиф*, *Осип*, [*Іосиф* Ж, *Єсип*, *Єськó*, *Йоськó*, *Іськó*, *Іськó*, *Юзь*], *Йосипа*, *Осипа*, ст. *Іосифъ* «помножене, або предложоний» (1627);— р. *Иосиф*, *Йосип*, *Осип*, *Єсип*, бр. *Іосіф*, *Восіп*, *Осіп*, *Єсіп*, *Єсіп*, *Єска*, *Язпн*, др. *Иосифъ*, *Есифъ*, п. вл. *Józef*, ч. *Josef*, слц. *Jozef*, болг. *Йосиф*, м. *Йосеф*, *Иосиф*, схв. *Jосиф*, *Jосип*, слн. *Josip*, *Jožef*, стсл. **Йосифъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Ἰωσήφ, як і лат. *Iōsēphus*, походить від гебр. *Iōsēf*, (букв.) «він (бог) збільшить, додасть», скороче-

ної форми до *Iosifiah* «хай буде збільшено; дай, боже, збільшення».— Сл. вл. імен 212; Беринда 213; Петровский 123; Суперанская 78; Skok I 783; Constantinescu 86.

Йот «літера j, й», *йотация*, *йотований*;— р. болг. *йот*, бр. *ѣт*, п. *jot*, схв. *jōt*, *jōta*;— запозичення з німецької мови; нім. *Jot*, *Jod* «літера j» походить від гебр. *jōdh* (назва відповідної літери).— Kluge—Mitzka 334; Klein 833.— Пор. **йота**.

йота «літера i грецького алфавіту; мала частинка чого-небудь»;— р. болг. *йота*, бр. *ѣта*, др. *иота*, п. ч. слц. *jota*, схв. *jōta*, слн. *jóta*, стсл. **иота**, **иѣта**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *iota* «літера i» (найменший знак грецького алфавіту) походить від гебр. *jōdh* (назва відповідної літери).— Фасмер II 136; Koraliński 459; Holub—Lyer 224; Dauzat 414; Kluge—Mitzka 334; Klein 813.— Пор. **йот**.

[**Йошкати**] «жартувати з кимось» Ж, [*Йошкати*] «тс.» Ж;— неясне.

к (прийменник з дав. в.), *ік*, [ку Ж, ок, *г*, *гу* ВеЛІ «тс.»; — р. *к*, *ко*, бр. *к*, ст. *ко*, *ку*, др. *кѣ*, п. слц. нл. *к*, *ку*, ч. вл. *к*, *ке*, [ку], полаб. *кѣ*, болг. *к*, *кѣк*, *към*, м. [куму], схв. *к*, *кѣ*, ст. *г*, [х, *кѣк*, *ку*], слн. *к*, *h*, стсл. *кѣ*; — остаточно не з'ясоване; реконструювалось (Brugmann Grundriss II 2, 855; Bern. I 658; Фасмер—Трубачев II 146—147; Sławski III 290—293; Machek ESJČ 232) псл. *кѣт, яке зіставлялося з дінд. *кат* «задля, ради»; пов'язується також (Benveniste BSL 52 XIII; ESSJ Sl. gr. I 105—106) із согдійським (іранським) *kw-ku* «до», яке ототожнюється з ав. *кї* «де», псл. *кѣ-de* «тс.».— Мартынов Язык 50.

-ка (підсилювальна частка при прислівниках типу *тáмка*, *тепéрка*), -ки (тс.: *тáмки*, *ніньки*, *стільки*), -ко (підсилювальна частка при займенниках і при наказовій формі дієслів: [яз-ко] «я», [ході-ко, дай-ко]); — р. -ка, -ко, [-ки], бр. -ка, -ки, п. -к, -кі, ч. слц. -ка, -ку, вл. нл. -ка, -ко, болг. м. схв. слн. -ка; — псл. -ка, -ко, -ку; — споріднене з лит. -к, -кі, ст. -ка- (dúo-k «дай», dúo-ki «тс.»), ст. *tas-ka-jau* «той самий»), гр. -ка, -ке, -кеν (*ήνικα* «коли»), дінд. *кát* (підсилювальна частка після форм наказового способу), ав. *кā* «так, звичайно». — Фасмер II 147; Преобр. I 278; Sławski II 7; Machek ESJČ 232; БЕР II 112; Bezlaj ESSJ II 7; Bern. I 463—464; Trautmann 111; Brugmann Grundriss II 3, 1000—1001.

[каба́¹] «яструб ЕЗб 30; уявна страхітлива істота (дит.) Л»; — неясне; можливо, пов'язане з [кóбець] (*кібець*) «хижий птах родини соколових», ч. ст. *коба* «ворон».

[каба́²] «сорт білої салатної цибулі» Дз; — запозичення з болгарської мови; болг. *каба́ лук* «зелена цибуля (сіянка)»,

каба́ совáн «цибуля городня, Allium сера L.» походить від тур. *kaба soğan* «цибуля з великою головкою», до якого входить означення *каба* «крупний; товстий, пухнастий». — БЕР II 113; Скорчев БЕ 6, 164.

каба́к¹ (бог.) «гарбуз, Cucurbita maxima Duch.», *кабачок* «Cucurbita pepo L.», [кабачкі] «гарбузове насіння», [кабачіння] «гарбузиння» (Me); — р. [каба́к] «гарбуз», *кабачок*, [каба́ка] «гарбуз», [кибе́ка, кипе́ка] «тс.», п. [kabak] (з укр.), болг. [каба́к] «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *kabak* «тс.» споріднене з тат. чаг. *кабак* «тс.».— Фасмер II 148; Шипова 144—145; Дмитриев 566; SW I 192; БЕР II 114; Иллич-Свитыч ЭИРЯ I 23—24.

каба́к² (заст.) «шинок», [каба́шник] «шинкар», [каба́чник] «тс.» Ж, [каба́щина] (зб.); — п. заст. *кабак*; — запозичення з російської мови; р. *каба́к* «шинок» остаточно не з'ясоване; найбільш поширеним є припущення про походження від нвн. [kaback, kabacke] «халупа, злиденна стара хата» (Christiani 50; Matzenauer 186; Bern. I 464); за іншим припущенням, німецькі форми запозичені з російської мови (Mikl. TEL. Nachtr. 2, 137; Uhlenbeck PBrB 26, 300; Mikkola ÄB 58; Kluge—Götze 349); у цьому випадку джерела походження слова шукають на Сході (Потебня К ист. зв. 4, 34), порівнюючи з балкар. *карач. кабак* «село, поселення» (KSz 10, 113; 15, 232) та ін. — Фасмер—Трубачев II 148; Преобр. I 278; Горяев 125; Brückner 210; SW I 192; Bern. I 464; Mikl. EW 425.

каба́ка¹ — див. **таба́к**.

каба́ка² — див. **таба́ка**.

кабала́¹ «заборгованість; рабство; поневолення», *каба́льний*, *кабали́ти*; —

р. *кабалá* «заборгованість; поневолення; [збір у громадські запаси; гуртова робота; велика кількість]», бр. *кабалá* «неволя, неспокій, клопіт, обман», др. *кабала* «письмове боргове зобов'язання», п. *каба́ла* «клопіт, неприємна ситуація» (з рос. чи укр.), болг. *кабáла* «визначена кількість роботи на один день»; — запозичення з тюркських мов; тур. *ka-bal* «певна кількість; задана робота; доручення одного дня» походить від ар. *ka-bála* «угода; виплата зобов'язання». — Макарушка 8; Фасмер II 148; Шанский ЭСРЯ II, 8, 4; Аракин Тюркизмы 124—125; Шипова 145—146; Булька 133; БЕР II 114; Bern. I 464; Lokotsch 77.

*кабалá*² «містичне вчення, ворожба», *кабалістика* «чорнокнижжя», [каба́лниця] «ворожка» ЛексПол, [кабаля́рка] «тс.» Ж, *кабалістичний*, [кабалі́ти] «вносити неспокій, сум'яття»; — р. *кабалá*, *каббалá* «єврейське містичне вчення; щось незрозуміле», бр. *кабалá* «тс.», п. *каба́ла* «тс.; ворожба; інтриги, змова», ч. слц. *ka(b)bała* «тс.», ч. ст. *ka-bala* «інтриги, лихі задуми», болг. *кабáла* «містичне вчення», схв. *кабáла* «тс.; інтрига, обман», *кабалер* «пліткар», слн. *kábala*; — запозичено з гебрáйської мови через посередництво західноєвропейських; нім. *Kabbala* «таємна єврейська наука; вміння пророкувати по числах; інтрига, обман», фр. *cabale*, іт. *cábale* «тс.» походять від пізньогебрáйського *kabbālāh* «таємна наука» (початково «наука, прийнята від предків, традиційна»), пов'язаного з *kābēl* «діставати». — СІС 298; Richhardt 60; Шанский ЭСРЯ II 8, 4; Преобр. I 278; Sławski II 8; Фасмер II 149; Brückner 211; Holub—Lyer 225; БЕР II 114; Bern. I 464; Lokotsch 78; Kluge—Mitzka 337.

[каба́лді] «замішання, сум'яття» Я; — афективне утворення, очевидно, пов'язане з р. [кабалá] «щось незрозуміле», тожним з укр. *кабалá* «містичне вчення» (див.).

каба́лік — див. калаба́лік.

[кабалні́ця] «коханка» Ж; — результат видозміни деетимологізованої форми [хаба́лниця] «тс.», зближеної з основою фонетично подібного слова *кабалá* «поневолення». — Див. ще *хаба́ль*.

[каба́ля] (зоол.) «тарган чорний, *Ripiplaneta orientalis*» ВЕНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з *кабалá* «таємне (єврейське) містичне учення, чорнокнижжя, ворожба»; назва комахи могла бути зумовлена уявленням, нібито тарганів насилали чаклуни, або особливим містичним значенням, яке надавалося цим комахам у процесі ворожіння. — Пор. *кабалá*², *хабу́ля*.

каба́н¹, [каба́нник] «торгівець свини», [кабаня́тник] «тс.» Я, [кабанці́] (бот.) (рослина, що росте в злакових і душить їх) Я, *кабанча́* (зменш.), *кабаня́тина* «м'ясо кабана», [кабаня́ччя] (зб.) «великі кабани» Я, *кабанкува́тий*, *кабаня́чий* Г, Ж, [кабанува́ти] «лежати, байдикувати», [каба́ськати] «підкликати свиней», *каба́сь* (зменш.; [вигук при підкликанні свиней]); — р. бр. *каба́н*, п. *кабап* (з укр. чи бр.); — запозичення з тюркських мов; тат. чаг. алт. каз. кипч. аз. балкар. карач. тур. діал. *кабап* «кнур» споріднене з монг. *qabaп* «кнур; дикий кабан». — Макарушка 8; Фасмер II 149; Шипова 146; Sławski II 9; Brückner 211; Дмитриев 534; Bern. I 464; Mikl. TEL. I 320; EW 107; Lokotsch 78; Räsänen Versuch 216.

[каба́н²] «звід печі» Л, [коба́н] «тс.» Л; — р. [каба́н] «дерева, приготовлені і складені для випалювання вугілля; кладка дров для випалювання вугілля; невеликі балки, приготовлені для випалювання вугілля; вугільна куна; стіжок, скирта продовгуватої форми», [каба́нчик] «вузька продовгувата цегла для внутрішньої кладки печі»; — запозичення з тюркських мов; чув. *кабап* «стіжок, копиця» споріднене з кипч. башк. *kä-bän*, тат. *kibän*, балкар. карач. *gebep* «тс.». — Фасмер II 149; Шипова 146; Räsänen Versuch 254.

[кабаню́к] «бурка з капюшоном» До; — р. [кабаню́к] «суконний плащ з капюшоном»; — результат видозміни слова *кобеня́к* «тс.», фонетично зближеного з *каба́н*. — Див. ще *кобеня́к*.

[каба́р] «пастих свиней, свинар» Ж; — очевидно, пов'язане з *каба́н* і утворене від частини основи цього слова суфіксом *-ар* за аналогією до форм типу *свина́р, вівча́р*. — Див. ще *каба́н¹*.

кабарга́ (зоол.) «тварина родини оленячих, *Moschus moschiferus*»; — р. *кабарга́*, [*табарга́*], бр. болг. *кабарга́*, ч. *kabaĝ* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; телеут. шор. сагайське *tabuĝa*, тув. *toŋuĝu* «тс.» зводяться до алт. *торҕы* «хохуля», пов'язаного з *тоорго* (<*тобырга*) «мускус» (у самців хохулі і кабарги є мускусний мішок). — СІС 298; Фасмер II 149; Шипова 146—147; Räsänen Versuch 452.

кабардінка «особлива хутряна шапка; поширений на Кавказі танець»; — р. *кабардінка*, бр. *кабардзінка* «тс.»; — пов'язане з етнонімом *кабардїнець*, похідним від географічної назви *Қабарда́* (черк. *Kabarde*), що тлумачиться як утворене з відомих у кавказьких мовах основ слів *ка* «смуга» і *бард* «берег» (Мельхеев 40) або виводиться від імені легендарного вождя, який привів у цю місцевість частину адигейських племен (Никонов 165).

[ка́бат] «солдатська куртка; пальто; спідниця», [*кабатїна*] «тс.», [*каба́тина*] «довге жіноче плаття, часом на ваті», [*кабатїня*] «солдатський одяг», [*каба́тя*] «тс.», [*какаба́т*] «кабат» (?); — р. [*каба́т*] «робоча блуза; жіноче плаття», бр. *каба́т* «вид селянського корсета», п. *kabat* «каптан», ч. *kabát* «піджак; (ст.) солдатський мундир», слц. *kabát* «блузка, жакет; пальто», вл. нл. *kabat* «каптан», болг. [*кава́д*] «вид жіночої камізьки», м. *кавад*, схв. *ка̀ва̀д* «тс.»; — запозичене з перської мови через посередництво угорської (уг. *kabát*) і польської (південнослов'янські форми через посередництво грецької — гр. *καβάδιον*, *καβάδις*); перс. *kabā* «вид короткого одягу, каптан» походить від ар. *kaba'* «тс.»; можливо, існує зв'язок і з праkritським *kavaj'i* «верхній одяг»; зіставляється також (Топоров III 109) з прус. **kab-at-*, лтс. *kabata* «кишеня»; викликає заперечення пов'язання слов'янських форм з двн. *kawāti*, свн. *gewāte* «одіж; зброя» (Gebauer 2, 4; Соболевский РФВ 64, 48; Matzenauer 40), як і з лат. *sarra* (Brückner 211). — Дзендзелівський УЛГ 65; Макарушка 9; Фасмер II 150; Преобр. I 278—279; Sławski II 9; Brückner 210; Machek

ESJČ 233; Holub—Lyer 225; Holub—Kop. 158; Vern. I 464.

[кабатува́ти] «засмучувати, завдавати жалю»; — неясне; можливо в якийсь спосіб пов'язане з [*ка́бат*] «солдатська куртка» (пор. п. ст. *kabat* «одяг для божевільних чи для злочинців перед стратою; прилад для заковування в'язнів; в'язниця»).

каба́ч — див. **калаба́тина**.

[ка́белка] «тонкий просмолений канатик, вживаний при покриванні будівель очеретом», [*ка́балка*, *кабу́лка* Мо] «тс.»; — р. [*каба́лка*] «вірвовка, мотузка», [*ка́болка*] «тс.»; кабельний мотузок, тонкий шнур для виготовлення канатів»; — не зовсім ясне; очевидно, видозмінене запозичення з голландської мови; гол. *kabel(gaen)* «кабельний мотузок» (звідки й нім. *Kabelgarn* «тс.») є складним утворенням з *kabel* «трос» і *garn* «нитка, пряжа». — Фасмер II 151; Kluge—Mitzka 233; Falk—Topr. I 301; Matzenauer 187. — Див. ще **ка́бель**.

ка́бель, **ка́бельник**; — р. бр. *ка́бель*, п. ч. *kabel*, слц. слн. *kábel*, вл. *kabl*, болг. м. *ка́бел*, схв. *ка̀бел*; — запозичене з французької мови через посередництво німецької чи голландської (нім. *Kábel*, гол. *kabel*); фр. *câble* «трос, якірний канат» походить від пров. або порт. *cable* «тс.», яке зводиться до контамінованого утворення з нар.-лат. *сар(u)lum* «налігач, трос, канат», похідного від лат. *саріо*, -еге «брати, хапати», спорідненого з гот. *hafjan* «підіймати», двн. *heffan*, нвн. *heben* «тс.», гр. *κάλτω* «хапаю, поглинаю», лтс. *kāmp̃t* «хапати», і ар. *ḥabl* «трос, канат, мотузок», пов'язаного з *ḥabala* «зв'язав», гебр. *ḥēbhēl* «мотузок, канат», араб. *ḥabhlā* «мотузок, шнур». — СІС 298; Шанский ЭСРЯ II 8, 6; Фасмер II 150; Kopaliński 462; Holub—Lyer 225; Kluge—Mitzka 337; Dauzat 122; Walde—Hofm. I 159; Klein 216, 237. — Пор. **ка́пса**.

ка́бельтов «морська міра довжини, що дорівнює 0,1 морської милі, або 185,2 м; морський прядивний трос»; — бр. *ка́бельтаў*, болг. *ка́белтов* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *ка́бельтов* «тс.»; трос, якірний канат», ст. *ка́бельтоу* «трос, канат», походить від

гол. kabeltoww «якірний канат, сталевий трос», утвореного з kabel «канат, трос» і toww «могузок, трос, снасть», спорідненого з нвн. Тау «тс.», днн. tou, дангл. tēag «шнур».—СІС 298; Фасмер II 151; РЧДБЕ 296; Kluge—Mitzka 772.— Див. ще **ка́бель**.

[ка́бза́] «гаманець, гроші» СУМ, Ж, [ка́мза́] «тс.; злодійська здобич Ж»;— п. kabza «гаманець», болг. заст. *ка́бза* «капсула (набою), пістон»;—видозмінене запозичення з латинської мови, паралельне до *ка́пса*; припускається вплив тур. kavza «посудина, скринька».—Фасмер II 151; Sławski II 11; Brückner 211; БЕР II 116; Bern. I 485; Mikl. EW 111; Richhardt 60.— Див. ще *ка́пса*.— Пор. **гамза́**.

[ка́бза́н] «вірменин» Ж;— очевидно, запозичення з польської мови; п. kabzan (глузл.) «вірменин», пов'язане з kabza «гаманець» (укр. *ка́бза́* «тс.»); первісно, очевидно, означало «вірменин з гаманцем».—SW II 194; Brückner 211.— Див. ще *ка́бза́*.— Пор. **капца́н**.

кабува́ти— див. **габува́ти**.

ка́бця «вогнище в землі для приготування їжі; кругла яма, де знаходиться гончарна піч; відкрита літня кухня» СУМ, Ж, [ка́бця Я, ка́бця Ж] «тс.», [ка́бцяник] «той, хто розпалює ка́бцю; помічник кухаря» Я;— р. [ка́бцяца] «літня кухня; будка для собаки; лігво зайця; балка, яр», [ка́бцячка] «невелика хата»;— можливо, запозичення з турецької мови; тур. kab(a) iğ «великий кіл» могло означати «рожен для обпикання м'яса», звідки виводиться й болг. [ка́бцяка] «печене м'ясо на рожні» (БЕР II 117); пов'язується також з шв. kabýss «камбуз; лігво» (Кобилянський, листовно; Słuskiewicz Studia Lehr-Spółwifski).

[ка́біж] «шкода, грабіж» Ж;— неясне.

ка́біна;— р. болг. м. схв. *ка́біна*, бр. *кабіна*, п. ч. вл. *kašina*, слц. слн. *kašina*;— запозичення з французької мови; фр. *cabine* «каюта, кабіна, будка» походить від англ. *cabín* «хатина; кабіна, будка», яке, в свою чергу, зводиться до пн.-фр. *cabine* «тс.», ст. *cabane* «землянка», пов'язаного з пізньо-

лат. *sarappa* «тс.; хатина сторожа виноградників», що, очевидно, походить від іллпр. **karāpā* «землянка».—СІС 298; Шанский ЭСРЯ II 8, 6; Holub—Lyer 226; Holub—Kop. 158; БЕР II 117; Dauzat 122; Bloch 128; Gamillscheg 168; Walde—Hofm. I 156; Klein 216; Kluge—Mitzka 337.— Пор. **ка́бінет**.

ка́бінет;— р. *ка́бінет*, ст. *ка́бинет*, бр. *ка́бінет*, п. *gabinet*, ч. слц. вл. *kabinet*, болг. м. *ка́бинет*, схв. *ка́бинет*, слн. *kabinét*;— запозичення з німецької мови; нім. *Kabinett* «ка́бінет; альтанка; вбиральня» походить від фр. *cabinet* (*gabinet*), зменш. від *cabine* «кабіна», чи від іт. *gabinetto* «кімната, меблі», зменш. від *gabbia* «клітка», яке походить від лат. *caeva* «загороджене місце, клітка, печера», пов'язаного з *caulae* «загорожа», далі з псл. *кошь*, укр. *кіш*, *кошара*.—СІС 298; Фасмер II 151; Коралиński 345; Holub—Lyer 226; Dauzat 122; Bloch 108; Kluge—Mitzka 337; Klein 216; Walde—Hofm. I 187—188.— Пор. **ка́біна**, **каве́рна**, **кіш**¹.

[ка́бка] «відлога, капюшон» Г, Ж;— результат контамінації слів *ка́па* «покривало; капюшон» і [ка́оба] «відлога» (див.).

[ка́блук¹] «дуга, вигин; дугоподібний предмет; лука в сідлі», [ка́блукка] «кільце; перстень; вигин», [ка́блукі] «обруч, сплетений з кількох прутиків», *ка́блукка* «що-небудь у вигляді кільця, петлі; перстень», [ка́блуква́тий] «дугоподібний»;— р. [ка́блукі] «копір сорочки», [ка́блукка] «перстень; кільце», п. *kabluk* «дуга; дугоподібний предмет»;— вважається утвореним з основи *bluk* «вигин» (пор. п. *bluk* «вигин річки»), яка виникла в результаті перерозподілу префіксальної форми *ob-luk* (пор. укр. *облук* «лука сідла») > *o-bluk*, за допомогою гіпотетичного слотового елемента *ka-* (ко-), виділюваного також у словах *ка́діб*, [ка́ворот, коверза́], *ка́верза* і пов'язуваного з прийменником *кь* «к» або з питальним займенником *кь* (пор. псл. *кь-то*, укр. *хто*); допускається (Moszyński JP 39, 1) можливість запозичення слова в польську мову з української.— Фасмер—Трубачев II 151; Шанский ЭСРЯ II 8, 7; Sławski

II 17; ЭССЯ 9, 106—107; Bern. I 467, 531—532; Mikl. EW153, 165. — Див. ще лук¹. — Пор. **ка́верза**, **ка́ворон**, **ка́діб**.

каблук² «підбор», [*закабла*] «тс.» Ж, [*закаблій*] «задник», *закаблук* «задник»; — р. бр. *каблук* «підбор»; — єдиного етимологічного пояснення не має; здебільшого вважається запозиченням з тюркських мов (Преобр. I 279; Дмитриев 558—559; Вахрос 48), хоча в них воно ніде не зафіксоване; при цьому пояснюється як похідне від тюрк. *каб* (*кап*) «оболонка; футляр; взуття» або від запозиченого ар. *ka'b* «п'ята»; існує також думка про власне слов'янське походження слова і про його зв'язок з [*каблук*] «дуга, вигин» (Ijinskij PF II, 191; Фасмер II 151). — Фасмер—Трубачев II 151; Шипова 147; Қозырев Тюркизмы 21—22; Аракин Тюркизмы 136; Sławski II 10. — Пор. **каблук**¹.

каботаж «прибережне грузове судноплавство», *каботажник*, *каботажити*, *каботажничати*; — р. бр. болг. *каботаж*, п. *kabotaž*, ч. слц. *kabotáž*, схв. *каботажка*, слн. *kabotáža*; — запозичення з французької мови; фр. *sabotage* пов'язане з *saboter* «займатися каботажем», яке виводять від ісп. *sabo* «мис, півострів», що походить від лат. *caput* «голова», припускаючи, таким чином, первісне значення «ходити від миса до миса» (Фасмер II 151; Holub—Lyer 226; Gamillscheg 168; Klein 216), або пов'язують з прізвиськом двох мореплавців XV—XVI ст. *Sabot* (Dauzat 123). — СІС 248; Шанський ЭСРЯ II 7—8; Koraliński 463.

кабрó (лайл.) «хам, мужик, неотеса» Я, [*кабр'яцький*] «хамський» Я; — неясне; пов'язання з [*сябрó*] «компаньон, товариш» (Яворницький 329) здається недостатньо обґрунтованим.

кабурх (вигук на означення звуку від кинутого у воду предмета, пориву вітру, ударів хвиль); — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *бурх* «тс.»; паралельне до вигуків [*чабóвть*], *шубóвсть* (про звук від кидання у воду предметів).

кабутáти «кидати палку так, щоб вона вдарялася об землю то одним, то другим кінцем; хитатися, кривуляти

(про колесо) Мо», [*камбутáти*] «обертатися, хитаючись у різні сторони» (про колесо) Ме, [*кабутка*] (вид гри); — звуконаслідувальне утворення.

кабу́шка¹ «трясовина, болото, глибоке місце в річці» ВеНЗн; — неясне; можливо, є результатом спрощення незасвідченої форми **калaбу́шка*, зменш. від [*калaбу́ка*] «ковбаня».

кабу́шка² «маківка (голови)» Я; — неясне.

кав (вигук, що імітує крик дитини, галки тощо), *ка́вкати*, *кавча́ти*, [*ка́ва*] «галка, сива ворона», [*ка́вка*] «тс.», [*ка́йкало*] «той, хто кричить по-воронячому» Я; — р. [*ка́вкaть*] «кричати» (про галку, дитину), бр. [*ка́йкаць*] «каркати» (про галку), [*ка́йка*] «галка», п. вл. нл. *kawka*, ч. слц. *kavka*, схв. *ка́вка*, слн. *kávka*; — псл. *kav-*, *кав'ька*, *кав'ькати*; — звуконаслідувальне утворення, споріднене з лит. *kóva* «галка», *kóvas* «тс.» і паралельне дінд. *káuti* «кричить», гр. *καύηξ* «чайка», двн. *ка́а* «галка», лат. *capanus* «сіра сова». — Булаховський Вибр. пр. III 252—253; Никончук Карп. диал. и оном. 143—144; Фасмер II 152; Sławski II 108—109; Machek ESJČ 246; ЭССЯ 9, 165, 166; Bern. I 495—496; Trautmann 123. — Пор. **га́ва**.

ка́ва¹ «тропічна рослина *Coffea* (*arabica*) L.; плоди цієї рослини; напій з них», *ка́вник* «посудина для кави», *кавніця* «тс.»; млинок для кави», [*кавчи́ниця*] «продавщиця кави» Ж, *кав'я́рник* «посудина для кави; [продавець кави]», *кав'я́рня*, [*каву́ати*] «пити каву»; — р. *ко́фе*, бр. *ко́фе*, *ка́ва*, п. *kawa*, ст. *kafa*, ч. слц. *káva*, вл. *kofej*, нл. *kafej*, болг. *кафе́*, ст. *кавэ́*, м. *кафе*, схв. *ка́фа*, *ка́ва*, слн. *káva*, *коfé*; — запозичено з арабської мови за посередництвом турецької і польської; тур. *kahve* «кава» походить від ар. *qahva* «тс.» (початково «сорт легкого вина»), утвореного від географічної назви *Kaffa* — місцевості в південній Ефіопії, звідки походили торгівці кавою. — СІС 367; Москаленко УІЛ 60; Акуленко 137; Макарушка 8; Фасмер—Трубачев II 355; Преобр. I 372; Sławski II 104—105; Brückner 223; Holub—Lyer 238; Lokotsch 80—81; Kluge—Mitzka 338. — Пор. **ко́фе**.

[ка́ва²] «вовк; страховище, різдвятий дід Ж»; — р. [ка́ватъ] «боятися»; — неясне.

[кавака́ти] «говорити нісенітницю» Я, [ка́вало] «пустомолог» Я, [кавко́] «флегматична людина, що повільно говорить» Я; — афективне утворення, очевидно, пов'язане з [гава́гати] «верзти, базікати» (див.).

[кава́л] «шматок, частина», [кава́лець] *», кава́лок, [кава́ля]* «грядки на поливних городах» Мо, [кава́лок] «кавалок», [кава́лок] «тс.» Ж, [кава́льцюва́ти] «кришити», [розкава́люва́ти] «роздробити» Нед; — р. [кава́лок] «великий шматок (їстівного)», [кава́лка] «грудка гною», бр. *кава́лок* «кусок, частина», п. *kawał* «частина цілого; дотеп, жарт», *kawałek* «шматок», ст. *kawalec* «тс.», каш. [kaweł, kawł, kaweł] «жеребок, доля; частина поля», ч. [kaval] «великий шматок», мор. *gavał, gavales, havalles*, слц. *kaval, [gavall]* «тс.», нл. *kjabel* «жеребок; цурка для жеребкування; визначена жеребком ділянка поля, луки, лісу»; — давнє запозичення з німецької мови; свн. *kavel, kavele* «кругла дерев'яна паличка для жеребкування; доля, витягнений при жеребкуванні пай», нвн. [Kabel] «пай, доля», початково «кругла дерев'яна цурка», споріднене з гол. *kavel* «ділянка землі, частина», шв. норв. *kavle* «тс.», шв. ст. дісл. *kafli* «шматок дерева, брусок», лит. *gabalas* «шматок, частина», лтс. *gabals* «тс.», лит. *žābas* «гілка, хмиз». — Фасмер I 152—153; Sławski II 106—107; Brückner 223; Holub—Lyer 238; Bern. I 495; Mikl. EW 113; Matzenauer 199; Trautmann 364; Топоров III 276; Kluge—Mitzka 337; Falk—Торп 505.

кава́ле́р «супутник жінки в товаристві; парубок; нагороджений орде́ном», [кава́лір, кова́лір] «кавалер, мужчина; холостяк; кавалерист», [кава́ле́р-ня́] Я, *ковале́рство, [кавалірува́ти]* «жити холостяком»; — р. болг. м. *кавалер*, п. *kawaler* «неодружений, молодик; (давніше) рицар; кавалер ордена», ч. *kavalír*, ст. *kavalér*, слц. *gavalier*. вл. нл. *kawalér*, схв. *кава́лір, кава́ле́р*, слн. *kavalír*; — запозичене через посередництво польської, німецької та фран-

цузької мов з італійської; нім. *Kavalier* «вершник», фр. ст. *cavalier* «тс.» походять від іт. *cavaliere* «вершник, кавалерист; кавалер ордена; рицар», яке зводиться до слат. *saballārius* «тс.», похідного від лат. *saballus* «кінь, скапа», спорідненого з гр. *καβάλλης* «кінь», нвн. [kōb] «тс.», можливо, і укр. *кобіла*. — СІС 298; Фасмер—Трубачев II 152; Преобр. I 279; Hüttl-Worth 18; Sławski II 105—106; Brückner 223; Holub—Lyer 238; Holub—Кор. 166; Bloch 129; Dauzat 150; Kluge—Mitzka 360—361; Walde—Hofm. I 125—126. — Див. ще *кобіла*. — Пор. **кавалерія**.

кавалерія, кавалеріст; — р. болг. *кавалерія*, бр. *кавалерья*, п. *kawaleria*, ч. *kavalerie*, слц. *kavaleria*, вл. *kawalerija*, м. *кавалерија*, схв. *кава́ле́рија*, слн. *kavalerija*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Kavallerie* «кіннота», фр. *cavalerie* «тс.» походять від іт. *cavalleria* «їзда; кавалерія; рицарство», утвореного від *cavallo* «кінь», що зводиться до лат. *saballus* «кінь, скапа»; форма *кавалеріст* від нім. *Kavallerist*. — СІС 298; Шанский ЭСРЯ II 8, 9; Фасмер II 152; Sławski II 106; Holub—Lyer 238; Dauzat 150; Kluge—Mitzka 361. — Див. ще **кава́ле́р, кобіла**.

кава́лька́да «група вершників»; — р. бр. *кава́лька́да*, п. *kawalkada, kawalkata*, ч. слц. слн. *kavalkáda*, болг. схв. *кавалка́да*; — запозичення з німецької чи французької мови; фр. *cavalcade* «група вершників», нім. *Kavalkade* «тс.» походять від іт. *cavalcata* «кінна їзда; загіт вершників», дієприкметника жі́н. р. від дієслова *cavalcare* «їздити верхи», пов'язаного з пізньолат. *saballicāre* «тс.», похідним від лат. *saballus* «кінь, скапа». — СІС 298; Фасмер II 153; Sławski II 106; Kopaliński 487; Holub—Lyer 238; Dauzat 150; Bloch 129; Klein 253. — Див. ще **кава́ле́р, кобіла**.

кава́тіна «невелика оперна арія»; — р. болг. схв. *кава́тіна*, бр. *каваціна*, п. *kawatyna*, ч. *kavatina*, слц. слн. *kavatína*; — запозичення з італійської мови; іт. *savatina* «тс.; спритний виверт» пов'язане з *savata* «викопування; видобування голосу», *savate* «викопати; здобути; вдумати», що походить від лат. *savo*,

саваге «видовбувати», пов'язаного з савус «порожній, пустий, вигнутий», спорідненим з гр. *κόος* «глибока ущелина, безодня; міжгір'я», *κοῖλος* «порожній», сірл. *сiа* «порожній», брет. *кeо* «грот», стсл. *соуи* «пустий, суєтний». — СІС 298; Kopaliński 487; Dauzat 150; Bloch 129; Klein 253; Walde—Hofm. I 191. — Див. ще **суєта**. — Пор. **екскаватор**, **каверна**.

кавдун «черево; черевань Ж»; — запозичення з польської мови; п. розм. *kałdup* «живіт, шлунок, нутроці» відповідає укр. розм. *колдуні* (вид пиріжків). — Sławski II 35. — Див. ще **колдуні**.

кавер «вир; коловорот» Л, [*каверча*] «вибоїна на дорозі» ЛексПол; — ч. [*káv-jer*] «драгва»; — утворення з компонента *ка-*, наявного також у словах *каблук*, *каверза*, та основи *вер(ч)*, яка може бути пов'язана з *вир* (псл. *virgъ*, *вьгѣти* «вирувати») або з *вертіти* (пор. [*коворот*] «коловорот»). — ЭССЯ 9, 165.

каверза «підступ, інтрига; зла витівка», *каверзник*, [*коверза*] «роздум; нісенітниця», [*коверзні*] «інтриги» Ж, *коверзуха* «вередуха», *каверзний*, [*коверзний*] Ж, *каверзувати* «вередувати», *коверзувати* «тс.; глумитися; мудрувати, вигадувати», [*коверзати*] «розуміти» Пі, [*коверзнути*] Пі; — р. *каверза*, [*каверзня*] «плітка», [*коверза*, *коверзня*] «тс.», [*коверзні*] «літні личаки; личаки з очерету, з вірвовок; негарне взуття», бр. *каверза*; — результат злиття не зовсім ясного компонента *ка-* (*ко-*), який виділяється також у словах *каблук*, *кадіб* та деяких інших, і основи дієслова *верзти* (псл. **vʹzti* «плести»); виведення від свн. *kawerzīn* «купець», слат. *saverzīnus* «житель міста Кагора» (у Франції) (Matzenauer 199—200; Mikl. EW 113) помилкове. — Фасмер II 153; Преобр. I 279; ЭССЯ 9, 167—168; Bern. I 531—532; Mikl. EW 153. — Див. ще **верзти**. — Пор. **каблук**¹, **кадіб**.

каверна, *кавернозний*; — р. бр. болг. м. *каверна*, п. *kawerna*, ч. слц. *kaverna*, схв. *каверна*, слн. *каверна*; — запозичення з латинської мови; лат. *caverna* «печера, яма», *cavernosus* «печеристий, ніздрюватий» пов'язані з прикметником *savus* «порожній», розширеним імен-

никовим суфіксом етрусського походження *-erna*. — СІС 298; Шанский ЭСРЯ II 8, 11; Kopaliński 487; Holub—Lyer 238; Dauzat 151; Bloch 129; Klein 254; Walde—Hofm. I 187. — Див. ще **каватіна**, **суєта**. — Пор. **екскаватор**, **цистерна**.

кавза «гана, сварка, лайка», [*кавзувати*] «ганити, сварити; скаржитися», [*гавзовати*] «ремствувати» ВеЗн; — вл. *kawzować* «обдурювати»; — запозичення з польської мови; п. *kauza* «судова справа, процес» походить від лат. *causa* «причина; обставина; судова справа» (<**caud-tā*), очевидно, пов'язаного з *cūdo* «б'ю». — Онышкевич Исслед. п. яз. 242; SW II 300; Walde—Hofm. I 190. — Пор. **габзувати**.

кавід «рід, порода»; — очевидно, результат сполучення не зовсім ясного компонента *ка-*, що виділяється також у словах *каверза*, *кадіб* та ін., і основи дієслова *водитися* (пор. *выводок*). — Див. ще **вєсті**. — Пор. **каблук**¹, **каверза**, **кадіб**.

кавка «чорна вівця» ВеНЗн; — п. [*kawula*] «чорна або руда корова»; — результат перенесення назви [*кава*, *кавка*] «сива ворона, галка» за подібністю забарвлення; пор. [*гáлка*] «чорна вівця» ВеНЗн. — Див. ще **кав**.

кавкан «мул, глиниста земля» Я; — неясне.

кавкнути «здохнути», [*кавсікнути*] «тс.; зітхнути, позіхнути» Пі; — афективне утворення, можливо, звуконаслідувального походження.

каворон «грак, *Corvus frugilegus*» Ж; — нл. *karwona* (<**kawrona*) «ворона», *karona* «тс.», схв. [*каврāн*] «грак», слн. [*kāvran*, *kavrāna*, *kovran*] «тс.»; — псл. **kavornъ*, складене з **ka-* і **vornъ* «ворон»; — споріднене з лит. *kóvarnis* «грак», лтс. *kuõvāpnis*, *kuõvārpa* «галка»; походження початкового *ка-* не зовсім ясне; вважається тим самим компонентом займенникового походження, який виділяється і в словах *каблук*, *каверза* (Brückner 137; Rudnicki SO 3—4, 290—292); припускається також первісна форма **kavo-vornos*, у якій перша частина ототожнюється з псл. *kava*, *кав'ка*, укр. *кава* «галка; сива ворона» (Machek LP 3, 100—101; Sławski I 264;

Георгиев БЕ 1978/3, 201; Būga RR I 444, II 343).— Фасмер II 154; Holub—Kop. 121; ЭССЯ 9, 166; Mikl. EW 152; Trautmann 343; Torbiörnsson LM II 95.— Пор. **гайворон**.

[кавпiти] «бiдувати, терпiти нестатки, злиднi»;— очевидно, афективне утворення.

[каврiтити] «бентежити, пiдбурювати, збуджувати»;— не зовсiм ясне; можливо, утворене з компонента *ка-*, наявного також у словах *каблiк*, *каверза*, *кадiб*, i основи дiєслова *(на)вратитися* «прив'язнути; упертися, затятися».

каврiтка — див. **карнавка**.

кавсiкнути — див. **кавкнути**.

[кавiк] «мiшок»;— неясне; можливо, спорiдне з болг. *каiк* «старомодний ковпак», що є запозиченням iз тюркських мов (пор. тур. *kavuk* «висока старомодна шапка; порожній предмет; покров, оболонка», крим.-тат. *кавук* «мiхур; висока кругла суконна шапка», *каук* «кругла шапка у формi гарбуза». — БЕР II 126.

[кавiуля¹] «зозуля»;— очевидно, утворене вiд **[кава]** «сива ворона, галка» за аналогiєю до **зозiуля** з огляду на паралельне вживання цих форм (пор. **зозуля-кавiуля**).— Див. ще **кав**.

[кавiуля²] «загнутої форми палиця» Ж;— не зовсiм ясне; можливо, давнiше **ковiуля*, похiдне вiд того самого кореня, що й *ковiнька*, *[ковеня]*; може бути також звичайним афективним утворенням.

кавiун (бот.) «*Citrullus vulgaris* Schrad.», **[кавiун Ж, кавiунка, кавунiця]**, **[кавунiвка]** «наливка з кавуна» Я, **кавiунник** «торгiвець кавунами», **кавунiяччя** (зб.), **кавунiвий**, **кавунiячий**;— р. **[кавiун, кавiун]**, бр. **кавiун**, п. вл. *kawon*, ч. ст. *kavon* «кавун» (з п.), болг. **[кавiун, кавiун]** «дiня»;— запозичення з турецької мови; тур. *kavun* (каун) «дiня», як i тат. *каун* «кавун; дiня», уйг. *кагун*, *кавун* «дiня», узб. *ковун*, ног. *кавын* «тс.», чув. *кавiн* «гарбуз», походить вiд ар. *кавiун* «дiня».— Шанский ЭСРЯ II 8, 11; Фасмер II 154; Преобр. I 279; Шипова 148; Sławski II 109—110; Brückner 223; Karłowicz SWO 265; Bern. I 495; Mikl. EW 113; Matzenauer 200; Lokotsch 91; Егорov 84.

кавiучити — див. **скавiу**.

кавiуш — див. **кауш**.

кав'ядина — див. **гiв'едо**.

кав'яр «iкра (осетрових риб)»;— р. **[кав'яр, кавар'яр]**, п. *kawior*, ст. *kawiar*, ч. слц. *kaviar*, вл. *kawiar*, болг. *кайвiер*, м. *ајвар*, схв. *кавiјiар*, *кајвiар*, *ајвiар*, слн. *káviar*;— очевидно, через польське посередництво запозичено з захiдноєвропейських мов; нiм. *Káviar* «паюсна iкра», фр. *caviar*, iт. **[caviaro]**, англ. *caviar(e)* «тс.» походять вiд тур. *havuag* «iкра», що, як i сгр. *χαβiάρυ*, нгр. *χαβiári* «тс.», зводиться до перс. *shāviyāg* «тс.», утвореного з *shāva* «яйце» i *-dāg* «несучий» (тобто первiсне значення — «риба з iкрою»).— Richhardt 64; Фасмер II 154; Sławski II 108; Karłowicz SWO 265; Brückner 223; Holub—Lyer 238; Bern. I 382; Kluge—Mitzka 361; Matzenauer 200; Lokotsch 68.

кагiл (iст.) «еврейська община; юрба», **[кагалi]** «тс.», **[каган]** «юрба» (перев. про дiтей) Дз, **[кагалiтися]** «збиратися галасливими юрбами» Ж;— р. бр. *кагiл*, п. *kaħaħ* «тс.»;— запозичення з гебр. мови (гебр. *kāhāl* «зiбрання старшин, община»).— Фасмер II 155; Преобр. I 280; Горяев 126; Винер ЖСГ 1895/1, 62; Kopaliński 465; Lokotsch 80.

каган «найвищий старотюркський титул; голова держави», **каганiт** «державу на чолi з каганом»;— р. **каган** «тс.», др. *каганъ* (про князя Володимира), *хаканъ*;— запозичення з тюркських мов; дтюрк. *каγan*, чаг. *ka'ān*, уйг. *каγan*, монг. *каγan* «особа правителя (найвищий титул)», звiдки сгр. *καγiνος*, слат. *shacapus* «тс.», походить вiд китайського складного утворення *ke* «великий» i *kuap* «правитель».— СiС 299; Фасмер II 155; Добродомов. Вопр. словообр. и лексикол. дпр. яз. 1974, 280—284; Шипова 148; Менгес 107—111; Räsänen Versuch 219. — Пор. **хан**.

каганець «примитивна лампочка; [бачок лампи; намордник; iзолятор телеграфного стовпа Ж; полицка у вогнепальній зброї; заглиблення чи гнiздо, до якого вставляються стовпи, палi]», **[каганiк]** «пристрiй для освiтлення у виглядi дротяної сiтки, в яку накладаються трiски» Л, **[кагнец]** «колинна ча-

шечка» ВєНЗн; — р. [кагáнóк] «казанок», [каганѣц] «жировий світильник», бр. каганѣц, п. каганек «тс.», каганієс «намордник; примітивна лампочка», ст. каган «тс.», ч. каган «каганець», каганєс, каганєк, слц. каганок, каган, каганєс «тс.», нл. ст. каган «намордник», болг. [гаганіца] «розведення вогнища на перехресті доріг увечері в неділю першого дня посту»; — псл. *каганъ з можливим значенням «залізний чи дротяний кошик для світла або для одягання тваринам на морду»; — щодо дальшої етимології єдиної думки немає; найбільш поширене виведення з гр. τάγηνον (τήγανον) «сковорода, казанок» (звідки й укр. тагáн) і пояснення видозмін у слові пізнішими процесами асиміляції t...g > k...g, g...g (Matzenauer 39; Sławski II 21—22); Фасмер заперечує грецьке джерело з огляду на відсутність у середньогрецькій мові звукової форми з τá; непєреконливе припущення (Brückner 212—213; Machek ESJČ 235) про слов'янське походження слова. — Москаленко УІЛ 27; Фасмер II 155; Преобр. I 280; Sławski II 20—22; Holub—Kop. 159; Holub—Lyer 226; Bern. I 468; Matzenauer 39. — Пор. тагáн.

кагáт «купа городини, відповідно укладена й прикрита для тривалого зберігання», [кагáт] «обкопані площі, на які насапають буряки і прикривають їх для захисту від приморозків Я; купа»; [кагáтá] «яма для зберігання картоплі взимку» Л, кагáтник, кагáтувáти; — р. бр. кагáт «тс.»; — неясне; зіставляється як запозичення з ос. k'axup (k'axt) «копати» (Лучыц-Федарэц Белар. лінгв. 3, 57).

кагáлá «отвір у димоході; затулка; [піч, отвір у печі]», [кагалá] «отвір у димоході» Л, кагáлнка «те, чим закривають каглу» СУМ, Ж, [кагáлрка] «тс.» Я, [кагáл] «засувка в димоході» Л; — р. [кагáла] «димар», п. кагáла, кагáла «комин; отвір комина; отвір у курній хаті замість комина»; — давнє видозмінєне запозичення з німецької мови; снн. kache-loven «вид печі із глиняним склепінням і заглибленням, що збільшувало площу нагрівання», двн. chachala «глиняний горщик» походять від нар.-лат. *сас(с)и-

lus «казанок», пов'язаного з лат. сас(с)abus «сковорода для тушіння м'яса», яке зводиться до гр. κάκαρος «тс.», запозиченого з якоїсь семітської мови. — Шелудько 32; SW II 202; Sławski II 20; Kluge—Mitzka 337. — Пор. кáхель.

кагóр «сорт червоного десертного вина»; — р. бр. кагóр «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. cahors (сорт чорного винограду) походить від власної назви французького міста Cahors «Кагор». — Шанский ЭСРЯ II 8, 12.

кадáстр «опис, зведення відомостей; (іст.) опис і оцінка нерухомого майна з метою оподаткування; у старому Римі — список осіб, що підлягали оподаткуванню»; — р. бр. кадáстр «опис», п. kadaster, kataster, ч. katastr, слц. kataster, болг. кадáстър, м. катастар, схв. кáтастар, слн. katáster; — запозичення з французької мови; фр. cadastre «опис і оцінка нерухомого майна; реєстр» походить від іт. catast(r)o (ст. catastico) «тс.», що через слат. castrum «тс.» зводиться до пізнього гр. κατάστιχον «реєстр» (початково «лінія над лінією»), утвореного з применника κατά «зверху вниз, з, на», спорідненого з хет. katta «тс.», дкімр. cant «з, разом з», дірл. cēt- «тс.», і іменника στίχος «лінія, ряд», пов'язаного з στείχω «іду», спорідненим з дінд. stighnōti «сходити, піднімається», псл. stignōti «поспішати, прямувати», укр. стігáнути, устигáти. — СІС 299; Фасмер II 156; Горяев 446; ССРЛЯ 5, 642; Gamillscheg 170; Dauzat 124; Bloch 110; Boisacq 907, 913; Klein 218; Frisk I 800, II 784—785. — Див. ще стігáнути¹. — Пор. стѣжка.

кадѣт¹ (заст.) «вихованець середнього військового училища у дореволюційній Росії»; — р. болг. м. кадѣт, бр. кадѣт, п. ч. слц. вл. kadet, схв. кадѣт, слн. kadét; — через російську і, далі, німецьку мови (нім. Kadét «вихованець юнкерської школи») запозичено з французької; фр. cadet «молодший» походить від гасконського capdet «молодший глава родини» або «молодший офіцер» (назва юнаків — молодших синів гасконських шляхетних родин, що, позбавлені спадщини, йшли на службу до королівського двору як майбутні офі-

цери); гасконське *carpet, cadet (caedel)* пов'язують з лат. *caput* «голова» (зменш. *capitellum*).— СІС 299; Фасмер II 156; Kopaliński 463—464; Holub—Lyer 226; Kluge—Mitzka 338; Dauzat 125; Gamillscheg 171.— Пор. **капітан**.

кадѣт² (політ.) «член конституційно-демократичної партії»;— р. болг. м. *кадѣт*, бр. *кадѣт*, п. ч. слц. *kadet*, схв. *кадѣт*, слн. *kadét* «тс.»;— результат розмовної видозміни абрєвіатури *КД* («конституційно-демократична»); кінцеве **-т** дано за аналогією до *кадѣт* «вихованець військового училища».— Фасмер II 156; Шанский ЭСРЯ II 8, 12; Kopaliński 463—464; Holub—Lyer 226; Dauzat 125.

[**кади**] «куди», [*каді* Дз УЗЛП, *кадівай*, *кадиваль* ВеЛ] «тс.»;— р. [*кадѣ*] «де», п. [*kady*], ч. ст. *kady*, мор. [*kadě*], слц. *kade*, [*kady*];— остаточно не з'ясоване; можливо, є фонетичним варіантом *куді* і походить від псл. **kađu* з рефлексцією носового *ѣ* в *а* на ґрунті польської мови (Rozwadowski Gramatyka języka polskiego, Kraków, 1923, 141; Verchratskij AfSlPh 14, 606), звідки могло поширитись і в лемківських говорах української; тлумачиться також (Sławski II 18) як давнє складення з прислівника *ка* «де, куди, як, коли» (пор. р. *кабі*) і частки *-ду* (укр. *ку-ди*); у чеській мові пояснюється (Machek ESJČ 305) аналогічним впливом *kam* «куди» (стсл. **камо**); не зовсім ясним є елемент *-ва-* у варіантах форми (пор. укр. [*мади-вай*]), р. *откүдова*, мор. [*tedovaj*], ч. *in-dová*).— Дзендзелівський УЗЛП 68—69; Bern. I 674.— Пор. **куді**.

кадік (анат.) «адамове яблуко», [*кабік* До, *калдік* Я] «тс.»;— р. *кадык*, [*кондык*], бр. *кадык*;— очевидно, через російське посередництво запозичено з татарської мови; тат. *kadyk* «міцний, твердий, який випинається» споріднене з дтюрк. *qatuy* «твердий, жорсткий»; виведення з початкового **кардик* як спорідненого з п. *gryuka* «кадик» або зіставлення на підставі р. [*кондык*] з дінд. *kandaḥ* «коренева бульба», *kapdikaḥ* «куля для гри», *kandukat* «подушка», гр. *κόνδος* (*κόνδυλος*) «кулак, пухлина», лит. *kanduolas* «ядерце» (Горяев 126) непереконливі.— Фасмер II

157; Шанский ЭСРЯ II 8, 15; Шипова 149; Bern. I 446; Дмитриев 559.

каділо (бот.) «однорічна трав'яна рослина, квітки якої розкриваються вночі і сильно, приємно пахнуть, *Melittis L.*»;— р. *каділо*, бр. *кадзіла* «тс.»;— пов'язане з *кадіти*; назва зумовлена ефіроносними властивостями рослини.— Нейштадт 471; Вісюліна—Клоков 286, 290, 296.— Див. ще **кадіти**.

[**кадіна**] «вторе сплетений якірний канат при рибальському човні на Азовському морі»;— неясне.

кадіти, *каділо*, *кадільник*, *кадільниця*, *кадільний*, [*кадіній*] «димний, закоптілий» Г, Ж;— р. *кадіть*, бр. *кадзіць*, др. *кадити*, п. *kadzić*, ч. *kaditi*, мор. [*kadit*] «випалювати вугілля», слц. *kadit'* «кадити», вл. *kadžić*, нл. *kažiš* «тс.», болг. *кадя* «каджу, димлю», м. *кади* «кадить, димить», схв. *кадити*, слн. *kaditi* «курити; димити», стсл. **кадити**;— псл. *kaditi* (<**kōd-*), пов'язане чергуванням голосних з *čadъ* <**kēdъ*;— дальші зв'язки неясні; зіставлення з прус. *accodis* «димохід», гр. *κέδρος* «кедр» (вживаний для кадіння), лит. *kadagys* «яловець», прус. *kadegis* «тс.», гр. *χοδμή* «жінка, що смажить ячмінь», алб. *k'em* (<**ked-mo*) «ладан», лат. *sandēre* «блищати, сяяти» залишаються недостатньо обґрунтованими.— Фасмер II 156; Преобр. I 280; Sławski II 18—19; Brückner 212; БЕР II 134—135; Skok II 13; ЭССЯ 9, 109—110; Bern. I 467; Trautmann 112, 123—124; Топоров 70; Meyer 222; Frisk I 808; Pokorny 537; Setälä FUF 9, 126—128.— Пор. **чад**.

кадіб «велика діжка; [колодязний зруб з цілого пня], *кадівб* «тс.», *кадуб* «тс.; [польова криниця Пит. іст. і діал.; тулуб Ж]», [*кадоб*] «частина комори; стара бочка для попелу; тулуб» Ж, [*кадов*] «велика бочка, видовбана з дерева для зберігання хліба» Я, [*кадовб*] «кадіб» Л, [*кадавбень* Л, *кадавбєць* Ж] «тс.», [*кадовбєц*] «видовбана дерев'яна сільниця» Л;— р. [*кадолб*] «видовбана з дерева посудина», [*кадолба*, *кадолбь*] «тс.», бр. *кадаўб* «бочка, видовбана з стовбура дерева», п. *kadlub* «тулуб», ст., діал. «видовбаний пень, колода», ч. *kadlub* «велика посудина, видовбана із

стовбура; форма для лиття, взірець, схема», мор. [kadlub] «видовбаний пень для зберігання зерна; грудна клітка; вбита гуска без крил і шиї», слц. kadlub «цямрина криниці; форма для лиття; живіт», вл. kadoľb «димар», нл. ст. kadlub «видовбаний пень»;— пн.-псл. *ka-d'ľbъ, утворене з компонента *ка- (*ко-), наявного також у словах *каблук*, *коверза*, і основи дієслова *d'ľbti «довбати»; менш обгрунтованими є спроби реконструкції псл. *кадь-дълбъ (Trautmann Göttingische Gelehrte Anzeigen 1911, 258; Георгиев БЕ 1978/3, 201; Винник 99), яке не пояснює всіх значень, або ж як запозичення з турецької мови (Karłowicz SWO 238).— Толстой Сл. геогр. терм. 220—222; Фасмер II 157; Преобр. I 285; Sławski II 16—17; Brückner 238; Machek ESJĀ 234—235; ЭССЯ 9, 113—115; Трубачев Рем. терминол. 169; Берн. I 467.— Див. ще **довбати**.— Пор. **каблук**¹, **каверза**.

ка́дка «діжка; [футляр над жорнами у водяному млині], [кадь] «кадка» Ж, [када] «діжка для вина» Дз, [кадушка] «посудина, якою набирають воду з діжки» Л;— р. *ка́дка*, [кадь, кадушка], бр. *ка́дка*, *кадзь*, др. *кадь*, п. *kadz*, ч. *kád'*, слц. *kad'a* [kiad, kad'l], вл. *kadz*, нл. ст. *kađ*, болг. *када* «бочка», [ка́да] «тс.», схв. *ка́да* «велика посудина; вид ванни», ст. *кад* «велика дерев'яна посудина», слн. *kād* «кадка, ванна», стсл. **кадь** «кадка»;— запозичене в старослов'янську і давньоруську мови з грецької; гр. *κάδι(ον)*, зменш. від *κάδος* «глек, відро, бочка», походить від гебр. *kad* «дерев'яне відро, цебер», спорідненого з ар. *kādūs* «тс.»; непереконлива думка (Machek ESJĀ 234) про споконвічну спорідненість з гр. *κῆφίς* «урна для голосування» і про походження від іє. *kādḥ.— Винник 98—99; Фасмер II 157; Преобр. I 281; Sławski II 19; Brückner 212; БЕР II 128, 129; Skok II 12; Bezlaĵ ESSJ II 8; ЭССЯ 9, 112—113; Берн. I 466—467; Matzenauer 39; Lokotsch 78; Frisk I 751—752.

[ка́дло] «дерев'яна основа в козацьких литаврах чи бубнах» Я;— очевидно, пов'язане з *ка́дка* (*кадь*) «дерев'яна діжка» (див.).

ка́дмій «хімічний елемент; жовта фарба»;— р. болг. *ка́дмий*, бр. *ка́дмій*, п. *kadm*, ч. слц. *kadmium*, схв. *ка́дміј*, *ка́дміјум*, слн. *kádmij*;— запозичення з новолатинської мови; нлат. *cadmium* пов'язане з лат. *cadmīa* «вид цинкової руди», що походить від гр. *καδμεία* «руда цинку», утвореного від географічної назви *Καδμεία* «Кадміїська земля», пов'язаної з іменем *Καδμῶς*, яке належало міфічному засновнику міста Фів, в околицях якого було знайдено цей мінерал; елемент кадмії був відкритий у 1817 р. німецьким хіміком Фрідріхом Штрөмейером.— СІС 299; Фигуровский 75—76; Kopaliński 464; Holub—Lyer 226; Dauzat 125; Bloch 111; Klein 219.

[ка́довб] «невелике озеро на болоті чи яма з водою на полі» Л, [ка́довбина] «яма з водою, ковбаня», [кадава́бня] «тс.» Л;— очевидно, результат видозміни форм [кавт́оба] «яма з водою», [ковт́оба] «тс.», зближених з [ка́довб] «кадіб»; тлумачиться також (Толстой Сл. геогр. терм. 220—224; Фасмер II 287) як етимологічно тотожне слову *кадіб*.— Див. ще **ковт́оба**.

кадр «окремий знімок на кіно- чи фотоплівці; кадровий, досвідчений працівник», *кадровік*;— р. бр. *кадр*, п. *kadř*, ч. *kádr* (зб.), слц. *káder* «тс.», вл. *kader*, болг. *кадр* «фотографія», *кадровік* «кадровий службовець», м. *кадро* «фотографія», схв. *ка́дар* (зб.), слн. *káder* (зб.);— запозичення з французької мови; фр. *cadre* «оправа, рамка; кадр, особовий склад» походить від іт. *quadro* «квадрат; картина, рама», що зводиться до лат. *quadrum* «чотирикутник, квадрат».— СІС 299; Шанский ЭСРЯ II 8, 14, 15; Фасмер II 157; Kopaliński 464; Holub—Lyer 226; Dauzat 125.— Див. ще **квадрат**.

[кадрéл] «рядно» Мо, [кадрéля] «тс.» Мо;— очевидно, запозичення з польської мови; п. [kadryl] «легка шовкова тканина, як правило, з квадратним малюнком» походить від фр. *quadrillé* «клітчастий, розбитий на квадрати; картата тканина», яке зводиться до ісп. *cuadrillo* «квадрат», що походить від лат. *quadrum* «тс.».— SW II 198; Gammillscheg 733.— Див. ще **квадрат**.— Пор. **кадр**, **кадріль**.

кадріль; — р. *кадріль*, бр. *кадріля*, п. *kadryl*, ч. *kadřil*, *kadřila*, *kvadřila*, слц. *kadřila*, болг. *кадріл*, схв. *кадрїл*, *кадрїла*, *кадрїља*, слн. *kadřilja*; — запозичення з французької мови; фр. *quadrille* «кадриль, танець у чотири пари» походить від ісп. *cuadrilla* «тс.», початково «група з чотирьох», утвореного від іменника *cuadro* «квадрат», що походить від лат. *quadrus* «тс.». — СИС 299; Фасмер II 157; Коралиński 464; Dauzat 600; Gamillscheg 733; Bloch 111; Klein 1283. — Див. ще **квадрат**.

[кадўк¹] «падуха хвороба; чорт, біс; кат Ж; дука Ж; маєток без спадкоємця Я», **[кадўк]** «чорт; кат; дука» Ж, **[кадўковий Я, кадўцький Ж]**; — р. **[кадўк]** «падуха хвороба, диявол», бр. *кадўк* «нещастя; злий дух, чорт»; — запозичення з польської мови; п. ст. і діал. *kaduk* «чорт, біс; кат; епілепсія; лихо; залишений без спадкоємця маєток» походить від лат. *caducus* «падаючий», пов'язаного з *sado*, -ere «падати»; пов'язується також (Топоров III 111—112) з п. **[kaduk]** (бот.) «яловець, *Juniperus L.*», яке виводиться від прус. *kadegis* «тс.». — СРНГ 12, 301; Richhardt 60; Bern. I 466; Mikl. EW 108; Walde—Hofm. I 128. — Див. ще **казус**.

[кадўк²] (орн.) «волове очко, *Trogodytes parvulus*» ВеБ; — очевидно, пов'язане з **[кадўк¹]** «чорт, біс»; мотивація назви неясна. — Див. ще **кадўк¹**.

кажан (зоол.) «летюча миша, *Vespertilio*», **[кожан]** «тс.», **[кажанка]** «самка кажана Я», **[кажаненя]** «маля кажана» Я; — р. *кожан*, **[кожаник]** «кажан», **[кожанница]**, бр. *кажан*, п. **[kažan]** «тс.»; — похідне утворення від **[кожа]** «шкіра»; назва зумовлена тим, що роль крил у кажана виконують шкіряні перетинки; у першому складі **о** перейшло в **а** під впливом наголошеного **а** наступного складу, як у словах *багатий, хазїн, халява*. — Критенко Вступ 538; Бандрівський Досл. і мат. V 3; Булаховський Вибр. пр. II 239. — Див. ще **кожа**.

казан. **[казаніна]** «поганенький казан», **[казанкі]** «вид узору на великодній писанці», **казанна**, **казанок**, **казаняр**, **показанщина** (іст.) «податок з казана

(за викурювання горілки)»; — р. діал. бр. болг. м. *казан*, п. **[kazan]** (з укр.), схв. *казан* «казан, басейн, резервуар», слн. *kazan* «солдатський казанок»; — запозичення з тюркських мов; тур. *kazan*, крим.-тат. тат. кирг. телеут. шор. *kazan* походить від тюрк. **kāzān* (<**kārγan*), спорідненого з монг. *qarum* «казан», тур. *kazmak* «копати, довбати». — Крымський Укр. гр. II 58; Фасмер II 159; Шипова 149—150; БЕР II 137; Skok II 69; Bern. I 496; Mikl. EW 114; Lokotsch 91; Дмитриев 535; Räsänen Versuch 243.

казарка¹ (орн.) «вид дикої гуски, *Branca*»; — р. *казара*, *казарка* «тс.»; — неясне; зближення з тур. *kaz* «гуска» (Булаховський Вибр. пр. III 238; Преобр. I 282), як і пов'язання з др. *козаринъ* «хазар», викликає сумнів. — Фасмер II 159; Горяев 127; Шипова 150.

казарка² (ент.) «жучок з родини догоносиків, *Rhynchites vacchus L.*», *козарка* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *казарка* «тс.»; [комаха, шкідник злакових; усяка комаха], **[казарá]** «хлібний жук; міль» розглядається (Фасмер II 159) в одному гнізді з *казарка* (орн.); зв'язок з др. *козаринъ* «хазар» заперечується (тж).

казарма, **[казарман]** «наймит, що працював у поміщика і жив у казармі» Мо, *казармений*; — р. бр. болг. м. *казарма*, п. *kazarma*, ч. *kasárna*, слц. *kasáreň*, вл. *kaserna*, схв. *касарна*, *касарна*, слн. *kasárna*; — запозичене через посередництво польської мови з німецької; нім. *Kaserne*, **[Kasarm(e)]** походить від фр. *caserne*, первісно «приміщення для чотирьох солдат», яке зводиться до пров. *caserna* букв. «група з чотирьох осіб», що походить від лат. *quaterni* «по чотири», пов'язаного з *quattuor* «чотири», спорідненим з псл. *četyre*, укр. *чотири*; відповідне слово в італійській мові набуло форми *caserna* (під впливом агта «зброя»), звідки згодом з'явилося нім. **[Kaserm, Kasarme, Kasarm]**. — Фасмер II 159; Richhardt 64; Шанский ЭСРЯ II 8, 17; Dauzat 146; Bloch 126; Gamillscheg 196; Kluge—Mitzka 356; Klein 245. — Див. ще **чотири**. — Пор. **касарня**.

казати «говорити; [показувати Ж],

[кажбá] «розповідь» Ж, [káзи (та перека́зи)] «розмови» Ж, каза́льниця «амвон», каза́ння «проповідь», [казань] «слово, промова», [казе́нь] «тс.», [казате́ль] «промовець», ка́зка, казка́р, казко́вий, [казчаний] «казковий» Я, вказі́вка, вказі́вний, вика́жчик, віказ, вика́зувач, відказа́ти «відмовити; заповісти», [відка́зувати] «нарікати» Ж, [відка́з] «відмова», доказа́ти «довести; донести», дока́жчик, до́каз, [дока́зка] «наклеп», доказа́вий, заказа́ти «заборонити», зака́з «заборона», зака́зник, наказа́ти «звеліти», нака́з, нака́зний, наказо́вий, [наока́з] «напоказ» Везн, напока́з, [оказа́ти] «виявити», [оказа́тися] «виявитися», пере́каз, підказа́ти, підка́жчик, підка́з, підка́зувач, пока́зати, пока́жчик, по́каз, показáння, пока́зник, показу́ха, показний, показо́вий, приказа́ти (розм.) «наказати», прика́жчикува́ти (іст.), прика́жчик (іст.), при́казка, ро́зказ (заст.) «наказ», ро́зка́з «оповідання» Г, Нед, [ро́зказка] «балачка» Нед, [ро́зказник] «оповідач» Нед, ро́зказні, [ро́зказня́] «балачка; оповідання» Нед, [сказ] «вказі́вка» Нед, сказа́ння, [ска́зка] «казка» Нед, ука́жчик, ука́з, ука́зка, [ука́зник] «укажчик»;— р. каза́ть «показувати», сказа́ть «сказати», бр. каза́ць «казати; показувати», др. казати «тс.»; навчати; карати, п. каза́с «казати; веліти; проповідувати», ч. kázati «проповідувати; наказувати; (ст.) показувати, карати», слц. kázat' «проповідувати; наказувати; [говорити]», вл. kazaś «наказувати; замовляти; запрошувати», нл. kazaś «тс.», болг. ка́звам (ка́жа) «кажу; називаю, наказую», м. каже «скаже, розкаже; покаже, вкаже», схв. ка́зати «сказати; показати», слн. kázati «показати», стсл. ка́зати «указувати; навчати; наказувати; проповідувати»;— псл. kazati «показувати»;— споріднене з дінд. kášate «з'являється, блищить, світить», cákšate «бачать, спостерігають; з'являються», ав. ākasaŋ «побачив», гр. τέμωρ «знак, риса»; іе. *k^hek- (*k^heg'-), *k^hōk- (*k^hōg'-); зіставлення з дінд. śasti (<*kās-) «показує; навчає; наказує; карає» (Machek ESJC 246) допустиме, хоча й викликає деякі сумніви щодо фонетичних співвідношень; щодо розвитку значення «показувати»—

«говорити» пор. гр. δείχνωμι «показую»— лат. dīco «говорю».— Фасмер II 159; Шанский ЭСРЯ II 8, 17—18; Потебня РФВ 3, 102—103; Sławski II 110—111; Brückner 222; БЕР II 138—140; Skok II 69—70; ЭССЯ 9, 168—170; Bern. I 497—498; Mikl. EW 113—114; Pokorny 638—639.

каза́х, заст. кайза́к Ж;— р. бр. болг. каза́х, п. ч. слц. Kazach, схв. Kázāx;— запозичення з казахської мови; каз. қазақ, «казах» споріднене з чаг. казак «тс.»; вільна, незалежна людина; шукач пригод, волоцюга», тат. казак «неодружений»; заміна кінцевого к на х відбулась на слов'янському ґрунті.— ССРЛЯ 5, 661; Фасмер II 158; Никонов 167; Мельхеев 41; Machek ESJC 287; Holub—Kop. 184; Боев БЕ 14, 425; Räsänen Versuch 243.— Пор. коза́к¹.

казе́йн «білок у складі молока»;— р. болг. м. казе́йн, бр. казе́йн, п. kazeina, ч. слц. слн. kazein, вл. kazein, схв. казе́йн;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. Kasein, фр. caséine, англ. casein походять від лат. cāseus «сир», спорідненого з двн. chāsi, нвн. Käse, ірл. cáise, дангл. ciese (англ. cheese), псл. kvasъ, kysnoti, укр. квас, кі́снути.— СІС 299; Шанский ЭСРЯ II 8, 18; Kopaliński 487; Holub—Lyer 238; Dauzat 146; Klein 245; Walde—Hofm. I 176—177.— Див. ще квас, кі́снути.

казема́т «оборонна споруда; броньоване приміщення на кораблі для гармати; камера для ув'язнення у фортеці», [казаме́т] «закутень біля печі; холодна і неосвітлена кімната» Ва;— р. казема́т, ст. казамат, казема́тта, бр. болг. казема́т, п. kazamaty, ч. kasamaty, kase-maty, слц. kazamaty, схв. каза́мат, каза́мата, казе́мат(a), слн. kazemáta;— запозичення з французької мови; фр. casemate походить від іт. casamatta, можливо, утвореного з іменника casa «дім» і прикметника matto «схований, потайний» (початково означало «невидиме укріплення») або запозиченого з грецької мови (гр. χάσμα «рів; прірва, безодня»).— СІС 299; Фасмер II 159; Преобр. I 283; Шанский ЭСРЯ II 8, 18; Kopaliński 487; Holub—Lyer 235; Kluge—Mitzka 356; Gamillscheg 196; Dauzat 146.

[казибрід] «лютий (місяць)» Ж, [казьб] «тс.» Ж;— складне утворення з основи дієслова [казіти] «псувати» та іменника *брід*; назва зумовлена мінливістю погоди у відповідний місяць; пор. іншу його назву [казидороба].— ЭССЯ 9, 170.— Див. ще **бресті, казіти**.

[казилён] (бот.) «повитиця льонова, *Cuscuta epilinum Weihe*» Вел, ВЕНЗн, [казило] (назва рослини) Ва;— складне утворення з основи дієслова *казіти* «псувати» та іменника *льон* (*лен*) з початковим значенням «той, що псує льон»; назва зумовлена паразитичними властивостями рослини, яка розвивається за рахунок поживних соків інших культурних рослин, зокрема льону.— Вісюліна—Клоков 263—264.— Див. ще **казіти, льон**.

Казимір, Казько, Казиміра, ст. *Казимиръ* (1349);— р. болг. *Казимір*, бр. *Казімір*, др. *Казимиръ*, ч. ст. *Kazimír*, слц. *Kazimír*, *Kazimíra*, схв. *Kāzimīr*, *Kāzимира*, слн. *Kazimír*;— запозичення з польської мови; п. *Kazimierz*, *Kazimír*, *Kazmierz* утворене з основ дієслова *kazić* «нищити, руйнувати, псувати», спорідненого з укр. [казіти], та іменника *мір* «згода, спокій», спорідненого з укр. *мир*, або давньої іменної основи *тѣг-* «великий, славний», очевидно, спорідненої з гр. -μωρος «тс.», ірл. *тóg*, *тáг* «великий», двн. *тáгі* «відомий, славний»; тлумачення первісної семантики імені як «той, хто порушує спокій» (*Trávníček* SJČ 644) не зовсім певне, а тлумачення «той, хто передвіщає мир» (*Суперанская* 78) неправильне.— Сл. вл. імен 212; Петровский 126; *Taszycki* *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*, *Kraków* 1926, 24, 40; ЭССЯ 9, 170.— Див. ще **казіти, мир**.

[казіти] «псувати, спотворювати», *казітися* «впадати в люті, скаженіти; пустувати, жирувати», *каз* «сказ, шаленство, оскаженіння», [казітель] «той, хто псує Ж; неспокійний, вередливий хлопчик Кур», [казінка] «проступок» (?) Г, Ж, *проказа, проказжений, проказний, казітися* «захворіти на сказ; розлютитися; [зіпсуватися]», *скаженіти, скаженіна, скаженівка* «сказ», *скаженюка* «хвора на сказ тварина», [скажиня] «шалена люди-

на» Ме, *сказ* «гостре інфекційне захворювання; несамовитість; [огріх при оранці Ме], [сказа] «огріх, вада», [сказь] «шал; шалена людина» Ме, *скажений, скаженкуватий*;— р. [казіть] «псувати», бр. [казіць], п. *kazić* «тс.», др. *казитися* «псуватися», каш. [kazić] «бити, товкти; прищеплювати заразу», ч. *kaziti* «псувати, розбещувати», слц. *kázit'* «тс.», вл. *kazyć* «псувати; заважати», нл. *kazyś* «тс.», схв. *наказіти* «спотворити, викривити», слн. *kaziti* «псувати, шкодити», стсл. **казити** «псувати; каструвати»;— псл. *kaziti*, початково каузатив до *čezpŕti* «зникати, гинути» (укр. [чезнути] «тс.» з первісним значенням «викликати загибель, знищувати»; менш переконливим є виведення з іє. *kǎg(h)-«щось гидке», паралельного до *kak(k)- (пор. *кал*), і порівняння розвитку значення до вірм. *k'akem* «псую, знищую» (*Kořínek* LF 68, 93) або ж зіставлення з лит. *kežėti* «ставати кислим, терпким» (*Machek* *Recherches* 82—86) чи *góžti*, *góžiti* (про псування пива) (*Machek* *ESJČ* 246).— Фасмер II 160; Преобр. II 283; Меркулова *Этимология* 1967, 166—168; *Sławski* II 111—112; ЭССЯ 9, 171; Берп. I 498; *Mikl.* *EW* 114; *Trautmann* 133.— Див. ще **чезнути**.

казна́ (заст.) «державна скарбниця, гроші», [казенець] «утримуваний за рахунок казни» Ж, *казенка* (заст.) «державна винна крамниця; горілка у цій крамниці», *казенщина, казенний*;— р. бр. *казна́*, болг. *казна́*, схв. (h)ǎzpa «скарб»;— запозичення з тюркських мов; тур. *hazine* (*hazne*) «казна, скарб», крим.-тат. *хазна*, тат. *хазина́, хазина́* «тс.» походять від ар. *ħazīna*, *ħazna* «тс.».— Акуленко 137; Макарушка 8; Шанский ЭСРЯ II 8, 19; Шипова 150—151; Фасмер II 160; Аракин *Тюркизмы* 120—122; Добродомов РР 1967/1, 77—79; Младенев 664; *Skok* I 662; Берп. I 386; *Lokotsch* 68.

казна- (початковий компонент неозначених займенників і прислівників *казна-хто, казна-що, казна-який, казна-де, казна-звідки, казна-коли, казна-куди, казна-як*;— результат скорочення і стягнення членів словосполучення *кат зна(є)*.— Грінченко II 202.— Див. ще **знáти, кат**.

[ка́зня] «в'язнична камера», [казнь] «міська в'язниця» Ж, Пі, [казніця] «виправна в'язниця» Ж, [казніти] «карати» Ж; — р. *казнь* «смертна кара, стра-та», *казніть*, др. *казнь* «кара», *казніти*, п. *kažň* «кара, тортури; місце покарання; (ст.) наказ», ч. *kázeň* «дисципліна», ст. *kázn* (*kážň*, *kázeň*, *kázeň*) «кара», слц. *kázeň* «проповідь, повчання; дисципліна», вл. *kažnja* «наказ; дисципліна», нл. *kaži* «наказ; закон», болг. ст. *ка́знь* «кара, смертна кара», м. *казна* «тс.», схв. *ка́зна* «кара», *ка́зан* «тс.», слн. *kažep* «кара; штраф; пеня», стсл. **КАЗНЬ** «кара; рішення», **КАЗНИТИ** «карати»; — псл. *kažpъ*, похідне від *kazati* «казати, говорити»; спочатку означало «розказування, повчання», потім «наказ, рішення», далі «вирок, рішення про покарання» і, нарешті, «кара»; пов'язання з *ка́ятися* (Mikl. EW 107; Преобр. I 69; Holub—Kop. 166; Kořinek LF 57, 353) або з [казіти] (Bern. I 496—497) позбавлене підстав. — Фасмер II 160—161; Sławski II 113—114; Brückner 224; Machek ESJČ 246; ЭССЯ 9, 172—173; БЕР II 142; Skok II 69. — Див. ще **казати**.

казуїст, *казуїстика*, *казуїстичний*; — р. болг. *казуїст*, п. слц. *kazuista*, ч. *kasuista*, схв. *казуїст(а)*, слн. *kazuíst*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. *Kazuíst*, *Kasuístik*, фр. *casuiste*, *casuistique* походять від ісп. *casuista*, початково «теолог, який застосовує закони моралі до окремих питань совісті», утвореного з слат. *cāsus* «питання совісті». — СІС 300; Шанский ЭСРЯ II 8, 20; Kopaliński 487—488; Dauzat 148; Gamillscheg 198; Bloch 127; Klein 247. — Див. ще **казус**.

казус, *казуальний*, *казусний*; — р. бр. болг. *ка́зус*, п. вл. *kazus* «випадок, факт», ч. слц. слн. *kázus*, схв. *казус*; — запозичення з латинської мови; лат. *cāsus* «випадок» (давніше «падіння»), *cāsuālis* «випадковий» пов'язане з *cadō*, -ere «падати», спорідненим з вірм. *casnum* «тс.», кіпр. *sesaig* «град», корн. *keser* «тс.». — СІС 300; Шанский ЭСРЯ II 8, 20; Kopaliński 157; Dauzat 148; Walde—Hofm. I 128.

[казю́ка] «змія; кузька, комашка; (ент.) сонечко, *Soccinella* Ж», [казя́вка]

(ент.) «сонечко» Ж; — р. *козя́вка* «кузька», [козю́ля] «змія», бр. [казю́лька] «мошка; кузька»; — очевидно, пов'язане з *коза́*; зв'язок міг бути зумовлений подібністю вусиків комахи і роздвоєного язика змії до рогів кози. — Фасмер II 279; Преобр. I 330. — Див. ще **коза́**¹.

[казя́рка] «плетена дерев'яна загорожа для овець, стійбище» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *коза́*.

кайдáni, [кайдáниці] «кайдани», [ка́йди, кайдя́та] «тс.» Ж, *кайдáнки* «наручники», *кайдáнник* «закутий в кайдани», *кайдáння* (зб.); — р. *кандалы́*, [кайдáны, кайдáлы], ст. *канданы*, бр. *кайдáны*, п. *kajdany*; — здебільшого виводиться від ар. *kajdāni*, дв. від *kajd* «зв'язка», що могло бути запозичене через посередництво тюркських мов (пор. тур. *kajd* «тс.»); пов'язується також з тат. *хайтан* «шнурок»; виведення від тур. *kündeli* «зв'язаний», *künde* «колода; петля» (Преобр. I 291; Дмитриев 566; Brückner PF 6, 630; Bern. I 480), як і від ак. *kandālu* «залізне начиння» (Schott Festschrift N. Hirt 2, 47) або від слат. *sandela* «вид корабельного каната» (Matzenauer 193), непереконливі. — Москаленко УІЛ 22; Халимоненко УМЛШ 1977/9, 23; Макарушка 8; Фасмер II 161, 178; Шипова 152, 158—159; Korsch AfSIPh 9, 507; Sławski II 23—24; Mikl. EW 110; TEI I 322.

[ка́йла] «угорський бик з великими рогами», [кайленя́] «бичок, теля» (?); — запозичення з угорської мови; уг. *kajlá* «кривий, звислий; криворогий» виводиться від основи *kaј-* «кривий, кривизна; гнутися». — MNTESz II 308; Bárczi 146. — Пор. **кайлак**.

[кайла́к] «короткий обрубок дерева, поставлений сторч для сидіння; (мн.) криві обрубки дерева, призначені на дрова, ломаки», [кайла́ччя] (зб.) Ж; — видозмінене запозичення з угорської мови; уг. *kajlá* «кривий, загнутий» виводиться від основи *kaј-* «тс.; кривизна; гнутися». — Балецкий St. sl. 9/1—4, 338; MNTESz II 308; Bárczi 146. — Пор. **кайло**.

кайло, *кайловище* «держак кайла», *кайлувати*; — р. *кайло́*, *кайла́*, бр. *кай-*

ло́, п. [kajla] «биття, шмагання», [kajlowaś] «бити, колошматити», болг. *кайла* «кайло», *кайло* «тс.»; — неясне; можливо, є запозиченням з німецької мови; пор. нвн. Keil «клин», keilen «забивати клинці, бити, шмагати». — Фасмер II 161; ССРЛЯ 5, 679; SW II 203.

кайма́, *каймо́мка*, [кальма́] «кайма» Ж, *каймистий*, *каймівий*; — р. *кайма́*, бр. *кайма́*, мн. *ко́ймы*; — запозичення з турецької мови; тур. *kajma* «рубець, крайка», пов'язане з *kajmak* «ковзати, легко сходити, стікати» (згодом «оточувати, робити край, рубчик»), спорідненим з алт. тел. шор. *ка́йы* «обшивка, кромка сукні», тат. *кайы* «строчити, гаптувати», кирг. ойр. каз. *кью* «кайма», ккалп. *кыйыу* «оздоблення тканиною країв хутра, саоври», пов'язаними з давнім дієсловом *кый* «оздоблювати тканиною по діл, поли хутра». — Фасмер II 162; Преобр. I 283; Шипова 152; Bern. I 469; Mikl. EW 108; TEI 1, 322; Lokotsch 81; Räsänen Versuch 221; Егоров 296.

кайма́к «вершки з пряженого молока», [кайма́н] «вершки» Я; — р. бр. *кайма́к* «варені вершки; густі вершки», болг. *кайма́к* «вершки; сметана», м. *кайма́к*, схв. *кайма́к* «тс.; каймак»; — запозичення з тюркських мов; пор. тур. *каутак* «вершки, крем; піна», аз. крим.-тат. тат. каз. *кайма́к* «варена жирна густа сметана; густі вершки, зняті з вареного молока», алт. кирг. шор. *кайма́к*, *кайма́к*, *кайма́к* «тс.» — Фасмер II 162; ССРЛЯ 5, 682; Шипова 152; Дмитриев 535; Bern. I 469; Mikl. EW 108; Lokotsch 81.

кайма́н (зоол., вид крокодила); — р. бр. *кайма́н*, п. ч. слц. вл. *кайма́н*, схв. *кайма́н*, слн. *кайма́н* «тс.»; — запозичення з іспанської мови; исп. *caimán* «тс.» походить від каріб. *asaoyotap* «тс.» — СІС 300; ССРЛЯ 5, 682; Корпаліński 465; Holub—Lyer 227; Klein 254; Dauzat 127.

[кайо́ра] «плоскодонний човен», [кайо́ра] «тс.» Я; — неясне.

кайо́ра (орн.) «птах родини чистунових, *Uria Brisson*»; — р. бр. *кайо́ра* «тс.»; — очевидно, як і р. [кайо́р] «тс.», [ка́вра] (*каура́*)] «норець, *Podiceps cristatus*», [кайо́р] «чистун», походить від ест. *kaug* «північний нирок, *Solumbus arcti-*

cus». — СІС 300; Фасмер II 154, 162; Kalima 98.

[кайо́стра] «повстяна торба; мішок», [кайо́стровий] «повстяний»; — р. [кайо́стра] «мішечок», [кайо́стра] «тс.», п. [кайо́стра] «мисливська шкіряна сумка»; — запозичення з латинської мови; лат. *canistrum* «кіш» походить від гр. *κάνιστρος* «корзина»; на слов'янському ґрунті, очевидно, зазнало впливу з боку семантично близького слова *тайо́стра*. — Фасмер II 162; Brückner 564; Mikl. EW 109; Matzenauer 341. — Див. ще **кані́стра**. — Пор. **тайо́стра**.

какао́; — р. болг. м. *какао́*, бр. *какава́*, п. ч. слц. *какао*, вл. *какав*, схв. *ка́као*, слн. *какао́*; — запозичене через німецьку чи французьку мову (фр. *сасао*, нім. *Какао́*) з іспанської; исп. *сасао* походить від мексиканського *сасао* «дерево какао» (*сасаоатл* «боби какао», ацтекське *какауа(тл)* «тс.»). — Москаленко УІІ 60; Фасмер—Трубачев II 162; Шанский ЭСРЯ II 8, 22; Кипарський ВЯ 1956/5, 131; SWO 314; Holub—Lyer 227; Вьгленов БЕ 1958/2, 166; Dauzat 123; Bloch 109; Gamillscheg 169; Kluge—Mitzka 340.

какати́ (дит.) «випорожнятися», *ка́ка*, *ка́ки*, [ка́кало] Я; — р. *ка́кати́*, бр. *ка́каць*, п. *кака́с*, ч. *kakati*, слц. *kakat'*, полаб. *kokot*, вл. *кака́с*, нл. *кака́с*, болг. *ка́кам*, м. *кака*, схв. *ка́кити*, слн. *ка́кати*; — псл. *kakati*; — споріднене з лтс. *ка́кати́*, *ка́кати́*, лит. *ка́коти́*, нвн. *ка́кати́*, лат. *сасо*, -*аге*, гр. *κακάω* «тс.», *κακάη* «людські нечистоти», сірл. *сассаит* «випорожнятися», *сасс* «гній»; іє. **ка́ка*-, очевидно, звуконаслідувальне утворення, відоме і в неіндоєвропейських мовах (пор. тур. *ка́ка*, хак. *ка́ка* «нечистоти»). — Фасмер II 162—163; Преобр. I 283; Sławski II 24—25; Brückner 213; БЕР II 150; Skok II 17; Bern. I 470; Walde—Hofm. I 127; Fraenkel 206; Pokorny 521.

[каки́ш] (бот.) «латук дикий, *Lactuca scariola* L.» Мак, [ка́киш] «тс.» Ме; — неясне.

какофо́нія, *какофо́нічний*; — р. болг. *какофо́нія*, бр. *какафо́нія*, п. *какофо́нія*, ч. *какофо́ніе*, слц. *какофо́нія*, м. *какофо́нија*, схв. *какофо́нија*, слн. *какофо́нија*; —

запозичене з грецької мови, можливо, через посередництво французької чи німецької; фр. *sacophonie*, нім. *Kakophonie* походять від гр. *καχοφωνία* «погане звучання», складеного з основи прикметника *καχός* «поганий» (експресивне розмовне слово без ясної етимології, зіставляване з *κακία* «випорожнятися») та іменника *φωνή* «звук, голос». — СІС 300; Шанский ЭСРЯ II 8, 23; Коралиński 465; Holub—Lyer 227; Dauzat 124; Bloch 110; Klein 217—218; Frisk I 758—759. — Див. ще **ба́яти**, **фонéтика**.

ка́ктус (бол.) «Cactaceae»; — р. бр. болг. схв. *ка́ктус*, п. ч. слц. вл. *kaktus*, слн. *káktus*; — книжне запозичення з латинської мови; лат. *cactus* походить від гр. *κάκτος* «колючий артишок» неясного походження (можливо, запозичення). — СІС 300; Шанский ЭСРЯ II 8, 23; Sl. wyr. obcsuch 330; Holub—Lyer 227; Dauzat 124; Bloch 110; Kluge—Mitzka 340; Frisk I 758—759.

кал «екскременти; бруд», [каленіця] «посудина для розведення глини», [каланіця] «яма чи ящик для розведення вапна», [каліло] «бруд», [калі́нник] «заглибина під лавою або посудина, в якій зберігається біла глина» Ж, [калі́нниця, каль́ний] «тс.» Ж, *калю́ка* «сильний бруд», [каля́ниця] «дьюго́та, що стікає з коліс», [калі́ти] «білити (вапном, білою глиною)» Ж, *каля́ти* «бруднити», *каль́ний* «брудний», [ка́вний, ка́льний] «тс.», *ка́льно* «брудно», [ка́лко] «тс.», *зака́лець*, *ро́зкаль* «бездоріжжя»; — р. бр. *кал* «екскременти», п. каі «тс.; (ст.) болото, трясовина; гуща», ч. слц. *kal* «рідке болото, бруд; осад, гуща», болг. *кал* «тс.», м. *кал* «бруд, сірка (у вусі)», схв. *ка̋о*, *ка̋л* «болото, мул, калюжа», слн. *kał* «тс.», *kałja* «бруд на тілі», стсл. *калъ* «болото, бруд»; — псл. *kałъ*; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з гр. *πῆλος* (*παλός*) «глина, болото, мул, багно» і зводиться до іє. **k^ha-lo-s* (Meillet *Études* 418; Bern. I 475—476; Преобр. I 287; Machek *ESJĀ* 235—236), однак гр. *πῆλος* може бути пов'язаним і з лат. *palleo* «блідну» (Walde—Hofm. II 239—240), що робить це припущення непевним; шукають пояснення також у зв'язку з назвами ко-

льорів і плям (Фасмер II 163; Holub—Kop. 160; Fick *BB* 2, 197; Bezzenberger *BB* 16, 246; Pokorny 547—548; Trautmann 113—114) і зводять до іє. **kālos*, наявного у лит. *kalūbas* (*kalūvas*) «який має білу шію» (про собак), лат. *cālidus* «із світлою плямою на лобі» (про коней), *cāligō* «темнота, туман», гр. *κηλός* (*καλίς*) «пляма, бруд», дінд. *kālah* «сильно-чорний», *kalahkam* «пляма»; малоперекожливе припущення (Brückner 214) про зв'язок з лат. *squālus* «брудний». — Шанский ЭСРЯ II 8, 23—24; Фасмер II 163; Sławski II 32—33; ЭССЯ 9, 127—129; БЕР II 155—156; Skok II 37. — Пор. **каленіця**.

[калаба́й] «гультьяй, ледащо» Ж; — неясне; можливо, запозичене з тюркських мов; пор. тур. *kalırcı* «шахрай, негідник».

[калаба́йка] «зарубка на дереві для добування соку»; — неясне.

[калаба́лик] «гармидер, галас; сварка Ж; клопіт, колотнеча Мо», [каба́лик] «клопіт, метушня» Г, Ж; — р. *калаба́льк* «сум'ятиця, безлад», болг. *калаба́лък* «натовп, зборище людей; голосні розмови, гамір», м. *калабалак* «натовп; сум'яття; біганина», схв. *калаба́лук* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. *kalabalık* «натовп, метушня, сум'яття», *kalaba* «перевага, велика кількість», крим.-тат. *калабалык* (*халабалык*) «велика кількість, натовп» походять від ар. *galaba* «перевага; перемога». — Дзендзелівський НЗ УЖДУ 13, 65; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129—130; Макарушка 9; Фасмер II 163—164; Шипова 152—153; БЕР II 157; Bern. I 470; Mikl. *TEI* I 323.

[калаба́ня] «калюжа»; — очевидно, результат контамінації слів *ковба́ня* і [калаба́тина] (див.).

[калаба́тина] «калюжа; драговина, мочар», [калаба́ч] «калюжа», [каба́ч Ж, калаба́ш, калаба́ха, каля́буга ВеБ, каля́бу́ха Ж, ЛЧерк] «тс.», [колоба́тина] «драговина, мочар»; — р. [колоба́йна] «яма»; — не зовсім ясні форми; очевидно, складні утворення з основи іменника *кал* «бруд, грязь, болото» і компонентів, пов'язаних з основою дієслова [ба́тува́ти] «бити», вигуковою основою

бух(ати) та ін.; перший компонент може бути пов'язаний і з основою іменника *кóло* «колесо». — Пор. **ков-бáня**.

[**калабурці**] «шкереберть, сторчка, стрімголов», [*карабульці*] «тс.» Ж; — п. [kaɾabulcu] «тс.» (з укр.); — неясне; можливо, результат видозміни гіпотетичного давнішого **колобороть*.

[**калабушити**] «лоскотати» Л; — неясне.

[**калабча́**] «дитина» Я; — неясне; зіставлення з узб. *қаламча* «живець, черенок» (Яворницький 331) непереконливе.

[**калавéрці**] «чоботи з вивернутими халявами»; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. заст. *калэври* «черевики з повсті» походить від болг. *калээрри* (старовинне взуття), яке зводиться до тур. *kalavca* «поношене взуття»; пор. р. [*калэврри*] «м'яке взуття без каблуків». — Москаленко УІЛ 57; *Vrabie Romanoslavica* 14, 152; *Scheludko* 133; БЕР II 162—163; РЧДБЕ 300; Младенов 228.

[**калагві́**] «панчохи з білого полотна для мерця» Я, [*каліґи*] «тс.» Я; — р. [*каліґви*] «взуття для мерця (звичайно з полотна)», [*каліґи*] «тс.; черевики, др. *калига* «черевик», с.-цсл. **калигы** «підшви»; — запозичене в давньоруську мову з грецької; сгр. *καλίγι(ον)*, *καλίγα* «черевик» походить від лат. *caliga* «полуботок», можливо, спорідненого з лит. *kulnìs* «п'ята». — Фасмер II 167; Matzenauer 190; Bern. I 473; Walde—Hofm. I 138. — Пор. **каліка**².

[**калагүзити**] «погано працювати, халтурити»; — неясне; можливо, афективне утворення, пов'язане з [*гузув́ати*] «зволікати», *гүзно* «зад».

[**калáдник**] «безпорадна людина; ідіот» Ж, [*калáнник*] «бідняк», [*калáнити*] «бідувати» Я, [*каланді́ти*] «тс.» Ме, [*калатáти (вік)*] «сяк-так жити» Я; — р. [*калáнда*] «багатство», [*каланді́ть*] «економити»; — неясне, можливо (принаймні в частині форм), пов'язане з [*канді́ти*] «економити, жити з розрахунком» (пор.).

[**калака́луша**] (бот.) «черемха, *Radus Mill.*»; — р. [*калакалу́га*, *калакалу́-*

ша] «тс.»; — пов'язане з *кал* «бруд, нечистота»; назва зумовлена, очевидно, фарбувальними властивостями плодів черемхи (пор. нвн. [Tintenbeere] «черемха», букв. «чорнильна ягода»). — Фасмер II 164. — Див. ще **кал**.

[**каламáга**] «рибальська сітка» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*каламáжка*] «дощатий кузов для перевезення свіжої риби».

каламáйка (заст.) «цупка густа льняна тканина; [тканина «коломенка» Г; вовняна кольорова тканина Ж; вид жіночого одягу Ва; ластик Пі]», *каламáйковий*; — р. [*каламéнок*], ст. *каламинок* «тканина з прядива», [*коломе́нка*] «щільна бавовняна тканина», [*коломе́нка*, *коломя́нка*] «тс.», п. *kałatajka*, *kałatajka* «вид вовняної тканини», ч. *kalatank* «тс.»; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. *Kalatank*, *Kalmapk* «строката вовняна тканина» походить від слат. *salatancus*, *salatancum* (*salatancus*) «очіпок», яке зводиться до сгр. *καμηλοβύσιον* «одяг з верблюжої вовни», пов'язаного з *καμηλος* «верблюд». — Фасмер II 164; Преобр. I 284; SW II 205; Bern. I 471; Mikl. EW 109; Matzenauer 189. — Див. ще **камилáвка**.

[**каламáнка**] (знев.) «горілка»; — неясне.

каламáр «чорнильниця, пляшечка», [*каламáрок*] «тс.», [*каламáрчик*] «пляшечка» Ва; — р. [*каламáрь*] «чорнильниця», бр. *каламáр* «тс.», п. *kałamarz* «тс.; писарська шкатулка; чорнило», ч. *kałatář* «чорнильниця», слц. *kalamár*, схв. *kalamār*, слн. заст. *kałamāriš* «тс.», ст. *kalimār* «писарська шкатулка»; — через посередництво польської мови запозичене з латинської; лат. *salamārius* (*salamārium*) «шкатулка для приладів до писання» походить від *salamus* «очерет, тростина; зняряддя до писання, перо», яке зводиться до гр. *κάλαμος* «тс.», спорідненого з двн. *halm* «стебло, соломинка», лат. *culmus* «тс.», прус. *salme* «солома», лтс. *salms* «стеблина соломи», псл. **solma*, укр. *солóма*. — Richhardt 61; Zareba JP 41/1, 4; Фасмер II 164; Sławski II 34; Brückner 214; Holub—Lyer 227; Bern. I 471; Frisk I 760—761. — Див. ще **солóма**.

[каламáша] «бурда, бовтанка, розмазня; рідке болото» Ме; — очевидно, результат контамінації складної основи іменника *каламúть* та слова *ка́ша* (див.).

[каламáшка¹] «віз із скринєю, яким перевозять вантажі Ва; безтарка ЛЧерк; віз, яким перевозять сміття, гній Дз», **[каламáшник]** «візник на каламашці» Мо; — р. **[каламáжка]** «дощаний кузов для перевезення свіжої риби», **[колымáжка]** «дитячий візок», бр. *каламáжка* «візок», п. *kałamaszka*, *[kałamacha, kałamajka]* «легкий візок» (з укр. чи бр.); — зменшувальна форма від *колымáга* «вантажний віз»; можливо, поширилася під впливом білоруської чи російської мов. — *Sławski* II 34; *SW* II 213—214. — Див. ще **колымáга**.

[каламáшка²] «макогін» Мо; — неясне.

каламбур, *каламбуріст*, *каламбурити*; — р. бр. болг. *каламбур*, п. *kalambur*, ч. *salambour, kalambúg*, слц. *kalambúg*, м. *каламбур*, схв. *калámбур*, слн. *kalambúr*; — запозичення з французької мови; фр. *saletbour* «гра слів» етимологічно неясне, паралельне до *saletbredaine* «смішне зауваження», нормандськ. *[saletberdaine]*, савойськ. *[saletbourdaine]* «тс.»; пов'язання з власним ім'ям абата з *Saletberg*, комічного персонажа в німецьких повістях, чи графа *Saletbour*, що погано володів мовою і допускався двозначностей (*Kluge—Mitzka* 341; *Brückner* 213), або зведення до іт. *salamago* «чорнильниця» і *burgare* «сердити» чи до гр. *κάλη* «пухлина; горб» і фр. *bourde* «нісенітниця» (Преобр. I 284) недостатньо обгрунтовані. — *SIC* 301; Фасмер—Трубачев II 164; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 24; *Копалиński* 465; *Holub—Lyer* 227; *Dauzat* 129; *Bloch* 113; *Gamillscheg* 176.

[каламутка] (ент.) «лісова руда мурашка, *Formica rufa* L.» Л, **[чалáмутка]** «тс.» Л; — неясне.

каламúть «мутна рідина», *каламúта* «тс.»; клопіт; сварка», *каламúт* «неприємність, клопіт, сварка; [баламут], *каламúтник* «баламут», *каламúття* «каламуть», **[каломúт]** «каламут», *каламúтний*, *каламутнуватий*, **[каламúтний]** «каламутний», **[каломúтен]** «тс.» Ж, *ка-*

ламúтити, *каламутніти*, *каламутнішати*, **[каломúтити]**; — р. **[каламúт]** «баламут; безладдя, сварка», **[каламúтить]** «мутити (воду); баламутити», бр. *каламúць*, *каламúціць*, п. **[kałamucic, kałamęcic]**, слц. **[kałamuta]** «безладдя, сум'яття; дурниці; дурень»; — складне утворення з основ *кал* «бруд» і *мут-ний* (*мут-ити*); значення «баламутити» розвинулось пізніше. — Булаховський *Вибр. пр.* II 239; *Трубачев Этимология* 1965, 385—386; *SW* II 214; *Вегп.* I 475. — Див. ще **кал**, **муть**.

[каландек] «полукіпок»; — запозичення з угорської мови; уг. ст. *kalangua* «копиця сіна» запозичене з слов'янських мов (пор. болг. **[кладня]**, укр. **[кладня]** «тс.», похідні від псл. *kladq, klasti* «класти»). — *Балецкий St. sl.* 9/1—4, 338; *MNTESz* II 319. — Див. ще **клáсти**.

[калантáр] «шинок», **[калантáрити]** «голосно базікати; нудно багато пхикати Ж»; — неясне.

[калантír] «калюжа після дощу» До, **[каланчák]** «вмита водою яма» Я; — неясне; можливо, пов'язане з **[калабáтина, калабáци]** «тс.».

каланчá «висока спостережна башта»; — р. бр. *каланчá*; — очевидно, запозичення з тюркських мов; зіставляється з тур. *kula* «башта; вишка», *kala* «фортеця», крим.-тат. *кала* «тс.», кар. *кала* «фортеця, укріплення», які походять від ар. *kal'a* «тс.». — Фасмер—Трубачев II 165; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 24; *Шипова* 153; *Lokotsch* 82.

каланчák — див. **калантír**.

[ка́лап] «вид капелюха»; — слц. *калар* «капелюх»; — запозичення з угорської мови; уг. *kalap* «капелюх» виникло на основі виразу *kałapos szüveg* «широка, кругла шапка; капелюх», у якому слово *kałapos* виявляє основу *kalap-* неясного походження. — *Дзензелівський УЛГ* 64; *Доп. УЖДУ* 4, 62; *ВеЛ* 422; *Machek ESJCS* 187; *MNTESz* II 320; *Bárczi* 146.

[ка́лапати] «клацати, стукати» ВеБ; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *калáтáти* (пор.).

[калапішник] «старий спрацьований чоловік» ВеЛ; — неясне.

[калап'утати] «мішати, бовтати» Ж, *[калап'уцятти]* «тс. Ж; колотити, невміло готувати (страву) Ме», *[калап'еця]* «рідке болото; каша-розмазня» Па, *[калап'уцька]* «каша-розмазня» Ж, *[закалаб'удати]* «недбало замішати» ВеБ; — експресивне утворення, пов'язане з *колотіти*.

[каларма] (заст.) «пережарене овече сало» Дз; — видозмінене запозичення з болгарської мови; болг. *[кав'єрма]* «пережарене сало з м'ясом» походить від тур. *kavıgma* «смажене м'ясо», пов'язаного з *kavıgmak* «смажити, розпікати». — БЕР II 128.

калат'ати «бити, стукати; дзвонити; битися, колотитися», *калат'атися* «битися, колотитися», *[кал'ачити]* «калатати», *[кол'ат'ати]* Г, Ж, *[калат]* «колотушка» Ж, *[кол'ат]* Ж, *калат'айло*, *калат'алка*, *калат'ало* «тс.», *калат'альник* «вартовий з калаталом»; — р. *[калат'ать]* «калатати, бовтати», бр. *[калат'аць]* «бити, стукати», п. *kołatać* «тс.»; (ст.) дуже просити; мучити, бити; нападати; потрясати, кидати», ч. (мор.) *[kolaťat', kol'atit']* «потрясати, колисати», ст. *kolotati, koltati, kol'atati* «приводити в рух, потрясати, шпурляти», слц. *[kol'atit']* «потрясати», схв. *[кол'етати]* «вивертати, потрясати» (про вітер); — псл. *kolotati*, споріднене з **koltiti* «вдаряти», укр. *колотіти*, а також з **k'ʲtati* «вдаряти, стукати», укр. *[к'овт'ати]* «тс.»; словотворчий характер форми залишається неясним. — Булаховський Вибр. пр. II 239; Sławski II 365; Brückner 247; Bern. I 550. — Див. ще *колотіти*. — Пор. *к'овт'ати*².

[калахкотіти] «клекотіти» Я; — експресивно-звуконаслідувальне утворення, близьке до *клекотіти*. — Пор. *клекот'ати*.

кал'ач, *[кол'ач]* «кал'ач; варений овечий сир круглої форми; глиняна посудина на горілку у формі кола; перевесло», *[кал'ачини]* «четвертий день весілля в Галичині, коли молоді дістають подарунки», *[колач'иння]* «тс.», *кал'ачник* «пекар», *[кал'ашник]* «тс.», *кал'ачиком*; — р. *кал'ач*, *кол'ач* «круглий крендель, плетена булочка з білої муки», бр. *кал'ач*, др. *колаць* «тс.», п. *kołacz* «тс.»; обрядовий весільний хліб круглої форми; ма-

кухи, збиті в круглу балабуху», ч. *kołać* «пиріг; [круглий очіпок]; (ст.) плата, нагорода, вид податку», слц. *kol'áč* «здобна булка, пиріг», вл. *kołać* «круглий білий хліб», нл. *kołac* «тс.», болг. *кол'ач* «обрядовий круглий хліб, перепічка», м. *колач* «тс.», схв. *кол'ач* «білий хліб у формі персня (обрядовий дар при відвідинах); перепічка; подарунок (за добру новину)», слн. *kol'áč* «білий круглий хліб (обрядовий); кругла плоска посудина для вина»; — псл. *kołać* «печений хліб круглої форми», похідне утворення від *koło* «коло»; пор. ч. (мор.) *[koło]* «кал'ач, що дається челяді за службу», болг. *[коло]* «кал'ач», р. *[кол'ес'о]* «великий кал'ач, круглий житній хліб», схв. *[колак]* = *кол'ач*, болг. *[кол'ак]* = *кол'ач*, м. *колак* «обрядовий хліб, яким запрошують на весілля; бублик»; назву утворено відповідно до округлої форми печива, що мала первісно обрядове значення (коло як символ щастя); зміна кореневого *о* в *а* відбулась перед наступним складом з наголошенням *а*, як у словах *баг'атий*, *каж'ан*, *хаз'яїн* та ін.; припущення про запозичення форми з середньогрецького або романського джерела (Фасмер ГСЭ 3, 104; Bern. I 541; Karłowicz SWO 290; Korsch AfSIPh 9, 17—18) необгрунтовані. — Булаховський Вибр. пр. II 239; Фасмер II 285; Преобр. I 332; Соболевський Лекции 80; Sławski II 363; Brückner 247; Machek ESJČ 267; ЭССЯ 10, 118—119; Mikl. EW 124. — Див. ще *коло*¹.

кал'ачики (бот.) «мальва, *Malva L.*, *[колач'ики]* «мальва непомічена, *Malva rotundifolia L. (Malva neglecta Wallr.)*» Мак, *[колач'ник]* «тс.»; мальва лісова, *Malva silvestris L.*» Мак; — р. *[кал'ач'ик]* «мальва; герань, *Geranium L.*», ч. *[kol'áč'iky]* «мальва непомічена; мальва лісова»; — псл. *kołać'ik* «мальва», похідне від *kołać* «кал'ач»; назва зумовлена подібністю плодів мальви до круглого печива; пор. *[проскур'няк]* «мальва», пов'язане з *пр'оскура* «білий хлібець особливої форми, що використовується при богослужінні». — Machek Jm. rostl. 146—147.

кал'ачити — див. *калат'ати*.

калган¹ (бот.) «*Alpinia officinarum*;

Alpinia galanga Willd.; перстач прямо-стоячий, *Potentilla erecta*», *калганівка* «горілка, настояна на калгані», [калаганівка Пі], *калганка* «тс.»;—р. *калган* «*Alpinia officinarum*; *Alpinia galanga*; перстач прямостоячий; приворотень, *Alchimilla* L.; гірчак ракові шийки, *Polygonum bistorta* L.», п. *galgant* «*Alpinia*; смикавець, *Syringus* L.», ч. *galgan*, *galgán* «тс.»;—запозичення з середньолатинської або середньогрецької мови; слат. *galanga* «*Alpinia*» походить від сгр. γαλάγγα, яке через ар. *halan-džan* «дикий імбир» зводиться до кит. *kó-leung-kéung* «*Alpinia officinarum*».—Макарушка 8, 10; Фасмер II 165; Горяев 128; Mikl. TEI Nachtr. 2, 124; Lokotsch 62.

[калган²] «нечепура, злидень, жебрак» Пі;—видозмінене запозичення з польської мови; п. *gałgan* «ганчірка, лахміття, подерте вбрання; нероба, гультай; нечепура» походить від нім. *Gälgen* «шибениця», спорідненого з гот. *galga* «хрест», дісл. *galgi* «тс.», вірм. *jałk* «жердина», лтс. *žalga*, лит. *žalgà* «тс.».—SW I 798; Kluge—Mitzka 229; Feist 189.

[калдани] «місця, на яких залишилися минулорічна трава»;—неясне.

калейдоскоп, *калейдоскопічний*;—р. бр. болг. м. *калейдоскоп*, п. *kaleidoskop*, ч. слц. вл. *kaleidoskop*, схв. *калейдоскоп*, слн. *kaleidoskop*;—книжне запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kaleidoskop*, фр. *kaléidoscope*, англ. *kaleidoscope* утворені в 1817—1818 рр. на основі грецьких слів *καλός* «красивий», спорідненого з дінд. *kalyāṇa* «тс.», *εἶδος* «вигляд, зовнішність, образ», спорідненого з псл. *vidъ* «вид, вигляд», і *σκόλιον*, *σκολός* «спостерігач», *σκολέω* «спостерігаю».—СІС 301; Шанский ЭСРЯ II 8, 25; Kopaliński 466; Holub—Lyer 327; Dauzat 423; Bloch 404; Klein 839.—Див. ще **вид**, **єпіскоп**.

[калека] (іхт.) «миньок, *Lota fluviatilis*» Ж;—неясне; пор. бр. [калека] «бабець-головач, *Cottus gobio*», р. [калеган] «в'юн» (?).

календар;—р. *календарь*, бр. *каляндар*, п. *kalendarz*, ч. *kalendář*, слц. *kalendár*, болг. *календар*, м. *календар*, схв. *календар*, слн. *kalendarij*;—запозичен-

ня з латинської мови; пізньолат. *calendārius* «календар» пов'язане з лат. *calendārium* «книга боргів», яке походить від *calendae* «перший день місяця», пов'язаного з *calo*, *-āre* «вигукувати, проголошувати» (у зв'язку з тим, що перший день місяця кілька разів проголошував помічник верховного жерця), спорідненим з гр. *καλέω* «кличу», двн. *halōn* «кликати», псл. **kolkoļь* «дзвін», укр. [колокіл] «тс.».—СІС 301; Фасмер—Трубачев II 166; Преобр. I 285; Hüttl-Worth 16, 74; Kopaliński 466; Holub—Lyer 227; Klein 223; Kluge—Mitzka 342; Walde—Hofm. I 141—142.—Див. ще **колокіл**.—Пор. **коляда**.

Каленік, ст. *Каленик* (1437), *Каленикѡ* «добропобѣдникъ, ил(и) добропобѣдитель» (1627);—р. *Калінік*, бр. *Калінік*, болг. *Калинік*, стсл. **Валеникѡ**, **Калиникѡ**;—через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Καλλινικος*, *Καλλιένικος* утворене від прикметника *καλλιένικος* «той, хто здобуває (святкує) славу перемогу; переможний», що складається з основ прикметника *καλός* «красивий» та іменника *νίκη* «перемога», спорідненого з лит. *arņikti* «атакувати» або з псл. *пись* «пониклий обличчям до землі», укр. *ніций*.—Сл. вл. імен 212; Беринда 214; Петровский 127; Илчев 234; Constantinescu 26; Frisk II 320—321; Boisacq 670—671.—Див. ще **калейдоскоп**.

[каленік] (орн.) «костогриз, *Scothraustes* L.» Я;—результат перенесення власного імені *Каленік* (пор. інші назви птахів такого походження *юрók*, [геріцик, іванók, іванчик] та ін.); мотивація перенесення неясна.—Булаховський Вибр. пр. III 214.—Див. ще **Каленік**.

[каленіця] «верхня частина даху разом із снопами соломи, прикріпленими до неї; гребінь даху» Я, [калянціця] «тс.» Я, [калінічаній] «покритий соломою, попередньо змоченою у рідкій глині» (про хлів) Па, [калінічити] «покривати дах соломою, змоченою в рідкій глині» Па, [калінічити] «змочувати снопи соломи у рідкій глині перед покриттям ними даху»;—п. [kalenica] «верх двосхилого даху; глиняне закріп-

лення верха даху від вітру; сніпки верхнього ряду даху, змочені у рідкій глині», [kalonka] «тс.», ч. [kalenice] «верх даху, критий снопами, змоченими у глині», [kalepes] «солом'яний сніп, змочений у глині», мор. [kal'epica] «верх даху», слц. [kálenica, kalenes] «тс.»; — псл. kalenica, пов'язане з kaľ «глина, болото; бруд». — Sławski II 28—30; Machek ESJČ 235—236; LF 65, 315; ЭССЯ 9, 119. — Див. ще кал.

Калерія; — р. *Калерия*, бр. *Калэрыя*; — пов'язується з лат. *calesco*, -ere «ставати теплим, нагріватися», *caleo*, -ēre «бути теплим», спорідненими з лит. *šiltù, šilaũ, šilti* «ставати теплим», *šiĩtas* «теплий», дінд. *šarád-* «осінь», ав. *saṛəb-* «рік», кіпр. *clud* «теплий», дангл. *halbian* «горіти»; ім'я утворено, мабуть, за аналогією до лат. *Valeria* «Валерія», пов'язаного з *valesco*, -ere «ставати здоровим», *valeo*, -ēre «бути здоровим». — Петровский 127; Walde—Hofm. I 137. — Пор. **Валеріан**.

[калётка] «гноно, китиця калини» ЛЧерк; — неясне; можливо, походить від п. *kaletka* (бот.) «грички, *Capsella bursa pastoris*».

[калів'є] (зб.) «бадилля картоплі» Л, [калівенне, кáлива, калів'я] «тс.» Л, [ка́ливо] «кущ картоплі; половина повісма коноплі, льону», [калівéшник] (зб.) «листя моркви; бадилля гороху» Л; — р. [ка́лива] «кущ картоплі; рослина; стеблинка; дуже мала кількість, крихта, краплина», [ка́лева] «тс.»; зернина; ягода (одна)», [ка́ливо] «дрібна зернина; дуже мала кількість, крихта, краплина», бр. *ка́лива* «окрема рослина, стеблина, соломина; зернина; дуже мала кількість; трошки», п. [kaliwa, kaliwek, kaliwol] «тс.»; — неясне; виведення з цсл. **коди́ко** (укр. *коливо*) «поминальна кутя» (Преобр. I 285) необгрунтоване; дещо більш імовірно припущення (Фасмер II 166—167) про первісно займенниковий характер основи, що могла бути утворена з компонентів *ка-/ко-*, *-ли-* і *-ва* і мати початкове значення «трохи, крихта». — СРНГ 12, 346—347.

калі́м «викуп за наречену у тюркських народів; хабар», *калі́мник*; — р.

бр. *калі́м*; — запозичення з тюркських мов; тат. башк. каз. ног. *калым* «викуп за наречену», як. *калым, халым* «викуп худобою» споріднені з кирг. алт. дтюрк. *калын* «викуп за наречену». — Шанский ЭСРЯ II 8, 30; Фасмер II 171; Шипова 155—156; Räsänen Versuch 226.

калі́на (бот.) «*Viburnum opulus* L.», [калі́нок, килі́на] «тс.» Ж, [каліні́на] «калинове дерево», *каліні́вка* «горілка, настояна на ягодах калини», *калі́нник* «пиріг з ягодами калини; кисіль з цих ягід», *калі́нник* (зб.) «зарості калини», [калі́ня] «червона корова» ВЕНЗн, [калі́нник] «сорт червоних яблук» Ж, [калі́ник] «хліб з калиновими ягодами»; — р. *калі́на*, бр. *калі́на*, п. ч. слц. нл. *kalina*, вл. *kalinka*, ст. *kalina, kalena*, болг. *калі́на* «калина; гранат», схв. *ка́лина* «бирючина, *Ligustrum* L.», слн. *kalina* «тс.»; — псл. *kalina* «*Viburnum opulus* L.», похідне від *kaľ* «мокра земля, болото, драговина, грязь»; назва зумовлена вологолюбністю калини і її поширенням у болотистих місцях; спроби пов'язання з дінд. *kaľaľ* «чорний, синьо-чорний» з огляду на чорний колір ягід рослин, до яких початково могла застосовуватися ця назва — *гөрөбини*, *Viburnum lanata* L., *бирючини*, *Ligustrum vulgare* L. (Bern. I 473—474; Фасмер II 168; Walde—Hofm. I 139), з псл. *kaliti* «гартувати, розжарювати» на тій підставі, що червоні плоди рослини подібні за кольором до розпеченого заліза (Brückner AfSIPh 24, 187), з нім. *Holunder* (Holder, двн. *holuntar, holaptar*) «чорна бузина, *Sambucus nigra* L.» (Hirt BB 24, 279; Kluge—Mitzka 315; Преобр. I 286), з дінд. *šalaľ* «палиця», вірм. *salard* «гілка з листям» (Agrell. Zwei Beiträge zur Lautgeschichte, 1918, II—12) непереконливі. — Півторак Мовозн. 1967/4, 83—85; Фасмер II 168; Sławski II 30—31; Machek ESJČ 236; Jm. rostl. 222; Holub—Kop. 160; БЕР II 168—169; Skok II 21; ЭССЯ 9, 120—122.

Кали́на, заст. *Кали́нікія*; — р. *Кали́на*, ст. *Кали́нікія*, бр. заст. *Кали́нікія*, стсл. **Кали́нікія**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Καλλινηκή* утворено з основ прикметника *καλός* «гарний» та іменника

ви́д «перемога». — Петровский 127. — Див. ще **Калéник**.

каліта¹ «торба для грошей» СУМ, Ж, *калітка* «торбинка для грошей чи тюпону», [калітíна] «тс.», [калітнік] «поштар на селі» Ж; — р. *каліта́* «сумка, гаманець, кишеня», бр. *каліта́* «мошна, сумка», др. *каліта* «торбина», п. ст. [kaleta, kalita, kalotal] «тс.» (з укр.); — запозичення з тюркських мов; тат. каз. алт. *калта* «кишеня, шкіряний мішок, гаманець», тур. ст. *kalita*, *halita*, [kaltal] «тс.» походить від ар. *charṭa* «сумка, мішок». — Макарушка 9; Потєбня РФВ 3, 167; Козырев Тюркизмы 17; Аракин Тюркизмы 134; Фасмер II 168; Преобр. I 286; Шипова 155; Дмитриев 566—567; Sławski II 28—29; Bern. I 474; Mikl. EW 425; TEI I 324; Lokotsch 65; Räsänen Versuch 227.

каліта² «обмашений медом корж для ворожіння на день святого Андрія», [калéта] «тс.» Ж; — р. [каліта́] «ватрушка», [калітка] «пиріг, пиріжок, корж», п. *kaletka* «вид їжі»; — очевидно, пов'язане з *каліта́* «гаманець, торбинка, мішечок» з огляду на зовнішню схожість пиріжка і торбинки. — Даль II 190; Sławski II 28—29; Bern. I 474. — Див. ще **каліта**¹.

каліти «розжарювати; гартувати» Ж; — р. *каліть* «розжарювати; підсмажувати (горіхи), пекти (в печі)», бр. [каляніць] «гартувати, робити твердим», слц. *kalit'* «гартувати», болг. *каля́, каля́вам* «гартую», м. *кали* «гартує», схв. *каліти* «гартувати», слн. *kaliti* «тс.»; — псл. *kaliti* «гартувати (залізо), робити твердим», очевидно, похідне від *каль* «бруд, болото, глина» (укр. *кал*); початкове значення «обвалювати в болоті, обмазувати»; розвиток нової семантики пояснюється тим, що гартування гончарних виробів і надавання їм міцності досягалося закопуванням їх у глину; зіставлення з лтс. *kālst* «засихати», *kālst* «сухий, худий», дірл. *salath, salad* «твердий», лат. *callum, callus* «мозоль, загриблена шкіра» (Bern. I 476; Machek ESJC 236; Walde—Hofm. I 140; Pokorný 523—524), з р. [колéть] «дерев'яніти, костеніти» (Meillet MSL 14, 373; Zupitza GG 107),

з герм. **kōljan* «студити» (Vaillant RÉS 19, 112), з гол. *hal* «мерзлий ґрунт» (Holthausen ZfSIPh 24, 268), з лат. *calere* «бути гарячим» (Мартынов Сл. і не. аккомод. 149—150; Walde—Hofm. I 137) недостатньо обґрунтовані. — Шанський ЭСРЯ II 8, 28; Фасмер—Трубачев II 168—169; Преобр. I 286; Sławski II 25—26, 29—30; БЕР II 181; ЭССЯ 9, 123—124; Трубачев Рем. термиол. 369—370; van Wijk AfSIPh 37, 24—25. — Див. ще **кал**.

калітка¹ (бот.) «латаття, Nymphaea candida Presl.; глечики, Nuphar luteum» ЛексПол; — пов'язане з *калітка* «торбинка, мішечок»; назва зумовлена зовнішньою подібністю квіток цих рослин, що розкриваються вдень і закриваються на ніч, до стягнутої зашморгом торбинки, калитки. — Вісюліна—Клоков 129. — Див. ще **каліта**¹.

калітка² «стежка» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. *калітка* «хвіртка».

калітнік (бот.) «грицики звичайні, Capsella bursa-pastoris», Мак, ЛексПол; — п. ст. *kaleta* (pasterska), *kaletki* «тс.»; — похідне утворення від *каліта́* «торбинка, мішечок»; назва зумовлена зовнішньою подібністю плодівих коробочок грициків до торбинки; можливо, є калькою латинської наукової назви грициків (лат. *bursa pastoris*, букв. «торбина пастуха»); пор. р. *пастушья сумка*, нвн. *Hirtentasche* «тс.». — Вісюліна—Клоков 173; Sławski II 28—29. — Див. ще **каліта**¹.

калібр, *калібрувальник, калібрувальний, калібрувати*; — р. *калібр*, бр. *калібр*, п. слц. вл. *kaliber*, ч. *kalibr*, болг. *калібър*, м. *калібар*, схв. *калібар, калїбар*, слн. *kaliber*; — запозичення з західноєвропейських мов; нвн. *Kaliber*, фр. *calibre*, гол. *kaliber* походять від іт. *calibro* «калібр, діаметр; розмір», що зводиться до ар. *qālib* «шевський копил; форма, взірець», яке походить від гр. *καλόποδιον* «тс.», пов'язаного з *καλόπους*, род. в. *καλόποδος*, букв. «дерев'яна нога (ступня)», утвореним з основ іменників *καλον* «дерево, дрова» (<**καF-ελο-ν*, **καF-αλο-ν*), похідного від *καίω* (<**καFιω*) «горіти» і *πούς*,

род. в. ποδός «нога», спорідненого з вірм. ot-k' «ноги», гот. fōtus, дангл. fēt, лат. pēs, pedis, дінд. pāt, род. в. padāh, лит. pādas, р. *под* «піл; ґрунт; нари». — СІС 301; Фасмер II 166; Kopaliński 466; Holub—Lyer 228; Dauzat 130; Bloch 114; Kluge—Mitzka 342; Klein 223; Frisk I 765; Gamillscheg 177; Lokotsch 83. — Див. ще *під*¹.

каліграфія, *каліграф*, *каліграфічний*; — р. *каллиграфія*, бр. *каліграфія*, п. слц. kaligrafia, ч. kaligrafie, вл. kaligrafija, болг. *калиграфія*, м. *калиграфія*, схв. *калиграфія*, слн. kaligrafija; — запозичення з грецької мови; гр. *καλλιγραφία* «гарний почерк; мистецтво красиво писати», *καλλιγράφος* «той, хто гарно пише» утворені з основ прикметника *καλός* «красивий» і дієслова *γράφω* «пишу». — СІС 301; Шанский ЭСРЯ II 8, 28—29; Kopaliński 467; Holub—Lyer 278; Dauzat 130; Klein 225. — Див. ще *калейдоскоп*, *графіка*.

калій; — р. болг. *калий*, бр. *калій*, п. ч. kalium, слц. kálium, вл. kali, м. *калий*, схв. *калий*, слн. kálij; — запозичене як науковий термін з латинської мови; слат. calium «тс.» походить від ар. (al-)kalī «поташ». — СІС 302; Фигуровский 77; Шанский ЭСРЯ II 8, 26; St. wуг. obcuch 331; Holub—Lyer 228; Kluge—Mitzka 342.

каліка¹ «той, хто позбавлений частини тіла (або не може користуватися нею)», [каліцін, калічина] «тс.» Ж, *калицтво*, *каліч* (зб.) «каліки», *каліччя* «тс.», [калічка] «друга ручка на держалні коси», *калічник* «той, хто навмисне себе покалічив», [калікуватий] «пошкоджений чимось, напівпокалічений; потворний», *каліцький*, *калічний* «той, хто зазнав каліцтва», *калічений* «тс.; ламаний, неправильний (про мову, слова)», *калічити* «завдавати каліцтва; спотворювати, перекручувати», *окалічити* «стати калікою», *скалічити*, *укалічити* «тс.»; — р. *калёка*, [каляка], бр. *калёка*, п. *kaľeka* (з рос., бр.), [kalikal] (з укр.), слц. kalika (з укр.); — запозичення з турецької мови; звичайно виводилося з тур. kalak «спотворений, безформний», пов'язаного з перс. *kālek* «тс.» (Mikl. EW 109; TEI 2, 106; Matze-

paue 39; Bern. I 473; Brückner 213; Фасмер II 166; Hanusz PF 1, 461); останим часом джерело форми вбачається в тур. kalik «недостатній, відсутній; той, що має якийсь дефект» (Zajczkowski PJ 8, 38; Sławski II 26—27; Lokotsch 84); безпідставним є зведення слова до лат. cadūcus «падаючий, слабкий» (Karłowicz SWO 241), як і зіставлення з стсл. *кѡсѡкъ* «кривий», болг. [кѡсан] «неповноцінний», а також з вірм. kał «кривий», гот. halts «тс.» (Scheffelowitz KZ 56, 199). — Дзензелівський УЗЛП 69; Макарушка 10; Преобр. I 285—286; Brückner 213; Machek ESJČ 236; Cránjalā 114—115. — Пор. **каліка**².

каліка² «жебрак; паломник, прочанин, що співає духовних пісень»; — р. заст. *каліка*, [каліга] «тс.», др. *калика* «паломник»; — загальноприйнятого пояснення не має; вважається етимологічно тотожним з *каліка* «той, хто позбавлений частини тіла (або не може користуватися нею)» (Bern. I 473; Machek ESJČ 236; Brückner 213); пов'язується з тат. каз. кирг. алг. тел. *kaluk* «народ, люди», що зводиться до арабського джерела (Фасмер—Трубачев II 167; Вахрос 100); виводиться з др. *калига* «вид взуття паломників», що походить від сгр. *καλίγια*, пов'язаного з лат. *caliga* «сандалії у солдата, взуття солдата» (Преобр. I 285—286; Горяев 129). — Пор. **каліка**¹.

Каліст, *Каліста*, ст. *Калі(ст)* «предобръ(й)ши(й), найлѣпши(й)», *Каллиста* «прелучшаа» (1627); — р. *Каллист*, *Каліста*, бр. *Каліст*, *Каліста*, п. Kalikst, Kaliksta, ч. Kallixt, слц. Kalixt, болг. *Калист*, схв. *Калист*, *Калисто*, *Калиста*, слн. Kalist, Kalista, стсл. **Калистъ**; — через посередництво церковнослов'янської мови запозичено з грецької; гр. *Καλλίστος* (чол. р.), *Καλλιῆστω* (жін. р.) є формою найвищого ступеня від прикметника *καλός* «красивий, благодійний». — Сл. вл. імен 212, 242; Беринда 214; Петровский 126; Klein 225. — Див. ще *калейдоскоп*.

[калістірка] «невелика сапка» Мо, Дз; — запозичення з болгарської мови; болг. [калѣстѣр] «тс.» походить від нгр. *σκαλιστήρι* «тс.», пов'язаного з

σκαλίζω «копаю, сапаю», гр. σκάλλω «копаю, рию», очевидно, спорідненим з лит. skilti «кресати вогонь», skėlti «розколювати; кресати», дісл. skilja «ділити, розрізняти». — БЕР II 170; Frisk II 715—716.

Калістрат, [Калістрат, Коністрат], ст. Каллистрада(т) «добрь вои(н), или добрь путникъ» (1627); — р. Каллистрат, бр. Калістрат, слц. Kalistrat, болг. Калістрат, схв. Каллистрат, стсл. **Калистратъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Καλλίστρατος утворено з основ прикметника κάλος «красивий, хороший» та іменника στρατός «військо, армія». — Сл. вл. імен 212; Беринда 214; Петровский 128; Суперанская 78; Constanțianescu 27. — Див. ще **калейдоскоп**, **стратегія**. — Пор. **Каліст**.

Калічки (бот.) «гриб панус терпкий, *Ranus stipticus* (*Agaricus stypticus*)» Ж; — виводиться (Фасмер ГСЭ 3, 73) від гр. κάλυξ (род. в. κάλυκος) «чашечка (квітки)»; така назва може мотивуватись увігнутою зверху формою шапки цього гриба; можливість зв'язку з укр. **каліка** «людина з фізичними вадами» (Пономарів Мовозн. 1973/5, 72) сумнівна.

калія (заст.) «синя фарба, індиго» СУМ, Ж, [калійниця] «жінка, що фарбує пряжу і тканини фарбою індиго» Бі, [калійний] «синій, кольору індиго» Бі; — неясне; можливо, пов'язане з п. заст. kalait «бірюза» (пор. нвн. Kalait, фр. colaït, англ. calaite «тс.»).

калкан (заст.) «прилад, за допомогою якого качали воду з лиману чи каналу для поливання городів» Дз; — болг. [калкан] «млинове колесо»; — очевидно, пов'язане з тур. kalk «підійматися»; виводиться також (Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 73—74) від тур. kalkan «щит», похідного від kalk. — БЕР II 171.

калкаторя «прилад для видушування виноградного соку» Дз; — запозичення з молдавської мови; молд. *калкаторя* «чан для видушування виноградного соку» є похідним від *калка* «топтати, м'яти, давити», що зводиться до лат. calco, -āre «наступати, давити»,

похідного від calx «п'ята», спорідненого з псл. *k²lka «стежно», болг. *кълка*, п. kulsza «тс.», псл. koleno, укр. *коліно*. — Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 72; СДЕЛМ 224; Rușcariu 22; Walde—Hofm. I 136, 144. — Див. ще **калька**¹, **коліно**, **кульша**.

калмійк, [кемлік, комлік] Ж; — р. бр. *калмійк*, п. Kalımk, ч. слц. Kalmyk, болг. *калмійк*, *калмійк*; — запозичення з тюркських мов; тат. *калмык*, тур. kalmyk, каз. тев. узб. *калмак* загальноприйнятої етимології не має; виводиться від калм. *хальме* «калмик», монг. qalımag «тс.; той, хто легко ступає через береги» (Räsänen Versuch 227); пов'язується також з тур. kalmak «залишатися, відставати» (Мельхеев 41) та ін. — Фасмер II 169—170; Никонов 169.

калорифер; — р. *калорифер*, бр. *каларифер*, п. kaloryfer, ч. слц. kalorifer, болг. *калорифер*, схв. *калорифер*, слн. kalorifêr; — запозичення з французької мови; фр. calorifère «теплопровідний; калорифер» утворено з лат. calor, -ōris «жара» і fero, ferre «нести», спорідненого з дінд. bhārati «несе», ав. baraiti «тс.», гот. baīran «нести», псл. beŕo «беру», укр. *брати*. — СІС 302; Шанский ЭСРЯ II 8, 29; Kopaliński 467; Holub—Lyer 228; Dauzat 131; Walde—Hofm. I 137, 483—485. — Див. ще **брати**, **калорія**.

калорія, *калорійний*; — р. болг. *калорія*, бр. *калорья*, п. kaloria, ч. kalorie, слц. kalória, вл. kalorija, м. *калорія*, схв. *калорія*, слн. kalorija; — запозичення з західно-європейських мов; нім. Kalorie, фр. calorie, англ. calory утворено від лат. calor, -ōris «жара», пов'язаного з caleo, -ēre «бути теплим, гарячим», спорідненого з лит. šilti «бути теплим», дінд. śarād- «осінь», ав. saŕəδ- «рік», кіпр. clyd «теплий». — СІС 302; Kopaliński 467; Holub—Lyer 228; Dauzat 131; Klein 222, 226; Walde—Hofm. I 137.

калоша; — р. *калоша*, *галоша*, бр. *галош*, заст. *гальош*, п. kalosz, ст. galosz, ч. galoše, kaloše, слц. galoša, kaloša, вл. galoša, болг. м. *галош*, схв. *галоша*, *галоша*, слн. galóša; — запозичення з німецької мови; нім. Kalósche,

Galósche походить від фр. galosche «галоша», етимологія якого остаточно не з'ясована; пов'язується з лат. calopus «копил», calorodia «дерев'яні сандалії», що зводяться до гр. *καλόπους*, *καλόποδος* «шевський копил, дерев'яне взуття» (Преобр. I 287; Sławski II 31—32; Holub—Lyer 177; BEP I 227); виводиться також від пізнолат. gallicula «малі сандалії», пов'язаного з лат. (solla) gallica «(сандалія) галльська» (вид взуття у галлів) (Matzenpauer 164; Karłowicz SWO 211; Kluge—Mitzka 229—230; Dauzat 352). — Шанский ЭСРЯ II 8, 30; Фасмер II 170; Machek ESJC 149; Bezljaj ESSJ I 137; Берн. I 474.

[калугѐр] «чернець» Ж, [калѹгер, калѹгер, калугѐр Ж, калагур Ко]; — р. заст., діал. калугѐр, др. калогеръ, калугеръ (XI ст.), п. ст. kalojer, kalajor, болг. калѹгерин, калѹгер, м. калугѐр, схв. калѹгер, стсл. калогѹгеръ, калогѹгеръ «тс.»; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *καλόγερος* «старець; чернець» утворене з основ прикметника *καλός* «гарний» та іменника *γέρον* «старець», спорідненого з дінд. *járant* «старий», ос. *zãronđ*, перс. *zar*, вірм. *ser* «тс.» — Пономарів Мовозн. 1973/5, 64; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 130; Фасмер II 170; Преобр. I 287; Горяев 129; BEP II 176—177; Bern. I 474; Mikl. EW 109; Frisk I 301—302. — Див. ще калейдоско́п.

[калуш] «мотузка; вид мотузки, сплетеної з лози чи пруття; дерев'яний брусок для гальмування воза» Ж; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *калуш* «коник (у скрипці); кляп; прищипка для білизни» пов'язане з *кал* «кінь», що походить від лат. *caballus* «тс.» — Scheludko 133; Vîpșez 11; Grabie Romanoslavica 14, 152; СДЕЛМ 169; Rușcariu 22. — Див. ще кавалѐр.

калюва́ти «вистругувати, обробляти калівкою», калівка «спеціальний рубанок для витісування дощок, планок з фігурними краями»; — р. калевать, бр. каляваць; — очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; нвн. (aus)kehlen «вирізати, видовбувати, калювати», пов'язане з Kehle «горло,

глотка; жолобок, виїмка», спорідненим з дінд. *gala* «шия», лат. *gula* «гортань», дінд. *gilāmi* «поглинаю», вірм. *klapet*, дірл. *gelim* «тс.»; припущення про зв'язок з фр. *cale* «клин, підставка» (Matzenpauer LF 8, 41) необґрунтоване. — Фасмер II 166; Kluge—Mitzka 361.

калю́жа, [калѹжа Ж, калю́жа Ж, Л], калю́жниця (бот.) «рослина родини жовтцевих, що росте на болотах, берегах водоймищ, *Caltha* L.», [калѹжниця] (зоол.) «водяний жук, *Hydrophilus*» Ж, калю́жний, [калю́жити] «робити калюжі; бруднити, брудно щось робити», [калю́житися] «купатися в калюжі»; — р. [калю́жа, калѹжа], [калѹжа] «калюжа; болото, драговина», бр. [калю́жа], калю́жына «калюжа», п. *kaľuža*, [kaľuž], ст. *kaľuga*, ч. *kaluž*, *kaluže*, ст. *kaluha*, слн. *kaluž(a)*, *kalužina*, схв. *каљужа*, *каљуга*, слн. *kalúža* «тс.»; — псл. *kaljuža*, *kaluža* «калюжа»; щодо дальшої етимології погляди розходяться; можливо, пов'язане з *каль* (укр. *кал* «бруд, болото»); пор. у тому ж значенні утворення з іншим суфіксом п. *kal-eñ* «тс.»; досить поширеним також є пояснення слова як результату сполучення словотворчого компонента *ka-*, наявного у словах *каблѹка*, *казерза*, *кадіб*, з іменником *luža* (Фасмер II 170; Brückner AfSlPh 39, 11; Malinowski PF 5, 117; Mikl. EW 153, 177); реконструкція псл. **kalo-luža* (Vasmer RS1 4, 164; Otrębski LP 5, 187; Holub—Kor. 161; Machek ESJC 237) непереконлива. — Фасмер—Трубачев II 170; Sławski II 35—36; Brückner 214; Skok II 37; ЭССЯ 9, 126—127; Bern. I 475—476.

[калю́х] «черевко; задній прохід; шлунок молодого теляти чи ягняти» ВеНЗн, [кѐлюх] «тс.» Ж, [калю́хи] «кишки», [кѐлихі] «тс.» Ж, ВеНЗн, [калю́кати] «вигнутий назовні»; — очевидно, похідне утворення від *кал* «екскременти, нечистоти». — Bern. I 475. — Див. ще кал.

[каля] «біля, коло» ВеБ, [кѐля] «тс.» ВеБ; — бр. *каля* «тс.»; — очевидно, результат контамінації синонімічних прийменників *коло* і *біля* (див.).

калябу́ра [калю́жа]; — очевидно, результат контамінації слів *калябу́ра*

«тс.» і *баюра* «глибока калюжа», [*балюра*] «тс.» (див.).

[**калякати**] «базікати, розмовляти» Ж; — р. *калякать*, бр. *калякаць* «тс.»; — не зовсім ясне; вважається спорідненим з лтс. *kaũot* «базікати», днв. *halõp* «кричати, приносити», лат. *calo*, -āge «викликати, скликати», гр. *κλέω* «кличу», дінд. *uřākalaḥ* «півень» («той, хто рано кричить») (Фасмер II 172; Walde—Hofm. I 141; Boisacq 397); виводиться також, як запозичене спочатку в російські діалекти Поволжя, з чув. *кала* «говорити», ст. **kālā* «тс.», спорідненого з джурк. *keläcü* «слово», *käläči* «мовлення, розмова, бесіда», монг. *kele* «говорити» (Баскаков та ін. Інструкція 130); на думку Добродомова (РЯШ 1971/1), слово походить з булгарської мови.

[**каляріпа**] (бот.) «кольрабі, Brassica oleracea caulorapa», [*каралёпа*] «ріпа, Brassica campestris var. gara» Л; — р. [*калярёпа*] «бруква», п. *kalarepa*, ст. [*kaulrapa*, *kalarapa*], слц. *kaleráb*; — через посередництво польської мови запозичене з італійської; іт. *cavolo gara*, [*cauligravi*] «тс.», походить від слат. *cauligrarus* «тс.», утвореного з основ іменників *caulis* «капуста, стебло», спорідненого з гр. *καλός* «стебло», прус. *caulan* «кістка», лит. *káulas* «тс.», і *gāra*, *gārim* «ріпа», спорідненого з гр. *ράπης* (*ράφος*), псл. *гёра* «тс.», укр. *ріпа*. — Sławski II 26; SW II 206; Karłowicz SWO 241; Brückner 213; Bern. I 471—472; Walde—Hofm. I 188—189, II 418. — Див. ще *ріпа*. — Пор. *каляфійор*, *кольрабі*.

[**калярювати**] «остаточно відполірувати гребінець, натираючи його попелом»; — неясне; можливо, пов'язане з п. *kłagować* «робити блискучим, чистим, очищати (рідину)»; може бути зіставлене і з *полірувати*, р. *полировать*, п. *rolerować*.

[**каляфійор**] (бот.) «цвітна капуста, Brassica oleracea botrytis» Ж; — п. *kalafior*, [*караfiol*], ст. *kaulafior*, *kaulefior*, ч. слц. *karfiol*, болг. м. *карфиол*, схв. *карфйџл*, слн. *karfijõla*; — через польське посередництво запозичено з італійської мови; іт. *cavolo fiore*, *cavolfiore*, ст. *caulifior* «цвітна капуста» утво-

рене з іменника *cavolo* «капуста», що походить від лат. *caulis* «капуста, стебло», та іменника *fiore* «квітка», який походить від лат. *flõs*, -õris «квітка». — Richhardt 61; Sławski II 26; Brückner 219; Karłowicz SWO 240; Machek Jm. rosl. 58; Matzenauer 196; Bern. I 470; Meyer—Lübke REW 171. — Див. ще *каляріпа*, *флора*.

[**кальбуки**] «суки на нижньому кінці стовбура тонкої смереки, який використовується для перенесення сіна»; — неясне; можливо, пов'язане з *каблук* «дуга».

кальвіль (бот.) «зимовий сорт яблуні; плоди цієї яблуні»; — р. *кальвіль*, бр. *кальвіль*, п. *kalwila*, ч. *kalvil*, слц. *kalvila*, слн. *kalvıl*; — запозичення з французької мови; фр. *calville*, ст. *calville* «сорт яблук кальвіль» походить від назви села Calleville (у Північній Франції). — Holub—Lyer 229; Dauzat 131; Bloch 115.

калька¹ «папір для копіювання, копія, малюнок», *калькувати*; — р. бр. *калька*, п. *kalka*, болг. *калка*, схв. *кәлк*; — запозичення з французької мови; фр. *calque* «копія креслення; калька», *calquer* «калькувати, змальовувати» походить від іт. *calcare* «втискувати, тиснути», що зводиться до лат. *calco*, -āge «топати, тиснути п'ятою», пов'язаного з *calx* «п'ята, відбиток п'яти». — СІС 302; Sławski II 31; Holub—Lyer 228; РЧДБЕ 302; Bloch 115; Dauzat 131. — Див. ще *калкаторя*.

калька² «слово або словосполучення, складене з елементів власної мови за іншомовною схемою», *калькувати*; — р. бр. *калька*, п. *kalka*, ч. слц. *kalk*, болг. *калка*, схв. *кәлк*, слн. *kalk*; — запозичення з французької мови; фр. *calque* «тс.», *calquer* «по-рабському наслідувати» є результатом перенесення назви *calque* «копія». — СІС 302; Шанский ЭСРЯ II 8, 31; Holub—Lyer 228; БЕР II 171. — Див. ще *калька¹*.

[**калько**] «лезо коси» Л; — неясне.

калькулювати «підраховувати», *калькулятор*, *калькуляція*; — р. *калькулювать*, бр. *калькуляваць*, п. *kalkulować*, ч. *kalkulovat*, слц. *kalkulovat'*,

болг. *калкулірам*, м. *калкуліра*, схв. *калкулірати*, слн. *kalkulirati*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *kalkulieren*, фр. *calculer* походять від лат. *calculo*, -āre «підраховувати», пов'язаного з іменником *calcius* «камінчик (вапняний) для гри, підрахунку», що є зменшувальною формою від *calx* «вапняний камінь, вапно», яке разом з гр. *χάλιξ* «камінець, вапно» виводиться від шумер. *kalga* «вапно» (Walde—Pok. II 692; Klein 222), або зіставляється з вірм. *šelk'em* «розбиваю, розщеплюю», гот. *skalja* «цегла», псл. *skala* «скеля, камінь» (Walde—Hofm. I 145).— СІС 302; Шанский ЭСРЯ II 8, 32; Holub—Lyer 228; БЕР II 171—172; Dauzat 131; Frisk II 1068.—Пор. **кальцій**.

ка́льма (іхт.) «йорш, носарик, Асегіпа *rossica*» Ж, [*кальман*] «тс.» Ж;— неясне.

кальма́н «в артілі дроворубів той, хто підтримує вогонь і варить їжу», [*кайман*] «тс.»;— неясне.

кальсо́ни;— р. бр. *кальсоны*, п. *calsony*;— запозичення з французької мови; фр. *calçon* (са́шон) «підштаники» походить від іт. *calzonі* «штани», пов'язаного з *calza* «панчоха», що зводиться до нар.-лат. **calsea* «взуття», утвореного від лат. *calseus* «черевинок», похідного від *calx* «п'ята».— Шанский ЭСРЯ II 8, 33; Фасмер II 171; Sławski II 28; Bern. I 472; Dauzat 129; Bloch 113; Meyer—Lübke 113—114; Gamillscheg 176.— Див. ще **калька**¹, **калкатб́ря**.

кальці́й, *кальці́т* «мінерал, що входить до складу вапняків мармуру»;— р. *кальций*, бр. *кальций*, п. *calcium*, *calcium*, ч. слц. вл. *calcium*, болг. *кальций*, м. *кальциум*, схв. *кальцій*, *кальцијум*, слн. *kálcij*;— номенклатурна назва, засвоєна з новолатинської наукової мови; нлат. *calcium* утворене від лат. *calx*, *calcis* «вапно, вапняк».— Волков 35; Фигуровский 78—79; Шанский ЭСРЯ II 8, 33; Holub—Lyer 227; БЕР II 177.— Див. ще **калькуло́вати**.

калья́н «прилад для куріння, за допомогою якого тютюновий дим пропускається крізь воду»;— р. бр. *кальян*, п. *kalián*, ч. слц. *kalián* «тс.»;— запозичення з турецької мови; тур. *kalyan*

(*kalyan*) «перська люлька» походить від перс. *kaljan* «люлька для куріння».— СІС 303; Фасмер II 171; Шанский ЭСРЯ II 8, 33; Шипова 156; Радлов II 1, 256; Mikl. TEL I 324; Lokotsch 83.

ка́м «чим» (у сполученнях *кам далі* «чим далі», *кам більше* «чим більше», *кам раз* «чим раз») Г, Ж, ВеЗн;— результат семантичного розвитку др. *камъ* «куди; де» (пор. укр. *дедалі* з *де далі*), спорідненого з п. [*kam*] «де», ст. *като* (*kam*) «куди, де», ч. слц. *кам* «тс.», полаб. *ком* «куди», болг. [*камо, кам*] «де», м. *кам* «тс.», схв. *ка́мо* «куди, де», слн. *ка́м* «куди», утсл. *камо* «тс.»;— псл. *като* «куди», створене від займенникової основи *k-* (іє. **k^ho-*) «хто», подібно до *тамо* «туди, там», *овамo* «тс.»;— очевидно, споріднене з гр. *πῆμος* «коли».— Німчук Доп. УЖДУ 2, 89; Фасмер II 175; Sławski II 39; Machek ESJČ 237; БЕР II 182; ЭССЯ 9, 136—137; Bern. I 673.— Див. ще **хто**.

ка́ма «заслонка в димарі» Я;— неясне.

кама́к «непридатний, кривий обрубок дерева» Ж, [*кимак, кимаче, кимачина*] «тс.» Ж, [*камаче*] «будівельні відходи, хмиз» Ж;— неясне.

кама́н «вид прянощів»;— запозичення неясного походження; можливо, пов'язане з рум. *chimpe* «кмин».

каманáк «гуцульська шапка, берет» Ж;— запозичення з румунської і молдавської мов; рум. *comănac* «скуфія», молд. *команáк, комэ́нак* «тс.» етимологічно неясні.— Scheludko 134; Vrabie Romanoslavica 14, 152; Crânjala 432; Cioreanescu 223.

камарі́лья «впливова група осіб при уряді чи правителі»;— р. *камарі́лья*, бр. *камары́лля*, п. *kataryla*, ч. слц. *kataryla*, болг. *камарі́ла*, схв. *камáри́ла, камарі́ла*, слн. *kataryla*;— запозичення з іспанської мови; ісп. *camarilla* «королівська рада» (початково «малий зал») утворене як зменшувальна форма від *camara* «зал (для наради)», що походить від пізньолат. *camera* (*camara*) «склепінчастий дах, кімната із склепінням, легке судно із склепінчастим покриттям», яке зводиться до гр.

καμάρα «склепіння». — СІС 303; Шанский ЭСРЯ II 8, 34; Kopaliński 468; Holub — Lyeer 229; БЕР II 185; Dauzat 131; Klein 227; Kluge—Mitzka 343; Walde—Hofm. I 146—147. — Див. ще **комбра**.

камата [процент; плата за посередництво, комісія] Г, Ж; — болг. [камата] «процент», [камато] «борг», [камат] «робота; втома», м. *камата* «процент», схв. *камата*, слн. *kamata* «тс.»; — запозичення з румунської і молдавської мов; рум. *camătă* «лихварство», молд. *ка́мэ́тэ* «процент» походять від цсл. *камата* «тс.», яке зводиться до гр. *κάματος* «важка праця, напруження; результат важкої праці», пов'язаного з *κάμνω* «труджусь до втоми, стомлююся; виготовляю; здобуваю», спорідненим з дінд. *šamṇtē* «трудиться, працює», *šamitār-* «підготовлювач». — Scheludko 133—134; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129—130; БЕР II 184—185; Bezlaĵ ESSJ II 19; DLRM 110; Frisk I 773—774.

камаша — див. **гамаша**.

камбала (іхт.) «Pleuronectes», [камбула Ж, камбул Пал; — р. *камбала́*, бр. *камбала*, ч. слц. *kambala* (з рос.), болг. *камбала* (з рос.), слн. *kāmbala*; — через російське посередництво запозичено з фінської мови — фін. *kamralla*, *kamrela*, *kamrelo* «тс.», пор. також саам. *kāmbel* «тс.»; зіставлення з гр. *κάμβη* «крива річ» (Горяев 130), як і виведення з ісп. *caballa* «сорт макрелі» (Matzenauer 191) чи лтс. *kamba* «камбала» (Matzenauer LF 8, 42), помилкові. — Шанский ЭСРЯ II 8, 34; Фасмер—Трубачев II 173; Попов Ист. лекс. 72; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 56; Kalima 102—103; Holub—Lyeer 229.

камбий (бот.) «тканина між лубом і деревиною деяких рослин»; — р. болг. *камбий*, бр. *камбий*, п. ч. слц. вл. *kambium*, схв. *ка́мбиј*, *ка́мбија*, слн. *kāmbij*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *kambium* «тс.» пов'язане з слат. *ambio*, *ambīare* «змінювати», галльського походження, спорідненим з дірл. *camth* «кривий», кімр. *корн. cam*, брет. *camth* «тс.», гр. *σκαμβός* «викривлений». — СІС 303; Sl. wyg. obsyeh 333; Holub—Lyeer 299; Klein 227; Walde—Hofm. I 145—146.

камбуз «кухня на кораблі»; — р. *камбуз*, *камбус*, ст. [камбоус], бр. болг. *камбуз*, п. *kambuz*, *kambuzza*, слн. *kambūza*; — запозичення з голландської чи німецької мови; гол. *kambuis*, ст. *kombuis* «корабельна кухня», нвн. *Kombüse*, снн. *Kabüse* «тс.» пов'язані з нвн. *Kambuse*, свн. *kabūse* «дощата перегородка (на кораблі)» неясного походження. — СІС 303; Шанский ЭСРЯ II 8, 34—35; Фасмер II 173; Kopaliński 468; Matzenauer 191; Bloch 115; Dauzat 132; Kluge—Mitzka 390; Vries NEW 346.

камбу́тати — див. **кабу́тати**.

камво́льний «вичесаний для виробництва тонкої вовняної тканини», *камво́льник*; — р. *камво́льний*, бр. *камво́льны*, болг. *камволен*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Kammwolle* «чесана вовна» складається з іменників *Kamm* «гребінь», спорідненого з дангл. *comb*, дісл. *kambr* «тс.», дінд. *jāmbhaṅ* «ікло», гр. *γόμφος* «кілочок; цвях», псл. *zǫbъ*, укр. *зуб*, і *Wolle* «вовна», спорідненого з дангл. *wull*, дісл. *ull*, гот. *wulla*, дінд. *ūṅṅā*, ав. *varəṇā*, псл. **v²pa*, укр. *вовна* «тс.». — СІС 303; Фасмер II 173; Горяев Доп. I 16; Kluge—Mitzka 344, 867. — Див. ще **вовна¹**, **зуб¹**.

камедь «загуслий сік на стовбурах фруктових дерев, глей»; — р. *камедь*, ст. *комідь*, бр. *камедзь*, болг. *камед*; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. *κομμάδιον* «тс.; гума» пов'язане з гр. *κόμμι* «гума». — Фасмер II 173; Преобр. I 288; Верп. I 477; Frisk I 909. — Див. ще **гума**.

камелія (бот.) «*Samellia jaronica*»; — р. болг. *камелия*, бр. *камелія*, п. *kamelia*, ч. *kamélie*, слц. *kamélia*, схв. *ка́мелија*, слн. *katélija*; — засвоєне з новолатинської номенклатури; нлат. *samellia* утворено Ліннеєм від власного імені місіонера Камеллі (іт. *Samelli*), що описав цю рослину і привіз у Європу (XVIII ст.) із Східної Азії. — СІС 303; Шанский ЭСРЯ II 8, 35; Dauzat 132; Bloch 116; Klein 227.

камера¹ «приміщення, кімната», [камор] «тс.» Я, *камерістка* «кімнатна служниця при пані», *камеральний*, *камерний*; — р. бр. болг. *камера*, п. *camera* «кімната, комора; скриня», слн.

ка́тга «кімнатка»;— запозичене з латинської мови, очевидно, через посередництво німецької; нім. Kammer «кімната, коморка» походить від лат. camera «склепіння; кімната», що зводиться до гр. κάμαρα «критий візок із склепінчастим верхом; кімната із склепінням», від якого походить і укр. *комбра*.— СІС 303; Шанский ЭСРЯ II 8, 36—37; Фасмер II 174; Преобр. I 289; Prellwitz 206; Klein 228.— Див. ще *комбра*.

ка́мера² «порожниста частина приладу; частина фотоапарата»;— р. бр. болг. *камера*, п. ч. слц. camera «тс.», схв. *камера* «фотоапарат, кіноапарат», слн. *камега* «кіноапарат»;— очевидно, пізніе запозичення з англійської мови; англ. camera «фотоапарат, камера» походить від іт. camera «кімната, приміщення; камера, коробка», пов'язаного з лат. camera «склепіння; кімната».— Holub—Lyer 229.— Див. ще *камера*¹.

камерто́н;— р. бр. болг. *камертон*, п. camera, м. *камертон*, схв. *камертон*;— запозичення з німецької мови; нім. Kamerton утворене з іменників Kammer «кімната» і Ton «тон, звук».— СІС 304; Шанский ЭСРЯ II 8, 38; РЧДБЕ 304.— Див. ще *камера*¹, *тон*.

каме́я «виріб з каменю або черепашки, що має художнє різьблення; брошка з рельєфним різьбленням»;— р. бр. болг. *камєя*, п. слц. kamea, ч. kamej, схв. *камєја*, слн. *катєја*;— запозичення з французької мови; фр. camée «напівдорогоцінний рельєфно різьблений камінь» походить від іт. ca(m)teo «тс.» неясного походження.— СІС 304; Koralinski 468; Holub—Lyer 229; Dauzat 131; Gamillscheg 179.

камзо́л «старовинний чоловічий одяг без рукавів», [камзо́ль] «тс.» Я, *камізелька* «безрукавка, жилетка», [кемизелька Л, *камізєлок*, *камізєля* ВеЗа] «тс.»;— р. *камзól* «тс.», бр. *камзól* «каптан», *камізолька* «безрукавка», п. [kam(i)zela, kam(i)zola] «вид каптана», kamizelka «безрукавка», ч. kamizol(k)a «каптанік, безрукавка», слц. kamizol, нл. kamzol «тс.», болг. *камизóла* «полотняний дитячий або жіночий одяг», схв. *камізól* «кофта, безрукавка», *каміжóла*, слн. *kamižóla* «тс.»;— запозичене

через посередництво німецької чи французької мови з італійської; нім. Kamisol «камзол», фр. camisole «каптан; жіноча кофта» походять від іт. camiciola (camisiola) «каптан, каптанік», що є зменшувальною формою до camisia «сорочка», яке походить від пізньолат. samīsia, samisa «сорочка, що її носили солдати і каплани», кельтського походження.— СІС 304; Шанский ЭСРЯ II 8, 38; Фасмер II 174; Brückner 251; Ванков БЕ 1960/1, 27; Sławski II 38—39, 405; Machek ESJC 238; Matzenauer 191; Bern. I 556; Kluge—Mitzka 344; Dauzat 132; Walde—Hofm. I 147—148.

камилáвка «головний убір (з оксамиту) православних священників»;— р. *камилáвка*, бр. *камилáўка*, болг. *калимáвка*, м. *камилавка*, схв. *камилáвка*, цсл. *камилавка* «тс.»;— через церковнослов'янське посередництво запозичене з середньогрецької мови; сгр. *καμιλάβη*, *καμιλάβιον* «тс.» (первісно «виготовлений з верблюжої шерсті (для захисту від спеки)») пов'язане з гр. κάμηλος «верблюдиця», запозиченим із семітських мов (пор. гебр. gāmāl, ар. jāmāl «тс.»).— СІС 304; Фасмер—Трубачев II 174; Горяев 130; Bern. I 477; Frisk I 771—772; Boisacq 402.— Пор. *каламáйка*.

[**камі́шки**] «обрізки шкіри, що йдуть на каблуки»;— неясне.

Камі́ла;— р. *Камі́лла* (жін. р.), *Камі́лл* (чол. р.), бр. *Камі́лія*, *Камі́ля*, п. ч. слц. Kamil, Kamila;— запозичення з латинської мови; лат. Camilla, жін. р. до Camillus, пов'язане з camilla «дівчина шляхетного походження, з добродесної сім'ї», camillus «юнак із знатної родини, присутній при жертвоприношенні», що походять від етрусського Camillus «Меркурій, вісник богів».— Петровский 128; Суперанская 87; Walde—Hofm. I 147; Klein 228.

камі́н;— р. *камі́н*, бр. *камі́н*, ч. *кампа*, вл. *kamín*, болг. *камі́на*, м. *камин*, схв. *камі́н*, слн. *камі́п*;— нове запозичення з німецької мови; нвн. Kamín «вогнище, комин; глибока ущелина», як і іт. camíno «камін, вогнище», походить з лат. camínus «вогнище, піч, щілина вулкану, з якого виривається

вогонь», що зводиться до гр. *κάρβος* «вогнище, комин» неясного походження.— СІС 304; Фасмер I 174, 302; Sławski II 384; Machek ESJĀ 238; Kluge—Mitzka 343; Walde—Hofm. I 147, 149—150; Frisk I 772.— Пор. **ко́мин**.

ка́мінка (орн.) «птах родини шпакових, *Saxicola oenanthe* (*Oenanthe oenanthe* L.)», [каменю́х] «*Saxicola*» ВеНЗн, [каменяк, каменяр, камінчак, камінчар, каміньяр] «тс.» ВеНЗн, [каміннік Ж, підкаменець Ж, підкаменю́х ВеБ] «тс.»;— р.: [ка́менка] «*Motacilla oenanthe*», п. [kamienniczek popielaty] «камінка, *Oenanthe oenanthe*; чикалка, *Saxicola rubetra* L.; *Saxicola torquata* L.», [podkamionka] «камінка; чикалка», слц. [kamenár] «*Oenanthe*», [kameník] «тс.», схв. *камѣньар* «*Saxicola*»;— похідні утворення від **ка́мінь**; назви зумовлені тим, що камінка (*Oenanthe oenanthe* L.) гніздиться в купах каміння, скелях, стінах старих будівель.— СУМ IV 83; Булаховський Вибр. пр. III 210; Ferienc Názv. vtákov 200.— Див. ще **ка́мінь**.

[**камінко́вий**] «сизо-голубий» Ме;— неясне.

ка́мінь, [каменѣ́ц] «щєбінь» ВеНЗн, [камені́на] «ка́мінь» Ж, *ка́меніця* «кам'яна будівля; мурований будинок», [ка́менка] «брукований шлях» Ва, *каменю́ка, каменю́чця, каменя́р, каменя́рня* «родовище каменю, кар'єр, каменоломня», *каменя́рство* Ж, *каменя́чця*, [ка́мінка] «фаянс» Ж, *ка́міння*, [ка́мінію́ка, ка́мінію́чця, ка́мінія́чця], [ка́міньщик] «той з рибалок, який викидає у воду і виймає з води важкі привіски до невода» Я, [ка́м'янец] «кісточка вишень і інших ягід» ВеЗа, *ка́м'яни́ця* «кам'яна будівля; мурований будинок; [пастка для горобців з п'яти цеглин]», [ка́м'яни́ще] «каменоломня», [ка́м'янка] «брукований шлях; банна піч для пари; кам'яний посуд», [ка́м'янки] «сорт твердих груш» Ж, [ка́м'яничин] «мешканець міста, кам'яного будинку», [ка́м'яни́чани́н] «тс.» Ж, *камені́стий*, [ка́менний], *каменя́стий, камі́нний, камінчастий, кам'яні́стий, кам'яні́чний*, [ка́м'янува́тий] Я, *камені́ти, каменувати* (заст.) «бити камінням», [ка́міньщикува́ти] «би-

ти камінь для продажу» Я, *ка́м'яні́ти, ка́м'яні́ти, зака́мені́лий, зака́м'яні́лий*, [о́бкаменувати] «обкласти камінням», *о́камені́лий, о́кам'яні́лий, ска́мені́лий, ска́м'яні́лий, ска́меніння, ска́м'яні́ння*;— р. бр. *ка́мень*, др. *камь* (камень), род. в. *камєне*, п. *камієн*, ч. *ка́мен*, слц. *камеј*, вл. нл. *камјеј*, полаб. *кобој* (**капу*), болг. м. *ка́мен*, схв. *ка́мєн*, слн. *ка́мен*, стсл. **камы**, род. в. **камене**;— псл. *капу*, зн. в. *капель*, род. в. *капєне*;— споріднене з днп. днп. *hamag* «молот», дісл. *hamag* «тс.; скеля» (іє. **kām-*); в інших індоєвропейських мовах відповідні слова виявляють корінь у звуковій формі **акт-* (**акт-*): лит. *актїо* «камінь», лтс. *актєпс* «тс.», дінд. *ástmā, ástap-* «камінь, скеля; небо», ав. *astap-* «тс.», гр. *ἄκτω* «ковадло; небо»; цей корінь є похідним від іє. **ак-*, **ок-* «гострий»; у такому разі значення «камінь» у кореня **акт-* є вторинним, воно розвинулось на основі давнішого значення «щось гостре» у зв'язку з використанням кам'яних знарядь.— Критенко Вступ 550—551; Шанський ЭСРЯ II 8, 36; Фасмер II 173—174; Преобр. I 288—289; Sławski II 37—38; Machek ESJĀ 237—238; БЕР II 188—189; Skok II 26—27; ЭССЯ 9, 137—140; Бернштейн Очерк 1974, 171—173; Мартынов Сл. и не. аккомод. 160—161; Eckert ZfSl 8/6, 886; Gołab LP 16, 59; Bern. I 478; Trautmann 5.— Див. ще **го́стрий**.

камка́¹ «старовинна шовкова тканина», ст. *камка* (1408);— р. *камка́*, ст. *камка* (1486), бр. ст. *камка* (1490), п. *капча*, болг. *камха́, камуха*, схв. *камка*, слн. *капука* «тс.»;— запозичення з торкських мов; тат. каз. кирг. алт. *камка* «китайська тканина, схожа на атлас», тур. *кепһа*, крим.-тат. *кимха* «тс.» походять від перс. *kāmha* «тс.», яке зводиться до кит. *gimhuā* (*kimša, kipša*) «гладка шовкова тканина, густо ткана; брокат, тобто шовк, переплетений золотими нитками», пов'язаного з кит. *gim* (*kip*) «золото».— СІС 304; Макарушка 10; Фасмер II 174—175; Шипова 156—157; Булыка 136; Brückner 215; БЕР II 194—195; Bezlaj ESSJ II 14; Bern. I 477; Mikl. EW 110; Lokotsch 84; Räsänen Versuch 229.

ка́мка² — див. ка́нка².

ка́мка³ — див. ка́нка¹.

[камлі́к] «мала міцна людина» Ме; — очевидно, результат видозміни звукової форми *калмі́к*; пор. болг. *калмі́к* «калмик; [низькорослий, товстий або брудний чоловік]». — Див. ще *калмі́к*.

[камньо́н] «віз на ресорах, яким возять фрукти» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *каміон* «вантажний автомобіль, віз» походить від фр. *camion* «тс.», етимологічно неясного.

кампанія́, кампані́йщина, кампані́йський; — р. болг. *кампа́ния*, бр. *кампа́нія*, п. *кампа́нія*, ч. слц. *кампа́н*, вл. *кампа́нја*, м. *кампа́ња*, схв. *ка́мпања*, *кампа́ња*, слн. *кампа́нја*; — запозичене через польську або німецьку мову (нім. *Кампа́гне*) з французької; фр. *campagne* «поле, село, експедиція; виборча кампанія» походить від іт. *campagna* «село; поле; поле бою; кампанія», яке зводиться до лат. *campagna* «рівнина», пов'язаного з *campus* «поле», спорідненим з гр. *καμπή* «поворот, вигин», лит. *ка́йпас* «куток; країна», китрас «кривий», гот. *hamfs* «спотворений». — СІС 304; Шанский ЭСРЯ II 8, 39—40; Фасмер II 175; Аркадьєва РЯШ 1973/3, 105—106; Holub—Lyer 229; Klein 228; Dauzat 133; Walde—Hofm. I 148—149.

[кампусте́лія] (бот.) «айстри, *Aster L.*» Л, [кампусте́ля Л, *компустеля* Мак, *компоштилъон* Мак] «тс.»; — результат видозміни латинської наукової назви *Callistephus* «тс.», утвореної з гр. *καλός* «красивий» і *στέφος* «вінок». — Див. ще *калейдоско́п*, *Степа́н*. — Пор. *костопльо́н*.

[камра́т] «товариш», [камбра́т, *кама́рат* ЕЗб, *камра́те* ВеБа, *камбра́ття*]; — р. [камра́д], п. *камрат*, [комбра́т], ч. *камара́д*, слц. *камара́т*, схв. *камара́д*, *камара́т*, слн. *камера́д*; — запозичене через посередництво німецької мови (нім. *Kamerád*, ст. *Kamrad*, *Kamrad*) з французької; фр. *camarade* походить від ісп. *camarada* «товариш», пов'язаного з *camara* «кімната (кімната в казармі)», що зводиться до лат. *camera* «тс.»; початкове значення — «група людей (солдат), що живе в одній кімнаті (казармі)»; варіант [камбра́т] і похідні

є результатом переосмислення слова на основі народної етимології. — Шелудько 32; Sławski II 39—40; Kopaliński 470; Holub—Lyer 229; Machek ESJČ 237; Kluge—Mitzka 343; Dauzat 131. — Див. ще *каме́ра*¹.

камса́ (іхт.) «дрібна риба з родини оселедцевих, *Engraulis*, *хамса́* «тс.»; — р. *камса́*, *хамса́*, [камса́, *капса́*], бр. *камса́* «тс.», болг. *хамси́я* «дрібна солона рибка» (з гр.); — походження не зовсім ясне; можливо, як і нгр. *χαψί* (*χασψί*) «тс.; *Atherina hepsetus*», походить від тур. *hamsi*, *hapsi* «тс.» — Фасмер—Трубачев IV 175; Фасмер ГСЭ 3, 233; Скорчев БЕ 1956/6, 161.

каму́з — див. га́муз¹.

камуфля́ж «маскування», *камуфлюва́ти*, *камуфлюва́ний*; — р. бр. *камуфля́ж*, п. *kamouflaż*, ч. слц. *kamufláž*, болг. *камуфля́ж*, м. схв. *камуфля́жа*, слн. *kamufláža*; — запозичення з французької мови; фр. *camouflage* «закривання, маскування» пов'язане з *camoufler* «маскувати», яке походить від іт. *camuffare* «маскувати, приховувати; перекладати», що виникло на основі словосполучення саро *tuiffare* «повивати (закутувати) голову», до складу якого входить іменник саро «голова», що зводиться до лат. *caput* «тс.», і основа *tuiff-* «закутувати», яка зіставляється з англ. *tuffle* «тс.», фр. *tuiffle* «рукавиця, муфта», нвн. *Muff* «муфта», [Muffel] «тс.», звідки й укр. *муфта*. — СІС 305; Шанский ЭСРЯ II 8, 40; Kopaliński 470; Holub—Lyer 229; Dauzat 133; Bloch 116; Gamillscheg 180; Klein 228; Mestica 254. — Див. ще *капіта́л*, *муфта*.

камфо́ра СУМ, Ж, [камфорі́вка Ж, *камфоровець* Ж], ст. *камфо́ра* (1627); — р. *камфара́*, *ка́мфора*, бр. *ка́мфара́*, *камфо́ра*, п. *kamfóra*, вл. *камфер*, болг. м. *ка́мфор*, схв. *ка́мфор*, слн. *káfra*; — запозичення з німецької чи італійської мови; нім. *Kampfer* «камфора», іт. *camphora*, ст. *saffura* «тс.» походять від лат. *camphora*, яке зводиться до ар. *kāfir* (пор. гебр. *kōpher* «смола») або пра-критськ. *кампра*, дінд. *капріаḥ*, *капріаḥ*. — СІС 305; Richhardt 61; Фасмер II 176; Шанский ЭСРЯ II 8, 40; Горяев 130; Sławski II 36—37; БЕР II 194:

Вєрп. I 468; Klein 229; Hüttl-Worth 15; Meyer-Lübke REW 379.

камчадал (заст.) «ітельмен; житель Камчатки»; — р. бр. *камчадал*; — пов'язане з топонімом *Камчатка*, первісно назвою річки, перенесеною на півострів; відносно етимології назви існує ряд малопереконливих здогадів. — Никонов 172; Мельхеев 42.

[камчуг] (бот.) «рутвиця, *Thalictrum* L.»; — очевидно, пов'язане з *канчуг* «нагайка з переплетених ремінців» (пор. р. *[камчуг, камічуг]* «козача нагайка»); перенесення назви зумовлене зовнішнім виглядом рутвиці, яка має довге (часом до півтора метра) без листя стебло, увінчане розгалуженою китицею суцвіття. — Федченко — Флеров 436—437. — Див. ще **канчук**.

кам'яниця (бот.) «костяниця, *Rubus saxatilis* L.», *[каменіця]* «тс. Г; брусниця, *Vaccinium vitis idaea* L. ВєНЗн», *[кам'янка]* «тс.» Г, Ж, ВєНЗн, *[камінкі]* «брусниця» Я, *[камінці]* «тс.» ВєУг, ВєНЗн; — р. *[каменік]* «костяниця», *[каменіка]* «тс.»; морошка, *Rubus chamaemorus* L.; ожина, *Rubus* L., *[каменіця]* «костяниця; морошка», *[каменка]* «костяниця»; — походні утворення від *камінь* (*камінець* «кісточка у плоді рослини»); назви зумовлені наявністю в ягоді костяниці порівняно великої кісточка. — Див. ще **камінь**.

[канабіть] «турбувати» До; — неясне.

канáва «заглибина, канал», *канáвник*; — р. бр. *канáва*, болг. *канáвка* (з рос.) — не зовсім ясне; можливо, походить від п. *капаџ*, яке могло стати орфоепічним **капаџ* (укр. **канав*), що пізніше, — можливо, на ґрунті російської мови — вирівнялось до форм жін. р. на -а; мало переконливим є виведення слова з нар.-лат. *сапаџа* «вивідна дренажна труба» або з венеціанськ. *сапаџа* «паца» (Meyer-Lübke REW 146, 150; Ernout—Meillet 163), як і інші припущення (Горяев 131; Mikl. EW 110). — Фасмер II 177; Шанский ЭСРЯ II 8, 41; Преобр. I 290; Korsch AfSPh 9, 509; Mikkoła Вєгühr. 117; Вєрп. I 480. — Пор. **канáл**.

канáл, *каналізація*, *каналізувати*; — р. бр. болг. *канáл*, п. *капаџ*, ч. сл. *капáл*, вл. нл. *капáл*, м. *канал*, схв.

канáл; — запозичення з французької мови (можливо, через посередництво німецької чи голландської — нім. *Капáл*, гол. *капаал*); фр. *сапáл* «труба, водопровід, русло» походить від лат. *сапáліс* «труба, канава, рів», пов'язаного з *сапа* «труба, очеретина», запозиченим з гр. *κάννα* «очерет», що, в свою чергу, виводиться від ассір. *qanū* «тс.» — Фасмер II 177; Шанский ЭСРЯ II, 8, 41; Sławski II 41; Brückner 215—216; Holub—Lyer 230; Dauzat 133; Klein 230; Walde—Hofm. I 150; Frisk I 779.

канáлія «пройдисвіт, шельма», *канáльство*, *канáльський*; — р. *канáлья*, бр. *канáлька* (про дітей), п. *капáлія*, ч. *капáліе*, сл. *капáлія*, вл. *капáлія*, болг. *канáлія*, схв. *канáля*, сл. *капáлія*; — запозичене з італійської мови через посередництво польської та німецької або французької; нім. *Капáліе* «негідник», фр. *сапáліе* «тс.» походять від іт. *сапáлія* «набрід, чернь; негідник», пов'язаного з *сапе* «пес», що зводиться до лат. *сапіс* «тс.», спорідненого з дінд. *śvan-*, *ś(u)vā*, гр. *κῶν*, *κωνός* «тс.» — Richhardt 61; Шанский ЭСРЯ II 8, 41—42; Фасмер II 177; Преобр. I 291; Sławski II 41; Brückner 215—216; Dauzat 113; Bloch 117; Kluge—Mitzka 345; Meyer-Lübke REW 149; Klein 230; Walde—Hofm. I 152—154. — Пор. **канікули**.

канáпа, *[канáпей]* Ва; — р. болг. *канáпé*, бр. *канáпа*, ч. *капаре*, схв. *канáпé*, *[канáпа]*, сл. *капарé*; — через посередництво польської мови запозичено з французької; фр. *сапарé* «диван» походить від слат. *сапареит* «тс.», яке зводиться до лат. *сѣпѣрѣит*, *сѣпѣрїит* «густа сітка; заслона від комарів; ліжка з такою заслоною», що походить від гр. *κωνόπιον* «тс.», пов'язаного з *κῶνωψ* «комар», етимологічно неясним, можливо, запозиченим з єгипетської мови. — Шанский ЭСРЯ II 8, 42; Фасмер — Трубачев II 177; Hüttl-Worth 75; Sławski II 41—42; Brückner 216; Matzenauer 192; Kluge—Mitzka 345; Klein 230; Dauzat 134; Bloch 117; Walde—Hofm. I 261; Meyer-Lübke REW 172; Frisk II 63.

[канáпка] (зах.) «бутерброд»; — запозичення з польської мови; п. *капарка* «тс.» пов'язане з *капара* «диван» і е

калькою фр. *canapé* «диван; бутерброд». — Sławski II 42; SW II 229. — Див. ще **каняпа**.

канар¹ (орн.) «*Serinus canaria*», *канарка*, *канарейка*, *канарок*, [канарейко, канаріха Ж, кенар Ж], *канарковий*; — р. *канарейка*, [кинарка], бр. *канарэйка*, [канарок, канарка], п. *kanarek*, ст. [kanarka], ч. *kanárek*, *kanár*, слц. *kanárik*, вл. нл. *kanarik*, болг. *канарче*, м. *канарка*, схв. *канарац*, *канарінац*, *канарійнка*, слн. *kanárec*, *kanárka*, *kanárec*; — через посередництво французької (фр. *canari* «тс.») і російської (частково польської) мов запозичено з іспанської; ісп. *canario* «тс., канарський», як і нлат. *avis Canaria* «канарський птах» або «птах з Канарських островів», походить від назви Канарських островів (східне узбережжя Африки), що є батьківщиною птаха; назва островів пов'язана з лат. *canis* «собака» (на них розводилась особлива порода собак). — Фасмер II 177; Шанский ЭСРЯ II 8, 42; Sławski II 42; Brückner 216; Machek ESJČ 238; Holub—Lyer 230; Kluge—Mitzka 345; Dauzat 134; Klein 230. — Див. ще **каналія**. — Пор. **канікули**.

[канар²] (бот.) «канаркова трава, *Phalaris canariensis* L.» Ж; — п. [kanar] «зерна канаркової трави»; — пов'язане з **канар**¹ (орн.) «птах *Serinus canaria*» у зв'язку з використанням насіння цієї рослини для живлення канарок; в українській мові з'явилося під впливом польської. — Sławski II 42; Sł. wug. obcych 335. — Див. ще **канар**¹.

[канар³] (зб.) «барани» Ж; — очевидно, семантично видозмінене запозичення з турецької мови; тур. *kanaga* «бойня; місце, де забивають скот» пов'язане з кап «кров» пратюркського походження. — Räsänen Versuch 230.

[канарок] (бот.) «сорт вівса, що рано дозріває і має дрібне зерно» Ж, [канарішок] «тс.» Ж; — очевидно, пов'язане з **канар**, **канарок** (орн.) «птах *Serinus canaria*»; мотивація такого зв'язку неясна. — Див. ще **канар**¹, **канар**².

[канархати] «співати на криласі; невризно, в ніс говорити; не лягати спати вночі, сидіти пізно ввечері Ме», [канархіст] «крилошанин»; — р. заст.

канона́рх «той, хто читає канон у церкві», *кона́рх* «тс.», *канона́рхатъ* «співати канони, яким вторить хор», [конархатъ], бр. [конархаць], цсл. **канонархати** «тс.»; — через церковнослов'янську мову запозичено з середньогрецької; сгр. *κανονάρχω* «читаю канони», *κανονάρχης* «той, хто читає канон» утворені з основ іменника *κάνων* «зразок, правило; лінійка; прут» і дієслова *ἄρχω* «починаю, йду попереду, управляю». — Фасмер II 181; Berg. I 479. — Див. ще **архаїчний**, **канон**.

канат, **канатник** «майстер, що робить канати»; — р. бр. болг. заст. *канат*; — очевидно, запозичення з новогрецької мови; нгр. *κάνατι* «мотузка» через сгр. *κάννατα* «тс.» зводиться, очевидно, до гр. *κάννα* «очерет». — Фасмер II 178; Горяев 131. — Див. ще **канка**¹.

[канати] «докучливо, набридливо просити» Я, **канючити** «настирливо, жалібно просити», [канькати] «тс.» Я, **каню́ка** «набридливий прохач»; — р. **каню́чить**, бр. **канькаць** «канючити», цсл. **канити** «докучати»; — пов'язується з **каня** «хижий птах, схожий на шуліку», р. **каню́к** «польовий шуліка з неприємним криком»; у такому разі спочатку означало «скиглити, як каня». — Фасмер II 183; Шанский ЭСРЯ II 8, 51; Преобр. I 293; Потебня РФВ 3, 109; Brückner 216; Berg. I 483. — Див. ще **каня**¹.

канва́; — р. бр. *канва́*, п. *kanwa*, ч. слц. *kanava* «полотно для вишивання», болг. *канавá* «рідка бавовняна тканина», м. *канавá* «основа для вишивання», схв. *канávaц* «мішковина; шматок тканини», слн. *kanava*; — запозичення з французької мови; фр. *canvas* «канва» походить від іт. *canavaccio* «тс., ганчірка», яке зводиться до лат. *canpabis* «конопля» і, далі, до гр. *κάνναβις* «тс.», запозиченого з якогось східного джерела, як і псл. *копорја, укр. **коно́пля**. — Фасмер II 178; Преобр. I 291; Sławski II 47—48; Brückner 217; Holub—Lyer 230; BER II 196; Matzenauer 193; Walde—Hofm. I 154. — Див. ще **коно́плі**.

[кандяки] «дрібні жучки, що літають по ступу після заходу сонця» Я; — неясне.

канделябр; — р. *канделябр*, ст. *канделабра* (1499, з лат.), бр. *кандэлябр*, п. *kandelabr*, ч. *kandelábr*, слц. слн. *kandeláber*, болг. *канделáбър*, м. *канделáбар*, схв. *канделáбар*; — запозичення з французької мови; фр. *candélabre* походить від лат. *candēlabrum* «свічник, канделябр», похідного від *capdēla* «свічка», пов'язаного з *candeo*, -ēre «бути білим, блищати, сяяти», спорідненим з гр. *κάνδαρος* «вугіль», дінд. *candati* «освітлює», алб. *hane, hene* «місяць». — СІС 305; Шанский ЭСРЯ II 8, 43; Фасмер II 179; Holub—Lyer 230; БЕР II 201; Dauzat 134; Walde—Hofm. I 151—152. — Пор. **кандидат**.

[кандзюба] «кривизна, крючок», **[кандзюбнүти]** «полетіти носом» ЛексПол, **закандзюбитися** «закарлючитися; виявити перші ознаки переходу в інший стан», **скандзюбити** «скорчити, звести», **скандзюбитися** «скорчитися, померти»; — не зовсім ясне; можливо, результат поєднання словотворчого компонента *ка(н)-* (з *н* епентетичним), того самого, що і в словах *каверза*, *кадіб* та ін., і основи слова *дзюб* (*дзюб*). — Трубачев Slavia 29, 11; Фасмер—Трубачев II 179. — Пор. **дзюба́ти**.

[канді́ба] «шкапа», **[кандю́га]** «тс.» Ж, **[кандю́гі]** «ноги» Ж, **[канди́бистий]** «високий, худий» Я, **[канди́бити]** «повільно працювати» Я; — р. **[канды́ба]** «кульгава людина», **[кандыба́ть]** «кульгати, повільно щось робити», бр. *канды́ба* «кульгава людина, [повільна людина] *кандыба́ць* «кульгати»; п. **[kandyba]** «шкапа, худа й велика коняка; велика й худа жінка; кульгава людина» (з укр.); — не зовсім ясне; можливо, результат поєднання словотворчого компонента *ка(н)-* (того самого, що і в *каверза*, *кадіб* та ін.) і основи дієслова *дйбати* «ходити на ходулях, ходити повільно і незграбно, витягуючи ноги». — Трубачев Slavia 29, 10—11; Фасмер—Трубачев II 179; SW II 231. — Пор. **дйбати**, **шкандиба́ти**.

кандибобером «химерно, з викрутасами», **[кандибобером** (*кандибобером*)] «браво, молодцювато, заграючи» Я; — р. **[кандибобер]** «щось незвичайне, мудроване», **[кандибобером]** «важно, з шиком;

вигинаючись, з викрутасами; стрімголов», бр. *кандзібоберам*; — афективне утворення; очевидно, виникло на ґрунті російської мови.

кандидат, **кандидату́ра**, заст. **кандидува́ти** «бути кандидатом»; — р. болг. м. *кандидат*, бр. *канды́дат*, п. *kandydat*, ч. слц. слн. *kandidát*, вл. *kandidat*, схв. *кандидáт*; — запозичення з німецької або латинської мови; нім. *Kandidat* походить від лат. *candidátus*, букв. «одягнутий у біле», пов'язаного з *candidus* «білий» (*toga candida* «біла тога») і, далі, з *candeo*, -ēre «бути білим, блищати, сяяти»; лат. назва зумовлена тим, що в Римі претендент на посаду повинен був з'являтися одягнутим у білу тогу. — СІС 305; Шанский ЭСРЯ II 8, 43—44; Фасмер II 179; Hüttl-Worth 16; Sławski II 44; БЕР II 201—202; Kluge—Mitzka 344. — Див. ще **канделябр**.

[канді́ти] «заощаджувати, жити економно» Я, **[канди́бити]** «скнарити», **[кандзю́бити]** «тс.» Я, **[кандибéй]** «скнара, скупердяй» Я; — р. **[канди́ть]** «зменшувати, урізувати»; — неясне; можливо, пов'язане з **[каланді́ти]** «бідувати» (пор. р. **[каланди́ть]** «економити»). — Пор. **каладник**.

канді́тний — див. **танді́та**.

[канді́йка] «миска з трохи загнутими всередину краями; вид дерев'яної посудини Ж; посуд на гас, воду і рідину взагалі; дерев'яна лійка Мо», **[конді́йка]** «церковна посудина, у якій святять воду»; — р. **[канде́я]** «яндола», **[канди́я]** «тс.», ст. *канді́я* (*канде́я*) «мідна чаша, яка правила в монастирях за дзвінок», цсл. *канди́я* «дзвін»; — очевидно, запозичення з середньогрецької мови (сгр. *κωντίον* «майстерно зроблений дзвоник, використовуваний у трапезних монастирів»); менш імовірно походження від гр. *κόνδυ* «чаша, кубок, кухоль» (Фасмер ГСЭ 3, 94), від свн. нвн. *Kante* «посуд, кофейник» (*Matzenauer LF 8, 42; Bern. I 481*) чи від лат. *candes* «глиняний посуд» (*Matzenauer 193*). — Фасмер II 179—180.

кандьор «рідка каша; [куліш]»; — р. **[кандё́р]** «юшка з обдертого пшона», бр. **[кандэ́р]** «рідка каша»; — не зовсім ясне; можливо, результат поєднання сло-

вотворчого компонента *ка(н-)* (того самого, що і в *каверза*, *кадіб* та ін.) з основою дієслова *дёрти* (*двор*); припускається також можливість походження від уг. *kenyég* «хліб» (пор. удм. *keñig*, *keñig* «крупа, каша»); малоімовірно припущення (Фасмер II 179) про зв'язок з п. *kezdior* «кучер». — Трубачев *Slavia* 29, 110—112; Фасмер—Трубачев II 179; *Unbegaun BSL* 50, 172.

[**канийця**¹] «дитяча гра з камінцями»; — очевидно, результат спрощення не засвідченого в цьому значенні слова **кам(е)ниця*, похідного від *ка́мінь* (див.).

[**канийця**²] (бот.) «королиця, (*Chrysanthemum leucanthemum*) Г, Ж; — неясне.

каникули, *каникулярний*; — р. *каникулы*, бр. *каникулы*, п. *kanikuła* (жін. р.), слц. *kanikuła*, болг. *каникула*; — запозичення з латинської мови; лат. *canicula* «сучка» (*dies caniculares*, букв. «собачі дні»), застосовуване в давнину для позначення зорі Сіріуса як калька гр. *κύων* «пес; зоря Пес Оріона», а звідси й для позначення періоду літньої спеки, коли Сонце зближалося з Сіріусом (бл. 1000 р. до н. е.), є похідним від лат. *canis* «собака, пес», спорідненого з гр. *κύων*, дінд. *śvān-*, вед. *śvan-*, ав. *srā*, тох. *ku*, вірм. *šun*, гот. *hunds*, лит. *šuo*, лтс. *suns*, можливо, також з псл. *suka*, укр. *сўка*. — СІС 306; Булаховський Нариси 18; Шанский ЭСРЯ II 8, 44; Фасмер II 180; *Hüttl-Worth* 16; *Walde-Hofm.* I 152—153. — Пор. **сўка**.

кани́стра; — р. *кани́стра*, бр. *кани́стра*, п. слц. вл. *kanister*, ч. *kanystr*, *kanistr*, болг. *кали́стра* (з рос.); — очевидно, через посередництво німецької мови (нім. *Kanister*) запозичено з англійської; англ. *canister* походить від лат. *canistrum* «кошик», яке зводиться до гр. *κάνιστρον* «кошик з очерету, комишу», похідного від *κάννα* «очерет». — СІС 306; Костомаров ВКР II 205—206; *Koraliński* 471—472; *Holub-Lyer* 231; *BER* II 170; *Kluge-Mitzka* 345; *Klein* 231; *Frisk* I 779. — Див. ще **канáл**. — Пор. **кánка**¹, **кánов**.

кани́фоль «склоподібна речовина з живиці», *кани́фолити*; — р. *канифоль*, бр.

кани́фоль, п. *kalafonia*, ч. *kalafuna*, слц. *kolofonia*, болг. *колофón(ум)*, м. *колофоніум*, схв. *колòфòннї(ум)*, *калòфòннїј*, *калòфòннїја*, слн. *kolofónija*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з німецької мови; нім. *Kolorphonium* «тс.» походить від лат. *colophonium*, *colophonia* (*gēsīna*) «колофонська (смола)», яке зводиться до гр. *κολοφονία* (*ρητινη*) «тс.», пов'язаного з назвою міста *Колофón* (у Лідії). — СІС 306; Булаховський *Вибр. пр.* II 275; Шанский ЭСРЯ II 8, 45; Фасмер II 180; Преобр. I 292; *Sl. wug. obcuch* 330; *Holub-Lyer* 227.

[**кánка**¹] (бот.) «комиш, *Scirpus lacustris*» Г, Ж, ВеЗн, [*Ланка* ВеЗн], *кánка* «морська трава, *Zostera marina* L.; [напівперегнила маса з різних рослин, здебільшого очерету, на дні лиману Мо]; — р. [*кámка*] «*Zostera*», бр. [*кánка*] «клістирна трубка»; — видозмінене запозичення з грецької мови — гр. *κάννα* «очерет, *Agundo donax*». — Пономарів *Мовозн.* 1973/5, 62. — Див. ще **канáл**. — Пор. **кани́стра**, **кánов**.

[**кánка**²] «жіночий головний убір; діадема, обруч Ж», *кámка* «жіночий головний убір», [*ткánка*] «діадема, жіноча прикраса з перлів і коралів»; — ч. *kánka* «обруч, діадема з перлінками або люстерками на голові нареченої», нл. *kanica* «чорна прикраса на голові нареченої», болг. *канийца* «тканий жіночий пояс», [*кányица*] «чоловічий пояс», схв. *кányица* «пояс», стсл. *кányура* «жіноча головна прикраса»; — неясне; зіставлення чеської форми з ч. *tkanice* «тасьма, стрічка» (*Machek ESJČ* 239), як і виведення болгарських форм від болг. *ткányица* (*BER* II 206), навряд чи розкриває справжній генетичний зв'язок.

[**кánка**³] «волочок» Мо, Берл; — очевидно, результат спрощення форми [*ткánка*] «густа сітка для вилову дрібної риби», пов'язаного з *ткáти* (див.).

канкán «вид естрадного танцю»; — р. бр. болг. *канкán*, п. ч. слц. *kankap*, схв. *кánкán*, слн. *kančap*; — запозичення з французької мови; фр. *cancan* «вид швидкого танцю», очевидно, тотожне з *canard* «качка», що походить від фр. ст. *canart* «тс.», пов'язаного з *caner* «кря-

кати» звуконаслідувального походження; назва танцю зумовлена подібністю його рухів до способу пересування качки.— СІС 306; Шанский ЭСРЯ II 8, 45—46; Фасмер II 180; Dauzat 134; Bloch II 17; Holub—Lyer 230; Klein 230.

[**ка́нов**] «кухоль; бідон» Ж, ВеЛ, [ка́нва ЕЗб 25, канóвка Ж, ВеЛ, канов-ца́ Ж] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Ка́ппе «тс.», свн. каппе, двн. чаппа походить від лат. саппа «очерет, комиш», пізніше «бочка з вивідною трубою»; на українському ґрунті відбулося зближення з запозиченим раніше кінва (конівка, конóвка) того ж походження.— Kluge—Mitzka 345.— Див. ще канáл.— Пор. кані́стра, канка¹, кінва.

канон «церковне правило, догма; пісня на честь святого; усталена норма», каноніза́ція, каноні́чний, канонізува́ти; — р. бр. болг. канон, др. канонъ, канунъ, п. вл. капон, ч. слц. ка́пон, м. канон, схв. ка́нон, ка́нон, слн. ка́пон, стсл. канонъ; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. κανών «брусок; прут; лінійка; правило, норма», очевидно, пов'язане з καννα «очерет, комиш». — СІС 306; Фасмер II 180—181; Шанский ЭСРЯ II 8, 46; Преобр. I 292; Holub—Lyer 231; БЕР II 207; Frisk I 780.— Див. ще канáл.— Пор. кані́стра, канка¹, ка́нов, канона́да.

канона́да; — р. болг. м. схв. канона́да, бр. канана́да, п. вл. капона́да, ч. слц. слн. капона́да; — через російську і, можливо, через німецьку мову (нім. Капона́де) запозичено з французької; фр. саппаде пов'язане з сапон «гармата», яке через іт. сапподе «тс.»; широка труба», збільш. від саппа «ствол (вогнепальної зброї); труба; очерет; комиш», зводиться до лат. саппа «очерет; комиш». — СІС 306; Фасмер II 181; Holub—Lyer 231; БЕР II 207; Dauzat 136.— Див. ще канáл.— Пор. кані́стра, канка¹, ка́нов, канон, канонéрка.

канонéрка «невелике військове судно»; — р. болг. канонéрка, бр. кананéрка, п. капопієрка; — через російську мову запозичено з французької; фр. сапопієре «тс.» пов'язане з сапон «гарма-

та». — СІС 306; РЧДБЕ 307; Sl. wug. obcuch 336; Dauzat 136.— Див. ще канона́да.— Пор. каноні́р.

каноні́р «гармаш»; — р. болг. каноні́р, бр. канані́р, п. слц. капопієр, ч. капопі́г, вл. капопéг, схв. каноні́р, слн. капопі́г; — через російську мову запозичено з німецької; нім. Капопієр походить від фр. сапопієр «тс.», пов'язаного з сапон «гармата». — СІС 306; Фасмер II 181; Шанский ЭСРЯ II 8, 47; Holub—Lyer 231; БЕР II 207; Dauzat 136.— Див. ще канона́да.— Пор. канонéрка.

кант¹ «облямівка, край, ребро, круг», канті́вка «кирка або молоток для обтісування каменю», кантува́ти «обшивати; обтісувати; перевертати», ка́нтовий, [кантя́стий] Ж; — р. бр. болг. кант, п. kant; — запозичене з німецької мови, можливо, через польську; нім. Kante «ребро, край» походить від фр. ст. cant «тс.», яке зводиться до лат. cantus «обід колеса», мабуть, галльського походження (*kanto «край, кут», пор. кімр. cant «коло, обід», брет. cant «круг», споріднені з псл. *koťъ, укр. кут). — Шелудько 32; Фасмер—Трубачев II 181; Шанский ЭСРЯ II 8, 48; Sławski II 45—46; Brückner 216; Bern. I 602; Kluge—Mitzka 347; Walde—Hofm. I 155—156; Matzenauer LF 8, 43.

кант² «урочистий спів, пісня духовного чи світського змісту»; — р. бр. кант, п. kant, болг. заст. кантус, ка́нти «вірш з урочистого приводу»; — через посередництво польської мови запозичене з латинської; лат. cantus «спів» пов'язане з сапо, -еге «співати, грати», спорідненим з кімр. сапи, брет. сапа «тс.», дірл. сапім «співаю», гр. καναχή «шум, звучання», тох. А кан «мелодія», гот. hana «півень», можливо, також р. укр. ка́ня «яструб». — Фасмер II 181; Brückner 216; SW II 235; Walde—Hofm. I 154—155.— Пор. акце́нт, ді́скант, канті́чка, ка́нтор, ка́ня¹.

канталупа (бот.) «сорт високоякісних динь», канталупка «тс.»; — р. канталупа, канталупка, п. kantalupa, kantalupe, ч. слц. kantalupe, болг. канталупа, схв. канталуп, канталупа «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. cantaloup(e) «тс.» походить від італій-

ської назви папської вілли Cantalupo (Cantaluppi, поблизу Рима), де було виведено цей сорт.— СІС 307; Фасмер II 181; Kopaliński 472; SW II 235; Holub—Lyer 231; Dauzat 136; Gamillscheg 184.

[кантамірити] «стискувати, придушувати одне до одного» Я;— очевидно, okazionale афективне утворення.

[канта́пка] «ремінець, яким скріплюються дві частини ціпа» ЛЧерк;— бр. ст. *гантаба* «засувка, ручка» (1556), *гантаба* «тс.» (1682);— результат видозміни форми *[анта́бка]* «ручка, держак», *[анта́ба]* «тс.» (від нім. *Hándhabe*, днн. *hanthaba* «тс.», утвореного з основ *Hand* «рука» і *haben* «мати»).

[канта́р¹] «вуздечка» СУМ, Г, *[канта́рка, канта́рок]* «тс.», *[закантарюва́ти]* «накласти віжки» ЕЗб 25;— бр. *кантар* «вуздечка», ст. *канторъ* (1616), п. *kantar*, *[kantor, kentar, ķetar, kandařa]*, ч. *kantár*, ст. *kandárek*, слц. *kantár*, вл. *kandara*, схв. ст. *кантар* «тс.»;— запозичення з угорської мови; уг. *kantár* «вуздечка» походить з тюркських мов; тур. *kantarma* «вудила», чаг. *кантих* «тс.» споріднені з монг. *qantar(i)* «чіпляти вудила до луки сидла».— Орос Доп. УжДУ II 76; Макарушка 9; Булыка 137; Sławski II 46; Karłowicz SWO 247; Brückner 216; Machek ESJČ 239; Holub—Lyer 231; Bern. I 482; Mikl. EW 111; Bárczi 149; MNTESz II 350; Räsänen Versuch 231.

канта́р² «безмен, вага», *[кантер* ЛЧерк, *кантур]* «тс.», *[канта́рій]* «ваговий на базарі» Ж, ст. *кантарь* «одиниця ваги» (1408);— р. *[канта́рь]* «безмен», *[канта́р]*, ст. *кентарь* (*кентарь*) «одиниця ваги», п. ст. *kantar* «одиниця ваги в 50 кг», ч. *kantar*, болг. *канта́р*, м. *кантар* «тс.», схв. *кántār, кántār* «одиниця ваги»;— запозичення з турецької мови; тур. *kantar* «одиниця ваги; безмен» походить від ар. *kinřar* «тс.», яке через гр. *κεντηνάριον* зводиться до лат. *centēnārium* «одиниця ваги в 100 фунтів».— Винник 132—133; Фасмер II 181; Стаховский Этимология 1965, 205; Преобр. I 292—293; Sławski II 46—47; БЕР II 208—209; Bern. I 482; Mikl. TEI I 326; Räsänen Versuch 231.— Див. ще **центнёр**.

[канті́чка] «книжка колядок» Ме, *[канті́чки]* «колядки і пісні» Я;— бр. ст. *канты́ка* «збірник релігійних пісень» (поч. XVII ст.);— запозичення з польської мови; п. *kantyczka* «релігійна пісня; колядка; збірка релігійних пісень, колядок» походить від лат. *capitulum* «пісня, спів», пов'язаного з *cano*, -ere «співати».— Булыка 137; Sł. wug. obsyeh 337.— Див. ще **кант²**.

ка́нтор «півчий, соліст хору у католицькій церкві; шкільний учитель церковного співу і музики»;— р. болг. *ка́нтор*, бр. *кантар* «тс.», п. *kantor* «співак», ч. *kantor* «учитель», слц. *kantor* «співак; учитель», вл. *kantor* «регент хору», схв. *кántор* «співак», слн. *kántor* «співак у церкві»;— очевидно, через польську чи німецьку мову (нім. *Kantor*) запозичене з латинської; лат. *cantor* «співак» пов'язане з *cano*, -ere «співати».— СІС 307; Kopaliński 473; Holub—Lyer 231; Kluge—Mitzka 348.— Див. ще **кант²**.— Пор. **акце́нт, діска́нт, канті́чка, ка́ня¹**.

[канту́чить] «прив'язувати канат одним кінцем до пакола, забитого у дно річки, а другим кінцем— до дерев'яного виступу у човні» Мо;— неясне.

[кану́дити] «нудити, тошнити»;— результат поєднання словотворчого компонента *ка-*, наявного також у словах *ка́верза, ка́діб* та ін., з дієсл. *нудіти* (див.).

кану́пер (бот.) «*Tanacetum balsamita* L.», *[кану́пір, кану́фер* Ж, *калу́пір* ВЕНЗн, *калу́фер* ВЕНЗн, *кару́піль* ВЕНЗн, *кару́пір]* «тс.», *[кану́пірь пільний]* «шавлія лучна»;— р. *калу́фер* «канупер», бр. *кану́фер, [калу́фар]*, п. ст. *karupiel* «гвоздики, *Dianthus* L.», *karupieň, karupier* «тс.», болг. *[кало́фер]* «*Chrysanthemum balsamita*», *[кало́вер]* «тс.», схв. *кало́пер* «канупер»;— очевидно, походить від гр. *καρυόφυλλον* «гвоздики», букв. «горіховий лист»; менш переконливе пов'язання (Bern. I 474; Младенов 229) з лат. *capna-ferula* (букв. «очерет-ферула»).— Фасмер II 171; Преобр. I 287; Jagić AfSIPh 6, 625; Karłowicz SWO 254; Skok II 22.

ка́нути «пірнути, зануритися; капати, текти»; — р. *ка́нуть* «тс., зникнути», бр. *ка́нуть* «пропасти, зникнути», др. *канути* «капнути», п. [kapać], ч. kapouti «капати, текти», слц. kanút' «падати, текти», схв. *ка́нути* «капнути», слн. kápniti, стсл. **канѣти** «тс.»; — псл. kanŕti <*кар-ŕti (внаслідок дії закону відкритих складів), пов'язане з карати. — Булаховський Вибр. пр. III 425; Фасмер II 182; Преобр. I 293—294; Machek ESJČ 239—240; Mikl. EW 111. — Див. ще **ка́пати**.

канцеля́рія, *канцеляри́зм*, *канцеляри́ст*, *канцеляри́щина*, *канцеляри́йний*; — р. *канцеля́рия*, бр. *канцыля́рыя*, п. kancelaria, ч. kancelář, слц. kancelária, болг. *канцеля́рия*, м. *канцеларија*, схв. *канцеля́рија*, слн. kancelarija; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; пізновлат. cancellaria походить від лат. cancellārius «воротар; писар; начальник канцелярії», пов'язаного з cancelli (мн.) «решітка, огорожа, загородка; поміст для обнародування розпоряджень властей», зменш. від canceller «решітка», canceller «тс.».— Richhardt 61; Фасмер II 182; Преобр. I 293; Hüttl-Worth 16; Sławski II 43; Brückner 216; Holub—Lyer 230; Walde—Hofm. I 150—151. — Див. ще **ка́рцер**.

[канцілю́га] (лайл.) «бродяга, арештант, пройдисвіт» Я, *[канцібу́иль]* «тс.» Я; — неясне; можливо, результат семантичної і фонетичної видозміни форми *[канцеля́бра]* (згруб.) «канцелярист».

ка́нцлер; — р. бр. болг. *ка́нцлер*, п. kanclerz, ч. kancléř, слц. kancelár, вл. kancler, м. *канцелáр*, схв. *канцелáр*, *канцелэ́р*, слн. káncler, заст. kancelár; — запозичення з німецької мови; нім. Kánzler походить від лат. cancellārius «воротар; начальник канцелярії». — СІС 307; Фасмер II 182; Преобр. I 293; Koraliński 470—471; БЕР II 211; Kluge—Mitzka 347. — Див. ще **канцеля́рія**, **ка́рцер**.

[ка́нцур¹] «дрантя, лахміття; шматок», *[ка́нур Ж, ка́ндур Ж]* «тс.», *[ка́нцурра]* (эб.) Г, Ж, ВеЗн; — бр. *[канці́ур]* «шматок (мотузки, каната)»; — неясне.

ка́нцур² — див. **ка́рцер**.

канчúк «нагайка, батіг», *[канчабу́ра]*,

«довгий батіг» Я; — р. *[канчі́ук]* «нагайка», *[камчі́ук, камча́]*, бр. *канчúк*, п. kańczug, [kańcuch], ч. kančik, [kančuk], слц. kančuka, [kančuch, končuka], болг. *камши́к*, *[камджы́к, камчик]*, м. *камшик*, схв. *ка́мција*, *ка́нција* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. kamçı «нагайка» споріднене з крим.-тат. аз. тат. тел. алт. *камчы* «тс.».— Макарушка 9; Фасмер II 178; Шипова 157; Преобр. I 290; Горяев 131; Sławski II 48; Karłowicz SWO 248; SW II 238; БЕР II 195; Bern. I 477; Mikl. EW 110, 425; Lokotsch 84; Räsänen Versuch 229.

[канію́пка] «дерев'яна загнута коцерга» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *[кандзю́ба]* «кривизна, гак», *коцію́ба* «коцерга».

канію́чити — див. **канáти**.

ка́ня¹ (орн.) «хижий птах родини яструбових, схожий на шуліку, Milvus; мишоїд, Buteo», *канію́к* «птах родини яструбових», *канію́ка* «тс.», *ка́нькати* «кричати» (про каню); — р. *канію́к(а)* «польовий шуліка з неприємним криком; вид невеликої сови», *[ка́ня]* «тс.», бр. *ка́ня* «чайка (звичайна)», *[ка́на]* «тс.», п. kania «шуліка», [kaníuk] «сокіл, кібчик», ч. káň «мишоїд», слц. kaŕa «тс.», вл. нл. kanja «шуліка червоний», болг. *[ка́ня]* «шуліка», схв. *ка́ња* «шуліка, мишоїд, кібчик», слн. kánja, kánpes «тс.»; — псл. kanja, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з характером крику птаха; можливо, споріднене з лат. sícōnia «лелека», двн. huon «курка», гот. hana «півень», лат. cano «співаю», гр. καναχίζω «звучу», καναχή «звук, шум», дінд. kankáñ «чапля». — Шанский ЭСРЯ II 8, 51; Фасмер II 183; Преобр. I 293; Sławski II 44—45; Machek ESJČ 239; БЕР II 212; Skok II 36; Bezljaj ESSJ II 15—16; ЭССЯ 9, 142; Bern. I 483; Moszyński PZJP 226; Walde—Hofm. I 212. — Пор. **канáти**.

[ка́ня²] «чотирикутний отвір, видовбаний долотом у підвалині, в яку входить чіп стовпа», *[кань]* «один із способів горизонтального кріплення колод у стіні (без стовпів)» ЛексПол; — п. каніа «чіп, замок, який затискається подібно до хвоста кані або ластівки, що має на кінці більшу ширину»; — неясне.

[каня́³] «веселка» Ж; — неясне.

[ка́ньки] (пд.) «ковзани» Я; — очевидно, результат видозміни форми *конькі*, зумовленої впливом акаючої вимови цього слова у російській мові. — Див. ще *конькі*.

као́лін «біла вогнетривка глина, з якої виробляється порцеляна»; — р. болг. м. *као́лін*, бр. *каалін*, п. вл. *kaolin*, ч. слц. слн. *kaolín*, схв. *кадлі́н*; — запозичення з китайської мови; кит. *Qao-ling*, букв. «високий горб», є назвою місцевості, в якій видобували као́лін. — СІС 307; Шанский ЭСРЯ II 8, 51; Holub — Lyeer 231; БЕР II 212.

[кап] «вовняний мішок, у якому підсмажене конопляне насіння кладеться в олійницю для вичавлювання олії» (у виразі *волосовий к.*); — р. ст. *капъ* «міра зерна; міра ваги», *капá* «тс.», др. *капъ* «вмістище; піхви; покрив крил у жуків; одиниця ваги (близько 4 пудів); гиря з цією вагою», *капа* «міра ваги»; — очевидно, давнє запозичення з якоїсь тюркської мови; пор. джурк. *qap* «посудина, міх, бурдюк, мішок», *qab* «тс.», тур. *kar (-bi)* «посудина, посуд; блюдо; зовнішній покрив, покривка, верх, обгортка, футляр, чохол; обкладинка (книжки); тара», чув. *кёпе* «сорочка», тат. [*кэп*] «одяг»; тюркські слова, очевидно, походять з іранських мов; пор. пехл. *кара́н* «плащ», перс. *qabá* «верхній одяг, плащ», які разом з дінд. *ка́ра* «збруя» пов'язуються з іе. *кар- «охоплювати»; вживання слова в словосполученні *волосовий к.* при наявності в тих самих говірках слова [*капа*] «залізний лист, що покриває дно ступи в олійниці» дозволяє припустити, що [*кап*] зазнало деетимологізації і семантичного зближення з [*капа*]. — Фасмер II 189; Егоров 105—106; Абаев ИЭСОЯ I 615. — Пор. *капа*¹.

[ка́па¹] «покривало (на ліжку); попона; відлога; капор, шапка; залізний лист, що покриває дно ступи (в олійниці); дашок над кухонною піччю Ж; верхній одяг священника; невеличкий килим для оздоблення хати ЛЖит», [*ка́пка*] «шапка; відлога, каптур» Ж, [*ка́бка*] «тс.» Ж, [*ка́пи*] «союзки (у чоботах)», [*нідка́пок*] «чепець; шлик; ками-

лавка»; — р. [*ка́па*] «шапка, кашкет; хутряна шапка з вухами; покривало (на ліжку)», бр. *ка́па* «пікейне покривало (на ліжку)», п. кара «покривало (перев. на ліжку, канапу); верхній літургійний одяг; [покривало від бджіл; дашок над піччю; капиця (ціпа)]; (ст.) верхній одяг (королівський, жіночий), плащ», ч. *ка́рě* «відлога, плащ з відлогою», слц. [кара] «тс.», вл. кара «чепець; каптур; бляшана оббивка (на дишлі); [верхній чоловічий одяг]», нл. кара «сюртук; капиця», болг. [*ка́па*] «шапка, ковпак», м. *капа* «шапка, капелюх», схв. *ка́па* «шапка, кепка, кашкет», слн. *ка́ра* «тс.», цсл. *капа* «шапка; плащ»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з пізньолатинської мови; плат. сарра «вид чоловічого убору; плащ з відлогою», слат. «вид світського і чернецького одягу» етимологічно неясні; недостатньо обгрунтоване віднесення до цієї групи слів (Bern. I 485) др. *капа* «міра зерна». — Фасмер II 183; Sławski II 49—50; Brückner 217; Machek ESJČ 240; Bezlaj ESSJ II 16—17; Walde—Hořm. I 162; Ernout—Meillet I 97.

[ка́па²] (бот.) «горошок шорсткий, *Vicia hirsuta* L.» ВеНЗн; — неясне.

[капа́к¹] «плуг для оранки парового поля» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з уг. кара (мн. *кара́к*) «мотика», *кара́пні* «працювати мотикою», що походять, очевидно, з якоїсь слов'янської мови (пор. укр. *копа́ти*, слц. *kopat'*, схв. *копати*, слн. *kopáti* < псл. *kopati*); менш обгрунтоване виведення форми [*капа́к*] (ВеЗн 23) безпосередньо від укр. *копа́ти*, оскільки перехід ненаголошеного *о* в *а* перед наголошеним *а* для південно-західних говірок, звідки походить слово, не характерний (пор. півд.-зах. [*бога́тий*, *кола́ч*] і под.). — MNTESz II 355; Bárczi 150; Kniezsa 248—249. — Пор. *копа́ти*¹.

[капа́к²] (бот.) «махорка, *Nicotiana glauca* L.» («сильніший дуган малярський») ВеНЗн; — очевидно, утворене на основі уг. *kapadohány* «кнастер (вид курильного тютюну)», яке складається з іменників кара «мотика» і *dohány* «тютюн»; наявність компонента кара «мотика» в уг. *kapadohány* (букв. «мо-

тичний тютюн») не зовсім ясна.— Див. ще **капак**¹.

[**капар**¹] «збіднілий, зубожілий (чоловік); бідність, занепад (у виразі *в к.*, на к. *переходити* «бідніти, занепадати»)», [**капарка**] «збідніла, зубожіла жінка», [**капарник**] «нікчема; маруда; партач, поганий працівник», [**капарниця**] «тс.» (про жінку), [**капарство**] «жалюгідне життя; погана робота», **капарити** «бідувати, жити в злиднях; погано робити, партачити, паскудити Г; (знев.) куховарити Ме», [**капарати**] «вести нужденне життя ВеЗн;— р. [**капара**] «хвороблива, кволла людина», п. [**капарзуц**] «робити щось погано, аби збутися; погано жити; погано, несмачно готувати їжу»;— не зовсім ясне; можливо, походить від гебр. *карага* «вибачення; покутна жертва; (перен.) щось жалюгідне, нічого не варте» (напр. у виразі *ja'æ 'ællā l'karrāgōt* «він ні на що не здатний» (букв. «(він) годиться лише на покутні жертви»); гебр. *карага* пов'язане з дієсловом *караг* «покривати», *кіраг* «вибачати» (первісно «покривати провину»); до польської мови слово проникло, можливо, через українську (SW II 239—240).— Gesenius 393, 394.— Пор. **капурис**.

капар²— див. **кафар**.

[**капаран**] «вид верхнього козацького (у задунайських січовиків) одягу з відкидними рукавами»;— неясне; можливо, пов'язане з іт. *саррагна* «мантія» або тур. *капарісе* «парадний хутрянний одяг, шуба (султана, сановника)».

капарець (бот.) «*Sarragis spinosa* L.», *капарці* (мн.) «тс.; (кул.) приправа, виготовлена з маринованих бруньок цієї рослини», *капорець*, *капорці*, *каперси* «тс.», ст. *капаровий* «темно-зелений, кольору капарців» (1727—1753 pp.);— р. *каперс* (частіше мн. *каперсы*), *каперцы*, *капорцы*, ст. *капарсы* (1771 р.), бр. *каперс* (*каперсы*), п. *караг*, *карагек*, ст. *карагі* (бот.), *карагікі* (кул.), ч. *карага* (бот.), *карагу* (мн., кул.), слц. *караг* (бот.), *карагу* (мн., кул.), схв. *капра*, ст. *капара*, слн. *карга*;— очевидно, через російське і, далі, голландське (гол. *каперс*), а також через польське посередництво запозичено з латинської мови;

лат. *sarragis* (бот.) походить від гр. *καλλιάρης* «тс.», етимологічно неясно. — Фасмер II 184; Шанский ЭСРЯ II 8, 52—53; Vries NEW 304; Frisk I 782.

капати, **капотіти**, [**капкати**] «падати в воду, ловлячи здобич» (про чайок) ВеУг, [**каптіти**] «капати», *кап* (виг.), *капаніна* «капання, капіж; дрібний заробіток УРС; дрібна виплата Ж», *капанка* «великодня писанка, зроблена плямами від накапаного воску» Я, [**капельник**] «сталактит» Ж, *капельниця* (мед.), *капіж* «капання», *капля*, *капельна*, [**капілочка**] «капелька» Ж, *капінна* «тс.; трохи» Ж, [**капка**] «капля; цятка Г; трохи; мале джерело Ж», [**капкіна**] «капля» Я, [**капліна**] «тс.», [**капота**] «капання» О, [**капотіж**] «тс.» Я, [**капнух**] «слід від капли воску, свічки, олії на одязі» Я, [**каплістий**] Ж, [**капканістий**] «покритий цятками», [**капку**] «трохи» ВеЛ, [**накапник**] «сталагміт» Ж, [**накаповатий**] «краплеподібний» Ж, *скап* «бурулька»;— р. *капать*, бр. *капаць*, др. *капати* «капати, текти, лити; старіти, руйнуватися», п. *кара* «капати; перебувати в достатку; давати щось потроху; їбужіти; помирати, здихати», ч. *караті* «капати; гинути, падати від виснаження (про худобу)», слц. *карат* «зникати; гинути,дохнути (про худобу)», вл. *кара* «капати», нл. *кара* «тс.», полаб. *кор* (<**каре*) «капає», болг. *капя* «капаю; падаю (про листя, плоди), випадаю (про волосся); протікаю», м. *капе* «капає; падає (про листя, плоди), випадає (про волосся); протікає», схв. *капати* «капати; текти (про посуд); крапати (про дощ)», слн. *караті* «капати; литися», стсл. **капати** «капати, стікати»;— псл. *караті*;— споріднене з лит. *карпоти* «капати» (про дощ); очевидно, слово звуконаслідувального походження (хоча вигук сучасних мов укр. р. *кап*, ч. *кар* (*кар*), п. вл. *кар*, схв. *кап* може бути вторинним); пов'язується також з *копати* «копати» (ЭССЯ 9, 144—145); менш переконливе пов'язання (Младенов 231; РФВ 71, 460—462) з дінд. *карпа* «слиз», виведення (Ильинский РФВ 73, 288—291) з псл. **каргја*, розглядання *караті* (Отрепські LP 8, 307) як ітератива від кро-

pití або як форми, вторинної (Machek ESJĀ 239—240) щодо kvaratí (пор. слн. kvaratí «капати»), етимологічно навряд чи пов'язаних (Фасмер II 217).— Фасмер II 184; Sławski II 50; Brückner 217; БЕР II 227—228; Skok II 40; Bezlaĵ ESSJ II 17—18; Bern. I 487.

капéла, заст. *капéлія* Г, Ж, [*капел-ля*] «гурт» Я, заст. *капеліста* «музикант», *капел'янець* «тс.»;— р. *капéлла*, бр. *капéлла*, п. ч. слц. *kapela*, вл. нл. *kapela*, болг. *капéла*, м. схв. *капéла* «капела; каплиця», слн. *карéла* «тс.»;— запозичення з італійської мови; іт. *carrella* «каплиця; капела, хор, що виступає в каплиці» походить від нар.-лат. *carrella* «плащик», зменшеної форми від пізньолат. *sarra* «плащ (з відлогою)»; спочатку означало, зокрема, «плащ св. Мартина Турського у Франції» (помер у 400 р.), звідки пізніше «місце зберігання й культу цього плаща», шанованого як реліквія; нарешті, стало узагальненим позначенням кожного малого храму, звідки слат. *carrella* «каплиця», відбите в італійському слові.— СІС 308; Фасмер II 184; Sławski II 52—53, 57; Brückner 217—218; Machek ESJĀ 240; БЕР II 216; Skok II 41; Battisti—Alesio 741—742; Mestica 267—268; Walde—Hofm. I 162.— Див. ще *капа*¹.— Пор. *капліця*¹.

капелюх «брить; зимова шапка з вухами», [*капелюхи*] «навушники в хутряній шапці», *капелюха* «зимова хутряна шапка з навушниками», [*капелюх*] «капелюх» Ж, *капелюш* «тс.», [*капелюші*] «листя рослини латаття жовте (*Nuphar luteum* Smith.) і латаття біле (*Nymphaea alba* L.)), *капелюшанка* «шматок старого капелюха», *капелюшик* «жіночий капелюх», *капелюшок* «тс.», [*капелюшина*] «капелюх ВеБ; плетиво з соломи (для капелюха) Ж», *капелюшник* «майстер, що виготовляє капелюхи; продавець капелюхів; [носій капелюха] Ме; (бот.) лопух, *Arctium L*Жит»;— р. [*капé-люх(a)*] «шапка, кашкет; хутряна шапка з вухами», бр. *кап'ялюш*, ч. заст. *kapeluš*, слц. [*kapel'uch*, *kapel'uša*];— запозичення з польської мови; п. [*kapeluch*] утворене за зразком поширених у польській народно-розмовній мові

похідних на *-uch* (напр. *paluch* (<*palec*) «палець») з *kapelus*, яке походить від слат. *carpellus* «вид головного убору», пов'язаного як зменшена форма з пізньолат. (нар.-лат.) *sarra* «тс.»; плащ з відлогою»; інші пояснення — з іт. *carpelluccio* «шапка» (Bern. I 484; Фасмер II 184), з іт. *carpello* «тс.» доданням латинізуючого суфікса *-usz* (Mogawski SO 12, 20)— менш переконливі.— Sławski II 53—54; Brückner 217; Walde—Hofm. I 162; Ernout—Meillet I 97.— Див. ще *капа*¹.

[*капель*] (чол. р.) «один із двох навушників хутряної шапки, капелюхи» (частіше мн. *капли*);— п. [*kapla*] «чепець або шапка в одружених жінок», [*kapelka*] «головний убір», болг. заст. *капéла*, [*капéло*] «капелюх», м. заст. *капéла* «тс.»;— очевидно, результат семантичного зближення первісного *капель* у давнішому значенні «капелюх, шапка», що зводиться до іт. *carpello* (<слат. *carpellus*) «капелюх», і пізнішого [*кляп*] «один із двох навушників хутряної шапки».— Sławski II 53—54.— Див. ще *капелюх*, *кляп*.— Пор. *капову́хий*.

капельмэйстер, заст. *капельмáйстер* Г;— р. *капельмэйстер*, бр. *капельмáй-стар*, п. *kapelmistrz*, заст. *kapelmajster*, *kapelmeister*, ч. заст. *kapelmistr*, болг. *капелмáйстор*, схв. *капелмáй-стор*;— запозичення з німецької мови; нвн. *Kapellmeister* «капельмейстер», складне слово, відоме з кінця XVI ст., утворилося з іменників *Kapelle* «капела» і *Meister* «майстер, керівник».— СІС 308; Scheludko 134; Фасмер II 184; Sławski II 53; Kluge—Mitzka 349.— Див. ще *капéла*, *мáйстер*.

[*капéстра*] «оброть, вуздечка», [*капáрства*, *капéйстра* Ко] «тс.»;— болг. [*капáйстра*] «залізна оброть для буйволів»;— запозичення з румунської мови; рум. *căpăstru* (мн. *căpăstre*) «тс.» продовжує лат. *capistrum* «оброть; намордник», очевидно, похідне від дієслова *capio* «хапаю, охоплюю, беру», спорідненого з гот. *hafjan* «підіймати», гр. *κάλτω* «хапаю, глитаю», дінд. *kapāṭī* «дві жмені», алб. *kap* «хапаю».— Scheludko 134; Кобилянський Гуц. гов. 84;

Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 130; Crânjală 304, 432; Vrabie Romano-slavica 14, 152; DLRM 126; Pușcariu 23—24; Parahagi 268; Walde—Hofm. I 159, 160.— Пор. **каптур**².

капець¹ «взуття без халяв, шкарбан; хатня туфля; [вид суконних шитих шкарпеток Г]», [капиця] «капець», [капчур] «тс.» Ж, [капчирі] «вовняні панчохи, зимові штани у гуцулів» Ж, [капчурі] «тс.» Ж, [капцювати] «ходити в капцях» Ж;— р. [капці] «капці», сл. карес (мн. карсе) «валянок», ч. [карсе] «вид валянків»;— очевидно, запозичення з польської мови; п. [каре́с] «нижня частина чобота; старий подертий чобіт», карсіе (мн.) «примітивне взуття; старе зношене взуття; хатні туфлі; вид шкарпеток», [карсел] «вид валянків» походять, можливо, від уг. карса «онуча; (ст.) повстяне взуття», яке виводять із слов. корутьса (мн.), зменшеної форми від псл. коруто «копито» (пор. схв. kòpica «шкарпетка; підбор на взутті», а також др. *копытъце* «вид взуття») або (менш імовірно) з тюрк. (чаг.) карсақ (qarsaq) «ганчірки для обгортання (ніг)»; менш обгрунтовані інші пояснення: від рум. сărúță «носок чобота» (Malinowski Rozprawy 17, 9), з п. [parcie] «капці» (Bern. I 484; Crânjală 304), з ч. каре́ «носок чобота» (Brückner KZ 48, 173—174), з п. Іарсіе «лапти» під впливом п. карка «носок взуття» (Otrębski ŻW 284), з псл. *карьсь, похідного від кореня *кар- «покривати» (Moszyński JP 39/1, 4—5).— Sławski II 51—52; Richhardt 61; MNTESz II 357—358; Bączni 150; Kniezsa 249.— Див. ще **копѣто**.

[капѣць²] «кінець, смерть» ЛЧерк, [копѣць] «тс.» ЛЖит;— бр. *капѣц* «тс.»;— запозичення з російської мови; р. [копѣц] «тс.»; межа, кінець» виникло на основі [копѣц] «межовий знак; яма; невеликий насип», пов'язаного з дієсловом *копѣть*, спорідненим з укр. *копѣти*.— СРНГ 14, 289.— Див. ще **копѣти**¹.

[капір] ? («А що, ви капірі чи запорожці?»);— очевидно, запозичення з турецької мови; тур. *kāfir* «невіра (про людину), невірний; не мусульманин, гяур; шахрай, шельма, бестія», похо-

дить від ар. *kāfir(-un)* «невдячний; невіра, нечестивий; невірний; безбожник, гяур», пов'язаного з ар. *kaḫāra* «покривати, приховувати; бути невірою; бути гяуром», спорідненим з гебр. *kāraḡ* «заперечувати; не вірити (в бога)», *karḡān* «той, що заперечує взяті на себе зобов'язання (борги тощо); невіра (про людину)»; очевидно, це слово запорожці як захисники християнської (православної) віри застосовували до іновірів або — ширше — до порушників козацьких звичаїв.

[капіріти] «терпіти від негоди, холоду, пережидати щось чи чекаючи чогось» Па;— неясне; можливо, наслідок семантичного розвитку форми *kapāriti* «вести нужденне життя», пов'язаної з [капар] «збідніла людина» (пор.).

капиця¹ «ремінь, що з'єднує бич ціпа з ціпилом; [гребінь стріхи на хаті; зношена покривка хомути Я]»;— п. каріса «чернеча ряса; чернечий каптур; (ст.) верхній одяг (зокрема, мусульманських пілігримів); (ст.) головний убір польських гірників, гірничий одяг з відлогою; капиця ціпа, гребінь даху»; ч. ст. карісе́ (зменш.) «каптур», сл. [каріса] «халявка чобота; частина ціпа», вл. *khārisa* «покривка; головний убір», нл. *karisa* «гарний чоловічий сюртук», болг. [капица] «шапочка», м. *капица* «шапочка; стручок, шкаралуча; купа снопів», схв. *kāpica* «шапочка», слн. *kārisa* «тс.»;— пов'язане як зменшена форма з *kāpa* «покривало, попона; відлога; капор, шапка» (через переносне значення «щось, що покриває»).— Sławski II 54—55; Moszyński 39/1, 5.— Див. ще **капа**¹.

[капиця²] (ент.) «чорний тарган, Periplaneta orientalis» ВеБ;— очевидно, утворене на основі запозиченого п. *karisa* (перен.) «чернець; (ст.) чернеча ряса, чернечий каптур» за спільною ознакою чорного кольору.— Див. ще **капиця**¹.

капище «язичницький храм»;— р. *капище*, бр. *капишча*, др. *капище* «вівтар, жертovníк; зображення, статуя; ідол», *капъ* «образ, зображення», болг. *капище* «язичницький храм»;— запози-

чення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. *капиште* «язичницький храм» пов'язане з стсл. *капъ* «видиво, привид, образ», яке є, мабуть, старим запозиченням з давньочуваської (дунайсько-булгарської) мови; булг. **kār* (пор. чув. *kap* «зовнішній вигляд, форма; фігура, корпус», уйг. кер «форма, картина», алт. кер, шор. *kārka* «міра; зразок; копил», дтюрк. кер «форма»), очевидно, належить до праторкського шару лексики тюркських мов; походження не з'ясовано; порівняння з р. *копáть*, гр. *κόπτω* (Meringer IF 18, 280), з гр. *σκά-πος* «костур, скіпетр», лат. *scārus* «костур, стрижень», двн. *skaft* «стрижень» (Bern. I 468) і виведення від іє. *кедор- (Ильинский ИОРЯС 148—150) необгрунтовані. — Шанский ЭСРЯ II 8, 55—56; Фасмер II 185—186; Горяев 132; Егоров 153; Попов Ист. лекс. 42—44.

[ка́пів] «мисливський собака», [*каповий*] (у виразі *капові пси* «мисливські собаки»), [*каповъ*] «гончак, мисливський собака; удар (у грі в м'яч) Чопей; — слц. коров «гончак»; — запозичення з угорської мови; уг. *koró* «гончак; собака-шукач» етимологічно не з'ясоване, можливо, пов'язане з хант. *korult-* «халати», фін. *korroa-* «тс.». — Чопей 143; MNTESz II 564—565; Bárczi 170; Балецкий St. sl. 9, 338.

капіля́р; — р. *капилляр*, бр. *капіля́р*, п. *kapilaga*, ч. слц. слн. *kapilága*, вл. *kapilágu* (мн.), болг. *капиляр*, м. *капилар*, схв. *капильар*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. *capillāris* «капіляр», субстантивований прикметник із значенням «волосний, волосяний» (можливо, як результат скорочення словосполучення (*vēna*) *capillāris* «волосна (судина)», є похідним від іменника *capillus* «волос» неясного походження. — СІС 308; Шанский ЭСРЯ II 8, 53; Holub—Lyer 231; Walde—Hofm. I 158—159; Ernout—Meillet I 95.

капіта́л, *капіталіза́ція*, *капіталі́зм*, *капіталі́ст*, *капіталі́стичний*, *капіталізува́ти*; — р. болг. м. *капитал*, бр. *капіта́л*, п. *kapitał*, ч. слц. слн. *kapitál*, вл. нл. *kapital*, схв. *капйтáл*; — очевидно, через посередництво німецької мови (нім. *Kapital*) запози-

чено з французької; фр. *capital* «капітал» є субстантивованим прикметником, що набув вазого значення внаслідок скорочення виразу *fond capital* «основний фонд» і як прикметник є запозиченням з латинської мови; лат. *capitālis* «головний» є похідним від *caput, -itis* «голова», спорідненого з дісл. *hořud*, дангл. *hafud* «тс.» (<пгерм. **habuda*), дінд. *karucchalam* «волося на потилиці, чуб»; менш обгрунтоване виведення слова (Фасмер II 185) від іт. *capitale* «капітал». — СІС 308; Kluge—Mitzka 349; Dauzat 138; Bloch I 120; Walde—Hofm. I 163—164; Ernout—Meillet I 98—99. — Пор. **капіта́льний**, **капіта́н**, **капіте́ль**, **Капітолі́на**, **Капіто́н**, **капітулюва́ти**, **капрáл**.

капіта́льний «дуже важливий, головний, основний; міцний; великий; ґрунтовний, солідний»; — р. *капитальный*, бр. *капіта́льны*, п. вл. *kapitalny*, ч. *kapitální*, слц. *kapitálny*, болг. м. *капитален*, схв. *капйтáлан*, слн. *kapitálen*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *kapital* «капітальний, ґрунтовний», фр. *capital* «головний», ґрунтовний», англ. *capital* «головний, основний, найважливіший, капітальний» походять від лат. *capitālis* «стосовний до голови; відмінний, видатний», пов'язаного з *caput, -itis* «голова». — СІС 309; Шанский ЭСРЯ II 8, 54; Holub—Lyer 231; Klein 234—235. — Див. ще **капіта́л**. — Пор. **капіта́н**, **капіте́ль**, **Капітолі́на**, **Капіто́н**, **капітулюва́ти**, **капрáл**.

капіта́н, [*капитан*, *копіта́н*, *копйтáн*, *копйтáнциа*], *капіта́нка*, заст. *підкапітан* «штабс-капітан» Ж, *підкопйтáн* «тс.»; — р. болг. *капитан*, бр. *капіта́н*, п. вл. нл. *kapitan*, ч. слц. слн. *kapitán*, м. *капетáн* (військ.), *капйтéн* (спорт.), схв. *капйтáн*, [*капйтáн*]; — через російське і польське посередництво запозичено з середньолатинської мови (можливо, для російської мови слід прийняти ще посередництво іт. *capitano*); слат. *capitāneus* «ватажок; граф; капітан», первісно прикметник із значенням «головний», пов'язане з лат. *caput, -itis* «голова». — СІС 309; Фасмер II 185; Демьянов РР 1975/3, 111—117; Sławski II 56; Brückner 217; Holub—

Lyer 232; Kluge—Mitzka 349; Dauzat 138; Bloch 120.— Див. ще **капітaл**.— Пор. **капітaльний**, **капітeль**, **Капітoліна**, **Капітoн**, **капітулювaти**, **капрaл**.

капітeль «горішня частина колони, піястра або стовпа»;— р. *капитeль*, бр. *капітeль*, п. вл. *kapitel*, ч. *kapitála*, *kapitel*, болг. *капітeл*, м. *капител*, схв. *капітел*, слн. *kapitel*;— запозичено з латинської мови, можливо, за посередництвом німецької (нім. *Kapitell*) або італійської (іт. *capitello* «тс.»); лат. *capitellum* «капітель; голівка» є зменшеною формою від *caput* (-pitis) «голова».— СІС 309; Шанский ЭСРЯ II 8, 54—55; Фасмер II 185; Walde—Hofm. I 163.— Див. ще **капітaл**.— Пор. **капітaльний**, **капітaн**, **Капітoліна**, **Капітoн**, **капітулювaти**, **капрaл**.

Капітoліна, [*Капителіна* Я, *Копітaшка* Я];— р. *Капитоліна*, бр. *Капиталіна*;— запозичення з латинської мови; лат. *Capitōlīna* «Капітoліна» (букв. «капітoлійська») є формою жіночого роду прикметника *Capitōlīnus* «капітoлійський», утвореного від *Capitōlium* «Капітoлій» (назва одного з семи пагорбів Рима або його вершини, на якій знаходилися храми Юпітера, Юнони і Мінерви), що розглядається як похідне від лат. *caput*, -pitis «голова; (перен.) вершина».— Сл. вл. імен 242; Петровский 128—129; Суперанская 87; Walde—Hofm. I 161; Ernout—Meillet I 97.— Див. ще **капітaл**.— Пор. **капітaльний**, **капітaн**, **капітeль**, **Капітoн**, **капітулювaти**, **капрaл**.

Капітoн, [*Копитон*], ст. *Капитон* «сир'яч князь» (1627);— р. *Капитон*, бр. *Капитон*, болг. *Капитон*, стсл. **Капитонъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Καπίτων* походить від лат. *Capitō* «Капітoн» (букв. «головань»), похідного від *caput*, -pitis «голова».— Сл. вл. імен 213; Фасмер II 185; Петровский 129; Суперанская 78; Walde—Hofm. I 162.— Див. ще **капітaл**.— Пор. **капітaльний**, **капітaл**, **капітeль**, **Капітoліна**, **капітулювaти**, **капрaл**.

капітулювaти, *капітулянт*, *капітулянтство*, *капітуляція*;— р. *капиту-*

лювать, бр. *капітулявaць*, п. вл. *kapitulować*, ч. *kapitulovat*, слц. *kapitulovat'*, нл. *kapitulacija*, болг. *капитулірам*, м. *капитуліра*, схв. *капитулірати*, слн. *kapitulirati*;— очевидно, через польське посередництво запозичено з середньолатинської мови; слат. *capitulāre* «домовлятися, укладати угоду» (звідки пізніше звужене значення «здаватися на підставі угоди») є похідним від *capitulum* «розділ; умова угоди, пункт угоди», первісно зменшеної форми від *caput*, -pitis «голова».— СІС 309; Шанский ЭСРЯ II 8, 55; Фасмер II 185; Kopaliński 474—475; Walde—Hofm. I 163.— Див. ще **капітaл**.— Пор. **капітaльний**.

[**ка́пка**¹] «вишивка у вигляді квітки з однаковими пелюстками, що розпукнулася»;— очевидно, результат семантичної видозміни запозиченого п. [карка] «покривало на меблі» (у зв'язку з характерною для деяких видів цих покривал вишивкою), що є зменшеною формою від *кара* «покривало (на великі меблі); (ст.) верхній одяг»; пор. п. *карка* «вид чіпця в заміжніх жінок», р. [ка́пка] «шапка», як і ч. [ка́рка] «відлога, каптур», слц. *ка́рка* «вид прикрашеного жіночого чіпця».— Див. ще **капа**¹.

[**ка́пка**²] «поденниця, поденна наймичка» Ж;— неясне.

капкaн, *закапкaнити* «піймати в капкан»;— р. бр. *капкaн*, п. ч. *каркан*;— запозичення з тюркських мов; кипч. *qarqaq* «хапаючий; пастка», тат. башк. кирг. ккалп. ног. уйг. *капкан* (*qarqaq*), чув. *капкaн*, узб. *копкон*, каз. *какпан* (< **капкан*), туркм. *гапан*, тур. *карап*, кумик. *капгун*, карач. *капхан*, тув. *капка*, хак. *хахпан* походять від тюркського дієслівного кореня *qar-* «хапати»; непереконливе припущення (Vincenz II) про можливість запозичення слова за посередництвом румунської мови (рум. *sarcăpă*).— Фасмер II 186; Шипова 160—161; Bern. I 485; Дмитриев 536; Егоров 89; Räsänen Versuch 233.

[**капкaч**] «дерев'яна кришка до казана»;— запозичення з тюркських мов; тат. *капкaч* «кришка», дтюрк. *qaraq*, кирг. *капкак*, узб. *копкок*, башк. *капкас*, як. *хаппах* «тс.» є похідними від

тюркського дієслівного кореня *qar(a)* (<**karqa*) «закривати, зачиняти». — Радлов II 1, 405, 420; Егоров 305; Räsänen Versuch 234.

каплиця¹, ст. *каплица* (XVI ст.); — р. [каплица], бр. *каплица*, слц. *karlica*; — запозичення з польської мови; п. *karlica* (з XV ст.), [karla], ст. *karla* походить від ч. ст. *karla* «каплиця» (ч. *karle*), що за посередництвом давньоверхньонімецької мови (свн. *kárpelle*: *karëlle*) зводиться до слат. *carpella* «каплиця». — Фасмер II 186; Sławski II 57; Machek ESJC 240; Kluge—Mitzka 349. — Див. ще **капéла**.

[каплиця²] (бот.) «груба квасоля» ВеБ; — неясне.

капову́хий «з відвислими або великими відстовбурченими вухами», [капову́хий, каплоу́хий] «тс.», [капоу́ха] (у виразі к. *и́апка* «хутряна зимова шапка з вухами»), [капла(в)у́х] «каповуха істота», [капову́ха] «свиня», [капоу́х] «шапка з довгими вухами»; — р. [капоу́хий] «коротковухий (у кого вуха обрізані або малі від природи)», [капл(о)у́х] «роззява, бевзь»; — складні слова, утворені з основ іменників [капель] «один з двох навушників шапки» і *вухо* за аналогією до складного прикметника *капову́хий*. — Див. ще **вухо**, **капель**, **капову́хий**.

каплу́н¹ «кастрований півень»; [хитрий віл; порода півня з шишкою на голові; кнур з одним ядром ЛЖит], *каплу́нити* «каструвати» (півня), [закаплу́нити] «убити, зарізати» Я, [закаплу́нитися] «почервоніти, як каплун» Ж; — р. *каплу́н* (з XVIII ст.), бр. *каплу́н*, п. *karłun*, [karłón], ст. (і діал.) *karłun* (XV—XVIII ст.), ч. *karoun*, ст. *karún*, слц. *karún*, вл. *кароп* «півень», нл. *karłun* «каплун; півень», схв. *кòпун*, ст. *karun* (XVI ст.), слн. *коруп*; — через польське і, далі, старочеське посередництво запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. *каррп* (нвн. *Карауп*) «каплун» походить від нар.-лат. *сарроне(m)* (зн. в. одн. від *саррò* «тс.»), що продовжує лат. *sārpō* (род. в. *sārpōnis*, старіше *sārus* «каплун», споріднене з псл. **skorpъ*, **skoripiti*, укр. [капор(éць)] «кастрований баран», *скò-*

пiти «каструвати»; появу *l* у польському *karłun* пояснюють зближенням з п. *karłan* «священик (католицький), що не має права брати шлюб»; пор. ч. [karlan] «каплун», нл. ст. *karłan* «тс.» — Шанский ЭСРЯ II 8, 56; Фасмер II 186; Sławski II 58; Brückner 218; Machek ESJC 240; Holub—Lyer 232; Bern. I 486; Kluge—Mitzka 348—349; Walde—Hofm. I 161—162. — Див. ще **скòпiти**.

[каплу́н²] «їжа, приготована з хліба, води й солі» ЛЖит; — р. [каплу́н] (кул.) «холодник, тетеря»; — запозичення з польської мови; п. [karłun] «суп з води, хліба, часнику, солі, масла і яець», [karłon] «суп з води і хліба або булки, розварених з доданням солі, кмину, рідко масла або смальцю; тетеря (страва) не цілком ясні; пов'язані, очевидно, з *karłon* «каплун», ст. і діал. *karłun* «тс.»; назва могла виникнути як іронічне позначення бідної, непоживної страви (на відміну від високоякісної їжі з каплунів). — Див. ще **каплу́н**¹.

[каплю́жник] «п'яниця» Я, [каплі́й] «тс.» Я; — запозичення з російської мови; р. [каплю́жник] «п'яничка; п'яниця, що любить пити по шинках, особливо чужим коштом», [каплю́га, каплю́жка] «тс.» є похідними від дієслова [каплю́жить] «зливати в шинку каплі, залишки з посуду, упиваючися цим; пити, пиячити, жадібно шукати нагоди впитися», пов'язаного з *капля*, *капать*; форма [каплі́й] є, очевидно, калькою російських форм, похідних від [каплю́жить]. — Див. ще **капати**.

[капні́к] «велике дерев'яне кільце, яким з'єднуються між собою плуг і колісня»; — неясне.

капор, [капорéць] «вид жіночої шапки» Ж; — р. *капор*, заст. *капар*, *капер*, бр. *капар*; — через російську мову запозичено з голландської; гол. *карег* «шапка, капор» є, очевидно, похідним від *кар* «шапка, ковпак, капор; відлога; покривало», що виникло під впливом іменника *каргоен* «шапка; чепець, капор; (чернецький) каптур», яке походить від фр. [caragon] «шапка; відлога» (пор. фр. *charagon* «тс.»); гол. *кар* (снідерл. *karre*) запозичене з роман-

ських мов і продовжує нар.-лат. сарра «відлога; плащ з відлогою»; менш обгрунтоване прийняття безпосереднього запозичення слова в російську мову з романських мов (Фасмер II 184; Верп. I 485). — Шанский ЭСРЯ II 8, 56—57; Vries NEW 302, 303, 304. — Див. ще *капа*¹.

ка́порщ «капусняк (борщ з кислотою капусти) (?)» Ж; — неясне; можливо, жаргівливе утворення з початкової частини слова *капу́ста* «густий борщ із шаткованої капусти» і кінцевої частини слова *борщ*; пор. інше слово подібного типу (з народного анекдоту) *м'яса́ло* «м'ясо і сало»; принцип подібного схрещування слів відомий і іншим мовам (напр., п. *głaskać* «пестити, гладити» з *gładzić*+*łaskać*, англ. *smog* «смог» з *smoke* «дим»+*fog* «густий туман»).

ка́поstraße «подушечка для голови, ясик» Ко; — п. [karuzdrak, kapustrak] «(у війську) подушка, набита сіном, солomoю; мішок із соломою, вживаний як подушка»; — не зовсім ясне; можливо, в основі лежить нвн. *Kopfrolster* «подушечка для голови, ясик», що проникло в українські говірки за польським посередництвом; п. [karuzdrak, kapustrak] могли набрати своєї форми в результаті фонетичних перетворень, а також детимологізації і зближення з словами *капуза* «велика хутряна шапка; відлога», [karudzrak] «сюртук; куртка, каптан», слова німецького походження (нвн. *Kaput(t)rock*), у свою чергу оформленого за зразком численних польських іменників з суфіксом *-ak*; менш обгрунтоване виведення слова (Кобилянський Гуц. гов. 81) безпосередньо від нвн. *Kopfrolster*.

ка́пость, *ка́посник*, *ка́посний*, *ка́посничати*, *ка́посити*, [ка́посіти] «робитися гідким»; — р. [ка́пость]; — результат метатези в слові **на́косьть*, яка мала відбутися в умовах збереження *-о-* в теперішньому новому закритому складі (пор. *на́кість*); судячи з вузькості явища (навіть чи навіть спільно-східнослов'янське), воно відбулося не раніше XIII ст., після остаточного розпаду східнослов'янської єдності; первісною територією його постання були, очевидно, північноукраїнські говірки,

особливо східна і центральна їх частини; про це свідчить як характерне для цих говірок збереження *о* нового закритого складу в ненаголошеній позиції, так і поширення слова в основному лише на території Наддніпрянщини. — Булаховський Вибр. праці II 272. — Див. ще *па́кість*.

капо́т «одяг; покривка мотора», [капо́та] «верхній одяг (чоловічий і жіночий)», [капо́товий] «дрібний міщанин» (букв. «той, що носить капот») Ж; — р. *капо́т*, бр. *капо́т*, *капо́та*, п. *karota* «верхній одяг (балахон, каптан, лапсердак); (ст.) вид жіночого капелюшка», *karot* «капот (мотора)», ч. *karota* «тс.», [karot] «плащ із відлогою; відлога», слц. *karota* «капот (мотора)», болг. заст. *капо́т* «сюртук; презерватив», *капу́т* «плащ», м. *капу́т* «піджак, сюртук; пальто», схв. *капу́т* «піджак, сюртук; плащ», *капо́т* «тс.»; — за посередництвом російської й польської мов запозичено з французької; фр. *carote* «солдаська шинель; лікарняний халат; дамський капелюшок», *carot* «плащ з відлогою; покривка мотора» вважаються похідними від сарр. «плащ з відлогою», яке зводиться до іт. сарра «тс.», або безпосередніми запозиченнями з італійської мови (від іт. *sarrotto* «плащ, пальто», *sarrotta* «плащ; жіночий капелюшок»), які є похідними від іт. сарра. — СІС 309—310; Шанский ЭСРЯ II 8, 57; Фасмер II 187; Sławski II 58—59; Holub—Lyer 232; Dauzat 139; Bloch I 119, 120; Mestica 269. — Див. ще *капа*¹.

ка́пра «гній в очах» ДзУЗЛП, [ка́при ДзУЗЛП, ка́при ДзУЗЛП, ко́пра] «тс.», *ка́п्रा́вий* СУМ, ДзУЗЛП, [ко́п्रा́вий, ка́п्रा́вість Ж, ка́прівість Я], [ка́п्रा́вити] «гноїтися» (про очі), [ка́п्रा́вити] «тс.» Я; — р. [ка́п्रा́вые (очи)] (з укр.), п. *karawy* (з XVIII ст.), ч. [kápra] «крапля», слц. [karpa] «слиз з очей», [karpavý], *karpavý*; — псл. [karpa] «капання, крапля», пов'язане з дієсловом *karati* «капати»; п. *karawy* у зв'язку з його ізолюваністю і пізньою появою можна розглядати як запозичення з української або словацької мови; менш переконливе виведення *капра-* у п. *karawy* (Otrębski LP 8,

307) з гіпотетичної редульованої форми *k(г)о-рг-; малоймовірно пов'язання (Горяев 132) з гр. *κάλρος* «гній; бруд, болото». — Дзендзелівський УЗЛП 70; Sławski II 59—60. — Пор. **капро-во́кий**.

капрáл; — р. бр. болг. *капрáл*, п. *karpal*, ч. слц. *karǎl*, вл. *korporal*, м. *каплар*, схв. *кãплãр*, *kãrgãl*, слн. *karǒl*; — за посередництвом російської і польської мов запозичено з німецької; нвн. [Karǒal] через проміжне *Karogál* походить, очевидно, від фр. *sarogal*, яке зводиться до іт. *sarogale* «капрал», похідного від *saro* (мн. *sároga*) «голова» або пов'язаного з слат. *sarogalis* «командир», похідним від нар.-лат. *sarus* (род. в. одн. *sarogis*), що розвинулося з лат. *sarut*, *-pitis* «голова». — СІС 310; Фасмер II 187; Sławski II 59; Dauzat 138; Bloch I 120; Walde—Hofm. I 163. — Див. ще **капі́тал**. — Пор. **капі́тальний**, **капі́тан**, **капі́тель**, **Капі́толіна**, **Капі́тón**, **капітулювати**.

капрі́з, *капризу́ля*, *капризу́н*, *капризу́ха*, *капри́зний*, *капризува́ти*; — р. болг. *капрі́з*, бр. *капрі́з*, п. *kaprys*, ч. розм. *karǒic*, *karǒice*, слц. розм. *karǒic*, *karǒica*, м. *каприц*, схв. *кãприц*, *капрі́ца*, *кãприс*, *капрі́са*, слн. *karǒica*; — очевидно, через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *sarǒice* походить від іт. *sarǒiccio* «каприз; (муз.) каприччіо». — Фасмер II 187; Sławski II 60; Holub—Lyer 232; Dauzat 139. — Див. ще **капрі́ччіо**.

капрі́ччіо (муз.), *капрі́ччио* «тс.»; — р. *капрі́ччио*, *капрі́ччио*, бр. *капрі́ччио*, п. ч. слц. *sarǒiccio*, болг. м. *капрі́ччио*; — запозичення з італійської мови; іт. *sarǒiccio* «каприччіо; твір у вільній формі; каприз, примха» (раніше — «гидування, огида; жак»), очевидно, виникло з іт. ст. *sarogiccio* «гидування, огида; жак» (пор. також [сарогі́ссіо] «каприз»), похідного від іт. *saro* (мн. ст. *sároga*) «голова», що продовжує нар.-лат. *sarus* (мн. *saroga*) < лат. *sarut*, *-pitis* «тс.»; отже, первісне значення — «те, що прийшло в голову»; менш певне виведення від іт. *saroga* «коза» (Шанский ЭСРЯ II 8, 58; Sławski II 60; БЕР II 223), вплив якого міг бути лише додатковим фак-

тором при формуванні семантики слова, або від іт. *saro riccio* «скуйовджена голова» (Bloch I 120). — СІС 310; Battisti—Alessio I 739, 740, 745; Bloch I 120. — Див. ще **капі́тал**.

[капрово́кий] «каправий», [*капро-о́кий*] «косокий» Ме; — складне слово, утворене з іменників [*капра*] «гній в очах» і *о́ко* (діал. *во́ко*); первісна семантика прикметника — «той, у кого капляють (=гнояться) очі». — Див. ще **ка́пра**, **о́ко**¹.

капрóн; — р. бр. болг. *капрóн*, п. ч. *karpon*, слц. *karǒp*; — слово, утворене в російській мові за зразком назв інших синтетичних тканин з новим суфіксом *-(л)он*, словотворчим зразком для яких стало слово *нейло́н* (<англ. nylon); основою для виникнення слова, мабуть, стало р. *капроновая кислота* (назва речовини, необхідної для виготовлення капрону), утворене від лат. *saroga* «коза», оскільки ця кислота незначною мірою входить до складу козячого молока; лат. *saroga* «коза» (*sarog* «цап, цапиний запах») споріднене з дісл. *hafr* «цап», гр. *κάλρος* «кабан». — СІС 310; БСЭ 20, 81; Голанова ВКР VIII 224—225; Ст. выр. obcuch 339; Walde—Hofm. I 157—158; Ernout—Meillet 94—95.

[ка́пса] «гаманець», [*ка́бза*] «тс.» Г, Ж; — р. [*кабза́*, *ко́бза*] «тс.», п. *kabza* «калитка, капшук», ст. *kapsa* «скриня; торба, сумка мандрівника; футляр», *karza* «тс.», ч. *kapsa* «кишеня; (ст.) потайник, схованка, місце зберігання реліквій; жіночий статевий орган», слц. *kapsa* «торба; [кишеня], [kabza] «волоцюга; повія», вл. *kapsa* «кишеня; гаманець, капшук», нл. *kapsa* «кишеня; футляр», болг. заст. *ка́бза* «пістон», схв. *кãпса* «труна»; — можливо, за польським посередництвом запозичено з латинської мови; лат. *capsa* «схованка, скриня (особливо на книжки)» споріднене з гр. *κάλη* «ясла», алб. *karasë* «посудина на олію», сірл. *sar(p)* «віз». — Фасмер II 151; Sławski II 11; Brückner 211; Machek ESJC 241; Holub—Lyer 239; Walde—Hofm. I 162—163.

ка́псуль, *ка́псула*, [*ка́псель*] «пістон (рушничний); мідна оправа для отворів у шкірі або матерії, через які прово-

диться шнурок», [каплевій] «пістонний» (про рушницю); — р. *капсюль*, *капсјуля*, *капсуль*, *капсула*, бр. *капсуль*, *капсуля*, п. *kapsla*, *kapsel* «капсуль; металевий ковпачок (на пляшках)», *kapsułka* «капсула», ч. *kapsle* «капсуль; (заст.) футляр; капсула», слц. *kapsl'a* «капсуль», вл. *kapsla* «капсуль; капсула; (бот.) коробочка», болг. *капсул* «капсуль», *капсула* «тс.; капсула», м. *капсла* «капсуль», *каписла*, схв. *капсла*, *каписла* «тс.»; — за посередництвом російської, польської і німецької мов (нвн. *Kapsel*) запозичено з латинської; лат. *capsula* «скринька, коробочка, банка» є зменшеною формою від *sarsa* «вмістище, футляр, скриня». — СІС 310; Шанский ЭСРЯ II 8, 58; Фасмер II 187; Sławski II 60—61; Holub—Lyer 232; Walde—Hofm. I 162—163. — Див. ще *капса*.

каптан, [кафтán] «каптан; куртка» Ж, [кавтán] «вид напівкаптана з відкидним коміром, жіночий святковий одяг галицьких городянок», [каптánка] «верхній одяг, подібний до кофти; піджак із вибійки», *каптánник* «той, хто шиє каптани»; — р. *кафтán*, ст. *кавтан*, *ковтан*, бр. болг. *кафтán*, п. ч. слц. *kaftan*, м. *кафтан*, схв. *кафтан*, слн. *kaftán*; — запозичення з турецької мови; тур. *kaftan* «вид верхнього довгого одягу» загальноприйнятої етимології не має; за одним припущенням (Радлов II 461; Lokotsch 61; Фасмер II 212; Супрун Тюркизмы 69—72; Sławski II 20), турецьке слово походить від перс. *kaftán*, за іншим (Корш ИОРЯС 1903, 30; Bern. I 468), є власне тюркським, утвореним з *кап* «мішок; футляр» і *тан* «одяг». — Шанский ЭСРЯ II 8, 102; Шипова 173—174; Дмитриев 560.

[каптіти] «скнарити», [коптіти] «тс.», [каптії] «скнара»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *коптіть* «чорніти від диму; сидіти над чимось, ретельно працювати, скніти (над чимось)», [копоту́ха] «скнара» допускають можливість семантичного зближення дієслова, первісно похідного від *кóпоть* «кіптява, кіпоть», із *копáть(ся)* «возитися (з чимсь)» і *копíть* «нагороджувати»; акання у *каптіти* (зам. *коптіти*) є наслідком його усного запозичення

з південноросійських говірок; похідне *каптії*, утворене українським суфіксом *-ій* (пор. *водій*, *возій*, *носій*), нехарактерним для російської мови, очевидно виникло вже на українському ґрунті. — Див. ще *кіпоть*.

каптур¹ «чернецький клобук; відлога в верхньому одязі; старовинний жіночий головний убір, різновид очіпка», [каптўрка] «чоловічий головний убір (вовняний ковпак у вигляді зрізаного конуса)», *каптўрник* «чернець», [закаптўрити] «закрити каптуром» Ж, ст. *каптуроносци* (XVI ст.); — р. [каптўра] (жін. р.) «відлога; башлик», [каптўрок] «каптанець», ст. *каптуръ*, *капътуръ*, *каптура* «тепла шапка», бр. *каптўр* «капор, чепець; [шапка з навушниками; вид дитячого головного убору; найвища передня частина печі; абажур; покришка на казанок для самогону]», п. *kartur* «відлога; чернецький каптур; (ст. і діал.) ковпак, що одягають на голову чи на очі деяким тваринам, птахам; покриття для різних знарядь; дашок над коминном; капиця (ремінь, що з'єднує обидві частини ціпа)», ч. ст. *kartúr*, *kartour* «каптур, відлога», [kartur] «чепець»; — очевидно, запозичення з тюркських мов; пор. чаг. *kartur*, *каптур-бái* «великий, глибокий мішок» (Mikl. TEI Nachtr. II 142); менш переконливе пов'язання через п. *kaptur* з лат. *captūra* «хапання» (Sławski II 61), з ч. ст. *kartúr* (Karłowicz SWO 252), що самé, мабуть, походить від п. *kaptur*, а також виведення слова з нар.-лат. *sarra* через якесь із пов'язаних з ним романських слів типу слат. *sarra*го, іт. *sarregone* «плащ», фр. *chaperon* «каптур» (Bern. I 485—486; Преобр. I 294; Соболевский РФВ 70, 85). — Фасмер II 187—188; Шипова 162; Machek ESJČ 241.

[каптур]² «вид покарання жінок: тримаючи в лівій руці над головою караної весь її одяг, правою сікли різками»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. *kartur* «конфедерація, створювана після смерті короля на час безкоролів'я; карний суд під час безкоролів'я; ухвала каптурової конфедерації; кара, визначена каптуровим судом, каптурова кара» (у зв'язку з анархією, яка вини-

кала в Польщі під час безкоролів'я, вироки цих судів часто відзначалися суворістю) походить від лат. *capitula* «хапання, ловіння; (слат.) в'язниця», утвореного від саріо «хапаю, ловлю, беру»; видозмінене, можливо, під впливом *kartur* «відлога, чернецький каптур, клобук» у зв'язку із звичаєм на знак жалоби після смерті короля одягати суддям створених у цей час судів чернецькі каптури; менш переконливе виведення п. *kartur* «конфедерація, карний суд під час безкоролів'я» (Vgüskner 218) лише від п. *kartur* «каптур, відлога»; на семантиці українського слова, можливо, відбився вплив з боку *káptúr* «каптур, відлога» (одяг над головою караної нагадував каптур).— Sławski II 62.— Див. ще **капéстра**.

[капу́за] «зимова тепла шапка з вухами Г; головний убір (картуз чи шапка), що насувається на лоб аж до очей Па»;— п. *kariza* «головний убір, велика шапка; відлога», ч. *karise* «відлога», слц. *karisňa*, вл. *karusa* «відлога, капор», полаб. *kariz* «вид каптура для захисту від бджіл», схв. *karüsa* «відлога», слн. *karüsa* «тс.»;— через польське і німецьке (нвн. *Karüze* «відлога») посередництво запозичено з італійської мови; іт. *sarruccio* «відлога; башлик» продовжує слат. *sarütum* «чернецький каптур, відлога», що є похідним від *sarra* «вид головного убору; плащ з відлогою».— Шелудько 32; Sławski II 63; Machek ESJČ 241; Holub—Lyer 232.— Див. ще **káпа**¹.

[капу́зитися] «сердитися» Па;— очевидно, пов'язане з **[капу́за]** «головний убір (картуз чи шапка), що насувається на лоб аж до очей»; у такому разі первісно означало «насуплюватися, нахнюплюватися; ховати очі (під капузою)».— Див. ще **капу́за**.

[капу́ка] «кінець, смерть» Л;— очевидно, результат видозміни слова *капу́т* «тс.», яка могла відбутися внаслідок експресивної деформації кінцевої частини слова за зразком численних слів негативного забарвлення з суфіксом *-ук(а) (-юк(а))* типу *каменю́ка, змію́ка*.— Див. ще **капу́т**.

[капу́ра] «ворота» ДзАтл II, **[капу́рка]**

«хвіртка» Доп. УжДУ 4;— слц. **[karuga]** «ворота»;— очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *karuga* (букв.) «на ворота» або (раніше) «у ворота» є формою верхньонаблизного відмінка (сублатива) від *карц* «ворота» (запозичення в цьому значенні саме даної форми пояснюють лексикалізацією угорської команди *карига* «на ворота (біжи, дивись)», усвідомленої українцями й словаками як «ворота»), запозиченого з тюркських мов (ще до оселення угорців в Угорщину); джурк. *qariu* «двері, ворота», тур. *карі*, чув. *капха* «тс.» пов'язані з тюркськими дієсловами типу тур. *кара* «зачиняти, замикати, закривати», ккалп. *жап*, чув. *хуп* «тс.».— Дзєндзелівський Доп. УжДУ 4, 62—63; Қирай St. sl. 7, 5; Шулан St. sl. 10, 170; Bärcki 151; Егоров 286, 305.

[капу́рис] «кінець, смерть»;— п. *kariges* «кінець, загибель»;— запозичення з мови ідиш; ід. *karoges*, **[karures]** «кінець, загибель, капут» походить від гебр. *каррагōт* «покутні жертви» (одн. *каррагā*); семантичний перехід «покутні жертви» > «загибель, кінець» пов'язаний із звичаєм різати як покутні жертви курей перед днем покути *іот на кіругтм* (букв.) «день покут» або (пізніше) *іот кіруг* «день прощення, (або) покутної жертви» (отже, «покутні жертви (кури)» > «кінець, загибель (курей)» > «кінець, смерть (взагалі)»); гебр. *каррагōт* є похідним від кореневого дієслова *караг* «покривати» (пор. його іншу форму *кіраг* «прощати», власне «покривати провину»), спорідненого з ар. *кафага* «покривати, приховувати; покутувати».— SW II 252; Kluge—Mitzka 350; Gesenius 393, 394.— Пор. **капар**¹.

[капусня́к] «дрібний дощ, мжичка» Ж;— запозичення з польської мови; п. *капу́сньак* «тс.», очевидно, виникло з **[кар]** «крапля, накрапання, капотіння» через проміжне **капусіак* (з нарощенням двох зменшених суфіксів *-уś* і *-ак*) і далі через зближення з *капу́сньак* «капусняк (борщ із квашеної капусти)».— Див. ще **капати**.

капу́ста (бот.) «*Brassica oleracea* L.; [густий борщ із квашеної шаткованої

капусти)», [káпуст] «бруква, Brassica napus D. С.» Ж, [капу́стиця] «капу́ста» Ж, капу́сті «город (грядки) з капу́стою» Ж, капу́стіна «головка (листок) капу́сти», [капу́стиско] «поле, на якому росте (росла) капу́ста» Ж, капу́стище «місце, де росла капу́ста», капу́стник (ент.) «гуси́нь капу́стянки; город з капу́стою», капу́стниця (ент.) «капу́стянка, *Pieris brassicae* L.», капу́сняк, [капу́стїйник] «горщик для варіння капу́сянку», [капу́стїя́нік] «камінь, яким прикладають кружки в діжці з квашеною капу́стою» ДзАтл II, [капу́стїя́ники] «вареники (пироги) з капу́стою», [капу́стїя́ниця] «капу́сянк», [капу́стїя́ниця] «бочка з квашеною капу́стою» Ж, капу́стїя́нка (ент.) «вовчок, *Gryllotalpa vulgaris*; [діжка на капу́сту; місце, де росте (росла) капу́ста Ж]», капу́стїя́ний, капу́ся́нко́вий, [капу́ся́нчий], [капу́стїя́нити] «псувати» Ж, перекапу́стити «зіпсувати», розкапу́ститися «зайняти багато місця, невимушено розсістися»; — р. бр. капу́ста «(бот.); капу́сянк», др. капу́ста «страва із квашеної капу́сти» (1193 р.), п. ч. слц. *kapusta*, болг. [капу́стїа], схв. *kāpusta* «(бот.) дрік, *Genista* L.», слн. [kapūsta] «капу́ста», *kāpus* «тс.», р.-цсл. капу́ста «страва» (1073); — очевидно, результат видозміни запозиченого слат. *compos(it)a* «квашена, консервована капу́ста» (букв. «склад(е)на, змішана (зелень, капу́ста)»), пов'язаного з лат. *compositus* «склад(е)ний, змішаний», *comprō* «складаю», або іт. *composta* «компот; суміш»; виникнення голосного *a* в капу́ста намагалися пояснити зникненням носового приголосного (-m-) або існуванням носового голосного в романському слові (**kapusta*), що було джерелом запозичення (Brückner 48, 208; Machek ESJC 241); за іншим припущенням, слово набуло своєї теперішньої форми під впливом контамінації з близькою за значенням групою романських слів — слат. *caputium* «качан капу́сти» (від *caput* «голова»), іт. *sarrucio* (<слат. *caputium*) «качанна капу́ста» і фр. (запозичене з іт.) (*chou*) *cabus* «тс.» (Bern. I 486; Brückner 218; Брандт РФВ 22, 135; Karłowicz SWO 252 і наст.); виведення безпосередньо

з іт. *composta* (Matzenauer 40; Mikl. EW 111), що не пояснює *-a-*, незадовільне, так само, як пов'язання (Gebauer II 20; Mikkola Berühr. 118) з див. *charuz*, свн. *karūz* (<слат. *caputium*), що не пояснює кінця слова. — Дзєндзелівський St. sl 6/1—2, 130; Филин Образ. яз. 113; Фасмер II 188; Sławski II 62—63. — Див. ще капі́тал, компози́ція.

капу́т, скапу́титися (вульг.) «померти»; — р. бр. *kapūt*, п. *kaput* (і *karūt*), ч. слц. (розм.) *kaput*; — запозичення з німецької мови; нвн. *karūt* «розбитий, зламаний, зіпсований; той, що загинув» походить від фр. *capot* «пропав, програв» (картярський термін з виразів *être (faire) capot* «втрачати всі взятки при грі в карти»), етимологічно неясного, можливо, пов'язаного з точніше не визначеним (Dauzat 139) провансальським словом, похідним від пров. *car* (<нар.-лат. *carus*; лат. *carut*, *-pitis*) «голова». — Фасмер II 188; Kluge — Mitzka 350—351; Bloch I 120.

[капу́трак] «сюртук, вид верхнього одягу» ВеУг; — п. [kapudrok, kapudrak, kaputrok] «сюртук, куртка, каптан», ч. [kaputrok] «пальто»; — запозичення з німецької мови; нвн. [Kaputrock] «довгий сюртук, пальто; солдатська шинель (в австрійській армії)» утворене з нвн. [Kaput] «тс.» і Rock «сюртук»; нвн. *Kaput* найвірогідніше походить від фр. *capot* «плащ з відлогою», на семантичний розвиток якого в німецькій мові, можливо, вплинуло формально близьке фр. *capote* «солдатська шинель»; менш обгрунтоване виведення слова (Ванков BE 1960/1, 28) від іт. *capotto*; нвн. *Rock* — слово прагерманського походження, споріднене з дірл. *rucht* (<**rucht-*) «куртка»; зміна форми слова на українському ґрунті (кінцеве *-p-ak* зам. *-p-ok*) сталася, мабуть, через деетимологізацію і зближення його з іменниками із суфіксом *-ak*. — Kluge — Mitzka 604. — Див. ще гейро́к, капо́т.

[капу́ша] (ент.) «овечий кліщ, *Melophagus ovinus* L.» ВеНЗн, [капу́ш Г, Ж, кепу́ша ВеНЗн], «тс.»; — болг. [капу́ш] «кліщ», м. [капуш] (бот.) «рицина, *Ricinus communis* L.», схв. *кпу́ша* «овечий кліщ»; — запозичення з молдавської мо-

ви; молд. *kăpșuș* «овечий кліщ; (бот.) рицина» (друге значення є, можливо, калькою лат. *gicinus* «вид великого кліща, паразита свійських тварин; рицина», пор. р. *клещевіна* «рицина» як кальку латинського слова), очевидно, споріднене з алб. *këpúshë* «кліщ (паразит тварин)» і разом з ним належить до шару субстратної лексики, успадкованої з дако-фракійських говірок; виведення рум. *sărșă* від рум. *sar* «голова» (*Crânjală* 305; *Philippide* II 703; *Drăganu României* 75) непереконливе. — *Scheludko* 134; *Габинский Вост.-сл.-молд. взаим.* II 130; *Vrabie Romanoslavica* 14, 152; *Crânjală* 438; *DLRM* 127; *СДЕЛИМ* 225; *Rosetti ILR* II 102—103, 107, 111.

[капц́ан] «голяк, бідар Г; зuboжілий, занепалий Ж», **[капс́ан]** «лайливе слово (стосовно єврея) Г; губань (лайливе слово) Я», **капц́аніти** «убожіти, занепадати» (про людину); — р. бр. **[капц́ан]** «голодренець», п. *карсап*, заст. *карсон*, *карсон*, **[kabzon, kapsan, kabcan, карсоп]** «зубожілий; голий, бідак; безпорадна людина; нероба; бевзь»; — запозичення з мови ідиш; ід. *kárcap* «жебрак, бідак» походить від гебр. *qabšāp* «жебрущий; жибрак; той, хто живе з милостині», пов'язаного з дієсловом *qabaš* «збирати», спорідненим з ар. *qabaḏa* «брати в руки, стискати (руку)», *qabbaḏa* «вручати гроші, платити», *qabḏa* (-*tup*) «жменя; володіння (чимось)». — *Фасмер* II 188; *Sławski* II 51; *Газов-Гинзберг* 56, 140—141.

[капц́ані] «капці»; — бр. **[капц́аны]** «лахміття, обірваний одяг»; — результат видозміни форми *ка́пці* «взуття без хляв, шкарбани; хатні туфлі», зближеної з **[капц́ан]** «голяк, бідар» завдяки народній етимологізації слова як «взуття капц́анів, бідних людей»; формальній зміні слова могло сприяти також зближення з близьким за значенням словом *шкарбані*. — Див. ще *ка́пець*¹, *капц́ан*. — Пор. *шкарба́н*.

[капц́ова́ти] «падати лапатими пластівцями» (про сніг); — очевидно, пов'язане з **[ка́пці]** «суконні шиті шкарпетки» (пор. семантично близьке лемківське **[сніг іде онучами]** «тс.»). — Див. ще *ка́пець*¹.

[ка́пша] «гаманець, капшук» Ж; — результат контамінації близьких за значенням і подібних формою слів *ка́пса* і *капшук* «тс.» (див.).

[капші́вий] «неохайний, брудний Г; у лахмітті, обірваний Ж», **[ка́пши]** (лайливий вираз); — р. **[капші́вий]** «худий, худорлявий, малий на зріст, виснажений»; — можливо, через російське посередництво запозичене з якоїсь тюркської мови; пор. тат. **[капшаҒаі]** «тонкий, вузький, худорлявий», алт. шор. *капшаҒаі* «швидкий, прудкий».

капш́ук «калитка, гаманець; кисет; малюк», **[капшу́ки]** (бот.) «суниці, *Fragaria vesca* L.; полуниці, *Fragaria collina* L.», **капшучо́к** «ковпачок», **[капч́ук]** «гаман(ець) (перев. на тютюн)» Ж, **[капшучи́кі]** (бот.) «дзвоники, *Satrapula glomerata* L.», ст. *капшук* (*вз капшучи*) (XVII ст.); — р. **[капч́ук]** «мішок, гаманець», **[капш́ук]** «мішечок, кисет; малюк», бр. *капш́ук* «кисет; сечовий міхур», **[капш́ук]** «кисет», п. *карсіуч* «тс.»; (жарт.) старий зншений капелюх, **[kapszuk]** «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. *карсік* «гаманець, мішечок, кисет; мала посудина, футляр», чаг. уйг. *капчук*, каз. *капшык* «тс.» є зменшеними формами від рефлексів дтюрк. *qar* «посудина, міх, бурдюк, мішок». — *Дзендзелівський RKJ LTN* 15, 157; *Фасмер* II 189; *Шипова* 162—163; *Sławski* II 52; *Lokotsch* 94; *Радлов* II 1, 400—403, 429, 430, 432.

ка́пщина (іст.) «податок з напоїв», ст. *капщина* (1556 р.); — п. *kapszczyzna* «податок за право виготовлення горілки або пива»; — не цілком ясне; найімовірніше, походить від др. *капъ* «вмістище; одиниця ваги (близько 4 пудів); гиря з цією вагою», що в даному разі могло позначати певну місткість (кількість) напоїв, за яку сплачувався податок; укр. *ка́пщина*, п. *kapszczyzna* могли б у такому разі бути безпосередньо утворені від прикметників у словосполученнях **капська(я дань)*, **kapska* (*dań*); не виключено також, що польське слово є калькою відповідного (старо)українського юридичного терміна; менш імовірний, насамперед, з погляду фонетичного і словотворчого, припушуваний

зв'язок (SW II 250) із слат. *caragium* «вид податку». — Див. ще **кап**.

кар (вигук для відтворення крику ворони), *ка́ркати*; — р. *ка́ркать*, бр. *ка́ркаць*; — східнослов'янське звуконаслідувальне утворення, аналогічне до [кир] (вигук для відтворення крику курей), п. *каґкаґ* (<*kʲkatiʔ) «кудку-дакти, квоктати», ч. [kʁkati] «каркати», слц. *křkat'* «тс.» і т. д.; реконструкція псл. *karkati на підставі цих форм (Sławski II 78) здається сумнівною. — Пор. **кир**², **коркотіти**, **кра́кати**¹, **крук**.

ка́ра, *кара́льник* КІМ, [кара́ник] «жебрак, що робить сам собі рану» ВеУг, [кара́нина] «погана погода» Ж, *кара́тель*, *кара́льний*, *ка́рний* «кримінальний», *кара́ти*, *кара́тися* «мучитися», [нака́ра] Пі, *пока́ра*, *покара́ння*, [скара́йний] «каральний, невблаганний, суворий» Ж; — р. бр. *ка́ра*, п. *кага*, ч. *ка́га* «докір; покарання», слц. *ка́га* «покарання», нл. *кагаś* «бити батогом; карати», болг. *ка́рам се* «голосно, сердито кажу; лаю, кричу», м. *кара* «лає», *кара се* «свариться, лається», схв. *ка́р* «докір, догана; лайка; кара; біда, неприємність; турбота», слн. *ка́г* «сварка», *ка́рати* «докоряти, ганити», с.-цсл. **ка́ра** «сварка»; — псл. *кага* з похідним від нього дієсловом *karati* (або навпаки) пов'язане з *koriti* (укр. *кори́ти*); — споріднене з лтс. *karipāt* «дражнити, дратувати», лит. [ki-rinti] «тс.», лат. *sāgino* «знущаюся, глузую», гр. *καρῶν* «шкода, збиток; грошове стягнення; кара», дірл. *saige* «догана»; недостатньо обгрунтоване пов'язання (Fick I 377; Trautmann 118; Преобр. I 355) з дперс. *kāga-* «військо, народ», лит. *kāgias* «військо», гр. *καίρα* «полководець»; не цілком певне також зіставлення (Machek ESJCS 193) з лит. *keĩnoti* «карати; бруднити», яке через лтс. *keĩnāt* «бруднити» може бути, принаймні частково, пов'язане з лів. *kārnā* «тс.». — Фасмер II 190, 194; Sławski II 63—64; Brücker 218; БЕР II 236; Skok II 155—156; ЭССЯ 9, 151, 152—153; Bern. I 578. — Див. ще **кори́ти**.

[кара́б] «вид їжі» Ж; — неясне.

карабе́ля (заст.) «шабля (крива)»; — ч. *karabela* «крива оздоблена шабля, яку носили в давнину при урочистому

одязі»; — запозичення з польської мови; п. *karabela* «тс.» (з XV ст.) пов'язується з назвою міста *Кербела* (ар. *Karbalā'*) в Іраку, відомого торговельного пункту, біля якого, нібито, вироблялися подібні шаблі; менш обгрунтоване виведення (Zajaczkowski PJ 1954/2, 8) від прізвища *Karabela*, яке належало зброяреві, що виготовляв такі шаблі. — Sławski II 64; Brücker 219.

кара́бін «коротка гвинтівка; гачок в ланцюжках, повідках», *карабінка* (розм.) «коротка гвинтівка», *карабін* (заст.) «тс.», *карабінёр*, *карабинёр* (заст.); — р. *карабін* «коротка гвинтівка; гачок (у годинникарів)», бр. *карабін* «коротка гвинтівка», п. *karabín* «гвинтівка, рушниця», *karabinek* «малокаліберна гвинтівка, карабін; годинникарський інструмент», ч. *karabína* «карабін; вид інструменту», *karabínka* «коротка гвинтівка; годинникарський інструмент», слц. *karabína*, *karabín* «карабін», *karabínka* «сталева обручка з пружиною (для з'єднання, підвішування і под.)», болг. *карабина* «карабін», м. *карабін*, *карабінка*, схв. *карабѣн*, *карабѣна*, слн. *karabínka* «тс.»; — запозичено, очевидно, за російським і польським (можливо, також німецьким — нвн. ст. *Karabín*) посередництвом з французької мови; фр. *carabine* «карабін» є похідним від фр. ст. (з XVI ст.) *carabin* «солдат легкої кінноти; кінний розвідник, етимологічно неясного; первісно позначало зброю відповідного роду військ. — SIC 310; Шанский ЭСРЯ 8, 60—61; Фасмер—Трубачев II 190; Hüttl-Worth 19; Sławski II 64; Dauzat 140; Bloch I 121.

[кара́бкатися] «дертися, видиратися нагору» Ж, [карабу́нитися] «лізти, дертися нагору», [одкара́бковатися] «відкараскуватися» Пі; — р. *кара́бкатися* «лізти нагору, хапаючися руками й ногами», бр. *кара́бкаца* «тс.», п. [kaɾabkać się] «лізти, видиратися нагору» (з укр.); — неясне; можливо, східнослов'янське афективне утворення, близьке до р. *цара́пать* (пор. р. [кара́бить (нашню)] «боронувати, скородити (ріллю)»); менш певне пов'язання р. *кара́бкаться*, укр. [кара́бкатися] (Шахматов ИОРЯС 7/2, 354) з р. *коробить*, укр. [ускороб-

чити] «видовбувати». — Преобр. I 296.

карабóйка, *карабóлька* [«коробочка (бляшана)» *Me*, [карабóйка] «коробка з лубу, берести *Везн*; чашечка в стільнику *Ж*»; — очевидно, запозичено з російської мови, частково через румунську (пор. рум. [carabúșcă] «коробочка з кори дерева, у якій зберігають тютюн»); — р. [коробóйка] «берестяна коробка», [коробóйка] «тс.» виникли як зменшені форми від р. *кóроб*, що відповідає укр. *кóроб*; про російське походження слова свідчить як відбиття російського акання в українських (і румунському) словах, так і вірогідність поширення реалії носіями російської мови, відомими до революції роздрібними торговцями, що продавали специфічні вироби російських ремісників далеко поза межами Росії. — Див. ще *кóроб*.

[карабóлька] (зоол.) «річкова черепашка *Упіо*» *Ж*; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з словами [карабóлька] «коробочка (бляшана)», [карабóйка] «коробка (з лубу або берести)». — Пор. **карабóйка**.

карабульці — див. **калáбурці**.

каравáн¹ «валка в'ючних тварин; юрба людей, що шукають роботи; частина табуна з одного жеребця і кількох кобил; кілька річкових суден, що пливають разом», [каравáна] *Ж*, [каравáнець] «купець, що йде з караваном» *Я*, *каравáнник* «той, хто супроводжує, обслуговує караван», *каравáнчики* (заст.) «гультяї, що грабували татарські каравани *Я*»; — р. бр. *каравáн*, п. *karawan*, ст. (XVII ст.) *karawan*, ч. *karavana*, слц. *karavána*, болг. *кервáн*, м. *карван*, *керван*, схв. *карвáн*, *карвáн*, *каравána*, слн. *karavána*; — запозичено, можливо, за посередництвом російської і польської мов, з перської; перс. *kārwān* «група мандрівників, караван верблюдів» походить від дінд. *karabhāñ* «верблюд; молодий верблюд; молодий слон», етимологічно неясного (можливо, не індоєвропейського за походженням); для р. *каравáн* при запозиченні з перської мови допускають також (Фасмер II 190) французьке посередництво (фр. *caravane*). — СІС 311; Баскаков та ін. *Вза-*

имод. и взаимообог. 52; Sławski II 69; Holub—Lyer 233; Lokotsch 86; Maughofer I 165.

каравáн² (заст.) «гуральня, винниця»; — р. ст. і діал. *каравáн* «тс.»; — очевидно, видозмінене запозичення з турецької мови; тур. *kârhane* «фабрика, майстерня; (вульг.) публічний дім» походить від перс. *kārhanē* «завод, фабрика, майстерня», складного слова, утвореного з іменників *kār* «справа, діло, робота; заняття», спорідненого з дінд. *kṛñóti* «робить», і *hanē* «дім», пов'язаного з ав. *kaʰtanaīu* «копати» і спорідненого з дінд. *khāpati* «копає»; значення «публічний дім» з'явилося, очевидно, вже в турецькій мові як первісно евфемістичне. — Räsänen Versuch 256; Horn 103, 185; Bartholomae 437—439, 444—448. — Пор. **каргáн**¹.

[каравáн³] «великий віз, фургон *Г*; катафалк *Ж*», [каравáняр] «візник катафалка; факельник, що супроводжує катафалк»; — р. [карафа́йка] «лінійка, віз»; — запозичення з польської мови; п. *karawan* «катафалк; [довгий вантажний віз]; (ст.) навантажений віз з амуніцією, провіантом (застосовуваний на війні)», ст. *karwan*, *karaban* «довгий, важкий великий віз», [карабан, каравон] «тс.» відбивають запозичене нвн. *Kârpenwagen* «віз, у який коні запряжено один за одним; віз з кузовом», складне слово, утворене з іменників *Karpen* «віз, візок; тачка», що через свн. *karge*, двн. *karro*, *karra* походить від лат. *carrus* «чотириколісний віз», і *Wagen* «віз» (у польській мові скорочене: *-wan* — так само, як у *rudwan* < свн. *reitwagen* «ридван»), споріднене з псл. *voзь*, укр. *віз*; у польській мові значення «катафалк» у слова *karawan* виникло лише в другій половині XVIII ст. у зв'язку з застосуванням у цій функції військового воза; зважаючи на хронологію п. *karawan* «катафалк», наймовірним видається його виведення (Malinowski PF 2, 261; Matzenauer 195; Kobut PF 4, 475; Karłowicz SWO 255) з незасвідченого свн. *karwagen*, двн. *karawagen*, перший компонент яких (свн. *kar*, двн. *kaга*) має означати «жалоба, оплакування», як у нвн. *Karfreitag*

«велика п'ятниця», букв. «сумна, жалібна п'ятниця». — Sławski II 67—68; Brückner 219. — Див. ще **віз**, **кар-карézний**.

[кара́вка] «ганчірка; (знев.) нікчемна, слабівільна людина» Л, **[кара́вка]** «тс.» Л, **[кара́вник]** «ганчірник» Л; — бр. **[кара́вачник]** «ганчірник»; — пов'язане, очевидно, з бр. **кара́вы** «брудний, зашкарублий від бруду (пор. *каравая ануча* «брудна ганчірка»); корявий, шкарубкий», похідним від **кара́**, спорідненого з укр. **корá** (див.).

карага́ч (бот.) «різновид в'язу, ільм, *Ulmus foliaceus*; — р. **карага́ч**, **[кара́ич]**, бр. **карага́ч** «тс.», болг. **[карага́ч]** «в'яз, берест»; — очевидно, через російське посередництво запозичено з якоїсь тюркської мови; тур. *kağağaç* «в'яз», уйг. *kağağaç* «тс.» означає буквально «чорне дерево» (можливо, від кольору кори) і утворилося з поєднання слів колишнього словосполучення прикметника *кага* «чорний» та іменника *ағаç* «дерево», слова пратюркського походження (пор. дтюрк. *īğaç*, уйг. *йагач*, чаг. *йығач*, узб. *ёғоч*, туркм. тат. *агач*, каз. ккалп. ног. алт. шор. *агаш*, тув. *ыяш*, башк. хак. *агас*, кирг. *жыгач*, чув. *йываç* «тс.»). — Фасмер II 191; Шипова 164; Шанский ЭСРЯ II 8, 63; Севортян 71—73; Егоров 83; Räsänen Versuch 7. — Див. ще **ка́рий**. — Пор. **кара́ець**, **кара́нчика**.

[кара́ець] (бот.) «один з різновидів береста», **[кара́яч**, **кара́ячина** Я] «тс.»; — пов'язане з тюркськими назвами різновиду береста, карагача, тур. *kağağaç*, уйг. *kağağaç*; українська форма могла виникнути або внаслідок засвоєння турецького слова в діалектній стамбульській вимові [*kağaаç*], або шляхом засвоєння тюркського слова за посередництвом р. **[кара́ич]**, де другий компонент *-ич* відбиває, очевидно, уйг. *йыҕач*, чаг. *йҕач* (пор. також дтюрк. *īğaç*) «дерево»; на українському ґрунті слово було видозмінене за зразком іменників чол. р. з суфіксом *-ець* (*-ець*). — Див. ще **карага́ч**. — Пор. **кара́нчика**.

[кара́зий] (орн.) «просянка, *Emberiza calandra* L. (*E. milliaris*)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з тур. крим.-тат. *кагаса* «чорнуватий, темний» з огляду на темне оперення птаха. — Воїнств. —

Кіст. 256; Птицы СССР 539, табл. 42 (3). — Пор. **ка́рий**.

кара́зія «просто товсте сукно», ст. *каразія (каразіями)* (XVI ст.); — р. **[кара́зья]** «рідка і груба вовняна тканина», ст. *каразіево (сукно)* (XVI—XVII ст.), бр. ст. *каразья*, *каразыя* «сорт сукна», п. *karazja* «грубе просто сукно; домо-ткане сукно», схв. ст. *кагазія* «просто сукно»; — очевидно, за посередництвом польської і, далі, голландської мов (гол. *karasaai* «грубе сукно») запозичено з англійської мови; англ. *kersey* «тс.» свою назву дістало від назви села *Kersey* (Керсі) у графстві Суффолк в Англії, де таке сукно виробляли. — Richhardt 63; Фасмер II 191; Булька 139; Sławski II 69; Brückner 219; Klein 843; Skeat 277.

кара́йм «представник однієї з тюркомовних народностей», **[кара́ймка]** «низька бараняча шапка з плоским верхом»; — р. **кара́йм**, бр. **кара́йм**, п. ч. слц. *Kağaim*, болг. **кара́йми** (мн.); — запозичення з гебрійської мови; гебр. *qāgā'im* (мн.) «читці (біблії)» (одн. *qāgā'*) пов'язане з дієсловом *qāgā'* (пізніша вимова *qāgā'*) «кликав, звав, називав; читав (у тому числі й уголос), спорідненим з араб. *qāgā'* «кликав; читав», ар. *qağā'a* «читав (зокрема вголос, особливо про коран), декламував», що зводяться до псем. QR' (QR') «кричати, кликати»; назву було дано караїмам як представникам особливого різновиду іудаїзму, які, на відміну від євреїв-талмудистів, що, крім писаного закону (біблії), визнають ще й усний закон (талмуд), не визнали талмуда за свою священну книгу. — Фасмер II 191; Мусаев Грамматика караимского языка (М., 1964) 5; Gesenius 745—746; Газов-Гинзберг 45, 168.

[кара́ймán] «судно, корабель» Я, **[кара́ймón]** «тс.» Я; — неясне; можливо, пов'язане з тур. *kağatıpa* «вид морського судна», яке в процесі запозичення могло змінити форму внаслідок зближення з тур. *kağatıpa* «великий залізний молот, уживаний на кораблях».

[кара́кавка] (зоол.) «жаба райка, *крякавка*, *Hyla arborea* L.» Ж, **[кара́кушка]** «тс.» Ж, **[кара́куля]** «ропуха, *Bufo*»; —

результат контамінації форм [корóпавка] «ропуха» і кря́кавка «райка» з дальшими видозмінами цього результату.— Див. ще **коропáвий**, **кря**.

каракалпáк;— р. бр. *каракалпáк*, п. *кагакалпáк*, ч. слц. *Кагакалпáк*, болг. *каракалпáци* (мн.);— запозичення з каракалпаської мови; етнонім ккалп. *қарақалпақ*, є складним словом, утвореним з прикметника *қара* «чорний» та іменника *қалп ақ*, «шапка, ковпк»; етнонім виник, очевидно, як позначення характерної особливості одягу каракалпаків або якогось племені, що ввійшло до їх складу (пор. зокрема, давньоруську назву якоїсь давньотюркської народності *чьрнии клобуци* (букв.) «чорні шапки (ковпаки)», можливо, переклад тюркської назви, відповідної сучасному *каракалпáк(и)*.— Фасмер II 191; Етнонимы, М., 1970, 139—140; Никонов 176; Менгес 62—63; БСЭ 20, 111.— Див. ще **карий**, **ковпáк**¹.

[**карака́ти**¹] (мн.) «короткі чоботи; вид літнього взуття Я»;— п. [кагака́ты] «легке селянське взуття, схоже на черевики» (з укр.);— очевидно, слово тюркського походження, в основі якого може лежати словосполучення *кага ката*,— пор. загальнотюркське *кага* «чорний; поганий, нещасний; простий, належний простолюдові; чорні» і тат. *ката* (*qata*) «валяні калоші», *киез ката* «повстяні боти».— Див. ще **карий**.

[**карака́ти**²] (ірон.) «робити абияк» Дз;— очевидно, афективне утворення.

карака́тиця (зоол.) «головноногий молюск *Seris*»;— бр. *карака́тица*;— запозичення з російської мови; р. *карака́тица* є, очевидно, результатом видозміни давнішого **корока́тиця*, пов'язаного з прикметником **корока́тъ* «ногатий» (пор. схв. *кράкат* «тс.»), утвореним від др. **корокъ* «нога»; отже, первісне значення слова — «ногата тварина».— Шанский ЭСРЯ II 8, 63; Фасмер II 191; Преобр. I 358.— Див. ще **о́корок**.— Пор. **крок**.

[**кара́ки**] «місце, де стовбур дерева розділяється надвое», [карач́и́н] «людина з вигнутими назовні ногами» Па, *карака́тий* «сукуватий, корчуватий; кривий», *кара́куватий* «тс.», *карачкүва́тий* «кри-

воногий, розкарячений», *кара́чки* «навопочіпки; рачки», *накара́чках*, *накара́чки*;— р. [ко́рачка] «широкий крок», [ко́рячка], *кара́чка*, *каря́чка* «тс.», бр. *накара́чки* «накарячки», схв. *кõра́к* «крок, хода», *ко́рачати* «іти, крокувати», слн. *кога́к* «крок, хода», *кога́цити* «іти, крокувати»;— псл. *когакъ* «крок, розставлені ноги», пов'язане чергуванням голосних з **когкъ* «нога, стегно», *кгокъ* «нога, крок»; зміна **ко-** в **ка-** відбулась на українському ґрунті в позиції перед наступним наголошеним складом з **а**, як у *бага́тий*, *кала́ч* та ін.— Фасмер II 322; Преобр. I 297—298; Шахматов Очерк 155; Skok II 177; Верп. I 571—572.— Див. ще **крок**.— Пор. **каря́чки**, **навкара́чки**, **о́корок**.

кара́ковий;— запозичення з російської мови; р. *кара́ковий* (про масть коня) «темно-гнідий, майже вороний, з підпалинами, жовтиною на морді і в пахах», ст. *кара́кульй* (з 1518 р.) «тс.», [кара́кула] «караковий кінь» походять від тюрк. *кагакула*, складного слова, утвореного з *кага* «чорний» і *кула* «буланий» (пор. уйг. кирг. каз. ккалп. тур. алт. тув. *кула* (*кула*) «буланий, жовто-сірий; рудий, бурий», хак. *хула*, башк. тат. *кола*, чув. *х́ла* «тс.»); своєї сучасної форми в російській мові слово, мабуть, набуло під впливом *одина́ковий* або подібних до нього прикметників; менш вірогідне виведення з чаг. *караб* «чорний, темний» (Фасмер II 191); абсолютно неприйнятне зближення з гр. *καρόμινος* «темно-червоний» (Горяев 133).— Сетаров Тюркизмы 236; Шанский ЭСРЯ II 8, 63; Преобр. I 296; Корш AfSIPh 9, 510; Mikl. TEL I 327, 336.— Див. ще **карий**.

[**карако́н**] (ент.) «чорний тарган, *Pteriplaneta orientalis* ВеБ, [караку́н] «тс.» ВеБ;— запозичення з польської мови; п. *karakon* «тарган, *Blatta orientalis* L.», *karakan*, [карака́н] «тс.» походить від р. бр. *тарака́н* або від укр. [тарака́н].— Sławski II 65—66.— Див. ще **тарга́н**.

[**караку́ля**¹] (бот.) «картопля» Ж;— запозичення з польської мови; п. [кагаку́ле] (мн.) «сорт картоплі» в якийсь спосіб пов'язане з п. *kartofla* «картопля».— Див. ще **карто́пля**.

[каракуля²] «ручка коло рала» Я;— р. [каракуля] «криве дерево; залізні вила для гною»;— очевидно, пов'язане з [караки] «місце, де стовбур дерева розділяється надвое»; необгрунтоване зіставлення р. [каракуля] «криве дерево» (Фасмер II 192; Грот Фил. раз. 2, 433) з тюрк. кага «чорний; поганий» і kul «рука» при цілком можливому зближенні цих тюркських слів з р. каракуля (каракули) «карлючка (погане письмо)».— Див. ще караки, корокуля.

каракуль «цінне овече хутро; порода овець», каракульніцтво, каракульча «шкурки, що їх знімають з ягнят-викиднів або з плоду каракульських овець»;— р. бр. каракуль, п. karakuly (мн.), ч. слц. karakul, вл. karakul(-wowska) «каракульська вівця», болг. каракул, схв. каракул, слн. karakul;— через російське посередництво запозичено з узбецької мови; узб. [қорақул] «порода овець з чорною кучерявою вовною» походить від назви містечка Қорақул «Каракуль», розташованого біля м. Бухари в Узбекистані; помилковим є пов'язання (SW II 257) з тур. (очевидно, узбецьким) karakulak (узб. қорақулоқ) «рись».— СІС 311; Фасмер II 192; Шипова 165; Дмитриев 539; Holub—Lyer 233; Корш AfSiPh 9, 510.

[каракут] (іхт.) «окунь, що водиться в Дністрі» Ж;— очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. каракудэ «карась; родове ім'я, дане малим рибацям» пов'язане як запозичення з болг. каракуда «тс.», яке, можливо, зводиться до гр. καρακώδης «подібний до ворона»; необгрунтованим (без наведення будь-якого слова-джерела) є твердження (Scheludko 134) про тюркське (турецьке) походження назви.— DLRM 116; СДЕЛМ 175; БЕР II 234—235.

[каракуц] «карлик» ВеБ;— очевидно, пов'язане з [каракуцька] «різновид гарбуза», яке частково зводиться до тур. karviz «кавун; (перен.) мала дитина»; пор. р. карапуз, слово того самого тюркського походження.— Див. ще гарбуз, каракуцька.— Пор. карапуз.

[каракуцька] (бот.) «різновид гарбуза, Cucurbita pepo L. Var. citrifomis» Ж, [каракуцьки] «тс.»;— очевидно, ре-

зультат контамінації запозиченого тур. karviz «кавун» і [таракуца] «різновид гарбуза».— Див. ще гарбуз, таракуца.

[каралуш] «клин, яким збивають плоти»;— очевидно, видозмінене запозичення з угорської мови; уг. kalauz «провідник» походить від тур. [kalağuz] «провідник, лоцман; ватажок»; при запозиченні слово зазнало великих фонетичних змін, які частково можуть пояснюватися зближенням з рум. săgăuș «візник»; семантичний розвиток слова йшов, очевидно, в напрямі «провідник» > «інструмент провідника (який керував збиванням плотів або сам їх збивав)» > «клин, яким збивають плоти».— Пор. карауша.

[каралюх] (ент.) «тарган, Blatta orientalis L.» Ж;— запозичення з польської мови; п. karaluch «тарган» утворене від karakon «тс.».— Słowski II 66.— Див. ще каракон.

[карамán] «назва чорного вола; чорний (масть і кличка собаки) Ме»;— болг. [карамán] «чорнявий, смаглий; чорної масті (про тварин)», [карамáнес(т)] «чорної масті (про тварин), з чорним волоссям (про людей)», м. караман «вівчарка (чорна)»;— запозичення з турецької мови; тур. karapaп «темний; смаглий; назва чорного собаки» утворене від кара «чорний»; для південно-західних говірок української мови не виключене посередництво молдавської (молд. карамán «чорної масті (про тварин)») або — менш вірогідно — болгарської мови.— Scheľudko 134.— Див. ще карий.

карамель, карамелька, [кармэльок] Ж;— р. бр. карамель, п. karmel «карамель; палений цукор», karmelek «карамелька, льодяник», ч. слц. karamel «палений цукор», болг. карамел «палений цукор для солодоців; карамель (цукерки з цього цукру)», м. карамела «карамель», схв. карамела «ірис (вид цукерок); [цукат, зацукровані фрукти]», слн. karameľa «палений цукор; карамель, льодяник»;— очевидно, за посередництвом російської і частково польської мови запозичено з французької; фр. caramel походить від ісп. caramelo) «карамель, льодяник», яке розглядається

як продовження видозміненого слат. саппа mellis (саппамелла) «цукрова тростина», з лат. саппа «тростина» і слат. mellis (mella) «цукровий (солодкий)» (Фасмер II 192; Dauzat 141; Meyer-Lübke 150), як відбиття лат. salamellus, букв. «тростинка» (за формою цукерок), зменш. від лат. salamus «тростина» (Преобр. I 296; Kluge—Mitzka 351), як наслідок контамінації саппа mellis «цукрова тростина» і salamellis «тростинка» на позначення цукерок (паленого цукру на паличці) (Holub—Lyer 233) або як засвоєне влат. caramellis «карамель», утворене в результаті контамінації саппа mellis «цукрова тростина» і лат. salamus «тростина» (Gamillscheg 189).

[кара́мза] (бот.) «кабачок, тиква, Cucurbitis ovifera L. Ж (II); диня, Cucurbitis pepo deliciosa Мак»; — неясне; можливо, пов'язане з тур. karguz «кавун».

[карамшія] (ент. зб.) «попелиця, Arhi dodea; взагалі дрібні комахи» Ж; — неясне; можливо, походить від тур. karıpsa «мурашка».

[карандич] (іхт.) «морський півень (летюча риба), Trigla» Ж; — р. карангич «тс.»; — очевидно, запозичення з турецької мови; тур. kırlangıç (balığı) «летюча риба» є словосполученням, утвореним з іменників kırlangıç «ластівка» і balık «риба». — Фасмер II 192.

карантін, [калантір]; — р. м. карантін, бр. каранцін, п. kwarrantanna, заст. kwarrantana, ч. слц. karanténa, вл. kwarranténa, болг. карантіна, схв. карантін, слн. karanténa; — очевидно, за посередництвом російської мови запозичено з французької; фр. quarantaine «карантин; сорокаденний піст; сорок років; штук із сорок; близько чотирьох десятків» як числівникова форма, що позначає приблизну кількість «близько сорока», є похідним від числівника quarante «сорок», що через нар.-лат. quaranta зводиться до лат. quadrāgintā «тс.», спорідненого з гр. τετρακόνητα, тесараконьта, вірм. k'tařasun (<*třar(a)-kontě); слово первісно означало «сорок (днів)», які звичайно тривала тимчасова ізоляція під час захворювань; менш переконливе виведення слова (Фасмер II 192) від іт. quarantena «карантин». —

Holub—Lyer 233; Dauzat 600; Walde—Hofm. II 394—395.

[кара́нчика] (бот.) «вид береста (в'яз), Ulmus campestris microsagra» Ж; — пов'язане з тур. karaağaç «берест (в'яз)», що лежить в основі походження кількох українських назв різних видів родини в'язових; могло виникнути в результаті контамінації двох інших форм таких запозичених назв — [кара́ячина] «Ulmus suberosa Ehrh.» і [карачник] «тс.» — Див. ще карагач. — Пор. караець.

[карап] «худе порося ВеУг; нікчемне (порося); недоброякісний, дефектний, кепський Чопей»; — неясне.

кара́павка, карапán, карапáня, карапáтиця — див. коропа́вий.

карапудитись, карапудливий — див. харапудитись.

карапу́з «пузань, капшук» (про дитину), [карапу́зь] «низькоросла людина» Л, [карапу́зень] «тс.», [карапу́зка] «сорт круглої дині», [карапу́нчик] «карапузик» Я; — р. бр. карапу́з «капшук» (про дитину); — запозичення з тюркських мов; тур. крим.-тат. karbuз «кавун», аз. карбыз, тат. карбыс і т. д. є тим самим словом, фонетичний варіант якого відбився в укр. гарбу́з; зміна б > п виникла в результаті зближення з пу́зо; припущення про зв'язок з фр. старoussin «карапуз» (Соболевский РФВ 70, 79; Matzenauer LF 8, 45; Фасмер II 193), про походження від п. karguz «кавун» (Преобр. I 297) або від *короткопу́зий (Даль II 91, 171) позбавлені підстав. — Фасмер—Трубачев II 193; Шипова 197; Дмитриев 522. — Див. ще гарбу́з.

[кара́ска] «вид довгої жіночої кофти» Ва, Я; — неясне.

кара́сь (іхт.) «Carassius carassius, Carassius vulgaris, Cyprinus carassius» СУМ, Ж, [ка́рас Ж, кара́сько Ж, карахвѣт] «тс.», карася́ «карасик», карасьча́ «тс.», карася́ччя (зб.), [карасюва́тий] «багатий на карасів» Я, кара́ський; — р. бр. кара́сь, др. карась, карасъ, п. karaś, ч. слц. вл. нл. karas, болг. карас, караш, схв. караш, слн. káras, korěselj; — псл. karasъ, karasjъ, очевидно, запозичення з якоїсь сусідньої мови (пор. мар. удм. karaka, тат. каракә «тс.»); виведення від нвн. Karáusche, ст. karas

«тс.» (Преобр. I 297; Bern. I 489; Korbut PF 4, 466), яке зводять до гр. *κοραμί-νος* «вид морської риби» через фр. *carassin* (*corassin*) «карась», іт. *coracino* «особлива риба», лат. *coracīnus* «вид риби» (Kluge—Mitzka 350—351), недостатньо обгрунтоване, оскільки фр. *carassin* саме виводиться від нім. [карас] (Machek ESJČ 242; Dauzat 141).— Коломиец Проісх. назв. рыб 127—130; Фасмер—Трубачев II 193—194; Moszyński JP 39, 5—6; Sławski II 67; БЕР II 242; ЭССЯ 9, 152; Mikl. EW 112.

кара́т «дрібна міра ваги»;— р. бр. болг. *кара́т*, п. вл. *karat*, ч. слц. слн. *karát*, м. *карат*, схв. *ка́рат*;— запозичення з німецької або італійської мови; нвн. *Karát*, іт. *carato* «тс.» походять від ар. *qīrāt* «тс.», яке зводиться до гр. *κεράτιον* «срібна монета; (бот.) ріжок», похідного від *κέρας* «ріг», спорідненого з лат. *cornu*, днв. *horn* «тс.»; зернинки ріжка використовувались як міра невеликої ваги.— СІС 311; Шанский ЭСРЯ II 8, 66; Фасмер II 194; Machek ESJČ 242; Kluge—Mitzka 350; Mestica 271; Lokotsch 94.— Див. ще **горн**.

[каратися] «удаватися, пощастити» (*не кареся* «не щастить, не ведеться»; *не викаралося* «не вдалося») Вел;— неясне.

карау́л, [калаву́р], *карау́лка*, *карау́льня*, *карау́лити*, [калаву́рити];— р. болг. м. *карау́л*, р. ст. *карауль* (1356), бр. *караву́л*, п. *kağauł*, ч. *kağaul*;— запозичено з тюркських мов, можливо, через російську; тур. чаг. *kağauł* «сторожа», чаг. уйг. *каравул*, узб. *коровул*, кирг. *короол*, каз. ккалп. башк. *карауыл*, ног. тат. тур. діал. *каравыл*, аз. туркм. *гаравул*, ойр. *каруул*, чув. *хурал*, дтюрк. *карағу* «тс.» споріднені з монг. *харуул*, *каруул*, бур. *харул*, *харур* «тс.» і походять від спільнотюрк. *кага* «дивитись, берегти», спорідненого з монг. *хар(ах)* «тс.»; виведення від тюрк. *караавыл* «охороняй аул» [(Реформатский, Введение в языкознание, 1967, 104) викликає сумнів.— СІС 311; Макарушка 9; Шанский ЭСРЯ II 8, 66—67; Фасмер II 194; Шипова 167—168; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 55; Преобр. I 297; БЕР II 241; Bern. I 489; Егоров 307; Räsänen Versuch 235—236.

[карау́ша] «великий вантажний віз» Ж, [караву́ш] «караван, транспорт; посудина на борошно» Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. *кэрэушиє* «візництво; гужове перевезення, транспорт» утворене від *кэрэуш* «візник», пов'язаного з дієсловом (а) *кэра* «везти, перевозити», яке походить від лат. **carrare* «тс.», пов'язаного з *carrus* (*carrum*) «віз»; значення «посудина на борошно» виникло, мабуть, у зв'язку з посудом, використовуваним при перевезенні борошна.— Scheludko 134; Vrabie Romaposlavica 14, 153; Crânjală 438; СДЕЛМ 226; Pușcariu 25.— Див. ще **каре́та**, **каркаре́зний**.

кара́фа «графин», *кара́фка*, [карафа́нка] Мо «тс.»;— р. ст. *карафін*, бр. [карафа́нка], п. *karafa*, *karafka*, *karafipa*, ч. слц. вл. *karafa*, болг. *кара́фа*, м. *карафина*, схв. *кара́фа*, слн. *kařafa*;— через польське посередництво запозичено з італійської або французької мови; іт. *caraffa* «тс.», *caraffina* (зменш.), звідки фр. *carafe*, через іспанську мову (ісп. *garrafa* «тс.») прийшло з арабської; ар. *garrafa* «опукла пляшка» пов'язане з дієсловом *garafa* «черпати» прасемітського походження або з іменником *kar'a* «гарбуз» (Lokotsch 54).— Richhardt 63; Sławski II 65; Machek ESJČ 241; Фасмер I 453; БЕР II 241; Dauzat 140; Battisti—Alessio I 751.— Пор. **графін**.

[карахо́нька] «невелика тиква, патисон», [карафо́нька] «тс.»;— експресивне утворення, паралельне до [тарапу́нька] «тс.».

[кара́чі] «густий чагарник» Ж;— р. [карага́ч] «терен» (Даль у значенні сумнівається);— запозичення з якоїсь тюркської мови; пор. тур. *kağaçalı* «терен», утворене з основ *кага* «чорний» і *çalı* «чагарник»; у російській мові відбулося зближення з *карага́ч* «в'яз».— Див. ще **карага́ч**.

карб «нарізка, зарубка», [ка́рба] «борозна», [ка́рбань] «людина з віспуватим обличчям» Я, [карбу́р] «бирка» Ж, Пі, *карбіж* «нарізки на дереві для рахунку, позначення та ін. Г; бирка Ж, Пі», *карбівка* «карбований орнамент; інструмент для карбування; [сушена риба з нарізками]», [карбівни́к] «таврувальник»,

карбівничий [«тс.»; лісник], [карбоваль] «той, хто карбує» Ж, Пі, *карбованка* «карбована річ» Ж, [карбівка] «сушена риба з нарізками», *карбувальник*, [карбуїн] «той, хто таврує дерева» Я, [карбжити] «робити надрізи» Я, *карбувати*, *карбований*, *карбувальний*, *розкарбовувач*; — р. [карб] «бирка для рахування овець», бр. *карбавіць* «карбувати; робити складки»; ді. *karb* «карб, насічка; зморшка», вл. *karba* «насічка», слц. [karb] «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. *Kerbe* «зарубка, насічка», свн. *Kerbe* «тс.», пов'язане з дієсловом нвн. *kerben* «карбувати», двн. **kērfan* «тс.», спорідненим з дангл. *seorfan* «різати, вирізувати», англ. *carve* «тс.», гр. *γράφω* «видряпую; пишу», псл. **žerbъ*, **žerbъjъ*, укр. *жéреб*. — Шелудько 32; Фасмер II 195; Richhardt 63; Sławski II 69—70; Kluge—Mitzka 363—364. — Див. ще *жéреб*. — Пор. *графіка*, *карбіванець*.

[*карбас*] «великий весловий човен»; — р. *карбас* «великий поморський вантажний човен», бр. *карбас* «тс.»; — через російське посередництво запозичено з угро-фінських мов (вепс. *karbaz* «невелике вантажне судно», фін. *karvas* «тс.»); менш переконливе виведення від гр. *κάραβος* (Преобр. I 298; Горяев 134; Matzenauer 196) або від лат. *carbassus* «певне судно» (Соболевский РФВ 70, 79). — Фасмер II 195; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 56; Kalima 105.

[*карбач*] «батіг, нагай; джгут у гри», [карбуїн] «батіг» Я, [корбач] «кийок» Ж, [корбачкувати] «бити корбачем» ЕЗБ 25; — р. бр. [карбач] «батіг», п. заст. *karbacz* «нагайка», *korbacz*, схв. *кòрбāч*, *крбāч*, слн. [korbač] «тс.»; — запозичення з турецької мови (тур. *kirbaç*, *kirpaç* «тс.»). — Фасмер II 195; Шипова 168; Skok II 153; Mikl. EW 130.

карбід «сполука металу з вуглецем»; — р. болг. *карбид*, бр. *карбид*, п. ч. слц. *karbid*, м. *карбид*, схв. *кàрбїд*, слн. *karbid*; — суфіксальне книжно-наукове утворення, паралельне до *сульфід*, *бромід*, *хлорид* і под., від лат. *carbo* «вугілля», спорідненого з гот. *haūgi* «вугілля», двн. *herd* «вогнище», лит. *kūrti* «запалювати вогонь, топити», псл. *ku-*

riti, укр. *куріти*. — СІС 311; SJP III 557—558; Walde—Hofm. I 165—166.

карбідка «карбідна лампа»; — п. ч. слц. *karbidka*, болг. *карбитка* «тс.»; — результат лексикалізації виразу *карбідна лампа*, можливо, зумовлений впливом західнослов'янського зразка. — Див. ще *карбід*.

карбіванець, [карбіванка] «металева монета» Пі; — р. [карбіванец] «кусяка дзвінка монета», [карбівець, карбівонець] «тс.», бр. *карбіванец* (з укр.), п. *karbowaniec* (з укр.); — власне українське утворення від дієслова *карбувати* «робити насічки» (на обводі монети); твердження про запозичення з польської мови (Фасмер II 195; Sławski II 70; Bern. I 489) не підтримується наголошенням і не узгоджується з тим фактом, що п. *karbowaniec* означає тільки «карбіванець на Україні» (SJP III 561). — Чернов ДБ VII 40—41. — Див. ще *карб.*

карболка «карболова кислота», [карбівка] «тс.», [карболовий]; — р. бр. *карболка*, п. ч. слц. вл. *karbol*, ч. *karbolka*, болг. *карбъл*, м. *карбол*, схв. *кàрбл*, слн. *karbolen*; — розмовне утворення від виразу *карболова кислота*; самостійно не вживана в східнослов'янських мовах, основа *карбол-* (*karbol*) є книжним складним утворенням з лат. *carbo* «вугілля» і *oleum* «олія, масло». — СІС 312; SJP III 559. — Див. ще *карбід*, *олія*.

карбонат «запечена свинина»; — р. *карбонат*, бр. *карбонат*, п. *karbonada*, ч. *karbonátek*, слц. *karbonatka*, схв. *карбонада*; — через російське і французьке посередництво запозичено з італійської мови; іт. *carbonata* «м'ясо, засмажене на вугіллі» (звідки фр. *carbonnade* «тс.») утворене від іменника *carbone* «вугілля», що походить від лат. *carbo* «тс.»). — СІС 312; Фасмер II 195; Machek ESJC 242. — Див. ще *карбід*. — Пор. *карбонат*.

карбонат «сіль вугільної кислоти; мінерал, що містить групу вуглекислоти CO₂; чорний алмаз (карбонадо)», *карбонізація* «звуглювання», *карбонізувати*; — р. болг. м. *карбонат*, бр. *карбанат*, ч. слц. вл. *karbonat*, схв. *карбòнат*, слн. *karbonát*; — запозичення з французької мови; фр. *carbonate* утворене в 1787 р. Ж. де Морво від лат. *carbo*,

-ōpis «вугілля». — СІС 312; Dauzat 141. — Див. ще **карбід**. — Пор. **карбонад**.

[карбуляти] «кидати палку так, щоб вона ударялась об землю то одним, то другим кінцем», **[карбучати]** «тс.»; — експресивні утворення, паралельні до **[кабутати]** «тс.», **[камбутати]** «розхитуватись під час обертання» (про колесо). — Пор. **кабутати**.

карбункул «глибинне запалення шкіри; рубін», **карбункульбозний** «чирякуватий»; — р. бр. **карбункул**, п. **karbunkuł**, ч. **karbunkul** «рубін», **karbunki** «запалення», слц. **karbunkul**, болг. **карбункъл** «запалення», схв. **карбункул**, слн. **karbúnpkel** (**karbúnpkul**) «тс.», стл. **каръ-пънъкоулосъ** «рубін»; — очевидно, через посередництво польської мови запозичено з наукової латини; лат. **carbunculus** «вуглинка», зменшена форма від **carbo** «вугілля», було застосоване в обох значеннях через подібність рубіна і чиряка до розжареної вуглини. — СІС 313; Фасмер II 195; Sławski II 70—71; Machek ESJĈ 242. — Див. ще **карбід**.

карбюратор «прилад для перетворення рідкого палива в газову суміш», **карбюраторія**, **карбюрувати**; — р. бр. **карбюратор**, п. **karburator**, ч. слц. слн. **karburátor**, болг. м **карбуратор**, схв. **карбуратор**; — запозичення з французької мови; фр. **carbureur** «карбюратор», **carburer** «карбюрувати» утворені в кінці XIX ст. від **carbure** «вуглецева сполука», похідного наукового утворення від лат. **carbo** «вугілля». — СІС 313; Шанский ЭСРЯ II 8, 68; Dauzat 141.

[карватка] «кварта, кухня; карнавка для збирання грошей Г; скринька Ж», **[карівка]** «тс.» Ж, **[каврватка]** «кварта; карнавка»; — р. **[карватка]** «кварта, коновка, жбан», п. **[karwatka]** «кварта; міра рідини»; — результати суфіксальної і семантичної видозміни др. **карвана** «церковна скарбниця»; виведення з польської мови (Фасмер II 195; Brücker 221) позбавлене підстав. — Див. ще **карнавка**.

[карваш] «обшлаг», **[закарваш]**, **[закарваш]** «тс.»; — запозичення з польської мови; п. **karwasz** «обшлаг, манжет, (іст.) металевий нараменник у гусарів», **[karwas]** «манжет» походить від уг. **karvas**

«металевий нараменник», утвореного з основ іменників **kar** «рука», запозиченого з тюркських мов (пор. уйг. **qar** «рука», джурк. **garī**, кирг. алт. **қари** «тс.»), і **vas** «залізо». — Балецкий St. sl. 9, 338; Фасмер II 196; SJP III 593—594; Brücker 221; MNTESz II 369. — Див. ще **вошолу(в)**.

каргá (лайл. про стару жінку); — бр. **каргá** (лайл.); — запозичення з російської мови; р. **каргá** «тс.»; ворона е словом тюркського походження (тур. крим.-тат. каз. кирг. алт. тат. кипч. уйг. чаг. **кагүа** «ворона»). — Шанский ЭСРЯ II 8, 68—69; Фасмер II 196; Зеленин РФВ 56, 243; Берг. I 490; Mikl. EW 112.

[каргán¹] «лабаз, приймальний пункт для риби» Мо, **[киргán]** «тс.» Берл.; — запозичення з турецької мови; тур. **karhane** «льодовня, холодильник» утворене з основ імеників **kar** «сніг», пратюркського походження, і **hane** «будинок, приміщення», яке походить від перс. **hānā** «тс.» — Räsänen Versuch 235. — Див. ще **каравán²**.

[каргán²] «кажан» Ж, **[карганець]** «тс.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. **[каргá]** «залізна скоба з гострими кінцями, що забивають у колоду», бр. **[каргнуть]** «схопити, ущипнути».

[каргані] «сорт чорних бобів» Ж, **[карганка]** «рослина чорного бобу» Ж; — очевидно, результат евфемістичної видозміни форми **таргані**, що могла бути використана як назва чорних бобів через їх зовнішню подібність до чорних тарганів. — Пор. **таргán**.

карда «залізна щітка для вовни і льону; чесальна машина»; — р. **[карда]** «залізна або будякова щітка для вовни і бавовни», п. **kardacz** «скребло», болг. **кардѝрам** «ворсуя», схв. **kãrtati** «чесати (вовну)»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. **Kärde** «ворсувальна шишка, скребло», двн. **karta**, **karda** «скребло» походить від лат. **carduus** (нар.-лат. **cardus**) «будяк», пов'язаного з **carere** «чесати вовну», спорідненим з дінд. **kaṣati** (<*karṣati) «тре, скребе», лит. **kařti** «почісувати, видовбувати, чистити скреблом», псл. ***korsta**, укр. **корбста**. — Richhardt 63; Шелудько 32; Фасмер II

196; SJP III 556; БЕР II 245; Bern. I 489; Mikl EW 69; Kluge—Mitzka 351; Walde—Hofm. I 173.—Див. ще **короста**.

кардамб «східна рослина з родини імбирних, вживана в медицині і кулінарії»;—р. бр. болг. *кардамб*, п. *kardamon*, ч. *kardamom*, слц. *kardamón*, схв. *кардамом*, слн. *kardamót*;—очевидно, через посередництво західнослов'янських і німецької (нвн. *Kardamót* «тс.») мов запозичено з латинської; лат. *cardamōtum* відтворює гр. *κάρδαμον* «тс.», до складу якого входить *κάρδαμον* (бот.) «кардам, крес», етимологічно неясне.—СІС 313; Шанский ЭСРЯ II 8, 69; Фасмер II 197; БЕР II 245; Dauzat 142; Frisk I 786—787.

кардан «пристосування для збереження непорушності підвишеного тіла при хитанні опор; карданний вал»;—р. бр. болг. *кардан*, п. ч. слц. вл. *kardap*, схв. *кардāн*, слн. *kardanski*;—запозичення з західноєвропейських мов (нім. *Kardán*, фр. англ. *cardan*, іт. *cardano* «тс.»), у яких походить від прізвиська італійського математика Дж. Кардано (*Cardano*, 1501—1576).—СІС 313; Klein 239.

кардинал «високий духовний сан у католиків»;—р. болг. м. *кардинал*, бр. *кардынал*, п. *kardynał*, ч. слц. слн. *kardínál*, вл. *kardinal*, схв. *кардінāl*;—очевидно, через польську (можливо, також через російську і французьку, фр. *cardinal* «тс.») мову запозичено з латинської; пізньолат. *cardinālis* «тс.; головний» є похідним від *cardō* «завіси; головний пункт», спорідненого з гр. *κράδαω* «махаю, колишу», дінд. *kūrdati* «скаче», дісл. *hrata* «хитатись», псл. **kʷrkʷ* «шия», п. *karḡ*.—СІС 313; Фасмер II 197; Sławski II 75—76; Dauzat 142; Walde—Hofm. I 166.—Див. ще **карк**.

кардинальний «основний, головний»;—р. *кардинальный*, п. *kardynalny*, ч. *kardynální*, слц. *kardínálny*, вл. *kardinalny*, болг. м. *кардинален*, схв. *кардінāлан*, слн. *kardínálen*;—запозичення з західноєвропейських мов; фр. англ. *cardinal*, нім. *kardínál*, іт. *cardinale* походять від лат. *cardinālis* «головний», до якого зводиться й *кардинал*.—СІС 313;

Sławski II 75—76; Dauzat 142; Klein 239.—Див. ще **кардинал**.

кардіограма, *кардіограф*, *кардіографія*;—р. *кардиограмма*, бр. *кардыягрáма*, п. ч. слц. *kardiogram*, болг. *кардиограма*, м. *кардиограм*, схв. *кардидеграм*, слн. *kardiogram*;—запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kardiogram*, фр. *cardiogramme*, англ. *cardiogram* є новим утворенням наукової мови з основ гр. *καρδία* «серце», спорідненого з лат. *cor*, *cordis*, двн. *hęrza*, псл. **sʰg-dьse*, укр. *серце*, і *рідма* «риска», похідного від *γράφω* «пишу».—СІС 313; Шанский ЭСРЯ II 8, 69—70; Klein 239; Frisk I 787—788.—Див. ще **графіка**, **серце**.

кардіологія, *кардіолог*, *кардіологін*;—р. болг. *кардиология*, п. *kardiologia*, ч. *kardiologie*, слц. *kardiológia*, м. *кардиолог*, схв. *кардиолџија*, слн. *kardiologija*;—запозичення з західноєвропейських мов; фр. *cardiologie*, англ. *cardiology* утворене з основ гр. *καρδία* «серце» і *λόγος* «слово, судження, наука».—СІС 313; SJP III 567; Klein 239.—Див. ще **кардіограма**, **логіка**, **серце**.

[**кардівник**] (бот.) «їжача голівка, *Sparganium L.*, *Sparganium simplex* Huds., *Sparganium ramosum* Huds.»;—бр. [*кардоўнік*] «*Sparganium ramosum*»;—похідне утворення від [*карда*] «шітка для розчісування вовни і льону»; назва зумовлена, очевидно, тим, що колючі круглі плоди їжачої голівки могли застосовуватись для ворсування тканин.—БСЭ 15, 489.—Див. ще **карда**.

карé «лінійний стрій піхоти в формі чотирикутника»;—р. болг. *карé*, бр. *карé*, п. *kare*, ч. ст. *karé* «тс.», слц. *karé* «порєбрина», схв. *карē* «військовий стрій», слн. *karé* «тс.»;—запозичення з французької мови; фр. *carré* «квадрат» походить від лат. *quadrātus* «чотирикутний».—СІС 314; Фасмер II 197; БЕР II 246; Dauzat 144.—Див. ще **квадрат**.

карéл, *Карéлія*;—р. *карéл*, бр. *карéл*, др. *карéлы*, *корéла* (зб.), п. *Karelszyk*, ч. *Karelové*, слц. *Karel*, болг. *карéлски*;—запозичення з фінської мови; фін. *Karjalainen* «карельський, карел» остаточно не з'ясоване; пов'язується з фін. *karjalainen* «стадо» (гадане первісне значення топоніма — «пасту-

хи»); виводиться також (Бубрих Сов. финноугроведение I 1948) з балтійських мов. — Никонов 178; Фасмер II 325.

ка́рений «позбавлений місця» Я; — не зовсім ясне; зіставляється (Яворницький 338) з *ка́ра*; можливо, пов'язане з п. *kaņensja* «встановлений вичікувальний термін», ч. *kaņense*, слц. *kaņencia* «тс.; брак харчування; брак», вл. *kaņensa* «строк очікування», схв. *карєн-ција* «нужда, нестаток», слн. *kaņensa* «брак поживних речовин в організмі; вичікувальний термін», що походять з латинської мови; лат. *caenia* «брак» є похідним від *caeo* (<**caseo*) «не маю, я позбавлений; відмовляюсь», спорідненого з лат. *castro* «обрізую», гр. *κεῖω* (<**kesjō*) «розколюю», псл. *česati*, укр. *чесати*. — Коралиński 477; Walde—Hofm. I 179; Мельничук Этимология 1966, 197—198. — Пор. *коса́¹*, *чеса́ти*.

каре́та, [кари́та], *каре́тка*, *каре́тник*, *каре́тня* (заст.) «приміщення для карет»; — р. болг. *каре́та*, бр. *каре́та*, п. *kareta*, [karytkal, ч. *kareta*, вл. *korejta*, нл. *karejta*, слн. *karéta*; — через російську і польську мови запозичено з італійської; іт. *carretta* «віз» пов'язане з *carro* «тс.», що походить від лат. *carrus*, запозиченого з кельтських мов; гал. *carros* «віз, підвода», дірл. *carr*, брет. *carr* «тс.» споріднені з лат. *currus* «віз», сурго «біжу». — Richhardt 63; Фасмер II 198; Sławski II 176; Brückner 218—219; Machek ESJČ 242; БЕР II 246; Верн. I 488; Walde—Hofm. I 174, 315. — Див. ще *курс*. — Пор. *кар'єр¹*, *ка́ри*.

ка́рець «поперечка у сохи, прибіта спіднизу до голобель» Я; — неясне.

кар'єр¹ «швидкий біг коня», *кар'єра*, *кар'єризм*, *кар'єрист*, [кариєрови́ч] «кариєрист» Ж, *кар'єристичний*; — р. *кар'єр*, *кар'єра*, бр. *кар'єр*, *кар'єра*, п. *karier* «кар'єр», *kariera* «кар'єра», ч. слц. *kariega* «кар'єра», вл. нл. *karjera* «тс.», болг. м. *кариєр* «кар'єр», *кариєра* «кар'єра», схв. *каријєр* «кар'єр», *каријєра* «кар'єра», слн. *kariega* «кар'єра»; — запозичення з італійської мови (*кар'єр* через посередництво французької; фр. *carrière* «іподром, кар'єр»); іт. *carriera* «кар'єр, кар'єра; (первісно) возова дорога» виводиться від *carro* «віз». — СІС

314; Фасмер II 205; Sławski II 76—77; Dauzat 145. — Див. ще *каре́та*.

кар'єр² «каменоломня»; — р. *кар'єр*, бр. *кар'єр*, болг. м. *кариєра*; — запозичення з французької мови; фр. *carrière*, ст. *quarriere* «тс.», пов'язане з *equarrig* «прямокутно обтисувати, робити чотирикутним», є давнім похідним від *carreg* «робити квадратним», яке походить від лат. *quadrate* «тс.»; менш переконливе виведення фр. *carrière* від *carrier* «робітник каменоломні», нібито похідного від незасвідченого **carre* «кам'яна плита» (Gamillscheg 194); *carrier* могло утворитись на основі *carrière*. — СІС 314; Шанський ЭСРЯ II 8, 81—82; Фасмер II 205; Dauzat 145. — Див. ще *квадра́т*.

ка́рзя́кати «говорити дурниці; базікати» Я; — афективне утворення, паралельне до *варня́кати*, *базі́кати*, *верзти́*.

ка́ри «водовозна підвода Г; дроги Ж»; — бр. *кары* «санки (вантажні)»; — запозичення з польської мови; п. *każy* «двоколісна тачка для сміття; чотириколісні дроги», як і ч. слц. *każy* «візок, тачка», вл. нл. *każy* «тс.», схв. *кара* «двоколка», походить від нім. *Karre* (Kárgen) «візок, тачка», яке зводиться до лат. *carrus* «віз». — Richhardt 63; Sławski II 68; Kluge—Mitzka 353. — Див. ще *каре́та*.

ка́рий «чорний, темний»; — р. *карий* «темно-гнідий, вороний», бр. *кары*, п. *każy* «тс.» (з укр.); — запозичення з тюркських мов, можливо, з болгарської (булг. **kar*); тур. *kağı* «чорний» (звідки також болг. *кара́*, схв. *кага* «тс.»), ккалп. *кумик*. ног. тат. башк. кирг. каз. *кара*, узб. *кара*, аз. туркм. *гара*, хак. як. *хара*, чув. *хура* «тс.» споріднені з монг. *хар*, бур. *хара* «тс.». — Баскаков та ін. Кримський — укр. і ор. 131; Добродомов РЯШ 1970/4, 105; Шанський ЭСРЯ II 8, 71; Фасмер II 199; Преобр. I 298; Sławski II 91; Верн. I 488; Егоров 306; Räsänen Versuch 235.

карикату́ра, *карикатури́ст*, *карикатурува́ти* Ж; — р. болг. м. схв. *карикату́ра*, бр. *карыкату́ра*, п. *karikatúra*, ч. вл. *karikatúra*, слц. слн. *karikatúra*; — запозичення з італійської мови, можливо, через німецьку (нім. *Karikatur*);

it. caricatura «карикатура; перебільшення (негативних рис); перевантаження» є похідним від caricare «навантажувати; перебільшувати», пов'язаного з cargo «віз», що походить від лат. carrus «тс.». — СІС 314; Шанский ЭСРЯ II 8, 71; Фасмер II 199; Kopaliński 480; Holub—Lyer 234. — Див. ще **карета**.

[карікі] «грядки на городі» Мо; — результат видозміни запозиченого фр. carré «садова грядка; квадрат». — Див. ще **карé**.

[каришувати] «ляяти» Ж; — очевидно запозичення з тюркських мов; пор. тур. karışmak «вмішуватися, втручатися», споріднене з каз. хак. карыс «протривитися, грубити, ляятися».

[кария] «мука; важко, погано» ВеЛ; — не зовсім ясне; можливий зв'язок з *кара* словотворчо непрозорий.

каріатіда «статуя як опора в будівлі»; — р. болг. *кариатіда*, бр. *карыятіда*, п. *kariatyda*, ч. *kariatida*, слц. слн. *kariatída*, м. *каријатида*, схв. *каријатіда*; — запозичення з давньогрецької мови; гр. *καρυάτις* (мн. *καρυάτιδες*) «колона в формі жіночої статуї; Карійська (з міста Карії — епітет Артеміди, храм якої був у цьому місті); каріанка» походить від назви міста *Καρία* «Карії»; в основі назви колон лежить назва рабинь з міста Карії, проданих у неволю за зрадницьку позицію міста під час війни з персами. — СІС 314; Kopaliński 478; Holub—Lyer 235; Вуяклија 407.

карієс «розпад тканини кістки або зуба», *карібз* «тс.», *карібзний*; — р. *кариес*, *карибз*, бр. *карыѐз*, п. слц. *karies*, болг. *кариес*, схв. *каријес*, слн. *karies*; — запозичення з латинської мови; лат. *caries* «гниль, гнилість» споріднене з дінд. *ḡrñāti* «розбиває, роздрібноє», ав. *sarī-* «уламок, черепок», гр. *κεραΐζω* «плондрую, розвалюю», дірл. *ag-a-chri-pim* «розпадаюся». — СІС 314; Holub—Lyer 234; Walde—Hofm. I 167—168.

[карікі] «блочки у ткацькому верстаті» ДзАтл II 245, *[карічкі, гарічкі]* «тс.» тж, *[карічка]* «пряслице на веретені» ДзАтл II 238; вушна сережка ДзАтл II 163; колінна чашка ВеУг, *[карішка]* «пряслице» ДзАтл II 238, *[гарічка, гирічка]* «тс.» тж, *[карічок]* «сережка»

ДзАтл II 163; — слц. *karika* «кільце», схв. *карика* «тс.»; ланка ланцюга; верхнє ложове кільце у гвинтівки»; — запозичення з угорської мови; уг. *karika* «коло, обруч, диск», очевидно, пов'язане з уг. *kerék* «круглий», *kerék* «коесо». — Дзєндзелівський УЛГ 62; St. sl. 13/3—4, 207; MNTESz II 382.

карк «потилиця, шия», *[карок]* «тс.», *карчило* «тс.» (збільш.), *[карковина]* «м'ясо з потилиці тварини» Ж, *[карчок]* (зменш.) ВеЛ; — р. *[карк]*, бр. *карак*; — запозичення з польської мови; п. *karik* «потилиця» споріднене з ч. слц. *krk* «шия», вл. *krk* «горло», укр. *[коркоші]* «потилиця, плечі». — Richhardt 63; Sławski II 77. — Див. ще **коркоші**.

[карканити] «перевантажувати» Ж, *[накарканичити (собі)]* «багато взяти на плечі, на карк» Ж; — афективне утворення, пов'язане (можливо, вторинно) з *карк* (пор.).

[кар-карéзний] «надзвичайно, дуже, виключно, сила силенна, прекрасно» (*такої красоти, що кар-карéзний* «...що це розкіш») Ж, *[кара-каренна]* «тс.» Ж; — видозмінене запозичення з молдавської мови; молд. *car* «віз, візок; кількість (матеріалу, речей тощо), яка вміщується у віз; (перен.) дуже багато, сила силенна», — напр., у виразах *ку карул* (букв. «возом») «дуже багато, в достатку», *ун кар де мінте* (букв. «віз розуму») «дуже розумний» — походить від лат. *carrus* (*carrum*); українське утворення виникло, очевидно, внаслідок додання підсиленої прикметникової форми *карéзний* до сприйнятого як нечленний прикметник *кар* (за зразком можливих редульовано-підсильних прикметникових утворень типу **стар(ий)-старéзний*, **велик(ий)-величезний* і под.). — СДЕЛМ 174; Ruşcariu 25. — Див. ще **карета**. — Пор. **кари**, **курс**.

каркас; — р. бр. болг. *каркас*, п. *kar-kas*, ч. *kar-kasa* «каркас покритишки пневматичної шини»; — запозичення з французької мови; фр. *carcasse* «скелет; каркас» походить від іт. *carcassa* «тс.», дальша етимологія якого залишається неясною. — СІС 315; Шанский ЭСРЯ II 8, 71; Фасмер II 200; Dauzat 141; Gamillscheg 190; Mestica 273.

Карл, ст. *Карловичъ* (1498); — р. бр. болг. *Карл*, п. слц. *Karol*, ч. *Karel*, вл. *Karl*, нл. *Karlo*, схв. *Kārlō*, слн. *Karel*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Karl* походить від свн. *karl* «чоловік», двн. *karal* «тс.», спорідненого з нвн. *Kerl* «хлопець, чолов'яга», дісл. *karl* «старий чоловік, чоловік; хлоп, слуга», гр. *γέρων* «старик», *γῆραλός* «старий», дінд. *já-ratí* «старіє; минає», перс. *zer* «старик», вірм. *ser* «тс.». — Kluge — Mitzka 364. — Пор. **король**.

[карла́ш] «помічник отамана риболовної ватаги» Я; — неясне; можливо, пов'язане з молд. *кырмач* «стерновий; ватажок, керівник».

ка́рлик «людина незвичайно малого росту», [*ка́рло* Бі, *карлю́жа*, *карлю́к* Ж, *карля́* Ж] «тс.», *ка́рлиця*, *ка́рликовий* «низькорослий» (про рослину), *карликува́тий*, *карлува́тий* «приземкуватий», [*ка́рлячий*] Ж; — р. *ка́рла*, *ка́рлик*, бр. *ка́рлік*, п. *karle*, *karzel*, *karlik*, ч. *karlik*; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; двн. [*karal*] «малюк», свн. [*karl*] «тс.», як і нвн. *Kerl* «парубок», було семантичним варіантом до *karl* «чоловік». — Richhardt 63; Hüttl-Worth 18; Фасмер—Трубачев II 200; Шанский ЭСРЯ II 8, 72; Преобр. I 299; Isačenko ZfSl 2, 501; Ślawski II 91; Machek ESJČ 243; Bern. I 490; Mikl. EW 112. — Див. ще **Карл**.

[ка́рлуш] «скойка» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*карлу́шина*] «крушина».

карлю́ка «загнутий кінець палки», *карлю́чка* «тс.»; палка з загнутим кінцем; незграбно написана буква; гачок Пі», [*карлю́к*] «ціпок, палиця» Л, *карлючкува́тий*, *карлю́чити*, *закарлю́ка* «карлюка», *закарлю́чка* «тс.», *закарлю́чистий* «з багатьма вигинами»; — болг. *кърлеж* «палка пастуха», м. *крлук* «пастуша палка з карлюкою; гак», *крлик* «тс.», схв. *крьльк* «ковінька пастуха», слн. *křlj* «пень, колода»; — південнослов'янські форми зводяться до псл. **křl-*, похідного від кореня **kr-*, того самого, що і в основі *квів*, укр. *кривий*; укр. *кар-* замість очікуваного **кор-*, [*кир-*], можливо, є результатом впливу паралельних форм *каблук*, *закаблук*. — Мельничук Молд.

эл. 166; Младенов 265. — Див. ще **гирліга**, **кривій**.

[кармага́л] «скандал» Я; — р. [*кармага́л*] «галас, метушня», [*карманга́л*] «тс.»; — зіставляється з тур. *kağmak-ı* «метушня, плутанина» (Фасмер II 200); можливо, походить від тур. *kağma hal* «змішане (заплутане) становище, заплутані обставини».

карма́зін (заст.) «червоне сукно; червона фарба», [*кармазі́на*] «тс.», [*кармазі́на*] (бот.) «рослина, використовувана для фарбування» Я, *кармазі́нка* (заст.) «червоних яблук», *кармазі́нник* (заст.) «багач»; — р. болг. *кармазін*, бр. [*кармазы́н*], п. *kağmazın*, ч. слц. *kağmazin*, схв. [*kağmádin*], *кърмез*, слн. *kağmezín*; — через польську і, можливо, німецьку мови (нвн. *Karmesin* «червона фарба») запозичено з італійської; іт. *carmesino* «червона фарба» походить від ар. *kirmazī* «червоний, кармазиновий», *kirmizī* «тс.», похідного від *kirmiz* (ент.) «червець», яке зводиться до дінд. *kṛmiḥ* «черв'як», спорідненого з лит. *kirmis* «тс.», псл. **čřvъ*, укр. *черв*, або до дінд. *kṛmija-*, утвореного з основ *kṛmi-* «черв'як» і *jápatí* «родить», спорідненого з лат. *gēpo* «створюю, породжую», *gigno* «тс.», гр. *γίγνομαι* «народжуюсь; роблюсь, виникаю», двн. *kind* «дитина». — Макарушка 9; Richhardt 63; Фасмер II 201; Шипова 169—170; Преобр. I 299; Ślawski II 78—79; Brückner 220; Machek ESJČ 243; Bern. I 490—491; Kluge — Mitzka 352. — Див. ще **ген¹**, **черв.** — Пор. **кармін**, **червоний**.

[карма́к] «рибальське знаряддя», [*карма́тник*] «робітник-рибалка при карматному заводі» Я, [*карма́тний*] «належний до кармака» Я, [*карма́чний*] «тс.» Я, [*карма́чити*] «ловити в кармак» Я; — р. [*карма́к*] «гачок (з блешнею)», [*карма́к*, *кармака́н*] «тс.», болг. [*карма́к*] «велика вудка»; — запозичення з тюркських мов; кипч. тат. чаг. каз. кирг. алт. *кармак* «гачок, вудка» є похідними від основи *карма* «зачепити, ухопити»; зведення до гр. *καμάχι* (*κάμαξι*) «жердина, стовп» (Mikl. TEI I 328) безпідставне. — Фасмер II 201; Шипова 170.

[кармалю́к] «більярд»; — неясне.

[карма́н] «кишеня; торбинка біля пояса у жінок; частина плуга Я», **[карма́нник]** «кишеньковий злодій», **[карма́ш]** «кишеня?»; — р. *карма́н* «кишеня», п. **[кагман]** «одяг», **[когман]** «тс.», ст. **когман** (*когбан*) «кишеня»; — остаточно не з'ясоване; виведенню з пн.-тюрк. *карман* «калитка для грошей, торбинка» (Mikl. EW 112; Преобр. I 299; Lokotsch 88; Räsänen Mel. Mikkola 273—276) суперечить вказівка на запозичення алт. тел. *карман* з російської мови (Радлов II I, 217); непереконаливі також тлумачення як власне слов'янського слова (Соболевский РФВ 70, 80), як пов'язаного з др. *корванъ* «карнавка» (Brückner KZ 48, 201), з лат. *супіне* «калитка для грошей» (Вепп. I 490) або з гр. *κείρω* «стрижу» (Ильинский РФВ 73, 304). — Фасмер II 201; Шанский ЭСРЯ II 8, 72; Sławski II 487—488. — Пор. **курма́н**.

кармі́н «червона фарба з кошенілі»; — р. болг. *кармін*, бр. *кармін*, п. вл. *кагмін*, ч. слц. слн. *кагмін*, м. *кармин*, схв. *ка́рмін*; — запозичено з французької мови, можливо, через посередництво німецької (нвн. *Кармін*); фр. *сагмін* походить від слат. *сагмініум* «тс.», яке є результатом контамінації ар. *кігміз* «червець» і лат. *мініум* «кіновар» іберійського походження. — СІС 315; Фасмер II 201; Sławski II 79; Machek ESJĈ 243; Kluge—Mitzka 352; Dauzat 143; Walde—Hofm. II 91—92. — Див. ще **карма́зін**, **мініа́тюра**.

[карміні́к] «хлів, саж» Ж, **[карні́к, скра́ник]** «тс.» Ле; — запозичення з польської мови; п. *кагмінік* «тс.; відгодований кабан», похідне від *кагміс* «відгодовувати», *кагм* «корм», є прямим відповідником ч. слц. *кагплік* «хлів, саж, відгодований кабан», укр. **[корні́к]** «хлів, саж». — Див. ще **корм**.

карнава́л «святкове гуляння з танцями, маскарадами і іграми»; — р. бр. болг. *карнава́л*, п. *кагпавал*, ч. слц. *кагпевал*, вл. *кагпewal*, м. *карнева́л*, схв. *карнева́л*, слн. *карнева́л*; — запозичення з французької мови; фр. *сагнавал* «масниця, запуст; карнавал» походить від іт. *сагневале* (первісно «залишки; широка масниця; останній день карнавалу»), яке є результатом видозміни форми *саг-*

peleva, букв. «забери м'ясо», утвореної з іменника *carne* «м'ясо», що походить від лат. *caro, carnis* «тс.», спорідненого з дісл. *hogund* «тс.», гр. *κείρω* «відрізую», лит. *kertù* «зрубую, обрубую», р. *черта́* «риска», і дієслова *levare* «знімати, усувати, забирати», яке походить від лат. *levāre* «полегшувати, піднімати», похідного від *levis* (<**leguis*) «легкий, швидкий», спорідненого з дінд. *laghúh* «тс.», псл. *льгъкъ*, укр. *лє́кий*; пояснення як іт. *carne vale* «м'ясо прощай» (Фасмер II 202; Machek ESJĈ 243) є проявом народної етимології. — СІС 315; Аркадьєва РЯШ 1974/2, 106; Sławski II 81; Dauzat 143; Walde—Hofm. I 170, 788; Fraenkel 258; інакше Пізани 117. — Див. ще **лє́кий**, **начерта́ти**.

карна́вка «церковна кварта для збирання грошей»; — бр. **[карбо́нка]** «скринька, куди скидають гроші», др. *карвана* «храмова скарбниця», *коръвана*, *корванъ*, *коръманъ*, *корнава* «тс.», нл. *кагпава* «кишеня; торбинка пастуха, мисливця, учня», стсл. **каръвана** «скарбниця», **коръвана**, **кор'вана**, **коръвана**; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *κορβανῶς* «храмова скарбниця» походить від араб. *qārbānā* «тс.». — Срезн. I 1197; SJStsl. II 15. — Пор. **карва́тка**.

карнаву́хий «з малими вухами, безвухий, з обрізаним вухом», **карна́ухий**, **[карно́ушка]**; — бр. *карнаву́хі*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *корно́ухий* «коротковухий, з обрізаним вухом» утворене з основ прикметника **[ко́рний]** «короткий, куций», спорідненого з укр. **[корня́ти]** «рубати, кологти», та іменника *у́хо*, що відповідає укр. *ву́хо*. — Див. ще **ву́хо**, **корня́ти**.

[карна́ти] «пасти» Я (? — очевидно, «обрізувати; стригти»), **[ка́рнявка]** «безвуха» Я, **обкарна́ти** «обкраяти»; — не зовсім ясний різновид фонетично закономірної форми **[корна́ти]**, аналогічний до *карлю́ка*. — Див. ще **корня́ти**. — Пор. **карнаву́хий**.

[карна́тка] (орн.) «вівсянка, Emberiza miliaria L.» ВеНЗн; — неясне, як і фонетично близьке до нього **[скригна́тка]** «тс.» (пор.).

карні́з, **[корні́з]** Ж; — р. *карні́з*, бр.

карніз, п. *karnisz*, ст. *karnes*, сл. *karnis*, схв. *кáрниж*, *кáрниз*, *карніза*, болг. *корніз*, слн. *karnisa*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Karnies* походить від іт. *cornice* «карниз» (як архітектурна оздоба), утвореного в результаті контамінації лат. *cornipis* «віночок; кінцевий розчерк на письмі», що походить від гр. *κορωνίς* «тс.», і лат. *cornix* «ворона». — Фасмер II 202; Шанский ЭСРЯ II 8, 73; Преобр. I 300; Kluge—Mitzka 352.

[карóлька] «тиролька» (сорт яблук) Я; — результат видозміни форми *тиролька* під впливом особового імені **[Карóль]** «Карл» (пор. п. *karolek* «кмин, *Carum carvi* L.», бр. **[каралёк]** «тс.»). — Див. ще **тиролька**.

[карп] (іхт.) «короп, *Surgipus carpio* L.»; — р. бр. болг. *карп*, п. вл. полаб. *karр*, нл. *кара*, схв. **[карп]**, слн. *kárp*; — запозичення з середньоніжньонімецької мови; снн. *каре(п)*, як і двн. *карфо*, нвн. *Карфеп* «тс.», походить із якоїсь праєвропейської мови, звідки й псл. **когръ*, укр. *кóроп* «тс.» — Фасмер II 202; Leder 114; Sławski II 81—82; Machek ESJČ 240; Коломиец Происх. назв. рыб 110—111; Kluge—Mitzka 353. — Див. ще **кóроп**.

[карпалі] «дерев'яні вила» Мо, **[карпалойі]** «тс.» Мо; — неясне; можливо, видозмінене запозичення з болгарської мови; болг. *кáрпел* «поліно», споріднене з схв. *крпеле* «частина ярма», п. *кара* «пень, підземна частина дерева після зрізання; [корчага під водою]», зводиться до псл. **к^тра* «корч, пеня», якому, можливо, відповідає прус. *сигріс* «колода під ковадлом», лит. *кегріє* «вирваний з корінням пеня; коріння зрубаного дерева». — Sławski II 82—83.

[карпель] (бот.) «бруква» Ж, **[карпéля]** «тс.» Ж, Вел, ДзУЗЛП; — ч. **[карпель]** «буряк; бруква»; — запозичення з польської мови; п. *карпел* «капуста городня, *Brassica oleracea* L.» загальноприйнятої етимології не має; виводиться з псл. **к^тр* «пень, корч» і з'являється з п. *кара* «пень, коріння дерева», схв. *крпель* «різновид мишію, *Setaria verticillata*» (Sławski II 85—86), з п. *карфіол* «цвітна капуста» (Machek Jm. rostl. 82); пов'язується з п. *карфіол*

«гвоздики, чорнобривці, *Dianthus* L.» (Brückner 219; Karłowicz SWO 254) і з п. *калагера* «кольрабі» (Bern. I 471). — Дзензелівський УЗЛП 71; Richhardt 63.

Карпó, **[Карпóн]** Я, ст. *Карпъ* (1430); — р. болг. *Карп*, бр. *Кáрна*, *Карп*, стсл. **Каръпъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Кáролос* як чоловіче ім'я утворене на основі іменника *кáролос* «плід», спорідненого з лат. *сагро* «зриваю», дінд. *к^трап^а* «меч», двн. *herbist* «осінь», лит. *кірпті* «стригти», псл. **сегръ*, **с^траті*, укр. *чéреп*, *чepнáти*. — Сл. вл. імен 213; Беринда 215; Петровский 129; Frisk I 792—793; Walde—Hofm. I 172. — Див. ще **чéреп**, **чepнáти**.

[карпóльці] «блочки у ткацькому верстагі», **[карпóлець]** Ж; — очевидно, результат багаторазових видозмін і контамінацій форм типу **[скрáклі, скрипліці, скрипóльці]** «тс.» з наближенням до *Карпó*; разом з тим ця фонетична форма могла б бути закономірним відображенням на українському ґрунті запозиченого нвн. *Kérbholz* «бирка», утвореного з основ іменників *Kerbe* «зарубка, насічка» і *Holz* «дерево» (пор. **[гамóлець]** «гальмо» з нвн. *Heimholz*).

кáрта, **[қартáр]** «виготовлювач паспортів для худоби Ж; картяр Я», **картіна**, **кáртка**, **кáрточка** «картка, фотокартка», **[картівник]** «картяр», **[картнік]**, **картовнік** Ж, **картéжник** Ж, **картéчник** Ж «тс.», **картáр**, **картáрня**, **картáрство**, **[картівніцтво, картюжня]** Я, **карті́нний** «мальовничий», **[карті́нува́тий]** «чотирикутний»; — р. бр. болг. м. *кáрта*, п. ч. сл. вл. нл. *karta*, схв. *кáрта*, слн. *kárta*; — через польську або німецьку (нвн. *Káрте*) мову запозичено з французької чи італійської; фр. *carte*, іт. *carta* «папір; карта; документ» походять від лат. *carta* (*charta*) «папір; лист; документ; книга», що відбиває гр. *χάρτης* «папірусна карта», яке вважається запозиченням з єгипетської мови. — СІС 315; Richhardt 63; Шанский ЭСРЯ II 8, 74—75; Фасмер II 203; Hüttl—Worth 15; Sławski II 87—88; БЕР II 253; Kluge—Mitzka 354; Dauzat 145, 164. — Пор. **хáртія**, **чаргізм**.

[карталук] «головна щогла; щоглове дерево» Ж; — неясне.

[картан¹] «підгичка з тисненими квітами» Ж, [катран] «жіночий фартух; ганчірка» Ж; — результат видозміни форми [картун] «ситець» (див.).

[картан²] «низького росту чоловік» Ва; — неясне; можливо, результат видозміни форми *коротун* «тс.», зближеної з р. заст. *картан* «облогова гармата (з коротким дулом)».

картати, [кортати] «кратати» Ж; — запозичення з польської мови; п. [kartac] «намовляти», *karcić* «дорікати, кратати» споріднене з болг. *къртя* «відламую», схв. ст. *křiti* «мучити, ламати», можливо, також слн. *zakřiti* «строго наказати, доручити», р. *картавый* «гаркавий», сболг. *крьтѣвникъ* «кувікання»; може бути зведене до псл. **křiti* «говорити; говорити неприємним голосом», очевидно, пов'язаного з **kortъ*, **kortъkъ*, укр. *короткий*; споріднене з дінд. *křtayati* «говорити». — Ткаченко УМШ 1959/2, 65; Richhardt 63; Шанский ЭСРЯ II 8, 75; Фасмер II 203; Sławski II 71—72; Brücker 220. — Див. ще **короткий**.

картагий «помальований квадратами», *картацький* (заст.), [картистий Я, До] «тс.», [картувати] «розбивати на смуги» (поле); — власне українське утворення від *карта* «прямокутний аркуш» (пор. [картинуватий] під *карта*). — Див. ще **карта**.

[картач] «скребло» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kardacz* «тс.», *kartacz* «карда; щітка для миття підлоги; перукарська щітка», як і ч. *kartáč* «щітка», слн. *krťača* «тс.», походить від нвн. *Kardätsche* «скребло», яке зводиться до іт. **cardeggio*, похідного від *cardo* «карда». — SJP III 566; Machek ESJČ 243; Kluge—Mitzka 351. — Див. ще **карда**.

картвел; — р. бр. *картвел*, ч. слц. *Kartvel*; — запозичення з грузинської мови; груз. *kartvel-* «грузин» споріднене з мегр. чан. *kortu-* «тс.». — Климов 196.

картель «угода між підприємцями; (заст.) письмовий виклик на дуель»; *картелювати* «об'єднувати в картелі»; — р. *картель*, бр. *картэль*, п. ч. слц. вл. *kartel*, болг. *картел*, м. *картел*, слн.

kartél; — можливо, через польську чи німецьку (нім. *Kartell*) мову запозичено з французької; фр. *cartel* «тс.» походить від іт. *cartello* «виклик на дуель» (букв. «картка»), зменш. від *carta* «карта». — СІС 316; Шанский ЭСРЯ II 8, 76; Dauzat 145. — Див. ще **карта**.

картер «спідня частина мотора; робка для механізму»; — р. болг. м. *картер*, бр. *картэр*, п. ч. слц. *karter*, схв. *kārter*, слн. *kārter*; — запозичення з англійської мови; англ. *carter* «тс.» походить від прізвища англійського винахідника Г. Картера (H. Carter); виведення англійського слова безпосередньо від англ. *cart* «віз» (Kopaliński 480) помилкове. — СІС 316; SSJČ I 845; Holub—Lyer 235.

картеч; — р. *картечь*, бр. *карцець*, п. *kartacz*, ч. слц. *kartáč*, болг. *картеч*, м. *картеч*, схв. *kārteč*, слн. *kartěča*; — через російське посередництво запозичено з німецької мови; нім. *Kartätsche* «картеч», зближене з англ. *cartage* «перевезення», через фр. *cartouche* «скручена паперова обгортка» зводиться до іт. *cartoccio* «крамарський кульок; картонний згорток з картечкою», *cartaccia* «грубий папір», що походить від лат. *carta* (*charta*) «карта». — Фасмер II 204; Sławski II 88; Holub—Lyer 235; Kluge—Mitzka 353; Dauzat 145—146. — Див. ще **карта**.

[карте] «узори в березовій деревині» Ж; — очевидно, пов'язане з *карта*, *картина* (див.).

картон, *картонка*, *картонник*, *картонаж*; — р. болг. *картон*, бр. *кардѳн*, п. вл. *karton*, ч. слц. слн. *kartón*, м. *картон*, схв. *kārtdŃn*; — запозичено з французької мови; можливо, через німецьку (нвн. *Kartón*); фр. *carton* походить від іт. *cartone*, що є збільшеною формою від *carta* «карта». — Шанский ЭСРЯ II 8, 78; Фасмер II 204; Holub—Lyer 235; Dauzat 145. — Див. ще **карта**.

картопля, *картопеліна*, *картопліна*, [кантопля, кантоха, картопа ВеБ, картофля (Ме), картофій Ж, Пі, картох Ж, картоха, картохель ВеБ, картохла, картошка], *картопління*, [картофліне Ж, картохліне ВеБ, картошіне Ж], *картоплісько*, *картопліще*, [картофлісько] «картоплище» Я, [картоплиця]

«тс.»), [картопля́к] «міра картоплі», картопля́ник «страва з картоплі; [картоплище]», [картофля́ник] «страва з картоплі» Ме, [картохля́ник До, карто́шник] «тс.»), [картопля́нка] «самогон з картоплі» Я, картопля́р, картопля́рство;— р. карто́фель, бр. [карто́пля, карто́шка], п. kartofel, kartofla, слц. [kartofel], болг. карто́ф, схв. кр́тблa;— через російську і польську мови запозичено з німецької; нвн. Kartóffel, ст. Tartuffel «картопля» походить від іт. tartufo «трюфель», tartufolo «тс.» (від нар.-лат. *terrae tufer «земляна бульба», лат. terrae túber «тс.»), яке було перенесене на ввезену в XVI ст. з Америки картоплю через подібність бульб).— За-кревська Досл. і мат. VI 29—30; Шелудько 32; Корлэтану РР 1977/2,145—146; Richhardt 63; Фасмер II 204; Преобр. I 300; Sławski II 89; БЕР II 255; Bern. I 491; Kluge—Mitzka 354.

картотéка, картотéкар;— р. болг. м. схв. картотéка, бр. картатéка, п. вл. kartoteka, ч. слц. слн. kartotéka;— запозичення з німецької мови; нім. Kartothék утворене з Karte «картка» і елемента -thek, що походить від гр. θήκη «скринька, схованка».— СІС 316; Шанський ЭСРЯ II 8, 79; SJP III 591; Sl. yug. obcych 328; Ноћуб—Lyer 235.— Див. ще **ка́рта, тéка**.— Пор. **бібліотéка**.

карту́з «келка; пакет Ж», *карту́зник*;— р. бр. *карту́з* «келка; паперовий пакет; (ст.) торбинка з порохом, патронами»;— через російську і, очевидно, середньоніжньонімецьку мови (снн. kartúse «паперовий кульок для тютюну») запозичено з французької; фр. cartouche «скручена паперова обгортка» походить від іт. cartoccio «крамарський кульок»; як назва кепки виводилось також від гол. kardoes «паперова гільза для рушниці» (Преобр. I 301; Vries NEW 306), karpoets «дорожня шапка» (Шанський ЭСРЯ II 8, 80).— Фасмер II 204.— Див. ще **картéч**.

[карту́н] «ситець» Ж;— р. [карту́нний] «ситцевий», бр. заст. *карту́на* «бавовняна тканина», п. kartup «ситець, вибійка», ч. kartup «ситець», слц. kartúp, вл. kortup, нл. kartup «тс.»), схв. *ка́ртун* «грубий міткаль», *карту́на*

«тс.»;— через польську мову запозичено з німецької; нім. [Kartup] «ситець» є результатом фонетичної видозміни форми Kartup «тс.»), яке зводиться до гол. katoep «бавовна» (пор. фр. coton, іт. cotone «тс.»), що походить від ар. (al) koṭop «тс.».— Шелудько 32; SJP III 592; Machek ESJČ 243; Kluge—Mitzka 357.— Пор. **карта́н**¹.

[карту́ник] «вид птаха» Вел;— неясне.

[ка́ртусь] «кличка собаки» Вел;— неясне; може бути зіставлене з [карту́н] «ситець» або з п. chart «хорт».

[карува́ти] «чарувати» (?), [ка́рівніця] «художниця, яка підмальовує красуням карі очі» (?) Я, [нака́рува́ти] «зробити карими, підмалювати»;— слова, які безпідставно зіставлялися з *чарувати* (Потебня К ист. зв. III 37); пов'язані з *ка́рий*, що видно з такого контексту: «Ой хвалилася Ганночка, що у мене очі каресеньки... Ой не хвалися ж, Ганночко... карували оче́нки карівниці для молодой Ганночки дівиці» (Я 338); пор.: «я б твої очіи́ нака́рувала, тебе самого намалювала» (Грінченко II 492).

[кару́н] «вид тканини» Ж, Пі;— можливо, результат видозміни форми [карту́н] «ситець» під впливом *кару́нка* «позумент» (пор.).

кару́нка (заст.) «позумент; [карниз]»;— очевидно, запозичення з білоруської мови; бр. *кару́нки* «мереживо», як і укр. [ко́ронка] «ажурна тканина», р. ст. *ко́рунки* «зразки для вишивання», походить від п. [korounka] «мереживо», ст. koroopka «тс.»), що є результатом семантичної видозміни слова koroopa «корона, урочистий головний убір» на підставі подібності малюнків мережива до форми королівської корони.— Sławski II 494.— Див. ще **ко́рона**.

кару́піль, кару́пір — див. **кану́пер**.

[ка́рус] (бот.) «осока ворсиста, Carex hirta L.»;— результат видозміни латинської наукової назви Carex, можливо, пов'язаної з cagere (<*cāgere) «чесати» (вовну).— Walde—Hofm. I 167.— Пор. **ка́рда, ко́роста**.

карусéль, карусéльник;— р. бр. *карусéль*, п. karuzela «карусель», ст. karuzel «тс.; рицарські перегони», ч. karusel «рицарська гра; легкий візок;

вертикальний токарний верстат; (заст.) карусель», слц. *karusel* «карусель; вертикальний токарний верстат», вл. *karuzel* «карусель», нл. *karusel*, болг. *карусѐл*, схв. *карѹсел* «тс.»; — запозичено з французької мови, можливо, через російську і німецьку (нім. *Karussel* «карусель; рицарська гра»); фр. *carrousel* «карусель; рицарська гра» походить від іт. *carosela* «тс.», яке зводиться до ар. *kur-gadž* «гра з дерев'яними кінями» (від перс. *kurgā* «лоша»). — СІС 316; Шанский ЭСРЯ II 8, 81; Фасмер II 205; Муравьев РР 1976/5, 87—90; Sławski II 90; Kluge—Mitzka 354; Dauzat 145.

[кару́ца] «віз»; — болг. *кару́ца*, схв. *каруца* «тс.»; — запозичення з східно-романських мов; молд. *каруца*, рум. *să-giță* «тс.; візок» є похідним від *car* (car) «віз», що відбиває лат. *carrus* «віз». — Scheludko 134; Vrabie Romanoslavica 14, 153; Sławski II 81; СДЕЛМ 226; Pușcariu 25; DLRM 115, 128. — Див. ще *каре́та*. — Пор. *ка́ри*.

ка́рцер, [*ка́нцур*] «тюрма, камера» Па; — р. болг. м. *ка́рцер*, бр. *ка́рцэр*, п. ч. слц. *karcer*, схв. *ка́рцер*, слн. *karcer*; — книжне запозичення з латинської мови (можливо, за посередництвом нім. *Kärzer*); лат. *carcer* «в'язниця; стартовий бар'єр на іподромах» етимологічно не зовсім ясне. — Шанский ЭСРЯ II 8, 81; Фасмер II 205; Sławski II 71; Holub—Lyer 235; Walde—Hofm. I 166.

[карчо́ха] (бот.) «ртишок, *Synapsis scolymus* Ж, [*карчо́х*] «тс.» Мак; — запозичення з польської мови; п. *karzoch*, ст. *karzof*, *karzok*, *arciok* «тс.» походить від іт. *carciofo* і *articioco* «тс.», що зводяться до ар. (al) *ḥaršōf* «тс.». — Richhardt 63; Sławski II 74—75.

ка́рюк «столярний клей», *ка́рюк*, [*ко́рюк*] «тс.» Ж, *ка́рючити*, *ка́рючити* Ж, *прика́рючити*, *розка́ркувати* Нед; — р. [*карлю́к*] «риб'ячий клей», бр. [*ка́рю́ка*, *ка́рю́к*], п. *karuk* «риб'ячий клей», [*karug*, *karog*] (з укр.), ч. *karuk* «тс.»; — походження неясне; очевидно, запозичення з східних мов. — Фасмер II 200; Sławski II 89—90; Machek ESJČ 243—244; Bern. I 490; Mikl. EW 112.

[каря́жник] «вірьовка, з якої формується пристосування для вилуви риби

в лиманах» Я; — запозичення з російської мови; р. [*ко́ряжник*] «вірьовка з білої пряжі на неводи і рибальські снасті» є похідним від *ко́ра* «луб». — Див. ще *ко́ра*.

ка́рячки «навпочіпки», [*ко́рячкою*] «розставляючи ноги» Я, *ка́рячкува́тий* «кривоногий, розчепірений», *ко́рячкува́тий* «кривий, вузлуватий (про дерево); кривоногий», [*ка́рячитися*] «опиратися, опинатися» Я, [*ко́рячитися*] «викривлятися» Я, *нака́рячках*, *нака́рячки*, *ока́ряч* (присл.) «розставивши ноги», *розка́ря́ка* «що-небудь розчепірене», *розка́ря́куватий*, *розка́ря́куватий*, *розка́ря́чений*, *розка́ря́чити*, [*скаря́чити*] «широко розставити (ноги)»; — р. [*ко́рячить*] «ламати, розводити, розпинати», [*ко́ря́ка*] «розсоха», [*ка́рячить*] «розводити, розставляти (ноги)»; — результат видозміни форм *ка́рячки* і под. під впливом російських варіантів або як прояв гіперизму щодо закономірної твердої вимови *ра*, прийнятої за діалектне відхилення. — Див. ще *ка́раки*.

ка́са; — р. *ка́сса*, бр. болг. м. *ка́са*, п. ч. слц. вл. нл. *kasas*, схв. *ка́са*, слн. *kása*; — запозичено з італійської мови, можливо, через польську і німецьку (нвн. *Kásse*); іт. *cassa* «скриня; каса» походить від лат. *capsa* «скриня, капсула», пов'язаного з саріо «хапаю, беру», спорідненим з гр. *κάπτω* «проковтую», двн. *heffan* «піднімати», *havan* «горщик; гавань». — СІС 316—317; Фасмер II 207; Sławski II 91—92; Machek ESJČ 244; Walde—Hofm. I 159, 162—163. — Див. ще *га́вань*. — Пор. *касі́р*.

[каса́рня] «казарма», [*каша́рне*] «тс.» ВеБ; — запозичення з польської мови; п. *kasarnia*, як і ч. слц. *kasarna*, слн. *kasáreň*, вл. *kasarna*, схв. *ка́са́рна* «тс.», походить від нвн. *Kasérne* «тс.», до якого зводиться й укр. *казарма*; форма [*каша́рне*] відбиває вплив п. [*kasary*] «тс.». — Шелудько 32; Sławski II 93. — Див. ще *казарма*.

каса́ція «скасування вищою інстанцією судового рішення»; — р. *касса́ция*, бр. *каса́цыя*, п. *kasacja*, ч. *kasace*, слн. *kasácia*, болг. *каса́ция*, м. схв. *каса́ција*, слн. *kasácija*; — через польське і, можливо, німецьке посередництво (нім. *Kas-*

satiōn) запозичено з французької мови фр. cassation «тс.» виводиться від дієслова casser «ламати, розбивати; скасовувати; звільняти з посади», яке походить від лат. quassāre «трясти; пошкоджувати; розбивати», пов'язаного з quater «тс.», спорідненим з дісл. hossa «кидати, шпурляти, хитати», можливо, також з лит. kutėti «розворушитися, підбадьоритися»; з *касувати*, мабуть, етимологічно не пов'язане.— Шанский ЭСРЯ II 8, 85; Фасмер II 207; Holub—Lyer 235; Dauzat 147; Walde—Hofm. II 399—400.— Пор. *касувати*.

касѣта «коробка для пластинок у фотоапараті; (архит.) кесон»;— р. *кассѣта*, бр. *касѣта*, п. слц. *kazeta*, ч. *kazeta*, *kaseta*, вл. *kaseta*, болг. *касѣтка*, м. *касѣта*, схв. *казѣта*, *касѣта*, слн. *kasėta*;— пізніє запозичення з французької мови; фр. cassette «тс.» походить від іт. cassetta «скринька», зменшеної форми від *cassa* «скриня, каса».— СІС 317; Sławski II 92; Dauzat 147.— Див. ще *каса*.

[касін] «клуб» Я, **[касина]** «тс.» Я;— запозичення з польської мови; п. *ка-супо* «клуб; кав'ярня; казино» походить від іт. *casino* «дача; клуб», пов'язаного з *casa* «будинок», лат. *casa* «халупа, барак», спорідненим з *cassis* «сітка, плетиво», *catēna* «ланцюг» і, можливо, з дісл. *hadda* «гак для казана».— SJP III 602—603; Walde—Hofm. I 175, 177.

касір, **[касіер]** Ж;— р. *кассір*, бр. *касір*, п. *kasjer*, ч. слц. слн. *kasir*, болг. *касиѐр*, схв. *касір*;— запозичення з німецької і (друга форма) з польської мов; нім. ст. і діал. *Kassier*, як і п. *kasjer*, походить від іт. *cassiere* «касір», пов'язаного з *cassa* «каса».— Шелудько 32; Richhardt 63; Фасмер II 207; Sławski II 93—94.— Див. ще *каса*.

каска;— р. бр. болг. *каска*, п. *kask*;— запозичення з французької мови; фр. *casque* «каска, шолом» походить від ісп. *casco* «шолом, каска; череп; черепок», пов'язаного з *cascar* «розбивати, роздробляти», яке зводиться до нар.-лат. **quascicare*, пов'язаного з лат. *quater* «трясти; бити, розбивати».— Фасмер II 206; Sławski II 96; Dauzat 147.— Див. ще *касация*.— Пор. *кашкѣт*.

каскад;— р. бр. *каскад*, п. ч. *kaskada*,

слц. слн. *kaskáda*, болг. схв. *каскада*;— запозичення з французької мови; фр. *cascade* походить від іт. *cascata* «каскад, водоспад», пов'язаного з *cascare* «стрілко падати» (про водоспад, дощ), яке виводиться від нар.-лат. **casicare* «падати», пов'язаного з лат. *casus* «падіння», *cado* «падаю», спорідненими з дінд. *śad-* «випадати, відпадати», вірм. *casnum* «падати, знижуватись».— СІС 317; Фасмер II 206; Kopaliński 481; Holub—Lyer 235; Dauzat 146; Walde—Hofm. I 128.

[каспер] (орн.) «деркач, *Crex pratensis* Bechst.»;— запозичення з польської мови; п. *[kasper, casper]* «тс.» утворене на основі власного імені *Kasper*, *Kasper*, що, як і укр. р. *Гаспѐр*, *Каспер*, бр. *Гаспѐр*, *Каспер*, *Каспѐр*, *Кашпѐр*, ч. *Kašpar*, слц. *Gašpar*, болг. *Гаспѐр*, *Каспѐр*, м. *Гашпѐр*, *Кашпѐр*, схв. *Gašpar*, *Kašpar*, слн. *Gašper*, походить від гр. *Γάσπαρος* (>лат. *Caspar*, *Casparus*), яке виводиться від ір. *gazbar* «скарбник»; мотивація найменування птаха неясна.— Strutyński 64, 110; Илчев 127; Constanținescu 63.

[касп'яга] «дерев'яний посуд для соління риби»;— неясне.

каста «замкнута суспільна група»;— р. бр. болг. м. *каста*, п. ч. слц. вл. *kasta*, схв. *каста*, слн. *kásta*;— через німецьку або французьку мову (нім. *Káste*, фр. *caste*) запозичено з португальської; порт. *casta* «порода, походження; замкнута суспільна група в Індії; (ст) чиста порода» походить від лат. *castus* «чистий; вільний; стриманий», пов'язаного з *careo* «не маю, обходжусь, мені не вистачає», *castro* «обрізую», спорідненим з дінд. *śasati* «ріже», гр. *καῶζω* «розколюю», псл. *česati*, *kosa*, укр. *чесати*, *коса*.— СІС 317; Фасмер II 207; Holub—Lyer 235; Kluge—Mitzka 356; Dauzat 147; Walde—Hofm. I 167, 179, 180.— Див. ще *коса*¹, *коса*², *чесати*.— Пор. *каструвати*, *касувати*.

кастаньѣта;— р. бр. *кастаньѣта*, п. *kastanieta*, ч. *kastaniěty*, слц. *kastaneta*, болг. м. *кастанѐти*, схв. *кастанѣте*, слн. *kastanjėta*;— через французьку мову (фр. *castagnette*) запозичено з іспанської; ісп. *castañeta* «кастаньѣта; каштанчик» є зменшеною формою від *casta-*

їа «каштан»; назва перенесена за зовнішньою подібністю каштаньєт до малих каштанів. — СІС 317; Шанский ЭСРЯ II 8, 86; Фасмер II 207; Holub—Lyer 236; Dauzat 147. — Див. ще **каштáн**.

кастѣт; — р. *кастѣт*, бр. *кастѣт*, п. *kastet*; — запозичення з французької мови; фр. *casse-tête* «кастет; головоломка» утворене з основ дієслова *casser* «розбивати», що зводиться до лат. *quassare* «трясти; бити», пов'язаного з *quatere* «тс.», та іменника *tête* «голова», який походить від лат. *testa* «глиняний горщик; обпалена глина», зіставлюваного з ав. *tašta* «чашка», лит. *tištas* «посудина мандрівних пастухів». — СІС 1951, 304; Dauzat 147, 707; Walde—Hofm. II 675—676. — Див. ще **каса́ція**.

[кастіти] «ганьбити» Ж, *костіти* «дуже лягати»; — р. *костіть* «дуже лягати; [поганити, бруднити]», *[кастіть]* «лягати, лихословити; бруднити, смітити», *[касть]* «бридота, сміття, непридатні залишки на бойнях», бр. *[косу́ць]* «випорожнитися», *[касу́ць]* «тс.; псувати, бруднити, смітити»; — похідні утворення від др. **кость* (*касть*) «бридота, покидьки, залишки забитої тварини або людини, того самого, що і в словах др. *кость* «кістка», псл. *kostь* «тс.», *rakostь* «пакість» та ін., спорідненого з *косá*, *чесáти*; позбавлене ґрунту безпосереднє виведення (Веґ. I 583; Желех. I 370) від *кость* «кість». — Мельничук Етимологія 1966, 237—238; Соболевский ЖМНП 1886 вересень 152. — Див. ще **кість**, **косá¹**, **косá²**, **чесáти**. — Пор. **коші́й**, **кошúнство**, **пáкість**.

касто́р «сукно з ворсом на споді»; — р. бр. болг. *касто́р*, п. *castor* «тс.», ч. *castor* «твердий капелюх», слн. *kastórec* «капелюх із заячої шерсті»; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. *castor* «бобер; боброве хутро; боброва шапка» походить від лат. *castor* «бобер», яке зводиться до гр. *κάστωρ* «тс.», утвореного від власного імені *Κάστωρ* «Кастор, син царя Тіндарея і Леді», спорідненого з *κέκασμαι* «відзначитися, перевершити». — СІС 317; РЧДБЕ 319; Dauzat 148; Frisk I 799.

касто́рка; — запозичення з російської мови; р. *касто́рка*, можливо, по-

ходить від прибалтійсько-нім. *Kastorōl* «рицинова олія», яке відповідає лат. *castoreūm* «боброва рідина», що походить від гр. *κάστωρ* «тс.», пов'язаного з *κάστωρ* «бобер». — Шанский ЭСРЯ II 8, 87; Фасмер II 208. — Див. ще **касто́р**.

каструва́ти, *кастрáт*, *кастра́ція*; — р. *кастрі́ровать*, бр. *кастрі́раваць*, п. *kastrować*, ч. *kastrovati*, слн. *kastrovat'*, болг. *кастрі́рам*, м. *кастрі́ра*, схв. *кастрі́рати*, слн. *kastrirati*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *castro* «підрубую, підрізую; каструю» споріднене з дінд. *śasati* «ріже», псл. *časati*, *kosa*, укр. *чесáти*, *косá*. — СІС 317; Фасмер II 208; Sławski II 94; Walde—Hofm. I 170. — Див. ще **косá¹**, **косá²**, **чесáти**. — Пор. **ка́ста**, **кастіти**, **касува́ти**.

кастру́ля, *[кастру́ля]* Ж, *кастро́ль* Шел; — р. *кастрі́юля*, бр. *кастрі́юля*, ч. *kastrol*, слн. *kastról*, вл. *kaserola*, болг. *кастро́н*, схв. *касеро́ла*, *кастро́ла*, слн. *kastróla*; — через російське і, очевидно, німецьке посередництво (нім. *Kasserolle*) запозичено з французької мови; фр. *casserole* «каструля» є похідним від *casse* «черпак», яке через посередництво пров. *cassa* «сковорода» зводиться до нар.-лат. *cattia* «тс.», що походить від гр. *κάτθειον* «черпак», пов'язаного з *κάτθος* «тс.», можливо, спорідненим з *κάσρ* «вушко голки». — Акуленко 140; Шелудько 32; Шанский ЭСРЯ II 8, 88; Фасмер II 208; Holub—Lyer 236; Dauzat 147; Gamillscheg 196; Топоров III 264; Frisk II 36.

касува́ти «анулювати», *[накасі́рувати]* «надбати, настаратися» ЛЧерк, *розкасува́ти* «розформувати; витратити, ліквідувати», *розкаси́рувати* «тс.»; — р. ст. *скассовáть*, бр. *касава́ць*; — запозичення з польської мови; п. *kasować* «анулювати», як і р. *каси́ровать*, ч. *[kasírovati]*, слн. *kasírovat'*, болг. *каси́рам*, схв. *каси́рати*, слн. *kasirati*, походить від пізньолат. *casso* «касуя, анулюю», пов'язаного з лат. *cassus* «порожній; даремний; недійсний», *caseo* (<**caseo*) «я позбавлений, не маю», спорідненим з лат. *castro* «підрубую», дінд. *śasati* «ріже», псл. *kosa*, *časati*, укр. *косá*, *чесáти*. — Фасмер II 207; Sławski II 94; Walde—Hofm. I 167. — Див. ще

коса¹, коса², **чеса́ти**. — Пор. **каса́ція**.

Кася́н, [Касья́н] Ж, ст. *Касіа́нъ* «мвроноси(тель)» (1627); — р. *Касья́н*, бр. *Касья́н*, *Кася́н*, п. *Kasjan*, слц. *Kasián*, болг. *Касия́н*, м. *Касиан*, схв. *Касі-я́н*, слн. *Kasijan*; — запозичення з грецької мови; гр. *Κασσιανός* походить від лат. *Cassiānus*, утвореного від римського родового імені *Cassius*, можливо, похідного від лат. *cassus* «порожній»; ім'я *Cassiānus* виводиться також від лат. *cassis* «шолом, каска». — Беринда 215; Сл. вл. імен 213; Петровський 130; *Constantinescu* 28. — Пор. **касува́ти**.

кат, [кати́ня] «жінка-кат; тортури» Ж, *кати́ека* «жінка-кат», *кати́вня*, [кати́вня] «тортури», *кати́вство*, [кати́уш] «в'язниця» Ко, [кати́уш] «тортури, катування», *кати́га*, *кати́жний* «кати́вський», *катува́ти*, [закати́ний] «звірячий, лютий»; — р. [кат] «кат; знаряддя фізичного покарання», бр. *кат*; — запозичення з польської мови; п. *kat* «кат; (ст.) лихо, дідько; нещастя», як і ч. слц. вл. нл. *kat* «кат», пов'язується (*Jakobson Word* 8, 388) з *ката́ти*, р. *ката́тъ*, з огляду на колишнє знаряддя катування у вигляді колеса; пор. лат. *torqo* «кат», похідне від *torqueo* «кручу, обертаю; катую, беру на тортури»; виводиться також як запозичення (*Трубачев Этимология* 1965, 76—77) з ав. *kāṭa* «відплата, покарання (на страшному суді)»; спочатку *kaṭ* могло бути назвою дії, звідки значення п. «лихо, нещастя»; менш переконливі пов'язання з *ка́яти*-(ся) (*Kořínek LF* 17, 347—356), з свн. *gat*, нвн. *Gátte* «товариш; (давніше) підручний ката» (*Janko Slavia* 7, 785—790), з р. *хват*, п. *chwát* (*Machek ESJČ* 245) та ін. — *Richhardt* 63; *Фасмер II* 208; *Sławski II* 98—99.

катава́сія «виконання церковних пісень двома хорами; розгардіяш, гармидер»; — р. *катава́сія*, бр. *катава́сія* «тс.», болг. *катава́сия* «церковна пісня, що виконується двома співаками, які сходять з клиросів», схв. *катава́сија*; — запозичення з середньогрецької мови; гр. *καταβάσιον* «вид церковної пісні» походить від гр. *καταβαίνω* «сходжу, спускаюся», утвореного з префікса *κατα-*, що означає рух униз, протидію,

посилення, перехідність, завершеність, пов'язаного з прийм. і присл. *κατά* «вниз; проти; вздовж; кризь», спорідненим з хет. *katta* «вниз, при, з, під», дкімр. *caṭ* «з, разом з», дірл. *ceṭ* «тс.», і основи дієслова *βαίνω* «ходжу, іду», до якої зводиться також укр. *ба́зис*. — *Фасмер II* 209; *РЧДБЕ* 320; *Frisk I* 208—210, 800. — Див. ще **ба́зис**.

катаклі́зм «руйнівний переворот, катастрофа»; — р. *катаклі́зм*, бр. *катаклі́зм*, п. *kataklizm*, ч. *kataklyzma*, слц. *kataklizma*, болг. *катаклі́зъм*, м. *катаклі́зма*, схв. *катаклі́зам*, *катаклі́зма*, слн. *kataklizma*; — запозичення з французької мови; фр. *cataclysm* «стихийне лихо, катаклізм» походить від гр. *κατακλύσις* «потоп», пов'язаного з *κατακλύζειν* «наводняти, затопляти», утвореного з префікса *κατα-* із значенням руху вниз і основи дієслова *κλύω* «промиваю, змиваю», спорідненого з гот. *hluts* «чистий», нвн. *lauter* «тс.», кімр. *clir* «ясний, чистий», лат. ст. *cluo* «очищаю», лит. *šlúoti* «замітати, вигирати». — *СІС* 318; *Шанский ЭСРЯ II* 8, 89; *Kopaliński* 483; *Holub—Lyer* 236; *Klein* 248; *Dauzat* 148; *Frisk I* 876—877. — Див. ще **катава́сія**, **клі́зма**.

катако́мба, мн. *катако́мби*; — р. бр. болг. м. *катако́мба*, п. *katakumbu*, ч. слц. вл. *katakomba*, схв. *катако́мба*, *катако́мба*, слн. *katakómbe* (мн.); — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Katakómbe*, фр. *catacombe*, іт. *catacomba* походять від лат. *catacombae* «підземне кладовище», утвореного на основі виразу **cata tumbas* «поруч з могилами» чи «подібно до могил» (з прийменником грецького походження), можливо, під впливом лат. *-cumbere* «лягати». — *СІС* 318; *Шанский ЭСРЯ II* 8, 89—90; *Фасмер II* 209; *Holub—Lyer* 236; *Klein* 248; *Dauzat* 148; *Gamillscheg* 205; *Walde—Hofm. I* 180. — Див. ще **катава́сія**, **ту́мба**. — Пор. **катафа́лк**.

катала́жка (заст.) «холодна, бупегарня»; — бр. *катала́жка* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *катала́жка* «тс.; [горбина]» вважається результатом видозміни слова *такелаж* «снасті на судні» (*Фасмер—Трубачев II* 209; *Даль II* 96); можливо, пов'язане з

[каталáжний] «тривожний, згубний». — Шанский ЭСРЯ II 8, 90.

[каталáжний] «тривожний; згубний» Ж; — р. [каталáжний] «неспокійний, невгамовний, буйний», [каталáжить] «галасувати, кричати, буянити; лякати; тривожити», [каталáж] «сум'яття; буйство», [каталáга] «галас, гомін, сум'яття; справа, що завдає багато клопоту»; — неясне.

[каталáне] «злиденне господарство; важкий труд» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [каталáть] «ноша, поклажа; майно при собі в дорозі; харч».

каталáлиз, каталáлизатор, каталáлизний; — р. катáлиз, бр. катáлиз, п. kataliza, ч. слц. katalýza, болг. м. схв. катáлиза, слн. kataliza; — запозичення з новолатинської мови; нлат. catalysis походить від гр. κατάλυσις «розпад; знищення; розпуск», пов'язаного з κατáλω «розв'язую, розпускаю», утвореним з префікса κατá- і основи дієслова λύω «розв'язую». — СІС 318; Шанский ЭСРЯ II 8, 90—91; Holub—Lyer 237; Klein 248. — Див. ще ана́лиз, катава́сія.

катáлог, катáлогний, каталогізува́ти; — р. бр. болг. катáлог, п. ч. вл. katalog, слц. слн. katalóg, м. катáлог, схв. катáлог; — запозичення з грецької мови; гр. κατáλογος «перелік, список» пов'язане з дієсловом καταλέγω «називаю, перераховую; записую», утвореним з префікса κατá- і дієслова λέγω «збираю; перераховую». — СІС 318; Шанский II 8, 91—92; Hüttl-Worth 13; Holub—Lyer 237; Frisk II 94—95. — Див. ще катава́сія, лóгика.

[катáнка] «жіночий суконний одяг; чоловіча суконна куртка; спідниця з домотканого сукна Л»; — р. [катáнка] «широка сукня; довгий верхній селянський одяг з домотканого сукна», бр. [катáнка] «блузка»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. katanka «вид каптана, куртки» пов'язується з katan(a) «жовнір, солдат», що, як і ч. [katan], слц. katona, укр. [кату́н] «тс.», виводиться від уг. katona «тс.». — Балецкий St. sl. 9, 338; Sławski II 100; Zagęba JP 31/1, 118. — Див. ще кату́н².

[ка́танки] «валянки» Я; — бр. [ка́-

танкі] «тс.»; — запозичення з російської мови; р. [ка́тани, ка́таны, ка́тáники, катаницы, ка́тáнки, ка́таньки, ка́танцы] «тс.» пов'язані з дієсловом катáть «валяти, виробляти з битої шерсті, качаючи її на колодці, спорідненим з укр. ка́тáти, коті́ти. — Фасмер II 209; Соболевский РФВ 70, 81. — Див. ще ко́тáти.

катапу́льта, катапу́льтува́ти; — р. бр. катапу́льта, п. katarulta, ч. слц. вл. katarult, болг. катапу́лта, м. катапу́лт, схв. катáпулт(а), слн. katarúlt; — запозичення з латинської мови; лат. catapulta «військова машина для метання каменів, стріл, колод» походить від гр. καταπέλτης «тс.», утвореного з префікса κατα- і основи дієслова πάλλω «метаю; розмахую, розгойдую», можливо, спорідненого з лат. pello «штовхаю», псл. *rolъхъ «страх», укр. [пóлох] «жах». — СІС 318; Шанский ЭСРЯ II 8, 92; Holub—Lyer 237; Frisk II 469. — Див. ще катава́сія, пóлох. — Пор. пульс.

катáр, [кóтер] «нежить» ВеБ, катарáльний; — р. болг. катáр, бр. м. кáтар, п. katar «катар; нежить», ч. слц. katar «катар», вл. katargh, схв. кáтáр, кáтáр, слн. katár «тс.»; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Katárrh, фр. catarrhe «тс.» походять від лат. catarrhus (термін медичної латини), що зводиться до гр. κατάρροος «стікання; катар, нежить», пов'язаного з дієсловом καταρρεῖν «стікати, обпадати», утвореним з префікса κατα- «вниз» і дієслова ῥεῖν «текти», спорідненого з дінд. srávati «тече», лит. sravà «течія, кровотеча», псл. *sruija «струмінь», укр. стру́м. — СІС 319; Шанский ЭСРЯ II 8, 92; Hüttl-Worth 14; Holub—Lyer 327; БЕР II 268; Dauzat 148; Frisk II 650—652. — Див. ще катава́сія, стру́м. — Пор. о́стрив.

катарáкта «захворювання кришталіка ока»; — р. бр. катарáкта, п. ч. слц. katarakta, вл. katarakt, болг. м. катарáкт, схв. катáракт, слн. katarákt; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Katarákt(a), фр. cataracte походять від лат. cataracta «водоспад; захворювання кришталіка», яке зводиться до гр. καταράκτης «водоспад», пов'язаного з καταράττειν «обрушуватися, ринути»,

утвореним з префікса *κατα-* «вниз» і основи дієслова *ῥάσσειν* (*ῥάττειν*) «бити, штовхати», етимологічно неясного; назва хвороби в медичній латині пов'язана з помилковим уявленням, нібито ця хвороба зумовлена мутною рідиною, яка стікає, подібно до водоспаду, між кришталиком і райдужною оболонкою ока. — СІС 319; Шанский ЭСРЯ II 8, 92—93; БСЭ 20, 363; Kopaliński 484; БЕР II 269; Dauzat 148; Frisk I 801, II 643—644. — Див. ще **катавасія**.

[**катастра**] «підкладка під бочку» Я; — очевидно, запозичення з італійської мови; іт. *catasta* «купа, штабель, стіс; вогнище» (звідки схв. ст. *kātasta* «кара; місце кари») походить від лат. *catasta* «підмости, поміст (на якому виставлялись для продажу раби)», запозиченого з грецької мови (можливо, гр. *κατάστασις* «установлення; влаштування» або *καταστατή* «встановлена», утворені з префікса *κατα-* і основи дієслова *ἵστημι* «ставлю; стою», спорідненого з псл. *statī*, укр. *стати*). — Skok II 62; Mestica 286; Walde—Hofm. I 181. — Див. ще **катавасія**, **стати**.

катастрофа, *катастрофічний*; — р. бр. болг. м. схв. *катастрофа*, п. ч. слц. вл. *katastrofa*, нл. *katastrofalny*, слн. *katastrófa*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Katastróphe*, фр. *catastrophe* походять від лат. *catastrophā* «різкий поворот; несподівана подія», запозиченого з грецької мови; гр. *καταστροφή* «переворот; кінець, загибель, знищення, зруйнування» пов'язане з дієсловом *καταστρέφω* «загинаю вниз; перевертаю, перекидаю», утвореним з префікса *κατα-* «вниз» і основи дієслова *στρέφω* «повертаю, перекидаю». — СІС 319; Шанский ЭСРЯ II 8, 93—94; Фасмер II 209; Kopaliński 484; Holub—Lyer 237; БЕР II 270; Skok II 62; Dauzat 148. — Див. ще **апо́строф**, **катавасія**.

ката́ти, *ката́ль*, *катері́ти*, *като́к*, *катуля́тися*, *кату́ль*, *кату́лька* — див. **котіти**.

катафа́лк, *катафа́льник* «візник катафалка»; — р. бр. *катафа́лк*, п. ч. слц. вл. *katafalck*, болг. м. *катафа́лка*, схв. *катафа́лк*, слн. *katafálk*; — запозичення з французької або італійської мови,

можливо, через німецьку (нім. *Katafálk*); фр. *catafalque* походить від іт. *catafalco* «катафалк», що, як і фр. *chafaud* (*échafaud*) «риштування; поміст; ешафот», зводиться до нар.-лат. **catafaliscum*, утвореного з прийменника *cata* «згідно, відповідно» (з гр. *κάτά*) та іменника *fala* «високий поміст» етруського походження (отже, первісне значення — «відповідне високому помосту»). — Шанский ЭСРЯ II 8, 94; Фасмер II 210; Holub—Lyer 236; БЕР II 271; Gamillscheg 205; Walde—Hofm. I 446. — Див. ще **катавасія**. — Пор. **катако́мба**.

[**катафі́йка**] «вуздечка» Ж; — очевидно, запозичення з угорської мови, в якій може йтися про вираз **katta-fej*, букв. «защипни-голова»; можливо, сюди ж належить і схв. [katáfič] «замо́к», яке досі не дістало задовільного пояснення (Skok II 61).

категорі́чний; — р. *категорі́ческий*, *категорі́чний*, бр. *катэгары́чны*, п. *katęgoryczny*, ч. слц. *katęgorický*, вл. *katęgoriski*, болг. *катеґоричен*, м. *катеґоричен*, схв. *катеґоричан*, *катеґоричкї*, слн. *katęgoričen*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *katęgorisch* «безумовний, рішучий, категоричний», фр. *catęgorique* «тс.» походять від слат. *catęgoricus* «обвинувальний; ствердний», *catęgoria* «обвинувачення», запозичених з грецької мови; гр. *κατηγόριος* «обвинувальний; (філос.) ствердний» утворене від *κατηγόρια* «обвинувачення». — СІС 319; Шанский ЭСРЯ II 8, 95; Фасмер II 210; Holub—Lyer 237; Dauzat 149. — Див. ще **категорія**.

категорія; — р. болг. *катеґорія*, бр. *катэґорія*, п. *katęgoria*, ч. *katęgorie*, слц. *katęgoria*, вл. нл. *katęgorija*, м. *катеґорија*, схв. *катеґорија*, слн. *katęgorija*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *Katęgorie*, фр. *catęgorie* походять від лат. *catęgoria* «обвинувачення; основна ознака предмета; категорія», запозиченого з грецької мови; гр. *κατηγόρια* «тс.» пов'язане з *κατηγόρειω* «дорікаю, обвинувачую; стверджую», утвореним з префікса *κατα-* і основи дієслова *ἄγορειω* «виступаю з промовою, говорю». — СІС 319; Фасмер II 210; Kopaliński 485; Holub—Lyer

237; БЕР II 271; Skok II 62; Dauzat 149. — Див. ще **алегорія, катавасія.**

катедра — див. **кафедра.**

катер, [катерка], катерник «член екіпажу військового катера»; — р. болг. *катер*, бр. *катэр*, п. слц. *kuter*, ч. *katr*, вл. *kutter*, м. *кутер*, схв. *кўтер*, слн. *kúter*; — запозичення з англійської мови; англ. *cutter* «катер» пов'язане з *cut* «різати», що походить від сангл. *cutten* «тс.», можливо, спорідненого з ісл. шв. діал. *kuta* «різати ножом», ісл. *kuti* «ніж», шв. [kuta, kuttli] «тс.»; англійська назва характеризує катер як судно, що легко розрізає хвилі. — СІС 320; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 8, 95—96; Фасмер II 210; БЕР II 271; Klein 388.

катервák — див. **тетервák.**

Катеріна, Катрўся, Катря, [Кася], ст. *Екатеріна* «наdejда, истин(н)а» (1627); — р. болг. *Екатеріна*, *Катеріна*, бр. *Кацярына*, др. *Катерина* (1108), п. *Katarzyna*, ч. *Kateřina*, слц. слн. *Katagina*, нл. *Kata*, м. *Екатерина*, *Катарина*, схв. *Катарїна*, стсл. **Скатерина**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Αικατερίνη*, *Καθαρίνη* загальноприйнятого пояснення не має; пов'язується (Сл. вл. імен 242; Петровский 108; Суперанская 86) з гр. *καθαρός* «чистий»; припускається також давніша грецька форма з початковим *ε*, похідна від *Εκατερος* чи *Εκατος* «який б'є здалеку» (про Аполлона) або від *Εκατη* (ім'я богині). — Skok II 61—62; Constanținescu 48.

[катеріна] (бот.) «лепеха, аїр, *Asorus L.*» Л; — неясне.

катерінка (заст.) «невеликий механічний орган», *катерініцик* (заст.) «бродячий музикант, жебрак з катеринкою»; — бр. (заст.) *катрїнка*, *кацерїнка* «шарманка», болг. заст. *катерїнка*; — запозичення з польської мови (болг. через румунську: рум. *caterincă* «тс.»); п. *katarynka*, [katryna] «тс.» походить від німецької назви ляльки *die schöne Katharine* «прекрасна Катерина», яка виконувала головну роль у популярній виставі лялькового театру, супроводжуваний грою на шарманці. — Фасмер IV

410; Sławski II 101—102; БЕР II 271; Zeraschi ZISiPh 8/1, 57—62. — Див. ще **Катеріна.**

катет (мат.); — р. *катет*, заст. *катѣт*, бр. *катѣт*, слц. слн. *katéta*, вл. *kateta*, болг. *катѣт*, м. *катѣта*, схв. *кѣтѣт*, *катѣта*; — через російське посередництво запозичено з французької або латинської мови; фр. *cathète* походить від лат. *cathetus*, запозиченого з грецької мови; гр. *κάθετος* «висок, перпендикуляр», букв. «спущений», пов'язане з дієсловом *καθίημι* «скидаю, спускаю», утвореним з префікса *κατα-* «вниз» і основи дієслова *ίημι* «посилаю, рухаю; кидаю», спорідненого, можливо, з лат. *sego* «сію», псл. *sěti* «сіяти» або з лат. *iacio* «кидаю». — СІС 320; Шанский ЭСРЯ II 8, 96; БЕР II 272; Dauzat 149; Frisk I 714—715. — Див. ще **катавасія.**

катетер «трубка для промивання порожнин тіла або видалення з них рідини», *катетеризація*, *катетеризувати*; — р. *катѣтер*, бр. *катѣтѣр*, п. вл. *kateter*, ч. *katétr*, слц. слн. *katéter*; болг. *катѣтѣр*, схв. *катѣтар*, *катѣтер*; — очевидно, через німецьке посередництво (нім. *Kathéter*) запозичено з латинської мови; лат. *catheter* походить від гр. *καθετήρ* «те, що спускають; зонд», пов'язаного з дієсловом *καθίημι* «скидаю, спускаю». — СІС 320; Фасмер II 210; Koralinski 485—486; Holub—Lyer 237. — Див. ще **катет.**

катехізіс «релігійна книга з викладом догматів віри у формі запитань і відповідей; основні положення», *катехіт* (заст.) «учитель закону божого»; — р. болг. *катехізіс*, *катихізіс*, бр. *катѣхізіс*, п. вл. *catechizm*, ч. *catechismus*, слц. *catechizmus*, м. *катихізіс*, схв. *катехізіс*, *катихізіс*, слн. *katékizem*; — запозичення з грецької мови, можливо, опосередковане латинською (лат. *catehēsis*); гр. *κατήχησις* «усне повчання, настанова» пов'язане з дієсловом *κατηχέω* «(усно) повчаю», утвореним з префікса *κατα-* і основи дієслова *ήχέω* «гримлю, звучу», похідного від *ήχη* «звук, шум, тон», можливо, спорідненого з лат. *vāgīre* «верещати, пищати, кричати», лит. *svagėti* «звучати», дангл. *swōgan* «звучати, лунати». — СІС 320;

Фасмер II 210; Sławski II 102; БЕР II 272—273; Skok II 62; Frisk I 646—647. — Див. ще **катава́сія**.

[**катла́ма**¹] «прісні коржики, смажені на баранячому жири» Г, Ж; — р. [*катла́м*] «рулет, начинений кавунним медом», [*катла́мы*] «здобні тонкі коржики, звернуті в трубку; листкова пампушка», [*катла́ми*] «вид пиріжків», [*катла́ны*] «здобні пшеничні коржики, звернуті у вигляді рулету», [*котла́ми*] «пампушечки з листового тіста»; — запозичення з кримсько-татарської або турецької мови; крим.-тат. тур. *katlama* «товстий листовий коржик» пов'язане з дієсловом *katla* «нашарувати, скласти в складки», похідним від *kat* «шар, ряд», спорідненого з хак. *χat*, чув. *χot*, *χit* «тс.», як. *χat* «подвійний, повторено», *kytta*, *gytta* «разом», шор. *kada* «тс.». — Räsänen Versuch 241.

[**катла́ма**²] «болотна трава» Я, [*катла́мица*] «тс.» Я; — результат видозміни форми [*батла́ма*] «тс.», зближеної з фонетично подібним [*катла́ма*] «прісні коржики, смажені на баранячому жири» і под. — Див. ще **батла́ма**.

катма́ «нема», *катма́е* «тс.»; — результат злиття слів у виразі *кат ма(е)* «чорт має, немає». — Див. ще **кат**, **ма́ти**².

като́д; — р. бр. болг. *katód*, п. ч. вл. *katoda*, слц. слн. *katóda*, м. схв. *като́да*; — запозичено з англійської мови, очевидно, через посередництво німецької або французької (нім. *Kathóde*, фр. *cathode*); англ. *cathode* (*kathode*), введено англійським фізиком М. Фарадеєм, походить від гр. *κάθοδος* «рух донизу», утвореного з прислівника *κάτά* «вниз» та іменника *ὁδός* «шлях», спорідненого з псл. *ходъ*, укр. *хід*; пор. *анѡд*, яке зводиться до гр. *ἀνάδοδος* «шлях угору», утвореного з прислівника *ἀνά* «вгору» та іменника *ὁδός*. — СІС 320; Шанский ЭСРЯ II 8, 96; Holub—Lyer 237; БЕР II 274—275; Klein 251; Frisk II 349—350. — Див. ще **катава́сія**, **хід**.

като́лик, [*кателі́к*], *католиці́зм*, *католицтво́*, [*кателі́цтво*], [*кателі́ковий*] «тиранський» Бі, [*кателі́цький*] «католицький; (лайл.) поганий», [*кателі́чий*], *католицький*, *католицити*; — р. *катб́лик*, бр. *катб́лік*, *каталі́к*, п. вл. нл.

katolik, ч. слц. *katolík*, болг. *като́лік*, м. *католик*, схв. *ка́толик*, *като́лик*, слн. *katólik*; — очевидно, через польське посередництво запозичено з латинської мови; слат. *catholicus* «загальний, всеохоплюючий; (церк.) католицький, правовірний» походить від гр. *καθολικός* «загальний; (церк.) правовірний», пов'язаного з *καθόλου* «в цілому; загальний», утвореним з прийменника *κάτά* «в, за, проти» і основи прикметника *ὅλος* «цілий, повний, весь», спорідненого з лат. *salvus* «здоровий», дінд. *sárgva*- «неушкоджений, цілий», ав. *haugva*- «тс.». — СІС 320; Шанский ЭСРЯ II 8, 96—97; Фасмер II 210; Sławski II 102—103; Frisk II 381. — Див. ще **катава́сія**.

ка́торга «вид кримінального покарання; старовинне веслове судно» Г, Ж, [*ка́терга*, *ка́тирга* Бі], [*катаржні́на*] «каторжні роботи, каторга» Я, *каторжани́н*, *каторжник*, [*катаржний*, *ка́тержний*], [*ка́тиржний*] «каторжний; сильний, великий» Бі, *ка́торжний*, *ка́торжницький*; — р. *ка́торга*, ст. *катарга* «вид корабля», бр. *ка́тарга*, п. ч. слц. *katorga* «примусові важкі роботи», болг. *като́рга*, слн. *kaťórga* «тс.»; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. *κατέργον* (мн. *ка́терґа*) «галера; примусова праця» пов'язане з дієсловом гр. *κατέργω* «заганяю; примую; обмежую», *κατείργω* «тс.», утвореним з префікса *κατα-* і основи дієслова *εἶργω* (*εἶρω*, *εῖρω*) «замикаю; позбавляю», спорідненого з ав. *vəgəz-uap* «вони повинні замкнути», можливо, також з псл. **v'gzi* «пласти, в'язати»; припущення турецького посередництва при запозиченні грецького слова (тур. *kadırga* «галера», Mikl. TEI I 321; Дмитриев 536; Шипова 171—172) безпідставне. — Москаленко УІЛ 22; Фасмер II 210—211; Sławski II 103; БЕР II 275; Frisk I 465. — Див. ще **катава́сія**. — Пор. **верзті́**.

катра́га «курінь», [*катрі́га*, *катря́га*] «тс.»; — р. [*катра́га*] «повітка»; — очевидно, пов'язане з болг. [*катра́га*, *катра́га*] «міра, план будівлі», яке гіпотетично зіставляється з нгр. [*ка́терґо(v)*] «щось підготовлене, опрацьоване» (БЕР II 276).

катра́н¹ (бот.) «*Crambe L.*; [свербига східна, *Bunias orientalis L.*]; — р. *катра́н*, ч. *katráp*, слц. *katran* «тс.»; — очевидно, запозичення з якоїсь східної мови; пор. болг. [*катра́н*] «полин боже дерево, *Artemisia abrotanum L.*; полин пахучий, *Artemisia camphorata*; смолка, *Viscaria atropurpurea*». — *Мачек Jm. rostl.* 60.

катра́н² (іхт.) «невелика чорноморська акула»; — р. *катра́н* «колюча акула, *Acanthias acanthias*»; — запозичення з невідомого джерела.

[катра́н³] «мазь (дъготь) для рибальських сіток» Я, [*катра́ниту*] «змазувати дъогтем (рибальські сіті) Я; смолити невід Мо»; — р. [*катра́н*] «земля, просочена нафтою, для заливання плоских дахів; гірська смола, [*катра́ниту*] «покривати дах дъогтем, змішаним зі смолою», болг. *катра́н*, м. *катран*, схв. *ка́тран*, слн. *katráp*; — запозичення з турецької мови; тур. *katran* «смола; дъготь» походить від ар. *qatrán* «тс.».— *Фасмер II* 211; *БЕР II* 276; *Вєрп. I* 494; *Lokotsch* 90.— Пор. **гудро́н**.

катра́н⁴— див. **карта́н**¹.

[ката́рафій] «сорт дерева для палиць Ж; (бот.) таволга в'язолиста, *Spirea ulmifolia Scop.* Мак», [*ката́рафійник*] «жимолость пухната, *Lonicera xylosteum L.*» Мак; — бр. *каприфо́ль* «жимолость козолиста, *Lonicera sarpiifolium L.*»; — результат видозміни латинської наукової назви жимолості *sarpiifolium* (**каприфо́ль* > **капрафо́ль* > **капрафі́ль* > *ката́рафій*), утвореної з основ іменників *sarpa* «коза» і *folium* «лист»; для деяких місцевостей можна припустити вплив з боку рум. *sarpifoi* «жимолость», молд. *каприфо́й* «тс.» (*Vincenz* 8).— Див. ще **капро́н**, **фоліа́нт**.

[катру́ца] «заглибина для дрібних кухонних речей поруч з комином Ме, Мо; піддувало; закуток біля печі, куди вигрібають жар МСБГ», [*котру́ца*] «піддувало; закуток біля печі» МСБГ, [*кутру́ца*] «тс.» МСБГ, [*котру́цик*] «піддувало» МСБГ, [*кутру́цик*] «тс.» МСБГ; — запозичення з молдавської або румунської мови; молд. *котру́ца* «припічок, запічок», рум. *cotrúță* «невелика піч; порожнина між піччю і стіною; загли-

бина під піччю» виводяться від уг. [*katros*] ([*katruc*, *katrac*, *ketreszl*, *ketrec*) «клітка; полівник; убога кімната», яке походить від слц. *kotegec* «сгійло; собача будка; курник», що, в свою чергу, зводиться, як запозичення, до нвн. [*kotter*] «будка», спорідненого з [*kote*, *katel*] «хатина, халупа», дангл. *cot* «хатина, кімната», дісл. *koť* «халупа». — *Vincenz* 12; *СДЕЛМ* 207; *DLRM* 193; *MNTESz II* 474—475; *Kniezsa* 267; *Мачек ESJČ* 283; *Kluge—Mitzka* 396.

[кату́] (вигук, яким відганяють котів) До, [*кацу́ До*, *кац Мо*] «тс.»; — р. [*кацу́*] «тс.»; — афективне утворення, пов'язане з [*ко́та*] «тс.».— Див. ще **кіт**. — Пор. **кет**¹.

катульга́ти, **кутильга́ти**, **кутульга́ти** — див. **шкутильга́ти**.

[кату́н¹] (бот.) «ліщина волотиста, перекотиполе, *Gypsophila paniculata L.*», [*катичник*, *покатичник*, *покатун*] «тс.» Мак; — р. [*кату́н*, *покатун*] «тс.»; — похідне утворення від *ката́ти*, *ката́тися*, пов'язаного з *коті́ти*; назва зумовлена тим, що кулясте стебло ліщини після дозрівання насіння легко відламується від кореня і перекочується вітром по степу на далекі відстані, причому розсіюється насіння.— *БСЭ* 32, 411; *Мачек Jm. rostl.* 79.— Див. ще **коті́ти**. — Пор. **ка́чим**.

[кату́н²] «солдат»; — п. [*katan*, *katana*], ч. [*katan*], слц. *katopa* «тс.», схв. *ка́тана*, *ка́тана* «тс.»; кавалерист, гусар», слн. [*katān*] «солдат»; — запозичення з угорської мови; уг. *katona* «солдат» вважається мандрівним словом, пов'язаним з віз.-гр. *κατοβνα* «домашня челядь; вантаж, багаж; намет; табір», алб. *katúnd* (*katúnt*) «село», рум. *cătún* «сілице, хутір», болг. *кату́н* «циганський табір; його мешканець», м. *кату́н* «шатровий циган», схв. *ка́тун* «пастуша оселя», р.-цсл. **кату́нь** «військовий табір». — *Лизанець НЗ УЖДУ* 26, 124; *Lizanec I* 86, 106, 114; *Орос Доп. УЖДУ II* 75; *Sławski II* 100; *Brückner ZfSIPh* 16, 205—206; *MNTESz II* 409.— Пор. **ката́нка**.

[кату́х] «хлівчик для овець» Я; — запозичення з російської мови; р. [*коту́х*] «хлів; загін для дрібної худоби; курник; повітка» пов'язане з [*котёц*] «загата

для ловіння риби», спорідненого з укр. [котéць] «тс.».— Фасмер II 354.— Див. ще **котéць**.

катюша «реактивний міномет на автотомашині»;— бр. *каціюша*, п. *katiusza*, ч. *katuše*, *kat'uše*, слц. *kat'uša*, болг. *катіюша*, схв. *каћуша*, слн. *katjúša* «тс.»;— запозичення з російської мови; р. *катіюша* «тс.» утворене від назви відомої пісні «Катюша» (на слова М. В. Ісаковського), пов'язаної з *Катеріна*.— Боровой 513—516.— Див. ще **Катеріна**.

[**катя́**] (вигук, яким переслідують зайця);— неясне; можливо, пов'язане з [*кату́*] (вигук, яким відганяють котів), [*кет*] «тс.».— Пор. **кет**².

каупер «повітронегрівач біля доменної печі», *коупер* «тс.»;— р. болг. *каупер*, бр. *каўпер*, ч. рідк. *cowper*;— пов'язане з прізвищем англійського інженера і винахідника Е. А. Каупера (*Cowper*).

каустик «їдкий луг», *каустичний*;— бр. *каўстык*, п. *kaustyczny*, ч. слц. *kaustikum*, вл. *kawstika*, болг. *каустически*, м. *каустичен*, схв. *каустичан*, *каустичкї*, слн. *kávstičen*;— запозичення з російської мови; р. *каустик* утворено від прикметника *каустический*, запозиченого, очевидно, через німецьке посередництво (нім. *kaustisch*) з латинської мови; лат. *causticus* «пекучий, їдкий» походить від гр. *καυστίχος* «горючий», пов'язаного з дієсловом *καίω* (*ка́ω*) < **каFω* «запалюю, палю; горю», очевидно, спорідненим з лит. *kūlės* «зона, сажка», лтс. *kūla* «суха, торішня трава».— СІС 321; Шанский ЭСРЯ II 8, 99—100; Kopaliński 486—487; Holub—Lyer 238—239; БЕР II 280; Frisk I 756—757.

[**каўт**] «плата, винагорода» Я;— неясне; можливо, пов'язане з тур. *kavut* «піджарене борошно».

каучук, *каучуківник*, *каучуківництво*, *каучуківницький*;— р. болг. *каучук*, бр. *каўчук*, п. *kauczuk*, ч. слц. *kaučuk*, вл. *kawčuk*, м. *каучук*, схв. *каўчук*, *каўчук*, слн. *kávčuk*;— через німецьке (нім. *Kautschuk*) або французьке (фр. *caoutchouc*) посередництво запозичено з індіанської мови майнас (*cañuchuc*).— СІС 321; Шанский ЭСРЯ II 8, 100; Фасмер II 211; Lokotsch EWAW 41—42.

[**ка́уш**] «ківш, черпак; ступка» Ж, МСБГ, [*кавјуш*] «тс.» Ж, МСБГ;— запозичення з молдавської мови; молд. *кајуш* «дерев'яний черпак; велика ложка; совок» виводиться від укр. *ківш* (род. в. *ковіа́*), р. *ковш*.— СДЕЛМ 227—228.— Див. ще **ківш**.

[**ка́фар**] «баба копра; копер» Ж, [*ка́нар*] «тс.»; помпа»;— бр. [*ка́нар*] «пристрій, яким заганяють у землю палі»;— запозичення з польської мови; п. *kafar* «тс.» походить від нім. *Kärfer* (*Kéffer*) «голова бруса», яке зводиться до лат. *sarag* «цап», пов'язаного з сарга «коза».— Онышкевич Исслед. п. яз. 242; Sł. wug. obcuch 329; Kluge—Mitzka 348; Фасмер II 318.— Пор. **копéр**¹.

[**кафа́рос**] «вид вишивки зірочками» Я;— неясне.

кафе́ «кав'ярня»;— бр. *кафэ́*, п. *café*, *kafejka*, слц. *café*, болг. *кафэ́*, м. *кафе*;— запозичення з російської мови; р. *кафэ́* походить від нім. *Káffee* «кава; кав'ярня» або від фр. *café* «тс.»; які через турецьке посередництво (тур. *kahvé* > *kahfé* «кава») зводяться до ар. *qahwa* «вино; кава».— Шанский ЭСРЯ II 8, 100; Фасмер II 212; Kluge—Mitzka 337; Dauzat 126.— Пор. **кава**¹, **ко́фе**.

ка́федра, заст. *катéдра*, *кафедра́льний*;— р. бр. *кафедра*, п. ч. слц. вл. *katedra*, болг. *катéдра*, м. *катедра*, схв. *катедра*, слн. *kátedra*;— через російське посередництво запозичено з грецької мови (форма *катéдра* — через польську і латинську мови — лат. *cathedra*); гр. *καθέδρα* «сидіння, стілець» пов'язане з дієсловом *καθέζομαι* «сідаю, сиджу», утвореним з префікса *κατα-* «вниз» і основи дієслова *ἕζομαι* «сиджу, сідаю», спорідненого з лат. *sedeo* «сиджу», псл. *sěděti*, укр. *сидіти*.— СІС 321; Пономарів Мовозн. 1974/2, 42; Шанский ЭСРЯ II 8, 100—101; Фасмер II 212; Hüttl-Worth 13; Kopaliński 485; Frisk I 445—446.— Див. ще **катава́сія**, **сидіти**.

кафетері́й;— р. *кафетерій*, бр. *кафетэ́рий*, п. *kafeteria*, ч. *kafetérie*, слц. *kafeteria*, схв. *кафетари́ја*;— запозичення з англійської мови Америки; англ. *cafeteria* «ресторан із самообслуговуванням» походить від мексикансько-ісп. *cafeteria* «крамниця з кавою», пов'яза-

ного з café «кава». — Крысин 94—95; Klein 220. — Див. ще кафе.

кафешантан; — р. м. *кафешантан*, бр. *кафешантан*, болг. *кафе-шантан*, схв. *кафешантан*; — запозичення з французької мови; фр. *café-chantant* утворене з іменника *café* «кав'ярня» і дієприкметника *chantant* «співаючий» від дієслова *chanter* «співати», що походить від лат. *cantare* «тс.», пов'язаного з *capere* «співати, грати». — Шанский ЭСРЯ II 8, 102; БЕР II 282. — Див. ще кант², кафе.

кафтан — див. каптан.

ках (вигук, яким передається крик качки), *ках-ках*, *кахкати* (про качок), *кахнути*, [*кахотити*] Я; — р. [*кахкаты*] «кахкати» (про качку), ч. *káčati*, слц. [*kachac*] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення.

кахель, *кахля*, [*кахоль*], мн. *кахлі*, [*кафля*] Ж, *кахельник*, *кахляр*, *кахлярство*, *кахельний*, *кахлівий*, *кахляний*, *кахльовий*, [*кафляний*] Ж; — р. *кафель*, бр. *кафля*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kafel*, *kachel*, як і ч. *kachel*, слц. *kachl'a*, вл. *kachle* «кахельна піч», нл. *kachla*, болг. *кахлен* «кахельний», схв. *каль* (*каль*) «кахля», слн. *káhla* «кахля; нічний горщик», походить від нвн. *Káchel* «кахля», свн. *kachel(e)* «кахля; глиняна посудина», яке зводиться до двн. *schachala* «глиняна посудина». — СІС 321; Richhardt 60; Шанский ЭСРЯ II 8, 101—102; Фасмер II 212; Sławski II 20; Kluge—Mitzka 336. — Див. ще кагла.

кахі (вигук, яким передається кашляння), *кахі-кахі*, *кахікати*, *кахікнути*; — р. *кахі-кахі*, *кахікаты*, бр. *кахі*; — звуконаслідувальне утворення, зближене з дієсловом *кашляти*.

кацавэйка «вид жіночої юпки», [*кацабайка*, *коцовэйка*] «тс.» Ж, [*кацавэйка*] «нагрудник з рукавами без коміра» Я, [*кацавэйя*] «тс.» Я, [*куцбайка*] «вид юпки»; — р. бр. *кацавэйка*, п. [*kasabajka*] «вид куртки», [*kasabaj(a)*, *kasawejka*, *kucubejka*, *kucabajka*] «тс.», [*kuczabaj(a)*] «кошлата вовняна матерія», ч. [*kasabaja*, *kasabajka*] «куртка», слц. *kasabajka* «жіноча кацавэйка», [*kasabaj*], схв. *кацабайка* «тс.»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. [*Kutzboi*] «груба тканина,

одяг з неї» утворене з нвн. *Kotze*, [*Kutze*] «тс.» (< свн. *kotze*, двн. *kozso*, *chozza* «тс.») і нім. ст. *Voі* «вовняна тканина», нн. *baie* «вид грубого сукна», звідки походить і укр. *бая*; виведення з рум. *cațaveică* (AfSIPh 35, 353), як і з перс. *kabāčā* (Макарушка 8), помилкове. — Richhardt 60; Фасмер—Трубачев II 212—213; Sławski II 11—12; Machek ESJČ 233. — Див. ще бая¹, коц.

кацан «великий горщик» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [*каладан*] «тс.» і *казан* (див.).

кацан (заст., розм., знев.) «росіянин», [*кацалан*] «тс.», *кацапеня*, *кацапня*; — р. бр. *кацан*, п. *касар*, ч. *Касар* (з укр.); — очевидно, утворене від *цан* за допомогою специфічного компонента *ка-* як жартівливе позначення людей, що носять довгі бороди (Фасмер II 213; Преобр. I 302; Вгückпер 211); недостатньо обгрунтоване виведення (Крымский Укр. гр. I 20; Яворницький 342) від тур. крим.-тат. аз. *kassar* «м'ясник», яке походить від ар. *qaṣṣāb* «тс.». — Пор. **каблук¹**, **каверза**, **кадіб**, **кацар**.

кацар «великий цар» Ж, [*кацаріха* Ж, *кацаренко* Ж, *кацарівна*]; — похідні утворення від основи *цар* з не зовсім ясним початковим компонентом *ка-*, що розглядається як формант з підсилювальною функцією. — Див. ще **цар**. — Пор. **каблук¹**, **каверза**, **кадіб**, **кацан**.

кацубнути «замерзати, коцюбнути», [*кацацупати*] «померти» Я; — очевидно, результат видозміни слова *коцюбнути*, що могла відбутися під впливом південноросійського наріччя, для якого характерне акання і заміна м'якого укр. *ц'* твердим *ц*. — Див. ще **коцюбнути**.

каця «хворостина з гачком для ловіння овець»; — запозичення з молдавської мови; молд. *каця* (рум. *cață*) «тс.», можливо, є похідним від дієслова *акэца* (*acăță*), *агэца* (*agăță*) «вішати, начіплювати; зачепити», етимологічно не зовсім ясного. — Scheludko 134; Шаровольський 36. заходозн. 55; Vrabie Romaposlavica 14, 151; СДЕЛМ 18. — Пор. **кицяти**.

кацяти, *каця* — див. **кицяти**.

кач (слово в грі, яке означає наказ бігти); — запозичення з тюркських мов;

тур. чаг. полов. каš «тікати» споріднене з аз. каз. шор. каš «тс.».— Räsänep Versuch 217.

[качаванка] «сорт овчини»;— неясне; можливо, відтопонімічне утворення.

[качалайки] «залишки бадилля скошеної кукурудзи» Мо;— очевидно, афективне утворення, пов'язане з качан «початок кукурудзи» (див.).

качан «головка капусти; стрижень капусти; стебло суцвіття кукурудзи; початок кукурудзи; недоїдена середина яблука або груші», [кочан] «тс.» Ж, качанка «сорт дини», качання (зб.) «качани», качаня «невеликий качан», качаністий, качанкуватий, [кочаніти] «клякнути від холоду» Ж, [закачаніти] «задубнути від холоду» Ж, [скачаніти] «заклякнути»;— р. кочан «головка капусти; [стебло суцвіття кукурудзи; стрижень капусти]», бр. качан «тс.», п. kaszan, koczan (з укр.), слц. [košian] «бур'ян; стебло», схв. кочань «качан», р.-цсл. кочань «репіс»;— псл. кошань «качан»;— не зовсім ясне; вважається спорідненим з свн. hagen «бик, бугай», нвн. Hegel «тс.», Naksch «кнур» (Фасмер II 356; Берн. I 536; Младенов 254; Falk—Тогр. 447); виводиться також (Sławski II 13—14; Mikl. TEI Nachtr. 2, 150; Lokotsch 95; Sköld 24—25) із тур. чаг. кошан «стебло, качан», тат. кошан, які далі пов'язуються з тур. чаг. коš «баран», хоча можуть бути й запозичені з російської мови (Радлов II 616).— Шипова 198.

качати, качалка, качалкувати, качало, качальниця, качальня, качеля, качильці, качілка, качка, качіти— див. котіти.

[качим] (бот.) «перекотиполе, Gypsophila paniculata L. Я; курай, Salsola kali L. Мак»;— р. [качим] «перекотиполе; курай, Salsola ericoides; кахрис степовий, Cachrys odontalgica Pall.»;— очевидно, пов'язане з кату́н «тс.», качати, котіти; словотворча структура не зовсім ясна.— Див. ще кату́н¹, котіти.

качка (орн.) «Апас», [качир] «качур», [каця] (дит.) «качка» Я, кача «качєня», качатина, качатко, качатник, качва (зб.), качєня. [качій] «качур з недорозвиненими статевими органами» Ж,

качківництво, [качній] «качатник» Ж, [качер, качор, качік Л], качур, [качурік] (орн.) «рінник (?)», Cinclus aquaticus Ж, качічий Г, Ж, качіний, [качій] Ж, качуріний, [кача] (вигук, яким відганяють качок) Мо;— р. [каченєнок] «качєня», [качка, качір], бр. качка, п. kaszka, ч. слц. вл. кашка, нл. kaska, kasa;— очевидно, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з вигуком ках, що відтворює крик качки; виведення назви від зменшувальної форми жіночого імені п. Katarzyna, ч. Kateřina «Катєрина» (Фасмер II 214; Булаховський Вибр. пр. II 214; Brückner 212; Mikl. EW 108) і тлумачення східнослов'янських форм як запозичених з польської мови недостатньо обгрунтоване.— Sławski II 14; Machek ESJČ 233—234; Schuster-Šewc 476; Bern. I 465.— Див. ще ках.

[качковал] «овечий сир» Бі;— болг. кашкавал «сорт овчого сиру», м. кашкавал, схв. кашкавъл, кашкавъл, слн. kaškaválj «тс.»;— запозичення з турецької мови; тур. kaşkaval «сорт сиру», kaşkaval «тс.» походить від іт. caciocavallo «тс.», мн. caciocavalli (букв. «сири-коні», очевидно, за зовнішнім виглядом цього сорту сиру, який виготовляється подібним до вивоженої тикви і зв'язується попарно, нагадуючи пару коней), утвореного з іменників cacio «сир», що походить від лат. cāseus «тс.», і cavallo «кінь», від лат. caballus «тс.».— Skok II 11; БЕР II 300; Младенов 234; Battisti—Alessio 654; Mestica 239.— Див. ще кавалєр, казеїн.

[качула] «молдавська смушева шапка»;— болг. заст. качіла «башлик»;— запозичення з молдавської і румунської мов; молд. качілэ «хутряна шапка», рум. căciulă «тс.» загальноприйнятої етимології не мають; очевидно, успадковані з дунайської латині, до якої могли ввійти з дако-мізіійської або фракійської мови.— БЕР II 294—295; Младенов 234; СДЕЛМ 228.

[качулєя] «головка маку», [качулка] «тс.»;— запозичення з молдавської або румунської мови; молд. качуліє «головка (маку, часнику)», рум. căciulie «тс.» пов'язані з качілэ (căciulă) «хутряна шапка».— Scheludko 134; Vrabie Roma-

poslatica 14, 152; СДЕЛМ 580. — Див. ще качу́ла.

[качуля́ти] «шкандибати»; — очевидно, результат видозміни форми [катульга́ти] «тс.», можливо, зближеної з качка (качки, йдучи, перехиляються з ноги на ногу). — Див. ще шкутильга́ти. — Пор. качка.

ка́ша, [ка́шка] «ракова або риб'яча ікра; нутроці комах», ка́шник «горщик, у якому варять кашу», [ка́шні] «тс.» Я, кашкува́тий, [ка́шний] «ікрстий», кашува́тий, [нака́шничок] «невеликий рогач, яким виймають кашник»; — р. бр. болг. м. ка́ша, п. kasza, ч. kaše, слц. kaša, схв. ка́ша, ка́ша, слн. káša, стсл. каши́ца; — псл. kaša; — дальша етимологія висвітлюється по-різному; здебільшого зіставляється з лит. kóšti «цідити», лтс. kāst «тс.» і реконструюється початкове значення «просіяне потовчене зерно» або «проціджене (густа) їжа» (Фасмер—Трубачев II 214; Sławski II 94—95; Machek ESJČ 244; БЕР II 297—298; Skok II 59; Zubatý St. a čl. I 2, 100); пов'язується також з дінд. kváthati «варить», псл. kvasъ «квас (Iljinskij AfSIPh 29, 164—166; Трубачев Slavia 29, 8); найбільш імовірним є походження з давнішого псл. *kōs-ja «побите, потовчене (зерно)», спорідненого з р. [коса́ть] «бити», укр. коса́, чеса́ти, псл. česati. — Преобр. I 302; Потебня К ист. зв. 3, 13; Мельничук Етимологія 1966, 232—233; ЭССЯ 9, 158—159; Valčáková Et. Vrup. 123—124. — Див. ще коса́¹, чеса́ти. — Пор. кашаве́ць, кашка́тий.

[кашаве́ць] (зоол.) «вовчок, соня, Muxus glis» Ж, [кашаво́к Ж, каше́вка Ж, каше́лка ВеУг, каше́лок ВеНЗн, каше́лькó ВеУг] «тс.», [кашево́к] (зоол.) «Nurpudaeus arvalis»; — п. kozatka «вовчок, соня»; — очевидно, назви пов'язані з коса́, чеса́ти (пор. кошля́тий, [кашкато́тий] «розтріпаний, кошлатий») і зумовлені тим, що хвіст вовчка покритий ніби розчесаним спіднизу на два боки волоссям. — БСЭ 33, 652. — Див. ще коса́², чеса́ти. — Пор. кашка́тий, кошля́тий.

кашало́т; — р. бр. болг. кашало́т, п. kaszalat; — запозичення з французької мови; фр. sachalot «кашалот» походить від порт. sacholotte «тс.» (букв. «голо-

вань»), утвореного від sachola «голова», етимологічно не зовсім ясного. — СІС 321; Шанский ЭСРЯ II 8, 105; Фасмер II 214; Koraliński 482; БЕР II 298; Dauzat 124; Gamillscheg 169; Klein 217.

[кашатня́] «дітвора, гурт дітей» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з р. [кашкала́] (зб.) «хлопчаки, малюки», [кашкалда́] «тс.».

ка́шель, ка́шляти, каше́льну́ти, кашля́ну́ти, [кашли́вий] Ж, зака́шлятися; — р. каше́ль, бр. каша́ль, др. каше́ль, п. kaszel, ч. вл. нл. kašel, слц. kašel', полаб. kosal, болг. м. кашли́ца, схв. ка́шаь, слн. kášelj; — псл. kašъь < *kašljъ, kašljati; — споріднене з лит. kosalys «кашель», kósėti «кашляти», лтс. kāsus «кашель», kāsa, kāsis, дінд. kāsah «тс.», kāsātē «кашляе», двн. h(w)uosto «кашель», ірл. casad, алб. kollë (< *kʰas-lā-) «тс.»; іе. *kʰās-/kʰəs-. — Фасмер II 214—215; Преобр. I 302; Sławski II 95—96; Machek ESJČ 244; БЕР II 301; Skok II 59; ЭССЯ 9, 160—161; Fraenkel 283—284; Pokorny 649.

кашемі́р «тонка вовняна тканина, терно», кашмі́р «тс.»; — р. болг. каше́мір, бр. кашмі́р, кашамі́р, п. kaszmír, kaszemír, ч. слц. kašmír, вл. kašmír, м. кашми́р, схв. кашмі́р, слн. kašmír; — запозичення з французької мови; фр. cachemire (назва тканини) походить від назви колишнього князівства Cachemire «Кашмір» на півночі Індії, де виготовляли цю тканину (гінді kašmīr < дінд. kašmīra). — Фасмер II 215; БЕР II 302; Dauzat 124; Gamillscheg 169.

[каши́ця] «загата по берегах гірської річки для захисту від розмивання», [каши́ця] «навсисна загата в річці» Ж; — запозичення з польської мови; п. kaszysa «зруб», kaszysu «дерев'яні скріпи для захисту берегів при сплаві лісу», очевидно, походить від нім. *Kaischütze «захисне укріплення набережної», утвореного з Kai (Quai) «набережна» від фр. quai «тс.» і Schütze «захист, захисна споруда, яке вживається паралельно з фонетично близьким Stütze «підпора, опора».

ка́шка¹ «дрібні квіти на рослинах»; — р. [ка́шка] «сережки берези; пуп'янок рослини; молоді соснові шишки; чоло-

вічі суцвіття сосни; білі квіточки деревю та інших подібних рослин», слц. [kaška] «бузковий цвіт»;— похідне утворення від *ка́ша*; первісно могло означати сукупність зернистих плодів на волоті, зокрема таких, які були придатні для приготування каші.— Mashek Jm. rostl. 63.— Див. ще *ка́ша*.

[ка́шка²] (бот.) «таволга в'язолиста, *Spirea ulmaria* L.; конюшина повзуча, *Trifolium repens* L.; конюшина середня, *Trifolium medium* L. Мак; грицики звичайні, *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medic.; деревій звичайний, *Achillea millefolium* L. Мак; бурачок, *Alyssum saxatile* L. Мак; кучерявий горошок, *Coronilla varia* L. Мак; крупка, *Draba verpa* L. Мак; гадючник, *Filipendula Adams*. Мак; підмаренник весняний, *Galium verpum* Scop. Мак; хрінниця польова, *Lepidium campestre* R. Вг. Мак», [кашка водяна] «слабник водяний, *Malachium aquaticum* Fr.» Мак, [ка́шка жовтенька] «підмаренник справжній, медівник, *Galium verpum* L.»;— р. [ка́шка] «таволга; конюшина; деревій», бр. [ка́шка] «конюшина», слц. [kaška] «тс.», слн. [kašak] «грицики»;— результат перенесення і спеціалізації назви *ка́шка*¹ «дрібні квіти на рослинах»; пояснюється також (Меркулова 90) як позначення рослин, які при перетиранні в руках утворюють щось подібне до крупи.— Mashek Jm. rostl. 63.— Див. ще *ка́шка*¹.

[кашкára] (бот.) «рододендрон, *Rhododendron hirsutum* L.» Ж;— запозичення з російської мови; р. [кашкара́] «рододендрон золотистий», [кашкара́] «тс.» етимологічно неясне; зіставляється (Шипова 176) з тюрк. *мас* «п'яний» і *курай* «трава»; пор. інші назви рододендрона золотистого: р. [пьяни́чник, пьяная трава].

[кашкáтий] «розтріпаний, кошлатий» ВеУг;— очевидно, як і *ка́ша*, [кашавéць] «вовчок», зводиться до псл. *kas-j- < *kōs-j-, подовженого варіанта основи kos-/čes- (<*kes-) «чесати, скребти, бити, сікти»; пор. р. [ка́шка] «розчищене місце в лісі, зруб», яке може бути зведене до тієї ж основи.— Див. ще *косá*², *чесáти*.— Пор. *ка́ша*, *кашавéць*, *кошлáтий*.

кашкét, *кашкétка*, *кашкétник*, [каш-

кит] Ж;— р. ст. *кашкет* «головний убір, шолом», *каскét* «тс.»;— запозичення з польської мови; п. *kaszkiel*, як і ч. *kašket*, *kasket*, слц. *kašket*, болг. *каскét*, схв. *ка̀чкѐт* «тс.», ст. *kāškēt* «вид шолома», походить від фр. *casquette* «кашкет», зменш. від *casque* «шолом, каска».— Richhardt 63; Sławski II 96; Mashek ESJČ 244; Dauzat 147.— Див. ще *ка́ска*.

[кашламáтте] «лахміття» Л;— афективне утворення, паралельне до *лахміття*.

кашлію́к «коклюш»;— р. [кашлію́к] «тс.»;— результат видозміни запозиченого слова *кóкльюш*, зближеного з основою іменника *ка́шель*.— Див. ще *кóкльюш*.

кашнé;— р. болг. *кашнé*, бр. *кашнé*, п. *cache-pez*;— запозичення з французької мови; фр. *cache-pez* «кашне» (букв. «ховай ніс») складається з основи дієслова *cacher* «ховати», що походить від нар.-лат. **soacticare* «топтати; стискати», пов'язаного з лат. *soactāre* «примувувати», *coagere* (<**co-agere*) «зганяти», утвореними з префікса *co(m)-* «з-» і основи дієслова *ago, agere* «приводити в рух, гнати», та іменника *pez* «ніс», що походить від лат. *pāsus* «тс.», спорідненого з псл. *пошь*, укр. *ніс*.— Шанский ЭСРЯ II 8, 106; Dauzat 124, 499; Walde— Hofm. II 145—146.— Див. ще *а́гэнт*, *комбiна́ція*, *ніс*.

каштáн «дерево *Castanea* Mill.; плід цього дерева брунатного кольору; [масть і кличка коня кольору каштана Ж]», *каштáновий* «обсаджений каштанами; належний каштанам; брунатний», [каштáновáтий] «брунатний, схожий на каштан» Ж, Я;— р. бр. *каштáн*, п. *kasztan*, ч. *kaštan*, слц. *gaštan*;— через польське і чеське посередництво запозичено з німецької мови; нім. *Kastanie*, заст. *Kastāne* через лат. *castanea* зводиться до гр. *κάστανος* «каштан», запозиченого, очевидно, з мов Малої Азії (пор. вірм. *kask* «каштан», *kaskeni* «каштанове дерево»; пор. також болг. *кѐстен* «каштан», схв. *кѐстѐн* «тс.», які через тур. *kesten, kastane* зводяться до курд. *qeštan* або ар. *kastanā* «тс.»).— Критенко Мовозн. 1973/2, 33; Макарушка 10; Фасмер II 215; Hüttl-Worth 15; Sławski II 97—98;

Machek ESJĀ 245; БЕР II 344; Walde—Hofm. I 178—179; Frisk I 799.

[каштáнчик] (бот.) «гвоздики бородчасті, *Dianthus barbatus* L.», [каштанці] «тс.» Мак; — результат перенесення назви *каштáнчик* (*каштанець*) «малий каштан»; мотиви перенесення неясні. — Див. ще **каштáн**.

каштеля́н «за середньовіччя — управитель цитаделі, наглядач замку; почесний титул польського сенатора в XV—XVIII ст.; особа, що завідує білизною в готелі, гуртожитку, лікарні», *каштеля́нка* «жінка, що завідує білизною», *кастеля́нка* «тс.»; — бр. *кастэля́нка*, ст. *каштелянь* (1529), *кастелянь* (1608); — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kasztelan*, як і ч. сл. слн. *kastelán*, болг. *кастелán*, схв. *кастѣлán*, *каштѣлán*, походить від лат. *castellānus* «належний до укріпленого місця; мешканець фортеці», пов'язаного з *castellum* «укріплене місце, фортеця», зменш. від *castrum* «фортеця; військовий табір», спорідненого з *castro* «обрізую». — Richardt 63; Фасмер—Трубачев II 207—208; Sławski II 98; Walde—Hofm. I 180. — Див. ще **каструва́ти**.

[кашуба] «засік; заглиблення біля комина для дрібних кухонних речей» ЛЧерк; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kaszuba* «ліпч у гуті для розправляння скляних листів» виводиться від етноніма *кашуби*. — SW II 293. — Див. ще **кашуби**.

кашуби «етнографічна група поляків», *кашуб*; — р. бр. *кашубы*, п. *Kaszub*, ч. сл. вл. *Kašub*, слн. *kašúbščina* «кашубський діалект»; — запозичення з польської мови; п. *Kaszuby*, очевидно, утворилось на основі етимологічно неясного апелятива *kaszuby* «мочарі», яким спочатку було названо відповідну територію; виведення від іменника *szuba* «шуба» за допомогою підсилювального компонента *ka-*, як у *каверза*, *кадіб* (Brückner 222; Фасмер II 215), малопереконливе. — Dobrowolska Opomastika 4, 333—353.

[каюва́ти] «рубати в дереві замки для зв'язку», [каюва́ння] «дерев'яні рубані замки для зв'язку, напр., у засіці», [окаюва́ння] «замок, що зв'язує два кус-

ки дерева»; — очевидно, результат видозміни форми *каюва́ти* «вистругувати, обробляти калівкою» (див.).

каю́к¹ «невеликий човен»; — р. бр. *каю́к*, болг. *кайк*, м. *каик*, схв. *кайк*; — запозичення з турецької або кримсько-татарської мови; тур. *кау́к* «човен», крим.-тат. *ка́у́к* «тс.», споріднені з каз. *кайы́к*, тат. *каек*, зводяться до джурк. *ка́йу́к* «тс.» (від *каі-* «ковзати, линути»). — СІС 321; Дзендзелівський НЗ УЖДУ 13, 82—83; Халимоненко УМЛШ 1977/9, 23; Макарушка 9; Фасмер II 215; Шипова 176; Богородский—Кононов Вестник ЛГУ 1978/14, 117—127; БЕР II 142; Škaljić 382; Радлов II 4.

каю́к² «кінець, капут»; — бр. *каю́к*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *каю́к* «тс.» виводиться від виразу *каю́к пришел* «пришов кінець», первісно «пришов човен-каю́к», у зв'язку з тим, що в XVII ст. на Дону каю́ками перевозили убитих; виведення від *каю́к* у значенні «ненадійний човен, який легко перекидається» (Дзендзелівський НЗ УЖДУ 13, 83; Шипова 170), очевидно, неправильне. — Богородский—Кононов Вестник ЛГУ 1978/14, 117—127. — Див. ще **каю́к**¹.

каю́та; — р. бр. болг. *каю́та*, п. ч. сл. вл. *ка́јута*, схв. *ка́јута*, *ка́јута*, слн. *ка́јута*; — через російське посередництво запозичено з німецької або голландської мови; виводилось також від шв. *kajuta* (Зеленин РФВ 63, 410; РЧДБЕ 324); нім. *Kajüte* походить від гол. *kajuit*, яке зводиться до фр. *cahutte* «кабіна на кораблі», що є, очевидно, результатом контамінації слів *cabane* «халупа; намет» і *hutte* «тс.»; тлумачиться також (Dauzat 127; Valkhoff M. *Études sur les mots français d'origine néerlandaise*, 1931, 83) як утворення з *hutte* і пейоративного префікса *ca-*; виведення гол. *kajuit* від гол. *kooi* «каюта» (Hönlub—Lyer 227) помилкове. — СІС 322; Шанский ЭСРЯ II 8, 107; Фасмер II 216; Преобр. I 303; Kluge—Mitzka 339; Vries NEW 295; Gamillscheg 173.

[каю́шина] (бот.) «конюшина гірська, *Trifolium montanum* L.; к. альпійська,

Т. *alprestre* L.»; — результат видозміни деетимологізованої форми *конюшіна* «тс.» (див.).

[ка́янський] (лайл.) «вражий»; — результат видозміни форми **каїнський* «Каїнів, пов'язаний з Каїном». — Грінч. II 229.

ка́ятися, [ка́яти] «дорікати» Ж, *ка́яння*, *каяття́*, [ка́яний] «який розкався», [ка́ятий] «облаяний» Я, *зака́ятися* «заректися», [пока́й] «каяття» Нед, [пока́йник Нед, пока́йник Нед], *пока́йня*, *пока́йний*, *розка́ятися* «визнати помилковість свого вчинку», *розка́яння*, *розка́яний*, [спока́ятися] «закаятися»; — р. *ка́яться*, бр. *ка́яцца*, др. *каяти* «гудити; сповідати», *каятися*, п. *kajać się*, ч. *káti se*, сл. *kajat' sa*, вл. *kač so*, болг. *kája se* «шкодую; визнаю гріх», схв. *kájati* «мстити(ся)», *kájati se*, сл. *kájati* «гудити», *kájati se*, стсл. **каяти са**; — псл. *kajati* «гудити, дорікати, картати; карати; відплачувати», пов'язане з сѣпа (<**koipa*) «ціна»; — споріднене з дінд. *sáuatē* «мстить, карає», ав. *kāu-* «відплатити; кається», *čikauat* «хай розкається, покарає, помститься», *kaða-* «відплата»; іе. **k̑ōi-* «відплачувати»; непереконливе виведення псл. *kajati se* (Vaillant RÉS 22, 189—190) від займенника ка «як» (з питання типу «як я міг це зробити?»). — Фасмер II 216; Преобр. I 303; Sławski II 22—23; Machek ESJČ 245; БЕР II 304; Skok II 15; ЭССЯ 9, 115—116; Верн. I 469; Pokorny 636—637. — Пор. **ціна**.

ква (вигук, що відтворює крик жаб), *ква-кв́а* «тс.»; *кв́акати*, *кв́акнути*, *кв́аклівий* Ж; — р. *ква-кв́а*, *кв́акать*, бр. *ква-ква*, *кв́акать*, п. *ква* (вигук, що відтворює крик качки), *кв́акать* «крякати» (про качок), ч. *ква*, *кв́а*, *кв́акати* (про жаб), сл. *kvá*, *kvak*, *kvákati* «тс.», вл. *кв́акать* «крякати», нл. *кв́акать* «тс.», болг. *ква-ква*, *кв́акам*, м. *кв́ак-кв́ак*, *кв́ака*, схв. *ква*, *кв́акати*, сл. *kvá*, *kvákati*; — псл. *ква*, *kvakati*; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *kra*, *krakati*, можливо, успадковане вже з індоєвропейської прамови; пор. лит. *kvakėti* «кв́акати», лтс. *kvákt*, *kvákt*, нвн. *quaken*, лат. *soaxāre* «тс.», гр. *χοῦξ* «ква». —

Фасмер II 217; Шанский ЭСРЯ II 8, 109; Преобр. I 303; Sławski III 456—457; Machek ESJČ 311; БЕР II 305—306; Skok II 250; Верн. I 655; Абаев ИЭСОЯ I 631; Pokorny 627. — Пор. **кра**.

кв́адра (заст.) «фаза (місяця)», [кв́адрóвий] «квадратний»; — р. [кв́адрá] «фаза місяця», бр. *кв́адра* «тс.», ч. заст. *kvádra* «чверть»; — запозичення з польської мови; п. *kwadra* «фаза місяця; (ст.) чверть; квадрат; належний порядок» виводиться з двох джерел: іт. *quadra* «чверть кола, круга; спосіб, манера», що походить з латинської мови, і лат. *quadra* «квадрат; чотирикутний шматок», пов'язаного з *quadrus* «чотирикутний», похідним від *quattuor* «чотири», спорідненого з псл. *četyre*, укр. *чотіри*. — Sławski III 453—454; Walde—Hofm. II 395, 400—401. — Див. ще **чотіри**. — Пор. **кв́адранець**, **кв́адрат**.

кв́адранець (заст.) «чверть години», *кв́адранс*; — бр. [кв́адранец] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *kwadrans*, [kwadrans, kwadraniec] «тс.» походить від лат. *quadrāns* «чверть, чверть години», пов'язаного з *quadrāre* «робити квадратним, чотиригранним, чотирикутним», *quattuor* «чотири». — Sławski III 454. — Див. ще **кв́адра**, **чотіри**.

кв́адрат, *кв́адрату́ра*; — р. бр. болг. *кв́адрат*, бр. ст. *кв́адратъ* (1597), п. вл. нл. *kwadrat*, ч. сл. сл. *kvádrát*, м. *кв́адрат*, схв. *кв́адрáт*; — запозичення з латинської мови; лат. *quadrātum* (*quadrātus*) «чотиригранник, квадрат» пов'язане з *quadrāre* «робити квадратним, чотиригранним», *quattuor* «чотири». — СІС 322; Шанский ЭСРЯ II 8, 108—109; Фасмер II 216; Sławski III 454—455. — Див. ще **кв́адра**, **чотіри**. — Пор. **кв́арта**.

квазі- (перший компонент складних слів типу *квазінауковий*, *квазіреволюційний* із значенням «несправжній, уявний»); — р. *квазі-*, бр. *квазі-*, п. *quasi* «ніби; майже», ч. *quasi-*, сл. *kvázi*, *kvázi-* «тс.», болг. *кв́ази* «нібито», *квазі-*, м. *квазі-*, схв. *кв́ази*, *квазі-*, сл. *kvázi-*; — через російську мову запозичено з західноєвропейських; нім. *quasi* «нібито», фр. *quasi* «майже, мало не; нібито», *quasi-*, англ. *quasi*, *quasi-* походять від лат. *qua-si* «нібито; майже» з давнішого

quāmsi, що складається з прислівника quat «як», пов'язаного з відносним займенником quī «хто, який», спорідненим з псл. кь-, укр. *хто*, і займенникового елемента sī «якщо, коли б; так», спорідненого з гот. swa «так», днн. sō «тс.». — СІС 322; Kopaliński 808; БЕР II 305; Dauzat 601; Klein 1286; Walde—Hofm. II 399, 404—405, 410, 530.

[квак¹] (орн.) «бугай, Botaurus paevius» Дз, [квакун] «якийсь птах»; — р. [кв́ака] «Botaurus paevius»; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *ква*, *кв́акати*. — БЕР II 305. — Див. ще *ква*.

[квак²] (бот.) «бруква, Brassica oleracea parobrassica» Ж, [кв́ака] «тс.» Ж; — запозичення з західнослов'янських мов; п. kwak, ч. [kvaka], слн. kvaка, [kvak] «тс.» задовільного етимологічного пояснення не мають. — Дзензелівський УЗЛП 71—72; Sławski III 456; Machek ESJČ 310—311.

[квак³] (знев.) «мужик, мурло» Я; — афективне утворення.

кваліфікува́ти, кваліфіка́ція, кваліфікований, декваліфікува́тися, декваліфіка́ція, пере́кваліфікува́ти, пере́кваліфіка́ція; — р. кваліфіци́ровать, бр. кваліфікава́ць, п. вл. kwalifikować, ч. kvalifikovat, слн. kvalifikovat', болг. квалифици́рам, м. квалификува, квалифици́ра, схв. квалификовати, квалифици́рати, слн. kvalificirati; — через польське посередництво запозичено з середньолатинської мови; слат. qualificare, qualificatio утворено з основ займенника quālis «який», спорідненого з гр. πηλίκος «який завбільшки, якого розміру», псл. koliko, укр. *кілька*, і дієслова facere «робити». — Sławski III 458; Walde—Hofm. II 397. — Див. ще *кілька*², *факт*.

[кв́андер] «попіл» Ж; — неясне.

[кв́анькати] «набридливо плакати, скиглити» Ж, [кв́анька] «скиглий» Ж; — афективне утворення, паралельне до *пхінькати* «тихо плакати». — Пор. *квінкати*.

[кв́ап] «корм для свиней з картоплі й борошна» Ж; — п. ст. кварпу «ферментуючий, кип'ячий; розкислий (про болото)»; — псл. кварь «кип'яток; опара», пов'язане чергуванням голосних з куреті «кипіти», як квась «квас» пов'язане

з kysnōti «киснути». — Див. ще *кипіти*. — Пор. *кв́апити*.

кв́апити, кв́апитися, [кв́апля́тися], кв́апливий, кв́апний, [кв́апний] «привабливий» ЛексПол, [коплівий] «квাপливий» Ж, [кв́ап] «квাপливість», [искв́апніший] Пі, некв́апом, [окв́апний] «поквাপний» Ж, [п́окв́ап] «поспіх», покв́апливий, покв́апний, п́окв́апом, [прикв́апно] «дуже спішно» Нед, скв́апливий, скв́апний; — р. [кв́апиться] «поспішати; зазіхати, ласитися», бр. кв́апница «зазіхати, ласитися», кв́апць «тс.», п. кваріс сіє, ст. кваріт «квাপитися, квাপити», ч. kvariti «поспішати», слн. заст. кварпұ «швидкий, раптовий», вл. кваріс (so) «квাপитися»; — псл. (пн.) kvariti (первісно) «кип'ятити; збуджувати», каузатив до куреті «кипіти»; позбавлена підстав думка (Machek ESJČ 311) про експресивний характер утворення. — Фасмер II 217; Sławski III 459—461. — Див. ще *кв́ап*, *кипіти*.

[кв́арити] «чіпати і псувати» Ж, [кв́арува́ти] «хворіти, слабувати» Ж, [кв́арник] «хто все чіпає (кіт, дитина)» Ж, [кв́арний] Ж; — слн. kvárit' «псувати», kvárat', болг. кв́аря «тс.», *квар* «пошкодження; хвороба», схв. кв́арити, кв́ар, слн. kváriti, kvár; — псл. кварь «шкода, пошкодження», kvariti, пов'язане чергуванням голосних із *skvʹr̥pa «скверна»; — даліше зіставлення з гр. κήρ «зла смерть, важка хвороба; нещастя, лихо», κεραιζω «руйную, знищую, спустошую» (Machek ESJČ 311; Matzenauer LF 9, 44) викликає сумнів. — БЕР II 307; Skok II 251. — Див. ще *скв́ерна*.

кв́арта «міра рідких і сипких тіл; кухоль», кв́артіна «тс.», ст. *кварта* (1627); — р. бр. болг. кв́арта, п. kwarta, слн. kvart (міра), схв. кв́арта «тс.»; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. quarta «четверта частина, чверть» (від quartus «четвертий») пов'язане з quattro «чотири», спорідненим з псл. četure, укр. *чотири*. — СІС 323; Винник 118—119; Шанский ЭСРЯ II 8, 110—111; Sławski III 462; Walde—Hofm. II 399—401. — Див. ще *чотіри*. — Пор. *кв́адра*, *кв́адранець*, *кв́адрат*, *кв́артал*, *кв́артет*, *кв́артіра*.

квартáл, *квартáльний*; — р. бр. болг. м. *квартáл*, бр. ст. *кварталъ* (XVI—XVII ст.), п. *kwartał*, ч. слц. *kvartál*, вл. *kwartal*, схв. *квѣрт* «частина міста», *квѣртáл* «чверть року», слн. *kvárt* «частина міста», *kvartál* «чверть року»; — можливо, через посередництво німецької мови (нім. *Quartál*) запозичено з середньолатинської; слат. *quartale* «чверть, міра площини, об'єму, часу» пов'язане з лат. *quārtus* «четвертий». — Фасмер II 217; Sławski III 462—463; БЕР II 307. — Див. ще **квάρта**, **чотири**. — Пор. **квáдра**, **квадрáнець**, **квадрáт**, **квартéт**, **квартýра**.

квартéт; — р. болг. м. *квартéт*, бр. *квартэмт*, п. вл. *kwartet*, ч. слц. *kvarteto*, схв. *квѣртэмт*, слн. *kvartét*; — можливо, через посередництво німецької мови (нім. *Quartétt*) запозичено з італійської; іт. *quartetto* «квартет» утворено від числівника *quarto* «четвертий», що походить від лат. *quārtus* «тс.». — СІС 323; Фасмер II 217; Sławski III 464; БЕР II 307; Battisti—Alessio 3173. — Див. ще **квάρта**, **чотири**. — Пор. **квáдра**, **квадрáнець**, **квадрáт**, **квартáл**, **квартýра**.

квартýра, *кватýра* «квартира; (заст.) фаза (місяця); (заст.) шибка; [кватирка], [кватéра], *квартирант*, *кватирáнт*, *кватýрка* (у вікні); [«100 грамів»] МСБГ, [кватýрник] «квартирант» Ж, *квартирувáти(ся)*, *кватирувáти*; — р. болг. м. *квартýра*, бр. *кватэра*, п. *kwartera*, [kwartyr, kwartera], ч. *kvartýr*, слц. розм. *kvartiel'*, вл. *kwartër*, схв. *квѣртýр*, слн. *kvartír*; — через російське і через польське посередництво запозичено з німецької мови; нім. *Quartier* (ст. *quartier*) «четверта частина; фаза місяця; міра рідини; міський квартал; військовий табір; помешкання» походить від свн. *quartier* «четверта частина», яке зводиться до слат. *quarterium* «тс.» з лат. *quārtāgus* «четверта частина, чверть, кварта, мірка», пов'язаного з *quārtus* «четвертий». — Москаленко УІЛ 49; Шелудько 33; Richhardt 72; Добродомов ЭИРЯ IV 17—19; Шанский ЭСРЯ II 8, 112; Фасмер II 217; Sławski III 472—473. — Див. ще **квάρта**, **чотири**. — Пор. **квáдра**, **квадрáт**, **квартáл**, **квартéт**.

[квартовá (цибуля)] «(цибуля), що залишається на насіння»; — похідне ут-

ворення від *квάρта* «кухоль; мірка»; назва зумовлена тим, що така дрібна цибуля продавалася квартами. — Грінч. II 230; Винник 119. — Див. ще **квάρта**.

кварц (мінерал), *кварцит* (гірська порода); — р. бр. болг. м. *кварц*, п. *kwarc*, заст. *kwarczec*, слц. *kwarc*, схв. *квѣрц*, слн. *kvárec*; — запозичення з німецької мови; нім. *Quarz* походить від п. ст. діал. *kward*, *kwardy* (<*twardy*) «твердий», що відповідає укр. *твердий*; заперечення польського джерела (Фасмер II 218) непереконливе. — СІС 324; Шелудько 33; Шанский ЭСРЯ II 8, 113; Sławski III 461; БЕР II 308; Kluge — Mitzka 573. — Див. ще **твердий**.

кварцяне (*військо*) «наймане військо в шляхетській Польщі в XVI—XVIII ст., яке використовувалось для придушення повстань і охорони кордонів»; — запозичення з польської мови; п. (wojsko) *kwarciane* утворено від *kwarta* «податок з королівських маєтків (який становив четверту частину прибутку від маєтків)»: *кварцяне* військо оплачувалося з цього податку. — Sławski III 462. — Див. ще **квάρта**.

квас, [квасенíна] «квашенина» Я, [квасенíна] «кислий болотяний ґрунт» Ж, [квасéць] (бот.) «щавель», [квáси] «незадоволений вигляд», *квáсиво* «квашенина», [квасíна] «тс.», [квасліна] «квасна гуща; хлібна гуща для чинення шкур», *кваснік* «той, хто готує або продає квас; [погріб для квашенини; діжка для квашення]», [квасніна] «кисла сироватка» ВеУг, *квасніця* «дика яблуня; дике яблуко, кислиця; [барбарис Я; ряжанка; діжа Ж]», [кваснічка] (бот.) «брусниця, *Vaccinium vitis-idaea* L.» ВеБ, [кваснічник, кваснівки] «тс.» Мак, [квасóвина] «кислий болотяний ґрунт» Ж, [квасóк] «щавель; вид страви Я; березовий або кленовий сік Л», [квасúвка] «їжа, приготовлена на квасі» Л, *квáша* (вид страви), [квáшанка] (вид страви) До, *квашенíна*, [квашíя] «довга смуга шкури», [квáшня] «кваша» Ж, [квасíльний] «пов'язаний з квашенням» Ж, [квасковíтий] «кислуватий» Ж, [кваскувáтий] «тс.», *квáсний*, *квáшений*, *квáсити*, [квасніти] «робити кислим» Ж, *квасніти* «киснути», *квáснути* «тс.», [зá-

квас] Ж, *закваска* СУМ, Ж, [нідкваска] «кусочок кислого тіста для заквашування хліба» ЛексПол, *рóżквас* «закваска», *рóżквась* «бездоріжжя, грузькі дороги», *рóżкваслий* «мокрый, грузький»; — р. бр. болг. м. *квас*, др. *квасъ*, п. вл. нл. *kwás*, ч. слц. *kvás*, схв. *кѣас*, слн. *kvás*, стсл. *квасъ*; — посл. *квасъ*, пов'язане чергуванням голосних з *kysoṗti* «киснути»; — зіставляється з лат. *cāseus* (<ie. *k^hātso-) «сир», дінд. *kváthati* «кип'ятить, варить», *kvátháḥ* «відвар», гот. *ḥarḑ* «піна»; пов'язання з *кашляти* та ін. (Machek ESJĈ 311) необгрунтоване. — Кристенко Вступ 552; Шанский ЭСРЯ II 8, 113; Фасмер II 218; Преобр. I 303—304; Sławski III 464—466; Brückner 286—287; БЕР II 308; Skok II 252; Bern. I 655—656. — Див. ще *кіснути*. — Пор. *квápити*.

квасеніця (бот.) «*Oxalis*»; — р. *кислиця*, бр. *кіслица*, [квасок, квасец], ч. слц. *kyšlička*, ч. заст. *kyśánek*, болг. [киселец] «тс.»; — похідне утворення від *квасний* «кислий»; назва зумовлена тим, що листя квасеніці містить щавелеву кислоту. — БСЭ 21, 141—142. — Див. ще *квас*.

квасик (бот.) «конюшина гірська, *Trifolium montanum* L.; гадючник в'язолистий, *Filipendula ulmaria* L.» Мак; — похідне утворення від *квас*; назва зумовлена, очевидно, кислуватим присмаком відповідних рослин. — Див. ще *квас*.

квасо́ля (бот.) «*Phaseolus* L.», *квасолина*, *квасо́ління* «бадилля квасолі», [квашо́ля] «квасоля» Л, [красо́ля Мак, пасо́ля Мак, пасу́ля Мак, фасо́ля, фасо́лінь Нед, фасу́ля Мак, фізо́ля Мак, фізо́ля Мак, хвасо́ля, хвасо́ліна, хвасо́ління], *квасо́лівий*, [квасо́ловатий] (про смушок) «із завитками розміром у квасолину», *квасо́ляний*, [фасо́льковатий] Нед; — р. *фасо́ль*, бр. *фасо́ля*, п. *fasola*, [fazola, fasol, fazol, fizola], ч. *fazol, fazole, fazule*, слц. *fazul'a*, вл. *fasola*, болг. *фасу́л*, схв. *пáсӯль*, [bàžūlj, fasulj, fasol(j)]; — через польське посередництво запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. *fasōl* походить від лат. *phaseolus* «квасоля», яке зводиться до гр. *φάσηλος* «тс.», очевидно, середземноморського походження. — Кристенко Мозвн. 1973/2, 31—32; Дзензелівський St. sl. 6/1—2, 120—121; RKJ ŁTN 15,

160—161; Richhardt 17; Фасмер IV 187; Sławski I 221; Machek ESJĈ 141; Младенов 660; Skok I 126—127; Walde—Hofm. II 299; Frisk II 996.

квáцяти «розмазувати», *квáцяти* «тс.», *квáцнути*, *квáцнути*, [квацио́вати] «сильно намазувати», *квэ́цяти* (розм.), [квáцок] «шматок м'якої глини» Ж, [заквáцяний] (Me), *наквацио́вати* «багато намазати», [розквацио́ватися] «розмокнути, стати грузьким»; — р. [квэ́цать] «замазувати жовтою глиною», бр. *квэ́цаць* «розмазувати», болг. [квáцам] «мажу, заліплюю стіни болотом, вапном», слн. [kvasáti] «бризкати, хлюпати»; — очевидно, посл. *kvasati*, звуконаслідувальне утворення. — Sławski III 453; БЕР II 309.

квач, [квачня] «шматок черевика, в який втикають квач» Я; — р. діал. бр. *квач*, п. *квач* (з укр.); — очевидно, пов'язане з укр. *квáцяти* «розмазувати», *квáцяти* «тс.», болг. [квáцам] «мажу»; пов'язання з посл. *kvaka* «гак» (Brückner 286), як і виведення з нвн. *Quast(e)* «пензель; пучок» (Шелудько 33; Потєбня РФВ 1879 I 262; Karłowicz SWO 305), необгрунтоване. — Sławski III 452—453. — Див. ще *квáцяти*.

квэ́стія «проблема, питання», ст. *квесті́я*; — бр. ст. *квестія*; — запозичення з польської мови; п. *kwestia* «питання, справа», як і ч. *kvestie* «тс.», походить від лат. *quaestio* «питання, справа, пошук, дослідження», пов'язаного з *quaere* «шукаю; питаю; досліджую», етимологічно неясним. — Sławski III 476; Walde—Hofm. II 396—397.

кві́знути «хникати, скиглити», [кві́снити] «тс.»; — афективне утворення, вторинно зближене з *кіснути*.

кві́кати «кувікати (про поросля); кричати (про каню)» ВеУГ, [квичáти] «кувікати»; — р. [квичáть] «пищати, вищати», бр. [кві́цаць], др. *квичати*, п. *kwikać, kwiczeć*, ч. *kvikati, kvíkati, kvičeti*, слц. *kvíkat', kvícat'*, вл. *kwikać, kwičeć*, нл. *kwikaś, kvicaś*, болг. *кві́кам, квичá*, м. *квичи*, схв. *скві́чати* «тс.», слн. *kvícati* «щебетати; скиглити», [cvíkatil] «тс.»; — посл. *kvikati, kvičati* (<*kvikēti), похідне від звуконаслідувального вигуку *kví(k)*; паралельне до лит. *kvỹkti* «пищати», лтс. *kvĩkt*, нвн. *quieken* «тс.».

Фасмер II 219; Sławski III 483—484; Machek ESJČ 312; Schuster-Šewc 752, 753; БЕР II 311; Skok II 253; Trautmann 147; Kořínek 219—220.— Пор. **куві**.

[квйкун] (орн.) «чайка, Vanellus cristatus» ВеУг, **[кувік]** «Vanellus vanellus» Шарл;— звуконаслідувальне утворення, пов'язане з імітацією крику чайки.— Булаховський Вибр. пр. III 191; ВеНЗн 23.— Пор. **кувік**.

квиліти «скиглити», **[квіліти]** «іржати» Чопей, **[квіліна]** «плач, стогін», **[квілля]** «стогін, плач, завивання вітру», **[квиль]** «стогін, жалібний крик», **[заквиліти]** «заквилити», **[сквиліти]** «стогнати; скиглити», **[квіліти]** Нед;— р. **[квиліть]** «скиглити», **[квєліть]** «тс.», др. **цвиліти** «плакати; сумно співати», п. kwilić «тихо, жалібно плакати; скиглити», ч. kvíletí (kvílití) «ридати, лементувати; завивати», слц. kvilít' «жалібно плакати, стогнати; пищати», вл. ćwilować (ćwěł-) «мучити», нл. ст. kwiliś «хлипати, плакати, лементувати», полаб. kvaile «плаче, квилить, пищить» (про дитину), болг. **цвіля** «іржу», м. **цвила** «лементує, пищить; жалібно ірже; сичить», схв. **цвільети** «лементувати, плакати; скиглити; скрипіти», слн. cviliti «кувікати, скиглити; вити; скрипіти», стсл. **цвилити, цвиліти** «плакати, оплакувати, голосно скаржитися»;— псл. kviliti < *kveilt-tei «жалісно плакати; скиглити», звуконаслідувального походження, можливо, споріднене з дісл. væla, англ. wail «тс.»; пов'язується також (Sławski III 490—491) з kvikati; початкове sv- замість kv- походить із основи каузатива псл. kvělití < *kvoilt-tei, яка в південнослов'янських мовах зазнала зміни початкового kv- в sv- під впливом наступного ь з oi.— Фасмер II 218; Преобр. I 304—305; Потєбня К ист. зв. 4, 5; Machek ESJČ 312; Schuster-Šewc 130; Vaillant RÉS 37, 156—157; Kořínek 220.— Пор. **квіліти, цвіліти**.

квит «квитанція; розрахунки закінчено; кінець, усе, годі», **квиток** «тс. (заст.); судова повістка (заст.); посвідчення; картка з написом», **квітатися** «відплачувати, відомщати», **квитувати** «тс.», **[заквітати]** «внести до списку»,

поквітати(ся) «розрахуватися», **розквітатися, сквітати(ся), сквітувати(ся)** «тс.»;— р. **квит** «розрахунки закінчено», **квіты** «тс.», бр. **kwit** «квитанція», **квіты** «розрахунки закінчено», п. kwit «квитанція», бує kwit «не мати претензій», ч. ст. kwit «звільнений від зобов'язань», ч. býti kwit, слц. sme kwit «ми розрахувалися», вл. kwit «квитанція» (з п.), болг. м. **квит сме** «ми розрахувалися», схв. **квіт** «тс.», **квіта** «квитанція», слн. kwit «ми розрахувалися»;— можливо, через польське посередництво запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. quīt (quit) «вільний, звільнений, оплачений» походить від фр. ст. quite «тс.», яке зводиться до слат. quīt(t)us «звільнений, вільний від зобов'язань, зокрема грошових», quietus «тс.», лат. quīētus «спокійний; мирний», пов'язаного з лат. quīēs (quīētis) «відпочинок, спокій», спорідненим з псл. роčiti, рокојь, укр. **спочіти, спокій**; значення «розписка» розвинулось на ґрунті польської мови.— Шелудько 33; Фасмер II 219; Преобр. I 304; Sławski III 496—497; Machek ESJČ 313; БЕР II 311; Kluge—Mitzka 575; Walde—Hofm. II 406.— Див. ще **покій, спочіти**.

квітання, ст. квітання (1487), **квитанція, квітання** (1499);— р. болг. **квітання, бр. квітання**, п. kwitacja, ст. kwitancija, ч. kvitance, слц. kvitancia, м. **квітання, схв. квітання**;— очевидно, через польське і через чеське посередництво запозичено з середньолатинської мови; слат. quitantia пов'язане з дієсловом quietāre «звільняти від боргу», похідним від лаг. quīēs (quīētis) «відпочинок, спокій».— Гумецкая Исслед. п. яз. 222; Sławski III 497; БЕР II 311—312.— Див. ще **квит, покій, спочіти**.

[квич] (орн.) «чикотень, ялівник, Turdus pilaris L.» Ж, **[квичаль]** ВеНЗн, **квичиця** Ж, **квичола** Ж, **квичаль** ВеЛ «тс.»;— п. kwiczół, ч. kvíčala, [kvíčela], слц. [kvíčela, kvíčala, cvíčel, cvíčal, svíčala, čvíčala], вл. kwíčel, схв. kvíčela (з ч.?) «тс.»;— псл. *kvičь, kvičаль; пов'язане з kvíčati «кувікати, вищати»; назва зумовлена специфічним криком чикотня, подібним до порослячого вис-

ку. — Дзензелівський Мовозн. 1974/5, 90; Булаховський Вибр. пр. III 193; Sławski III 484—485; Schuster-Sewc 752—753. — Див. ще **квікати**.

кві, **квік**, **квікало**, **квікати**, **квіча́ти** — див. **куві**.

[квілити] «дражнити» Я, **[п'оквіл]** «наруга, знущання», **[п'оквол]** «тс.», **[оквілити]** «засмутити» ВеЛ, **[оквилити]** «тс.» ВеЛ, **[уквілити]** «відчутно укоротити» Нед; — р. **[кв'еліть]** «дражнити, сердити, кривдити», бр. **[квяліць]** «доводити до сліз», п. ст. **kwielić** «ревно плакати, лементувати», ч. ст. **kwieliti** «тс.; мучити», вл. **čwělic** «мучити», болг. **[цв'єля]** «драгую, серджу» (напр., дітей), схв. **цв'єлити** «засмучувати; змушувати гірко плакати», слн. **cvělitī** «доводити до плачу; мучити; засмучувати»; — псл. **kvělitī/cvělitī** <*kvoil- «доводити до плачу», каузатив до **kviliti** <*kveil- «квилити, скиглити, плакати». — Фасмер II 218; Sławski 488; Младенов 675; Skok I 283; Bezlaј ESSJ I 69. — Див. ще **квиліти**. — Пор. **цвіліти**.

[квінкати] «плакати, пхніькати» ВеБ; — результат контамінації форм **[квікати]** «вищати» і **пхніькати** «пхикати, плакати». — Див. ще **куві**, **пхікати**. — Пор. **кванькати**.

квінт'єт; — р. болг. м. **квинт'єт**, бр. **квинт'єт**, п. вл. **kwintet**, ч. слц. **kvinteto**, схв. **квінт'єт**, слн. **kvintét**; — очевидно, через німецьке посередництво (нім. **Quintett**) запозичено з італійської мови; іт. **quintetto** «квінтет» пов'язане з **quinto** «п'ятий», що походить від лат. **quintus** «тс.», спорідненого з псл. **р'єть**, укр. **п'ятий** «тс.». — СІС 324; Шанский ЭСРЯ II 8, 115; Mestica 1329; Walde—Hofm. II 407—408. — Див. ще **п'ятий**.

квіт, **квіте́нь**, **[квіт'їна]** «квітка», **квіт'їння**, **квітка**, **квіткар**, **квітнік**, **квітнікар**, **квітнікарство**, **квітніцтво**, **[квіт'їнія]** «альтанка» Ж, **[квіт'івник]** «букет» Ж, **[квіт'очина]** «все, що цвіте» Я, **[квіт'ічник]** «квітник», **квіт'тя**, **квіт'істий**, **квіт'їстий**, **[квіт'ков'атий]** «перістий» ВеУг, **квіт'ков'ий**, **квіт'н'євий**, **квіт'ній** **квіт'ніцький**, **[квіт'ніючий]** «квітучий», **квіт'іючий**, **квіт'ічний** «квітковий», **квіт'ічастий**, **квіт'ічатий**, **[квіт'іючий]**, **квіт'нути**, **квіт'ічати**, **[квин'їти]** «цві-

сти» Ж, **заквітлий**, **[наквітник]** «квітковий горщик» Ж, **[оквічений]** «заквітчений» Ж, **розквіт**, **розквітлий**, **[розквітний]** Пі, **[уквіт'увати]** «уквітчати»; — р. **[квет]** «забарвлення, колір; квітка; цвітіння води», **[кв'єтка**, **квет'ок]**, бр. **квет** «колір; квітка», **кв'єтка** «квітка», п. **kwiat**, ч. **květ**, слц. **kvet**, вл. нл. **kwět**, полаб. **kjot**, болг. **цвят**, **цвет'т**, м. **цвет**, схв. **цв'єт**, слн. **cvět**, стсл. **цв'єтъ**; — псл. **kvěť/cvěť** <*kvoitъ, пов'язане чергуванням голосних із **kvisti/cvisti** <*kveit-tei «цвісти», **kvьtq/cvьtq** <*kvitq «цвіту»; споріднене з лтс. **kvitēt** «блмати, блищати»; іе. ***кц'єі** «цвісти», очевидно, пов'язане давнім паралелізмом приголосних з ***кц'єі** «світити». — Фасмер IV 292—293; Sławski III 493—496; Schuster-Sewc 750—751; Skok I 281—282; Trautmann 147—148; Pokorny 628—629. — Пор. **світ**, **цвіт**.

квіте́нь «четвертий місяць року», ст. «травень», **[цвіте́нь]** «тс.»; — р. ст. **цв'єте́нь** «тс.», бр. ст. і діал. **кв'єце́нь** «квіте́нь», п. **kwieścień** «тс.», ч. **květen** «травень», слц. заст. **kveteň** «тс.», болг. **[цв'єтен]** «квіте́нь», схв. ст. **cvjetanj** «травень»; — псл. ***kvěťnyь/cvěťnyь** «травень; квіте́нь», пов'язане з **kvěť/cvěť** «цвіт»; назва зумовлена тим, що в ці весняні місяці починають цвісти рослини. — Кочерган Мовозн. 1967/1, 54—55; Кравчук УМШ 1955/3, 61; Шаур Этимология 1971, 95; Ноуїńska-Вагапова 41—43; Добродомов РР 1968/2, 95; Sławski III 486; Zubatý St. a čl. I 1, 340. — Див. ще **квіт**, **цвіт**.

квок (вигук, що відтворює крик квочки), **квок-кво́к**, **[кво-кво́, квох Я]** «тс.», **[кво́кати]**, **квокта́ти**, **[кво́чити]** «висиджувати, виводити» Ж, **[кво́чку-вати]** «квоктати» Я, **квокта́ха**, **[кво́кша]** «квочка» Л, **[квохта́ння]** «стогнання, квоктання» Я, **кво́чка**, **[кво́к'ха]** «квочка» Л; — р. **квок**, **[кво́каты]**, **квохта́ть**, **квохта́ть**, бр. **[кво́кі]** «квоктання», **квокта́ць**, **квохта́ць**, **[кво́шка]** «квочка», п. **kwok**, **kwo-kwó**, **квока́с**, ч. **kvok**, **kvokati**, слц. **kvo-kvo**, **kvokat'**, схв. **kvō**, **кв'оц**, **кв'оцати**; — псл. **kvo**, **kvok-**, звуконаслідувальне утворення, аналогічне до **ква** «ква»; пор. паралельне лит. **kvaksėti** «квоктати». — Булаховський Вибр. пр.

III 193, 244; Фасмер II 219; Sławski III 500—501; Machek ESJČ 313; БЕР II 312; Мирчев БЕ 1959/3, 252; Skok II 253.— Пор. **ква**, **кло́ка**.

[квóли] «повільно» Ж, [поквóльно] «неквапливо» Нед, *поквóлом*, [проквóло], *проквóлом*, *проквóлисто* «тс.», *проквóлистий*, *сквóлу* «поступово», *споквóлу* «поволі», *споквóля* «тс.», *спроквóла* «не поспішаючи», *спроквóлу* «тс.»;— результат стягнення приїменникового виразу *кѣ воли з первісним значенням «як хочеться, вільно, без примусу», паралельний до *поволі* (з приїменникового виразу *по воли* «тс.»).— Див. ще **во́ля**, **к**.— Пор. **квóлий**.

квóлий «німецький, тендітний; млявий; слабкий; повільний; невірний», *квóлитися* «нездужати; скаржитися», *квóлити* «ставати кволим; нездужати», [квóль] «кволисть» Бі;— р. [квóльий] «кволий, в'ялий, плаксивий, хворобливий», [квóльий] «тс.; лінивий; блідий», бр. *квóлы* «кволий», *квóлицца* «почувати себе хворим; стогнати; [скаржитися на хворобу]»;— очевидно, результат видозміни давнішого значення «повільний», пов'язаного з прислівником [квóли] «повільно»; у похідних утвореннях відчувається семантичне зближення з *квиліти* «скиглити, плакати»; безпосереднє виведення р. [квóльий, квóльий] від р. [квеліть] «дражнити; доводити до сліз» (Фасмер II 218—219), очевидно, неточне; виведення від гіпотетичного псл. *кѣв-, пов'язуваного з кув-ати «кивати» (Ильинский РФВ 1917/3—4, 204—206) сумнівне; зіставлення р. [квóльий] з *хвóльий* (Преобр. I 304) необгрунтоване.— Див. ще **квóли**.

квóрум;— р. бр. болг. м. схв. *квóрум*, п. *kwogum*, ч. *kwogum*, слц. слн. *kvógum*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Quórum*, фр. англ. *quorum* «кворум, достатня кількість присутніх на зборах» походить від латинської формули *quorum praesentia sufficit* «чия присутність достатня», в якій слово *quorum* є формою род. в. мн. чол. р. від відносного займенника *quī* «хто, який», спорідненого з псл. *кѣ-јь*, *кѣ-то*, укр. *кий*, *хто*.— СІС 324; Шанский ЭСРЯ

II 8, 116; Фасмер II 220; Kopaliński 812; БЕР II 312; Klein 1292; Walde—Hofm. II 404—405.— Див. ще **кий**², **хто**.

квóта «частка, частина, норма»;— р. бр. болг. м. *квóта* «тс.», п. *kwota* «сума», вл. *kwota* «частка, норма», ч. слц. *kvota*, слн. *kvóta* «тс.»;— запозичення з німецької, англійської або італійської мови; нім. *Quóte*, англ. іт. *quota* «тс.» походять від слат. *quota* «частина данини, що припадає на одну особу; сума, кількість» (результат скорочення лат. *quota pars* «яка частина»), пов'язаного з лат. *quot* «скільки» з давнішого *quoti* «тс.», спорідненого з дінд. *káti*, хет. *kuwatta*, ав. *čaiti* «тс.».— СІС 324; Шанский ЭСРЯ II 8, 116; Sławski III 501—502; Klein 1292; Walde—Hofm. II 412.

ке (виг.) «дай, подай; ану; глянь, дивись», [кей] «тс.», *кѣте* «дайте»;— р. [ке] «ну, ану; дай», [кѣте];— очевидно, результат редукції форм *кажі*, *кажіте* з давнім значенням «покажи, покажіть» через проміжні стадії *кай, *кайте, аналогічні до редукованої форми (*він*) *кае* (<*каже*); виведення *ке* з компонента -к вузькодialeктного варіанта частки [лишек] (Німчук ІУМ Морфологія 490) непереконливе.— Див. ще **казáти**.

[кѣба] «здібність, уміння», *кебѣта* «тс.; хист, розум», [кибѣта, кибисть, кибит] «тс.», [кибáта] «навичка» Ж, [кибѣта] «здатність; щастя; нагода» Нед, *кебѣтливий*, *кебѣтний*, [кебитливий, кебитний], [кѣбати] «розуміти, розбиратися» Ва, [безкебѣття, безкебѣтний, нескебѣтний] Ва;— задовільного пояснення не має; виводилось від тур. *tabiat* «природна властивість, характер», яке зводиться до ар. *ṭabiet* «природа», причому припускалося тур. **tebiet* «природні здібності» (Крымский Древнекиевский говор. Спб. 1907, 12; Кравчук УМШ 1960/6, 60—61); зводилось також до тур. *kuvvet* «сила, міць, могутність» (Кобилянський Зб. наук. праць 80); форми [кѣба] і похідна від неї [кѣбати] утворені, очевидно, шляхом зворотного словотвору від *кебѣта*.

[кебзува́ти] (*не к.* «(чогось) не знати») Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. *кибзуї* «обдумувати, міркувати», як і рум. *chibzuї* «тс.; зважувати»,

виводиться від уг. kérezplі «підготовляти; формувати, виховувати», похідного від кѣр «картина, вигляд, образ», запозиченого з давньотюркської мови (дтюрк. kĭb «зразок, форма»).— СДЕЛМ 180; DLRM 139; MNTEsz II 447—448, 450.

[кѣби] «коли б» Ж;— р. [кѣбы], п. [kiebu];— результат стягнення виразу др. *коє бы* (п. ст. *које бу), в якому займенникова форма *коє* (від псл. ко-је «яке», къ-јь «який») мала значення «де, коли» та ін.— Sławski II 137—138; Machek ESJČ 249—250.— Див. ще **кий**², **хто**.

кѣбуз — див. **кѣбуз**.

кев (вигук, що відтворює крик кані тощо), *кев-кѣв* «тс.», *кѣвкати*;— звуконаслідувальне утворення; пор. схв. *кѣв* «гав» (про собачий гавкіт), *кѣвкати* «гавкати».

кевбáска, *кевбѣска* — див. **кіба**¹.

кѣвкати «видавати звуки, що нагадують гикавку», *кѣвкнути*;— звуконаслідувальне утворення.

[кегѣнка] «попада» Ж, **[кегенька]** «велика жінка» Чопей, **[кегеня]** «тс.» Чопей;— неясне; можливо, результат видозміни форми *княгѣня*.

кѣгли¹ «вид гри; стовпчики для цієї гри», одн. *кѣгель*, *кѣгля*;— р. *кѣгли*, одн. *кѣгля*, бр. *кѣгли*, одн. *кѣгля*, вл. *kehel* «кегля», болг. *кѣгли*, одн. *кѣгла*, *кѣгъл*, м. *кегла* «дерев'яна фігура в більярді», схв. *кѣгл(а)* «кегля», слн. *kęgelj* «тс.»;— запозичення з німецької мови; нвн. *Kęgel* «кегля; конус», свн. снн. *kegel* «кегля, лóмака, палка», двн. *kegil* «кіл» пов'язане з нвн. (баварськ.) *[Kag]* «стовбур, качан капусти», гол. *kag* «клин», шв. *[kagel]* «пень», спорідненими з лит. *žāgagas* «хворостина», лтс. *žagari* «хмиз».— СІС 325; Фасмер II 220; Kluge—Mitzka 360, 409.

[кѣгли²] «робочі черевики» Ва;— неясне.

кѣди «спортивне взуття»;— р. *кѣды*, *кѣты*, бр. *кѣды*, ч. слц. *kesku*, болг. *кѣцове* «тс.»;— неясне; припускається (РЧДБЕ 330) походження від незасвідченого прізвища англ. *Kads*.— Holub—Lyer 239; БЕР II 349.

кѣдзень — див. **гедзь**.

[кѣдзі-кѣдзі] (вигук для підкликання кіз);— р. *[кѣзля-кѣзля]* (вигук для підкликання кіз, корів);— очевидно, пов'язане з *козá*; зіставлення з алб. *kedh* (*kes*) «щапеня» (Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 130) викликає сумнів.— Див. ще **козá**¹.

кедр (види хвойних дерев), **[кѣдра]** «тс.», *кѣдріна* «кедрове дерево; кедрові зарості», *кѣдрівник* «невелике дерево родини соснових; кедрові зарості»;— р. бр. *кедр*, др. *кедръ*, п. ч. *cedr*, слц. *céder*, вл. *cedra*, болг. *кѣдръ*, м. *кедар*, схв. *кѣдар*, *цедар*, слн. *сѣдра*, стсл. **КЕДРЪ**;— через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *кѣдрос* «кедр (ліванський)», давніше «яловець, Juniperus L.», переконливого етимологічного пояснення не має.— Фасмер II 221; Frisk I 808.

кѣдрівка (орн.) «*Nucifraga caryocatactes* L.», **[кѣдрівка]** «тс.»;— очевидно, запозичення з російської мови; р. *кедрівка* «тс.» пов'язане з *кедр*; назва зумовлена тим, що ці птахи, поширені переважно в північній частині СРСР, частково в Карпатах та ін., живляться здебільшого насінням кедра сибірського (сосни кедрової).— Кіст. 233—234; БСЭ 20, 486; Urgania Tierg. Vögel 366.— Див. ще **кедр**.

[кедь] «коли, якщо», **[кед]** «тс.»;— запозичення з словацької і польської мов; слц. *ked'*, п. **[kied]** через проміжні форми *kedí*, *kedu* і давнішу *kedu* утворилися з псл. *кѣ-гъdy/*кѣ-гъda, що складалося з питальної займенникової основи кѣ «хто, який» і основи гъd-, наявної також у псл. *тѣ-гъda «тоді».— Дзендзелівський УЗЛП 72; Німчук ДБ IX 81; Sławski II 138—139.— Див. ще **кий**², **тоді**, **хто**.

[кез] (вигук, яким відганяють овець) Дз;— неясне; можливо, пов'язане з *козá* (пор. *кѣдзі-кѣдзі*, вигук для підкликання кіз).— Пор. **акѣз**.

кѣйло, *кѣйловий* — див. **кійло**¹.

[кѣйса] «рептух, підвісна торбина для годівлі коней» Ж;— очевидно, результат видозміни форми **[кѣса]** «сумка, калитка» (див.).

кейф (жарт.) «післяобідній відпочинок; приємне байдикування», *кейфувѣ-*

ти;— р. кейф, болг. кейф, заст. кеф, схв. кѣф «тс.»;— запозичення з турецької мови; тур. keyif, keyf «добрий настрій; насолода» походить від ар. kâuf «тс.».— СІС 325; Фасмер II 221; Дмитриєв 536; Шипова 177; БЕР II 346.

кекс;— р. бр. м. кекс, п. ч. слц. вл. keks, болг. кейк, кекс, схв. кѣкс, слн. kéks;— запозичення з англійської мови; англ. cakes «торти, солодкі пироги, тістечка» є формою множини від cake «торт, кекс, солодкий пиріг, тістечко, коржик, млинець», що походить від дісл. кака, спорідненого з снідерл. kōke, гол. kock, днв. sjuohho, kuosho, нвн. Kuchen «тс.».— СІС 325; Шанский ЭСРЯ II 8, 118; Holub—Lyer 239; Klein 221.

[келб] (іхт.) «пічкур, Gobio gobio L.» Л;— р. [кельб], бр. [келб] «тс.»;— запозичення з польської мови; п. kielb «тс.» споріднене з укр. [кóвбик, кóвбель] «тс.».— Коломиец Общесл. назв. рыб 103; Sławski II 143.— Див. ще **кóблик**¹.

келеберд'янський (у виразі *келеберд'янська верста* «висока людина»);— похідне утворення від назви *Келеберд'янський шлях*, пов'язаної з назвою села *Келеберда* (тепер Кременчуцького району Полтавської області), аналогічне до *пирятинська верста*, *чугуївська верста* з тим самим значенням; первісне значення виразу — «високий верстовий стовп на шляху».— СУМ I 331.

кѣлеп¹ «старовинна зброя в формі молота», [кѣлев, кѣлеф] «тс.»;— р. [кѣлеп] «палка з рукояткою в вигляді молотка; ціпок у вигляді милиці»;— очевидно, запозичення з турецької мови; тур. kel(e)re «жердина, розсоха» чіткої етимології не має.— Халимоненко УМЛШ 1977/9, 23—24; Фасмер II 221; Берп. I 499; Räsänen Versuch 249.

[кѣлеп²] «черепак»;— неясне.

кѣлих, кѣлех, кѣлишок, кѣлешок, [кѣліх], [кѣлишок] «чарка», [кѣлюх] «келих», [кѣлаш] «вид глиняної посудини» Я, ст. кѣлихъ (XV ст.);— р. [кѣлих] «церковна чаша; чарка» (з укр.), бр. кѣліх «келих»;— запозичення з польської мови; п. kielich, як і ч. kalich, ст. kalich, kelich, слц. kalich, вл. нл. keluch, ст. keluch, kelich, слн. kélih, походить від днв. chelih (старше свн. kelich, kelch,

нвн. Kelch) «келих», яке зводиться до лат. calix «тс.»), спорідненого з гр. κάλιξ «кубок, келих», κάλυξ «чашечка квітки», дінд. kaláša- «горщик, кухоль, миска».— Москаленко УІЛ 28; Шелудько 33; Richhardt 64; Фасмер II 222; Sławski II 140—141; Берп. I 472—473; Kluge—Mitzka 362; Walde—Hofm. I 138—139; Frisk II 46—47.

[кѣліця] «китиця як прикраса на капелюсі» Г, Ж;— неясне.

кѣлія, кѣлійник «служник ігумена, архіерея; чоловік, що живе в келії», [кѣльня] «келія» Бі, ст. кѣлія, кѣлія (1443);— р. кѣлья, бр. кѣлля, др. кѣлія, кѣлья, болг. кѣлія, килія, м. кѣлія, схв. кѣлія, стл. кѣлія «тс.»;— через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. κελύιον «комірчина, конурка, підвал; келія» походить від лат. cella «тс.; клітка», спорідненого з дінд. śālā «хатина, приміщення; стайня», гр. καλλιὰ «хатина; клуня; гніздо», καλύβη «притулок, хатина», κάλυβρος «мішок, кишеня», дангл. hella «скванка», днв. hella «пекло», дісл. holl «великий будинок».— Шанский ЭСРЯ II 8, 119; Фасмер II 222; Преобр. I 305; БЕР II 363; Walde—Hofm. I 195—196.— Пор. **целюлоза**.

[келтувати] «глитати, ковтати», [кельтувати] «споживати» Ж, [клевтувати] «тратити» Ж, [кѣльчійк] «кошти, витрати; споживання; щоденна потреба в харчах; продовольство» Ж, [кильчійнок, клеветчійнок, кильчійк] «тс.» Ж, [некельтивній] «такий, що не робить видатків» ВеЛ, [скельтуватися] «минутися» Нед;— слц. keltovat' «витрачати, споживати»;— запозичення з угорської мови; уг. költeni «витрачати; споживати» (звідки költség «витрати») є каузативом від дієслова kel «вставати, виникати, рости, зникати», спорідненого з манс. k̄äi- «вставати, приставати до берега, причалювати», хант. kúl- «вставати; сходити на берег».— Балецкий St. sl. IX 338; Ivanová—Šalingová—Maniková 451; MNTESz II 428, 607.

[кѣлюх¹] «киянка для обробки гончарної глини» Ж;— очевидно, пов'язане з кѣльма «лопатка муляра» (див.).

кѣлюх²— див. **калюх**.

кельма «лопатка муляра», *кельня* «тс.»; — р. *кельма*, *кельня* «тс.», [*келька*] «лопатка для укладання цегли», бр. *кельма*, *кельня*, п. *kielnia* «лопатка муляра», каш. [kɛla], ч. [kel'ňa] «тс.», слц. [kel'ňa] «тс.»; ящик для корму у возі», слн. *kéla* «лопатка муляра»; — через польське посередництво запозичено з середньовісньонімецької мови; свн. *kelle* (нвн. *Kelle*) «лопатка муляра; кухонний черпак» вважається спорідненим з псл. **želbъ* (<**gelb-*), укр. *жоблоб*. — Онышкевич Исслед. п. яз. 242; Шелудко 33; Шанский ЭСРЯ II 8, 119; Sławski II 141—142; Bern. I 499; Kluge—Mitzka 363. — Див. ще *жоблоб*. — Пор. *кельня*.

кельнер «служник у ресторані чи готелі в деяких західноєвропейських країнах»; — р. бр. *кельнер*, п. *kelner*, болг. м. *кѣлнер*, схв. *кѣлнер*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Kellner* «тс.», двн. *kělnari* «доглядач винного погреба» походить від слат. *cellenarius* «тс.», пов'язаного з лат. *cellarium* «комора, підвал», похідним від *cella* «комірчина». — СІС 325; Шанский ЭСРЯ II 8, 119; Sławski II 124; Kluge—Mitzka 363. — Див. ще *келія*.

кельня «каретний кузов; [потайний ящик] Бі», [*кільня*] «козли для кучера» Ж; — запозичення з польської мови; п. ст. і діал. *kielnia* «ящик для пакунків у возі» походить від нім. (*Wagen*)*kelle* «тс.», тотожного з *Kelle* «кельма; кухонний черпак». — Sławski II 141—142. — Див. ще *кельма*.

кельти «давні індоевропейські племена в Центральній Європі», *кельт*, *кельтка*, *кельтський*; — р. бр. *кельты*, п. *Celtowie*, ч. *Keltové*, слц. вл. *Kelt*, болг. *кѣлти*, слн. *Kélte*; — запозичення з німецької мови; нім. *Kelten* «кельти» походить від гр. *Κέλται*, *Κέλται* «тс.». — Klein 257.

[*кѣма*] «тяма» Ж, [*кѣмити*] «тямити» Ж, [*кѣмувати*] «думати, міркувати» Я, [*кѣмувати*] «здогадуватися»; — бр. *кѣмиць* (розм.) «тс.», *кѣмливы* «тямучий», *кѣмны* «тс.», п. [*kiemować*] «розумітися, бути обізнаним»; — очевидно, запозичення з старопольської мови; незасвідчене п. ст. **kieppu* «тямучий», **kiemliwy* «тс.» слід було б у такому разі розгля-

дати як рефлексі псл. **кѣм-*, до якого зводяться також слова укр. *кмітливий*, *прикмета*. — SW II 338. — Пор. *кміта*, *кумекати*, *прикмета*.

кѣмбрій «перший період палеозойської ери», *докѣмбрій*; — р. болг. *кѣмбрій*, бр. *кѣмбрый*, п. *kambr*, ч. слц. *kambrium*, схв. *кѣмбрї*, слн. *kámbrij*; — результат скорочення виразу *кѣмбрійський період*, пов'язаного з англ. *Sambrian period*, у якому прикметник *Sambrian* походить від латинської назви Уельсу *Cambria* (>англ. *Cambria*); у південно-західній Англії (Уельс) уперше виявлено осадові породи, які належать до цього геологічного періоду. — БСЭ 20, 506; Kopalinski 468; Klein 227.

[*кѣмзувати*] «думати, міркувати», [*кѣмзовитий*] «тямучий» Я; — очевидно, результат контамінації слів [*кѣмувати*] «думати» і [*кѣбзувати*] «знати». — Див. ще *кѣбзувати*, *кѣма*.

[*кѣмпа*] «острів у річці» Ж, [*кѣмпіна*] «тс.» Ж; — запозичення з польської мови; п. *кѣра* «тс.; купка», *кѣріна* «острівець» споріднені з укр. *кѣпа*; виведення від рум. *câmp* «поле» (Scheludko 134; *Vrabie Romanoslavica* 14, 153) необгрунтоване. — Дзедзелівський St. sl. 12, 110; Richardt 64; Sławski II 127—128. — Див. ще *кѣпа*.

кѣмпінг «табір для автотуристів»; — р. *кѣмпинг*, бр. *кѣмпінг* «тс.», п. слц. *kemping*, *camping*, ч. *kempink*, *camping*, вл. *camping*, болг. м. *кѣмпинг*, схв. *кѣмпинг*, слн. *camping*, *kámping*; — запозичення з англійської мови; англ. *camping* «тс.» пов'язане з дієсловом *camp* «розташовуватися табором» та іменником *camp* «табір» (спортивний, піонерський та ін.), що походить від лат. *campus* «поле», до якого зводиться й укр. *кампанія*. — СІС 325; Шанский ЭСРЯ II 8, 119—120; Брагина 101—103; Holub—Lyer 110; Klein 228. — Див. ще *кампанія*.

кенáф (болг.) «*Hibiscus L.*»; — р. *кенáф*, *кенáп*, бр. болг. *кенáф*, п. ч. слц. *kepař*; — запозичення з тюркських мов; аз. *кѣнаф*, узб. *кѣнап* «тс.» походять від перс. *капар* (*kapab*) «тс.; конопля», запозиченого з якогось давнього східного джерела, як і гр. *κάνναβις* «конопля», лат. *cannabis*, псл. *копорја* «тс.», укр. *ко-*

но́пля. — СІС 325; Шипова 178; Дмитриев 537; Фасмер—Трубачев II 312; Räsänen Versuch 252. — Див. ще **коно́плі**.

кенгуру́, *кенгуровий*; — р. бр. *кенгуру́*, п. kangur, ч. слц. kenguru, вл. kengurih, болг. *кѐнгуру*, м. *кенгур*, схв. *кѐнгуру*(у), слн. kengurú; — запозичення з французької або англійської мови; фр. kangourou походить від англ. kangaroo, запозиченого з якоїсь австралійської мови. — СІС 325; Шанский ЭСРЯ II 8, 120; Dauzat 423; Klein 840.

[кендері́ця] (бот.) «кукурудза», *[тенгері́ця, тендері́ця]* «тс.», *[кендері́чаний ВеУг, кинди́рчаний ВеУг]*; — п. *[teğierzysa]* «кукурудза», слц. *[tengerica, kenderica]* «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. *tengeri* «тс.» є результатом скорочення давнішого виразу *tengeri búza* «тс.» (букв. «(за)морська пшениця»), перший компонент якого *tenger* «море» є запозичення з давніх тюркських мов; дтюрк. *tängiz* «тс.» споріднене з узб. *денгиз*, тат. башк. *дингез*, тур. *deniz*. — Дзензелівський Доп. УжДУ II 68; MNTESz III 888; Räsänen Versuch 474.

кенді́р (бот.) «Аросупит L.»; — р. бр. *кенді́р*; — нове запозичення з тюркських мов; каз. узб. туркм. *кендир*, тур. *kendir* «клоччя, конопля», уйг. *käntir* «конопля» походять, можливо, з перс. мови. — СІС 325; Фасмер II 222; Шипова 178; Дмитриев 537; Räsänen Versuch 252.

[кѐнді] «валянки; повстяні калоші», *[кінді]* «тс.», одн. *[кѐндя, кіндя]*; — бр. *[кѐньги]* «теплі калоші»; — запозичення з російської мови; р. *[кѐньги]* «тепле взуття; чоботи», *[кѐнги]* «тс.», *[кѐнди]* «валянки з відрізнаними халявами» походять із прибалтійсько-фінських мов; пор. карел. *kenğä* «черевик», фін. *kenkä*, ест. *king, keng* «тс.». — Трубачев ЭИРЯ III 51; Фасмер II 223; Kalima 111.

кѐндюх «перший відділ шлунка жуйних тварин; начинений м'ясом шлунок тварини, сальцесон; вайлувата людина; [шлунок], *[вікендошити]* «випатрати» Я; — р. *[кѐндюк]* «живіт; шлунок», *[кѐндюх]* «тс.», бр. *кіндзю́к* (розм.) «шлунок», п. *[kindziuk]* «свинячий шлунок» (з укр. або бр.); — запозичення з турецької мови; тур. *kindik* «пуп» споріднене з хак.

kin, kindik, каз. *kəndək*, уйг. *kintik*, кумик. *ginnik*, монг. *küj(i)* «тс.». — Супрун Тюркизмы 76—77; Brückner 230; Räsänen Versuch 271.

кеп «дурень; вид гри в карти; [глум] Ж», *[кепа́р]* «веселий насмішник; шахрай» Ж, *кепкѐн* «тс.», *[кѐпство]* «дурість; глузування», *[кпи]* «глузування», *кпѐни* «тс.», *кепкѐвати* «глузувати», *[кпѐліти]* Ж, *кпѐти*(ся) «тс.», *[докѐпкѐтися]* «докепкуватися, доглузуватися»; — р. *[кеп]* «дурень», *[кѐна]* «дурепа», бр. *кѐпѐкі* «кепкування, кпини», *[кепкѐваць]*; — запозичення з польської мови; п. *kiep* «бевзь», ст. «vulva», як і ч. заст. і діал. кер «нахаба», ст. «vulva», слц. *[kiep]* (прізвисько нечистого), зводиться до псл. *кър-, яке пов'язується з іє. *кеур- «заглибина» (гр. *κόπη* «печера, яма», дінд. *kūpaḥ* «тс.») або з іє. *(s)keub(p)- «рубати, рвати». — Richhardt 64; Ильинский ИОРЯС 23/1, 149; Sławski II 151; Bańkowski JP 56/1, 46—47; Bern. I 664—665. — Пор. **кѐпський**.

кѐпа «кепка», *кѐпі*, *кѐпка* «тс.», *кепко́вий*, *кѐпочий*; — р. *кѐпи*, *кѐпка*, бр. *кѐпі*, *кѐпка*, п. *кері*, вл. *керіј*, болг. *кѐпе* «військова безкозирка»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з французької мови; фр. *képi* походить від швейц.-нім. *Käppi*, зменш. від Карре «шанка, ковпак, берет», що зводиться до нар.-лат. *sarra* «плащ з капюшоном». — Шанский ЭСРЯ II 8, 121; Kluge—Mitzka 349. — Див. ще **ка́па**¹.

кепеня́к, *кѐпень* — див. **кобеня́к**.

кѐпський «поганий»; — р. *[кѐпский]* «дурний, поганий», *[кѐпство]* «погане життя», бр. *кѐпскі* «не такий, як треба, кепський»; — запозичення з польської мови; п. *kiepski* «поганий, кепський», паралельне ч. заст. і діал. *kepský* «дурний, недоречний, поганий», є похідним від іменника *kiep* «бевзь, бовдур» і первісно означало «властивий бовдурові, нікчемний». — Ильинский ИОРЯС 23/1, 149; Sławski II 152. — Див. ще **кеп**.

кепта́р «хутряний одяг без рукавів», *[кипта́р]* «тс.»; — болг. *[киптар]* «вид кожуха; вид верхнього суконого одягу»; — запозичення з молдавської мови; молд. *[кепта́р]* (*пепта́р*) «безрукавка» пов'язане з *пепт* «груді», яке зводиться

до лат. *rectus* «тс.», спорідненого з тох. А *rǎssǎm* «тс.», дінд. *rákṣa* «плече», псл. *рахъ*, укр. *пах*.—Кобилляньський Гуц. гов. 84; Scheludko 135; Vincenz 3; Crânjală 432; Vrabie Romanoslavica 14, 153; БЕР II 376; DLRM 615; СДЕЛМ 309; Walde—Hofm. II 270; Pokorny 792.—Див. ще *пах*.

кераміка, *керамік* «фахівець з кераміки», *кераміст*, *керамічний*;—р. болг. м. *керамика*, бр. *кераміка*, ч. слц. вл. *keramika*, схв. *кераміка*, слн. *kerámika*;—запозичено з грецької мови, очевидно, через посередництво західноєвропейських (нім. *Keramik* «гончарство; керамічні вироби», фр. *céramique*, іт. *ceramica* «тс.»); гр. *κεραμική* «гончарство», *κεραμικός* «глиняний» пов'язані з *κέραμος* «гончарна глина», яке загальноприйнятого етимологічного пояснення не має.—СІС 326; Шанский ЭСРЯ II 8, 121—122; БЕР II 333; Frisk I 823—824.

кербўд «керівник будинку (державного житлового)»;—аббревіатура, утворена на основі виразу *керівник будинку (-ів)* як калька р. *управдѣм*, утвореного на основі виразу *управляющий домами*.—Див. ще *будінок*, *керувати*.

[кёрвань] (бот.) «плакун верболистий, *Lythrum salicaria* L.» Ж;—п. *krwawnica*, ч. *krvavnice* (з п.) «тс.»;—пов'язане з *кров*, *кривавий* (*кёрвавий*); назва зумовлена, очевидно, тим, що плакун здавна використовують як кровоспинний засіб; пор. грецьку назву плакуна *λύθρον* букв. «застигла кров».—Заверуха 119; Machek Jm. rostl. 149.—Див. ще *кров*.

[кёрвель] (бот.) «бугила, *Anthriscus cerefolium* Hoffm.; скандикс Венерин гребінь, *Scandix pecten Veneris* L.» Г, Ж, Мак;—р. *[кёрвель]* «*Scandix cerefolium*», *[кёрбель]*, п. *[kierbel, kierwell]*, ч. *kerblík* «тс.», болг. *[кервел]* «бутень, *Chaerophyllum* L.»;—через російське або польське посередництво запозичено з нижньонімецької або голландської мови; нн. *Kervel*, гол. *kervel*, якому відповідає нвн. *Kerbel* (свн. *kêrvel(e)*), двн. *kêrvol*(1)а, походить від лат. *caerfolium*, що відтворює гр. *χαίρεφύλλον*, яке складається з основи дієслова *χαίρω* «радію», спорідненого з дінд. *hāryati* «ді-

стає насолоду, радіє, любить», лат. *hōrōg* «спонукаю», та іменника *φύλλον* «лист», спорідненого з лат. *folium* «тс.»; назва зумовлена приємним запахом листа бугили садової.—СІС 326; Шелудько 33; Фасмер II 223; Machek ESJČ 249; БЕР II 334; Bern. I 501; Kluge—Mitzka 363; Frisk II 1050—1051, 1062—1065.—Див. ще *фоліант*.

[кёрдаль] «кнур» Ж, *[кёрда]* «тс.» ВеБ;—очевидно, запозичення з польської мови; п. *[kierda, kiędra]* «тс.» є результатом діалектної видозміни форми *kiernoz* «тс.», що відповідає укр. *[кнóроз, кóрноз]*.—Sławski II 155—156.—Див. ще *кнóроз*.

[кёрéз] «через» Г, Ж;—очевидно, результат контамінації слів *чёрез* і *крізь*; думка про часткове збереження давнього *ke* в псл. **kerzъ* без переходу в *če* (Miklosich Altstl. Lautl. 247 у Потебні; пор. Mikl. EW 115) позбавлена підстав.—Bern. I 148—149; Потебня К ист. зв. II 41.—Див. ще *крізь*, *чёрез*.

[кёрекоріти] «воркувати; квоктати» Ж;—р. *[кёркатъ]* «кричати (про плахів, тварин); каркати; видавати особливий горловий звук; кашляти; бурмотіти, невіразно говорити», бр. *[кёркнущь]* «киркнути»;—звуконаслідувальне утворення, паралельне до *каркати*, *кіркати*.—Фасмер II 225.—Пор. *кар*, *кир*².

кёречўн—див. *кращўн*.

кёрéя—див. *кёрéя*.

[кёрка] (рослинна фарба) Я;—неясне.

[кёрліба] «сироватка»;—неясне.

кёрма (заст.) «кермо», *керманіч*, *[керманіч]* «стерновий» Ж, *кермб*, *кермовій*, *кермувати* «спрямовувати кермом; керувати», *[підкерманіч]* «помічник стернового» Ж, *[підкёрмич]* «тс.» Ж;—р. *[кирма]* «велике стернове весло на носі і на кормі судна» (з укр.?), *[кирмовать]* «працювати стерновими веслами»;—результат видозміни закономірної звукової форми основи *корма* (<*кърма*), яка зазнала зближення з запозиченою основою дієслова *керувати*.—Див. ще *кормá*.—Пор. *керувати*.

кёрмék (бот.) «*Limonium* Mill. (*Statice* L.)» СУМ, Ж, *[кермик, кірмак, кіромак, кіроман]* «тс.» Мак, *[кермéчництво]*

«добування трави кермека для одержання з неї фарби» Я;— р. *керме́к* «*Limnium*; дубильний корінь, *Statices latifolia*; жовтий корінь, *Statices tatarica*», [керме́шник] «робітник, що виконує коріння кермека»;— запозичення з тюркських мов; кирг. *кермек* (багаторічна рослина, з коріння якої добувається жовта фарба) споріднене з каз. *керма́к* «гірка трава; гіркий».— Фасмер II 225; Шипова 179.

[керме́нь] (бот.) «перстач сріблястий, *Potentilla argentea* L.» Ж, Пі;— неясне.

[керме́с] (ент.) «польська кошеніль, *Porphyrothoga polonica* L.» Я;— р. [керме́с] «тс.», п. *kermes* «натуральний барвник з кошенілі», ч. *kermes* «сушені саміці кошенілі, з яких виготовляється червона фарба кармазин», сл. *kermeš* «тс.», болг. *керме́с* «кошеніль»;— запозичення з тюркських мов; тур. *kırmızı* «кошеніль», каз. *кырмызы*, чаг. *qırmız* «тс.» пов'язані з тур. *kırmız* «червоний», аз. *кырмыз* «тс.».— БСЭ 47, 124; Нолуб—Лугер 239; Räsänen Versuch 267.— Див. ще карма́зин.— Пор. черво́ний.

[керме́ш] «храмове свято; ярмарок» Ж;— р. [кірма́ш] «ринок, базар; ярмарок; гуляння, народне свято», бр. *kir-máš* «ярмарок; храмове свято», п. *kieřmasz* «річний ярмарок, пов'язаний з народними святами; (ст.) урочистість посвячення костюлу», ч. [karmaš] «частування після похорону або після виводу породіллі; (ст.) відпуст», сл. *kermeš* «відпуст», [karmaš, karmaš] «тс.», вл. *kermeš* «посвячення костюлу», *kermeša*, нл. *kermeša*, *kjarmeša* «тс.», м. *кермес* «ярмарок; забава», схв. [kërmes] «відпуст»;— через польське посередництво запозичено з середньовішньонімецької мови; свн. *kirmeše*, *kirchmeše* е, очевидно, результатом скорочення складного слова **kirchwîrmeše* «богослужіння з нагоди освячення церкви», утвореного з основ іменника *kirche* «церква», дієслова *wîren* «святити», спорідненого з лат. *vincĭre* «зв'язувати», дінд. *-vîša* «пути», і *mēse* «служба, меса».— Шелудько 33; Richhardt 64; Фасмер II 238; Machek ESJĈ 243; Kluge—Mitzka 370, 849.— Див. ще ме́са, це́рква.

керн «стовпчик гірської породи під час буріння свердловин»;— р. бр. *керн*;— запозичення з німецької мови; нвн. *Керн* «серцевина, стрижень; кісточка, зернятко» пов'язане чергуванням голосних з *Когп* «зерно», спорідненим з лат. *granum* «тс.», псл. **z^hŋno*, укр. *зе́рнб*.— СІС 326; Kluge—Mitzka 364, 394.— Див. ще зе́рнб.

кернер «сталевий стрижень з вістрям для розмічування деталей», *керн(ер)* «крапка, зроблена кернером на деталі», *кернувати* «розмічувати кернером»;— р. бр. *кернер*;— запозичення з німецької мови; нвн. *Көгнер* «кернер» пов'язане з *Когп* «зернина, зерно», спорідненим з псл. **z^hŋno*, укр. *зе́рнб* (див.).— Пор. керн.

керога́з;— бр. *керага́з*;— запозичення з російської мови; р. *керога́з* е абрєвіату́рою, утвореною з виразу *керосиновий газ*.— Шанский ЭСРЯ II 8, 122; СРЯ II 58.— Див. ще газ, кероси́н.

кероси́н, *кероси́нка* «нагрівальний газовий прилад; газовий ліхтар», *кероси́чник* (заст.) «гасівник»;— р. болг. *кероси́н*, бр. *карасі́на* (розм.), п. *kerosin*, сл. *kerozin*, схв. *керо́зін*, сл. *kerozin*, *kerosin*;— семантично видозмінене запозичення з німецької мови; нім. *Cerosin*, *Ceresin* «гірський віск, озокерит» утворено від гр. *κηρός* «віск», очевидно, запозиченого з східних мов.— Шанский ЭСРЯ II 8, 122; Фасмер II 225; Frisk I 843—844.— Пор. анце́рада, це́рага.

[керпе́ць] «личак; постіл»;— п. *kieřpiec*;— очевидно, запозичення з словацької мови; сл. *крес* «постіл», як і ч. ст. і діал. *крес*, сл. *[křpec]* «тс.», споріднене з п. [karpel] «примітивне пристосування для ходіння по снігу і болоту», [karpel] «ходаки, черевики з дерев'яною підошвою і шкіряним верхом», *капра* «лагодити, латати, будь-як шити», укр. [кóрпáти] «працювати; порпати».— Ślawski II 83—84, 157.— Див. ще ко́рпáти.

керсе́т, *керсеті́на*, *керсе́тка*, *керсе́тник* — див. ко́рсєт.

[керси́к] (бот.) «мигдаль степовий, *Amygdalus папа* L.» Я;— неясне.

керспра́в;— абрєвіату́ра, утворена з виразу *керуючий справами* як калька р.

управделáми, розм. *управдѣл*, утвореного з виразу *управляющий делами*.— Див. ще *керувáти, справа*.

керт, *кертíна, кертíти, кертíця, кертíчина, кертя́к* — див. **кріт**.

керувáти, [*герувáти*] «правити кіньми, возом; направлятися», [*гирувáти*] «тс.», [*кертáти*] (кіньми) Ж, *керівнік, керівніцтво, керова* «керівництво» Ж, [*керовнічий*] «ватажок» Я, [*керон*] «керівник» Ж, [*керувáль*] «тс.» Ж, Пі, *керунок, керу́ючий, керівний, керівнічий*; — р. [*кировáть*] «керувати; повертати; працювати; торгувати», бр. *кіравáць* «керувати; показувати напрямом»; — запозичення з польської мови; п. *kiegować*, як і слц. [*kaɣovat', káɣovat', keɣovat'*] «тс.», походить від нвн. *kehpen* «тс.» (свн. двн. *kēpen*, двн. *kēpan, chēpen*), спорідненого з дісл. *keisa* «високо нести, підноситись, видаватись чимсь», норв. [*keis*] «вигин, рух», [*keisa*] «робити криві руки, бігти», можливо, також з р. [*жихáть(ся)*] «хитатися, гойдатися». — Шелудько 33; Richhardt 64; Sławski II 156; Machek ESJCS 194; Kluge—Mitzka 361.

керцýн «середня частина ярма» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з алб. *kërsin* «обрубок стовбура, пень».

кѣса «сумка» Я, *кисá* (заст.) «гаман, калитка»; — р. [*кисá*] «мішок, сумка, кисет», [*кѣса*] «тс.», бр. [*кѣска*] «гаманець», п. заст. *kiesa* «гаман, калитка», болг. *кѣсія* «тс.»; кисет», м. *кѣсе* «тс.», схв. *кѣса* «тс.»; певна кількість грошей», *кѣса* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *kese* «торбинка, калитка, що містить 500 пістрів», [*kisel*] «тс.» походить від ар. *kīs* «тс.».— Фасмер II 239; Sławski II 157—158.— Пор. *кисѣт*.

кѣсар (титул імператорів давнього Риму); — р. *кѣсарь*, бр. болг. *кѣсар*, др. *кѣсарь*, схв. *кѣсарь*, стсл. *кѣсарь*; — через церковнослов'янську мову запозичено в лавньоруську з грецької; гр. *Καῖσαρ* «римський імператор» походить від лат. *Caesar* «тс.», що розвинулось на основі особового імені *Caesar*, починаючи з часів імператора Октавіана (63 р. до н. е. — 14 р. н. е.).— СІС 326; Шанский ЭСРЯ II 8, 122; Фасмер II 226; Дворецкий—Корольков 128.— Пор. *цар, цѣсар*.

кѣскати «таскати» Ж; — очевидно, результат афективної видозміни звукової форми *таскати* (див.).

кѣсон «камера для підводних робіт і для проходження тунелю метро; коробка з циркулюючою водою для охолодження металургійних печей; художньо оформлена заглибина на поверхні арок або склепінь», *кѣсонник*; — р. *кѣсон*, бр. болг. *кѣсон*, п. ч. *keson*, слц. слн. *kesón*, схв. *кѣсон*; — запозичення з французької мови; фр. *caisson* «кесон, ящик» походить від іт. *cassone*, збільш. від *cassa* «ящик»; на французькому ґрунті італійське слово зазнало впливу з боку фр. *caisse* «ящик». — СІС 326; Dauzat 127; Mestica 283.— Див. ще *каса*.

кѣстемѣн «хустина ВеУг; весільна хустина Ж; повна шия ВеУг», [*кѣстемáн*] «хустка; підгоруля корови» УЛГ, [*кѣстимѣнь*] «сукно» ЕЗБ 4, [*кистимѣнь*] «тс.» тж; — не зовсім ясне; виводиться від тур. *testimē* «рушник; серветка; велика хустина» (ВеУг 224); зіставляється також з уг. *keszkenő* «хустка» (Дзендзелівський УЛГ 58).

кѣсь-кѣсь — див. **кось-кось**.

кѣт¹ (вигук, яким відганяють котів) ЛЧерк; — результат афективної видозміни звукової форми *кѣта* «тс.».— Див. ще **кіт**. — Пор. **акѣт, катý, кѣт²**.

кѣт² (вигук, повторенням якого переслідують зайця) Ме; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *катя́* «тс.» (див.).

кѣт³ — див. **кѣти**.

кѣта «риба з родини лососевих, *Opsochupchus keta* Walb.»; — бр. болг. *кѣта*, п. ч. слц. *keta*; — запозичення з російської мови; — р. *кѣта* походить з тунгусо-маньчжурських мов; пор. евенкійське *кѣта* «кета», евенське *кѣта*, негідальське *кѣта* «тс.», маньчж. *к'ата* «кета (після метання ікри)», етимологія яких поки що не з'ясована. — Сопоставительный словарь тунгусо-маньчжурских языков I 389.

кѣти (одн. *кет, кѣтка*) «народ у районах середньої і нижньої течії Єнісею»; — бр. *кѣты*, п. *Ketowie*; — запозичення з російської мови; р. *кѣты* походить від кетського *кет* «людина». — БСЭ 12, 70; Кетский сборник 24, 36, 161.

кѣтяг «гноно; [пень] Ж», [кѣтях] «гноно», [кѣтяг] «тс.», [кѣтяшиїна], кѣтяжїстїй; — очевидно, пов'язане з [кѣта] «китиця»; кореневе е, мабуть, виникло фонетично на місці и; суфіксальна частина слова вимагає з'ясування. — Див. ще кіта.

кефáль (іхт.) «Mugil cephalus L.», [кефáлá] «тс.»; — р. бр. кефáль, болг. кефáл, схв. цѣпáл; — очевидно, запозичення з новогрецької мови; нгр. гр. κέφαλος «кефаль» пов'язане з κεφαλή «голова», спорідненим з тох. A špāl «тс.», дзн. gebal «череп»; грецька назва зумовлена широкою головою риби (пор. укр. [лобáн] «кефаль», пов'язане з лоб). — Фасмер II 227; БЕР II 346; Skok I 268; Frisk I 835—836.

кефір; — р. болг. кефір, бр. кефір, п. вл. кефіг, ч. сл. слн. кефіг, схв. кѣфір; — запозичене, очевидно, через російське посередництво з якоїсь мови Кавказу; пор. мегр. кірїг «кисле молоко, приготовлене в міху», ос. k'æру (k'æри) «кефір», балкар. гэрэ «тс.»; походження цих слів неясне. — Фасмер—Трубачев II 227; Шанский ЭСРЯ II 8, 123—124; Sławski II 123; БЕР II 347; Абаев ИЭСОЯ I 627.

[кѣцáл] «волохата вовняна ковдра» Ж; — п. кієска «сукня, спідниця», ст. кієса «дорогий одяг; попона; ковдра, покривало», кієсза «покриття для зброї», ч. (мор.) [кѣсек] «коротка спідниця», [геца] «плахта, в якій циганки носять дітей на плечах», болг. кечѣ «повсть, повстяна ковдра», м. кече «албанська шапка», схв. [кѣча] «гуня у верховинців; албанська шапка»; — запозичення з турецької мови; тур. кеçe «повсть, фетр; кошма; вовняний килим» споріднене з тат. киез «повсть; кошма», чув. кѣссе, дюрк. кеца «тс.»; укр. кеца, можливо, відбило вплив з боку паронімічного укр. коц «ковдра, покривало»; менш обґрунтоване прийняття (Brückner 226; Bern. I 498) посередництва уг. кесце «вид плаща».

[кѣцáлá] (у виразі к. дати «побити») Я; — очевидно, афективне утворення.

[кѣцáти] «підкидати, трясти (наприклад, при їзді по камінню)» Ме; — очевидно, слово звуконаслідувального походження; пор. формально й семантично близькі п. кісає «скакати з припаданням

до землі» (наприклад, про зайця), [кісає сіє] «валятися, ч. (мор.) [kickat, gic-kat] «стрибати на одній нозі», сл. кукат' «розкидати, розсипати», схв. [кічкати] «гнати»; виведення з псл. *kyd-sati як інтенсива від kydati «кидати» (Machek ESJČ 248, 313) недостатньо переконливе. — Sławski II 132; Brückner 226. — Пор. кѣцáтн, кѣцáти.

[кѣцáти] «заляпувати» Ме, [кѣцáти-ся] «заляпуватися» Ме, [кѣцáти-ся] «тс.» Ме; — очевидно, афективне утворення.

[кець-кець] «вигук, яким підкликають свиней», [кеч-кеч Л, кацїо-кацїо Л, коць-коць Ме, вац-вац Л, вец-вец Л, вець-вець Л, ець-ець Л] «тс.»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; для всіх форм властивий цямкаючий приголосний ц' (ц), що дає підставу думати про виникнення їх з наслідування порослячого цямкання; відхиленням є [кеч-кеч], яке можна пояснити стороннім, можливо, польським впливом.

[кѣчик] (іхт.) «стерлядь, Acipenser ruthenus L.» ВеНЗн, ВеУг, [кѣчег] «тс.» Ferianc; — сл. [кечега, kocziha], схв. [кечега, кецига, кецика, кецига, кацига, кацига, коцига, коцига], слн. [кецига, кеца]; — запозичення з угорської мови; походження уг. kecsege (köczöge) «стерлядь» не з'ясоване. — Коломїец Проісх. назв. рыб 134; Ferianc Názv. rýb 19—20; Skok II 72; MNTESz II 419. — Пор. чечуга.

[кѣша] «рябий вїл ВеЛ; вїл із загнутими назад рогами Ж», [кѣшель] «рябий вїл» Ж, [кішель] «тс.» ВеНЗн, [кешїля] «вїл із загнутими назад рогами» Ж, [кѣшелїстїй] «рябий» (про вола) Ж, ВеНЗн, [кішелїстїй] «тс.» ВеНЗн; — неясне.

кѣшта (знев.) «хатина» Мо; — запозичення з болгарської мови; болг. кѣща «хата, житло, дім» продовжує стсл. (болг. ст.) кѣшта, відбите також в укр. кїща (див.).

[кіба¹] (орн.) «чайка, Vanellus vanellus L.» Ж, Шарл, [кебїс Шарл, кѣбїска ВеБ, кевбáска Ж, кевбїска Ж, кельбаска Шарл, кибїска ВеБ, Шарл, кіба Шарл, кобавка Шарл, підскибиця Шарл, скебаска Шарл] «тс.»; — бр. [кібіс] «бо-

лотяна пташка», болг. [kíbис] «чайка»; — звуконаслідувальні утворення, пов'язані з імітацією своєрідного крику чайки, що нагадує звукосполучення *kíbit*; паралельні до *чибис*, п. [kiwita, kiwyska, kiwuta], слц. síbik, нвн. Kiebitz «тс.»; болг. [kíbис] виводиться також (БЕР II 352) разом з болг. [kíбиц] «тс.» від нвн. Kiebitz. — Фасмер—Трубачев IV 357; Feriánc Názv. vtákov 43; Kluge—Mitzka 366. — Пор. **кигі**.

[кіба²] «страховище, потвора» Ж; — неясне; можливо, слово з дитячої мови (пор. дещо подібне *ка́ва* (дит.) «страховище»).

киба́лка (заст.) «вид жіночого головного убору; ішнурок або туго скручений кусок полотна, пов'язаний навколо голови, на який закручували волосся; може бути у вигляді дерев'яного обруча», [кѣбавка Я, кибáвка Ж, кибáлиця, кимба́лка Я, Л, кинба́лка Я, кибáльник Я, гибáвка Ж, гибалка Никончук—Романюк (див. нижче), гибалка тж] «тс.»; — р. [kíбала, кибáлка, кибóла], бр. [kíбалка], п. kibałek, kibałka (з укр.) «тс.»; — пов'язане з [гиба́ти] «бгати» (первісно «згинати»; пор. *гибать* *гибалку* «закручувати волосся на обручик» Никончук—Романюк); причини збереження давнього проривного г і послідовної заміни його глухим к не зовсім ясні. — Никончук—Романюк *Вопр. общего и славянск. языкозн. Днепронетровск* 1976, 101—104; Желех. I 341. — Див. ще **гиба́ти**, **гну́ти**. — Пор. **згбанка**.

[киба́та] «звичка» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [кебе́та] «здібність, дар, уміння». — Пор. **ке́ба**.

[кибе́ль] «бадя, цебер»; — р. *кибель* «гірничий цебер», п. kibel «тс.»; відро для нечистот; горщик», ч. [kúbl] «відро, цебер», слц. [kúbel], схв. [kíбла], слн. kíbła «тс.»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Kübel «цебер, баддя» походить від двн. kubil (у *miluhchubilī* «малій цебер на молоко»), яке, мабуть, виникло на основі лат. *sūra* «бочка», спорідненого з дінд. kīraḥ «яма, печера; колодязь», гр. (ἀμφι-)κύπελλον «(подвійний) кубок», дангл. hūf «вулик», дісл. hūfг «корпус корабля». — Шелудь-

ко 33; Sławski II 131; Kluge—Mitzka 409; Walde—Hofm. I 310—311. — Пор. **күбел**.

[кíбич] «іронічне прозивання горбатоного носа» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з *кібець*.

[кивайло] (орн.) «плиска біла, Motacilla alba L.» Шарл, [покивайлик] «тс.» Шарл; — очевидно, пов'язане з *кива́ти* (хвостом) з огляду на довгий хвіст (Птиці СССР 418), що може звертати на себе увагу при рухах птаха (пор. семантично подібні назви цього виду: [вертигузка, трепехвістка, трясихвіст(ка), трясихвоста, трясигузка]). — Булаховський Вибр. пр. III 222. — Див. ще **кива́ти**.

кива́ти «похитувати (здебільшого головою); чіпати; красти», *кив*, [kíва] «той, хто любить кивати», [кивáч] «липень (місяць, коли коні кивають головою, відганяючи мух)», [kíвень] «тс.», [kíви] (мн.) «рухи головою» Я, *киво́к*, [киву́н] «той, хто любить кивати», [киву́ха], [кива́йло] «щип» Я, *киване́ць* (у словосполученні *иване́ць-к.* «рід ляльки, що сама встає, коли її ложать»), *покива́н* (у словосполученні *ива́н-п.* «тс.»), [некива́льний] «недоторканний», [покива́ха] «велика ложка-копистка» До; — р. *кива́ть*, бр. *кивáць*, п. вл. kivać, ч. kúvat, слц. kúvat', нл. kivać, болг. *кíвам*, слн. ст. kivat, стл. **покывати** «покивати», *кива́хъ* «кивали», цсл. **кыти** «кивати»; — псл. *kyvati*, ітератив від *kyti*, *kъvati (як *byvati* «бувати» від *byti* «бути»), який після занепаду слабко за-свідчених основних форм узяв на себе їх функції; — споріднене з лат. *sēveo* «рухаю, кручу задом; піддобрююся (як собака, що виляє хвостом)», а також, мабуть, з ос. *ǵīwup* «нидіти», що зводяться до іе. *kaiv- «хитатися, гоїдатися»; сумнівні пов'язання з лит. *kutėti* «оживати» (Младенов 237; БЕР II 353) і укр. *кво́лий* (Ильинский РФВ 78, 206). — Фасмер II 228; Шанский ЭСРЯ II 8, 124—125; Sławski II 180; Brückner 231; Machek ESJČ 316; Абаев ИЭСОЯ I 520.

кигі (вигук, що імітує крик чайки), *кигік* «крик чайки», [кигі́тка] (орн.) «чайка, Vanellus vanellus L.», [кигі́ця Ж, кигі́чка, кикигі́ця Ж, кігічка Шарл] «тс.», *кигі́кати*, [кигати] Пі, *кигі́чий*.

«який кигикає»; — р. [кигікаць] «кигикати», бр. кігікаць, п. [kihićzeć] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер II 229; Берп. I 676. — Пор. кйба¹.

кідати, кіннути, кидь (виг.), **кид** «кидок», [кйдавка] «катапультя» Я, **кідальник, кидій** «той, хто підкидає снопи на молотарку», **кидбк, кидьбк, кидь** «відстань, на яку щось можна кинути», **кідальний, кидовий** (у словосполученні **кидові дрова** «тонкі дрова завдовжки до півметра»), **кидком, кидькома, вікинутися** «удатися, бути схожим; стати винятком» Я, **вікид, викидач, викидень, викидка** «викидання; жарг, витівка» Ж, [вікидок] «пай, частина» Я, [викидча] «викидень» Я, [вікидьки] «сміття, відходи» Я, **викидний** «той, що викидається; (у словосполученні **викидна цурка** «вид дитячої гри»), **викидом, відкид, відкидний** СУМ, Ж, **закид, [закидний]** «багато-сніжний», **накидати** «примувати до чогось», [накидальник] «робітник, що вантажить снопи» Ж, **накидач, накидка** «додаток; [вид рибальської сітки], **накидка** «вид одягу; покривало», [накидальний] «призначений для накидання» Г, Ж, **накидний, [накидом]** «силоміць, під примусом», [накидки, навкид'я, навкидчя, навкидь, навкидьки, навпокінь Ж, **нарозкидку**], [окид] «колосся, що лишилось після жнив», [окидь] (жін. р.) «легкий весняний сніг (після того, як розтанув зимовий)», [окиди] (мн.) «зовнішні вияви нашкірних хвороб (висипка, короста тощо)» Ж, [обкидан] «бордюр у вишивці на полотні» Ж, [обкидень] «місце, пропущене під час сівби вручну» Л, [обкидок] «малі поточні витрати» Ж, **перекидач, перекидько** «перекинчик», [перекінець] «тс.», **перекінчик, [перекіння]** (жін. р.) Нед, **перекідистий, перекідний** СУМ, Нед, [перекідький] «перекидистий», **перекідом, [перекидки]** «перекидом», **перекидьки** «тс.», [підкид] «перша оранка», Нед, [підкиданка] «тс.» Нед, [підкидач] «той, хто підкидає», [підкидачка, підкидок] «підкидьок», **підкидьок** СУМ, Нед, [підкидчата] «малі санчата, які при перевезенні дерева підставляють під кінець, що звисає з великих саней», **підкидний** «той, що підкидають; (у словосполученні **п. дурень** «гра в карти»)»,

[підкидачка] «жінка, що розлучилася з чоловіком» Л, [покидище] «людина, яку покинуто», **покидь** «покидьок», **покидька** «кинута річ; покинута жінка (дівчина)» СУМ, Ж, **покидьок** «кинута непотрібна річ; людина, що відкидається суспільством», **покидьки** (мн. до **покидьок**), [покидько] «покинута істота чоловічої статі; покидьок (про людину)», [покінько] «покидьок» Нед, **покидьковий, прикидатися** «удавати», **прикиди** «удавання», [прикидка] «додаток», [прикидок] «приклад коло скирти» Ва, [прикидливий] «старанний, охочий (до чогось)», [прикидливий] «оманливий, фальшивий; який легко починає гноїтися» Нед, [прикидчивий] «той, хто чіпляється (до чогось); надміру послужливий», **прокидати** «будити», **прокидатися, [прокидацца]** «з'являтися (про гриби в лісі)» Л, **прокид** «пробудження», **розкид, розкидач** (техн.), [розкидка] «спосіб орання землі (від країв до середини)» Л, **розкидистий, розкидливий, розкидний, розкидчастий, скидатися** «бути схожим», **скіннути** «передчасно народити», **скид** (геол.), **скидальник, скидач, скидка, [скидча]** «ягнянедоносок», **скидальний, скидний, [скид'я]** «кидаючи», **уперекидь, урзкид, урзкидку, урзкидь**; — р. **кид'ять** «кидати», бр. **кідаць** «тс.», п. **kidać** «капати (про густе); кидати», ч. **kydati** «кидати (гній)», слц. **kydat'** «тс.», вл. **kidać** «висипати, виливати; розкидати (гній)», нл. **kidaś** «тс.», полаб. **pŭtájnə** (<*rokupe) «звалить», болг. [кідам] «кидаю», [кіна] «деру, рву», схв. **кідати** «рвати, ламати», слн. **kídati** «викидати», стсл. **искыдати** «викидати»; — псл. **kydati**, ітератив від зниклого *kysti (<*kyd-ti); — споріднене з лтс. **kúdit** «поганяти», лит. **skudrūs** «живий, жвавий», дісл. **skjõta** «стріляти; пхати; кидати», двн. **skiozan** «стріляти; кидати» (>нвн. **schießen** «стріляти»), нвн. [hutzen] «поганяти; цькувати; пхати», дінд. **sódati** «поганяє; запалює», **skúndate** «спшити», що зводяться до іє. *(s)keud- «кидати; стріляти; цькувати»; можливо, сюди ж лит. **šauti** «стріляти; штовхати; швидко рухати», лтс. **šaut** «швидко рухати в певному напрямі», **saut** «стріляти» (Мартынов Сл. и ие. аккомод. 156). — Фасмер II 230; Sławz-

ki II 137; Brückner 226; Machek ESJČ 313—314; БЕР II 355, 368—369; Skok II 77; Bern. I 676; Pokorny 955—956.

[кїдик] «маленька людина; попелюшка» ВеЗн; — неясне; очевидно, утворене на основі *кїдату*.

[кїдли́на] «вощина» Я; — неясне.

[кїдра] «підощва з лубу» Ж; — очевидно, утворене на основі запозиченого п. [kidra] (бот.) «сосна кедрова європейська, Pinus cembra L.», [kiedra, kidr, kieder] «тс.», етимологічно пов'язаного з укр. *кедр*; пор. п. kiedra «канти з лакованої шкіри», нвн. Köder «шкіра для закаблуків». — SW II 320, 321, 743. — Див. ще *кедр*.

[кїдрев] «кедр, кедрина» Ж; — очевидно, результат злиття еловосполучення *кедрове дерево* або складеного слова *кедр-дерево*. — Див. ще *дрéво*, *кедр*.

[кїзі́к] «овечий послід» Ме; — р. [кїзі́к] «кізяк»; — очевидно, запозичення з якоїсь тюркської мови (пор. тур. tezek «кізяк», чаг. täzät «тс.»), пов'язане походженням із словом *кізі́як*¹ (див.).

кїзі́л (бот.) «дерен, Sorbus L.», [кїзі́ль, кїзі́ль] «тс.» Мак, [кїзі́ль] «свидина криваво-червона, Thelycrania sanguinea» Мак, *кїзі́льник* «кущі або зарості кизилу»; — р. *кїзі́л* «дерен», *кїзі́ль*, бр. *кїзі́л* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. kizil «червоний», kizilcik «дерен (ягода)», уйг. чаг. kuzul «червоний» є похідними від тюрк. kuz «червоніти» (тур. kız «червоніти, гарячіти, розпалюватися», аз. кыз «червоніти», чаг. kız, як. кыз «тс.»); назва кизилу зумовлена червоним кольором ягід, свидини криваво-червоної — червоно-бури́м або пурпуровим кольором молодих пагонів (Флора УРСР 7, 623). — Шанский ЭСРЯ II 8, 126; Фасмер II 230; Шипова 180; Дмитриев 537; Machek Jm. rostl. 114; Bern. I 506; Räsänen Versuch 269.

[кїзлик¹] «ковганка з заморожених кіз'яків, що служить для катання з гірки»; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з тур. kızak «сани, полози; колиска» і з тур. tezekli «з кіз'яком, гноєм».

[кїзлик²] (бот.) «сорт слив» Ж; — не зовсім ясне, можливо, результат контамінації слів *кїзі́л* і *кїсли́й*.

[кїзлик³] «молодий л'ящ» Я; — оче-

видно, діалектний фонетичний варіант назви молодого л'яща [кóзлик]. — Див. ще *козéл*³.

кїзі́як (бот.) «Naumburgia Moench.; [вербозілля звичайне, Lysimachia vulgaris L. (L. thyriflora L.)]» Я, [кїзлик] «тс.» Мак; — неясне; очевидно, запозичене з тюркських мов.

*кїй*¹ «частина тонкого стовбура або грубої гілки, очищена від пагонів; палиця для гри в більярд», *кїйóк*, [кїйччя] (зб.) «кїй» Я, [кїй] «важіль у млині» Я; — р. *кїй* «більярдний кий; [палиця, дрючок; товкач]», бр. *кїй* «палиця; костур; більярдний кий», п. kij «тс.», ч. слц. kuj «кий, дрюк», вл. kij «кий», нл. kij «великий (особливо, залізний) молот», полаб. t'əpáñáçə «дрюк, уживаний як морський знак», болг. [кїй] «кий, дрюк», схв. кї́йáк «дрюк», слн. kij «тс.; дерев'яний молот»; — псл. ку́йь (<*kū-jō-) «кий, молот, довбня», пов'язане з kūti (<*kou-tei) «бити, ударяти», укр. [кóвáти (кóти)]; — споріднене з лит. kújis «важкий ковальський молот», прус. sigis «молот», лтс. kūja «дрючок, кий»; більярдний термін *кїй*, мабуть, походить від р. *кїй* або п. kij (bilardowy) «кий (більярдний)», що виникли під впливом фр. queue «хвіст; шлейф; черга; стебло; більярдний кий», яке продовжує лат. cauda (cauda) «хвіст», віддалено споріднене з псл. kuti (kovq), укр. *кувáти*. — Фасмер II 231; Sławski II 159; Machek ESJČ 314; БЕР II 355—356; Skok II 78; Бернштейн Очерк 1974, 289; Dauzat 602; Walde—Hofm. I 185, 186, 300—301. — Див. ще *кувáти*¹. — Пор. *кїя́х*.

[кїй²] «який» (перев. у виразах типу к. *біс*); — р. *ко́й*, п. [kī], ч. слц. kú «тс.», болг. *ко́й* «який; хто», м. *ко́й* «тс.», схв. кò́йї «який», слн. kī «тс.; хто», стсл. *кыи* «який»; — псл. *кь-йь, утворене з питального займенника *кь (<*kos) «який, хто» (того самого, що і в займеннику кь-to «хто»), спорідненого з лит. kàs «хто, що», лтс. kas «тс.», дінд. káñ «хто», гот. has «що»; лат. quod «тс.», які зводяться до іє. *k^ho-, *k^he- «хто, що, який», і з вказівного займенника јь (<*jos) «той» (того самого, що і в займеннику *јакь «який», первісно «такий», стсл. *и́же* «який»), спорідненого з лит.

jis «той; який», дінд. уаґ «який, котрий», гр. ὅς «те.», які зводяться до іє. *jo- «той, такий, який». — Фасмер II 280; Дурново ZfSPh 2, 381—382; Machek ESJČ 313; БЕР II 527—528; Skok II 110—112; ESSJ Sl. gr. 2, 298—302, 389—391, 393—395; Pokopny 281—283, 644—645. — Пор. хто, який.

[кикі «кінець, смерть, загибель» Я, [кікнуги] «загинуги»; — очевидно, продовжує псл. *кук- «згинатися; (перен.) гинуги» (<іє. *кеук- «кривити, згинати, скручувати»); ідея смерті асоціювалася з ідеєю згинання і скручування; як семантичні паралелі пор. укр. *гінуги* й *гніуги*, *крутітися* і *скрутітися* («Щоб ти скрутився!») — емфатичне побажання смерті); малу поширеність слів *кик*, *кікнуги* можна пояснювати табу на назви такого роду і магичною силою, яка приписувалась подібним словам. — Пор. гінуги, кіка², кікоть.

кіка¹ (дит.) «м'ясо; сало Па»; — неясне.

[кіка²] «головний убір, що надівається молодій на другий день після вінця» Бі, [кічка] «старовинний головний убір заміжньої жінки; віхтик льону, заплетений у косу нареченої; повстяна прокладка під хомутом; кільце для зачіски Ж; пучок пір'я на картузі Ж; пучок соломи або очерету для покриття даху Ж; земляний горб Ж», [кічка] «віхтик льону, заплетений у косу нареченої; дерев'яна цурка для гри; задня частина воза; різновид воза» Ж; — р. [кіка] «жіночий головний убір; частина хомута; переклада на носі судна», [кічка] «тс.; заплетене або зібране в пучок волосся у жінок; верхівка; тім'я; передня частина річкового судна; пень», бр. [кічка] «смоляний пень», др. *кыка* «верх голови; волосся на голові; пов'язка», п. *kiczka* «цурка; палка; пучок, в'язка; [сніпок соломи для покриття даху; звій, валик волосся]», ст. *Кіка* (прізвисько чоловіка, який утратив руку), ч. [kuczka] «суцвіття проса, вівса; пучок волосся, чуб, чуприна; прикраса з пір'я; плетена різка», слц. [кука] «безрукий каліка; прут, палка; напханий кінським волоссям валик для підкладання під чеpecь; чеpecь», болг. заст. *кіка*

«довгий пучок волосся, залишений на остриженій голові», схв. *кіка* «коса», слн. *кіка* «пучок волосся; пипоть», стсл. *кыка* «волосся»; — псл. *кука* «щось загнуте, скручене, сплетене, зламане, обрубане»; — споріднене з лтс. *kūktis* «карлик», *kūkša* «стара зігнута жінка», *каика* «чуприна, чуб», *kūoks* «дерево; прут; кий», лит. *kūkis* «гак, гачок», *kukā* «дрюк», *kukē* «товста частина палки», гот. *hauhs* «високий», двн. *hōh* «тс.», дінд. *kucāti*, *kuncate* «звивається, кривиться»; іє. *кеу-к-/коук-/кук- «кривити, гнути, скручувати»; відрив р. [кіка] від [кічка] (Фасмер II 231, 241—242) або припущення первісного значення «кучер» (Machek ESJČ 243) непереконливі. — Sławski II 134—136; БЕР II 356—357, 405; Skok II 79; Trautmann 121—122; Fraenkel 229—230. — Пор. кікоть, кічера, кукса, кучер.

[кікати] «кувати» (про зозулю); — р. [кікати] «кричати» (про птахів), др. *кыкати* «кричати; кувати, кукасти»; — псл. *кукати* (<*кūка-), звуконаслідувальне утворення, пов'язане з імітацією крику зозулі; — споріднене з лит. (su-) *kukti* «(за)вити», *кайткі* «вити, завивати», лтс. *kaukt* «тс.», дінд. *кōкаґ* «вовк; гуска»; прагнення до точності звуконаслідування викликало (після переходу *ū > u*) появу нової звукової форми дієслова *кукати* (пор. аналогічний процес, відбитий у р. *мычатъ* (<псл. ст. *mūkē-) — укр. *мікати*). — Фасмер II 231; Верн. I 676. — Пор. кукі.

[кикитія] «кокетка» Ж; — неясне; можливо, результат трансформації слова *кокетка* у народній мові за зразком слів типу *господія*, *газдія* тощо.

[кикічівати] «кричати по-свиному» Я; — можливо, результат контамінації звуконаслідувальних утворень *кікати*, *кукувавкати* і *кавіати*.

[кікоть] «кукса, залишок відрізаного пальця, руки, ноги; недорозвинена рука, нога», [кікіть] «тс.», [киктá] «людина з спотвореними пальцями на руках або ногах» Я; — п. *кікієс* «кукса», *кікіт* «кукса; безрукий каліка; пень зрізаної ялини або смереки, ще живий», слц. [кукот] «кукса»; — псл. *кукътъ* «кукса», похідне від *кука* «щось зігнуте, скру-

чене, обрубане»; — думка про запозичення українських форм з польської мови (Sławski II 160—161) не підтверджується географією слова. — Див. ще *кіка*². — Пор. *кічера*, *кўкса*, *кўчер*.

кил «гірська порода, різновид вибільних глин у Криму і на Кавказі», *кіл* «тс.»; — р. *кил*, бр. *кіл* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *kil* «кил» походить від перс. *gel* «глина; болото, багнока». — СІС 327; Радлов II 1366.

кіла «грижа; хвороба деяких рослин у вигляді наростів на корінні», [*кіла*] «зона (на кукурудзі)», [*кіла*] «грибкова хвороба (на капусті)» Я, [*кілавець*] «хворий на грижу», [*кілавка*] «рано опала слива» Ж, [*келавий*] «грижовий» Ж, [*кілавий*] Ж, *кіловий* Я] «тс.», [*покилівити*] Вел, ВеУг; — р. *кіла* «грижа, пухлина, наріст на дереві», бр. *кіла* «тс.», п. *кіла* «сифіліс; (заст.) пухлина», ч. *кўла* «пухлина», слц. *кўла* «тс.», болг. *кіла* «тс.»; [сук], схв. *кіла* «грижа; гуля (на тілі); наріст (на дереві); зона (на кукурудзі)», слн. *кіла* «пухлина; наріст на дереві; зона — хвороба на кукурудзі»; — псл. *кула* «пухлина, наріст»; — споріднене з лит. *kūla* «наріст, шишка», *kūlas* «пухлина»; дальшими відповідниками, можливо, є гр. [*κῆλη*] «пухлина», двн. *hōla*, дісл. *haull* «тс.», а також лат. *cūlus* «пряма кишка, зад», дірл. *cūl* «хребет», що зводяться до іє. **kāc(e)lā/kūlā*. — Шанський ЭСРЯ II 8, 127; Фасмер II 232; Sławski II 163—164; БЕР II 359—360; Skok II 79—80; Bern. I 677.

кілавий (у виразі *кілаві уставки* «вишиті вставки на плечах сорочки з певною вишивкою»); — неясне.

кілемня «келія» Я; — не зовсім ясне; можливо, результат деформації слова [*кельня*] «келія» під впливом *кілим*.

кілікати «щобетати»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення.

кілим, *килимар*, *килимарниця*, *килимарство*, [*килимкар*] «килимар» Я, [*килимкарство*] «килимарство» Я, *кілімниця*, [*килімозаний*] «закритий килимами» Я; — р. [*кілім*, *келім*] «килим», бр. [*кілім*] «тс.», п. *kilim* «килимок без ворсу», ч. *kelim* «декоративний барвистий килим ручної роботи», *kilim*, слц. *kelim* «тс.», болг. *кілім* «килим», м. *ки-*

лим, схв. *кілим*, *їїлим* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; аз. крим.-тат. тур. *kilim* «килим» походить, очевидно, від перс. *kilām* (*kelim*, *gelim*) «килим без ворсу». — Макарушка 10; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. 130—131; Шанський ЭСРЯ II 8, 127; Фасмер II 232; Шипова 177; Sławski II 161; БЕР II 362; Радлов II 1373; Räsänen Versuch 270.

Кіліна, (розм.) *Куліна*, [*Каліна*], (рідк.) *Якіліна*, [*Кліна*] Пі, [*Куліха*] Я; — р. *Акіліна*, (розм.) *Акуліна*, бр. *Акуліна*, (розм.) *Куліна*, п. *Akwilina*, ч. *Akvilina*, болг. *Акуліна*, м. *Акилина*, схв. слн. *Akilina*, стсл. *Акоунита*; — через церковно-слов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. *Ἀκυλίνα* походить від лат. *Aquilina* (букв. «орлина»), пов'язаного з лат. *aquila* «орел», можливо, похідного від *aqua* «вода». — Фасмер I 67; Петровский 43; Walde—Hofm. I 60—61.

кіліця «хата»; — неясне; можливо, утворене на основі *келія*.

кілтіна «долина» Ж; — неясне.

кіля «хвиля» Ж; — очевидно, фонетичний варіант форми [*філя*] «хвиля» Ж (субституція щілинного ф проривним к у запозичених словах зустрічається порівняно рідко; пор. [*курго́н*] зам. *фурго́н*). — Див. ще *хвіля*.

кільдім «буфет, закусочна» Ва; — р. (арг.) *кільдім* «публічний дім»; — очевидно, запозичення з тюркських мов (пор. тат. *kildim* «я прийшов»). — Дмитриев 497.

кіма́к «обрубок дерева», [*кимачіна*] «невеликий обрубок дерева», [*кимачісько*] (згруб. від *кимак*), [*кимачіце*] «тс.», [*кима́ччя*] (зб.) «обрубки дерева, частки жердин»; — очевидно, похідні утворення від *кім* «грудка» (див.). — Пор. *комель*.

кімати «дрімати» Ва, [*кімарити*] «тс.» Ва; — р. [*кіма́ть*] «спати», бр. [*кімаць*], п. (арг.) *kiμαc* «тс.»; — запозичення з грецької мови (через російське арго мандрівних торговців-офенів); гр. нгр. *κεῖμαι* «лежу, відпочиваю» споріднене з дінд. *sete* «лежить», а також із двн. *heim* «дім; батьківщина» і псл. **sěmъja*, укр. *сім'я*; припущення про польський вплив на р. [*кіма́ть*]

(Селищев Язык революционной эпохи 76, 79) сумнівне, так само як його пов'язання (Вегн. I 680) з схв. слн. kimatī «хитатися», болг. *кімам* «киваю головою» і под. — Бондалетов *Этимология* 1980, 69; Sławski II 165; Frisk I 809—810; Boisacq 426. — Див. ще *сім'я*.

[**кимбріна**] «цямрина»; — не зовсім ясне; можливо, утворене на основі запозиченого днн. *timbar* «будівельний ліс; дерев'яна будова; кімната», спорідненого з свн. *zimber* (<двн. *zimbar*) «тс.», що лежить в основі укр. *цямрина*.

[**кимштувати**] (у виразі *к. кого розуму* «ставити кого на пробу, пробувати») Ж; — неясне; можливо, утворене на основі контамінації слів [*коштувати*] «куштувати» і [*кушит*] «витвір мистецтва; мистецтво».

кінджал, [*гіндžал*]; — р. болг. *кинжал*, бр. *кінжал*, п. *kindžał*, ст. *gindžał*, ч. *kinžal*, *kindžal*, слц. *kinžal*, *kindžal*, схв. *кінцал*, слн. *kindžal*; — очевидно, запозичення з кумикської мови; кумик. *кзынчал* «кінджал», як і карач. *χin-džał*, разом з відповідниками в інших тюркських мовах (пор. тур. *hançer*, туркм. *ханчар*, аз. *хәнчәр*, *ханчал* «тс.»), мабуть, походить від перс. *ханджар* «кінджал»; менш вірогідне виведення слова (Sławski II 166) від карач. *χin-džał*; — польське, чеське і словацьке слова прийшли через східнослов'янське посередництво. — Фасмер—Трубачев II 234; Шипова 181—182; Дмитриев 537. — Див. ще *ганджар*. — Пор. *чингál*.

[**кіндибál¹**] «вид гарячого напою Ж; поганий напій Ме», [*кіндибál*] «вид алкогольного напою Пі»; — п. [*kindybał*] «вид горілки; вид простого пива; вид соусу», [*kiendybał*] «тс.» (з укр.); — запозичення з турецької мови; тур. *kendi bal* букв. «самий мед» (як оціночна характеристика напою чи солодкої страви) складається з займенника *kendi* «сам», спорідненого з крим.-тат. *gendi*, уйг. *kendü*, дтюрк. *kāntü* «тс.», як. *kipi* «він» і, далі, з монг. *gēndü* «чоловічий», та іменника *bal* «мед», спорідненого з ккалп. туркм. каз. кирг. уйг. *bal*, ойр. *pal*, чув. *пыл*, далі з монг. *bal* «тс.»; виведення польських форм від нвн. *Kindelbier* «бенкет на хрестинах дитини» (SW II

339) позбавлене підстав. — Егоров 173; Räsänen Versuch 59, 252. — Пор. *кіндибál²*.

[**кіндибál²**] «земляний віск» Ж; — п. [*kindybał*] «тс. (у Галичині); вид бальзаму, яким намащують вагітних жінок»; — запозичення з якоїсь тюркської мови; пор. тур. *kendi bal* «самий віск», утворене з займенника *kendi* «сам» та іменника *bal* «мед; віск»; виведення від нвн. *Kinderbalsam* (SW II 339) здається менш переконливим. — Див. ще *кіндибál¹*.

кіндяк (заст.) «бавовняна тканина для підкладки; стрічка», *кіндячний* (заст.) «з киндяка Я, [*скиндяк*] «стрічка», [*скиндякал*] «тс.»; — р. ст. *кіндяк* «червона бавовняна тканина», *кандакъ*, *кіндюк* «тс.», п. *kindiak* «попона»; — запозичення із східних мов (пор. там. *kindan* «вид бавовняної тканини» або уйг. *köñpäk* «сорочка», чаг. *köñläk* «тс.»); непереконливе пов'язання (Mikl. TEL, Nachtr. 2, 149) з тур. *kincuga* (капсуга) «ремін для кріплення вантажу на коні»; п. *kindiak* запозичене, мабуть, через українське посередництво (Sławski II 309; SW II 339). — Фасмер II 234.

[**кінйпа**] (бот.) «коноплі звичайні, *Sannabis sativa* L.» Пі; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *кбїнепэ* (*кбїнипэ*) «коноплі» разом з рум. *сїперэ* «тс.» продовжує нлат. **сапара*, яке розвинулося на основі лат. *sannabis*, що походить від гр. *κάνναβις*, запозиченого, як і псл. **копорја* «конопля», з якоїсь давньоєвропейської або близькосхідної мови. — СДЕЛМ 221; DLRM 152; Walde—Hofm. I 154; Frisk I 779; Boisacq 407. — Див. ще *коноплі*.

[**кінівний**] «вередливий, капризний» Ж; — неясне.

кіпа «велика пакувальна міра; тюк Ж; неповоротка товста людина»; — р. *кіпа* «стос, кипа», бр. *кіпа* «тс.», п. [*kipa*] «плетений кошик»; — запозичене з німецької мови, очевидно, за посередництвом російської і польської; н. Кіере «кошик для перенесення вантажів» є формою нижньонімецького походження (пор. снн. *кїре* «кошик»), спорідненою з дангл. *сїра* «кошик», *сїре* «тс.», англ. [*кїре*] «верша», що зводяться до герм.

*kur- від іє. *geu- «гнути, кривити»; для р. *кіпа* приймається також (Фасмер II 235; Bern. I 504) походження від снн. *кір* «зв'язка шкір або льону», пов'язаного з н. *Кіере*.—Шанский ЭСРЯ II 8, 133; Kluge—Mitzka 368.

кипаріс «південне шпилькове дерево, переважно з пірамідальною кроною», [*капаріс, кабіріз Я*] «тс.»;—р. болг. *кипаріс*, бр. *кіпаріс*, п. *сургус*, ст. *сурґе*, ч. *сурґіш*, слц. *сурґус*, заст. *сурґіш*, вл. *сурґеса*, нл. *супресса*, м. *кипарис*, схв. *кілпарис*, *чѣмпрес*, слн. *сіргеса*, цсл. *кѣпарисъ*;—запозичення з грецької мови; гр. *κάρπισος* є словом середземноморського (Boisacq 535; Frisk II 50) або семітського (пор. гебр. *gōpher* «дерево, з якого зроблено біблійний ковчег», Klein 393) походження; форми західнослов'янських і словенської мов запозичені за посередництвом латинської мови (лат. *супрессус*), схв. *чѣмпрес*, мабуть, за посередництвом іт. *сіргессо* (<лат. *супрессус*).—Шанский ЭСРЯ II 8, 133—134; Фасмер II 235; БЕР II 374.

[**кіпень**] «кобеняк» ЕЗБ IV;—очевидно, діалектний фонетичний варіант деєтимологізованої форми [*кѣпень*] «тс.», зближеної з основою *кіпїти*.—Див. ще **кобеняк**.

кіпєць — див. **типчак**.

кіпїти «клекотіти, вирувати від сильного нагрівання (про рідину); (перен.) виявлятися великою мірою», *кіп'ятїти*, [*кіпа*] «кіп'яток, окріп», *кіп'яток*, [*кіп'яч*], *кіпень*, [*кіпїть Ж, кіпок Ж*] «тс.», [*кіпень*] «холод, мороз» Л, [*кіпїтєнь*] «дуже великий холод» ЛЧерк, [*кіпїнь*] «тс.; [точка кипіння Ж]», *кіп'ятїльник*, *кіп'ятїльня*, *кіп'ятїння* «піна під час кипіння», [*кіп'ячка*] «нафта», *кіпїчий*, *кіп'ятїльний*, *накіп*, [*накіпник*] «накіп» Ж, [*накіпчастий*] «наваристий» (про зерна) Ж, [*прікіпник*] «накіп» Нед, [*скіпенїти*] «скип'ятити» Нед, [*скіпень*] «лютій мороз»;—р. *кіпєть* «кіпїти», бр. *кіпєць*, п. *кірієс*, ч. *курєті*, слц. *курїєт'* «тс.», вл. *кіріс* «сочитися, витікати», нл. *кірїєс* «кіпїти», полаб. *т'аїрє* «кипить», болг. *кіп'я* «киплю», м. *кіпи* «кипить»; грає, шумує (про вино)», схв. *кіпєти* «кіпїти», слн. *кірєті* «тс.», стсл. *кѣпѣти* «витікати»;—

псл. *курєті* (<іє. **kūr-*) споріднене з лит. *kūrėti* «кіпїти», лтс. *kūrėt* «диміти, куріти», дінд. *kūruati* «гнівається, кипить гнівом», лат. *сіріо* «прагну, жадаю»; можливий зв'язок з псл. **кор'їєті* «копїти».—Фасмер II 236; Sławski II 167—168; Machek ESJC 314—315; БЕР II 377—378; Skok II 82—83; Fraenkel 325—326.—Пор. **кв'япїти**, **кіпоть**.

кіпоть, *кіпїти*, *кіп'юга*, *кіп'ява*, *кіп'тявий*, *кіп'яга*, *кіп'ть* — див. **кіпоть**.

кіпрєй (бот.) «зніт, *Epilobium L.*;—р. *кіпрєй* «зніт», [*кіп'єрь*], п. *кіпрзуса*, слц. *к'урга*, *курґіна*, болг. заст. *кіпрєй*, слн. *кіпреј*, *кірге* «тс.»;—псл. **курґь* (**курґь*), очевидно, пов'язане з *курєті* «кіпїти» (з огляду на те, що визріле насіння, висипаючися з чашечки, ніби кипить) або з давнім коренем тієї ж основи іє. **к'цєр-/кур-* у значенні «пахнути»;—пов'язання з п. *кіпровас* «ткати крученими нитками» (Rostafiński I 283) або з гр. *κίπρος* «кіпрський» (Фасмер II 236) помилкове; не виключено, що українське слово походить від р. *кіпрєй*.—Шанский ЭСРЯ II 8, 134; Фасмер—Трубачев II 236; Sławski II 168—169; Меркулова Очерки 128—129; Этимология 1964, 84; БЕР II 375—376.—Див. ще **кіпїти**.—Пор. **кіпрій**.

[**кіпрій**] «пористий; пухкий (про землю)» Ж, [*кіпр'як*] «сир з великими порами» Терит. діал.;—ч. *курґу* «пухлий, буйний»; (ст.) старанний, жвавий», слц. *курґу* «пухлий, м'який», вл. нл. *кіргу* «слабкий», болг. [*кіп'єр*] «гарний, стрункий», цсл. *кѣпрѣи* «губчастий»;—псл. *курґь* «киплячий, набряклий» (звідки, з одного боку, «пористий, губчастий», а також «слабкий, безсилий» і протилежне значення «жвавий, буйний, гарний»), утворене від *курєті* «кіпїти», як *хуґь* «хирий» від *хутїти*.—Дзендзелівський Терит. діал. 82; Sławski II 169; Schuster-Sewc 526; БЕР II 377.—Див. ще **кіпїти**.—Пор. **кіпрєй**.

[**кіп'юр**] «босяк» Я;—неясне.

[**кір**¹] «сорт легкого сукна Ж; (ст.) сукно Я»;—запозичення з польської мови;—п. *кір* «чорне сукно; (перен.) символ жалоби», [*кір, кієр*] «проста вовняна тканина різного кольору», ст. *кієр*

«сукно кращого гатунку; сукно низької якості» виникло на основі скорочення п. ст. *kiertuch* «добре, якісне сукно», що походить від нвн. *Kerntuch* (<свн. *kēntuoch*) «найкраще сукно на проти-вагу звичайному», яке є складним словом, пов'язаним з *Kern* «зерно, ядро», спорідненим з псл. **zʹŋno*, укр. *зёрно* і *Tuch* «сукно»; пов'язання з тур. *kir* «сірий, попелястий» (*Karłowicz SWO 273; Bern. I 504—505*) непереконливе, зокрема, з погляду семантики. — *Sławski II 169—170; Brückner 230—231; Kluge—Mitzka 365, 395, 795.* — Див. ще *гальстук, зёрно*.

кир² (імітація курячого крику), *кір-кати* (про курячий крик); — звуконаслідувальне утворення.

Кір, Кіра, ст. *Kýrъ* «пан» (1627); — р. *Кир*, бр. *Кір*; — очевидно, запозичення з грецької мови; гр. *Κύρος* (*Кѳрос*) походить від давнє. *Kuruš* «Кір», що відповідає дінд. *Kuruš* (чоловіче ім'я), і виводиться від іран. **kur* «народжуватися»; пов'язання з гр. *κύριος* «пан» (Петровский 131—132) менш певне. — *Constantinescu 30; Абаев Этимология 1965, 286—291.* — Пор. **Киріло**.

[кирган] «великий очеретяний курінь, де проживає і зберігає свої знаряддя рибальська артіля на Дніпрі»; — неясне; можливо, утворене на основі тур. *kirgan* «фортеця, укріплення».

киргізи «народ тюркської мовної групи», (одн.) *киргіз*; — р. болг. *киргіз*, бр. *кіргіз*, п. ч. слн. вл. *Kirgiz*, м. *Киргиз*, схв. *Кіргііз*, слн. *Kirgiz*; — запозичене з киргизької мови за посередництвом російської; кирг. *кыргыз* «киргиз» продовжує дтюрк. *gīrgīz* (назва одного з племінних об'єднань тюрків); зближення з тюрк. *куг* «пустеля; поле» і *giz-pāk* «кочувати» (Фасмер II 237; Мельхеев 45) необгрунтоване. — *Никонов 192; Юнусалиев Яз. нар. СССР II 482; Боев БЕ 14, 425.*

киргік (орн.) «степовий дерихвіст, *Glareola nordmanni* Fisch.» Шарл; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; пор. інші назви птаха: укр. *[киргиз]*, р. *тиркішка*; його голос передається як тріскуча трель *кітмі-кірріі-кітмі-тіі* (Птицы СССР 217—218) або *кірліійк*,

кірліійк. — Булаховський Вибр. пр. III 213.

[кирд] «отара овець», *[кірда]* «тс.» *Мо, [кирт]* «зграя, стадо» *Я, [кирдач]* «чабан великої отари овець» *Мо, [кирдовій]* «старший чабан» *Мо, [кирдовік]* «чабан» *Ж*; — запозичення з молдавської мови; молд. *кырд* «отара, череда» походить від схв. *кѳд* (<псл. **kʹdъ*) «череда», спорідненого з укр. *чередá*. — *Scheludko 134; Vrabie Romanoslavica 14, 158; Sławski II 153; Crânjala 324; СДЕЛМ 221.* — Див. ще *чередá*. — Пор. **кирділь**.

[кирдатій] «людина з великим носом, догори задраним *Я*; курносий *Ва*, *[кирдуватій]* «кремезний» *Я, [кирзатій]* «курносий» *Ва, [кирдійка]* «мала на зріст жінка, людина» *Ва, [кірдя]* «тс.» *Ва*; — неясне; можливо, результат контамінації слів *[куртій]* «короткий» і *кирнатій* з дальшими фонетичними змінами.

[кирділь] «частина отари овець» *Ж, [кирдѣля]* *Ж, [кердѣль]* «тс.» *Ж*; — п. *[kierdel]* «стадо овець (кіз), рідше свиней, курей, гусей; група дітей», ч. *[krđel, křđelʹ]*, схв. *кѳдело*, слн. *krđelo* «тс.»; — запозичення з словацької мови; слц. *[krđelʹ, křđol]* «тс.» виникло як похідне від псл. **kʹdъ*, пов'язаного з псл. **čerda* «череда» (пор. псл. **gʹtdlo* «горло» і **žerdlo* «джерело»). — *Sławski II 152—153; Machek ESJC 291.* — Див. ще **кирд**.

кірѣя (заст.) «вид довгого верхнього плаща», *[керѣя]* «тс.»; — р. ст. діал. *кирея* «верхній каптан; лисячий кожух», п. заст. *kiegeja* «широкий верхній одяг, підбитий хутром»; — запозичення з турецької мови; тур. *kegeje* (*kāgāya, kegeke*) «широкий плащ» утворено від кер-«розтягати», звідки також схв. *[čerčel]* «вид бавовняного домотканого сукна»; раніше (*Bern. I 504—505, Brückner 228*) безпідставно виводилося з тур. *kir* «сірий, попелястий»; безпідставним є також зближення (Фасмер ГСЭ 3, 88) з гр. *κύριος* «пан». — *Фасмер II 237; Sławski II 153; Zajaczkowski JP 19, 36.*

[кіржа] «папуша палиця» *Ж*; — запозичення з молдавської мови; молд. *кіржэ* «палиця» походить, очевидно, від стсл. **крижъ** «хрест». — *Vrabie Romapo-*

slavica 14, 158; Crânjală 334; СДЕЛМ 221. — Див. ще **крж**.

кірза «багатошарова технічна тканина (спеціально оброблена, використовується як заміник шкіри)», *кірзівий*, *керзівий*; — р. *кірза*, бр. *кірза*; — очевидно, через російську запозичене з англійської мови; англ. *kersej* «кірза» утворено від назви місцевості *Kersej* «Керзі» в Англії. — Шанський ЭСРЯ II 8, 135; ТСБМ II 688; Klein 843.

[кірзати] «просуватися з великими труднощами» Ж, *[кірзатися]* «тс.» Ж; — неясне.

[кірик] «мала на зріст людина» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з *[кідик]* «маленька людина; попелюшка».

Кірик; — р. болг. *Кірик*, бр. *Кірик*, стсл. **Кірикъ**, **Кірикъ**; — запозичення з грецької мови; гр. *Κήρυκος* є похідним від *κήρυξ* (інколи *κήρυξ*) «оповісник; проповідник», пов'язаного з *κηραίρω* «гуджу», спорідненим з дінд. *kāgūh* «співець, поет», *sarkartı* «згадує, славлячи», дісл. *hğōđg* «слава, хвала», днв. (h)gud «слава». — Петровский 132; Илчев 256; Frisk I 845; Boisacq 413—414.

кірилиця «один з двох старослов'янських алфавітів, найближчий до грецького», *кирилічний*; — р. *кірилиця* «кирилиця», бр. *кірбілиця* «тс.», др. *күриловица* «глаголиця», п. *cyrylica* «кирилиця», ч. *cyrilika*, *cyrilice*, слц. *cyřilika*, вл. *cyřilika*, *cyřilica*, болг. м. *кірилиця*, схв. *ћірилиця*, слн. *ciřilica* «тс.»; — утворення, що продовжує із зміною (спрошенням) др. *күриловица*; похідне від стсл. **Кірильъ** «Кирило», імені одного з просвітителів слов'ян (827—869 р.), якому приписують винахід глаголиці, названої спочатку його ім'ям, що згодом було перенесене на інший старослов'янський алфавіт. — Фасмер II 237; Истрин Разв. письма 258—306. — Див. ще **Кірило**.

Кірило, *[Кірей]* Ж, *Кірилко*, *Кірилець*; — р. *Кірилл*, бр. *Кірбіла*, *Кірбіл*, п. *Сугул*, ч. слц. вл. *Сугіл*, болг. *Кірил*, схв. *ћірило*, слн. *ciřil*, стсл. **Күрильъ**, **Күрильъ**, **Кюрильъ**, **Кюрильъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. *Κυρίλλος*

(род. в. *Κυρίλλου*) «Кирило» пов'язане з *κύριος* «володар; пан, господар, глава; господь» і, можливо, первісно означало «господарський»; західнослов'янські і словенська форми запозичено за посередництвом лат. *Cyrellus* «Кирило». — Сл. вл. імен 213; Петровский 132.

[кірінити] «порпатися; приводити в безладдя; бруднити; густо текти» Ж, *[кірінити]* «тс.» Ж, *[кірінник]* «безладна людина; нехлюй, нечепура; багач» Ж, *[кірінниця]* «помийниця; лайливе слово на позначення жінки», *[кіріння]* «купа; мазанина», *[кірине]* «тс.» Ж, *[кіріння]* «горілка», *[кірінний]* «брудний, забруднений»; — неясне; виводилось (Макарушка 10) від тур. *kig* «бруд».

[кіричкі] «овечі загопи з пакілкв і та повсті проти хуртовини» Я; — неясне.

кірка «великий молоток із загостреними кінцями», *[кірочка]* «невелика сапка для цибулі, моркви» Дз, *окірківка*, *окіркувати*; — р. *кірка* «кірка», бр. *кірка* «тс.»; — очевидно, запозичення з турецької мови; пор. тур. *kürek* «лопата; совок; весло»; менш певне пов'язання (Matzenauer LF 8, 165) з гр. *κηρίς* «ткацький човник; велика гомілквова кістка; осика». — Фасмер—Трубачев II 238.

кірліг — див. **гірліга**.

[кірлик] (орн.) «чайка, *Vanellus vanellus* L.» Я; — очевидно, звуконаслідувальне утворення (пор. інші назви чайки: *[кігітка]*, *[кігічка]*, *[гігічка]*, *[квікун]*). — Пор. **квр²**.

[кірнак] «палиця, патик» Вел, *[кірначля]* «паліччя» Вел, *[кірмак]* «кривий шматок дерева» Ж; — неясне; можливо, видозмінене щодо словотвору і семантики запозичення з словацької мови (пор. слц. *křpáč* «кряж, колода, оцупок»).

[кірнастий] «поганий, неотесаний» Я; — не зовсім ясне; можливо, утворене на основі схв. *кřьнаст* «обламаний; ушкоджений; вищерблений; неповноцінний», етимологічно пов'язаного з укр. *[корняти]* «колоти, бити, рубати» (слово, мабуть, походить з мови сербів, що селилися на Україні в XVIII ст.).

[кірняти] «хворіти» Ме, *[кірнявий]* «хворобливий, нікчемний» Ме; — неясне; можливо, результат формального перетворення вихідного *[хірляти]* «не-

здужати, хворіти» під впливом болг. [кърня] «обрізаю (дерева); обрубую (гілки)», [кърн] «із зламаним рогом; з відбитими вінцями (про посуд)».

[киромán] (бот.) «кермек широколистяний, *Limonium latifolium* (Sm.) Ktze (*Statice latifolia* L.); гоніолімон татарський, *Goniolimon tataricum* (L.) Boiss. (*Statice tatarica* L.)» Ж, [кироман] «тс.» Мак;— очевидно, пов'язане з кѣрмѣк (див.).

кїрпа¹ «кирпатий ніс; кирпата людина», кїрпáнь, кїрпáтий, [кїрпáвий] «кирпатий» Ж, [кїрпний, кїрсáтий] «тс.» Ж, кїрпнїтїся «задиратися» (про ніс) Ж;— бр. кїрпáты «кирпатий», п. [kırpatu, kierpatu] «присадкуватий» (з укр.);— остаточно не з'ясоване; можливо, походить від видозміненого п. *perkatu* «кирпатий», слова нез'ясованого походження (Bǔsckner 402), можливо, пов'язаного з п. [perkal «картопля» (SW IV 115); українські і білоруські форми зіставляються також (Мартынаў Лексічныя балтызмы ў белар. мове 28; Булахаў Веснік БДУ 1970/2, 84—85) з лит. kīrpti «різати»; іменник кїрпа є, очевидно, зворотним утворенням від прикметника кїрпáтий.

[кїрпа²] «жіночий очіпок» Мо;— запозичення з молдавської та румунської мов; молд. кїрпэ «хустка, ганчірка» і рум. сігрá «тс.» походять з південнослов'янських мов; пор. болг. кърпа «хустка», схв. крпа «ганчірка, латка», що зводяться до псл. *kътра «щось відрізане», спорідненого з лит. kiŗpius «швець», kiŗpti «кроїти», які виводяться від іє. *(s)ker- «різати», розширеного елементом -p- (з іншим розширенням -p- (-n-) той самий корінь виступає в псл. *kътпъ «обрізаний», укр. карна(в)ўхий).—СДЕЛМ 222; DLRM 154; Skok II 210.—Пор. карнаўхїй.

[кїрпїч] «плитки гною як паливо», [кєрпїч] «плитки для палива з моху, кізаків та ін.; плитки глини з соломною як будівельний матеріал» Ва, [кїрпичїна] «плитка гною для опалення»;— р. кїрпич «цегла»;— запозичення з тюркських мов; тур. kerpiç «цегла-сирець», тат. кїрпеч «цегла» виводяться з перської мови.—Шанский ЭСРЯ II 8, 136; Фасмер II 238; Шипова 183; Bern. I 501.

[кїрполóї] «дерев'яні вила з трьома зубцями», [кїрполóги, тїрполóги] «тс.» Ва;— неясне.

[кїртáвий] «скарлючений» ВеЛ, [кїртáвець] «невелика скарлючена людина» ВеЛ;— неясне; можливо, пов'язане з слц. krt «крїт».

[кїря] «сокира» Ва;— неясне; можливо, результат деформації слова сокїра, властивої дитячій мові, про що свідчить також палатальність р'.

кїсá — див. кѣса.

кїсень «хімічний елемент Oxugenium»;— похідне утворення від кїснїти, вільний переклад новолатинського наукового терміна oxugenium, утвореного на підставі гр. οξός «кислий» і γεννάω «народжую» (пор. точніші кальки р. болг. кїслорóд, бр. кїсларóд); виникнення українського терміна припадає на кінець ХІХ ст. (відбитий уже у словнику Желехівського I 1886 р.); можливо, безпосередніми зразками були схв. кїсїк «кисень» (для основи) і п. заст. żywień «тс.» (для суфіксальної частини).— Див. ще кїснїти.

кїсѣт, [кєсѣт Ж, кїсетїна, кєсетїна Ж];— бр. кїсѣт;— очевидно, запозичення з російської мови; р. кїсѣт, мабуть, виникло на основі [кїсá], пов'язаного з укр. кїсá «мішечок; капшук»;— причина виникнення форми неясна (можливо, вплив з боку якогось французького слова, наприклад, cassette «шкатулка»); виведення слова безпосередньо від фр. cassette (Желтов ФЗ 1876/1, 23) непереконливе.—Шанский ЭСРЯ II 8, 136; Фасмер II 239; Шипова 184.—Див. ще кѣса.

[кїсїм] (у словосполученні кїсїм (сѣкїм) головá «про відрубування?») Ж;— неясне; можливо, запозичення з турецької мови (пор. тур. kısım «частина, частка», kısım kısım «частинами»).

[кїсїр] (зб.) «вівцематки із щойно народженими ягнятами» Ж;— очевидно, запозичення з тюркських мов (пор. тур. kısır «безплідний», тат. кысыр «ялова; нетільна, нежеребна»).

[кїс-кїс] (вигук, яким нацьковують собак), [кє-кє-кє] «тс.» (Me);— нл. kys «тс.»;— очевидно, результат фонетичної деформації та одночасної деетимологіза-

ці вихідного *кусі-кусі*, форми наказового способу від *кусати* (див.).

[кiслище] «стадо, гніздо, зборище риб, комах»; — очевидно, результат фонетичного перетворення попереднього **[кишлище]* «тс.», пов'язаного з *[кiшлб]* «житло, гніздо; хуторець». — Грінч. II 240. — Див. ще *кiшлб*.

кiснути «ставати кислим; довго мокнути», *кiсти*, *кисліти*, *кисліти*, *кисляти*, *кiслий*, *кислуватий*, *кислбтний*, *киселіця* «кисла страва, компот із свіжих вишень, слив; яблуна, що родить кислі яблука Мо», *[киселічник]* «посуд для кислого компоту» Ж, *кисіль*, *[кислiнь]* «кислота» Я, *[кислiць]* «кисень» Я, *[кислищiвка]* «наливка, настояна на кислицях» Я, *кисліця* «кисле яблуко; яблуна, що родить кислі яблука», *[кисліччя]* (зб.) «дикі яблуні», *[кислівка]* «яблуня, на якій ростуть кислі яблука; річка, на берегах якої ростуть дикі яблуні» Я, *кислотi*, *кислотувiння*, *[кислосцi]* «кислота», *[кислiявка]* «порода грибів» Мо, *кислiяк* «кисле молоко; [похмура людина Я]», *кислiятина*, *[кислiятiння]* «кислятина» Я, *[кiсник]* «заквас» Ж, *зiкис*, *бкис*, *бкисел*, *окiслювач*, *окiслювальний*, *бкисний*, *перекiс*, *розкiслювач*; — р. *кiснуть* «киснути», бр. *кiснуть* «тс.», др. *кiснупти* «мокнути на дощі», п. *kispać* «киснути», ч. *kysnouti*, сл. *kysnút'*, вл. *kispuć*, нл. *kispuć* «тс.», болг. *кiсна* «мочу, мокну», м. *кисне* «кисне», схв. *кiснупти* «киснути; мокнути на дощі», сл. *kisniti* «киснути», стсл. **въ(с)киснѣти** «квасити, киснути»; — псл. *kysti*, *kysnōti* «киснути; (первісно) мокнути»; — споріднене з лтс. *kūsāt* «кипіти», а також, мабуть, з дінд. *kuthitah* «смердючий»; іє. **kut-* > балто-сл. **kūt-s-*; пов'язують також (Machek ESJCS 315) з псл. *kurēti* «кипіти», вбачаючи, зокрема, в ч. *kysati* «киснути» інтенсивну форму з суфіксом *-s-*; пов'язання з лит. *kaužōti* «киснути» (Japāšek LF 59, 419) менш переконливе. — Фасмер II 239—240; Sławski II 172—174; БЕР II 389—390; Skok II 84—85; Bern. I 678—679; Pokorny 627—628. — Пор. *квас*, *кiсень*, *кисiянка*.

[кистiць] (бот.) «вид плісняви, *Penicillium glaucum* Link. (*Penicillum*)» Ж, *[кистянка]* (у словосполученні *к.*

цивль «тс.») Мак; — очевидно, похідне утворення від *[кисть]* «пензель, щітка»; найімовірніше, слово є неточною калькою нвн. *Pinselschimmel* «тс.» (букв. «пензель-цивль (пліснява)'). — Див. ще *кисть*.

кистимiнь — див. *кестемiнь*.

[кистiюх] (ент.) «*Ceratopogon Meig.*» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *[кисть]* «пензель, щітка» у зв'язку з зовнішнім виглядом комахи (пор. німецьку назву *Bartmücke*, букв. «бородатий комар»).

кисть «рука (від зап'ястя до кінця пальців); [щіточка, пензель; гроно Ж]», *[кистка]* «щіточка; гроно» Ж; — р. *кисть* «частина руки; пензель; гроно», бр. *kicъ*, др. *кисть* «пучок, в'язка», п. *kiść* «пучок, гроно», ч. *[kyst']* «пучок, в'язка, букет», сл. *[kyst', kystka]* «китиця», нл. *kista*, *kis(t)ka* «пучок, снопок, китиця», болг. діал. м. *кiска* «букет, пучок, китиця», схв. *кiст* «пензель», сл. *[kist]* «тс.», цсл. **кисть** «пучок; гроно»; — псл. *kystь* (<**kyttь*) пов'язане з *kyta* «китиця». — Фасмер II 240; Преобр. I 310; Sławski II 176—177; Brückner 231; Machek ESJCS 315—316; БЕР II 390; Bern. I 679. — Див. ще *кiта*.

[кисiянка] (бот.) «барбарис звичайний, *Berberis vulgaris* L.» Я, *[кислиця* Мак, *кислiч* Ж, *кислицьник* Мак, *кислянка* Мак] «тс.», *[кисличка]* «ягода барбарису»; — похідні утворення від *кiслий*; назви зумовлені кислим смаком ягід і листя цього дерева. — Див. ще *кiснупти*.

кит¹ (зоол.) «*Balaena*, *китенiя*; — р. болг. м. *кит*, бр. *кiт*, др. *китѣ*, схв. *кiт*, стсл. **китъ**; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. гр. *κῆτος* «кит» етимологічно неясне. — Шанский ЭСРЯ II 8, 139; Фасмер II 240; БЕР II 392—393; Skok II 85; Bern. I 506; Klein 263; Frisk I 845—846; Boisacq 451.

кит² «замазка для вікон», *[кiт]* «тс.» Ж, *[китовiт]* Л, *[китувiти]* Нед; — р. *[кiт]* «замазка для вікон», бр. *кiт*, п. *kit*, ст. *kita*, ч. *kyt*, сл. *git*, вл. *kit*, нл. *kita*, м. *кiт*, схв. *[кiт]*, сл. *kít* «тс.»; — запозичене, можливо, за польським посередництвом, з німецької мови; нвн. *Kitt* (<двн. *quiti* (*kuti*) «клей»)

«замазка, мастика; цемент» споріднене з дінд. *jātu* «лак; гума», лат. *bitūmen* «мінеральна смола, асфальт», лат. (з галльської) *bētulla* «береза» (з дерева кельти видобували смолу), що разом з ним виводяться з іє. **g^hetu-* «смола, живиця». — Sławski II 177; Machek ESJС 315; БЕР II 393; Kluge—Mitzka 372; Walde—Hofm. I 103.

[**кіта**] «китиця», [*китай*] «волоть», ВеЛ, [*китайка*] «тс.» Ж, *китиця*, [*китичка*] «вид розмальовування глиняного посуду» Я, [*кить*] «тс.» Ж, [*китюх*] «лисячий хвіст», [*киткі*] (мн.) «коси над вухами», [*китча́стий*] «оздоблений китицею», [*кити́стий*] «волотистий» (про просо) ВеБ, [*кити́ти*] «робити китиці»; — р. *kítma* «стебло (хмелю, гороху тощо)», бр. *kíta* «в'язка», п. *kíta* «китиця; пук, в'язка», ч. ст. *kyta* «гноно, китиця; в'язочка, букет», ч. *kytice* «букет», вл. *kíta* «гноно, пук», болг. *kítka* «букет», м. *kíta*, *kítka* «в'язка; букет», схв. *kítma* «зелена гілка», слн. *kíta* «коса; пук, в'язка (льону)»; — псл. *kyta* «гноно; пук, в'язка»; — споріднене, мабуць, з лит. *kūtis* «пасмо волосся» (пор. слн. *kíta* «коса; пук, в'язка льону»), яке зводиться до іє. **kūpta-* з коренем **kūr-*, що пов'язується також з *čubъ*, укр. *чуб*; зіставляється ще з лит. *skūsti* «брити, скребти», *skūtas* «клапоть» (Schuster-Sewc 520—521); менш переконливе пов'язання з лат. *ciçūta* «болиголов» (Petersson IF 34, 227—228). — Фасмер II 240; Sławski II 178; Вгückner 231; БЕР II 393; Skok II 86; Pokorny 956. — Пор. **кэтяг, кисть, китник, скубти, чуб.**

китайка «шовкова або бавовняна тканина, вивезена з Китаю; [обрізок кольорової тканини як дитяча іграшка Mel], [*китай*] «китайка», [*китаєвий*] Ж, *китайко́вий* СУМ, Ж, [*китайча́ний*, *китайча́стий*]; — р. *китайка* «китайка», бр. *kítajka* «тс.», п. *kítajka* «блискуча шовкова тканина», слц. *kytajka* «оздоблені торочки, китиці», болг. (заст.) *китайка* «вид бавовняної тканини», схв. *çitajka* «китайка»; — похідне утворення від назви країни *Китай*; п. *kítajka*, мабуць, запозичено із східнослов'янських мов. — Sławski II 179; Вгückner 231; Bern I 505—506. — Див. ще **китайці**.

китайці (одн. *кита́ець*) «народ, що становить основне населення Китайської Народної Республіки», *кита́їст*, *кита́їстика*, *китайча́*, *китайченя́*, *китайчу́к*, *китайянка*; — р. *китайці* «китайці», бр. *китайці* «тс.», ч. слц. заст. *kytajský* «китайський», болг. *китайци* «китайці»; — запозичення з тюркських мов (пор. тат. *кытай* «китаець; китайський», *Кытай* «Китай», тур. ст. *Хытай* «північний Китай», джурк. *Xitaj* «Китай; китайський»), де значення «китаець; китайський; Китай» виникло замість давнішого етнонімічного «кидани» у зв'язку з тим, що в X ст. тунгусо-маньчжурське плем'я киданів захопило північну частину Китаю; джурк. *Qitaj* «кидани» через кит. *K'itan* зводиться до самоназви киданів *кидан* (пор. евенкійське фольк. *кидан*, евенське фольк. *кидані*, *киданін'за* «тс.»). — Фасмер II 240—241; Никонов 193; Мельхеев 45—46; Sławski II 179; БЕР II 394; Bern. I 506; Радлов 2, 1723; ССТМЯ I 391.

китник (бот.) «лисохвіст, *Alopecurus* L.» Мак; — пов'язане з [*кіта*] «китиця, волоть»; назва зумовлена формою суцвіття рослини — густої колосовидної волоті (Вісюліна—Клоков 152). — Див. ще **кіта**.

[**китушка**] (бот.) (у словосполученні *к. червона* «лобода багатоліста, *Chenopodium foliosum* (Moench.) Aschers (*Blitum virgatum* L.)» Мак; — можливо, похідне утворення від [*кіта*] «китиця» з огляду на численність листя (Флора УРСР 4, 284—285).

[**ких**] (імітація сміху), [*кіхкати*] «хихотіти, сміятися, кевкати», [*кіхавиця*] «коклюш» Ж, [*кіхавка*] «чхавка» ВеЛ; — п. вл. *kichač* «чхати», ч. *kýchati*, слц. *kýchat'*, нл. *kichaś*, болг. *кіхам*, м. [*кіхка*], схв. *kíjati*, *кіхати*, слн. *kíhati* «тс.», *kíhati se* «хихотіти»; — псл. *кухъ*, *къхъ* (=слн. *kèh* «чих»), *кухати*, що існували, очевидно, як фонетичні варіанти до псл. *çixъ* «чих», **çьхъ* «тс.», *сьхати*, *çixati*; — звуконаслідувальні утворення; поєднання значень «чхати» і «хихотіти», судячи з його наявності також у словенській мові, можливо, давне. — Фасмер IV 367—368; Sławski II 133; БЕР II 401; Bern. I 658. — Пор. **чхати**.

кйці-баба «гра в жмурки; різновид цієї гри»; — очевидно, складне утворення з основи дієслова [кйця́ти] «доторкатися рукою (у грі в жмурки)» та іменника *баба*. — Див. ще *баба*, **кйця́ти**.

[кйцка] «кусок дерну; грудка землі, вивернута плугом», [кйцака] «тс.»; — неясне.

кйця́¹, *кйцька*, *кйцю-кйцю*, *кйць-кйць* — див. **кіт**.

[кйця́²] «мале горнятко» Ж, [кйці́не, кйця́тко] «тс.»; — очевидно, утворене на основі нвн. Kessel (<двн. kezzil) «котел, казан», спорідненого з дфриз. zetel, дангл. setel, англ. chettle, дісл. ketill < пргерм. *katila-, що походить від лат. catil(l)us, зменш. від catīpus «глиняна чаша, миска, блюдо; плавильний тигель». — Kluge—Mitzka 365. — Див. ще **котёл**. — Пор. **кишлик**.

[кйця́ти] «бити, доторкатися рукою у грі в жмурки» Ж, [каця́ти] «тс.» Ме, [кйці́нути] «вдарити рукою одного з учасників якоїсь дитячої гри» Мо, [каця́] (вигук, з яким той, хто жмуриться, доганяє і вдаряє рукою тих, хто ховаються і втікають) Ме; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане (як запозичення) з молд. *акэца́* «зачепити», рум. *асэца́* «тс.»; може бути зіставлене також з етимологічно неясним слц. *куска́т'* «плямити»; пов'язання всіх цих слів з п. *кіса́с* «стрибати з припаданням до землі» (напр., про зайця), [кіса́с сіє́] «валятися», ч. (мор.) [kickat (gickat)] «стрибати на одній нозі», слц. *куска́т'* «розкидати, розсипати» (Sławski II 132) необгрунтоване. — Пор. **каця́**.

[кйча́] «бугай» Я; — неясне.

[кйчеленок] «кісточка, щиколотка; куksа» Ж, [кйчеренок] «тс.» Ж; — очевидно, результат метатези форми [чй-колонок] «кісточка, щиколотка» і вторинного зближення її з [челёнок] «кісточка, суглоб (у пальці)» та дальшої деетимологізації. — Див. ще **челён**, **чйколонок**.

[кйчера] «гора, покрита лісом, крім вершини»; — ч. [ку́сера] «верх», слц. [ку́сєга, ку́сєг] «стрімка гола вершина», м. *кйчер* «пасмо; китиця, гроно (винограду тощо)», схв. [кісєг] «заросла вершина гори»; — псл. *ку́сєга, очевидно, похід-

не від *кука «жіноча зачіска, коса»; менш обгрунтоване виведення (Sche-ludko 134; Vrabie Romanoslavica 14, 158) від рум. *chiciuḡ* «іній, паморозь». — Див. ще **кйка**². — Пор. **кйкоть**, **ку́кса**, **ку́чер**.

кйчка — див. **кйка**².

[кйчкилда́] (лайл. про крихкотілу повільну жінку) Я; — неясне; можливо, афективне зображальне утворення.

[кйчматися] «копатися, возитися»; — неясне.

[кйчува́ти] «корчувати»; — очевидно, пов'язане з р. [кйчка] «пень або корінь, що лишився в землі після зрубаного дерева». — Див. ще **кйка**².

киш (вигук, яким відганяють курей), *кйшкати*; — р. [киш] «киш», бр. *кыш*, п. *kysz* (з бр.) «тс.», ч. *ку́с* (*ку́с*) (вигук, яким відганяють кіз), болг. *кѣш* (вигук, яким відганяють птахів, зокрема курей), схв. *кѣш* (вигук, яким підкликають або відганяють собак); — очевидно, псл. *ку́ш*, *кѣш* звуконаслідувального походження, паралельне лит. *tiš* (вигук, яким відганяють курей і птахів), лтс. *tīš* «тс.» — Фасмер II 242; Sławski III 502. — Пор. **кшу**.

кишеня́, [кйшеня́], *кишеньковий*; — р. [кйшёнъ] «кишеня», [кйшёнъ] «тс.»; черво, бр. *кйшёнъ* «кишеня», *кйшёнъ*, п. *kieszeń*, ч. [kešeň], слн. [kešeň, kešeň, кішеň] «тс.»; — псл. *ку́шепја, можливо, «гаман з кишки», утворено, мабуть, від *ку́шка* «кишка»; варіант *кйшеня́* виник вторинно внаслідок дистантної асиміляції голосних; — п. *kieszepia* могло постати внаслідок схрещення рефлексів псл. *ку́шепја і *кѣсеп «шлунок, нутроці» (збереженого в п. ст. *kšienies* «тс.» і полаб. *t'šep* «шлунок»); те саме, можливо, стосується також чеських та словацьких слів; думка (Mikl. TEI 2, 109; Machek ESJC 249) про зв'язок слова з тюркізмом *киса́* «мішечок» не доведена. — Дзендзелівський УЗЛП 72—73; Фасмер II 242; Sławski II 158—159; Brückner 278; Wańkowski JP 61, 44; Bern. I 503. — Див. ще **кйшка**.

кишіти, [кйшнй́] «велика кількість» Я, *кйшма́* (у виразі *к. кйшіти* (підсильне) «особливо, дуже кишіти»); — р. *ки-*

шѣть, бр. *kišǫcъ*; — псл. [kyšēti]; — споріднене з лит. *kušėti* «ворушитися», *kūšinti* «мішати, зачіпати», лтс. *kustēt* «рухатися, ворушитися», *kišpāt* «рухати, ворушити»; пов'язується також (Bańkowski JP 56, 46) з псл. *kys-* як первісне «киснути, бродити, ворушитися»; менш переконливе пов'язання (Bern. I 672) з гр. *κνίξω* «мішаю, зачіпаю, ворущу». — Фасмер II 242; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 124—125.

кишка, *кишѣчник*, [кишківка] «струна з кишки» Ж, [кишмані] «нутрощі зарізанної свині; неїстівні нутрощі риби» Мо, [кишкун] «кабан з одним ядром», [кишканы] «тс. (і про чоловіка) Я, [кишканий] «з червоним наростом на голові» (про індика); — р. *кишкá* «кишка», бр. *кішка*, п. *kiszka* «тс.», ч. [kyška] «ліверна ковбаса», полаб. *t'ájsə* (<*kyša) «нірка», болг. [кішка] «квач, умочений в дьоготь, для зволоження пальців при прядінні; квачик», слн. *kiška* «чорнильний горішок», цсл. **кышка** «шлунок; утроба»; — псл. **kyša*, **kyška* «кишка, живіт, шлунок»; — можливо, споріднене з дінд. *kóšṭhaḥ* «нутрощі, кишки», утвореним від іе. *(s)keu- «покривати, затуляти» (Pokorny 951—953); пор. як семантичну паралель лтс. *zafpa* «кишка», лит. *žarpa* «тс.», пов'язане з іе. **g'heg-* «обіймати, оточувати, хапати», а також лтс. *dęsa* «кишка, ковбаса», лит. *deš(e)ga* «ковбаса», пов'язані з іе. **dek'-* «брати» (Mühl.—Endz. IV 690—691); можливо також, що праслов'янська форма зводиться до іе. **kūs-* «випуклість, склепіння» (Janzén ZfSlPh 15, 49—60); етимологічний зв'язок з р. *кишѣть* (Brückner 231) не очевидний. — Шанский ЭСРЯ II 8, 140; Фасмер II 242; Sławski II 174—175; Bańkowski JP 56/1, 46. — Пор. **кишеня**.

кишлák; — р. болг. *кишлák*, бр. *кішлák*; — запозичене з узбецької мови, очевидно, за російським посередництвом; узб. (<чаг.) *қишлоқ* «кишлак» (<«зимове кочовище»), як і споріднене тур. *kişlak* «зимівля; зимові квартири; зимове пасовище», є похідним від *қиш* «зима», спорідненого з тур. *kiş* «зима, холод», тат. *кыш* «тс.», як. *кыс* (*устата*) «(протягом) зими», *кыстык* «зимовий»,

чув. *хѣл* «зима», дтюрк. *qış* «тс.», можливо, пов'язаного з фін. *kuлма* «холод», саам. *galmas* «тс.», ерз. *кельме* «холод, холодний», мар. *кыльме* «мерзлий, мерзлота». — Шанский ЭСРЯ II 8, 140; Шипова 186; Дмитриев 588; Егоров 297.

[кишлик] «військовий казанок» Вел; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [kiślík] «казанок (особливо військовий)», мабуть, походить від нвн. Kessel «котел, казан». — SW II 343. — Див. ще **киця**².

[кішлó] «житло, гніздо; ліжка, постіль Ж; хуторець Мо»; — очевидно, видозмінене запозичення з турецької мови; тур. *kişla* «казарма; зимові квартири» є похідним від *kiş* «зима, холод» і споріднене з узб. *қишлоқ* «кишлак». — Див. ще **кишлák**. — Пор. **кислице**.

[кишмѣн] «береза» Мо, [кишмін] «тс.» Мо; — неясне.

кишмиш «сорт дрібного винограду без кісточок, з якого виготовляють ізюм з тією самою назвою»; — р. болг. *кишмиш*, бр. *кішмиш*, п. *kiszmisz*; — запозичення з тюркських мов; крим.-тат. аз. *кишмиш* «сухий виноград, ізюм; виноград без кісточок», мабуть, походить від перс. *kešmeš* «кишмиш; ізюм»; виведення слова від тюрк. *qış-* «стискати, давити» (Vámbéry 84) сумнівне; п. *kiszmisz* вважається (SW II 342) запозиченим через російське посередництво. — СІС 327; Фасмер II 243; Шипова 186; Дмитриев 538; Lokotsch 95.

[кишнѣць] (бот.) «коріандр посівний, *Coriandrum sativum* L.» Пі, Мак; — р. [кишнѣц] «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. *kişniş* «коріандр» походить від перс. *kišnīg* (*kišnīz*) «тс.» — Макарушка 10; Фасмер II 243; Шипова 186; Mikl. TEI 2, 110; Räsänen Versuch 273.

[кишб́ра] «копиця з п'ятнадцяти снопів» Мо, [кишб́ра Ме, кісьб́ра Мо, касьб́р ЛЧерк] «тс.»; — запозичення з молдавської мови; молд. *пичб́р* «копиця; нога», [кичб́р, кишб́р] «тс.», як і рум. *picior* «тс.», аром. *chicior* «нога», походить від лат. *petiolus* «ніжка», зменш. від *pes*, *pedis* «нога». — Мельничук Молд. эл. 167; СДЕЛМ 316. — Див. ще **педаль**.

княвчати — див. кійвкати.

[кїяні] «дрюк ВеЛ; великий ковальський молот Л», кїянка «довбешка; [дерев'яний молоток у столяра; праник Ж]», [кїянь] «кїянка; дерев'яний молоток у бондаря» Ж; — р. кїянка, п. [кїјаі] «дерев'яна палиця; дрюк, дерев'яний молот», ст. кїјапіа «праник; терлиця», ч. кујап «кий», слц. [кїјаі] «довбня, товкач, яким б'ють по сокири при рубанні товстик колод», вл. кїјепса «праник»; — очевидно, експресивне збільшувальне утворення від кий (псл. кујь); не виключений частковий вплив з боку польської або словацької мов. — Schuster-Sewc 523. — Див. ще кий¹.

[кїяніць] «нога із стегном у м'ясній туші» (Лебедин. пов.); — неясне; можливо, результат вторинної адаптації (зближення з кий) запозиченого лит. кбја «нога», кбјіпіс «ножний».

[кїяіх] (бот.) «рогіз, Турна L.; качан (кукурудзи); волоть проса», [кїяіхі] «палки рогозу ВеНЗн; кукурудза Л», [кїяік] «рогіз» Мак, [кїяікі] «тс.» ВеЗН, [кїехіі] «кукурудза» Л, [кїйкіі, кїбішкі, кїйкіі Я, кїляхіі, кїтяхіі, кїяхіі] «тс.» Л, [кїйбішнік] «поле, з якого зібрано кукурудзу; стебла кукурудзи» Л, [кїяішііне, кїяішнік, кїяішііне, кїяішнік] «тс.» Л; — р. [кїяіх] «рогіз», [кїяішек] «тс.», [кїбішка] «кукурудза», [кїієвка] «тс.; рогіз», [кїієк, кїйкіі] «тс.», бр. [кїієўка] «рогіз», [кїієўнік] «тс.», [кїяіх] «початок кукурудзи», [кїішіі] «тс.; рогіз; палка рогозу», [кїбішка] «кукурудза»; — назви рогозу є похідними від др. кий «кий, палка» за подібністю суцвіття рогозу до круглої палки; назви кукурудзи є похідними від назв рогозу за подібністю качана кукурудзи до суцвіття рогозу. — Див. ще кий¹.

[кїбгати] «важко щось підняти» Ж; — неясне.

кїбернєтика «наука про загальні закони одержання, зберігання, передавання й перетворення інформації у складних керуючих системах», кїбернєтїчний; — р. болг. кїбернєтика, бр. кїбернєтъка, п. cybernetika, ч. слц. вл. kubernetika, схв. кїбернєтика, слн. kibernėtika; — запозичення з російської мови; р. кїбернєтика (1968 р.) є каль-

кою англ. cybernetics «кїбернетика» (у цьому значенні запроваджено вперше американським ученим Н. Вінером у 1947 р.), утвореного на підставі гр. κυβερνητική (Платон) «мистецтво управління», похідного від κυβερνάω «правляю; веду; управляю, керую», яке є словом нез'ясованого, мабуть, середземноморського (неіндоевропейського) походження. — СІС 327; Шанский ЭСРЯ II 8, 124; Koraliński 188; Н. Винер, Кїбернетика. М., 1968, 56—57; Klein 389; Boisacq 527—528. — Пор. губернатор.

кїбець (орн.) «кїбчик, Falco vesperinus L.», [кїбець Пі, кббець Пі, Ж, кббець Ж], кїбчик, [кїбчик Ж, кбчик, купець ВеБ, якубець ВеБ] «тс.», кїбченя «пташеня кїбця»; — р. кбчик «кїбець», п. kobies, слц. kobes «тс.», болг. [кбџц] «рід сокола», м. кобец «яструб-гороб'ятник», схв. кббац, слн. kobes, skobes «тс.»; — псл. ковьсь «кїбець; хижий чтах»; — слово без твердо встановленої етимології; можливо, пов'язане з псл. *kobiti «ворожити з лету птахів»; у такому випадку споріднене з дісл. harr «щастя», норв. herrep «щасливий», дірл. sob «перемога» (Moszyński KLS II 1, 408—413; Skok II 116); можливо також, що псл. ковьсь споріднене з такими назвами хижих птахів, як днв. habuh, дісл. haukr, свн. habich, нвн. Habicht «яструб» (Булаховський Вибр. пр. III 262; Berg. I 535); менш певне звуконаслідувальне пояснення і зближення з словами кббза і щєбетати (Ильинский ИОРЯС 16/4, 25), як і зближення з алб. shkabë «орел, коршак» (Mejer EW 406). — Шанский ЭСРЯ II 8, 178; Фасмер II 267—268; Sławski II 295—297; Grückner 240—241; БЕР II 501; ЭССЯ. 10, 101—102.

[кїблїк] «сидень, домонтар» Я; — неясне; можливо, утворене на основі кублò «лігво; гніздо; (перен.) людське житло».

[кїбчїті] «бити, лупцювати»; — очевидно, афективне утворення; можливо, пов'язане з кїбець (бити, як кїбець).

[кїв] «імітація крику свині» Я, [кївікати] «кїгикати» (про чайку) ВеБ; — звуконаслідувальні утворення. — Пор. кувїкати.

кївер «військовий головний убір», [кївер] «тс.»; — р. кївер «кївер», ст. кї-

верь «тс.; весільний вінець», бр. *ківер* «ківер», п. *kiwiog* «висока гостроверха шапка, ковпак», ст. *kiwierz* «тс.», ч. ст. *кувії* «вид капелюха», [(мор.) *gevērec*] «вид валасякого капелюха», слц. [geverec, *geverek*] «тс.», болг. *ківер* «ківер», схв. *čiverica* «шапка»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *ківер* походить, мабуть, за посередництвом якоїсь субстратної волзько-фінської мови з приголосним в як заміником іншомовного б (пор. мар. *ківар* (вим. *ківар*) «велика дерев'яна чаша») з прибалтійсько-фінських мов (пор. ест. *kūbar* «капелюх, шапка», [kūpār], лів. *kibār* (*kūbār*), фін. *kurāri*, [kurāgä], вод. *čūrār* «тс.»); прибалтійсько-фінські слова є запозиченням з балтійських мов (пор. лит. *kerūgė* «шапка; кашкет», лтс. *seruge* «шапка», споріднені з псл. *šерьсь*, укр. *чепець*); менш обгрунтованим є пряме виведення слова (Kiparsky Baltend. 160) від сумнівного прибалт.-фін. **kūvār*; ще сумнівніші інші пов'язання: з псл. *киворь* (<сгр. *κίβωριον*) «металевий кубок у формі бобового стручка» (Brückner ZISPh 16, 206), з псл. *кувати*, укр. *кивати* (Brückner PF 6, 592; Bern. I 680), з р. *коврига*, *ковьяльть* (<іе. **кеу-гнуги*) (Ильинский ИОРЯС 4/1, 122—124), з нн. *kiever* «шелепа, вилиця» (Соболевский РФВ 70, 80), з гр. *κίβωρις* «вид перського тюрбана» (Tiktin I 347); окремого з'ясування вимагають факти західно- й південнослов'янських мов. — Фасмер II 228—229; Stawski II 180—182; Fraenkel 241. — Див. ще *чепець*.

[ківетора] «половина плота сплавного дерева»; — неясне.

ківі (орн.) «безкрилий птах Нової Зеландії (*Apterix australis*)», *ківі-ківі* «тс.»; — р. *ківи*, *ківи-ківи*, бр. *ківі*, *ківі-ківі*, п. *kiwi*, болг. *ківи*, схв. *кйви*, слн. *kiwi*; — запозичено з англійської мови, очевидно, за російським і польським посередництвом; англ. *kiwi* (*kiwi-kiwi*) походить з мови маорі, тубільців Нової Зеландії, де відповідне слово є звуконаслідувальним утворенням. — Kleip 848.

[ківіта] «обід навколо ліри» Я, [кібіта] «тс.» Я; — неясне.

[ківкі] (деталі ткацького верстата — дві вертикальні планки, які разом з ля-

дою створюють раму для основи; інакше *хвост* або *лядобійці*); — п. *kiwki* «вид коловоротата»; — очевидно, фонетичний варіант форми **кивки*, пов'язаної з [кивітися] «гойдатися». — Див. ще *кивіти*.

ківш; — р. *ковиш*, бр. *коуш*, др. *ковш*, п. [kowsz] (з укр. або бр.); — запозичення з литовської мови; лит. *kaušas* «ополоник, ківш, велика ложка; череп; черепашка слимака» пов'язане з лит. *kiáušas* «череп, чаша», лтс. *kaùss* «тс.; ложка», спорідненими з дінд. *kõšah* «посуд, бочка», гр. *κωμιον* «кубок»; виведення з східних мов (Шанский ЭСРЯ II 8, 181—182) малопереконливе. — Москаленко УІЛ 31; Фасмер—Трубачев II 273; Лаучюте ВЯ 1972/3, 102, 105; Bern. I 594; Fraenkel 231—232. — Пор. *кауш*.

[ківишця] «нога до коліна» Я; — неясне; можливо, утворене на основі зменш. [**кульшишця*] від *кульши* «стегно», що зазнало гіперичного переходу у >і (за зразком [вул] — *віл*) і вторинного зближення з *ківи*.

кіготь, [кіготь Ж, кіхоть Г, коготь Ж], *кігтістий*, *кігтястий*, [кігтіти]; — р. *коготь* «кіготь», бр. [кікоць] «тс.», вл. *kocht* «остюк, вусик (на колосі)», нл. [kochś] «тс.»; — псл. **когъть*; — споріднене з днв. *hachit* (нвн. *hecht* «шукка», дангл. *hasod* «тс.», днв. *hasō* (нвн. *haken*) «гак»; іе. **keg-*, **kek-* «гачок». — Фасмер II 275; ЭССЯ 10, 109—110; Bern. I 538; Kluge—Mitzka 282. — Пор. *гак*¹.

[кіз¹] «кал тварин»; — очевидно, зворотне утворення від *кізяк* (див.).

[кіз²] «тепле нутро убитої скотини» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *кіз¹* «кал тварин» (пор.).

[кізівер] «круте узгір'я, яке можна орати згори вниз, вертаючися з плугом упорожні»; — неясне.

[кізлати] «повільно лаштувати або будувати (хатину тощо)» Ж; — неясне.

кізлі — див. *козá²*.

[кізлик] «відгородка для палива на чабанській гарбі»; — очевидно, пов'язане з *козла* (*козли*, *кізлі*) «сидіння на фаєтоні для погонича, передок». — Див. ще *козá²*.

кізяк¹ «послід, кал свійських тварин», *кизяк*; — р. *кизяк*, [кизёк, тизёк],

бр. *кізяк*, болг. [*тезек*]; — запозичення з тюркських мов; пор. аз. крим.-тат. чаг. алт. *tázak* «кізяк», тур. *tezek*, тат. *тизэк* «тс.» — Фасмер II 231; Шипова 180; Дмитриев 537. — Пор. *кизйк*.

[*кізяк*²] «бурдюк із козячої шкіри» Ж; — очевидно, пов'язане з *коза́*; звідси й укр. (заст.) *коза́* «бурдюк». — Див. ще *коза́*¹.

[*кізь-кізь*] «вигук, яким підкликають кіз»; — очевидно, результат скорочення попереднього **кізю-кізю*, подвоєної кличної форми, утвореної на основі *кізка*, зменш. від *коза́*¹ (див.).

[*кійло*¹] (бот.) «ковила пірчаста, *Stipa pennata* L. (*S. Joannis* Hel.), [*кійло*] «тс.», [*кейлóвий*] «ковилловий»; — неясне; можливо, давніше **ківло* (<**ковъло*).

[*кійло*²] (бот.) «таволга в'язолиста, *Spigaea ulmifolia* Scop. (*Spigaea ulmaria*) Ж; гадючник в'язолистий, *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim.»; — неясне; можливо, пов'язане з [*кійло*] «ковила» (пор.).

[*кікати*] «бити копитами» Я; — неясне; можливо, пов'язане з англ. *kick* «бити ногою».

[*кікóля*] «назва вівці з певною формою рогів» Доп. УЖДУ 4; — неясне.

кіл «загострена товста палиця», *кілля* (зб.), *кілóк*, [*кілкувати*] «ставити стіну з кілля», [*обкілювати*] «зробити стіну з жердин», [*пáкіл*] «кілок», [*пáкілля*], [*пáкол*] «межовий знак» Л, [*пáколок*], *пříкіл* «кіл, вбитий у землю» СУМ, Нед, *пříкілок* «невеликий кілок, вбитий у землю», [*пříкол*] «тс.», [*пříкóлень*] «тс.; невеличкий кілок, що прикріплює жердину до даху; частина кола, вбитого в землю», [*пříкільне*] (зб.) «кілки» Нед; — р. бр. болг. м. *кол*, др. *колъ*, п. нл. *kól*, ч. *kůl*, слц. *kõl*, вл. *koľ*, схв. *кòлац*, ст. *кол*, слн. *kõl*, стсл. *колъ*; — псл. *koľ*, пов'язане з **kolti* «кологи»; — споріднене з лит. *kiõlas* «кілок», гр. *κόλος* «надламаний, з відрізаними рогами», можливо, також з лит. *skalà* «тріска», гр. *σκόλος* «кілок». — Шанский ЭСРЯ II 8, 195; Фасмер II 285; Sławski III 39—40; БЕР II 543—544; Skok II 122; ЭССЯ 10, 160—161. — Див. ще *колóти*. — Пор. *ікло*.

кіла́ — див. *кіла́*.

[*кілаш*] «горщик на кашу (близько п'яти вершків заввишки)»; — неясне.

[*кілець*] «паросток, кільчик», [*кільче*] (зб.) «паростки, кільчики» Ж, *кільчик*, [*колець*] «кільчик, паросток» Ж, [*кільчити*], «пророщувати» Ж, *кільчитися*; — п. *kielek* «кільчик», ст. *kieľ*, каш. [*kľo*], ч. *klíček*, заст. *kel*, слц. *kel*, *klík*, *klíček* «тс.», вл. *koľoch* «кільчик, паросток; недозрілий плід», нл. *keľ* «паросток», *keľk* (зменш.) «тс.», болг. *кълн* «кільчик», схв. *калац* «перша порость, молода трава», слн. *kál* «паросток; зародок»; — псл. **кълъ* «кільчик» (букв. «те, що коле»), пов'язане з **kolti* «колоти»; наявність фонетично незакономірного кореневого *і* в більшості форм пояснюється, мабуть, дією аналогії, можливо, вторинним зближенням з *кіл* (*кілóк*) або з *кільце́* (від *кóло*); пояснення кореневого *і* як відбиття апофонічного варіанта з попереднім первісним *о* (Вегп. I 661) менш вірогідне; виведення псл. **кълъ* від **кълті*, що відповідало б лит. *kũlti* «бити», лтс. *kult* «тс.» (Machek ESJČ 248—249), недостатньо обгрунтоване. — Sławski II 145—146; Grückner 227. — Див. ще *колóти*.

кіло́ «кілограм»; — р. болг. *кило́* «кіло», бр. *кіло́*, п. ч. слц. вл. *kilo*, м. *кило*, схв. *кйло*, слн. *kílo* «тс.»; — запозичене з французької мови, очевидно, за посередництвом російської; фр. *kilo* постало шляхом скорочення терміна *kilogramme* «тисяча грамів»; виведення від нім. *Kílo* (Фасмер II 233) сумнівне. — СІС 182, 327; Шанский ЭСРЯ II 8, 127—128; Sławski II 166—167; Kluge—Mitzka 369; Dauzat 424. — Див. ще *грам*, *кілограм*.

кілогра́м «міра ваги (1000 грамів)»; — р. *кілогра́мм*, бр. *кілагра́м*, п. ч. слц. вл. *kilogram*, болг. *килогра́м*, м. *килограм*, схв. *кйлограм*, слн. *kilográ́m*; — запозичення з французької мови; фр. *kilogramme* є складним словом, утвореним поєднанням складової частини *kilo-*, що зводиться до гр. *χίλιοι* «тисяча», спорідненого, можливо, з дінд. *sahás-gam*, ав. *hazaŋgəm* «тс.», з іменником грамте «грам»; кілограм був узаконений як одиниця ваги Національними зборами Франції в 1795 р. — Dauzat 424. — Див. ще *грам*. — Пор. *кіло́*.

[*кіля́*] «біля», [*коля*, *куля*] «тс.» СМ III; — результати контамінації приймен-

ників *кóло* і [біля]. — Мельничук СМ ІІІ 149; Булаховський Нариси 199; ESSJ Sl. gr. I 89. — Див. ще *біля*, *кóло*².

кіль «основний брус по довжині судна», [киль Ж] «тс.», *кілюва́ти*; — р. *киль*, бр. *кіль*, п. *kil*, болг. *кил*; — запозичення з голландської або німецької мови; гол. *kiel* «кіль», нвн. *Kiel* «тс.», очевидно, споріднені з двн. дифранк. *kela* «горло», дірл. *gelim* «ковтаю», псл. *gl̥tati* «глитати»; для німецького слова не виключене також скандинавське походження (пор. етимологічно пов'язані дісл. *kjǫr* «кіль», ісл. *kjöfur*, норв. *kjøf*, шв. *köl*, дат. *kø* «тс.»). — Шанский ЭСРЯ ІІ 8, 129; Фасмер ІІ 233; Vries NEW 310, 317; Kluge—Mitzka 361, 367—368; Vries AEW 312—313. — Див. ще *глита́ти*.

кілька¹ (іхт.) «шпрот, *Sprattus sprattus* (L.)», [киль, килька] «тс.» Шарл — Тат; — р. *кілька* «[кілька, шпрот]; тюлька», бр. *кілька* «тс.», п. *kilka* «кілька, шпрот»; — запозичене з естонської або фінської мови за російським і, можливо, латиським посередництвом (пор. лтс. *kilava*, [kilata, kilate, kilis, kilka] «шпрот, килька»; ест. *kilu* «кілька», фін. *kilo* «тс.» є, мабуть, скороченням ест. *kilusilk*, фін. *kilohaili*, де другий компонент (ест. *silk*, фін. *haili*) має значення «салака»; у зв'язку з ним не позбавлене вірогідності припущення (Фасмер—Трубачев ІІ 233) про походження ест. *kilu*, фін. *kilo* від германської назви кіля (пор. нвн. *Kiel* «кіль»); у такому разі ест. *kilusilk*, фін. *kilohaili* означали б «кільова салака» — кільки відзначаються наявністю кіля на череві (Рыбы СССР 66); про посередництво латиської мови може свідчити паралелізм р. *килька* «тюлька» — *тюлька* «тс.», як відбиття лтс. *ķ-*. — Фасмер—Трубачев ІІ 233. — Пор. *тюлька*.

кілька² «деяка, невелика килькість», [кілько, кілко], *кількóро*, [кільки, кілки, килькись, кельо ВеЛ, кельóро ВеЛ, келя ВеЛ] «тс.», *кількість*, [кількиця] «деяка килькість, дешиця» Ж, *кількисний*; — р. [кóлько] «скільки», бр. *кóльки*, др. *колько* «тс.», п. *kilka* «кілька», ст. *kolko* «скільки; килька», ч. *kolik* «скільки; килька», слц. *kol'ko* «скільки», вл. *kelko*, нл. *kelko*, [keliko], болг. *кóлко*, м. *колку*,

схв. *кóлико*, слн. *kóliko*, стсл. *колико* «тс.»; — псл. *koliko*; — суфіксальне утворення від псл. **koli* «кілька, скільки» (др. *коль* «скільки»), спорідненого з лит. *kelī* «деякі», гр. *κῆλικος* «який завбільшки». — Фасмер ІІ 291; Sławski ІІ 161—162; Machek ESJC 269; БЕР ІІ 556—557, 558; ЭССЯ 10, 135—136; Верн. І 674. — Див. ще *колий*. — Пор. *скільки*.

кільня — див. *кельня*.

кільце, *кільцюва́тий*, *кільча́стий*, *кільча́тий*, *кільцюва́ти* — див. *кóло*¹.

[**кільця**] (бот.) «калачики непомітні, *Malva neglecta* Wallr.» Я; — пов'язане з *кільце*, як і назва *калачики* з *калác*, що мотивовано заокругленими краями плодників рослини (Віскуліна — Клоков 264, 265). — Див. ще *кóло*¹.

[**кім**] (у словосполученні *к. снігу* «грудка снігу») Ж, [кім'є] (зб.) Ж, *кім'ях* «гроно; [грудка ягід, що злиплися]», [кім'ях, кімнях] «тс.», [кімлях] «камінець» Я, [кімтях] «грудка; клаптик» Я, [кóмоть] «грудка» Я, [кімля́стий] «грудчастий» Я, [кóмчити] Я; — р. *ком* «грудка», п. [ком] «грудка, брила», ч. заст. *komínu* «виноградні вижимки», болг. [кóмина], м. *комитѣ* (зб.), схв. [кóм] «тс.», *кóмина* «тс.; зелена шкірка волоських горіхів»; — псл. *комъ*; — споріднене з лтс. *kams* «грудка», *ката* «брила», *katõls* «клубок», лит. *kamuoļs* «тс.», а також з снн. *ham* «обгороджена ділянка», нн. «обгороджене поле», гр. *κῆμις* «зв'язка»; пов'язання з дінд. *samih* «миска, чашка» (Pettersson Glotta 8, 76) сумнівне; п. [kom] є, мабуть, запозиченням з російської мови (Sławski ІІ 389), ч. *komípu* — з південнослов'янських мов (Machek ESJC 271). — Фасмер ІІ 300; БЕР ІІ 572; Skok ІІ 130—131.

Кім «чоловіче особове ім'я»; — р. *Ким*, бр. *Кім* «тс.»; — утворено від абрєвіатури *КІМ* — *К(омуністичний) І(нтернаціонал) М(олоді)*, що є калькою р. *КИМ*; не виключено, що українське ім'я *Кім* є також запозиченням з російської мови. — Сл. вл. імен 213; Петровский 131. — Див. ще *інтернаціона́л*, *комунізм*, *молодий*.

[**кімбур**] «східний вітер» Берл; — очевидно, утворене від власної назви *Кімбурнська коса* (піщана коса між Дніпров-

ським лиманом і Ягорлицькою затокою) або *Кінбурн* (назва фортеці, спочатку турецької, на цій косі, що існувала до 1857 р.— УРЕС 2, 111); назвою Кінбурнської коси, розташованої на схід від Дніпровського лиману, міг позначатися східний вітер у місцевостях на захід від лиману.

кімв'ял «стародавній музичний інструмент у вигляді двох металічних тарілок»;— р. *кімв'ял*, бр. *кімв'ял*, др. *кѹмвал* «тс.»;— запозичення з середньогрецької мови; сгр. гр. *κίμβραλον* «кімвал» пов'язане з *κίμβρα* «миска, чаша; човен», спорідненим з дінд. *kímbaḥ* «товстий кінець кістки» і сірл. *comh* «посудина»; усі ці слова є, очевидно, запозиченнями з якогось неіндоевропейського джерела.— Пономарів Мовозн. 1974/2, 43; Фасмер II 233; Frisk II 48; Boisacq 534.— Пор. **клавесін**, **цимб'яли**.

кімзів'ятий — див. **кемзувати**.

[кімлік] «калмик», **[кімлічка]** «калмичка; дерев'яна люлька з довгою шийкою і опуклою кришкою», **[кімлашн'я]** (зб.) «калмики», **[комлік]** «калмик»;— результат видозміни назви *калмик*, зближеної з якимось іншим словом (наприклад, **[кім]** «грудка»).— Див. ще **калмык**.— Пор. **камлік**.

[кімля] «різновид ятера», **[кімляч Ж]**, **кімло Я**, **клімя Ж**, **клімня Л**, **кловня**, **кломля Л**, **кломня Л**, **клом'я Л**, **клумля Л**, **комля Ж**, **кумля Л** «тс.», **[комулець]** «палиця у сітці подібного ятера» Ж;— бр. **[кломля, ком(е)ль, комьяль]** «вид ятера», п. **кломіа**, **клом**, **клома**, **[кломіа]** «тс.», ч. ст. **sklopku** «сітка на птахів», слц. **klonka**, **[клой, клопа]** «кошик для квочки», схв. **кльѣа** «сильце на пташок», слн. **klōpek**, **klōpja** «тс.»; клітка для птахів;— псл. **kloma**, ***klomьja**;— не зовсім ясне; можливо, споріднене з гот. **hlamta** «пастка, сильце» (Machek ESJCS 206), яке зводиться до іе. ***kel-** «кликати; дзвонити»; пов'язується також з псл. **kloniti** «клонити» (Вегн. I 522) і з **klamatі** «хитатися, гнутися» (ЕССЯ 10, 65—66; Brüskner 238).— Sławski II 262—263.

кімн'ата, **[кімн'ата Ж]**, **комн'ата Ж**, **кун'ата ВеЛ**;— р. **комната**, заст. **комн'ата** «кімната», ст. **комната** «будівля у дворі архієпископа», п. **komnata** «(заст.)

світлиця, горниця; (ст.) опалювана кімната», ч. слц. **komnata** «парадна кімната», слн. **komnata** «комора; спальня»;— запозичене з середньолатинської мови, очевидно, за польським посередництвом; слат. **sam(i)nata** «кімната, що обігривається каміном; будинок» є похідним від **сатіnus** «піч; горно; камін».— Присяжнюк УМЛШ 1976/7, 85; Москаленко УІЛ 26; Шанский ЭСРЯ II 8, 237; Фасмер—Трубачев II 304; Sławski II 387—388; Machek ESJCS 271.— Див. ще **камін**.

кімон'о «вид халата з широкими рукавами»;— р. болг. **кімон'о**, бр. **кіман'о**, п. ч. слц. вл. **кімопо**, схв. м. **кімо'но**, слн. **кімо'по**;— запозичено з японської мови, очевидно, за посередництвом французької (фр. **kimono**); яп. **кімопо** «одяг; кімоно» утворене з основ **кі** «одягання» (від дієслова **кігу** «одягати») і **топо** «річ»; думка (Фасмер II 234) про посередництво німецької мови (нім. **Kimono**) сумнівна.— СІС 328; Шанский ЭСРЯ II 8, 130; Sławski II 165; Holub—Lyer 240; Kluge—Mitzka 369; Dauzat 424.

[кімса] «грудка (напр., землі); шматок хліба»;— очевидно, пов'язане з **[кім]** «грудка»; щодо суфікса **-са** пор. **кїкса** «обрубок руки».— Див. ще **кім**.

[кімсол'а] «зароблене працею» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з **[кімса]** «шматок хліба».

кімувати — див. **кема**.

кін «місце гри; сцена; (заст.) місце публічного покарання; [кут] Ж», **[кон]** «сцена» Ж, **к'новий**, **[кон'атий]** «кутастий» Ж, **[кон'ястий]** «тс.» Ж, **[к'нати]** «міряючись руками на палиці, розподіляти ролі при грі у м'яча» Я, **[кон'ити]** «класти певним способом палицю на кону»;— р. **кон** «місце у грі, куди треба влучити або куди кладуть гроші; окрема партія у грі; [початок; кінець]», бр. **кон** «місце гри, куди треба влучити; окрема партія у грі», др. **конѣ** «мета», п. **рокоп** «[початок]; (ст.) кінець», ч. ст. **dokopa** «до кінця, повністю», слц. **парокоп** «на-решті, кінець кінцем», нл. **к'оп** «зовнішність, вигляд; термін, строк», схв. **к'он** (у виразі **од кона до кона** «від початку до кінця»), **їскон** «початок»;— псл. **копѣ** похідне від ***čęti** «почати», що має спільний корінь із **закопѣ** «закон»;— спорід-

нене з лтс. aþkap «знову» (<балт. *капа-), дінд. kapīnaþ «молодий», kapuā «дівчина». — Фасмер II 307; Sławski II 419; Machek ESJČS 217; ЭССЯ 10, 195—196; Вєрп. I 560—561; Trautmann 133—134. — Див. ще почати. — Пор. **закон**¹, **кінєць**.

[**кінатів**] (вигук гуцульських дроворубів при спусканні з гір зрубаних дерев по жолобу, коли дерево опиняється внизу і його відкинуть; сигнал того, що шлях вільний для нового дерева); — неясне; можливо, утворене на основі уг. kippi ott van «зовні там є», зближеного в останній частині з вигуком *гов*. — Пор. **клеїгів**.

кінва «кухоль, цебрик», *конівка*, [кóнов, *конóвецъ* Ж], *конóвка*, [коновля Ж, *коновок* Пі, *конóпка* Ж] «тс.», [кóноб] «цебер» Я; — р. [кóновъ] «глек», [кóновка] «тс.», бр. *кóнаўка* «кухоль», п. копев «кінва», ч. копев, [kopva], слц. капва, [kopva], полаб. tōpāi, слн. kópva «тс.», стсл. **коновъ** «казан»; — запозичене з німецької мови (можливо, через посередництво польської); найімовірніше, джерелом слова є двн. schappa (нвн. Каппе) «глек» з огляду на кореневий голосний о, який відповідає давньому германському а, і звукосполучення ev (пор. укр. *цєркава*, п. serkiew); менш імовірно пов'язання (Фасмер II 311; Machek ESJČS 218; Вєрп. I 558) з свн. kappe «тс.»; походження німецького слова не з'ясоване. — Дзєндзелівський НЗ УЖДУ 14, 104; Фасмер II 311; Sławski II 412; Machek ESJČS 273; ЭССЯ 10, 196; Бернштейн Очерк 1974, 237; Kluge—Mitzka 346.

[**кіндзер**] «волосяний пук на кінці бича» Ж; — запозичення з польської мови; п. kędziór «волосяний пук, локон» споріднене з укр. *кúдрі*. — Sławski II 126—127. — Див. ще *кúдрі*.

Кіндрат; — р. *Кондрат*, *Кондратий*, бр. *Кандрат*, др. *Кодратъ*, болг. *Кодрат*, стсл. **Конъдратъ**; — запозичення з грецької мови; гр. *Кодрāтос* (ім'я) походить, очевидно, від лат. *Quadrātus* (букв.) «чотирикутний; квадратний». — Петровский I 134; Фасмер II 309; Илчев 261. — Див. ще **квадрат**.

кінематóграф, *кінематографія*, *кінематографічний*; — р. *кінематóграф*,

бр. *кінематóграф*, п. ч. слц. вл. *kinematograf*, болг. м. *кинематограф*, схв. *kinematograf*, слн. *kinematograf*; — запозичено з французької мови за посередництвом німецької (н. *Kinematograph*), а також російської і польської; фр. *cinématographe* утворене французом Булі (1892, до винайдення кіноапарата братами Люм'єрами, 1896) від гр. *κίνημα* (род. в. *κινήματος*) «рух», пов'язаного з *κινέω* «рухаю», спорідненим з лат. *сіео* «тс.», дінд. *суāvatē* «рухається», і *-γραφος*, похідного від *γράφω* «пишу». — СІС 328; Шанский ЭСРЯ II 8, 130—131; Klein 289; Dauzat 177; Frisk I 855, 862—863. — Див. ще **графá**. — Пор. **кіно**.

кінєць, [кóнєць] Ж, *кінцівка*, [кінчák] «меч з вузьким лезом», [кінчанін] «той, що живе наприкінці села» Ж, [кінчина] «кінцівка» Ж, [кончина] «кінєць, смерть» Ж, *кінцєвий*, [кінчáстий] «з гострим кінцем», [кінчáтий] «тс.», [конєчний], [концевий] «який живе чи знаходиться наприкінці села» Я, *кінче* «обов'язково, неодмінно», [конєчне, конєчно] «тс.», *кінчáти*, *безконєчник*, *безконєчний*, *доконєчний*, *доконче*, *закінчення*, *наконєчник*, *наприкінці*, [наскінчу], *нескінєчний*, [оконєчний] Ж, [поконєць], [поконєче] «кінєць» Нед, [приконєччя, приконєчний], *прикінцєвий*, [скінча] «кінєць» Нед, [сконєць] «тс.» тж, *укінєць*; — р. *конєць* «кінєць, бр. *канєць*, др. *коньць*, п. слц. *копєс*, ч. *копєс*, вл. *кóпєс* «тс.», нл. *кóпєс* «кінєць; початок», полаб. *tūpēs* «кінєць», болг. *конєць* «нитка; (заст.) кінєць», м. *конєц* «нитка; волосінь», схв. *кóнац* «нитка; кінєць, край», слн. *кóпєс* «кінєць; початок; ціль; нитка», стсл. **коньць** «кінєць»; — псл. *копєсь* «кінєць, початок»; похідне від *копє* або **копє* «тс.» (пор. стсл. **ис-кони до кони** «з початку до кінця»), пов'язаних з **çeti* «починати»; фонетично незакономірна форма *кінєць* зам. *конєць* виникла під впливом форм типу *кінця* (<**коньця*) з закономірним і (<о) в новому закритому складі. — Фасмер II 310; Sławski II 418—419; БЕР II 588—589. — Див. ще **кін**.

кіно «будинок, у якому демонструються кінофільми», *кіно-* (частина складних слів типу *кіноактёр*, *кіноапарат* і

под.); — р. *кино́*, бр. *кінó*, п. ч. слц. вл. нл. *kíno*, болг. м. *кіно*, схв. *кíно*, слн. *kíno*; — очевидно, запозичене з німецької мови за посередництвом російської; нім. *Kíno* є скороченням слова *Kinematograph* «кінематограф» (через проміжну форму *Kientopp*), мабуть, за зразком *Kílo* «кіло» і *Áuto* «авто»; переміщення наголосу в російській мові відбулося за зразком слів французького походження (пор. р. *автó*, *килó*). — Фасмер—Трубачев II 234; Sławski II 166—167; Kluge—Mitzka 370. — Див. ще **кінематограф**.

кіновар «мінерал класу сульфідів червоного кольору; фарба з цього мінералу»; — р. *кіноварь*, бр. *кінавар*, п. супобер, ч. *сіпаваріт*, сіпобг, слц. *сіпаваріт*, *сіпóбер*, вл. *сіпобер*, болг. *киновáр*, м. *цинобер*, схв. *цинóбер*, слн. *сіпóбер* «тс.»; — запозичення з грецької мови візантійського або пізнішого періоду; гр. *κιννάβαρι* «кіновар» є словом нез'ясованого, мабуть, східного походження (можливо, етимологічно близьким до перс. *šāngāri* «червоний свинець, кіновар»; ч. слц. *сіпаваріт* запозичені за посередництвом лат. *сіпаваріс* «кіновар», форми типу п. *супобер* — за посередництвом н. *Zinnóбер* «тс.»). — Шанский ЭСРЯ II 8, 132; Фасмер II 234; Holub—Lyer 113; Klein 289; Frisk I 855; Boisacq 457. — Пор. **цинóбра**.

кінь (зоол.) «*Equus L.*», [кíчвá] (зб.) «коні», [кóнвá, коновá] «тс.» Л, *кіннік* «кавалерист» СУМ, Ж, [кíннік] «стайня», [кíннійця] «тс. Г; кіннота Ж», [кíннійчка] «упряжка» Ж, *кіннóта*, *кіннóтник*, *коненя́*, *коніна* «кінське м'ясо; кінський екземпляр», *конівніцтво*, *кóнюх*, *коню́ший*, *коню́шня*, *коня́*, [кóняк] «кінський гній» Ж, *коня́ка*, *коня́р*, [кóнярня] «стайня» Ж, *коня́рство*, *коня́пина* «(м'ясо) конина», *коня́чина* «шкапа», *коня́чка*, *кінський*, *коня́чий*, [кóконити] (заст.) «зробити кінним», [пáкíнь] «шкапа»; — р. бр. *конь*, др. *конь*, п. *коф*, ч. *кйф*, слц. *кóф*, вл. *коф*, нл. *коф*, болг. *кон*, м. *кофь*, схв. *кóфь*, слн. *кóпј*, стсл. **кoнь**; — псл. *копь*; — не зовсім ясне; очевидно, становить етимологічну єдність з псл. *кoтoпь* «кінь», укр. *кoмoнь* і псл. *кoбулa*, укр. *кoбiлa*, але взаємний фонетичний стосунок цієї групи слів поки що

задовільно не з'ясований; виводиться ще з кельт. **копко-* «кінь» (ЭССЯ 10, 197—198); менш переконливі пов'язання (Moszyński PZJP 235—236) з псл. *skoriti* «каструвати», зближення (Трубачев Назв. дом. жив. 51) з лат. *сарег* «цап», гр. *кáлpос* «кабан» або виведення (Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 55) з монгольської мови. — Шанский ЭСРЯ II 8, 299; Фасмер—Трубачев II 316; Филин Образ. яз. 114; Sławski II 446—447; Machek ESJC 307; БЕР II 578—580; Skok II 143. — Пор. **кобіла**, **комóнь**.

кіоск, *кіоскér*; — р. болг. *кибск*, бр. *кієск*, п. ч. слц. вл. *kiosk*, схв. *кіюск*, слн. *кіоск*; — запозичене з турецької мови за посередництвом французької (фр. *kiosque* «альтанка; кіоск») або німецької (н. *Kіоск* «кіоск»); тур. *köşk* «вілла; літній палац; павільйон; башта, вежа; каюта на задній палубі судна» походить від ар. *kušk* «павільйон, кіоск, рундук; альтанка; будка, кабінка», що, мабуть, є словом іранського походження (пор. перс. *gōše* «куток», курд. *gūž*, *gūše* «тс.», а також ар. (<іран.) *ğausaq* «палац», що зводяться до ав. **gaošaка*). — Шанский ЭСРЯ II 8, 132—133; Фасмер II 235; Sławski II 167; Dauzat 424; Kluge—Mitzka 370; Klein 847; Horn 211.

кіот «засклена скринька або шафка для ікон», [кíвóт] Ж; — р. *киот*, [кíвóт, кивóть]. бр. *кíвóт*, др. *кивотъ* «тс.», схв. *кíвот* «скриня з мощами якого-небудь святого у православної церкви», *кíвот* «тс.», стсл. **кивотъ** «кіот»; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. *κιβωτός* «скриня, ковчег» є, мабуть, словом семітського походження (пор. гебр. *tēbā* «скриня, ящик»). — Шанский ЭСРЯ II 8, 133; Фасмер II 229; Верп. I 506; Frisk I 848—849; Boisacq 453.

[кíп] «спосіб?» (у прикладі *Яким кіпом ти міг то учинити?*) Ж; — м. *кип* «статуя», схв. *кйп*, слн. *кір* «тс.»; — запозичення з румунської чи молдавської мови; рум. *chîr* «спосіб, манера; образ», молд. *кип* «тс.», походить від угорського *kér* «картина; обличчя; образ», що є словом давньотюркського походження (пор. дтюрк. *кер* «форма», тур. *gibi* «подібно до того, як», чув. *кап* «зовнішній вигляд; форма; постать; корпус»). — Sche-

ludko 135; DLRM 141; СДЕЛМ 181; MNTESz II 447—448; Егоров 88—89.— Див. ще **ка́пище**.

кіпний, *кіпніти*, *кіпно* — див. **ко́пінь**.

кіпніна — див. **копа́ти**¹.

кіпоть «кіптява», [кіпоть], *кіптюга́* «курява», [кіптюга́], *кіптя́ва*, [кіптя́ва], *кіптя́га* «курява», [кіптя́га], *ко́пит* «тс.», [кіпть, ко́поть] «сажа» Ж, *копті́льник*, *копті́льня*, *копче́нина*, *копче́ння*, *копче́ня*, *копті́ти* «пров'ялювати у диму», *копті́ти* «чадити», [кіпті́ти] «тс.», *кіптя́вий*, [кіптя́вий], *копті́льний*, *копче́ний*, [скопоти́ти] «збити, підняти куряву»; — р. *ко́поть*, *копті́ть*, *копте́ть*, бр. *ко́паць*, *капці́ць*, *капце́ць*, др. *копѣтъныи*, п. *копе́с*, *копе́сї*, ч. *копт*, ст. *копет*, *коптїти*, слц. заст. *копт*, [коптї' са], вл. *копé*, нл. *копé*, *копéсїс*, болг. [коптя, копте́я] «темнію; мовчу»; — псл. *копѣтъ* «кіптява» з похідними *копѣтїти*, *копѣтїти*, очевидно, пов'язане з *курѣти* «кипіти», *кварїти* «квипити»; — споріднене з лит. *kvāras* «дихання; запах», лтс. *kvēpt* «димити, копїтїти», гр. *καπνός* «дим; піна; водяний пил». — Шанский ЭСРЯ II 8, 305—306; Фасмер II 319; Преобр. I 351; Sławski II 453—455; Brückner 255; Machek ESJČ 275; БЕР II 622; Ilijinskij AfSIPh 29, 162; Bern. I 565; Trautmann 147; Рокотпу 596—597. — Пор. **кв́апїти**, **кїпїти**.

[**кіпстїся**] «лякатися» Ж; — неясне.

[**кілшіти**] «кишіти» Ж; — очевидно, фонетично видозмінений (**ки** > **кі**) результат контамінації слів *кишіти* і *кіпїти*.

кір¹ «дитяча заразна хвороба, що супроводиться висипом»; — р. *корь* «кір», др. *корь* «кора», п. *куг* «краснуха; (заст.) кір», [ког] «скарлатина», [кóг, сhóг] «кір» (з укр.?)); — псл. *когь*, пов'язане з *кога*, укр. *корá* (оскільки шкіра хворої дитини лущиться); — споріднене з лит. *кагаї* (мн.) «кір; вітрянка; червоно-сині плямки на тілі при тифї»; сумнівні пов'язання (Petersson AfSIPh 36, 153—154) з гр. *κόρις* «блощиця», дінд. *karaṭaḥ* «темно-червоний» при реконструкції іє. **ког*- «щось червоне». — Меркулова Етимология 1970, 171—174; Фасмер II 343; Sławski III 387—388. — Див. ще **корá**.

[**кір**²] «прізвисько цигана (=злодїй)»

Ж; — п. [кігг] «вигук при зустрічі цигана; (знев.) циган» (з укр.); — неясне. — SW II 341.

кіра́са «нагрудні лати», *кірасі́р* «кавалерист, одягнений у кірасу»; — р. болг. *кира́са*, бр. *кіра́са*, п. *kirys*, ч. *kyrys*, слц. *kyrys*, *kygas*, вл. *khēras*; — запозичення з французької мови; фр. *cuirasse* (ст. *cuirasse*) «кіраса» походить від ісп. ст. [cuyraza] «тс.», що продовжує лат. *coriāceus* (жін. р. *coriāceua*) «шкіряний панцир», яке є похідним від лат. *corium* «шкіра; шкура», спорідненого з псл. *кога*, укр. *ко́ра*. — Шанский ЭСРЯ II 8, 135; Фасмер II 236—237; Sławski II 170, 172; Dauzat 223. — Див. ще **ко́ра**.

[**кіржа́к**] «шолудивий» Ж, [кіржа́їти] «шолудивїти» Ж; — очевидно, пов'язане з [коржа́вий] «висохлий і жорсткий» (про шкіру), *корж*, оскільки голова шолудивого покривається струпами. — Див. ще **корж**.

[**кірка**] «ложка» Ж, [ко́рка] «тс.» Ж; — очевидно, пов'язане з *ко́ра*, як і семантично близьке *корéць* «ківш для пиття води». — Див. ще **ко́ра**.

[**кірува́ти**] «лікувати (?)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [курува́ти] «лікувати».

кірх — див. **корх**.

кірці, *кірнці* — див. **корéць**.

[**кірчик**] «недоїдений кусочок хліба» Мо; — неясне; можливо, результат контамінації слів *ко́ра* і *о́крайчик*.

кіс¹ (орн.) «чорний дрізд, *Turdus merula* L.», [коc] «тс.» ВеНЗн; — р. ст. [коc] «шпак», п. ч. слц. *kos* «чорний дрізд», вл. нл. слн. *kós*, болг. м. *kos*, схв. *кос* «тс.»; — псл. *кось* (<**копъс*) «тс.»; — споріднене з гр. *κόψιφος*, *κόσσοφος* «чорний дрізд»; можливо (Meillet MSL 18, 171—172), походить від звуконаслідувального іє. **Кор-*, звідки також псл. **sopti*, укр. *сопті*, *сопїти* (іє. **Кор-* могло зазнати дисиміляції в *коп-*, пор. укр. *гуска*, псл. *gōs* і лит. *žąsis* «гуска»); на думку інших (Vaillant RES 35, 94—95), споріднене з псл. *кось* «косий» і *косїти* «косити» (назва птаха могла бути зумовлена способом літання); пов'язання з лит. *šėše* «чорний дрізд» (Brückner 259) недостатньо об-

грунтоване.— Фасмер II 344; Sławski II 515—516; Machek ESJČ 279; Schuster-Sewc 630—631; БЕР II 652; Берн. I 585.

[кіс²] (*гра у коса́* «вид ритуальної гри у Галичині й Угорщині біля тіла померлого») Я;— неясне; можливо, пов'язане з п. kos «чорний дрізд; (перен.) хитрий, спритний», звідки ст. kosy «фокуси, пустощі, виверти».

[кіснійк] «застібка в чоловічій сорочці» Я;— неясне; можливо, пов'язане з кіснійк «стрічка для кіс (заплетеного волосся)».

кіста́ «пухлина, наповнена рідкою масою»;— р. киста́, бр. кіста́, п. слц. cysta, ч. cysta, kysta, болг. кіста, схв. киста;— запозичення з грецької мови; гр. κίστις «пузир, пухир; кишка; мішечок» утворене суфіксом -τι- від утраченого дієслова із значенням «дути», спорідненого з дінд. śváṣati, śváṣiti «свистить», дісл. hvísla «шептати на вухо», дангл. hvişpríap (англ. whisper) «шепотіти», укр. свистіти.— СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 138; БЕР II 390; Walde—Hofm. II 403—404; Frisk II 56.— Див. ще свист.

кістєнь «коротка палка з причепленою до кінця гирею»;— р. кистєнь, бр. кісцєнь, п. kiścień «тс.»;— запозичення з тюркських мов; тат. башк. кистән «дрюк; дротик» здебільшого виводиться від перс. kistān «прес, тиски; олійницька палка».— Фасмер II 240; Шипова 185; Дмитриев 538; Sławski II 175—176; Räsänen Versuch 272.

кість, кістка, [кістняк] «кістяк», кістяк, [кістянка] «перезріла маслина» Ж, [кістяр] «збирач кісток» Ж, [костак] (орн.) «костолуз, Socothraustes» Ж, [костар, костур] «тс.» Ж, [костір] «гравець у кості», [костіря] «тс.» Я, [костовище] «кістяк» Ж, [косток] «кістка» Я, [костяк] «кістяк», кощій «(худий, як) скелет», кістлявий, кістяний, [кістяністий] Ж, [кістястий] Я, костістий, [костовітій] «костистий» Я, [костявий] Я, костяній, [костяністий] Ж, [костянкуватий] (про ягоду) Ж, [кощавий], костеніти, накістєнь «болісне кісткове утворення у коня», накістник «тс.», надкістниця (анат.), окіст, окістя, [окоста] «шинка» Ж, окостуватий «костистий; твердий, як

кістка» Г, Ж;— р. кость, бр. коць, др. кость, пасти костю «полягти на полі бою», на костехъ «на полі битви (яка тільки що закінчилася)», п. kość, kości świętych «моші святих», ст. košnica «передпогребальний дім (для складання тіл перед похованням)», ч. kost, слц. kost', вл. kóśc, нл. kosc, полаб. t'üst, болг. кост, м. коска, схв. кѡст, слн. kóst, ст. kostnica «приміщення для померлих», kostenjača «тс.», стсл. кость;— псл. кость «кість; труп забитого або його частина», пов'язане з kosati «бити, рубати», česati «чесати, скребити»; зіставлення з лат. costa «ребро» (Фасмер—Трубачев II 349; Преобр. I 368; БЕР II 661—663; Берн. I 582—583) або з лат. os «кістка», гр. ὀστέον, дінд. ásthi «тс.» (Machek ESJČ 280—281; Ernout—Meillet 146; Persson Beitr. 526) залишаються непереконливими.— Мельничук Етимологія 1966, 234—237; Шанский ЭСРЯ II 8, 254—255.— Див. ще коса́¹, чесати.

[кісяк] «на поливних городах земляний валик, за допомогою якого пускають воду» Дз;— неясне; можливо, пов'язане з косий.

[кіськати] «вдруге орати землю під паром» Ж;— неясне.

[кісьма́] «китиці біля хустки» Мо;— очевидно, результат видозміни форми тасьма́, зближеної, можливо, з ко́си (ор. в. кісьмі).— Див. ще тасьма́.

кісьора — див. кишора.

кіт (зоол.) «Felis felis», кітка, кішка, кіця, [кіця] Ж, кіцька, [кіцька] Ж, [кіцяк] «кіт» Я, [котар] «кіт (?)», [коцур] «кіт» Ж, [коцурятко] «кошеня» ВеБ, котіна, котя́, котеня́, кошеня́, кошатина, [кошва́] (зб.), котячий, кошачий, [кошечий], киш-киць (вигук, яким підкликають котів), кишю-кицю, [кицюсь-кицюсь] Я «тс.», ко́та (вигук, яким відганяють котів);— р. бр. болг. кот, др. котъ, п. kot «кіт; (мисл.) заець», ч. слц. kot «кіт», вл. kóśka «кішка», нл. kot, полаб. tōtāi (<*koty) «коти»;— псл. kotъ;— споріднене з лит. katė «кішка», лтс. kaķis «тс.», прус. caŕto «кіт», двн. kazza «кішка», свн. нвн. Katze «тс.», дісл. kōttr «кіт», ketta «кішка», дангл. catt «кіт», англ. cat, лат. cattus, дірл.

ірл. *cat*, кіпр. *kath*, брет. *kaz* «тс.»; можливо, псл. *коть* запозичено з латинської мови у IV ст. н. е. через германське посередництво або й прямо; можливо також, що германські і кельтські форми запозичено з латинського джерела, або, навпаки, латинське слово походить із германського; подібна назва для kota існує і в неіндоєвропейських мовах (пор. ар. *qitt* «кіт», *qitta* «кішка»), що дає підставу розглядати цю назву як давнє мандрівне слово суспільноетнічних культур Європи і Азії. — Фасмер II 350; Sławski II 558—559; Machek ESJČ 282—283; Schuster-Šewc 644—645; БЕР II 669—670; Трубочев Назв. дом. жив. 95—97; Топоров III 269—273; Klein 247; Vries AEW 343.

[кітв́а] «якір», [кóтв́а, кітв́іця, кóтв́іця] «тс.»; — р. [кóтв́а], п. *kotew*, *kotwica*, ч. *kotev*, *kotva*, слц. *kotva*, *kotwica*, вл. *kotwica*, нл. *kotwa*, *kotwica*, болг. м. *кóтв́а*, схв. *кòтв́а*, слн. [kòtva]; — псл. **koty* (род. в. **kotъve*), пов'язане з *коть* «кіт» на підставі подібності хапання предмета кітками (пор. укр. *кішка* «маленький якорець, яким витягають відра з дна колодязя»); менш переконлива думка (Веґн. I 590; Бернштейн Очерк 1974, 238) про запозичення слова з германських мов. — Фасмер II 350—351; Sławski III 16—17; Machek ESJČ 284; Schuster-Šewc 648—649. — Див. ще **кіт**.

[кітв́іця] «дошки, по яких скочують воза до річки для перевезення на другий берег; коліщатко в колішні Я», [китв́іця] «дерев'яний циліндр, що підкладається під важіль для підймання млинового жорна»; — назви, очевидно, пов'язані з *котіти* (див.).

кітель «куртка військової форми», [кітель, кітля Ж] «тс.», [кітлик] «літня свита домашнього полотна» Я; — р. *китель*, бр. *кіцель* «китель», п. *kitel* «полотняний плащ-халат; [верхній полотняний одяг, спідниця]», ч. *kutle* «проста, груба одежа», слц. *kitl'a* (*kytl'a*) «спідниця», вл. *kit(e)* «куртка», нл. *kitel* «куртка, жіночий капот», болг. *кител* «літня офіцерська блуза»; — запозичення з німецької мови; свн. *kit(t)el*, нвн. *Kittel* «верхній полотняний або суконний одяг» не має твердо встановленої

етимології; можливо, походить від ар. *quṭp* «бавовна» або через *Kutte* «(чернецька) ряса» (пор. написання *Küttel* — 15—18 ст.) пов'язане з слат. *cotta* «чернецький одяг», що походить з дфранк. **kotta* «грубий вовняний матеріал, покриття». — СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 139; Фасмер II 241; Sławski II 179—180; БЕР II 395; Kluge—Mitzka 372, 415.

[кіткати] «лоскотати» Ж; — п. *kitkač* «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, звукообразальне утворення; не виключена також можливість запозичення з німецької мови (пор. нвн. *kitzeln* «лоскотати», слн. *ketelen* «тс.»). — SW II 344; Kluge—Mitzka 372; Klein 848.

[кітóк] «обмотаний вірвовками скручень соломи, що прибивається по краях дверей для захисту від холоду»; — очевидно, пов'язане з *котіти* (див.).

[кіт́я] «вид свяченого хліба» ВеЛ; — неясне; можливо, пов'язане з *кут́я*.

кіть-кіть, кіть-кіліть — див. **котіти**.

[кіфлик] «вінок; латка (на підошві)» Ж; — неясне.

[кіцький] «який великий, який малий» Ж, [кіцечкий] «тс.» Ж, [кіцько] «як багато (як мало)»; — займенникова форма, утворена, очевидно, на основі слів *якій* (або *кий*, — пор. *кий біс*) і (с)кільки, близька за характером до здрібнолопестливих утворень дитячої мови. — Див. ще **кий**², **кілька**², **скільки**, **якій**. — Пор. **тіцький**.

[кічка] «загострена з обох кінців паличка для дитячої гри; частина воза; вид воза для перетягання колод і балок» Ж; — можливо, утворене від *котіти* (пор.).

кіш¹ «кошик (особливо великий)», [кош], *кóшик*, [кошáлка, кошáрик ВеУг, кошáрка ВеУг, кошéлик ВеУг, кошéйна] «тс.», *кошикáр* «майстер, що плете кошики», *коші́вка* «кошик», *коші́ль* «тс.», [коші́вниця] «кіш для зерна», [кóшиниця] «повітка для качанів кукурудзи», [кошóвка] «кошик» Ж, *покоші́вщина* (заст.) «подать з млинів» Бі; — р. бр. болг. м. *кош*, др. *кошь*, п. *kosz*, ч. слц. вл. *koš*, схв. *кòш*, слн. *kòš*, стсл. **кошь** «тс.»; — псл. *košъ* (<**kosjo-*); — споріднене з лат. *quālum* (<**quaslo-*) «пле-

тений кошик»; іє. *k^has- «тс.»— Фасмер II 359—360; Sławski II 536—538; Machek ESJC 282; БЕР II 690—691; Bern. I 586—587; Walde—Hofm. II 397; Pokorny 635.— Пор. **коша́ра**.

кіш² (іст.) «козачий стан; літнє житло кочовиків; табір, стан», заст. *кош*, *кошовий*; — р. *кош*, бр. *кашавіць* «стати кошом», п. *kosz* (з укр.); — запозичення з тюркських мов; чаг. *koš* «сукупність юрт, табір», кирг. *koš* «повстятий намет, юрта», башк. *koš* «курінь», тур. *koš* «стадо», балкар. *koš* «стійло, стійбище», як і монг. *qoš* «дорожній намет», можливо, пов'язані з джурк. *qoš* «пара», *qoš-* «з'єднувати, сполучати». — Москаленко УІЛ 26; Фасмер II 359; Шипова 199; Sławski II 538—539; Bern. I 585—586; Дмитриев 538; Räsänen Versuch 283.— Пор. **відкоша́ (да́ти), окоши́тися**.

[кіша́стий] «рябий, двомасний»; — неясне; можливо, початкове **кетешастий* від уг. *kettős* «двожкий, двоїстий».

кішка — див. **кіт**.

[кішка́рь] «один з гравців у плаза (гру, де палицею влучають в іншу, що лежить на землі)»; — очевидно, пов'язане з **[кічка]** (див.).

[кішкати] «дбайливо виховувати» Ж; — очевидно, похідне утворення від *коха́ти* «плекати, викохувати, виховувати, вирощувати» (див.). — Пор. **ро́зкіш**.

кішні́ця, кішні́я — див. **коса́²**.

[кія́кати] «кричати, кавкати» (про галок), **[кіявча́ти, киявчи́ти]** ВеЛІ «тс.»; — очевидно, звуконаслідувальні утворення, паралельні до *ка́вкати, кавча́ти*. — Пор. **кав**.

Кла́вдій, Кла́вдія, **[Кла́вдік Ж, Кла́вдіа Ж]**; — р. болг. *Кла́вдий, Кла́вдія*, бр. *Кла́вдзій, Кла́вдзія*, п. *Klaudiusz, Klaudia*, ч. *Claudius, Klaudie*, слц. *Klaudius, Klaudia*, м. *Клавдие, Клавдија*, схв. *Klaudije, Klaudija*, слн. *Klavdij, Klavdija*; — запозичення з латинської мови; лат. *Claudius* споріднене з *claudus* «кульгавий», «кривий», етимологічно неясним. — Сл. вл. імен 213; Петровский 133; Walde—Hofm. I 231; Klein 296.

клавесі́н «старовинний клавішний музичний інструмент»; — р. болг. *клавесі́н*, бр. *клавесі́н*, п. *klawesyn*, ч. *kla-*

vesin, схв. *клавесі́н*, слн. *klavesín*; — запозичення з французької мови; фр. *clavesin* (XVII ст.) походить від *clavesimble* (<*clavysimbale*), що виникло з слат. *clavicymbalum* «клавішний струнний інструмент», утвореного з *clāvis* «ключ, клавіш» і *cymbalum* «кімвал» (<гр. *κίμβαλον* «тс.»). — СІС 330; Фасмер II 243; Назарова РЯШ 1973/1, 84—85; Sławski II 192; БЕР II 410; Klein 296—297; Dauzat 181.— Див. ще **кімва́л, кла́віш**. — Пор. **цимба́ли**.

клаві́р «усякий клавішно-струнний інструмент; переклад партитури для виконання на фортепіано»; — р. болг. *клаві́р*, бр. *клаві́р*, ч. слц. слн. *klavír*, вл. *klawěŕ*, нл. *klawirg*, м. *клавир*, схв. *клаві́р*; — запозичення з німецької мови; нім. *Klavier* «рояль, піаніно, фортепіано» виникло на основі фр. *clavier* «ряд клавішів (особливо в органі)», що походить від лат. *clāvis* «ключ, клавіш»; інше значення виникло в результаті скорочення слова *клавірауциг* (<нім. *Klavierauszug*), букв. «клавірний витяг». — СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 142; Назарова РЯШ 1973/1, 84—85; Kluge—Mitzka 375.— Див. ще **кла́віш**.

кла́віш, кла́віша, клавіа́тура, **[кла́вуши]** «клавіші в лірі» Я; — р. *кла́виш, кла́виша*, бр. *кла́віш, кла́віша*, п. *klawisz*, ч. *kláves, klávesa*, слц. *kláves*, болг. *клавіш*, м. *клавіш*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *clāvis* «ключ (у т. ч. до органної труби); клавіш» пов'язане з *clāvus* «цвях», *claudio* «замикаю» і разом з ними споріднене з гр. *κλεις* «ключ», *κλειω* «замикаю», дірл. *clō* «цвях», *clōim* «перемагаю», псл. *kljuś*, укр. *ключ*. — СІС 330; Фасмер II 243; Sławski II 192; Machek ESJC 252; БЕР II 410; Walde—Hofm. I 229—230.— Див. ще **ключ**. — Пор. **клавесі́н, клаві́р**.

кла́дезь (заст.) «колодязь; джерело»; — р. *кла́дезь*; — запозичення з церковнослов'янської мови; — псл. *кладазь* (1627), стсл. *кладазь* відповідає укр. *колбдязь* (див.).

клад, кла́двище, кладі́й, кладі́льник, кладка, кла́добище, кла́дбовисько, кла́дбви́ще — див. **кла́сти**.

[кладні́к] «трава, що вживається при

болях живота» Я;— очевидно, пов'язане з *кля́сти*; мотивація назви неясна.— Див. ще *кля́сти*.

[**клай**] «ряд п'ятнадцяток на ниві» Мо;— очевидно, запозичення з румунської або молдавської мови; рум. *clăe* «стіг сіна, соломи, копа снопів, купа», молд. *clăe* «тс.» є словами слов'яньського походження, пов'язаними з болг. [*кля́д-ня*] «висока копа снопів, сіна; стіг» або укр. [*клян*ь] «півкопи, 30 снопів», [*кля́ня*] «тс.», похідними від псл. *klāsti* «клясти».— СГґґґґґґ 311—312.— Див. ще *кля́сти*.— Пор. *клянь*.

[**клак**] — див. *ікло*.

кля́ка¹ «група людей, що аплодує або свистить за гроші», *кля́кер* «особа, належна до клаки»;— р. бр. *кля́ка*, п. ч. слц. *klaka*, болг. *клякьор* «клякер», схв. *кля́ка*, слн. *klāka*;— запозичення з французької мови; фр. *claque* «клака» утворено від звуконаслідувального дієслова *claque* «плескати (в долоні); ляскати (пугою)».— СІС 330; Sławski II 184; Dauzat 180.

[**кля́ка**²] «гуртова праця у сусіда чи родича, толока» Ме, Мо, Дз, [*клак* Мо, Дз, *кля́ква* Дз] «тс.»;— запозичення з молдавської мови; молд. *кля́кэ* «панщина; гуртова робота», як і рум. *clăcă* «тс.», походить від схв. *тля́ка* «панщина, примусова робота» або болг. *тляка́* «вечорниці; безплатна колективна допомога в роботі (сусідам, родичам)», споріднених з укр. *толка́*.— Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 101—102; Vrabie Romanoslavica 14, 154; СДЕЛМ 183; DLRM 155; БЕР II 414.— Див. ще *толка́*².

[**кля́ки**] «клоччя», [*кля́чїтїся*] «кошлатитися, куйовдитися» Ж;— п. *klak* «клоччя»;— псл. *klakъ*, утворення з суфіксом *-акъ* (пор. *znakъ*, *zлакъ*, укр. *знак*, *злак*), пов'язане з **клякъ*, **клясьје*, р. *клок*, укр. *кляччя*.— Sławski II 246—248; ЭССЯ 9, 182.— Див. ще *кляччя*.

кля́ксон «механічний сигнальний гудок автомобіля, мотоцикла тощо», *кляксонити*;— р. болг. *кля́ксон*, бр. *кля́ксан*, п. ч. *klakson*, слц. *klaksón*, схв. *кля́ксон*;— запозичення з англійської мови; англ. *klaxon* (спочатку назва фабричної марки) утворено на базі гр. *κλάξω*

«вкрикую», спорідненого з лат. *clangō* «кричу», дісл. *hlakka* «тс.».— Шанский ЭСРЯ II 8, 144; Klein 295, 848; Frisk I 863—864; Walde—Hofm. I 227—228.

[**клям**] «брехня» Ж, [*кля́мати*] «брехати» Ж, [*кля́мало*] «брехун» Ж, [*кля́мство*] «брехня, зрада» Я, [*оклямник*] ВеЛ;— запозичення з польської мови; п. *klam* «брехня», як і ч. слц. *klam* «помилка, обман», нл. *sklāmaś* «ошукати», схв. *кля́мати* «кивати, хитатися, точитися», слн. [*klām*] «сон, вічний сон, сон смерті», *klāmīti* «поводитися безглуздо», походить від псл. *klamati* «вводити кого у стан вагання, ошукувати кого», яке зіставляється з дінд. *klām(y)ati* «слабне, втомлюється», *klamañ* «ослаблення, втома» (Вегн. I 508—509; Stawski II 248—249; Mayrhofer I 281) або в давнішому значенні «хитатися, гнутися» пов'язується з псл. *kloniti* «клонити» (ЭССЯ 9, 182—183).— Дзендзелівський УЗЛГ 73—74.

клян «родова громада, рід (спочатку в кельтських племенах)»;— р. бр. болг. *клян*, п. слц. *klan*, ч. *klán*, *clan*, схв. *кля́н*, слн. *klán*;— запозичення з ірландської мови (очевидно, через посередництво англ. *clan*); ірландське *clann* (<дірл. *cland* «рослина; нащадки») «нащадки, діти» походить від лат. *planta* «пагіні».— СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 144; Klein 295; Walde—Hofm. II 317.— Див. ще *планта́ція*.

[**кля́ндати**] «благати», [*укля́ндати*] «умовити»;— неясне; можливо, афективне утворення.

[**клянца́к**] (іхт.) «порода бичків, водиться на дні лиману в болоті» Берл;— неясне.

[**кля́нцати**] «кляцати (зубами)», [*кля́мцати*] «тс.»;— афективне утворення від *кля́цати*, можливо, як результат контамінації з [*клянца́тий*] «зубатий».— Див. ще *кляц*.— Пор. *кля́нці*.

[**кля́нці**] «ікла і зуби тварин ВеЗн; зуби, великі зуби Ме», [*клянца́к*] «зубач, людина з великими зубами» Ме, [*клянца́тий*] «зубатий»;— п. (мисл.) *klāñce* «вовчі зуби»;— очевидно, похідне утворення від [*кля*] «ікла», п. *klū* «тс.».— Див. ще *ікло*.

кля́ня — див. *клянь*.

кля́нятися — див. клони́ти.

[кля́нь] «півкопи, 30 снопів», [кля́ня] «тс.»; — очевидно, псл. *klāpъ* (<**kladpъ*), пов'язане з *klāsti* (<**kladti*) «класти». — Див. ще *кля́сти*. — Пор. *клай*.

[кляп] «зубець в одязі; наушник у шапці», [кля́пи] «вуха свині», [кля́па] «клапан; ганчірка» Ж, [кляпа́ня] «капельюх», [кляпа́ня, кляба́ня, кляба́н, кляба́нка, кляба́нина] «тс.»; — п. *klāra* «лацкан; клапан», ч. слц. *klārka* «тс.; клавиш», болг. *klāpa* «лацкан; клапан», схв. *klārka* «кришка», слн. [klārka] «вилога»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Klārre* «хлопавка, клапан, лацкан, заслінка» споріднене з *Klapp* «ляпас», *klappen* «ляскати, ляпати», *klaffen* «бути розкритим, роззявленим», дісл. *klarra* «стукати», англ. *clap* «ляскати, бити». — Sławski II 186; БЕР II 419; Vries AEW 314. — Пор. *кляпан*.

кляпан; — р. бр. *кляпан*, болг. *кляпа*, *кляпан*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Klārpen* е формою множини від *Klāre* «кришка, заслінка». — СІС 330; Фасмер II 244; Sławski II 186; БЕР II 420; Vern. I 509. — Див. ще *кляп*.

кляпати «бити, хляпати», [кля́пати] «стукати», [кляпа́ч] (кличка собаки), [кляпа́чка] «клепачка, калатало», [кляпо́нький] «обвислий» Пі; — п. *klāraś* «лунко бити; чалапати; ляскати (зубами)», ч. *klarati* «бити; хляпати», слц. *klarat* «хляпати; стукати», вл. *klāraś* «стукати, бити», нл. *klāraś* «тс.», болг. [кля́пам] «стукати; хляпати; трясти вухами; квохтати; чалапати, важко ходити», схв. *klārati* «стукати, калатати», слн. *klārāti* «повільно, незграбно ступати»; — псл. *klarati*, звуконаслідувальне дієслово, близьке за формою і значенням до *кляпа́ти*. — Sławski II 250; БЕР II 420; ЭССЯ 9, 184—185. — Пор. *кляповухий*, *кляпа́ти*.

[кля́пач] «вид ножа» Вел, [кля́пач, кляпа́чик, кляпа́чик] «тс.» Вел, [кля́птош] «складаний ніж»; — неясне.

[кля́пати] «квapati» Ж; — очевидно, гіперкоректна звукова форма замість *квapati*, в якому губно-губний приголосний в помилково був сприйнятий як характерна для польської мови і частини суміжних українських говірок замі-

на етимологічного *і* (л). — Див. ще *квapati*.

кляповухий «з обвислими вухами», *кляпо́ухий*, [кляпа́вухий Ме, клопо́ухий Ж], *кляпо́ухий*, [кляпа́вухий], ч. *klārouchy* «тс.»; — п. *klārouchy* «тс.», слц. [kлерúch(a), клорúch(a)] «кляповуха свиня», болг. *кляпо́ух* «кляповухий», слн. *klāróuh* «тс.»; — псл. **klār-охъ*, складне слово, утворене з основ дієслова *klarati* «хляпати» та іменника *ихо* «вуха». — Sławski II 251—252; БЕР II 436. — Див. ще *вухо*, *кляпати*.

кля́поть, *кля́птик*, [кля́птовий] «обірваний, у клаптях» Ж, [кля́птовий] «тс.» Ж; — п. *klāreś* «кляпоть, кавалок», ч. (мор.) [klāreś] «пень, колода», ст. *klāreś* «тс.»; — псл. **[klārъ]* «кавалок» (<іе. **(s)kelp-* «розтинати»); — споріднене з лит. *kāpra* «поріг», прус. *kalpus* «лушня», двн. *halp*, *halap* «ручка»; пов'язання з псл. **klarati* (Вегп. I 510; ЭССЯ 9, 186—187) або з нвн. *Kloben* «поліно» (Machek ESJC 251) менш певне. — Sławski II 251.

Кля́ра; — р. бр. болг. м. *Кля́ра*, п. *Klara*, ч. слц. слн. *Klāra*, схв. *Klāra*; — запозичення з латинської мови; лат. *Clāra* утворене від *clārus* «світлий; ясний; голосний, чіткий», пов'язаного з *clāto* «кричу» і *calō* «скликаю», спорідненими з псл. **kolkoľъ*, укр. *колокїл*. — Сл. вл. імен 242; Петровский 133; Walde—Hofm. I 141—142, 227, 228. — Див. ще *колокїл*. — Пор. *кларне́т*.

кларне́т, [кля́рнет] Ж, *кларнеті́ст*; — р. бр. *кларне́т*, п. *klarnet*, ст. *klarynet*, ч. слц. *klarinet*, вл. *klarinetā*, нл. *klarneta*, м. *кларинет*, схв. *кларінет*, слн. *klarinet*; — запозичене, очевидно, через російську і польську мови з французької; фр. *clarinette* «кларнет» походить від іт. *clarinetto* «тс.», зменш. від *clarino* «кларино (музичний інструмент з високим звуком)», утвореного від лат. *clārus* «ясний, виразний, голосний»; фр. *clarinette* пояснюють також (Фасмер II 244; БЕР II 422; Dauzat 180; Gamillscheg 234) як утворене від фр. ст. *cler* «музичний інструмент з високим звуком; дзвоник», похідного від фр. ст. *cler* «світлий, ясний» (<лат. *clārus*). — СІС 330; Sławski II 187; Ма-

chek ESJČ 251; Mestica 323.— Див. ще **Кляра**.

клас, *класик*, *класика*, *класицизм*, *класичний*, *класний*, *класовий*, *надкласовий*; — р. *класс*, бр. *клас*, п. ч. вл. нл. *klasa*, болг. *клас* «клас (у школі)», *класа* «клас (суспільства)», схв. *кляса* «тс.»; — запозичено з латинської мови через посередництво нім. *Klasse* або фр. *classe* «тс.»; лат. *classis* «відділ війська; флот; група людей» етимологічно пов'язане з *salō* «оголошую; скликаю», спорідненим з псл. **kolkoľ* «дзвін», укр. *колокіл* «дзвін; дзвоник»; форми *класик*, *класика*, *класицизм*, *класичний*, утворені за зразком нім. *Klassik*, *klässig* і фр. *classique*, зводяться до латинської моделі *classicus* «військовий, военний; належний до першого класу, зразковий». — СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 145—146; Фасмер II 244; Sławski II 187—188; БЕР II 424; Walde—Hofm. I 141—142.— Див. ще **колокіл**. — Пор. **Кляра**, **класифікація**.

класифікація, *класифікатор*, *класифікаційний*, *класифікувати*; — р. *классификация*, бр. *класіфікація*, п. *klasifikacija*, ч. *klasifikace*, слц. *klasifikacija*, вл. *klasifikacija*, болг. *класифікация*, м. схв. *класифікація*, слн. *klasifikacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Klassifikation*, фр. англ. *classification* утворено на основі лат. *classis* «клас» і *faciō* «роблю». — СІС 331; Sławski II 189.— Див. ще **клас**, **факт**.

класти, *кластися* «лягати», [кладовіти] «класти» Я, [кладовітися] «лягати спати» Я, *клад*, [кладвище] «кладовище» Ж, [кладіна] «все, що кладеться з певною метою: балка, камінь тощо» Ж, [кладіжка] «кладіння, укладання», *кладій*, *кладільник*, *кладка*, [кладня] «копича хліба з 15—10 снопів», [кладобище] Я, *кладова*, [кладовиско] Г, Ж, *кладовище* СУМ, Ж, *кладівка*, *кладь*, [кладжа] Ж, *вклад*, *вкладка*, *вкладник*, *вкладистий*, *вкладний*, *викладати*, *виклад*, *викладач*, *викладка*, [викладний] «зрозумілий», *викладчастий* «відігнутий; відкладний» (про комір), *відклад*, *відклад*, *відкладний* «вложистий» (про комір), *вклад* (про оранку) «від середини лану до меж», *доклад*, [добкладка] «насмішка», *заклад*, *заклад*, *закладина* «урочисте закладання

фундаменту нової будівлі», *закладчини*, [закладчини] «тс.»», *закладка*, *закладка*, [закладчанин] «гість на закладинах», *закладний*, *наклад* «збиток», [наклад] «видання, тираж», *накладальник*, *накладка*, [накладники] «кусочки шкіри, пришиті до оброті, щоб кінь не бачив, що робиться збоку» Л, [накладжа] «вантаж» Ж, *накладальний*, *накладний*, [накладно] «збитково; важко» Ж, [навзаклад] «об заклад», *наприклад*, [насклад] «всклад» Л, *невідкладний*, [недобклад] Ж, *оклад*, [окладина] «верхня балка на дерев'яній стіні будівлі; обкладина», [окладка] «тс.»», [окладкуватий] «кремезний», *окладний*, [обклад] «дифтерит», [обклада] «обкладина; обшивка» Ж, *обкладина*, *обкладка*, [обкладкі] «дифтерит» Г, Ж, *переклад*, *перекладач*, *перекладина*, *перекладний*, *підклад*, [підкладач] «колода, що підкладається під човен при його витяганні» Г, Ж, *підкладка* Г, Ж, *підкладний*, *покладатися*, *побклад*, *побкладень* «покладок», *побклади*, *побкладок*, *покладжа*, *покладливий*, [покладний] «запасливий, дбайливий», [побклад] «вузька смужка ріллі на краю» Нед, *приклад*, *приклад*, *прикладний*, [прикладно] «до ладу; личить» Ме, *прокладка*, *розкладатися*, *розклад*, *розкладка*, *розкладник*, [розкладистий] «розлогий» Нед, *розкладний*, *розкладницький*, *склад*, *складальник*, *складальний*, *складаний*, *складний*, [спокладат] «каструвати (жеребця)» Л, *уклад*, *укладальник*, *укладач*, *укладка*, *укладальний*; — р. *класть*, бр. *кляці*, др. *класти*, п. вл. нл. *klāśc*, ч. *klāsti*, слц. *klāst'*, полаб. *klodē* «кладе», болг. *кладá* «укладаю, складаю», м. *кладе* «покладе, поставить», схв. *клясти*, слн. *klāsti*, стсл. **класти**; — псл. *klāsti* (<**klādti*) «класти»; — споріднене з лит. *klōti* «слати, розстилати», лтс. *klāt* «покривати; тяти, рубати», гот. (af) *hlaþan* «накладати», двн. *hladen*, нвн. *laden* «тс.»; іє. **kla-* є поширенням (за *Vailant Gr. comp. I 170*) іє. **kel-*, збереженого у лит. *kēlti* «підносити». — Фасмер II 244; Sławski II 252—254; БЕР II 411—412; Skoř II 90—91; ЭССЯ 9, 187—189; Pokorny 499.— Пор. **кляц**.

кляц, *кляцати*, [кляцалка] «вид дитячої цяцьки» Я, [кляцун] «той, хто кла-

цає зубами» Я;— слц. kl'aspūt' «ляснути»;— афективно-звуконаслідувальне утворення, подібно до *клякати*, *кляска́ти*; шодо ц пор. *бац*, *буц*, *гуц*, *дѹцнѹти*.— Пор. *кля́нцати*, *кля́кати*, *кля́ска́ти*.

[кля́че] «січневе порося, що швидко здихає» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з п. [kʲak] «слабка людина, тюхтій».

[кле] (прийменник) «коло, біля», [кли] «тс.»;— очевидно, результат видозміни прийменника *кѹло* в ненаголошеній позиції.— Див. ще *кѹло*².

[клеба́нія] «дім плебана» Ж;— п. [klebania] «тс.», [kleban] «плебан»;— результат видозміни звукової форми *плеба́нія*; можливо, запозичення з польської мови.— Онышкевич Исслед. п. яз. 243.— Див. ще *плеба́н*.

клева́к, *кля́вѣць* — див. *клява́ти*.

[кле́вер] «конюшина», [клевері́ще] «конюшинище»;— р. *кля́вер*, п. [klewer];— запозичення з нижньонімецької мови; нн. klēver «конюшина» споріднене з гол. klaver (<снідерл. slāver(e)) і англ. clover (<дангл. clāfre, clāfre), що зводяться до пгерм. *klaibr(i)ōn «тс.», можливо, пов'язаного з *kleib- (нвн. kleiben, англ. cleave) «клеїти; липнути» на підставі клейкості соку; пов'язання з шв. klöver (Miklosich 119) або дат. kløver (Matzenauer 205) недостатньо обґрунтовані.—Шанский ЭСРЯ II 8, 148—149; Фасмер II 245; Kluge—Mitzka 375; Klein 303.

[клеветá] «наклеп», [клеветня́ Ж, клеветá Кур] «тс.», [клеветы́ха] «балаклива, сварлива жінка (?)», [клеветáтися] «базікати; сперечатися»;— р. болг. *клеветá* «наклеп», ч. kleveta, слц. klebeta, схв. *кля́вета*, стсл. *кля́вета* «тс.»;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *kľvati, укр. *клява́ти* (Вєрн. I 526) або з ч. [kleviti se] «гну́тися» (ЭССЯ 10, 14—17); менш переконливе зіставлення з *кляпа́ти* (Mikl. EW 118); слово зближують також з лат. calumnia «наклеп, обмова», calvor «обдурюю», тох. АВ klāw- «об'являти» (Топоров КСИС 25, 74—76); в українську мову, можливо, запозичене з старослов'янської за посередництвом російської.— Фасмер—Трубачев II 245.

кляврѣт «прихильник, який не гребує нічим, щоб догодити покровителеві»;— р. болг. *кляврѣт*, бр. *кляврѣт*, др. *клявретъ*, *клявртъ*, стсл. цсл. *клявртъ*, цсл. *клявретъ* «тс.»;— через церковнослов'янське посередництво зводиться до припушеного сгр. *κολλίβερος, яке мало походити від нлат. collibertus «вільновідпущеник, що одержав свободу разом з кимось, утвореного з lTbertus «вільновідпущеник», похідного від lTber «вільний», за допомогою префікса col- «з», фонетичного варіанта co(m)-.—Шанский ЭСРЯ II 8, 149; Фасмер II 245; БЕР II 428; Walde—Hofm. I 251—253, 791—792.— Див. ще *кляврѣт*.

клявтува́ти, *клявту́нок* — див. *клятува́ти*.

[клявцу́р] «незграбна, неповоротка людина високого зросту»;— неясне; очевидно, афективне утворення.

[клявчы́ха] (назва корови);— неясне.

[клягы́ня¹] «княгиня Я; дівчина, що досягла шлюбного віку Л; наречена Л»;— результат видозміни слова *клягы́ня*, можливо, з табуїстичних мотивів.

[клягы́ня²] «жаба» Я;— неясне; можливо, в основі лежить псл. [*lęgy] «жаба», засвідчене р. *клягва* «тс.», із старим кінцевим *ы-* (<*у), збереженням завдяки нарощенню суфікса (пор. п. кату-к); початкове *к-* може бути наслідком пізнішого зближення з *кляга (-ка) «коліно» (пор. р. *кляга*) «коліно», п. [kľek] «крива дерев'яна частина у плузі»).

[клязну́ти] «ляснути (по обличчю)»;— неясне; можливо, утворене на основі фонетично зміненого р. *клязну́ть* (за зразком відповідності типу укр. *кляпотáти* : р. *кляпотáть*).

кле́й «липка речовина; [останнє мо-локо в грудях матері Ме], *кля́льник*, *кля́йка*, *кля́йковина*, [кля́йк] «ячмінний або вівсяний клей», *кля́йкий*, *кля́йкува́тий*, [кля́йстий, кля́йстий Ж, кля́йний Ж], *кля́йти*, [кля́йти] Ж, *кля́йка*, *закля́йка*, *накля́йка*, *накля́ювач*, *обкля́йка*, *обкля́ювач*, *перекля́йка*, *підкля́йка*, *прикля́йка*, *прокля́йка*, *прокля́ювач*, *розкля́йка*, *розкля́ювач*, *скля́йка*, *скля́ювач*;— р. бр. *кле́й*, п. *кле́й*, ч. *кле́й*,

klīj, ст. klīj, слц. glej, вл. нл. klīj, болг. *клеј* «живиця; клей», схв. *клѣја* «клей», слн. klēj; — псл. *кълѣъ, *кълѣъ; — споріднене з гр. *κόλλα* (<*κόλλα) «клей», снн. *helen* «клеїти» (<*haljan); пов'язання з днн. *klei*, нвн. *Klei* (Uhlenbeck AfSIPh 15, 488), як і виведення з іе. *glēi- (Machek ESJĀ 254), непереконаливе. — Фасмер II 246; Sławski II 200—201; БЕР II 428—429.

клеї́бка, *клеї́бчастий*; — запозичення з російської мови; р. *клеї́нка* (з 1771 р.) «клеїонка» є похідним від *клеїть* «клеїти» (при сучасному дедалі поширенішому наголосі *клеїть*); п. *клеї́пка* «бутівка; клеєна фанера; (мн. *клеї́пки*) спортивні ліжж; штучна шкіра; (перен.) погана компліяція» є, мабуть, незалежним утворенням. — Шанский ЭСРЯ II 8, 149. — Див. ще **клеї́.**

[**клеї́гов**] «стережися» (вигук гучульських дроворубів), [*клеї́гов*] «тс.» Шух; — неясне; можливо, наслідок скорочення й деформації уг. *ki*, (ki)lenn, hō «геть, хто внизу, гей». — Пор. **кіна́тов**.

клеї́мо, [*клеї́мо*] «клеїмо; тавро на худобі», *клеї́мува́льний*, *клеї́мува́ти*, [*клеї́ну́ти*] «ставити клеїмо, тавро»; — р. *клеї́мо* «клеїмо, тавро», [*клеї́но*], бр. *кля́ймо*, [*кля́ймо*] «тс.», п. *клеї́ма* «знак бортника на дереві», [*клеї́мо*, *клеї́по*] «тс.», ч. *клеї́мо* «знак, прикмета», болг. *клеї́мо* «тавро; печатка»; — не зовсім ясне; найвірогіднішою є думка (Mik-kola Berühr. 101; Thörnqvist Studien über die altnordischen Lehnwörter im Russischen 1948, 179—185; Scandoslavica I 26; Gardiner ZfSIPh 28, 150—153), що слово як запозичення походить від снн. *kleinōde* (<*kleinōde*) «коштовність; родовий герб»; у поляків шляхетським гербом могло позначатися лісове володіння; пов'язання із сканд. *kleima* «пляма» (Miklosich EW 119), з п. *kleim «клеїка рідина» (Фасмер II 246), з псл. кълѣъ «клей» (Brückner 233) менш переконливі. — Шанский ЭСРЯ II 8, 150—151; Фасмер—Трубачев II 246; Sławski II 201—202; БЕР II 429. — Див. ще **клеї́но́д**.

клеї́но́д «коштовність; знак влади», заст. *клеї́но́ти* (мн.) «коштовності; регалії» Ж, рідк. заст. *клеї́нодець* «ове-

лір», ст. *клеї́но́тъ* «дорогоцінність, скарб (1572); прикраса, намисто (1627)»; — р. *клеї́но́ды* «коштовності; знаки влади», ст. *клеї́но́тъ* «знак, клеїмо» (XVII ст.), п. *клеї́но́тъ* «коштовність, зокрема дорогоцінний камінь; (давніше) родовий герб», ч. слц. *kleinot* «коштовність»; — запозичення з середньовісньонімецької мови; свн. *kleinôt*, *kleinôt* (>нвн. *Kleinod*, звідки сучасні форми з д) «художньо виконана дрібничка» пов'язане з *klein* «малий, дрібний», у свн. також «чистий, гарний, витончений», що зводиться до іе. *g'el- «блищати, світитися», варіантної форми до *g'hel-, звідки псл. *zolto, укр. *зо́лото*. — Фасмер II 246; Sławski II 202; Machek ESJĀ 254; Brückner 233. — Див. ще **зо́лото**. — Пор. **клеї́мо**.

клеї́стер, [*кля́йстер*] Ж, [*кля́йструва́ти*] «клеїти; змазувати клеїстером» Ж; — р. *клеї́стер*, бр. *кля́йстар*, п. *klajster*, болг. *кля́йстер*; — запозичення з німецької мови; нвн. *Kleister*, сн. *klīster(e)* «клеїкий предмет» є суфіксальним утворенням, пов'язаним з нвн. *Kleie* (<двн. *klī(u)a*) «висівки», спорідненим з укр. *глей*. — Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32; Фасмер II 246; БЕР II 414; Kluge—Mitzka 376. — Див. ще **глей**.

клеї́тух — див. **флєй́тух**.

кле́к — див. **кле́ць**.

[**кле́кавка!** (ент.) «вид сарани *Acridium stridulum*» Ж; — звуконаслідувальне утворення; комаха названа так за сухий тріскучий звук, який вона видає (ця ж ознака відображена і в лат. означенні *stridulum* «свистяче, тріскотливе»).

[**кле́ка́чка!** (бот.) «агрус, *Grossularia Mill.*» ВеЛ, [*кле́ко́чка!* «тс.» Мак; — очевидно, результат видозміни форми [*га́ка́чка!*] «тс.» (див.).

[**кле́кі!** «шілини в бочці» Я; — неясне.

клеко́тати, *клеко́тати*, *клеко́тати*, [*клоко́тати*] Ж, *кле́кіт*, *кле́кт*, [*клі́ко́нь!*] «чорногуз» Мо, *кле́кітлі́вий*, *кле́кітні́й*, *клеко́тлі́вий*, *розкле́ко́таний*; — р. *кле́кі́ть* «клекотати», бр. *кле́кі́ть*, п. *klektać*, *klekotać*, ч. *klektati*, [*klechtati*, *klehtati*], слц. [*klektat'*] «тс.», вл. *klekotać* «каркати; базікати», слн. *kleketaťi* «грюкати»; — псл. *klekьtati,

*klegʷtati «клекотати»; — утворення звуконаслідувального походження, споріднене з лит. klegėti «клекотати, галасувати, реготатися», klegėnti «клекотати» (про чорногуза), лтс. klėgāt «критичати, гегати», лат. clangere «звучати, гримкотити, кудкудакати, каркати», гр. κλαγγεῖν (κλάζω) «звучати». — Фасмер II 247; Sławski II 204; Machek ESJĈ 254; Берн. I 511—512. — Пор. **клóка, клóкати**.

клéма «затискач для з'єднання електричного проводу з машиною, приладом та ін.»; — р. **клéмма**, бр. болг. **клéма**, п. **клéма** «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. **Клémше** «затиск» утворено від дієслова klemmen «затискувати», спорідненого з лит. glomóti «обіймати», лат. glomus «кулька, клубок». — Шанский ЭСРЯ II 8, 151; Kluge—Mitzka 373. — Пор. **кля́мка**.

клемезіти «склеювати докупи» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з п. **klemiezić** «погано щось робити».

клементувáтися «зазіхати» Я; — неясне.

клен¹ (бот.) «Acer L.», **клені́на**, **клені́ця** «тс.», [**кленьчук**] «клен гостролистий, Acer platanoides» Мак, [**пáклен**] «клен польовий (чорноклен), Acer campestre L.»; — р. бр. **клён** «клен», п. вл. нл. **klop**, ч. слц. полаб. **klep**, болг. м. **клен**, схв. **клён**, слн. **klèn** «тс.»; — псл. **кльпъ**, *кльпъ; — споріднене з дмакед. κληνóτροχον, гр. κληνός «сорт критського клена», дісл. **кльпг** «клен», кімр. **kelyp**, дкорн. **kelip**, лит. (з іншим суфіксом) **klėvas** «тс.» — Фасмер II 247; Булаховський Вибр. пр. II 255; Sławski II 231—232; Machek ESJĈ 254; БЕР II 432; Skok II 94—95; ЭССЯ 9, 194—195; Берн. I 512; Trautmann 136.

клен² «вишневий або сливовий глей» Л; — неясне.

клені́ти «давити»; — очевидно, результат видозміни деетимологізованого давнішого ***клинити**, пов'язаного з **заклинити**, **клин** (див.).

кленувáтка «втягування яйця в пах чоловіка» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [**клені́ти**] «давити».

кленя́к (орн.) «дубоніс, костолуз, Coccothraustes coccothraustes L. (Fringilla coccothraustes)» Ж; — очевидно, по-

хідне утворення від **клáнциати** «клатати»; назва зумовлена міцним дзьобом костолуза. — Див. ще **клáнциати**.

клень (іхт.) «головень, Leuciscus serphalus L.; елець, Leuciscus leuciscus L. Усачева», [**клен**] «тс.» Усачева, [**клéник**] «головень» Ж, [**клені́ця** Ж, **клені́ч** Мо] «тс.», [**кленок**] «елець» Усачева, [**кленчук**] «головень» тж, [**клин**] «тс.»; елець Усачева», [**клі́ник**] «головень» Ж, [**клинні́чка**, **клинні́вка**] «тс.» Усачева, [**клинчу́к**] «тс.»; елець Усачева», [**клинь**] «головень» Усачева, [**клін**, **клинчук**, **клинь**] «тс.» тж; — р. [**клень**] «головень; елець», бр. [**клень**] «головень», [**клянє́к**] «елець», п. **kleń** «головень»; [елець], ч. **kleně** «головень», слц. **kleñ**, болг. **клен**, **клян**, м. **клен**, схв. **клён**, **kljēn**, слн. **klèn**; — псл. **кльпъ**, похідне від назви дерева **кльпъ**; назва риби мотивується, очевидно, тим, що вона нереститься під час цвітіння клену; пов'язання з п. **klerień** «хариус» (Brückner 233), з коренем **клей-** (Младенов 242), з псл. **кльпъ** «клин» (Sławski II 205) або з псл. **kolo** (Leder 50—51) позбавлене підстав. — Коломиец Ихтиол. номенкл. 13—14; ЭССЯ 9, 195—196. — Див. ще **клен**¹.

Клеопáтра; — р. бр. болг. **Клеопáтра**, п. ч. слц. **Клеопатра**; — запозичення з грецької мови; гр. **Κλεοπάτρα** (**Κλεοπάτρα**, **Κλειοπάτρα**) утворене з **κλέος** «слава» і **πατήρ** «батько»; буквальне значення — «(дочка) славного батька». — Сл. вл. імен 243; Петровский 133—134; Constantinescu 32. — Див. ще **пáтер**, **сла́ва**.

кльéпавка (ент.) «гедзь, Gastrophilus intestinalis Deg.» ВеУг, [**кльéпалка**] «тс.» ВеУг; — пов'язане з **клепáти**: назва пояснюється тим, що кінь, захищаючись від цього гедзя, махає головою (ніби клепле). — ВеУг 226. — Див. ще **клепáти**.

клепáти, [**кльéпáти**] «багато балакати» Ж, [**кльéпáти**] «тс.» Ж, **кльéп** «поклепана частина коси», [**кльéпáло**] «хто клепле», **кльéпáльник**, [**кльéпáк**] «дошка, на якій клепають шкіру», **кльéпáло**, **кльéпáлка**, [**кльéпáч**] «молоток Г; наклепник Я», [**кльéпáсько**] «тік у столі» Я, [**кльéпáшко**] «тс.» Я, [**кльéпéць**] «молоток», **кльéпáльний**, **кльéпáтися** «потрапити в неприємне становище, помилитися», **закльéпка**, **закльéпочний**, **закльéпувальний**,

на́клеп, на́клéпка, наклéпник, надклéпка, [оклéпанець] «околот», [оклéпок] «тс.», пере́клéпка, по́клеп «наклеп», поклéпник, при́клéпка УРС, Г, розклéпка, розклéпник, склéпка; — р. клепáть «клепати», бр. кля́паць «тс.», др. клепати «звинувачувати», п. вл. kleras «клепати», ч. klerati, слц. klerat', нл. kleras «тс.», болг. клéпя «клепаю», м. клена «клепае», схв. клéпати, слн. klépati «тс.», стсл. кле́пати; — псл. klerati; — слово звуконаслідувального походження, споріднене з лит. klàpterėti «стукнути, грюкнути», лтс. klapstėti, klapškėti «стукати, торохтати»; пов'язання з лит. plàkti «бити, клепати», як і відрив ч. klerati «робити наклепи» (Machek ESJĚ 254—255) менш обгрунтоване. — Шанский ЭСРЯ II 8, 151—152; Фасмер II 247; Sławski II 206—207; БЕР II 437—438; ЭССЯ 10, 7—9. — Пор. кла́пати, кло́пати, кло́пит, склеп.

[клепéць] (іхт.) «білозірка, Abramis sara Pall.», [клепчик Л—Г, клипéць Я, кля́пéць Ж] «тс.»; — р. [клепец, клепчик], бр. [клепец], п. [kleriec], схв. [kleba, klébica] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з кліпати з огляду на великі очі білозірки (пор. р. гла́зчи, пучегла́з «тс.»); можливий також зв'язок з клепáти «бити; сплющувати», зумовлений сильно сплющеною з боків, плоскою формою тіла цієї риби. — Сабанеєв Жизнь и ловля пресноводных рыб 1976, 355—356.

клéпка «кожна з опуклих дощечок, з яких складається діжа, бочка і под.»; — р. бр. клéпка, п. klerka «клепка; дощечка (паркету); [цокотуха]; (ст.) черниця», ч. klérka «клепка» (з п.); — очевидно, псл. *klerьka від *klernōti «прикрити». — Булаховський Вибр. пр. II 256; Sławski II 209—210; БЕР II 435, 437—439. — Див. ще кліпати. — Пор. склеп.

клерика́л «представник духовенства; прихильник клерикалізму», клерикалі́зм «політичний напрям, що обстоює панування церкви», клерика́льний; — р. болг. клерика́л, бр. клерика́л, п. klerykał, ч. слц. klerikál, вл. klerikal, м. клерикалець, схв. клерика́л, клерика́лаць, слн. klerikáles; — запозичення з французької мови; фр. clerical «клерикал» походить від лат. clēricālis «духовний, церковний»,

утвореного від clēricus «клірик, священнослужитель», пов'язаного з clēgus «клір, духівництво», яке зводиться до гр. κληῖρος «тс.» — СІС 332; Шанский ЭСРЯ II 8, 152; БЕР II 439. — Див. ще клір.

[клект] (орн.) «шишкар, Loxia curvirostra L.» Ж, [кляс, кліщ] «тс.» ВеНЗн; — р. клéст «тс.», слн. klesk «кедрівка, Nucifraga caryocatactes»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; сумнів щодо наявності укр. кле́ст (Булаховський Вибр. пр. III 255) невіправданний, пор. діалектні варіанти. — Фасмер II 248; ЭССЯ 10, 13—14; Bern. I 203.

[клесува́ти] «розгладжувати шви на взутті», [клосоува́ти] «тс.», клесáчка «шевське знаряддя для розгладжування швів», [клосо́к, клоуа́к] «тс.»; — очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; пор. нвн. glätten «розгладжувати», Glättzahn «лощильний зуб, гладильний зуб, гладилка», пов'язані з glatt «гладкий», спорідненим з лат. glaber, псл. gladъкъ, укр. глáдкий «тс.» — Kluge—Mitzka 259. — Див. ще глáдити.

[клець] «колода, чурбак, обрубок стовпа», [кле́к Ж, кле́ць ВеЗн, кле́цьок Ж, кле́цьок, окле́цьок] «тс.», [окле́цькуватий] «невисокий і товстий», [скле́цьок] відрубана тріска Пі, Ж, [скле́цьок] «наповнений (не до кінця) мішок; (перен.) важка дитина на руках» Ме; — видозмінене запозичення з німецької мови; нвн. Klotz (мн. Klötze) «колода, чурбак» є тим самим словом, від якого походить і запозичене пізніше укр. [кльоць] «тс.» (див.).

клекáти «убирати, прикрашати зеленню», клéчання «зелене гілля як окраса житла в час зелених свят», [клекáне] «тс.» Ж, [клекáнйна] «гілочка з клекання», клекáльний (клекáльна неділя «неділя зелених свят»), клéчаний «тс.» Г, СУМ; — р. [клéча, клéчанье] «клекання», [клекь] «стеблина, хмелина»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з р. [клéк] «щось затверділе», [клéкнуть] «в'янути, зморщуватися, висихати» і разом з ним споріднене з лит. klėkti «гуснути, застигати», suklėkęs «загуслий»; первісне значення могло бути «зелень для засихання». — Фасмер II 246; Bern. I 511.

[клешá] «отвір для затички» Ж; — неясне.

[клицевина] «бот.» «рицина, *Ricinus communis* L.» Ж;— р. *клицевина*, *клицовина* (1704 р.), бр. *клицавина*, схв. *kljěštevína*, слн. *kleščevína*;— через російське посередництво запозичено з польської мови; п. *kleszczowina*, як і інші слов'янські відповідники, похідне від *kleszcz* «клич», є калькою лат. *ricinus* «клич; рицина»; латинська назва зумовлена, очевидно, подібністю насіння рицини до клища.— Фасмер II 250; Sławski II 213; Bern. I 517.— Див. ще *клич*.

клемпа — див. *кляпа*.

[кличби] «великі, неоковирні ноги» Я;— неясне; можливо, пов'язане з р. [клича] «кличша».

[клича] «гола гірська вершина» Ж;— очевидно, пов'язане з власною назвою гори *Клича*, етимологічно неясною.

кличати «важко, повільно йти», *окличати* «одужати, поздоровішати»;— р. [кличати] «іти повільно, по-старечому; кульгати», [кличіги] «ноги (голі, брудні, худі)», бр. [кличаць] «шкандибати»;— неясне; можливо, споріднене з *кловганка*, *кульгати*, *човгати* і зводиться до псл. *k^hig-, *k^hig- з пейоративним суфіксом -g.— Sławski I 124.

[клич] «лежень, підвалина» Ж;— неясне.

[кличати] «іти» Бі;— очевидно, споріднене з *кличати* і *кловзати* (див.).

[клик] «ікло»;— р. бр. *клик*, п. нл. *klyk*, ч. [klyk] «тс.», схв. [klík] «узгір'я»;— псл. *кылыкъ*, очевидно, похідне від *k^hliti «колотити».— Фасмер II 255—256; Sławski II 278—279.— Див. ще *ікло*, *колотити*. — Пор. *клин*¹.

кличати, *клик* «поклик, клич», *клич* [*кличач*] «той, хто привселюдно щось оголошував» Ж, *кликун* «тс.», *кличка*, *кличний*, *виклик*, *відклик*, *заклик*, *закличний*, [невідкличний] «незмінний», *оклик*, *окличний*, *переклик*, *перекличка*, *поклик*, *покликання*, *покликач* «той, хто привселюдно щось оголошував», [приклик] Нед, *склик*, *скликанець* «закличний дзвін»;— р. заст. розм. *кличать*, бр. *кличаць*, др. *кличати* «кликати; публічно оголошувати», п. *klíčz* «клич», болг. *кличам* «кличу, публічно оголошую», м. *клика* «кричить» (про орла та інших птахів), схв. *кличнути* «весело вигукну-

ти; покликати», *кличковати* «кликати, гукати», *кличати* «тс.», слн. *klíčati* «гукати, кликати», стсл. *кличати*, *кличати*, цсл. *кличати*;— псл. *klikati* «тс.»;— споріднене з лит. *klįkti*, *klįkauti* «кричати, шукати», лтс. *kliekti* «сильно кликати, кричати», дангл. *hlígan* «судити (про кого)».— Фасмер II 250; Sławski II 222—223; БЕР II 448—449; Bern. I 519; Skok II 98—99; ЭССЯ 10, 41; Вуга RR I 445.— Пор. *крик*.

[кличбас] «дурень, бевзь» Ж;— неясне; можливо, афективне утворення.

Кличмент, *Кличментій*, *Клич*, *Кличко*, [Кличок] Я, *Кличусь*, [Кличухно], *Клича*;— р. *Кличмент*, *Кличментій*, *Клич*, бр. *Кличментій*, др. *Кличментъ*, п. *Klemens*, ч. слц. *Klement*, *Kliment*, вл. *Kliment*, болг. м. *Кличмент*, схв. *Кличмент*, *Klement*, слн. *Klement*, стсл. *Кличментъ*;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; сгр. *Κλήμεντος* (род. в. *Κλήμεντος*) походить від лат. *Clemens* (-mentis), утвореного на основі прикметника *clemens* «м'який, погожий, ніжний», спорідненого з сліпо «згинаю, нахиляю», гр. *κλίνω* «схиляю, згинаю, прихиляю», дангл. *hlinōp* «прихилитися», двн. (h)linēp «тс.», псл. *sloniti*, укр. *прислоніти*, *заслоніти* — Петровський 134; БЕР II 450; Walde—Hofm. I 231—232, 234.— Див. ще *слоніти*. — Пор. *кличент*.

[кличмець] (орн.) «порода голубів» Я, [кличтух] «тс.» Я;— р. [кличтух] «дикий голуб»;— неясне.

кличмя, *кличня* — див. *кличмя*.

*клин*¹ «загострений з одного кінця шматок дерева чи металу», *кличінь*, *кличня* (зб.), *кличок* (зменш.), *кличник*, [кличний] «клинподібний» Я, *кличкуватий*, *кличовий*, *кличуватий*, *кличоватий*, *кличчастий*, [кличчастий] Ж, [кличкувати] «оббивати клинцями (дерева) стіну хати» Ж, [кличити] (у виразі *к. зуби* «зціпити зуби») Ж, *кличовати*, *вкличитися*, *закличити*, [поклиничастий] Нед, *розкличити*, *розкличувальний*, [роклічне] «вид орнаментики в різьбі», [роклічки] «прикрашені різьбою верхні кінці стовпів на ганку»;— р. болг. м. діал. *клин*, бр. *клин*, др.

клинъ, п. слц. вл. нл. *klip*, ч. *klíp*, схв. *кльн*, слн. *klíp*; — псл. *klípъ* або **кълпъ*, пов'язане з **kolti* «колотити» або **kъlti* «тс.». — Фасмер II 251; Sławski II 225—227; БЕР II 451—453; Skok II 100; ЭССЯ 10, 44—46; Трубачев Рем. термиол. 156. — Див. ще *колóти*. — Пор. *клик*.

*клин*² — див. *кленъ*.

клинóк «лезо; шабля, кинджал»; — р. *кльнóк*, бр. *кльнóк*; — через російську мову запозичено з голландської; гол. *kling* «лезо» походить від нвн. *Klinge* «тс.», пов'язаного із звуконаслідувальним *klingep* «дзвеніти». — Шанский ЭСРЯ II 8, 160; Фасмер II 251; Kluge—Mitzka 376.

*кльнтух*¹ — див. *кльмець*.

*кльнтух*² — див. *флётух*.

кльнути — див. *кльн*¹.

[*кльпні*] «лацкани, вирізані дугою на світі по вирізу ший» Я; — неясне.

[*кльцяти*] «ледве живогіти» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з п. [*kliczyć*] «кульгати».

[*кльша*] «кльшоного людина», [*кльшань*] «людина, що кульгає або волочить ноги» Па, [*кльшай*] «кльшоного людина» Я, *кльшавий* «кльшоногий» СУМ, Г, [*кльше*] «чіпляє ногою за ногу під час ходи» Ме; — бр. [*кльшавіты*] «кльшоногий», п. *kliszawy*, вл. *klěšiwu*, *klěšniwu* «тс.», *klěšiwic* «ходить кльшаво»; — псл. **klīša* (**klěša*) «кльшня рака»; — споріднене з лит. *klīšas* «кривоногий», *klīšės* «кльшні рака». — Sławski II 214, 228—229. — Див. ще *кльшня*, *кльщ*.

кльєнт, *кльєнтура*; — р. болг. м. *кльєнт*, бр. *кльєнт*, п. ч. слц. вл. *klieñt*, схв. *кльєнт*, *кльєнат*, слн. *klieñt*; — через посередництво німецької мови (н. *Klieñt*, з XVI ст.) запозичено з латинської; лат. *clieñs* (-ntis) «залежна людина, васал» пов'язане з лат. *clīno* «гну, хилю», спорідненим з гр. *κλίνω* «схилляю, згинаю, прихилляю», псл. *sloniti* «прислоняти», укр. *прислоніти*. — СІС 332; Шанский ЭСРЯ II 8, 155—156; Фасмер II 250; Walde—Hofm. I 233. — Див. ще *слоніти*. — Пор. *Кльмєнт*, *кльмат*.

кльзма; — р. болг. м. *кльзма*, бр. *кльзма*, схв. *кльзма*, слн. *klīzma*; — запозичення з грецької мови; гр. *κλύσμα* «промивання; місце морського прибою»

є похідним від дієслова *κλύω* «плещу, б'ю (про хвилі); промиваю, споліскую», спорідненого з гот. *hlutrs* «світлий, чистий, ясний», кіпр. *clig* «тс.», лат. *cluo* «очищаю», лит. *šluoti* «підмітати, витирати». — Шанский ЭСРЯ II 8, 156; БЕР II 448; Frisk I 876—877; Boisacq 473. — Пор. *кльстёр*, *кльоака*.

клька; — р. болг. м. *клька*, бр. *клька*, п. ч. слц. вл. *klīka*, схв. *клька*, слн. *klīka*; — запозичене з французької мови (можливо, через посередництво н. *Klique*); фр. *clique* «зграя, банда» утворене з фр. ст. *cliquer* «галасувати, плескати» звуконаслідувального походження. — Шанский ЭСРЯ II 8, 156; Фасмер II 250; Sławski II 224; БЕР II 448; Dauzat 182.

кльмакс «у житті людини — період переходу від статевої зрілості до старості», *кльмактєрій* «тс.», *кльмактєрічний*; — р. *кльмакс*, бр. *кльмакс*, п. ч. *klīmakterium*, слц. *klīmakterium*, болг. м. *кльмактєрицум*, схв. *кльмактєрїј*, *кльмактєрїјум*, слн. *klīmakterij*; — запозичення з латинської мови; нлат. *clīmacterium* «кльмакс» утворене від *clīmactēr* «переломний період у житті людини», що походить від гр. *κλίμακτῆρ* «східець, шабель; віковий переломний момент», пов'язаного з *κλίνω* «схилляю». — СІС 332; Шанский ЭСРЯ II 8, 156—157; Klein 300; Frisk I 873—875. — Див. ще *кльмат*.

кльмат «метеорологічні умови, властиві певній місцевості», [*кльмат*, *кльмат*, *кльмат*] «тс.» Л, *кльматічний*; — р. болг. *кльмат*, бр. *кльмат*, п. *klīmat*, ч. вл. *klīma*, слц. слн. *klīma*, схв. *кльма*, цсл. *кльматъ* «сторона світу»; — запозичення з французької мови; фр. *clīmat* «кльмат; зона» походить від лат. *clīma* (род. в. одн. *clīmatis*) «небосхил, небесна сфера; зона, сторона світу», запозиченого з грецької мови; гр. *κλίμα* (род. в. *κλίματος*) «тс.» пов'язане з *κλίνω* «схилляю», спорідненим з лат. (in-)*clīno* «згинаю», двн. *hlinēp* (> нвн. *lehnen*) «прихиллятися», псл. *sloniti*, укр. *прислоніти*. — СІС 332; Шанский ЭСРЯ II 8, 158; Фасмер II 250; Sławski II 224; БЕР II 450. — Див. ще *слоніти*. — Пор. *Кльмєнт*, *кльєнт*, *кльмакс*.

кльніка, *кльніцїст*, *кльнічний*; — р. болг. м. *кльніка*, бр. *кльніка*, п. ч. слц.

вл. *klinika*, схв. *клініка*, слн. *klínika*; — через посередництво німецької мови (н. *Klinik*) запозичено з французької; фр. *clinique* «клініка; клінічний» через лат. *clīnicus* «клінічний лікар, терапевт» зводиться до гр. *κλινικός* «тс.», *κλινική* «догляд за лежачим хворим, лікування», похідних від *κλίνω* «ліжко», пов'язаного з *κλίνω* «схиляю, кладу; лягаю, лежу», спорідненим з лат. (*in-*)*clīno* «згинаю, нахилию», двн. *hlinēn* «прихилитися», псл. *sloniti* «прихилити», укр. *прислонити*. — СІС 333; Шанский ЭСРЯ II 8, 159; Фасмер II 251; Sławski II 227; Frisk I 873—875. — Див. ще **слонити**. — Пор. **Клімент**, **клієнт**, **клімат**.

клінкер «вид міцної, добре випаленої цегли», *клінкерувати*; — р. болг. *клінкер*, бр. *клінкер*, п. *klinkier*; — запозичення з німецької або (через російську) з голландської мови; н. *Klinker* «камінь для бруку» походить від гол. *klinker* «тс.», пов'язаного з *klinken* «дзвеніти», спорідненим з нвн. *klīngen* (<двн. *klīngan*) «тс.». — СІС 333; Фасмер II 251; БЕР II 455; Sł. wyg. obcych 357; Kluge—Mitzka 377, 378; Vries NEW 329.

[клінтити] «майструвати, партачити» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з **[кліснити]** «тс.».

[клінчити] «ставати на коліна» Пі; — запозичення з польської мови; п. *klęczeć* «стояти на колінах» етимологічно пов'язане з укр. *клякнути* (див.).

кліпати, **[кліпкати]**, **хліпати** Нед], *klip* (виг.), **[кліпати]** «вія», **[кліпавка]** «повіка», **[кліпайка]**, **кліпка** «тс.», **[кліпко]** «той, хто кліпає очима», **[хліпавка]** «повіка» Нед; — давня ітеративна форма від псл. **kļerpōti* «прикрити», збереженого в ч. *klepouti* «зводити склепіння», слц. *klepūt'* «тс.», укр. *склеп*; пор. *склепінти* (очи, повіки) «звести, стулити, закрити». — Machek ESJČ 254; Варбот Sl. Wortst. 155. — Пор. **клéпка**, **склеп**.

клір «сукупність служителів у християнській церкві», **[клер]**, **клер** «тс.» Ж, **[клерик]** «(католицька) духовна особа» Ж, **[клерос]** «крилас», **[клерошанін]** «співак на криласі» Ж; — р. болг. *клер*, бр. *клер*, др. *клеросъ* «клір; крилас», п. *kler*, ч. *kler*, *klerus*, слц. *klérus*, м.

клер, схв. *клер*, слн. *klêr*, стсл. **клеръ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької, пізніше вторинно в українську мову (звукові форми з *є*) через посередництво латинської (лат. *clêrus*) і західнослов'янських; гр. *κλήρος* «жереб; спадщина; духовництво» пов'язане з *κλάω* «ламаю», спорідненим з псл. **koliti*, укр. *колоти*. — СІС 333; Фасмер II 251; Sławski II 211; БЕР II 457. — Див. ще **колоти**. — Пор. **клерикал**, **крілас**.

[кліснити] «майструвати, партачити» Ж, **[кліснитися]** «кривитися (про обличчя); бурчати»; — п. *klešnić* «каструвати, оскопляти; плондрувати», ч. *klestiti* «обтісувати дерево; каструвати», слц. *kliesnit'* «обтинати непотрібні гілки дерев», слн. *klēstīti* «обрубувати гілляки; бити»; — псл. **klēsnitī* «стискати, здавлювати (напр. кліщами); каструвати», очевидно, пов'язане з **klēst-jь* «кліщ», **klēst-jě* «кліщі»; семантичний розвиток слова *mīg* бути таким: «стискати» > «каструвати (здавлюванням)» > «каструвати (відтинанням)» > «обтинати» > «грубо обтісувати; партачити»; пов'язання ч. *klestiti* з вихідним **sklep-*, лит. *skleipti* «гладко обтинати» (Machek ESJČ 255) непереконливе. — Фасмер II 248; Sławski II 213—215. — Див. ще **кліщі**. — Пор. **кліщ**.

клістір (заст.) «клізма»; — р. болг. *клицтір*, бр. *клиціір*, п. *klistera*, ч. *klystyr*, слн. *klystír*, вл. *klisťer*, м. *клицтир*, схв. *клицтїр*, слн. *klisťir*; — запозичено з грецької мови, очевидно, за посередництвом латинської (лат. *clystēr(ium)*) і німецької (н. *Klistier*); гр. *κλυστήριον* «трубка для промивання» є похідним від *κλύζω* «промиваю». — Фасмер II 251; БЕР II 459; Frisk I 876—877; Boisacq 473. — Див. ще **клізма**.

[клісувати] «місити глину для горшків» Ж; — п. *klusować* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *klossen* «дробити (грудику землі)» пов'язане з *Клоб* «грудка» (<двн. свн. *klōz* «грудка, куля»), спорідненим з р. **[глюда]** «брила, грудка», дінд. *gláuh* «тюк, кипа», гр. *γλουτός* «сідниця». — Фасмер I 415—416; Kluge—Mitzka 379; Frisk I 313—314. — Пор. **клець**, **кліоска**, **кльоц**.

кліть «підіймальний пристрій; [клітка; комора Ж]», [клеть] «комора; клітка» Ж, *клітина*, *клітка*, *клітковина*, [клітчатка] «клітковина» Ж, *клітчастий*, [покліть] «підземна частина колодезяного зрубу; рама борони», [прикліт (прикліть)] «прибудова; ганок» Нед; — р. *клеть* «кліть», бр. *клець*, п. *klec* «тс.», *klatka* «клітка», ч. *klětka*, слц. *kljetka*, вл. нл. *klětka*, болг. [клет] «тс.», м. *клет* «льох», схв. *клѣт*, *kljet* «будка, курінь, комора, хижка», слн. *klēt* «льох», стсл. *каѣтъ* «хат(к)а»; — псл. *klětъ* «хата, комора, хижка»; — зіставляється з лит. *klėtis* «комора», лтс. *klėts* «тс.» або з гал. *clēta* «загін», гот. *hleipra* «намет» (ЭССЯ 10, 25—27); вважається також запозиченням з пракеельської мови (пкельг. **klēt-*) (Мартынов Язык 38—42). — Фасмер II 249; Sławski II 198—199; БЕР II 439—440; Skok II 99.

кліше́ «форма високого друку для поліграфічного відтворення і ілюстрацій», р. болг. м. *клише́*, бр. *клишэ́*, п. *klisza*, ч. слц. *klíše*, вл. *klíšej*, схв. *кliše*, слн. *klíše*; — запозичення з французької мови; фр. *cliché* «тс.» утворено від *clicher* «стереотипувати», що є, очевидно, словом звуконаслідувального походження; як джерело менш імовірно н. [Klitsch] «грудока; клейка маса». — СІС 333; Шанский ЭСРЯ II 8, 162; Фасмер II 252; БЕР II 461; Dauzat 181.

клішня́, *клішня́*, [клішя́] «клішня» Ж; — р. *кleshня́*; — очевидно, результат видозміни др. **кльщя́*, похідного від *кльщи* «кліщі»; фонетично незакономірне *клішня́* є або північноукраїнською діалектною звуковою формою (пор. [ведро́, деді́, песо́к] < вѣдро, дѣды, пѣсокъ), або наслідком запозичення з російської мови. — Булаховський Нариси 77; Фасмер II 249; ЭССЯ 10, 23—24; Берн. I 517. — Див. ще **кліщ**. — Пор. **кліша**.

кліщ (ент.) «Asagus», [кліщя́к] «черв'як у вусі, Forficula» Ж, [клевщя́к] «книжковий черв'як, Chelifer caneroides» Ж, [кліщя́ха] «самця коростяного кліща» Я; — р. *клець*, бр. *кleshч*, п. *kleszcz*, ч. *klíšť*, слц. *kliešt'*, вл. нл. *klešč*, слн. *klěšč*; — псл. *klěščь* «кліщ»; виводиться від **klěštiti* «кліщити, стискати» або (ЭССЯ 10, 20—22, 23) від звуконаслідувального

kleskati/klěskati* «ляскати»; пов'язання з ч. *kleviti se* «тремтіти, корчитися (від холоду, болю)» (Machek ESJČ 256) недостатньо обгрунтоване. — Фасмер II 249; Sławski II 212; Берн. I 517. — Пор. **кліша, **клісніти**, **клішня́**, **кліщі**.

[кліщині́ць] (бот.) «козяча борода, Agum L.», [клевщя́нці́ць] Ж; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [клевщя́нці́ць] «тс.», мабуть, етимологічно пов'язане з п. *klesnica* «тс.», що є похідним від п. ст. *klešnić* (суч. *kleszczyć*) «оскопляти, каструвати», спорідненого з укр. *кліщі*; назва рослини виникла, очевидно, у зв'язку з приписуваною їй дією (пор. її німецьку назву *Hodenzeheger* «тс.» (букв. «пожирач ячюк»). — Фасмер II 250; Sławski II 215; Brückner 234; Берн. I 516. — Див. ще **кліщі**.

кліщі́ «металевий інструмент у вигляді шипців; (перен.) охоплення супротивника; клішні (рака); дерев'яний овал у хомуті» СУМ, Г, [кліщити] «стискати», *кліщитися* «соіге» (про собак); — р. болг. *клевщи* «кліщі», бр. *кleshчы*, др. *кльщи*, п. *kleszcze*, ч. *kleště*, ст. *kleščě*, *klěščě*, слц. *kliešte*, вл. нл. *klěščě*, полаб. *klestā*, м. *клевшти*, схв. *клевшта*, *клевште*, слн. *klěšče*, стсл. *каѣща*; — псл. **klěšča* (дв. **klěščě* > **klěšči*); виводиться, як і *klěščь* «кліщ», від дієслова *klěs-titi* «стискати» або (ЭССЯ 10, 20—22; Machek ESJČ 255) від звуконаслідувального **kleskati/klěskati* «ляскати». — Фасмер II 250; Sławski II 212—213; Skok II 99; Трубачев Рем. терминол. 371. — Пор. **кліщ**.

кло, *кла*, *клевя́к*, *кли*, *клив*, *клевя́к*, *кловя*, *кловя́к*, *кловий* — див. **ікло**.

клоа́ка, *клоа́кні* «ряд ссавців, що мають клоаку»; — р. болг. *клоа́ка*, бр. *клоа́ка*, п. ч. слц. вл. *kloaka*, схв. *клова́ка*, слн. *kloáka*; — запозичено з латинської мови, можливо, через посередництво французької (фр. *cloaque*) або німецької (н. *Kloake*); лат. *cloaca* «канал, стік; шлунок, черево» пов'язане з *cluo* «чищу», спорідненим з гр. *κλύω* «промиваю». — СІС 333; Шанский ЭСРЯ II 8, 162; Фасмер II 252; Sławski II 230; Walde—Hofm. I 237. — Див. ще **клізма**.

клубук «головний убір православних ченців», [клубук] «тс.» Ж, [клубук] «купол над гончарною пічвою», [клубук] «той, хто робить речі з повсті» Ж, [клубучина] «повість» Ж, [клубучі] «валянки» Ж, [клубучаний] «повстяний» Ж, [клубучний] «тс.» Ж, [клубучити] «робити повість» Ж; — р. клубук, бр. клубук, др. клубукъ «клубук; ковпак», п. вл. klubuk «ковпак», ч. klubouk «капелюх», слц. klubúk, нл. klubuk, klubuk, полаб. klübëk «тс.», схв. клубук «капелюх, шапка», слн. klubúk, цсл. клубукъ «клубук; ковпак»; — псл. *kolbukъ; — запозичення з тюркських мов; пор. тур. крим.-тат. тат. kalpak «шапка», запозичене в українську мову у формі ковпак; назва тюркського племені др. чьрний клубуци є калькою тюрк. karakalpak «каракалпак» (букв. «чорна шапка») (XI—XII ст.); пояснення форми клубук як метатези з *koblukъ, складеного з *ko + oblukъ (Matzenauer LF 8, 172—173) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ II 8, 162; Фасмер II 252; Шипова 186; Sławski II 257—258; Machek ESJČ 258; Schuster-Sewc 533—534; БЕР II 409; ЭССЯ 10, 61—62; Верп. I 474—475. — Пор. каракалпак, ковпак¹.

кловня — див. кімля.

клезет; — р. болг. кле́зет, бр. кле́зет, п. ч. слц. klozet, м. кле́зет, схв. клдзет, слн. klozét; — запозичення з англійської мови; англ. (water-)closet, букв. «вбиральня з водою» через фр. closet «кімната, що замикається», зменш. від clos «тс.», зводиться до лат. clausus «замкнений». — Шанский ЭСРЯ II 8, 162—163; Фасмер II 252; Sławski II 232; БЕР II 462. — Див. ще кляуза.

клок «жмут; клапотъ», [клочаник] «кустар, що плете мережі», [клочанка] «прядиво з клоччя», [клочок] Я, клочья, клочкуватий, [клочний] Ж, [клочнийстий], клоччастий, клоччяний, [склочина] «повість» Нед, [склочитися] «скуйовдитися» Нед; — р. клок; бр. [клочче] «клоччя», др. клокъ «пук, в'язка», ч. слц. kłk «жмут», болг. кълчища «клоччя», м. колишита, схв. [кѣк], слн. kólke «тс.», цсл. кълкъ «утік тканини»; — псл. kłkъ «клоччя, найпростіше прядиво», очевидно, пов'язане з *kolti «кололи», спо-

відненим з лит. kulti «молотити, бити», лтс. kult «тс.» (первісне значення — «відходи волокна (при чесанні льону)»); пов'язання з *rľkъ «волос; волокно» (Фасмер II 252), з лит. klėkti «гуснути» (Machek ESJČ 258), з лат. culcita «подушка» (Pettersson Vgl. Wortst. 3), з гр. κάλιά «хатина», κάλιος «кошик» (Loewenthal AfSIPh 37, 386) менш певні. — Дзєндзелівський St. sl. 13/3—4, 197—198; Шанский ЭСРЯ II 8, 163; Sławski II 246—248; Трубачев Рем. терминолог. 86. — Див. ще колоти. — Пор. клак.

[кλόка] «квочка» ДзАтл I, [кλόчка тж, кλόка, кλόчка Ж, кλόчка ВеУГ] «тс.», [кλόкати] «квоктати», [кλόкотать] «кричати» (про індику) Л, [кλόччити] «кричати» (про тетерука); — р. [кλόка] «квочка», клохтать «квоктати», [кλόкати] «тс.», слц. [kłoka] «квочка», болг. клок-клок «квок-квок», кλόчка «квочка», слн. kłokati «квоктати»; — псл. kłok-, звуконаслідувальне утворення, паралельне до квок-, укр. квочка, [квочкати], а також до klek-, укр. клєкіт, клекотати; можна припустити запозичення в західноукраїнські говори з словацької мови. — Фасмер II 253; БЕР II 462, 472; ЭССЯ 10, 62—63. — Пор. квок, клекотати, кλόкати.

кλόкати «видавати короткі глухі звуки», [клокотіти] «сильно кипіти» Ж, [клокічка] «дерев'яний дзвоник для худоби», [клокічка] «тс.», [клокічка] «дощечка у вигляді ложки, якою рибалки б'ють по воді, щоб звуком привабити сома» Я, [клокіша] «тс.»; — р. клокотать, «клекотіти», др. клокотати «кипіти», клокотъ «кипіння, шипіння», ч. klokotati «клекотіти», слц. klokotat' «тс.», нл. kłokotaś «хлебтати; бурчати (у животі)», болг. кλόкам «булькотіти, клекотіти», клокотя, м. клокоти «тс.», схв. клокдтати «клекотіти», слн. kłokotati «клекотіти, кипіти; бурчати (у животі)», стсл. клокотати «клекотіти, кипіти»; — псл. kłok-, звуконаслідувальне утворення, паралельне до klek-, укр. клєкіт, клекотати, лит. klàkt (вигук, що відображає глухий звук падіння), klàkti «буцнути», лтс. klakš (виг.) «буц». — Sławski II 261; ЭССЯ 10, 64—65. — Пор. клекотати, кλόка, клокічка.

клокйчка (бот.) «*Staphylea pinnata* L.», [клекачка Мак, клеічка Мак, кликйчка, клокитина, клокіця, клокічка, клокучка, клочичка тж, кокіця Пі] «тс.»;— р. клекачка, п. kłokaszka, ч. слц. klokoč, болг. [клокоч], схв. клѡкѡч, слн. klóček «тс.»;— псл. klokoš, похідне від klokati «клокати, видавати короткі глухі звуки»; назва зумовлена шелестом насіння в коробочці рослини.— Sławski II 260; Machek Jm. rostl. 141; ESJČ 258; БЕР II 463.— Див. ще **клóкати**.

клóмля, клóмня, клóm'я — див. кімля.

клоніти, клáняться, клінно, від-клінне (заст.) «прощальний подарунок», **відклінщина** (заст.) «прощальний банкет», [наклін] «нахил, схильність» Ж, **поклін, поклѡнник, уклін, уклінний**;— р. клоніть, бр. [кланіцца], др. клонити, п. kłonić «хилити, нагинати», ч. kloniti, слн. klonit' «тс.», вл. kłonić (so), нл. kłoniś (se), болг. клоня, схв. клѡнити се «ухилитися, уникати», слн. kłoniti «пересилати, дарувати; хилитися, опадати», стсл. **клонити** «хилити, згинати»;— псл. kloniti «хилити, нахилити, гнути, згинати»;— споріднене з гр. κλίνω «нахилити», лат. -clino «тс.», ірл. clóin «нахилений», двн. hlainan «нагинати»;— іе. *kel- «хилити» (на відміну від укр. **слоніти**, яке виводиться з іе. kel-); пов'язання з лит. leĩkti «клонити» (Machek ESJČ 258—259) безпідставне.— Фасмер II 253—254; Sławski II 264—265; БЕР II 465—466; Skok II 102—103; ЭССЯ 10, 66—68; Мартынов Сл. и не. аккомод. 150—151.— Пор. **слоніти**.

клоніця «бічний стаяк у возі» Ж, [кланіця Ж, підклонь Нед] «тс.»;— п. вл. нл. kłonica, ч. klanice, слц. klanica, полаб. klānāicē «тс.», слн. klanica «поліно, тріска»;— псл. *kolnica «кілок, стаяк», пов'язане з *kolti «колоти»; з огляду на групу **ло** або **ла** (замість укр. **оло**) слово є, очевидно, запозиченням з польської і словацької мов; виведення з *kolp-nica (Machek ESJČ 251) сумнівне.— Sławski II 263—264; ЭССЯ 10, 139.— Див. ще **колóти**.

клонц «дзьоб» ВеУГ;— запозичення з молдавської мови; молд. **клонц** (рум.

clonț) «тс.» походить від болг. **клѡнец** «дзьобик», зменш. від **клон** «дзьоб», пов'язаного з **клѡем** «кльою», що відповідає укр. **кльо́вати**.— СДЕЛМ 186; DLRM 159.— Див. ще **кльо́вати**.

клоп (ент.) «блещиця, Cimex lectularius L.», **клопівня** «місце з великою кількістю блещиць»;— очевидно, запозичення з російської мови; р. **клоп** «блещиця», як і бр. **клоп**, болг. **клѡпуш** «тс.», схв. **клѡп** «кльщ», слн. klѡp «тс.», походить від псл. klōpъ, яке тлумачиться по-різному: як пов'язане з klerati «бити» (ЭССЯ 10, 72; Фасмер—Трубачев II 254), з болг. [клѡпам] «бити; шуміти; кишити» (БЕР II 469), з р. [клѡпк, кляпк] «короткий широкий ніж» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 133—134) або як споріднене з лат. culex «комар» (Соболевский Slavia 5, 447).— Пор. **клопівник**.

[клопйти] «винищувати» Я, [клопйтися] «сваритися» ВеЛ;— п. [kłopić się] «сперечатися, сваритися; клопотатися», ч. klopiti «перевертати, відвертати, схилити», слц. klopit' «нахилити, нагинати», болг. [клѡпам] «стукаю; дзвеню», м. **клопа** «торохтитъ», схв. [клѡпиту] «ударити; (ст.) складати, спаювати»;— псл. klopiti з вокалізмом кореня **о**, пов'язане з klerati; пов'язання з дісл. hlemmg «пастка», дат. lem «дверцята; пастка», шв. lām «тс.» (Machek ESJČ 259) непереконливе.— Sławski II 266; БЕР II 467; ЭССЯ 10, 69—70.— Див. ще **кля́пати**.— Пор. **кля́пати, клóпіт**.

[клопівник] (бот.) «хрінниця смердюча, *Lepidium ruderale* L.» Мак;— очевидно, запозичення з російської мови; р. **клопѡвник** «тс.» є похідним від **клоп** «блещиця»; назва рослини зумовлена її гострим неприємним запахом (пор. р. [вонючка] «тс.»).— Див. ще **клоп**.

клóпіт «турботи; [дощечка з отвором, прибита зверху до жердини в ручних жорнах] Ж», **клопйтня** «клопйт», [клопотá, клопотйя], **клопотнѡча** «тс.», [клопотнйця] «та, що клопоче» Я, [клопотнйя] «клопйтня», **клопотун, клопотуха, [хлопотá]** Нед, **клопйткйй, клопйтлйвий, клопйтнйй, [клопотлйвий], клопотати(ся), [клопотйтися]** «сваритися» ВеЗа, [хлопотáти(ся)] Нед, [клѡптѡкѡ] «клопйтно» Я;— бр. **кля́пат** «клопйт», болг.

[*кло́пот*] «дзвоник, особливо на шиї худоби», м. *клопот* «стукіт, торохтіння», схв. *кло́пѣт* «стукіт, гук», псл. *клопотъ* «галас, гук»; — псл. *клопотъ*, звуконаслідувальне утворення, означало, насамперед, «стукіт, тупіт, галас»; значення «турбота, неспокій» розвинулося пізніше на підставі значення «неспокій»; р. *хло́пѣты* «клопіт», п. [chłopot] «тс.»; слц. *chłopot* «галас, колотнеча», болг. *хло́пот* «стукіт», м. [хло́пѣтъ] «дзвінок» є, очевидно, продовженнями праслов'янського експресивного варіанта до звуконаслідувального *клор-*; виведення з іє. *кер- (Machek ESJĈ 259) непереконливе. — Фасмер II 254; Sławski II 266—267; БЕР II 468. — Див. ще **клопіти**. — Пор. **клапати**, **клепати**.

[**кло́ти́ти**] «колотити»; — результат видозміни форми *колоті́ти*, можливо, зумовлений впливом п. (кулінарного) *кльо́сіє* «колотити» (пор. укр. *злото* під впливом п. *złoto*) — Див. ще **колотіти**.

кло́ун, *клоуна́да*; — р. бр. болг. *кло́ун*, п. вл. *clown*, ч. слц. *klauu*, *clown*, схв. *кля́ун*, слн. *klóvni*; — запозичення з англійської мови; англ. *clown*, можливо, споріднене з ісл. *klúppi* «муگیر», фриз. [klóppne] «дурень; блазень», гол. *kloet* «козир-дівка» або походить від лат. *colōpus* «селянин, мужик». — СІС 334; Фасмер II 254; БЕР II 471; Klein 303.

[**клохті́ти**] «сильно кипіти»; — очевидно, результат видозміни форми [*клокоті́ти*] «тс.» — Див. ще **кло́кати**.

кло́ччя, *клоча́ник*, *клоча́нка*, *клочо́к*, *клочкѳва́тий*, *кльчний*, *кlochністий*, *кlochч́стий*, *кlochчя́ний* — див. **клок**.

клуб¹ «згорток, жмут; (анат.) стегно», *клубо́к*, [клуба́к] «балка, що скріплює одвірки вгорі; клубок» Ж, [клубу́к] «клубок; грудка» Ж, [клуби́ця] «стегно (кістка)» Ж, *клубови́ння*, [клуб'я] (зб). «клубки», *клуба́тий*, *клубкѳва́тий*, *клубли́вий*, *клубча́стий*, [клубе́нитися] «згортатися клубком» Ж, [клубе́тува́ти] «тс.» ВеЛ, *клуби́тися*, *клубота́ти* «клубочитися; івалити клубами Ж», *клубота́тися* «підійматися клубами», *клуботи́ти*, *клуботи́тися*, *клубочи́тися*, *клубочи́ти*, [клубѳва́тися] «тс.», [клуба́читися] «звиватися»; — р. бр. *клуб* «клубок», п. *kląb* «згорток, клубок; випуклість при поед-

нанні кісток на потилиці у тварин, особливо у коней», ч. *kloub* «суглоб, випуклість кісток у суглобі; пук, в'язка», слц. *klb* «суглоб; [стегно]», *klbo* «згорток, клубок, купа», вл. *kluba* «стегно», нл. *klub* «клубок; [стегно; суглоб потилиці]», полаб. *klqb* «стегно», болг. *кълб* «кулястий предмет, клубок, згорток», м. [кълмбу] «згорток, клубок», схв. *кльпко*, слн. *klobkō*, *klóbek* «тс.»; — псл. *klqbъ* «згорнутий або кулястий предмет», звідки постали значення «згорток, клубок» і «частина тіла кулястої форми»; — зіставляється з лат. *glomus* «клубок», *globus* «тс.; куля» (Трубачев Рем. термиол. 108—109; ЭССЯ 10, 74—75) або з лтс. *klambars* «кім'ях», англ. *lump* «тс.» (Фасмер II 254—255; Sławski II 254—255); зіставлення (Matzenauer LF 8, 184) з гол. *klup*, н. *Klumpen* «кім'ях» наштовхується на фонетичні труднощі; зіставлення з лит. *klūpti* «спотикатися» (Vgückner 236—237), з гр. *κλύπτρος* «валик, згорток» (Соболевский Slavia 5, 440, 447), з гр. *κλαμβός* «покалічений» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 128) непереконливі; погляд, за яким псл. *klqbъ* пов'язане лише із значенням «стегно» (Machek ESJĈ 259), недостатньо обгрунтований.

клуб² «громадський, культурно-освітній заклад, його приміщення»; — р. *клуб*, ст. *клуб*, бр. болг. м. *клуб*, п. *klub*, ст. *klor*, ч. слц. вл. *klub*, схв. *кльб*, слн. *klúb* «тс.»; — запозичено з англійської мови через російську або польську і німецьку (н. *Klub*); англ. *club* (<сангл. *clubbe*) «дрюк, палиця; клуб, товариство» споріднене з дісл. *klubba* «палиця, дрюк»; значення «товариство» виникло через переносне вживання слова «палиця», бо за англійським звичаєм палиця, обношувана по домах бажаних гостей, була знаком їх запрошення. — Фасмер II 254; Аристова РЯШ 1971/5, 102; Sławski II 233; БЕР II 473; Kluge — Mitzka 379. — Пор. **клуба**.

клуба́ня — див. **ковба́ня**.

[**клубни́кі**] (мн.) (бот.) «полуниці, *Fragaria L.*» Ж; — бр. *клубни́цы* «тс.»; — запозичення з російської мови (аргументом на користь цієї думки є широке вживання слова на сході України в фор-

мах клубні́ка і клубні́ка); р. клубні́ка «тс.» пов'язане з клубне́нь «бульба», похідним від клуб, з огляду на форму ягід.—Шанский ЭСРЯ II 8, 166; Фасмер—Трубачев II 255; Bern. I 524; Matzenauer LF 8, 184.—Див. ще клуб¹.

клуба́к, клубо́к — див. клубно́к.

[клубакува́тий] «тямущий»;— неясне; можливо, результат зближення тлумачити з клуба́к «клубно́к», [тлуба́к] «тс.».

клуба́ «квітник у формі геометричної фігури»;— р. бр. клуба́, п. klub «тс.»;— запозичення з англійської мови; англ. clump «купа (дерев, кущів)» споріднене з нн. klump «брила; купа», дісл. klumba «дрючок, палиця», пов'язаним з дісл. klubba «тс.».—Шанский ЭСРЯ II 8, 166; Фасмер II 255; Sławski II 231; Klein 303; Jóhannesson 368—369.—Пор. клуб².

клубля́ — див. кімля́.

клубно́к «дорожня торба; вузол з речами; півмішка як міра», [клубо́к] Мо, клуба́к, [оклубно́к] Пі, [заклубакува́ти] «міцно скласти, спакувати, зв'язати» Ж;— неясне; можливо, результат контамінації слів тлумок «торба, мішок» і клубня́ «приміщення для зберігання снопів, сіна, соломи та ін.».

клубня́ «стодола», [клубня́] «тс.» Ж, [клубнище́] «місце, де стоїть клубня»;— р. бр. клубня́, п. klubia (із східнослов'янських мов);— запозичення з балтійських мов; лит. klubas «тік, стодола, клубня», лтс. klubas «тік» пов'язані з лит. klóti «слати», лтс. klát «простилати», спорідненими з псл. klasti, укр. кла́сти; зіставлення (Bern. I 522) з п. [klubia] «кімля» безпідставне.—Фасмер II 255; Непокупный 174; Лаучюте ВЯ 1972/3, 102; Sławski II 276.—Див. ще кла́сти.

клуб (тех.) «прилад для нарізування різьби», [клубці́] «тс.» Я;— р. клуб, клуб, болг. клуб «тс.»;— запозичення з німецької мови; нвн. Kluppe «клуб; обценьки» зводиться до двн. kluppa «обценьки», пов'язаного з kluff «тс.», kluban «розколювати» і спорідненого з гр. γλύφο «видовбути», псл. [glūbokъ], укр. глибо́кий.—СІС 334; Kluge—Mitzka 380; Frisk I 315.—Див. ще ієрогліф, глибо́кий.—Пор. клуба́.

клуб «рись», клубува́ти «бігти риссю», клубса́ «риссю», клубсом, [тлубса́] «тс.»;— запозичення з польської мови;— п. klub «рись», як і ч. слц. klub, вл. klub, kois «тс.», болг. [klub] «інохідь», схв. клубса́ти «бігти риссю», слн. klub «рись», зводиться, очевидно, до псл. *klusati, *kljusati, *kьlsati, споріднених з лит. klūpti «спотикатися, падати», лтс. klupt «спіткнутися, перевернутися, впасти», kušus «той, що біжить риссю», можливо, також з гр. κάλλι «рись».—Фасмер II 258; Sławski II 276, 277—278; ЭССЯ 10, 78; Otrębski LP 1, 136.—Пор. клубпати.

клубня́ — див. лубня́.

[клуба́] «лещата; викопане з коренем дерево, яке возили на річкових суднах; блок для піднімання тягарів; знаряддя тортур, жердина з гаком Ж», [клубо́ка] (бондарське знаряддя) Ж, [клубо́ка] «жердина з гаком для витягування відріз колодяка»;— бр. [клубо́] «кличі», п. klub «лещата», ч. klub (бондарське знаряддя), слц. [klub] «блок для піднімання тягарів», вл. kloba «в'язка», схв. клубба́ «блок для піднімання тягарів»;— запозичення з німецької мови; свн. klobe, klube «розколота частина дерева; лещата, кличі; пута» (>нвн. Kloben «поліно; скоба; лещата, кличі») пов'язане з свн. klieben, двн. kluban (>нвн. klieben) «розколювати».—Sławski II 233—234; Brückner 235; Kluge—Mitzka 377.—Див. ще клуб.—Пор. клубо́.

кльова́ти, [кльовати] «клепати» МСБГ, клюв, [кльова́к] «дятел; дзьоб», [кльова́ка] «сучкувата палиця» Ж, [кльон] «дзьоб» Ж, [кльове́ць] «молоток» СУМ, Г, [закльо́вок] «надклонуте з середини яйце», [поклюва́ч] (орн.) «дятел» ДзАтл II;— р. кльва́ть, бр. кльва́ць, др. кльово́ «дзьоб», кльоно́ «тс.», п. klub «кльовати, дзьобати», klubac, ч. klovati, ст. klvati, слц. kl'ut' «тс.», вл. klubac «викльовуватися» (про пташенят у яйці), нл. ст. klub «дзьобати, кльовати», полаб. k'l'ája «вигрібають, кльовують», болг. кльва́ «кльовати», м. колве, схв. кльовати, слн. klubiti, усл. кльвати «тс.»;— псл. klvati «кльовати, дзьобати»; споріднене з лит. klubiti «зависнути, зачепитися», лтс. klubiti «опертися»; пов'язання з лит. glian-

dyti «вилушувати, вибирати» (Machek ESJC 260) непевне.— Фасмер II 245; Sławski II 237—238; ЭССЯ 10, 82—83; Bern. I 527—528.— Пор. **клю́кати**¹.

[**клюга́**] «металевий наконечник до списа»;— очевидно, результат фонетичної видозміни слова [клю́ка] «ломака з сучком, ковінька» (пор. [ско́ка] «жаба», [ско́га] «тс.»).— Див. ще **клю́кати**¹.

клю́кати¹ «клювати», [клю́цати] «рубати» Я, [клю́читися] «проростати, пускати пагони», [клю́читися] «трапитися» Ж, [клю́квати] «метати петлі», [клюк] «дерев'яний гак, дерев'яний гвіздок; вид дитячої гри Я; відлога ЛЧерк», [клю́ка] «ломака з сучком, ковінька», [клю́ква] «лата на даху, кроква» ВеЗн, **ключ**, [клю́ча] «дерев'яний гак», **клюдар**, **клюдка**, **клюдник**, [клюдина] «жердина, лата, кроква Л», [клюдіння] (зб.) «жердини на даху», **клюдця**, [клюдівнік] «мотузка на гаку, забитому в стелю, для навішування шкіри», [клюдче] «крокви, скріплені попарно», **клюдастий**, **виклюдати**, **виклюдний**, **заклюдний**, **наклюдистий** «згорблений» Ж, **підклюдити**, **приклюдитися**, **приклюдка**;— р. [клюдать] «ходити з палицею, кульгати», [клюдить] «тс.»; **клюдка** «ломака, ковінька», п. kluka «дрюк з гаком, ключ у колодязі», ч. klika «клямка; ковінька», слц. kl'uka «корба, клямка, гак», вл. kluka «закривлення, гак», полаб. kl'áukə «репіс», болг. **клюдка** «плітка; інтрига», схв. [клюдка] «гак; закривлений, роздвоєний дрюк», слн. kljúka «гак; закривлений дрюк; засув»;— псл. kljukati «клювати; рубати», kljuka «закривлений дрюк, крюк»;— споріднене з лит. kliūti «зависнути, зачепитися», лтс. kļaut «нахилити, нагинати», лат. clāvis «ключ; дрюк; засув», clāvus «гвіздок», гр. κλεις «засув, ключ», κλειω «запираю, засуваю», дірл. слб «гвіздок», а також н. Schlüssel «ключ», двн. sliozap «запирати»; іє. *(s)kleu- : *klaui- «гак, крюк, ковінька; зачепити, заперти, замкнути»; пов'язання з нвн. Kľúcke «милиця» (Machek ESJC 256) викликає сумнів.— Фасмер II 257; Sławski II 239—240; БЕР II 483; Skok II 104—105; Трубацев Рем. терминол. 150; ЭССЯ 10, 56—57; Bern. I 528—529.— Пор. **клюдати**, **клюд**¹.

клю́кати² «випивати, пиячити»;— р. **клюдать** «тс.», п. klukać «квоктати», вл. klukać «квоктати, булькотати», нл. klukać «тс.», болг. **клюдкам** «стукаю; кусяю, гризу», м. **клюдка** «стукає, калатає; смикає (про рану); [дзьобає, клює]», схв. **клюдкати** «гнітити, товкти; [стукати, калатати]», слн. kljúkati «стукати, бити», псл. **клюдкати** «густи»;— псл. kljukati «стукати», похідне від звуконаслідувального *klju-klju; пор. у типологічному плані лит. kľiŃkti «дзюрчати».— Фасмер II 257; Sławski II 241—242; ЭССЯ 10, 56—57; Bern. I 529.

клюдка (бот.) «журавлина, Vaccinium oxycoccus L.»;— ч. klikva;— запозичення з російської мови; р. **клюдка** пов'язують з **клюдка** (ЭССЯ 10, 58), із звуконаслідувальним *клюд (звук розчавленої ягоди, пор. схв. **клюд** «вичавлений виноград», Bern. I 529), з **клюдать** «шуміти» і з старою назвою журавля (Желтов ФЗ 1876/4, 32), з [клюдівина] «болото» як назву болотної ягоди (Горяев 145; Machek ESJC 256).— Фасмер—Трубацев II 257—258.

[**клюдати**] «стукати», [клюдна] «товкач у ступі», [клюдач] «важіль товкача в ступі», [клюдак] «ручниця» Ж;— п. kľuric (sie) «хилити(ся), згинати(ся)», ч. kľipiti «звішувати, спускатися додолу»;— псл. [kljupati, kljupiti] «згинати»;— можливо, споріднене з лит. klaũpti «ставати на коліна», kľurpti «спотикатися, падати», лтс. kľaurpāt «спотикатися», kľurpt «спіткнутися, перевернутися, впасти»; пов'язання з р. [клюдать] «кульгати» (Machek ESJC 207) непевне.— Фасмер II 256; Sławski II 242—243.

[**клюдка**] «лінійний вареник»;— р. **клюдка** «галушка», п. kluska «галушечка з тіста», ч. [kluska], слц. [kľocky] (мн.) «тс.»;— запозичення з німецької мови (прийняття польського посередництва (Sławski II 244) необов'язкове); нвн. Kľoß (<свн. kľoß) «грудка, скибка; галушка» споріднене з р. [глюдда] «брила, грудка».— Див. ще **клюдвати**.— Пор. **клюдць**, **клюдць**.

[**клюдхта**] «паяльна трубка»;— неясне.

клюд, **клюдча**, **клюддар**, **клюдина**, **клюдіння**, **клюдчати**, **клюдитися**, **клюдитися**, **клюдця**,

ключівнік, кльо́чка, ключкува́ти, кльо́ч-
ник — див. **кльо́кати**¹.

[кльо́чик] (бот.) «первоцвіт, *Primula L.*» Ж; — бр. *кльо́чыкі* «тс.», п. *kluczuk* «*Primula officinalis Hill.*»; — очевидно, похідне від *ключ*; мотивація назви неясна. — Див. ще **кльо́кати**¹.

[кля́вий] «добрий, гарний» Франко, [кля́во] «добре» Франко; — п. *klawy* «чудовий, добрячий», ч. арг. *klavo* «добре»; — неясне; можливо, запозичення з польської мови, в якій задовільного пояснення не має, або споріднене з р. [кльв́ый] «красивий; дорогий; вдалий; тямущий», яке пов'язується з *клевать* як первісно рибальське позначення місця, де добре клює риба (Фасмер II 245; Преобр. I 312); виводиться також (Бондалетов Етимология 1980, 69) від нгр. *ка́ла* «добре». — *Sławski* II 192—193.

кля́г, кля́галка, кля́гане́ць, кля́га-
ти, кля́зівни́ця, кляк — див. **гляг**.

[кляк] «зарубка на дереві; залом; межовий знак (дерева); льодова бурулька; кожен із двох дерев'яних кругів млинового колеса», [кляковий] (у виразі [клякове дерево] «дерево, помічене знаком, що вказує межу»), [кля́ати] «робити тин у лісі, підрубуючи тонкі дерева і переплітаючи їх», [кля́ити] «заламувати стебла рослин на позначення чогось»; — р. [кляч] «перекладина; соснова цурка», п. *klek* «криве дерево; полозок рала; полозок саней», ч. *klek* «криве дерево», вл. *klak* «чепіга, полозок рала», слн. *kléka* «сучкувате закривлення дерева»; — псл. **klekь*, **kleka* пов'язане з **klekati* «згинати, закривляти, згинати коліна, ставати навколішки», укр. *кля́ати*. — Фасмер II 260—261; *Sławski* II 216—217, *Machek ESJC* 253; ЭССЯ 10, 31—32. — Див. ще **кля́ати**. — Пор. **кляч**.

[кля́ати] «ставати навколішки», [кля́ати] «стояти навколішках», [кляч-
ні́ця] «різновид ослона» Ж, [у при́кляч-
ки] «навколішки» ВеУГ, [напри́клячóх] «тс.» ВеЛ; — р. [кля́ать] «ставати навколішки», бр. *кля́книця* «сидіти навпочіпки», п. *klekać* «ставати навколішки», ч. *klekati*, слц. *kl'akat'*, вл. *klakać* «тс.», нл. *klékać* «тс.»; іти похитуючись», полаб. *klacě* (<**kleči*(ть) «шкуютильгає, кульгає», болг. *кля́кам* «присідаю», *кль-*

кам «тс.», м. *клекне* «стане навколішки», схв. *кльцати* «згинати коліна», слн. *klé-
kati* «ставати навколішки», стсл. *кля-
чати* «стояти навколішках»; — псл. *kle-
kati* «стояти зігнувшись, іти зігнув-
шись»; — зіставляється з *kloniti* «клони-
ти» (ЭССЯ 10, 28—29; *Brückner* 234) або з лит. *klėnkti* «швидко йти», лтс. *klėnkāt* «кульгати» (Фасмер II 259; *Sławski* II 218; *Otrębski LP* 1, 134—136); пов'язання з н. *hinken* «кульгати» (*Machek ESJC* 254) сумнівне. — Пор. **кляк**, **кляч**.

кля́кнути «мерзнути; дубіти; втрача-
ти гнучкість; не досягнувши, сохнути від суховію, спеки (про рослини)»; — р. [кля́кнуть] «тужавіти (про землю); промерзати; погано пропікатися, варитися», [клькнуть] «твердіти, покриватися кіркою (про землю); робитися розгрулою і клейкою після дощу (про землю); висихати, ставати твердим; в'янути, схилятися»; — псл. **[kleknoti]*; — очевидно, споріднене з лит. *klėkti* «густіти, застигати», (su)*klėkęs* «загуслий». — Фасмер II 246.

[кля́мати] «плямкати, жвакати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до **пля́мати** (пор.).

кля́мка, [кля́мати] «стукати клямкою»; — р. діал. бр. *кля́мка*, п. ч. *klamka*; — запозичення з німецької мови; свн. *klamt* «спазм; пута; клямка; держак», нвн. *klemmen* «стискати», споріднене з дангл. *clam(m)* «міцна хватка; кіготь; пута», лит. *glomoti* «обіймати». — Фасмер II 259; *Sławski* II 185; *Machek ESJC* 250. — Пор. **кля́ма**, **кля́бра**.

кля́мпа — див. **кля́па**.

кля́бра «скоба для дерев'яних деталей», [кля́мбра, кля́мба, кля́мар] «тс.», [кля́мрува́ти] «скріпляти докупі» Ж; — р. [кля́бра, кля́мера] «кля́бра», бр. *кля́мар*, п. *klamra*, [klambial], ч. *klamr*, *klamra*, слц. [klamra], вл. *klamoga*, схв. *кля́мер*; — запозичення з німецької мови; свн. *klamer*, *klamere* (нвн. *Klammer*) «тс.» пов'язане з свн. *klamben*, *klambere* «міцно спаювати, сполучати скобою», спорідненим з сангл. *clameren*, *clambren* «дертися вгору», *climben* «тс.» (англ. *climb* «тс.»), дісл. *klembra* «стискати». — *Sławski* I 289—290, II 185; *Kluge*—*Mitz-*

ка 373; Klein 294, 300; Vries AEW 298.— Пор. **клямка**.

клянути «политися»;— варіант звукової форми [*клянути*] «тс.», пов'язаної з *хлінути*; пор. аналогічне співвідношення в *кóвзати* і [*хóвзати*], *кебѣта* «хист» і [*хибѣта*] «тс.».— Див. ще **хлінути**.

кляп «чіп; затичка; [repis] Я», [*кляпа*] «чіп; ганчірка» Ж, [*скляп*] «вид гри; кусок дерева в цій грі» Нед;— р. *кляп* «чіп, затичка», бр. *кляп* «чіп; repis»;— псл. *клерь* «затичка», давніше «зібгане» зіставляється з *klekati* «згинатись» і зводиться до іє. *kel- «гнути» (ЭССЯ 10, 34—35); зіставляється також з псл. *klar*, укр. *кляпоть*, ч. *klápet* «тулуб, колода» (Machek Studie 32).— Фасмер II 260; Sławski II 210.

кляпа «стара корова» ВеЛ, [*клѣмна*] «неохайна жінка; нікчема; стара корова» Ж, [*клямна*] «тс.» Ж, [*а кля*] «вигук, яким підкликають корову» ВеЛ;— п. *клепа* «самиця лося; неохайна жінка; [стара важка корова]», слц. [k'amp] «неохайна жінка; розбещена дівка», слн. *klápra* «людина з вайлуватою ногою; вівця, що вайлувато ходить; капелюх з обвислими крисами»;— псл. *клерь- (ї) «вайлуватий, неоквирикий» (<іє. *kel- «кривити, згинати»);— у частині форм (*клѣмна*, *клямна*), можливо, відбивається вплив польської мови, проте форма [*кляпа*] є, очевидно, успадкованим утворенням праслов'янського походження; пов'язання з нім. *Klampe* «колода» (Karłowicz SWO 277), з прус. *glumbe* «лань» (Matzenauer LF 8, 183) непереконливі.— Sławski II 218—219.— Див. ще **кляп**.— Пор. **кляч**.

кляпáч «малий поганий ніж» Ж;— р. [*кляп*] «ніж», [*кляпик* (*клѣпик*)] «ремісничий ніж; тупа сокира»;— неясне; можливо, зводиться до псл. *клер- (<*kel- «кривити, згинати») і в такому разі первісно означало «крива, зігнута річ».— Фасмер II 260; ЭССЯ 10, 34—35.— Див. ще **кляп**, **кляпа**.

кляпѣць «клітка для ловіння птахів» Я;— р. [*кляпѣц*] «капкан», [*кляпца*] «тс.»; *сильце*, [*кляпцы*] «тс.»;— очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; нвн. *Кларре* «капкан», пов'язано

не з *klappen* «закриватися», є нижньо-німецькою звуковою формою, що відповідає нвн. *klaffen* «зяяти», англ. *clap* «бити; базикати».— Kluge—Mitzka 372—373.

кляс (орн.) «дубоніс (довгоніс, костолуз), *Coccothraustes coccothraustes* L.» Шарл;— неясне; можливо, пов'язане з *кляскати*.

кляскати «ляскати; цмокати (язиком)»;— р. [*кляскать*, *кляскать*] «ляскати», бр. [*кляскаць*] «тс.», п. *klaskać* «ляскати, плескати», вл. *klaskać*, нл. *klaskať* «тс.», слн. *klešniť* «ляснути»;— псл. *klěskati* «ляскати, плескати», похідне від звуконаслідувального вигуку *klěsz*;— споріднене з лит. *klės*, *klėst* (виг.) «бух, беркиць», *klėsti* «тс.» (про глухий звук від падіння), *klėšti* «ляскати, шмагати батогами», лтс. *klest* «жертя», *kleškėt* «базикати, плести»; пор. також нвн. [*kleschen*] «звучати, густя», англ. *clash* «грюкати».— Фасмер II 248; Sławski II 188—189; Brückner 232; Bern. I 514.— Пор. **кляц**.

клясті «проклинати; лаятися», *клястися* «присягатися», [*кленьба*] «прокляття» Ж, [*клін*, *кльон*, *кльони* Ж, *кляння*, *кляттѣ*], *клятьба* «тс.», *клятва*, *клятий*, [*клятований* Я, *клятущий* Я], *заклін*, (заст.) *заклінатель*, *заклінáč*, *закляттѣ*, *заклятий*, [*наклятя*] ВеЛ, [*покляте*] Нед, [*проклінáč*] Нед, *проклін*, [*проклінство*] ВеБ, [*проклятниця*] «проклята» Нед, *прокляттѣ*, *прокльони*, *прóклятий*, [*проклятѣнный*] Нед, [*проклятний*] «лайливий» Нед, *проклятущий*, [*суклятий*];— р. *клясть*, бр. *клясці*, п. *klać*, ч. *klíti*, слц. *kliať*, вл. *kleć*, нл. *kleś*, полаб. *kláně* (<*кльпе(ть) «кляне», болг. *кълна* «клену», м. *колне* «клене», схв. *клѣти* «проклинати», слн. *klėti*, стсл. *клати* «тс.»;— псл. *kleťi* «клясти, проклинати»;— споріднене з псл. *kloniti*, укр. *клоніти* (Brückner 232), з лат. *inclino* *mē* «нахиляюся», гр. *κλίνομαι* «схиляюся» (Machek ESJCS 205); зв'язки з дангл. *hlímpan*, дісл. *hlumja* «дзвеніти» (Bern. I 525—526) менш вірогідні; лтс. *klentēt* «проклинати», прус. *klantemai* «проклинаємо» запозичені з слов'янських мов.— Фасмер

II 259; Sławski II 193—194; ЭССЯ 10, 37—38; Gołąb LP 16, 65—66.

кляуза «наклеп», *кляузник, кляузничество, кляузничати*; — р. *кляуза*, бр. *кляўза*, п. *klaūza* «клаузула (застереження у юридичному документі)», болг. *кляуза* «тс.»; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; слат. *clausa* «закінчення (наприклад, урядових оголошень), кінцева формула» пов'язане з *claudo* «замикаю», *clavis* «ключ, засув», спорідненими з псл. *kljuś*, укр. *ключ*. — Richhardt 65; Шанский ЭСРЯ II 8, 171; Фасмер II 260; Sławski II 191; БЕР II 426; Klein 296; Walde—Hofm. I 229—231. — Див. ще **кльока́ти**¹. — Пор. **клезёт, кляштор**.

[кля́цики] «тістечко, що ним оздоблюють верх великодньої паски» Я; — неясне; можливо, пов'язане з п. *plasek* «солодкий пиріг» (*plasek wielkanocny* (кул.) «великодня баба»).

[кляч] «жердина невода, волока Г, Мо, Дз; кобила Ж», **[кля́ча]** «кобила» Ж, **[кля́чник]** «жердина невода», **[кля́шник]** «тс.»; — р. бр. *кля́ча* «шкапа», п. *klasz* «кобила», ч. *[kl'aʃa]* «кобила, шкапа; нога», *kleś* «чепіга плуга», слц. *kl'aʃa* «тс.», болг. *кля́чка* «патик, тріска», м. *кля́чка* «тріска», схв. *кля́чка* «колодка біля ніг худоби для гальмування їх рухів», слн. *kléka* «шкапа»; — псл. **klekja* «ломака, колодка, ковінька», пов'язане з **klek-* «згинати, ламати»; значення «шкапа» в ряді слов'янських утворень виникло на основі «ломака, ковінька», можливо, за незграбну ходу тварини (пор. укр. *[кляпа]* «стара корова»). — Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 86; Шанский ЭСРЯ II 8, 171; Фасмер II 260—261; Одинцов 145; Sławski II 182—183; Machek ESJČ 253; БЕР II 444—445; ЭССЯ 10, 29—31; Bern. I 514—515. — Див. ще **кляк, кляка́ти**. — Пор. **кляпа**.

кляштор («католицький») монастир»; — р. *[кляштор]*, бр. *кляштар* «тс.», п. *klasztor* «монастир», ч. *klášter*, слц. *kláštor*, вл. *klóštr*, нл. *kloštar*, схв. *[klòštar]*, слн. *klóšter* «тс.»; — через німецьке (а в східнослов'янських мовах ще й через польське) посередництво запозичено з латинської мови; свн. *klōster* «монастир» (нвн. *Kloster* «тс.») походить

від слат. *clostrum*, лат. *claustrum* «замок, твердиня, монастир», пов'язаного з *claudo* «замикаю, засуваю, огороджую», спорідненим з псл. *kljuś*, укр. *ключ*. — Онышкевич Исслед. п. яз. 243; Фасмер II 261; Sławski II 189—190; Machek ESJČ 252. — Див. ще **кльока́ти**¹, **кляуза**.

[кльо́б] «повісмо Г; в'язка з 30 повісом Ж; в'язанка клоччя Ме»; — п. *[klub]* «міра льону», ст. *kloba, klóba* «міра; порядок», ч. *klób* «в'язка льону», нл. *kloba* «в'язка, пук»; — вважається запозиченням з німецької мови і зводиться (Sławski II 233—234) до того самого свн. *klobe (klube)* «розколота частина дерева; лещата; пута»; що й укр. *[кльо́ба]* «лещата». — Дзендзелівський St. sl. 13/3—4, 200. — Див. ще **кльо́ба**.

кльо́к¹ «свинка (дитяча гра)»; — р. *[кльо́к]* «гра в городки», *[кльо́ка]* «дерев'яний брусок (у гри)»; — очевидно, пов'язане з *[кльо́к]* «вид дитячої гри» Я, *[кльо́цати]* «рубати» Я; первісно могло означати «обрубок». — Див. ще **кльока́ти**¹.

[кльо́к]² «картуз» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з п. *klak* «шапокляк», що виникло в результаті скорочення форми *szaroklak* «тс.»; аналогічне скорочення могло відбутися й незалежно від польської мови на власне українському мовному ґрунті.

кльо́ка, кльо́кати, кльоко́тять, кльо́чити, кльо́чка — див. **кльо́ка**.

[кльо́мзати] «цюкати»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, паралельне до *[кльо́нциати]* «тс.». — Пор. **кльо́цати**.

[кльо́пацок] «грудка» Ж; — неясне.

[кльо́сіво] «шматок дерева для тимчасового з'єднання порваного ланцюга» Ж; — неясне.

[кльо́ф] «кайло»; — п. *kilof* «кайло», ч. *kylof* «тс.», слц. *[ki(e)lhof]* «дрюк», вл. *kiłor* «кайло»; — запозичення з німецької мови; прийняття польського посередництва (Онышкевич Исслед. п. яз. 243) необов'язкове; свн. *kilhouwe* (нвн. *Keilhaue*) «кайло, чекан» утворене з *kil* (*Keil*) «клин», спорідненого з двн. *ktmo* (нвн. *Keim*) «росток», лтє. *ziet* «проростати», вірм. *cił* (*ciul*) «стебло», і *houwe* (нвн. *Haue*) «кайло», спорідненого з псл. *kūti* (<**koutei*), укр. *кува́ти*. —

Sławski II 163; Kluge—Mitzka 293, 362.— Див. ще **кува́ти**.

[**кльоц**] «колода, брус; чинбарський інструмент (кобила) Я», [**кльоцок**] (у виразі *кльоцок соли*) «невелика форма для набивання солі» ВеЛ;— п. kłos «обрубок дерева, пень, колода», ч. kłos «пень, колода», слц. [klosok] «кий; корч», вл. kłos «пень, колода», полаб. klūs «кий; паличка для биття у бубон»;— запозичення з німецької мови; свн. klosz (нвн. Klotz) «грудка; корч; пень, колода», як і нвн. Kloß «грудка; галушка», етимологічно споріднене з р. [glȕda] «грудка».— Фасмер I 415—416; Sławski II 230; Machek ESJČ 258.— Пор. **клець**, **клісува́ти**, **клю́ска**.

[**кльоцати**] «рубати (сокирою); майструвати (з деревом) Па; цюкати, майструвати Ме», [**кльо́нцати**] «тс.» Ме;— очевидно, звуконаслідувальні утворення, випадково зближені з запозиченням [**кльоц**] «колода».— Пор. **кльо́мзати**.

кльош «вид крою спідниці або штанів (з розширенням знизу)», **кльо́шник** (знев.) «матрос», **розкльо́шити**;— р. бр. *кльош*, п. klosz «скляний ковпак у формі дзвона», болг. *клош* «пошитий кльошем»;— запозичення з французької мови; фр. cloche «дзвін; скляний ковпак» походить із слат. clossa «дзвоник», запозиченого з кельтських мов, пор. дірл. closs «дзвін», кіпр. cloch (cloc'h) «тс.».— Фасмер II 249; Sławski II 232; БЕР II 473; Dauzat 182; Klein 301.

кметь «селянин, господар; тямуща людина», [**кмет**] «селянин, проста людина Пі», [**кміть**] «селянин, господар» Ж, [**кміта**] «спостерігач» Я, [**кметі́ня**] «селянка, господиня», [**кметі́ця**] «селянка, жінка селянина-господаря» Ж, [**кме́тя**] «селянка» Пі, [**кметові́н**] «селянський син, господарський син» Ж, [**кме́тство**] «селянство» Ж, [**кміт**] «увага» Ж, [**кміетки**] «кмітливий» Л, [**кметлі́вий**], **кмітлі́вий** «тс.», [**кметі́ти**] «розуміти», [**кміті́ти**] «тс.», [**кметува́ти**] «думати», [**кмітува́ти**] «тс.», [**невкмі́ти**] «невтямки», [**по́кміть**] «ознака, слід» Нед, [**по́кмітити**] «попасти на слід, зауважити» Ж, [**по́кмітливий**] «спостережливий», **прикме́та**, **прикме́тник**;— р. ст. **кметь** «селянин, юнак, вояк», др.

кѣмьтѣ, **кѣметѣ**, **кѣмѣтъ** «вояк», п. kmetь «селянин, хлібороб; багатий господар», ч. kmet' «дід; гласний», ст. kmet «хлібороб; підданець», слц. kmet' «мудрий дід; (заст.) гласний», вл. kmetь (заст.) «перший селянин; привідець, голова», болг. **кмет** «війт, міський голова», м. **кмет** «війт», схв. **кмѣт** «селянин, хлібороб; орендатор», слн. kmět «селянин», цсл. **кѣмѣтъ**, **кметѣтъ** «славетна людина»;— очевидно, споріднене з п. [kimo-waś] «розумітися»; виводиться також від лат. comes (род. в. comitis) «товариш володаря, вождя; супутник», пов'язаного з *cumire «йти разом» (Фасмер II 261; Sławski II 279—281; Machek ESJČ 261—262; Bezlaĵ ESSJ II 47—48); менш переконливе зіставлення з гр. κομῆτης «селянин» (від гр. κόμη «село») (Birkenmajer JP 21, 174—176), з укр. **кім**, **кім'ях** (п. кієп «колода», ч. kmeп «стовбур; плем'я, рід, покоління») (van Wijk Slavia 4, 209—212).— Див. ще **ке́ма**.

кмин (бот.) «тмин, Saquin L.», [**кмен**] Ж, [**кмині́вка**] «горілка на кміні» Ж, [**кмині́ти**] «заправляти кмином» Ж;— р. болг. [кмин], бр. **кмен**, др. **кѣминѣ**, **кмиенѣ**, п. kmīn, ч. слц. kmīn, схв. **кмйн**, слн. kmīn;— запозичено з німецької мови (у східнослов'янські мови, можливо, за західнослов'янським посередництвом, зокрема польським); двн. kmīn «кмин» походить від лат. cumīnum «тс.», яке зводиться до гр. κόμινον «тс.», очевидно, слова східного походження, пор. гебр. kāmīn, аккад. kamīnu «тс.»; можливо, що безпосереднім джерелом слов'янського слова було лат. cumīnum.— Пономарів Мовозн. 1974/2, 43; Фасмер IV 65; Sławski II 281—282; Machek ESJČ 262; Bezlaĵ ESSJ II 48; Верп. I 530; Kluge—Mitzka 411—412; Frisk II 49.— Пор. **тмин**.

кмі́та, **кміті́ти**, **кмітлі́вий**, **кмітува́ти**, **кміть**— див. **кметь**.

[**кнап**] «ткач»;— п. кпар «ткач сукна, сукновал», ч. кпар «(іст.) зброєносець; (заст.) підмайстер сукновала; (ст.) підмайстер», слц. [kparit'] «бути ткачем», слн. kпàr «гірник»;— запозичення з німецької мови; свн. кпарре «юнак; паж; підмайстер у сукновала або мірошника», нвн. Кпарре «наймит; паж; гірник»,

пов'язане з нвн. Knabe (двн. knabo) «хлопець», дангл. snafa (сангл. snave) «хлопець; (молодий) слуга», дангл. спара «тс.», є, очевидно, словом догерманського субстрату. — Sławski II 284; Bezlej ESSJ II 48; Kluge—Mitzka 380.

[кнек] «кілок на носі і кормі човна» Дз, Берл, [кнек] Дз, Берл, *кнехт* «тс.»; — р. [кнека, кнек] «стовпчик, до якого прикріплюються снасті човна», *кнехт* «тс.», п. knecht «столярський прилад»; — запозичення з голландської мови; гол. knecht «кнехт; слуга, наймит» споріднене з нвн. Knecht «слуга, наймит; підставка до столярного верстата», англ. knight «рицар». — Фасмер II 262; Kluge—Mitzka 381; Klein 850.

кнель «галушка із м'ясного або рибного фаршу»; — р. *кнель* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. quenelle «кнель, фрикаделька» походить від нвн. Knödel «галушка; (обл.) картопля». — СІС 334; Шанский ЭСРЯ II 8, 171; Dauzat 601; Klein 1287; Kluge—Mitzka 384. — Див. ще **кнідлі**.

кніга¹, *книгáр*, *книгáрня*, *книгóвник* (заст.) «бібліотекар» Ж, *кніжска*, *кніжник* «учений; палітурник Ж», *книжництво* (заст.) «література, писемність» Ж; — р. болг. м. *кніга*, бр. *кніга*, др. *кънигы*, (рідше) *к(ъ)нига*, п. księga (<*kniega, пор. вл. knęga, knęgal), ч. слц. kniha, вл. kniha, knižka, нл. knigly (мн.), схв. *къйга* «книга, письмо», слн. knjiga «книга, список», стсл. *кънигы*; — псл. *къпигу* (мн.); — не зовсім ясне; можливо, судячи з р. *книгочэй* (яке має бути тюркізмом, подібно до *казначей*), через посередництво дтюрк. *küinig, *küiniv (уйг. küin) зводиться до кит. k'üen «сувій, згорток»; джерело слова можна шукати і в ассір. kipiuku «печатать», kapṭku «запечатане», вірм. knik «печатать» (також з ассирійського джерела); менш переконливі думки про слов'янське походження слова: пов'язання з р. [кнея] «ліс», др. *кнѣсъ* «коник на даху» (Соболевский РФВ 70, 81) або виведення слова від *къп-*, спорідненого з ч. kmen «стебло, стовбур», і суфікса -iga (Schuster-Sewc ZfSl 16, 47—51) як слова на позначення дерев'яних дощочок для письма. — Кравчук УМШ

1957/4, 80; Добродомов РР 1971/5, 83—91; Шанский ЭСРЯ II 8, 171—172; Фасмер II 263; Sławski III 271—273; Machek ESJĀ 262—263; БЕР II 496—498; Трубачев Рем. термиол. 30—31.

кніга² (орн.) «чайка, Vanellus vanellus»; — ч. kniha, knihačka, knihalka, [knihavka] «тс.»; — очевидно, утворене на основі звуконаслідувального вигуку, пор. укр. *кигі* (імітація крику чайки), а також [кигіця, кигічка, кигітка] «чайка» і ч. kní-kní (імітація крику чайки). — Machek ESJĀ 263.

[кнідлі] «страва в вигляді галушок з тертої картоплі і пшеничного борошна, начинених сливами, политих маслом або олією» Я, [кіндлі] «тс.» Я; — п. knedel «круглий пиріжок, найчастіше з сливою або кусочком яблука в середині» (мн. knedle), [knydel], ч. knedlík, knedle (мн.), слц. knedl'a, knedle (мн.) «тс.», нл. knedela, knedla «картопля; влєжана груша», схв. *кнѣдл*, *кнѣдла* «галушка»; — запозичене з німецької мови (можливо, через польське посередництво); нвн. (півд.) Knödel є здрібнолою формою від Knode «вузол»; варіантом knode було свн. knote (звідки укр. *ґніт*). — Sławski II 285, 287—288; Machek ESJĀ 262; Schuster-Sewc 574—575. — Див. ще **гніт**. — Пор. **кнель**, **кнут**.

кніжка «один із відділів шлунка жуйних тварин» СУМ, [кніґи] BeH3n; — р. *кніга*, *кніжска*, бр. *кніжска*, [кніґі], п. księgi, księga, ч. слц. kniha, вл. knihi, нл. knigly, болг. *кніга*, схв. *къйге*, слн. knjiga; — псл. *къпигу (мн.) «тс.», результат перенесення назви *къпигу* «книга (для читання)»; перенесення мотивоване подібністю складок слизової оболонки частини шлунка до сторінок книжки (пор. н. Büchlein «книжка; частина шлунка жуйних тварин»); про давність слова, крім поширеності у слов'ян, свідчить збереження у багатьох слов'янських мовах архаїчної множинної форми, втраченої словом в основному значенні. — Sławski III 274; Schuster-Sewc 569—570; БЕР II 498. — Див. ще **кніга¹**.

кніп¹ — див. **гніп**.

[кніп²] «неотеса, мугир», [кніпоть] «тс.» Я; — неясне.

кніця «металева пластина як деталь

корабля; Ідерев'яна дощечка як деталь човна) Мо; — р. *кніца* (*кніса*) «кривий брус для сполучення частин корабля», п. *knisa* «тс.»; — запозичене з англійської мови (в українській, очевидно, через російське посередництво); англ. *knives* «коліна» (мн. від *knife* «коліно»), споріднене з дісл. *kné* «коліно; член; криве дерево», нвн. *Knie* «коліно», лат. *genu*, гр. *γόνυ*, дінд. *jānu*, тох. А *kanw-*, тох. В *keni-* «тс.».— Фасмер II 264; Klein 849; Kluge—Mitzka 382; Vries AEW 320.

книш «вид печеного хліба», [*книшу-в'атий*] «схожий на книш Я; — р. [*кныш, кныш*], п. *knysz* (з укр.); — певної етимології не має; можливо, запозичення з грецької мови, пов'язане з гр. *κνίσα* «запах і пара жирного печеного м'яса; сало, в яке загорталося жертвове м'ясо, призначене до спалення», стр. *κνισάριον* «жир, жирна страва», нгр. *κνισάρι* «вид хліба, сала» (Фасмер ГСЭ 3, 90); менш певне виведення (Brückner 240) від *кѣп-, збереженого у р. [*кнея*] «гай», п. *knēja* «хаші, пуша»; сумнівне пов'язання (Bern. I 531; Москаленко УІЛ 47) з н. [*knītschl*] «вальок», [*knitschel*] «галушка з борошна», а також виведення (Karłowicz SWO 282) від н. [*knīstl*] «кенігсберзька булочка»; цілком гіпотетичне виведення (Zubatý St. a čl. I 2, 175—177) з іє. *skp- «тиснути, м'яти». — Sławski II 293.

кнікс «уклін з присіданням», *кніксен* «тс.»; — р. *кникс, кніксен*, бр. *кніксен*, п. [*kniks, knyks*], ч. *kniks*, болг. *кніксен*, схв. *кнікс* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. *Knicks* «тріск; кніксен» пов'язане з *knicken* «надламуватися; підгинати коліна (при ходінні); підігнути (про коліна)», що походить від нн. *knikken* «надламувати, згинати», спорідненого з дісл. *knēikia* «тиснути, затискати», норв. [*knēikja*] «загинати назад», *knēik* «гин дороги». — СІС 334; Шанский ЭСРЯ II 8, 173; Фасмер II 263—264; Kluge—Mitzka 382.

кнопка; — р. *кноп* (мор.) «гудзик; вузол на кінці каната», р. бр. *кнопка*; — запозичення з нижньонімецької або верхньонімецької мови (р. *кноп*, можливо, також із голландської); гол. *knop*,

нн. *knop* «гудзик, набалдашник», нвн. *Knopf* «гудзик, кнопка» споріднені з нвн. *knüpfen* «зчіплювати». — Фасмер II 264; Kluge—Mitzka 384.

[**кнóроз**] «кнур» Ж, [*кнóрос, кóрноз* ВеЛ, *кóрназ* ВеЛ, *кérноз* ВеЛ, *кérніз* ВеЛ] «тс.»; — р. ст. *кнороз*, бр. *кнóраз* «тс.», *кнóрез* «погано кастрований кабан чи жеребець», п. *kiernoz* «кнур», ст. *kiernos*, слц. [*kornáz*], вл. *kundroz*, нл. *kjandroz*, *kjandros*, болг. м. *нéрез*, схв. *нёрэст* «тс.»; — не зовсім ясне; найпереконливіше реконструювалось (Фасмер II 264—265; Sławski II 155—156; Откупщиков 121; Bern. I 663—664) як псл. *кѣпозъ, утворене з давнішого *кѣпогзъ, що складалося з *кѣпъ «обрізаний» та *огзъ «ядро», спорідненого з гр. *ὄρχις* «яйце, ядро», лит. *ežilas* «огир», і первісно означало («почасти) кастрований» (значення, збережене в білоруській формі); перший компонент реконструюється також (Schuster-Sewc ZfSl 16, 372—376; Шаур ZfSl 24, 117) у вигляді *кѣпу- (*кѣпъ-) <*кѣппо- «основа; стовбур; плем'я». — Пор. **кнур**.

[**кнувáти**] «підступно замишляти» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *knuć, knować* «тс.»; (ст.) обмірковувати; розтинати дерево» може бути зведене до псл. *кѣповатіі «розтинати, розколювати (дерево)» (<*кѣпъ) «стятий стовбур дерева, колода», пор. п. ст. *kien* «тс.», споріднене з укр. [*кім*] «грудка»; пов'язання (Pokorny 562—563; Fraenkel 278—279) з лит. *kniaūtis* «копатися», гр. *κνίω* «дряпаю» недостатньо обгрунтоване. — Sławski II 289—290; Zubatý St. a čl. I 2, 177. — Див. ще **кім**.

кнур «самець свині», [*кнурь, кнурь*] «тс.» ДзУЗЛП, [*кнуровіна*] «м'ясо дикого кабана» Г, Ж, [*кнуров'атий*] «схожий на кнура», *кнур'ячий* «належний кнурові»; — р. [*кнур*], бр. *кныр*, п. *knur* «тс.», ч. *knour* «дикий кабан»; — результат скорочення і видозміни давньої форми *кѣпогзъ «кнороз», можливо, зближеної із звуконаслідувальними словами типу ч. *knourati* «ячати, скавучати, квилити» (пор. нвн. *knurren* «бурчати»). — Фасмер II 265; Sławski II 290. — Див. ще **кнóроз**.

[кнут] «пуга», [кнутовіще] «пужално» Ж, [кнутувати] «бити пугаю» Ж; — р. *кнут*, бр. *кнут* «пуга; [гілки, якими зміцнюють лати солом'яного даху]», др. *кнутъ* «пуга», п. *knut*, ч. *knuta*, *knut*, слц. *knuta*, вл. *knut*, *knuta*, болг. *кнут*, схв. *кнѹта*, *кнѹт*, слн. *knŭta* «тс.» (усі з р.); — запозичення з давньоскандинавських мов; дісл. *knŭtr* «вузол» споріднене з шв. ст. *knuter*, нвн. *Knoten* «тс.» (звідки укр. *ґніт*), *Knödel* «галушка»; розвиток значення пояснюється тим, що первісно це був вузлуватий бич; немає підстав для виведення від гот. *hnufo* «паля» (*Schrader Reallexikon* II 154), а також для зв'язку з словами *кніга*, р. *кней* «гай» (Соболевский РФВ 70, 80—81); сумнів щодо скандинавського походження слова у зв'язку з його семантикою (*Machek ESJC* 263) невиправданий. — *Фасмер* II 265; *Sławski* II 290—291; *Bern.* I 531; *Vries AEW* 322. — Див. ще *ґніт*. — Пор. *кнель*, *кнйдлі*.

[кнюпіти] (у виразі *к. коло чого* «сидіти над чим; пиячити») Ж; — неясне; разом з бр. [скніпа] «скнара» виводиться (*Zubatý St. a čl.* I 2, 176—177) від лит. *knibtī* «щипати», *knubti* «згинатися».

[кнюх] «вайло, неповоротка людина», [кнюхало, кнюхédло] «тс.» Я, [кнюхáтий] «череватий»; — неясне; можливо, суфіксальне утворення від не збереженого в кореневій формі псл. **[кьпъ]* (п. ст. *kiep*, *kień*) «колода». — Пор. *кнувати*.

князь, *княгіня*, [княгівна] «князівна», [княгнѣ] «княжа», *княжѣ*, [княжѣвич] Ж, *княженѣцтво* (заст.) «гідність князя», [княжѣнко], *княжич*, *княжнѣ* УРС, Ж, [княжѣство], *княжѣнко*, [княжѣство], *князівна*, *князівство*, *князівщина* «система князювання» Ж, *князьок* «здрібніле від князь»; (іхт.) *вожак*, порода дніпровських лясців Я, [княжѣцький] «князів», [княжѣнѣцький] «тс.», *княжій*, [князькій], *княжїти* УРС, Ж, *князювати*; — р. бр. *князь*, др. *кѣнязь*, п. *książe* «князь», *ksiądz* «католицький піп», ч. *kníže* «князь», *kněz* «піп», слц. *kněža* «князь», *kňaz* «піп», вл. *knjez* «пан; князь; дідич; ксьондз», полаб. *knaz* «дворянин, шляхтич», болг. м. *кнез* «князь», схв. *кнѣз* «тс.», слн. *kněz*, *kněz* «граф; князь», стсл. *кѣназь* «князь»; — псл. *кьпѣдъ*

(<*кьпѣдъ); — запозичення з прагерманської мови; пгерм. **kuningaz* «король» (пор. гот. **kuniggs*, двн. *kuning* «тс.») утворене від *kunī* «рід», спорідненого з дінд. *jānati* «народжує», гр. *γένος* «рід», лат. *genus* «тс.», псл. *зѣль*, укр. *зять*; спроба обгрунтувати здавна слов'янське походження псл. **кьпѣдъ* (*Onđruš Jaz.* št. 13, 209—212) малопереконалива. — *Шанский ЭСРЯ* II 8, 175; *Фасмер* II 266; *Machek ESJC* 262—263; *БЕР* II 495; *Мартынов Сл.-герм. взаимод.* 47—48; *Bern.* I 663; *Feist* 316; *Kluge*—*Mitzka* 392; *Klein* 846—847; *Vries AEW* 346. — Див. ще *зять*. — Пор. *ген*¹.

-ко — див. -ка.

коаліція «об'єднання для досягнення спільної мети»; — р. болг. *коалиция*, бр. *каалиция*, п. *koalicja*, ч. *koalice*, слц. *koalícia*, вл. *koalicija*, м. схв. *коалиция*, слн. *koalicija*; — інтернаціоналізм латинського походження; нлат. *coalitio* «об'єднання, коаліція» утворене від лат. *coalēscere* «зростатися, міцно об'єднуватися», що складається з префікса *co-*, скороченої форми від *com-* (*com-*), пов'язаного з прийменником *cum* «з, разом з» і спорідненого з дірл. *com-* «тс.», гал. дірл. *com-* (префікс), гот. *ga-*, двн. *ga-*, *gi-*, дангл. *ge-*, і дієслова *alēscere* «виростати» (<*alēre* «живити»). — *СІС* 335; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 175; *БЕР* II 499; *Klein* 305; *Walde—Hofm.* I 14, 31—32, 251—253. — Див. ще *аліменти*.

[коба¹] «капошон, відлога, верхній убір для захисту шапки від дощу», [кóбень] «відлога при бурці», [кóбѣня] «доморобна чоловіча свита з каптуром» Л, [кóбура] «каптур, відлога» Я; — неясні форми; можливо, зворотні утворення від *кобѣняк*.

[коба²] (іхт.) «бичок-пісочник, *Gobius fluviatilis Pallas* ВеЛ; — неясне; можливо, пов'язане з [кóблик] «пічкур».

[кобáлька] (ент.) «коренеїд смугастий, *Dorcadion holosericum* Круп.»; — неясне.

кобальт; — р. бр. *кобальт*, п. ч. слц.¹ вл. нл. *kobalt*, болг. *кобáлт*, м. *кобалт*, схв. *кобалт*, слн. *kóvalt*; — запозичене з німецької мови, можливо, за посередництвом нлат. *cobaltum* «тс.»; н. *Kóvalt*

утворено від н. Kóbold «домовик», очевидно, складного слова, перший елемент якого kob- споріднений з дісл. корі «хатина», псл. žира «яма», укр. *жу́па* «соляна копальня», а другий old пов'язаний з двн. waltan (нвн. walten) «панувати, управляти», псл. *voldēti, укр. *володіти*. — СІС 335; Фигуровский 81—82; Волков 22—23; Шанский ЭСРЯ II 8, 175—176; Machek ESJĀ 264; БЕР II 500; Kluge—Mitzka 305, 386, 835—836; Klein 305; Vries AEW 324. — Див. ще *володіти*, *жу́па*. — Пор. *кобеля*.

[*кобелина*] (бот.) «рогіз, Turpha L.» ВеНЗн, [*кобельник*] «комиш, Scirpus L.» Ж, Мак; — очевидно, пов'язані з *кобеля* «кошик» як назви рослин, з яких плетуть кошики. — Див. ще *кобеля*.

[*кобеля*] «корзина, кошик; рибальське знаряддя, схоже на сак», [*кобел*] «корзина» ВеУг, [*кобівка* Ж, *кібел* НЗ УЖДУ, *кобілка* тж, *кобільчина* Ж, *кобівча* Ж] «тс.»; — п. *kobiel* «кошик», ч. слц. *kabela* «сумка», вл. *kobjel* «кошик; зморшка», нл. *kobjela* «кошик; грозова хмара»; — запозичення з німецької мови; свн. *kobel* «халупа; курник, саж; коробка воза» утворене від *кобе* «саж, клітка», спорідненого з гр. γόβλη «печера», псл. *žира* «яма», укр. *жу́па* «соляна копальня». — Sławski II 297—298; Machek ESJĀ 233; інакше Schuster-Sewc 577—578; ЭССЯ 10, 87. — Див. ще *жу́па*¹. — Пор. *кобальт*.

кобеніти(ся) «лаяти(ся), сваритися», [*кобенятти*] Пі; — р. [*кобєнитъ*] «корчити, ламати», [*кобєнитъ*] «тс.», др. *кобь* «гадання по пташиному польоту», м. *коби* «передчуває нещастя; пророчить біду», схв. *кобити* «передчувати лихо; зустрічати»; — очевидно, споріднене з лит. *kābe* «гак», *kabėti* «висіти», лтс. *kabināt* «тс.». — Фасмер II 267; ЭССЯ 10, 101; Топоров III 108. — Пор. *скоба*.

кобеняк «верхній одяг з відлогою без рукавів», [*кепеняк*] «вид угорської чемрки; верхня жіноча суконна кофта», [*кєпень*] «тс.», ст. *копенякъ*; — р. [*кебеняк*, *кобеняк* (з укр.), *тебеняк*], п. *корієніак* «тс.», слц. *керей* (керієнок) «плащ без рукавів, [кожух]», схв. [карепак] «вид плаща» (з 1595 р.), [керепек] «дошовик», слн. [керепјек] «плащ»; — запо-

зичення з угорської і з тюркських мов; уг. *körönyeg* «плащ» (з кінця XV ст.), *kerenyeg* (так само давнє), *körönyeg* «плащ» (зворотнє утворення від *körönyeg*) запозичене з тюркських мов; тур. чаг. *керепек* «опанча», кирг. *kebänäk* «плащ», *кепенек*, узб. *кебанак* «тс.» споріднені з монг. *kebeneg* «короткий плащ». — Фасмер II 220; ССРЛЯ 5, 1083; Шипова 187—188; Sławski II 463—464; Machek ESJĀ 249; Bezlaj ESSJ II 29; MNTESz II 616; Räsänen Versuch 254.

кобєр, *кобєрець* — див. *кобєр*.

кобза, *кобзар*, *кобзіна* «кобза», *кобзарювати*; — р. бр. болг. *кобза*, п. *kobza* (з укр.), ч. слц. *kobza* (з п. та укр.); — запозичення з тюркських мов; очевидно, походить від тур. *коруз* «вид однострунної гітари»; пов'язання (Ильинский ИОРЯС 16/4, 25) з словами *кібець* і *цебетати* безпідставнє. — Москаленко УІЛ 22; Шанский ЭСРЯ II 8, 177; Фасмер II 268; Шипова 188; Sławski II 308—309; Machek ESJĀ 264—265; Sulan St. sl. 3, 283—285.

[*кобзати*] «рити, ворухити» Ж; — неяснє; можливо, пов'язане з р. [*кобзовать*] «гребувати».

[*кобї*] «якби», [*коб*] «тс.»; — р. *кабі* «якби», бр. *каб* «щоб; якби»; — складний сполучник, утворений з питального займенника с. р. *ко-(je)* «що, як» (<псл. *къ-, ка-, ко-*) і частки *би*. — Фасмер II 152; ESSJ Sl. gr. 2, 349—350; Sławski II 139—140; ЭССЯ 10, 85. — Див. ще *би*, *хто*. — Пор. *колі*.

[*кобилиця*] «байка, небилія» Ж, [*кобиліця*] «тс.» Ж; — складнє утворення з [*кобї*] «якби» і *биліця* «бувальщина»; первісне значення — «ніби правда»; форма *кобилиця* постала шляхом стягнення першої. — Див. ще *биліця*, *кобї*.

[*кобик*] «людина низького зросту» Я; — очевидно, пов'язане з [*кобба*] «низька, товста, неповоротка жінка» (див.).

кобила «самиця коня; знаряддя праці або спорту, схоже на коня», *кобілина* «кобиляче м'ясо, конина», [*кобилінець*] «кінський гній», *кобілиця*, *кобілка* (назва різних знарядь, деталей знарядь, грудної кістки у птахів), [*кобиля*] «лошичка», [*кобиляк*] (ент.) «гноювик, Geotrupes stercorarius L.» Ж, [*кобилянка*]

«сорт великих круглих слив», [коби-
лярка, кобильоха] «тс.», кобилятина
«кінське м'ясо», [кобильник] «любитель
коней» Ж, Пі, [кобильниці] «поручні»,
[кобильниця] «козла; верстат майстра,
що робить вози Ж; липова дошка, на
якій витягують шкіру Я; кусок дерева,
на якому розбивають шкіру Я», кобиля-
чий, [скобилкуватися] «зновитися» (про
коней) Нед; — р. кобыла, бр. кабыла,
п. kobyła «кобила; сорт великих слив;
купа сіна, стіг», ч. слц. kobyła «кобила»,
вл. kobła, kobyła, нл. kobyła, kobyła,
полаб. t'übälä «тс.», болг. кобила, м.
кобила, схв. кдбила, слн. kobíla «кобила»,
стсл. ковила «тс.»; — псл. kobyła «ко-
била; зняряддя або предмети, схожі на
коня»; — зіставлялося з гр. καβάλλης
«робочий кінь», лат. caballus «кінь, особ-
ливо робочий; шкапа», sabō «мерин»,
н. [kōb] «кінь, шкапа»; взаємний сто-
сунок цих слів залишається невияснен-
ним; можливо, це мандрівний термін
малоазіатського або фракійського поход-
ження. — Шанский ЭСРЯ II 8, 178—179;
Фасмер II 269; Sławski II 305—307; Ma-
chek ESJĈ 264; БЕР II 501—503; ЭССЯ
10, 93—98; Трубачев Назв. дом. жив. 48—
53; Мартынов Язык 71; Bern. I 534—535.

[кобильник] (бот.) «хвоц, Equisetum
L.» Ж; — очевидно, похідне від кобила, що
виникло як калька лат. equisetum «хвоц»,
утвореного з equus «кінь» і sēta, saeta «во-
лос, грива»; пор. англ. horsetail «хвоц»,
букв. «кінський хвіст»; назва зумовле-
на схожістю хвоца на кінський волос. —
Симоновић 182—183. — Див. ще ко-
била.

[кобіл] «одноокий» Я; — неясне.

[кобіта] «жінка Ж; літня жінка Я;
(ірон. рідк.) жінка ЛЧерк»; — бр. [ка-
бѣта] «(заміжня) жінка», ч. заст. koběta
«жінка», слц. [kobieta] «тс.»; — запози-
чення з польської мови; п. kobieta,
[kobita] «тс.», незважаючи на численні
спроби, є словом без визначеної етимо-
логії; пов'язується з двн. gabetta, свн.
gebette «наложниця, дружина» (Machek
SMF 26, 164—165), чому суперечать фо-
нетичні та хронологічні співвідношення;
зіставлялося з етимологічно неясними
вн. kebse, Kewsweib «наложниця», з
фін. kave «жінка, мати» та ест. [kabel

(род. в. [kabeda] «жінка. пані») (Mikola
FUF 2, 73), з ч. kuběna «наложниця»
(Ciszewski Zeńska twarz 1927, 26—31);
непереконлива думка (Brückner 241) про
зв'язок з п. ст. kob «хліб» або п. ст.
koba «кобила»; виводиться від псл. ковь
«ворожіння» (ЭССЯ 10, 88—91). — Оныш-
кевич Исслед. п. яз. 243; Sławski II 300,
303; Bern. I 533.

[ко́бка] «бурдюк чи мішок з волячої
шкури для витягання води з колодязя»
Я; — неясне; можливо, пов'язане з
[ко́блик] «(свинячий) шлунок».

[ко́бла] «піжмурки» МСБГ, [ко́блати]
«жмуритися» тж, [ко́бле] «вигук у грі в
піжмурки» Ж; — неясне; пор. [ко́біл].

[ко́блик¹] (іхт.) «пічкур (бичок), Go-
bio gobio» Ж, Па, Мо, [ко́вблик Ж,
ЛЧерк, ко́вбель Ж, ко́вбень Ж] «тс.»; —
р. [колба́, колбь, кобль, коблик] «пічкур,
бичок», бр. [коу́б] «невелика річкова
риба», п. kiełb (род. в. kiełbia) «тс.»,
слц. [kolbik] «пічкур», схв. [kolba]
«тс.»; — псл. *k²ь «пічкур»; — можли-
во, споріднене з алб. kulp (-bi) «вид
прісноводної риби»; може бути запози-
ченим з германських мов, зокрема по-
в'язаним з гот. *kaiba- «теля» (пор. укр.
бичо́к «пічкур»). — Коломиец Происх.
назв. рыб 103—104; Фасмер—Трубачев
II 286; Sławski II 143; Bern. I 659.

[ко́блик²] (ент.) «жук-носоріг, Oryctes
nasicornus L.» ЛЧерк; — неясне; мож-
ливо, пов'язане з ко́блик¹.

[ко́блина́] «податок священникові,
сплачуваний зерном»; — очевидно, запо-
зичення з словацької мови; слц. koblina
(заст.) «податок (для уніатських свяще-
ників)» генетично пов'язане з псл. кьбыль
(міра сипких тіл), укр. [лбол! (міра
сипких тіл); неприйнятне пов'язання
(Machek ESJĈ 210) з р. кабалá. —
ВеУг 226; Фасмер II 267; Sławski I
268; Brückner 279; Младенов 243;
Skok II 8—9; Bern. I 656; Mikl. EW
154. — Див. ще тбол (у Додатках).

[ко́блиця] «дуга; вигнута ніжка ла-
ви» Ж, [ко́вбиця] «ніжка лави» Шило,
[ко́биця] «тс.» тж, [ко́биця] «ніжка ста-
ровинного ліжка» МСБГ; — зіставляється
з каблѹк (Желех. I 353) або з скоба́
(Варбот Этимология 1979, 34—37; ЭССЯ
10, 91).

[кóбло] «кущ комишу, що підіймається над оточенням; зупинена частина плаваючого комишу»;— очевидно, пов'язане з р. [кóбёл] «висохле дерево (на березі)», [кóбл] «кіл, пень; корч, купина», [кóблѣх] «тс.», які разом з [кóбень] «твердолоба, норовлива, манірна людина», [кóбєня] «гак на стіні; кривляка», пов'язуються з лит. *kābė* «гак», *kabėklis* «тс.», *kabėti* «висіти», лтс. *kaba*, *kabe* «кроква», *kabināt* «висіти».— Фасмер II 266, 267; ЭССЯ 10, 102—103.

[кóбочка] «якесь приладдя в бджільництві» Я;— неясне; можливо, пов'язане з р. [кóбка] «торба, мішок».

[кóбша] «кругла верша» Ж, [кабóша] «конусоподібне рибальське знаряддя» До, [кавбóха, ковбóха] «верша», [ковбóша] «прилад для ловлі риби» Ва;— результати видозміни форми [кубóша] «верша», зближеної, можливо, в частині випадків з *ковбáня*.— Див. ще *кубóша*.

кóбра (зоол.) «очкова змія, *Naja paja* L.»;— р. бр. болг. *кóбра*, п. ч. слц. вл. *ковга*, схв. *кóбра*, слн. *кóбга*;— очевидно, через російське, польське і німецьке (нім. *Kóбра*) посередництво запозичене з португальської мови; порт. *sovga* (de) *capelo* «кобра», букв. «змія з капюшоном» (назва зумовлена подібністю шні роздратованої змії до капюшона) походить через нар.-лат. **solobga* з лат. *solibga* «невеличка змія, зміяка», спорідненого з гр. *σολῶς* «зігнутий», дінд. *kuṛiṇī* «з паралізованою рукою».— Акуленко 141; СІС 335; Фасмер—Трубачев II 268; Шанский ЭСРЯ II 8, 177—178; Holub—Lyer 245; БЕР II 504; Dauzat 184; Bloch I 156; Klein 305—306, 316; Walde—Hofm. I 248; Ernout—Meillet I 133—134.

[кóбри] «вид козлів на солом'яній покрівлі для захисту від вітру» Я;— неясне.

[кóбрик] «кошик» ЕЗб;— очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. *korblik* «кошик» є зменшеною формою п. ст. *korb*, що походить від нвн. *Korb* (свн. *corp(-b)*, двн. *churp*) «тс.», яке зводиться до лат. *corbis* «кошик», спорідненого з псл. **korbъ*, укр. *кóроб*.— Sławski II 477; Kluge—Mitzka 394; Wal-

de—Hofm. I 272—273; Ernout—Meillet I 142.— Див. ще *кóроб*.

[кóбуз] (орн.) «підсоколик, чеглик, *Hypotriorchis subbuteo* L. (*Falco subbuteo* L.)» Ж, [кéбуз] «луговий лунь, *Circus pygargus* L.» Ж;— р. [кóбуз] «яструб», п. *kobuz* «підсоколик», вл. *kobuš* «кібчик»;— очевидно, споріднене з псл. *ковьсь*, укр. *кíбець*, пор. також схв. *кóба* «кібчик»; сумнівне виведення слов'янських назв хижого птаха з германських мов (*Suolahti*, *Die deutschen Vogelnamen* 360) або з слат. *carus* «вид сокола» (*Matzenauer* 207), як і пов'язання з укр. *кóбза* (Ільинский ИОРЯС 16/4, 25); припущення про польське походження укр. *кóбуз* (Булаховський Вибр. пр. III 243; Берп. I 535—536) піддається сумніву (*Sławski* II 303).— Фасмер II 268; Преобр. I 325; Sławski I 388—389, II 303—304; Brückner 240—241; ЭССЯ 10, 92—93.— Див. ще *кíбець*.

[кóбуля] (зоол.) «морська свинка, *Cavia Klein* (*Cavia sobaya* L.)» Ж;— очевидно, видозмінене запозичення з східнороманських мов; молд. *кобай* «морська свинка», рум. *sovai* «тс.» походять від фр. *sovaye*, пов'язаного з нлат. (*cavia*) *sovaya*, утвореним на основі каріб. *kobiai* «тс.».— DLRM 161; Dauzat 122, 183—184; Bloch 156; Lokotsch EWAW 31.

*кóбура*¹ «шкіряний футляр (для пістолета тощо); шкіряна торбина біля сідла», [кóбур, кóбур] «тс.» Ж;— р. *кобóра*, заст. *кобóр*, бр. *кабура*, болг. *кобóр*, *кубóр* «тс.», м. заст. *кубóр* «пістолет», схв. заст. *кóбур* «пістолет (який звичайно возили у сідельній торбині)», *кóбура* «пістолет; кобура»;— запозичення з тюркських мов; тур. *kuḅur* «довга посудина у формі циліндра; банка; унітаз; кобура; довгий, тонкий (як труба)», кумик. *кóбур* «кобура (для пістолета)», туркм. заст. *кубур* «гробниця» зіставляються з монг. *qagur-ṣag* «великий ящик; труна» або з ар. *qubūr*, мн. від *qabr* «труна».— Фасмер II 269; Болдырев Тюркизмы 54—55; Шипова 188; Дмитриев 538; БЕР II 504—505; Skaljić 421—422; Skok II 219; Räsänen Versuch 274.

[кóбура²] «капюшон до свити» Я;— очевидно, результат видозміни форми [кóба] «капюшон до верхнього одягу».

зближеної з *кобура́* «шкіряний футляр». — Див. ще *кóба*¹, *кобура́*¹.

кóбух — див. *кúбах*.

[ков] «кутній зуб; ікло кабана» Ж; — результат діалектного переходу -л > -в з давнішого [кол] (<псл. *кълъ), пов'язаного з [кло] «ікло» (див.).

ковáдло «залізна підставка для роботи в кузні»; — бр. *кава́дла* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. *kowadło*, як і ч. діал. сл. *kovadlo*, вл. *kowadło* «тс.», пов'язане з *kować* (<псл. *kovati*) «кувати», відповідає укр. [ковáло] «ковадло». — Див. ще *кува́ти*.

[ковáло] «молот для пересування шпал»; — очевидно, результат видозміни давнішого *кува́лда*, зближеного з *ковáдло*. — Див. ще *ковáдло*, *кува́лда*.

ковáлик (орн.) (у складеній назві *вівчарик-к.* «*Phylloscopus collybitus Vieill.*»), [ковáльчик] «пищуха звичайна, підкоришник, *Certhia familiaris L.*», [ковáльчю́к] «чорна горихвістка, *Phoenicurus ochruros Gm. (Lusciola tithys)* Ж; повзик, *Sitta europaea L.* ВеНЗн; — п. *kowalik* «повзик»; — похідні утворення від *ковáль*, зумовлені дзвінким криком або співом цих птахів, подібним до звучання металу (Птиці СССР 454, 473, 527, 531). — Див. ще *ковáль*¹.

[ковáлік] (бот.) «квіточка жита» Лекс-Пол; — неясне.

[ковáль¹] (ент.) «ковалик, *Elatер L.*, гнойовик звичайний, *Geotrupes sterco-ragius L.*; жук-олень, *Lucanus cervus L.* ВеНЗн; тарган чорний, *Periplaneta orientalis L.*», *ковáлик* «*Elatер*; [безкрилий деревний червоний клоп, *Pugrhocoris apterus L.* Ж]», [ковáльк] «гнойовик звичайний»; — п. *kowal* «безкрилий деревний червоний клоп; [хрущак], [kowale] «червоногруді мурашки-деревоотці», [kowalik] «світляк, *Lampyris*», ч. [kovał] «якийсь жук», нл. *kowalik* «клопщитник, *Scutellera*; (мн.) агідний клоп, *Pentatoma bassarum L.*», болг. [кóвач] «жук-рогач», слн. *kováč* «жук-ковалик»; — очевидно, результат переносного застосування слова *ковáль* до різних комах за певними рисами подібності — до ковалика за здатністю клацати, як коваль залізом, до жука-оленя і гнойовика звичайного за наявністю жувальців, по-

дібних до ковальських обченьків, до таргана чорного за його кольором, що нагадує вкритого кіптявою коваля. — Горюстаев 116, 136; Sławski III 21; Schuster-Sewc 650. — Див. ще *кува́ти*.

[ковáль²] «вид гри в Галичині і в Закарпатті біля мерця» Я; — п. *kował* «дитяча гра з танцем і співом у такт кування; [вид танцю]; — неясне.

[ковáль³] «назва вола, що погано ходить»; — неясне; можливо, пов'язане з [ковилга́ти] «шкутильгати».

[ковáль⁴] «шматок сала, що дають кращому гонщиківі берлин і плотів»; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форм *кава́лок* «шматок», [ковéлок] «тс.».

[ковацува́ти] «роздавлювати» Ж; — неясне; можливо, результат видозміни і переосмислення дієслова [кавальцюва́ти] «дробити, кришити, різати на куски», пов'язаного з [кава́л] «кусок».

[ковáчик] «клапоть ганчірки, якою обв'язують живіт дитини» Ж; — неясне; можливо, результат видозміни форми *кві́чик*.

[кóвба] «коротка, товста, незграбна жінка» Я, [кóвбля] (знев.) «вайло» Па, [кóвблятися] (знев.) «копатися, длубатися» Па; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з [ковба́н] «колода, на якій рубають дрова; короткий товстий оцупок дерева»; разом з тим не виключена можливість зв'язку з р. [колба́н] «непорушна, нерозвинена людина», [колобáна] «ледача, неакуратна жінка».

[кóвбаль] «варений свинячий шлунок, начинений м'ясом і зором; кендох» Л, [кóвбик] «сальтисон; [шлунок Л; кендох, начинений м'ясом з свинячої голови Ж, До], [кóвбики] «фляки, начинені серцем, печінкою і салом» До, [кóвбик] «шлунок» Л; — очевидно, результати видозміни назви *ковбаса́*, зближеної з [ковба́н] «колода, чурбак», [кóвбик] «тс.» за зовнішньою подібністю реалій. — Див. ще *ковба́н*, *ковбаса́*.

[ковба́н] «колода, на якій рубають дрова; короткий товстий оцупок дерева замість табурета; колода, чурбак, пень Ж», [кóвбик] «чурбак, колодочка (дерева́на)» Ме, [кóвбиця] «колода, на якій рубають дрова; підпора, стояк (глиня-

ний) для лави Ж», [кóвбок] «товстіша частина дерева, відрізана від вершини; пень Шух; колода, чурбак», [ковбóн] «колода, чурбак» Ж; — р. [колб'як] «відрубков колоди, чурбак», п. [koɕban (koba)] «пень, колода, на якій рубають дрова» (з укр.); — очевидно, утворення, пов'язані з укр. р. *колобóк* «невеликий круглий хлібець», р. [кóлобáн] «товстий коржик»; виведення від нвн Kolbe «кінець колоди» (Шелудько 34), як і зближення з псл. *k^hɪbasa «ковбаса» (Ільїнський ИОРЯС 24/1, 126—129), викликає сумнів. — Фасмер II 287; Верп. I 542—543. — Див. ще *колобóк*.

[ковбані] «хавтури, побори духівництва» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [кóвбаль] «кендюх».

ковбáня «улоговина або глибока яма, наповнена водою; яма в річці, морі, стрімка западина у воді; калюжа Ж», [клубáня] «тс.» Ж, [ковбáнка] «невелика заглибина, наповнена водою» Ва, *ковбáнитися* «качатися, борсатися в ковбані»; — п. [koɕbaŋ] «грузьке озеро, став, калюжа; глибоке місце в річці, болоті» (з укр.); — очевидно, складне утворення з основ слів *кóло* (псл. *koło* «колесо» або псл. *kol-* «колоти, бити» і [бáня] (псл. *baŋja*) «копальня; яма, заглибина»; пов'язання з [ковбáн] «чурбан» і з *ковбасá* (Ільїнський ИОРЯС 24/1, 126—129) позбавлене підстав. — Толстой 230—232. — Див. ще *бáня*³, *кóло*¹, *колóти*. — Пор. *баюра*, *калабáня*, *калабáтина*.

ковбасá, [кíвбасá] Ж, *ковбáска* «вид ковбаси», [ковбаскí] (мн.) «сосиски» Ж, *ковбáсна* «ковбасна крамниця», *ковбáсня* «тс.»; (заст.) кустарне підприємство, де виробляли ковбаси», *ковбáсник* СУМ, Ж, [ковбас'яник] «ковбасник», [ковбáснийця] «кишка для ковбаси» Г, Ж, [ковбас'янка] «тс.», [ковбасóвий] «ковбасний» Ж; — р. *колбасá*, бр. *каўбасá*, [келбасá] (з п.), *кíлбасá* (з п.), др. *колбаса*, п. *kiełbasa*, ст. *kiełbodzię* «прилад для фарширування ковбас», каш. *kiełbas* «ковбаса», ч. *klobása*, рідк. *klobás*, ст. *koblása*, слц. *kolbasa*, [klbása], *klobása*, *kubása*, вл. *kołbasa*, [kołbas], нл. *kjałbasa*, рідк. *kjałbas*, болг. *колбáса*, *колбáс*, [калбáса, кълбáса, кобáса], м. *колбáса*, схв. *кобáскаца*, [кобáса, клобáса, клобáсица],

заст. *kobása*, слн. *klobása* «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; наявність слов'янських варіантів з -ɪ- (-ьɪ-) і -lo- (-o-, -u-), що передбачають праформи *k^hɪbasa (*к'ɪлбаса) і *klobasa, *kobasa, свідчить, що цей кулінарний термін є давнім запозиченням, але його джерела не зовсім ясні; найбільш вірогідним вважається походження з тюркських мов, зокрема від тур. *külbasti* «м'ясо, смажене на рапшопі; смажені котлети» (похідне від *kül* «попіл», спорідненого з аз. *каз.* *кумик.* *туркм.* *кирг.* *ойр.* *хак.* *уйг.* *кўл*, *чув.* *кёл*, *башк.* *кёл*, *тат.* *көл* і, далі, *дтюрк.* *kül* «тс.») і *тат.* **kolbasa* «ковбаса»; можливий також зв'язок із сх.-сл. **kolb-* (**ковб-*), засвідченим у р. *кóлоб* «невеликий круглий хлібець», р. *укр.* *колобóк* «тс.» та *укр.* [кóвбиця] «колода», [ковбáн] «тс.», [кóвбик] «шлунок», [ковбáтка] «кусень м'яса», або із звуконаслідувальним іє. *k^hɪ- (**kol-*, **kel-*), до якого зводяться і болг. *кълцам* «рубати, дрібно різати (м'ясо та ін.); колоти (цукор); лускати (горіхи); дзьобати (про птахів)», стсл. *кальцятати* «клатати (зубами)», *укр.* *клекотати*; малопереконливе припущення про спорідненість з псл. **[k^hɪ]bja* «пичкур, *Gobio fluviatilis*», р. [колбá, колбь], *укр.* *кóблик*, *кóвблик* «тс.» (Brückner 227; Rudnicki SO 18, 241—245; Holub—Lyer 243); неприйнятне з погляду семасіології, хронології та географії поширення слов'янських форм виведення їх від гебр. *köl-bāsār* «м'ясо, будь-яка плоть; жива істота» (Karłowicz SWO 268; SW II 325; Berneker Jagic-Festschr. 600—601; Bern. I 542; Mittwoch UngJb 8, 290—291) або від фр. *calebasse* «тиква» (Даль II 241; Karłowicz SWO 268), засвідченого вперше лише у XVI ст. — КЭСРЯ 204; Петлева Этимология 1966, 150; Фасмер II 286; Преобр. I 332; Соболевский ИОРЯС 27, 327; Ильинский ИОРЯС 24/1, 127; Дмитриев 560; Sławski II 143—144; Brückner KZ 45, 32—33; 48, 171; Machek ESJČS 205, ESJČ 258; Schuster-Sewc 592—593; БЕР II 549; Младенов 228; Skok II 117; Егоров 104; Радлов II 1479; Kniezsa I 1, 272. — Пор. *клекотати*, *ковбáн*, *ковбáтка*, *колобóк*.

[ковбасити] «невміло прати (білизну) Ме, Ва; довго, погано виконувати якусь роботу Ва», [ковбаситися] «возитися в грязі Г; бути довго намоченим, киснути; дутися, сердитися Ме»; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації дієслова [ковбанитися] «валитися в грязі» з іменником *ковбаса*.

[ковбатка] «шматок, частина; великий шматок м'яса Ж», [заковбати] «залатати» Я; — очевидно, результат видозміни й переосмислення іменника [ковбан] «колода, чурбак, оцупок дерева» під впливом дієслова *батувати* «різати великими шматками, панахати», [батати] «тс.». — Див. ще *ковбан*, *батати*.

ковбах, *ковбаха* — див. *кубах*.

ковбашка — див. *ковбиця*.

[ковбєбина] «ямка в озері, річці або плесі» Я; — очевидно, видозмінений результат контамінації слів *ковбаня* і [ковдббина] «вибій». — Див. ще *ковбаня*, *ковдба*.

ковбель, *ковбень*, *ковбик*, *ковблик* — див. *кбблик*¹.

ковбєць — див. *кібєць*.

[ковбєшка] «голова» Я; — очевидно, результат контамінації слів [довбєшка] «тупиця, тупа голова», похідного від *двбня*, і [ковбан] «колода, чурбак, пень». — Див. ще *довбати*, *ковбан*.

*ковбик*¹, *ковбиця* — див. *ковбан*.

*ковбик*², *ковбики*, *ковбік* — див. *ковбаль*.

[ковбір] «глибока тиха вода» Шух, [ковбір] «заросле болото» Ж, [ковбур] «яма у воді, ковбаня; стрімка западина у воді; вікнина (у болоті) Ж»; — очевидно, результат контамінації слів [говбур] «вир» і *ковбаня* (див.).

ковбіа, *ковбіша* — див. *кобша*.

[ковбиця] «заглибина для попелу у печі; виступ для лампи у куточку між комином і рештою печі Ме», [ковбашка] «заглибина в печі» Я, [ковбочка] «виступ для лампи у куточку між комином і рештою печі» Ме, [ковбиця] «заглибина під припічком» Шило; — можливо, результат зближення слова *кабіця* «відкрита літня кухня (піч)» з [ковбиця] «колода, на якій рубають дрова».

ковбой «пастух-вершник (у західних штатах США)», *ковбойка* «вид сорочки,

бриля»; — р. болг. *ковбой*, бр. *каубой*, л. *cowboy*, ч. слц. *kovboj*, м. *каубой*, схв. *кауббј*, слн. *kávboj*; — запозичення з англійської мови; англ. *cowboy* «ковбой» (букв. «коров'ячий хлопець») утворене з основ іменників *sow* (<дангл. *sū*) «корова», спорідненого з двн. *shuo*, *kuo*, нвн. *Kuh*, дісл. *куг* «тс.», а також псл. *govędo*, укр. [гов'єдо] «рогата худоба», і *boy* «хлопець», спорідненого з дфриз. *boy* «молодий чоловік», свн. *buobe* «хлопець», нвн. *Vube* «тс.». — СІС 335; Шанский ЭСРЯ II 8, 180; Kopalinski 184, 535; Hoľub—Lyer 265; Klein 193, 364. — Див. ще *гов'єдо*.

[ковбота] «яма в болоті, річці; стрімка западина у воді, вікнина (у болоті) Ж»; — очевидно, результат зближення слова *ковбаня* з [калбатина] «ковбаня» і дальшої формальної видозміни утворення. — Див. ще *калбаня*, *ковбаня*.

[ковган¹] «шматок криги або облитий водою й заморожений кізак, на якому діти катаються з гори», [ковганка] «тс.»; — очевидно, давній фонетичний варіант кореня *ковз-* (у *ковзати* і похідних); пор. подібну варіативність у п. *peřac* «повзати» — *peřgač* «тс.». — Див. ще *ковзати*.

[ковган²] «кабан»; — неясне.

ковганка «дерев'яна ступка для товчення сала; [жлукто Ж; корчага, ківш, миска, горщик Бі, Пі]», [кулганка] «скринька на сіль (без кришки)» Я; — р. [калган] «дерев'яна миска»; — етимологічно неясні форми; зближення з сумнівним тюрк. *kolġan* (Горяев 440) непереконливе. — Фасмер II 165; Шипова 154.

[ковдня] (з приказки *Щоб тебе свята ковдня не минула*) «?» Я; — результат зближення й контамінації назви колишнього містечка *Кодня* (тепер село в Житомирському районі Житомирської області) з приказки «Щоб тебе Кодня не минула» (у цьому містечку після придушення гайдамацького повстання 1768 р. було страчено близько 3000 його учасників) і слова [мобня] «блискавка» з приказки «Щоб тебе свята мовня не минула». — УРЕ 6, 529.

[ковдба] «озерце», [ковдбашка] «ковбаня, що лишається на лузі після пове-

ні Л, [ковдóбина] «вибій» Ж, [ковдóббина] «тс.», [кавтѣба] «яма з водою; ковбаня», [кавтóба, кóвтѣб, кóвтеб] «тс.» Л, [ковтóба] «ковбаня на лузі після повені» Л, [ковтóбина, ковтóбанка] «тс.» Л, [ковтóба] «заглиблення на лузі, наповнене водою після повені і заросле осокою», [ковтóбина] «тс.», [колдóбина] «яма, заглиблення у землі» Ва, [колдóб'є] (зб.) «тс.» Л, [колодóббина] «вибій»;— р. колдóба «вибоїна, ковбаня», колдóбина, [колдóбина, колдыбáнь, колдубáнь, колтобáнь] «тс.»;— певної етимології не має; найвірогідніший зв'язок з псл. *kolti (пор. лит. kálti) «довбати, видовбувати» і вихідне значення «видовбана (яма)» (Откупщиков 127, 164); менш обгрунтоване зближення з [ка́довб] «кадіб» (Фасмер II 287; Толстой 220—222; Miklosich EW 108; Bern. I 467); сумнівне також пояснення слова (Брандт РФВ 22, 139; Соболевский Slavia 5, 444) як рефлекса *kolod²ba, пов'язаного з кóло (кóлесо) і довбáти.

кóвдра, [кóвдря] «ковдра», [кóдра] «доморобна товста ряднина» Л, [кóдри] «смужечки старої тканини, з яких роблять підстилки або основу для вовняного рядна, вовняної пілки» Мо, [кóдра] «ковдра Ж; грубе рядно Ва», [кóлдра] «ковдра», ст. ковдра (XVIII ст.), колдру (1646);— р. ст. колтырь «сорт сукна», бр. коўдра «ковдра»;— запозичення з польської мови; п. kołdra «ковдра; (ст. і діал.) покривало для ліжка, столу, на стіну, на підлогу; вид плаща; паперові шпалери», як і ч. ст. koltra «завіса; ковдра, покривало для ліжка», слн. [kolter] «ковдра», [koltra] «тс.», походить від іт. ст. coltra «покриття, покривало», яке через нар.-лат. culcitra «подушка, матрац» зводиться до лат. culcita «тс.», можливо, спорідненого з дінд. kũgcañ «в'язка, жмуток».— Ткаченко УМШ 1958/4, 73; Онышкевич Исслед. п. яз. 243; Шелудько 34; Richhardt 68; Фасмер II 298; Sławski II 366; Bern. I 549—550; Mestica 336; Walde—Hořm. I 304.

[кóвдуш] «(убогий) мандрівник» Ж, [ковдош] «жебрак, старець» Чопей, [кóйдош] «тс.» ВеУг, [кóвди] «мандрування Ж; старцювання Чопей; вижебрані речі

Чопей», [ковдовати] «старцювати, жебракувати» Чопей;— слн. [kolduš] «негідник; жебрак; злодій»;— запозичення з угорської мови; уг. [kóvdus], koldus «бідний, убогий, злиденний, нужденний, жебрак, злидар» є, мабуть, словом давнього тюркського походження; дтюрк. qoldačī «прохач, прошак; жебрак», qol-«просити», очевидно, зводяться до спільнотюркського qol «рука».— Чопей 151; Желех. I 354; Лизанець НЗ УЖДУ 26/2, 119; Lizanec 83, 99; Crânjala 120; MNTESz II 524; Егоров 303; Lokotsch 95; Vambery 81.— Пор. гóвдаш.

[ковезá¹] «нечепурна, неповоротка людина» Ва;— неясне; можливо, пов'язане з [ковѣзка] «палиця», [ковізка] «палиця із загнутим кінцем».— Пор. ко-визá¹.

ковезá²— див. ковізїтися.

[ковеня́] «кочерга; палиця для мішання соломи при горінні» Л, [кавеня́, ковеня́, ковиння́, коменя́] «тс.» Л, [ковѣнька] «ковінька; гуляста горбата колода, ковінька»;— бр. [кавяня́] «кочерга», [кавѣнька] «палка для опори під час ходіння»;— очевидно, пов'язане з [кавўля] «загнутої форми палиця», [ковѣзка, ковізка] «тс.», разом з якими може бути виведене від псл. kovati «кувати; бити»; зіставлення з р. ковылять «шкандибати» (Фасмер II 274), як і виведення з ко + вити (Никончук Етимология 1977, 125), викликає сумнів.— Див. ще кувáти.— Пор. кавўля², кий¹, ковизá¹.

[кóвѣр] «(заст.) килим; ковдра» СУМ, Г, Ж, [кобѣр] «килим», [кобѣрець] «невеликий килим», [ковѣрець] (заст.) «тс.», [ковернік] «килимник» Ж, [ковѣрніця] «вишивальниця килимів» Ж, Пі, [ковѣрцѣвий] «килимний»;— р. ковѣр «килим», бр. [кабѣрац, кабѣлац], др. коверъ, ковьръ, коворь, п. kobierzec, [kobielec], ст. kobierz, ч. koberec «тс.; [плахта, у якій циганки носять дітей за плечима]», ст. kober «тонкий плащ», koberec «килим», слн. koberec «тс.»; [покривало; жебрацька торба], koberček «теплий вовняний кольоровий одяг», полаб. t'über «покривало (на ліжку); ліжка», st'üvegac «скаґертина», болг. гўбер «килим», м. губер «тс.», схв. гўбер «покривало, ковдра; килим (домотка-

ний)», *güber* «покривало (на ліжку); вовняна попона», [kober] «попона», ст. *koberes* «килим»;— перекожливої етимології цього мандрівного терміна немає; за фонетичними ознаками найімовірнішим є походження з давніх тюркських мов, але конкретні джерела запозичення не зовсім ясні; можливо, слов'янські форми походять від кипч.-тур. *köwer* «килим», *köbez* (пов'язаних з тат. [köbes] і, далі, дтюрк. *kiviz* «тс.», огуз. *küvüz* «кошма», чаг. сх.-тюрк. *kigiz* «вовняна ковдра», тат. *киез* «вовна, кошма», тат. каз. *kĭz* «тс.», що зіставляються також із монг. *kebis* «килим», калм. *кевс* «тс.») або від протобулг.-чув. **kavǝr* < **kebir*; недостатньо обгрунтовані зближення з р. *ковыря́ть* із гіпотетичним значенням «пести» (Соболевский РФВ 66, 350—351) і **ко-вьъгъ* «ковдра», [кo-вoра] «тс.» (Iljinskij PF 11, 191—192); неприйнятне виведення від етимологічно неясного дісл. *koğug* «тс.; ковдра» (Mikola Mém. Soc. Néophilol. I 389—390), від англ. *cover* «покривало» (Matzenauer 48—49; SW IV 383; Корш Словарь русского языка IV 1253) й уг. *guba* «хутряне пальто» (Meuser EW 133) або від лат. *coopertire* «покривати» (Machek ESJČ 264; Hořub—Lyer 245).— Фасмер II 270—271; Добродомов УЗ МГПИ 403, 41—53; Шипова 189; Преобр. I 327; Sławski II 298—300; Brückner 241; KZ 45, 27, 102; БЕР I 291; Zajaczkowski StOr 56—57; Räsänen FUF 29, 166; ZfSIPh 20, 448; Ramstedt 230; Bern. I 592; Mikl. EW 136.

[коверда́] «дурниця, нісенітниця» (?) Я;— неясне; можливо, результат зближення іменника [коверза́] «тс.» з р. *каварда́к* «безладдя, розгардіяш, плутанина»; не виключена також можливість зв'язку з [ковирта́ти] «базікати, балакати».

ковeрза́, *ковeрза́ти*, *ковeрзний*, *ковeрзні*, *ковeрзува́ти*, *ковeрзу́ха* — див. *каверза*.

ковeрiти — див. *ковирiти*.

ковeркoт (сорт тканини);— р. болг. *ковeркoт*, бр. *кавeркoт*, п. *kowerkot*, ч. слц. *sln. koverkot*;— запозичення з англійської мови; англ. *covercoat* утворене з іменників *cover* «покривало, футляр», пов'язаного з дієсловом *cover*

«покривати», яке через фр. ст. *coopertire* «закривати», утвореного з префікса *co-* і дієслова *apertire* (<**ap-vertire*) «відкривати», спорідненого з псл. **verti* «зачиняти, закривати», укр. *верeта*, *верeя*, [vir] «огорожа», та *coat* «піджак, мундир», яке через фр. ст. *cote* «чоловіча туніка» зводиться до франк. **kotta* «вид верхнього одягу», спорідненого з нвн. *Kotze* «груба вовняна ковдра».— СІС 335; Hořub—Lyer 265; БЕР II 511; Klein 305, 364; Walde—Hofm. I 56; Dauzat 211.— Див. ще *верeта*, *коалiцiя*, *коц*.

[ковeрнiяга] «гудзуватий пeнь» ВeНЗн, [ковeрнiяка] «тс.» ВeНЗн, [ковeрнiяк] «тс. ВeНЗн; негарний, нечепурний Я»;— неясне.

[ковeртaти] «направляти, керувати, правити, повертати» Ж;— очевидно, утворення, що складається з словотворчого елемента *ко-* і дієслова *вертати*; зближення з р. *ковeркать* «псувати; перекручувати; калічити, спотворювати» (Фасмер II 271; Георгиев БЕ 28, 202) не зовсім переконливе.— Machek ESJČ 210.— Див. ще *вeртiти*.— Пор. *каблyк*¹, *кавeрза*, *кадiб*, *ковoрот*.

кoвзати, [кoвзaтиcя] «кататися на льоду» Кур, *кoвзaтиcя* «тс.», [кoвлзнути] «ковзнути» Ж, *кoвзaлка*, *кoвзaнка*, [кoвлзiль] «ковзанка» ЛексПол, [кoвлзiльня] ЛексПол, *кoвлзiли*, *кoвлзaлка* Ж) «тс.», *кoвлзaн*, [кoвлзaни] «ковзани» Я, *кoвлзaнiр*, [кoвлзeлиця] «ожеледь», [кoвлзyн] «дитина, що повзає», *кoвлзкий*, *кoвлзний* «який рухається поковзом», [кoвлз] (виг.), [кoвлзъ] «тс.», *пiдкoвлзнyтиcя*, *пoкoвлзнyтиcя*, [пoкoвлзeнь] «рукоятка, кулак; повзун, хрестовина», *пoкoвлз* «ковзаючи», *пoкoвлзoм* «тс.», *рoзкoвлзати* «зробити слизьким», *рoзкoвлзатиcя*; — р. [кoвлзaть] «ковзати», ст. *кoвлзъкши* «ковзкий», *кoвлзъкши* «тс.», бр. *кoвyзaць*, *кoвyзaццa*, п. [kieřzac] «ковзати», ст. *kieřzac się* «тс.», ч. *klouzati* (se), ст. *klúzati* «тс.; повзти», слц. *kl'zat'* «рухати, пересувати по гладкій поверхні»;— псл. **k¹lžati* «ковзати», що є давнім варіантом основи **sk¹lžati* «тс.» з рухомим початковим іе. **s-*; розрив цих двох варіантів (Sławski II 147—148) необгрунтований; недостатньо аргументоване пояснення давнього *-l-* як ре-

зультату контамінації з псл. *pʲz-, до якого зводиться й укр. *повзті* (Gebauer Hist. mluvn. jaz. česk. I 296; Nitsch Wybór pism pol. II 159—160; МРКJ III 289—291); неприйнятне твердження (Machek ESJČS 207; Holub—Lyer 244) про спорідненість з нім. *gleiten* «ковзати», пов'язаним з *gʷlīdh- і, далі, іє. *ghleidh- «тс.»; зовсім сумнівні зіставлення з іт. *glissando* «ковзко» (Holub—Lyer 244), з гр. *κόχλι* «пурпурний слимак» і *κόχλος* «слимак» (Petersson BSl. Wortst. 75).— Фасмер II 290, 294; III 641, 642, 646—647; Шахматов Очерк 125; Марков РФВ 76, 267; Потебня К ист. зв. III 110; Преобр. I 333, II 299—300; Соболевский ЖМНП 1886 вересень 156; Вгӱскпер 227—228, 531; Machek ESJČ 259—260; Mikl. EW 300; Meillet MSL 14, 351—352.— Див. ще **сковзати**.— Пор. **ховзати**.

[**ковиза́**¹] «бондарський інструмент для згинання обручів», [*Говѣзка*] «палиця, на яку опираються при ходінні» Ва, [*ковѣзка*] «тс.» Ва, [*ковѣзка*] «палиця із загнутим кінцем, вид кийка»;— не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *ковінька*, [*ковеня́*] «кочерга» (див.).

[**ковиза́**²] «фартух (?)» Ж;— неясне.

[**ковізити**] «мучити» Ж, [*ковѣзчуги*] «животити; хворіти, нездужати» Пі, [*заковѣзчуги*] «застигнути, змерзнути, залякнути, закошубнути; зав'язнути, занепасти», [*заковѣзти*] «тс.»;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*ковѣзка*] «палиця із загнутим кінцем, вид кийка»; у такому разі первісним було значення «згинати, скручувати».— Пор. **ковиза́**¹, **ков'яза**.

[**ковізі́тися**] «комизитися; вередувати; норовитися Г; гедзатися, скаженіти Ж», [*ковѣза́*] «вередлива, примхлива людина Л; вередлива, плаксива дитина Ва», [*заковѣзі́тися*] «закомизитися; зноровитися; завередувати»;— очевидно, результат контамінації слів *комизі́тися* (*комиза́*) і *ковезу́вати* (*коверза́*); виведення *ковеза́* з основи *вѣзті*, ускладненої словотворчим елементом *ко-* (Никончук Етимологія 1977, 123) непереконливе.— Див. ще **каверза**, **комизі́тися**.

[**кові́ка**] «затримка, зупинка, перешкода» Я, *закові́ка* «тс.»;— р. *каві́ка*

«надрядковий знак; завиток на письмі, кривуля; [перешкода, утруднення]», [*ковѣ́ка*] «тс.», *каві́чки* (мн.) «лапки», бр. *закаві́ка* «утруднення; хитрість», болг. *каві́чки* «лапки», слн. *ка́вка* «гак; нерозбірлива буква», цсл. **каві́ка** «крюковий знак»;— псл. *кову́ка* «гак»;— не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з [*каві́ля*] «загнута палиця», [*ковеня́*] «кочерга», *кові́нька*; пов'язання з др. цсл. *кү́ко(носъ)* «горбоносий», з яким зіставляється укр. *кү́ка* «залишок покаліченої руки» (Фасмер—Трубачев II 154, 404; Куркина Етимологія 1970, 94; Преобр. I 280; Горяев 126; Младенов 226), потребує додаткової аргументації; ще менш імовірно виведення з іт. *savicchia* «кілочок», що продовжує лат. *clavicula* «ключик; вусик виноградної лози», демінутивного утворення від *clavis* «ключ; засув; гачок» (Pisani Paideia (1953) 8/2, 112).— Шанский ЭСРЯ II 8, 11, БЕР II 124; ЭСРЯ 9, 167.— Пор. **каві́ля**², **ковеня́**, **кү́кса**¹.

ковіла́ (бот.) «тирса, *Stipa L.*; [біловус стиснутий (мичка), *Nardus stricta L. Mak*], [*ковѣ́л*] «тирса», [*ковѣ́ле*] «ковила пірчаста, *Stipa pennata L.*» Ж, [*ковѣ́лка*] «ковила волосиста (тирса), *Stipa capillata L.*» Мак, *ковѣ́ль* «ковила», *ковѣ́льок* «ковила Лессінга, *Stipa lessingiana Trin. et Rupr.*»;— р. *ковѣ́ль* «ковила», [*ковѣ́л*], бр. *каві́ль*, др. *ковѣ́лие*, ч. *kavyl* (з р.), слн. *kavyl'* (з р.), болг. [*ковѣ́л*], схв. *кѣ́ѣль*, слн. *kovilje* «тс.»;— псл. **кову́ль*, похідне від *kovati* «кувати» (первісно «бити, рубати»), укр. *кува́ти*;— паралельне до гот. *hawī* «сіно», двн. *hewī*, нвн. *Heu* «тс.», похідних від рефлексів пгерм. **hau-* «бити, рубати», далі генетично пов'язаного з псл. *kovati*; спочатку слово означало «те, що рубають (>косять)»; менш переконливе пов'язання з р. *ковѣ́ль* «культати, [гнути]» (Веґн. I 594; Moszyński PZJP 65—66) або виведення слова як запозичення з тюркських мов (Менґес 105—107; Ванюшечкин РР 1971/2, 132—135).— Фасмер — Трубачев II 273—274; Machek Jm. gostl. 278—279; БЕР II 511.— Див. ще **кува́ти**¹.

[**ковилга́ти**] «культати, хитатися, нахилитися то в один, то в другий бік»

Я; — очевидно, результат контамінації запозиченого р. *ковылять* «шкутильгати; кульгати», етимологічно не зовсім ясного (пор. болг. [ковѣлям се] «тс.»), з укр. *кульгати*. — Фасмер II 274. — Див. ще *кульгати*.

[ковілка] «дерев'яна вставка у круглому кінці весла, за яку беруться обома руками під час веслування» Я, **[кобілка]** «ручка весла, перпендикулярна до лопати»; — р. **[ковылёк]** «держак лопати»; — неясне; можливо, пов'язане з р. **[ковылёк]** «сажень у вигляді трикутника для обмірювання площі землі».

[ковиліюшка] «звивина, закрут» Я; — р. **[ковылёга]** «звивина, вигин, кривизна», **[ковілина]** «тс.»; — очевидно, пов'язане з р. *ковылять* «шкутильгати», етимологічно не зовсім ясним. — Фасмер II 274. — Пор. *ковилгати*.

ковіль, **ковильок** — див. **ковіла**.

[ковирдяка] «великий шматок» (найчастіше про хліб) Па; — очевидно, афективне утворення.

[ковиріти] «хворіти, нездужати, марніти» Ж, **[коверіти]** «стогнати, пхикати; скиглити, верещати, кричати» Ж; — неясне.

[ковиртати] «базікати, балакати» Пі; — очевидно, етимологічно тотожне з **[ковертати]** «направляти, керувати, повертати», утвореним на основі дієслова *вертати*: у такому разі первісним було значення «повертати (язиком)». — Див. ще **ковертати**.

[ковіря] «потворно закутана жінка» Я, **[кувіря]** «тс.» Я, **[кувёрдя]** «жінка, надто закутана хустиною, з недбало намотаним одягом» Я, **[закувёрдитися]** «закритися, замотатися» Я; — неясне; зіставлення з **[невковірний]** (Яворницький 362) позбавлене підстав.

[ковиряти] «колупати, чистити» Ж, **[ковирувати]** Ж, **[ковіряти]** Пі «тс.»; — р. *ковырять* «колупати», **[ковіриться]** «упиратися, пручатися»; — можливо, запозичення з російської мови, в якій задовільної етимології не має; пов'язання з р. *ковылять* «кульгати» (Фасмер II 274) потребує додаткової аргументації; виведення з фін. *kavertaa*, *kovertaa* «видовбувати» (Погодин РФВ 47, 208) або розчленування на **ко-выряти* (Matzenauer

LF 8, 190) ще більш сумнівні. — Шанський ЭСРЯ II 8, 183. — Пор. **ковилгати**.

ковіки — див. **кóвки**.

ковінька — див. **ковеня**.

[кóвкиати] «жувати» ВеБ, **[кóвкнути]** «ковтнути» ВеБ, Ж; — очевидно, пов'язане з *ковтати*; стосунок між звуками **к** і **т** неясний.

[кóвки] (мн.) «сережки» Ж, **[ковіки]** «тс.» Ж; — можливо, результат спрощення слова **[ковткі]** «тс.» — Пор. **ковтók**¹.

[ковма] «корм з товченої картоплі й полови; товчена картопля, картопляне пюре» Л, **[комá]**, **[кóмка]**, **[кумá]** «тс.» Л, **[ковмі]** «їжа з товченої картоплі з конопляним сім'ям або товченим маком» Я; — неясне; можливо, пов'язане з **[кóвмо]** «в'язка коноплі або льону» (пор.).

[кóвмо] «в'язка коноплі або льону»; — очевидно, як і бр. *калматы* «волохатий», походить від псл. **kъyn-o* «пучок», спорідненого з *kъkъ* «клок». — Трубачев Рем. терминол. 86. — Пор. **клок**, **ковма**.

[ководка] «хребець (спинний)» ВеЛ; — неясне; можливо, діалектний фонетичний варіант слова *колóдка*.

[ковок] «дерев'яний цвях» Пі; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни іменника *кілók* (<**колок*).

кóворот (заст.) «ворота, якими перекривали вихідні вулиці села для охорони посівів від свійських тварин»; — р. **[кóворот]** «коловорот; ворота; стовп, до якого прикріплюються ворота», бр. **[кóварат]** «колодязний журавель»; — очевидно, утворене з словотворчого елемента *ко-*, того самого, що і в словах **[коверзá]**, **[коверзувати]** та ін., і основи *вóрот*, пов'язаної з *вертіти*. — Фасмер II 271—272. — Див. ще **вертіти**. — Пор. **каблúk**¹, **каверза**, **кадіб**.

[кóвочка] (орн.) «галка, *Corvus montedula*» Ж; — очевидно, пов'язане з **[кава]** «тс.»; фонетичний характер зв'язку неясний.

[ковп] «качан; стебло» Ж; — неясне.

ковпáк¹ «головний убір; накривка, накриття», **[ховпáк]** «тс.» Нед, **[ковпáковатий]** «схожий за формою на ковпак» Я; — р. *колпáк* «ковпак; дурень», ст. *калпакъ* «висока шапка», *колпакъ* «тс.»;

опанча з капюшоном; міра місткості», бр. *каўпак* «ковпак», п. *koľrak* «тс.» (з р.), ч. *kaľrak* «висока шапка, обшита хутром», рідк. заст. *koľrak* «тс.», ст. *koľrat* «головний убір», слц. заст. *kaľrak* «висока гусарська шапка, обшита хутром», [koľrak] «висока шапка, обшита хутром», нл. *kaľrak* «солдатська шапка» (з р.), болг. *калпак* «хутряна шапка, ковпак», м. *калпак* «тс.», [калпак] «півнячий гребінь», схв. *калпак* «висока хутряна шапка», слн. *kaľrak* «хутряна шапка, угорський головний убір»; — запозичення з тюркських мов; пор. тур. *kaľrak* «шапка; військовий головний убір; папах», крим.-тат. тат. ккалп. каз. *калпак* «шапка, ковпак», кирг. *калпак* «гострокінцева повстяна шапка», чув. *калпак* «шапка; дитячий капор», узб. *калпак* «тс.»; повстийний капелюх»; деякі слов'янські форми з початковим *ko* (ko) і болг. *калпак* «хутряна шапка» вважаються доосманськими запозиченнями з тюркських мов. — Фасмер II 252, 297; Шипова 155, 192; Vasmer ZfSlPh 7, 506; Преобр. I 338—339; Брандт РФВ 18, 35; Дмитриев 560; Menges ZfSlPh 23, 331; Korsch AfSlPh 9, 508; Соболевський РФВ 71, 24—25; Sławski II 373; Brückner 248; Muchliński 64; Karłowicz SWO 278; Machek ESJČS 205—206; Holub—Lyer 228; БЕР II 175; Младенов 229; Боев БЕ 15, 13; Małeckі Dwie gwary maced. II 46; Skok II 22—23; Škaljić 388; Верп. I 474—475; Mikl. EW 120; TEI I 324; TEI Nachtr. I 56, II 141; Егоров 87. — Пор. **клубук**.

ковпак² (бот.) «види грибів (розитес тьмянний, *Rozites caperata*; [*Merulius cantharellus*; *Polyporus ovinus* Fr. Ж; вид їстівних грибів ЯI)»; — р. *колпак* «розитес тьмянний; [*Agaricus somatus*]; — очевидно, пов'язане з *ковпак* «головний убір»; мотивація назви неясна.

ковпак³ «суцвіття, котик рогозу» Л; — результат перенесення назви *ковпак* «рід головного убору» у зв'язку з певною подібністю початків рослини до шапок. — Федченко—Флеров 40. — Див. ще **ковпак**¹.

ковпанія «полоз» Я; — результат видозміни деетимологізованої форми [ко-

панія] «викопане з коренем із землі скривлене дерево, з якого виготовляють полоз», похідної від *копати* (див.).

ковпаня (назва вівці) Доп. УЖДУ IV; — неясне.

ковпанька (орн.) «чубатий жайворонок, *Galerida cristata* L.» ВеУг, ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з *ковпак*¹; як семантичну паралель пор. нім. *Haubenlegche* «чубатий жайворонок» (букв. «жайворонок в очіпку, очіпковий жайворонок»).

ковпень (у сполученні *к. зелутий* (бот.) «солонець звичайний, *Salicornia herbacea* L.) Ж, Мак; — очевидно, пов'язане з [ковп] «стебло»; назва могла бути зумовлена соковитим і товстим стеблом та міжвузлями, дещо потовщеними вгорі (Федченко — Флеров 354). — Див. ще **ковп**.

коврига «великий шматок» (найчастіше про хліб) Па; — бр. *каврига*; — запозичення з російської мови; р. *коврига* «скиба, шматок хліба; хлібина» походить від др. *коврига* «хліб (цілий)», *коврыгъ*, *ковригъ* «тс.», що, як і болг. *ковриг* «пиріжок», прийшло ще у домонгольські часи, мабуть, з північнотюркських мов у двох формах *коврыгъ* і *ковригъ* «хлібина (ціла), міра хліба»; конкретне джерело запозичення поки що не встановлено. — Шанский ЭСРЯ II 8, 181; Фасмер II 272; Шипова 189; БЕР II 512.

ковтаря (кличка вівці) Доп. УЖДУ IV, [ковтаня, ковтеша, ковтка, ковтя] «тс.» тж; — не зовсім ясне; можливо, корінь той самий, що і в слові *ковтун* «жмут збитого волосся, вовни, шерсті».

ковтати¹ «глитати», [ковкати ВеБ, колкати Ж] «тс.», [ковкнути] «ковтнути» Ж, *ковток*, *ковтальний* «пов'язаний з ковтанням», *ковть* (виг.); — р. [колтнуть] «ковтнути», [колток] «ковток», бр. [каўтаць] «ковтати», ч. [klutati] «тс.»; — псл. *k^hṭati «ковтати», пов'язане паралелізмом початкових приголосних з *gl^hṭati, укр. *глитати* «тс.». — Фасмер I 414—415, II 297; Machek ESJČS 132; Верп. I 309. — Пор. **глитати**.

ковтати² «бити, стукати; битися, стукатися» СУМ, Ж, [ковтатися] «стукатися крашанками (напівобрядова ди-

тяча гра) Ме, [ковт] (вигук, що відтворює звук від удару) Ж; — р. [колтáть] «хитати; кульгати, шкандибати», п. [kiełtać] «різати; молоти; коливати, ворушити, мішати», мак. [se klǎtia] «хитатися»; — псл. *k^hl̥tati «ворушити, хитати, штовхати», пов'язане чергуванням голосних з *koltiti «колотити». — Sławski II 147; Bern. I 660. — Див. ще **коло́тити**.

[ко́втáч¹] (орн.) «дятел зелений, Picus (viridis L.); дятел великий, строка́тий дятел, Dryobates ма́жор L. Шарл, ВеУг, ВеНЗн, ДзАтл II; повзик, Sitta europaea L. Ж», [ковтáни́ця] «дятел» ВеНЗн, [ковтáни́ць, ковтáнка, покóвтáч] «тс.» Шарл, ВеНЗн; — назви, пов'язані з [ко́втáти] «бити, стукати» і зумовлені тим, що дятел стукає дзьобом по дереву, здобуваючи собі поживу або видовбуючи дупло для гнізда (Воїнств. — Кіст. 214, 219; Птицы СССР 379—380, 383—384); пор. інші, подібні з семантичного погляду назви цього птаха: [товкач, потовкач, довбало, довба́р, подовбидерево, клюйдеревó, дзюбдеревó, дзюбодерево, дзьобáвка, дзьобáк] тощо; перенесення цієї назви на повзика викликане тим, що він часто моститься в старих гніздах дятлів (Птицы СССР 526—527); менш переконливе пояснення назви дятла як результату метатези в слові *товка́ч*, зближеному вторинно з *ковтáти* (Булаховський Вибр. пр. III 236). — Див. ще **ко́втáти**².

ко́втэб, *ко́втэб*, *ковтóба*, *ковтóбина*, *ковтóбба*, *ковтóбанка*, *ковтóббина* — див. **ковдóба**.

[ковтóк¹] «сережка» Ме, ДзАтл II, [кóвтка] «тс.» ДзАтл II, [кóвткí] «сережки; підвіски»; — р. [кóлткí, колтíшкí] «тс.», п. ст. koftka «сережка» (з укр.); — пов'язане з р. [колтáть] «хитати», [колтáться] «хитатися, теліпатися», яке зводиться до псл. *k^hl̥tati «ворушити, хитати; штовхати». — Sławski II 374. — Див. ще **ко́втáти**².

[ковтóк²] «ганчірка; частка; клаптик»; — очевидно, етимологічно тотожне з [ковтóк] «сережка» (первісно «те, що теліпається, зокрема на рваному одязі»). — Див. ще **ковтóк**¹. — Пор. **ко́втун**¹.

ковтóк³ — див. **ко́втун**¹.

ковтрушкóвий — див. **кóлтріш**.

ко́втун¹ «жмут збитого волосся, вовни, шерсті; хвороба шкіри, при якій волосся сплутується і злипається, Plica polonica», [ковтóк] «жмут збитого волосся, вовни, шерсті», [ковтáк, ковтáх] «тс.», [ковтíннá] «клапти, патли, грудки» (про волосся) Я, [ковтíрря] «патли на голові» Я, [ковтíноватий] «з ознаками ковтуна на голові» Я, [ковтíнястий] «тс.» Я; — р. *колтíн* «ковтун (хвороба)», бр. *каўтíн* «тс.»; збите волосся», п. koftun (з укр. або бр.), ч. koltoun, koftun; — псл. *k^hl̥tupь «ковтун, жмут збитого волосся», похідне від *k^hl̥tati (se) «теліпати(ся), колихати(ся)», з яким етимологічно пов'язане укр. [кóвткí] «сережки»; пов'язання слова з кирг. kúltö «вузол, підв'язаний кінський хвіст» (Bern. I 550; Machek ESJČS 215—216) або виведення його від лит. kaltūnas «ковтун», kaldūnas, лтс. kaltuons «тс.» (Blese, Beiträge zur Namenforschung IV 63) сумнівне. — Фасмер II 298; Потебарн РФВ 7, 70—71; Вярэніч Белар. лінгв. 2, 71—73; Sławski II 375—376; Brückner 248. — Див. ще **ковтóк**¹.

[ковтóун²] «філістер, обиватель, міщанин» Ж; — ч. мор. [koltún, koldún] «неохайна людина, вошивець»; — запозичення з польської мови; п. koftun (з XIX ст.) «небагатий шляхтич або міщанин (зневажливе прізвисько); (пізніше) відстала, обмежена, дріб'язкова людина» виникло, очевидно, як переносне вживання основного значення слова «ковтун; сплутане волосся на голові». — Sławski II 375; Brückner 248; Machek ESJČS 215—216. — Див. ще **ко́втун**¹.

[ковтíох] «карлик; кретин» Ж; — очевидно, етимологічно пов'язане з укр. *ко́втін* «жмут сплутаного волосся, вовни, шерсті; хвороба»; неприйнятне зіставлення (ВеЗн 26) з р. *колдíн* «чарівник, чаклун». — Sławski II 375—376. — Див. ще **ко́втун**¹.

[ковтáга] «брила, грудка» Ж; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форми [ковтáх] «жмут збитого волосся, вовни, шерсті; збите у грудки волосся», похідного від *ко́втін* «тс.».

[ковт'ях¹] «кінський або коров'ячий кізяк» Л; — очевидно, результат видозміни форми [кот'ях] «кізяк», зближеної з [ковт'яга] «брила, грудка». — Див. ще ковт'яга, кот'ях.

[ковт'ях²] «гноно; суцвіття (ягід, бузку, дрібних плодів)» Л; — результат видозміни слова *к'етяг* (*к'етях*) «гноно», зближеного з [ковт'ях] «жмут збитого волосся, вовни, шерсті; збите у грудки волосся»; зближення зумовлене, очевидно, загальною схожістю форми грона чи суцвіття з формою збитого у грудки волосся; пор. подібний семантичний зв'язок у слові *бр'юнька* «ще не розвинений пагін рослини; зачаток квітки або стебла з листям; [жмут забрудненої і зліпленої вовни на віщі]». — Див. ще *к'етяг*, *к'овт'ун*¹.

[ковт'юба] «незугарна, неохайна людина»; — афективне утворення, близьке до [к'овба] «коротка, товста, незграбна жінка» (пор.).

[ковх'ан] (дит.) «стусан» Л; — неясне; можливо, результат фонетичної видозміни слова *штовх'ан*.

[ковц'урра] «патли на голові» Я; — очевидно, результат афективної видозміни слова [ковт'урра] «тс.». — Див. ще *к'овт'ун*¹.

ковч'ег «(бібл.) судно Ноя; громіздке, старомодне судно, екіпаж тощо; (церк.) скринька для зберігання т. зв. святих дарів»; — р. *ковч'ег*, бр. *каўч'эг*, др. *ковч'егъ* (*ковьч'егъ*) «ящик; сховище, скарбниця; гробниця з мощами святого; кіот завіту, де євреї зберігали скрижалі; ковчег Ноя», болг. *ковч'ег* «скриня, ящик; труна; огорожа колодязя; ковчег», м. *ковчег* «скриня, ящик; труна», схв. *к'овчег* «ящик, скриня; рундук; труна; ковчег», стсл. *ковьч'егъ* «ящик, скриня; кіот завіту; гробниця з мощами святого»; — очевидно, слово східного, не встановленого точно походження; пор. чаг. кориг «посудина», кобиґ'сак «коробка», монг. *qırag'caq* «великий ящик; труна», калм. *х'іртс'аґ* «тс.»; менш імовірні зближення з тур. [кар'сук, кар'сук] «футляр» (Mikl. EW 136; Verp. I 594), з сгр. *κ'οψάμιον* «ящик, скриня; сховище; посудина; футляр» (Matzenauer 48) і з др. *ковъ* «посудина» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 230). —

СІС 335; Баскаков та ін. Кримський укр. і орієнт. 133—134; Фасмер II 272—273; Шипова 189; БЕР II 513; Преобр. I 327—328; Lokotsch 78, 98; Ramstedt 202; Gom-bocz 98; Mikkola JSFOurg 30/33, 16.

[ковш'ак] (ент.) «тарган чорний (східний), *Blatta orientalis* L. (*Periplaneta orientalis* L.)» ВЕНЗн; — очевидно, похідне утворення від *к'івш*; назва зумовлена ковшоподібною формою самиці, характерною для цього виду тарганів. — Див. ще *к'івш*.

[ковшинка] (бот.) «вид грибів [паршивка], *Peziza ciborioides* Hoffm.» Мак; — пов'язане з [ковш] «к'івш»; назва зумовлена чашоподібною формою гриба (Словн. бот. 416; Симонович 346); пор. інші його назви: р. *чашечник* (від *чашка*), схв. *чашаста г'лива* (букв.) «чашоподібний гриб», нім. *Becherpilz* (букв.) «чаша-гриб», *Napfpilz* (букв.) «миска-гриб». — Див. ще *к'івш*.

[ков'яза] «мерзляк» Ж, [ков'язливий] «тс.» Ж, [ков'язити] (у виразі *к. біду* «терпіти нестатки, бідувати, страждати») Ж, [ков'язнути] «ціпеніти; вмирати» Ж, [заков'язнути] «тс.» Ж; — очевидно, псл. **kovęz-*, здавна пов'язане з [ков'язнути] «животіти; хворіти, нездужати», [ков'язка] «палиця із загнутим кінцем». — Див. ще *ковиза*¹, *ков'язити*.

[кога] «кашель» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [koga] (хвороба худоби), (каш.) [kaga] «тс.» походять від снн. *koge* «тс.». — Sławski II 327; SW II 390.

[когітнік] (бот.) «рододендрон карпатський, *Rhododendron kotschyi* Simk. (*Rhododendron ferrugineum* L.)» Ж, Мак; — очевидно, результат видозміни іншої, більш поширеної назви цієї рослини [кох'ітнік (*кохитнік*)], деетимологізованої і зближеної зі словом [к'оготь] (*к'іготь*). — Див. ще *кох'ітнік*.

ког'орта; — р. *ког'орта*, бр. *каг'орта*, п. ч. слц. вл. *kohorta*, болг. *кох'орта*, схв. *к'ох'орта*, слн. *kohorta*; — запозичення з латинської мови; лат. *cohors* (род. в. *cohortis*) «когорта (підрозділ легіону); міцно згуртована група людей; почет претора у провінції; натовп; скотний двір» складається з префікса со- «з-» і основи іменника *hortus* «обгороджене

місце; город, садок; (ст.) вілла», спорідненого з гр. *χóρτος* «огорожене місце; огорожа, двір; пасовище, корм», гот. *gards* «дім», лит. *gaĩdas* «загорода, кошара; загорожа», псл. **gorďъ*, укр. *гóрод* «місто». — СІС 336; Шанский ЭСРЯ II 8, 183—184; Kopalinski 500; Holub—Lyer 246; Klein 310, 363; Walde—Hofm. I 242, 660. — Див. ще *гóрод*, *коаліція*.

[*когúт*¹] «півень, *Gallus domesticus*; китиця з півнячого пір'я на капелюсі» Г, Ж, [*когóби*] «півень; півняче, страусове перо» Ж, [*когут'янка*] «півняче перо» Ж, [*когут*] «півень», [*когутій*] «півнячий», [*когутячий*] «тс.»; — р. [*когут*] «півень», бр. [*кагут*], п. *kogut*, ч. *kohout*, ст. *kohút*, слц. *kohút*, нл. ст. *kogot* «тс.»; — результат спільної для частини східних і західних слов'янських мов видозміни псл. **kokotъ* «півень»; рідковживаний суфікс -*ut*- замінив функціонально тотожне з ним -*ot*-; менш переконливі спроби пояснити слово в польській і східнослов'янських мовах як запозичення з чеської мови (Nitsch RSl 8, 83—91; Navránek Slavia 24, 180; Дзензелівський УЗЛП 77) або як збільшену форму до псл. **kokotъ* (Otrębski Slavia 20, 236). — Фасмер II 283; Преобр. I 331—332; Sławski II 328—329; Brückner 243; Machek ESJČ 266—267; Holub—Lyer 246; Holub—Kop. 175; ЭССЯ 10, 107—108; Верп. I 540—541; Mikl. EW 122—123. — Пор. *кокош*¹.

[*когúт*²] (орн.) «тетеря, *Lyrurus tetrix* L. (*Tetrao tetrix* L.)» Г, Шух, ВЕНЗн, [*когутіця*] «тс.» ВЕНЗн; — п. [*kogut*], ч. [*kohout*], слц. [*kohút*] «тс.»; — результат перенесення на тетерю назви [*когúт*] «півень», викликаной зовнішньою подібністю цього птаха з ряду курячих до курей (Воїнств. — Кіст. 23—24; Птицы СССР 174); як семантичні паралелі пор. інші назви тетері: [*дика курка*, *когút дикий*, *дикий півень*], нвн. *Birkhahn* (букв. «березовий півень»). — Див. ще *когúт*¹.

[*когúт*³] (орн.) «чорна жовна, *Picus martius* L. (*Dryocopus martius* L.)» Ж, [*когут'ець*] «тс.» Ж; — результат перенесення на чорну жовну назви [*когúт*] «півень», очевидно, у зв'язку з деякою подібністю до півнячого гребеня черво-

ної плями на голові в цього птаха. — Воїнств. — Кіст. 215—216; Птицы СССР 379—380. — Див. ще *когúт*¹.

[*когут'еша*] «назва овець» Доп. УЖДУ IV, [*когут'яня*] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане з [*когúт*] «півень»; мотивація зв'язку неясна.

[*когúтик*¹] «верхівка смереки; вузол на перевеслі снопа», [*когутóк*] (рідк.) «сережка (з підвіскою)» Ж, ДзАтл II; — очевидно, результат переносного застосування слова [*когуттик*] «півник», зумовленого зовнішньою схожістю з півнячим гребінцем або півником; пор. подібні з семантичного погляду п. *kogutek* «чуб», ч. *kohoutek* «вид дитячої або жіночої зачіски». — Див. ще *когúт*¹.

[*когúтик*²] (бот.) «веснівка дволиста, *Majanthemum bifolium* (L.) F. W. Schmidt (*Convallaria bifolia*)»; — очевидно, пов'язане з [*когúт*] «півень» назва зумовлена тим, що загальний вигляд рослини подібний до постаті півня з розгорнутими крилами; що схожість можуть підсилювати червоні ягоди на верху рослини з кольором півнячого гребінця. — Нейштадт 164. — Див. ще *когúт*¹.

[*когúтик*³] «курок рушниці»; — ч. *kohoutek* «курок», слц. *kohútik* «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. заст. *kogutek* «курок» виникло, очевидно, в результаті переносного вживання *kogutek* «півник», зменш. від *kogut* «півень», спорідненого з укр. [*когúт*] «тс.»; можливо, розвиток семантики польського слова пов'язаний із впливом нвн. *Hahn* «півень; курок». — Див. ще *когúт*¹.

[*когúтик*⁴] (бот.) «купина, *Polygonatum* (Tourne.) Adans.» Ж, [*когутник*] «купина лікарська, *Polygonatum officinale* (L.) All.» Мак; — очевидно, результат перенесення назви [*когуттик*] «півник», похідної від [*когúт*] «півень»; перенесення могло бути зумовлене червоним кольором ягід деяких видів рослини, зокрема, купини кільчастої (Федченко—Флеров 253), або її довгасто-ланцетними листочками, що створюють подібність до забарвлення або форми півнячого гребінця; на те саме семантичне зближення вказують інші назви купини: [*кукуруч-*

ка, кукуричка, кокоричка, кур-зілля, півник].— Див. ще **кóгút¹**.

[**когутик**⁵] (бот.) «косарик черепичасті, *Gladiolus imbricatus* L.» Мак;— похідне утворення від [кóгút] «півень»; назва зумовлена, очевидно, схожістю рожевого забарвлення квіток і пурпурової оцвітини рослини з кольором півнячого гребінця (Нейштадт 169; Федченко—Флеров 258—259) або подібністю лінійно-мечовидного листа до довгастого пір'я у півнячому хвості; подібність до півня відбивають також інші назви косариків черепичастих: укр. [півники червоні], р. [кочеткі] (букв. «півники»), схв. [божји петеших] (букв. «божий півник»).— Див. ще **кóгút¹**.

[**когутики**¹] (бот.) «вид довгастих, знизу широких кислих яблук» Велл, [когútик] «тс.»;— запозичення з польської мови; п. [kogutki] «сорт яблук», [kogutek] «тс.» є, очевидно, результатом перенесення назви kogutek «півник», похідної від kogut «півень», спорідненого з укр. [кóгút] «тс.»; мотивація перенесення неясна.— Див. ще **кóгút¹**.

[**когутики**²] (бот.) «целозія гребінчаста (гребінець), *Celosia cristata* L.» Мак;— похідне утворення від [кóгút] «півень»; назва рослини зумовлена тим, що її квітки зібрані в щільне суцвіття, яке часто нагадує півнячий гребінець.— Вісюліна—Клоков 149.— Див. ще **кóгút¹**.

код «система умовних знаків; ключ для шифрування чи розшифрування тексту», *кодувати*;— р. бр. болг. м. код, п. ч. слц. kod, слн. kóđ;— запозичення з французької мови; фр. code «звід; збірник законів, кодекс» походить від лат. codex «збірник, реєстр, книга для записів, список постанов» (давніше «дошечка для записів»).— СІС 336; Шанский ЭСРЯ II 8, 184; Kopaliński 499; Holub—Lyer 245; Dauzat 185; Walde—Hofm. I 185; Ernout—Meillet I 130.— Див. ще **ко́декс**.

[кóда] (рідк.) «поясок, крайка Я; стрічка на капелюсі Ж», [кóди] (мн.) «стрічки на капелюсі» Ж;— можливо, запозичення з молдавської мови, але молд. *коáдэ* «хвіст; коса (волосся); держак; шлейф» сумнівне як основа виник-

нення українського слова з погляду семантики; ще більш сумнівним є зближення (Stocki AfSIPh 25, 354) з незасвідченим рум. coda «хвіст; кочерга».— Scheludko 135; Vrabie Romanoslavica 14, 154; Crânjală 313, 438.

[кóдаш] «дружко, боярин Ж; той, хто виконує обов'язки візника на весіллі (на Буковині)»;— р. [кóдаш] «товариш»;— запозичення з тюркських мов; уйг. kadaš «товариш, друг», дтюрк. qadaš «родич, брат, молодший брат; товариш, однодумець», очевидно, утворене за допомогою суфікса -daš із загальним значенням сумісності від іменника qa «родич, старший брат»; припускають також (Покровская ИРЛТЯ 58—60, 68—72; Малов Пам. др.-тюрк. письм. 409; Боровков 192, 193; Zajaczkowski NWT 127—128) зв'язок із чаг. qajaš «родич», уйг. qajaš «тс.» і нерозкладний корінь у формі дтюрк. qad-/qat-, тюрк. qaj- з історичним чергуванням -d/-t- і -j-, представлений у шор. телеут. *кат* «жінка», тув. башк. кирг. *катын* «тс.; дружина», каз. ккалп. *қатын* «тс.», тур. *kadın* «жінка, дама», дтюрк. *qadın* «тесть» і, можливо, у тур. *kaup* «дівер, шурин», аз. *кайын* «молодший брат дружини», гаг. *кайынчу* «тс.», дтюрк. огуз. кипч. *qajın* «тесть»; менш переконливе виведення західноукраїнського слова (Scheludko 135; Crânjală 313, 341; Vrabie Romanoslavica 14, 154) з рум. *codăș* «останній, відсталий; [той, хто йде останнім у кортежі молодого], похідного від рум. *soadă* «хвіст».— Болдырев Тюркизмы 52—54; Фасмер II 275; СРНГ 14, 44; Дмитриев 496, 497; БЕР II 517; Бурнашева ИСГТЯ IV 116, 119—120; Қаз. тіл. қысқ. этим. сөзд. 113, 123—124; Радлов II 92, 315; Räsänen Versuch 214.

кодеїн (лікарський препарат);— р. болг. м. *кодейн*, бр. *кадэйн*, п. *kodeina*, ч. *kodein*, слц. слн. *kodein*, схв. *кодэйн*;— запозичене, очевидно, через російське посередництво з новолатинської мови; нлат. *codeinum* походить від гр. *κώδεα* «маківка» або *κώδία* «тс.», мабуть, споріднених з *κώδων* «дзвін, дзвінок, бубонець», дальші етимологічні зв'язки яких не з'ясовані; назва зумовлена тим, що кодеїн міститься в опіумі,

який видобувається з маку. — СІС 336, Шанський ЭСРЯ II 8, 184—185; Koralíński 499; Holub—Lyer 246; Klein 308, 253; Walde—Hofm. I 191—192; Frisk II 59.

ко́декс «сукупність законів у якій-небудь галузі права; сукупність правил поведінки, звичок, переконань тощо; старовинний рукопис в оправі»; — р. болг. м. *ко́декс*, бр. *ко́декс*, п. вл. *ко-декс*, ч. *codex*, слц. *kódeх*, схв. *ко́декс*, слн. *kódeks*; — запозичення з латинської мови; лат. *cōdex* «стовбур дерева, колода, пень; навоскована дощечка для письма, книга; записна книжка, книжка для заміток» разом з архаїчним варіантом *caudex* «тс.» пов'язане з дієсловом *cūdo* «б'ю», спорідненим з днв. *houwan* «рубати, бити», дангл. *hēawan* «тс.», тох. А ко-«вбивати», тох. Б *kau-* «тс.», лит. *káu-ti* «бити, кувати», псл. *kovati*, укр. *кува-ти*. — СІС 336; Шанський ЭСРЯ II 8, 185; Фасмер II 275; Горяев 148; Koralíński 500; Holub—Lyer 246; Младенов 244; Bern. I 593; Walde—Hofm. I 185, 186, 300—301; Егпout—Meillet I 106, 130. — Див. ще *кувати*. — Пор. **код**.

[кодї] «коли» ВеЛ, **[кодї]** «тс.» Ж; — р. *кады́, када́*, п. *kiedy*, ч. *[kedy]*, слц. *kedu*, *ked'*, вл. *hdy*, нл. *gdy*, ст. *kedu*, болг. *кога́*, м. *кога*, схв. *ка́да*, слн. *kdáj*; — псл. *ko-du*, **кь-ду*/**ко-да*, **кь-да*; — споріднене з лит. *kadà* «коли», **[kadù]** «тс.», прус. *kaden*, *kadden* «як, тимчасом як, коли», лтс. *kad* «коли», дінд. *kadá*, ав. *kadā* «тс.»; у першій своїй частині (кь-/ко-) належить, як і перший компонент праслов'янського особового займенника *кь-то* «хто», до первісного індоєвропейського займенникового кореня **к^о*- (щодо розвитку значення пор. споріднені гр. *λότε* «коли», гот. *hvan* «тс.»), а в другій містить псл. *-da/-dy* того самого походження, що й кінцеві частини в псл. **вьsǫdu* (-y), **вьsedy* (-è), укр. *всюди*. — Фасмер II 274—275; Sławski I 270, II 138—139; Schuster-Sewc 268—269; БЕР II 514—515; ЭССЯ 10, 108—109; Bern. I 418, 673, 675; Топоров III 117—119; Grautmann 111; Рокотпу 644—648. — Див. ще *всюди*, *хто*.

кодифіка́ція «зведення у систему, в єдиний комплекс різних законів і по-

станов», *кодифіка́тор*, *кодифікува́ти*; — р. болг. *кодифіка́ция*, бр. *кадыфіка́цыя*, п. *kodyfikacja*, ч. *kodifikace*, слц. *kodifikácia*, вл. *kodifikacija*, м. схв. *кодифіка́ція*, слн. *kodifikacija*; — запозичення з французької мови; фр. *codification* «кодифікація» утворене з іменника *code* «звід, збірник, зібрання законів, кодекс» і іменникового компонента *-fication*, що походить від лат. *-ficatio* (зн. в. *-ficatio*нem), пов'язаного з дієсловом *facere* «робити». — СІС 336; Шанський ЭСРЯ II 8, 185; Koralíński 500; Holub—Lyer 246; Klein 308, 588; Bloch I 157; Dauzat 185. — Див. ще **код**, **факт**.

[кодї́] «назва вола з товстими ногами», **[кодї́ян]** «товстоногий» (як епітет до особового імені) Я; — неясне.

ко́дло «рід, плем'я; поріддя, виплодок, виводок», **[ко́дловатий]** «багатосімейний»; — р. **[ко́дло]** «поріддя, виплодок»; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. *godło* «умовний знак, символ; (ст.) знак, гасло, родове гасло», від якого походить і укр. **[го́дло]** «рід, плем'я; поріддя, кодло», пов'язується з дієсловом *godzić* (*się*) «годити(ся)»; сумнівне пояснення слова (Vasmer ZfSlPh 9, 369) як запозичення з германських мов (пор. нвн. **[kütt]** «згряя птахів», голл. *kudde* «стадо») або пов'язання з р. *коти́ться* «родити» (про тварин) (Vaillant RES 13, 251), як і виведення з метатези форми, спорідненої з дісл. *tygill* «ремінь, зав'язка», нвн. *Zügel* «узда» (Loewenthal AfSlPh 37, 389). — Фасмер II 275; Преобр. I 329; Sławski I 306; Brückner 148. — Див. ще **го́дло**.

ко́дбо́ла «канат; [сільськогосподарський пристрій для витягування соломи кінцями від молотарки на ожеред *Mej*], **[ка́дбо́ла]** «канат» Кух, **[ка́дбу́л]** «тс.» Кух, **[кодї́лка]** «прядиво чи вовна, змотані в кужіль; основна вірвовка в переметі, до якої чіпляються гачки» Мо, **[кодї́льницья]** «стовп, на якому сушать вірвовки рибальських снастей» Мо, **[кодї́льня]** «балки (стояки) риштування з висячними канатами» Ж, **[кодї́льчик]** «рибалька, що стежить за вірвовками, до яких прив'язані рибальські сіті» Мо, **[кодї́ль-**

щик] «рибалка, що тягне кодолу невода» Дз, [кодол] «товста віршовка» Пі, [кодблыцк] «крилаш (помічник рибальського атамана)» Ж, [кодільничий] «тс.» Ж;— р. [кадѡл] «ланцюг, путо (на ноги коней); якірний канат, канат для витягування рибальських сіток», [кодѡл] «тс.»;— очевидно, запозичення з давньоскандинавської мови; дісл. каѡал «якірний канат, мотузок» виводиться через снн. kardēl «канат», kordēl (kordēel) «тс.» від фр. cordelle «мотузок з вузлами; кручений пояс, шнур», похідного від фр. corde «віршовка, мотузок, шнур; канат»; зближення з фін. kahle «віршовка» (Погодин, Варшавск. Университ. изв., 1904, 30) або з р. кандалы (Kalima 27; RSI 5, 84) сумнівні.— Фасмер II 276; Brückner KZ 48, 189; Vries AEW 296; Jóhannesson 1039; Falk—Torp I 482; Kluge—Mitzka 394; Dauzat 122, 207; Bloch I 177.— Див. ще **кѡрда**¹.

коєфіцієнт «сталий множник при іншій величині; відношення двох значень фізичної величини»;— р. коєффициєнт, бр. каєфіциєнт, п. koeficient, ч. слц. vl. koeficient, болг. м. коєфициєнт, схв. коєфициєнтат, слн. koeficiєnt;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. Koeffizient, англ. coefficient походять, очевидно, від фр. coefficient, створеного в XVI ст. математиком Ф. Вієтом (Viète) на основі слат. coefficients, -ntis «сприяючий», пов'язаного з coēficere «діяти, виконувати разом», що складається з префікса со- «разом» і дієслова efficere «діяти, виконувати, робити».— СІС 336; ССРЛЯ 5, 1564; SW II 390; Holub—Lyer 40, 246; БЕР II 518; Klein 308; Bloch—Wartburg 205.— Див. ще **ефєкт, коаліція**.

[кѡєць] «клітка для курей», [кѡєц] «тс.»; клітка для великої свійської птиці» Ж, [кѡйць] «клітка для курей, гусей, качок» Дз, Мо, [кѡйци] «клітка для свійської птиці» Ме, [кѡйци] «купки, на яких сідають у пташнику свійські птахи» Я, [кѡюшник] (заст.) «скупник свійської птиці» Мо, [кѡяшник] «тс.»;— запозичення з польської мови: п. kojes «клітка для свійської птиці; огорожа на скотному дворі, у хліву, у курнику; приміщення

для пташенят, маленьких тварин; [місце в коморі, огорожене для зерна; скриня, ящик для зерна; огорожа за домом для свиней чи інших маленьких тварин] пов'язане з ст. kojes «клітка; клітка для домашньої птиці, приміщення для птахів і тварин», що є результатом видозміни форми kosies «тс.», якій відповідає укр. [котєць] «комишева загата для ловлі риби», [кутіць] «клітка; огорожа для свиней, овець»; виводиться також (Журкина Этимология 1970, 94—95) від псл. *kojiti «заспокоювати» (пор. укр. *пѡкій*).— Richhardt 67; Sławski H 310, 330—331; Brückner 244; Łoś Gr. p. I 173—174; Nitsch RSI 8, 130; SW II 391; Berg. I 588.— Див. ще **кѡтєць**.— Пор. **кѡпці, кутіць**.

[кѡжа] «шкіра, шкура», [кажанѡк] «хутряна або шкіряна куртка; короткий кожух Ж», [кожанѡк] «тс.», [кожанєць] «черевик із суцільного шматка шкіри», [кѡженєць] «вид черевика» Ж, [кожіця] «шкіряний фартух» Ж, [кожівня] «вид сорочки (?)» Ж, [кожняр] «кушнір», кожїх, кожухар «кравець, що шиє кожухи», кожїшник «тс.», [кожухарство] «шубне ремесло» Я, кожїанка «шуба з овечої шкіри, покрита зверху суком; [жіноча шуба, покроена як свита Г; короткий кожух, хутряна куртка Ж; вид шапки (з овчини?) Г]», кожїшна «не покритий тканиною кожешок; вичинена овеча шкура; шматки старого кожуха; [шуба, легка шуба Пі, Г; короткий кожух, хутряна куртка Ж]», [кожїшка] «жіноча шуба, покроена як свита; вид шапки (з овчини?)», [кожїшно] «шуба, кожух», кожїшѡк «маленький кожух; густа плівка на поверхні заололого молока, киселю; зовнішній покрив комахи, гусениці; шкіра змії, скинута під час линяння; [жаб'яча шкіра; луска з горіха]», [кажїшка] «короткий кожух; (ст.) шушон» Л, [кожістий] «шкірястий» Ж, [кожоватий] «тс.» Ж, [кожїшанний] «пошитий з кожушини», [кожїшний] «тс.», [кожїшитися] «здуватися, підніматися вверх, випинатися» Я, *накожні* «шкіряні рукавиці», [накоржень] «шкіряна рукавиця»;— р. бр. діал. др. болг. м. *кѡжа* «шкіра, шкура», п. ст. *koža*, ч. *kůže*, слц. вл. *koža*, нл.

слн. *kóža*, полаб. *t'üza* (*küza*), схв. *кѡжа*, стсл. *кожа* «тс.»; — псл. *koža* < **kozja*, похідне від *koza* «коза»; первісне значення «козяча шкура»; пор. гр. *φά* (*ῶα, οἶα, ὄα*) «овеча шкура» від *δῖς* «вівця, баран», псл. **азьпо* «шкіра, шкура», дінд. *ajīpat* «тс.», лит. *ožīpis* «козлий», *ožūs* «козел», *ožkà* «коза», дінд. *ajā* «тс.». — Критенко Вступ 542—543; Фасмер II 276—277; Преобр. I 329; Ślawski III 37—38; Brückner 263; Holub—Lyer 275; Machek ESJČ 310; БЕР II 518—519; Младенов 244; Георгиев Върп. на бълг. етим. 19, 58—59; Skok II 174; Bern. I 597—598; Meillet Études 396. — Див. ще *коза*¹.

[**кожанка**] «шкірянка, шкуратянка»; — запозичення з російської мови; р. *кѡжѡнка* «шкіряна куртка або пальто» є похідним від *кѡжа* «шкіра». — ССРЛЯ 5, 1109. — Див. ще *кожа*.

[**кожара**] (орн.) «гагара, *Gavia* (*Columbus*)» Шарл; — очевидно, результат контамінації слів *гагара* і [*кожа*] «шкура, шкіра»; назва могла бути зумовлена цінністю шкурки птаха, що використовується як пташине хутро. — Воїнств. — Кіст. 107; Птицы ССРСР 24, 25. — Див. ще *гагара, кожа*.

[**кожевник**] (бот.) «скупія звичайна (райдеро), *Cotinus coggygia* Scop. (*Rhus cotinus* L.)» Я; — пов'язане з [*кожа*] «шкіра»; назва зумовлена тим, що скупія звичайна є цінною дубильною рослиною, яку вживають також як барвник дерева, шкіри та вовни. — Вісюліна—Клоков 197. — Див. ще *кожа*.

кожний, [*каждий* Ж, *кажний, кожний*], *кожен*, [*кажнінький, кожнінький*], *кожнінький* «тс.»; — р. *каждый, кожний, кожнінький, кажень, каженьний, каженьний, кажень, кажин, кажний, кажний, кожен, кожний*], бр. *кожны, кажен, кажний, кажний, кожний, кожен, кожний*], др. *каждыш, кождыш, кождо, кэждо, кыжже* «тс.», *каждо* «тс.; хто», *кождо, кыждо* «тс.», п *кажду* «кожний», [*кажден, кожден, кожду, кужду, вл. нл. кожду, полаб. кождумѣ, с.-цсл. кажде, кажди, каздо, кэжде, кэздо*,

стсл. *кождо, кэждо, кэжде, кыжже-де, кыждо* «тс.»; — псл. **къждо/къжде* «тс.», спочатку, очевидно, «хто-небудь, будь-хто», що було результатом злиття відмінюваного компонента **къ-* «хто» з складним компонентом *-ждо/-жде*, утвореним з підсилювальної частки *же (жь)* «же, ж» та неозначеної і питальної частки *-до/-де*, як у **къде* «де»; пор. гот. *hargis* «котрий, який; який-небудь» і *harg* «де», лит. *kuris* «котрий, який; який-небудь» і *kuī* «де, куди»; відмінювання займенникового компонента **къ-* з первісним нерозрізненням його за родами пізніше замінилось відмінюванням складного компонента *-ждо (>-ждь)*; паралелізм початкових **ko-*, **ka-* не зовсім ясний; складний компонент *-ждо* у порівнянні з *-жде* є пізнішим утворенням — кінцеве *-о* могло виникнути під впливом займенника **къто* «хто» (Vasmer ZISPh 20, 321—323); неприйнятне зближення *-ждо* з лат. *hīc* «цей», *hīc* «тс.» (Otrębski PF 20, 182—184); сумнівне виведення *-жде, -ждо* від псл. *ждати* «чекати» (Bern. I 675; Mikl. EW 62; Holub—Lyer 238; Machek ESJČS 197). — Бевзенко Доп. УЖДУ IV 103—104; Крымский Укр. гр. 148—149; Фасмер II 158; Преобр. I 281; Ślawski II 114—116; Rozwadowski RSl 7, 14—16; Birkenmajer JP 13, 154; Urbaničzyk JP 38, 52—56; Machek ESJČ 246—247; Schuster-Šewc 656—658; Vondrák II 97. — Див. ще *де¹, же¹, хто*.

[**кожняк**] (ент.) «шкіроїд, *Dermestes* L.» Ж; — похідне утворення від [*кожа*] «шкіра»; назва зумовлена тим, що частина жуків цього роду поїдає й псує шкіру. — Горностаев 127—128; Уранія Тієт. Insekten 236. — Див. ще *кожа*.

кожұлкі — див. *кужіль*.

[**кожуховати**] «щепити дичок під кору» Я, [*кожухувати*] «прищеплювати (фруктове дерево)» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kożuchować* «оббивати дим дошками, шалювати; обновляти і зміцнювати оправою стовбур шахти; прищеплювати під кору, очкувати, окулірувати» є похідним від *kożuch* «кожух; шкурка, кожухок», якому відповідає укр. *кожух*, пов'язане з

[*ко́жа*]. — Sławski III 38—39; SW II 517. — Див. ще *ко́жа*.

[*кожушка*] (бот.) «липучка їжакова, *Lappula echinata* Gilib. (*Echinopspermum lappula* Lehm.); парило звичайне, *Agrimonia eupatoria* L.» Мак, [*кожушкі*] «липучка»; — пов'язане з *кожу́шок*; назва зумовлена, очевидно, тим, що плоди цих рослин вкриті тонкими шипиками, якими вони причіплюються до тварин і до одягу, зокрема до кожухів. — Вісюліна—Клоков 266—267; Нейштадт 328, 452—453; Федченко—Флеров 533, 778—780. — Див. ще *ко́жа*.

коза́¹ (зоол.) «самиця козла, *Sariga hircus* L.», *козліця*, [*козіця*, *козіна*] «тс.», [*козинá*] «копчене бараняче м'ясо» Ж, [*кізліця*] «сарна» Ж, [*кізлічка*] «козина шкура» Ж, [*кізля́*] «маля кози», [*кізля́к*] «тс.» Ж, *козеня́*, [*козя́*], *козя́тко*, *козля́* «тс.; цапеня», *коза́р* «пастух кіз», [*коза́р*] «тс.» Ж, [*коза́рка*] «загін, хлів для кіз» Ж, *козе́л* «цап», [*козінець*] «сарай для кіз», *козівник* «фахівець з козівництва», *козівництво*, *козлик*, *козлище* (заст.) «цап, козел», [*козловіна*] «козяча або козляча шкіра» Ж, *козли́на* «тс.; м'ясо козла або кози», [*козловня́*] «підприємство, де обробляється козляча шкіра» Я, *козля́тина* «м'ясо козла або кози», *козу́ля* «дика коза, сарна», *косу́ля* «тс.», [*коза́рка*] «обгризена (козами) гілка» Вел, Ж, [*кізі́й*] «козячий», *козі́ний* «такий як у кози; який пасе кози» СУМ, Ж, [*козі́нчій*], [*козі́й*] «козячий» Ж, *козі́чій*, [*козі́н*] «цапиний, баранячий» Ж, *козі́чій* «тс.; пошитий із шкіри, хутра цапа», [*козлува́тий*] «з коротким хвостом», [*козувати́й*] «схожий на козу» Я, [*кізь-кізь*] (вигук, яким підкликають кіз), [*козію́-козію́* МСБГ, *козію́сю-козію́сю* Я, *козь-козь*] «тс.», [*коз*] (вигук, яким відганяють кіз) Дз; — р. болг. *коза́*, бр. *казá*, др. *коза*, п. ч. слн. вл. *koza*, нл. слн. *kóza*, полаб. *t'özá* (*küza*), м. *коза*, схв. *кóза*, стсл. *коза* «тс.»; — псл. *koza*; — очевидно, споріднене з дінд. *ajá* «тс.», *ajáñ* «козел», перс. *azak* «коза», лит. *ožka* «коза», *ožys* «козел», прус. *wosse* «коза», як псл. *kostь* «кістка» з дінд. *ásthi* «тс.»; зіставляється також з алб. *keth* «козеня», дангл. *hæsen* «тс.», *hasele* «плащ», гот. *hakuls*, дісл. *hokull*

«тс.; верхній одяг», снн. *hōken* «козлик» (Meyer EW 185; Pedersen KZ 36, 335; Holthausen AeWb 143; Младенов *Slavia* 10, 251; RÉS 4, 197; Meillet *Études* 172; Bern. I 595—596; Торг 67; Pokorny 517—518) і з дінд. *chāgañ* «козел», *chāgā* «коза» (Uhlenbeck 94; Zupitza GG 27); існує думка про давню контамінацію двох первісних основ — *(s)kēgos/*(s)kōgos «козел» (походить від *(s)kēg-/*(s)kæg- «підскакую») і *ǵga-/*ǵgi- «коза» (Георгиев Вьпр. на бълг. етим. 18, 58—59); виведення псл. *koza* і дінд. *ajá* від давнішого іе. *xag'a (Мартьянов Сл. и ие. аккомод. 161—162) непереконливе; неприйнятне твердження про запозичення слов'янських форм з тюркських мов, у яких є слова типу тур. *kāzā* «коза», крим.-тат. чаг. *kātši*, тат. [*kādzāl*], чув. *качака* «тс.» (Korsch RSI III 337; Niederle RÉS II 23—25; Трубачев Назв. дом. жив. 86—89); запозиченням із слов'янських мов вважається алб. *kozinë* «вовна», *k'ozë* «печене козяче м'ясо». — Крищенко Вступ 544, 545; Шанский ЭСРЯ II 8, 186—187; Фасмер—Трубачев II 277—278; Трубачев ВЯ 1959 I 23; Sławski II 23—26; Brückner 262; Moszyński KLS I 122—124; PZJP 227—228; Schulze Jagić-Festschr. 347; Zubatý St. a čl. II 87, 134; Holub—Lyer 265; Machek ESJČ 286; Schuster-Sewc 651—652; БЕР II 520—524; Младенов 244; Meillet *Études* 246; RÉS 5, 8—9; BSL 25, 119.

[*коза́*²] «дрюк з двома суками для підпірання воза під час змазування; вид човна на Кубані» Я, [*кози́*] «примітивний ткацький верстат» Л, [*ко́зка*] «примітивний плуг без колішні» Л, [*козе́л*] «стовп чи підставка для череня гончарної печі; сидіння для кучера», *ко́зла* «сидіння для кучера; [кроква] Я», [*козе́лець*] «штатив у витушці; знаряддя, що підкладалося під важіль», [*козі́лк*] «витушка» Л, [*козе́лци*] «дрючки, зчеплені під кутом і накладені на гребінь хати для зміцнення даху від вітру» Я, [*козі́л* Л, Я, *козі́лки* Л, *козі́лини* Л, *кізі́лини* Я, *кізі́линня* Я, *кізу́зла* Я] «тс.», [*кізі́л*] «крокви» Г, Ж, [*кізі́лини*] «підставки, на яких лежить кінець вала; кілочка, забиті в боки цих підставок;

щоб по них можна було лазити», *ко́злы* «сидіння для кучера; підставка для пиляння дров», [кізлик] «відгородка на гарбі для палива»;— р. [коза́] «козли для пиляння дров; вогнище під час молотіння вночі; пристосування для перенесення тягарів на спині; верстат кустаря, що робить іграшки; пристосування для виття канатів», *ко́злы* «сидіння для кучера; підставки з колод, дрючків, дощок; [основи, опори мостів; крокви]», [козёл] «козли, підставка, колоди, поставлені в піраміду; два ввіткнуті в землю коли, з'єднані і перев'язані вгорі; оборіг для зерна; копиця сіна», бр. *казá* «двометрова мірка у формі циркуля, сажень; (заст.) заплічні носилки», *ко́злы* «сидіння для кучера; козли для пиляння дров; підставка», п. *koza* «заплічні носилки; давній вид сплавного судна; дерев'яний плуг; борона з дерев'яними зубами», *koziol* «сидіння для кучера», *kozły* «збиті навхрест або під кутом дрючки чи дошки різного призначення», ч. *koza* «козли для пиляння дров; [чотиринога підставка]», [kozel] «стояк для сушіння снопів», *kozlik* «пристрій для різання дров; сидіння для кучера», слц. *koza* «козли», *kozol* «копиця», вл. *kózly* «кроква», *kozol* «тс.; сидіння кучера», *kózlik* «сидіння кучера; козли для пиляння», болг. [коза́] «поперечна балка в даху», *kozél* «кроква», *ко́зла* «дерев'яна опора пішоходного моста; сидіння для кучера», схв. *кóзе* (мн.) «козли для пиляння і риштування», [кóзла] «дерев'яна деталь плуга», [кóзлац] «підставка для сушіння сіна», [козалац, козляц] «тс.», слн. *kóza* «козли, підставки; [глиняна посудина на трьох ногах]», *kózel* «сидіння для кучера; підставки з дерева, козли»;— псл. *koza*, *kozyl* «обрубок дерева чи примітивний дерев'яний пристрій, схожий на тварину з ногами», результат перенесення назв тварин *koza* «коза», *kozyl* «козел»; думка про запозичення р. *ко́злы* «сидіння для кучера» з польської і німецької мов (Фасмер II 278; Берп. I 596) позбавлена підстав.— Sławski III 23—26; Machek ESJČ 286; БЕР II 520, 525—526; Skok II 173.— Див. ще *коза́*¹.

*коза́*³ «волинка», [кози́ця, кози́ці] «тс.»

ВеУг;— р. [коза́], п. слц. [koza] «тс.», ч. [koza] «частина волинка», ч. ст. *kozičě* «волинка», вл. *kozoł*, нл. *kózel* «тс.»;— псл. *koza* «волинка», *kozyl* «тс.»;— результат перенесення назви *коза́* «самця козла», зумовленого тим, що міх волинка робиться з козячої шкіри.— Machek ESJČ 286.— Див. ще *коза́*¹.

[коза́⁴] (орн.) «великий норець, *Colymbus cristatus* L. (*Podiceps cristatus* L.)» Ж;— п. [koza] «тс.»;— очевидно, результат перенесення назви тварини *коза́*, зумовленого тим, що парний чуб норця скидається на роги кози; пор. інші назви птаха: [пірнікоза, пурнікоза].— Воїнств.— Кіст. 110—111.— Див. ще *коза́*¹.— Пор. пірнікоза.

[коза́⁵] (іхт.) «щиповка звичайна, сивкавка, *Cobitis taenia* L.» ВеНЗн, [коза́ сікавка] «тс.»;— п. [koza] «щиповка звичайна», слц. [koza, kozica] «тс.»;— результат перенесення на щиповку назви *коза́* «волинка», зумовленого тим, що витягнута з води щиповка видає своєрідний писк.— Ferianc Názv. rýb 65.— Див. ще *коза́*³.

[коза́⁶] «засохлий бруд у носі», [козляк, козбóл] «тс.» Л, [закóзятися] «запустити бруд у себе в носі і під носом» Ме, [закóзьяний] Ме;— р. [коза́] «бруд у носі», п. [koza, kozieł], ч. [koza] «тс.»;— очевидно, результат перенесення назви *коза́* «волинка», оскільки дихання носом із засохлим брудом може викликати свист.— Див. ще *коза́*³.

*коза́*⁷ (заст.) «холодна, буцегарня; карцер»;— бр. *казá*, ч. [koza] «тс.»;— очевидно, запозичення з польської мови; п. *koza* «тс.» виникло, мабуть, на основі п. ст. *kloza* «замкнене приміщення (особливо для божевільних); в'язниця; холодна, буцегарня; карцер», що походить за посередництвом свн. *klóbs(e)* «келія (у монастирі)» і нар.-лат. **clōsa* «замкнене місце» від лат. *clausa* «комора»; зміна форми етимологічно непрозорого слова є результатом зближення з словом *koza* в одному з його значень.— Richhardt 68; Sławski II 232; Brückner 262; Kluge—Mitzka 375; Paul DWb. 330.— Див. ще *кля́уза*.

*коза́к*¹ «на Україні в XV—XVIII ст.— вільна людина з кріпосних селян

або міської бідноти, що втекла на південні землі України й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників; нащадок такої людини; у Росії XVI—XVIII ст. — вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на окраїни держави (Дон, Яїк); у дореволюційній Росії з XVIII ст. — представник військового стану, уродженець військових областей, який був зобов'язаний служити в армії за пільгове користування землею; рядовий кавалерійської частини, укомплектованої з таких представників; уродженець колишніх військових областей; парубок, юнак; відважний, завзятий, хоробрий чоловік; веселий, жвавий український народний танець, спочатку поширений серед козацтва; музика до цього танцю», *козарлюга* «богатир-козак», *козацтво* «козаки. козацький стан», *[коза́ча]* (зб.) «козацтво» Ж, *[коза́ча]* «дитя козака», *козаченко* «син козака», *[коза́чизна]* «козаччина; козацький стан, козацький край Ж», *козачина* «козак», *[козачина́]* «козацький край, козацький стан» Ж, *[коза́чя]* «козаки, козацький стан» Ж, *коза́чка* «дружина або дочка козака», *коза́чок* «хлопчик-слуга (у дворянському побуті); веселий, жвавий український народний танець, музика до цього танцю; [маленький козак]», *коза́ччина* «період в історії України (друга половина XV—XVI ст.), коли козаки вели визвольну боротьбу проти шляхетської Польщі й турецько-татарських загарбників; [козацький край, козацький стан Ж]», *[коза́ря]* «козарлюга» Ж, *[коза́ря]* «маленький козак» Г, Пi, *[козакува́тий]* «такий, що має козацький норів», *коза́чий*, *козакува́ти* «бути козаком; парубкувати», *[коза́чити]* «тс.» Я; — р. *казак* «козак», заст. *коза́к*, ст. *казакъ* «тс.», *козакъ* «робітник, батрак», бр. болг. *казак* «козак», п. вл. *kozak* (з укр.), ч. слц. *kozák*, м. *козак*, схв. *кòзак*, слн. *козак* «тс.»; — давнє запозичення з тюркських мов; тур. *kazak* «козак», крим.-тат. *казак* «вільна, незалежна людина; шукач пригод, бродяга», каз. тат. кирг. аз. башк. *qazaq* «тс.; слуга», кумик. *казак* «зброєносець у феодала, дружинник», чаг. *казак* «віль-

на людина; бродяга, розбійник» пов'язуються з дтюрк. *kez-* «ходити, блукати, мандрувати». — Москаленко УІЛ 20—21; Халимоненко УМЛШ 1977/9, 24; Макарушка 9; Шанский ЭСРЯ II 8, 16; Фасмер II 158; Дмитриев 496, 535; КЭСРЯ 183; Преобр. I 282; Горяев 127; Sławski III 26; Brückner 262; Holub—Lyer 265; Machek ESJCS 230; Schuster-Šewc 652—653; БЕР II 136; Младенов 227; Bern. I 496; Mikl. EW 114; AfSIPh II, 111; TEL I 330; Егоров 92, 309; Менгес 196; Самойлович зб. «Кзаки», 1927, 5—16; Радлов II 364; Будагов II 54.

[коза́к²] «лісник» Ме; — семантичне запозичення з польської мови, що звузило й конкретизувало одне з своїх значень; — п. *kozak* «козак; українець, що служить у великого пана; слуга, одягнений по-козацькому» походить від укр. *коза́к*. — Sławski III 26. — Див. ще *коза́к¹*.

[коза́к³] (ент.) «чорний тарган, *Blatta orientalis* L. (*Periplaneta orientalis* L.)» ВеНЗн, *[коза́ка, коза́к]* «тс.» ВеНЗн, *[коза́чка]* «тс. ВеУг; лісовий стрибун, *Cicindela silvatica* L.; жук з підродини гнойовиків, *Corripae* Ж», *[коза́ка]* «жук із роду скрипунів, *Serambox* L.» ВеНЗн, *[коза́чечка, коза́чок]* «тс.» ВеУг, *[коза́чки]* «вил червоної мухи з чорними плямами, що живе в трухлявих пнях і землі» Пi; — р. *[казак]* «плавунець»; — очевидно, результати перенесення назви *коза́к* (іст.), подібні до назв комах типу *пруса́к*, *[шваб, моска́ль]* та ін.; мотивація перенесення неясна. — Див. ще *коза́к¹*.

[коза́к⁴] (бот.) «дубовик, *Boletus luridus* Schäff.» Мак, *[коза́р]* «тс.; маслюк звичайний, *Boletus luteus* L. (*B. annulatus* Pers.) Ж; боровик королівський, *Boletus regius* Krombh. (*B. appendiculatus*) Мак; моховик жовто-бурий, *Boletus variegatus* Fr. Ж; підберезник, *Boletus scaber* Fr. ex Bull. Мак», *[коза́рі]* «вид їстівних грибів» Я, *[коза́рь]* «опеньок осінній справжній, *Armillariella mellea* (Fr. ex Vahl.) Karst. (*Agaricus melleus* Vahl.)» Мак, *[коза́л]* «маслюк звичайний», *коза́льк* «*Boletus bovinus* L. (*Lycopus bovinus* Quél.)»; [будь-який їстівний гриб, крім білого гриба (*Boletus edulis* Bull.) ЛексПол], *[коза́лькі]* (за-

гальна назва всіх видів грибів, крім білого гриба) Л, [козья́к] «будь-який їстівний гриб, крім білого гриба» Лекс-Пол;— р. [коза́к] «підберезник», бр. [казля́к] «маслюк», п. kozak «підберезник», koźlak «тс.», ч. слц. kozák, вл. kozak, болг. [козач] «лисичка (гриб)», схв. [козак] «підосичник»;— псл. *kozакъ «вид їстівного гриба», пов'язане з коза (назва тварини), очевидно, як скорочення виразу *козьь (grіbъ), букв. «козячий гриб», яким могли позначатися всі менш цінні породи грибів (подібно до того, як кози вважаються найменш цінним видом худоби).— Sławski III 26; Machek ESJC 286.— Див. ще коза́¹.

[коза́к⁵] «вершник з червоним поясом на «коні» з двох хлопців (під час весілля у вівторок увечері в хаті молодого)» Я;— п. [kozak] «один із відповідно передягнутих учасників весілля, що сідають поруч із друзками»;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з коза́к (іст.); проте не виключена можливість первісного зв'язку з коза́ (пор. п. [kozak] «хлопець, що супроводжує козу»).

[коза́к⁶] (бот.) «льон посівний (довгунець), *Linum usitatissimum* L.» Лекс-Пол;— неясне.

[коза́к⁷] «неміцна самогонка, добута наприкінці куріння» Л;— неясне.

коза́кї, коза́кїї — див. ко́зи.

коза́кїн (заст.) «чоловічий короткий каптан на гапликах із брижами ззаду», [казакі́нка] «вид жіночої кофти» Дз;— р. казакі́н «козакин», бр. казакі́н «тс.», п. казак «короткий плащ, куртка», казакі́н(к)а «вільна жіноча сукня без рукавів», ч. казак «вид блузи», слц. казак «каптан», схв. каза́кїн «тс.»;— запозичення з фр. мови; фр. casaquin «чоловічий плащ; куртка», casaque «тс.; жіноча блузка» походить від іт. casacca, casacchino «тс.», утворених від назви Cosacchi «козаки», спочатку як позначення одягу, характерного для козаків.— Фасмер II 158; Sławski III 26—28; Holub—Lyer 238; Bern. I 377; Kluge—Mitzka 354—355; Dauzat 146; Gamillscheg 195; Mestica 281.— Див. ще коза́к¹.

[коза́ня] (назва вівиці) Доп. УЖДУ IV, [коза́чка] «тс.» тж;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з коза́.

коза́рка — див. каза́рка².

[коза́рня] «казарма для розсильних козаків у панських маєтках»;— очевидно, результат контамінації слів [казарня] «казарма» і коза́к¹ (див.).

[коза́чка¹] (зоол.) «гадюка звичайна, *Vipera berus* L. (*Pelias chersa* L.)» Ж;— неясне; можливо, результат табуїстичної видозміни і зближення з назвою тварини коза́; пор. семантично й формально близьке р. [козо́ля] «гадюка», зближуване з коза́ (Фасмер II 279; Преобр. I 330).— Пор. казо́ка.

коза́чка², коза́чечка, коза́кїї, коза́чо́к — див. коза́к³.

[коза́чки] (бот.) «щириця волотиста, *Amaranthus paniculatus* L.» Мак;— неясне.

[ко́згирь] «залізна лопата», [ко́зирь] «тс.»;— неясне.

[козде́рити] «чіплятися, в'язнути; допікати, бурчати» Я;— очевидно, результат видозміни незасвідченої форми *козде́рити, (пор. р. [козде́рїть] «ляяти, гудити», [козде́рїть] «випорожнюватися, гидити; бруднити, ляяти»), що продовжує псл. *kostь (укр. кість) «тіло вбитого», яке, крім значення «кістка (частина кістяка)», набуло значення «гідота».— Мельничук Етимологія 1966, 235, 237—238.— Див. ще ка́стити.

[козду́шка] (орн.) «коноплянка, *Acanthis cannabina* L. (*Carduelis cannabina* L.)» Л;— неясне.

козе́л¹— див. коза́¹.

[козе́л²] (бот.) «бедринець ломикаменевий, *Pimpinella saxifraga* L.; борщівник сибірський, *Heraclium sibiricum* L.; борщівник європейський, *H. spondylium* L.», [ко́злики] «бедринець ломикаменевий»;— р. [козе́л] «тс.», [козелі́ц] «тс.; борщівник сибірський»;— результат перенесення на бедринець ломикаменевий назви тварини козе́л; перенесення зумовлене, очевидно, високою поживністю цієї рослини для свійських тварин, у т. ч. й кіз; борщівник сибірський, який належить до тієї самої родини зонтичних, має багато ознак, спільних з бедрищем ломикаменевим.— БСЭ 4, 377—378; 5, 607.— Див. ще коза́¹.

[козе́л³] (іхт.) «молодий лящ, *Abramis brama* (L.)» Маркевич—Короткий,

[козлик] «тс.» Шарл—Тат;— очевидно, результат перенесення назви *коз'ел* «цап»; мотивація перенесення неясна.— Див. ще *коз'а*¹.

*коз'елець*¹ — див. *коз'а*².

*коз'елець*², *коз'елик*, *коз'елки*, *коз'елок*, *коз'ельки*, *коз'ельок* — див. *коз'ельці*.

*коз'елець*³, *коз'ельця* — див. *кѳзи*.

коз'ельці (бот.) «Tragorogon L.; [холодок лікарський, *Asparagus officinalis* L. Ж], [козел] «козельці великі, Tragorogon majog Jacq.». Мак, *коз'елець* «козельці», [коз'елик(и)] «тс.» До, *коз'елки* «козельці лучні, Tragorogon pratensis L.», *коз'елок* «тс.», *коз'ельки* «козельці», *коз'ельок* «тс.», [коз'ельци] «козельці великі» Мак, [коз'ельчики] «козельці лучні» Мак, [козли] «козельці великі; козельці лучні» Мак; — р. [коз'ел'ец] «Tragorogon», [коз'елик] «козельці лучні», бр. [казя-л'ок] «тс.», ч. [kozical «Tragorogon», слц. [koziak], схв. [кѳз'як] «тс.»; — похідне утворення від *коз'ел* «цап», пов'язане з складною назвою козельців укр. діал. р. *козлобор'одник*, бр. *казлабар'од*, схв. [козобрад], слн. [kozjebradnik, kozobradka] і складеними назвами типу укр. [козя борода]; назва зумовлена подібністю до козиної бороди нерозкритого кошика або листя у козельців і холодка лікарського; пор. також нвн. *Wocksbart* «козельці» (букв. «цапина борода»), нлат. *tragorogon* «козельці», утворене з гр. *τράγος* «цап» і *πύγων* «борода». — Вісюліна—Клоков 333—334; Нейштадт 584; Machek Jm. rostl. 235; Симонович 472. — Див. ще *коз'а*¹.

коз'енька, *коз'енка*, *коз'енька* — див. *кѳзи*.

козеріг (зоол.) «дикий гірський козел з великими рогами, *Capra ibex* L.», *Козер'ог* (назва сузір'я), [Козеріг] «тс.» Ж, [Козоріг] «козеріг» Ж; — р. *козер'ог* «козеріг (тварина)», *Козер'ог* (сузір'я), заст. *козор'ог*, бр. *казяр'ог*, *Казяр'ог*, др. *Козьль-рог'є* (знак зодіаку), п. *koziogozec*, *Kozio-гозєс*, ст. *kozogozec* «козеріг (тварина)», ч. *kozogoh*, *Kozogoh*, *kozogozec*, слц. *kozogozec*, *Kozogozec*, вл. *kozyrožk* «козеріг (тварина)», нл. *kózyrožk* «тс.», болг. *кѳзир'ог*, *Козир'ог*, схв. *коз'дрог*, *Коз'дрог*, слн. *kozogobg*, *Kozogobg*; — складне утворення з основ іменників *коз'а* і *ріг*,

що є, очевидно, калькою гр. *αἰγόκερος* «козеріг (тварина; сузір'я)» або (як назва сузір'я) лат. *Capricornus* «Козеріг». — ССРЛЯ 5, 1115; Sławski III 32—33; Holub—Lyer 265; Младенов 244. — Див. ще *коз'а*¹, *ріг*.

коз'етка «невелика кушетка», *коз'ета* (заст.) «тс.»; — р. заст. *коз'етка*, бр. (заст.) *каз'етка*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kozetka* «тс.»; (ст.) *дружня бесіда*, *kozeta* (рідк.) «козетка», очевидно, виникло внаслідок змішання споріднених французьких форм *causette* «дружня бесіда» і *causeuse* «невелика кушетка на дві особи; бесідниця, балакуха», похідних від дієслова *causer* «розмовляти, балакати», що продовжує лат. *causāre* «виправдовуватися, вибачатися, посилатися», похідне від іменника *causa* «причина, привід, заперечення, справа, зв'язок». — СІС 320; Фасмер II 278; ССРЛЯ 5, 1116; Sławski III 29; Kopaliński 534; Bloch 110, 128; Dauzat 150; Walde—Hofm. I 190. — Див. ще *кѳвза*.

[коз'ернік] (бот.) «ситняг, *Heleocharis* R. Вг.» Л; — неясне; можливо, результат спрощення незасвідченої форми *[колоозернік], букв. «колоозерна (рослина)».

[кѳзи] (бот.) «жовтець їдкий, *Ranunculus acer* L.; сокирки польові, *Consolida arvensis* Opiz. (*Delphinium consolida* L.); анемона жовтцева, *Anemone ranunculoides* L.; первоцвіт весняний, *Primula veris* L.» ЛексПол, [козакі, козачкі, коз'инник] «тс.» ЛексПол, [кізлики] (мн.) «жовтець їдкий» ВеНЗн, [коз'елець] «тс.»; анемона жовтцева» Пі, [коз'елець барабольчик] «пшінка весняна, *Ficaria verna* Huds. (*Ficaria ranunculoides* Roth)» Мак, [коз'ельця] «жовтець їдкий» ВеНЗн, [коз'енька] «сокирки польові» Мак; анемона дібровна, *Anemone nemorosa* L. Ж», [коз'енька] «сокирки польові» ВеНЗн, [коз'енка] «тс.» Мак, [коз'ник] «отруйна болотна рослина, що цвіте жовтим цвітом» Л; — р. [коз'ел'ец] «жовтець їдкий», бр. [каз'ел'ец] «тс.», п. [kozielec] «анемона жовтцева», [kozielek] «сокирки польові»; — назви, пов'язані з *коз'а*, *коз'ел* і зумовлені, очевидно, отруйністю рослин, їх небезпечністю для худоби, зокрема, кіз, що відзначає-

ться для жовтцю їдкою і пшінки (ВРУ 266, 281), сокирок польових (Нейштадт 254) та анемонів (ВРУ 275), або зовнішньою подібністю (у сокирок польових) до голови кози з рогами (ВРУ 272) чи (щодо первоцвіту весняного) певною подібністю квітів та інших особливостей до властивостей жовтцю (Нейштадт 261, 436); зморшкувате кучеряве листя первоцвіту весняного подібне до вовни баранів (пор. народну назву [баранчики]), теж могло дати підставу для порівняння з козою. — Sławski III 33—34. — Див. ще *коза*¹.

[кбзик] «ніж для знімання шкіри» Пі; — ч. рідк. *kozík* «ніж для знімання шкіри з тварин»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kozík* «гострокінцевий складаний ніжик; [нескладаний ніжик]; (ст.) ніж для знімання шкіри з тварин, ніж різника; складаний ніж цирульника, скальпель», найвірогідніше, пов'язане з назвою тварини *koza*, укр. *коза*, хоч не виключена також можливість первісного зв'язку з п. ст. *koža* «шкіра» як у ножа для знімання шкір; менш імовірне пояснення (Mozuyński KLS 337) назви ножа тим, що його оправа виготовлялася з козячого рогу. — Sławski III 30—31, 34; Brückner 263.

козинець «хворобливе викривлення передніх ніг коня, собаки в колінах»; — р. [козинієц] «кривина передніх ніг у коней — копитами нарізно», бр. *казінец* «подагра», п. *kozinięc* «козинець (хвороба ніг у коней); скривлення ніг у коней внаслідок форсованої їзди»; — псл. **kozinpъsъ*, пов'язане з прикметником *kozinpъ* «козиний (властивий козі)», похідним від *koza*, укр. *коза*; назва могла бути зумовлена певною подібністю ніг хворого коня до козячих. — SW II 513. — Див. ще *коза*¹.

[козійниця] «корова із загнутими назад рогами» ВеНЗн, [козі́й] «віл із загнутими назад рогами; віл, роги у якого розходяться в різні сторони, а їх кінці закручені назовні» ВеНЗн, [козу́ля] «невелика корова (із загнутими назад рогами)», [козу́лька] «тс.»; — п. [kozi] «віл із загнутими назад рогами» (з укр. ?); — очевидно, пов'язане з *коза* за подібністю форми рогів (як семантичну пара-

лель пор. нл. *kózlik* «віл із закрученими назад рогами»). — Див. ще *коза*¹.

кбзир «масть гральних карт, яка оголошується старшою, такою, що б'є (покриває) карти інших мастей; [спритна, брва людина; картуз; пристрій у санях для захисту від снігу і бруду Я]», *козі́рка* «козирна карта; [картуз, шапка з козирком]», *козі́ркі* «легкі виїзні сани» СУМ, Л, *козі́рок* «щиток головного убору над чолом; щиток для захисту очей без головного убору; дашок, піддашок; [картуз, кашкет]», [козі́рство] «великі карти; сила, вплив, багатство Я», [козі́р'яччя] «козирні карти» Я, [козі́р'юк] «пристрій у санях для захисту від снігу і бруду» Я, [козі́р] «щиток для захисту очей на військовому кашкеті, ківері» Ж, *козі́р'їтися* «триматися помолодецькому, бадьоритися, хизуватися; поповнюватися козирними картами», *козі́р'їти* «ходити з козирної карти; виставляти щось як свою перевагу; хвалитися, чванитися чимось; [брутально лаятися Я]; вітати по-військовому, прикладаючи руку до козирка», *безкозі́рка*; — р. *козі́рь* «старша масть у картах; [франт, ферт; спритна, моторна, смілива людина, молодець, хват; козирок; кашкет, картуз; головки саней, загнуті наверх; сани з критим задком; піддашок над дверима; пришва взуття]; (ст.) високий стоячий комір», [козі́зора] «старша масть», *козі́р'єк* «козирок; дашок (над окопом)», [козі́ркі] «легкі сани з щитами, що захищають від снігу», [козі́р'юкі] «крила у саней; сани з козирками», бр. *козі́рь* «старша масть», *казы́рок* «козирок», п. *kozera* «старша масть; (заст.) важлива причина», [kozer] «старша масть», ст. *kozur*, *kozyra* «тс.», [kozyrek] «козирок», ч. *kozera* «старша масть», *kozyra* (з п.), *kozyř* (з р.) «тс.», болг. заст. *козір* «тс.», *козірка* «козирок» (з р.); — очевидно, псл. (пн.) *kozyrъ* (козуга) «щит (з козячої шкіри)», похідне від назви тварини *koza* «коза»; картярське значення розвинулось через проміжну семантику «те, що покриває (інші карти)»; пор. зв'язок гр. *αἰγίς* «козяча шкура; плащ; щит Зевса або Афіни» з *αἴξ* «коза» (Frisk I 32); пор. ч. [koz] [hub] «дашок над фронтоном; дашок над коми-

ном у хаті»; спроби пов'язання з р. *казаться*, з тур. *koz* «козир; горіх» (Шанський ЭСРЯ II 8, 188—189; Bern. I 380; Mikl. TEL I 335), з нім. Kaiser «кайзер» (Korsch AfSlPh 9, 512) менш переконливі. — Фасмер II 279; Sławski III 28—29; Machek ESJČ 287; Bern. I 597. — Див. ще *коза*¹. — Пор. *кожа*, *козуб*.

[**козірिति**] (у виразі *к. ушіма* «щукати вуха, насторожувати вуха» (про коней); — неясне; можливо, пов'язане з *козиритися* «триматися по-молодецькому, бадьоритися», похідного від [*козир*] «спритна, брва людина».

[**козірók**] «конусоподібна залізна посудина для збирання живиці з соцен» Л; — неясне.

козірь¹ — див. **козгирь**.

[**козірь**²] (у виразі *висякатись по козирю* «висякатись без носовика, прямо на землю або підлогу») Я; — неясне.

[**козірьók**] «назва вола, у якого роги розходяться в різні сторони майже горизонтально, а кінці їх загнуті всередину»; — неясне; можливо, результат видозміни р. *козерóг* «козерог». — Пор. **козіниця**.

[**козівка**] «чашка, миска; початок кукурудзи» Ж; — неясне.

[**козлик**¹] (ент.) «цвіркун польовий, *Gryllus campestris* L.» Кух; — бр. [*казёл*] «коник»; — похідне утворення від *козёл*, очевидно, зумовлене формою вусиків комахи, подібних до козлиних рогів (Горностаев 59; Уганія Tierr. Insekten 77, 78); пор. р. *козявка* «комашка, кузька», пов'язане з *коза* через схожість вусиків комах з рогами кози (Фасмер II 279). — Див. ще *коза*¹.

[**козлик**²] (бот.) «валеріана, *Valeriana* L.» Мак, [*козляк*] «тс.» Мак; — н. *kozłek* «валеріана», ст. *kozieł*, *koźlik*, ч. *kozlík*, [*kozelec*], слц. *kozlík*, слн. *kozlík*, [*kózelc*, *kozlič*] «тс.»; — псл. **козьлікъ*, похідне від *козьль* «козел, цап», пов'язаного з *koza*, укр. *коза*; назва зумовлена неприємним запахом кореня рослини що порівнювалася з запахом козла. — Sławski III 33—34; Brückner 263; Rostafiński Symbola I 313; Machek ESJČ 286; Jm. rostl. 224. — Див. ще *коза*¹.

[**козлі́нник**] (бот.) «вовчуг польовий,

Ononis arvensis L. (*Ononis hircina* Jacq.)» Ж, [*козлятник*] «тс.» Мак; — р. [*козлі́нник*] «вовчуг польовий»; — пов'язане з *козёл*; назва, очевидно, зумовлена тим, що рослина вся вкрита волосками і її листя має неприємний запах (Нейштадт 342). — Див. ще *коза*¹.

козлоборóдник — див. **козельці**.

[**козляк**] «пагін у картоплі» Л; — неясне.

козля́тник (бот.) «*Galega* L.; [вид рослини Я]», [*козляк*] «козлятник лікарський, *Galega officinalis* L.» Мак, [*козяк*] «тс.» Мак; — р. *козля́тник*, бр. *казля́тник*, схв. [*козјача*] «козлятник»; — похідне утворення від *коза*, зумовлене, очевидно, тим, що рослина використовується як корм для худоби. — Флора УРСР 6, 435—437; ВРУ 409; Вісюліна — Клоков 216; Симонович 205. — Див. ще *коза*¹.

[**кознік**] «погане болотне сіно» Лекс-Пол, [*козятник*] «тс.» ЛексПол; — очевидно, пов'язане з [*козник*] «отруйна болотна рослина, що цвіте жовтим цвітом». — Див. ще **кози**.

[**козодій**] (орн.) «дрімлюга, *Sarpmulgus eugoraeus* L.» Ж; — р. болг. заст. *козодой* «дрімлюга», бр. *казадой*, п. *kozodój*, ч. слц. *kozodoj*, схв. *kōzodoj*, слн. *kozodój* «тс.»; — складне слово, утворене з основ іменника *коза* і дієслова *доїти* як калька лат. *sarpmulgus* «пастух, що доїть кіз; (орн.) дрімлюга» (від лат. *sarpa* «коза» і *mulgeo* «дою»); назва птаха виникла під впливом народного повір'я, нібито цей птах уночі висмоктує молоко в кіз. — Фасмер II 279; Булаховський Вибр. пр. III 240; Sławski III 34; Brückner 262; Machek ESJČ 286; Bern. I 595. — Див. ще *доїти*, *коза*¹.

[**козобдріст**] (бот.) «підсніжник звичайний, *Galanthus nivalis* L.» ВеУг, ВеНЗн, [*козодриск* Мак, *козодристь* Мак, *козодричка* Мак, *козьодриск* Мак, *козьодри́ст*] «тс.»; — р. [*козодро́сть*] «анемона жовтцева, *Anemone ranunculoides* L.»; — складне утворення з основ іменника *коза* і дієслова *дри́стати*; пор. п. [*kozi drzysł*, *kozi dryszczł*] «анемона», ч. [*kozí dříst*] «тс.»], слц. [*kozí dříst*]

«підсніжник»; назва зумовлена тим, що підсніжник так само, як і анемона, містить у собі отруйні речовини (ВРУ 170, 275; Нейштадт 255—256); виведення укр. [козодріст] з первісного *скорозріст (Machek Jm. rostl. 272) менш переконливе. — Див. ще **дристати**, **коза**¹. — Пор. **конодріст**.

[кóзорь] «?» (у прикладі: Про гречку, лін і козорь нема що й казати, — гарні та й годі! Волин. губ. Овруцьк. пов.) Я; — неясне.

кóзуб «короб, кошик з лика», [кóзубень, козубенька, козубець, козубка, козубня, кóзуб, кóзуб, козубенька] «тс.», [кузенька] «невеликий луб'яний кошик з двома ручками, переважно для ягід» Л, [козубатий] «пузатий» Ж, [кóзубом] (у виразі *к. стати*) (про мокрий одяг) «від морозу зробитися твердим, як кора»; — п. *kozub* «кошик з кори; (ст.) пташине гніздо; вид кошика; жебрацька торба», ч. [kozúbek] «кошик з березової кори», слц. *kozub* «топка, камін»; — псл. *kozubъ* «мішечок, торбинка, сумка, кошик з кори», похідне від *koza* «коза»; пор. близькі за значенням утворення від того самого кореня: р. [козіца] «шкіряний мішечок, сумка, горбинка; мішечок для грошей», [кóзевка] «шкіряний бурдюк», [козіна] «мішечок для грошей, гаманець», слн. *kozól* «кошик з кори»; розвиток значення «торбинка з козячої шкіри» — «кошик з кори» не зовсім ясний; малоімовірно зближення з р. *кóзуб* «кошик з лика або березової кори» (Brückner KZ 45, 27; 48, 205; Machek ESJČ 287; Mikl. EW 136), а також з лат. *incohāre* «присідати навпочіпки», псл. **čeznōti* «зникати» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 238); неприйнятні також гіпотеза про іллірійське походження слов'янських форм (Meyer EW 408) і пов'язання з іменником *кожа* «кора дерева, луб» (Горяев 173). — Фасмер II 402; Преобр. I 406; Sławski III 34—36; Brückner 263; Bern. I 596. — Див. ще **коза**¹.

[козубець¹] (бот.) «рябчик великий, *Fritillaria meleagris* L.» Ж; — очевидно, результат перенесення назви *козубець*, зменш. від *кóзуб* «луб'яний кошик»; народна назва цієї рослини (так само, як і наукова, пов'язана з лат. *fritillus* «чаш-

ка для гральних костей») зумовлена подібністю зовнішньої форми квітки рябчика з козубцем (Флора УРСР III 157; Вісюліна—Клоков 70; Нейштадт 161; Симонович 202). — Див. ще **кóзуб**.

[козубець²] (ент.) «нічний метелик» Ж; — неясне.

[козуля] (ент.) «чорний усач, *Geatbux* L. Ж; гнойовик звичайний, *Geotrupes stercorarius* L. ВєНЗн», [козулька] «чорний усач» Ж; — похідне утворення від *коза* «самиця козла»; назви зумовлені, очевидно, схожістю зовнішньої форми вусів усачів і жувальців гнойовиків з козячими рогами (Горностаев 119, 165—166; *Urania Tierr. Insekten* 263, 258); як семантичну паралель пор. нім. *Bockkäfer* «чорний усач» (букв. «козел-жук»). — Див. ще **коза**¹.

[козулька] (бот.) «тирлич війчастий, *Gentiana ciliata* L. (*Gentiana germanica* Willd.)», [козуля] «тс.» Я, [козулиха] «річка, вкрита тирличем» Я; — очевидно, похідне утворення від *коза* «самиця козла»; назва могла бути зумовлена виглядом яйцеподібно-ланцетних стеблових попарно розташованих листків рослини (Федченко—Флеров 756), що мають деяку подібність до рогів кози. — Див. ще **коза**¹.

[козьолóк] «прилад для змотування пряжі» Мо; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *koziółek* «козлик; [прилад для змотування клубків або ниток]», зменш. від *koziól* «козел», пов'язаного з *koza*, укр. *коза*, відповідає укр. [козелець] «прилад для змотування пряжі». — Див. ще **коза**².

кóїти¹ «робити щось недобре; виробляти, чинити», *кóїтися* «відбуватися (переважно про щось недобре); траплятися Ж», *накóїти* «зробити, заподіяти щонебудь (переважно погане, варте осуду)» СУМ, Ж, *скóїти* «зробити щонебудь (переважно погане); учити» СУМ, Ж, *скóїтися* «відбутися; трапитися; виникнути»; — п. [koic się] «вестися, провадитися, складатися; везти, щастити»; — очевидно, псл. *kojiti* «чинити, виробляти», пов'язане чергування голосних з *сіпъ* «дія, вчинок»; зв'язок з псл. *kojiti* «заспокоювати, вгамовувати», укр.

[*koiti*], п. *koic* «тс.», ч. *kojiti* «тс.; годувати груддю» (ЭССЯ 10, 113) можливий. — *Sławski* II 329; *Bern.* I 538—539. — Див. ще *чин.* — Пор. *коїти*².

[*koiti*²] «заспокоювати, вгамовувати» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *koic* «тс.», як і ч. *kojiti* «тс.»; годувати груддю», сл. *kojit'* «тс.», вл. *kojic* «утішати», схв. [*kojiti*] «годувати, пестити», сл. *kojiti* «виховувати», споріднене з укр. *покій.* — *Sławski* II 323; *Schuster-Sewc* 585; ЭССЯ 10, 113. — Див. ще *покій.* — Пор. *гсчіти.*

[*koj*] (зах.) «коли, якщо» Ж, Г; — р. [*koj*] «поки»; — очевидно, результат давньоруської діалектної видозміни сполучного слова (прислівника) *коли* (>*коль*) «коли». — *ESSJ Sl. gr.* II 356—358. — Див. ще *колі.*

[*koj-*] (частка з семантикою неозначеності; у сполученнях типу [*к.-як*] «як-небудь», [*к.-який*] «який-небудь, будь-який», [*к.-де*] «де-небудь») Ж, До; — р. (розм.) *кой-, кое-, бр. [кой-]* «тс.»; — результат скорочення форми с. р. одн. **коє* займенника *кий* «який, котрий», що набула значення частки; для східноукраїнських говірок не виключене запозичення р. *кой-*, що має те саме походження. — *Фасмер* II 276, 280. — Див. ще *кий*².

койка «подвійне ліжко на кораблі; ліжко в лікарні, гуртожитку», *кобчаний*; — р. бр. болг. *койка*, п. *којка*, *која*, ч. *које*, сл. *која*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *койка* походить від гол. *kooi* «клітка; загін, загорода, кошара; (мор.) койка», що зводиться (можливо, за посередництвом раннього нвн. *kaue* «гірнична хатина над шахтою») до лат. *caeva* «перегородка; обгороджене місце, клітка; вулик», похідного від прикметника *cavus* «порожній, пустий; видовбаний; порожнистий»; існує думка про русифікацію голландської форми під впливом р. *коить, покій* і под. (Зеленин РФВ 63, 406); сумнівне виведення слова *койка* від нн. *које* «перегородка» (*Фасмер* II 280) чи безпосередньо від нн. *Које* «місце для спання на пароплаві» (Шелудько 34). — *Шанский ЭСРЯ* II 8, 189—190; *Фасмер* II 280; *Преобр.* I 330; *Holub—Lyer* 246;

БЕР II 528; *Matzenauer* 208; *Bern.* I 539; *Kluge—Mitzka* 388; *Vries NEW* 348—349. — Див. ще *каверна.*

[*kojlati*] «збирати невід у коло Я, Мо; збирати канат у коло Мо», [*kojlati*] «тс.», [*kojlo*] «зібрані у вигляді кола рибальські снасті» Мо; — схв. [*kojiti*] «складати канат у коло»; — неясне; схв. [*kojiti*] пов'язується (*Skok* II 120) з псл. *kojiti* «заспокоювати».

*кок*¹ «вид зачіски з піднятим чубом»; — бр. *кок* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *кок* «тс.», очевидно, пов'язане з фр. *coq* «півень», звуконаслідувального походження (зачіска подібна до гребінця півня); іншою є, мабуть, етимологія п. *kok* «волосся, зібране у вузол ззаду голови», болг. м. *кок* «тс.», які іноді зводяться через фр. *coque* «зачіска, бант у зачісці» до того самого *coq* «півень» (*Kopaliński* 501), але здебільшого виводяться від фр. *coque* «шкаралупа» (*Sl. wug. obscuch* 362) або від фр. *coque* «клямка; неправильний вузол на канаті» (*Gamillscheg* 260, 366). — *Фасмер* II 280.

*кок*² «кухар (на кораблі)»; — бр. болг. *кок*, п. *kok*; — запозичення з російської мови; р. *кок* походить від гол. *kok* «кухар», що виводиться з нар.-лат. *coqus*, яке продовжує лат. *coquus* «тс.», похідне від дієслова *coquo* «кухарю; варю, смажу», споріднене з псл. **pekti*, укр. *пекти.* — *СІС* 336; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 190; *Фасмер—Трубачев* II 281; *Fogarasz St. sl.* 4, 65; *Kopaliński* 501; *РЧДБЕ* 282; *Vries NEW* 344; *Walde—Hofm.* I 270—271. — Див. ще *пекти.*

*кок*³ «одноклітинний кулястий організм з родини бактерій», *-кок* (друга частина складних слів на позначення бактерій типу *ехінокок, стрептокок*); — р. *кокк*, бр. *кок*, п. *-kok*, *-kokus* ч. сл. *kokus*, болг. *коки* (мн.), м. *-коки* (мн.), схв. *-кока*, сл. *кокус*; — запозичено з новолатинської мови (можливо, за посередництвом російської); нлат. *coqus* пов'язане з гр. *κόκκος* «зернина, ядро», словом нез'ясованого (можливо, неіндоєвропейського) походження. — *СІС* 337; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 192; *Kopaliński* 501; *Holub—Lyer* 247; *РЧДБЕ* 283; *Frisk* I 895; *Boisacq* 482—483.

кóка (бот.) «вид тропічних кушових рослин родини кокаїнових, *Erythroxylum coca* L.», *кокаїн*, *кокаїнізм*, *кокаїніст*, *кокаїновий*; — р. бр. болг. *кóка*, п. ч. слц. *koaka*, вл. *kokain*, схв. *кока*, слн. *kóka*; — запозичено за посередництвом німецької (н. *Koka*) або французької (фр. *coca*) мови з іспанської; ісп. *coca* походить від етимологічно нез'ясованого слова мови кечуа *kúka* «кока». — СІС 336; Фасмер II 281; Kopaliński 501; Holub—Lyer 246; БЕР II 530; Klein 306; Kluge—Mitzka 388.

кокарда «значок на головному уборі; (заст.) вид банта»; — р. болг. *кокарда*, бр. *кукарда*, п. ч. слц. вл. *kokarda*, м. *кокарда*, схв. *кóкárда*, слн. *kokárda*; — запозичено, можливо, через н. *Kokárde* «кокарда», з французької мови; фр. *co-carde* «тс.» пов'язане з фр. ст. *cosard* «пихатий, чванькуватий, (первісно) півень», похідним від соф «півень». — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 191; Фасмер II 281; Sławski II 332—333; Brückner 243; Holub—Lyer 246; Machek ESJČ 267; БЕР II 533; Kluge—Mitzka 388; Bloch I 156, 176; Dauzat 184, 205. — Див. ще **кок**¹.

[кóкатень] «кусок дерева; держак віника» Л; — неясне; можливо, субстратне слово балтійського походження; пор. лит. *kúoka* «дрючок, ломака», [kúokas] «палиця з шишкою на кінці», лтс. *koks* «дерево; палиця», прус. *queke* «гілка ялини або сосни, що використовувалася як жердина у паркані».

кóкати¹ (розм.) «бити, стукати, розбивати», *кóкнути*; — р. *кóкать* «бити, розбивати», *кóкаться* «бити яйце яйцем», *кóкнуть* «розбити; ударити; лопнути», [кок] (виг.) «стук, брязь, хлоп», бр. [кóкаць] «бити (особливо що-небудь кругле)», [кóкацца] «бигися яйцями; ударятися об що-небудь необережно»; — очевидно, похідне утворення від іменника *кóко* «куряче яйце»; зближення з дісл. *skáka* «трясти» (Matzenauer LF 8, 193) або з р. *чóкаться* (Горяев 149) неприйнятні; схв. *кóкати* «смажити кукурудзу, так щоб зерна лопались», мабуть, сюди не належить. — Шанский ЭСРЯ II 8, 191; Фасмер II 281. — Див. ще **кóко**².

[кóкати]² «стригти (переважно овець)»; — неясне.

кокётка «жінка, що намагається подобатися чоловікам», [кокётка] «тс.» Ж, *кокётство*, *кокётливий* СУМ, Ж, *кокётувати*; — р. болг. *кокётка*, бр. *какётка*, п. *kokietka*, *kokieta*, ч. слц. *koketa*, *koketka*, вл. *koketa*, м. *кокета*, схв. *кокёта*, слн. *kokётка*; — запозичення з французької мови; фр. *coquette* «кокетка», жін. р. прикметника *coquet* «той, хто прагне подобатися, занадто стежить за своєю зовнішністю», через дієслово *coqueter* «кокєтувати, залицятися до когось (< походжати як півень; кудкудакати)» виводиться від соф «півень». — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 191—192; Фасмер—Трубачев II 282; Hüttl-Worth 78; Sławski II 333; Brückner 243; Holub—Lyer 246; БЕР II 533; Ву-якляк 436; Dauzat 206. — Див. ще **кок**¹.

[кокiн] «півень кохінхінської породи» ВеУг, [кокiнiяк] «тс.» ВеУг, [кокiнiя] «курка кохінхінської породи» ВеУг; — очевидно, спрощене запозичення з угорської мови; уг. *kokinkina* (-tyúk) «кохінхінська (курка)» відповідає укр. *кохінхінка*. — Див. ще **кохінхiни**.

[кóкiл] «відлюдник, мовчун, вовкуватий» Кур; — неясне.

[кокiрний] «заманливий, привабливий» Ж; — неясне.

кóклюш «інфекційна дитяча хвороба з конвульсивним кашлем», [кóколич] «тс.» Л; — р. *коклюш*, бр. *кóклюш*, болг. *кóклюш*, п. *koklusz*, м. *коклиш*, схв. *коклиш*; — запозичене з французької мови (очевидно, за посередництвом польської); фр. *coqueluche* «коклюш» (спочатку «капюшон») пов'язується з лат. *cucullus* «капюшон (яким закривають голову під час кашлю, грипу)», що зазнало впливу з боку соф «півень» (у зв'язку з подібністю кашлю до крику півня) (Dauzat 206; Bloch I 176); французьке слово виводиться також від нім. *Keuchhusten* «коклюш» (Schuchardt ZfRph 41, 696; Matzenauer LF 8, 193). — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 192; Фасмер II 282; Sławski II 333; Kopaliński 501; Sł. wyr. obcych 343; БЕР II 535.

[кóкляцка] «назва вовни у залежності від її довжини, якості» Доп. УжДУ IV; — неясне.

кóко¹ (вигук, що передає квоктання курки, півня), [кóкати] «сокотати» (про курей) МСБГ; — р. кóко, кокоб, п. ко-ко-ко, ч. kokoко, болг. ко-ко-ко, схв. кò-ко-; — псл. ко-ко-ко; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до близьких форм інших мов: фр. cосо, лат. cосо «тс.». — Фасмер II 283, 284; Sławski II 332; Brückner 244; Machek ESJČ 266—267; БЕР II 532, 535; Bern. I 541.

[кóко²] «яйце; картоплина»; — р. [кó-ко] «яйце», [кóка] «тс.; ласощі; іграшка; пшеничний хліб, пиріг», бр. [кóка] «яйце», п. коко «тс.», [коку] «картоплина», ч. коко «цукерки; [яйце]», нл. koko «яйце», болг. кóко «тс.; горіх», м. коко «тс.; яблуко; цукерка»; — псл. коко, слово дитячої мови з характерним для неї подвоєнням; очевидно, виникло спочатку як звуконаслідувальне слово на позначення яйця, яке зносить курка (пор. також іт. cосо «яйце», фр. cосо «тс.»); неперекоплива думка про запозичення з романських мов; недосить аргументоване прийняття впливу фін. kúkko «якийсь пиріг; півень» на російські діалектні форми (Kalita 122—123). — Фасмер—Трубачев II 281; Sławski II 333—334; Brückner 244; Schuster-Šewc 587—588; БЕР II 535; Bern. I 539. — Див. ще кóко¹.

[кóкоїжитися] «стовбурчитися; упиратися; пишатися, чванитися» Ж, [кóкоїжний] «надутий, чванливий, пихатий» Ж, [кóкоїжний] «тс.» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [кóкош] «півень» і їжитися, похідного від [їж] «їжак»; можливий вплив з боку складного слова гороїжитися «гордо поводитися; виступати гордо і з викликом». — Див. ще їж, кóкош¹. — Пор. гороїжитися.

[кóколòс] (зоол.) «мальовнича черепашка (вид річкової черепашки), Uroplatorhin L.» ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з гр. κοκ(κ)άλια «слимаки».

кóкон; — р. кóкòн, бр. кóкан, п. ч. вл. кокоп, слц. слн. кóкòп, болг. кóкòн, м. кокона, схв. кóкòн; — очевидно, за по-

середництвом російської або польської мови запозичене з французької; фр. cосоп «кокон» походить від пров. cоcоcоp «кокон; шкаралупа яйця», що зводиться до слат. cосо «шкаралупа яйця (<яйце)», слова звуконаслідувального походження; менш обгрунтоване виведення фр. cосоп через англійське посередництво (англ. cосоop «кокон») з кит. kian-kien «тс.» (Holub—Lyer 247). — СІС 337; Фасмер II 282; Sławski II 334; Шанский ЭСРЯ II 8, 192—193; Kluge—Mitzka 388; Bloch I 157; Dauzat 185; Gamillscheg 240.

кóкбра «нижня частина стовбура дерева з великим коренем»; — р. кóкбра «тс.; дерево, викорчуване з коренем, корч; [корінь дерева, пенз з корінням; колода з кривим кінцем, з кореневищем; затонуле дерево; видовбана колода; важка палиця з потовщеним кінцем]», [кóкòрина] «корінь дерева; скривлене сучкувате дерево; кокора», [кóкòрица] «корінь дерева; корч», [кóкòрь] «вирите з коренем дерево, коряга, кокора», [кóкòрить] «чистити від кори зрубані дерева», п. [kokogeska] «дошка, у якій стирчить кий, шток для обертання каменя жорна», [kokogpak, kokogniak] «тс.», ч. ст. кокогаву «кучерявий», болг. [кóкор] «грабовий куш; куш, з якого виготовляють віники», [kokorinka] «кучерик; верхнє кольорове пір'я селязня», [kokorutka] «кучерик», [kokorushka] «тс.», кóкòрко «франт; [пихата, чванькувата людина]», м. [kokogaf] «кучерявий», [kokogidha] «локон», схв. кóкара «гілка куща», кòкòрица «кучерик», [кóкòрав] «кучерявий, чубатий, кудлатий, розпатланий», кóкòруша «кучер; кучерява дитина», слн. [kokoga] «локон, кучері; пасмо волосся», стсл. кóкòравъ «кучерявий»; — не зовсім ясне; можливо, псл. [kokog-] «корінь дерева, пенз з кореневищем; скуповджене наче коряга кучеряве волосся» утворене від *koг «корінь рослини» шляхом редуплікації початкового *ко-; інший ступінь вокалізму цього ж кореня засвідчений у р. [кочера] «сучкувате дерево», ч. sešeriti «завивати волосся, кучерявити; скуповджувати; їжити; страхати», слц. sešerit' «тс.», болг. [чéкор] «сук», [чéкòрест] «сучкуватий, гілчастий, розложистий», а також

у лтс. *sesers* «пень дерева, викорчуваного з корінням; обрубок; кучері», *seġs* «взулувате коріння, куш», *seġa* «волосся (на голві)»; скупйовджене волосся», *kaka-gains* «кошлатий, кудлатий», лит. *kėgas* «куш, корінь, засохлий пеня» і *kakaġlis* «гак, кочерга; дошка для розмішування»; пов'язується також з псл. *kośapъ* «качанъ» (ЭССЯ 10, 105, 114—115; Фасмер II 282—283, 325); менш певні зближення з р. укр. *кочерга* (Ильинский РФВ 73, 294—295) або нар.-лат. **sochlea* «локон, пасмо волосся» (Bern. I 540); непереконливі твердження про запозичення з фінської мови (Kajima RSI 5, 85) або з романських мов (Strekelj 29—30); неприйнятне з огляду на фонетичні труднощі зближення з дінд. *śikharāḥ* «гострокінцевий», *śikhā* «локон; шпиль» (Agrell BS. Lautst. 45). — Sławski II 335—337; Brückner 244; Machek ESJČS 212; БЕР II 537, 538, 539; Skok II 120—121; Bern. I 540; Matzenauer LF 8, 193; Fraenkel 205; Trautmann 124; Вўга RR I 445; Muhl. — Endz. I 367. — Див. ще **корінь**. — Пор. **кокоричка**.

[**кокоричка**] (бот.) «купина лікарська, *Polygonatum officinale* (L.) All.; р'яст порожнистий, *Corydalis cava* (Mill.) Schweig. et Koerte; атрагена альпійська, *Atragene alpina* Mak, [**кокіричка**] «р'яст порожнистий» Mak, [**кокірички** (мн.) Ж, Пі, **кокірички** Г, Mak] «тс.», [**кукуручка**] «тс. Mak; хвилівник звичайний, *Aristolochia clematilis* L. Ж, Mak; конвалія травнева, *Convallaria majalis* L. (*Convallaria multiflora*) Г; воловик лікарський, *Anchusa officinalis* L. Ж», [**кукорник**] «хвилівник звичайний» Mak, [**кукоричко**] «купина лікарська» Mak; — р. [**кокорички**] «р'яст порожнистий», [**кокорочки**] «тс.», [**кокорвяга**] «хвилівник звичайний», [**кокорнак**, **кокорник**, **кокорняк**] «тс.», [**кокорыш**] «собача петрушка, *Aethusa suparium*; рутка лікарська, *Fumaria officinalis* L.», п. *kokoguczka* «купина; [р'яст порожнистий; рутка лікарська]; (заст.) конвалія, *kokogucz* «р'яст; рутка лікарська», *kokorzuk* «тс.; копитняк, *Asarum* L.», *kokornak* «хвилівник; р'яст; рутка», ст. *kokogak* «хвилівник звичайний», *kokorzek* «тс.; р'яст», *kokogek* «р'яст», ч. *kokořik* «купина», [ko-

kořinek, *kokořičník*] «тс.», [*koukořiček*] «конвалія», мор. [*kokořič*] «тс.», ст. *kokořiek* «купина», *kokořič* «тс.», [*kokořice*] «повитиця, *Cuscuta*, [*kokořňak*] «ромашка лікарська, *Matricaria chamomilla* L.», слц. [*kokorik*] «купина», [*kukurik*, *kykurik*], вл. *kokoriška* «тс.», *kokorč* «р'яст», *kokogac* «бруслина європейська, *Evonymus europaea* L.», *kokornak* «хвилівник звичайний», нл. [*kokogac*] «бруслина», [*kokognac*] «тс.», *kokogdae* «рутка лікарська», *kokrik* «тс.», *kokornak* «р'яжки, *Claviceps purpurea* Tul.», болг. [*кокорич*] «фіалка триколірна, *Viola tricolor* L.; ромашка лікарська», [*кокоричо*] «нагідки лікарські, *Calendula officinalis* L.», *кукуруяк* «чемерник білий, *Helleborus odorus*», [*кукуруйн*, *кукуруок*, *кукуруяг*] «тс.», [*кокорп*] «тс.; адоніс весняний, горицвіт, *Adonis vernalis* L.; мак самосійка, *Paraver rhoeas* L.», м. *кукуруек* «чемерник білий», [*кукурушка*] «глі.1 (дерево), *Crataegus*», схв. *kokornjak* «ромашка лікарська», *kokornak* «тс.», *kokogiša* «собача петрушка», *kukurijek* «чемерник», *kukurijek*, *kukurič* «тс.», *кукурурєк* «тс.; мак польовий, *Paraver argemone* L.», слн. *kokogek* «цикламен європейський, *Cyclamen europaeum* L.», [*kokogček*] «тс.», *kokořik* «тс.; повитиця; — загальноприйнятої етимології немає; реконструюються [**kokogu-k*-, **kokogu-šъ*, **kokogu-šъ*, **kokog-(ъ)п*-] як похідні від назви якоїсь рослини [**kokog-*], можливо, редульованого варіанта основи **kog-ę* «корінь рослини» або від [**kokog-*] «корінь; дерево, куш; пеня з корінням; скупйовджене волосся», оскільки одні види цих рослин мають сильно розгалужене чи довге кореневище, інші своїм розчепірим у різні боки і вгору листям чи гіллям або китицями квіток подібні до розгалуженого кореневища чи скупйовдженого волосся; пор. синонімічні назви цих же рослин п. ст. *korzeň bikowy* «хвилівник звичайний; рутка лікарська; р'яст», вл. *swjateje Marijne kogiški* «тс.», букв. «корінці св. Марії», п. ст. *korzyk* «р'яст; рутка лікарська», слн. *kôřček* «цикламен європейський»; зближення з нар.-лат. **sochlea* «локон, пасмо волосся» (Bern. I 540), як і з р. [*кобора*] «товстий коржик», [*кокура*] «ве-

сільний пиріг, калач» (Фасмер II 283), недостатньо аргументоване; виведення польських назв цих рослин від ст. kokozyka «півник» (Karłowicz SWO 286) викликає сумнів.— УРЕ I 77, 294, V 346; Флора УРСР III 254, V 186; Sławski II 335—337; Brückner 224; Machek ESJCS 212; Jm. rostl. 270; БЕР II 537; III 111—112; Schuster-Sewc 588; Верн. I 540; Симоновий 142—143.— Див. ще **кóринь**.— Пор. **коко́ра**.

кокоруддя, *кокорудзка*, *кокорудка* — див. **кукуру́дза**.

коко́с (бот.) «кокосова пальма, *Cocos nucifera* L.; кокосовий горіх», [коко́совець] «кокосова пальма» Ж; — р. *кóкóс* «кокос», бр. *какóс*, п. *kokos*, ст. *kokus*, ч. слц. вл. *kokos*, болг. *коко́сов* «кокосовий», м. *ко́кос*, схв. *кóкос*, слн. *kókos*; — очевидно, за посередництвом російської мови запозичено з німецької; нім. *Kókos*(nuß) «кокос(овий горіх)», *Kókos*(baum) «кокос(ове дерево)» етимологічно не зовсім ясне; можливо, пов'язане з порт. *sóco* (мн. *sócos*) «кокосова пальма; кокос, кокосовий горіх», що через лат. *sossit* «кісточка (плоду)» зводиться до гр. *κόκκος* «зерно; кісточка (плоду)»; зіставляється також з ісп. *soso* (мн. *socos*) «кокосова пальма; кокосовий горіх», яке, можливо, походить від *soso* «хо, страховище» у зв'язку з тим, що із шкаралупи кокосового горіха легко робляться страшні маски.— СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 193; Фасмер II 283; Sławski II 337—338; Holub—Lyer 247; БЕР II 539; Kluge—Mitzka 388—389; Klein 307; Bloch I 157; Dauzat 185.— Див. ще **ко́к**³.

[**ко́косом**] «злобно, скося»; — неясне; можливо, результат контамінації основ слів *ко́кош* «півень» і *ко́сий* (про погляд).

[**коко́тик**] (бот.) «сережка (у берези, вільхи)» ВеБ, ВеНЗн, [коко́ци] «сережки на деревах (зокрема, у верби, берези)» ВеБ, ВеНЗн, [коко́цькі] «сережки (у вільхи)» ВеБ; — очевидно, результат видозміни слова [ко́тик] «сережка (на дереві)», зближеного з словом [ко́кош] «півень». — Див. ще **ко́тик**, **ко́кош**¹.

[**коко́тіти**] «лепетати, базікати», [ко́кот] «пустун, жвава дитина», [ко́котень] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *ко́-ко* (виг.),

[ко́кати] «сокотати». — Sławski II 332; ЭССЯ 10, 117—118.— Див. ще **ко́ко**¹.

коко́тка «жінка легкої поведінки»; — р. болг. *коко́тка*, бр. *какóтка*, п. слц. *kokota*, *kokotka*, ч. *kokota*, схв. *коко́та*, слн. *kokóta*; — запозичення з французької мови; фр. *cocotte*, спочатку «курочка, курка», (перен.) «кокотка» є звуконаслідувальним утворенням з дитячої мови того ж походження, що й *soso* «яйце», разом з яким пов'язується з криком курки.— СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 193; Фасмер II 284; Sławski II 340; БЕР II 539; Bloch I 157, 176; Dauzat 185.— Див. ще **ко́ко**². — Пор. **коке́тка**.

[ко́коть] «кіготь, пазур» Ж, Л; — очевидно, результат видозміни форми [ко́хоть], пов'язаної з *кіготь* (див.).

[ко́кош¹] (орн.) [коко́шка] «курка, квочка», [коко́шний] «чванливий, пихатий», *коко́шитися* «триматися зарозуміло, гордовито; бундючитися, чванитися, хизуватися»; — р. фольк. [коко́ша] «зозуля», ст. *кокошь* «курка, квочка», др. *кокошь*, п. *kokosz* «тс.», ч. заст. рідк. *kočoš* «півень», ст. *kokeš* «penis», слц. [kokoš] «півень; penis», вл. нл. *kočoš* «курка, квочка», болг. заст. [ко́кош] «курка, квочка», схв. *кóкóш*, слн. *kokóš* «тс.», стел. *кокошь* «тс.; квочка»; — псл. *kočoš* «півень; курка, квочка», похідне від звуконаслідувального вигуку *ко-ко*, що імітує сокоріння курки, півня, до якого зводиться також паралельне за словотворчою структурою й семантикою *kokot'-* «півень» і віддаленіше укр. [ко́кот] «пустун; пустотлива, жвава дитина». — Фасмер II 284; КЭСРЯ 204; Пресбр. 331—332; Sławski II 338—339, 340; Brückner 244; Machek ESJCS 267; Holub—Kop. 175; Schuster-Sewc 589; БЕР II 540—541; ЭССЯ 10, 115—116; Верн. I 540—541; Mikl. EW 122; Mihăilă Studii și cercetări lingvistice 13, 376.— Див. ще **ко́ко**¹. — Пор. **коко́тіти**.

ко́кош² «курок (у рушниці)» Ж; — запозичення з угорської мови; уг. *kakas* «півень; курок», слово слов'янського походження, наявне також в українській мові (пор. укр. [ко́кош] «півень»), у значенні «курок» (з 1838 р.) є, очевидно, калькою нім. *Наhn* «півень; ку-

рок». — Желех. I 357; Kniezsa 239—240; MNTEsz II 311. — Див. ще **ко́кош**¹. — Пор. **курóк**.

[**коко́ша**] «жарене кукурудзяне зерно (тріснуте, з вивернутим назовні білим вмістом)» Ме; — запозичення з молдавської чи румунської мови; молд. *кокоші́й* (рум. *sosoşéi*) «півники; підсмажені зерна кукурудзи» є формою множини від молд. *коксш́ел* (рум. *sosoşél*) «півник», зменш. від молд. *кукóш*, *коко́ш* (рум. *sosós*) «півень», запозиченого з слов'янських мов (пор. укр. [*ко́кош*] «півень», болг. [*кóкoш*] «курка», схв. *кóкoш* «тс.»). — СДЕЛМ 215; DLRM 163. — Див. ще **ко́кош**¹.

[**коко́ші**] (мн.) «ноги»; — неясне.

кокс «основний продукт сухої дистиляції кам'яного вугілля», [*кóкyс*] «тс.», *коксува́ти*, *коксівни́й*, *коксува́льний*; — р. бр. болг. м. *кокс*, п. ч. слц. вл. *koks*, схв. *кóкс*, слн. *kóks*; — запозичене, очевидно, через російське посередництво з німецької мови; н. *Koks* «кокс» походить від англ. *coke* «тс.», мн. від *coke* «тс.; серцевина, ядро; кісточка (плоду); попіл, зола», спорідненого з сангл. *kelkes* «риб'яча ікра», шв. [*kälk*] «серцевина (дерева), стрижень», гр. γέλις «зубець часнику», ἄλις «тс.»). — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 194; Фасмер II 284; Sławski II 340—341; Holub—Lyer 247; Machek ESJČ 267; БЕР II 543; Kluge—Mitzka 389; Klein 311.

кок-сагіз (бот.) «каучуконосна рослина *Taghacum kok-saghyz* Rod.»; — р. бр. *кок-сагіз*, п. *kok-sagiz*, ч. слц. *koksagyz*, болг. *коксагіс*, слн. *koksagiz*; — очевидно, через російське посередництво за позичено з казахської мови; каз. *көк сағіз* «кок-сагіз» (букв. «зелений каучук») утворене з основ слів *көк* «синій, небо; зелень, зелений; сірий (про масть); сизий; пліснява», спорідненого з тур. *gök* «небо; блакитний, лазуровий; синій», тат. *күк* «тс.», як. *күөх* «синій, блакитний; зелений», чув. *ка́вак* «синій, блакитний; сизий; сивий», монг. *көке* «синій, зелений», і *сагіз* «каучук; жувальна смола», спорідненого з хак. *сагыс* «жувальна смола», башк. *һағыз*, уйг. *сеғиз* «тс.», тат. *сагыз* «смола на шпилькових деревах», чув. *сухӓр* «сірка

жувальна; соснова живиця, вишневий глей»; назва рослини пов'язана з її каучуконосністю, наявністю в ній клейкого смолоподібного соку. — СІС 337; Акуленко 142; Шанский ЭСРЯ II 8, 194; Шипова 191; Koralíński 501; РЧДБЕ 295; Радлов II 1218—1221, IV 270; Егоров 96, 198; Räsänen Versuch 287, 396.

коктéйль «напій із суміші горілки, вин, соків, вершків, морозива тощо; кінь з підрізаним хвостом»; — р. *коктéйль*, бр. *кактэйль*, п. *koktajl* (cocktail), ч. *koktail* (cocktail), слц. *koktail*, болг. *кóктайл*, *кóктейл*, м. *коктейл*, схв. *кóк-тел*, слн. *koktajl*; — запозичення з англійської мови; англ. *cocktail* «коктейль» (букв. «півнячий хвіст») є складним словом, утвореним з іменників *cock* «півень», слова звуконаслідувального походження, і *tail* «хвіст», спорідненого з двн. *zagal*, гот. *tagl* «волосся», дісл. *tagl* «кінський хвіст», дірл. *dīal* «локон волосся, кучері», дінд. *daša* «бахрома, торочки»; назва напою пояснюється строкатістю суміші його складників, порівнюваних із строкатістю півнячого хвоста. — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 194—195; Koralíński 176, 501; Holub—Lyer 247; БЕР II 543; Klein 306, 1566.

[**кóкyс**] (бот.) «перстач Кранца, *Potentilla Crantzii* Beck. (*Potentilla verna* L.)»; — неясне; можливо, утворення від гр. *κόκκος* «кісточка (плоду); сім'ячко, зерно» у зв'язку з видовжено-яйцеподібною формою плодиків цієї рослини (Віслюліна—Клоков 210—211; Нейштадт 321—324; Симонович 375—376).

кол, **ко́лак** — див. **ікло**.

[**ко́ла́н**] «вовняна або бавовняна пов'язка у вигляді широкої стрічки» Я; — можливо, запозичення з сербохорватської мови (переселенців з Югославії); схв. *кóлан* «жіночий (пістрявотканий) поясок» є похідним від *кóло* «круг».

[**ко́ла́стра**] «молозиво» Ж, [*ко́ла́стра*, *кува́стра* Ж, *кула́стра*, *кула́йстра* Ж, *кула́йстра*, *кура́стра* Ж] «тс.»; — п. [*kułastral*], ч. [*kurastva*, *kuřástva*], слц. [*kulajstra*, *kurástva*] «тс.», [*kuł'astral*] «їжа, печиво з молозива», [*kuřásla*] «юшка з молозива», болг. *ко́ла́стра* «молозиво», [*кула́стра*], схв. *kónastra* «тс.»; — запозичення з східнороманських мов; рум. *coarăstră* «моло-

живо», corăstă, [corăslă, curăstă, curăstră], молд. *кораслэ* разом із формами з -l-рум. *colăstră*, [culăstră], молд. *колăстрэ, кулăстрэ* зводяться до лат. [*colastrā], що продовжує етимологічно неясне лат. *colostra* (*colostrum*) «тс.». — Мельничук Молд. зл. 168; Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 108; Кобилянський Гуц. гов. 84; Scheludko 137; Габинський Вост.-сл.-молд. взаим. II 134; Vrabie *Romanoslavica* 14, 157; Клепикова 109—116; Sławski III 357—358; Machek ESJĈ 306; БЕР II 548; Skok II 137; Bern. I 542; Mikl. EW 123; Srānpjalā 326—328; СДЕЛМ 203; Puşcariu 40; Walde—Hofm. I 247; Ernout—Meillet I 133.

кóлба «скляна посудина з видовженою шийкою»; — р. бр. болг. *кóлба*, п. *kolba*, ч. заст. *kolba* «тс.»; — очевидно, через російське і польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. *Kolben* (<двн. *kolbo* «товстий ціпок») «дрючок; поршень; колба; приклад (рушниці)» споріднене з дісл. *kōlfr* «спис (для метання); стріла; бульба», псл. *globiti*, *globa*, укр. [глоба́] «зігнуте дерево; клин; турбота». — СІС 338; Фасмер II 286; Sławski II 345; Machek ESJĈ 267; Holub—Lyer 247; БЕР II 549; Kluge—Mitzka 389. — Див. ще **глоба́**.

колгóсп, *колгóспник*, *колгóспівський*, *колгóспний*; — складноскорочене слово, утворене з початкових частин прикметника й іменника у словосполученні *колективне господарство* як калька р. *колхоз* із *коллективное хозяйство*. — СУМ IV 216. — Див. ще **госпóдь**, **колектів**.

[**колдиба́хнути**] «випити (дзвінко)» Я; — афективне утворення, можливо, пов'язане з р. [*колдыба́хнуть*] «кинути з шумом у воду; шубовснути».

[**колдóвина**] «жінка-знахарка» Ва; — очевидно, видозмінене запозичення з російської мови; р. *колдовать* «чаклувати» (первісно «замовляти, заклинати») споріднене з лит. *kalbà* «мова», лтс. *kalada* «шум, сварка», лат. *calo* «викликаю, скликаю», гр. *καλέω* «кличу», *κῆλαδος* «шум», двн. *halōn* «кликати; приносити», *holōn* «тс.», псл. **kolkolъ* «дзвін», укр. [*колокіл*] «тс.». — Фасмер II 287—288, 294; Ильинский РФВ 62, 250; Fraenkel 207—208;

Walde—Hofm. I 141—142; Frisk I 762—763; Pokorný 548. — Див. ще **колокіл**.

колду́ні «вид пиріжків з м'ясом»; — р. *колду́ні*, бр. *калду́ні* «тс.», п. ст. діал. *kaldon* «тс.; нутрощі», ч. *kaldoun* (*kaltoun*) «гусячі потрухи», вл. *kaldony* (кул.) «рубці», нл. *kaldony* «нутрощі, тельбухи»; — давнє запозичення з німецької мови; свн. *kaldūne*, нвн. [*Kaldáune*] «кишки, потрухи; рубці» походить від слат. *caldūna* <**caldumeþ*, очевидно, «свіжі, ще теплі потрухи», яке зводиться до лат. *calidus* «теплий», пов'язаного з *calēre* «бути теплим». — Фасмер II 288; Sławski II 35; Machek ESJĈ 236; Schuster-Sewc 485; Bern. I 472; Kluge—Mitzka 340. — Див. ще **кало́рія**. — Пор. **кавду́н**.

коле́га, *коле́гіум* «закритий середній або вищий навчальний заклад у XVI—XVIII ст.», *коле́гія*, [*коležánka*] «колега (жінка)» Я, *колегіа́льний*; — р. *колле́га*, бр. *кале́га*, п. ч. слц. вл. *kolęga*, болг. м. схв. *коле́га*, слн. *kolęga*; — запозичення з латинської мови; лат. *collēga* «спільно обраний товариш по роботі в державній установі; товариш по службі; співробітник» пов'язане з *collēgium* «товариство, спільна державна служба; співробітництво; колегія» і утворене за допомогою префікса *cop-* (>*col-*) і дієслова *lego* «збираю; обираю». — СІС 338; Фасмер II 292; Sławski II 349—350; Brückner 245; Kopaliński 502; Holub—Lyer 247; БЕР II 551; Matzenauer 210; Walde—Hofm. I 244, 779—780, 789—790; Ernout—Meillet I 131, 353—354. — Див. ще **коалі́ція**, **лега́льний**.

[**колеї́на**] «колія» Я; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kolępa* «колія» вважається запозиченням із східнослов'янських мов; р. [*колеина*], бр. *каля́на* є похідними від р. *коля́я*, бр. *каля́я*, споріднених з укр. *колія*. — Sławski II 350; JP 35, 371—373; Karłowicz SGP II 400. — Див. ще **кблія**.

колектів, *колектівіза́ція*, *колектівізм*, *колектівіст*, *колектівістичний*, *колектівний*, *колектівізува́ти*; — р. *колектів*, бр. *калекты́ў*, п. *kolectyw*, ч. *kolectiv*, слц. слн. *kolectiv*, вл. нл. *kolectiw*, болг. м. *колектів*, схв. *колектив*; — очевидно, через російське по-

середництво запозичене з німецької мови; н. Kollektiv «колектив» походить від слат. collectivus «спільний», лат. collectivus «збірний; нагромаджений», пов'язаного з дієсловом colligo «збираю, набираю, нагромаджую», утвореним за допомогою префікса col- (<con-) «з-» від дієслова lego «збираю, набираю». — СІС 338; Шанский ЭСРЯ II 8, 204; Kopaliński 502; Holub—Lyer 247—248; БЕР II 552; Walde—Hofm. I 780; Ernout—Meillet I 348—350. — Див. ще **коаліція**, **легальний**.

колектор «установа чи особа, яка щось збирає або розподіляє; частина динамомашини; трубопровід, труба; підземна галерея»; — р. *коллектор*, бр. *калектар*, п. ч. слц. *kolector*, болг. м. *колэктор*, схв. *кдлектор*, слн. *koléktor*; — очевидно, запозичення з новолатинської мови; нлат. *collector* «збирач» пов'язане з дієсловом colligo «збираю, набираю, нагромаджую». — СІС 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 204—205; Kopaliński 502; Holub—Lyer 247—248; РЧДБЕ 341; Klein 312, 313; Dauzat 187; Bloch 160. — Див. ще **колектів**.

колекція, *колекціонер*, *колекціонерство*, *колекціонувати*; — р. *коллекция*, бр. *калекцыя*, п. *koлекcja*, ч. *koлексе*, слц. *koлекcia*, вл. *koлекcija*, болг. *колэкция*, м. *колекција*, схв. *колэкция*, слн. *kolékcija*; — запозичення з латинської мови; лат. *collectio* «збирання, збір; короткий огляд» є похідним від дієслова colligo «збираю; підбираю; підіймаю». — СІС 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 205; Sławski II 351; Kopaliński 502; Holub—Lyer 247—248; БЕР II 553. — Див. ще **колектів**.

коленкор «фарбована бавовняна проклеєна тканина»; — запозичене з французької мови (очевидно, через російську); фр. *calicor* «ситець, бавовняна фарбована тканина» походить від перс. *kalapkar* «вид фарбованої тканини»; виведення р. *коленкор* з фр. *colicot* «коленкор», утвореного від назви міста *Kalikati* (*Calicut*) «Калькутта (в Індії)» (Горяев 150; Lokotsch 83), сумнівне. — СІС 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 198; Фасмер II 289; Преобр. I 333; Matzenauer 190; Dauzat 129; Gamillscheg 173.

[колесачкі] «сорт великих яблук» Ж; — неясне, можливо, утворене на основі *кóлесо* у зв'язку з великим розміром яблук.

[колесниця] «дранка, дранина» Я; — неясне.

кóлесо, *колесар*, *колесити*, *колеснік*, *колесництво*, *колесниця*, *колесня*, *колесувати*, *колесня* — див. **кóло**¹.

[колестовати] «ганити, ображати» Я; — неясне; можливо, результат видозміни *колесувати* «піддавати жорсткій смертній карі, ламаючи кістки на спеціально обладнаному колесі, що крутиться», викликаній зближенням з п. *polestować* «набридати, надокучати, чіплятися (до когось)».

колéша, *колешеник* — див. **куліш**.

[колéя] (у сполученні *к. залізна*) «залізниця» Ж, **[кóлій]** Ж, **[кóлія]** «тс.» Ж; — видозмінене запозичення з польської мови; п. *kolej* (*żelazna*) «залізниця» (букв. «(залізна) колія») е, мабуть, неточною калькою фр. *chemin de fer* «залізниця» (букв. «дорога залізна»). — Sławski II 350—351. — Див. ще **кóлія**.

колі «в який час; аж ось, як ось; в той час як, після того як; як, якщо», **[коль]** «в який час; як, якщо» Ж, **відкóли**, **[звідкóли]** «відколи», **[звідукіль]** «тс.», **[наколі]** «коли, якщо», **[наколь**, **накóй]** «тс.» Ж; — р. заст. *кóлій* «як, якщо»; **[коли**, в який час; чи, чи так; або], *коль* «як, якщо», бр. *калі* «коли», др. *коли* «в який час, коли; як, якщо», *коль* «як, якщо», болг. **[кóле]** «як», **[коль]**, заст. **[кóли]** «тс.», якщо; *коли*, в який час», схв. **[kòlje]** (у виразах *pije mi kòlje* «не маю часу», букв. «не маю коли», *petam kòlje* «тс.»), ст. **[kolil]** «тс., скільки, як», слн. *kóli* «наскільки, скільки», *kóli* «як багато; досить», стсл. **коли** «коли, в який час; скільки», **коль** «як; як багато; скільки»; — псл. *kolè/koli/koľ* «коли, в який час; як, якщо; скільки», результат розширення суфіксальним формантом *-l-(ě, i/ь)*, пов'язаним з часткою псл. *li/ль* «чи», займенникової основи **ко-*, утвореної, як і коренева частина *кь-* питально-відносного займенника *кьто* «хто», від питального займенника **кь*, що продовжує *ie*. **k^ho-/k^he-/k^hi-*; — споріднене

з лит. *kelī* «декілька; скільки, як багато; деякі», *kōlī* «як довго; поки», *kōliai*, *kōlei* «тс.», гр. *πληθος* «наскільки великий», лат. *quālis* «який»; слов'янські прислівники з кінцевим -ь, можливо, більш давні порівняно з *kolī*, *kolē*, що тлумачаться або як прислівникові утворення, видозмінені за аналогією до інших прислівників на -і, -є (Specht KZ 52, 90), або як адвербіалізовані займенниково-прислівникові утворення у різних формах місц. в. одн., співвідносні з *коль*, старим зн. в. одн. (*Vondrák I 482*); генетичне розмежування сл. *kolī/коль* «коли, в який час; як, якщо» і питального *kolī* «скільки, наскільки» недостатньо аргументоване, як і зближення -*kolī* у постпозиції до займенників, прислівників і частки *ні* «ні» з дінд. *khalu* (*pá khalu* «ніколи, зовсім ні»), *khálu* «справді, дійсно» (Machek ESJCS 214; *Slavia* 16, 168—170; 23, 67). — *IUM Морфологія* 345, 349, 363—364, 449, 460—461, 467; *Лукінова Вступ* 206; *Фасмер II 290*; *КЭСРЯ 205*; *Преобр. I 334—335*; *Sławski II 361—363*; *Brückner 246—247*; *Holub—Lyer 248*; *БЕР II 549—550, 555, 563—564*; *ЭССЯ 10, 85—86*; *Bern. I 673—674*; *Мейе ОЯ 377, 378*; *Vaillant Gr. comp. II 703*; *Trautmann 111*; *Walde—Hofm. II 397, 405*; *Vrugmann Grundriss II 1, 382*; *IF 4, 226*; *Prellwitz VB 22, 96*; *Benveniste Studi baltici III 128*; *Pokorny 646*. — *Див. ще ли, хто.* — *Пор. кілька², кой.*

[*коліба*] «пастуший курінь; зимове дерев'яне житло гуцулів-лісорубів», [*коліба*] «тс.» *Вел*, [*куліба*] «курінь, хатинка» *Мо*, [*пріколібок*] *Доп. УжДУ IV*, ст. *колыба* «пастуший курінь» (XVII ст.); — п. *koliba* «тс.», примітивна будова; покривля з дошок (для соломи), *koleba* «пастуший курінь (у горах)», ч. *koliba* «тс.», дерев'яна будівля (курінь)», слц. *koliba* «тс.», болг. *коліба* «тс.», невеликий дім, хатинка», м. *коліба* «тс.», схв. *кд-либа* «хатина, халупа; курінь», *кдлеба* «тс.», ст. *kōliba* «тс.; кухня», слн. *koliba* «барак; дерев'яна сторожка»; — мандрівне пастуше слово; для української і західнослов'янських мов імовірно румунське посередництво; рум. *colibă* «халупка», як і уг. *kaliba* «курінь, примітивна

хатинка», алб. *kalibe* «злиденна хатка», запозичене від південних слов'ян, до яких, очевидно, прийшло з грецької мови (пор. гр. *καλύβη* «мазанка, хата; покриття; завіса»); припускається давня спорідненість із словом *халупа*; сумнівне посередництво тур. *kulübe* «курінь; хатина; будка», [*kaliba, koliba*] «тс.» (*Karłowicz SWO 93*; *Malinowski Rozprawy 17, 9*; *Фасмер ГСЭ 2, 243; 3, 92*; *Vasmer AfSIPh 38, 282—283*; *ZiSIPh 4, 283; 5, 285*; *RSI 5, 141—142*; *Bern. I 546*) або фракійське (*Romanski RÉS 2, 51—55*). — *Дзензелівський ОЛА 1965, 129*; *Присяжнюк УМЛШ 1976/7, 84*; *Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 131*; *Sławski II 354—355*; *Brückner 246*; *Machek ESJCS 214*; *БЕР II 555—556*; *Skok II 124*; *ЭССЯ 10, 162—164*; *Клепикова 207—217*; *Сл. и балк. языкозн. 191*; *Czekanowski Wstęp 168, 419, 424*; *Mikl. EW 125*; *Kniezsa I 1, 244*; *Crânjală 313—315*; *Нерознак 198*. — *Пор. халупа.*

[*колибати*] «розхитувати, коливати» *Ж*, [*колебати, колібати*] «тс.» *Ж*, [*колібка*] «колиска Я; дерев'яна або металева втулка в колесі» *Л*, [*колібба*] «тс.» *Ж*, [*колібанець*] «невеликий важіль» *Ж*, [*колібень*] «маятник, висок» *Ж*, [*колібний*] «хиткий, слабий (про здоров'я); нетвердий (про ходу); який коливається» *Ж*, [*колібний*] «який гойдається» *Ж*; — р. *колебать* «колисати, хитати», [*колыбать*] «тс.; гойдати», [*кулыбать*] «тс.», др. *колебатися* «колисатися, хитатися», *колѣбатися* «тс.», п. вл. *kolebaš* «колисати, колыхати», ч. *kolébati, kolibati*, слц. *kolembat', [kolimbat']*, нл. *kolebaš* «тс.», болг. *колебая се* «вагаюся», м. *колеба* «колише» (дитину), схв. *колѣбати* «колисати, гойдати», *колѣбати се* «вагатися», ст. *koljebati* «колисати, гойдати», слн. *kolébati* «коливати», стсл. *колѣвати* «колисати, хитати»; — псл. *kolébati/kolebati* «колисати; хитати»; — етимологічно неясне; виводилося з *ko- i *loib-* (*Machek ESJCS 268*; *ЭССЯ 10, 129—130, 164*); зіставлялося з дангл. *scelfan* «гойдатися», дісл. *skialfa* «тс.; дрижати», двн. *sciluf* «очерет» (*Zupitza GG 154*; *Fick III 461*; *Hellquist 972*); тлумачилось як звуконаслідувальне (*Bern. I 545*; *Sławski II 347—348*; *Skok II*

125); разом з *колиса́ти*, *колиха́ти* зводилось до псл. *koło* «колесо» або до його кореня іє. *k^hol- (Brückner 245; БЕР II 550); малопереконливі зіставлення з дінд. *skhalati* «спотикається, хитається» (Потєбня К ист. зв. III 110; РФВ 4, 210), болг. *клатя се* «гойдаюся, хитаюся» (Младенов 246), як і виведення від гіпотетичних *кольба «возіння», *koliti «везити» (Matusiak Por. jez. 11, 151—153). — Шанский ЭСРЯ II 8, 197; Фасмер II 288; Преобр. I 333; Schuster-Sewc 599—600. — Пор. *колива́ти*, *колиса́ти*.

колива́ти «хитати, колихати; гойдати», *коливальний*, *коливний*; — бр. *кальваць* «колисати, хитати»; — очевидно, результат контамінації дієслів *колиба́ти* (*колеба́ти*) і *кива́ти* (див.).

ко́ливо¹ «поминальна кутя», [ко́лево Пі, ко́лово Ж] «тс.»; — р. болг. діал. *ко́ливо*, др. *коливо*, схв. *ко́ливо*, цсл. *коливо* «тс.»; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; сгр. *κόλλυβα* (мн.) «кутя (варена пшениця, що роздавалася парафіянам у церкві в певні дні, як правило, у зв'язку з поминками); [варена пшениця]» разом із формою чол. р. *κόλλυβος* «дрібна розмінна монета, мала золота гиря; вексельний курс, завадаток», мабуть, є давнім запозиченням із семітських мов (пор. гебр. *ḥālar* «змін; вексель»). — Фасмер II 291; ГСЭ 2, 244; 3, 92; БЕР II 556; Skok II 130; Десницькая Сл. языкозн. 1983, 83; Bern. I 547; Frisk I 900; Boisacq 485.

[**ко́ливо**²] «курінь запорізький» Ж, Пі, [ко́лево] «тс.» Пі; — неясне; можливо, результат видозміни слова [ко́либа] «житло чабанів, пастуший курінь; зимове дерев'яне житло лісорубів» або похідне від *ко́ло*.

[**колига́ти**] «хитатися, коливатися» Я; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни дієслова *колиха́ти* «коливати, хитати» під впливом *кульга́ти* «шкандибати».

колима́га «старовинний закритий екіпаж; громіздкий і незграбний екіпаж, візок», [ко́лимаг] «шатро, намет», [ка́ламашка] «безтарка» ЛЧерк; — р. заст. *колымáга* «колимага», [ка́ламáга, кальма́га] «шлюбний поїзд; візок, у якому

іде молода», бр. *каламáжка* «бричка, коляска; візок», др. *колимoгъ* «шатро», *колымагъ* «табір; табірна стоянка», *кольмагъ* «тс.», п. ст. *kolimaga* «візок», ч. ст. *kolimah* «тс.», [kolmaha] «одномісна тачка», слц. *kolimaha* «парадний критий віз», цсл. *колимoгъ* «шатро», *колимaгъ* «тс.»; — слово без переконливого пояснення; можливо, давнє запозичення з монгольських мов, яке прийшло через тюркське посередництво; пор. монг. *хальмаг* (<*qali-maq > дтюрк. *qaly-maq) «калмик», букв. «високі возинамети» (Корш САН 1632; Menges ZfSIPh 23, 327—334); менш переконливе пов'язання (Bang-Gabein, Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Philos.-hist. Klasse 1931, 484) з дтюрк. *külüngü* «судно»; сумнівним є виведення слова від сгр. *καλυμνάτιον* «оболонка, покров» (Срезневский I 1252), пояснення його як складного утворення, пов'язаного з *koło* «коло, колесо» і п. ст. *maga*, *maža* «візок» (Brückner 246) або з *koli-ti «ходити, рухатися» і *mogъ* (*maga*) «житло» (Moszyński PZJP 106). — Фасмер—Трубачев II 291; Шипова 193; Ślawski II 34—35; Machek ESJČ 269.

колиса́ти «колихати», *колисáнка* «коліскова пісня; [дитяча коліска], *коліска*, *коліско́ва* «пісня, яку співають, заколісуючи дитину», *колісочний* «колісковий» Пі; — р. [ко́лысáть] «гойдати, колихати», бр. [ка́лысáчка] «коліска», *кальі́ска* «тс.», п. *kołysać* «гойдати, колихати, коливати», ч. *kolísati* «(рідк.) колихати; коливатися, вагатися; [гойдати, коливати]» (з слц.), слц. *kolísat*, «тс.», вл. *kołsać* «гойдати на колінах»; — псл. (пн.) [kolysati] «колисати, коливати», як і паралельне [koluxati] «тс.», найчастіше зближується з псл. [koliti] «кружляти, крутити, вертїти», представленим у п. *kołować* «тс.»; колесити, колувати», ст. *kołić* «кружляти», схв. ст. *koliti* «оточити», укр. *колува́ти* «рухатися по колу; їхати в об'їзд, об'їжджати», яке походить від *ко́ло* «коло, круг; колесо», пор. також м. [ко́ле] «колісає, гойдає»; виведення п. *kołysać* від *kołysa, гіпотетичного деминутива до *koło* (Matusiak Por. jez. 11, 136—138), недостатньо аргументоване; неприйнятне тлу-

мачення північнослов'янських форм як звуконаслідувальних утворень (Bern. I 545); заслуговує на увагу виведення з словотворчого компонента *ko-* і основи **ib-sa-*, реконструйованої у зв'язку з лтс. *laĩbs* «тонкий, слабкий» (ЕССЯ 10, 130, 165—166) або з лат. *l̥tr̥āre* «розгойдувати, кидати» (Holub—Lyer 248; Machek ESJČS 214; Sborník FFBrU I 84).—Фасмер II 299; Sławski II 376—379; Brückner 249.—Див. ще *кóло*¹.—Пор. *колиба́ти*.

колиха́ти «злегка гойдати; колисати», *колиха́тися* «коливатися; похитуватися; хитатися», [*коліх*] (виг.) Я, [*коліха́лочка*] «та, що гойдає колыску, няня», [*коліха́льниця*] «тс.» Я;—р. *колыха́ть* «колыхати», бр. *калыха́ць*, п. [*kołychać*] «тс.» (з укр. або бр.);—псл. (пн.) [*kolychatī*] «колысати, гойдати», пов'язане чергуванням приголосних *s* і *x* з паралельним [*kolysatī*] «тс.»—Фасмер II 299; Sławski II 376—377; ЕССЯ 10, 165—166; Bern. I 545.—Див. ще *колыса́ти*.

[*колі́ця*] (іхт.) «щиповка звичайна, *Sobitis taenia* L.» Ж;—очевидно, похідне утворення від *колыти*, зумовлене тим, що на голові риби є підочні колючки, а також попереду очей поздовжній досить гострий кінь (Маркевич—Короткий 141—142).—Див. ще *колы́ти*.

колы́бри (орн.) «*Trochilus* L.»;—р. болг. м. *колы́бри*, бр. *калы́бры*, п. *koliber*, рідк. *kolibr*, заст. *kolibrŷ* (мн.), *kolibrŷk*, *koluber*, ч. *kolibrík*, заст. *kolibr*, *kolibrī*, слц. *kolibrík*, вл. *kolibrík*, схв. *кдыбар*, слн. *kolibrī*;—запозичення з французької мови; фр. *colibri* разом з ісп. порт. *colibri* походить від каріб. (галібі) *col-ib(a)gī* «колы́бри», букв. «сяюча поверхня»; назва птаха зумовлена його яскравим, блискучим оперенням.—СІС 339; Фасмер II 290; Sławski II 355; Machek ESJČ 269; Holub—Lyer 248; БЕР II 556; Bloch 159; Dauzat 186; Kluge—Mitzka 389; Lokotsch EWAW 42—43.

колы́зія «зіткнення протилежних сил, інтересів, прагнень»;—р. *колы́зія*, бр. *калы́зія*, п. *kolizja*, ч. *kolize*, слц. *kolizja*, вл. *kolizija*, болг. *колы́зія*, м. *колызія*, схв. *кдызія*, слн. *kolizija*;—запозичення з латинської мови; лат. *collīsiō* «зіткнення; струс, хитання, колывання» по-

в'язане з дієсловом *collīdo* «ударяю одне одним; зіштовхую, стикаю; роздаваю; сварю, озброюю, підбурюю», утвореним за допомогою префікса *col-* (>*col-*) «з-» від етимологічно неясного дієслова *laedo* «ушкоджую, псую; порушую; драгую, ображаю, засмучую; шкоджую».—СІС 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 206; Sławski II 356; Kopaliński 503; Holub—Lyer 248; РЧДБЕ 342; Walde—Hofm. I 749; Ernout—Meillet I 337.—Див. ще *колы́ція*.

Колы́щина «велике народно-визвольне повстання на Правобережній Україні 1768 р.»;—р. *Колы́щина* «тс.»;—похідне утворення від *кіл* (род. в. *колы́*); назва зумовлена тим, що кіл був зброєю значної частини повстанців.—УРЕ VII 5.—Див. ще *колы́ти*.

колы́ки (мн.) «різкі колычі боли, переважно у черевній порожнині»;—р. болг. *кды́ки* (мн.), *кды́ка* (одн.), п. ч. слц. нл. *kolika*, вл. слн. *kólīka*, схв. *кды́ка* «тс.»;—запозичення з середньолатинської мови; слат. *colica* (*passio*) «всяка болюча хвороба нутрощів» (букв. «хвороба ободової кишки») пов'язане з гр. *κωλύκη* (*vóros*) «біль, хвороба ободової кишки», у якому прикметник *κωλύκη* «пов'язаний з ободовою кишкою» є похідним від *κώλον* «член (тіла); товста кишка, ободова кишка, спорідненого з псл. *kolěno*, укр. *колы́но*.—Шанский ЭСРЯ II 8, 200—201; Sławski II 356—357; Machek ESJČ 214; Holub—Lyer 248; Schuster-Sewc 602; БЕР II 557; Вуяклија 439; Kluge—Mitzka 389; Frisk II 60—61; Boisacq 543.—Див. ще *колы́но*.

колы́но «суглоб, що з'єднує стегнову і гомілкові кістки; місце згину ноги; певна частина, ланка стебла злаків і деяких інших рослин; покоління в родоводі, рід», *колы́нко* «колы́но», [*колы́ння*] «колы́на», [*колы́нце*] «частина стебла рослини», [*колы́нчик*] «тс.», [*колы́нци*] «щиколютки» ВеУг, [*колы́нчяка*] «хвороба ніг у овець та курей» Ж, [*колы́нковатий*] «взулуватий» Ж, *колы́нкуватий* «тс.»; який складається з *колы́н* СУМ, Г, [*колы́нуватий*] «тс.»; звинистий, покручений», *колы́нний*, *колы́нчастий*, *колы́нчатий* СУМ, Ж, [*колы́нчичитися*] «згинатися» (про дрiт) Ж, *колы́нкувати* «повзати; стояти на

колінах» СУМ, УРС, [колінчити] «бити (коліном?)» СУМ, Г, [колінячити] «хворіти на ноги» (про овець і курей) Ж, [доколінниці] «вид довгих панчох у гуцулів», [навколінки] «на коліна; на колінах», [навколінці], навкобішки, навколюшки «тс.», навкобішках «на колінах», навколюшках (розм.) «тс.», [навкобішки] «навколішки», наколінник «пов'язка, накладка, що носить на коліні; частина старовинного бойового спорядження, що прикривала коліно», [наколінниці] «вид гуцульських жіночих гамаш з білої вовни, які зав'язують вище колін» Шух, Г, наколінний, [наколінках] «навколішках» Ж, надколінок (анат.), надколінний, підколінник, підколінок, підколінний, [поколінець] «той, хто носить короткий (до колін) одяг» Нед, [поколінник] «пальто до колін; великий горщик» Нед, [поколінниці] «довгі панчохи», покоління «сукупність родичів; потомство тварин або рослин; люди близького віку; (заст.) плем'я, рід, родина», поколінний, [сколінічитися] «ослабнути на ноги», [сколінкуватіти] «тс.»; — р. колéно, бр. калéно, др. колéно «місце згину ноги; плем'я, покоління», п. kolapo «тс.; згин руки, труби; закрут дороги, ріки; вузол у стеблі трави», ч. слц. vl. koleno «тс.», нл. kóleno «коліно», полаб. t'ül'op, болг. коляно «тс.»; частина, ланка стебла рослини; загин, поворот (дороги, ріки, труби); рід, походження», [колéно] «задруга, артіль», м. колéно «коліно, згин ноги, руки та ін.»; рід, плем'я, коляно, схв. кóлено, кóлено, слн. koléno, стсл. колéно «тс.»; — псл. koléno «коліно, кривина, згин; член; покоління, рід», пов'язане чергуванням голосних з *šelpъ (<*kelpъ) «член, частина»; — споріднене з лит. kelėnas «коліно, колінна чашечка» і kelys «коліно», [kēlias] «колінце (рослини)», лтс. celis «коліно», а також гр. κόλον «член (тіла); кінцівка», κολήν «стегнова кістка, кістка плеча», κολήν «колінний суглоб»; до розвитку семантики «коліно, член» — «покоління, рід» пор. лат. genus «коліно; вузол (стебла рослини)» — genus «рід, покоління, плем'я», гр. γένος «тс.»; зближення з р. колéсо «колесо», прус. ro-quelbton «на колінах, навколішки»

(Pijpskij AfSIPh 29, 163—164) викликає сумнів; неприйнятне розмежування р. колéно «коліно, згин ноги, руки» і колéно «рід, покоління» (Fortunatov BB 3, 57; Meillet Études 444; MSL 8, 237; RS1 9, 73). — Шанский ЭСРЯ II 8, 198; Фасмер II 289; Sławski II 343—344; Brückner 245; Machek ESJČ 268; Schuster-Sewc 601; БЕР II 565—566; ЭССЯ 10, 132—134; Трубачев Терм. родства 161; Benveniste, Meillet, Cohen BSL 27, 51—67; Meillet MSL 14, 375; Bernard Балк. езикозн. 4, 106; Bern. I 545—546; Pedersen KZ 39, 387; Suman AfSIPh 30, 296—297; Reichelt KZ 46, 328; Trautmann 125; Эндзелин РФВ 76, 308—309; Fraenkel 237; Mühl.—Endz. I 368; Hofmann I 168; Pokorny 640. — Пор. член.

кóлір, колоріст, [кóльор] Ж, [колірówий], колористічний, кольорістий, кольорówий, [кóлярний] «кольоровий» Ва; — р. бр. колер, п. ч. слц. kolog, м. колор, схв. кóлдр, слн. kolor; — запозичення з латинської мови; лат. color (< colos) «колір; фарба» зіставляється з дінд. śagaḥ «вершки; плівка на кип'яченому молоці», двн. hēlap «ховати», причому припускається первісне значення «покриття» (у т. ч. й кольорове). — Фасмер II 289; Sławski II 359; Brückner 246; Holub—Lyer 249; Kluge—Mitzka 297, 319; Walde—Hofm. I 196—197, 247; Ernout—Meillet I 111—112, 133.

колісник, колісниця, коліснє, колісчастий, колісчатий, коліш, колішенний, колішнє, коліщя, коліщатий — див. кóло¹.

коліт «запалення слизової оболонки товстої кишки»; — бр. каліт, п. colitis, ч. слц. kolitida, болг. коліт, схв. колітис, слн. kolitis; — очевидно, запозичення з російської мови; р. коліт походить від нлат. (мед.) colitis «коліт», утвореного від лат. cōlon (cōlum) «ободова кишка; захворювання ободової кишки, коліки», слова грецького походження, або безпосередньо від гр. κόλον «член (тіла); товста кишка, ободова кишка». — СІС 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 201; Kopaliński 177; Holub—Lyer 248; БЕР II 557; Вуяклија 439. — Див. ще кóліки.

коліти «клякнути; дубіти, ціпеніти»,

заколѣти «задубіти, заклакнути»; — р. *колѣть* «залякати; дохнути, помирати», *околѣть* «здохнути», бр. [колѣць] «мерзнути»; — псл. (сх.) [kolēti] «клякнути», похідне від *kolъ* «кіл»; сумнівні пов'язання з лтс. *arkala* «ожеледичя», *atkala* «тс.», *atkalētiēs* «відпочити, набратися сил», *kālst* «сохнути, засихати», свн. *hel* «втомлений», свн. *hellich* «гой, хто страждає від спраги» (*Zubatý AfSiPh* 16, 395; *Mühl.* — *Endz.* I 164, II 144) і з р. *каліть* (*Meillet MSL* 14, 373); семантичний розвиток р. (о)колѣть «(з)дохнути» слід, очевидно, розглядати як наслідок впливу якоїсь субстратної фінно-угорської мови, де існувало близьке за звуковою формою дієслово із значенням «помирати» (пор. фін. *kuolla* «умирати», ест. *koolla*, морд. *куломс*, мар. *колаш*, удм. *кулыны*, комі *кувны*, манс. *кал*, хант. *хаі-*, уг. *hal-* «тс.») (*Kalima* 126); прийняття тут самостійного семантичного розвитку і заперечення фінно-угорського впливу (Фасмер II 290) менш переконливе з огляду на негативні дані інших східнослов'янських мов. — *ЭССЯ* 10, 134; *Bern.* I 551. — Див. ще *кіл*.

кб́лія «наїжджене заглиблення від коліс на дорозі; залізнична чи трамвайна лінія; [поїзд]; узвичаєний, природний хід життя, звичайний перебіг справ; [черга] Ж», [кб́лій] «колія; черга» Ж; — р. *колея* «колія, слід коліс; залізничне полотно; дорога; спосіб життя», бр. *каляя* «залізнична колія», *каляйна* «колія», п. *колеј* «залізниця; черга; (заст.) слід від коліс, колія, дорога», ч. *колеј* «слід колеса, колія; рейка, залізничне полотно; [польова дорога]», ст. *колејѣ* «слід колеса, колія», слн. *ко-Г'ај*, *ко-Г'аја* «тс.», вл. *коліја* «слід (особливо глибокий) коліс; колія», нл. *кб́леј* «тс.», сян. *коліја* «слід воза»; — псл. [kolēja] «слід колеса», похідне від *kolō* «круг; колесо»; значення «черга» є наслідком впливу з боку п. *колеј*, у якого воно виникло в процесі семантичного розвитку. — *Шанский ЭСРЯ* II 8, 200; *Фасмер* II 290; *Sławski* II 350—351; *Brückner* 245; *Machek ESJČ* 268; *Schuster-Sewc* 602; *ЭССЯ* 10, 131; *Mikl. EW* 124; *Bern.* I 545. — Див. ще *кб́ло*¹.

[колќати] «ковтати» Ж; — неясне; можливо, звуконаслідувальне утворення.

кб́ло¹ «замкнена крива; круг; предмет, що має форму круга або кільця», *кільцѣ*, *кільця* «гімнастичний прилад із двох підвішених обручів», [кб́ла] «віз», [колесáр] «колісний майстер» Ж, [колѣсник] Ж, МСБГ, *колісник*, [коля́р] «тс.», [колесніцтво] «ремесло колісника» Ж, *колісніцтво* «тс.», *колесніця* «особливо обладнаний двоколісний візок», *колісніця* «тс.; візок як засіб пересування у стародавніх греків і римлян; (заст.) багато прикрашений колісний екіпаж», [колѣснѣ] «верстат для вставляння спиць в обід, колісна майстерня» Ж, Г, *кб́лесо*, [колѣсо] «кошик соняшника» Л, *кб́лечко* «предмет, який має форму кола; коло, обвід», [колѣшнѣ] «сарай для карет», [колісѣ] «колеса, система зубчастих коліс» Ж, [колісніці] (мн.) «передня колісна частина плуга» Ж, *коліснѣ*, *колішнѣ* «тс.», [коліснѣ] (мн.) «вид вишивок» Ж, Г, [колічки] (мн.) «тс.» Ж, *колісцѣ* «невелике колесо», [колісчá] «тс.», [колісчáтки] (мн.) «вид вишивки або прозви на білизні», [колісчáтко] «різець для тіста», [кб́ліш] «колесо на валу (над криницею?)» Г, Ж, [кб́лош] «тс.» Ж, *коліщá* «невелике колесо», *кольч́га* «частина старовинного військового спорядження у вигляді сорочки з металевих кілець» (можливо, з п.), *кільцювáтий* «схожий на кільце», *кільчáтий* «який складається з кілець», *кільчáтий* «тс.», [колечковáтий] «завитий, закручений» (про волосся) Ж, *колісний*, [колісчáтий] «колісний; виготовлений, намальований з кільцями» Ж, [колісчáтий, коліщáтий] «тс.» Ж, [колішѣнный] (у словосполученні *колішѣнні волі* «перша пара волів, що йдуть біля колішні плуга») Г, Ж, [колюшѣнный] «тс.», *кільцювáти* «насаджувати мічені кільця; робити круговий зріз; обмазувати смолою навколо стовбур дерева», *колесіти* «кружляти», *колесувáти* «тс.»; карати колесуванням», *колувáти* «рухатися по колу; їхати в об'їзд», [відкб́лиця] «накладка на маточину для її подовження» Ж, *заколѣсник* «кілок, який закладають в отвір на осі, щоб не спало колесо», [зáколісник] «тс.» Ж, [поколѣсне] «подать від млино-

вого колеса», [поколéицина] «тс.»; — р. [кóло] «круг, обід; колесо», колесó «колесо», бр. кóла «коло; натовп», калясó «колесо», [калэсы] «віз, візок», др. коло «круг, дуга; колесо», колеса наз. в. мн., кола «візок», п. коо «колесо; круг, коло», заст. kolasa «візок, карета», [kolosal] «транспорт на колесах», [kolesal] «колеса» (з слц.), ч. коо «колесо; велосипед; танок; товариство», koleso «велике колесо», kolesa «візок», слц. kolo «круг; танок; колесо; велосипед», koleso «колесо; [коло, круг]», вл. коо «тс.; танок; гурток», koleso «колесо; круг; велосипед», нл. [kólesol], kolaso «тс.», полаб. t'ólü «колесо», t'ólä (мн.) «віз», болг. заст. [кóло] «колесо; круг», колелó «тс.; (розм.) велосипед», м. коло «млинове колесо», схв. кóло «колесо; круг; гурток, товариство; танок», колéса (мн.) «колеса», кóла «екіпаж, візок, коляска, карета; автомобіль; вагон», ст. koleso «колесо», слн. koló «колесо, круг; танок», koléса род. в. одн., стсл. колó «колесо, круг; (мн.) візок», колесе род. в. одн.; — псл. kolo «колесо; коло, круг» (кореневе -о- вторинне замість очікуваного -е-, як у псл. nebo «небо», гр. κλέος «звістка, слава») із збереженням давньої -es-основи; — споріднене з прус. kelap «колесо» (у складному утворенні malupa-kelap «млинове колесо»), лтс. du-celes «двоколісний віз», дісл. hvel «колесо», дангл. hvēol «тс.», гр. πλόος «вісь, полюс; небо; оберт», πολέω «рухаюсь навколо, обертаюсь», πέλω «рухаюсь», лат. соо «обробляю, вирощую; наслідую», дірл. sul «віз», дінд. cārati «мандрує, рухається», а також з редуцтованим початковим компонентом лит. kāklas «шия» (первісно «те, що обертається»), дінд. sakrāḥ/sakrām «колесо воза», ав. šaxga-, гр. κύκλος «круг, коло; колесо; танок, хоровод», тох. A kukäl «віз». — Кристенко Вступ 515; Шанский ЭСРЯ II 8, 199; Фасмер II 289—290; Ślawski II 367—369; Brückner 247—248; Machek ESJC 270; Holub—Lyer 248; Schuster-Sewc 595—596; БЕР II 559; Младенов 245; Skok II 126—127; ЭССЯ 10, 141—144; Бернштейн Очерк 1974, 148—149; Meillet Etudes 357; MSL 14,

373; 22, 203; RÉS 5, 12—13; Noreen IF 4, 320—323; Vaillant Gr. comp. II 1, 237; BSL 52, 165; Bern. I 548—549; Trautmann 125; Топоров III 305—307; Fraenkel ZfSIPh 20, 71—72; Mühl.—Endz. I 368, II 138; Ernout—Meillet 236—238; Pokorny 639—640.

кóло² «поблизу, біля; навколо, близько (про приблизну кількість, неточний час)», вкóло «навколо», [дóкола] Я, довкíл (рідк.) «тс.; кругом», довкóла «тс.», довкóлишинíй, навкíл «кругом, навкруги», навкóло «тс.», навкóлишинíй, [навдóкола, навдóколо, надокóла, надукóла, укóло]; — р. [кóло] «коло, поблизу, біля, навколо, близько (про кількість, час)», бр. [калá] «коло, біля, поруч, при», [кóло] «тс.», п. коо «тс.; навкруги, навколо; близько (про кількість, час)», [kole] «коло, біля», ч. сх.-мор. [kol'e] «біля; поруч; близько», слц. поет. kolo «біля, навколо, довкола; кругом, навкруги», болг. заст. [кол] «біля, поруч», схв. рідк. kolo «біля, навколо»; — псл. kolo «біля, поруч, близько», применник, утворений на основі форми зн. в. одн. іменника kolo «коло» (пор. лат. circus «навколо» і зн. в. одн. від circus «коло»); пізніше на українському ґрунті з цим применником злився прислівник-применник ст. окóло «навколо, біля», в якому зазнало редуцції початкове о (результатом його неповної редуцції є ў, в, що зберігається в формах [вкóло] «навколо», довкóла, навкóло). — Мельничук СМ III 140, 146—147; IУМ Морфологія 437—438; Фасмер III 129; Ślawski II 369; Machek ESJS 215; ESSJ Sl. gr. 88—91. — Див. ще кóло¹, бкóло.

колобóк «невеликий круглий хлібець; [круглий коржик; омлет Ж]»; — р. колобóк «невеликий круглий хлібець; [круглий пиріг; пиріг довгастий; печиво, ватрушка; грудочка тіста], [кóлоб] «тс.», [колобáн] «хліб різної форми», бр. [калaбóк] «пиріжок, булочка»; — задовільного етимологічного пояснення не має; можливо, пов'язане з псл. *klǫbъ «щось скручене, звите подібно до кулі», укр. клуб; зближення з укр. [ковбáн] «колода, оцупок дерева, чурбак, пень», [кóвбок] «товстіша частина дерева, від-

різана від вершини; пень, колода, чурбак», [кѳвбик] «шлунок», [ковбáтка] «кусок м'яса», очевидно, вторинне; зіставляється також з лтс. kalbaks «шматок хліба»; думка про зв'язок з псл. kolo «колесо», р. [кѳло] (КЭСРЯ 205; Горяев 151) достатньо не аргументована; з точки зору фонетики непереконливе виведення слов'янських форм від гр. κολαβος «вид пшеничного хліба, пиріг» (Korsch AfSlPh 9, 513; Bern. I 542—543) або від шв. klabb «пурка», норв. klabb «грудка» чи дісл. kolfr «брус, палля, жердина» (Knutsson GL 49; Vasmer RS1 5, 136); безпідставне твердження про спорідненість із слн. sklábotina «осад, намив» (Torbiörnsson I 80).— Шанский ЭСРЯ II 8, 207; Фасмер II 292; Преобр. I 335; Соболевский ИОРЯС 27, 327; Ильинский ИОРЯС 24/1, 127, 129; Потєбня ФЗ 1876 II 93; Sławski II 365; Brücker KZ 45, 32.— Пор. клуб¹, кѳвбаль, ковбáн, ковбáтка.

колобродити «безцільно ходити; тинятися; бешкетувати»;— очевидно, запозичення з російської мови; р. колобрѳдить «тс.», мабуть, пов'язане з діал. заст. кѳло «круг, коло» і бродѳить «тинятися»; менш обгрунтованим з огляду на давність (фіксується з початку XVIII ст.) і поширеність у російській мові був розгляд укр. колобрѳдити як власного українського утворення.— ЭССЯ 10, 144—145.— Див. ще кѳло¹, бродѳити.

[колѳвáтєнь] «окремо виросле і через це гіллясте, крилате стебло конопель», [колѳвáтиця, колѳвáтниця] «тс.» Ж, Г;— неясне.

[колѳвáтиця] «вертячка (овеца хвороба), Hydrocephalus hydatidens» Ж, Г, [колѳвáтка] (ент.) «головний черв'як, що викликає у овець вертячку, Scephalus cecropalis; (вет.) вертячка» Ж, [колѳвáйка] (у сполученні мозговник к. «головний черв'як») Ж;— очевидно, пов'язане з [колѳвáти] (<*коловати) «кружляти», похідним від кѳло, з огляду на те, що віви при цій хворобі від болю починають кружляти, вертїтиса (пор. інші назви цієї хвороби: вертáчка, вертáж).— Sławski II 371.— Див. ще кѳло¹

[кѳловáтній] (бот. у сполученні кѳловáтєне зїлля «розторопша плямиста, Si-

lybum marianum Gaertn.»);— очевидно, пов'язане з [колѳвáтєнь] «гіллясте крилате стебло конопель, що виросло окремо»; зв'язок мїг бути зумовлений подібністю зовнішньої форми внутрішніх листочків обгортки розторопші до форми крилатого стебла конопель (Віскіліна—Клоков 313; Симонович 439).

[колѳвáна] «вибїй» Ж, [колѳвáна] «тс.» Ж;— не зовсім ясне; можливо, резултат (спрошення) іменника колѳдѳвина «вибоїна»; може бути й давнім похідним від кѳло «колесо».

кѳлѳворот «ручне свердло; вир; (заст.) ворота, якими перекривали вихідні вулиці села для охорони посївів від свїйських тварин; [верхня (рухома) подушка на передній осї воза; колода, якою повертається вітряк Г, Ж], [кѳлѳворот] «тс.», [колѳворот] «прядка; дерев'яна колода для намотування каната; турнікет; кінний привод; верхня (рухома) подушка на передній осї воза» Ж;— р. колѳворот «ручне свердло; вир; ворот для підїмання вантажів; вигин річки; непостїйна людина», бр. калавѳртны «колѳворотний», п. kolowrot «вал, що обертається (з різним призначенням, — напр., у лєбїдці); прядка; колѳворот (ворота у селї); вир», ч. kolovrat «прядка; колѳворот (у знаряддях для підїмання вантажів)», вл. kolwrot «прядка; махове колесо», нл. kolowrot «обертальний рух; прядка; колѳворот (у підїмальних механїзмах); знаряддя для звивання ниток; свердло; вертячка (хвороба овець)», схв. кѳловѳрт «прядка; вир», слн. kolovrat «прядка; колѳворот (як підїмальний механїзм)»;— псл. *kolovortъ, складне слово, утворене з основ kolo «колесо» і *vъrtěti «вертїти» з вихідним значенням «знаряддя, що обертається за допомогою колеса; обертання навколо (колесом), кружляння».— Sławski II 371—373; Machek ESJČ 270; Schuster-Sewc 598—599; ЭССЯ 10, 149.— Див. ще вертїти, кѳло¹.

колѳда «стовбур зрубаного дерева; обрубок товстої деревини; комплект гральних карт; (мн.) масивні дерев'яні кайдани, дїба», [колѳтка] «оправа чи ручка (до ножа)» Ж, колѳдка «тс.; невелика колода; копил; взуття з дерев'я-

ною подошвою або видовбане з дерева; брусок у гальмі; планка з орденською стрічкою; (мн.) масивні дерев'яні кайдани, диба», *колóдд'я* «колоди, обрубки товстої деревини, кайдани» СУМ, Г, *колод'ячя* «тс.», *[колóд'яця]* «колода; колодка, маточина в колесі» Г, Ж, *колóдник* «арештант, в'язень у колодках або інших кайданах», *[колоднічий]* «підсудний» Ж, *колóдочка* «вільний від пуху кінець стрижня пташиного пера», *[колодов'ятий]* «подібний до колоди, необтесаний» Я, *[заколóдити]* (мед.) «затвердіти» (про запор), *[підколóдник]* «частина капкана», *[підколод'ь]* «тс.», *підколóдний*, *[пóколод'ва]* «капкан на лисицю і куницю», *[поколóдне]* «відступна плата за прив'язування колодки (у грі)»;— р. *колóда*, бр. *калóда*, п. нл. *kłoda*, ч. *kláda*, слц. *kláda*, вл. *kłóda* «колодки, кайдани; в'язниця», полаб. *kláda* «бочка», болг. *[к'лáда]* «колода, пень», м. *клада*, схв. *к'лáда* «тс.; колодка, кайдани», слн. *kláda* «тс.; ярус», стсл. *к'лáда* «паля, брус, колода», *га'лда* «тс.; пень; колодки»;— псл. **kolda* «колода, чурбак, пень» (первісно «щось розсічене, розщеплене, відт'яте»), похідне від **kolti* «рубати, розсікати, розщеплювати, колоти»;— споріднене з дісл. *holt* «дерево; лісок», двн. *holz* «тс.», нвн. *Holz* «дерево, деревина», кельт. **kaldī* «ліс», сірл. *caill*, кімр. *celli* «тс.», гр. *κλάδος* «гілка, пагін».— Фасмер II 293; Откупщиков 122—123; Sławski II 258—259; Brückner 238; Machek ESJČ 250; Holub—Lyer 240; БЕР II 410—411; Bezlaј ESSJ II 35; ЭССЯ 10, 122—123; Fortunatov BB 6, 216; Bezzenberger BB 16, 240—241; Bern. I 543; Kluge—Mitzka 315; Persson Beitr. I 175—176; Pokorný 546—547.— Див. ще **КОЛОТИ**.

[колодач] «великий ніж з дерев'яною колодкою; ніж, що носять у піхвах на поясі; великий незграбний ніж Ж», *[колод'ий]* «великий ніж з дерев'яною колодкою»;— р. *[колод'ей]* «великий кухонний ніж» (мабуть, із укр.);— очевидно, пов'язане з *колóда*, оскільки ручкою такого ножа є дерев'яна колодка; менш переконливе з семантичного погляду пов'язання форм укр. *[колод'ий]* «великий ніж», р. *[колод'ей]* «великий кухонний

ніж» з укр. *[колод'ий]* «колісник» (Sławski II 370), а також виведення р. *[колод'ей]* від слів *кóло*, *бóколо* і *д'ейать*, *д'ело* (Фасмер II 293).— Див. ще **КОЛОДА**.

[колóдец(ь)] «колодязь» Л;— запозичення з російської мови; р. *колóдец* «тс.» е, очевидно, вторинним утворенням, результатом зближення первісного *колóдязь* з *колóда*: припущення про первинність форми *колóдец* (Кипарский ВЯ 1956/5, 134) менш переконливе.— Шанский ЭСРЯ II 8, 209; Фасмер II 293.— Див. ще **КОЛОДА**, **КОЛОД'ЯЗЬ**.

[колод'итися] «скаржигися, жалітися на біль»;— очевидно, результат видозміни слова *[корóд'итися]* «тс.; кволитися; не погоджуватися, упиратися» (див.).

колóд'ий¹ «спиртово-ефірний розчин нітроцелюлози»;— р. *коллóдий*, заст. *коллóдиум*, бр. *калóд'ий*, п. *kolodium*, *kolodion*, ч. слц. *kolódiium*, болг. *колóдий*, *колóдиум*, схв. *колодиј*, *колодијум*, слн. *kolódiј* «тс.»;— запозичення з новолатинської мови; слат. нлат. *collodium* «колод'ий» походить від гр. *κολλώδης* «клейкий, в'язкий», пов'язаного з *κόλλα* «клей», спорідненим з псл. **к'л'єльь*/**к'л'ьльь* «тс.», укр. *клей*.— СІС 339; ССРЛЯ 5, 1167—1168; Коралиński 503; Holub—Lyer 248; РЧДБЕ 342; Вуяк-лија 439; Klein 314; Dauzat 187; Bloch I 160; Frisk I 898—899; Boisacq 484.— Див. ще **КЛЕЙ**.

[колод'ий²] «колісник»;— р. *[колод'ей]* «тс.», п. *kolodziej* «тс.; каретник», ч. *[koloděj]* «дурень; (мор.) шахрай, підступна людина», ст. *koloděj* «колісник», слц. *kolodej* «дурень», вл. *[kołodžeј]* «колісник; каретник», нл. *kołodzej* «тс.»;— псл. *koloděјь* «колісник» є складним словом, утвореним з основ іменника *koło* «колесо» і дієслова *děti* (dējati) «робити, діяти».— Sławski II 369—370; Machek ESJČ 270; Holub—Lyer 248; Schuster-Sewc 596; ЭССЯ 10, 145; Bern. I 193.— Див. ще **ДІТИ²**, **ДІЯТИ**, **КОЛО¹**.

[колóдка] «висячий замок», *[колóдочка]* «тс.» Ме;— р. заст. *колóдки* (мн.) «дерева пристосування, що одягалося на ноги арештантам», п. *kłódka* «висячий замок», ч. *kladka* «засув; [висячий замок]», слц. *[kladka]* «висячий замок»;—

очевидно, результат семантичного розвитку слова *колѳдка* (мала колода) у значенні «засув», на який могло вплинути інше значення слова «дерев'яні кайдани, що одягалися на ноги», оскільки первісно висячий замок так само складався з двох частин; може бути також калькою п. *kłódka*. — *Sławski* II 273—274. — Див. ще *колѳда*.

[*колодріст*] (бот.) «підсніжник білосніжний, *Galanthus nivalis* L.» Ж, Мак; — результат деетимологізації і зближення з словом *кѳло* назви рослини *коздріст* (див.).

[*колодѳх*] (бот.) «ожина сиза (звичайна), *Rubus caesius* L.»; — неясне; можливо, результат видозміни якоїсь форми, похідної від *колѳти*.

колѳдязь, [*колѳдезь* Кур, *колѳдедз* Кур, *колѳдязь* Ж, *колѳзь* Ж], *колѳдязник* «той, хто копає і ремонтує колодязі» СУМ, Ж, [*заколѳдязний*] Я; — р. *колѳдец*, *колѳдезь*, бр. *калѳдеж*, *калѳдезь*, др. *колѳдезь*, *колѳдязь*, болг. м. *кляденец*, схв. *клядечац*, слн. *kladénes*, *kládez*, стсл. *клядязь*, *клядєньць*; — загальноприйнятої етимології не має; здебільшого реконструюється псл. **koldędzь*, яке виводиться від не засвідченого в жодній германській мові герм. **kalding-*, похідного від основи герм. **kaldā*, відображеної в гот. *kalds* «холодний», дісл. *kaldr*, двн. свн. нвн. *kalt* «тс.», спорідненому з псл. **holdь* «холод», укр. *хѳлод* (Мартынов Сл.-герм. взаимод. 65—68; Фасмер II 293; Преобр. I 336; Соболевский Лекции 82, 145; РФВ 22, 31; Младенов СГЕ 22; Bern. I 543—544; Meillet Études 355; Jagić AfSIPh 10, 195; Vondrák I 438, 471; Torbiörnsson LM I 81; Stender-Petersen 277—278; Mikl. EW 123; Fraenkel IF 70, 106; Kluge—Mitzka 343; Uhlenbeck AfSIPh 15, 488; Setälä FUF 13, 375); пов'язується також з псл. **kolda* «колода, чурбак; обрубок дерева» як назва копаного джерела, обкладеного дерев'яним зрубом (Откупщиков 124—126; Кипарский ВЯ 1956/5, 134; Kiparsky GLG 38—40; Neuphilol. Mitt. 54, 378—379; Brückner ZfSIPh 6, 65; AfSIPh 42, 139; BER II 412—413; Görner ZfSIPh 32,

330; Skok II 87; Буга РФВ 70, 255); потребує додаткової аргументації твердження про походження кінцевої частини *-ędzь* із суфікса псл. *-eńсь* (Machek Slavia 20, 218); немає достатніх підстав виводити псл. **koldędzь* із проблематичного **holdędzь* «колодязь» (від **holdь* «холод»), нібито видозміненого за аналогією до **kolda* «колода» (Брандт РФВ 22, 138—139). — Критенко Вступ 532; Фасмер—Трубачев II 293; ЭССЯ 10, 123—125. — Пор. *колѳда*, *хѳлод*.

[*колѳдра*] «лутовка (сорт вишень)» Ме, [*колѳдрий*] «про один із сортів скоропілих яблук» Я, [*колѳдрявий*] «скоропілий» Ж; — очевидно, результат видозміни слова [*скорѳдра*] (букв. «скоропіла»), форми жін. р. прикметника [*скорѳдрий*] (див.).

[*колокіл*] «дзвін; дзвінок на шії у корови, кози», [*колокілок* Ж, *кѳлокіль* Ж, *колокѳлець* Ж] «тс.», [*колокільце*] «бубонець?»; — р. *кѳлокол* «дзвін; дзвінок», полаб. *kluokü'öl*, *klät'öl* «тс.», *klät'öläk* «дзвінок», болг. ст. *клаколна* «дзвін», цсл. *каколя* «тс.»; — псл. [**kolkoľь*] «тс.»; — редуліковане утворення, очевидно, споріднене з лит. *kaĩkalas* (<**kalkalas*) «серце дзвона; дерев'яний бубонець», дінд. *kalakalaľ* «безладні крики, шум», а також з нередулікованими гр. *καλέω* «кличу», *κέλαδος* «шум», лат. *calo* «кличу, скликаю», днн. *hellap* «звучати», хет. *kalleš-* «кликати», що зводяться до іє. **kalā-*, **kel(ə)-* «кликати, звати». — Фасмер II 294; Polański 2, 249—250; BER II 414; ЭССЯ 10, 137—139; Bern. I 547; Meillet Études 229; Fraenkel 207—208; Эндзелин СБЭ 196; Solmsen PBrV 27, 364; Hujer LF 35, 220; Frisk I 762—763; Boisacq 397—398; Walde—Hofm. I 141—142; Ernout—Meillet I 87—88; Pokorny 548.

[*колокоц'їй*] (бот.) «підсніжник звичайний, або білосніжний, *Galanthus nivalis* L.» ВЕНЗн, Мак; — видозмінене запозичення з молдавської мови, зближене з основою слова [*колокіл* (*колокѳлець*)] «дзвінок»; молд. *клопоц'їй* (бот.) «дзвіночки», мн. від *клопоц'їл* «дзвінок», пов'язане з *кѳлот* «дзвін», яке походить від стсл. *кѳлоть* «дзвін, шум» (пор. болг. *кѳлот* «дзвінок на шії тварини»,

укр. *клóпит* «турбота»).—СДЕЛМ 186; DLRM 159.—Див. ще *клóпит*.

КОЛО́МАЗЬ «дьоготь і мазь для коліс» СУМ, Ж, [ко́лмáзь, ко́ломáсть] «тс.» Ж, [ко́лимазѣр] «дьогтьяр, смолокур» Ж, [ко́лімажарь] «той, хто продає мазь для коліс, дьоготь», [ко́ломáзник] «тс.»;—р. [ко́ломáзь] «мазь для коліс», бр. *каламáзь*, п. [kołomaz], ч. *kolomaz*, слц. *kołomaz*, вл. *kołmaz*, схв. *кѡломáз*, слн. *kolomáz*, *kolomást* «тс.»;—псл. *kolomazь* «мазь для коліс», складне слово, утворене з основ іменника *коло* «колесо» і дієслова *mazati* «мазати».—Brückner 248, 326; Machek ESJČ 270; Holub—Lyer 279; Schuster-Sewc 594; ЭССЯ 10, 145—146.—Див. ще *кóло*¹, *мазати*.

[**КОЛОМІЄЦЬ**] «солевар» Ж, [ко́ломійця] «тс.» Ж;—очевидно, похідне утворення від назви міста *Коломия*, яке в епоху середньовіччя було центром добування солі, що вивозилася на Придніпров'я (УРЕ 7, 15); власна назва *Коломия* пов'язана, мабуть, з апелюванням *коломія* (див.).

КОЛОМІЙКА¹ «українська народна пісенька типу частівки; гуцульський масовий танець»;—р. *коломійка* «українська народна пісенька», бр. [каламійка] «тс.», п. *kołomujka* «тс.»; гуцульський масовий танець», ч. слц. *kolomujka* «тс.»;—похідні утворення від назви міста *Коломия*, біля якого виникли і дістали найбільше поширення такі пісня і танець.—Грінч. II 272; УРЕ 7, 13—14; ССРЛЯ 5, 1178; Sławski II 371; Brückner 248; Machek ESJČ 236; Holub—Lyer 227.—Див. ще **КОЛОМІЄЦЬ**, **КОЛОМІЯ**.

[**КОЛОМІЙКА**²] (бот.) «деревій благородний, *Achillea nobilis* L.» ВеНЗн, Мак, [ко́ломійки] (мн.) «вид рослини» Ж;—можливо, пов'язане з іменником [ко́ломія] «глибокий вибій, наповнений водою», але мотивація цього зв'язку неясна.

[**КОЛОМІЯ**] «глибока вибоїна, наповнена водою»;—п. [kołomuję] «тс.» (можливо, з укр.), схв. [kolomija] «колія», слн. *kolomija* «тс.», слід від коліс»;—псл. [kolomujal] «вибій, наповнений водою» (букв. «те, що колесо мие»), складне слово, утворене з основ іменника *коло* «коло, колесо» і дієслова *myti* «мити».—

Sławski II 371; Bezlaј ESSJ II 59; ЭССЯ 10, 147.—Див. ще *кóло*¹, *мити*.

[**КОЛОМІТНИЙ**] «каламутний» Ж;—фонетичний варіант слова *каламутний*, що розвинувся з його попередньої форми **каломутний* (<*kalomotъpъ(jь)); перехід у > і (через проміжну стадію о), мабуть, аналогічний до подібного явища в *дїбрóва* (<дубрóва), *зámіж* (<зámуж) тощо і передбачає завершення зміни в умовах наголосу **каломутний* (пор. *каламутний*).—Див. ще **КАЛАМУТЬ**.

КОЛО́НА «вертикальна опора; стрій військових підрозділів; апарат циліндричної форми», *колонáда* «ряд колон, об'єднаних загальним перекриттям», *ко́лонка* «стовбець друкованого тексту; пристрій у формі видовженого циліндра»;—р. *ко́лонна*, бр. *кало́на*, ч. слц. *kołona*, болг. м. схв. *ко́лона*, слн. *kołbna*;—очевидно, через російське посередництво запозичено з західноєвропейських мов; фр. *colonne* «стовп, колона», іт. *colonna*, н. *Kolonne* «тс.» виводяться з лат. *colūna* «колона, стовп; межовий стовп, кордон», пов'язаного з *colūmen* «вершина, верх; стовп, колона», а також з *celsus* «високий; високо піднятий» і *collis* «горб, пагорок, гора», спорідненими з псл. *čelo*, укр. *чóло*.—СІС 340; Шанский ЭСРЯ II 8, 211—212; Фасмер II 295; Sławski II 360; Holub—Lyer 249; БЕР II 560—561; Вујаклија 440; Dauzat 188; Bloch 160.—Див. ще **чóло**.

КОЛО́НІЯ «країна, позбавлена імперіалістичними державами незалежності; поселення переселенців з іншої країни; лікувальний або виправний заклад; складна сукупність біологічних організмів», [ко́ло́на] «поселення переселенців з іншої країни» Л, *колоніалізм*, *колоніза́тор*, *колоніза́торство*, *колоніза́ція*, *колоніст*, *колонізаційний*, *колонізува́ти*;—р. болг. *ко́лонія*, бр. *кало́нія*, п. *kolonia*, ч. *kolonia*, слц. *kolónia*, вл. *kolonija*, м. *ко́ло́ніја*, схв. *кѡло́ніја*, слн. *kolonija*;—запозичення з латинської мови; лат. *colōnia* «поселення громадян якоїсь держави на чужих землях; земельна власність, сільськогосподарська ділянка» зводиться до дієслова *colō* «обробляю (землю тощо); вирощую, зрощую; проживаю, населяю», спорід-

неного з дінд. *sáratí* «рухається, мандрує», гр. *πλόος* «вісь (точка обертання); переорана земля», а також псл. *koló*, укр. *коло*. — СІС 340; Шанский ЭСРЯ II 8, 211; Фасмер II 295; Sławski II 358—359; Koraliński 504; Brückner 246; Holub—Lyer 249; БЕР II 561; Walde—Hofm. I 246, 247; Ernout—Meillet I 132—133. — Див. ще *кб́ло*¹.

колоні́к (зоол.) «хижий звірок з родини куніцевих, *Mustela sibiricus*»; — бр. *калані́к*, п. *kułonka* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *колоні́к* «тс.» походить від евенкійськ. *холонггб́* (*солонггб́*) «колонок, тхір». — УРЕ 7, 21; Фасмер II 295; Karłowicz SWO 326.

[**коло́нський**] «одеколонівий» Я; — очевидно, запозичення з польської мови; п. *kolofski* «кельнський» входить до складу словосполучення *woda kolofska* «одеколон», друга частина якого походить від назви міста *Kolonia* (нім. *Köln*) «Кельн», етимологічно пов'язаного з лат. *colōnia* «колонія (поселення громадян якоїсь держави на чужих землях)»; польський вираз є калькою фр. *eau de Cologne* «одеколон» (букв. «вода кельнська»). — Brückner 246; SW II 404. — Див. ще *коло́нія*. — Пор. *одеколо́н*.

ко́лорист, *ко́лористичний* — див. *ко́лір*.

ко́лорит «загальний характер забарвлення; співвідношення фарб, домінуючий тон; колір, відтінок кольору»; — р. болг. м. *ко́лорит*, бр. *калары́т*, п. *koloryt*, ч. слц. вл. *kolorit*, схв. *ко́лорит*, слн. *kolorit*; — можливо, за посередництвом російської і німецької мов (нім. *Kolorit*) запозичено з італійської; іт. *colorito* «пофарбований, фарбований; колорит» пов'язане з *colóre* «барва; фарба; колір обличчя; фарби, колорит; забарвлення», що зводиться до лат. *color* «колір, барва, фарба». — СІС 341; Шанский ЭСРЯ II 8, 213; Sławski II 359; Brückner 246; Holub—Lyer 249; БЕР II 561; Вујакліја 441; Klein 315; Mestica 334, 335. — Див. ще *ко́лір*.

кб́лос¹ (тип суцвіття), *ко́лб́сся*, *ко́лб́сбк* СУМ, Ж, *ко́лосі́на* «ко́лос; [ко́лосся, відірване від стебла; ко́лосся після молотби]», [*ко́лосі́не*] «по́лова» Ж, [*коло-*

сі́й] «ко́лосиста рослина», [*ко́лосі́льник*] «той, хто збирає ко́лосся» Ж, *ко́лосі́нна* «стан і пора викидання ко́лоса; [ко́лосся, відірване від стебла; ко́лосся після молотби]», *ко́лоско́ві* (мн.) «злакові хлібні рослини», *ко́лосові* «тс.», [*ко́лосні́ця*] (у словосполученні *Федоська ко́лосні́ця* «день 29 травня, коли жито починає колоситися») Я, [*ко́лосувáння*] «відірване від стебла ко́лосся, ко́лосся після молотби», [*ко́лосáтий*] «який має багато колосків, з великим ко́лосом», *ко́лосі́сний* «тс.», [*ко́лося́ний*] «ко́лосковий» Ж, *ко́лосі́ти(ся)* «викидати ко́лос; видітися ко́лосками», [*ко́лосі́ти*] «тс.», [*ко́лосну́вати*] «молотити зрізане ко́лосся, відмолочувати остюки від збіжжя (ячменю та ін.)» Ж, [*ко́лосувáти*] «тс. Ж; обмолочувати ко́лосся (?) Г», [*ко́лосовáть*] «очищати ячмінне зерно від остюків» Л, [*обко́лосовáть*] «обмолотити, не розв'язуючи снопа» ЛексПол, [*на́ко́лосок*] «ко́лосочок» Нед; — р. *кб́лос*, бр. *кб́лас*, п. *kłos*, ч. слц. *klas*, вл. *kłós*, *kłosa*, нл. *kłos*, полаб. *klās*, болг. м. *клас*, схв. *кля́с*, слн. *klás*, стсл. *класъ*; — псл. **kolsъ* «ко́лос», що виводиться від **kolti* «ко́лоти»; — споріднене з алб. *kall* (<**kalso-*) «ко́лос, соломинка»; первісно означало «колючий, з гострою формою»; пор. нім. *Ähre* «ко́лос», гот. *ahs*, дісл. *ah*, пгерм. **akes* «тс.», пов'язані з іє. **ak-* «бути гострим», і гр. *στάχυς* «ко́лос», що продовжує іє. **stengh-* «ко́лоти»; менш обгрунтоване твердження про генетичний зв'язок з нім. *Hülse* «оболонка, стручок» (Holub—Lyer 241; Machek ESJČS 200), яке відповідає свн. *hülse*, двн. *hulsa* «тс.» і разом з двн. дангл. *hēlap* «ховати, покривати», герм. **hul-/hēl-* «тс.» (пгерм. **kēl* «ховаючи накривати») продовжує іє. **kei-* «покривати, закривати, укутувати», представлене також у лат. *cēllāre* «ховати, укривати», кимр. *celu* «тс.», дірл. *celip* «укриваю», гр. *καλύπτω* «тс., закутую» (тоді вихідним значенням псл. **kolsъ* мало б бути «те, що покриває зерна; оболонка»); зближення з лат. *collum* «шия», гот. *hals* «тс.» (Zupitza GG 50; Topf 82) через фонетичні труднощі зовсім неприйнятне, як і зіставлення з дінд. *śīlaḥ* «ко́лос, що залишився на

ниві» (Agrell BSl. Lautst. 44—45) та *kāṣṭhām*, *kāṣṭham* «поліно, обрубок дерева», гр. *κλών* «гілка, пагін» (Bezenberger BB 16, 120). — Фасмер II 295; Преобр. I 337; Sławski II 268—269; Brückner 238; Fowkes LP 6, 96; БЕР II 423—424; Skok II 89—90; Bezlaj ESSJ II 37; ЭССЯ 10, 152—153; Bern. I 549; Trautmann 115; Топоров III 307—308; Pedersen IF 5, 55—56; Walde—Hofm. I 245; Kluge—Mitzka 11, 297, 319—320; Solmsen PBrV 27, 366; Uhlenbeck 52—53; PBrV 30, 208; Meyer EW 168; BB 14, 53; Brugmann Grundriss II 1, 539; Pokorny 545. — Див. ще **КОЛОТИ**.

коло́с² «статуя, предмет, створіння величезних розмірів; велетень», *колосальный* «величезний»; — р. *kolóss*, бр. *kalós*, ч. слц. вл. *kolos*, болг. м. *κόλος*, схв. *κόλος*, слн. *kóloš*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Kolóss* «колос, гігант», фр. *colosse* «тс.» походять від лат. *colossus* «велетенська статуя», що виводиться від гр. *κόλοσσός* «статуя великого розміру», слова невідомого, мабуть середземноморського, походження. — СІС 341; Шанский ЭСРЯ II 8, 214; Фасмер II 296; Sławski II 360; Holub—Lyer 249; БЕР II 561; Kluge—Mitzka 389; Dauzat 188; Bloch 136; Klein 316; Frisk I 903—904; Boisacq 486.

колосо́тка (бот.) (у сполученні *к.-осока* «осока лисяча, *Сagex vulpina* L.») Ж, [*колосадка*] (у сполученні *осока-к.* «тс.») Мак; — похідне утворення від слова *κόλος*; назва зумовлена тим, що квітки цієї рослини зібрані в колоски і утворюють колосовидні, волотисті або китицевидні суцвіття (Словн. бот. 386; Флора УРСР II 468; Вісюліна—Клоков 109—110; Нейштадт 136; Симонович 98—99). — Див. ще **КОЛОС**¹.

колосні́к¹ «чавунний брусок решітки в топках», *колошнік* «верхня частина доменної печі»; — бр. *каласнік* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *колоснік* «тс.»; брусок або жердина для сушіння хмелю, укладання снопів; будова для зберігання відходів обмолоту (соломи, полови); критий тік для снопів; сарай для сіна», [*колошники*] «ряд брусків або жердин для сушіння снопів» пов'язані з *κόλος* «тип суцвіття»,

що відповідає укр. *ко́лос* «тс.». — Шанский ЭСРЯ II 8, 213—214; Преобр. I 337. — Див. ще **КОЛОС**¹.

ко́лосні́к² «кошик соняшника» Л; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форми [*колéсо*] «кошик соняшника», зближеної або з *κόλος* «тип суцвіття», або, через схожість кліток кошика соняшника і колосникових ґраток, з *колоснік* «чавунний брусок решітки в топках». — Пор. **КОЛО**¹, **КОЛОС**¹, **КОЛОСНИ́К**¹.

ко́лосня́к (бот.) «*Leymus Hochst.* (*Elymus* L.)», [*колосник*] «тс.» Мак; — р. *колосняк*; — похідне утворення від слова *κόλος*; назва зумовлена тим, що суцвіття цієї рослини утворює густий колос, який закінчується верхівковим колоском. — Флора УРСР II 373; Словн. бот. 267; Вісюліна—Клоков 87—88; УРЕ 7, 22; Симонович 179. — Див. ще **КОЛОС**¹.

ко́лотати (іноді замість *коротати* у сполученні *колотати свій вік, літа марне* «животіти, вести довгий час важке й жалюгідне життя») Ж; — результат деетимологізації слова *коротати*; його заміна близьким за формою [*колотати*] «калатати, бити» могла бути зумовлена впливом з боку семантично близького виразу *добивати віку* «доживати життя». — Див. ще **КОРОТАТИ**. — Пор. **КАЛАТАТИ**.

ко́лотач¹ (орн.) «дятел, *Picus* L.; повзик звичайний, *Sitta europaea* L.» Ж; — похідне утворення від [*колотати*] «калатати, бити»; назви зумовлені тим, що обидва птахи у пошуках личинок комах стукають по стовбурах дерев своїм міцним дзьобом. — Воїнств. — Кіст. 215, 216, 280; Птицы СССР 379, 526—527; ССРЛЯ 10, 1299. — Див. ще **КАЛАТАТИ**.

ко́лотач² (ент.) «шашіль, *Termes pulsatorium*» Ж; — похідне утворення від [*колотати*] «калатати, бити»; можливо, калька латинської видової назви комахи *pulsatorium*, похідної від *pulsare* «сильно стукати, ударяти; бити, ламати; розбивати, товкти» у зв'язку з тим, що вона пробиває, точить дерево (*Urania Tierr. Insekten* 226, 237); як семантичну паралель пор. нім. *Klopfkäfer* «шашіль», пов'язане з *klopfen* «стукати» і *Käfer* «жук». — Див. ще **КАЛАТАТИ**.

[**колотвиця**] «скалка, скіпка, лучина; дрань», [**колотвиця**] «тс.»; — очевидно, похідне утворення від незасвідченої форми **колотва* (зб.) «скалки, скіпки, лучини; дрань», пов'язаної з *колотти* (див.).

[**колотечка**] (бот.) «клокочка периста, *Staphylea pinnata* L.» Ко, [**колотічка**] «тс.» Мак; — результат видозміни детимологізованої назви *клокочка*, вторинно зближеної із словами *коло* і *текти*, можливо, у зв'язку з тим, що насіння рослини містить олію, яка має проносні властивості (ВРУ 452).

колотти «натискати або проколювати чим-небудь гострим; розсікати, роздрібнювати щось тверде на частини», [**колотватина**] «розколотий до половини оцупок дерева, яким можна прищемити лапу; розщелина» Я, **колотий** «той, хто забиває свиней; ніж, яким колють свиней», **колка** «образа, дорікання» УРС, **колоття** «розсікання, роздрібнювання чогось твердого на частини; почуття болю, що нагадує укол Я», [**колотьба**] «гострий біль у боці» Ж, **колотун** «важка сокира для розколювання колод і дров», [**колотяр**] «той, хто коле (забиває) свиней», [**колотватина**] «щілина», [**колотгá**] «велика колючка» Я, [**колотях**] «колюча рослина», **колотчка**, [**колотшка**] «все колюче, колючка» Ж, [**колотька**] «тс.; голка їжака», [**колотбак**] «колючка» Мо, **колоткий** «який легко розколюється; колючий; яким колють, проколюють що-небудь», **колотчий**, **колотчий**, [**колотчуватий**] «який має колючки» Я, [**колотчий**] «колючий», **колоткий** «колючий», **відколотти** «зняти щось приколоте; сказати що-небудь несподіване, недоречне», **відколот** «відколювання, відокремлення», **заколотти** «убити, проткнувши», [**заколотець**] «жук наїзник» Ж, [**заколотти**] «заломити, зломити», **надколот** «щілина, тріщина, утворена надколюванням», **надколотина** «тс.», **наколотка** «наколювання; прикраса з тканини або мережива, що наколюється на жіночу зачіску», [**підколот**] «підколювання Г; укол, прокол Ж», **підколотвач**, **приколотка** «защіпка для волосся», **проколот**, **проколотина**, **проколотка**, **розколот**, **розколот**, **розколотина**, [**розколотватина**], **розколотник** «(заст.) учасник релігійного руху проти офіційної церкви;

(перен.) той, хто вносить розлад, розкол», **розколотництво**, **сколоток** «точна подоба, копія», **сколотвач**, **уколот**; — р. **колоть**, бр. **калотць**, др. **колотти**, п. **klúč**, ч. **kláti**, слц. **klát'**, вл. **klóć**, нл. **klójs**, болг. **коля**, м. **коле**, схв. **клатти**, слн. **kláti**, стсл. **клатти**; — псл. **kolti* «колотти, проколювати, бити чимсь гострим; лупати, розколювати»; — споріднене з лит. **kálti** «бити (молотом), кувати; ударяти (сокирою); вбивати, довбати, видовбувати», **káltis** ««викльовуватися, вилуплюватися (про пташенят); прорізуватися (про зуби); проростати (про траву, вуси)», **kulti** «молотити (про хліб); бити, ударяти», лтс. **kaĩt** «кувати, бити, ударяти», **kuĩt** «молотити», лат. **cello** (у **percello** «валю додолу; сильно вдаряю, штовхаю»), ірл. **cellach** «війна», гр. **κλάω** «ламаю, калічу», **κλεῖς** «бойова сокира», прус. **greicalis** «ковадло», **kaloreilis** «сапа, сікач»; іе. **kel-/kol-* «бити, рубати, розсікати, колотти», з яким, очевидно, пов'язаний варіант кореня **skel-/skol-* лит. **skélti** «колотти, розколювати», **skalà** «скалка», гот. **skilja** «м'ясник», хет. **iškallā(i)-** «ламати, розбивати», гр. **σκάλλω** «розколюю, рию» і іе. *(s)kel- «різати, відрізати», псл. **skala** «скеля», укр. **скалі** «тс.», **скалка** «тріска, скабка», **оскілок** «тс.» — Фасмер II 296; Преобр. I 338; Sławski II 274—276; Brückner 237; Holub—Lyer 241; Machek ESJČ 252; Schuster-Sewc 534; БЕР II 564—565; Skok II 92; Bezlaj ESSJ II 38; ЭССЯ 10, 154—156; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 151—152; Bern. I 552; Vaillant RÉS 22, 27; Fortunatov AfSIPh, 4, 579; Fraenkel 211—212; Trautmann 114—115; Эндзелін СБЭ 18, 193; Endzelin RSl 11, 37; Mühl.—Endz. II 145; Walde—Hofm. I 225, II 286; Ernout—Meillet 165—166; Pokorny 545—546. — Пор. **колотька**, **оскілок**, **скалі**, **скалка**¹, **щіліна**.

колотіти «розмішувати що-небудь рідке, каламутити, бити, завдавати ударів; викликати неспокій, підбурювати; трусити від гніву, роздратування», [**колотіти**] «каламутити», **колотітися** «колюватися, битися (про серце); трястися; тремтіти; хвилюватися; [не ладитися (у сім'ї)], [**колотішити**] «колотити, бити» Я, [**колот**] «безладний рух, гомін людей;

сум'яття; стихійний вияв незадоволення; заворушення; побутові незгоди, сварки», *колотнеча*, [колотнѣа], [колотнѣа] «тс.», [колотівка] «тріскачка, торохкало; збивачка, колотівка» Ж, [колотанка] «мішалка для пюре» Ж, [колотень] «каша; мус; повидло; пюре» Ж, [колотило] «сварлива людина; забіяка; інтриган; той, хто порушує спокій, підбурювач» Ж, [колотнік] «тс.» СУМ, Ж, *колотівка* «збивачка, паличка із сучками на кінці для колотіння, збивання чого-небудь», [колотов, колотовця ВеБ] «тс.», [колотушка] «тс.; знаряддя для вибивання пилу», [колотка] «страва, приготовлена з шматочків сала і м'яса, заправлених борошном» Л, [колоту́ха] «тс.; ряжанка», [колоту́ша] «ряжанка Г; сир, перемішаний з вершками (вид страви)» Ж, [колотянка] «сколотини» Л, [колотчанка] «вид страви з засмаженого на олії картопляного пюре, змішаного з пшоном і борошном» Я, [колотній] «каламутний; сварливий, неспокійний» Ж, [заколотцькати] «абияк замішати» Я, *заколот* «стихійне повстання, бунт; збройний виступ ворожих сил проти державної влади; побутові незгоди, сварки; шум, галас, метушня, сум'яття», [заколот] «пійло для тварин; погана рідка страва», *заколотник* «учасник заколоту, бунтівник; баламут, підбурювач», [заколотчене] «плутанина, метушня, сум'яття» Ж, *заколотний* «який бере участь у заколоті; схильний до заколоту, бунту», *околотіти* «обмолотити снопи, не розв'язуючи їх; [покрити дах околотами]», [околотувати] ВеЗн, *околотина* «солома з снопів, обмолочених нерозв'язаними», *околот* «тс.; сніп житньої соломи, обмолочений нерозв'язаним або перев'язаний після обмолоту», *околот* «тс.», [поколотцькати] «помішати колотівкою» Нед, [по^дколотка] «підлива» Л, [приколоток] «невеликий околіт; не повністю обмолочений сніп», [приколоток] «околіт» ВеЗн, *сколотіти* «організувати, створити щонебудь», *сколотітися* «трапитися, відбутися, зробитися; скоїтися», [сколотень] «маслянка» Ж, [сколотина], *сколотини* «тс.; побічний рідкий продукт, що одержують при збиванні масла з вершків, сметани; [мутна з осадом рідина; сивуха;

осад Ж]», [сколотяник] «корж на сколотинах», [сколотчиний] «приготований із сколотин»; — р. *колотіть* «бити, стукати; розбивати, розколювати; трясти; [замішувати (тісто)]», *колотіться* «клопотатися, бідувати; [битися, стинатися]», бр. *калаціць* «трясти, трусити, колихати, молотити», *калаціцца* «тремтіти; битися, колотитися; сваритися, гризтися», п. *klóścić* «енергійно змішувати, бовтати, колотити, потрясати; мучити, руйнувати, викликати незгоду, чвари; (слнц.) [забивати, убивати]», *klóścić się* «сперечатися, сваритися», ч. *klátiti* «трясти, хитати (руками, ногами, гіллям); збивати, струшувати (плоди)», *klátiti se* «колихатися; вагатися; тинятися, вештатися», мор. [klátit sa] «хитатися» (про зуб), слц. *klátit'* «колихати, хитати (ногами, руками)», вл. *klóścić* «збивати (плоди з дерева)», *klóścić so* «бути в тіці» (про корів), нл. *klósiś* «збивати (плоди з дерева); бити, лупити; тіпати (льон)», *klósiś se* «бути в тіці; битися; тинятися, вештатися», болг. *клáтя* «колихати; хитати», *клáтя се* «плентатися», м. *клати*, *клати се*, схв. *клáтити* «колихати; хитати; збивати плоди з дерева», *клáтити се* «тинятися, вештатися», слн. *klátiti* «збивати плоди з дерева», *klátiti se* «тинятися, вештатися», стсл. *клатити* «коливати»; — псл. **koltiti* «бити, стукати; змішувати; трясти, коливати, порушувати стан спокою», очевидно, похідне від **kolti* «колотити, ударяти, бити чимсь гострим; різати, убивати; розколювати»; досить переконливе також виведення з псл. [**koltъ*/**kolta*/**kolto*] «колода; товкач», також утворених від дієслова **kolti* «колотити», і безпосереднє зіставлення з більш віддаленими лит. *káltas* «долото, зубило», дісл. *hildr* «боротьба» (КЭСРЯ 206; ЭССЯ 10, 156—158; Mikl. EW 125); твердження про зв'язок з псл. [**kol(o-mo)titil*] «змішувати», [**kolo(mo)titil*] «тс.» та з [**kol(o-mo)tati se*] «хитатися, мотатися», [**kolo(mo)tati se*] «тс.» (Machek ESJCS 201) викликає сумнів, як і зближення з двн. *scaltan* «што-вхати», свн. *schalten* «тс.; рухати», двн. *sceltan* «лаяти, ганити» (Matzenauer LF 8, 170—171; Brückner 237) або з лат. *quatio* «трясу, махаю, б'ю» (Machek

ESJČ 252); припущення про звуконаслідувальне походження кореня слов'янських форм (Преобр. I 337) безпідставне. — Шанский ЭСРЯ II 8, 214—215; Фасмер II 296; Sławski II 270, 271—272; БЕР II 425—426; Skok II 92; Вегн. I 551; Pokorný 546. — Див. ще **колоти**.

[колотнік] (бот.) «плаун булавовидний, *Lycorodium clavatum* L.» ВеНЗн; — неясне; можливо пов'язане з **колоти**, оскільки стебла цієї рослини густо вкриті дрібними лусковидними або шпильковидними, голчастими листками (Флора УРСР I 139; Вісюліна—Клоков 60—61; Нейштадт 60—61; Симоновіч 286); з формальної точки зору природнішим був би зв'язок з **колотіти**.

[колотівця] (бот.) «підмаренник чіпкий, *Galium aparine* L.»; — неясне.

[кóлоть] (зб.) «грудки замерзлої грядзі на дорозі»; — неясне.

[колóче] «назва овець (баранів), пов'язана з формою рогів» Доп. УжДУ IV, [колáчка, колочéна, колочкáня] «тс.» тж; — неясне; можливо, похідне від **колоти**.

[колóша] «штанина, одна половина штанів», холóша «тс.», [колóші] «нитки, які надіваються на пруточки начиння; нитяні рукава» Л, [колóшка] «нижня частина рукава сорочки, який не має манжет» Л, [колóшині] «зимові суконні штани», [холóшині] «тс.»; — р. [колóша] «штанина», бр. *kalósha*, п. [kolosza] «тс.», [chołoznie] «полотняні селянські штани» (з укр.), болг. *kláshnia* «груба тканина», *klashnik* «верхній одяг без рукавів», м. *klashna* «домоткане сукно», *klashenik* «жіноча безрукавка (з домотканого сукна)», *klashnik* «тс.», схв. *kláshnyak* «вид панчохи», *kláshnye* (заст.) «рідка тканина (в одну нитку)»; — здебільшого вважається давнім запозиченням з романських мов; зіставляється з фріульськ. *tʒaltse* «панчоха», ретороманськ. *chotscha* «тс.», що походять від лат. *calcea* «тс.» (Трубачев ВЯ 1959/1, 26; Рот Мовозн. 1967/6, 14; ЭССЯ 8, 56; 10, 154), або безпосередньо з лат. *calcea* (Фасмер II 297; Mikkola Berühr. 124; Torbiörnsson LM I 83). — Skok I 670; Bezlaј ESSJ I 195.

колóшкати «полохати, лякати; раптово порушувати спокій, переривати сон; турбувати; кошлатити, робити кошлагим», [колóшкатися] «пробуджуватися, розбуркуватися, вибиватися зі сну» Ме; — очевидно, результат контамінації слів [полóшкати], похідного від *полóхати*, і **колотіти** «викликати замішання; [турбувати]». — Див. ще **колотіти**, **полóхати**.

колошмáтити «кошлати, скуйовджувати; смикати, кусати зубами (про собак); сильно бити», [колошмáтити] «бити; скубти, рвати волосся» Я; — бр. *калашмáціць* «бити, лущувати»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *колошмáтить* «бити, лущувати; [шматувати, шарпати; катати, валяти; верзти] е, мабуть, експресивним утворенням, результатом контамінації слів *колотіть* «бити; трусити», якому відповідає укр. *колотіти*, і [кошмáтити] «валяти, збивати в кошму», похідного від *кошма*. — Шанский ЭСРЯ II 8, 215. — Див. ще **колотіти**, **кошма**.

колпíця (орн.) «косар, *Platalea leucorodia* L.», [ковпик Шарл, колпá Я, колпик Ж, Шарл] «тс.»; — звукові форми з **ол** (замість закономірного для української мови **ов**) запозичені з російської і, можливо, чеської мов; р. *колпíца*, *колпик* «косар», [колпí] «тс.», ст. *колпí* «якийсь білий птах», як і п. (каш.) [kieř] «лебідь», слнц. [kœp, kœpř] «тс.», ч. *kolpík* «косар», вл. *kořp* «лебідь», схв. [křp] «тс.», зводяться до псл. *k^hřь «лебідь», очевидно, спорідненого з лит. *gulbė* «лебідь», *gulbis*, лтс. *gulbis*, прус. *gulbis* «тс.»; далі можливе пов'язання або з днн. *garřp* «гучно, голосно кричати; вихвалитися», свн. *gelřfen* «кричати, ревти», «тс.», дісл. *gialra* «вихвалитися», що зводяться до звуконаслідувального *ie*. *ghel- «волати, кричати» (отже, тоді такий птах міг бути названий за його голосом), або з *ie*. *g^hhel- «блищати, сяяти; виблискувати», до якого зводяться також споріднені укр. *зóлото*, *зелéний*, *жóвтий* і под. (у такому випадку назва птаха могла бути зумовлена його сніжно-білим забарвленням, як у псл. *olb ořь «лебідь», укр. *лéбідь*); значення «колпíця, косар», оче-

видно, у східнослов'янських мовах з'явилось вторинно замість початкового «лебідь»; ч. kolpik є запозиченням з російської мови. — Критенко Вступ 525; Непокупный Baltistica II/1, 81—87; Фасмер—Трубачев II 297; Булаховський Вибр. пр. III 259; Соболевский ИОРЯС 27, 330; Sławski II 146—147; RSI 21, 37—40; Brückner 227; Machek ESJČ 270—271; Schuster-Sewc 596—597; Skok II 223; Bern. I 660; Топоров II 330—334; Fraenkel 175; Trautmann 101; Мартынов БСИИ 27; Мартынов Язык 74.

[колтріш] «вид сукна» Я, *[колтришовий]* «зроблений з простого, грубого сукна» Пі, *[ковтрушковий]* (про сукно) «зроблене з простої недостатньо очищеної шерсті»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. kołtrysz «сукно простого виготовлення», kołtryś «тс.» не зовсім ясне; найбільш переконливе виведення від назви міста Kortrijk (Courtrai) у Фландрії, відомого ткацького центру; неприйнятні пов'язання з іт. coltrice «пуховик» (SW II 413; Karłowicz SWO 290) або з н. geldersch (Tuch) за назвою міста Geldern (Brückner 248).

[колубаха] «ковбаня», *[колубах]* «вир, круговорот» ВеЗн, *[кільбах]* «вибоїна; яма, наповнена водою» Я, *[кільба]* «тс.» Я; — очевидно, результат контамінації форм *ковб́аня* і *[калабу́ха]* «тс.». — Див. ще **калаба́тина**, **ковба́ня**.

[колудар] «низина, долина» Мо; — очевидно, запозичення з тюркських мов; пор. кумик. кѳол «долина, виярок», споріднене з хак. шор. уйг. кол «низина, долина (без річки)», дтюрк. qol «долина», монг. gool «середина; русло річки»; кінцеве -дар пов'язане з тюркським суфіксом множини. — Мо 42; Болдырев Тюркизмы 54; Радлов II 582, 583, 987; Егоров 123; Räsänen Versuch 277.

колупати СУМ, Ж, *колупатися*, *колупніти*; — р. (розм.) *колупать* «колу-паючи, відділяти частину чого-н.», ст. *колупати* «колупати (віск)», бр. *калупаць* «колупати, копірсати»; — псл. (сх.) [kolupati] не зовсім ясне; вважається похідним від дієслова lupati, пов'язаного з lupiti, укр. *лупіти*, утвореним за допомогою словотворчого елемента ko-, укр. *ко-* (Фасмер II 298; Brück-

ner KZ 48, 168); може розглядатись і як результат контамінації псл. kopati «копати» і lupati «лупати, відбивати, відламувати»; виведення від **кололупати* (Соболевский Slavia 5, 444) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ II 8, 216—217.

[колупівок] «полукипок» До, *[колупіпок]* До, *колупіток* ВеБ; «тс.»; — результати видозміни деетимологізованого слова *полу́кіпок* «стіжок із 30 снопів», утвореного з основ *пол-* «пів-» і *копá* «стіжок із 60 снопів; 60 штук». — Див. ще **копá**, **полу-**.

[колупішок] «плетений короб екіпажа» Ж; — результат видозміни деетимологізованого слова *[полу́кішок]* «тс.», утвореного з основ *пол-* «пів-» і *кіш* «кошик; короб воза, саней (спочатку плетений)». — Див. ще **кіш¹**, **полу-**.

[колхóz] «колгосп» Ме; — п. kołchoz, ч. сл. kolchoz, болг. *колхóz*, м. *колхоз*, схв. *кòлхоз*, слн. *kolhóz* «тс.»; — запозичення з російської мови; рос. *колхóz* «колгосп» є складноскороченим словом, утвореним з початкових частин прикметника *коллектíвный* «колективний» і іменника *хозя́йство* «господарство». — Шанский ЭСРЯ II 8, 217; Коралиński 505; Holub—Lyer 248; БЕР II 562; Вуяклија 441. — Див. ще **колектív**, **хазя́йн**.

колчán (іст.) «сагайдак, піхви для стріл», ст. *ковчань* «тс.» (1617); — р. *колчán*, *калчán*, бр. *калчán*, п. *kołczan*, болг. *колчán*, слн. *kolčan*; — запозичене, мабуть, через російське посередництво, з татарської мови; тат. заст. *калчан*, як і башк. *калгъян* «тс.», можливо, походить від незасвідченого булг. **kałčan*, яке було б відповідником відомої в інших тюркських мовах звукової форми *кешен*, похідної від *кеш* «сагайдак»; безпосереднє виведення російської форми від булг. **kałčan* (Добродомов РР 1974/4, 115—119) чи від чаг. *kalkan* «щит» (Matzenauer LF 8, 41) або зближення з тур. *kolçak* «муфта; залізна рука в панцирі» (Bern. I 543) чи *kałça* (*qaldža*) «бедро» (Баскаков РР 1974/4, 119—120) менш обгрунтовані. — Одинцов *Этимология* 1973, 101—104; Шанский ЭСРЯ II 8, 217; Фасмер II 298; Шипова 193; Sławski II 365—366; Brückner 247; БЕР II 563; Mikl. EW 123; TEI I 334; Lokotsch 95.

колчедан «загальна назва мінералів, що являють собою сполуки сірки, іноді миш'яку й сурми з металами групи заліза, міді, цинку, нікелю, кобальту», [колчадан] «тс.» Ж; — бр. *калчадан* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *колчедан*, заст. *колчадан*, через фр. *calcédoine* «халцедон» виводиться від слат. *calcedonius* «тс.», утвореного, мабуть, на основі виразу *chalcedonius lapis*, букв. «халцедонський камінь», перший компонент якого походить від назви малоазійського міста *Chalcēdōn* (*Calchēdōn*) «Калхедон». — Шанский ЭСРЯ II 8, 217—218; Фасмер II 298; Matzenauer 210; Dauzat 128; Дворецкий 145, 176. — Див. ще **халцедон**.

[колюби] «сучкуваті, зігнуті куски дерева, що йдуть на виготовлення шпангоутів» Я, [кюлюби] «тс.» Я; — очевидно, пов'язане з [колюба] «лещата, кліщі; стовбур дерева з кривим коренем, який викопують для виготовлення з нього річкових човнів» (див.).

[колюк] (бот.) «осот, *Cirsium* L. ВеНЗн; дурман звичайний, *Datura stramonium* L. Мак», [колюка] «дурман звичайний» Мак, [колюки] «тс.»; будяк кучерявий, *Carduus crispus* L. (*Carduus tenuiflorus* L.) Мак», [колюх] «тс.» Мак, [колюхи] «дурман звичайний» Ж, [колючиха] «нетреба колюча» Мак, [колючка] «тс. Мак; курай, *Salsola*; будяк, *Carduus* L. Ж; осот польовий, *Cirsium arvense* (L.) Scop. Мак; нетреба колюча, *Xanthium spinosum* L.», [колючки] «дурман звичайний» Ж, [колючник] «осот» ВеНЗн, [коляк] «нетреба колюча; будяк; осот», [колячина] «осот» ВеНЗн, [колячник] «будяк» ВеНЗн, ВеУг, [колюковник] «тс.» ВеНЗн; — р. [колюка] «дурман; курай», [колючки] «будяк; осот польовий; нетреба звичайна; курай», бр. [калючка] «будяк кучерявий»; — псл. (сх.) [koljukъ, koljuка, koljakъ] «колючка (рослинна)», похідні від *kolti «колотити»; назви зумовлені тим, що колючими є всі відповідні рослини (ВРУ 236, 588, 670, 699, 700). — Див. ще **колюти**.

колючка (іхт.) (у сполученнях: *мала південна к.* «*Pungitius platygaster* Kessl.» і *к. триголова*, або *звичайна* «*Gasteros-*

teus aculeatus L.»); — р. бр. *колюшка*, п. *koluszcza*, [koluszcza], ч. діал. слц. схв. діал. *koljuška*, болг. *колюшка*; — похідне утворення від *колюти*; назва зумовлена наявністю на животі і на спині цих риб гострих кісткових пластинок — колючок. — Коломиец Прорисх. назв. рыб 36. — Див. ще **колюти**.

коляда «старовинний обряд славлення різдвяних свят піснями; обрядова різдвяна пісня; винагорода за колядування», [колядин] (у жартівливій пісні *Коляд, коляд, колядин, а я в батька один*), *колядка* «обрядова різдвяна пісня, обряд колядування», [коляданин] «той, хто колядує» Я, [колядчик] Ж, *колядник* «тс. СУМ, Ж; [книга, що містить різдвяні пісні, пісенник Ж; пряник у формі вісімки, який роздавали колядникам Мо], *колядний*, [коляданий], [колядничий] «ходить, співаючи різдвяні пісні» Ж, Пі, *колядувати* «тс.», [колядь] «приспів до колядки на честь господаря»; — р. *коляда* «обряд славлення різдвяних свят піснями; обрядова різдвяна пісня; [винагорода за колядування; милостиня; жебрак; міфічна істота, якою лякали дітей; сум'яття]», бр. *каляда* «коляда; святвечір; різдво», др. *коляда* (*коледа*) «ходіння з піснями по домівках на святки і різдво; обрядові пісні на трапезі у великдень і різдво», п. *kołęda* «колядка; винагорода колядникам; [подарунок; посаг, віно; завдаток; суміш святвечірніх страв]», ч. *koleda* «коляда; (рідк.) новорічний подарунок; (заст.) відвідини парафіян ксьондзом», ст. *kolada* (*koleda*) «подарунок на ялинку», слц. *koleda* «колядка; винагорода колядникам; відвідини парафіян ксьондзом», [kol'adal «тс.», нл. ст. *kóloda* «новорічний подарунок», полаб. *kolēde, kolēd-njak* «грудень», болг. *коледа* «різдво», м. *коледе* «[тс.]; переддень різдва, колядування», схв. *коледа* «колядка; весела компанія; (заст.) різдво, колядники», слн. *kołęda* «колядування; група колядників; колядка», стсл. **коляда** «коляда, новорічне свято»; — псл. *kołęda* «Новий рік; різдво; новорічний або святвечірній подарунок; колядування (обряди й пісні)»; — давнє запозичення з латинської мови; лат. *Calendae* (*Kalendae*)

«календи (у римлян перший день місяця, день сплати боргів)» пов'язане з *calāge* з скликати, викликати», спорідненим з псл. [**kolkoľ*] «дзвін», укр. [ко́локіл] «тс.», а також, можливо, з укр. [каля́кати] «базікати, торохтіти; ревти, пхикати»; латинська назва першого дня місяця мотивується тим, що у давньому Римі за традицією в ці дні проводилось обрядове викликання Нон (п'ятого чи сьомого дня місяця); твердження про посередництво для слов'янських форм романських мов (Machek ESJČ 268; ESJČS 213) недостатньо аргументоване, як і припущення про посередництво гр. *καλάνδα* (Фасмер ИОРЯС 12/2, 244). — УРЕ 5, 296; Критенко Мовозн. 1973/2, 30; Фасмер II 299—300; Vasmer RSI 5, 137—138; Потебня РФВ II, 33—37; Sławski II 27—28, 353—354; Brückner 245—246; Kopaliński 466; БЕР II 551—552; Младенов 246; Skok II 124; ЭССЯ 10, 134—135; Десницкая Сл. языкозн. 1983, 80—82; Bern. I 544—545; Meillet Études 186; Bartoli Jagić-Festschr. 38; Schwarz AfSIPh 41, 129; Meyer EW 196; Walde—Hofm. I 136—137, 141—142; Ernout—Meillet 131; Boisacq 397—398. — Див. ще ко́локіл. — Пор. календа́р, каля́кати.

коляса «чотириколісний екіпаж з відкидним верхом», *коля́ска* «тс.»; невеликий візок; візочок, у якому возять малих дітей», ст. *коляси* (XVII ст.); — р. *коля́ска*, бр. *каля́ска*, болг. *каля́ска* (з рос.), слн. заст. *koleska*; — запозичення з польської мови; п. *kolasa* «екіпаж, карета; [бричка, коляска]», зменш. *kolaska* «коляска», як і ст. *kolasa* «вид воза, селянський віз», є незакономірною фонетичною формою, що поступово витіснила збережене тільки діалектно регулярне *kolosa* «тс.», яке разом із спорідненими ч. заст. *kolesa* «вид коляски, повоза; ручний візок із двома колесами», ст. *kolesa* «віз», слн. *kolesá* (мн.) «віз для перевезення дров», р. [ко́леса] «віз, селянська повозка», [ко́лэска] «селянський чотириколісний віз; дитяча іграшка на колесах», бр. *калэсы* (мн.) «селянський віз, підвода», схв. *колэса* (мн.) «віз» виводиться від псл. [kolesa] «віз», букв. «колеса», мн. від *kolo* «колесо»; неприй-

нятне виведення п. *kolasa* (*kolaska*) із східнослов'янських (Brückner 245) або романських мов (БЕР I 549); безпідставним є пояснення його (Matusiak Por. jez. 11, 133—136) як похідного від **kolasać* «возити» або визнання його (Machek ESJČ 268—269) запозиченням з чеської мови. — Шанский ЭСРЯ II 8, 221; Фасмер II 300; Потебня РФВ 14, 286; Sławski II 343—344; Holub—Lyer 248; БЕР II 182. — Див! ще ко́ло¹.

коля́стра — див. кола́стра.

[коля́ча] «сорт кукурудзи» Доп. УжДУ II; — неясне.

[ко́льба¹] (зах.) «приклад ручної вогнепальної зброї»; — запозичення з польської мови; п. *kolba*, як і ч. слн. *kolba* «тс.», виводиться від нвн. *Kölben* «тс.»; колба; булава; качан». — СІС 338; Sławski II 345; Brückner 245; Machek ESJČ 267; Holub—Lyer 247. — Див. ще ко́лба.

[ко́льба²] «корба; коловорот; ручка» Л; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [kolba] «ручка, рукоятка, корба коловорот» є, мабуть, результатом вторинного зближення у народній мові слова *kolba* «приклад» і *korba* «ручка». — Див. ще ко́льба¹, ко́рба.

ко́льє «намисто з коштовного каміння, перлів та ін.»; — р. *ко́льє*, бр. *кальє*, п. *kolia*, ч. *kolier*, *kolier*, *kolie*, *kolie*, слн. *collier*, болг. *колиє*, схв. *ко́льє*, слн. *koljé* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *collier* «намисто; нашійник, хомут» виводиться з лат. *collāge* «вид кайданів на шії; нашійник», що походить від іменника *collum* «шия», ст. *collus* «тс.», спорідненого з гот. дісл. днн. *hals*, дангл. *heals*, нвн. *Hals* «тс.». — СІС 341; Шанский ЭСРЯ II 8, 219; Фасмер II 299; Sławski II 354; Holub—Lyer 248; БЕР II 556; Вуяклија 442; Bloch 136; Dauzat 187; Walde—Hofm. I 245; Ernout—Meillet I 132. — Пор. га́лстук.

ко́льза (бот.) «ярий ріпак, Brassica napus oleifera», *ко́льзовище* «поле, на якому зібрано кользу»; — р. *ко́льза*; — через російське посередництво запозичено, очевидно, з французької мови; фр. *colza* походить від гол. *soolzaad* «тс.», букв. «капустяне насіння», утвореного з іменників *sool* «капуста», яке разом з нвн. *Kohl*, днн. *chōlo*, *kōl(i)*, англ. *cole*,

дангл. *caul*, *cāwel*, дісл. *kāl* «тс.» походить від лат. *caulis* «стебло, стрижень, качан; капуста», спорідненого з гр. *καυλός* «стебло; стрижень пера; рукоятка», прус. *caulan* «кістка; нога», лит. *kāulas* «кістка; кісточка у ягоді», лтс. *kaũls* «тс.; стебло», і заад «насіння», пов'язаного з зааіен «сіяти», спорідненим з двн. *sāwen*, дангл. *sāwan*, дісл. *sā*, псл. *sěti*, *sějati* «тс.».—Dauzat 189; Vries NEW 349; Kluge—Mitzka 386—387; Walde—Hofm. I 188—189; Топоров III 275—278.—Див. ще **сіяти**¹.—Пор. **кольра́бі**.

кб́лька «гострий, приступоподібний біль у животі, у боці», *колькі* (мн.) «тс.»;—п. [*kolka*] «коліки; колючка», нл. *kólka* «коліки»;—очевидно, результат видозміни слова *кб́льки* «тс.», зближеного з [*кб́лька*] «колючка, скабка», [*кб́лькій*] «колючий», похідними від *колб́ти*.—Sławski II 356—357; Schuster-Sewc 602.—Див. ще **кб́льки**, **колб́ти**.

[**кб́льо**] (дит.) «хліб»;—неясне; можливо, пов'язане з [*колáч*] «калач, крендель, взагалі білий хліб».

кольра́бі (бот.) «сорт капусти»;—бр. *кальра́бі*, болг. *колра́ба*, схв. *келера́ба*, слн. *kolerába*;—очевидно, запозичено з російської мови; р. *кольра́би* походить від нім. *Kohlrábi* «тс.», яке зводиться до іт. *cavoli gare*, [*cauliravil*] «тс.», що складається з іменників *cavoli* «капуста» від лат. *caulis* «тс.» і *gare*, мн. від гара «ріпа» від лат. *gara* «тс.», спорідненого з гр. *ράπος*, псл. *гэра* «тс.».—СІС 341; Дзендзелівський St. sl. 6/1—2, 131; Шанский ЭСРЯ II 8, 219; Kluge—Mitzka 387; Walde—Hofm. II 418.—Див. ще **кб́льза**, **ріпа**.

кольт «система індивідуальної вогнепальної зброї (револьвер, автоматичний пістолет тощо)»;—р. бр. *кольт*, п. *colt*, ч. слц. *kolť*, схв. *кб́лт*, слн. *kólt* «тс.»;—запозичення з англійської мови; англ. *Colt* «кольт (револьвер або кулемет відповідної марки)» утворене від прізвища *Colt* американського зброяра С. Кольта (1814—1862), засновника заводу і компанії, що виготовляла ручну вогнепальну зброю.—СІС 341; Шанский ЭСРЯ II 8, 219—220; БСЭ 22, 96; Kopaliński 178; Holub—Lyer 249; Klein 316; Weekley 334, 1232.

[**кольчак**] (бот.) «їжовик, *Hudnum L.*» Мак, [*колчак*] «тс.» Мак;—р. [*колчак*] «їжовик»;—очевидно, запозичення з польської мови; п. *kolczak* «тс.», мабуть, утворене від *kolka* «колючка, шип» або *kolcz* «тс.; паросток», що є похідними від *klóć* «колоти», спорідненого з укр. *колб́ти*; назва гриба зумовлена тим, що пластинки на нижньому боці його шапки мають форму колючок (Словн. бот. 237, 268; Зерова 152—153).—Меркулова 188, 195; Moszyński JP 37, 379.—Див. ще **колб́ти**.

[**кб́льчик**] (ент.) «шипоноска, *Mogdella L.*» Ж;—похідне утворення від *колб́ти*; назва зумовлена тим, що верхівка черевця комахи витягнута в гострий шип, колючку (Горностаев 151; Плавицьких 232).—Див. ще **колб́ти**.

[**ком**] (*ком, ком, ком*—вигук на позначення повільної їзди) Я;—неясне.

кб́ма¹ (розділовий знак);—п. ч. вл. *кома*, болг. заст. м. *кб́ма*, схв. *кб́ма*, слн. *кб́ма* «тс.»;—очевидно, через польське, чеське і німецьке (нім. *Kómma*) посередництво запозичено з латинської мови; лат. *comma* «кома» (спочатку «частина періоду, цезура») походить від гр. *κόμμα* «кома; (ст.) частина речення; чеканка», пов'язаного з *κόπτω* «ударяю, б'ю; кую; відсікаю, відрубую», спорідненим з псл. *kopati* «копати, рити», укр. *копáти*.—Пономарів Мовозн. 1974/2, 38; Kopaliński 505; Holub—Lyer 249; БЕР II 566; Skok II 131; Вуяклича 442; Kluge—Mitzka 390; Walde—Hofm. I 161—162; Ernout—Meillet I 98; Frisk I 915—916; Boisacq 492—493.—Див. ще *копáти*².

*комá*², *комі*—див. **ковма́**.

[**комана́л**] (бот.) «конюшина, клевер, *Trifolium L.*; фіалка триколірна, братки, *Viola tricolor L.*», [*комáл*] «конюшина лучна, *Trifolium pratense L.*» ВеБ, Мак, [*комані́йна*] «конюшина» ВеНЗн, Мак, [*комані́ця*] «тс.; фіалка триколірна», [*комані́чина*] «конюшина» ВеНЗн, Мак, [*комáнка*] «тс.; фіалка триколірна», [*комані́чка*] «конюшина лучна» ВеБ, Мак, [*команні́ця*] «конюшина хмельова, *Trifolium agrarium L.*» Мак, [*комени́ця*]

«конюшина лучна» Mak, [комоні́ця] «тс. Mak; конюшина польова, *Trifolium arvense* L. Mak, НЗ УжДУ 26/2; лядвенець рогатий, *Lotus corniculatus* L. Mak», комóнник «*Succisa M. et. K.*», [комóнниця] «конюшина польова», [кумані́ч] «конюшина» ВеНЗн, Mak, [кумані́чина] «конюшина лучна» ВеДо, Mak; — р. [комані́ка] «порічка червона, *Ribes rubrum* L.; ожина звичайна, *Rubus caesius* L.; морощка, *Rubus chamaemorus* L., *Rubus arcticus* L.», [комані́ця] «тс.; лядвенець рогатий», [комоні́ка] «ожина звичайна; морощка; косяниця, *Rubus saxatilis* L.; суниці лісові, *Fragaria vesca* L.», [комоні́ця] «морощка, *Rubus arcticus* L.; косяниця; комонник лучний, *Succisa pratensis* Moench.», п. комоні́са «лядвенець, *Lotus* L.; [комонник лучний; буркун, *Melilotus Adans.*; конюшина» (з ч.), [комоні́ка] «лядвенець», комоні́са «[тс.]; (ст.) комонник лучний; буркун; конюшина», ч. комоні́се «буркун», [комонка], ст. комоні́се, комоні́се «тс.», слн. комоні́са «тс.; конюшина», вл. заст. комоні́са «вид конюшини», комоні́с «буркун», болг. комоні́ча «тс.; [буркун жовтий, медова конюшина, *Melilotus officinalis* (L.) Desr.; шавлія лучна, *Salvia pratensis* L.; фіалка лісова, *Viola silvestris* Lam.; фіалка триколірна], [комані́ча, комані́ка, комі́ничка] «тс.», [комоні́ка] «полин звичайний, *Artemisia vulgaris* L.; буркун жовтий; шавлія лучна; фіалка лісова», м. комоні́ка «буркун», схв. комóні́ка «полин звичайний; ромашка, *Matricaria* L.], комóнька, комóлька «тс.», комóтї́ка «полин звичайний», слн. комóні́ка, комóні́са «тс.»; — псл. комоні́ка/комоні́са «конюшина; буркун; фіалка; шавлія; полин», найвірогідніше, похідне від комоні́ «кінь»; назва зумовлена тим, що більшість з цих рослин є цінним кормом для коней, а деякі вживаються як ліки для них; до словотвору і розвитку семантики пор. подібні укр. коню́шина «*Trifolium* L.», п. коні́цупа, ст. [konik, konicz], ч. заст. коні́чек, коні́чек «тс.», р. [кóніки] «полин звичайний», а також ч. koňský dětel «*Trifolium sabalinum*»; тлумачення первісного значення як «бджолина

рослина, бджолина трава» й пов'язання слов'янських форм з якимось гіпотетичним праслов'янським апелятивом у значенні «(дика) бджола», спорідненим з лит. kamāpė «джміль», лтс. kamape «тс.; дика бджола» (Moszyński JP 33, 364; 35, 295—297; Holub—Lyer 251; Machek ESJĈ 271; ESJĈS 216), непереконливі; зближення з псл. комъ «грудка, брила», р. ком, комóк «тс.» (Младенов 247—248) неприйнятне, як і виведення від кореня *къп- «жива істога; рослина» і, далі, пов'язання з р. [комі́яга] «човен», [камі́яга], п. коми́єга «тс.» (Schuster-Šewc Probeheft 48). — Фасмер II 304; Меркулова Очерки 220—221; Sławski II 389—390; Doroszewski PF 13, 147—148; Machek Jm. rostl. 120, 121; БЕР II 574; Skok II 134; ЭССЯ 10, 175—176; Берн. I 555; Топоров III 196. — Див. ще **комóнь**. — Пор. **коню́шина**.

комáнда «короткий наказ, розпорядження; керівництво військовою частиною; невелика військова частина, виділена в окрему одиницю; екіпаж судна; спортивний колектив на чолі з капітаном; група людей, що виконує якусь роботу», [комáндєрство] «військове начальство», команді́р, команді́риха (розм.), командува́ч, командую́чий, командні́й, командувати́; — р. болг. м. коман́да, команді́р, бр. камáнда, камандзі́р, п. заст., ст. komando «наказ, розпорядження», ч. komando «командування, влада; (заст.) військовий наказ; штаб, комендатура», komandýr «військовий начальник», komandér «кавалер певного ордена; (заст.) військовий начальник», слн. komando «[наказ, розпорядження]; (заст. військ.) начальство; короткий наказ», komandír (заст., військ.) «командир», komandér «тс.», вл. komando «командування; загін, підрозділ (військовий; міліції, поліції)», komander «командир; комендант; командор», болг. м. коман́да, схв. ко́манда «команда, командування; комендатура», команді́р «командир», слн. коман́да «команда», komándo «загін», komandír «командир», komandér «тс.»; — очевидно, через російську і, далі, через німецьку чи французьку мови (нім. Kommando «командування; наказ, загін»;

спортивний колектив», фр. *commande* «замовлення; керування») запозичено з італійської; іт. *comando* «команда, наказ; командування», як і ісп. *comando* «тс.», зводиться до нар.-лат. *commando* «доручаю, наказую», пов'язаного з лат. *commendo* «доручаю, передаю, рекомендую», утвореним за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *tando* «вручаю, передаю; довіряю; замовляю», до якого зводиться й укр. *мандат*; слово *команді́р*, очевидно, через посередництво російської і, можливо, німецької мови (нім. *kommandieren* «наказувати, командувати» або *Kommandeur* «командир, начальник; командор») запозичено з французької; фр. *commandeur* «командор (ордену)», ст. *commandeur* «тс.» пов'язані з дієсловом *commander* «наказувати, командувати; керувати» (до якого зводяться також р. *комáндовать*, укр. *комáндувати*), що походить від нар.-лат. *commando* «доручаю, наказую». — СІС 342; БСЭ 22, 105; Фасмер II 300, III 540; КЭСРЯ 206; Шанский ЭСРЯ II 8, 222—223; Смирнов 146, 147; Christiani 35, 26; Sławski II 380; Kopaliński 505; Brückner 249; Holub—Lyer 245, 249, 250; Machek ESJČS 210; БЕР II 567; Младенов 247; Вујаклија 442; Kluge—Mitzka 390; Dauzat 189; Bloch 161; Mestica 336—337; Walde—Hofm. II 24—25; Ernout—Meillet I 382. — Див. ще **коаліція**, **мандат**. — Пор. **командóр**, **комéнда**, **комендáнт**, **комендерува́ти**, **комендо́р**.

командáрм «командувач армії»; — бр. *камандáрм* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *командáрм* «тс.» є складноскороченим словом, утвореним з початкових частин слів *комáндующий* «командуючий, командувач» і *áрмия* (*армии*) «армія»; українське слово може розглядатись і як калька російського. — СУМ IV 239; ССРЛЯ 5, 1216. — Див. ще **áрмія**, **комáнда**.

командóр «у середньовічних духовних і лицарських орденах — одне з найвищих звань; один з вищих ступенів в ієрархії масонських лож; флотський чин (у Росії XVIII — початку XIX ст.); звання голови яхт-клубу (в СРСР до 1926 р., у країнах Західної Європи і

США); керівник пробігів та екскурсій; (заст.) начальник загону кораблів, який не має адміральського звання»; — р. болг. *командóр*, бр. *камандóр*, п. *komandor* «тс.»; — очевидно, через російське і, можливо, через польське посередництво запозичено з західноєвропейських мов; фр. *commandeur* «командор (ордену)», ст. *commandeur*, гол. *commandeur* «тс.»; військовий командир», англ. *commander* «командир, офіцер, який командує; старший офіцер, командуючий; (заст. рідк.) командор ордену» зводяться до нар.-лат. *commandare* «доручати, наказувати», з яким генетично пов'язане також укр. *комáнда*; конкретні джерела запозичення переконливо не встановлені, найвірогідніше, для окремих значень вони були різними; до розвитку давніших значень «командор чернечого ордену» і «один з найвищих титулів духовно-лицарських орденів» пор. подібні п. *kommandor* (заст. рідк.) «кавалер ордену; начальник духовно-лицарського ордену (Мальтійського і ін.)», ст. *comendör* «магістр ордену іоаннітів (з 1530 р. — Мальтійського)», *komendar*, *komender* «тс.», ч. ст. *komendör* «монастирський начальник», р. ст. *кумендеръ* «командор ордену мечоносців», *кумендерь* «тс.», що, як і свн. *kommandür* «командор (ордену)», *kommandür*, фр. ст. *comendör*, походять з слат. *kommandor*, паралельного до *kommandator* «тс.», якому відповідають п. ст. *komendator* «магістр ордену іоаннітів», ч. *komendátor* «командор (ордену)», схв. слн. *komendátor* «тс.»; до поширення пізнішого значення «флотський офіцерський чин, начальник загону кораблів» пор. укр. *комодóр* «командир загону кораблів, який не має адміральського звання (у Великобританії, США і Нідерландах)», р. *коммодóр*, п. *komodor* «тс.»; титул голови яхт-клубу», ч. *komodor* «старший флотський і військово-повітряний чин (в англійській армії та ін.); командир, начальник», *komodor* «тс.», болг. *комодóр* «флотський командир (по чину — після контр-адмірала)», слн. *komodör* «командир загону військових кораблів», що через посередництво західноєвропейських мов (англ. *commodore* «флотський

офіцерський чин; начальник загону кораблів, старший офіцер ескадри; голова яхт-клубу; авангардний конвоір купецьких суден», іт. *comodoro* «флотський офіцерський чин», ісп. *comodoro* «тс.; комодор») зводяться також до лат. *compendāre*: тлумачення р. *командор* як видозміненого за аналогією до форм *команда*, *командувать* запозичення з італійської мови (іт. *comodoro*, Фасмер II 300) викликає сумнів; зовсім неприйнятне з огляду на семантику виведення р. *командор* «флотський чин» від п. *comandor* (Смирнов 147). — СІС 342, 344; БСЭ 22, 107; ССРЛЯ 5, 1221; Фасмер—Трубачев II 300—301; Sławski II 401; Kopaliński 505—506, 509; Brückner 249; Holub—Lyer 250, 251; РЧДБЕ 345; Dauzat 189; Bloch 161; Klein 319, 321; NSD 535; Vries NEW 101. — Див. ще **команда**. — Пор. **комѐнда**.

комар (ент.) «*Culex*», [кумар] «тс.» Ж, [комаріця] «тс. Ж, Г; москіт ВеЗн», [комарик] «вид комахи — шкідника трави й хвойних дерев, *Cecidomyia obobrychidis* Br. (*Cecidomyia brachyhetera* Schwäg.) Я, [комарник] «тс.; комарик пшеничний, *Cecidomyia tritici* Kirby.» Я, [комаріха] Я, [комарня (зб.), [комарство] «тс.» ВеБ, [комаря] «комарик» Я, [кумарка] «комар звичайний» ВеНЗн, ВеЗа, комариний, [комарячий] Я, [комаристий] «багатий на комари», [камарно] (присл.) «багато комарів» Ж; — р. *комар* «комар; [мурашка], [камар] «мурашка», бр. *камар* «комар», др. *комаръ*, п. *komar*, [kamog, kamosa, komos, komosa, kómas, kómora], ст. [komog, komóg, kumar, kumog], ч. слн. слн. *komág*, вл. заст. *komog*, нл. ст. *komar* «тс.», болг. *комар* «тс.; довгоніг, *Tripula L.*», [кóмар] «темно-коричневий хрущ; гедзь», [кúмар] «комар», м. *комар*, *комарец*, [кúмар], схв. *кóмāр*, стсл. *комаръ* «тс.»; — псл. *комагъ*, пов'язане чергуванням глосних з *šьteljъ «джміль»; — споріднене з лит. *katāpė* «джміль», [kamīnė] «дика бджола», лтс. *katapė* «тс.; джміль», *katapė* «джміль», *katīnė*, прус. *satius* «тс.»; далі зіставляється з двн. *humbal*, свн. *humbel*, *humpel* «тс.», свн. сангл. *humpen* «дзижчати», дінд. *camarāḥ* «*Bos grunniens*», лит. *kimti* «хрипнути», що

зводяться до звуконаслідувального індоєвропейського кореня *k^hem-; припускається також (Sławski II 377—378) зв'язок з псл. *(š)šьmiti/šcēmīti «затиска-ти», укр. *щеміти* «тс.» (щодо семантики пор. лит. *úodas* «комар», яке зіставляється з іє. *ōd-/ēd- «істи», Schulze KZ 43, 41; Graenkel 1164); менш переконливе виведення від псл. *komъ* «брила, глиба; гряда», р. *ком*, лтс. *kams* «тс.» (Niemiņep LP III 187—205; Graenkel 112), яким відповідає укр. [кім] «брила, грядка». — Шанский ЭСРЯ II 8, 224; Фасмер II 301; Цыганенко 209; Ильинский ИОРЯС 23/2, 243—245; Преобр. I 379—380, 1241; Sławski II 377—378; Brückner 249; KZ 48, 179—180; Doroszewski PF 15/2, 285—287; Machek ESJČS 216; Janáček Slavica 24, 3; Schuster-Sewc 605; БЕР II 568; Младенов 247; Skok II 132; Bezlaj ESSJ II 60; ЭССЯ 10, 169—171; Berni. I 167, 552—553; Matzenauer LF 7, 34—35; Mikl. VGr. II 87; Trautmann 115—116; Топоров III 201—202; Mühl.—Endz. II 149; Uhlenbeck PBrB 35, 174—175; Kluge—Mitzka 320; Güntert IF 45, 346; Торп 95; Pokorny 556. — Пор. **джміль**, **комаха**, **щеміти**.

[комарнік] «вид куреня для вівчаря Г, Доп. УжДУ IV; відгороджена в вівчарському приміщенні комора для сиру та інших молочних продуктів. ОЛА 1965; намет, де складається сир, посуд тж; навіс на стовпах для просушування сиру тж; поличка для сиру тж», [комарок] «відгороджена у вівчарському приміщенні комора; навіс для просушування сиру» тж, [кормак] «тс.» тж, [комбрник] «намет, де складається сир, посуд» тж; — бр. *камарнік* «намет», п. *komarnik* «місце для зберігання сироватки, бринзи, сиру», ч. *komápnik* «столік у колибі, на якому сушать бринзу»; слн. *komarnik* «тс.», болг. [комарник]: «плетений намет для ночівлі чабанів, зберігання їх речей, молочних продуктів», схв. [комарник] «приміщення для молочних продуктів»; — запозичення з молдавської мови; молд. *комарник* (рум. *comărnice*) «намет для чабанів; покрівля для зберігання свіжого сиру; поличка, на якій сушать сир» виводиться від сл. *komoga* (комора) або безпосередньо від болг. *комарник*. —

Дзензелевский ОЛА 1965, 130—131; Scheludko 135; Vrabie Romanoslavica 14, 154—155; Vinčenž 12; Machek ESJČ 271; Клепикова Сл. и балк. языкозн. 166, 189; Crâmpălă 315—316; СДЕЛМ 192; DLRM 169; Tiktin 394.

комаха (ент.), [кома́ство] «комахи» (зб.) Я, *комашня* «тс.»; (розм.) мурашки, мурашник, *кома́шник* «мурашник» Ж, СУМ, [кома́шня] «тс.»; руди мурашки ВеБ, *кома́шня* «одна комаха; [комашка Ж], *кома́шка* «маленька комаха; [мурашка Ж, Пі], [кома́шниця] «мурашник»; — р. [кома́ха] «фарбувальний хробак, червець, *Coccus casti*», [кома́шка] «будь-яка маленька комаха; комарик; мошка; [мурашка], [кома́шник] «мурашник», [кома́шня] «рій комарів або мошок; мошкара; мурашки», п. [ко́масы] «комарі»; — пн.-сл. [ком-ах-/ком-ас-], очевидно, пов'язане давнім паралелізмом кінцевих суфіксальних приголосних -г- і -s-, -х- з однокореневим терміном псл. *kom-ag-ъ* «комар»; можливе також вторинне зближення з укр. *мура́ха* «*Fornica*», *мура́шка* «тс.», що входять, як і комари, бджоли, джмелі, до класу комах. — СРНГ 14, 228; Преобр. I 341; Даль II 146; Sławski II 378. — Див. ще **комар**. — Пор. *мура́ха*.

кома́шитися «метушитися; [копошиться]», [коме́шитися] «копошиться» Ж, [кома́шкаться] «тс.» Я, [ко́мбситься] «неспокійно триматися» Ж; — р. [ко́мушіться] «ретельно і тихо чим-небудь займатися», [ко́мсіться] «возитися», п. *котосіć* «дратувати, робити норовистим» (коня), *котосіć się* «бути неприборканим» (про коня), схв. [ко́мушати се] «копіратися, сперечатися»; — не зовсім ясні утворення; зіставляються (Sławski II 393—394) з р. [ко́міть] «збивати в грудки; давити, стискати, м'яти»; пов'язувались також (Vrückner 254) з псл. *котопь* «кіль»; на ґрунті української мови зазнали зближення з основою слів *кома́ха*, *кома́шка*, *кома́шник*.

кома́шня «обід для кумів; званий обід, бенкет; поминки»; — очевидно, видозмінене запозичення з угорської мови; уг. *komaság* «куманья», похідне від *kota* «кум», запозиченого з слов'янських мов (псл. *кутъ*, укр. *кум*), на

українському ґрунті зазнало втраги кінцевого -ág і часткової адаптації до українського словотвору (додання суфіксального -ня); виводиться також (Дзензелевський RKJ ŁTN 15, 133—134) від тур. *komşu* «сусід»; менш переконливе виведення (Scheludko 135) від рум. *comeseán* «співтраpezник». — Кпиеzsa 275—276; MNTESz II 533—534. — Див. ще **кум**. — Пор. **кума́шня**.

комба́йн, *комба́йнер*, *комба́йнува́ння*; — р. болг. *комба́йн*, бр. *камба́йн*, п. ч. слц. вл. *kombajn*, м. *комба́йн*, схв. *кѡмба́йн*, слн. *kombajn*; — запозичення з англійської мови; англ. *combine* (с.-г.) «комбайн» виникло в результаті скорочення термінологічного словосполучення *combine harvester* букв. «комбінована збиральна машина», де слово *combine* як субстантивована форма із значенням «з'єднання, поєднання» відповідає дієслову *combine* «об'єднувати; комбінувати, сполучати, змішувати», що походить від пізнього лат. *combipare* «з'єднувати дві одиниці, дві частини у щось ціле», до якого зводиться й укр. *комбіна́т*; форма *комба́йнер* походить від англ. *combineer* «комбайнер», пов'язаного з *combine*. — СІС 342; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 8, 224; Фасмер II 301; ССРЛЯ 5, 1223; Крысин 96—97; Оразова Научн. докл. высш. шк. Филол. науки 1966/3, 156—159; Kopaliński 506; Holub—Lyer 250; БЕР II 569; Вујаклија 442; NSD 533; Klein 317. — Див. ще **комбінат**.

комба́т «командир батальйону; командир батареї»; — бр. *камба́т* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *комба́т* є двома складноскороченими словами, утвореними з початкових частин слів *команди́р* «командир» і *батальо́н* (*батальона*) «батальйон» або *батаре́я* (*батареи*) «батарея»; українські слова можуть розглядатися і як кальки відповідних слів російської мови. — СУМ IV 242; ССРЛЯ 5, 1224. — Див. ще *батальо́н*, *батаре́я*, *команда*.

комбід «комітет бідноги»; — бр. *камбѣд* «тс.»; — запозичення-калька з російської мови; р. *комбѣд* є складноскороченим словом, утвореним з початкових частин іменників *комитѣт* «комітет»

і *беднота* (укр. *біднота*, похідне від слова *бідá*).—СУМ IV 242; ССРЛЯ 5, 1224.— Див. ще *бідá*, *комітét*.

комбікорм «комбінований корм (суміш сухих кормів)»;—бр. *камбікорм* «тс.»;—очевидно, запозичення з російської мови; р. *комбікорм* «тс.» є складноскороченим словом, утвореним з початкової частини слова *комбінований* «комбінований» і з слова *корм* «корм, їжа тварин»; українське слово може розглядатись і як калька російського.—СУМ IV 242; УРЕ 7, 44; Шанский ЭСРЯ II 8, 225; БСЭ 22, 117.— Див. ще *комбінат*, *корм*.

комбінат «підприємство або виробниче об'єднання, яке складається з кількох спеціалізованих виробництв»;—р. болг. м. *комбінат*, бр. *камбінат*, п. вл. *kombinat*, ч. слц. слн. *kombinát*, схв. *комбінат* «тс.»;—запозичення з німецької або французької мови; н. *Kombinát*, фр. *combínat* виводиться від лат. *combīnātus* «з'єднаний», пов'язаного з *combīno* «зв'язую (по два), здоуюю; з'єдную», утвореним за допомогою префікса *com-* від числівника *bīnī* «по два», похідного від *bis* «двічі, удвоє».—СІС 342; Шанский ЭСРЯ II 8, 225; Kopaliński 506; Holub—Lyer 250; БЕР II 570; Вујаклија 442; Walde—Hofm. I 106, 107.— Див. ще *біс²*, *коаліція*.—Пор. *комбінація*, *комбінезон*.

комбінація «сполучення або розташування чого-небудь у певному порядку; ряд цілеспрямованих прийомів гри; жіноча сорочка, яку надягають під сукню, та ін.», *комбінатор* «(жарт.) спритний, хитрий ділок», *комбінаторний*, *комбінаційний*, *комбінований*, *комбінувати*;—р. болг. *комбінация*, бр. *камбінація*, п. *kombinacja*, ч. *kombinace*, слц. *kombinácia*, вл. *kombinacija*, м. схв. *комбинація*, слн. *kombinacija*;—запозичення з латинської мови; слат. *combīnātio* «поєднання, з'єднання; об'єднання», рідк. *combīnasia* «тс.» походять від лат. *combīno* «зв'язую по два, поєдную», до якого зводиться й укр. *комбінат*, до розвитку нового значення «жіноча сорочка» пор. фр. *combinaison* «комбінація (жіноча білизна); робочий одяг» (звідки також укр. *комбінезон*), ст. *com-*

bination «тс.», англ. *combination* «комбінація (білизна)», утворені від пізньолат. *combīnātio* «поєднання, з'єднання»; форма *комбінатор* вважається запозиченням з французької мови; фр. *combineur* «той, хто має хист до комбінування; спритна людина, аферист» походить від слат. *combīnātor* «той, хто дві речі з'єднує, об'єднує», пов'язаного з лат. *combīno* «зв'язую по два, поєдную».—СІС 342; Шанский ЭСРЯ II 8, 225—226; Ślawski II 378—379; Kopaliński 506; Holub—Lyer 250; БЕР II 570; Младенов 247; Вујаклија 442; Bloch 161; Dauzat 189; Klein 169, 317.— Див. ще *комбінат*.—Пор. *комбінезон*.

комбінезон «робочий одяг, сполучення куртки зі штанами»;—р. болг. м. *комбінезон*, бр. *камбінезон*, п. *combinezon*, ч. слц. *kombiněza*, схв. *комбінезон*, слн. *combinezon* «тс.»;—запозичення з французької мови; фр. *combinaison* «комбінація; комбінезон» є похідним від слова *combīner* «комбінувати, з'єднувати», яке зводиться до лат. *combīnāre* «тс.»; здоуювати».—СІС 342; Шанский ЭСРЯ II 8, 226; Kopaliński 506; Holub—Lyer 250; БЕР II 570; Dauzat 189.— Див. ще *комбінат*.—Пор. *комбінація*.

комбриг «командир бригади»;—бр. *камбрыг* «тс.»;—очевидно, запозичення з російської мови; р. *комбриг* є складноскороченим словом, утвореним з початкових частин слів *командір* «командир» і *бригада* (*бригады*) «бригада»; українське слово може вважатись і калькою російського.—СУМ IV 243; ССРЛЯ 5, 1226.— Див. ще *бригада*, *команда*.

комдив «командир дивізії; командир дивізіону»;—бр. *камдыв* «тс.»;—очевидно, запозичення з російської мови; р. *комдив* є двома складноскороченими словами, утвореними з початкових частин слів *командір* «командир» і *дивізія* (*дивизии*) «дивізія» або *дивізіон* (*дивизиона*) «дивізіон»; українські слова можуть бути і кальками відповідних російських слів.—СУМ IV 253; ССРЛЯ 5, 1227.— Див. ще *дивізія*, *команда*.

комедія, *кумедія* (розм.), *комедіант*, *кумедіант* (розм.), *комедіантство*, *комедійний*;—р. болг. *комедия*, бр. *камедья*, п. *comedia*, ч. *komedie*, слц. *komé-*

dia, вл. komedija, м. *комедија*, схв. *кд-мѣдија*, слн. *komédija*; — очевидно, через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *comœdia* «комедія» походить від гр. *κωμῳδία* «тс.», пов'язаного з *κωμῳδός* «комік, комедійний актор» (первісно «співак під час веселих і шумних процесій або у театральному комедійному хорі»), *κωμωχός* «тс.», що складається з етимологічно не зовсім ясного *κῶμος* «весела, галаслива процесія; галаслива юрба гуляк; натовп, війсьсько; пісня» (можливо, пов'язаного з іменником *κῶμη* «село, поселення, містечко», спорідненим з лит. *kāimas*, *kēmas*, лтс. *siems* «тс.», *sàime* «родина», псл. *sěm'ja*, укр. *сім'я* «тс.») і слова *αἰδός* «співак; заклинач, чарівник», пов'язаного з *αἰδέσθην* «співати», *αἰδότης* «пісня; спів; сказання», *αἰδῶ* «тс.», до яких зводиться також укр. *ода* «урочистий ліричний вірш; хвалебна пісня»; форма *комедіант*, найвірогідніше, через посередництво російської мови запозичена з італійської; іт. *commediante* «актор; (перен.) комедіант» пов'язане з *commedia* «комедія», що походить від лат. *comœdia* «тс.»; менш переконливе виведення р. *комедіант* від нім. *Komödi-ant* (Фасмер II 301; БЕР II 571) або п. *komedjant* (Смирнов 147). — СІС 342—343; Акуленко 136; Фасмер—Трубачев II 301; Будагов Ист. слов 194—207; Hüttl-Worth 15, 79; Преобр. I 380; Sławski II 379; Kopalinski 507; Brückner 249; Holub—Lyer 250; БЕР II 571; Топоров III 151—154; Klein 318; Dauzat 189; Bloch 161; Дворецкий 1976, 214; Ernout—Meillet 136; Frisk I 22—23, II 61—62; Boisacq 15, 544. — Див. ще *бда*, *сім'я*. — Пор. *комік*.

КОМЕЗІТИСЯ — див. **КОМИЗІТИСЯ**.

[КОМЕЛЬ] «товстий кінець відрубаного деревного стовбура Г; шматок дерева; держак віника Л», *[окомѣлок]* «шматок дерева; товстун» Л; — р. *комель* «тс.»; частина дерева, рослини біля кореня; [корінь дерева, рослини; стовбур дерева; пень; палиця; стеблина рослини; дрова; нижня частина снопа; жіноча зачіска], бр. *камель* «товстий нижній кінець колоди; частина дерева, рослини біля кореня; шматок дерева», п. *[komet]*

«тс.» (з бр.); — сх.-сл. *[kometljь]* «тс.», як і пов'язане з ним чергуванням суфіксальних голосних псл. *[kometoľ]* «безрогий», укр. *комолій* «тс.», е, очевидно, похідним від псл. *[kompь]* «брила, грудка», укр. *[кім]* «тс.»; — споріднене з лит. *katėnas* «пень, колода, стовбур; стебло; серцевина», *katėnas* «стовбур; частина стовбура дерева біля кореневища», лтс. *kataps* «товстий кінець балки або колоди». — Шанский ЭСРЯ II 8, 228; Фасмер II 302; Sławski II 389; Brückner 249; Trautmann 115; Mühl.—Endz. II 148; Schulze KZ 40, 259; Meillet MSL 14, 376. — Див. ще *кім*. — Пор. *комолій*, *ком'яга*.

[КОМЕЛЬГА] «перекид, переверт (у повітрі)» Ж, *[комельгувати]* «перекидатися, перевертатися (у повітрі)» Ж; — неясне.

[КОМЕНДА] «вередлива особа» Ме, *[комєндувати]* «вередувати, проявляти примхи, розпоряджатися» Ме, *[закомєндувати]* «задумати, розпочати» Ме; — результат семантичної видозміни слова *[комєнда]* «начальство; команда, загін», що є запозиченням з польської мови; п. *komenda* «команда, командування» походить від слат. *com(m)enda* «наказ тимчасово взяти на себе управління бенедиктинцю», що походить від лат. *commendare* «доручаю». — Sławski II 379—380. — Див. ще *команда*.

КОМЕНДАНТ «той, хто стоїть на чолі залоги фортеці або укріпленого району; військовий начальник у населеному пункті; той, хто керує військовими перевезеннями; керівник будинку, що належить установі; [командир], *комендантіра* «установа, яку очолює військовий комендант»; — р. болг. *комендант*, бр. *камендант*, п. *komendant*, ч. заст. *komendant*, слн. *[komendant]*, м. *командант*, схв. ст. і діал. *komendanat*, *komendāt*, слн. *komandant* «тс.»; — очевидно, через російське посередництво запозичено з французької або німецької мови; фр. *commandant* «комендант; командуючий, командир, начальник», нвн. *Kommandant* «військовий комендант; командир корабля», ст. *Kommandant* «командир» зводяться до лат. *commendans* (род. в. *commendantis*) «той, хто дає доручення,

рекомендує», субстантивованого дієприкметника теп. ч. від дієслова *commendāre* «доручати, передавати; рекомендувати». — СІС 343; УРЕ V 305; Шанский ЭСРЯ II 8, 228; Фасмер II 302; Christiani 36; Sławski II 380; Holub—Lyer 250; БЕР II 571; Младенов 247; Dauzat 189; Bloch 161; Kluge—Mitzka 390. — Див. ще **команда**. — Пор. **комєнда**.

[комендурва́ти] (зах.) «бути начальником, керувати; командувати», [*комендирува́ти*] «командувати, наказувати» Ж; — п. *komendować* «командувати, наказувати; (заст.) скеровувати», ч. [*komendovať*] «командувати» (з п.), схв. заст. *komendirati* «тс.»; — очевидно, через польську мову запозичено з німецької; нім. *kommandieren* «наказувати, командувати», як і *Kommandeur* «командир, начальник» (звідки, можливо, також укр. *команді́р* «начальник»), етимологічно пов'язане з фр. ст. *commander* «наказувати, командувати; керувати», до якого зводиться й укр. *командувати* «тс.» — Sławski II 381; SJP II 855—856; SW II 417. — Див. ще **команда**.

комєндѡр «морський артилерист; матрос-навідник»; — р. *комєндѡр* «тс.»; старший з обслуги морської гармати», бр. *камендѡр* «тс.»; — через посередництво російської мови запозичено, найвірогідніше, з англійської; англ. *commander* «командир (флотський і піхотний — від роти і вище); старший офіцер, командуючий», як і гол. *commandeur* «військовий командир», утворене на основі нар.-лат. *commendāre* «доручати, наказувати» або лат. *commendāre* «доручати», з яким етимологічно пов'язане й укр. *команда* «наказ, розпорядження». — СІС 343; ССРЛЯ 5, 1231; Ушаков I 1420; БСЭ 22, 132; Klein 319; NSD 535; Vries NEW 101. — Див. ще **команда**. — Пор. **командѡр**, **комєнда**.

комєнтѡр, *комєнтѡрій*, *комєнтѡтор*, *комєнтува́ти*; — р. *комєнтѡрій*, *комєнтѡровать*, бр. *каменѡрый*, *каменѡраваць*, п. *komentarz*, *komentować*, ч. *komentář*, *komentovati*, слц. *komentár*, *komentovat'*, вл. *komentar*, *komentować*, болг. м. *комєнтѡр*, *комєнтѡрам*, схв. *комєнтѡр*, *комєнтѡрисати*, слн. *komentár*, *komentirati*; — запозичення з ла-

тинської мови; лат. *commentārium* «записна книжка; записки; протокол; глумачення» пов'язане з *commentāri* «ретьельно продумувати, вивчати; викладати, писати; глумачити» (звідки також, можливо, через польську мову, укр. *комєнтува́ти*), що є інтенсивним дієсловом до *committēre* «пригадувати; видумувати; винаходити», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *meminī* «пам'ятати, думати; згадувати», перфекта з подвоєнням кореня *mem-*, представленого також у *mēns* «розум; думка», спорідненому з *pl. mēnēti* «думати», *ramētē* «пам'ять», укр. [*мні́ти*], *пáм'ять*. — СІС 343; Шанский ЭСРЯ II 8, 232; Hüttl-Worth 15; Sławski II 381; Kopaliński 507; Holub—Lyer 250; БЕР II 571; Walde—Hofm. II 65—67; Ernout—Meillet I 395, 396—397. — Див. ще **коаліція**, **мні́ти**, **пáм'ять**.

[комєня́] «коцюба, кочерга, палиця для мішання соломи, що горить у печі або грубі» Л; — очевидно, результат контамінації слів [*ковєня́*] «тс.» і *кѡмин* «частина димаря над дахом; труба для виведення диму з печі» (див.).

комєрѡія «у буржуазному суспільстві — торгівля і пов'язані з нею справи», *комєрсѡнт*, *комєрѡійний*; — р. *комєрѡія*, заст. *комєрѡія*, бр. *камєрѡія*, п. *komercja*, ч. *komerciální* «комерційний», слц. *komerciálny*, болг. *комєрѡєрѡєски*, м. *комєрѡіјалєн*, схв. *кѡмєрѡіјѡлан*, слн. *komercialen* «тс.»; — запозичення із західноєвропейських мов; нвн. ст. *Kommerzien* (мн.) «комерції», фр. англ. *commerce* «комерція, торгівля» походять від лат. *commercium* «торгівля, торгові зносини, товарообіг; спілкування, зносини, зв'язки», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від іменника *merx* (род. в. *mercis*) «товар», спорідненого з *dind. mřsati* «доторкається». — СІС 343; Шанский ЭСРЯ II 8, 233; Фасмер II 303; Kopaliński 507; Holub—Lyer 250; БЕР II 571, 572; Вуяклија 444; Klein 320, 964; Weekley I 337; Dauzat 190; Bloch 162; Walde—Hofm. I 251—253, II 78—79. — Див. ще **коаліція**.

комєта; — р. болг. м. *комєта*, бр. *камєта*, ст. *комета* (близько 1580), п. ч. *kometa*, слц. *koměta*, вл. *komet*,

схв. *комета*, *кòмєт*, ст. *кòмєта*, слн. *komét* «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. *comēta* «комета», *comētēs* «тс.» походить від гр. *κομήτης* (*ἀστὴρ*) «комета, зірка з хвостом» (букв. «волохата (зірка)»), пов'язаного з *κόμη* «хвіст комети; волосся», слова неясного походження. — СІС 343; Шанский ЭСРЯ II 8, 229; Фасмер II 302; Булька 163; Sławski II 382; Machek ESJČ 271; БЕР II 572; Вуяклија 444; Klein 317, 318; Kluge—Mitzka 390; Frisk I 908—909.

КОМЕТІ — див. **КОМІТЬ**.

КОМИЗИТИСЯ «вередувати, капризувати; упиратися, норовитися», [*камезітисся*, *комезітисся*] «тс.» Ж, *коміз* «вередування, примха, каприз», *комізі* «тс.; вереду», [*комізістий*] «вередливий» Я, *комізливий* «тс.», [*розкомізітисся*] «набундючитися; наїжитися, розсердитися»; — р. [*скамєзливий*] «вередливий, перебірливий до їди», ч. (мор.) [*komzit'*] «дерти, рвати, скубти», [*oskomizat se*] «зволікати, вагатися», схв. [*комізати*] «смикатися, крутитися», [*комізати се*] «тс.», слн. [*komizati*] «знизувати плечима»; — не зовсім ясне; пояснюється як утворення з префіксом *ko-* від основи **myz-* (*myzg-*) «ворушити і под.» (ЭССЯ 10, 180—181; Skok II 133); зіставляється з псл. [*komiti*] «збивати (в грудки); вижимати, видавлювати» (пор. р. [*коміть*] «стискати», схв. *кòмити* «лушити (кукурудзу від лїстія; грецькі горіхи, мигдаль від зеленої шкірки)», що виводяться від псл. *комъ* «брила, грудка» (Sławski II 393—394; Machek ESJČ 272); пов'язується також (Варбот Етимологія 1973, 27—29) із слн. *skomēti* «тужити, нудьгувати», псл. *šēpiti*, укр. *щєміти*. — Пор. **КОВІЗИТИСЯ**, **КОМАШИТИСЯ**.

КОМИКА «затримка, зупинка, утруднення» Я; — неясне; можливо, результат видозміни слова [*ковіка*] «тс.», зумовленої народно-етимологічним зближенням з *кома* (розділовий знак). — Яворницький 362.

КОМИН «передня (нижня) частина димоходу варистої печі; димохід; димар; [поличка кремінної рушниці]», [*комін*] «тс.»; частина димаря над дахом Л», [*ко-*

мен] «димохід, димар Ж; особливий вид ковпака для димарів з чотирма проти-лежно розташованими виходами для диму Я», [*комінар*] «сажотрус», [*коміняр*, *коміняр Ж*] «тс.», [*комінярчук*] «хлопець-сажотрус», [*комінярчук*] «тс.», [*коміннє*] «подимне», [*комінове*] «тс.» Ж, *комінók* «кімнатна піч із широким отвором для палива та прямим димоходом; [циліндр у рушниці, куди закладаються пістони; пістон, виступ у рушниці Ж]», [*комінярство*] «ремесло сажотруса» Ж; — р. [*комін*] «передня частина печі; димохід, димар; верхня частина печі за трубою; невелика плита у кутку печі», [*комен*] «тс.», [*комень*] «передня частина печі; пічна труба, димохід; карниз для сірників; верх голландської печі», [*комінь*] «передня частина печі, виступ біля димоходу; пристосування перед піччю для виходу диму і для перегородки», бр. *комін* «димар», ст. *комінъ* (1516), п. *komín* «димохід: димар (на даху будинку), комін; камін, коминок», ч. *komín* «димохід; [циліндр лампи]», слн. *komín* «димар; пристрій для провітрювання, висушування і под., схожий на димар; вертикальний жолоб у кам'яній стіні», болг. *комін* «димар; [вогнище]», [*коміна*] «отвір над печерою», [*комінъ*] «сажа», м. *камин* «димар», схв. [*кòмйн*] «димохід, димар; (ст.) вогнище, кухня», слн. *кòмен* «вогнище; димохід, димар; припічок», [*кòмін*] «тс.»; — очевидно, через польську або чеську і далі, можливо, через середньо-верхньонімецьку мову (свн. *kāmīn* «топка; камін, коминок; димохід, димар») запозичено з латинської; лат. *camīnus* «піч, горно; вогнище, жаровня» походить від гр. *κάμινος* «піч (для випалу або плавки), горно; кухонна піч, до якого зводиться також укр. *камін*. — Richhardt 67; Топоров III 190; Фасмер II 302; Цыганенко 210; Галай Веснік БДУ 1978/2, 34; Sławski II 385; Korbut PF 4, 398; Brückner 250; Holub—Lyer 250; Machek ESJČ 271; БЕР II 572; Skok II 133; Popović ZfSlPh 23, 127—128; Bern. I 553—554; Kluge—Mitzka 343; Fraenkel 213; Дворецкий 1976, 149; Ernout—Meillet I 90; Walde—Hořm. I 147. — Див. ще **КАМІН**.

комиш (бот.) «*Scirpus* (Tourn.) L.; куга, *Schoenoplectus* Pall.; очерет, *Phragmites communis* Trinп.; рогіз, *Typha angustifolia* L.», [камыш] «тс.» Мак, *комишиїна* «стебло комишу», *комишиїт* «будівельний матеріал із комишу, спресованого з глиною, гіпсом», *комишник* (заст.) «розбійник, що ховався в очеретах і комишах пониззя Дніпра; [довгі джгути з комишу на човнах-чайках Я]», [камошний] «зроблений з комишу» Ж, [комишний] «тс.» Ж, *комишуватий* «з комишем»; — р. *камыш* «комиш; [очерет]», [камыш] «тс.», [камышник] «зарості комишу; болотяна трава; білозір болотяний, *Parnassia palustris* L.; мисливець; (фольк.) розбійник, що ховався у комишах», бр. [камыш] «комиш, очерет», п. *komysz* (з укр.), ст. *komesz*, *komeszupa* «тс.» (з укр., р.), [komyszник] «комишник» (з укр., р.), ч. заст. *камуш* «чапельєць пісковий, *Ammophila arenaria* Roth. (*Psamma arenaria*)», *камушек* «рослина подібна до ситнику, [кошатник головатий]; *Scirpus holoschoenus*», *камушнік* «бульбокомиш, *Volboschoenus*», болг. [камыш] «очерет», [камыш] «тс.», комиш, [камуш] «вид болотяної рослини; цукрова тростина», схв. *камыш* «чубук трубки», слн. заст. *камыш*, [камыш] «тс.»; — очевидно, давнє запозичення з тюркських мов; пор. тур. *камыш* «очерет; комиш; бамбук, *Bambusa*», тат. крим.-тат. башк. кирг. алт. *камыш* «комиш; очерет», уйг. *комуш*, узб. *камыш*, каз. *камыш*, аз. туркм. *гамыш*, чув. *хăмăш*, *хумăш*, хак. *хамыс*, тув. *хымыш*, як. *хомус* «тс.», дтюрк. *qamış* (*qamış*, *qamyş*) «тс.; зарості очерету, комишу», *qamış* «тс.», дальші зв'язки яких переконливо не встановлені. — Халимоненко УМЛШ 1977/9, 24; Макарушка 9; Фасмер II 176; Меркулова Очерки 53—54; Шипова 157—158; Дмитрив 536; Преобр. I 328; Горяев 131; Sławski II 405; Brückner 249; Holub—Lyer 229; Machek ESJČ 238; Jm. rostl. 277; БЕР II 192, 194, 195; Bern. I 478—479; Mikl. EW 110; TEI I 325; Muchliński 64; Lokotsch 84; Егоров 291—292; Räsänen Versuch 230.

[комишитися] «миготіти?» (А то що за світ комишиться у малій хатині?); — очевидно, тотожне з *комишитися* (див.).

[комишівка] (орн.) «болотяна гаїчка, *Parus palustris* L.» Шарл.; — р. *камышівка* «гаїчка», *камышівка* «тс.»; — похідне утворення від *комиш*; назва зумовлена тим, що птах часто живе в чагарнику в заплавах річок, отже й у комишах (Воїнств.—Кіст. 285; Птицы СССР 523; БСЭ II, 291); не виключена також можливість того, що слово є калькою р. *камышівка*, похідного від *камыш*, яке відповідає укр. *комиш*. — Див. ще **комиш**.

комі (загальна назва комі-зирян, комі-перм'яків і комі-язьвинців, що населяють Комі АРСР, а також Комі-Перм'яцький автономний округ і Красновішерський район Пермської області); — р. *комі* «комі», бр. *комі* «тс.», п. *копі* (jęзык) «комі (мова)»; — через російське посередництво запозичено з мови комі, у якій слово *коми* (самоназва народу; первісно, очевидно, «людина») є спорідненим з удм. (*выжы*) *кум* «родич» (букв. «рід-людина»), манс. *қит* «чоловік», хант. *қит* «людина, чоловік», селькупським *қит* «тс.» і, можливо, має відповідники в іє. мовах (пор. лат. *homo* «людина», гот. *guma* «тс.»); менш вірогідне пояснення етноніма *комі* у пов'язанні з назвою *Кама* (*Uotila*, — див. Лыткин—Гуляев 132) як «житель Ками». — Лыткин Етнография имен М. 1971, 254—255; Фасмер II 302; Лыткин—Гуляев КЭСЯ 132; Никонов 202; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 57.

комік «актор, який виконує комічні ролі; той, хто має здібність смішити, викликати сміх; (заст.) автор комедій», *комізм*, *комічний*, *комікувати*; — р. *комік*, бр. *комік*, п. ч. сл. вл. *копік*, болг. *комік*, м. *комик*, схв. *кѡмик*, *кѡмѣк*, слн. *кѡмік*; — запозичення з латинської мови; лат. *comicus* «комедіограф, автор комедій; комічний актор, комік, комедіант» походить від гр. *κωμικός* «комічний, комедійний», пов'язаного з *κῶμος* «весела процесія, гучне гуляння; галаслива юрба гуляк; натовп, рій, сонм; пісня, славослів'я», яке певного етимологічного пояснення не має. — СІС 343; Фасмер II 302; Sławski II 284; Holub—Lyer 250; БЕР II 572; Kluge—

Mitzka 390; Ernout—Meillet I 136; Frisk II 62.— Пор. **комедія**.

Комінтерн «Комуністичний Інтернаціонал»;— р. болг. *Коминтърн*, бр. *Каминтърн*, п. *Komintern*, ч. *komintern*, сл. *Komintern*, м. *Коминтърна*, схв. *Коминтърна*, слн. *Komintërna* «тс.»;— складноскорочене слово, утворене з початкових частин прикметника *комуністичний* та іменника *інтернаціонал*; очевидно, в українській мові, як і в ряді інших, є калькою російського слова.— СУМ IV 246; УРЕ 7, 53; БСЭ 22, 258; Шанский ЭСРЯ II 8, 230; Kopaliński 507; РЧДБЕ 346; Вуяклија 444.— Див. ще **Інтернаціонал, комунізм**.

ко́мір «смушка в одязі коло шиї», [к_овмір], к_овнір, [к_ом'єр Л, к_омнір Г, Л, конір ВеЛ, кавнєр Л] «тс.», *комірець*, *підкомірець*;— р. [к_овнєр, к_овнєр, к_овник], бр. *каўнєр*, ст. *колнеръ* (1515);— запозичення з польської мови; п. *kołnierz* «комір», як і вл. *копнар*, схв. *к_олїєр*, *к_олїр* «тс.», слн. *kolér* «тс.»; верхня планка ярма, походить від свн. *kolper* (*koller*, *kollier*) «комір, хомут», яке через фр. ст. *collier* «частина обладунку, що закриває шию; ошийник; хомут» зводиться до слат. *collāre* (*collarium*) «комір; оздоба на шию; ошийник», що походить від лат. *collum* «шия», спорідненого з гот. двн. дангл. *hals* «тс.», псл. *kolō*, укр. *коло*.— Шелудько 34; Richardt 9, 18, 68; Фасмер II 271; Sławski II 367; Brücker 247; Dauzat 187; Walde—Hofm. I 245.— Див. ще **коло**¹.

[**комірець**] «заглиблення у віконній рамі для скла» Я, [**комірчик**] «тс.» Я;— неясне.

[**комірса́тися**] «ледве вибиратися, пробиватися» Ж;— неясне; можливо, результат видозміни слова [*ко́рицматися*] «тс.» (пор.).

коміса́р «службова особа, наділена урядом особливими повноваженнями; у деяких країнах і в Росії ХІХ — початку ХХ ст. поліцейський чиновник; пристав», *комисари́ат* «установа, яку очолює комісар»;— р. *комисса́р*, бр. *каміса́р*, п. *komisarz*, ч. *komisař*, сл. слн. *komisár*, вл. *komisar*, болг. *комиса́р*, м. *комеса́р*, схв. *комєса́р*;— очевидно, через російське й польське посередництво

запозичено з західноєвропейських мов; нім. *Kommissár* «комісар», *Kommissariát*, фр. *commissaire* «комісар; уповноважений», *commissariat* походять від слат. *commissarius* «довірена особа, уповноважений», пов'язаного з дієсловом *committere* «зводити (для змагання, боротьби); зіставляти, з'єднувати; доручати», до якого зводиться й укр. *комісія*.— СІС 343—344; Фасмер—Трубачев II 302; Fogarasi St. sl. 4, 65; Смирнов 148; Sławski II 386; Kopaliński 508; SW II 420; Morawski SO 12, 18; Holub—Lyer 250; БЕР II 573; Walde—Hofm. II 97—99.— Див. ще **комісія**.

комісія, *комісіонер*, *комісійний*, *перекomisія* «повторний огляд комісією», *підкомісія*;— р. *коміссія*, бр. *камісія*, п. *komisja*, ч. *komise*, сл. *komisia*, вл. *komisija*, болг. *комісія*, м. *комісија*, схв. *комісија*, слн. *komisija*;— очевидно, через посередництво польської мови запозичено з латинської; слат. **commissio* «доручення», лат. *commissio* «збирання; поєднання, зв'язок; змагання; промова» пов'язані з лат. *committere* «зводжу (для змагання, боротьби); зіставляю, з'єдную; доручаю», утвореним за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *mittere* «кидаю, випускаю, посилаю», до якого зводиться й укр. *місія*.— СІС 344; Фасмер II 303; Смирнов 149; Christiani 29; Sławski II 386; Kopaliński 508; Holub—Lyer 250; БЕР II 573; Walde—Hofm. II 97—99.— Див. ще **коаліція, місія**.— Пор. **коміса́р, комітєт**.

[**комісний**] (у виразі *к. хліб* «солдатський хліб») Ж, [*коміський*] «тс.» Ж, [*комісній*] «солдатський хліб» Ж;— п. *komisny* «який видається солдатам державою», *komisnowy*, ч. *komisní*, сл. *komisny* «тс.», схв. *komis* «солдатський хліб; речі, що видаються державою», слн. *komisen* «який видається солдатам державою», *komis* «солдатський хліб»;— запозичене (частково за польським посередництвом) з німецької мови; н. *Kommiss* «армія, солдатчина» (ст. «військові запаси»), що входить до складу композитів, зокрема *Kommissbrot* «солдатський хліб», відбитого в семантиці українського слова, походить від лат. *commissum* «довірена, доручена річ», пов'язаного з

дієсловом *committo* «доручаю». — *Sławski* II 386—387; *Kluge—Mitzka* 390. — Див. ще **комісія**.

комітет «колегіальний орган, що керує якоюсь суспільною діяльністю; орган державного управління», *комітетник*, *підкомітет*; — р. *комитет*, ст. *комите*, бр. *камітэт*, п. *komitet*, ч. *komitét*, *komité*, слц. *komitét*, вл. *komitej*, болг. м. *комитѣт*, схв. *комітѣт*, слн. *komité*; — запозичення з французької мови; фр. *comité* «комітет» виводиться від англ. *committee* «тс.; опікун», що продовжує фр. [*committee*] «особа, якій щось доручено», похідне від дієслова *commetre* «виконувати; доручати; довіряти», яке зводиться до лат. *committēre* «зводити (для змагання, боротьби); доручати, довіряти». — *СІС* 344; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 231—232; *Фасмер* II 303; *Коралиński* 508; *Sławski* II 387; *Brückner* 250; *Holub—Lyer* 251; *БЕР* II 573; *Dauzat* 189; *Klein* 321. — Див. ще **комісія**.

коміть (у словосполученнях *коміть головою* «стрімголов, сторчголов; [униз головою]», [*коміть іти*] «перекидатися, перевертатися» Ж), [*кометій* Г, ВеЗн, Ж, *комнять* ВеБ, *комьять* ВеБ] «тс.», [*комнядь*] «тс.; наїжено (про шерсть); сторч (про палицю)» Пр. XII діал. н., [*комнять*] «горілиць» МСБГ, [*комети пасти (падати)*] «перекидатися в повітрі» (про голуба); — схв. *коміщѣ* «сторч», *окдмити* «поставити сторч»; — не зовсім ясні форми; можливо, пов'язані з [*ком'ядувати*] «непокоїти, затримувати», [*комнядовати*] «штовхати кулаками», [*комнядний*] «прикрий, дошкульний» (Німчук Пр. XII діал. н. 268—269); тлумачаться також як утворення з словотворчого компонента *ко-*, того самого, що і в словах *коверзувати*, *коворот*, і основи дієслова *метати* «кидати» (ВеЗн 27).

комка — див. **ковма**.

комкати, **комоть**, **комчити** — див. **кім**.

комлік «калмик»; — очевидно, результат видозміни слова [*камлік*] «тс.», підтриманої вторинним народноетимологічним зближенням із словом *комель* (род. в. *комля*) «товстий кінець відрубаного стовбура дерева». — Див. ще **камлік**. — Пор. **кімлік**.

комля — див. **кімля**.

комнезám «комітет бідноти»; — р. *комнезám*; — складноскорочене слово, утворене в радянський період з початкових частин двох іменників у словосполученні *комітет неможливіків* «комітет неможливіх селян»; очевидно, є калькою р. *комбѣд* (<*комитет бедноты*). — *УРЕ* 7, 63; *ССРЛЯ* 5, 1224. — Див. ще **комітет**, **могті**, **не**.

комбд «шафа з шухлядами для білизни», [*комбда*] «тс.»; — р. болг. *комбд*, бр. *камбда*, п. ч. слц. вл. *komoda*, схв. *комбда*, слн. *komóda* «тс.»; — запозичене через російське і польське посередництво з французької мови; фр. *commode* «комод» є результатом субстантивациї прикметника *commode* «зручний (зручна)», що походить від лат. *commodus* (ж. р. *commoda*) «зручний; сприятливий; належний; повний», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від іменника *modus* «міра, обсяг, об'єм; спосіб, вид». — *Москаленко УІЛ* 52—53; *Шанский ЭСРЯ* II 8, 237—238; *Фасмер* II 304; *Sławski* II 388—389; *Brückner* 250; *Holub—Lyer* 251; *БЕР* II 574; *Kluge—Mitzka* 390; *Dauzat* 190; *Bloch* 163; *Walde—Hofm.* II 99—100. — Див. ще **коаліція**, **мбда**.

комо́лий «безрогий»; — р. *комо́лий* «тс. (про худобу); [однорогий; гладкий, рівний; незавершений, недобудований (про будинок, споруду); тупий, без верхньої частини; безплідний чоловік]», [*комла́тый*] «безрогий», [*комла́тсья*] «битися (про безрогу худобину)», п. ст. *кото́у* «безрогий», ч. *кото́у* «тупий, кудий, зрізаний», слн. [*komól*] «безрогий»; — псл. *кото́ль* «безрогий; тупий, зрізаний», очевидно, пов'язане чергуванням суфіксальних голосних із сх.-сл. [*komeljъ*] «товстий кінець колоди; оцупок дерева», укр. [*комель*] «тс.», що зводиться до псл. *коть* «брила, грудка», укр. [*кім*] «тс.», і чергуванням початкових кореневих приголосних — із зах.-сл. [**gotolъ*] «безрогий», п. ст. *gotolъ* «[тс.]; з тупим кінцем, заокруглений», ч. мор. [*gotol'a*] «безрога корова», нл. *gotolъ* «безрогий, затуплений», спорідненими з лит. *gatuła* «безрога худобина», *gāpulas* «безрогий» і псл. **gotola* «брила, грудка», укр. [*гомілка*] «головка

сиру»; можливе також зближення з п. *komolec* «жердина, до якої прикріплюються краї невода», ч. мор. [*chomolec*] «вид сітки для раків», схв. *кдолац* «ліктова кістка», слн. *komólec* «лікоть; міра довжини; лопатка (у тварин); пагорб»; зіставляється ще з двн. *hamaí* «скалічений», нвн. *Hammel* «(кастрований) баран» та дінд. *šatamat* «помилка, вада, шкода, втрата» (*Machek* IF 53, 89—90); проблематичним є пов'язання з гр. *κόμβος* «скалічений» (*Machek* LP 5, 84; *ESJC* 271). — Фасмер—Трубачев II 304; *Sławski* I 315, 316, II 389; *Doroszewski* PF 13, 75—105; 14, 67; *ЭССЯ* 10, 174—175; *Мартынов* Сл. и ие. аккомод. 152—153; *Bern*. I 554—555; *Meillet* MSL 14, 376; *Топоров* III 197—200; *Būga* RR I 328; *Matzenauer* LF 8, 196; *Schulze* KZ 40, 259; *Kluge—Mitzka* 286. — Див. ще *гомілька*, *кім*, *комель*.

КОМОНЬ (заст.) «кінь», [*комонь*] «тс.» *Пі*, *Ж*, [*команіця*] «похітлива безплідна жінка» *Ж*, [*коменіця*] «тс.» *Ж*, *коменне* (заст.) «податок з верхового коня» *Ж*, [*комінниця*] «безплідна корова; безплідна жінка» *Я*, [*комонниця*] «тс.» *Я*, [*комінник*] «вершник; власник коня; стайня» *Ж*, [*комоніця*] «похітлива кобила; безплідна жінка» *Ж*, *комонник* (заст.) «вершник», *комонний* (заст.) «який їде на коні»; — р. *кóмонь* «кінь» (у піснях), др. *комонь*, п. *komunik* (іст.) «кінний загін; вершник», ст. *komon(p)ik* «вершник» (з др.?), ч. *комой* «кінь», стсл. *комонь* «тс.»; — псл. *комопь*; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з дінд. *camarāh* (різновид бика, *Bos grunniens*), нвн. [*Himmel*] (назва бика), норв. *himte* «тихо іржати» (*Moszyński* PZJP 238; *Трубачев* Назв. дом. жив. 50—51); пов'язується також з *кінь*, псл. *копь* (<**комль*), прус. *campet* «кінь» (*Брандт* РФВ 22, 139; *Bohač* LF 33, 107). — Фасмер—Трубачев II 304—305; *Одинцов* 32; *Преобр.* I 348—349; *Sławski* II 402—403; *Machek* *ESJC* 271—272; *ЭССЯ* 10, 177—178; *Bern*. I 555; *Топоров* III 191—196; *Мартынов* БСИИ 23—24; *Мартынов* Язык 70—71. — Пор. *команá*.

КОМОРА «приміщення для продуктів харчування, хатніх речей; [крамниця,

скарбниця *Ж*; митниця]», *комірка* «невелика комора; кімнатка; заглиблення, гніздо; ямка; вічко», *комірне* (заст.) «плата за найману кімнату; наймана кімната», *комірник* «квартирант», *комірник* «той, хто завідує коморою», *комірний* «тс.», [*комірня*] «проживання в найманій квартирі» *Ж*, [*комірство*, *комірщина*] «тс.» *Ж*, *комірчина* «мала комірка», [*коморець*] (ент.) «мучна міль. *Asoria*» *Ж*, [*коморник*] «адвокат; нотаріус» *Ж*, [*коморніцтво*] «міська скарбниця» *Ж*, [*коморчина*] *Пі*, [*кумóра*] «комора, комірчина» *Я*, *комірний* «пов'язаний з коморою; квартирний», [*комірницький*] «квартирантський; митницький», [*коморний* *Я*, *коморчий* *Пі*, *комбрячий*], [*коморити*] «жити в найманій квартирі» *Г*, *Ж*, [*коморувати*] «тс.», [*закомірок*] «закамарок; відгороджене місце за коморою», [*закомори*] «закамарки» *Пі*, [*закоморок*] «закамарок», *підкоморій* (іст.) «суддя, який займався перебуванням володінь», *прикомірок* «прибудова коло хати або комори», [*прікоморок*] «тс.» *Бі*; — р. заст. діал. *кámора* «кімната», [*кóморá*] «тс.; комора», бр. *камóра* «комора», р.-цсл. *комора*, п. ч. слц. *комога* «тс.; палата», вл. нл. *комога* «спальня; палата», схв. *кóмора* «палата; комора», слн. *кóмога* «закрите приміщення»; — давнє запозичення з грецької або латинської мови; лат. *camera* (*camera*) «склепіння», слат. «кімната, приміщення; спальня; скарбниця» походить від гр. *καμάρα* «склепіння», очевидно, спорідненого з ав. *camarā* «пояс», лат. *camīgus* «викривлений, склепінчатий», дінд. *kmárati* «кривиться», гот. *himins* «небо», нвн. *Himmel* «тс.» — *Макарушка* 9; Фасмер II 305; *Преобр.* I 289; *Sławski* II 390—392; *Brückner* 250—251; *Bern*. I 555—556; *Топоров* III 191; *Walde—Hofm.* I 146—147; *Frisk* I 770—771. — Пор. *закамáрок*, *кáмера*¹.

КОМОСИТИСЯ — див. *комашітися*.

КОМОТЬ — див. *кім*.

КОМПАКТНИЙ; — р. *компáктный*, бр. *кампáктны*, ч. *kompaktní*, слц. *kompaktný*, вл. *kompaktny*, болг. *компáктен*, м. *компактен*, схв. *кóмпактан*, слн. *компáктен*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *kompákt*, фр. англ. *comp-*

раст походять від лат. *compactus*, пасивного дієприкметника від дієслова *compingo* «збиваю; збираю; виготовляю», що складається з префікса *com-* «з-» і основи дієслова *rango* «вбиваю, встромляю; засаджую (рослинами); творю», спорідненого з гр. *πῆγυρι* «зміцнюю, збиваю», гот. *fāhan* «хапати, ловити», нвн. *fāngen* «тс.». — СІС 344; Шанский ЭСРЯ II 8, 238; Holub—Lyer 251; БЕР II 575; Dauzat 191; Walde—Hofm. II 245—246. — Див. ще **коаліція**.

компанія «товариство; [військовий загін]», [*компаніст*] «товариш», *компаніець* (іст.) «козак легкокінного гетьманського полку», [*компанійщик*] «тс.» Я, *компанійці* (іст.) «легка регулярна кіннота» Ж, [*компанство*] (іст.) «вояцтво» Я, [*компанчик*] «солдат», *компаньйон*, [*кумпанія*] «товариство», [*кумпанія*] «тс.», [*кумпан*] «компаньйон», [*кумпанство*] «товариство; (іст.) вояцтво Я», *компанійський*, [*компанувати*] «товаришувати», [*ковпанувати*] «бути колегою по роботі» ЛЧерк; — р. болг. *компанія*, бр. *кампанія*, п. *котрапіа*, ч. *котрапіе*, слц. *котрапіа*, вл. *котрапіја*, м. *компанија*, схв. *компаніја*, слн. *котрапіја*; — через польське посередництво запозичено з італійської мови; іт. *compagnia* «товариство» походить від нар.-лат. **compānia*, утвореного за допомогою прийменника *cum* «разом» від іменника *pānis* «хліб», пов'язаного з *pāso* «годую, пасу», спорідненим з псл. *pasti*, укр. *пасти*; первісне значення — «група людей, що разом їсть хліб». — СІС 344; Шанский ЭСРЯ II 8, 238—239; Фасмер II 305; Аркадьева РЯШ 1973/3, 105—106; Sławski II 394—395; Kopaliński 509; Holub—Lyer 251; БЕР II 575; Mestica 342; Walde—Hofm. II 246—247, 260. — Див. ще **коаліція**, **пасті**.

компас; — р. *компас*, бр. *компас*, ст. *конпасъ* (1589), п. ч. слц. вл. *котрас*, болг. *компас*, м. *компас*, схв. *кѡмпас*, слн. *котрасъ*; — очевидно, запозичення з німецької мови; нвн. *Kompass* «компас» походить від іт. *compasso* «циркуль; (ст.) стрілка компаса», похідного від *compassare* «міряти циркулем», яке продовжує нар.-лат. **compassare* «міряти» (букв. «міряти кроками»), утворене від

лат. *passus* «крок» за допомогою префікса *co(m)-*. — СІС 344—345; Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ II 8, 239—240; Фасмер—Трубачев II 305—306; Sławski II 395; Kopaliński 505, 509; Holub—Lyer 251; БЕР II 575; Kluge—Mitzka 391; Dauzat 191; Mestica 343; Walde—Hofm. II 244—245. — Див. ще **коаліція**, **па**.

компенсація, *компенсатор* (тех.), *компенсаційний*, *компенсвати*; — р. болг. *компенсация*, бр. *кампенсация*, п. *kompensacja*, ч. *kompenzace*, слц. *kompenzacija*, вл. *kompensacija*, м. схв. *компензация*, слн. *kompenzacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kompensation*, фр. англ. *compensation* походять від лат. *compensatio*, *-onis* «винагорода, компенсація; урівноваження», пов'язаного з дієсловом *compensō* «зважаю, зрівнюю вагу; винагороджую, урівноважую, компенсую», утвореним за допомогою префікса *com-* «з-» від основи дієслова *pēnsō* «зважаю; порівнюю; винагороджую», пов'язаного з *pendo* «важу, зважаю; виплачую», *pendeo* «вішаю», спорідненими з гр. *πένομαι* «напружуюсь», лит. *pinti* «плисти», псл. *pēdy* «п'ядь». — СІС 345; Шанский ЭСРЯ II 8, 240; Kopaliński 509; БЕР II 575; Dauzat 192; Walde—Hofm. II 278—280. — Див. ще **коаліція**, **п'ядь**.

комперя «картопля» ВеУг, ВеЛ. [*компера* Ж, *компір*, *конфєря*] «тс.», [*комперянка*] «стебло картоплі; вода, у якій варили картоплю», [*конфєряник*] «вид коржика з картоплі і сиру»; — болг. [*кѡмпіръ*] «картопля»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. [*komperj*] «тс.» походить від н. (бав.-австрійськ.) [*krumpir*], що є фонетичним варіантом н. [*Grundbirne*] «тс.» (букв. «земляна груша»), складного слова, утвореного з *Grund* «грунт, земля» і *Birne* «груша», що походить від лат. *pirum* «тс.», слова невідомого, мабуть, середземноморського (неіндоєвропейського) походження. — БЕР II 576; MNTESz II 650—651; Kluge—Mitzka 79; Walde—Hofm. II 309—310. — Див. ще **грунт**. — Пор. **крѡмпель**.

компетєнція, *компетєнтний*; — р. болг. *компетєнция*, бр. *кампетєнция*, п. *kompetencja*, ч. *kompetence*, слц. *kompetencia*, вл. *kompetenca*, м. *компетен-*

ција, схв. *компетєнција*, слн. *kompetėnca*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *competentia* «відповідність, узгодженість» пов'язане з *competere* «разом домагатися, прагнути; сходитися, зустрічатися; відповідати, узгоджуватися», що складається з префікса *com-* «з-» і дієслова *petere* «прагнути, домагатися». — СІС 345; Шанский ЭСРЯ II 8, 241; Sławski II 396; Kopaliński 510; Holub—Lyer 252; БЕР II 575; Walde—Hofm. II 297—298. — Див. ще *апетит*, *коаліція*.

комплекс «сукупність об'єктів, що становлять єдине ціле»; — р. бр. м. *комплекс*, п. вл. *kompleks*, ч. слц. *komplex*, болг. *комплекс*, схв. *комплекс*, слн. *комплекс*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Komplex*, фр. *complexe*, англ. *complex* походять від лат. *complexus* «охоплювання; обійми; зв'язок, сполучення; побудова», пов'язаного з дієсловом *complector* «охоплюю, обіймаю», утвореним з префікса *com-* «з-» і основи дієслова *plecto* «плету, сплітаю», спорідненого з двн. *flehtan* «плести», нвн. *flechten*, псл. *plesti* «тс.». — СІС 345; Булаховский РЯШ 1956, 4, 14; Sławski II 396; Holub—Lyer 252; БЕР II 576; Dauzat 192; Klein 324; Walde—Hofm. II 321. — Див. ще *коаліція*, *плєсті*.

комплект, *комплектція*, *комплектувальник*, *комплектувальний*, *комплектувати*; — р. болг. *комплект*, бр. *камплєкт*, п. ч. слц. вл. *komplet*, м. *комплет*, схв. *комплет*, *кѳмплѳт*, слн. *komplēt*; — через польське і, далі, французьке (фр. *complet*) посередництво запозичене з латинської мови і видозмінене під впливом *комплектувати*, р. *комплектувать*, яке походить від нім. *komplektieren* «поповнювати, доповнювати», що зводиться до лат. *complector* «охоплюю, обіймаю; досягаю, набуваю, одержую», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *plecto* «плету, звиваю», спорідненого з псл. *plesti*, укр. *плєсті*; лат. *complētus* є пасивним дієприкметником від дієслова *compleo* «наповняю; комплектую, поповнюю», що складається з префікса *com-* і дієслівної основи *-pleo* «наповняю», пов'язаної з прикметником *plēnus* «повний», спорід-

неним з псл. *р^бпъ «повний», укр. *пѳвний*. — СІС 345; Шанский ЭСРЯ II 8, 242; Фасмер II 306; Преобр. I 343; Sławski II 397; Holub—Lyer 252; БЕР II 576; Dauzat 192; Walde—Hofm. II 321, 322. — Див. ще *коаліція*, *плєсті*, *пѳвний*. — Пор. **комплекс**, **комплєкція**, **комплімент**.

комплєкція «будова тіла, статура»; — р. *комплєкція*, ст. *комплєксія*, бр. *камплєкція*, п. заст. *kompleksja*, болг. *комплєкція*, *комплєксія* «тс.», схв. *комплєксія* «тс.; забарвлення шкіри і волосся», слн. *kompleksija* «забарвлення шкіри і волосся»; — через російське і польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *complexio* «зв'язок; сполучення; сукупність, система», слат. «будова тіла» пов'язане з *complector* «охоплюю, обіймаю». — СІС 345; Фасмер II 306; Sławski II 396; Kopaliński 510; РЧДБЕ 348. — Див. ще **комплекс**.

[**комплік**] «обрізки шкіри, склеєної і збитої у бруски (йдуть на підбори); низький підбор»; — неясне; можливо, пов'язане з *комплєкт*.

комплімент, *компліментник*; — р. болг. м. *комплимент*, бр. *камплимент*, п. *complément*, ч. слц. вл. *compliment*, схв. *комплімен(а)т*, слн. *kompliment*; — через російське посередництво запозичено з західноєвропейських мов; н. *Kompliment*, фр. *compliment*, іт. *complimento* походять від ісп. *complimiento* (>*complimiento*) «комплімент; виконання, здійснення (бажань)», пов'язаного з дієсловом *complir* (<*complir*) «виконати, завершити», яке через нар.-лат. **complire* «тс.» зводиться до лат. *compleo* «наповняю; формую; завершую; виконую». — Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 8, 243; Фасмер II 306; Sławski II 396—397; Holub—Lyer 252; БЕР II 576; Kluge—Mitzka 390; Dauzat 192; Gamillscheg 248. — Див. ще **комплєкт**.

композиція «структура художнього твору; музичний твір; складання музичних творів», *композитор*, *компонент*, [*компоніста*] «композитор» Я, [*компонівка*] «створювання, творчість» Я, *композиційний*, *компонувальний*, *компонувати* «створювати композицію картини, мелодію та ін.»; — р. болг. *композиция*, бр. *кампазіция*, п. *kompozycja*,

ч. *kompozice*, сл. *kompozycja*, вл. *kompozycja*, м. схв. *композиція*, сл. *kompozycja*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Komposition* «композиція, музичний твір; склад», фр. *composition* «тс.; складання, створення» походять від лат. *compositio* «складання розміщення; створення; упорядкування», пов'язаного з *compono* «складаю; створюю, упорядковую», утвореним за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *pono* (**posino*) «кладу, кидаю; розмішую», до якого зводиться також укр. *пбза*; слово *комполитор* запозичено з французької чи італійської мови; фр. *compositeur* «композитор», іт. *compositore* «тс.» походять від лат. *compositor* «укладач, автор; організатор; редактор», пов'язаного з *compono*, від якого виводиться й укр. *компонувати*.— СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8, 244; Фасмер II 306; Цыганенко 211; Смирнов 152; Sławski II 398; Brückner 250; Kopaliński 511; Holub—Lyer 54, 252; БЕР II 577; Bloch—Wartburg 140; Dauzat 193; Mestica 346—347; Walde—Hofm. II 335—336.— Див. ще *коаліція*, *пбза*².— Пор. *гсзіція*.

компост «органічне добриво змішаного складу»;— р. болг. *компост*, бр. *кампост*, п. ч. сл. вл. *kompost*, схв. *кѡмпост*, сл. *компѡст* «тс.»;— запозичення з західноєвропейських мов; н. *Kompost*, англ. *compost* виводяться від фр. ст. *compost* «суміш, гній; складений, змішаний», що походить від лат. *compositus* «складений, складний», пов'язаного з дієсловом *compono* «складаю, збираю».— СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8, 245; Sławski II 62—63, 398; Brückner 218; Holub—Lyer 252; Weekley I 342; Klein 325; Bloch 140; Dauzat 193.— Див. ще *композиція*.— Пор. *капуста*.

компостер, *компостірувати*, *компостувати*;— р. *компостер*, бр. *кампѡцер*, п. *komposter*, ч. сл. *kompostér*, болг. *компостѣр*;— запозичення з французької мови; фр. *composteur* «складацька верстатка; компостер» походить від іт. *compostore* «тс.» (букв. «складач»), яке зводиться до лат. *compositor* «складач», пов'язаного з *compono* «складаю».— СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8,

245; РЧДБЕ 1982, 291; Dauzat 193; Gamillscheg 249.— Див. ще *композиція*.

компѡт, *компѡтниця*;— р. болг. *компѡт*, бр. *кампѡт*, п. ч. вл. *kompot*, сл. *компрѡт*, м. *компот*, схв. *кѡмпѡт*;— запозичення з французької мови; фр. *compote* «компот», ст. *composte* «тс.», продовжує лат. *composita*, форму жін. р. дієприкметника *compositus* «складений, складний» від дієслова *compono* «складаю; збираю; з'єдную».— Москаленко УІЛ 59; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 8, 245—246; Фасмер II 306; Sławski II 62—63, 398—399; Brückner 218; Machek ESJĀ 272; Holub—Lyer 252; Schuster-Sewc 606; БЕР II 577; Dauzat 193; Bloch 165.— Див. ще *композиція*.— Пор. *капуста*, *компѡст*.

компрѣс «волога пов'язка для лікування», *компрѣсія* «стиснення», *компрѣсор* «машина для стискання повітря, газу, пари»;— р. *компрѣсс*, бр. *кампрѣс*, п. сл. *kompres*, ч. *kompres*, *kompresa*, вл. *компреса*, болг. *компрѣс*, м. *компрес*, схв. *кѡмпрес*, сл. *компрѣса*;— запозичення з французької мови; фр. *compresse* «компрес; (ст.) стискання, утиск» пов'язане з дієсловом *compresser* «стискати, придавлювати», що походить від лат. *compressare* «тс., тиснути», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *pressare* (*presso*) «давити, тиснути».— СІС 346; Фасмер II 306; Шанский ЭСРЯ II 8, 246; Sławski II 399; Kopaliński 511; Holub—Lyer 252; БЕР II 577; Вујаклија 448; Dauzat 193; Bloch 165.— Див. ще *коаліція*, *прес*.

компрометувати «шкодити добрій славі когось, чогось», *компромітувати* «тс.», *компрометація*, *компромітація*;— р. *компрометіровать*, бр. *кампраметаць*, п. вл. *kompromitować*, ч. *kompromitovati*, сл. *kompromitovat'*, болг. *компрометірам*, м. *компромитіра*, схв. *кѡмпромитовати*, *компромитірати*, сл. *kompromitirati*;— очевидно, через російську і через польську мови запозичено з французької; фр. *compromettre* «компрометувати; наражати на небезпеку; іти на компроміс; передати на третейський суд» (первісно «зобов'язуватися; погоджуватися на полюбовне вирішення спору») походить від лат. *compromitt-*

то «погоджуюся з тим, щоб виконати рішення третейського судді», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *rgōmitto* «відпускаю, обіцяю, пропоную», яке складається з префікса *rgō-*/*рго-* «перед-» і дієслова *mitto* «кидаю, посилаю; доручаю», до якого зводиться й укр. *місія*. — СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8, 247; Sławski II 400; Kopaliński 511; Brückner 250; Holub—Lyer 252; БЕР II 577; Kluge—Mitzka 391; Bloch—Wartburg 140—141; Dauzat 193; Walde—Hofm. II 97—98. — Див. ще **коаліція**, **місія**, **провізія**. — Пор. **компроміс**.

компроміс «угода; поступка»; — р. *компрѡміс*, бр. *кампраміс*, ст. *компромисъ* (1570), п. ч. слц. вл. *kompromis*, болг. *компрѡмис*, м. *компромис*, схв. *компрѡмис*, слн. *компромис*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kompromiß*, фр. *compromis*, англ. *compromise* походять від лат. *comprōmissum* «угода, компроміс», пов'язаного з *comprōmitto* «погоджуюся з тим, щоб підкоритися рішенню третейського судді», утвореним з префікса *com-* «з-» і основи дієслова *rgōmitto* «обіцяю; пропоную», яке, в свою чергу, складається з префікса *рго-* «перед-» і основи дієслова *mitto* «кидаю; випускаю; насилаю». — СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8, 247; Sławski II 399; Kopaliński 511; Holub—Lyer 252; БЕР II 577; Dauzat 193; Gamillscheg 249; Klein 326. — Див. ще **коаліція**, **місія**, **провізія**. — Пор. **компрометувати**.

[компулєць] «дерев'яна жердина невода» Я; — неясне; може бути результатом видозміни слова **[комулєць]** «стрижень сітки для ловлі риби» або **[кремпіулець]** «дерев'яний простий каркас».

[кѡмпут] «реєстр; рахунок; перепис козаків; список людей (ревізія)» Бі; — бр. **[кѡмпут]** «загальна кількість, реєстр; зібрання, збори (людей), збірка (предметів)», ст. *компутъ* «кількість, список» (1687); — очевидно, запозичення з польської мови; п. заст. *копут* «число, кількість, реєстр; особовий склад (війська); загін війська», як і ч. *копут* «обчислення днів свят з несталими числами», слц. заст. *копут* «обчислення, рахунок», походить від нлат. *computus* «обчислення, рахунок», що зводиться до

лат. *computo* «лічу, рахую; обчислюю», утвореного за допомогою префікса *com-* «з-» від дієслова *puto* «лічу, рахую; ріжу». — Sławski II 400; Brückner 250; Kopaliński 511—512; Klein 326, 1276. — Див. ще **ампутація**, **коаліція**. — Пор. **депутат**, **диспут**, **конт²**, **кѡнто**, **контѡра**.

комсомѡл, *комсомѡлецъ*, *комсомѡлія*; — бр. *камсамѡл*, п. *komsomol*, ч. слц. вл. *komsomol*, болг. *комсомѡл*, м. *комсомол*, схв. *Комсѡмѡл*, *Кѡмсомѡл*, слн. *komsomol*; — запозичення з російської мови; р. *комсомѡл* є абрєвіатурою, що виникла в радянський період з початкових частин слів у словосполученні *Коммунистический Союз Молодежи* «Комуністична Спілка Молоді». — УРЕ 7, 70; Фасмер II 307; Шанский ЭСРЯ II 8, 247; Sł. wug. *obcsuch* 352; Holub—Lyer 252; БЕР II 577; Вуяклија 449. — Див. ще **комунізм**, **молодій**, **союз**.

комсѡрг; — бр. *камсѡрг*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *комсѡрг* є складноскороченим словом, утвореним у радянський період з початкових частин слів у словосполученні *комсомольский организатор*; українське слово може розглядатись і як калька російського. — ССРЛЯ 5, 1270. — Див. ще **комсомѡл**, **організація**.

[комулєць] «стрижень сітки для ловлі риби» Ж; — очевидно, результат видозміни слова **[комля]** «різновид снасті, сітка для ловлі риби», зближеного з **[кремпіулець]** «кусок дерева; кілок для затискання чогось; примітивний дерев'яний каркас». — Желех. I 362. — Див. ще **кімля**, **кремпіулець**. — Пор. **компулєць**.

кому́на «форма сільськогосподарського кооперування; адміністративно-територіальна одиниця місцевого управління (у деяких країнах); незалежна від феодала міська громада з правом самоврядування (за середньовіччя у Зах. Європі)», **комунáльник** «той, хто працює у системі комунального господарства», **комунáр** «учасник Паризької комуні; член комуні (сільськогосподарської та ін.)», **комунáльний** «який належить до міського господарства, пов'язаний з ним»; — р. *коммѡна*, бр. *камѡна*, п. ч. вл. *komuna*, слц. слн. *komúna*, болг. м. схв. *комѡ-*

на; — запозичення з французької мови; фр. *commune* «комуна; община; волость» походить від нар.-лат. *communia* «група людей, які живуть разом», пов'язаного з лат. *commūnis* «спільний, загальний; звичайний», букв. «разом виконуваний, разом зобов'язаний», утвореного з прийменника *cum* «разом, з» і основи іменника *mūnus* «обов'язок, служба, посада; завдання», спорідненого з псл. *mēna* «зміна, обмін», укр. *міна* «тс.».— СІС 346, 347; УРЕ V 1980, 322; Фасмер II 598; Шанский ЭСРЯ II 8, 233—234; Sławski II 402; Brückner 250; Holub—Lyer 50, 252—253, 309; БЕР II 577; Bloch—Wartburg 138—139; Dauzat 191; Kluge—Mitzka 390—391; Ernout—Meillet I 136; Walde—Hofm. I 254—255, II 128.— Див. ще **коаліція**, **міна**³.— Пор. **комунізм**, **комунікація**.

комунізм, **комуніст**, **комуністичний**;— р. *коммунизм*, бр. *камунізм*, п. вл. *komunizmus*, ч. *komunismus*, слц. *komunizmus*, болг. *комуни́зъм*, м. *комуні́зам*, схв. *комуни́зам*, слн. *komunizem*;— через російську і далі, можливо, через німецьку мову (нім. *Kommunismus* «комунізм»; *Kommunist* «комуніст») запозичено з французької; фр. *communisme* «комунізм», *communiste* «комуніст; комуністичний», англ. *communism*, *communist* утворені в кінці 30-х років XIX ст. від лат. *commūnis* «спільний, загальний; звичайний; товариський», до якого зводиться й укр. *ком'юна*.— СІС 347; Деборин ВЯ 1957, 44—45; Шанский ЭСРЯ II 8, 234—235, 236; Фасмер II 303; КЭСРЯ 208; Даль II 149; Sławski II 402; Kopalinski 512; Holub—Lyer 253; БЕР II 577; Kluge—Mitzka 390—391; Dauzat 191; Bloch 138—139.— Див. ще **ком'юна**.

комунікація «спілкування; шляхи сполучення», **комунікативний**, **комунікаційний**;— р. *коммуникация*, бр. *камуніка́цыя*, п. *komunikacija*, ч. *komunikace*, слц. *komunikacija*, вл. *komunikacija*, болг. *комуника́ция*, м. схв. *комуника́ција*, слн. *komunikacija*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kommunikation*, фр. *anglais*. *communication* походять від лат. *commūnicatio* «повідомлення; передача», пов'язаного з дієсловом *commūnicō* «роблю спільним;

повідомляю; з'єдную», похідним від *com- mūnis* «спільний».— СІС 347; Шанский ЭСРЯ II 8, 235—236; Sławski II 403—404; Kopalinski 512; Holub—Lyer 253; Dauzat 191; Klein 322.— Див. ще **ком'юна**.— Пор. **комунізм**, **комюніке**.

[ком'юшка] (бот.) «заяча конюшина багатоліста, *Anthyllis polyphylla* Kit. (*Anthyllis vulneraria* L.)» Ж;— неясне; можливо, результат видозміни вихідної форми, пов'язаної з *комонь* «кінь» (пор. *[комоніця]* «конюшина»).

комфорт «найзручніші побутові умови, вигоди; затишок», **комфортабельний**;— р. болг. *комфóрт*, бр. *камфóрт*, п. ч. слц. вл. *komfort*, м. *комфор*, схв. *кòмфòр*, слн. *komfórt*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Komfort*, фр. *confort*, англ. *comfort* «комфорт» походять від фр. ст. *confort* «допомога; те, що додає сили, подає надію, підтримку», пов'язаного з дієсловом *conforter* «підкріплювати, підбадьорювати, потішати», яке продовжує пізні лат. *confortare* «зміцнювати, укріплювати; потішати, підбадьорювати», утворене за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від основи прикметника *fortis* «твердий, міцний, сильний; могутній; підкріплюючий; хоробрый; енергійний».— СІС 348; Шанский ЭСРЯ II 8, 247—248; Фасмер II 307; Sławski II 382; Brückner 249; Holub—Lyer 250; БЕР II 578; Skeat 101; Weekley I 335; Klein 318; Dauzat 197; Bloch 169.— Див. ще **коаліція**, **фóрт**.

комюніке «урядове повідомлення»;— р. *коммуникé*, бр. *камюнікé*, ч. слц. слн. *komuniké*, вл. *komunikej*, болг. *комюникé*, схв. *комуникé(j)*;— запозичення з французької мови; фр. *communiqué* «комюніке» пов'язане з дієсловом *communiquer* «повідомляти», що походить від лат. *commūnicāre* «робити спільним; з'єднувати; повідомляти».— СІС 348; Шанский ЭСРЯ II 8, 237; Holub—Lyer 253; БЕР II 578; Dauzat 191.— Див. ще **комунікація**.

[ком'яга] «вид плоту, барка; човен» Я, Пі, Ж, **[ком'яга]** «вид барки на Волині» Я;— р. **[ком'яга]** «човен, видовбаний з одного дерева; видовбане з дерева корито; колода; горщик для меду; незграбна людина», **[ком'яга]** «корито», **[ком'яга]**

«човен, видовбаний з цілого дерева», бр. [кам'яга] «видовбаний з колоди човен; дерев'яне корито», п. заст. komiega (komięga) «примітивне судно для сплаву збіжжя; видовбаний з колоди човен», [kamiaha], ст. komaga «тс.», komiega «барка, річкове судно; бочка»; — пн.-сл. [komiegal] «барка, човен» (спочатку «видовбаний з колоди човен»), найімовірніше, пов'язане з псл. копъ «брила, грудка», укр. [кім] «тс.», до якого зводиться й сх.-сл. [komeľjъ] «товстий кінець колоди; корінь дерева», укр. [комель] «тс.», або з *кътеп- «стовбур»; до розвитку семантики «колода» — «видовбана колода» — «видовбаний з колоди човен» пор. псл. *čъlpъ «човен», укр. *човен*, споріднене з лит. *kelnas* «тс.»; паром», *kėlmas* «пень», або лат. *caudica* «видовбаний з колоди човен», похідне від *caudex* «стовбур; колода, паля»; неприйнятне з погляду фонетики та географії поширення слов'янських форм виведення їх від гол. *komteken* «невелика посудина, коритце», пов'язаного з *kom* «миска, чаша», *sniderl. komte*, нвн. *Kumte, Kumt* «тс.», нн. *kumt(e)* «глибока кругла посудина» (Фасмер II 307; Matzenauer 211—212; Bern. I 553), або від тур. *gāmi (gemi)* «судно, корабель», аз. тат. *kāmā* «човен» (Горяев 154; Karłowicz SWO 293; Lokotsch 56). — Преобр. I 382; Sławski II 382—384; Brückner 249—250; KZ 45, 316; 48, 224; ЭССЯ 10, 172—173; Vaillant RES 18, 77—79. — Див. ще *кім*, *комель*.

[ком'ядувати] «непокоїти; затримувати» Ж, [комнядовати] «штовхати кулаками, давати стусанів» Пр. XII діал. н., [комнядний] «неприємний, прикрий, дощкульний» тж, [комнядлівий] «тс.» тж; — можливо, пов'язане з псл. *kom(u)ditī «непокоїти; затримувати», що реконструюється на підставі даних інших слов'янських мов (пор. п. [komudzić] «затемнювати; бруднити», каш. [k^hom^hu-dzëc są] «захмарюватися», [roz^hk^hom^hu-dzëc] «нахмурити, понурити, засмутити», вл. *komdžić* «зволікати, затримувати», нл. *komużić* «тс.»; марнувати час», стсл. *мждити* «баритися») як утворення з словотворчим компонентом *ко-* (напр., в укр. [*ко-вертати*] «повертати») від діє-

слова *mōditi (muditi)*; форма *ком'ядувати* у такому разі вказує на існування псл. *komēditi* з іншим ступенем вокалізму. — Фасмер II 669; Sławski II 401; Brückner 347—348; Schuster-Sewc 604—605; ЭССЯ 10, 178—179. — Пор. *кбміть*.

[конар] «груба гілка, що росте від стовбура дерева», [конари] (мн.), [кбнора] «основне відгалуження дерева; один з двох чи кількох стовбурів, що ростуть з одного кореня» Ме, [конарістий] «гіллястий»; — п. *копак* «груба гілка, що росте з самого кореня», ч. (мор.) слц. *kopák* «гілляка, особливо груба»; — псл. [копакъ], очевидно, пов'язане з *къпъ «обрубаний стовбур дерева» (п. *kiep* «тс.»); менш переконливе пов'язання з псл. *копъ* «кінець» (Bern. I 557) або з ч. [klomeň (glomeň)] «гілляка» (Machek ESJČ 272); думка про запозичення в українську мову з польської (Онышкевич Исслед. п. яз. 243) необгрунтована. — Sławski II 406—407; Brückner 252; ЭССЯ 10, 181. — Див. ще *комель*.

[конарá] «отара овець, відгодована для різання» Ж; — запозичення з турецької мови; тур. *kapaga* «бойня, різниця» є похідним від *kap* «кров», спорідненого з кумик. балкар. *карач. кап*, туркм. *стюрк. kâp* «тс.» і, далі, з тунг. *hâpe* «кровоточити». — Räsänen Versuch 230.

конати «умирати; мучитися», [канати] «гинути», [кбнати] «міряться, переставляти руки на палиці, поки чиясь рука не виявиться зверху (на кінці)» Я, *віконати* «здійснити, закінчити; [ви-мерти]», *виконáвець*, *виконáвчий*, *доконати* «довести до важкого стану, замучити; здійснити, зробити; домогтися, досягти; виконати», [доконáтися] «переконатися; випробувати», *доконаний*, *переконати* «довести, змусити погодитися; [переконатися]», *переконáтися*, *переконáння*, *переконливий*, *поконати* «повмирати; перемогти», [рбзкон] «останній подих» Нед, *сконати*, *скін* «смерть; кінець; мета», *скон* «смерть», [уконáтися] «стомитися»; — р. [конáть, канáть] «кінчати, знищувати; мучити», [конáть] «вершити, робити; умирати», [конáться] «закінчуватися; умирати; міряться; примушувати один одного що-небудь роби-

ти», *доконать* «доконати», бр. *каніць* «умирати; наблизитися до кінця», [*коновіць*] «визначати», п. *копаць* «умирати; (ст.) доводити до кінця; виконувати», ч. *kopati* «виконувати, робити; (ст.) кінчати; умирати», сл. *kopat'* «виконувати, робити», вл. [*копаць*] «виконувати; кінчати», нл. ст. *kopaš* «кінчати; убивати; відплачувати», схв. [*dokopati*] «закінчити», слн. [*konáti*] «тс.»; — псл. *kopati* «кінчати, виконувати; умирати», похідне від *копъ* «кінець»; — пов'язання з гр. *κοινέω*, *ἐγκοινέω* «поспішаю», *δισκοινέω* «служу; роблю послуги» (*Machek ESJĈ 272*) позбавлене підстав. — Фасмер II 370—308; *Sławski II 406*; *Brückner 252*; *Holub—Lyer 253*; *Schuster-Sewc 608—609*; *ЭССЯ 10, 181—182*. — Див. ще *кін.* — Пор. *досконатий, кінець.*

конатий — див. *кін.*

[*конва́*] «вовняна тканина» Пі; — очевидно, результат видозміни слова *канва́* «сітчаста проклеєна бавовняна (рідше льняна) тканина або папір, що вживається для вишивання чи гаптування» (див.).

конва́лія (бот.) «*Convallaria L.*» СУМ, Г, [*конвалі́й* Бі, *кунво́лія* Пі] «тс.»; — р. [*конвалéя*] «конвалія»; — запозичення з польської мови; п. *konwalia* (з XVI—XVII ст.), ст. *konwalijum*, як і ч. *konvalinka*, рідк. *konvalina*, [*konvaliel*], сл. *konvália*, *konvalinka* «тс.», походить від слат. (*lilium convallium* «конвалія» (букв. «лілея) долин»); лат. *convallis* (род. в. мн. *convallium*) («закрита горами) долина; улоговина» утворене за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від *valles* (*vallis*) (**ǵalnis*) «долина; западина, улоговина», пов'язаного з лат. *volvō* «кочу; обертаю, повертаю; валю», спорідненим з псл. *valiti*, укр. *валіти*; назва рослини пов'язана з тим, що вона росте здебільшого в долинах річок (Попов Лек. раст. 103); словосполучення *lilium convallium*, на підставі якого виникла назва, походить з латинського перекладу біблійної «Пісні пісень» (пор. «*Ego flos campi, lilium convallium*» «я квітка поля, лілея долин», *Santium cantionum*, II 1). — Оньшкєвич Исслед. п. яз. 243; *Sławski II 442—443*; *Machek ESJĈ 274*; *Jm. rostl. 271*; *Holub—Lyer*

259; *Walde—Hofm. I 251—253, II 729, 832—833*. — Див. ще *валіти, коаліція.*

конвѣйер «машина безперервної дії для переміщення вантажів з потрібним ритмом на певну відстань», *конвейєризація, конвѣйєрник, конвейєризувати*; — р. болг. *конвѣйер*, бр. *канвѣер*, п. *konvejer*, ч. сл. *konvejer*, схв. *конвѣєр*, слн. *konvéjer*; — запозичення з англійської мови; англ. *conveyor* «конвейєр» походить від дієслова *convey* «перевозити, переміщувати, транспортувати», що через фр. ст. *conveier* (*convoier*) «привозити, доставляти; транспортувати» зводиться до нар.-лат. **conviāge* «супроводжувати в дорозі», утвореного з префікса *com-* (*con-*) «з-» та іменника *via* «дорога, шлях». — *SIC 126, 348*; *Шанский ЭСРЯ II 8, 248*; *Фасмер II 308*; *Крысин 97*; *Kopaliński 526*; *Holub—Lyer 259, 506*; *БЕР II 581—582*; *Skeat 110*; *Weekley I 357*; *Kleip 347*. — Див. ще *віадук, коаліція.* — Пор. *вояж.*

конвѣнція «угода, міжнародний договір; договір між підприємствами і організаціями», *конвенційний, конвенційо-нальний*; — р. болг. *конвѣнція*, бр. *канвѣнцыя*, п. *konwencja*, ч. *konvence*, сл. *konvencia*, вл. *konwensija*, м. *конвѣнција*, схв. *конвѣнција*, слн. *konvéncija*; — запозичення з латинської мови; лат. *conventio* «народні збори; зближення, зустріч; договір, угода» пов'язане з дієсловом *convēnio* «сходжуся, збираюся; зустрічаюся; погоджуюся, домовляюся», утвореним за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *venio* «приходжу, доходжу». — *SIC 348*; *Шанский ЭСРЯ II 8, 249*; *Фасмер II 308*; *Смирнов 152*; *Christiani 26*; *Sławski II 443*; *Kopaliński 526—527*; *Holub—Lyer 259*; *БЕР II 582*; *Walde—Hofm. II 747—749*. — Див. ще *авантюра, коаліція.*

конвѣрт, конвертувати; — р. болг. *конвѣрт*, бр. *канвѣрт*, п. *kuwerta*, ч. *kuvert*, сл. *kuverta*, вл. *kuwert*, схв. *ковѣрта, кувѣрта*, слн. *kuvērta*; — запозичення з французької мови; фр. *couvert* «конверт» пов'язане з *couvrir* «покривати», яке зводиться до лат. *coopertire* «гс., закривати»; початкове *кон-* замість етимологічного *ку-* могло з'явитись під впливом

лат. *convertere* «повертати» чи похідних від нього форм західноєвропейських мов або в результаті помилкового надрукування в одному з словників фр. *convert* як *convert* (Колесников ЭИРЯ VI 58—61).— Фасмер II 308; Кипарский ВЯ 1956/5, 134; Holub—Lyer 275; Dauzat 215—216.— Див. ще **ковєркѳт**.

конвєртор «апарат для перетворення розтопленого чавуну на сталь; однакірний перетворювач електричного струму», *конвєртер* «тс.», *конвєртувати* «продувати в конвєрторі (чавун)»;— р. болг. *конвєртор*, *конвєртер*, бр. *канвєртар*, п. *konwertor*, ч. слц. *konvertor*, схв. *конвєртор*, слн. *konvèrtor*;— очевидно, запозичення з англійської і німецької мов; нвн. *Konvèrter* «конвєртор», англ. *converter*, *converter* «тс.» утворено від лат. *converter* «змінюю, перетворюю; обертаю; повертаю», що складається з префікса *con-* (*con-*) «з-» і основи дієслова *verto* «повертаю, перетворюю, змінюю».— СІС 349; ССРЛЯ 5, 1275; Крысин 97—98; Kopaliński 527, 1038, 1039; Holub—Lyer 64, 259; РЧДБЕ 352; Weekley I 357; Klein 347.— Див. ще **вєртикаль**, **вєртїти**, **коалїція**.

конвѳй «супровідний загін, охорона», [*конвѳй*] «тс.» Ж, *конвѳйр*, *конвѳювати*;— р. болг. *конвѳй* «охорона», бр. *канвѳй*, п. вл. *konwój*, ч. слц. *konvoj* «тс.», м. *конвѳй* «охорона кораблів, літаків», схв. *кѳнвѳй*, слн. *konvoj* «тс.»;— очевидно, через російське посередництво запозичено з голландської або французької мови; гол. *konvooi* «конвѳй, супроводження, прикриття» походить від фр. *convoi* «супроводження, обоз (військовий)»; конвѳй (військовий, морський), пов'язаного з дієсловом *convoyer* «конвоювати, супроводжувати», що походить від нар.-лат. **conviaġe* «супроводжувати», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від іменника *via* «дорога»; польське посередництво, припущуване для р. *конвѳй*, неприйнятне (Christiani 36).— СІС 349; Шанский ЭСРЯ II 8, 251; Фасмер II 308; Савинов РФВ 21, 29; Sławski II 445; Vries NEW 348; Bloch 150; Dauzat 205.— Див. ще **вїадук**, **коалїція**.— Пор. **воїж**.

конвѳльсія «мимовільні скорочення

мускулатури тіла; сильні корчі всього тіла», *конвѳльсійний*, *конвѳльсійний*;— р. *конвѳльсія*, бр. *канвѳльсія*, п. *konwulsja*, ч. *konvulse*, *konvulze*, слц. *konvulzia*, болг. *конвѳльсія*, м. *конвѳльзія*, схв. *konvulzija*, слн. *konvulzija*;— запозичення з латинської мови; лат. *convulsio* «судорога, корчі, конвѳльсія» є похідним від дієслова *convello* «вириваю, ламаю; розбиваю; мучу; підриваю; потрясаю», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *vello* «мучу; руйную; смикаю, деру, рву», з яким пов'язане лат. *lāna* «вовна», споріднене з псл. **vьlna*, укр. *вѳвна*.— СІС 349; Шанский ЭСРЯ II 8, 251; Sławski II 445—446; Holub—Lyer 259; БЕР II 583; Walde—Hofm. I 756—758, II 744—745.— Див. ще **вѳвна**¹, **коалїція**.

конгломерат «механічне поєднання різнорідних об'єктів; одна з форм капіталістичних монополій; осадочна гірська порода», *конгломерация*;— р. болг. *конгломерат*, бр. *кангламерат*, п. вл. *konglomerat*, ч. слц. слн. *konglomerát*, схв. *конгломерат*;— очевидно, запозичене з французької мови, можливо, через німецьке посередництво (н. *Konglomerát*); фр. *conglomérat* (1842) пов'язане з дієсловом *conglomérer* «нагромаджувати, яке походить від лат. *conglomerāre* «нагромаджувати, зосереджувати, збирати; ущільнюватися; скручувати», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *glomerāre* «скручувати; згрібати; нагромаджувати, збирати», похідного від *glomus* «кулька; клубок; галушка», спорідненого з дірл. *glomag* «вуздечка», двн. *klamta* «звуження; затискач; міжгір'я», лтс. *glemzt* «стискати, набивати».— СІС 349; Шанский ЭСРЯ II 8, 252; Kopaliński 517; Holub—Lyer 255; БЕР II 583; Dauzat 197—198; Walde—Hofm. I 609.— Див. ще **коалїція**.

конгрєс «з'їзд; парламент»;— р. *конгрєсс*, бр. *кангрєс*, п. ч. слц. вл. *kongres*, болг. *конгрєс*, м. *конгрєс*, схв. *кѳнгрєс*, слн. *kongrés*;— запозичення з західноєвропейських мов; н. *Kongress* «конгрєс, з'їзд», фр. *congrès*, англ. *congress* «тс.; парламент» походять від лат. *congressus* «зближення, сходження, спілкування», пов'язаного з дієсловом *congrēdiōr*

«сходжуся, зустрічаюся», утвореним за допомогою префікса *com* (*com-*) «з-» від дієслова *gradior* «ступаю, іду; проходжу». — СІС 350; Шанский ЭСРЯ II 8, 252—253; Фасмер II 308; Крысин 123; Sławski II 417; Kopaliński 517; Holub—Lyer 43, 255; БЕР II 583; Dauzat 198; Weekley I 349; Walde—Hofm. I 615—616. — Див. ще **агресія**, **коаліція**.

[конда́] «некладений кабан, кнур; кладений кабан; свиня з поросятами» ВеУг, [гонда́] ВеУг, ВеНЗн, [конді́й] «тс.» ВеНЗн, [конді́ш] «свинопас, свинар» ВеУг, Ж, [конді́юк] «малий кнур» УЛГ; — запозичення з угорської мови; походження уг. *konpa* «стадо свиней», *konpás* «свинар» не з'ясоване. — Дзендзелівський УЛГ 51—52; MNTESz II 546; Bárcki 169.

конденсува́ти «нагромаджувати, збирати; перетворювати газ на рідину; стискати (думку, виклад)», *конденса́т* «продукт конденсації», *конденса́тор*, *конденса́ція*, *конденсо́ваний*; — р. *конденсі́ровать*, бр. *кандэнсава́ць*, п. вл. *kondensować*, ч. *kondensovati*, слл. *kondenzovat'*, болг. *кондензі́рам*, м. *кондензі́ра*, схв. *кондензі́рати*, слл. *kondenzirati*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *kondensieren*, фр. *condenser*, англ. *condense* походять від лат. *condēnsāre* «ущільнювати, стискати, згущувати», яке складається з префікса *com-* (*com-*) «з-» і дієслова *dēnsāre* «згущувати, ущільнювати, щільно заповняти», пов'язаного з прикметником *dēnsus* «густий, щільний, частий; застиглий; щільно зімкнений», спорідненим з гр. *δανσός* «густо зарослий». — СІС 350; Шанский ЭСРЯ II 8, 253—254; Kopaliński 514; Holub—Lyer 253; БЕР II 585; Dauzat 195; Klein 330; Walde—Hofm. I 341—342. — Див. ще **коаліція**.

конді́тер, *конді́терська*; — р. *конді́тер*, бр. *канды́тар*, п. [kondytor], ч. *konditorie* «кондитерська», слл. *konditor* «гондистер», вл. *konditar*, болг. *конді́тор*, *кондітьо́р* «тс.», схв. *кондітдрі́й* «кондятерська»; — очевидно, через посередництво російської мови запозичено з німецької; нім. *Konditor* «кондитер», [Konditer] «тс.» походить від лат. *conditor* «той, хто приготує страви з пря-

нощами», пов'язаного з дієсловом *condite* «приправляти, робити духмяним, маринувати; бальзамувати; прикрашати», яке зближується з *condere* «закладати; споруджувати», утвореним з префікса *com-* (*com-*) «з-» і основи дієслова *dare* «давати, споруджувати, наносити», спорідненого з псл. *dati* «дати». — УРЕ V 1980, 354; Шанский ЭСРЯ II 8, 254; Фасмер II 309; КЭСРЯ 208; Преобр. I 344—345; SW II 435; Kluge—Mitzka 391; Walde—Hofm. I 258—259, 360—362; Ernout—Meillet I 137, 178—180. — Див. ще **да́ти**, **коалі́ція**.

конді́ція «якість, норма, яким повинен відповідати товар, матеріал; (заст.) умова договору, угоди», *конді́ції* (заст.) «тимчасові підробітки домашніх учителів, релетиторів; приватні уроки», *конді́ційний*, *конді́ціова́ти* «доводити до кондиції»; — р. *конді́ция*, бр. *канды́цьця*, ст. *конды́ция* (1567), п. *кондусја* «якість фізична, форма; (заст.) умова, застереження; громадське становище, матеріальні умови, можливість; платна посада, (мн.) посада домашнього вчителя», ч. *kondice* «стан, форма; (заст.) приватні уроки; умова», слл. *kondicija* «стан, форма; (мн.) приватні уроки», вл. *kondicionalny* «умовний», болг. *конді́ция* «умова договору, угоди; норма, якість», м. *конди́ция* «тс.», схв. *канди́ция* «умова; приватні уроки; форма», слл. *condicija* «стан, форма; умова»; — запозичення з латинської мови; лат. *condicio* «умова, вимога; пропозиція; договір; стан, положення, обставини» пов'язане з *condico* «умовляюся, домовляюся; визначаю», утвореним за допомогою префікса *com-* (*com-*) «з-» від дієслова *dico* «говорю; стверджую; називаю; визначаю, вибираю». — СІС 350; Шанский ЭСРЯ II 8, 254; Фасмер II 309; Булыка 166; Sławski II 411; Brückner 251; Kopaliński 514—515; Holub—Lyer 38, 254; БЕР II 586; Вујаклија 454. — Див. ще **дикта́т**, **коалі́ція**.

конді́йка — див. **канді́йка**.

[кондрі́читись] «вередувати, капризувати»; — неясне; можливо, арготичне (бурсацьке) утворення, пов'язане з лат. *contradico* «суперечу», що зазнало формальних і семантичних зрушень.

кондуїт «штрафний журнал, список, до якого в школах дореволюційної Росії заносили провини учнів»; — р. болг. *кондуїт*, бр. *кандуїт* «тс.», п. (розм.) *konduita* «поведінка», ч. слц. *konduita* «кондуїт», схв. *кондуїта* «тс.»; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. *conduite* «поведінка; керівництво» пов'язане із зворотною формою *se conduire* «поводитися» від дієслова *conduire* «вести, супроводжувати; керувати», яке походить від лат. *conducere* «переводити, приводити; утворювати; брати на себе», утвореного за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *ducere* «вести, водити; проводити; очолювати». — СІС 351; Шанский ЭСРЯ II 8, 255—256; Sławski II 410; Kopaliński 514; Holub—Lyer 38, 254; Bloch 143; Dauzat 196. — Див. ще **дук**, **коаліція**.

кондуктор; — р. болг. *кондуктор*, бр. *кандуктар*, п. слц. *konduktor*, ч. *konduktér*, ст. *konduktor*, м. *кондукто(е)р*, схв. *кондуктёр*, слн. *konduktér*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Konduktor* «кондуктор, провідник», фр. *conducteur* «тс.; наглядч», англ. *conductor* «кондуктор», походять від слат. *conductor* «той, хто веде; супровідник, конвоїр», пов'язаного з дієсловом лат. *conducō* «збираю, переводжу; утворюю, зводжу», яке складається з префікса *com-* (*con-*) «з-» і основи дієслова *ducō* «веду, проводжу, тягну». — СІС 351; Шанский ЭСРЯ II 8, 256; Фасмер II 310; Sławski II 410—411; Kopaliński 514; Brückner 251; Holub—Lyer 38, 254; БЕР II 587; Bloch—Wartburg 105; Walde—Hofm. I 377; Ernout—Meillet I 185—186. — Див. ще **віадук**, **дук**, **коаліція**.

[кондурі] «вид чобіт (на Покутті)»; — запозичення з молдавської мови; молд. (заст.) *кондур* (мн. *кондурь*) «вишита відкрита туфля» походить від тур. *kundura* «взуття; грубі туфлі». — Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 131; Макарушка 10; Scheludko 135—136; Vrabie Romanoslavica 14, 159; DLRM 176.

[кондуряка] «великий дрючок, велика палиця» Я; — неясне.

[кондяк] «дяк і вчитель церковної школи»; — неясне; можливо, результат фонетичної зміни і переосмислення імен-

ника *кондак* «церковна пісня», зближеного із словом *дяк* «служитель православної церкви, який також часто був учителем церковної школи».

[коневник] (бот.) «конюшина лучна, *Trifolium pratense* L.» Мак; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [коневник] «тс.; конюшина гірська, *Trifolium montanum* L.; щавель, *Rumex* L.; полин звичайний, чорнобильник, *Artemisia vulgaris* L.; іван-чай, *Chamaenerium angustifolium* Scop.» пов'язане з *конь* «кінь»; назва, очевидно, зумовлена тим, що деякі з цих рослин є цінними кормовими травами для коней. — Див. ще **кінь**. — Пор. **конюшина**.

коненя, *коніна*, *конівництво*, *кониюх*, *коніюший*, *коніюшня*, *коня*, *коняка*, *коня́р*, *коня́рство*, *конячина*, *конячий* — див. **кінь**.

ко́ник¹ (ент.) «*Tettigonia* L.; [сарана, *Locusta* L.]»; — р. [конёк] «*Tettigonia*; бабка, *Libellula* L.», бр. *ко́нік* «*Tettigonia*», п. *konik* «*Locusta*», ч. *konik* «*Tettigonia*», слц. *koník* «тс.; *Locusta*», вл. (swjateje Marcyny) *konik* «*Libellula*», болг. [(зелено) *кони́че*] «*Locusta viridisima*»; — псл. *копикъ* «комаха, що стрибає», пов'язане з *копикъ* «невеликий кінь» за спільною ознакою — здатністю стрибати. — Див. ще **кінь**.

[ко́ник²] «підставка в нижній частині даху Ж; підставка в гончарному крузі; один з чотирьох стояків витушки, на які надівається пряжа; частина ткацького верстата»; — р. *конёк* «верхня частина даху; [дошка особливої форми для обробки хутра білки; частина млинового жорна]», бр. *канёк* «верхній край даху; прикраса на даху», п. *konik* «рухома частина якого-небудь пристрою», ч. *koník* «тс.»; — результат перенесення назви *ко́ник* «невеликий кінь», зумовленого зовнішньою схожістю відповідних предметів чи їх первісних форм до коня. — Див. ще **кінь**.

[ко́ники³] (бот.) «в'язіль барвистий, кучерявий горошок, *Coronilla varia* L.» Л (у словосполученні *сорочі коники* «живокіст польовий; сокирки польові, *Consolida arvensis* Opiz. (*Delphinium consolida* L.)» Г, Мак), [коніки] «аконіт, *Aconitum* L.» Вел, Мак; — п. [konikil]

«аконіт, *Aconitum napellus* L.» (можливо, з укр.), ч. [kopícky] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *кóник* «малий кiнь»; назва зумовлена, найвірогідніше, отруйністю деяких із цих рослин для свійських тварин, зокрема коней. — УРЕ II 1978, 431, IV 1979, 115; Нейштадт 253—254, 256; Machek Jm. rostl. 44—47. — Див. ще *кiнь*.

[*кóники*²] (бот.) «березові бруньки» Ж; — очевидно, пов'язане з *кóник* «малий кiнь»: мотивація назви неясна. — Див. ще *кiнь*.

кóнич, *кони́чина*, *кони́чнiсько*, *кóнич*, *кони́чина*, *кони́чнiсько*, *кони́чник* — див. *кони́шня*.

[*кóничек*] «шафка для посуду, прибудована до стiни» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [кóн(н)ик] «широка лава біля дверей у вигляді скрині для спання, зберігання посуду, продуктів; лава під іконами; місце, де ставлять ікони; шафка під лавою для посуду і продуктів», [кóн(н)ичек] «широка лава біля дверей у вигляді скрині» є результатом видозміни слова [икóнник] «поличка для ікон; лава, що йде від переднього кутка хати», похідного від *икóна* «ікона»; пов'язання з р. *кóйка* (Даль II 151) або з *пóкбй* (Фасмер II 310; Преобр. I 330) позбавлене підстав. — СРНГ 12, 181; 14, 255—256. — Див. ще *ікóна*.

кони́чний — див. *кóнус*.

кóнка (заст.) «мiська залiзниця з кiнною тягою; вагон цiєї залiзниці»; — бр. *кóнка*, ч. *коп́ка*, слц. *копка*; — запозичення з російської мови; р. *кóнка* «тс.» виникло, мабуть, як розмовне скорочення словосполуки *конно-железная дорога*, до складу якої входить основа прикметника *кóнный*, похідного від *кóнь*, спорідненого з укр. *кiнь*. — Шанский ЭСРЯ II 8, 257; Даль II 158. — Див. ще *кiнь*.

[*кóнкράл*] «сорт фарби з олією» Я; — неясне.

кóнкрétний «який iснує реально; цілком точний, предметно визначений», *кóнкретиза́ція*, *кóнкретизува́ти*; — р. *кóнкрétный*, бр. *канкрéтны*, п. вл. *konkretny*, ч. *konkrétní*, слц. *konkrétny*, болг. *конкрéтен*, м. *конкретен*, схв.

кóнкретан (*кóнкрётан*), слн. *konkréten* «тс.»; — видозмінене запозичення з німецької або французької мови; нім. *konkrét*, фр. *concret* походять від лат. *concretus* «згущений, густий; ущільнений, затверділий; матеріальний, відчутний (на дотик)», пов'язаного з дієсловом *concreſco* «зростаюся, згущуюся, твердішаю, ущільнююся, густішаю; утворююся; замерзаю», яке складається з префікса *con-* (*cop-*) «з-» і дієслова *creſco* «росту, зростаю, виникаю; збільшуюсь», пов'язаного з дієсловом *creo* «творюю, створюю; роблю; викликаю». — СІС 351; Шанский ЭСРЯ II 8, 258—259; Sławski II 422; Brückner 251; Holub—Lyer 256; БЕР II 591; Kluge—Mitzka 392; Dauzat 195; Bloch 142; Klein 329, 369, 722; Weekley I 345; Walde—Hofm. I 204, 288—289, 290. — Див. ще *коалі́ція*, *креату́ра*.

кóнкурéнція «суперництво», *кóнкурéнт*, *кóнккурува́ти*; — р. болг. *кóнкурéнция*, бр. *канкурэ́нция*, п. *konkurencja*, ч. *konkurence*, слц. *konkurencja*, вл. *konkurencja*, м. *конкуренция*, схв. *конкурэ́нция*, слн. *konkurencja*; — запозичене, можливо, через польське посередництво, з латинської мови; слат. *concurrentia* «змагання, суперництво» походить від лат. *concurrere* «збігатися, зустрічатися; скупчуватися; стикатися; змагатися, конкурувати», що складається з префікса *con-* (*cop-*) «з-» і дієслова *currere* «бігти, поспішати; змагатися з бігу». — СІС 352; Шанский ЭСРЯ II 8, 259; Фасмер II 311; Sławski II 423; Koraliński 519; Holub—Lyer 256; БЕР II 591; Вуяклија 458; Klein 329, 386. — Див. ще *коалі́ція*, *курс*. — Пор. *кóнккурс*.

кóнккурс «змагання з метою виявлення найкращого з учасників; відбір претендентів на заміщення деяких посад», *кóнккурсник* «учасник конкурсу»; — р. бр. м. *кóнккурс*, п. ч. вл. *konkurs*, слц. *konkurz*, болг. *конку́рс*, схв. *кóнккурс*, слн. *konkúrz*; — запозичене, можливо, через польське посередництво, з латинської мови; лат. *concurſus* «скупчення; зіткнення, зустріч; бій; сприяння; допомога; суперництво, участь у змаганні, конкуренція» є похідним від дієслова *concurrere* «стикаюся, зустрічаюся; збі-

гаюся; роблю наскоки; суперничаю, утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *сигго* «біжу». — СІС 352; Шанський ЭСРЯ II 8, 199—200; Фасмер II 311; Sławski II 423; Holub—Lueg 256; БЕР II 591. — Див. ще коаліція, курс. — Пор. конкуренція.

[коноб] «цебрик» Я, [конопка] «коновка, кухоль» Ж, Пі; — р. [коноб] «таз, глечик (умивальний)», др. конобъ «казан, чан; таз», конобъ, стсл. конобъ «тс.»; — переконливої етимології немає; можливо, пов'язане з *кінва* «глечик»; сумнівне припущення про походження від гіпотетичної форми **kabapos* і зв'язок з н. [Hafen] «горщик», лат. *саріо* «беру», алб. *кам* «маю» (Loewenthal AİSPh 37, 386) або про спорідненість з двн. (h)парі «миска, чашка», свн. парі «чаша» (Fick I 514; Срезн. I 1269). — Фасмер II 311; БЕР II 591—592; Vern. I 558. — Пор. *кінва*.

[конов'яля] (бот.) «тополя біла, *Rorulus alba* L.» ВЕНЗн; — неясне; можливо, результат перенесення назви іншої рослини *конвалія* у зв'язку з певною подібністю блискучо-білих (знизу) листків тополі білої до білих квіток конвалії.

[конодріст] (бот.) «підсніжник звичайний, *Galanthus nivalis* L.» ВЕНЗн; — бр. [конодрісь] «анемона, *Anemone* L.»; — складне слово, утворене з основ іменника *кінь* і дієслова *дристати* у зв'язку з отруйними речовинами, що містяться в цибулинах підсніжника (ВРУ 170) і можуть викликати отруєння худоби. — Див. ще *дристати*, *кінь*, *коздріст*.

[конобзря] (бот.) «жовті квіти, що цвітуть на болоті ранньою весною» Ва; — очевидно, результат народноетимологічної видозміни вихідного [скоробзря] «(букв.) скороспіла (квітка)» (пор. [скоробзря] «ранній овес»). — Див. ще *скоробзрий*. — Пор. *колобзря*.

[конобзити] «корчити, морщити (в роботі); (безос.) морозити? судомити?», [коноба] «вередунка, задирака» Я, [конобзливий] «вередливий, задержуватий» Я; — п. [копозіс] «намовляти, посилено наполягати», [копозіс сіє] «виявляти нетерпіння, поспішати»; — псл. *ко-poziti*, похідне від **ко-поза*, пов'язаного з діє-

словом (*pro-*)*pъziti*, *nizati*, укр. *низати* (пор. (*за-*)*ноба*, похідне того самого кореня й ступеня вокалізму) і утвореного від нього за допомогою словотворчого компонента *ко-* (пор. [ковертати] «повертати»); в основі семантичного розвитку лежить переносне вживання дієслова *низати* «колоти наскрізь» (> «дошкудляти, непокоїти»). — ЭССЯ 10, 195. — Див. ще *низати*. — Пор. *заноба*, *каверза*, *ковертати*, *ніж*¹.

Кобнон (чоловіче ім'я), *Кобнаш* (розм.), [Конін], ст. *Кононъ* (1427); — р. *Кобон*, бр. *Кобан*, *Кобаш* (розм.), *Канаш* (розм.), болг. *Конон*, цсл. **Кобонъ**, стсл. **Кобонъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. *Κόβων*, *Κόβων* (власне ім'я деяких діячів культури та ін. з Афін і Самоса) етимологічно неясне. — Сл. вл. імен 214.

[конопа] «неспокійне поведження; неспокій» Ж, [конопадъ] «тс.» Ж, [конопадити] «обтяжувати, дратувати, дражнити; принажувати» Ж, [конопити] «тс.» Ж, [конопливий] «задержуватий» Ж, [приконопа] «принада» Нед, [приконопити] «принадити» Нед; — неясне.

[конопатий] «з рябим обличчям» Ва, *коноплястий* «веснянкуватий, ластатий»; — р. *коноп'ятий* «веснянкуватий; поритий віспою», п. [копораты] «веснянкуватий; подібний до конопель (за кольором)», [копоріаты], *копоріасты*, [копорісты] «тс.»; — псл. **копорать* «веснянкуватий; (спочатку) подібний за кольором до конопель», **копорjать*, [копорjастъ, копорістъ] «тс.», похідні від псл. **копорја* (**копорь*) «конопли звичайні, *Cannabis sativa* L.»; п. [копорlasty] «подібний до конопель (за кольором); веснянкуватий», мабуть, запозичено з української мови; укр. [коноплястий] «веснянкуватий, ластатий», можливо, є порівняно новим безпосереднім утворенням від *коноплі*, паралельним до р. [коноплястий] «веснянкуватий». — Шанський ЭСРЯ II 8, 260; Фасмер II 311—312; Зеленин РФВ 63, 407—409; Преобр. I 345—346; Sławski II 424—425; Vern. I 559. — Див. ще *коноплі*.

коноп'ятити «забавити, затикати щілини, діри мохом, клоччям», *коноп'ятка* «маленька залізна лопаточка для коно-

пачення», *конопа́тник*, [коно́пать] «матеріали для конопачення суден» Я; — р. *конопа́тить*, [коноплова́ть] «конопатити», ст. *конопатити* (1584), бр. *канапа́ціць*, *канапа́тчык*, п. [koporacić], заст. *копорасу́ць*, ч. заст. *копорасіти*; — псл. (сх.) [koporatiti], похідне від *копора́ть* (пор. укр. [коно́пать] «матеріали для конопачення суден», р. (діал., ст.) *ко́нопать* «коноплі, мох, клоччя для конопачення суден»), що через *копора́ть* «коноплястий» зводиться до псл. **копорја* «коноплі»; менш обгрунтоване виведення (Фасмер II 311) від іт. *calafatare* «конопатити», що походить від ар. *qalafa* (*qallaf*) «конопатити кораблі». — Sławski II 424—425; Bern. I 470. — Див. ще **коно́плі**. — Пор. **конопаний**.

коно́плі (бот.) «*Сannabis L.*», [коло́пні, коло́пня] «тс.», *коноплі́на*, *конопли́сько* «місце, де росли коноплі», *конопли́ще* «тс.», *конопля́р*, *конопля́рство*, *конопельний*, *конопля́ний*; — р. *конопля́*, бр. *кано́плі*, п. *копоріе* (мн.), ч. *копорё*, *копорі*, слц. *копоре*, вл. нл. *копорје*, болг. *коно́п*, м. *коноп*, схв. *ко́нопля*, слн. *копорлја*, р.-цсл. **конопльньи** «конопляний»; — псл. **копорја* «коноплі», **копорь*; — запозичене з невідомого джерела, як і пгерм. **napara-* (>двн. *napaf*), гр. *κάνναβις* «тс.»; припускається запозичення в праслов'янську мову з народної латині (нар.-лат. **caparis* чи **caparius* від гр. *κάνναβις*); можливо, першоджерелом є індоіранське **kapā-* (скіфське **kapā-*) або шумер. *kipibu* «тс.». — Фасмер—Трубачев II 312; Sławski II 425—426; Machek ESJČ 273; БЕР II 592—593; ЭССЯ 10, 188—193; Bern. I 558—559; Абаев ИЭСОЯ I 512; Нapp IF 68, 99. — Пор. **кенáф**.

конопля́нка (орн.) «*Carduelis cannabina L.*», [конопельник, конопенька, конопляник, конопляр, коноплярка, коноплячок] «тс.» Шарл.; — р. *конопля́нка*, бр. *канапья́нка*, п. [kopornik], п. ч. *копорка*, слц. *копёрка*, вл. *копора́к*, нл. *копорас*, болг. [конопа́рчел], схв. *ко́нопля́рка*, слн. *копорлјенка* «тс.»; — псл. **копорја́пка*, **копорја́гъка*, **копоръ́ка*, похідні від **копорја*; назви зумовлені тим, що цей птах живиться конопляним сім'ям. — Булаховський Вибр. пр. III

206; Machek ESJČ 273. — Див. ще **коно́плі**.

[**коно́шок**] (пестливе) «мала дитина; щось маленьке» Ва; — неясне.

консе́рви, *консе́рва*, *консерва́ція*, *консе́рвник*, *консервува́ти*; — р. *консе́рвы*, *консе́рва*, бр. *кансе́рвы*, п. вл. *konserwa*, ч. слц. *konzerva*, болг. *консе́рви*, м. *конзерва*, схв. *ко́нзе́рва*, слн. *konzêrva*, *konzeŕva*; — запозичення з французької мови; фр. *conservé* «консерва» пов'язане з дієсловом *conservé* «берегти, зберігати», що походить від лат. *cōnservāre* «тс.», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *servāre* «тс.», спорідненого з ав. *haraiti*, *haurvaiti* «приділяє увагу, захищає», гр. *ἄρωσ* «захисник». — СІС 352; Шанский ЭСРЯ II 8, 262—263; Фасмер II 312; Sławski II 428—429; Dauzat 199; Walde — Hofm. II 525—526. — Див. ще **коалі́ція**. — Пор. **консерваті́вний**, **консерва́торія**.

консерваті́вний, *консерваті́зм*, *консерваті́ст*, *консерва́тор*; — р. *консерваті́вний*, бр. *кансерваті́ўны*, п. *konserwatywny*, ч. *konzervativní*, слц. *konzervativny*, вл. *konserwatywny*, болг. *консерваті́вен*, м. *конзерваті́вен*, схв. *ко́нзерваті́ван*, слн. *konservativen*, *konzeŕvativen*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *konservatív*, англ. *conservative* походять від фр. ст. *conservatif*, яке зводиться до лат. *cōnservātīvus* «охоронний, зберігаючий», пов'язаного з дієсловом *cōnservo* «бережу, зберігаю, охороняю». — СІС 352; Шанский ЭСРЯ II 8, 261—262; Sławski II 428—429; Kopaliński 520; БЕР II 594; Klein 337; Dauzat 199. — Див. ще **коалі́ція**, **консе́рви**. — Пор. **консерва́торія**.

консерва́торія, *консервато́рець*; — р. болг. *консерва́торія*, бр. *кансервато́рья*, п. *konserwatorium*, ч. *konzervatoř*, слц. *konzervatōrium*, вл. *konserwatorij*, м. *конзерваториум*, схв. *конзе́рва́тѳрїј*, *конзе́рва́тѳрија*, *конзе́рва́тѳријум*, слн. *konservatōrij*; — запозичення з італійської мови; іт. *conservatorio* «притулок; учбовий заклад; консерваторія» є похідним від дієслова *conservare* «зберігати, берегти», яке зводиться до лат. *cōnservo*, *-āre* «тс.». — СІС 352; Шанский ЭСРЯ II 8, 262; Holub—Lyer

260; БЕР II 594; Mestica 366. — Див. ще **коаліція, консерви.** — Пор. **консервативний.**

консіліум «нарада лікарів»; — р. болг. *консіліум*, бр. *кансіліум*, п. *consylium*, ч. *konsilium*, *konzilium*, слц. *konziliium*, м. *конзилиум*, схв. *кѡнзѣлѣј*, *кѡнзѣлијум*, слн. *konziliij* «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. *cōnsiliū* «нарада» є похідним від *cōnsulo* «раджує, обговорюю», утвореним з префікса *com-* (*con-*) «з-» і кореневої частини, пов'язаної, мабуть, з іє. **sel-* «взяти, брати; хапати, схопити» (пор. гр. *ἐλεῖν* «брати», дірл. *selb* «власність», кіпр. *helw* «тс.»). — СІС 353; Шанский ЭСРЯ II 8, 263; Sławski II 409; Brückner 251; Holub—Lyer 260; Walde—Hofm. I 264—265. — Пор. **консул.**

консистенція «ступінь щільності або густини речовини»; — р. болг. *консистенція*, бр. *кансістэнця* «тс.», ст. *консистенция* «перебування» (1686), п. *konsystencja* «консистенція; (ст.) постій, місце розквартирування війська», ч. *konsistence* «консистенція», *konzistence*, слц. *konzistencia*, вл. *konsistenca*, схв. *конзистѣнція*, слн. *konsistenca*, *konzistenca* «тс.»; — запозичення з латинської мови; слат. *consistentia* «склад, густота; стан, положення» пов'язане з лат. *cōnsisto* «стаю; затримуюся, зупиняюся; складаюся з чогось», утвореним за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *sisto* «ставлю; споруджую; зміцнюю». — СІС 353; Шанский ЭСРЯ II 8, 263; Булыка 167; Sławski II 433; Walde—Hofm. II 548. — Див. ще **асистент, коаліція.**

консолідація «зміцнення, згуртування», *консолідувати*; — р. болг. *консолідація*, бр. *кансалідація*, п. *konsolidacja*, ч. *konsolidace*, слц. *konsolidacia*, вл. *konsolidacija*, м. схв. *консолідація*, слн. *konsolidacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Konsolidation*, фр. англ. *consolidation* походять від пізньолат. *cōnsolidatio* «згуртування», пов'язаного з *cōnsolido* «зміцнюю, підтримую; консолідую», утвореним за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *solido* «зміцнюю», пов'язаного з *solidus* «масивний; твердий; цілий,

весь». — СІС 353; Kopaliński 520; Holub—Lyer 256; БЕР II 595; Klein 338—339; Dauzat 200; Walde—Hofm. II 555. — Див. ще **коаліція, солідний.**

конспект, *конспективний, конспектувати*; — р. болг. *конспект*, бр. *канспект*, п. ч. слц. вл. *konспект*, м. *конспект*, схв. *кѡнспект*, слн. *konspékt*; — запозичене з латинської мови, очевидно, через німецьке посередництво (нім. *Konspékt*); лат. *cōnspectus* «зір, видіння; огляд» пов'язане з дієсловом *cōnspicio* «дивлюсь, бачу, спостерігаю», утвореним за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *spicio* (*specio*) «дивлюсь». — СІС 353; Шанский ЭСРЯ II 8, 265; Sławski II 429; Brückner 88; Holub—Lyer 257, 59; БЕР II 595; Вуякляк 461. — Див. ще **аспект, коаліція.**

конспірація, *конспіратор, конспіративний, конспіраційний, конспірувати*; — р. болг. *конспірація*, бр. *канспірація*, п. *konspiracja*, ч. *konspirace*, слц. *konšpiracia*, вл. *konspiracija*, м. схв. *конспірація*, слн. *konspiracija*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Konspiration*, фр. англ. *conspiration* походять від лат. *cōnspīrātio* «змова; угода», пов'язаного з *cōnspīrāre* «разом звучати; бути згодним; узгоджуватися; таємно змовлятися», що складається з префікса *com-* (*con-*) «з-» і основи дієслова *spīro* «дую; дихаю», спорідненого з псл. *piscati* «свистати, пищати», укр. *пискати, пищати*. — СІС 353; Шанский ЭСРЯ II 8, 266; Sławski 429—430; Holub—Lyer 257; БЕР II 595; Dauzat 200; Walde—Hofm. II 575—576. — Див. ще **коаліція, пискати.**

констатувати, *констатія*; — р. *констатувати*, бр. *канстатаваць*, п. вл. *konstatować*, ч. *konstatovati*, слц. *konštатовat'*, болг. *констатірам*, м. *констатіра*, схв. *констатірати*, слн. *konstatirati*; — запозичення з французької мови; фр. *constater* «констатувати, встановлювати» утворено на основі лат. *cōnstat* «установлено, відомо», пов'язаного з дієсловом *cōnstāre* «твердо стояти; залишатися незмінним», що складається з префікса *com-* (*con-*) «з-» і дієслова *stāre*, *sto* «стояти», спорідненого з псл. *stati*, укр. *стати*. — СІС 354; Шанский

ЭСРЯ II 8, 267; Kopaliński 521; Holub—Lyer 257; БЕР II 596; Dauzat 200; Walde—Hofm. II 596—598.— Див. ще **коаліція**, **стати**.— Пор. **конституція**.

конституція «основний закон держави; будова організму», *конституціоналізм*, *конституціоналіст*, *конституційний* «визначальний; який становить основу чого-небудь», *конституційний* (політ.), *конституціональний* (біол.), *конституювати* «установлювати склад, зміст»;— р. болг. *конституция*, бр. *канстытыця*, ст. *констытыця* (1565), п. *konstytucja*, ч. *konstituace*, сл. *konštitúcia*, вл. *konstytucija*, м. схв. *конституция*, сл. *konstitúcija*;— запозичення з латинської мови; лат. *cōnstitutio* «установа; постанова; конституція» пов'язане з дієсловом *cōnstituo* «встановлюю; постановляю; влаштовую», утвореним з префікса *com-* (*cop-*) «з-» і основи дієслова *statuo* «ставлю; зупиняю; саджаю», пов'язаного з *sisto* «ставлю, розташовую, зупиняю», *sto* (*stāre*) «стою», спорідненими з псл. *stati*, укр. *стати*.— СІС 354; Фасмер II 313; Sławski II 431; Holub—Lyer 257; БЕР II 596; Walde—Hofm. II 596—598.— Див. ще **коаліція**, **стати**.— Пор. **конститувати**.

конструкція, *конструктивізм*, *конструктивіст*, *конструктор*, *конструктивний*, *конструкційний*, *конструювати*;— р. болг. *конструкция*, бр. *канстрыкцыя*, п. *konstrukcja*, ч. *konstrukce*, сл. *konštrukcija*, вл. *konstrukcija*, м. *конструкция*, схв. *конструкција*, сл. *konstrúkcija*;— запозичення з латинської мови; лат. *cōnstrūctio* «будова» пов'язане з *cōnstruo* «складаю; споруджую, будую», утвореним з префікса *com-* (*cop-*) «з-» і дієслова *struo* «кладу одне на одне; розкладаю; будую, споруджую», спорідненого з гот. *straujan* «розсипати», двн. *strēwen* «тс.», лит. (жем.) *lstrunýti* «будувати, зводити», псл. *strupa*, укр. *струна*.— СІС 354; Шанский ЭСРЯ II 8, 270; Фасмер II 313; Sławski II 430—431; БЕР II 597; Walde—Hofm. II 607—608.— Див. ще **коаліція**, **струна**.

консул «представник однієї держави в іншій», *консулат*, *консульство*;— р. бр. болг. *консул*, п. ч. вл. *konsul*, ч. сл. *konzul*, м. *конзул*, схв. *кѡнсул*,

кѡнзул, сл. *kónzul*;— запозичення з латинської мови; лат. *cōnsul* «консул, кожний з двох виборних найвищих урядових осіб Римської республіки; (рідк.) радник; той, що дає поради (прізвисько Юпітера); (слат.) міський радник, бургомістр» пов'язане з *cōnsulo* «раджусь, обговорюю, думаю; дію, турбуюсь; питаю».— СІС 354; Шанский ЭСРЯ II 8, 270; Фасмер II 313; Смирнов 156; Hüttl-Worth 15; Sławski II 431; Kopaliński 522; Machek ESJČ 273; Holub—Lyer 260; БЕР II 597; Walde—Hofm. I 264—265.— Див. ще **консіліум**.

консультація, *консультант*, *консультативний*, *консультаційний*, *консультувати*;— р. *консультация*, бр. *кансультыця*, п. *konsultacja*, ч. *konzultace*, *konsultace*, сл. *konzultácia*, вл. нл. *konsultacija*, болг. *консултация*, м. схв. *консултация*, сл. *konzultácia*;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Konsultation*, фр. англ. *consultation* походять від лат. *cōnsultatio* «нарада; розгляд; звертання за порадою», пов'язаного з дієсловом *cōnsulto* «раджуся; обмірковую; прошу поради», фреквентатива до *cōnsulo* «тс.», утвореного з префікса *com-* (*cop-*) «з-» і основи *-sul-*, пов'язаної з *-sil-* у *cōnsilium* «консіліум».— СІС 355; Шанский ЭСРЯ II 8, 271; Sławski II 432; Holub—Lyer 260; БЕР II 597; Dauzat 201.— Див. ще **консіліум**.— Пор. **консул**.

[**конт**¹] «продовольство, харчі»;— не зовсім ясне; можливо, результат зворотного словотвору, пов'язаний з *контентувати* «годувати, харчувати, утримувати» (пор.).

[**конт**²] «кінець» Я;— р. [**конт**] «тс.»;— очевидно, запозичення з французької мови; фр. *compte* «рахунок; квит» пов'язане з дієсловом *compter* «рахувати», яке походить від лат. *computāre* «тс.; вважати», утвореного за допомогою префікса *com-* від дієслова *putāre* «міркувати, зважувати, рахувати, думати; чистити; різати»; пор. бр. *конт* у виразі *на гэты к.* «відносно цього» (букв. «на цей рахунок»).— Dauzat 193; Walde—Hofm. II 393.— Див. ще **ампутація**, **коаліція**.— Пор. **депутат**, **диспут**, **конт**, **контбра**.

конта́кт, *конта́ктор*, *конта́ктний*, *контактува́ти*; — р. болг. *конта́кт*, бр. *канта́кт*, п. ч. слц. вл. *kontakt*, м. *контакт*, схв. *контáкт*, слн. *kontákt*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. *Kontákt*, фр. *contact* походять від лат. *contáctus* «дотик, зіткнення», пов'язаного з дієсловом *contingo* «торкаю, дотикаюся», утвореного за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *tango* «дотикаюся». — СІС 355; Шанский ЭСРЯ II 8, 272—273; Sławski II 434; Holub—Lyer 61, 257; БЕР II 598; Bloch I 147; Dauzat 201; Walde—Hofm. II 647—648. — Див. ще **коалі́ція**, **такт**.

контéкт «цілісна частина тексту, до складу якої входить дане слово або речення»; — р. болг. *контéкт*, бр. *канта́кт*, п. вл. *kontekst*, ч. слц. *kontext*, м. *контекст*, схв. *контéкт*, слн. *kontékt*; — запозичення з французької мови; фр. *contexte* походить від лат. *contextus* «з'єднання, зв'язок», пов'язаного з дієсловом *contexo* «з'єдную в процесі ткання; сплітаю», утвореним за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *texo* «тчу; сплітаю; складаю; komponую». — СІС 356; Шанский ЭСРЯ II 8, 273—274; Sławski II 434; Kopaliński 523; Holub—Lyer 257; БЕР II 598; Dauzat 202; Walde—Hofm. II 678. — Див. ще **коалі́ція**, **текст**.

контентува́ти (заст.) «годувати, харчувати, утримувати; пригощати», [*контентува́ти*] «годувати, утримувати; годити, догоджати МСБГ», [*контитувва́ти*] «годити, догоджати МСБГ», [*континтувва́тися*] «задовольнятися, обмежуватися, бути радим» *Me*, [*контентува́тися*] «задовольнятися; пригощатися» МСБГ, [*контитувва́тися*] «тс.» МСБГ, [*контéнтій*] «задоволений», [*контéнтний*] МСБГ, *конті́тний* Ж] «тс.», *уконтентува́ти* «задовольнити; пригостити»; — слц. [*kontentný*] «задоволений»; — запозичення з польської мови; п. [*kontentować*] «задовольняти», *kontentować się* «задовольнятися», *kontent* «задоволений», як і ч. заст. *kontent* «задоволення, спокій», схв. *контен* «задоволений», *контен(а)т*, слн. *kontènt* «тс.», походять від слат. *contēntare* «задовольняти, догоджати, оплачувати», лат. *contentus* «задоволений чимсь»,

пов'язаних з дієсловом *continēre* «утримувати, тримати разом, тримати в певних межах, обмежувати». — Онышкевич Исслед. п. яз. 243; Sławski II 435. — Див. ще **континéнт**.

[**кóнти**] (мн.) «вузол волосся в угорських жінок» Ж; — слц. *kont* «жіноча зачіска, вузол довгого волосся на потилиці», [*kont'*] «тс.», схв. *кóнѣа* «вид жіночого головного убору»; — запозичення з угорської мови; уг. *konty* «пучок, вузол (волосся)»; шиньйон» не зовсім ясне, можливо, пов'язане з *kunkogodni* «загинатися, закручуватися». — Machek ESJČS 218; Верп. I 560; Mikl. EW 127; Bárcki 169; MNTESz II 555—556.

континéнт, *континентáльний*; — р. болг. м. *континéнт*, бр. *кантинéнт*, п. *kontynent*, ч. слц. вл. *kontinent*, схв. *контй́нент*, *контй́ненат*, слн. *kontinènt*; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. *Kontinent* «континент, материк», фр. *continent* «тс.» зводяться до лат. *continēns* (род. в. *continentis*) «тс.; тверда земля», що виникло в результаті скорочення термінологічного словосполучення *terra continens* «тс.» (букв. «неперервна земля») і субстантивації прикметника *continēns* «неперервний, суцільний; суміжний; зв'язний», первісно дієприкметника *ten-* ч. від дієслова *continēre* «містити; утримувати; охоплювати, зберігати; з'єднувати, пов'язувати», утвореного з префікса *com-* (*con-*) «з-» і дієслова *tenēre* «тримати», спорідненого з псл. *teneto* «сітка для ловлі звірів і птахів», укр. *тенéта* «тс.». — СІС 356; Шанский ЭСРЯ II 8, 274—275; Лукичева Проблемы ономастики. Вологда 1974, 127—129; Sławski II 441—442; Kopaliński 526; Brückner 251; Holub—Lyer 257; БЕР II 599; Bloch—Wartburg 147; Kluge—Mitzka 194; Ernout—Meillet I 140. — Див. ще **коалі́ція**, **тенéта**.

кóнто «рахунок»; — п. ч. слц. вл. *konto*, болг. м. *кóнто*, схв. *кóнто*, слн. *kónto*; — очевидно, через польське посередництво запозичено з італійської мови; іт. *conto* «рахунок, розрахунок; звіт» пов'язане з дієсловом *contare* «лічити, рахувати; обчислювати», що походить від лат. *computāre* «тс.». — СІС 356; Sławski II

436; Koralinski 523—524; Holub—Lyer 258; БЕР II 599; Вујаклија 464; Klein 344; Mestica 348, 376.— Див. ще **коаліція, ампутáція**.— Пор. **депутáт, дїслут, кóмпут, конт², контóра**.

контóра, [кантóра], **контóрка, контóрник**;—р. болг. **контóра**, бр. болг. **кантóра**, н. Kantor «контора; письмовий стіл», ч. kontor «канцелярська робота», слц. вл. kontor «контора», схв. **кóнтора**, слн. **kontór** «тс.»;— запозичено за російським і польським посередництвом з німецької й голландської мов; нім. **Kontór** «контора», гол. **kantoor** «тс.» походять від фр. **comptoir** «контора; письмовий стіл, прилавок», пов'язаного з **compter** «рахувати, лічити; зважати», що продовжує лат. **computare** «міркувати; розраховувати».— Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ II 8, 275; Фасмер II 313; Sławski II 47; Kluge—Mitzka 393; Dauzat 193; Walde—Hofm. II 393—394.— Див. ще **коаліція, ампутáція**.— Пор. **депутáт, дїслут, кóмпут, конт², кóнто**.

контóсити — див. **кундóсити**.

контр- (префікс із значенням «протилежний, проти») у словах типу **контратáка, контргáйка, контрзáхід, контрнáступ, контрпáра, контррóзвідка, контрудáр**);—р. бр. **контр-**, н. **kontr-**, **kontra-**, ч. слц. слн. **kontra-**, болг. м. схв. **контра-**;— запозичення з французької мови; фр. **contre** «проти», **contre-тс.**» походить від лат. **contrā** «проти, навпроти, всупереч», **contrā-** «проти-», що є результатом злиття префікса **com-**(**cop-**) «з, разом, проти», давнього прийменникового походження, і суфікса **-trā-**, представленого також у прийменнику (прислівнику) **extrā** «поза, зовні, без, збоку; крім, над»; до семантики пор. гр. **ávti** «замість, разом, через, крім», **ávti-** «проти, замість, разом».— СІС 356; Фасмер II 314; ССРЛЯ 5, 1328; Лехин—Петров 357; Sławski II 436—437; Koralinski 524; Brückner 253; Holub—Lyer 258; БЕР II 599—600; Ernout—Meillet I 140.— Див. ще **коаліція**.

контрабáнда «незаконне перенесення або перевезення через кордон товарів», **контрабандіст**;—р. болг. м. **контрабáнда**, бр. **кантрабáнда**, н. **kontrabanda**, ч. **kontraband(a)**, слц. **kontra-**

band, вл. **konterbanda**, схв. **контрабанд**, **контрбáнда**, слн. **kontrabánda**;— очевидно, через російське посередництво запозичене з французької мови; фр. **contrebände** походить від іт. **contrabbando** «контрабанда», що складається з прислівника **contra** «проти», який продовжує лат. **contrā** «тс.» та іменника **bando** «оголошення; урядове розпорядження, указ», яке походить від дфранк. ***ban** «тс.» (пор. двн. **ban** «наказ під загрозою смертної кари; заборона»).— Шанский ЭСРЯ II 8, 276; Фасмер II 313; Смирнов 156; Dauzat 71, 203; Mestica 377; Kluge—Mitzka 50.— Див. ще **банáльний, баніт, баяти, контр-**.

контрабáс, контрабасіст;—р. **контрабáс**, заст. **контрбáс**, бр. **кантрабáс**, п. ч. слц. вл. **kontrabas**, болг. **контрабáс**, м. **контрабас**, схв. **кóнтрабас**, слн. **kóntrabas**;— запозичення з італійської мови; іт. **contrabasso** «контрабас», букв. «бас, розташований проти (віолончелі)» утворене з прийменника **contra** «проти», що походить від лат. **contrā** «тс.» та іменника **basso** «бас».— Фасмер II 313; Koralinski 524; БЕР II 600; Dauzat 77; Mestica 377.— Див. ще **бас, контр-**.

контрáкт «письмова угода про взаємні зобов'язання», **контрактáція, контрактáнт, [контрáкти]** «вибір парубками дівчат на водохрещі» Я, **контрáктний, контрактувáти**;—р. болг. **контрáкт**, бр. **кантрáкт**, п. ч. слц. вл. **kontrakt**, м. **контракт**, схв. **кóнтракт**, слн. **kontrákt**;— запозичення з німецької мови; н. **Kontrákt** походить від лат. **contractus** «стягання; здійснення; угода, договір, контракт», пов'язаного з **contraho** «стягаю; спричиняю; викликаю», утвореним за допомогою префікса **com-**(**cop-**) «з-» від **traho** «тягну; викликаю».— СІС 356; Фасмер II 314; Sławski II 437; Michejda JP 37/2, 159; БЕР II 600.— Див. ще **абстрагувáти, коаліція**.

контрамáрка;—р. **контрамáрка**, заст. **контрмáрка**, бр. **кантрамáрка**, п. **kontramarka** «контрамарка; додатково викарбуваний знак на монеті», ч. слц. **kontramarka** «знак на монеті», болг. **контрамáрка**, схв. **кóнтрамáрка**;— очевидно, через російське посередництво запозичено з французької мови;

фр. *contremarque* утворене з прийменника *contra* «проти» та іменника *marque* «марка». — Шанский ЭСРЯ II 8, 278; Dauzat 461. — Див. ще **контр-, мар́ка**.

контра́ст «гостро виражена протилежність», *контрастува́ти*; — р. болг. *контра́ст*, бр. *кантра́ст*, п. ч. слц. вл. *kontrast*, м. *контраст*, схв. *контраст*, слн. *kontrást* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. *contraste* виводиться від іт. *contrastò* «тс.», похідного від дієслова *contrastare* «протиставляти, контрастувати», що продовжує нар.-лат. **contrastare* «тс.», утворене за допомогою префікса *contra-* «проти» від дієслова *stāre* «стояти», спорідненого з псл. *statī*, укр. *ста́ти*. — СІС 357; Шанский ЭСРЯ II 8, 279; Фасмер II 314; Sławski II 4 37—438; Brückner 253; Holub—Lyer 60, 258; БЕР II 601; Dauzat 203; Bloch 148; Walde—Hofm. II 596—599. — Див. ще **контр-, ста́ти**.

ко́нтри (мн.) «напружені стосунки, великі суперечки», [*контрува́ти*] «ворогувати, лаятися, сваритися» Я; — бр. *ко́нтры*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *ко́нтры* походить від фр. *contre* «проти», що зводиться до лат. *contra* «тс.». — Фасмер II 314; Bloch 174; Dauzat 203. — Див. ще **контр-**.

контро́ль, *контроле́р*, *контролюва́ти*; — р. *контро́ль*, бр. *кантро́ль*, п. ч. слц. вл. *kontrola*, болг. *контро́л(а)*, м. схв. *контро́ла*, слн. *kontróla*; — запозичення з французької мови; фр. *contrôle* є результатом спрощення давнішого **contrerole*, букв. «зворотний, протилежний, подвійний рахунок», утвореного з префікса *contre-* «проти» та іменника *gôle* «список, перелік, реєстр», до якого зводиться й укр. *ро́ль*. — СІС 358; Фасмер II 314; Sławski II 438; Holub—Lyer 258—259; БЕР II 601; Bloch—Wartburg 531; Dauzat 203; Gamillscheg 257. — Див. ще **контр-, ро́ль**.

контю́зія, *контю́жений*, *контю́зити*; — р. болг. *контю́зия*, бр. *кантю́зия*, п. *kontuzja*, ч. *kontuze*, *kontuse*, слн. *kontúzia*, м. *контужи́я*, схв. *контю́зи́я*, слн. *kontuzija*; — запозичення з латинської мови; лат. *contūsio* «контюзія; удар; розбиття, розтирання; полом, псування» пов'язане з *contundo* «розбиваю, знищую,

б'ю; товчу, подрібнюю, розтираю», утвореним за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *tundo* «б'ю, стукую; товчу, мелю», спорідненого з дінд. *tundatē* «штовхає, коле, жалить», *tu-dāti* «тс.», дангл. *stuptan* «штовхати», *stōtan*, двн. *stōzan*, гот. *stautan*, дісл. *stauta* «тс.», *stuttr* «короткий», дірл. *dotuit* «валить», алб. *shtynj* (**studniō*) «штовхаю», вірм. *t'ndal*, *t'ndel* «ставати приголомшеним, труситись», можливо, також з псл. *studiti* «охолоджувати; морозити, трусити», укр. *студі́ти* «тс.». — СІС 358; Шанский ЭСРЯ II 8, 283; Фасмер II 314, III 786—787; Sławski II 441; Holub—Lyer 259; БЕР II 601; Kluge—Mitzka 754, 762; Bloch—Wartburg 149; Walde—Hofm. II 716—717. — Див. ще **коалі́ція**. — Пор. **студі́ти**.

ко́нтур «обрис», *оконтуро́вка*, *оконту́рити*, *оконту́рювати*; — р. *ко́нтур*, заст. *конту́р*, бр. *ко́нтур*, п. *kontur*, ч. вл. *kontura*, слц. слн. *kontúra*, болг. м. схв. *конту́ра*; — очевидно, запозичене за російським і, можливо, німецьким посередництвом (н. *Kontúr* «контур») з французької мови; фр. *contour* «обрис, контур» виникло на основі засвоєного іт. *contorno* «обрис, контур; гарнір; оточення», похідного від дієслова *contornare* «оточувати, облямовувати; оперізувати», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*), що продовжує лат. *con-* (*con-*), від дієслова *turnare* «повертатися; знову ставати; приводити (до чогось); бути доречним; належати; (заст.) обертати; віддавати назад», яке продовжує лат. *turnāre* «точити, обточувати, погладжувати», пов'язане з *turnus* «різець для тесання; токарний верстат», що походить від гр. *τόρνος* «циркуль; токарний верстат», пов'язаного з *τεῖρον* «тру; мучу», спорідненим з псл. **terti*, укр. *те́рти*. — СІС 358; Шанский ЭСРЯ II 8, 283; Фасмер II 314; Sławski II 440; Holub—Lyer 259; Bloch 173; Dauzat 202; Mestica 376—377, 1927; Walde—Hofm. II 692; Frisk II 885, 913—914; Boisacq 948—949. — Див. ще **коалі́ція**, **те́рти**.

[**контю́х**] «свинячий шлунок, ковбаса Ж; кінський шлунок; сліпа кишка Везн»; — очевидно, результат видозміни слова *кѣндюх* «шлунок; рубець; сальце-

сон», зближеного із словами *конячий*, *конятина*, похідними від *кінь*, або з п. *kaŋnica* «сліпа кишка; велика ковбаса», похідним від *kaŋ* «кут». — ВеЗн 27. — Див. ще *кэндюх*, *кінь*, *кут*.

конура «буда; тісне й брудне приміщення», [канура] «тс.» Slavia 5; — р. *конура*, *канура*; — остаточно не з'ясоване; вважалось утвореним із словотворчого компонента *ко-* (*ка-*), як у *коверзувати*, *каверза*, і основи **нура* «нора», як п. ст. *pura* «тс.» (Mikl. EW 153, 213; Otrębski ZW 275); виводилось від калм. *хоніг* «нічліг, (пташине) гніздо», монг. *qonurug* (Bern. I 483) або монг. *конох* «ночувати», *конуур* «місце ночівлі тварин» (Баскаков та ін. Взаимод. и взаимособог. 55); зіставлялося з лат. *canis* «собака» (Matzenauer 194). — Фасмер II 182.

конус, *конічний*, *конусний*; — р. бр. болг. м. схв. *кѳнус*, п. вл. *konus*, ч. *konusový* «конічний», *kónický*, слц. слн. *kónus*; — запозичення з латинської мови; лат. *conus* походить від гр. *κόνος* «шпичак шолома; соснова шишка; дзига; конус», яке зіставляється здебільшого з лат. *сѳs* «точильний камінь», дінд. *šāpa-* «тс.», *śi-šāti* «точить, гострить». — СІС 359; Фасмер II 315; Kopaliński 517; Holub—Lyer 255—259; БЕР II 602; Белецкий Принципы 34; Frisk II 62—63.

конференція; — р. болг. *конференция*, бр. *канферэнция*, п. *konferenca*, ч. *konference*, слц. *konferencia*, вл. *konferenca*, м. *конференција*, схв. *конферэнција*, слн. *konferéncja*; — запозичення з латинської мови; слат. *conferentia* «присудження (церковної бенедикції); розмова», букв. «постанова, рішення» пов'язане з дієсловом слат. *conferre* «збиратися разом; порівнювати, розмовляти, радитися; пропонувати», лат. *сѳnferre* «збирати, з'єднувати; ставати поруч, наближатися; розмовляти; порівнювати; доручати, вживати», утвореним за допомогою префікса *соп-* (*соп-*) «з-» від дієслова *ferre* «нести; одержувати; вести; витримувати; повідомляти, пропонувати; говорити; обмірковувати», спорідненого з псл. *bratī* «брати, здобувати», укр. *брати* «тс.». — СІС 359; Фасмер—Трубачев II 315; Sławski II 413—414; Kopaliński 515; Holub—I. ver 40. 254; БЕР II 603;

Ernout—Meillet I 227—229; Walde—Hofm. I 483—485; Fogarasi St. sl. 4, 65. — Див. ще *брати*, *коаліція*.

конфета (розм.) «цукерка»; — р. *конфета*, ст. *конфѳкты*, бр. ст. *конфѳкты* (1616), ч. *konfet(a)*, *konfekt*, слц. *konfekt*, вл. *konfekt* (зб.), болг. заст. *конфѳкти*, *конфѳети*, схв. *кѳнфѳек(a)t*, слн. *konfěkt*, *konfět*; — запозичення з італійської мови; іт. *confetto* «цукерка» зводиться до лат. *сѳnfectus* «вироблений, виготовлений», пас. дієприкм. від дієслова *сѳnfacio* «виробляю, виготовляю», утвореного за допомогою префікса *соп-* (*соп-*) «з-» від дієслова *facio* «роблю»; звукові форми з *-кт-* (*-kt-*) запозичені, очевидно, через німецьке посередництво (нім. *Konfěkt*). — Москаленко УІЛ 59; Фасмер II 315; Преобр. I 347; Аркадьєва РЯШ 1974/2, 109—110; Hüttl-Worth 16; Булыка 169; Holub—Lyer 254; БЕР II 602—603; Mestica 357. — Див. ще *коаліція*, *факт*. — Пор. *конфетті*.

конфетті «кружальця кольорового паперу, якими обсипають один одного на святах»; — р. *конфѳетті*, бр. *канфеці*, п. *confetti*, *konfetti*, ч. *konfet(a)*, слц. *konfety*, болг. м. схв. *конфѳети*, слн. *konfěti*; — очевидно, через російське і французьке (фр. *confetti*) посередництво запозичено з італійської мови; іт. *confetti* «конфетті» є результатом семантичної видозміни слова *confetti* «цукерки» (одн. *confetto*); семантичний розвиток пояснюється тим, що в давнину учасників карнавалів у Римі обсипали цукерками, які пізніше були замінені кольоровими папірцями. — СІС 359; Шанский ЭСРЯ II 8, 287—288; Фасмер II 315; БЕР II 603; Dauzat 196. — Див. ще *конфета*.

конфіденціальний «довірчий», *конфіденційний* «тс.»; — р. *конфіденция* «довіра», *конфіденціальний*, бр. *канфідэнцяльны*, п. *konfidencjalny*, *konfidencja* «фамільярність», ст. «довірче повідомлення», ч. *konfidence* «довіра», *konfidenciální*, слц. *konfidencia*, *konfidenciálny*, болг. *конфидѳенция* «довірча розмова», *конфидѳенциялен*; — очевидно, через російське і польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *сѳnfidētia* «довіра» пов'язане з *сѳnfidō* «твердо наляюсь, покладаюсь», утвореним за до-

помогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *īdo* «вірю, покладаюся», спорідненого з гр. *πειθομαι* «довіряю, покладаюся; даю себе переконати», *πειθω* «переконую», псл. *bēditi* «спонукати», *bēda* «біда», укр. *bida*. — СІС 359; Шанський ЭСРЯ II 8, 288; Фасмер II 315; Sławski II 414—415; Walde—Hofm. I 493—495. — Див. ще *бідá¹*, *коаліція*.

конфіскувати, *конфіска́ція*, *конфіска́та* (зах.) «кони́скація»; — р. *конфисковать*, бр. *канфіскавіць*, п. вл. *konfiskować*, ч. *konfiskovati*, слц. *konfiškovať*, болг. *конфискувам*, м. *конфискува*, схв. *кѡнфисковати*, слн. *konfiscirati*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. *сѡnfisco* «конфіскую, обертаю в казну» утворене за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від основи іменника *fiscus* «кошик, грошова скринька; державна казна», пов'язаного з *fidēlia* «посудина з глини, скла» і спорідненого з гр. *λίθος* «бочка; великий кухоль», дісл. *bidá* «молочний чан». — СІС 359; Фасмер II 315; Sławski II 415; Holub—Lyer 255; БЕР II 603; Walde—Hofm. I 506. — Див. ще *коаліція*.

[конфіту́ра] «цукерки, ласощі; варення, спеціально виготовлене» Ж, *конфіту́ри* (зах.) «варення», *конфіту́р* «різновид джему»; — р. болг. *конфитѹр* «конфітур», п. *konfituru* «варення», *konfetury*, ч. *konfitura*, слц. *konfitúra* «тс.», вл. *konfitira* «варення, джем»; — запозичене за польським і російським посередництвом з французької мови; фр. *confiture* «варення» є похідним від дієслова *confire* «варити фрукти в цукрі, меді; маринувати», що походить від лат. *сѡnficere* (-cio) «готувати (у тому числі страви); виготовляти; складати». — СІС 359; Sławski II 415—416; Bloch 143; Dauzat 196—197. — Див. ще *конфета*.

конфлі́кт «зіткнення протилежних інтересів, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка», *конфлі́ктувати*; — р. болг. *конфлі́кт*, бр. *канфлі́кт*, п. ч. слц. вл. *konflikt*, м. *конфликт*, схв. *кѡнфликт*, слн. *konflikt*; — можливо, через німецьке посередництво (н. *Konflikt*) запозичене з латинської мови; лат. *сѡnflīctus* «зіткнення, удар; боротьба, бій» є похідним від дієслова *сѡnflīgo*

«стикаюся; борюся, б'юся; зіштовхую, з'єдную; зіставляю», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *flīgo* «ударяю, зіштовхую», очевидно, спорідненого з укр. [близна] «шрам, рана». — СІС 359; Шанський ЭСРЯ II 8, 289—290; Sławski II 416; Holub—Lyer 100, 255. — Див. ще *близна*, *коаліція*.

конфо́рка «отвір у кухонній плиті; кружок на цей отвір; пальник газової плити», [*камфо́рка*] (Ме); — бр. *канфо́рка*; — запозичення з російської мови; р. *конфо́рка*, заст. *камфо́рка* «конфорка; прилад для варіння без печі у приміщенні», *канфо́рка* «тс.» походить від гол. *komfoog* «жаровня; плитка; спиртівка», яке через снідерл. *kaffoog* «жаровня» зводиться до фр. ст. [*caffoog*] «котел для підігрівання води», що відповідає фр. ст. *chaufoіre* «тс.», пов'язаному з *chauffer* «зігрівати; палити». — Шанський ЭСРЯ II 8, 290; Фасмер II 176; Преобр. I 347; Matzenauer 389; Vries NEW 347; Dauzat 166. — Див. ще *шофе́р*.

конфу́з «замішання; ніяковість; незручне становище», *конфу́зити*, *конфу́зливий*, *конфу́зний*; — бр. *канфу́з*, болг. *конфу́з*; — запозичення з російської мови; р. *конфу́з* виникло на основі нім. *konfus* «збентежений, розгублений, сконфужений» або фр. *confus* «неясний, туманний, заплутаний; збентежений, сконфужений», які походять від лат. *сѡnfusus* «безладний, заплутаний; змішаний, збентежений», пов'язаного з дієсловом *сѡnfundō* «вливаю, зливаю; змішую; бентежу», утвореним за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *fundō* «лялю; сиплю; кидаю; розсіюю», спорідненого з гр. *χѡδην* «вилитий; достатній», гот. *giutan* «лити». — СІС 360; Шанський ЭСРЯ II 8, 290—291; Фасмер II 315; БЕР II 603—604; Dauzat 197; Walde—Hofm. I 563—564. — Див. ще *коаліція*.

конце́нтр, *конце́нтри* «концентричні кола; послідовні ступені у шкільному викладанні того самого матеріалу», *конце́нтризм*; — бр. *канце́нтр*, болг. *конце́нтър*; — запозичення з російської мови; р. *конце́нтр* є, очевидно, зворотним утворенням від прикметника *концентри́ческий* (з виразу *концентрические круги*

«концентричні кола»); думка про безпосереднє утворення з префікса *кон-* та іменника *центр* (СІС 360) менш переконлива. — Див. ще **концентричний**.

концентрат «продукт з високим вмістом поживних речовин; продукт збагачення корисних копалин», *концентрація*, *концентрувати*; — р. болг. м. *концентрат*, бр. *канцэнтрат*, п. вл. *koncentrat*, ч. слц. слн. *koncentrát*, схв. *концэнтрат*; — очевидно, за російським посередництвом запозичене з німецької мови; н. *Konzentrat* походить від слат. *concentrātus* «об'єднаний, зосереджений, концентрований», пов'язаного з дієсловом *concentrāre* «об'єднувати, зосереджувати, концентрувати», утвореного з префікса *con-* «з-» і основи іменника *centrum* «центр». — СІС 360; Шанский ЭСРЯ II 8, 291—292; Sławski II 407; БЕР II 604. — Див. ще **коаліція**, **центр**.

концентричний «який має спільний центр з чим-небудь»; — р. *концентрический*, бр. *канцэнтрычны*, п. *koncentryczny*, ч. слц. *koncentrický*, вл. *koncentryski*, болг. *концентричен*, *концентрически*, м. *концентричен*, схв. *концэнтрычан*, слн. *koncéntričen*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *konzentrisch*, фр. *concentrique*, англ. *concentric* утворені за зразком слат. *concentricus*, пов'язаного з дієсловом *concentrāre* «зосереджувати, концентрувати». — СІС 360; Шанский ЭСРЯ II 8, 293; БЕР II 604; Klein 327. — Див. ще **концентрат**.

концепт «формулювання, загальне поняття, думка», *концепція* «система поглядів на певне явище; ідейний задум твору», *концептуалізм* «напрямок у сучасній філософії, за яким загальні поняття не існують поза розумом пізнаючого суб'єкта»; — р. болг. *концепт*, бр. *канцэпт*, п. *koncept* «задум; проект; дотеп», ч. *koncept* «начерк, чернетка», слц. *koncept* «концепт, концепція; конспект; чернетка», вл. *koncept* «план; конспект», м. *концепт* «чернетка; начерк», схв. *кднцеп(а)т*, слн. *koncépt* «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. *conceptus* «входима; спалах; зачаття, запліднення; плід (зародок); (слат.) думка, уявлення» є похідним від *con-* «збираю, приймаю; задумую», утво-

реного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *capio* «беру; одержую, приймаю», спорідненого з двн. *heffan* (нвн. *heben*) «підіймати», гр. *καίλω* «глитаю», лтс. *kàmpiti* «хапати, лапати», дінд. *kapāti* «(дві) жмені», алб. *kap* «хапаю». — СІС 360; Шанский ЭСРЯ II 8, 293—294; Sławski II 407; Holub—Lyer 253; Skok II 138; Walde—Hofm. I 159—160. — Див. ще **коаліція**.

концерн «об'єднання капіталістичних підприємств різних галузей промисловості, банків та ін.»; — р. болг. *концэрн*, бр. *канцэрн*, п. ч. слц. вл. *koncern*, м. *концерн*, схв. *кднцерн*, слн. *koncēpn* «тс.»; — запозичене, очевидно, через російське і німецьке (н. *Konzern*) посередництво, з англійської мови; англ. *concern* «тс.» пов'язане з дієсловом *concern* «об'єднувати; стосуватися, цікавитися», яке походить від лат. *concernere* «разом просіювати, змішувати; (слат.) стосуватися чогось», утвореного за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від дієслова *cerno* «розрізняю; пізнаю; визначаю; просіваю», спорідненого з лит. *skirti* «відокремлювати», алб. *hap* «полоти». — СІС 361; Шанский ЭСРЯ II 8, 294; Kopaliński 513; Holub—Lyer 253; БЕР II 604; Klein 327—328; Walde—Hofm. I 205—206. — Див. ще **коаліція**.

концерт, *концертант*, *концертувати*; — р. болг. *концэрт*, бр. *канцэрт*, п. ч. слц. вл. *koncert*, м. *концерт*, схв. *кднцер(а)т*, слн. *koncērt*; — через німецьку мову (н. *Konzert*) запозичене з італійської; іт. *concerto* «суголосся, гармонія; концерт; згода, угода» пов'язане з *concertare* «узгоджувати; улагоджувати, домовлятися; настроювати (інструменти); концертувати», яке продовжує лат. *concertāre* (*concerto*) «змагатися; сперечатися», утворене за допомогою префікса *con-* (*con-*) «з-» від *certo* «стараюся, змагаюся; прагну», пов'язаного з *cerno* «розрізняю; пізнаю; просіваю»; менш певне виведення н. *Konzert* через фр. *concert* «концерт» безпосередньо з латинської мови (Holub—Lyer 253). — СІС 361; Шанский ЭСРЯ II 8, 294—295; Фасмер II 316; Сендрович РЯШ 1974/3, 95; Sławski II 407—408; Kopaliński 513; Brückner 251; БЕР II 604; Kluge—Mitza

393; Dauzat 194; Battisti—Alessio II 1044; Walde—Hofm. I 205—206, 207.— Див. ще **коаліція, концёрн**.

концесія «передача права експлуатації лісів, надр, підприємств», *концесіонер*; — р. *концессия*, бр. *канцэсія*, п. *koncesja*, ч. *koncese*, сл. *koncesia*, вл. *koncesija*, болг. *концэсія*, м. *концесија*, схв. *концэсија*, слн. *koncesija*; — запозичене, можливо, за російським, французьким (фр. *concession* «концесія; поступка») або німецьким (н. *Konzession* «концесія») посередництвом, з латинської мови; лат. *concessio* «присвоєння; згода, дозвіл; визнання (провини); поступка» пов'язане з *concedo* «відходжу; поступаюся; погоджуюся», що складається з префікса *com-* (*con-*) «з-» і дієслова *cedo* (<**ce-zdo* «крокую сюди») «іду, ходжу; відходжу; поступаюся»; утвореного з частки **ce-* «тут», спорідненої з дірл. *соі* «тут», двн. *hē* «він», і дієслова **(-)zdo* «крокую, ступаю, іду» (від кореня **sed-* «ходити»), спорідненого з псл. *ходіти*, укр. *ходіти*. — СІС 361; Шанский ЭСРЯ II 8, 296—297; Sławski II 408; Holub—Lyer 253; БЕР II 605; Dauzat 194; Walde—Hofm. I 192, 193—194.— Див. ще **коаліція, ходіти**.

[**конч́ан**] «вид кинджала з довгим клинком для пробивання броні» Я, [**конч́ар, кóнч́ір**] «тс.» Я, [**кінч́ак**] «меч з вузьким клинком»; — р. *конч́ан* «меч з вузьким клинком», *конч́ар* «тс.», п. *konczerg* «довгий важкий меч», ст. *konczerg*, *kończerg*, *kończyrg*, *kunczerg* «тс.», ч. *končič* «еспадрон», ст. *končičeř* «короткий меч», сл. *končičag* «довгий ніж, спис», [**končir**] «тс.»; — видозмінене запозичення з тюркських мов; тат. *kandžar* «кривий кинджал», крим.-тат. *ħandžär*, тур. *hançer*, аз. *хәнчәр* «тс.», як і кумик. *хынжал* «тс.», походить від перс. *ханджар* (<ар. *ħanğar* «тс.»); формальні зміни в українській, як і в інших слов'янських мовах, частково, можливо, пояснюються зближенням з укр. [**конéць**] «кінець, край». — Яворницький I 375; Фасмер II 316; Sławski II 166, 408; Brückner 230, 252; Machek ESJČ 217; Holub—Lyer 187, 253; Верп. I 384; Mikl. TEL I 307; Lokotsch 64; Räsänen Versuch 155.— Пор. **ганджар, кинджал**.

[**кóнша**] «вид трави» Ж; — неясне.

[**конш́ахти**] (мн.) (про підступи, махінації, інтриги, змову — у виразі *заходити собі з ким в к.*) Ж; — бр. [**канш́ахты**] «махінації, таємні зносини»; — запозичення з польської мови; п. *konshafty*, ст. *kunshafty* «тс.», як і ч. *kuňšaft* «змовник, клієнт», *kuňšoft*, *kuňšaft*, *kuňšoft*, заст. *kunt* «тс.», ст. *kundšoft* «звістка, відомість», сл. *kuňšaft* «клієнт», схв. [**kundšaft**] «посвідчення, свідоцтво, атестат», походить від нвн. *Kundschaft* (зб.) «клієнти; звістка, відомість; (ст.) знайомство; найближче оточення; фамільярність, спорідненість, утвореного за допомогою суфікса *-schaft*, пов'язаного з дієсловом *schaffen* «творити», спорідненим з псл. *skobliti*, укр. *скобліти*, від основи *kund* «відомий», спорідненої з псл. *znati*, укр. *знати*. — Sławski II 433—434; Machek ESJČ 247; Holub—Lyer 273; Kluge—Mitzka 412, 631, 632.— Див. ще **знати, скобліти**.

кон'юнктура «сукупність умов, збіг обставин, здатний впливати на розв'язання якої-небудь справи; сукупність ознак, які характеризують стан товарного господарства», *кон'юнктурник* «безпринципна людина, що змінює свою поведінку залежно від кон'юнктури»; — р. *кон'юнктура*, бр. *кан'юнктура*, п. *konjunktura*, ч. вл. *konjunktura*, сл. слн. *konjunktúra*, болг. *конюнктура*, м. схв. *кон'юнктура*; — через німецьке посередництво (н. *Konjunktúr*) запозичене з латинської мови; слат. *conjunctiona* «з'єднання; зв'язок; склеювання» є похідним від лат. *conjungo* «з'єдную», утвореного за допомогою префікса *com-* (*con-*) «з-» від дієслова *jungo* «з'єдную», пов'язаного з *jugum* «ярмо», спорідненим з псл. **jъgo*, укр. *іго*. — СІС 361; Шанский ЭСРЯ II 8, 298—299; Sławski II 419, 420; Holub—Lyer 44, 255—256; БЕР II 606; Dauzat 198; Walde—Hofm. I 728—729, 730—731.— Див. ще **іго, коаліція**.

конюшина (бот.) «*Trifolium L.*», [**кóнич, коні́чина** ВеНЗн] «тс.», [**коничнісько**] «поле з конюшиною» ВеНЗн, [**кóніч**] «конюшина» ВеНЗн, [**коні́чина**] «тс.» Ж, [**коні́чиниско**] «поле з конюшиною» Ж, [**коні́чник**] «*Trifolium agrarium L.*» Мак, [**конютина**] «конюшина» Мак, [**коню́чина**,

коню́шка] «тс.» ВеБ, [коню́шиниско] «поле з конюшиною» Ж, коню́шини́ще «тс.», [коню́шиця] «конюшина» ВеНЗн, [коня́тина] «тс.» Ж, Бі, [конячина] «конюшина лучна, *Trifolium pratense* L.» Мак, [куні́ч] «конюшина» ВеЗа; — р. [коню́шйна], бр. *канюшйна*, п. *konieczyna*, ч. *koníček*, *konpiček*, *koníčina* (з п.), слц. *koníčina* (з п.); — очевидно, пов'язане з *кінь*; словотворча структура не зовсім ясна. — Меркулова 92; Sławski II 417—418; Brückner 253, 254; Machek Jm. rostl. 121; ЭССЯ 10, 183. — Пор. **команá**.

[коня́тич] (бот.) «ширця звичайна, *Circea lutetiana* L.» Ж, Мак; — очевидно, пов'язане з *коня́чий* «кінський; такий, як у коня», *коня́тина* «конина», похідними від *кінь*; мотивація назви, словотвір і наголос не зовсім ясні; пор. іншу назву рослини [коня́че зілля]. — Див. ще *кінь*.

коньо́к (мн. *конькі*) «ковзан; коник, малий казковий *кінь*; гребінь (на даху)»; — бр. *канёк* «ковзан; малий казковий *кінь*», болг. *кѣнкі* (мн.) «ковзани; кішки (пристосування для залізання на стовпи)»; — запозичення з російської мови; р. *конёк* є результатом видозміни слова *конь* «кінь»; російські назви зумовлені схожістю функцій ковзанів і коней, а також тим, що традиційно гребінь на даху прикрашався фігурками, схожими на кінські голови. — Шанский ЭСРЯ II 8, 299; Фасмер II 310, 316; Булаховський Вибр. пр. III 349; БЕР III 195. — Див. ще *кінь*.

[коня́ці] «туфлі» Я; — неясне.

коня́к «міцний алкогольний напій, який виготовляють, переганяючи виноградні вина», *коня́чний*; — р. *конья́к*, бр. *канья́к*, п. *копйак*, ч. слц. *копак*, вл. *копјак*, болг. *коня́к*, м. *копјак*, схв. *копјак*, слн. *kópјак*; — запозичення з французької мови; фр. *cognac* «коньяк» походить від назви міста *Cognac*, де вперше виготовили цей напій. — Шанский ЭСРЯ II 8, 299—300; Фасмер II 316; Sławski II 417; Machek ESJČ 272; Holub—Lyer 253; Holub—Kop. 178; БЕР II 606; Младенов 250; Вујаклија 473; Kluge—Mitzka 387.

коопера́ция, *кооперати́в*, *кооперáтор*, *кооперувáти*; — р. болг. *коопера́ция*, бр.

каапера́цыя, п. *kooperacja*, ч. *kooperace*, слц. *kooperácia*, вл. *коопера́ция*, м. схв. *коопера́ция*, слн. *kooperacija*; — запозичене через французьке (фр. *coopération*) або німецьке посередництво (н. *Kooperatió*) з латинської мови; пізньолат. *coopératio* «співробітництво» є похідним від *coopero* «співробітничая», утвореного за допомогою префікса *co(m)-* «з-» від дієслова *opero* «працюю; дію», яке виводиться від іменника *opus* (род. в. *operis*) «робота, праця». — СІС 361; Шанский ЭСРЯ II 8, 301; Sławski II 448; Holub—Lyer 260; БЕР II 607; Dauzat 205; Walde—Hofm. II 217—218. — Див. ще **коалі́ция**, **опера́**.

коопта́ция «введення до складу виборного органу нових членів без додаткових виборів», *кооптува́ти*; — р. болг. *коопта́ция*, бр. *каапта́цыя*, п. *коопта́ция*, ч. *kooptace*, слц. *kooptácia*, вл. *кооптова́* «кооптувати», м. схв. *коопта́ция*, слн. *коопта́ция*; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. *Kooptatió*, як і англ. *cooptation*, походить від лат. *coopertatio* «кооптація, додаткові вибори», пов'язаного з дієсловом *cooperto* «вибираю, обираю», утвореним за допомогою префікса *co(m)-* «з-» від дієслова *opto* «вибираю, обираю; бажаю, прошу», спорідненого з пл. *zara* «надія», укр. [за́пко] «прикро, неприємно; заздро». — СІС 361; ССРЛЯ 5, 1378; Kopaliński 528; Holub—Lyer 260; БЕР II 607; Вујаклија 473; Walde—Hofm. II 212—214, 217. — Див. ще **за́пко**, **коалі́ция**.

координáция, *координáти* «числа, якими визначається положення точки на лінії, на поверхні, у просторі відносно системи координат», *координáційний*, *координувáти*; — р. болг. *координáция*, бр. *каарды́нацыя*, п. *koordynacja*, ч. *koordinace*, слц. *koordinácia*, вл. *koordinacija*, м. схв. *координáция*, слн. *koordinacija*; — запозичення з західноєвропейських мов; н. *Koordinatió*, фр. англ. *coordination* походять від пізньолат. *coordinatio*, пов'язаного з дієсловом *coordino* «разом прибираю, упорядковую», утвореним за допомогою префікса *co(m)-* «з-» від дієслова *ordino* «організую, прибираю, упорядковую», що виводиться від іменника *ordo* «порядок, ряд». — СІС 361; Шанский

ЭСРЯ II 8, 302; Kopaliński 528; Holub—Lyer 260; БЕР II 607; Вуякляја 473.— Див. ще **коаліція, брден**.

копа́ «стіжок із 60 снопів хліба; невеликий стіжок соломи, сіна; (розм.) одиниця лічби, що дорівнює 60 (снопів, яець і ін.); {одиниця лічби у віконників, що дорівнює 14, 16, 20, 40 і 60 вікнам}; (заст.) одиниця лічби грошей, що дорівнює 50 копійкам; {60 копійок Л}; збори сільської громади для розв'язання судових або громадських справ (на Україні в XV—XVIII ст.); судове засідання (у давнину)», [кóпень] «місяць серпень» Ж, [копільник] «той, хто складає в копи сіно або скошений хліб», [копільник] «тс.», [копійця] «невеликий стіжок сіна, соломи тощо; (рідк.) стіжок із 60 снопів; велика кількість, купа чого-небудь», [копійцьке] «хазяйська частина (як власника поля) від зібраного хліба» Ж, [копійчник] «машина для збирання сіна, соломи в копиці; частина комбайна, що збирає та відокремлює солому від полови», [копювач] «тс.», [копійшник] «півкарбованець, 50 копійок Г; місцевість і місце, де відбувався копний суд Ж», [копляр] «залишок копиці або стіжка, мала копиця» Ме, [кóпна] «копа снопів» Л, [кóпник] (заст.) «член копного суду» Ж, Я, [копнитель] «помічник комбайнера; той, хто працює на копичнику», [коповік] (заст.) «50 копійок», [коповіця] (рідк.) «вивезення хліба з поля після жнив, а також період, коли не робиться», [коповіще] «місцевість і місце, де відбувався копний суд» Ж, Я, [коп'як] «невеликий стіжок сіна, соломи тощо; велика копиця; велика кількість, купа чого-небудь», [коповій] «громадський», [кóпний] «тс.»; належний зборам сільської громади», [копїти] «нагромаджувати» Ж, [копїчити] «складати в копиці, копи; (розм.) складати купою, нагромаджувати», [накопїчити] «поступово зібрати, нагромадити; накласти, навалити», [накїпчастю] «купами» Ж, [окóпистий] «повний з верхом» Ж, [підкіпка] «літне курча, що вилупилося у час складання кіп» Нед, [пупкіпень] «тс.» Л, [підкіплята] (мн.) «тс.» (Ме), [покопїти] «скласти у копи», [скіплина] (іст.) «частина врожаю, що віддавалася за оренду землі», [скіпщина,

[скіпщина Нед] «тс.», [скіпщик] (іст.) «селянин, що віддавав частину врожаю за оренду землі», [скоп] «скупчення», [скіпище] «тс.»; [місце, де стояли копи, стіжки]», [скоповіна] «третина сіна, що віддавалась хазяїну сіножаті» ВеБ, [скопїти] «нагромадити, поступово зібрати; скласти у копи», [скóпом] «гуртом»;— р. [копа́] «купа сіна, снопів хліба, копиця; одиниця лічби (60 снопів, огірків, раків тощо); півкарбованець, 50 копійок; велика кількість, купа чого-небудь», бр. [капа́] «копиця сіна; одиниця лічби (60 штук)», др. [копа] «міра, 60 штук», п. [копа] «копа (снопів, 60 штук); копиця (сіна)», ч. [копа] «давня одиниця лічби (60 штук); скирта сіна, соломи; велика кількість чогось; шматок полотна ручної роботи», [кўра], ст. [кóра] (кóра) «тс.», слц. [копа] «купа каміння, землі; копиця; давня одиниця лічби (60, іноді 50 штук)», вл. нл. [копа] «купа; одиниця лічби (60 штук)», полаб. [kǫpā] «копа (60 штук)», болг. [kópā] «копа, копиця», м. [копа] «стіжок сіна, скирта», схв. [кóпа] «скирта, копиця», [копā] «тс.»; купа дров на вугілля, укладених за формою скирти; п'ять горіхів, зібраних у купу», слн. [кóра] «стіг; копиця; 60 штук снопів та ін.; укладена за формою скирти купа дров на вугілля; купка з чотирьох горіхів; натовп»;— псл. [копа] «купа; копиця, скирта; одиниця лічби; {громада}, похідне від [копати] «копати» (первісно «нарита купа землі»);— споріднене з лит. [kāpas] «могила», [караї] «кладовище», лтс. [kaps] «60 штук; могила», [kāra] (kāre) «дюна», [karuole] «купа», а також, з іншим ступенем чергування, лит. [kōros] (мн.) «дюни», [кóра] «велика кількість», [кóрти] «згромаджувати докупи»; лит. [кара] «копа; 60 штук», лтс. [кара] «тс.» вважаються запозиченнями з білоруської мови; зближення з [куп, кўпа] (Ljinskij AfSIPh 29, 162—163; Ondruš Sl. Wortst. 129; Šaur Slavia 46/1, 13—16) неприйнятне, як і виведення схв. [кóпа] з романських мов (Skok AfSIPh 30, 308).— Фасмер II 316; Sławski II 449—450; Brückner 254; Holub—Lyer 260; Machek ESJČ 274; Schuster-Sewc 612—613; БЕР II 607—608; Младенов 250; Skok II 144—145; Bern. I 362; Mikl. EW 129; Traut-

манн 116—117; Fraenkel 216,217; Mühl.—Endz. II 160; Топоров III 212—214; Pokorny 930—933.—Див. ще **копати**¹.

[**копага**] (іхт.) «малі риби типу широкоголової кефалі» Ж;—р. [**копага**] «найдрібніша кефаль»;—неясне.

[**копана**] «дерев'яна заслінка до печі»;—неясне.

копати¹, **копати́ся** «довго поратися; займатися клопітною роботою; возитися», [**копачити**] «копирсати, копати» Ж, **копнѹти**, [**кіпѣць**] «горбок», [**кіпніна**] «купка землі, нарита кротом», [**копака**] «сапа» ДзАтл I, **копаліни** СУМ, Ж, [**копалля**] «копальниця» Ж, **копальник**, **копальня**, [**копаніна**] «марудне копання», **копаніця** «вид заступа або мотики: [викривлене дерево, викопане з коренем для виготовлення полоза], [**копаніці**] «полози саней», **копанка** «невелике водоймище; криниця без зрубу», [**копанка**] «рив; ковбана з дошовою водою; дорога з ровами по боках» Ж, **копань** «копанка; котлован», [**копатільник**] «копальник» Ж, **копач** «землекоп; знаряддя для копання», **копачка** «вид невеликого заступу або садового совка», **копѣць** «насіпаний або викопаний межовий знак; [інструмент для добвання меду]», [**копня**] «копальня» Ж, [**копѹга**] «людина, яка повільно береться до роботи» Я, **копальний**, [**копачкій**] «старанний», **копкій** «який легко копати; пухкий; грузький», [**копний**] «пов'язаний з копанням; ямистий; покритий купами» Ж, [**копочкій**] «такий, що повільно але старанно працює» Я, [**вікопсти**] «виколоти» Ж, **викопний**, [**закопачити**] «зачепити чимсь гострим і вирвати» Ж, [**закіп**] «рив з насипом; яма для добування нафти» СУМ, Ж, [**закопанець**] «щось кралене і закопане; горб, оточений ущелинами» Ж, **окоп** «окоп; [єврейське кладовище]», **окоп**, [**окописко**] «єврейське кладовище», [**окопище**] «тс.», [**окопник**] «солдат, що воює в окопах», [**окопний**] (у виразі **окопна рослина** «рослина, що потребує обкопування, підкопування») Ж, **перекіп** «перекопане місце», [**перекоп**] «тс.» Нед, **перекопка**, **перекопувальний**, **підкіп**, **підкоп**, **підкопувач**, [**підкопистий**] «підступний, лукавий» Нед, **підкопувальний**, [**локопище**] «поле, з якого зі-

брано картоплю» ЛексПол, **прокоп**, **розкоп**, **ро́зкопи** «розкопки», **розко́пини** «тс.», **розко́пка**, **розко́пки**, **розко́пувальний**, [**кіпѣць**] «ямка глибиною в одну лопату; ямка для позначення межі», [**скопѣць**] «межовий знак»;—р. **копать**, бр. **капачь**, др. **копати**, п. вл. **кора́с**, ч. **kopati**, слц. **kopat'**, нл. **кора́с**, болг. **копая**, м. **копа**, схв. **копати**, слн. **kopati**, стсл. **копати**;—псл. **kopati**, пов'язане з **skopiti** «каструвати» (корінь з рухомим s);—споріднене з лит. **karóti** «колоти, рубати», лтс. **karāt** «сікти, колоти», гр. **κόπτω** «ударяю, рубую, колю», алб. кер «обтісуя камені», а також гр. **σκάπτω** «рию, копаю», лат. **scarpulae** «лопатки».—Фасмер II 317; Преобр. I 349—350; Sławski II 450—451; Brückner 254—255; Machek ESJČ 274; БЕР II 610—613; Skok II 146; Bern. I 562—564; Trautmann 116—117; Fraenkel 217—218; Мельничук Етимологія 1966, 223; Pokorny 930—933.—Пор. **скопіти**, **щепіти**.

копати² «ударяти, бити, штовхати ногою; брикати, хвицати (про тварин)», [**копкати**] «тс.» Ж, **копнѹти** «вбити; штовхнути, ударити (ногою когочого-н.)» Г, Ж, [**копнутися**] (у виразі **к. до чого** «старанно взятися за щось») Ж, **копняк** «удар ногою»;—п. вл. **кора́с** «бити (ногою)», ч. **kopati**, слц. **kopat'**, нл. **кора́с**, м. **копа** «б'є ногами об землю» (особливо про коня), схв. **копати** «бити ногою по землі, тупати, рити землю ногами» (про коня);—псл. **kopati** «бити ногою в землю», очевидно, результат семантичного розвитку слова **kopati** «рити (землю тощо)», зумовленого тим, що деякі тварини риють землю, ударяючи її копитами; можливо однак, що тут частково відбито ще допраслов'янську індоєвропейську семантику дієслова **kopati** «бити» (чимсь гострим); пор. лит. **karóti** «сікти, рубати, колоти, розколювати дерево; бити, хльоскати; дзьобати; нівечити, псувати», лтс. **karāt** «рубати, сікти, бити; (і, очевидно, пізніше) обкопувати, скопувати землю», гр. **κόπτω** «б'ю, ударяю; відтинаю, відрубую; стукаю, товчу; дзьобаю».—Sławski II 450—451; Machek ESJČ 274.—Див. ще **копати**¹.

[**копати**³] «брести, бродити» Пi;—неясне.

[копáч] «кілочок» ВеУг, [копачівля] (зб.) «кілочки (дерев'яні)» ВеУг; — неясне.

[копáчка] «інструмент для виготовлення (вирізування) обода коліс» Ж; — неясне.

[кóпаш¹] «міра площі» НЗ УЖДУ 14; — неясне.

[кóпаш²] «той, хто шарує кукурудзу, картоплю тощо» НЗ УЖДУ 24; — запозичення з угорської мови; уг. *karás* «мотичний, просапний; з мотиною» (*karás* (ember) букв. «з мотиною (людина)») є похідним від *кара* «мотика», пов'язаного з *кара́ні* «мотижити, сапати, шарувати; обгортати», словом слов'янського походження (пор. укр. *копати*, слц. *kopat'* «копати», болг. *копая* «копаю; обгортаю», схв. *копати* «копати; обгортати», слн. *kopáti* «копати, рити»). — MNTESz II 355; Kniezsa 248—249. — Див. ще *копати*¹.

[кóпень¹] «місяць серпень» Ж; — очевидно, похідне утворення від іменника *копá* «зібрана на полі купа збіжжя»; назву, як і позначення інших місяців, створено за характерним для місяця явищем. — Ноуїńska-Вагапова 57. — Див. ще *копá*.

[кóпень²] «крижана бурулька», [копендáха] «крижана бурулька на солом'яній покрівлі» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [кіпніти] «танути» (пор.).

копéр¹ «пристрій для забивання паль; споруда над стовбуром шахти», [кóпра] «будівля над шахтою» Я; — болг. [кóпра] «пристрій для забивання паль»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *копёр* «копер» виникло на основі н. *Köpfer* «голова бруса», яке походить від лат. *sareg* «козел», спорідненого з гр. *χάλπος* «кабан», дісл. *hafr* «козел»; безпосереднє виведення р. *копёр* з лат. *sareg* (Преобр. I 350), зближення його з рум. *sárgiog* «самець дикої кози; кроква» (Mikl. EW 108), а також припущення про його спорідненість з лат. *sareg* «козел» (Фасмер ГСЭ III 95) сумнівні. — Шанский ЭСРЯ II 8, 303—304; Фасмер II 318; Bern. I 468; Kluge—Mitzka 348; Vries NEW 312; Walde—Noftm. I 157—158. — Пор. *кафар*.

[кóпер²] (бот.) «кріп пахучий, Апе-

thum graveolens L.», [копрíй] «тс.» Мак; — р. [копёр, копр], др. *копръ*, п. *корег*, ст. *корг*, ч. *корг*, [корек], слц. *корег*, *кôрог*, вл. *корrik*, нл. *корг*, болг. *кôпър*, [копр], м. *копар*, *копра*, схв. *кôпар*, слн. *кóрег*, стсл. *копръ* «тс.»; — псл. *коргъ* «кріп пахучий», очевидно, результат метатези псл. *кроръ* «тс.»; менш прийнятне зближення з коренем **кор-* у псл. *коръть* «сажа, дим (від лучини тощо)», укр. [копоть] «сажа» (Фасмер II 318, 319; Brückner 255, 256; Machek ESJČS 220; Doroszewski PF 15/2, 275—276; Mikl. EW 129; Schuster-Šewc 616—617; Pokorny 596—597) або з *коргива* «кропива» (Младенов 251); абсолютно необгрунтоване зіставлення з лат. *caprōnae* «чубок», дінд. *šipram* «вуси» (Pettersson Ar. Arm. St. 96). — Макарушка 10; Sławski II 455—456; Holub—Lyer 260; БЕР II 624; Skok II 144—145; Bezlej ESSJ II 64. — Див. ще *кріп*.

[коперéчка] «сорт груш, що досягають узимку» Я; — очевидно, запозичення з чеської мови; ч. *копереčka*, рідк. *копереčka* «тс.» етимологічно неясне. — SSSJ I 948.

[копéрта] «конверт; кришка» Ж; — запозичення з польської мови; п. *koperta* «конверт; кришка годинника; підодіяльник», як і ч. (заст.) *kopert* «конверт», *koperta*, слц. [koperta, koperda], схв. (рідк.) *kõpërta* «тс.», походить від іт. *coperta* «покриття; покривало, ковдра; обгортка», яке через слат. *sooperta* «прикриття; прикрите місце» виводиться від лат. *sooperio* (-ire) «прикриваю, накриваю, заступаю». — Sławski II 458; Brückner 255; Mestica 386, 388. — Див. ще *коверкóт*.

[копершля́к] «узор чорною фарбою на глиняному посуді» Я; — очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; — н. *Küpferschlag* «мідна окалина» складається з двох іменників — *Kupfer* «мідь» і *Schlag* «удар». — Див. ще *купервас*, *шляк*.

копíл¹ «шевська колодка; стовпчики (від 4 до 6), що зв'язують полози з ящиком саней», *копíлля* (зб.) «копили в саях», [копíло] «копил (у саях)» Ж, *копильчакі* (мн.) «вид саней», [накопíльник] «поздовжній брусок саней над

копилами»; — р. *копы́л* «колодка; стояк, вбитий у полоз саней», [*копы́лок*] «костиль», бр. *капы́л* «колодка; стояк (у санях)», п. [*кору́ѡа, кору́ѡу*] (мн.) «копили (в санях)», вл. коро́ «вила (для гною); роззява», нл. [*кору́ѡка*] «мотика (для гною)», коро́ѡка, корјеѡ, короѡ «тс.», полаб. *t'ŭrəl* «мотика»; — псл. *коруль*, пов'язане з *кораті* «копати»; необгрунтоване пов'язання (Фасмер II 320) з болг. *копеле* «байстрюк, незаконнонароджений», схв. *кѡпѣле* «тс.»; п. [*кору́ѡа, кору́ѡу*], можливо, є словами українського походження (Karłowicz SWO 298). — Sławski 470—471; Schuster-Sewc 616. — Див. ще *копáти*¹. — Пор. *копѣтѡ*.

[*копѣл*²] «сокира для виготовлення човнів, дерев'яних ночов і под.» Л; — неясне.

[*копѣл*³] «незаконнонароджена дитина, байстрюк; виродок» Ж, Г, [*копел* Ж, *копеля* Ж, *копѣл* Ж, *копѣлѣ* ВеЗн, Г, *копѣлѣць* Ж, ВеУг, Г, *копѣлѣч*, *копѣлѣч*, *копѣлѣчѣк*] «тс.», [*копѣлиця*] «незаконна дружина; коханка, любовниця; наложниця», [*копѣлитися*] «народити дитину поза шлюбом», [*скопѣлѣчити*] «звінчати; позбавити дівочтва» Нед; — др. *копѣлицѣще* «незаконнонароджена дитина», слц. [*koril*], болг. *копеле*, *копѣле*, м. *копѣле*, схв. *кѡпѣле*, цсл. *копѣль*, *копѣль* «тс.»; — псл. [*korilъ*]; — очевидно, субстратне слово дако-фракійського (або іллїрійського) походження, можливо, запозичене з старих румунських або албанських говірок (пор. рум. *coril* «дитина; хлопчик», [*сѡril*] «позашлюбна дитина», алб. *koril* «тс.; слуга», нгр. *копѣлѣ* «хлопчик; слуга»); алб. *koril* остаточно не з'ясоване, можливо, утворене за допомогою префікса алб. *ко-*, спорідненого з дінд. *ка-* «погано-», від алб. *rijell* «народжувати» (про тварин) і продовжує фракійське/іллїрійське **коpѣлѣнос* «неправильне (погане) народження»; менш імовірно пов'язання (Фасмер II 320) з р. *копы́л* «колодка; копил (у санях)», укр. *копѣл*. — Габинский Вост.-сл.-молд. взам. II 131; Scheludko 136; Niŭa-Armaŭ та ін. Romanoslawica 16, 82; БЕР II 613—615; Skok II 147—148; Попов Ист. лекс. 55; Верн. I 564.

КОПІЛИТИ «випинати, надувати» (губи), *копили* *губи* (перен.) «величатися, бундючитися, дутися», [*одкопѣлѣти*] «відкопили» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*копы́льный*] «впертий; який полюбляє сперечатися», а також з більш фонетично віддаленими [*копы́рзѣться*] «величатися, бундючитися; вередувати, упиратися; сваритися», [*копы́рза*] «бундючна, самовпевнена жінка; вередлива, вперта, сварлива людина», що вважаються утвореними з словотворчого елемента *ко-* (як *коверзувати* та ін.) і основи *пырз-*, представлені у дієслові [*чупы́рзнуть*] «вдарити» (Фасмер II 320; Шахматов ИОРЯС 7/2, 337); можливий також зв'язок з *копѣл*¹.

КОПИРСАТИ «колувати», [*копѣрсати*] «тс.», [*копѣрсати*] «чесати, чухати; перебирати» Пі, *копѣрсатися* «перебирати, перевертати, перекладати щось; (розм.) займатися якою-небудь клопітною роботою, копатися», [*копѣрѣти*] «колувати», [*копѣрѣтка*] «копистка, дерев'яна лопатка для розмішування тіста; (знев.) погана зброя (про шпагу, шаблю)»; — р. [*копы́рсаць*] «копатися, колувати», п. [*kopersać*] «ритися; штовхати», [*kopergać*] «згромаджувати листя»; — очевидно, афективне утворення, пов'язане з псл. *korati*, укр. *копáти*. — Sławski II 457. — Див. ще *копáти*¹.

КОПИРСНУТИ «швидко впасти, полетіти сторч головою» Ж, Пі; — р. [*копы́рнуть*] «звалити (противника), підставивши ногу», [*копы́рѣть*] «тс.»; штовхати, п. [*кору́гѣць*] «перекидати, кидати», [*kopertać*] «тс.», ч. *koprcati* (se) «падати, перекидатися», слц. *korŕcat'* (sa) «тс.», схв. *копѣрѣцати се* «битися; тріпотіти», слн. *korŕcniti* «упасти, звалитися»; — не зовсім ясне; можливо, утворене з словотворчого компонента *ко-* (*ко-*) і основи дієслова псл. **рѣtati* «штовхати, пхати» (пор. п. [*pertać*] «тс.»). — Sławski II 458—459.

КОПІСТЬ «клиноподібний зуб у ралі», [*копѣстка*] «дерев'яна лопатка для розмішування тіста», [*копѣстник*] «тс.»; — р. [*капы́стка*] «лопатка; шітка (для дьогтю, смоли)», бр. [*копы́стка*] «копистка», п. [*копы́сь, kopystka*] (зменш.), ч. *kopist* (жін. і чол. р.), *kopistka*

(зменш.), [kopyst] (чол. р.) «тс.»; — псл. kopystь, пов'язане з kop-ati «копати» (*kop-ys-ati, пор. укр. ст. р. ст. *копыса-ти* «бити копитом»); пов'язання з п. кора «копа» (Brückner 256; Bern. I 563) або витлумачення псл. *ko-pyсть як утворення з префікса *ko- і основи *pyсть, спорідненої з лат. *fūstis* «кий» (Machek ESJČS 219; Holub—Lyer 260) сумнівні. — Sławski II 468. — Див. ще *копáти*¹. — Пор. *копйтó*.

[копитáха] «вид плахти»; — неясне.

копйтнйк (бот.) «копитняк, Asarum L.» СУМ, Г, [копáтень] Г, *кóпйтень* СУМ, Г, [копйтй, копйткй, копйтнйк, копйтцй] «тс.»; — р. [копйтнйк, копйтень], бр. [капйтнйк], п. korytnik, korytlnik, korylnik, [kopelnik, kopernik, koryt-piak], ст. korydlnik, ч. korytník, ст. korydlník, слц. korytník «тс.», вл. koryt-pík «підбіл, Tussilago L.», болг. *копйт-ник* «копитник», [копйтнйк], м. *копиден, копидан*, схв. [kõritnĭk], kõritnjäk, kõrito, слн. kõritnik «тс.»; — псл. *kopytьnikъ «Asarum», очевидно, похідне від kopyto «копито»; назва зумовлена подібністю листя до копита. — Sławski II 469; Rostafiński Symbola I 150; Machek Jm. rostl. 53; Holub—Lyer 261. — Див. ще *копйтó*.

копйтó «рогове утворення в кінці ноги в деяких ссавців; [колодка]», [копйт] (чол. р.) «копито», [копйтквѣл] «збір, податок (біля шлагбаума) за копитних тварин» Ж, [копйтнй] «тс.» Я, *копйтні*, [копйтцѣл] «котушка з печеного тіста, що дають вівцям для запобігання хворобам» Я, [копйтяр] «виготовлювач колодок» Ж, [копйтковáтий] «схожий на копито» Ж, *копйтний*, [копйтá-ти] «бити; стукати» Ж, [зкопйтйтися] «вивихнути бабку» (про коня) Я, [зкопйтть] «вивих бабки у коня» Я, [зкопйтйтися] «спіткнутися, підвернути копито» Дз; — р. *копйтó*, ст. рідк. *копáто*, бр. *капйт* (чол. р.), [капйтó], др. *копйтó*, п. koryto «копито», ч. koryto «тс.»; (ст.) взуття на дерев'яній підшві, слц. koryto «копито», вл. koryto «тс.», нл. koryto «тс.»; підковка на каблуках, підкова, болг. *копйтó* «копито тварин», м. *копито* «тс.», схв. *кõпито* «тс.»; [колодка], *кõпитá* (жін. р.), слн. kõrito «тс.:

приклад гвинтівки», псл. *копйтó* «копито»; — псл. koryto «копито тварин; (перен.) колодка», пов'язане з дієсловом kopati «копати»; далі припускається зв'язок з дінд. śarhá- «копито; пазур», ав. safa «копито коня», двн. huof «копито» (Machek ESJČ 276; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 153—154). — Фасмер II 320; Sławski II 469—471; БЕР II 617; Skok II 148; Bezlaž ESSJ II 65; Bern. I 565—566. — Див. ще *копáти*¹.

[копйтш] «паличка, плоско загострена у формі лопатки, для копання землі (у дітей)»; — р. [копйтч] «копйтстка; дерев'яна лопата», п. [korysz] «знаряддя для згрібання гною»; — очевидно, пов'язане з [кóпйтть] «клиноподібний зуб у ралі» (початково, мабуть, «дерев'яна лопата»). — Sławski II 468. — Див. ще *кóпйтть*.

копйтшитися — див. *копйтшитися*.

[кóпйтє] «спис, піка» Ж, [копйтя] «тс.», [копйтó] «жердина на середині копиці сіна» Ж, [копйтцєл] «вістря, жало стріли» Ж, [кóпйтєвáтий] «схожий на спис» Ж; — р. *копйтє* «спис, піка; вид літургічного ножа; [вид мисливської зброї]», бр. *капйт'є* «спис, піка», др. *копйтє*, п. корія «тс.», ст. корія, коріє (с. р.) «тс.»; [палиця, кий; велика дерев'яна кухонна ложка], ч. корі «спис, піка», ст. коріє, слц. корія, вл. корйо, нл. корје, ст. корја «тс.», болг. *кõпє*, *кõпйтє* «спис, піка; дротик», м. *копйтє* «тс.», схв. *кõпйтє* «спис, піка; трапеція, древо прапора», слн. kõrje «спис, піка; весільний прапор», стсл. *копйтє* «спис, піка»; — псл. *koryje «спис, піка», пов'язане з kopati, укр. *копáти*; — споріднене з лит. karlys «мотика», лтс. karlis «сокира», гр. κολίς «ніж», двн. hābba «тесак, серп». — Фасмер II 320; Sławski II 459—460; Machek ESJČ 274—275; Schuster-Sewc 615—616; БЕР II 616; Skok II 148. — Див. ще *копáти*¹.

копйтка «одна сота карбованця», [копйтй], *копйтчйна* СУМ, Ж «тс.», *копйтчá-ний* «який коштує копйтку», [копйтш-ний] «тс.»; — бр. *капйтка*, п. корієйка, коріяка (XVIII ст.) (з укр.), корека (XVIII ст.), ч. корієйка, корека, заст. корієйка, слц. корієйка, болг. *копйтка*, м. *копйтка*, схв. *кõпйтка*, слн. корієйка; — запозичення з російської мови; р. *ко-*

пéйка виникло, мабуть, на основі словосполучення *копейная денъга* «копійка» як назви монети, на якій був зображений великий князь (цар) верхи на коні з списом у руці; отже, слово є похідним від р. *копѣ* «спис»; виведення від р. *копѣть* (Брандт РФВ 22, 140), від тюрк. *köräk* (буков. «собака») (Вєрн. I 566; Lokotsch 96) менш вірогідні. — Москаленко УІЛ 43; Шанский ЭСРЯ II 8, 303; Фасмер II 317—318; Sławski II 462—463; БЕР II 613. — Див. ще *кóпіє*.

[*копійник*] (бот.) «стрілолист звичайний, *Sagittaria sagittifolia* L.» Ж; — очевидно, похідне утворення від [*кóпіє*] «спис»; назва зумовлена стріловидною формою листа (ВРУ 53). — Див. ще *кóпіє*.

[*кóпінь*] «земля без снігу» Ж, [*кíпний*] (у виразі *кíпна дорога* «брудна від розталого снігу дорога (?)»), [*кíпно*] «по-теплішало; відлига; брудно, грязько від снігу, що розтанув», [*кíпніти*] «танути»; — п. ст. корпо «розм'якла, розмокла земля, особливо після того, як зійшов сніг; місце без снігу», каш. [*к^нор-пó*] «місце без снігу», ч. слц. [*корпо*] «земля, що відтанула після того, як зійшов сніг», болг. [*кóпно (място)*] «місце, де станув сніг», ст. *кóпен* «тс.», м. *копно* «тс.; суходіл, земля», схв. *кóпно* «континент, земля», слн. *кóрпо* «тс.; безсніжна місцевість», *кóрен* «безсніжний»; — псл. [**корепь, *корьль*], похідні від прикметника **корьль* «який годиться для копання», пов'язаного з псл. *корати* «копати», або безпосередньо від цього дієслова; менш переконливе пов'язання з псл. *корьтъ* «кіптява» (Grückner 256; Machek ESJČ 275; Вєрн. I 566). — Sławski II 464—466; БЕР II 617—618. — Див. ще *копáти*¹.

копíрка — див. *кóпія*.

кóпíт, кóпоть — див. *кíпоть*.

копíткíй «марудний, клопíтний»; — р. розм. *копотливый, кóпотный*, заст. *кóпоткий*, бр. *капатлівы* «тс.»; — очевидно, пов'язане з *копáтися* «поратися; займатися клопíтною роботою; робити повільно», похідним від *копáти*. — Шанский ЭСРЯ II 8, 305. — Див. ще *копáти*¹.

кóпія «точно відтворення, що цілком відповідає оригіналові», *копíйст, копíрка, копіювáльник, копіювáльний, ко-*

піювáти, ст. *копие* (с. р.) (1496); — р. *кóпія*, бр. *кóпія*, ст. *копєя* (1406), *копія* (1588), п. *копіа*, ст. *копіја*, ч. *копіє*, слц. *кóпіа*, нл. *копіја*, болг. *кóпие* (с. р.), м. *копіја, копие* (с. р.), схв. *кóпіја, кóпíја*, слн. *кóпіја*; — запозичення з латинської мови; слат. *сōріа* «список, копія, розмножування» пов'язане з лат. *сōріа* (<**сооріа*) «запас; велика кількість», утвореним за допомогою префікса *со(м)-* від основи іменника *орс* «сила, могутність, можливість, влада». — СІС 362; Шанский ЭСРЯ II 8, 304—305; Фасмер II 318; Hütli-Worth 16; Булыка 171; Sławski II 460; Holub—Lyer 260; БЕР II 616; Младенов 250; Вуяклија 473; Kluge—Mitzka 394; Bloch 150; Dauzat 205; Walde—Hofm. II 215—216, 217. — Див. ще *коаліція, оптимізм*.

[*кóпка*¹] «невелика заглибина або ніша, куди загортають жар» Я, [*кóпочка*] «тс.» Я; — очевидно, результат спрощення і фонетичних змін давнішої форми **[кóвбка]*, пов'язаної з [*кóвбиця*] «запичок»; зіставляється також (Непокупний Мовозн. 1974/6, 60) з *копáти* (пор. іншу назву цієї реалії [*ямка*]); менш переконливе тлумачення основи *коп-* у даному разі як результату метатези іє. **рек^н*- «пекти», паралельної до лит. *кертí* «пекти», лтс. *серт* «тс.» (Непокупний тж) — Див. ще *кóвбиця*.

[*кóпка*²] (дитяча назва картоплі) Ва; — очевидно, результат фонетичного спрощення форми *картóпля* з доданням зменшувально-пестливим суфіксом *-к(а)*. — Див. ще *картóпля*.

[*кóпки*¹] (у виразі *дав йому к.* «побив»); — очевидно, пов'язане з *копáти* «бити ногами». — Див. ще *копáти*².

[*кóпки*²] «верхи» (про їзду); — неясне. [*кóпла*] (лайл.) «погань, нечисть, падло, сміття» Мо; — неясне.

кóпкий «не в'їжджений після снігопаду; [нерівний, вибоїстий Ж]» (про шлях), *копністий* «не зовсім уїжджений після снігопаду» (про шлях); — очевидно, пов'язане з *копáти*; первісне значення — «який легко копається; пухкий» (пор. *копкий* «який легко копати, пухкий (про землю); у якому грузнуть ноги; пухкий (про сніг)»). — Див. ще *копáти*¹.

[копёрнутися] «стрепенутися» Ж; — очевидно, результат контамінації і переосмислення форм [копёрснѹти] «швидко впасти, полетіти сторч головою» і порснѹти «вирватися з рук, вислизнути» (див.).

[копотіти] «стукати, тупотіти, бігти дрібним кроком», [кóпѹт] «тупіт»; — очевидно, результат видозміни слова [топотіти] (див.).

[кóпоть] «кіготь, пазур (у тварин)» Л; — очевидно, результат видозміни слова [кóкоть] «тс.», зумовленої народноетимологічним зближенням з дієсловом копати «рити». — Див. ще кóкоть, копати¹.

[копоушка] «купка» Я; — очевидно, видозмінене запозичення з російської мови; р. [копѹшка] «бідна копа поганого врожаю, маломірна копа; купка» є похідним від [копá] «копа, купа; (півд.) копа (хліба), копиця (сіна)», якому відповідає укр. копá (див.).

копошітисѹ «ворушитися, возитися; метушитися», [копѹшитисѹ] «тс.; кишити Ж»; — р. копошітѹсь «копошитися», [копыхáтьсѹ], заст. копышітѹсь «тс.», [копошіть] «непокоїти», [кóпостить] «тс.»; — очевидно, пов'язане з укр. ст. р. ст. копысати «бити копитом, копати землю копитом», бр. [капсаць] «штовхати, штурхати», п. [kopsač] «копати; бити, штовхати, штурхати»; у такому разі псл. kopysati (kopsati) «ворушити; кишити; непокоїти; (початково) штовхати, бити, копати землю (копитом)», похідне від kopati «копати»; — споріднене з лит. karsėti «дзьобати», karsyti «ритися; гребтисѹ» (про курей); неприйнятне зіставлення з гр. κόλος «втома, праця», κολάζω «втомлюю», κολλάω «тс.» (Matzner LF 8, 198—199) або з гот. hafjan «піднімати», дісл. hefja «тс.», двн. heffen, heven (Горяев 156). — Шанский ЭСРЯ II 8, 306; Фасмер II 316, 319; Преобр. I 350—351; Брандт РФВ 22, 140; Sławski II 466—467; Brückner 255; Bern. I 562; Graenkel 218, 282. — Див. ще копати¹.

кóпра¹ (бот.) «висушений м'якуш плодів кокосової пальми, з якого добувають кокосову олію»; — р. кóпра, бр. болг. кóпра, п. ч. слц. корга, схв. кòпра, слн. кóрга «тс.»; — запозичене, очевидно, через російське посередництво, з захід-

ноєвропейських мов; порт. фр. англ. сорга, н. Кóрга «тс.» виводяться з мал. коррага «кокосовий горіх», що походить від гінді khṛgā «тс.», пов'язаного з дінд. k(h)agraḡ «черепок; шкаралупа; череп», спорідненим з псл. *сёгръ «череп», укр. чéреп. — СІС 362; Шанский ЭСРЯ II 8, 306; Kopaliński 529; Holub—Lyer 260; РЧДБЕ 367; Klein 350; Kluge—Mitzka 394; Bloch 176; Dauzat 205; Mayrhofer I 174. — Див. ще чéреп.

кóпра², копрáвий, кóпри — див. кáпра.

копрíва — див. кропíва.

копрівник, коперняк, копривняк, копрівняк — див. кропив'янка.

копрій¹ (бот.) «фенхель, Foeniculum Adans», [копр, копрій] «тс.» Мак; — болг. [див копър] «Foeniculum capillaceum», [влашки копър, зимен копър] «тс.», схв. [кòпар] «фенхель звичайний», слн. [корс, коррес, kopriveč] «тс.»; — псл. коргъ «фенхель; кріп, Anethum graveolens»; — зв'язок народних назв цих рослин зумовлений подібністю їх у тому, що плоди їх містять ефірну олію і в кулінарії плоди фенхелю звичайного і кріп пахучий, як цінну пряність, додають до їжі (Флора УРСР VII 568—569, 602—603; Нейштадт 421). — Симонович 200. — Див. ще кóпер².

копрій² — див. кóпер².

коптíти¹, коптíльний, коптíльник, коптíти — див. кіпоть.

коптíти² — див. каптíти.

[кóптур] «комин» ЕЗб 25; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни запозиченого молд. култóр (коптóр) «піч».

[кóпут] «клопіт, біда» Доп. УжДУ II; — запозичення з угорської мови; уг. kaput «капут» з нвн. karútt відповідає запозиченому з того самого джерела, але іншими шляхами укр. капút. — MNTESz II 368—369. — Див. ще капút.

[кóпці] «риболовецькі сітки, які ставляться у воду на пакодах» Берл, Мо; — р. [кóпцы] «пастка (зокрема, на птахів)»; — результат видозміни назви [котéць] «загорожа в воді для ловіння риби», р. [котиць] «тс.»; рибальська сітка», зближеної з основою дієслова копати (закóпувати). — Див. ще котéць. — Пор. катýх.

АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОВЕДЕНИЯ им. А. А. ПОТЕБНИ

**ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ
СЛОВАРЬ
УКРАИНСКОГО
ЯЗЫКА**

В СЕМИ ТОМАХ

Том 2

Д—КОПЦІ

СОСТАВИТЕЛИ

Ростислав Васильевич Болдырев,
Вера Титовна Коломнец,
Афанасий Прокофьевич Критенко,
Татьяна Борисовна Лукинова,
Александр Саввич Мельничук,
Григорий Петрович Пивторак,
Александр Данилович Пономарев,
Нина Сергеевна Родзевич,
Неонила Петровна Романова,
Виталий Григорьевич Скляренко,
Орест Борисович Ткаченко

(На украинском языке)

*Друкується за постановою
вченої ради Інституту мовознавства
ім. О. О. Потебні АН УРСР*

Редактори

*Л. К. Артем'єва, В. Є. Дудко,
Л. П. Марченко*

Оформлення художника

В. М. Флакса

Художній редактор

О. Я. Вишневський

Технічні редактори

*М. А. Притикіна,
Г. М. Ковальова*

Коректори

*Н. О. Луцька, Л. В. Малюта,
З. П. Школьник, О. С. Улезко*

Інформ. бланк № 4225

Здано до набору 17.03.82. Підп. до друку 07.12.84. Формат 70×100/16. Папір друк. № 1. Літ.-гарн. Вис. друк. Ум. друк. арк. 46,47. Обл.-вид. арк. 52,08. Тираж 12 000 пр. Зам. 1-434. Ціна 3'крб. 60 к.

Видавництво «Наукова думка». 252601 Київ 4, вул. Репіна, 3.

Книжкова ф-ка ім. М. В. Фрунзе. 310057 Харків 57, Донець-Захаржевського, 6/8.

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА
ім. О. О. ПОТЕБНІ